

श्रीआगमोदयसमितिग्रन्थोद्धार, ग्रन्थाङ्कः ५६.

श्रीमन्मलयगिर्याचार्यकृतविवरणयुतं, श्रुतकेवलश्रीमद्भद्रबाहुस्वामिसूत्रितनिर्युक्तियुत—

श्रीआवश्यकसूत्रम् ।

(पूर्वभागः)

प्रकाशकः—श्रीआगमोदयसमितिः कार्यवाहकः—जीवनचन्द्र—साकरचन्द्रः जहेंरी ।
इदं पुस्तकं मोहम्मद्यां निर्णयसागरमुद्रणालये कोलभाटवीध्यां २६-२८ तमे गृहे

रामचंद्र धेसू शेडगेद्वारा मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

वीरसम्बत् २४५४.

प्रत्य १२५०]

विक्रमसंवत् १९८४.

वेतनं रु. ६.००-०

सन १९२८.

[Rs. ६-०-०

PRINTED BY-Ramchandra Yesu Shedgo, at the "Nirnaya Sagar" Press, 26-28, Kolbhat Lane, Bombay.

PUBLISHED BY-Jivanchand Sakarchand Javeri, for Shree Agamoday Samiti at the office of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhara Fund. No. 114-116, Javeri Bazar, Bombay.

Śrī Āgāmodaya Samiti Series, No. 56.

Śrī ĀVAŚYAKA SŪTRA

Part I

WITH

NIRYUKTI (gloss) by ŚRUTAKEVALIN Śrī BHADRABĀHUSVĀMIN

ALONG WITH

The Commentary by Śrī Malayagirisūri.

Copies 1250.]

Price Rs. 1-0-0.

[A. D. 1928.]

अहं

श्रीमन्मलयगिर्याचार्यविरचितं

श्रुतकेवलिश्रीमद्भद्रबाहुस्वामिसूत्रितनिर्युक्तिर्युत-

श्रीमदावंश्यकसूत्रविवरणं

पान्तु वः पार्श्वनाथस्य, पादपद्मनखांशवः । अशेषविघ्नसङ्घाततमो भेदैकहेतवः ॥ १ ॥

जयति जगदेकदीपः, प्रकटितनिःशेषभावसद्भावः । कुमतपतङ्गविनाशी श्रीवीरजिनेश्वरो भगवान् ॥ २ ॥

नत्वा गुरुपदकमलं प्रभावतस्तस्य मन्दशक्तिरपि । आवश्यकनिर्युक्तिं चिद्वृणोमि यथाऽऽगमं स्पष्टम् ॥ ३ ॥

यद्यपि च विद्वतयोऽस्याः सन्ति विचित्रास्तथापि विषमास्ताः । सम्प्रति जनो हि जडधीर्भूयानिति विद्वतिसंरम्भः

तत्र प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थमादौ प्रयोजनादिकमुपन्यसनीयं, अन्यथा न युक्तोऽयमावश्यकप्रारम्भप्रयासः निष्प्रयोजन-
त्वात् कण्टकशाखामर्दनवत्, निरभिधेयत्वात् काकदन्तपरीक्षावत्, असम्बद्धत्वाद्वा इदं दाडिमानी पडपूपा इत्यादिवाक्यवत्

स्वेच्छाविरचितशास्त्रवेद्व्याघातः प्रेक्षावन्तो न प्रवर्तन्तः, तथा मद्गलमप्यादौ वक्तव्यं, अन्यथा कर्तॄणां श्रोतॄणां चाविज्ञेनेष्ट-
फलसिद्धययोगात्, उक्तं च—“प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं, फलादिन्नितयं स्फुटम् । मद्गलं चैव शास्त्रादौ, वाच्यमिष्टार्थसिद्धये ॥१॥”
तत्र प्रयोजनं द्विधा—परं अपरं च, पुनरेकैकं द्विधा—कर्तॄगतं श्रोतॄगतं च, तत्र द्रव्यास्तिकनयमतपर्यालोचनायामागमस्य
नित्यत्वात् कर्तुरभाव एव, तथा चोक्तम्—“एषा द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासीन्न कदाचिन्न भवति न कदाचिन्न भविष्यति
ध्रुवा नित्या शान्धती” इत्यादि, पर्यायास्तिकनयमतपर्यालोचनायां चानित्यत्वादवश्यंभावी तत्सद्भावः, तत्त्वपर्यालोच-
नायां तु सूत्रार्थोभयरूपत्वात् सूत्रापेक्षया त्वनित्यत्वात् कथञ्चित्कर्तृसिद्धिः, तत्र च सूत्रकर्तुरनन्तरं प्रयोजनं सत्त्वानुग्रहः,
परम्परं त्वपवर्गप्राप्तिः, उक्तं च—“सर्वज्ञोक्तोपदेशेन, यः सत्त्वानामनुग्रहम् । करोति दुःखतप्तानां, स प्रामोत्यचिराच्छिवम् ॥१॥”
तदर्थप्रतिपादकस्य भगवतोऽर्हतः किं प्रयोजनमिति चेत्, उच्यते, न किञ्चित्, कृतकृत्यत्वात्, प्रयोजनमन्तरेणाथप्रतिपा-
दनप्रयासो न समीचीन इति चेत्, न, तस्य तीर्थकरनामकर्मविपाकोदयप्रभवत्वात्, वक्ष्यति च—“तं च कंहं वेदज्जइ?,
अगिलाए धम्मदेसणाए उ’ (तच्च कथं वेद्यते?, अगलान्या धर्मदेशनयैव) इति । श्रोतॄणामनन्तरं प्रयोजनमावश्यकश्रुत-
स्कन्धार्यपरिज्ञानं, परम्परं निःश्रेयसावाप्तिः, कथमिति चेत्, उच्यते, इह ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः, सम्यगवबोधपुरस्सरं साव-
धानप्रयोगनिवृत्तिप्रवृत्तिभ्यां सवितुः खरकिरणैर्जलार्द्रशार्दिकायाः सलिलकणानामिव कर्मपरमाणूनामवयवशोऽपग-
मसम्भत्वात्, ज्ञानक्रियात्मकं चावश्यकं, उभयस्वभावत्वात्, तयोश्च ज्ञानक्रिययोर्वाप्तिर्विवक्षिताऽवश्यकश्रुतस्कन्ध-
श्रवणतो जायते, नान्यथा, तत्कारणत्वात् तदवाप्तेः, अत एव भगवतो भद्रबाहुस्वामिनः परमकरुणापरीतचेतस ऐदं-

युगीनसाधूनामुपकाराय आवश्यकस्य व्याख्यानरूपामिमां नियुक्तिं कृतवन्तः, अन्यथा. सम्यक्परिज्ञानाभावात् शिष्याणां मोक्षपथप्रवृत्त्युच्छेदप्रसक्तैः, कारणादेव कार्यसिद्धिभावात्, आह च भाष्यकृत्—“नाणकिरियाहि मोक्खो तम्मयमावस्सयं जओ तेणं । तवक्खाणारंभो कारणओ कज्जसिद्धि ॥१॥” [ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षो यतस्तन्मयमावश्यकं । ततः तद्व्याख्यारम्भः, कारणतः कार्यसिद्धिरिति ॥१॥] (भा.) ततः श्रोतॄणामपि परम्परया मुक्तिभावाद् भवति तेषां परं प्रयोजनं निःश्रेयसावाप्तिरिति प्रयोजनयान् आवश्यकमारम्भप्रयासः, अभिधेयं सामायिकादि, तेषामेवास्मिन् ग्रन्थे सविस्तरमभिधा-
 स्यमानत्वात्, सम्बन्धस्तु द्विधा—उपायोपेयभावलक्षणो गुरुपर्वक्रमलक्षणश्च, तत्राद्यः तर्कानुसारिणः प्रति, तद्यथा—वचन-
 रूपापन्नमावश्यकमुपायः उपेयं सामायिकादिपरिज्ञानं, मुक्तिपदं वा, तस्याप्यतः पारम्पर्येण भावात्, तथाहि—अस्मात् सम्यक्सा-
 मायिकाद्यर्थपरिज्ञानं भवति, सति च तस्मिन् सम्यग्दर्शनादिवैमल्यं क्रियाप्रयत्नश्च, ताभ्यां प्रकर्षप्राप्ताभ्यां मुक्तिपदप्राप्तिरिति,
 गुरुपर्वक्रमलक्षणस्तु सम्बन्धः उपोद्घातनियुक्तौ ‘उद्देशे निदेशे य निगमे’ इत्यादिना ग्रन्थेन स्वयमेव नियुक्तिकृता प्रप-
 ञ्चेन वक्ष्यते । अत्र कश्चिदाह—ननु अधिगतशास्त्रार्थानां स्वयमेव प्रयोजनादिपरिज्ञानं भविष्यतीति निरर्थक एष शास्त्रादौ
 प्रयोजनाद्युपन्यास इति, न, अनधिगतशास्त्रार्थानां प्रवृत्तिहेतुतया सफलत्वात्, अथ प्रेक्षावतां प्रवृत्तिर्निश्चयपूर्विका
 भवति, न च प्रयोजनादावुक्तेऽपि अनधिगतशास्त्रार्थानां तस्मिन्श्रयोपपत्तिः, वचनस्य बाह्यार्थं प्रति प्रामाण्याभावात्,
 न च संशयतः प्रवृत्तिरुपपन्ना, प्रेक्षावत्ताक्षतिप्रसङ्गात्, ततः कथं सार्थकता अधिकृतप्रयोजनाद्युपन्यासस्य ? , तदेतद-
 परिभावितभाषितं, वचनस्य बाह्यार्थं प्रति प्रामाण्यभावात्, अन्यथा सकलव्यवहारोच्छेदप्रसक्तैः, विजृम्भितं चान्न

प्रपञ्चतो धर्मसङ्गृहिणीकादाविति ततः परिभाषनीयं, अथ यदि वचनस्य बाह्यार्थं प्रति प्रामाण्यं तर्हि अत एव सम्भ-
गभिधेयादिपरिज्ञानभावाच्चिरर्थिका शास्त्रे प्रेक्षावतां प्रवृत्तिः, फलाभावात्, प्रवृत्तौ हि फलमभिधेयादिपरिज्ञानं, तच्चाधि-
कृतप्रयोजनाद्युपन्यासत एव सिद्धमिति, तदेतद्वालिशविजृम्भितं, अधिकृतेन हि प्रयोजनाद्युपन्यासेन प्रयोजनादी-
नामधिगतिर्भवति सामान्येन, नाशेषविशेषपरिज्ञानपुरस्सरः, अधिकृतप्रयोजनाद्युपन्यासस्य सामान्येन प्रवृत्तत्वात्,
'सामान्यनिष्ठं हि वचः सामान्यं प्रतिपादयति, विशेषनिष्ठं विशेषम्' अतो वचनप्रामाण्यादधिकृतप्रयोजनाद्युपन्यासवाक्यतः
सामान्येन प्रयोजनादिकेऽधिगते कथं नु नाम अस्माकं सविशेषं सामायिकादिपरिज्ञानं स्यादिति विशेषपरिज्ञानाय भवति
प्रेक्षानतां शास्त्रे प्रवृत्तिः, अन्यच्च-यदि वचनस्याप्रामाण्यमभ्युपगम्यते तथापि न काचिद्विवक्षितार्थक्षतिः, संशयतोऽपि
प्रवृत्तिभावात्, तथाहि-अनेनाधिकृतप्रयोजनाद्युपन्यासेन तद्विषयसंशय उपजन्यते, संशयश्च द्विधा-अर्थसंशयोऽनर्थसंश-
यश्च, तत्रार्थसंशयो यथा-यदि दृष्ट्यादिसामग्री ततः सम्भवति शस्यनिष्पत्तिः, अनर्थसंशयो यथा-(यदि) विषमिदं यो
भक्षयति स धियते, तत्रानर्थसंशयात् न कस्यचित्सचेतसः प्रवृत्तिः, अनर्थतः संशयस्यापि विभ्यच्चात्, अर्थसंश-
यस्तु प्रेक्षावतोऽपि प्रवृत्त्यङ्गं, अनर्थकशङ्काया अभावात् फलस्य च केषाञ्चिद्दर्शनात्, न चायमधिकृतप्रयोजनाद्युपन्यास-
जनितः संशयोऽनर्थसंशय इति भवति प्रेक्षानतां प्रवृत्तिरिति न किञ्चिदनुपपन्नम् ॥ सन्प्रति मङ्गलमुच्यते, यतः-श्रेयांसि
बहुविघ्नानि भवन्ति, उक्तं च-"श्रेयांसि बहुविघ्नानि, भवन्ति महतामपि। अश्रेयसि प्रवृत्तानां, क्वापि यान्ति विनायकाः॥१॥"
अयमपि च आशयकानुयोगो निर्युक्तिरूपः परमपदप्राप्तिर्नीजभूतत्वात् श्रेयोभूतः ततो मा भूत्तत्र विघ्न इति तदारम्भे विघ्न-

विनायकोपनान्तये मङ्गलमुपन्यस्यते, तच्च शास्त्रस्यादौ मध्येऽपसाने च भवति, न युक्तो मङ्गलत्रयोपन्यासः, आदिमङ्गलेनेवा-
 भीष्टार्थस्य मिश्रत्वादिति चेत्, तदमम्यक्, आदिमङ्गलमात्रादभीष्टार्थसिद्धायोगात्, तथाहि-आदिमङ्गलं विप्रश्चित्तमा-
 चस्यान्तिनेन पारं गच्छेयुरित्येवमर्थ, मध्यमङ्गलमवगृहीतयास्त्रार्थस्थिरीकरणार्थं, अन्तमङ्गलं शिष्यप्रशिष्यपरम्परया
 शास्त्रस्याव्ययच्छेदार्थम्, उक्तं च-“तं मङ्गलमार्द्रम्, मज्जे पञ्चतप्यं सत्थस्स । पढमं सत्थात्थाऽपिग्यपारममणाच
 निदिट्ठं ॥ १ ॥ (भा. १३) तस्सेय य धेज्जत्थं मज्झिमयं अंतिमंपि तस्सेय । अघोच्चित्तिनिमित्तं तिरमम-
 निरसाद्गंगरत्त ॥ २ ॥ (भा. १४) अत्र ‘सिस्मपमिरसाद्गंगमस्से’ति प्राकृतत्वाचतृतीयां पृष्ठी, ततोऽयमर्थः-तस्यैव
 नास्त्रार्थस्य शिष्यप्रशिष्यादियोगेनाव्ययच्छित्तिर्भूयादित्येवमर्थमन्तमङ्गलमिति, तत्रादिमङ्गलम् ‘अभिनिबोदियतागं
 सुवनागं भेधे’त्यादि, ज्ञानपथस्य परमङ्गलत्वात्, मध्यमङ्गलं ‘वन्देण चिद् किदरुम्म’मित्यादि, यन्द-
 नस्य विनयरूपत्वात्तस्य चाभ्यन्तरतपोभेदत्वात् तपोभेदस्य च मङ्गलत्वात्, पर्यन्तमङ्गलं ‘पञ्चसगण’मित्यादि,
 मत्तामपानस्याद्यतपोभेदत्वेन मङ्गलत्वात् । स्यादेतद्-इदं मङ्गलत्रयं नारायणचित्तमभिन्नं वा?, क्रियातः ?, उभय-
 धाऽपि दोषः, तथाहि-यदि भिन्नं ततः शास्त्रस्यामङ्गलत्वप्रगते, मङ्गलाद्भिन्नत्वात्, तदन्यस्तन्तरत्वात्,
 यथा स्वरूपेणामङ्गलं तदन्यमङ्गलोपन्यासेनापि मङ्गलीकर्तुमशक्यं, स्वभासस्य र्गानयिगुमशयत्वात्, न सत्तु काचः
 स्वरूपेणानेदूर्यगणिः सन् केनापि धेदूर्यगणीक्रियते, ततो निरर्थको मङ्गलोपन्यासो, मङ्गलत्वकार्योक्तत्वात्, अथ
 मङ्गलीकर्तुमशक्यस्यापि मङ्गलमुपादीयते तथा लोकापवृत्तेः तर्ह्यनवस्थाप्रगदः, तथाहि-यथा प्रागमङ्गलस्य मतः नान्य-

स्य मङ्गलमुच्यते एवं मङ्गलान्तरमपि वक्तव्यम्, आद्यमङ्गलाभिधानेऽपि तस्य तथैवामङ्गलत्वात्, एवं मङ्गलान्तराभिधानेऽप्यन्यन्मङ्गलान्तरमभिधातव्यं, न्यायस्य समानत्वात्, तत्राप्यन्यदित्यन्यस्या, अथाभिन्नमिति पक्षः तर्हि शास्त्रमेव मङ्गलमित्यन्यमङ्गलोपादानमनर्थकं, अमङ्गले हि मङ्गलमुपादीयते, यस्तु स्वत एव मङ्गलं तत्र किं मङ्गलविधानेन ? नहि शुक्लं शुक्लीक्रियते, नापि स्निग्धं स्नेह्यते, अथ मङ्गलभूतस्याप्यन्यमङ्गलमुपादीयते तर्हि तेनापि मङ्गलीभूतस्यान्यन्मङ्गलमुपादातव्यं, मङ्गलरूपत्वाविशेषात्, तत्राप्यन्यदित्यन्यस्या, अथ मा भूत् प्रस्तुतार्थक्षितिरित्यन्यस्या नैव्यते तर्हि शास्त्रस्यामङ्गलरूपसङ्गः, कथमिति चेत्, उच्यते, इह यथा शास्त्रं स्वतो मङ्गलमपि अन्यमङ्गलनिरपेक्षममङ्गलं, अन्यथा अन्यमङ्गलोपादाननैरर्थक्यप्रसक्तं, यदि हि अन्यमङ्गलनिरपेक्षमपि तन्मङ्गलं भवेत् तर्हि नान्यमङ्गलमपेक्षेत, स्वतः समर्थस्यान्यव्यपेक्षाया अयोगात्, अन्यमङ्गलव्यपेक्षा चेत् नूनममङ्गलता, तस्य स्वरूपत एव मङ्गलस्याप्यन्यमङ्गलशून्यस्यामङ्गलत्वेति, अनवस्थाऽनिष्टी मङ्गलममङ्गलं, तद्योगाच्छास्त्रमप्यमङ्गलमित्यमङ्गलता शास्त्रस्येति, अत्रोच्यते, इहाद्यः पक्षस्तावन्नाभ्युपगम्यते, ततोऽनभ्युपगमतिरस्कृतत्वादेव न नः क्षितिमावहति, यदिवा सोऽप्यभ्युपगम्यते, न च प्रागुक्तदोषावकाशाः, यतो द्वित्रिधानि जगति वस्तूनि-भाव्यानि अभाव्यानि च, तत्र काचादीन्यभाव्यानीति न तानि वैदूर्यरूपतया कर्तुं शक्यन्ते, शास्त्राणि तु भाव्यानि, ततः स्वरूपेणामङ्गलान्यपि तानि मङ्गलरूपतया परिणम्यन्ते, मङ्गलस्य स्वपरतद्रूपताऽऽपादने समर्थत्वात्, यथा हि प्रदीपः स्वपरप्रकाशनसमर्थत्वात् स्वं परं च प्रकाशयति, यथा वा लग्नं स्वपरलग्निमस्वभावापादने समर्थतया स्वं परं च लवणयति, एवं मङ्गलमपि स्वपर-

मङ्गलकरणसमर्थत्वात् स्वं परं च मङ्गलयतीति न कश्चिदोपः, द्वितीयपक्षेऽपि न मङ्गलोपादानैरर्थक्यं, शिष्य-
मतिमङ्गलपरिग्रहाय शास्त्रस्यैव मङ्गलत्वानुवादात्, तथाहि-कथं नु नाम विनेयो मङ्गलमिदं शास्त्रमित्येवं
गृहीयादिति मङ्गलोपन्यासेन मङ्गलमिदं शास्त्रमिति प्रबोध्यते, न चैवमनवस्था, प्रथममङ्गलोपन्यासे च शिष्य-
मतिमङ्गलपरिग्रहस्य कृतत्वात् अन्यमङ्गलाकाङ्क्षाया निवृत्तेः, न च शास्त्रस्यामङ्गलत्वप्रसक्तिः, अन्यमङ्गलनिरपेक्षस्य
तस्य स्वतो मङ्गलत्वात्, मङ्गलं ह्यन्यदुपादीयते न शास्त्रस्य मङ्गलत्वकरणाय, तस्य स्वत एव मङ्गलत्वात्, किन्तु ?,
शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहाय, ततः कथमन्यमङ्गलोपादानेऽनवस्थानिष्टौ शास्त्रस्यामङ्गलत्वमिति, ननु यदि शास्त्रं स्वतो
मङ्गलं तर्हि यद्यपि मङ्गलमिदं शास्त्रमित्येवं न गृह्णाति विनेयस्तथापि तत्स्वकार्यप्रसाधनसमर्थमेव, तस्य तथात्वभाव-
त्वादिति कथमन्यमङ्गलोपादानं न निरर्थकमिति ?, तदेतदसम्यक्, अभिप्रायापरिज्ञानात्, इह विचित्रा भावानां
शक्तयः, किञ्चित्तथास्वरूपेण गृह्यमाणं स्वकार्यप्रसाधनसमर्थं यथा सुवर्णं, सुवर्णं हि सुवर्णरूपतया परिगृह्यमाणं
स्वफलप्रदानसमर्थं न लोष्टादिरूपतयेति, किञ्चित्तथास्वरूपेणागृह्यमाणमपि यथा किञ्चिदनिष्टमन्तःसमुत्थव्याध्यादिकं,
तद्धि तथास्वरूपेणाविदितमपि स्वफलं दुःखमुत्पादयति, मङ्गलमपि मङ्गलबुद्ध्या परिगृह्यमाणं मङ्गलफलसाधनायालं
नान्यथा साधुवत्, तथाहि-साधुः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रपरिणामपरिणतो भावितात्मा क्षान्तिनिधानं 'समणं संजयं
दंतं' मिति वचनात् मङ्गलभूतोऽपि मङ्गलबुद्ध्यैव परिगृह्यमाणः सन् प्रशस्तचेतोवृत्तेर्भव्यस्य मङ्गलकार्यप्रसाधको भवति,
यदि तु तथा न गृह्यते तर्हि तस्य कालुष्योपहतचेतसः सत्त्वस्य न भवतीति, एवं शास्त्रमपि स्वतो मङ्गलमपि सत्

मङ्गलबुद्ध्या परिगृहीतं मङ्गलफलसाधकं, नान्यथा, उक्तं च—“इह मङ्गलमपि मंगलबुद्धीए मंगलं जहा साहू” (भा० २१)
इति, ननु यदि मङ्गलमपि मङ्गलबुद्ध्या परिगृह्यमाणं मङ्गलं नेतरथा तर्हि भवन्मतेन मनःप्रमाणं, यद् यथा मनः
सङ्कल्पयते तत्तथोपजायते नेतरदिति, एवं तर्हि अमङ्गलमपि मङ्गलबुद्ध्या परिगृहीतं मङ्गलकार्यकृत् प्राप्नोति, न्यायस्य
समानतयात्, न चैतद् दृष्टमिष्टं वेति, यत्किञ्चिदेतद्, वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, मङ्गलं हि स्वरूपेण मङ्गलं ततस्तन्मङ्ग-
लबुद्ध्या परिगृह्यमाणं मङ्गलफलसाधनायालं, स्वतो मङ्गलस्य स्वबुद्धिसहितस्य परिपूर्णसामग्रीकतया स्वकार्योभिनिर्व-
र्त्तनसमर्थत्वात्, काञ्चनवत्, काञ्चनं हि स्वतः काञ्चनं सत् काञ्चनबुद्ध्या परिगृह्यमाणं भवति- काञ्चनफलकृत्, नान्य-
थेति, प्रतीतमेतत्, यच्चमङ्गलं तत्स्वरूपतो मङ्गलं न भवति, ततः कथं मङ्गलबुद्ध्याऽपि तत्परिगृह्यमाणं
मङ्गलकार्यकृत्, नहि लेष्वादि काञ्चनबुद्ध्या परिगृहीतं काञ्चनफलमुपजनयतीति । ननु यदि शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहाय
मङ्गलोपन्यासस्त आदिमङ्गलमेवास्तु, शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहस्य तेनैव कृतत्वात्, किं मङ्गलत्रयोपन्यासेन ? न, विहि-
तोत्तरत्वात्, आदिमङ्गलेन ह्यादौ मङ्गलमतिपरिग्रहः क्रियते, न मध्यममङ्गलमतिपरिग्रहो नाप्यवसानमङ्गलमतिपरिग्रहः,
ततस्तत्रापि विवक्षितफलसाधनाय शिष्याणां मङ्गलमतिपरिग्रहो भूयादिति मङ्गलत्रयोपन्यासः, यद्येवं मङ्गलत्रयापा-
न्तरालद्वयममङ्गलमापद्यते, तत्र मङ्गलमतिपरिग्रहाभावात्, नैप दोषः, सम्पूर्णस्यैव शास्त्रस्य त्रिधाविभक्त्येनापान्तराल-
द्वयासम्भवात् मोदकवत्, यथा हि मोदके त्रिधाविभक्ते नापान्तरालद्वयसम्भवस्तथाऽधिकृतशास्त्रेऽपि, तत्र आदित्त-
ण्डमादिमङ्गलेन मङ्गलबुद्ध्या परिगृहीतं मध्यं मध्यमङ्गलेनावसानमवसानमङ्गलेन, स्वतो मङ्गलं च तदिति स्वस्वफलसाधनाय

प्रभवति, अथ शास्त्रस्य कथं स्वतो मूङ्गलता ? उच्यते, निर्जरार्थत्वात्, तथा चात्र प्रयोगः-अधिकृतं शास्त्रं सकलमपि मङ्गलं निर्जरार्थत्वात् तपोवत्, अथ कथमस्य निर्जरार्थतेति चेत्, उच्यते, ज्ञानरूपत्वात्, ज्ञानस्य च कर्मनिर्जरण-हेतुत्वात्, उक्तं च-“जं अघ्नाणी कर्म खवेइ बहुयाहि वासकोडीहिं । तन्नाणी तिहिं गुत्तो खवेइ ऊसासमेत्तेणं ॥ १ ॥” [यदज्ञानी कर्म क्षपयति बहुकाभिर्वर्षकोटीभिः । तत् ज्ञानी त्रिभिर्गुप्तः क्षपयत्युच्छ्वासमात्रेण ॥ १ ॥] तस्मात् स्थितमेतत्-शास्त्रस्यादौ मध्येऽवसाने च मङ्गलमुपादेयमिति ।

अथ मङ्गलमिति कः शब्दार्थः ? उच्यते, ‘अगु वगु मगु’ इत्यादि दण्डकधातुः, ‘उदितः’ इति नम्, मङ्गयते अधिगम्यते प्राप्यते इति यावत् हितमनेनेति मङ्गलं “मृदिकन्दिद कुण्डिपटिपाटिमङ्गिशकिमंडिकेवृयमिचच्चिदेवृशलिकलिकमपलि-गुचच्चिचपिहिदिहिक्कुहितुमृपिशितुसिकुस्यनिद्रमेरल’ इत्यलप्रत्ययः, अथवा मङ्गयते-प्राप्यते स्वर्गोऽपवर्गो वाऽनेनेति मङ्गलः-‘पुन्नानी’ति करणे घप्रत्ययः, मङ्गो नाम धर्मः, तथाऽत्र पूर्ववैयाकरणप्रसिद्धेः, तं लाति-आदत्ते इति मङ्गलं, ‘आतोऽनुपसर्गा, दह्वायामः’ इति ङप्रत्ययः, मङ्गो नाम धर्मः धर्मोपादानहेतुरिति भावः, उक्तं च-‘मंगिज्जएऽधिगममइ जेण हियं तेण मंगलं होइ । अहवा मंगो धम्मो तं लाइ तयं समादत्ते ॥ १ ॥” (भा०) अपरे पुनरेवं व्युत्पत्तिमाचक्षते-महु भूपायां, मण्डयते-शास्त्र-मलङ्कियतेऽनेनेति मङ्गलं पूर्ववदलप्रत्ययः, अथवा ‘मन् ज्ञाने’ मन्यते-ज्ञायते निश्चीयते विघ्नाभावोऽनेनेति मङ्गलं, यदिवा ‘मदै हपे’ माद्यन्ति-विघ्नाभावेन हृष्यन्ति शिष्या अनेन ‘मह पूजायां’ वा मह्यते-पूज्यते शास्त्रमनेनेति मङ्गलं, सर्वत्र “विरलोरलक-पिजलपुगलभगलकुन्तलोत्पलकोमलपिङ्गलकाहलादय” इत्यलप्रत्ययो निपातनाच्च विवक्षितरूपनिष्पत्तिः, नैरुक्ताः पुनरेवं-

मां गालयति-अपनयति संसारादिति मङ्गलं, यदिवा मलं-पापं गालयति-स्फोटयतीति मङ्गलं, मा भूत् गलो-विघ्नोऽस्मा-
दिति वा मङ्गलं, सर्वत्र पृषोदरादित्वादिष्टरूपनिष्पत्तिः । तच्च नामादिभेदाच्चतुर्द्धा, तद्यथा-नाममङ्गलं स्थापनामङ्गलं
द्रव्यमङ्गलं भावमङ्गलं च, तत्र यस्य कस्यचिज्जीवस्य अजीवस्य वा मङ्गलशब्दार्थरहितस्य मङ्गलमिति नाम क्रियते तन्ना-
ममङ्गलं, यत एवं तल्लक्षणम्-“यद्वस्तुनोऽभिधानं स्थितमन्यार्थे तदर्थनिरपेक्षम् । पर्यायानभिधेयं च नाम यादृच्छिकं
च तथा ॥१॥” अस्यायमर्थः-“यद्वस्तुनो” जीवाजीवादेर्नाम, यथा गोपालदारकस्येन्द्र इति, ‘स्थितमन्यार्थ’ इति तस्माद्-
गोपालदारकादन्यश्चासावर्थश्च अन्यार्थः तस्मिन् स्थितं, परमार्थतस्त्रिदशाधिपे अवस्थानात्, ‘तदर्थनिरपेक्ष’ मिति तस्य-
इन्द्रादिनाम्नोऽर्थस्तदर्थः-परमैश्वर्यादिरूपस्तस्य निरपेक्षं तदर्थनिरपेक्षं, तथाहि-इन्द्र इति किमुक्तं भवति?-‘इदु परमैश्वर्ये’
इन्दनादिन्द्रः परमैश्वर्ययुक्त इत्यर्थः, एवंभूतेन चार्थेन युक्तमिदं नाम परमार्थतस्त्रिदशाधिपे एव वर्तते, तस्य तात्त्विकपरमैश्व-
र्ययुक्तत्वात्, गोपालके तु तदर्थशून्यमिति, तथा ‘पर्यायानभिधेय’ मिति, इह नाम नामवतोरभेदोपचारात् इन्द्र इति गोपाल-
दारकवत्स्वेव गृह्यते तत्पर्यायैः-शक्रपुरन्दरपाकशासनशतमखप्रभृतिभिरनभिधेयं पर्यायानभिधेयं, न हि गोपालदारकव-
रित्येन्द्रशब्दवाच्यमपि तात्त्विकेन्द्रवत् शक्रपुरन्दरादिशब्दैरभिधेयमिति, प्रतीतमेतत्, एवंभूतं नाम, प्रकारान्तरेण नाम्नः
स्वरूपमाह-‘यादृच्छिकं च तथे’ति, यदृच्छया निर्वृत्तं यादृच्छिकं, किमुक्तं भवति?-न केवलमनन्तरोक्तलक्षणं नाम,
किन्तु अन्यत्रावर्त्तमानमपि यद् एवमेव यदृच्छया गोपालदारकादेर्नाम क्रियते यथा डित्यो डवित्य इति तदपि नाम, इदं
चोभयरूपमपि प्रायेण याम्दृश्व्यभावि, मेरुद्वीपसमुद्रादिकं हि नाम प्रभूतं यावद्द्रव्यभावि दृश्यते, किञ्चित्चन्यथाऽपि,

देवदत्तादिनामवाच्यानां विद्यमानानामपि अपरापरनामपरावर्त्तस्य लोके दर्शनात्, यदपि च सिद्धान्तेऽभिहितं 'नाम
 आवकहियं'ति तत् प्रतिनियतां जनपदादिसंज्ञामधिकृत्य, यथोत्तराः कुरव इत्यादि, नाम च तन्मङ्गलं च नाममङ्गलं,
 यदा तु वस्तु वाच्यं विवक्ष्यते तदैवं व्युत्पत्तिः-नाम्ना मङ्गलं नाममङ्गलं, यद्वा नामनामवतोरभेदोपचारात् नाम च
 तत् मङ्गलं च नाममङ्गलं, तच्च नामरूपं मङ्गलं त्रिधा, तद्यथा-जीवविषयमजीवविषयमुभयविषयं च, तत्र जीवविषयं
 यथा सिन्धुविषये अग्नेर्मङ्गलमिति नाम, अजीवविषयं यथा लाटदेशे दवरकवलनकस्य मङ्गलमिति नाम, उभयविषयं
 यथा वंदनमालाया मङ्गलमिति नाम, अत्र हि दवरकादीन्यचेतनानि पत्रादीनि तु सचेतनानीति जीवाजीवरूपता
 वन्दनमालायाः । तथा सद्भावमाश्रित्य लेप्यकर्मदिष्वसद्भावं चाश्रित्याक्षवराटादिषु या स्वस्तिकादीनां स्थापना सा
 स्थापनामङ्गलं, स्थापना चासौ मङ्गलं च तत् स्थापनामङ्गलमिति व्युत्पत्तेः, स्थापनालक्षणं चेदं- 'यत्तु तदर्थवियुक्तं तदभि-
 प्रयेण यच्च तत्कगणि । लेप्यादि कर्म तत्स्थापनेति क्रियतेऽल्पकालं च ॥ १ ॥' अस्यायमर्थः-तत्स्थापनेत्यभिधीयते,
 यत्किमित्याह- 'यत्तु' यत्पुनः, तुशब्दो नामलक्षणात् स्थापनालक्षणस्य भेदमाह, 'तुः स्याद्भेदेऽवधारणे' इति वचनात्,
 'तदर्थवियुक्त'मिति स चासावर्थश्च तदर्थः-सद्भूतेन्द्रलक्षणः तेन वियुक्तं-शून्यं तदर्थवियुक्तं, अथ च 'तदभिप्रायेणे'ति
 तस्य-सद्भूतेन्द्रस्याभिप्रायो-बुद्धिरध्यवसायस्तदभिप्रायस्तेन तदुद्भवेत्यर्थः, कृतमित्यादि गम्यते, कथंभूतमित्याह-यच्च
 'तत्कगणि' तस्यैव-सद्भूतेन्द्रस्यैव करणिः-आकृतिराकारो यस्य तत् तत्करणि-सद्भूतेन्द्रसमानाकारं लेप्यादिकमेति
 भावार्थः, चशब्दात्तदाकृतिशून्यं चाऽक्षनिक्षेपादि तत्स्थापना, तच्चाल्पकालं-इत्वरं, चशब्दाद्यावद्द्रव्यभावि च, उक्तं

चानुयोगद्वारे—“नाम आवकहियं ठवणा इत्तरिया वा होज्जा आवकहिआ वा” भाष्यकारोऽप्याह—“जं पुण तयत्थसुन्नं तय-
भिप्पाएण तारिसागारं। कीरइ व निरागारं इत्तरमियरं व सा ठवणा ॥१॥” (भा. २५)। सम्प्रति द्रव्यमङ्गलभिधातव्यं, तत्र
द्रव्यमिति—द्रवति गच्छति तांस्तान् पर्यायानिति द्रव्यं, ‘कृद्बहुल’मिति वचनात् कर्त्तरि यः, द्रव्यं च तन्मङ्गलं च द्रव्यम-
ङ्गलं, तल्लक्षणमिदम्—“भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणं तु यल्लोके। तद् द्रव्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनाचेतनं कथितम् ॥१॥”
अस्यायमर्थः—भूतस्य—अतीतस्य भाविनो वा—एव्यतः भावस्य—पर्यायस्य कारणं—निमित्तं यदस्मिन् लोके तत् तत्त्वज्ञैः—
सर्वज्ञैः तीर्थकृद्भिरितियावत् द्रव्यं कथितं, द्रवति—गच्छति तांस्तान् पर्यायान् अग्रेतान् प्राचीनांश्च सुञ्चतीति
द्रव्यमिति व्युत्पत्त्यर्थानुगमात्, तच्च द्विधा—सचेतनमचेतनं च, तत्र सचेतनं अनुपयुक्तपुरुषाख्यं, अचेतनं ज्ञशरीरादीति,
उक्तं द्रव्यलक्षणम्, अधुना प्रकृतमुपयुज्यते, द्रव्यमङ्गलं द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आ—समन्तात् गम्यते
वस्तुतत्त्वमनेनेत्यागमः—श्रुतज्ञानं आगममधिकृत्यागमतः, ‘स्थानियपः कर्मोधारे’ इति कर्मणि पञ्चमी, यथा प्रासादमारुह्य
प्रेक्षते इत्यर्थे प्रासादात् प्रेक्षते इत्यत्र, आगमापेक्षेयति भावार्थः, आगमस्याभावः आगमस्य एकदेशो वा आगमेन
सह मिश्रणं वा नोआगमः, नोशब्दस्य त्रिवच्यर्थेषु वर्त्तमानत्वात्, नोआगममधिकृत्य नोआगमतः, तत्र आगमतो
मङ्गलशब्दार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, स हि मङ्गलशब्दार्थयसितान्तःकरणतया तज्ज्ञानलब्धिसहितो नोपयुक्त इति
‘अनुपयोगो द्रव्य’मिति वचनात् द्रव्यम्, आह च भाष्यकृत्—“आगमोऽणुवउत्तो मंगलसङ्गणुवासिओ-वत्ता। तज्ज्ञा-
णलब्धिसहिओऽवि नोवउत्तोत्ति तो दवं ॥ १॥” (भा. २९) नन्वागमो मङ्गलशब्दार्थपरिज्ञानमागमः श्रुतज्ञानमिति पूर्वमभि-

धानात् ज्ञानं च भाव इति कथमस्य द्रव्यता ? उक्तं च—“जइ ताणमागसो तो कह दवं दवमागसो कह णु ? ।”
 (भा० ३० पू.) इति, नैष दोषः, ज्ञानं ह्युपयोगात्मकं भावो, न लब्धिरूपं, ‘उपयोगो भाव’ इति वचनात्, अनुपयुक्तश्चात्मा
 तद्वन्धिसहितत्वात् ज्ञानकारणम्, अतो भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणमिति द्रव्यलक्षणसम्भवात् द्रव्यमिति, इदं
 चागमतो द्रव्यमङ्गलं पूर्वसूरिभिर्नयैर्विचारितं, नयाश्च सप्त, तद्यथा—नैगमः सद्ब्रह्मः व्यवहारः ऋजुसूत्रं शब्दः समभिरुद्धः
 एवंभूतश्च, अभीष्टो शब्दार्थं भावार्थं च स्वस्थाने वक्ष्यामः, तत्र नैगमनयः सामान्यं विशेषांश्चाभ्युपगच्छति, विशेषाश्च पृथ-
 निभस्तत्स्वरूपा इति तन्मतेन एकोऽनुपयुक्तः एकं द्रव्यमङ्गलमनेकेऽनुपयुक्ता अनेकानि द्रव्यमङ्गलानि, आह च भाष्यकृत्—
 “एगो मङ्गलमेगं गेगा गेगाइं गेगमनयरस” (भा० ३१ पू.) । सद्ब्रह्मनयस्तु सामान्यमेवैकं निरवयवमक्रियमभ्युपैति
 नान्यत्, स हि विशेषवादिनः प्रत्याह—विशेषः सामान्याद्व्यत्यैरक्षीद्वा न वा ? आद्यपक्षे न विशेषः, सामान्याद् व्यति-
 रिक्त्वात् खपुष्पवत्, सदिति हि तद्वक्तुं शक्यते यत्सदिति प्रत्ययमुत्पादयति, सदिति प्रत्ययं चोत्पादयति सामान्यमेव तस्य
 तथास्वभावात् न विशेष इति विशेषस्य स्वरविपाणकल्पता, अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि सोऽपि सामान्यमेव तदव्यतिरिक्त्वात्
 तत्स्वरूपवत्, उक्तं च—“सामन्नाओ विसेसो अण्णोऽण्णो व होज्ज जइ अण्णो । सो नत्थि खपुष्फंपिघ नऽण्णो सामण-
 मेव तयं ॥ १ ॥” (भा० ३४) तत इत्थं केवलसामान्यवादिनस्तस्य मतेन सर्वस्मिन्नपि जगत्त्रयेकमेव द्रव्यमङ्गलं, सर्वेषां
 द्रव्यमङ्गलसामान्यादव्यतिरिक्त्वात्, सामान्यस्य च त्रिभुवनेऽप्येकत्वात्, आह च भाष्यकृत्—“संगहनयरस एकं सबं
 चिय मङ्गलं लोए (भा० ३१ उ०) इति, व्यवहारस्तु विशेषवादी, तथा च स सद्ब्रह्मनयं प्रत्याह—विशेषा एव तात्त्विका-

स्नेपामेव दोहग्राहादिक्रियासूपयुज्यमानत्वात्, न सामान्यं तद्विपर्ययात्, न च तत् सदिति प्रत्येतुं शक्नुमः अनुपल-
म्भात्, नहि गवादीनिव विशेषान् शृङ्गग्राहिकया तेभ्यो व्यतिरिक्तं गोत्वादिसामान्यं पश्यामो, न चापश्यन्त आत्मानं
विप्रलभेमहि, ततः कथं तदभ्युपगच्छामः ? उपलंभव्यवहाराभावात्, उक्तं च—“न विसेसतथंतरभूयं अतिथि सामन्नमाह
व्यवहारो । उच्यलंभव्यवहाराभावाओ खरविसाणं च ॥ १ ॥” (भा० ३५) एवं चास्यापि मतेन नैगमनयस्यैव एकोऽनुप-
युक्त एकं द्रव्यमङ्गलं, भूयांसोऽनुपयुक्ता भूयांसि द्रव्यमङ्गलानि, ननु नैगमोऽपि विशेषानिच्छति व्यवहारोऽपि ततः
कोऽनयोः प्रतिविशेषः ? उक्तमेतत् नैगमः सामान्यमिच्छति विशेषांश्च व्यवहारस्तु विशेषानेवेति, सिद्धसेनीयाः पुनः
पठेन नयानभ्युपगतवन्तः, नैगमस्य सङ्ग्रहव्यवहारयोरन्तर्भावविवक्षणात्, तथाहि—यदा नैगमः सामान्यमिति पतिपरस्तदा
स सङ्ग्रहेऽन्तर्भवति सामान्याभ्युपगमपरत्वात् विशेषाभ्युपगमनिष्ठस्तु व्यवहारो, आह च सिद्धसेनीयमतमुपसंजिघृक्षुर्भा-
ष्यकृत्—“जो सामन्नगाही स नैगमो संगहं गजो अहवा । इयरो व्यवहारमिओ जो तेण समाणनिहेसो ॥ १ ॥”
(भा० ३९) ततः सिद्धसेनीयाभिप्रायेण पट्टिरेव नयैरागमतो द्रव्यमङ्गलविचारः कर्तव्यः न सप्तभिरिति, ऋजुसूत्र-
स्यभिषसे—यदतीतं यच्चानागतं यच्च सदपि परकीयं तदवस्तु, अतीतस्य विनष्टत्वात् अनागतस्य स्वलब्धात्मलाभत्वात्
परकीयस्य चार्थक्रियाकारित्वाभावात्, देवदत्तधनं हि यज्ञदत्तस्य परमार्थतोऽसत् तत्कार्योकरणादिति, प्रतिप्राणि प्रसि-
द्धमेतत्, किन्तु यत् सत् स्वकीयं तदेवैकं वस्तु, ततोऽस्य मतेनैकमेव द्रव्यमङ्गलं न भूयांसीति, उक्तं च—“उज्जुसुयस्स
सयं संपयं च जं मंगलं तयं एकं । नातीतमणुप्यन्नं मंगलमिहुं परकं वा ॥ १ ॥ (भा० ४०) ये तु शब्दसमभिरूढव-

भूता नयाः ते अत्यन्तविशुद्धत्वादागमतो द्रव्यमङ्गलमित्येव नानुमन्यन्ते, तथा च ते आहुः—आगमतो हि द्रव्यमङ्गल-
मिदमुच्यते मङ्गलशब्दार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्त इति, तदेतत्परस्परव्याहतं, यदि मङ्गलशब्दार्थज्ञाता तर्हि कथमनुपयुक्तः?,
अनुपयुक्तश्चेत् कथं मङ्गलशब्दार्थज्ञाता, ज्ञानस्योपयोगात्मकत्वात् तदभावे तस्याप्यभावात्, न खलु जीवश्चेतनारहित इति
शक्यं प्रतिपन्नं सचेतसेति, उक्तं च—“जाणं नाणुवउत्तोऽणुवउत्तो वा न जाणई जम्हा। जाणंतोऽणुवउत्तोत्ति त्रिति सद्वाओ-
ऽवत्थुं ॥१॥” (भा० ४२) इत्थं चागमतो द्रव्यमङ्गलस्य नयैर्विचारः सूत्रेऽपि साक्षात् संवादी, तथा चानुयोगद्वारेण्वागमतो
द्रव्यावश्यकमधिकृत्य सूत्रं—“नेगमस्स णं एगो अणुवउत्तो आगमतो एगं दबावस्सयं दुन्नि अणुवउत्ता दोन्नि दबावस्सयाई
तिन्नि अणुवउत्ता आगमओ तिण्णि दबावस्सयाई, एवं जावइया अणुवउत्ता आगमतो तावइयाई नेगमस्स दबावस्सयाई,
एवमेव ववहारस्सचि, संगहस्स णं एगो वा अणेगो वा अणुवउत्तो वा दबावस्सयं वा दबावस्सयाई वा
से एगं दबावस्सयं, उज्जुसुयस्स आगमतो एगं दबावस्सयं, पुहुत्तं नेच्छइ, तिण्हं सइनयाणं जाणए अणुवउत्ते अवत्थू,
कम्हा?, जइ जाणए अणुवउत्ते न भवंइ” इति। उक्तमागमतो द्रव्यमङ्गलमधुना नोआगमतोऽभिधीयते, तच्च त्रिधा,
तद्यथा—ज्ञशरीरद्रव्यमङ्गलं भव्यशरीरद्रव्यमङ्गलं ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यमङ्गलं च, तत्र यन्मङ्गलपदार्थज्ञस्यापग-
तजीवितस्य शरीरं सिद्धिशिलातलादिगतं तद्भूतभावनया घृतमस्मिन् कुम्भे प्रक्षिप्तमासीदित्येव घृतकुम्भ इत्यादिवदती-
तनयानुवृत्त्या ज्ञशरीरद्रव्यमङ्गलं, यस्तु बालको नेदानीं मङ्गलशब्दार्थमवबुध्यते अथचावश्यमायत्यां तेनैव शरीरसमु-
च्छयेण भोत्स्यते स भाविभावनिवन्धनत्वाद् घृतमस्मिन् कुम्भे प्रक्षप्यते इत्येव घृतकुम्भ इत्यादिवद् भविष्यन्नयानुस-

रणेन भव्यशरीरद्रव्यमङ्गलं, उभयमपि च नोआगमतो द्रव्यमङ्गलं सर्वथा आगमरहितत्वात्, अत एव सर्वनिषेधवाची नोशब्दोऽत्र प्रतिपद्यः, शरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्यमङ्गलं जिनप्रणीतप्रत्युपेक्षणादिक्रियां कुर्वन् अनुपयुक्तः साध्यादिः, क्रिया हि प्रत्युपेक्षणादिका हस्तपादादिव्यापारविशेषरूपा, ततोऽसावागमो न भवति, आगमस्य ज्ञानत्वात्, शरीरादिचेष्टायास्तु तद्विपरीतत्वात्, तामपि यद्युपयुक्तः करोति ततोऽसौ भावमङ्गलं भवति, अनुपयुक्तस्य सा द्रव्यं 'अनुपयोगो द्रव्य'मिति वचनात्, ततः क्रियायाः द्रव्यरगदनागमत्वाच्च तां कुर्वन् साध्यादिरभेदोपचारात् नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं, अत्रापि सर्वनिषेधवाची नोशब्दः, उक्तं च—“जाणयभद्वसरीराइत्तमिह दबमंगलं होइ । जा मङ्गहा किरिआ तं कुणमाणो अणुवउत्तो ॥ १ ॥” (मा० ४६) अथवा यत् भूतचरणकरणपरिणामं तन्नोआगमतो ज्ञशरीरद्रव्यमङ्गलवत् भूतभावमङ्गलत्वात् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं, यदपि घालकशरीरं चरणकरणक्रियापरिणामयोग्यं तदपि प्रागुक्तभव्यशरीरद्रव्यमङ्गलवत् भाविभावमङ्गलत्वात् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं, प्रागुक्ते हि नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरे द्रव्यमङ्गले भूतभाविज्ञानपरिणामापेक्षे, चरणकरणक्रियापरिणामस्तु ज्ञानपरिणामाभिन्न इति ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तता, यदिवा स्वभावत एव शोभनवर्णादिगुणं सुवर्णादि तत् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं, आह च भाष्यकृत—“जं भूयभावमङ्गलपरिणामं तस्स वा जयं जोगं । जं वा सहावसोहणवण्णाइगुणं सुवण्णाइं ॥ १ ॥ तंपि य हु भावमङ्गलकारणओ मङ्गलंति निदिद्धं । नोआगमओ दवं आगमरिहितोत्ति जं भंणिंयं ॥ २ ॥” (मा० ४७ ४८) अत्र जं भूयभावमङ्गलंति यत् भूतचरणकरणक्रियापरिणामं

'तरस वा जयं जोग'मिति तस्य वा-चरणकरणक्रियापरिणामस्य थद्योग्यं चालकादिशरीरं, शेषं सुगमम् । उक्तं द्रव्यमङ्गलं,
 अधुना भावमङ्गलमभिधातव्यं, भावस्य च लक्षणमिदं-'भावो विवक्षितक्रियानुभूतियुक्तो हि वै समाख्यातः । सर्वज्ञैरि-
 न्द्रादिवदिहेन्दनादिक्रियानुभवात् ॥ १ ॥" अस्यायमर्थः-भवनं भावः, विवक्षितरूपेण परिणमनमित्यर्थः, यदिवा भव-
 तीति भावः, 'सहादिवुनीभूग्रहो णो वे'ति कर्त्तरि णप्रत्ययः, विवक्षितरूपेण परिणत इत्यर्थः, सर्वज्ञैः समाख्यातः, कोऽसा-
 वित्याह-'विवक्षितक्रियानुभूतियुक्तः' यद्युर्या विवक्षिता इन्दनज्वलनजीवनादिका क्रिया तस्या अनुभूतिः-अनुभवनं तया
 युक्तो विवक्षितक्रियानुभूतियुक्तः, क इवेत्याह-इन्दनादिक्रियानुभवात्, अत्रादिशब्दात् ज्वलनजीवनादिक्रियापरिग्रहः,
 इन्द्रादिवत्-शक्तादिवत्, आदिशब्दाज्ज्वलनजीवादिपरिग्रहः, इन्दनादिक्रियानुभवयुक्तेन्द्रादिवदिति भावः, अत्र भावतो
 मङ्गलं भावमङ्गलं यदिवा भावश्चासौ मङ्गलं च भावमङ्गलं, तच्च द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो मङ्गलपदा-
 र्थस्य ज्ञाता तत्र चोपयुक्तः, 'उपयोगो भावनिक्षेप' इति वचनात्, ननु मङ्गलपदार्थज्ञानोपयोगमात्रेण कथं पुरुषो भावमङ्गलं
 भवति ? न ह्यग्निज्ञानोपयुक्तो माणवकोऽग्निर्दहनपचनप्रकाशनाद्यर्थक्रियासाधकत्वाभावीत्, तदेतदसम्यक्, अभिप्राया-
 परिज्ञानात्, संवित् ज्ञानमवगमो भावोऽभिप्राय इत्यन्तर्यान्तरं, 'अर्थभिधानप्रत्ययाश्च तुल्यनामधेयाः सर्वप्रवादिनाम-
 विसंवादेन स्थिताः' तथाहि-वाह्यः पृथुबुधोदराकारोऽर्थोऽपि घट इति व्यपदिश्यते, तद्वाचकमभिधानं घट इति, तज्ज्ञा-
 नरूपः प्रत्ययोऽपि घट इति, तथा च लोके वचकारः-किमिदं पुरो हृश्यते ?, घटः, किमसौ वक्ति ?, घटं, किमस्य चेतसि
 स्फुरति ?, घटः, एवं च सति यदग्निरिति ज्ञानं तदव्यतिरेकात् माणवकोऽध्यग्निः ज्ञानज्ञानिनोः कथंचिदव्यतिरेकात्,

रणेन भव्यशरीरद्रव्यमङ्गलं, उभयमपि च नोआगमतो द्रव्यमङ्गलं सर्वथा आगमरहितत्वात्, अत एव सर्वनिषेधवाची नोशब्दोऽत्र प्रतिपद्यः, शरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्यमङ्गलं जिनप्रणीतप्रत्युपेक्षणादिक्रियां कुर्वन् अनुपयुक्तः साध्यादिः, क्रिया हि प्रत्युपेक्षणादिका हस्तपादादिव्यापारविशेषरूपा, ततोऽसावागमो न भवति, आगमस्य ज्ञानत्वात्, शरीरादिचेष्टायास्तु तद्विपरीतत्वात्, तामपि यद्युपयुक्तः करोति ततोऽसौ भावमङ्गलं भवति, अनुपयुक्तस्य सा द्रव्यं 'अनुपयोगो द्रव्य'सिद्धिश्चचनात्, ततः क्रियायाः द्रव्यरगादनागमत्वाच्च तां कुर्वन् साध्यादिरभेदोपचारात् नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं, अत्रापि सर्वनिषेधवाची नोशब्दः, उक्तं च--'जाणयभक्षसीराइरित्तमिह दवमंगलं होइ । जा मङ्गळा किरिआ तं कुणमाणो अणुवउत्तो ॥ १ ॥' (मा० ४६) अथवा यत् भूतचरणकरणपरिणामं तन्नोआगमतो ज्ञशरीरद्रव्यमङ्गलयत् भूतभावमङ्गलत्वात् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं, यदपि बालकशरीरं चरणकरणक्रियापरिणामयोग्यं तदपि प्रागुक्तभव्यशरीरद्रव्यमङ्गलयत् भाविभावमङ्गलत्वात् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं, प्रागुक्तं हि नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरे द्रव्यमङ्गले भूतभाविज्ञानपरिणामापेक्षं, चरणकरणक्रियापरिणामस्तु ज्ञानपरिणामाद्भिन्न इति ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तता, यद्विवा स्वभावत एव शोभनवर्णादिगुणं सुवर्णादि तत् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं, आह च भाष्यकृत्-- 'जं भूयभावमङ्गलपरिणामं तस्स वा जयं जोगं । जं वा सहायसोहणवर्णणाद्गुणं सुवर्णाई ॥ १ ॥ तंपि य हु भावमङ्गलकारणओ मङ्गलंति निदिट्ठं । नोआगमओ दवं आगमरिद्धितोत्ति जं भंणियं ॥ २ ॥' (मा० ४७ ४८) अत्र जं भूयभावमङ्गलंति यत् भूतचरणकरणक्रियापरिणामं

'तस्स वा जयं जोगा'मिति तस्य वा-चरणकरणक्रियापरिणामस्य थद्योगं चालकादिशरीरं, शेषं सुगमम् ! उक्तं द्रव्यमङ्गलं,
 अधुना भावमङ्गलमभिधातव्यं, भावस्य च लक्षणमिदं- 'भावो विवक्षितक्रियानुभूतियुक्तो हि वै समाख्यातः । सर्वज्ञैरि-
 न्द्रादिविषदिहेन्दनादिक्रियानुभवात् ॥ १ ॥" अस्यायमर्थः-भवनं भावः, विवक्षितरूपेण परिणमनमित्यर्थः, यदिवा भव-
 तीति भावः, 'सहादितुनीभूयहो णो वे'ति कर्त्तरि णप्रत्ययः, विवक्षितरूपेण परिणत इत्यर्थः, सर्वज्ञैः समाख्यातः, कोऽसा-
 वित्याह- 'विवक्षितक्रियानुभूतियुक्तः' चक्षुर्यां विवक्षिता इन्दनज्वलनजीवनादिका क्रिया तस्या अनुभूतिः-अनुभवनं तया
 युक्तो विवक्षितक्रियानुभूतियुक्तः, क इवेत्याह-इन्दनादिक्रियानुभवात्, अत्रादिशब्दात् ज्वलनजीवनादिक्रियापरिमहः,
 इन्द्रादिवत्-शक्तादिवत्, आदिशब्दाज्वलनजीवादिपरिमहः, इन्दनादिक्रियानुभययुक्तेन्द्रादिवदिति भावः, अत्र भावतो
 मङ्गलं भावमङ्गलं यदिवा भावश्चासौ मङ्गलं च भावमङ्गलं, तच्च द्विधा-आगतो नोआगततश्च, तत्रागततो मङ्गलपदा-
 र्थस्य ज्ञाता तत्र चोपयुक्तः, 'उपयोगो भावनिक्षेप' इति वचनात्, ननु मङ्गलपदार्थज्ञानोपयोगमात्रेण कथं पुरुषो भावमङ्गलं
 भवति ?, न ह्यग्निज्ञानोपयुक्तो माणवकोऽग्निर्देहनपचनप्रकाशनाद्यर्थक्रियासाधकत्वाभावात्, तदेतदसम्यक्, अभिप्राया-
 परिज्ञानात्, संवित् ज्ञानमवगमो भावोऽभिप्राय इत्यनर्थान्तरं, 'अर्थाभिधानप्रत्ययाश्च तुल्यनामधेयाः सर्वप्रवादिनाम-
 विसंयादेन स्थिताः' तथाहि-वाह्यः पृथुमुधोदराकारोऽर्थोऽपि घट इति व्यपदिश्यते, तद्वाचकमभिधानं घट इति, तज्ज्ञान-
 नरूपः प्रत्ययोऽपि घट इति, तथा च लोके वक्तारः-किमिदं पुरो हृश्यते ?, घटः, किमसौ वक्ति ?, घटं, किमस्य चेत्तसि
 स्फुरति ?, घटः, एवं च सति यदग्निरिति ज्ञानं तदव्यतिरेकात् माणवकोऽप्यग्निः ज्ञानज्ञानिनोः कथंचिदव्यतिरेकात्,

अन्यथा तज्ज्ञाने सत्यप्यसौ नोपलभेत, अतन्मयत्वात्, प्रदीपहस्तान्धत्वात् पुरुषान्तरवद्वा, बन्धाद्यभावप्रसङ्गश्च, ज्ञाना-
 ज्ञानसुखदुःखपरिणामशून्यत्वात्, आकाशवत्, न खल्वाकाशं ज्ञानाज्ञानसुखदुःखपरिणामरहितं बन्धमोक्षाभ्यां युज्यते,
 तस्मात्कथञ्चिदव्यतिरेको ज्ञानज्ञानिनोः, न च निराकारं ज्ञानं, अनाकारत्वे पदार्थान्तरवत् विवक्षितस्यापि पदार्थस्य
 परिच्छेदाप्रसक्तेः, तदाकारशून्यत्वाविशेषात्, ततो ज्ञानस्याग्न्याकारत्वात्तदव्यतिरिक्त आत्माऽप्यग्न्याकार इत्यग्निर्माणः
 वकः, न चैवं दहनपचनप्रकाशनाद्यर्थक्रियाप्रसक्तः, सर्वस्याग्नेर्दहनाद्यर्थक्रियाप्रसाधकत्वायोगात् भस्मच्छन्नाग्निना व्यभिचा-
 रादिति, नोआगमतो भावमङ्गलं 'सुविशुद्धः क्षायादिको भावः', नोशब्दोऽत्र सर्वनिषेधवाची, उक्तं च-मङ्गलसुयज्वज्जो
 आगमजो भावमङ्गलं होइ । नोआगमजो भावो सुविशुद्धो स्वाइयाईओ ॥ १ ॥" (भा० ४९) अथवा-नोआगमतो
 भावमङ्गलमागमवर्जं ज्ञानचतुष्टयं सर्वनिषेधवचनत्वान्नोशब्दस्य, यदिवा यः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रपरिणामः स न
 आगम एव केवलो नाप्यनागमः किन्त्वागमसम्मिश्र इति नोआगमतो भावमङ्गलं, नोशब्दोऽत्र मिश्रवचनः, आह च-
 " (अहवा) सम्मदंसणनाणचरित्तोवयोगपरिणामो । नोआगमजो भावो नोसहो मीसभावमि ॥ १ ॥" (भा० ५०)
 यदिवा यो भगवदर्हन्नमस्काराद्युपयोगः स खल्वागमैकदेशो, विवक्षिताध्ययनाद्यपेक्षया तस्यैकदेशत्वात्, ततो नोशब्दस्य
 देशावाचित्वात् नोआगमतः स भावमङ्गलं । ननु नामस्थापनाद्रव्येषु मङ्गलाभिधानं विवक्षितभावशून्यत्वात् द्रव्यत्वं च
 समानमतः क एषां प्रतिविशेषः?, उच्यते, इह यथा स्थापनेन्द्रे लोचनसहस्रकुण्डलकिरीटकरकुलिशधारणशचीसन्निधान-
 सिंहासनाध्यासनादिजनिततिशयः खल्विन्द्राकारो लक्ष्यते, कर्तुंश्च सद्भूतेन्द्राभिप्रायो भवति यथाऽयं मया स्वर्गाधि-

पतिः साक्षादलिखित इत्यादि, द्रष्टुश्च तदाकारदर्शनात् प्रत्ययो यथाऽयमिन्द्रो वर्त्तत इति, प्रणतिकृतश्च फलार्थिनः स्तोत्रं
 प्रवर्त्तते, फलं च किञ्चिदभीष्टं देवतानियोगात् प्राप्तुवन्ति, न तथा नामेन्द्रे नापि द्रव्येन्द्रे, ततो नामद्रव्याभ्यामित्थं
 स्थापनाया विशेषः, उक्तं च—“आगारोऽभिष्पाओ बुद्धी किरिया फलं च पापणं । जह दीर्घं ठवणिदे न तहा नामे न
 दधिदे ॥ १ ॥” (भा० ५३) यथा स द्रव्येन्द्रो भवेन्द्रकारणतां प्रतिपद्यते प्रतिपन्नवान् वा भवेन्द्रतां उपयोगापे-
 क्षायामपि तदुपयोगतामासादयिष्यति अवासवान् वा न तथा नामेन्द्रो नापि स्थापनेन्द्र इति नामस्थापनाभ्यां
 द्रव्यस्य विशेषः, स्थापनाद्रव्यलक्षणव्यतिरिक्तस्वरूपं तु नामेति द्रव्यस्थापनाभ्यां नाम्नो विभिन्नता, अपरस्त्वाह—भावम-
 ङ्गलमेवैकं भावानामेवार्थक्रियाकारित्वात् ये तु नामादयस्ते सङ्कल्पमात्रसम्पादितसत्ताका इति किं तेषामुपन्यासेन ?
 तदेतदसम्यक्, नामादीनामपि भाववत्, तात्त्विकत्वात् तेषामपि भाववद्विशेषेण शब्दतः प्रतीतेः, तथाहि—अविशिष्टे
 इन्द्रवरतुन्युच्चरिते नामादिचतुष्टयमविशेषेण प्रतीतिमासादयति, किमनेन नामेन्द्रो विवक्षितः आहोश्चित् स्थापनेन्द्रो
 द्रव्येन्द्रो भवेन्द्रो वा इति ? ततो यथा घट इत्युक्ते कोऽनेन घटो विवक्षितो रक्तः कृष्णः शुक्लः नीलो वेति शब्दतः
 प्रतीयमानाः सर्वेऽपि तात्त्विकास्तथैते नामादयोऽपीति, तथा च एतदेव साक्षेपरिहारं भाष्यकृदाह—“इह भावोच्चिय
 वर्युं तददथसुन्नेहि किं नु सेसेहि ? । नामादोऽत्रि भावा जं तेऽविहु वर्युपजाया ॥१॥” (भा० ५५) अत्र ‘वत्युपजाया’
 इति इन्द्रादिरूपस्य सामान्यवरतुनो विशेषः, इतश्च नामस्थापनाद्रव्याणि तात्त्विकानि भावमङ्गलाङ्गत्वात्, तदङ्गता च
 तत्परिणामकारणत्वात्, तथाहि—मङ्गलाभिधानं सिद्धाद्यभिधानं चोपश्रुत्य भगवदहंप्रतिमां वा दृष्ट्वा भूतयतिभावं भव्य-

यतिभावं या शरीरं चोपलभ्योपजायते प्रायः कस्याप्यासन्नमुक्तिगामिनः सम्यग्दर्शनाविरूपभावमङ्गलपरिणामः, उक्तं च—“अहंवा नामंठवणादहं भावमङ्गलं गादं । पापण भावमङ्गलपरिणामनिमित्तभावाओ ॥ १ ॥ जह मङ्गलाभिहाणं सिद्धं विजयं जिणिंदनामं च । सोऊण पेच्छऊण य जिणपडिमालक्खणादं च ॥ २ ॥ परिनिव्वयमुणिदेवं भवं जइजणं सुवण्णमहाइ । दइण भावमङ्गलपरिणामो होइ पापण ॥ २ ॥” (भा० ५६-५७-५८) अन्यच्च—यद् वस्तुनोऽभिधानं तद् अभिधेयधर्ममन्तरेण नोपजायते, अभिधानाभिधेययोर्वाच्यवाचकसम्बन्धेन परस्परमविनाभावित्वात्, अभिधेयधर्मोऽपि च नामादिविचारप्रक्रमे नामाभिधीयते, अभिधेये अभिधानोपचारात्, यच्च प्रतिनियत आकारो घटादिवस्तुनः सा स्थापना, या च तत्तद्रूपतया परिणमनशक्तिः सा द्रव्यं कारणत्वात्, यच्च साक्षात् पुरः परिस्फुरन् प्रतिभासते पर्यायः स भावः, उक्तं च—“अहंवां वत्थुऽभिहाणं नामं ठवणा य जो तदागारो । कारणथा से दवं कज्जावन्नं तयं भावो ॥ १ ॥” (भा० ६०) ॥ ततो यद्वस्तु तन्नामादिचतुष्टयारमकं तदन्तरेण वस्तुत्वायोगादिति तात्त्विकानि नामादीनि । एवं च तात्त्विकनामादिचतुष्टयारमके सर्वस्मिन्नपि वस्तुनि व्यवस्थिते ये एकैकांशावलम्बिनो नामादिनयाः, तद्यथा—

नामनय आह—यस्तुधर्मो नाम तत्प्रत्ययहेतुत्वात्, यद् यस्य प्रत्ययहेतुत्तत्तद्धर्मो यथा घटस्य स्वरूपादयः, वस्तुनः प्रत्ययहेतुश्च नाम ततो निःसन्दिग्धाविपरीतप्रतीतिसमुद्भवात्, तस्माद्वस्तुधर्मो नामं, यदि पुनर्वस्तुधर्मो नामं न स्यात् ततस्तद्वस्तु वस्त्वेव न स्यात्, निरभिधेयत्वात् पष्ठभूतवत्, अन्यच्च—यस्तुधर्मत्वाभावे घट इति नाम्युच्चरिते घट इति प्रतीतिर्निःसन्दिग्धा न स्यात् प्रतिबन्धाभावात्, किन्तु केषांचित्संशयो यथा किमयमाह ? केषांचित्कदाचिद्विपर्ययो यथाऽनेन पटः प्रोक्त इति, अन्येषां

(अ) प्रतिबन्धं पर्यालोचयतः तद्दर्शनेनानध्यवसायः, यदिवा श्रद्दच्छया भवेत् प्रतिपत्तिः, आह च—“संसयविवञ्जया वाऽण-
 वक्षवसाओऽहवा जहिच्छाप । होज्जत्थे पडिवत्ती न वत्थुधम्मो जमा नामं ॥१॥ (भा० ६२) न चैतत् दृश्यते, तस्मात्
 वस्तुधर्मो नाम, तदेव चैकं तात्त्विकं, तद्वशादेव सकलव्यवहारप्रवृत्तेर्न स्थापनादय इत्येवमुक्ते स्थापनानय आह—आकार
 एव वस्तु, तत्रैव बुद्ध्यभिधानप्रवृत्तिक्रियोपलम्भात्, तथाहि—प्रत्यक्षत आकारवदेव वस्तु परिगृह्यते, तदेव च शब्देनाप्य-
 भिधीयते, तत्रैव च पुरुषस्य प्रवृत्तिः, अर्थक्रियामपि च तदेव करोतीत्याकार एव तात्त्विको न नामावयः, तथा च
 प्रयोगः—यदाकाररहितं न तद्वस्तु, यथा गगनेन्दीवरं, आकाररहितं च पराभिमतं नामादि, उक्तं च—“न पराणुमयं वस्तु
 आगाराभावो लपुष्कं च । उपलम्भवहाराऽऽभावाओ नाणगारं च ॥ १ ॥” (भा० ६५) अत्र पूर्वार्द्धं सुगमं,
 उत्तरार्द्धस्य व्याख्यानमिदं—न अनाकारं वस्तु उपलम्भाभावात् व्यवहाराभावाच्च । एवं स्थापनानयेनोक्ते द्रव्यनय आह—
 तात्त्विकोत्पादव्ययरहितं यन्निर्विकारमाधिर्भावितरोभावमात्रपरिणामात्मकं द्रव्यं तदेवैकं तात्त्विकं, तस्यैव प्रत्यक्षादिना
 प्रमाणेनोपलभ्यमानत्वात्, यत्तु तदतिरिच्य स्थापनानयेन प्रोच्यते तदसद्, द्रव्यातिरेकेणान्यस्याकारस्वोपलम्भाभावात्,
 उक्तं च—“दधपरिणाममेतं मोक्षूणागारदरिसणं किं तं । उप्पायवयरहिंयं दधं चिय निच्चियारं तं ॥ १ ॥ आविहभावतिरो-
 भावमेतत्परिणामकारणमर्चितं । निच्चं बहुरूपंपि नडोव वेसंतरावन्नो ॥ २ ॥” (भा० ६६-६७) इति, इतश्च द्रव्यं
 तात्त्विकं कारणत्वात् मृत्पिण्डपयःप्रभृतिवत्, यच्चाकारणं न तद् वस्तु, यथा गगनकुसुमं, अकारणं च पराभिमतमाका-
 रादीति । एवं द्रव्यनयेनाभिहिते भावनयः ग्राह—भाव एव पारमार्थिको न द्रव्यं, तस्यानुपलम्भात्, न हि मृत्पिण्ड-

शिवकस्यासकोशाकुशूलादिभावैर्म्यो व्यतिरिक्तमन्वयिनमर्थं पश्यामः, न चापश्यन्तः प्रतिपत्तुं शक्नुमः, मा प्रापदत्यन्ता-
सतोऽपि पृष्ठभूतादेरभ्युपगमप्रसङ्गः, अथ द्रव्यमन्तरेण कथमिव भावानामुत्पत्तिरुपपद्यते ? तस्मादवश्यं द्रव्यमभ्युपग-
न्तव्यं, तदसम्यक्, प्रतीत्योत्पादादस्य सम्यग्व्यवस्थितत्वात्, तथाहि-पूर्वं भावं कारणत्वेन प्रतीत्योत्तरो भावः समुत्प-
द्यते, पूर्वं च कारणं कार्योत्पत्तिसमये स्वत एव विनिवर्तते, तस्य क्षणमात्रावस्थायित्वात्, वत्तरोऽपि च भावस्तदुत्तरभावं
प्रति कारणभावमनुभूय द्वितीयक्षणे न भवति, सर्वभावानां क्षणमात्रावस्थानात्, 'क्षणिकाः सर्वसंस्कारा' इति वचनात्,
एवमेकैकांशावलम्बिनो नामादितया मिथ्यादृशः एकांशाभ्युपपमपरतया सम्पूर्णवस्तुसंस्पर्शित्वायोगात्, वस्तुनोऽनेकधर्म-
त्वात्, भगवदर्हन्मतं तु सर्वनयसमूहात्मकमतोऽनेकांशावलम्बि, किन्त्वेकांशविचारप्रक्रमेऽपीतरांशसापेक्षत्वात् सम्पूर्ण-
वस्तुग्राहीति प्रमाणं, तथाहि-नामापि च वस्तुधर्मस्तस्य तत्प्रत्ययहेतुत्वात्, आकारोऽपि तात्त्विकस्तस्य प्रत्यक्षादिना
प्रमाणेनाविसंवादितयोपलम्भात्, द्रव्यमपि च प्रमाणं, तदभावे भावानामत्यन्तासतां स्वरविषणस्येवोत्पादायोगात्, भावा
अपि च तात्त्विका द्रव्यस्य विचित्रशक्तिक्तया तथा तथापरिणमनभावात्, तथा चाहुः स्तुतिषु गुरवः-“अन्योऽन्यपक्षप्रतिप-
क्षभावाद्, यथा परे मत्सरिणः प्रयादाः । नयानशेषानविशेषमिच्छन्, न पक्षपाती समयस्तथा ते ॥ १ ॥” आद्यस्तुति-
कारोऽप्यवोचत्-“नयास्तव स्यात्पदलाञ्छना इमे, रसोपविद्धा इव लोहधातवः । भवन्यभिप्रेतफला यतस्ततो, भवन्त-
मार्याः प्रणता हितैषिणः ॥ १ ॥” ततो नामादयोऽपि भाववत् तात्त्विका इति तेषामप्युपन्यासः ॥

अथ सर्वज्ञशासने सकलनयमूलभूतौ द्वावेव नयौ, तद्यथा-द्रव्यास्तिकनयः पर्यायास्तिकनयश्च, तथा चाहुः श्रीमहवा-

दिनः—“सद्ग्रहविसेससद्ग्रहविसेसपत्थारमूलवागरणी । द्रव्यद्विओ य पञ्चवनओ य सेसा वियप्पा सिं ॥१॥” [संग्रहविशेषाणां संग्रहविशेषप्रस्तारमूलव्याकरणिनौ । द्रव्यार्थिकश्च पर्यार्थिकश्च शेषा विकल्पा अनयोः ॥१॥] तत्र नामादिचतुष्टयमध्ये कस्य किं सम्मतमिति निरुच्यतां?, उच्यते, नामस्थापनाद्रव्याणि द्रव्यास्तिकनयस्य भावः पर्यार्थास्तिकनयस्य, कथमिति चेत्, उच्यते, इह सिद्धसेनीयास्तावदेवमाहुः—‘सामान्यग्राही नैगमः सद्ग्रहेऽन्तर्भूतो विशेषग्राही व्यवहारे’ इति पदेव तत्त्वतो नयाः, तत्र सद्ग्रहो व्यवहारश्च द्रव्यास्तिकनयौ द्रव्याभ्युपगमपरत्वाद्, अतस्तस्य नामादित्रितयमभिमतं, एतावांस्तु विशेषः—सामान्याभ्युपगमपरत्वात् यानि कानिचिन्नाममङ्गलानि तानि सर्वाणि एकं नाममङ्गलं सर्वाणि स्थापनामङ्गलान्येकं स्थापनामङ्गलं सर्वाणि द्रव्यमङ्गलान्येकं द्रव्यमङ्गलं, व्यवहारस्तु विशेषग्राहीति नाममङ्गलानि प्रत्येकं भिन्नानीच्छति, एवं स्थापनामङ्गलानि द्रव्यमङ्गलानि चेति, ऋजुसूत्रशब्दसमभिरूढेवंभूतास्तु पर्यार्थाभ्युपगमपरत्वात् पर्यार्थास्तिकनयः, ततस्तस्य भावः सम्मतः, उक्तं च—“नामादितियं द्रव्यद्विस्तत्र भावो उ पञ्चवनयस्त । संग्रहव्यवहारा पदमगस्त सेसा उ इयरस्त ॥ १ ॥” (भा० ७५) सूत्राभिप्रायेण तु ऋजुसूत्रोऽप्यविशुद्धो द्रव्यास्तिकनयस्तस्यापि द्रव्याभ्युपगमात्, तथा चानुयोगद्वारसूत्रम्—“उजुरसुयस्त एगो अणुवत्तो आगमतो एगं दद्यावस्सयं, पुहुत्तं नेच्छइ” इति, तदेवमुक्तं प्राप्तिकं, अधुना प्रकृतमुच्यते—तत्र नोआगमतो भावमङ्गलमेकप्रकारमुक्तं, अथवा नोआगमतो भावमङ्गलं नन्दी, अथ नन्दीति कः शब्दार्थः?, उच्यते, ‘दुनदु समृद्धा’ वित्तस्य घातोः ‘उदित’ इति नमि विहिते नन्दनं नन्दिः, प्रमादो हर्ष इत्यनर्थान्तरं, नन्दिहेतुत्वात् ज्ञानपञ्चकादिकमपि नन्दिः, अथवा नन्दन्ति प्राणिनोऽनेनास्मिन् वेति नन्दिः, ‘पदिपटि-

कीर्त्यादिभ्य' इति इप्रत्ययः, असावपि मङ्गलवच्चतुर्भेदः, तद्यथा-नामनन्दिः स्थापनानन्दिः द्रव्यनन्दिः भावनन्दिश्च, तत्र यत्न जीवस्याजीवस्य वा नन्दिशब्दान्वयर्थरहितस्य नन्दिरिति नाम-क्रियते ॥ नाम्ना नन्दिर्नामनन्दिः यद्वा नाम-नामघतोरभेदोपचारात्ताम चासौ नन्दिश्च नामनन्दिः, नन्दिरिति नाम वा नामनन्दिः, तथा सद्भावमाश्रित्य लेप्यक-र्मादिभ्वसद्भावं चाश्रित्याक्षराटकादिषु भावनन्दिमतः साध्वादेः स्थापना सा स्थापनानन्दिः, अथवा द्वादशविधतूर्यरूप-द्रव्यनन्दिस्थापना स्थापनानन्दिः, द्रव्यनन्दिर्द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो नन्दिपदार्थस्य ज्ञाता तत्र चानु-पयुक्तः, 'अनुपयोगो द्रव्य'मिति वचनात्, नोआगमतस्तु त्रिधा, तद्यथा-ज्ञशरीरद्रव्यनन्दिः भव्यशरीरद्रव्यनन्दिर्ज्ञशरीरभ-व्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यनन्दिश्च, तत्र यत्नन्दिपदार्थज्ञस्थापगतजीवितस्य शरीरं सिद्धिशिलातलादिगतं तन्मूतभावनया ज्ञशरीरद्रव्यनन्दिः, यस्तु बालको नेदानीं नन्दिशब्दार्थमयबुध्यते अथचावश्यमायत्यां तेनैव शरीरसमुद्भयेण भोत्स्यते स भाविभावनिबन्धनत्वात् भव्यशरीरद्रव्यनन्दिः, ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता तु द्रव्यनन्दी द्वादशप्रकार-स्तूर्यसद्भावाः, ॥ चार्थः-“भम्भामकुन्दमहलकडम्बझझरिहुडुककंसाला । काहलि तलिमा वंसो संखो पणवो य धारसमो ॥ १ ॥” (बृ. भा०) भावनन्दिर्द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो नन्दिपदार्थस्य ज्ञाता तत्र चोपयुक्तः, नोआगमतः पञ्चप्रकारं ज्ञानं, तच्चेदम्-

आभिनिबोहियनाणं सुयनाणं चैव ओद्दिनाणं च । तद् मणपज्जवनानां केवलनाणं च पंचमये ॥ १ ॥

आ-अर्थाभिमुखो नियतः-प्रतिनियतस्वरूपो बोधा-बोधविशेषोऽभिनिबोधोऽभिनिबोधोऽप्याभिनिबोधिकं, अभिनिबोध-

शब्दस्य विनयादिपाठाभ्युपगमात् 'विनयादिभ्य' इत्यनेन स्वार्थे इकण्, 'अतिवर्त्तन्ते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवच-
 नानी'ति वचनादत्र नपुंसकता, यथा विनय एव वैनयिकमित्यत्र, अथवा अभिनिवृध्यते अनेनास्मादस्मिन्वेति अभिनि-
 वृद्धः—तदावरणकर्मक्षयोपशमस्तेन निर्वृत्तमाभिनिवृद्धिकं, आभिनिवृद्धिकं च तत् ज्ञानं च आभिनिवृद्धिकज्ञानं—इन्द्रि-
 यमनोनिमित्तो योग्यदेशार्थस्थितवस्तुविषयः स्फुटप्रतिभासो बोधविशेष इत्यर्थः, तथा श्रवणं श्रुतं—चाक्षयाचकभावपु-
 रस्सरिकारेण शब्दसंसृष्टार्थग्रहणहेतुरुलब्धिविशेषः, एवमाकारं वस्तु जलधाराणाद्यर्थक्रियासमर्थं घटशब्दवाच्यमित्या-
 दिरूपतया प्रधानीकृतत्रिकालसाधारणसमानपरिणामः शब्दार्थपर्यालोचनानुसारी इन्द्रियमनोनिमित्तोऽग्रगमविशेष इत्यर्थः,
 श्रुतं च तत् ज्ञानं च श्रुतज्ञानं, अथवा श्रूयतेऽनेन अस्मात् अस्मिन् वेति श्रुतं—तदावरणकर्मक्षयोपशमः, 'कृच्छंहुल'मिति
 वचनात् करणादायपि कप्रत्ययः, तज्जनितं ज्ञानमपि श्रुतं, कार्ये कारणोपचारात्, शृणोतीति वा श्रुतं—आत्मा तदनन्य-
 त्यात् ज्ञानमपि श्रुतं, श्रुतं च तत् ज्ञानं वेति समासः, वशब्दस्त्वनयोः स्वामिकालकारणविषयपरोक्षत्वसाधर्म्यात्तुल्यकक्ष-
 तोद्भावनार्थः, तथाहि—य एव मतिज्ञानस्य स्वामी स एव श्रुतज्ञानस्यापि, 'जत्थ मइनाणं तत्थ सुयनाणं जत्थ सुयनाणं
 तत्थ मइनाण'मिति वचनात्, ततः स्वामिसाधर्म्यं, तथा यावानेव मतिज्ञानस्य स्थितिकालस्तावानेव श्रुतज्ञानस्यापि, तत्र
 प्रवाहापेक्षया अतीतानागतवर्त्तमानरूपः सर्व एव कालः अप्रतिपत्तितैकजीवापेक्षया तु पट्टपट्टिसागरोपमाणि समधिकानि,
 उक्तं च—“दो वारे विजयाइसु गयस्स तिमिइच्चुए अहव ताइ। अइरेगं नरभविंयं नाणाजीवाण सवज्जा ॥१॥” (भा० २७६२)
 इति कालसाधर्म्यं, यथा च इन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तं मतिज्ञानं तथा श्रुतज्ञानमपीति कारणसाधर्म्यं, तथा यथा मति-

ज्ञानमादेशतः सर्वद्रव्यादिविषयं तथा श्रुतज्ञानमपीति विषयसाधर्म्यं, यथा च मतिज्ञानं परोक्षं तथा श्रुतज्ञानमपीति परोक्षतासाधर्म्यं, एवकारस्त्ववधारणार्थः, स च परोक्षत्वमनयोरवधारयति, आभिनिवोधिकश्रुतज्ञाने एव परोक्षे न शेषं ज्ञानमिति, अथ परोक्षमिति कः शब्दार्थः?, उच्यते 'अशूद्र व्याप्तौ' अश्रुते-ज्ञानात्मना सर्वानर्थान् व्याप्नोतीत्यक्षः, यदिवा 'अशू भोजने' अश्नाति-सर्वानर्थान् यथायोगं भुङ्क्ते पालयति वेत्यक्षो-जीवः, उभयत्रापि 'मावावद्यमि-कमिहनिकप्यशी'त्यादिना उणादिकसप्रत्ययः, अक्षस्य-आत्मनो द्रव्येन्द्रियाणि द्रव्यमनश्च पुद्गलमयत्वात् पराणि वर्तन्ते, पृथग्वर्तन्त इति भावः, तेभ्यो यदक्षस्य ज्ञानमुदयते तत्परोक्षं, 'पृषोदरादय' इति रूपनिष्पत्तिः, अथवा परैः-इन्द्रियादिभिः सह उक्षा-सम्बन्धो विषयविषयिभावलक्षणो यस्मिन् ज्ञाने न तु साक्षादात्मना तत्परोक्षं, धूमादग्निज्ञानवत्, अथ कथमेतयोरभिनिवोधिकश्रुतयोः परोक्षता?, उच्यते, पराश्रयत्वात्, तथाहि-पुद्गलमयत्वात् द्रव्येन्द्रियमनांस्यात्मनः पृथग्भूतानि ततस्तदाश्रयेणोपजायमानं ज्ञानमात्मनो न साक्षात् किन्तु परम्परयेति परोक्षता, उक्तं च 'अक्खस्स पोगालमया जं दव्वेदियमणा परा होति । तेहिंतो जं नाणं परोक्खमिह तमणुमाणं व ॥ १ ॥' (भा० ९०) अत्र चैवोपिकादयः प्राहुः-नन्वक्षाणीन्द्रियाण्युच्यन्ते, 'खमक्षमिन्द्रियं प्रोक्तम्, हृषीकं करणं स्मृत'मिति वचनात्, ततोऽक्षाणां-इन्द्रियाणां या साक्षादुपलब्धिः सा प्रत्यक्षं, अक्षं-इन्द्रियं प्रति वर्तत. इति प्रत्यक्षमिति व्युत्पत्तेः, तथा च सति सकल-लोकप्रसिद्धं साक्षादिन्द्रियाश्रितं घटादिज्ञानं प्रत्यक्षमिति सिद्धं, तदेतदयुक्तं, इन्द्रियाणामुपलब्धत्वासम्भवात्, तदसम्भवश्चाचेतनत्वात्, तथा चात्र प्रयोगः- यदचेतनं तन्नोपलब्धा, यथा- घटः, अचेतनानि च द्रव्येन्द्रि-

याणि, न चायमसिद्धो हेतुः, यतो नाम द्रव्येन्द्रियाणि निर्वृत्युपकरणरूपाणि 'निर्वृत्युपकरणे द्रव्येन्द्रियं' (त० अ० २ सू० १७) इति वचनात्, निर्वृत्युपकरणे च पुद्गलमये, पुद्गलमयं च सर्वमचेतनं, पुद्गलानां काठिन्यानवबोधरूपतया चैतन्यं प्रति धर्मित्वायोगात्, धर्मानुरूपो हि सर्वत्रापि धर्मो यथा काठिन्यं प्रति पुंथिवी, यदि पुनरनुरूपत्वाभावेऽपि धर्म-धर्मिभावो भवेत् ततः काठिन्यजलधोरपि स भवेत्, न च भवति, तस्मादचेतनाः पुद्गलाः, उक्तं च—“बोहसहावम-मुत्तं विसयपरिच्छेयं च चेषणं । विवरीयसहावाणि य भूयाणि जगप्यसिद्धाणि ॥ १ ॥ ता धम्मधम्मिभावो कहमेएसिं तहऽब्भुवगमे य । अणुरूपत्ताभावे काठिन्नजलाण किन्न भवे ॥ २ ॥ (धर्मसंग्रहणी) इति, नापि सन्दिग्धौ न कान्तिकता हेतोः शङ्कनीया, अचेतनस्योपलम्भकत्वशक्त्ययोगाद्, उपलम्भकत्वं हि चेतनाया धर्मः, ततः स कथं तदभावे भवितुम-र्हति ? आह—प्रत्यक्षवाधितेयं प्रतिज्ञा, साक्षादिन्द्रियाणामुपलम्भकत्वेन प्रतीतेः, तथाहि—चक्षू रूपं गृहदुपलभ्यते कर्णो शब्दं नासिका गन्धमित्यादि, तदेतन्महामोहावष्टब्धान्तःकरणताविलसितं, तथाहि—आत्मा शरीरेन्द्रियैः सहान्योऽन्यानु-वेधेन व्यवस्थितः, ततोऽयमात्मा अमूनि चेन्द्रियाणि इति विवेकुमशक्नुवन्तो बालिशजन्तवः तत्रापि युष्मादृशां कुशाख-सम्पर्कतः कुवासनासङ्गमः, ततः साक्षादुपलम्भिकानीन्द्रियाणि इति प्रतिपन्नाः, परमार्थतः पुनरुपलब्धा तत्रात्मैव, कथ-मेतदवसीयते इति चेत्, उच्यते, तद्विगमेऽपि तदुपलब्धार्थानुसरणात्, तथाहि—कोऽपि पूर्वं चक्षुषा विवक्षितमर्थं गृही-तवान् ततः कालान्तरे दैवविनियोगतश्चक्षुषोऽपगमेऽपि स तमर्थमनुसरति, तत्र यदि चक्षुरेव द्रष्टृ स्यात् ततश्चक्षुषोऽभावे तदुपलब्धार्थानुसरणं न भवेत्, न ह्यात्मनाऽसौ अर्थोऽनुभूतः किन्तु चक्षुषा, चक्षुष एव साक्षात् द्रष्टृत्वेनोपगमात्, न

चान्येनानुभूतेऽर्थेऽन्यस्य स्मरणं, मा प्रापदतिप्रसङ्गः, अपिच—मा भूच्चक्षुषोऽपगमस्तथापि यदि चक्षुरेव द्रष्टृ ततः स्मरणमात्मनो न भवेत्, अन्येनानुभूतेऽर्थेऽन्यस्य स्मरणायोगाद्, भवति च स्मरणमात्मनः, चक्षुषः स्मर्तृत्वेनाप्रतीतेः अनभ्युपगमाच्च, तस्मादात्मैवोपलब्ध्या नेन्द्रियमिति, तथा चात्र प्रयोगः—यो येषूपरतेष्वपि तदुपलब्धानर्थान् स्मरति स तत्रोपलब्ध्या, यथा गवाक्षोपलब्धानामर्थानामनुस्मर्त्ता देवदत्तः, अनुस्मरति च द्रव्येन्द्रियोपलब्धानर्थान् द्रव्येन्द्रियापगमेऽप्यात्मा, इह स्मरणमनुभवपूर्वकतया व्याप्तं, व्याप्यव्यापकभावश्चानयोः प्रमाणतः प्रतिपन्नः, तथाहि—योऽर्थोऽनुभूतः स स्मर्यते न शेषः तथा स्वसंवेदनप्रत्यक्षेण प्रतीतेः, विपक्षे चातिप्रसङ्गो बाधकं प्रमाणं, अननुभूतेऽपि विषये यदि स्मरणं भवेत्ततोऽननुभूतत्वाविशेषात् स्मरणि भवेदित्यतिप्रसङ्गः, तथा द्रव्येन्द्रियापगमेऽपि तदुपलब्धानर्थानुस्मरणादात्मोपलब्धेति स्थितम्, उक्तं च—“केसिंचि इंदियाइं अक्खाइं तदुवलद्धि पच्चक्खं । तन्नो ताइं जमच्चेयणाइं जाणंति न घडो प ॥१॥ उवलद्धा तत्थाया तव्विगमे तदुवलद्धसरणातो । गेहगवक्खोवरमेऽवि तदुवलद्धाणुसरिया वा ॥२॥” (भा० ९१-९२) अत्र वाशब्द उपमार्थः, अपरे पुनराहुः—न वयमिन्द्रियाणामुपलब्धत्वं प्रतिजानीमहे, किं त्वेतदेव ब्रूमो—यदिन्द्रियद्वारेण प्रवर्त्तते ज्ञानमात्मनि तत्प्रत्यक्षं, न चेन्द्रियव्यापारव्यवहितत्वादात्मा साक्षान्नोपलब्धेति वक्तव्यं, इन्द्रियाणामुपलब्धिं प्रति करणतया व्यवधायकत्वायोगात्, न खलु देवदत्तो हस्तेन मुञ्जानो हस्तव्यापारव्यवहितत्वात् साक्षान्न भोक्तेति व्यपदेशं शक्यं, तदेतदसमीचीनं, सम्यक् वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, इह हि यदाऽऽत्मा चक्षुरादिकमपेक्ष्य बाह्यमर्थमवबुध्यते तदाऽवश्यं चक्षुरादेः साद्रुण्याद्यपेक्षते, तथाहि—यदा सद्गुणं चक्षुः तदा बाह्यमर्थं स्पष्टं यथाऽव-

स्थितं भोगलभते, यदा तु तिमिराद्यधमणनीयानपित्तसदृशोभेदादवीयत्वाद्यापादितविभ्रमं तदा विपरीतं मंशयितं वा,
 ततोऽग्रदयमात्मा अर्थोपलब्धौ पराधीनः, तथा च सति यथा राजा निजराजदौवारिकेणोपदर्शितं परराष्ट्राजकीयं पुरुषं
 पश्यन्नपि ममीचीनमममीचीनं वा निजराजदौवारिकश्चनत एव प्रत्येति न साक्षात् तद्वदात्माऽपि चक्षुरादिनोपदर्शितं
 प्राप्तमर्थं चक्षुरादिप्रत्ययत एव समीचीनमममीचीनं वा चेत्ति न साक्षात्, तथाहि-चक्षुरादिना दर्शितेऽपि
 प्राप्तेऽर्थं यदि गंशयमपिरुद्धो भवति तर्हि चक्षुरादिसादृश्यमेव प्रतीत्य निश्चयं विदधाति, यथा न मे षभु-
 निमित्तोपद्रुनं नोयानाद्यधमणाद्यापादितविभ्रमं वा ततोऽयमर्थः समीचीन इति, ततो यथा राज्ञो नायं मम
 राजदौवारिकोऽसत्यालापी कदाचनार्थस्य व्यभिचारानुपलभ्यदिति निजदौवारिकस्य सादृश्यमवगम्य परराष्ट्राजकी-
 यपुरुषतममीचीनतावधारणं परमार्थतः परोक्षं, तद्वदात्मनोऽपि चक्षुरादिमादृगुण्यावधारणतो वस्तुयाथात्म्यावधारणं
 परमार्थतः परोक्षं, नन्विदमिन्द्रियसादृगुण्यावधारणतो वस्तुयाथात्म्यावधारणमनम्यासदशासुपागतस्य, अभ्यागदशामाप-
 तस्यभ्यासप्रकर्षणमर्थ्यादिन्द्रियसादृश्यमनपेक्ष्यैव साक्षादवबुध्यते, ततस्तत्सेन्द्रियाश्रितं ज्ञानं कथं प्रत्यक्षं न भगतिः,
 तदसम्यग्, अभ्यासदशामापन्नस्यापि साक्षादनवबोध्यात्, तस्यापीन्द्रियद्वारेणावबोधप्रवृत्तेरग्रमिन्द्रियसादृगुण्यापेक्षणात्,
 केवलमभ्यासप्रकर्षयद्यात् तदिन्द्रियसादृगुण्यं इदित्येवावधारयति पूर्वानुगतं वा इदित्येव विनिश्चिनोति, ततः काल-
 सौक्ष्म्यासन्नोपलभ्यते, इत्थं चेत्तद्वतीरुच्यं, यतोऽनग्रमवायज्ञानमवमद्वेषपूर्व, ईहा च विचारणारिमता, विचारयेन्द्रि-
 यसादृगुण्यासन्नतत्त्वस्तुधर्माश्रितः, अन्यथैकतरविचाराभावेऽवायज्ञानसम्यग्ज्ञानत्वायोगात्, न च त्विन्द्रिये वस्तुनि च मम्यग-

विचारिते अवायज्ञानं समीचीनं भवति, ततोऽभ्यासदशापन्नेऽपीन्द्रियसाद्गुण्यावधारणमवसेयं, यदपि चोक्तम्—‘न खलु देवदत्तो हस्तेन भुञ्जानो हस्तव्यापारव्यवहितत्वात् साक्षान्न भोकेति व्यपदेशं शक्यमिति, तदप्ययुक्तम्, दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्याद्, भोक्ता हि भुजिक्रियानुभवभागी भण्यते, भुजिक्रियानुभवश्च देवदत्तस्य न हस्तेन व्यवधीयते, किन्तु साक्षात्, हस्तो हि कवलप्रक्षेप एव व्याप्रियते, न परिच्छेदक्रियायामिन्द्रियमिवाहारक्रियानुभवेऽपि येन व्यवधानं भवेत्, ततो देवदत्तः साक्षाद्भोकेति व्यवह्रियते, इह तु वस्तूनामुपलब्धिरुक्तनीत्या चक्षुरादीन्द्रियसाद्गुण्यावगमानुसारेणोपजायते ततो व्यवधानात् न साक्षादुपलम्भक आत्मेति । नन्विदं सर्वमूत्सूत्रप्ररूपणं, नन्द्यध्ययनसूत्रे हि इन्द्रियाश्रितं ज्ञानं प्रत्यक्षमुक्तं, तथा च तद्वग्रन्थः—“पञ्चक्खं दुविहं पन्नत्तं, तंजहा—इंदियपच्चक्खं नोइंदियपच्चक्खं चे”ति, सत्यमेतत्, किन्निवदं लोकव्यवहारमपेक्ष्योक्तं न परमार्थतः, तथाहि—यदिन्द्रियाश्रितमपरव्यवधानरहितं ज्ञानमुदयते तल्लोके प्रत्यक्षमिति व्यवस्थितं, अपरधूमादिलिङ्गनिरपेक्षतया साक्षादिन्द्रियमधिकृत्य प्रवर्तनात्, यत्पुनरिन्द्रियव्यापारेऽप्यपरं धूमादिकमपेक्ष्याम्यादिविषयं ज्ञानमुदयते तल्लोके परोक्षं, तत्र साक्षादिन्द्रियव्यापारासम्भवाद्, यत्पुनरात्मन इन्द्रियमप्यनपेक्ष्य साक्षादुपजायते तत्परमार्थतः प्रत्यक्षं, तच्चावध्यादिकं त्रिप्रकारं, ततः संव्यवहारमधिकृत्येन्द्रियाश्रितं ज्ञानं प्रत्यक्षमुक्तं न परमार्थतः, अथ कथमेतदवसीयते—संव्यवहारमधिकृत्येन्द्रियाश्रितं ज्ञानं प्रत्यक्षमुक्तं न परमार्थतः, तत्रैवोत्तरसूत्रार्थपर्यालोचनात्, तथाहि—प्रत्यक्षमेदाभिधानानन्तरं तत्र सूत्रं—“परोक्खं दुविहं पन्नत्तं, तंजहा—आभिणिबोहिय-नाणं सुयनाणमित्यादि, तत्र आभिनिबोधिकमवग्रहादिरूपमवग्रहादयश्च श्रोत्रेन्द्रियाद्याश्रितास्तत्र वर्णिताः, तद्यदि

श्रोत्रादीन्द्रियाश्रितं ज्ञानं परमार्थतः प्रत्यक्षं तत्कथमवग्रहादयः परोक्षत्वेनाग्रेऽभिहिताः॥, तस्मादुत्तरत्रेन्द्रियाश्रितज्ञानस्य
 परोक्षत्वेनाभिधानादवसीयते प्रागिन्द्रियाश्रितं ज्ञानं संव्यवहारतः प्रत्यक्षमुक्तं, न परमार्थतः, आह च भाष्यकृत—
 “एगन्तेण परोक्खं लिंगियमोहाइयं च पच्चक्खं । इंदियमणोभवं जं तं संववहारपच्चक्खं ॥ १ ॥” (भा० ९५) इति ।
 तथा अवशाब्दोऽधःशब्दार्थः अव-अधोऽधो विस्तृतं वस्तु धीयते-परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यवधिः, अथवा अवधिः-मर्यादा
 रूपिष्वेव द्रव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपा तदुपलक्षितं ज्ञानमप्यवधिः, यद्वा अवधानं-आत्मनोऽर्थसाक्षात्करणव्या-
 पारोऽवधिः, अवधिश्चासौ ज्ञानं च अवधिज्ञानं, चशब्दः खल्वनन्तरोक्तज्ञानद्वयेन सहास्य स्थित्यादिभिः साधर्म्यप्रदर्श-
 नार्थः, तथाहि-यावानेव मतिश्रुतयोरनन्तरमुक्तः प्रवाहापेक्षया अप्रतिपतितैकसत्त्वाधारापेक्षया वा स्थितिकालस्तावानेवाव-
 धिज्ञानस्यापीति स्थितिसाधर्म्यं, तथा यथैव मतिश्रुते मिथ्यादर्शनोदयतो विपर्ययरूपतामासादयतस्तथाऽवधिज्ञानमपि,
 तथाहि-मिथ्यादृष्टेस्तान्येव मतिश्रुतावधिज्ञानानि मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानानि भवन्ति, उक्तं च-‘आद्यत्रयमज्ञान-
 मपि भवति मिथ्यात्वसंयुक्तं’मिति (प्रश्न.) विपर्ययसाधर्म्यं, तथा य एव मतिश्रुतज्ञानयोः स्वामी स एवावधिज्ञानस्यापि,
 तथाहि-विभङ्गज्ञाननिखिदशादेः सम्यग्दर्शनावाप्तौ युगपदेव मतिश्रुतावधिज्ञानानां लाभसम्भवः इति लाभसाधर्म्यं ।
 तथा परि-सर्वतो भावे, अवनमवः, ‘तुदादिभ्यो नक्तौ’ इत्यधिकारे ‘अकितो वे’त्यनेन औणादिकोऽकारप्रत्ययः, अवनं
 गमनं वेदनमिति पर्यायाः, परि अवः पर्यवः, मनसि मनसो वा पर्ययो मनःपर्यवः-सर्वतो मनोद्रव्यपरिच्छेद इत्यर्थः,
 अथवा मनःपर्यय इति पाठः, तत्र पर्ययणं पर्ययः भावेऽलप्रत्ययः, मनसि मनसो वा पर्ययो मनःपर्ययः-सर्वतस्तत्परिच्छेद

इति, स चासौ ज्ञानं च मनःपर्यवज्ञानं मनःपर्ययज्ञानं वा, अपरे-‘मणपज्जयनाण’मिति पाठेऽपि मनःपर्यायज्ञानमिति शब्दसं-
स्कारमाचक्षते, तत्रैवं व्युत्पत्तिः-मनांसि-मनोद्रव्याणि पर्येति-सर्वात्मना परिच्छिनत्ति मनःपर्यायं, ‘कर्मणोऽणि’ त्यण्,
मनःपर्यायं च तज्ज्ञानं च मनःपर्यायज्ञानं, यदिवा मनसः पर्यायाः मनःपर्यायाः, पर्याया भेदा धर्मा बाह्यवस्त्वालौचन-
प्रकारा इत्यर्थः, तेषु तेषां वा सम्बन्धि ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं, इदं चार्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्त्तिसंज्ञिमनोगतद्रव्यालम्बनमेव ।
तथाशब्दोऽवधिज्ञानेन सहास्य छद्मस्थत्वादिभिः सारूप्यप्रदर्शनार्थः, तथाहि-यथाऽवधिज्ञानं छद्मस्थस्य भवति तथा
मनःपर्यवज्ञानमपीति छद्मस्थसाधर्म्यं, यथा वाऽवधिज्ञानं रूपिद्रव्यविषयं तथा मनःपर्यवज्ञानमपि, तस्य मनःपुद्गला-
लम्बनत्वादिति विषयसाधर्म्यं, तथा यथाऽवधिज्ञानं क्षायोपशमिकभावे वर्तते तथा मनःपर्यायज्ञानमपीति भावसाधर्म्यं,
यथा चावधिज्ञानं प्रत्यक्षं तथा मनःपर्यायमपि, तथाहि-अक्षो भण्यते जीवः एतच्च प्रागेवोपपादितं, अक्षं-जीवं प्रति साक्षा-
द्वर्त्तते यत् ज्ञानं तत्प्रत्यक्षं-इन्द्रियमनोनिरपेक्षमात्मनः साक्षात्प्रवृत्तिमत्प्रत्यक्षमित्यर्थः, तच्चावध्यादि त्रिभेदं उक्तं च-“अकूलो
भक्षइ जीवो वायणभोयणगुणस्मितो जेण । तं पइ वट्टइ नाणं जं पच्चक्खं तयं तिविहं ॥१॥” (भा. ८९ अकूलो अस्थ.) इति
प्रत्यक्षसाधर्म्यं । तथा केवलमेकमसहायं मत्यादिज्ञाननिरपेक्षत्वात्, मत्यादिज्ञाननिरपेक्षता च केवलज्ञानप्रादुर्भावे मत्यादी-
नामसम्भवात्, ननु कथमसम्भवो यावता भतिज्ञानादीनि स्वस्वावरणक्षयोपशमेऽपि प्रादुःष्यन्ति ततो निर्मूलस्वस्वावरणवि-
लये तानि सुतरां भविष्यन्ति चारित्रपरिणामवत्, उक्तं च-“आवरणदेसविगमे जाइं विज्जंति मइसुयार्इणि । आंवरण-
सव्वविगमे कह ताइं न होति जीवस्स ? ॥ १ ॥” उच्यते-इह यथा जात्यस्य मरकतादिमणेर्मलोपदिग्धस्य भावभाद्यापि

समूलमलापगमस्तावद्यथा यथा देशतो मलविलयः तथा २ देशतोऽभिव्यक्तिरुपजायते, सा च क्वचित् कदाचित्कथञ्चि-
द्भवतीत्यनेकप्रकारा, तथाऽऽत्मनोऽपि सकलकालकलापावलम्बिनिखिलपदार्थपरिच्छेदकरणैकदक्षपारमार्थिकस्वरूप-
स्याप्यावरणमलपटतिरोहितस्वरूपस्य यावन्नाद्यापि निखिलकर्ममलापगमस्तावद् यथा यथा देशतः कर्ममलोच्छेदस्तथा तथा
देशतस्तस्य विज्ञप्तिरुज्जृम्भते, सा क्वचित् कदाचित्कथञ्चिदित्यनेकप्रकारा, एकं च—“मलविद्धमणेर्व्यक्तिर्यथाऽनेकप्रका-
रतः । कर्मविद्धात्मविज्ञप्तिस्तथाऽनेकप्रकारतः ॥१॥” सा चानेकप्रकारता मतिश्रुतादिभेदेनावसेया, ततो यथा मरकतादि-
मणेरशेषमलापगमसम्भवे समस्तास्पष्टदेशशक्तिव्यवच्छेदेन परिस्फुटरूपैकाभिव्यक्तिरुपजायते तद्वदात्मनोऽपि ज्ञानदर्शन-
चारित्रप्रभावतो निःशेषावरणप्रहाणादशेषदेशज्ञानव्यवच्छेदेनैकरूपाऽतिपरिस्फुटा सर्ववस्तुपर्यायसाक्षात्कारिणी विज्ञप्ति-
रुल्लसति, तथा चोक्तम्—“यथा जालस्य रत्नस्य, निःशेषमलहानितः । स्फुटैकरूपाभिव्यक्तिर्विज्ञप्तिस्तद्वदात्मनः ॥ १ ॥”
ततो मत्यादिनिरपेक्षं केवलज्ञानं, अथवा शुद्धं केवलं तदावरणमलकलङ्कस्यानवयवशोऽपगमात्, सकलं वा केवलं प्रथ-
मत एवाशेषतदावरणविगमंतः सम्पूर्णोत्पत्तेः, असाधारणं वा केवलमनन्यसदृशत्वात्, अनन्तं वा केवलं ज्ञेयानन्त-
त्वात्, केवलं च तत् ज्ञानं च केवलज्ञानं, यथावस्थिताशेषभूतभवद्भाविभावस्वभावावभासिज्ञानमिति भावः,
चशब्दो मनःपर्ययज्ञानेन सहास्याप्रमत्तयतिभावादिना साधर्म्यप्रदर्शनार्थः, तथाहि—यथा मनःपर्ययज्ञानमग्रमत्तयतेरेवोद-
यते तथा केवलज्ञानमपीत्यग्रमत्तयतिसाधर्म्यं, तथा यथा मनःपर्यायज्ञानं न विपर्ययमासादयति तथा केवलज्ञानमपीति
विपर्ययाभावसाधर्म्यं, ‘पञ्चमक’मिति पञ्चममेव पञ्चमकं प्राकृतत्वात् स्वार्थे कप्रत्ययः, पञ्चमता चास्य सूत्रक्रमप्रामाण्यानु-

सरणात्, सूत्रं चेदं-‘नाणं पंचविहं पन्नत्तं, तंजहा-आभिणिबोहियनाणं सुयनाणं ओहिनाणं मणपज्जवनाणं केवलनाण’-
मिति, ननु सकलमपीदं ज्ञानं ज्ञेयकस्वभावत्वाविशेषे किंकृत एव आभिनिबोधिकादिको भेदः?,
ज्ञेयभेदकृत इति चेत्, तथाहि-यार्त्तमानिकं वस्त्वाभिनिबोधिकज्ञानस्य विषयः त्रिकालसाधारणसमानपरिणामो
ध्वनिर्गोचरः श्रुतज्ञानस्य रूपिद्रव्याण्यवधिज्ञानस्य मनोद्रव्याणि मनःपर्यायज्ञानस्य समस्तपर्यायान्वितं सर्वं वस्तु
केवलज्ञानस्य, तदेतदसमीचीनं, एवं सति केवलज्ञानस्य भेदबाहुल्यप्रसक्तं, तथाहि-ज्ञेयभेदात् ज्ञानस्य भेदः,
यानि च ज्ञेयानि प्रत्येकमाभिनिबोधिकादिज्ञानानामिष्यन्ते तानि सर्वाण्यपि केवलज्ञानेऽपि विद्यन्ते, अन्यथा केवल-
ज्ञानेन तेषामग्रहणप्रसङ्गात्, अविषयत्वात्, तथा च सति केवलिनोऽप्यसर्वज्ञत्वप्रसङ्गः, आभिनिबोधिकादिज्ञानचतु-
ष्टयविषयजातस्य तेनाग्रहणात्, न चैतदिष्टमिति, अथोच्येत-प्रतिपत्तिप्रकारभेदत आभिनिबोधिकादिभेदः, तथाहि-
न यादृशी प्रतिपत्तिराभिनिबोधिकज्ञानस्य तादृशी श्रुतज्ञानस्य किन्तु अन्यादृशी, एवमवध्यादिज्ञानानामपि प्रतिप-
त्त्यं, ततो भवत्येव प्रतिपत्तिभेदतो ज्ञानभेदः, तदध्ययकं, एवं सत्येकस्मिन्नपि ज्ञानेऽनेकभेदप्रसक्तः, तथाहि-तत्तद्देश-
कालस्वरूपभेदेन विविच्यमानमेकैकं ज्ञानं प्रतिपत्तिप्रकारानन्तरं प्रतिपद्यते, तन्नैषोऽपि पक्षः श्रेयान्, स्यादेतद्-अस्त्या-
वारकं कर्म तत्त्वेनैकप्रकारं ततस्तन्नेदात्तदाचार्य ज्ञानमप्यनेकतां प्रतिपद्यते, ज्ञानावारकं च कर्म पञ्चधा, प्रज्ञापनादौ
तथाभिधानात्, ततो ज्ञानमपि पञ्चधा प्ररूप्यते, तदेतदतीवायुक्तिसङ्गतं, यतः आचार्यपेक्षं ह्यावारकमत आचार्यभेदा-
देव तन्नेदः, ननु तन्नेदादाचार्यभेदः, आचार्यं च ज्ञप्तिरूपापेक्षया सकलमप्येकं, ततः कथमावारकस्य पञ्चरूपता येन

तद्वेदात् ज्ञानस्यापि पञ्चधा भेद उद्गीर्यत, अथ स्वभावत एवाभिनिवोधिकादिको ज्ञानस्य भेदो, न च स्वभावः पर्य-
नुयोगमर्हति, न खलु किमिह दहनो दहति नाकाशमिति कोऽपि पर्यनुयोगमाचरति, अहो महती महीयंसी भवतः
शेमुषी, ननु यदि स्वभावत एवाभिनिवोधिकादिको ज्ञानस्य भेदस्तर्हि भगवतः सर्वज्ञत्वहानिप्रसङ्गः, तथाहि-ज्ञानमात्मनो
धर्मस्तस्य चाभिनिवोधिकादिको भेदः स्वभावत एव व्यवस्थितस्ततः क्षीणावरणस्यापि तद्भावप्रसङ्गः, सति च तद्भावो-
ऽस्मादशस्येव भगवतोऽप्यसर्वज्ञत्वमापन्नं, आभिनिवोधिकादिभिर्ज्ञानैर्वस्तुपरिच्छेदात्, केवलज्ञानभावतः समस्तवस्तु-
परिच्छेदान्नासर्वज्ञत्वमिति चेत्, ननु यदा केवलज्ञानोपयोगसम्भवस्तदा भवतु सर्वज्ञत्वं, यदा त्वाभिनिवोधिकादिज्ञानो-
पयोगस्तदा देशतः परिच्छेदादस्मादशस्येव बलादसर्वज्ञत्वमापद्यते, न च वाच्यं तस्य तदुपयोग एव न भवति, आरम-
स्वभावत्वेन तस्यापि क्रमेणोपयोगस्य निवारयितुमशक्यत्वात्, केवलज्ञानानन्तरं केवलदर्शनोपयोगवत्, ततः केवल-
ज्ञानोपयोगकाले सर्वज्ञत्वं ज्ञेयज्ञानोपयोगकाले चासर्वज्ञत्वमेव, तच्च विरुद्धमिति, आह च-“नस्तेगसहावत्ते आभिनि-
वोधाइ किंकओ मेओ ?। नेयविसेसाओ चे न सद्यविसेयं जतो चरिमं ॥ १ ॥ अह पडिवत्तिविसेसा नेगंमि अणेगमे-
यभावातो । आवरणविभेयओऽविहु सभावमेयं विणा न भवे ॥ २ ॥ तस्मि य सइ सवेसिं खीणावरणस्त पावई भावो ।
तद्धम्मत्ताओच्चिय जुत्तिविरोहो स चाणिट्ठो ॥ ३ ॥ अरहावि असवण्णू आभिणिवोहाइभावतो नियमा । केवलभावाओ
चे सवण्णू नणु विरुद्धमिणं ॥ ४ ॥” (धर्मसंग्रहणी) तस्मादिदमेव युक्तियुक्तं पश्यामो यदुत अवग्रहज्ञानादारम्य यावदुत्क-
र्षप्राप्तं परमावधिज्ञानं तावत् सकलमप्येकं, तच्चासकलसंज्ञितमशेषवस्तुविषयत्वाभावात्, अपरं च केवलिनः, तच्च

सकलमंशितमिति द्वावेवभेदौ, उक्तं च—“तम्हा अवगहाओ आरब्भ इहेगमेव नाणंति । जुत्तं छउमत्थस्सासगलं इयरं-
केवल्लिणो ॥ १ ॥” (ध०) अत्र प्रतिविधीयते—यत्ताघदुक्तं ‘सकलमपीदं ज्ञानं ज्ञेयैकस्वभावं, ततो ज्ञेयैकस्वभावत्वाविशेषे
क्रियते एव आभिनिबोधिकादिभेद इति’ तत्र ज्ञेयैकस्वभावता किं सामान्यतो भवताऽभ्युपगम्यते “विशेषतो वा !, तत्र
न तावदाद्यः पक्षः क्षितिमाधत्ते, सिद्धसाध्यतया तस्य त्राघकत्वायोगात्, बोधरूपतारूपसामान्यापेक्षयाऽपि सकलमपि
ज्ञानमस्माभिरेकमभ्युपगम्यते एव, ततः का नो हानिरिति । अथ द्वितीयः पक्षस्तदयुक्तमसिद्धत्वात्, नहि नाम विशेषतोऽपि
ज्ञानमेकमेवोपलभ्यते, प्रतिप्राणि स्वसंवेदनप्रत्यक्षेण उक्तार्थापकर्षकृतभेददर्शनात्, अथ यद्युक्तार्थापकर्षकृतमात्रभेददर्श-
नात् ज्ञानभेदस्तर्हि तादुक्तार्थापकर्षां प्रतिप्राणि देशकालाद्यपेक्षया सहस्रशो विद्येते ततः कथं पञ्चरूपता !, नैष-दोषः,
परिरथूरनिमित्तभेदतः पञ्चधात्मस्य प्रतिपादनात्, तथाहि—सकलधातिक्षयो निमित्तं केवलज्ञानस्य मनःपर्यायज्ञानस्य
त्यामर्पोप्यादिलब्ध्युपेतस्य प्रमादलेशेनाप्यकलङ्कितो विशिष्टो विशिष्टाध्यवसायांनुगतोऽप्रमादः, ‘तं संजयस्स सबप्पमाय-
रहियस्स विविहरिद्धिमतो’ इति वचनात्, अयधिज्ञानस्य पुनस्तथाविधोऽनिन्द्रियरूपिद्रव्यसाक्षादवगमनिबन्धनं “क्षयो-
पशमविशेषः, मतिश्रुतज्ञानयोस्तु लक्षणभेदादिकं, तच्चाग्रे वक्ष्यामः, उक्तं च—“नत्तेगसहावत्तं ओहेण विसेसतो पुण-
अमिद्धं । एगंतत्तस्सहावत्तणे उ . कह हाणिबुद्धीओ ! ॥ १ ॥ जं अविचलियसहावे नत्ते एगंतत्तस्सहावत्तं । न य तं
तहोवत्तदं उक्करिसायगरिसविसेसा ॥ २ ॥ तम्हा परियूरातो निमित्तभेयाउ समयसिद्धातो । उववत्तिसंगतोच्चिअ आभि-
णिबोहाइतो भेओ ॥ ३ ॥ घाइक्खतो निमित्तं केवलनाणस्स वणिओ समए । मणपज्जवनाणस्स उ तहाविहो अप्पमा-

दोत्ति ॥४॥ ओहिनाणस्स तद्वा अणेदिएसुपि जो खतोवसमो । मइसुयनाणाणं पुण लक्खणभेयाइतो भेओ ॥५॥” (ध.सं.
 ८३६-४०) यदप्युक्तम्—‘ज्ञेयभेदकृत इत्यादि’ तदनन्युपगमतिरस्कृतत्वात् दूरापास्तप्रसरं, न हि वयं ज्ञेयभेदमात्रतो ज्ञानभे-
 दमिच्छामः, एकेनाप्यवग्रहादिना ध्रुवरविधवस्तुग्रहणोपलम्भात्, यदपि च प्रत्यपादि—‘प्रतिपत्तिप्रकारभेदकृत’ इत्यादि,
 तदपि न नो बाधामाधातुमलं, यतस्ते प्रतिपत्तिप्रकारा देशकालभेदेन आनन्त्यमपि प्रतिपद्यमाना न परिस्थूरनिमित्तभेदेन
 व्यवस्थापितानाभिनिवोधिकादीन् जातिभेदानतिक्रामति, ततः कथमेकस्मिन् अनेकभेदभावप्रसङ्गः?, उक्तं च—“न य पडिव-
 त्तिविसेसा एगंमि अणेगभेयभावोऽयि । जं ते तहाविसिद्धं न जातिभेदे विलंघंति ॥१॥” (ध.सं. ८४२) यदप्यवादीत्—‘आवार्या-
 पेक्षं ह्यावारकमित्यादि’ तदपि न नो बाधायै, यतः—परिस्थूरनिमित्तभेदमधिकृत्य व्यवस्थापितो ज्ञानस्य भेदः ततस्तद-
 पेक्षमावारकमपि तथा भिद्यमानं न परवचनीयतामास्कन्दति, एवमुत्तेजितो भूयः सावष्टम्भं परः प्रश्नयति—ननु परिस्थूर-
 निमित्तभेदव्यवस्थापिता अप्यमी आभिनिवोधिकादयो भेदा ज्ञानस्यात्मभूता उतानात्मभूताः?, किञ्चातः?, उभयथाऽपि
 दोषः, तथाहि—यद्यात्मभूतास्ततः क्षीणावरणेऽपि तद्भावप्रसङ्गः, तथा चासर्वज्ञत्वं प्रागुक्तनीत्या तस्यापन्नं, अथ अनात्म-
 भूतास्तर्हि न ते पारमार्थिकाः, ततः कथमावार्यापेक्षो वास्तव आवारकभेदः?, तदपि न मनोरमं, सम्यक् वस्तुतत्त्वा-
 परिज्ञानात्, इह हि सकलधनपटलविनिर्मुक्तशारददिनमणिरिव समन्ततः समस्तवस्तुस्तोमप्रकाशनैकस्वभावो जीवः,
 तस्य च तथाभूतः स्वभावः केवलज्ञानमिति व्यपदिश्यते, स च यद्यपि सर्वधातिना केवलज्ञानावरणेनाव्रियते तथापि
 तस्यानन्ततमो भागो नित्योद्घाटित एव, “अक्खरस्स अणंतो भागो निच्चुग्घाडितो, जइ पुण सोऽवि आवरेज्जा तेणं जीवो

अजीवचणं पावेज्जा, सुहुवि मेहसमुदप होइ पहा चंदसुराणं” (नन्दी) इति वचनात्, ततस्तस्य केवलज्ञानावरणावृतस्य घन-
पटलाच्छादितस्यैव सूर्यस्य यो मन्दः प्रकाशः सोऽपान्तरालावस्थितमतिज्ञानाद्यावरणक्षयोपशमसम्पादितं नानात्वं भजते,
यथा घनपटलावृतसूर्यमन्दप्रकाशोऽपान्तरालावस्थितकटकुट्याद्यावरणविवरप्रदेशभेदतः, स च नानात्वं तत्तत्क्षयोपश-
मानुरूपं तथा तथा प्रतिपद्यमानः स्वस्वक्षयोपशमानुसारेणाभिधानभेदमश्रुते, यथा मतिज्ञानावरणक्षयोपशमजनितो मति-
ज्ञानं श्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमजनितः श्रुतज्ञानमित्यादि, तत आत्मस्वभावभूता ज्ञानस्याभिनिबोधिकादयो भेदाः, ते च
प्रतिवचनोपदर्शितपरिस्थूरनिमित्तभेदतः पंचसङ्ख्याः, ततस्तदपेक्षमावारकमपि पञ्चधोपवर्णिमतमिति न कश्चिद्वोषः, न
नैवमात्मस्वभावत्वे क्षीणावरणस्यापि तद्भावप्रसङ्गः, यत एते मतिज्ञानावरणादिक्षयोपशमरूपोपाधिसम्पादितसत्ताकाः,
यथा सूर्यस्य घनपटलावृतस्य मन्दप्रकाशभेदाः कटकुट्याद्यावरणविवरभेदोपाधिसम्पादिताः, ततः कथं ते निःशेषावर-
णक्षयात् तथारूपक्षयोपशमाभावे भवितुमर्हन्ति?, न खलु सकलघनपटलकटकुट्याद्यावरणापगमे सूर्यस्य ते तथारूपा
मन्दप्रकाशभेदा भवन्ति, उक्तं च—“कडविवरागयकिरणा मेहंतरियस्स जह—दिणेसस्स । ते कडमेहावगमे न होति
जह तह इमांयि ॥१॥” ततो यथा जन्मादयो भावा जीवस्यात्मभूता अपि कर्मोपाधिसम्पादितसत्ताकत्वात्तदभावे न भवन्ति
तद्वदाभिनिबोधिकादयोऽपि भेदा ज्ञानस्यात्मभूता अपि मतिज्ञानावरणादिकर्मक्षयोपशमसापेक्षत्वात् तदभावे केवलिनो
न भवन्ति, ततो नासर्वज्ञत्वदोषभावः, उक्तं च—“जंमिह छउमत्थधम्मा जम्माइया न होति सिज्जाणं । इय केवलीण-
माभिणिबोहाभावंमि को दोसो ? ॥१॥” (घ.८४५) इति ॥ अपरस्त्वाह—ग्रपन्ना वधमुक्तयुक्तितो ज्ञानस्य पञ्चभेदत्वं परममीषां

भेदानामित्यमुपन्यासे किञ्चिदस्ति प्रयोजनमुत यथाकथञ्चिदेष प्रवृत्तः?, अस्तीति ब्रूमः, किं तदिति चेत्, उच्यते, इह मतिश्रुते तावदेकत्र चकन्त्ये, परस्परमनयोः स्वामिकालकारणविषयपरोक्षत्वसाधर्म्यात्, तच्च प्रागेव भावितं, अव-
 ध्यादिज्ञानेभ्यश्च प्राक्, तन्मात्र एवावध्यादिज्ञानसम्भावात्, उक्तं च—“जं सामिकालकारणविसयपरोक्षत्वत्तणेहिं तुल्ल्याइं । तन्भावे सेसाणि य तेणार्हए मइसुयाइं ॥ १ ॥” (वि. ८५) तत्रापि पूर्वं मतिज्ञानं पश्चात् श्रुतज्ञानं, मतिपूर्वकत्वात् श्रुत-
 ज्ञानस्य, तथाहि—सर्वत्रापि पूर्वमवग्रहादिरूपं मतिज्ञानमुदयते पश्चात् श्रुतज्ञानं, आह च नन्द्यध्ययनचूर्णिकृत्—“तेसुवि-
 य मइपुबयं सुयंति किच्चा पुबं मइनाणं कयं, तस्स पिठ्ठतो सुयं”ति, नन्वेते मतिश्रुते सम्यक्त्वोत्पादकाले युगपदुत्पत्ति-
 मासादयतः, अन्यथा मतिज्ञानभावेऽपि श्रुताज्ञानप्रसङ्गः, स चानिष्टः, तथा [पि] मिथ्यात्वप्रतिपत्तौ युगपदेवाज्ञानरूप-
 तथा परिणमेते, ततः कथं मतिपूर्वं श्रुतमिति, उक्तं च—“णाणाणणाणि य समकालां जतो मइसुयाइं । तो न सुयं
 मइपुबं मइनाणे वा सुअऽन्नाणं ॥ १ ॥” (वि. १०६) नैप दोषो, यतः सम्यक्त्वोत्पादकाले समकालं मतिश्रुते लब्धिमत्रमेवाङ्गीकृत्य
 प्रोच्येते न तूपयोगं, उपयोगस्य तथाजीवस्वाभाव्यतः क्रमेणैव सम्भवात्, मतिपूर्वं च श्रुतमुच्यते उपयोगापेक्षया, न
 खलु मरत्युपयोगेनासञ्चित्य श्रुतग्रन्थानुसारि विज्ञानमासादयति जन्तुस्ततो न कश्चिदोषः, आह च—“इह लद्धिमइसुयाइं
 संमकालां न तूवयोगो सिं । मइपुबं सुयमिह पुण सुयोवजोगो मइप्पभवो ॥ १ ॥” (वि. १०७) अथ मतिश्रुतयोः किंकृतो भेदः?,
 उच्यते, लक्षणभेदादिकृतः, उक्तं च—“लक्षणभेया हंतुफलभावतो भेयइंदियविभागा । वागक्खरमूगेतरभेया भेओ मइ-
 सुयाणं ॥ १ ॥” (वि. १०८) तत्र लक्षणभेदाद् भेदो भाव्यते—अभिमुखं—योग्यदेशावस्थितं नियतमर्थमिन्द्रियमनोद्वारेणात्मा

येन परिणामविशेषेणावबुध्यते स परिणामविशेषो ज्ञानापर्ययायः आभिनिबोधिकं, तथा शृणोति-वाच्यवाचकभाव-
पुरस्सरं श्रवणविषयेण शब्देन सह संसृष्टमर्थं परिच्छिनत्ति येन परिणामविशेषेणात्मा स परिणामविशेषः श्रुतं, अयं च
लक्षणभेदो नन्वध्ययने साक्षादभिहितः, तथा च तत्सूत्रम्—“जतथ आभिनिबोहियनणं ततथ सुयनाणं जतथ सुअनाणं
ततथ आभिनिबोहियनणं, दोऽवि पयाइं, अशुन्नमणुगयाइं तहवि पुण एतथ आयरिया गाणत्तं पणत्तेति, अभिणिबुज्झ-
इत्ति आभिनिबोहियं, सुणेइइ सुय”मिति । ननु यद्येवंलक्षणं श्रुतं तर्हि य एव श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् तथा भाषालब्धिमान्
वा तस्यैव श्रुतमुपपद्यते, न शेषस्यैकेन्द्रियस्य, तथाहि-यः श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् भवति स विवक्षितं शब्दं श्रुत्वा तेन
शब्देन वाच्यमर्थं प्रतिपन्नुमीष्टे, न शेषः, शेषस्य तथारूपशक्त्यभावात्, योऽपि च भाषालब्धिमान् भवति द्वीन्द्रियादि-
रपि सोऽपि प्रायः स्वचेतसि किमपि विकल्प्य तदभिमानतः शब्दमुद्गिरति, नान्यथा, ततस्तस्यापि श्रुतं सम्भाव्यते,
यस्त्वेकेन्द्रियः स न श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् नापि भाषालब्धिमान्, ततः कथं तस्य श्रुतमुपपद्यते?, अथ च प्रवचने
तस्यापि श्रुतमुपपद्यते, ततः कथं प्रागुक्तं श्रुतलक्षणं सम्यगिति?, नैप दोषः, इह तावदेकेन्द्रियाणामाहारादिसंज्ञा
विद्यन्ते, तथा सूत्रेऽनेकशोऽभिधानात्, संज्ञा चाभिलाषवच्च्यते, यदुक्तमस्यैवावश्यकस्य मूलदीकायां—“आहारसंज्ञा-
आहाराभिलाषः धुद्धेदनीयप्रभवः खत्वात्मपरिणामविशेष” इति, अभिलाषश्च ममैवंरूपं वस्तु पुष्टिकारि तद्यदीदमवा-
प्यते ततः समीचीनं भवतीत्येवंशब्दार्थोल्लेखानुविद्धः खपुष्टिनिमित्तप्रतिनियतवस्तुप्राप्त्यध्यवसायः, स च श्रुतमेव,
तस्य शब्दार्थपर्यालोचनात्मकत्वात्, शब्दार्थपर्यालोचनात्मकता च ममैवंरूपं वस्तु पुष्टिकारि तद्यदीदमवाप्यते, इत्येव-

मादीनां शब्दानामन्तर्जल्पाकाररूपाणां विवक्षितार्थवाचकतया प्रवर्तमानत्वात्, उक्तं च—“इदियमणोनिमित्तं जं विन्नाणं
 सुयाणुसारेणं। निययंत्योत्तिसमन्थं तं भावसुयं मई सेसां॥१॥”(वि.१००)अत्र ‘सुयाणुसारेणं’ति शब्दार्थपर्यालोचनानुसारेण।
 शब्दार्थपर्यालोचनं च नाम वाच्यवाचकभावपुरस्सरीकारेण शब्दसंसृष्टस्यार्थस्य प्रतिपत्तिः, केवलं एकेन्द्रियाणामव्यक्तमेव,
 किञ्च—नाप्यनिर्वचनीयं तथारूपक्षयोपशमभावतो वाच्यवाचकभावपुरःसरीकारेण शब्दसंसृष्टार्थग्रहणमवसेयं, अन्यथा आ-
 हारादिसंज्ञानुपपत्तेः, यदप्युच्यते यद्येवंलक्षणं श्रुतं तर्हि य एव श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् भापालब्धिमान् वा तस्यैव श्रुतमुपपद्यत
 इत्यादि, तदप्यसमीक्षिताभिधानं, सम्यक् प्रवचनार्थापरिज्ञानात्, तथाहि—चकुलादीनां स्पर्शनेन्द्रियातिरिक्तद्रव्येन्द्रियलब्धि-
 विकलत्वेऽपि किमपि सूक्ष्मं भावेन्द्रियपञ्चकविज्ञानमभ्युपगम्यते, ‘पंचेदियोष बल्लो’ इत्यादिभाष्यकारवचनप्रामाण्यात्,
 तथा भाषाश्रोत्रेन्द्रियलब्धिविकलत्वेऽपि तेषां किमपि सूक्ष्मं श्रुतं भविष्यति, अन्यथा आहारादिसंज्ञानुपपत्तेः, आह च भा-
 ष्यकृत्—“जह सुहुमं भावेदियनाणं दर्विदियावरोहेवि। तह दवसुयाभावे भावसुयं पत्थिवाईणं॥१॥”(वि.१०३) ततः समीचीनं
 प्रागुक्तं श्रुतलक्षणमिति भवति लक्षणभेदाद्भेदः। तथा हेतुफलभेदात्, तथाहि—मतिः कारणं, मत्याप्राप्यमाणत्वात्, श्रुतं तु
 कार्यं, न खलु मतिपाटवमन्तरेण श्रुतविभवमुत्तरोत्तरमासादयति जन्तुस्तथाऽदर्शनात्, यश्च यदुत्कर्षापर्यवशादुत्कर्षापर्य-
 भाक् तत्तस्य कारणं, यथा घटस्य मृत्पिण्डः, मद्युत्कर्षापर्यवशाच्च श्रुतस्योत्कर्षापर्यौ ततः कारणं मतिः श्रुतस्य, इतश्च कारणं—
 मत्या श्रुतस्य पाल्यमानत्वात्, पालनं नाम अवस्थितिकरणं, कथं अवस्थितिकरणं मत्या श्रुतज्ञानस्येति चेत्, उच्यते,
 इह दलं श्रुतस्य मतिर्यथा घटस्य मृत्, तथाहि—श्रुतेष्वपि बहुषु (ग्रन्थेषु) यद्विषयं सरणमीहांपोहादि अधिकतरं स ग्रन्थः स्फुटं

प्रतिभाति न शेषः, एतच्च प्रतिप्राणि स्वसंवेदनप्रमाणसिद्धं, ततो यथोत्पन्नोऽपि घटो मृदभावे न भवति तथास्वभावायां च मृदि स्थितायामवतिष्ठत इति सा तस्य कारणं, एवं श्रुतस्यापि मतिः कारणं, मतेरुत्पद्यमानत्वात्, मतौ वाऽवस्थितायां तस्याप्यवस्थानात् । तथा च भेदाद्भेदः, तथाहि—चतुर्ध्र्वाव्यञ्जनावग्रहणोऽर्थावग्रहेहापायधारणाभेदादष्टाविंशतिविधमभिनिबोधिकं ज्ञानं, अङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टादिभिन्नं च श्रुतज्ञानमिति, तथा इन्द्रियविभागाद्भेदः, तत्र्यतिपादिका चेयं पूर्वान्तिर्गता गाथा—“सोऽदियोलब्धी होह सुयं सेसयं तु मङ्गनाणं । मोचूणं दवसुयं अक्खरलंभो य सेसेसु ॥ १ ॥” अस्या व्याख्या—श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिर्भवति श्रुतं, ‘सर्वं वाक्यं सावधारणमिष्टितश्चावधारणप्रवृत्तिरित्येवमिहावधारणं प्रतिपत्तव्यं—श्रुतं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव, ननु श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतमेव, कस्मादिति चेत्, उच्यते, इह या श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि श्रुतमन्यानुसारिणी सैव श्रुतमुच्यते, या पुनरवग्रहेहापायरूपा सा मतिः, ततो यदि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतमेवेत्युच्येत तर्हि मतेरपि श्रुतत्वमापद्येत, तच्चायुक्तं, अतः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतमित्यवधारणीयं, आह च भाष्यकृत्—“सोऽदियोलब्धी चेव सुयं न उतर्हं सुयं चेव । सोऽदियोलब्धीवि काई जम्हा मङ्गनाणं ॥ १ ॥ (वि. १२२) तथा ‘सेसयं तु मङ्गनाणं’ इति, शेषं यच्चक्षुरादीन्द्रियोपलब्धिरूपं विज्ञानं तन्मतिज्ञानं भवतीति सम्बध्यते, तु शब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः, आस्तां शेषं विज्ञानं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि काचिद् अवग्रहेहापायरूपा मतिज्ञानमिति समुच्चिनोतीति भावः, उक्तं च—“तु समुच्चयवयणातो काई सोऽदियोलब्धीवि । मइ एवं सद सोवग्गहादओ होति मइभेया ॥ १ ॥” (वि. १२३) तदेवं सर्वस्याः शेषेन्द्रियोपलब्धेरुत्सर्गेण मतित्वे प्राप्ते अपवादमाह—‘मोचूणं दवसुयं’ मुक्त्वा द्रव्यश्रुतं—पुस्तकपत्र-

कादिन्यस्ताक्षररूपां द्रव्यश्रुतविषयां शब्दार्थपर्यालोचनात्मिकां शेषेन्द्रियोपलब्धिं, तस्याः श्रुतज्ञानरूपत्वात्, यश्च द्रव्यश्रुत-
 व्यतिरेकेणान्योऽपि शेषेन्द्रियेऽक्षरलाभः शब्दार्थपर्यालोचनात्मकः सोऽपि श्रुतं, न तु केवलोऽक्षरलाभः, केवलो ह्यक्षर-
 लाभो मतावपि ईहादिरूपायां भवति, न च सा श्रुतज्ञानं, अत्राह—ननु यदि शेषेन्द्रियेष्वक्षरलाभः श्रुतं तर्हि यदवधारण-
 मुक्तं ‘श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिरेव श्रुत’ मिति तद्विधत्ते, शेषेन्द्रियोपलब्धेरपि सम्प्रति श्रुतत्वेन प्रतिपन्नत्वात्, नैष दोषः,
 यतः शेषेन्द्रियाक्षरलाभः स इह गृह्यते यः शब्दार्थपर्यालोचनात्मकः, शब्दार्थपर्यालोचनानुसारी चाक्षरलाभः श्रोत्रेन्द्रियो-
 पलब्धिरूप इति न कश्चिद्दोष इति । तथा चल्कसमं मतिज्ञानं, कारणत्वात्, शुम्बसमं श्रुतज्ञानं, तत्कार्यत्वात्, ततो यथा
 चल्कशुम्बयोर्भेदः तथा मतिश्रुतयोरपि । इतश्च भेदो—मतिज्ञानमनक्षरं साक्षरं च, तथाहि—अवग्रहज्ञानमनक्षरं तस्या-
 निर्देश्यसामान्यमात्रप्रतिभासात्मकतया निर्विकल्पत्वात्, ईहादिज्ञानं तु साक्षरं, तस्य परामर्शोदिरूपतयाऽवश्यं वर्णारू-
 पितत्वात् श्रुतज्ञानं पुनः साक्षरमेव, अक्षरमन्तरेण शब्दार्थपर्यालोचनाऽयोगात् । इतश्च मतिश्रुतयोर्भेदो—मूककल्पं
 मतिज्ञानं, स्वमात्रप्रत्यायनफलत्वात्, अमूककल्पं श्रुतज्ञानं, स्वपरप्रत्यायकत्वादिति ॥ मतिश्रुतानन्तरं च कालविपर्ययादि-
 साधर्म्यादवधिज्ञानस्योपन्यासः, तदनन्तरं च छद्मस्थविषयभावादिसाधर्म्यन्मनःपर्यवज्ञानस्योपन्यासः, तदनन्तरं च
 भावमुनिस्वाभ्यादिसाधर्म्यात् सर्वोत्तमात्माच्च केवलज्ञानस्य, उक्तं च—“मइपुवं जेण सुयं तेणादीए मई विसिद्धो वा ।
 मइभेदो चेव सुअं तो मइसमणंतरं भणियं ॥१॥ कालविवज्जयसामित्तलाभसाहम्मतोऽवही तत्तो । माणसमित्तो छउमत्थ-
 विसयभावाइसाहम्मा ॥२॥ अंतरे केवलमुत्तममुणिसामित्तावसाणलाभातो” इति (वि.८६-८७॥) सम्प्रति ‘यथोद्देशं निर्देश’

इति न्यायात् ज्ञानपञ्चकादाबुद्दिष्टस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य स्वरूपमभिधीयते, तच्चाभिनिबोधिकज्ञानं द्विधा-श्रुतनिश्चितमश्रुतनिश्चितं च, तत्र शास्त्रपरिकर्मितमतेरुत्पादकाले शास्त्रार्थपर्यालोचनमनपेक्ष्यैव यदुपजायते तत् श्रुतनिश्चितम्-अवग्रहादि, यत्पुनः सर्वथा शास्त्रसंस्पर्शरहितस्य तथाविधक्षयोपशमभागत एवमेव यथावस्थितवस्तुसंस्पर्शं मतिज्ञानमुपजायते तदश्रुतनिश्चितम्-औत्पत्तिक्यादि, आह 'भाष्यकृत्'-'पुंवं सुयपरिकम्मियमइस्स जं संपयं सुयातीतं । तन्निस्सिय-मियरं पुण अणिरिस्सयं मइचउक्कं तं ॥१॥'(वि. १६९) नन्वौत्पत्तिक्यादिकमप्यवग्रहादिरूपमेव ततः कोऽनयोः प्रतिविशेषः ? उच्यते, तदप्यवग्रहादिरूपमेव, केवलं शास्त्रानुसारमन्तरेणोपजायत इति भेदेनोपन्यस्तं, ननु 'तिवग्गसुत्तत्थगहियये-याला' इति वचनात् तत्रापि किञ्चित् श्रुतोपकारादेव जायते, तत्कथमश्रुतनिश्चितमिति ? सत्यमेतत्, वैनयिकीं विहाय अश्रुतनिश्चितं प्रतिपत्तव्यं, यस्तु वैनयिक्या अश्रुतनिश्चितेषु नन्वध्ययने निर्युक्तौ वा पाठः स बुद्धिसाम्यादिति कृतं प्रसङ्गेन ॥ तत्र श्रुतनिश्चिताभिनिबोधिकज्ञानस्वरूपप्रदर्शनार्थमाह—

“उग्गहो ईह अवातो य धारणा एव होति चत्तारि । आभिणिबोहियनाणस्स भेयवस्थू समासेणं ॥ २ ॥”

अवग्रहणमवग्रहः, अनिर्देश्यसामान्यमात्ररूपार्थग्रहणमित्यर्थः, यदाह नन्वध्ययनचूर्णिकृत्—“सामन्नस्स रुवादिविसेस-णरहियस्स अनिदेस्सस्स अवग्गहणमवग्गह” इति, तथा ईहनमीहा-सङ्गुतार्थपर्यालोचनरूपा चेष्टा ईहि चेष्टाया'मिति वचनात्, किमुक्तं भवति ?-अवग्रहादुत्तरकालमपायात् पूर्वं सङ्गुतार्थविशेषोपादानाभिमुखोऽसङ्गुतार्थविशेषपरित्यागाभिमुखः प्रायोऽत्र मधुरत्वादयः शङ्खादिशब्दधर्मा दृश्यन्ते न स्वरककर्कशानिष्ठुरतादयः शार्ङ्गोदिशब्दधर्मा इत्येवंरूपो मतिविशेष ईहा,

आह च भाष्यकृत्—“भूयाभूयविसेसादाणच्चायाभिमुहमीहा” (वि. १८४) अन्ये तु संशयमात्रमीहामुपवर्णयन्ति, तदसम्यक्, संशयो ह्यज्ञानं, मतिज्ञानांशश्च ईहा, तत्कथमेपा संशयमात्रं भवितुमर्हति ? उक्तं च—“ईहा संशयमेतत् केई न तयं तओ जमन्नाणं । मईनाणंसो चेहा कहमन्नाणं तई जुत्ते” ॥ १॥” (वि. १८२) तथा तस्यैव अवगृहीतस्य ईहितस्य चार्थस्य निर्णयरूपोऽ-
 ध्वसयोऽद्यायः, शाङ्ख एवायं शाङ्ख एवायमित्यादिरूपोऽवधारणात्मकः प्रत्ययोऽवाय इति भावः, चशब्दः पृथक् अवग्रहादि-
 स्वरूपस्वातन्त्र्यप्रदर्शनार्थः, अवग्रहादीनामीहादयः पर्याया न भवन्तीति तदर्थं व्यापनार्थं इत्यर्थः, तस्यैवार्थस्य निर्णीतस्य धरणं
 धारणा, सा च त्रिधा—अविच्युतिर्वासना स्मृतिश्च, तत्र तदुपयोगादविच्यवनमविच्युतिः, सा चान्तमुद्भूतप्रमाणा, ततस्तया
 आहितो यः संस्कारः स वासना, सा च सङ्क्षेपमसङ्क्षेपं वा कालं यावद् भवति, सङ्क्षेपवर्षयुषां सङ्क्षेपं कालमसङ्क्षेपवर्षा-
 युषामसङ्क्षेपं कालमिति भावार्थः, ततः कालान्तरे कुतश्चित्तादृशार्थदर्शनादिकात् कारणात् संस्कारस्य प्रबोधे यद् ज्ञानमुदयते
 तदेवेदं यन्मया प्रागुपलब्धमित्यादिरूपा सा स्मृतिः, उक्तं च—“तदनन्तरं तदस्याविच्यवर्णं जो उ वासणाजोगो । कालन्तरेण
 जो पुणरणुसरणं धारणा सा उ ॥ १॥” (वि. २९१) एताश्चाविच्युतिर्वासनास्मृतयो धरणलक्षणसामान्यान्वर्थयोगाद्धारणाशब्द-
 वाच्याः, एवंशब्दः क्रमप्रदर्शनार्थः, आपत्वाच्च मकारलोपः, एवं—अनेनैव क्रमेण, तथाहि—नानवगृहीतमीह्यते न चानीहि-
 तमवगम्यते न चानवगतं धार्यते इति, चत्वारि अभिनिबोधिकज्ञानस्य भिद्यन्त इति भेदाः विकल्पा अंशा इत्यनर्थान्तरं
 त एव वस्तूनि भेदवस्तूनि, वास्तवा भेदा इति भावः, समासेन—सङ्क्षेपेण, नतु विस्तरतः, विस्तरतोऽष्टाविंशत्यादिभेदभा-
 वात्, अथवा काका नीयते—एवं भवन्ति चत्वार्याभिनिबोधिकज्ञानस्य भेदवस्तूनि, समासेन, न तु विस्तरत इति ।

नदस्तरुतानुप्रहोपपातभाग् भवति, तथा चक्षुर्मनसी अपि भवेतां, न च भवतस्तस्मादप्राप्यकारिणी ते इति, ननु दृश्येते चक्षुषोऽनुप्रहोपपातो, तथाहि-जरठकरप्रसरमभिसर्पयन्तमंशुमालिनं चिरं विलोकमानस्य भवति चक्षुषो विधातः, शशाङ्करनिकरं तरङ्गमालोपगोभितं जलं शाङ्खलतरुमण्डलं वाऽयं लोकमानस्यानुग्रहः, तदेतज्जाड्यविलसितं, यतो न वयं ब्रूमः मर्याया चक्षुषोऽनुप्रहोपपातो न भवतः, किन्तु विषयमप्राप्तं चक्षुर्गृह्णातीत्येताभिर्दध्महे, विषयकृतानुप्रहोपपातासम्भवेऽपि तत्परिच्छेदभावात्, प्राप्तेन तूपपातकेनोपपातो भविव्यत्यनुग्राहकेण चानुग्रहः, तत्रांशुमालिनो रश्मयः सर्वत्रापि प्रसरनुपाददते, नात्र विमंयादः, ततस्ते चक्षुः सग्राप्ताः सन्तः स्पर्शनेन्द्रियमिव चक्षुरप्युपपन्नन्ति, शीतांशुरश्मयस्तु स्वभावत एव शीतलरगादनुग्राहकाः ततस्ते चक्षुरनुगृह्णन्ति, तरङ्गमालासङ्कुलजलावलोकनेन च जलकणसम्पृक्तसमीरणवयवसंस्पर्शतोऽनुग्रहः, शाङ्खलतरुमण्डलावलोकनेऽपि शाङ्खलतरुज्जायासम्पर्कशीतीभूतसमीरसंस्पर्शात्, शेषकालं तु जलाद्यवलोकनेऽनुप्रहोपपातमान उपपाताभावादवसेयः, भवति चोपपाताभावेऽनुग्रहाभिमानो, यथाऽतिसूक्ष्माक्षरनिरीक्षणाद्विनिवृत्त्य यथामुखं नीलीरकरत्नाद्यवलोकने, इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यम्, अन्यथा सम्पर्के यथा सूर्येणोपपातो भवति तथा हुतवहजलशूलापात्रालोकने दाहहृदपाटनादयोऽपि कस्मान्न भवन्ति?, अपिच-यदि चक्षुः प्राप्यकारि तर्हि स्वदेशगतं रजोमलाञ्जनादि किं न पश्यति?, तस्मादप्राप्यकार्येव चक्षुः, ननु यदि चक्षुरप्राप्यकारि तर्हि कस्मादविशेषेण सर्वानन्यर्थान् न गृह्णाति, यदि हि प्राप्तं परिच्छिन्नात् तर्हि यदेगानावृतमदूरदेशं वा तदेव गृहीयात् नावृतं दूरदेशस्थं वा, तत्र नयनरश्मीनां गमनानगमभावात् मैम्पर्काभावात्, ततो युज्येत चक्षुषो ग्रहणाग्रहणे नान्यथा, तथा चोक्तम्-“प्राप्यकारि चक्षुः उपल-

न्यनुपलब्धयोरनारण्येतरापेक्षणात् दूरेतरापेक्षणाच्च, यदि हि चक्षुरप्राप्यकारि भवेत् तदा आवरणभावादनुपलब्धि-
 रन्योपलब्धिरिति न स्यात्, न-हि तदावरणमुपघातकरणसमर्थं, प्राप्यकारित्वे तु मूर्त्तद्रव्यप्रतिघातादुपपत्तिमान् तथा
 व्याघातः, अतिदूरे च गमनाभावादिति, प्रयोगश्चात्र-न चक्षुषो विषयपरिमाणमप्राप्यकारित्वात्, मनोवत्, तदेतदनु-
 क्तरं, दृष्टान्तस्य साध्यविकलत्वात्, न खलु मनोऽप्यशेषान् विषयान् गृह्णाति, तस्यापि सूक्ष्मेऽगमगमग्यादिऽर्थेषु मोहदर्श-
 नात्, ततो यथा मनोऽप्राप्यकार्यपि स्वावरणक्षयोपशमसापेक्षत्वान्नियतविषयं तथा चक्षुरपि स्वावरणक्षयोपशमसापे-
 क्षत्वात् योग्यदेशावस्थितनियतविषयमिति न व्यग्रहितानामुपलम्भप्रसङ्गो नापि दूरदेशस्थितानामिति, अपिच-दृष्टमप्रा-
 प्यकारित्वेऽपि तथास्वभावविशेषात् योग्यदेशापेक्षणं, यथा अयस्कान्तस्य, न खल्वयस्कान्तोऽयसोऽप्राप्यकर्पणे प्रगत्तमानः
 सर्वस्याप्ययसो जगद्धर्त्तिन आकर्षको भवति, किन्तु प्रतिनियतस्यैव, अथ मन्येधा अयस्कान्तोऽपि प्राप्यकारी, अय-
 स्कान्तच्छायाणुभिः समाकृत्यमाणवस्तुनः सम्बन्धभावीत्, केवलं ते छायाणवः सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यन्ते, तदेतदुन्मत्त-
 प्रलपितं, तद्ग्राहकप्रमाणाभावात्, न हि तत्र छायाणुसम्भवग्राहकं प्रमाणमस्ति, न चाप्रमाणकं प्रतिपत्तुं शक्नुमः, अथास्ति
 तद्ग्राहकं प्रमाणमनुमानं, इह यदाकर्पणं तत्संसर्गपूर्वकं यथाऽयोगोलकस्य संदर्शनेन, आकर्षणं चायसोऽयस्कान्तेन, तत्र
 साक्षादयस्कान्तेन संसर्गः प्रत्यक्षवाधित इत्यर्थात् छायाणुभिः सह द्रष्टव्य इति, तदेतद्वालिशजल्पितं, हेतोरनैकान्ति-
 कत्वात्, मन्त्रेण व्यभिचारात्, तथाहि-मन्त्रः सार्यमाणोऽपि विवक्षितं वस्त्वाकर्षति, नच तत्र कोऽपि संसर्ग इति ॥
 अन्यस्त्वाह-अस्ति चक्षुषः प्राप्यकारित्वेऽन्यवहितार्थानुपलब्धिरनुमानं, तदप्ययुक्तं, अत्रापि हेतोरनेकान्तिकत्वात्, काचा-

अस्फटिकैर्व्यवहितस्याप्युपलब्धेः, अथेदमाचक्षीथाः—नायना रश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णन्ति, नायनाश्च रश्मयस्तैजसत्वाद्भ्र तेजोद्रव्यैः प्रतिस्खल्यन्ते, ततो न कश्चिद्दोषः, तदपि न मनोरमं, महाज्वालादौ प्रतिस्खलनोपलब्धेः, तस्मादप्राप्यकारित्वं चक्षुषः । एवं मनसोऽप्यप्राप्यकारित्वं भावनीयं, तत्रापि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात्, अन्यथा तोयादिचिन्तायामनुग्रहोऽग्निशस्त्रादिचिन्तायां चोपघातो भवेत्, ननु दृश्यतेऽप्यनुग्रहो हर्षादिभिः शरीरोपचयदर्शनात्, तथाहि—हर्षप्रकर्षवशान्मनसोऽतिपुष्टता, तद्वशाच्च शरीरोपचयः, उपघातोऽपि च दृश्यते, शरीरदौर्बल्यदर्शनात्, तथाहि—अतिशोककरणतो मनसो विघातसम्भवस्तद्वशाच्च शरीरस्य दौर्बल्यं, चिन्तावशाच्च हृद्रोग इति, तदेतदतीवासंवेद्यं, यत इह मनसोऽप्यप्राप्यकारित्वं साध्यमानं वर्त्तते, विषयकृतानुग्रहोपघाताभावादिति हेतोः, न चेह विषयकृतायनुग्रहोपघातौ त्वया मनसो दर्श्येते तरकथं व्यभिचारः, मनस्तु स्वयं पुद्गलमयत्वात् शरीरस्यानुग्रहोपघातौ करिष्यति, यथेष्टानिष्टरूप आहारः, तथाहि—इष्टरूप आहारः परिमुज्यमानः शरीरस्य पोषमाधत्ते अनिष्टरूपस्तूपघातं, तथा मनोऽप्यनिष्टपुद्गलोपचितमतिशोकादिनिबन्धनं शरीरस्य हानिमादधाति, इष्टपुद्गलोपचितं च हर्षादिकारणं पुष्टिं, “इष्टाणिष्टाहारव्यवहारे ह्येति पुष्टिहाणीतो । जह तह मणसो ताजो पोगलगणतोत्ति को दोसो !, ॥१॥” (वि० २२१) तस्मान्मनोऽपि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावादप्राप्यकारीति चतुर्धा व्यञ्जनावग्रहः । तथा व्यञ्जनावग्रहचरमसमयोपात्तशब्दाद्यर्थव्यग्रहणलक्षणोऽर्थव्यग्रहः, सामान्यमात्रानिर्देशयग्रहणभेकसामयिकमर्थव्यग्रह इति भावः, ‘तथे’त्यानन्तर्ये विचारणं—पर्यालोचनमर्थानामित्यनुवर्त्तते, ईह नमीहा, तां हुवते इति योगः, किमुकं भवति ?—अवग्रहादुचीर्णोऽपायात्पूर्वः सम्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखोऽसञ्च-

तार्थविशेषपरित्यागाकाङ्क्षी मतिविशेष इति, विशिष्टोऽवसायो व्यवसायः निर्णयो निश्चयोऽवगम इत्यनर्थान्तरं तं, व्यवसायम्
 अर्थानामिति वर्तते अवायं भुवत इति संसर्गः, एतदुक्तं भवति—शाङ्ख एवायं शार्ङ्ग एवायमित्याद्यवधारणात्मकः प्रत्ययोऽवाय
 इति, यदाह एवकारार्थः, स चावधारणे, व्यवसायमेवावायं भुवत इति, द्युतिर्धारणम् अर्थानामिति वर्तते, परिच्छिन्नस्य दस्तु-
 नोऽविन्युतिवासनास्मृतिरूपं धरणं पुनर्धारणां भुवते, पुनःशब्दोऽप्येवकारार्थः, स चावधारणे, भुवते इत्यनेन शास्त्रपार-
 तन्त्र्यमाह, इत्थं तीर्थकरणधरा भुवते इति, अर्थवग्रहेहापायधारणाः पञ्चस्विन्द्रियेषु षष्ठे च मनसि भावात् प्रत्येकं पञ्चभे-
 दात्मकाश्चतुर्ध्वं व्यञ्जनायग्रह इति सर्वसङ्कलनयाऽष्टाविंशतिभेदभिन्नमाभिनिवोधिकं ज्ञानमवगन्तव्यं, नवरमीहा संदृश-
 धर्मोपेतयस्तुविषयेति नयनादिनिबन्धनेहाविषया यथाक्रमं स्थाणुपुरुषादिकुष्ठोत्पलादिसम्भृतकारवेष्टमांसादिसर्पोत्पलना-
 लादयः प्रतिपत्तव्याः, उक्तं च—“थाणुपुरिसादिकुष्ठुत्पलादिसंभियकरेष्टमंसाहं। सप्पुपलनालाइय समाणरूवाइ विसयाहं॥१॥”
 (वि० २९३) अन्ये पुनरेवं पठन्ति—“अत्थाणं उगगहणंमि उगगहो तह वियालणे ईहा। ववसायंमि अवाओ धरणं पुण धारणं वेति
 ॥१॥” तत्रार्थानामवग्रहणे सति अवग्रहो नाम ग्रथमो मतिभेदो भवतीत्येवं भुवते, एवमीहादिष्वपि योज्यं, भावार्थस्तु पूर्ववत्,
 अथवा प्राकृतत्वाद्भवति विभक्तीनां व्यत्ययो, यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे—“व्यत्ययोऽप्यासा” मिति, ततो यथा आचा-
 राङ्गे “अगणिं च खलु पुद्वा वेगे संधायमावजंती” त्यत्र सूत्रे अग्निना च स्पृष्टा, अथवा स्पृष्टशब्दः पतितवाची, अग्नौ च पतिता
 एके-शलभादयः सङ्घातमापद्यन्ते—अन्योऽन्यगात्रसङ्कोचमासादयन्ति, तस्मादग्निसमारम्भोऽनेकसत्त्वव्यापत्तिहेतुत्वान्न
 कार्य इति द्वितीया तृतीयार्थे सप्तम्यर्थे च व्याख्याता, तथाऽत्रापि सप्तमी प्रथमार्थे दृष्टव्या ततोऽप्यमर्थः—अर्थानामवग-

हणमवग्रहो नाम प्रथमो मंतिभेद इत्येवं ब्रुवते तीर्थकरणधराः, एवमीहादिप्यपि भावनीयं ॥ साम्प्रतमभिहितस्वरूपा-
णामवग्रहादीनां कालप्रमाणमभिधित्सुराह-

उग्राह एकं समयं ईहावाया मुहुत्तमंतं तु । कालमसंखं संखं च धारणा होइ नायवा ॥ ४ ॥

अवग्रहो-व्याख्यानात् नैश्चयिकोऽर्थावग्रहः, किमित्याह-एकं समयं, अत्र “कालाध्वनोर्व्याप्ता”विति द्वितीया, एक-
समयं यावदित्यर्थः, तत्र परमनिकृष्टः कालविशेषः समयः, स च प्रवचनप्रतिपादितोत्पलपत्रशतव्यतिभेदोदाहरणात्
पट्टशाटिकापाटनदृष्टान्ताच्चावसेयः, साध्यवहारिकार्थावग्रहव्यञ्जनावग्रहौ पृथक्पृथगन्तर्मुहूर्त्सकालप्रमाणौ, ‘ईहावाया मुहु-
त्तमंतं तु’ इति ईहा च अवायश्च ईहावायौ, प्राकृतत्वाद्वहुवचनं, उक्तं च-“बहुवयणेण दुवयणं छट्टीविभत्सीपे भन्नइ चउरयी ।
जह हत्था तह पाया नमोऽथु देयाहिदेवाणं ॥ १ ॥” तौ ईहावायौ मुहूर्त्तान्तः-भिन्नमुहूर्त्तं ज्ञातव्यौ, अन्तर्मध्यकरणे,
तुशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, एतदुक्तं भवति-मुहूर्त्तान्तः-भिन्नं मुहूर्त्तं ज्ञातव्यौ, अन्तर्मुहूर्त्तमेवेत्यर्थः, कश्चित् मुहुत्त-
मञ्चं त्विति पाठः, तत्र मुहूर्त्तशब्देन घटिकाद्वयपरिमाणः कालोऽभिधीयते, तस्यार्धं मुहूर्त्तार्धं, तुशब्दो विशेषणार्थः, स चैत-
द्विशिनष्टि-व्यग्रहारापेक्षयाऽर्द्धमित्युक्तं तत्त्वतस्त्वन्तर्मुहूर्त्तमवसेयं, तथा कलनं कालः तं कालं न विद्यते सङ्ख्या-
इयन्तः पक्षमासस्त्वयनसंवत्सरादय इत्येवंभूता यस्यासावसङ्ख्याः, पल्योपमादिलक्षणे इत्यर्थः, तं कालमसङ्ख्येयं, तथा सङ्ख्यायते
इति सङ्ख्या, इयन्तः पक्षमासस्त्वयनादयः इत्येवं सङ्ख्याप्रमितेः, सङ्ख्यं, चशब्दादन्तर्मुहूर्त्तं च, धारणा-अभिहितलक्षणा
भवति ज्ञातव्या, अयमत्र भावार्थः-अवायोत्तरकालमविच्युतिरूपा अन्तर्मुहूर्त्तं भवति, एवं स्मृतिरूपापि, वासना तु

तदावरणकर्मक्षयोपशमाख्या संस्कारापरपर्याया, अत एव स्मृतिधारणार्थो बीजभूता सङ्क्षेयवर्षायुषां सत्त्वानां सङ्क्षेयं असङ्क्षेयवर्षायुषां च पत्योपमादिजीविनामसङ्क्षेयमिति, उक्तं च—“त (अ) त्योगहो जहणो समओ सेसोगगहादयो बीसुं । अंतोमुहुत्तमेगं तु चासणा धारणं मोत्तुं ॥ १ ॥” (वि० ३३४) तदेवमवग्रहादीनां कालभानमभिधाय सम्प्रति श्रोत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयतां प्रतिपिपादयिपुराह—

पुढं सुणेइ सहं रूवं पुण पासई अपुढं तु । गंधं रसं च फासं च धद्धपुढं वियागरे ॥ ५ ॥

ननु व्यञ्जनाद्यग्रहप्ररूपणाद्वारेणैव तथा श्रोत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयता प्राक् प्रतिपादिता ततः किमर्थमेव पुनः प्रयास इति ? उच्यते, तत्र प्रक्रान्तगाथा व्याख्यानद्वारेण प्रतिपादिता, सम्प्रति तु सूत्रतः प्रतिपाद्यत इत्यदोषः, श्रोत्रेन्द्रियं कर्तुं शब्दं कर्मतापन्नं शृणोति-गृह्णाति परिच्छिनत्तीति भावः, स्पष्टं तनौ रेणुवत् आलिङ्गितमात्रं, किमुक्तं भवति ?—शब्दद्रव्याणि सकललोकव्यापीनि सूक्ष्माणि, अत एव द्रव्येन्द्रियस्यान्तरपि भनाक् प्रविशन्ति, तदन्यद्रव्यवास-नस्वभावानि च, श्रोत्रेन्द्रियं शेषेन्द्रियगणापेक्षया प्रायः पटुतरं, ततः स्पष्टमात्रमेव शब्दद्रव्यसमूहं गृह्णाति, एतेन यदाहुः सुगतमतानुसारिणः—श्रोत्रमप्यप्राप्तकारि, तथा च तद्ग्रन्थः “चक्षुःश्रोत्रमनोऽप्राप्यकारी”ति, ते प्रतिक्षिप्ता द्रष्टव्याः, तथाहि—अप्राप्यकारि तत् प्रतिपत्तुं शक्यते यस्य विषयकृतानुग्रहोपघाताभावो, यथा चक्षुर्मनसी, श्रोत्रस्य च शब्दकृत उपघातो दृश्यते, सद्योजातवालकस्य समीपे महाप्रयत्नताडितझलरीझात्कारश्रवणतो यद्वा विद्युत्प्रपाते, तत्प्रत्यासन्नदेववर्तिनां निर्घोषश्रवणतो वधिरीभावदर्शनात्, शब्दपरमाणवो हि उत्पत्तिदेशादारभ्य जलतरङ्गन्यायेन प्रस-

रमभिगृह्णानाः श्रोत्रेन्द्रियमागच्छन्ति, ततः सम्भवत्युपघातः, ननु यदि श्रोत्रेन्द्रियं प्राप्तमेव शब्दं गृह्णाति नाप्राप्तं तर्हि यथा गन्धादौ गृह्यमाणे न तत्र दूरासन्नादितया भेदप्रतीतिरेवं शब्देऽपि न स्यात्, प्राप्तो हि विषयः परिच्छिद्यमानः सर्वोऽपि सन्निहित एव तत्कथं तत्र दूरासन्नादिभेदप्रतीतिर्भवितुमर्हति, अथ च प्रतीयते शब्दो दूरासन्नादितया, तथा च लोके वक्तारः—श्रूयते कस्यापि दूरे शब्द इति, अन्यच्च यदि प्राप्तः शब्दो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण तर्हि चाण्डालोक्तोऽपि शब्दः श्रोत्रेन्द्रियसंस्पृष्टो गृह्यते इति श्रोत्रस्य चाण्डालस्पर्शदोषः, तन्न श्रेयसी श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्तकारिता, तदेतन्महामोहमलीमसमानसभाषितं, यतो यद्यपि शब्दः प्राप्तो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण तथापि यत उल्लिखितः शब्दस्तस्य दूरासन्नत्वे शब्देऽपि स्वभाववैचित्र्यसम्भवात् दूरासन्नादिभेदप्रतीतिरुल्लसिष्यति, तथाहि—दूरादागतः शब्दः क्षीणशक्तित्वात् खिन्न इव लक्ष्यते, अस्पष्टरूपो वा, ततो लोके व्यवहारो दूरे शब्दः श्रूयते इति, अस्य वाक्यस्यायं भावार्थः—दूरादागतः श्रूयते इति, स्यादेतद्—एवमतिप्रसङ्गः प्राप्नोति, तथाहि—एतदपि वक्तुं शक्यते, दूरे रूपमुलभ्यते, किमुक्तं भवति?—दूरादागतं रूपमुपलभ्यत इति, ततश्चक्षुरपि प्राप्यकारीति प्राप्नोति, न चैतद्विध्यते तस्मान्न तत्समीचीनमिति, तदयुक्तं, यत इह चक्षुरो रूपकृताबुप्रग्रहोपघातौ नोपलभ्येते, श्रोत्रेन्द्रियस्य तु शब्दकृत उपघात उपलम्भगोचरोऽस्ति, यथोक्तं प्राक्, ततो नातिप्रसङ्गापादनं युक्तिमत्, अन्यच्च प्रत्यासन्नोऽपि जनः पवनस्य प्रतिकूलमवतिष्ठमानः शब्दं न शृणोति, पवनवर्त्मनि पुनरवतिष्ठमानो दूरदेशस्थितोऽपि शृणोति, तथा च लोके वक्तारो—न वयं प्रत्यासन्ना अपि त्वदीयं शब्दं शृणुमः, पवनस्य प्रतिकूलमवस्थानात्, यदि पुनरप्राप्तमेव शब्दं रूपमिव जनाः प्रमिणीयुस्तर्हि पवनस्य प्रतिकूलमप्यवतिष्ठमाना रूपमिव

शब्दं यथावस्थितं परिच्छिन्द्युः, न च परिच्छिन्दन्ति, तस्मात्प्राप्ता एव शब्दपरमाणवः श्रोत्रेन्द्रियेण परिगृह्यन्ते इत्यवश्यम-
 म्युपगन्तव्यम्, इतश्चाभ्युपगन्तव्यमन्यथा क्रमग्रहणानुपपत्तेः, तथाहि—यद्यप्राप्ता एव शब्दा गृह्यन्ते तर्हि तेषां योग्यदेशाव-
 स्थितानां समीपस्थैर्दूरस्थैश्च ग्रहणमेककालं भवेत्, यथा चक्षुषा योग्यदेशावस्थानां घटपटादीनां, अथ च क्रमेण ग्रहण-
 मनुभूयते, पूर्वं समीपस्थैः पश्चाद्दूरस्थैरिति, यदपि चोक्तं ‘चाण्डालस्यर्शदोष’ इति, तदपि चेतनाविकलपुरुषभाषितमिवासमी-
 चीनं, स्पर्शास्पर्शव्यवस्था हि लोके काल्पनिकी न पारमार्थिकी, तथाहि—यामेव भुवमग्रे चाण्डालः स्पृशन् याति तामेव
 पृष्ठतः श्रोत्रियोऽपि, तथा यामेव नावमारोहति चाण्डालस्तामेवारोहति श्रोत्रियोऽपि, तथा स एव मारुतः चाण्डालं स्पृष्ट्वा
 श्रोत्रियमपि स्पृशति, न च तत्र लोके स्पर्शदोषव्यवस्था, तथा शब्दपुद्गलसंस्पर्शोऽपि न भवतीति न कश्चिद्दोषः, अन्यच्च—
 यदा केतकीदलनिचयं शतपत्रादिपुष्पनिचयं वा क्षिरसि निवध्य वपुषि वा मृगमदचन्दनाद्यवलेपनमारचय्य विपणिवीथीमा-
 गत्य चाण्डालोऽवतिष्ठते तदा तद्गतकेतकीदलादिगन्धपुद्गलाः श्रोत्रियादिनासिकास्वपि प्रविशन्ति, ततस्तत्रापि चाण्डाल-
 स्पर्शदोषः प्राप्नोतीति तद्दोषभयान्नासिकेन्द्रियमप्यप्राप्यकारि प्रतिपत्तव्यं, न चैतद्भवतोऽप्यागमे प्रतिपाद्यते, ततो बालिशज-
 लिपतमिति कृतं प्रसङ्गेन । केचित्तु नः श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्यकारितामध्यभ्युपगच्छन्तः शब्दस्याम्बरगुणत्वं प्रतिपन्नाः, तद-
 श्रुतिलं, आकाशगुणतायां शब्दस्यामूर्तत्वप्रसक्तेः, यो हि यद्गुणः स तत्समानधर्मा, यथा ज्ञानमात्मनः, तथाहि—अमूर्त आत्मा
 ततस्तद्गुणो ज्ञानमध्यमूर्त्तमेव, एवं शब्दोऽपि यद्याकाशगुणः तर्हि आकाशस्यामूर्त्तत्वात् शब्दस्यापि तद्गुणत्वेनामूर्त्तता
 भवेत्, न चासौ युक्तिसङ्गता, तल्लक्षणायोगात्, मूर्त्तैर्विरहो ह्यमूर्त्तता, न च शब्दानां मूर्त्तैर्विरहः स्पर्शवत्त्वात्, तथाहि—

स्पर्शवन्तः शब्दाः, तत्सम्पर्के उपधातदर्शनाल्लोपवत्, न चायमसिद्धो हेतुः, यतो दृश्यते सद्योजातबालकानां कर्णदेशाभ्यर्ण-
गाढास्फालितझलरीझात्कारश्रवणतः श्रवणस्फोटो, न चेत्थमुपधातकृत्वमस्पर्शवत्त्वे सम्भवति, यथा हि विहायसः, ततो
विपक्षे गमनासम्भवान्नानैकान्तिकोऽपि, अतश्च स्पर्शवन्तः शब्दाः, तैरभिघाते गिरिगह्वरभित्यादिषु शब्दोत्थानात् लोप-
वत्, अयमपि हेतुरुभयोरपि सिद्धः, तथाहि-श्रूयते तीव्रप्रयत्नोच्चारितशब्दाभिघाते गिरिगह्वरादिषु प्रतिशब्दाः प्रतिदिक्,
ततः स्पर्शयत्त्वान्मूर्त्त एव शब्दः, 'रूपस्पर्शादिसन्निवेशो मूर्त्तिरिति वचनात्, ततः कथमिवाकाशगुणत्वं शब्दानामुप-
सिमत्, अपिच-तदाकाशमेकमेकं वा ? यद्येकं तर्हि योजनलक्षादपि श्रूयेत, आकाशस्यैकत्वेन शब्दस्य तद्गुणतया
दूरासम्भादिभेदामावात्, अथानेकम्, एवं सति वदनदेश एव स विद्यत इति कथं भिन्नदेशवर्त्तिभिः श्रूयते ? वदनदेशाकाश-
गुणतया तस्य श्रोतृगतश्रोत्रेन्द्रियाकाशसम्बन्धाभावात्, अथ च श्रोत्रेन्द्रियाकाशसम्बद्धतया तत्श्रवणमभ्युपगम्यते,
तन्न श्रेयानाकाशगुणत्वाभ्युपगमः, नन्याकाशगुणत्वमन्तरेण शब्दस्यावस्थानमेव नोपपद्यते, अवश्यं हि पदार्थेन स्थिति-
मता भनितव्यं, तत्र रूपस्पर्शरसगन्धानां पृथिव्यादिमहाभूतचतुष्टयमाश्रयः, शब्दस्य त्वाकाशमिति, तदयुक्तं, एवं सति
पृथिव्यादीनामप्याकाशाश्रितत्वेनाकाशगुणत्वप्रसङ्गः, अथ नाश्रयणमात्रं तद्गुणत्वनिबन्धनं, किन्तु समवायः, स चा-
स्ति शब्दस्याकाशे न तु पृथिव्यादीनामिति, ननु कोऽयं समवायो नाम ? एकलोलीभावेनावस्थानं यथा पृथिव्यादिरूपाद्यो-
रिति चेत्, न तर्हि शब्दस्याकाशगुणत्वम्, आकाशेन सहास्यैकलोलीभावेनाप्रतिपत्तेः, अथाकाशे उपलभ्यमानत्वात् तद्गुणता
शब्दस्य तर्हि तूलकादेरप्याकाशे उपलभ्यमानत्वात् तद्गुणता प्राप्नोति, अथ तूलकादेः परमार्थतः पृथिव्यादिस्थानमाकाशे

तूपलम्भो वायुना सञ्चार्यमाणत्वात्, यद्येवं तर्हि शब्दस्य परमार्थतः स्थानं श्रोत्रादि यत्पुनराकाशोऽवस्थानं तद्वायुना सञ्चार्यमाणत्वात्, तथाहि-यतोऽवायुः सञ्चरति ततस्ततः शब्दोऽपि गच्छति, वातप्रतिकूलं शब्दस्याश्रवणात्, उक्तं च प्रज्ञाकरगुप्तेन-“यथा वा प्रेयते तूलमाकाशे मातरिश्चना । तथा शब्दोऽपि किं वायोः, प्रतीपं कोऽपि ? शब्दवित् ! ॥ १ ॥” तन्नाकाशगुणः शब्दः, किन्तु पुद्गलमय इति । तथा रूपं तत्पुनः पश्यति-गृह्णाति उपलभते इतियावत्, अस्पृष्टं-अनालिङ्गितं, गन्धादिवन्न समृद्धमित्यर्थः, तुशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, रूपं पुनः पश्यति अस्पृष्टमेव, नक्षुपोऽप्राप्यकारित्वात्, एतच्च प्रागेव भावितं, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, स चैतद् विशिनष्टि-अस्पृष्टमपि योग्यदेशावस्थितं न पुनरयोग्यदेशावस्थितममरलोकादि, गन्ध्यते-आघ्रायते इति गन्धः तं ‘रस आस्वादने’ रस्यतेऽर्जनेति रसस्तं च स्पृश्यत इति स्पर्शः तं च, चशब्दो पूरणार्थो, ‘वज्रस्पृष्ट’मिति वज्रं-आश्लिष्टं तोयवदात्मप्रदेशैरात्मीकृतमित्यर्थः स्पृष्टं पूर्ववत् प्राकृतशैल्या चैतमुपन्यासः ‘वज्रपुङ्गु’ति, परमार्थतस्तु स्पृष्टं च तत् वज्रं च स्पृष्टवज्रमिति द्रष्टव्यं, आह-यद्वज्रं गन्धादि तत्स्पृष्टं भवत्येव अस्पृष्टस्य सम्बन्धायोगात्, ततः स्पृष्टशब्दोच्चारणं गतार्थत्वात् अनर्थकमिति, नैष दोषः, शास्त्रारम्भस्य सर्वश्रोतसाधारणत्वात्, त्रिविधा हि श्रोतारः-केचिदुद्घटितज्ञाः केचिन्मध्यबुद्ध्यः तथाऽन्ये प्रपञ्चितज्ञाः, तत्र प्रपञ्चितज्ञानामनुग्रहाय गम्यमानस्याप्यभिधानमदोषायैति, प्रकृतभावार्थस्त्वयं-गन्धादिद्रव्याणि स्वल्पानि स्थूलानि तदन्यावासकानि च, घ्राणादीनि चेन्द्रियाणि श्रोत्रेन्द्रियापेक्षया अपहूनि, ततो घ्राणेन्द्रियादिगणो गन्धादि आलिङ्गितानन्तरमात्मप्रदेशैरात्मीकृतं गृह्णाति, नान्यथेत्येवं ‘व्यागृणीयात्’ प्रतिपादयेत्, प्रज्ञापकः स्वशिष्येभ्यः, एतदेव व्याख्यानं भाष्यकारो-

ऽव्याह-“पुष्टं रेणुं च तणुमि बद्धमष्पीकयं पपसेहि । छिकाहं चिय गिण्हइ सहइबाइ जं ताइ ॥ १ ॥ तह (बहु) सुहुमभावुगाइ जं पडुयरयं च सोयविआणं । गंधादी दबाइं विवरीयाइं जतो ताइ ॥ २ ॥ फरिसाणंतरमतप्पएसमीसीकयाइं धिपंति । पडु-यरविण्णाणाइं जं च न घाणाइकरणाइं ॥ ३ ॥” (वि. ३. ३७-९) नन्विदमुक्तं-योग्यदेशावस्थितमेव रूपं पश्यति नायोग्यदेशा-वस्थितं, तत्र कियान् चधुयो विषयः कियतो वा देशादागतं श्रोत्रादि गृह्णाति?, उच्यते, श्रोत्रं तावत् शब्दं जघन्यतोऽङ्गुला-सङ्क्षेपभागमात्राद्देशादुत्कर्षतस्तु द्वादशम्यो योजनेभ्यः, चधुरिन्द्रियमपि जघन्यतोऽङ्गुलसङ्क्षेपभागमात्रावस्थितं पश्यति, उत्कर्षतस्तु सातिरेकयोजनशतसहस्रव्यवस्थितं, घ्राणरसनस्पर्शानि तु जघन्येनाङ्गुलासङ्क्षेपभागमात्राद्देशादागतं गन्धादि गृह्णन्ति, उत्कर्षतस्तु नवम्यो योजनेभ्यः । नन्वङ्गुलं त्रिधा भवति, तद्यथा-आत्माङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलं च, तत्र ‘जे णं जया मणूसा तेसिं जं होइ माणरुयं तु । तं भणियमिहायङ्गुलमणिअयमाणं पुण इमं तु ॥ १ ॥’ इत्येवंरूपं आत्माङ्गुलं, “परमाणू तसरेणू रहरेणू अगयं च वालस्स । लिक्खा जूया य जबो अट्टगुणविवहिद्या कमसो ॥ १ ॥” इत्यादिरूपमुच्छ्र-याङ्गुलं “उरसेहङ्गुलमेगं हवइ पमाणङ्गुलं सहस्सगुणं । तं खेव दुगुणियं खलु वीरस्सायंगुलं भणियं ॥ १ ॥” इत्येवंलक्षणं प्रमा-णाङ्गुलं, तत्र आत्माङ्गुलेन प्रमीयते तत्तत्काले वापीकूपादिकं वस्तु, उच्छ्रयाङ्गुलेन नरतिर्यग्देवनैरधिकशरीराणि, प्रमाणाङ्गुलेन नगपृथिवीचिमानानि, उक्तं च-“आयङ्गुलेण वत्थुं उस्सेहपमाणतो मिणसु देहं । नगपुढविविमाणाइं मिणसु पमाणङ्गुलेण तु ॥ १ ॥” तत्रेदमिन्द्रियविषयपरिमाणं किमात्माङ्गुलेन प्रतिपत्तव्यमाहोभित् उच्छ्रयाङ्गुलेन?, उच्यते, आत्माङ्गुलेन, तथा चाह चधुरिन्द्रियविषयपरिमाणचिन्तायां भाष्यकृत-“अप्पत्तकारि नयणं मणो य नयणस्स विसयपरिमाणं । आयङ्गुलेण

लब्धं अइरित्तं जोयणाणं तु ॥ ११ ॥” (वि. ३४०) ननु देहप्रमाणं समुच्छ्रयाहुलेन, देहाश्रितानि च इन्द्रियाणि, ततस्तेषां विषयपरिमाणमप्युच्छ्रयाहुलेन वक्तुमुचितं, कथमुच्यते आत्माहुलेन ? नैष दोषः, यद्यपि हि नाम देहाश्रितानि इन्द्रियाणि तथापि तेषां विषयपरिमाणमात्माहुलेन, देहादन्यत्वाद् विषयपरिमाणस्य, तथा चासुमेवार्थमाक्षेपपुरस्सरं भाष्यकृदाह—“नणु भणियमुस्सय-कुलपमाणओ जीवदेहमाणाइं । देहपमाणं तं चिय न उ इंदियचिसयपरिमाणं ॥ ११ ॥” (वि. ३४१) अत्र ‘देहपमाणं तं चिय’ इति यत् तत् उच्छ्रयाहुलमेयत्वेनोक्तं तदेहप्रमाणमात्रमेव, नत्विन्द्रियविषयपरिमाणं, तस्यात्माहुलप्रमेयत्वात्, अथ यदि विषयपरिमाणमिन्द्रियाणामुच्छ्रयाहुलेन स्यात् ततः को दोष आपद्येत ? उच्यते, पञ्चधनुःशतादिमनुष्याणां विषयव्यवहारव्यवच्छेदः, तथाहि—पद्भरतस्यात्माहुलं तत्किल प्रमाणाहुलं, तच्च प्रमाणाहुलमुच्छ्रयाहुलसहस्रेण भवति, “उस्सेहहुलमेगं हवइ पमाण-हुलं सहस्सगुण” मिति वचनात्, ततो भरतसगरादिचक्रवर्त्तिनां या अयोध्यादयो नगर्यो ये च स्कन्धावारा आत्माहुलेन द्वादशयोजनायामतया सिद्धान्ते प्रसिद्धान्ते उच्छ्रयाहुलप्रमित्या अनेकानि योजनसहस्राणि स्युः, तथा च सति तत्रायुधशालादिषु ताडितभेर्यादिशब्दश्रवणं न सर्वेषामापद्येत, “वारसहिं जोयणेहिं सोयं अइगिण्हए सइ” मिति वचनात्, अथ च समस्तनगरव्यापी समस्तस्कन्धावारव्यापी च विजयढकादिशब्द आगमे प्रतिपाद्यते, तत् एवमागमे प्रसिद्धः पञ्चधनुःशतादिमनुष्याणां विषयव्यवहारो व्यवच्छेदं मा प्रापदित्यात्माहुलेनेन्द्रियविषयपरिमाणमवसातव्यं, नोच्छ्रयाहुलेन, तथा चाह भाष्यकृत—“जं तेण पंचधणुसयनरादिविसयववहारोच्चेओ । पावइ सहस्सगुणियं जेण पमाणहुलं तत्तो ॥ ११ ॥” (वि. ३४२) अत्र तस्मादात्माहुलेनैवेन्द्रियाणां विषयपरिमाणं नोत्सेधाहुलेनेति उपसंहारवाक्यं (यत्) तत् स्वतः परिभावंनीयं, यदप्युक्तं प्राक् ‘देहा-

ऽप्याह—“पुढं रेणुं च तणुमि वद्धमपीकयं पएसेहि । छिक्काइं चिय गिण्हइ सददवाइं जं ताइं ॥१॥ तह (बहु) सुहुमभावुगाइं जं पडुयरयं च सोयविनाणं । गंधादी दवाइं विचरीयाइं जतो ताइं ॥ २ ॥ फरिसाणंतरमत्तप्पएसंमीसीकयाइं घिप्पंति । पडु-
यरविण्णाणाइं जं च न घाणाइकरणाइं ॥३॥” (वि. ३३७-९) नन्विदमुक्तं—योग्यदेशावस्थितमेव रूपं पश्यति नायोग्यदेशा-
वस्थितं, तत्र कियान् चक्षुषो विषयः कियतो वा देशादागतं श्रोत्रादि गृह्णाति?, उच्यते, श्रोत्रं तावत् शब्दं जघन्यतोऽङ्गुला-
सङ्ख्येयभागमात्रादेशावुत्कर्षतस्तु द्वादशभ्यो योजनेभ्यः, चक्षुरिन्द्रियमपि जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभागमात्रावस्थितं पश्यति,
उत्कर्षतस्तु सातिरेकयोजनशतसहस्रव्यवस्थितं, घ्राणरसनस्पर्शनानि तु जघन्येनाङ्गुलसङ्ख्येयभागमात्रात् देशादागतं गन्धादि
गृह्णाति, उत्कर्षतस्तु नवभ्यो योजनेभ्यः । नन्वङ्गुलं त्रिधा भवति, तद्यथा—आत्माङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलं च, तत्र ‘जे
णं जया मणूसा तेसिं जं होइ माणरुवं तु । तं भणियमिहायङ्गुलमणिअयमाणं पुण इमं तु ॥ १ ॥’ इत्येवंरूपं आत्माङ्गुलं,
“परमाणू तसरेणू रहरेणू अगयं च वालस्स । लिक्खा जूया य जवो अट्टगुणविचट्ठिया कमसो ॥१॥” इत्यादिरूपमुच्छ्र-
याङ्गुलं “उस्सेहङ्गुलमेणं हवइ पमाणङ्गुलं सहस्सगुणं । तं चैव दुगुणियं खलु वीरस्सायंगुलं भणियं ॥१॥” इत्येवंलक्षणं प्रमा-
णाङ्गुलं, तत्र आत्माङ्गुलेन प्रमीयते तत्तत्काले वापीकूपादिकं वस्तु, उच्छ्रयाङ्गुलेन नरतिर्यग्देवनैरयिकशरीराणि, प्रमाणाङ्गुलेन
नगपृथिवीविमानानि, उक्तं च—“आयङ्गुलेण वत्थुं उस्सेहपमाणतो मिणसु देहं । नगपुढविविमाणाइं मिणसु पमाणङ्गुलेण
तु ॥१॥” तत्रेदमिन्द्रियविषयपरिमाणं किमात्माङ्गुलेन प्रतिपत्तव्यमाहोश्चित् उच्छ्रयाङ्गुलेन?, उच्यते, आत्माङ्गुलेन, तथा
चाह चक्षुरिन्द्रियविषयपरिमाणचिन्तायां भाष्यकृत्—“अप्पत्तकारि नयणं मणो य नयणस्स विसयपरिमाणं । आयङ्गुलेण

लक्ष्मं अइरित्तं जोयणाणं तु ॥१॥” (वि. ३४०) ननु देहप्रमाणं समुच्छ्रयाङ्गुलेन, देहाश्रितानि च इन्द्रियाणि, ततस्तेषां विषयपरिमाणमात्माङ्गुलेन वक्तुमुचितं, कथमुच्यते आत्माङ्गुलेन? नैष दोषः, यद्यपि हि नाम देहाश्रितानि इन्द्रियाणि तथापि तेषां विषयपरिमाणमात्माङ्गुलेन, देहादन्यत्वाद् विषयपरिमाणस्य, तथा चामुमेवार्थमाक्षेपपुरस्सरं भाष्यकृदाह—“नणु भणियमुस्सयङ्गुलपमाणओ जीवदेहमाणाइं। देहपमाणं तं चिय न उ इंदियविसयपरिमाणं ॥१॥” (वि. ३४१) अत्र ‘देहपमाणं तं चिय’ इति यत् तत् उच्छ्रयाङ्गुलमेयत्वेनोक्तं तदेहप्रमाणमात्रमेव, नत्विन्द्रियविषयपरिमाणं, तस्यात्माङ्गुलप्रमयेत्वात्, अथ यदि विषयपरिमाणमिन्द्रियाणामुच्छ्रयाङ्गुलेन स्यात् ततः को दोष आपद्येत? उच्यते, पञ्चधनुःशतादिमनुष्याणां विषयव्यवहारव्यवच्छेदः, तथाहि—यद्भरतस्यात्माङ्गुलं तत्किल प्रमाणाङ्गुलं, तच्च प्रमाणाङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलसहस्रेण भवति, “उस्सेहङ्गुलमेगं हवइ पमाणङ्गुलं सहस्सगुण” मिति वचनात्, ततो भरतसगरादिचक्रवर्तिनां या अयोध्यादयो नगर्यो ये च स्कन्धावारा आत्माङ्गुलेन द्वादशयोजनायामतया सिद्धान्ते प्रसिद्धान्ते उच्छ्रयाङ्गुलप्रमित्या अनेकानि योजनसहस्राणि स्युः, तथा च सति तत्रायुधशालादिषु ताडितभेर्यादिशब्दश्रवणं न सर्वेयामापद्येत, “वारसहिं जोयणेहिं सोयं अइगिण्हए सइ” मिति वचनात्, अथ च समस्तनगरव्यापी समस्तस्कन्धावारव्यापी च विजयढकादिशब्द आगमे प्रतिपाद्यते, तत एवमागमे प्रसिद्धः पञ्चधनुःशतादिमनुष्याणां विषयव्यवहारो व्यवच्छेदं मा प्रापदित्यात्माङ्गुलेनेन्द्रियविषयपरिमाणमवसातव्यं, नोच्छ्रयाङ्गुलेन, तथा चाह भाष्यकृत्—“जं तेण पंचधणुसयनरादिविसयववहारोच्चेओ। पावइ सहस्सगुणियं जेण पमाणङ्गुलं तत्तो ॥१॥” (वि. ३४२) अत्र तस्मादात्माङ्गुलेनैवेन्द्रियाणां विषयपरिमाणं नोत्सेधाङ्गुलेनेति उपसंहारवाक्यं (यत्) तत् स्वतः परिभावंनीयं, यदप्युक्तं प्राक् ‘देहा-

श्रितानीन्द्रियाणि इति तेषां विषयपरिमाणमुच्छ्रयाङ्गुलेनेति, तदप्ययुक्तं, इन्द्रियाणामपि केषाञ्चित् पृथुत्वस्य आत्माङ्गुलेन मीयमानत्वाभ्युपगमात्, अन्यथा त्रिगव्यूतादिमनुष्याणां रसाद्यभ्यवहारव्यवच्छेदप्रसक्तः, तथाहि-त्रिगव्यूतादीनां मनुष्याणां षड्गव्यूतादीनां च हस्त्यादीनां स्वस्वशरीरानुसारितया अतिविशालानि मुखानि जिह्वाश्च, ततो यद्युच्छ्रयाङ्गुलेन तेषां धुरप्राकारतयोरुक्तस्याभ्यन्तरनिवृत्त्यात्मकस्य जिह्वेन्द्रियस्याङ्गुलपृथक्त्वलक्षणो विस्तारः परिगृह्यते तदा अल्पतया न तत् सर्वो जिह्वां व्याप्नुयात्, सर्वथा व्यापित्वाभावे च योऽसौ चाहुल्येन सर्वात्मनाऽपि जिह्वया रसवेदनलक्षणः प्रतिप्राणि प्रसिद्धो व्यवहारः स व्यवच्छेदं यायात्, एवं घ्राणादिविषयेऽपि यथायोगं गन्धादिव्यवहारोच्छेदो भावनीयः, तस्मादात्माङ्गुलेन जिह्वादीनां पृथुत्वमवसातव्यं, नोच्छ्रयाङ्गुलेन, आह च भाष्यकृत्-इदियमाणेवि तयं भयणिजं जं तिगाडयाईणं। जिह्वेन्द्रियदिमाणं संववहारे विरुज्जेज्जा ॥ १ ॥” (वि० ३४३) अस्या अक्षरगमनिका-तत्-उच्छ्रयाङ्गुलमिन्द्रियमानेऽपि, आस्तामिन्द्रियत्रिषयपरिमाणचिन्तायामित्यपिशब्दार्थः, भजनीयं-विकल्पनीयं, कापि गृह्यते कापि न गृह्यते इत्यर्थः, किमुक्तं भवति?—स्पर्शनेन्द्रियपृथुत्वपरिमाणां ब्राह्ममन्येन्द्रियपृथुत्वपरिमाणचिन्तायां तु न ग्राह्यं, तेषामात्माङ्गुलेन परिमाणकरणादिति, कथमेतदवसेयमिति चेत्, तत आह-यद्-यस्मात्सर्वेषामपीन्द्रियाणांमुच्छ्रयाङ्गुलेन परिमाणकरणात् त्रिगव्यूतादीनाम्, आदिशब्दात् द्विगव्यूतादिपरिग्रहः, जिह्वेन्द्रियादिमानं सूत्रोक्तं संव्यवहारो विरुज्जेत, यथा च विरुज्जेत तथा-नन्तरमेव भावितं, तस्मात्सर्वमिन्द्रियविषयपरिमाणमात्माङ्गुलेनैवेति स्थितम् । ननु भवत्वात्माङ्गुलेन विषयपरिमाणं तथा-प्युक्तस्वरूपं चक्षुरिन्द्रियविषयपरिमाणं न घटते, अधिकस्यापि तद्विषयपरिमाणस्यागमान्तरे प्रतिपादनात्, - तथाहि—

पुष्करवराद्धे मानुषोत्तरपर्वतसमीपे मनुष्याः कर्कसङ्क्रान्तौ प्रमाणाद्बुलनिष्पन्नैः सातिरेकैरेकाविंशतियोजनलक्षैर्व्यवस्थित-
 मादित्यमवलोकमानाः प्रतिपाद्यन्ते शास्त्रान्तरे, तथा च तद्ग्रन्थः—“इग्वीसं खलु लक्खा चउतीसं चैव तह सहस्साइ ।
 तह पंचसया भणिया सत्तत्तीसा य अइरित्ता ॥ १ ॥ इइ नयणविसयमाणं पुक्खरदीवहुवासिमणुयाणं । पुवेण य अवरेण
 य पिहं पिहं होइ मणुयाणं ॥ २ ॥” ततः कथमुक्तस्वरूपं नयनविषयपरिमाणमात्माद्बुलेनापि घटते ?, (न) प्रमाणाद्बुलेनापि
 व्यभिचारात्, उक्तं च—“लक्खेहि एकवीसाए साइगेहि पुक्खरद्धंमि । उदए पेच्छंति नरा सूरं उक्कोसए दिवसे ॥ १ ॥
 नयणंदिद्यस्स तग्हा विसयपमाणं जहा सुए भणियं । आउस्सेहपमाणंगुलाण एक्केणवि न जुत्तं ॥ २ ॥” (३४५-६वि.) सत्य-
 मेतत्, केवलमिदं विषयपरिमाणं प्रकाश्यविषयं द्रष्टव्यं, न तु प्रकाशकविषयं, ततः प्रकाशकेऽधिकतरमपि विषयपरिमाणं न
 विरुध्यत इति न कश्चिदोपः, कथमेतदवसीयत इति चेत्, उच्यते, पूर्वसूरिकृतव्याख्यानात्, सकलमपि हि कालिकश्रुतं
 पूर्वसूरिकृतव्याख्यानानुसारेणैव व्याख्यानयन्ति महाधियः, न यथाक्षरसन्निवेशमात्रं, पूर्वगतसूत्रार्थसङ्ग्रहपरतया कालि-
 कश्रुतस्य क्वचित्सङ्घटितस्यार्थस्य महता विस्तरेण क्वचिद्विस्तरवतोऽप्यतिसङ्क्षेपेणाभिधाने अर्वाक्तनैः स्वमति (त्या) यथाव-
 स्थितार्थतया शानुमशक्यत्वात्, अत एवोक्तमिदमन्यत्र—“जं जह भणियं सुत्ते तेहव जइ तं वियालणा नत्थि । किं कालि-
 चाणुयोगो दिट्ठो दिट्ठिप्पहाणेहि ? ॥ १ ॥” तस्मात्पूर्वसूरिकृतव्याख्यानाद्वाधिकृतग्रन्थविरोधः, आह च भाष्यकृत्—“सुत्ता-
 भिप्पायोऽयं पयासणिजे तयं न उ पयासे । वक्खणाउ विसेसो नहि संदेहादलक्खणया ॥ १ ॥” (३४७वि.) अथोक्तप्रमाणं
 विषयमुल्लङ्घ्य कस्मात् श्रोत्रादि शब्दादिकं न गृह्णाति ?, उच्यते, सामर्थ्याभावात्, उत्कर्षतोऽपि हि श्रोत्रादीना-

भेतावत्येव शक्तिर्यद् द्वादशादिभ्य एव योजनेभ्य आगतान् शब्दादीन् गृह्णन्ति, न परतः, चक्षुरपि सातिरेक्योजनलक्षान्त-
व्यवस्थितं, न परतोऽपीति, तथा द्वादशभ्यो नवभ्यश्च योजनेभ्यः परतः समागतानां शब्दादिद्रव्याणां तथाविधप-
रिणामाभावाच्च, परतो हि समागताः शब्दादिपुद्गलस्तथास्वाभाव्यान्मन्दपरिणामास्तथोपजायन्ते येन स्वविषयं श्रोत्रा-
दिविज्ञानं नोत्पादयितुमीशाः, आह च भाष्यकृत्—“धारसंहितो स्रोतं सेसाणि न नवहिंजोयणेहितो । गेणंहति पसमस्थं
पत्तो परतो न गेणंहति ॥१॥ दक्षाण मंदपरिणामयाप परतो न इदियवलं”ति, (३४८॥वि.) मनसस्तु न क्षेत्रतो विषयपरिमाणं,
पुद्गलमात्रनिबन्धनाभावात्, इह यत्पुद्गलमात्रनिबन्धनियतं न भवति न तस्य विषयपरिमाणं, यथा केवलज्ञानस्य,
न भवति च पुद्गलमात्रनिबन्धनियतं मन इति, विषयपरिमाणं हि पुद्गलमात्रनिबन्धनियततया व्याप्तं, तथाहि—यस्य
विषयपरिमाणमस्ति तत्पुद्गलमात्रनिबन्धनियतं दृष्टं, यथाऽवधिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं वा, तत एवं व्याप्यव्यापकभावप्र-
तिबन्धनिश्चये व्यापकाभावे व्याप्याभाव इति व्यापकानुपलब्धिरियं, आह च भाष्यकृत्—“अवरमसंलेज्जुलभा-
गतो नयणवजाणं ॥ संलेज्जइभागतो नयणस मणस न विसयपरिमाणं । पोगलमित्तिनिबंधाभावातो केवलसेव ॥१॥”
(३४९-३५० वि.) इह ‘स्पृष्टं शृणोति शब्द’मित्युक्तं, तत्र किं शब्दप्रयोगोत्सृष्टान्येव केवलानि शब्दद्रव्याणि शृणोति
उतान्यान्येव तद्वासितानि आहोश्चिन्मिश्राणीति चोदकाभिप्रायमाशङ्क्य न तावत्केवलानि, तेषां वासकत्वात्, तद्योग्यद्रव्यस-
माकुलत्वाच्च सकललोकस्य, किन्तु मिश्राणि तद्वासितानि वा, न केवलानि गृह्णीतीत्यमुमर्थमभिधित्सुराह—

भासासमसेदीतो सद्यं जं सुणइ मीसयं सुणइ । वीसेदी पुण सद्यं सुणेइ नियमा पराघाए ॥ ६ ॥

इन्द्रिय-
विषयमानं
शब्दश्रवणे
दिग्विदि-
शोर्भेदः
गा. ६

॥ ३१ ॥

भाष्यते इति भाषा-व्यवस्था शब्दतयोत्सृज्यमाना द्रव्यसंहतिस्तस्याः समश्रेणयो भाषासमश्रेणयः, समग्रहणं विश्रेणि-
 व्यवच्छेदार्थं, श्रेणयो नाम क्षेत्रप्रदेशपङ्क्तयोऽभिधीयन्ते, ताश्च सर्वस्यैव भाषमाणस्य पदसु दिक्षु विद्यन्ते यासुत्सृष्टा सती
 भाषा प्रथमसमय एव लोकान्तमनुधावति, उक्तं च—“सेढी पएसपंती वदतो सबस्स छदिसं ताओ । जासु विमुक्का धावइ
 भासा पढमंमि समयंमि ॥ १ ॥ (३५२वि.)” ता इतो-गतः प्राप्तो भाषासमश्रेणीतः भाषासमश्रेणीव्यवस्थित इत्यर्थः ‘शब्दं’
 भाषात्वेन परिणतं पुद्गलराशिं ‘धं’ पुरुषाश्वादिसम्बन्धिनं ‘शृणोति’ परिच्छेद्यतया गृह्णाति यत्तदोर्नित्याभिसम्ब-
 न्धात् तं मिश्रकं शृणोति, किमुक्तं भवति ?—भाषकव्युत्सृष्टशब्दद्रव्याणि तद्भासितापांतरालस्थद्रव्याणि चेत्येव मिश्रं
 शब्दद्रव्यराशिं शृणोति, न तु वासकमेव वास्यमेव वा केवलमिति, ‘वीसेढी पुण’ इत्यादि, मञ्चाः क्रोशन्तीत्यादिवत् आधेये
 आधारीपचारात् विश्रेणिव्यवस्थितः श्रोताऽपि विश्रेणिरुच्यते, विश्रेणिः पुनः श्रोता शब्दं, पुनः शब्दग्रहणं पराघात-
 वासितद्रव्याणामपि तथाविधशब्दपरिणामरूपापनार्थं, शृणोति, ‘नियमात्’ नियमेन ‘पराघाते’ वासनायां सत्यां,
 एतदुक्तं भवति—यानि भाषकोत्सृष्टाणि द्रव्याणि झल्लर्यादिशब्दद्रव्याणि वा तैः पराघाते-वासनाविशेषजनिते सति यानि
 समुत्पन्नशब्दपरिणामानि द्रव्याणि तान्येव विश्रेणिस्थः शृणोति, नतु भाषकाद्युत्सृष्टानि, तेषामनुश्रेणिगामित्वेन विदि-
 गमनासम्भवात्, न च कुड्यादिप्रतिघातस्तेषां विदिगतिनिमित्तं सम्भवति, लेष्ठादिवादरद्रव्याणामेव तत्सम्भवात्,
 तेषां च सूक्ष्मत्वात्, उक्तं च—“भासासमसेढी(ढिठि)ओ तब्भासामीसियं सुणइ सद्धं । तद्धवभाचियांइ अन्नाइ सुणेइ
 विदिसित्थो ॥ १ ॥ (३५३वि.)” केन पुनर्योगेनैषां वाग्द्रव्याणां ग्रहणमुत्सर्गो वा ? कथं वेत्येतदाशङ्क्य गुरुराह—

मेतायत्येव शक्तिर्यद् द्वादशादिभ्य एव योजनेभ्य आगतान् शब्दादीन् गृह्णन्ति, न परतः, चक्षुरपि सातिरेकयोजनलक्षान्त-
र्बन्धस्थितं, न परतोऽपीति, तथा द्वादशाभ्यो नवभ्यश्च योजनेभ्यः परतः समागतानां शब्दादिद्रव्याणां तथाविधप-
रिणामाभावाच्च, परतो हि समागताः शब्दादिपुद्गलस्तथास्वाभाव्यान्मन्दपरिणामास्तथोपजायन्ते येन स्वविषयं श्रोत्रा-
दिविज्ञानं नोत्पादयितुमीशाः, आह च भाष्यकृत्—“वारसहितो सोचं सेसाणि उ नवहिंजोयणेहितो । गेणंहति पत्तमर्थं
एतौ परतो न गेणंहति ॥१॥ दबाण मंदपरिणामयाए परतो न इदियबलं”ति, (३४८॥वि.) मनसस्तु न क्षेत्रतो विषयपरिमाणं,
पुद्गलमात्रनिबन्धनाभावात्, इह यत्पुद्गलमात्रनिबन्धनित्यतं न भवति न तस्य विषयपरिमाणं, यथा केवलज्ञानस्य,
न भवति न पुद्गलमात्रनिबन्धनित्यतं मन इति, विषयपरिमाणं हि पुद्गलमात्रनिबन्धनित्यतया व्याप्तं, तथाहि—यस्य
विरयपरिमाणमस्ति तत्पुद्गलमात्रनिबन्धनित्यतं दृष्टं, यथाऽवधिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं वा, तत एवं व्याप्यव्यापकभावप्र-
तिषण्पनिश्चये व्यापकाभावे व्याप्याभाव इति व्यापकानुपलब्धिरित्यं, आह च भाष्यकृत्—“अवरमसंखेज्जुलभा-
गतो नयणयजाणं ॥ मंत्वेज्जइभागतो नयणरस मणरस न विसयपरिमाणं । पोमलमित्तनिबन्धाभावातो केवलरसेव ॥१॥”
(३४९-३५० वि.) इह ‘रगृष्टं शृणोति शब्द’मित्युक्तं, तत्र किं शब्दप्रयोगोऽस्तृष्टान्येव केवलानि शब्दद्रव्याणि शृणोति
इतान्यान्येय तद्वामितानि आहोश्चिन्मिश्राणीति चोदकाभिप्रायमाशङ्क्य न तावत्केवलानि, तेषां वासकत्वात्, तद्योगयद्रव्यस-
मातुऽत्तराद्य गुरुत्वाकस्य, किन्तु मिश्राणि तद्वामितानि वा, न केवलानि गृह्णातीत्यमुमर्थमभिधत्सुराह—

भामाममसेदीतो सधं जं सुणइ मीसयं सुणइ । बीसेदी पुण सधं सुणेइ नियमा पराधाए ॥ ३ ॥

इन्द्रिय-
विषयमानं
शब्दश्रवणे
दिग्विदि-
शोर्भेदः
गा. ६

॥ ३१ ॥

भाष्यते इति भाषा-चक्रा शब्दतयोत्सृज्यमाना द्रव्यसंहतिस्तस्याः समश्रेणयो भाषासमश्रेणयः, समग्रहणं विश्रेणि-
 व्यवच्छेदार्थं, श्रेणयो नाम क्षेत्रप्रदेशपङ्क्तयोऽभिधीयन्ते, ताश्च सर्वस्यैव भाषमाणस्य पदसु दिक्षु विद्यन्ते यासुत्सृष्टा सती
 भाषा प्रथमसमय एव लोकान्तमनुधावति, उक्तं च—“सेढीपएसपंती वदतो सखस्व छदिसं ताओ । जासु विमुक्का धावइ
 भासा पढमंमि समयंमि ॥ १ ॥ (३५३वि.)” ता इतो-गतः प्राप्तो भाषासमश्रेणीतः भाषासमश्रेणीव्यवस्थित इत्यर्थः ‘शब्दं’
 भाषात्वेनं परिणतं पुद्गलराशिं ‘यं’ पुरुषाश्वादिसम्बन्धिनं ‘शृणोति’ परिच्छेद्यतया गृह्णाति यत्तदोर्नित्याभिसम्ब-
 न्धात् तं मिश्रकं शृणोति, किमुक्तं भवति ?—भाषकव्युत्सृष्टशब्दद्रव्याणि तद्भासितापांन्तरालस्थद्रव्याणि चेत्येव मिश्रं
 शब्दद्रव्यराशिं शृणोति, न तु वासकमेव वास्यमेव वा केवलमिति, ‘वीसेढी पुण’ इत्यादि, मग्धाः क्रोशन्तीत्यादिवत् आधेये
 आधारोपचारात् विश्रेणिव्यवस्थितः श्रोताऽपि विश्रेणिरुच्यते, विश्रेणिः पुनः श्रोता शब्दं, पुनः शब्दग्रहणं पराघात-
 वासितद्रव्याणामपि तथाविधशब्दपरिणामख्यापनार्थं, शृणोति, ‘नियमात्’ नियमेन ‘पराघाते’ वासनायां सत्यां, सत्यां,
 एतदुक्तं भवति-यानि भाषकोत्सृष्टाणि द्रव्याणि झल्यार्थादिशब्दद्रव्याणि वा तैः पराघाते-वासनाविशेषजनिते सति यानि
 समुत्पन्नशब्दपरिणामानि द्रव्याणि तान्येव विश्रेणिस्यः शृणोति, नतु भाषकाद्युत्सृष्टानि, तेषामनुश्रेणिगामित्वेन विदि-
 गमनासम्भवात्, न च कुड्यादिप्रतिघातस्तेषां विदिगतिनिमित्तं सम्भवति, लेष्ठादिवादरद्रव्याणामेव तत्सम्भवात्,
 तेषां च सूक्ष्मत्वात्, उक्तं च—“भासासमसेढी(ढिठि)ओ तब्भासामीसियं सुणइ सद्दं । तद्दधभावियाइं अन्नाइं सुणेइ
 विदिसित्थो ॥ १ ॥ (३५३वि.)” केन पुनर्योगेनैषां वाग्द्रव्याणां ग्रहणमुत्सर्गो वा ? कथं वेत्येतदाशङ्क्य गुरुराह—

गिणहइ य काइएणं निसिरइ तह वाइएण जोगेणं । एगंतरं च गिणहइ निसिरइ एगंतरं चेथ ॥ ७ ॥

कायेन निर्वृत्तः कायिकः तेन कायिकेन योगेन, योगो व्यापारः क्रियेत्यनर्थान्तरं, सर्व एव हि वक्ता कायक्रियया शब्दद्रव्याणि गृह्णाति, चशब्दस्त्वेवकारार्थं, स चाप्रधारणे, तस्य च व्यवहितः सम्बन्धः, गृह्णाति कायिकेनैव, निसृजति उत्सृजति मुञ्चतीति यावत्, 'तथे'त्यानन्तर्यार्थः, ग्रहणानन्तरमित्यर्थः, उच्यते इति वाक् वाचा निर्वृत्तो वाचिकस्तेन वाचिकेन योगेन, कथं गृह्णाति? निसृजतीति वा !, किमनुसमयमुतान्यथेत्याशङ्कासम्भवे सति शिष्यानुग्रहार्थमाह—एकान्तरमेव गृह्णाति निसृजत्येकान्तरं चेथ, यथा ग्रामादन्यो ग्रामो ग्रामान्तरं पुरुषादनन्तरः पुरुषः पुरुषान्तरं, एतमेकस्मात्समयादेकैक एवानन्तरसमय एकान्तरं, उक्तं च—“जह गामातो गामो गामंतरमे(वमे)ग एगाओ । एगंतरंति भन्नइ समयाओ ऽणंतरो समओ ॥ १” ॥ (३५५ वि०) ततोऽयमर्थः—प्रतिसमयं गृह्णाति प्रतिसमयं मुञ्चतीति गाथासङ्केपार्थः ॥ अत्र कश्चिदाह—ननु कायिकेन योगेन गृह्णातीत्येतद् युक्तं, तस्यात्मव्यापाररूपत्वात्, निसृजति तु कथं वाचिकेन योगेन ? को वाऽयं योग्योः ? किं वागेव व्यापारादिमिका आहोश्चित्तद्विसर्गहेतुः कायसंरम्भः ? तत्र यदि पूर्वो विकल्पोऽस्त्वावनुपपन्नः, वाचो योगत्वायोगात्, न खलु वाक्केयला जीवव्यापारस्तस्याः पुद्गलमात्रपरिणामरूपत्वात् रसादिवत्, तथा च प्रयोगः—यः पुद्गलमात्रपरिणामरूपः स जीवव्यापाररूपो योगो न भवति, यथा रसगन्धादयः, पुद्गलमात्रपरिणामरूपा च चागिति, योगो ह्यात्मनः शरीरवतो व्यापारः, स कथं पुद्गलमात्रपरिणामरूपो भवितुमर्हति ? अन्यच्च—न तथा वाचा किञ्चिदन्यत् निसृज्यते, किन्तु सैव, ततो वाचो योगत्वे 'निसरइ तह वाइएणंती'त्येतदनुपपन्नं, अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि स कायव्यापार एवेति

कायिकेनैव निसृजतीत्यापन्नं अनिष्टं चैतदिति, तदसम्यक्, अभिप्राथापरिज्ञानात्, इह तनुयोगविशेष एव वाग्योगो मनोयोगश्चेति व्यवहियते, सर्वथा कायव्यापारशून्यस्य सिद्धस्येव तयोरसम्भवात्, तथाहि-आत्मनः शरीरव्यापारे सति येन व्यापारविशेषेण शब्दद्रव्योपादानं करोति स कायिको योगः, येन तु कायसंरम्भेण तान्येव मुञ्चति स वाचिकः, येन तु मनोद्रव्याणि मनस्स्येन व्यापारयति स मानसः, ततः काययोग एव संव्यवहारार्थं त्रिधा विभक्त इत्यदोषः, एतदेवाक्षेपपुरस्सरं भाष्यकृदाह—“गेणहेज काइएणं किह निसिरइ वाइएण जोगेण? । को वाडयं वायोगो? किं वाया? कायसंरंभो ॥१॥ वाया न जीवजोगो पोगलपरिणामतो रसादिब । न य ताए निसिरिज्जइ सच्चिय निसिरिज्जए जम्हा ॥२॥ अह सो तणुसंरंभो निसिरइ तो काइएण वत्तवं । तणुजोगविसेसच्चिय मणवइजोगत्ति जमदोसो ॥३॥ (३५६-७-८ वि.) अथवा कायव्यापारेणाहुतो यो वाग्द्रव्यसमूहः तदुपष्टम्भेन य उपजायते वाग्निसर्गहेतुर्जीवव्यापारः स वाचिको योगः, तथा कायव्यापारेणैवाहुतो योऽसौ मनोद्रव्यसमूहः तदुपष्टम्भेनोपजायमानो मनोद्रव्याणां चिन्तनहेतुर्व्यापारविशेषः स मनोयोगः, आह च—“अहवा तणुजोगाहियवइदवसमूहजीववावारो । सो वइजोगो भणणइ वाया निसिरिज्जइ तेणं ॥१॥ तह तणुवाचाराहियमणदघसमूहजीववावारो । सो मणजोगो भणणइ मन्नइ नेयं जतो तेणं ॥२॥ (३६३-४-वि.) ततः साधूक्तं—‘वाचिकेन योगेन निसृजती’ति । तथा ‘एकान्तरं गृह्णात्येकान्तरं च निसृजती’त्यत्र केचित् प्रथमसमये गृह्णाति द्वितीये तु प्रथमसमयगृहीतानि मुञ्चति तृतीये समये पुनः गृह्णाति चतुर्थे समये तृतीयसमयगृहीतानि मुञ्चतीत्येवमेकैकं व्यवहितमेकान्तरमिति व्याख्यानयन्ति, तेषां विच्छिन्नरत्नावलीकल्पो ध्वनिरापद्यते, अन्तरान्तरग्रहणसमयेषु सर्वेष्वप्यश्रव

णात्, तथा श्रुतविरोधश्च, तथाहि प्रज्ञापनायां भाषापदे सूत्रमिदं—“अणुसमयमविरहियं निरंतरं गेण्हइ” इति, अत्र च प्रतिसमयग्रहणप्रतिपादनेन प्रतिसमयनिसर्गप्रतिपादनमपि द्रष्टव्यं, गृहीतस्य द्वितीयसमयेऽवश्यं निसर्गात्, एका-
 न्तरग्रहणमोक्षाभ्युपगमे चाधिकृतसूत्रविरोधः, अथ सूत्र एव साक्षादुक्तं—“संतरं निसिरइ नो निरंतरं, एगेण समएणं गेण्हइ एगेणं समएणं निसिरइ” इत्यादि, ततः कथमधिकृतसूत्रविरोधः?, तदेतदयुक्तम्, सूत्रार्थसंभ्यक्परिज्ञानाभावात्,
 इह निसर्गोऽपि ग्रहणापेक्ष इति सान्तरोऽभिहितः, तथाहि—यथाऽऽद्यसमयादारभ्य प्रतिसमयं ग्रहणं नैवं निसर्गः
 प्रथमसमये तस्याभावादिति ग्रहणापेक्षयाऽसौ सान्तरस्तत उक्तं ‘संतरं निसिरइ नो निरंतर’मिति, अथ ग्रहणमप्येवं
 निसर्गापेक्षया सान्तरमापद्यते, न चैतत्सूत्रे सान्तरमभिहितं, तस्माद्यत्किञ्चिदेतद् व्याख्यानमिति, तदयुक्तम्, ग्रहणं हि
 स्वतन्त्रं, प्रथमसमये निसर्गमन्तरेणापि तस्य भावात्, ततो नैवादस्तदपेक्षया सान्तरं, निसर्गस्तु ग्रहणपरतन्त्रं अगृहीतस्य
 निसर्गायोगादिति पूर्वपूर्वग्रहणसमयापेक्षया सान्तरव्यपदेशः, यद्येवं तत एतत्सूत्रं कथं नीयते—एकेन समयेन गृह्णाति एकेन
 निःसृजतीति?, उच्यते, सान्तरं निःसृजति नो निरन्तरमित्युक्तं, एतच्चावसीयते—यत् एकेन समयेन गृह्णाति एकेन समयेन
 निःसृजति, किमुक्तं भवति?—यानि यानि यस्मिन् समये गृहीतानि शब्दद्रव्याणि तानि तानि तत्तद्ग्रहणसमयान-
 न्तरसमये सर्वाणि निःसृजति, ततो ग्रहणापेक्षया सान्तरो नो निरन्तर इति, अथवा एकेन—आद्येन समयेन गृह्णाति ‘सर्वं
 वाक्यं सावधारणमिष्टितश्चावधारणविधि’रिति न्यायाद् गृह्णात्येव, न तु निःसृजति, द्वितीयसमयादारभ्य निसर्गस्य प्रवृत्तेः,
 प्रथमसमये पूर्वगृहीतद्रव्यासम्भवात्, तथा एकेन—पर्यन्तवर्तिना समयेन निःसृजति—निःसृजत्येव, न तु गृह्णाति, भाष-

णादुपरमात्, अपान्तरालवर्तिषु समयेषु ग्रहणनिसर्गो, स्थापना—
 परस्परविरोधिनौ ततः कथमेकस्मिन् समये तौ युज्येते ? नैष
 दाननिसर्गक्रियावत् उत्पादव्ययक्रियावत् अङ्गुल्याकाशसंयोगविभागक्रियावच्च ग्रहणनिसर्गक्रियाद्वयस्यापि सम्भावोप-
 पत्तेः, एकस्मिन् समये यथा जीवस्वाभाव्यात् द्वावुपयोगौ न भवतो 'जुगवं दो. नत्थि उवओगा' इति वचनात्,
 क्रियास्तु बह्व्योऽपि घटन्त एव, कायवाङ्मनःक्रियाणामेकस्मिन्नपि समये युगपत्प्रवृत्तिदर्शनात्, आह च भाष्यकृत—
 “ग्रहणनिसर्गपयत्ता परोपरविरोहिणो कंहंसमए ? । समए दो उवओगा न होज्ज किरियाण को दोसो ? ॥१॥” (३४३वि.)
 यदुक्तं 'गृह्णाति कायिकेन च'त्यादि, तत्र कायिको योगः पञ्चप्रकारः—औदारिकवैक्रियाहारकर्तैजसकर्मणभेदात्, तत्
 किं पञ्चप्रकारेणापि कायिकेन गृह्णाति आहोश्चिदन्यथेत्याशङ्क्यसम्भवे तदपनोदार्थमिदमाह—

तिविहंसि सरीरंसी जीवपएसा हवंति जीवस्स । जेहि उ गेणहइ गहणं तो भासइ भासतो भासं ॥ ८ ॥

'अत्रिविधे' त्रिप्रकारे शीर्यत इति शरीरं 'कृशूण्वमंजिकुटिपटिकंङ्गिशोडिहिसिभ्य ईरू' इति ईरः प्रत्ययः, तस्मिन्
 औदारिकवैक्रियाहारकाणामन्यतरस्मित्यर्थः, जीवति—प्राणान् धारयतीति जीवस्तस्य प्रदेशा जीवप्रदेशा भवन्ति,
 एतावद्युच्यमाने भिक्षोः पात्रमित्यादौ पष्ठ्या भेदेऽपि दर्शानन्मा भूद् भिन्नप्रदेशतया शिष्याणामप्रदेशात्मसम्प्रत्यय
 इत्यत आह—जीवस्य, जीवप्रदेशा जीवस्य भवन्ति—जीवस्यात्मभूता भवन्ति, अनेन निष्प्रदेशजीववादनिराकरणमाह,
 सति निष्प्रदेशत्वे करणचरणोरुग्रीवाद्यवयवसंसर्गाभावप्रसङ्गेः भेदाभेदविकल्पाभ्यामयोगात्, तथाहि—करादिसम्बद्ध-

जीवदेशस्योत्तमाङ्गादिसम्बद्धात्मदेशेभ्यो भेदोऽभेदो वा ? यदि भेदस्तर्हि नियमात् जीवस्य सप्रदेशता, भिन्नाकाशदेशव-
र्त्तिकरचरणाद्यवयवसम्बद्धप्रदेशभावात्, अथाभेदस्तर्हि सर्वेषामपि करचरणाद्यवयवानामेकत्वप्रसङ्गः, एकस्मादप्रदेशात्
जीवादभिन्नत्वात्, तथाविधैकविवक्षितावयवस्वरूपवत्, उक्तं च—“करचरणादिसु जोगो (गा) न य अपदेसे उ (सोत्ति)
होइ विण्णेओ । अपएसंमि य पावइ करचरणाईणमेगत्तं ॥१॥ जो चेव उ करदेसे स एउ जं होइ चरणदेसेति । तो एगत्तं
भेदे सपएसो नियमतो होइ ॥२॥”(इ६५-६६०) यैर्जीवप्रदेशैः किं करोतीत्यत आह—यैस्तु गृह्णाति, तुशब्दो विशेषणार्थः,
किं विशिनष्टि ?—न सर्वदैव गृह्णाति, किन्तु तत्परिणामे सतीति, किं पुनर्गृह्णातीत्यत आह—‘ग्रहणं’ गृह्यत इति
ग्रहणम्, ‘कृद्व बहुल’मिति वचनात् कर्मण्यनद्, शब्दद्रव्यसमूहमित्यर्थः, ततो गृहीत्वा ‘भाषते’ वक्ति, भाषत इति
भाषकः, भाषणक्रियाविशिष्ट इत्यर्थः, अनेन निष्क्रियात्मवादव्यवच्छेदमाह, सति तस्मिन्निष्क्रियत्वेनाप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरै-
करूपरजाम्नाषणाभावप्रसङ्गे, किं भाषत इत्याह—भाष्यते इति भाषा ता भाषां, ननु ततो भाषते भाषकः इत्यनेनैव गता-
र्थत्वात् भाषाग्रहणमतिरिच्यते, तदसम्भ्यक्, अभिप्रायापरिज्ञानात्, भाषाग्रहणं हि भाष्यमाणैव भाषा, न पूर्वं नापि पश्चा-
दित्यस्यार्थस्य ख्यापनार्थमतो नातिरिक्तमित्यदोषः ॥ अथ कतमतं त्रिविधं शरीरं यद्गतेर्जीवप्रदेशैर्वागृद्भ्य्याणि गृहीत्वा
भाषको भाषत इत्यत आह—

ओरालियवेवविअआहारतो गेणइइ सुयइ भासं । सचं सचामोसं मोसं च असच्चमोसं च ॥ ९ ॥

इह औदारिकशब्देन शरीरतद्वतोरभेदोपचारात् मत्वर्थीयलोपात् (वा) औदारिकशरीरवान् जीव एव गृह्यते, एवं वैकि-

त्रिविधश-
रीरेण ग्र-
हणं वाच्यः
सत्यादि-
भेदाः
गा. ६-९

॥ ३४ ॥

धान् वैक्रियः आहारक्यान् आहारकः, असौ औदारिकादिर्गृह्णाति—आदत्ते शब्दप्रायोग्यानि द्रव्याणीति गम्यते, गृहीत्वा
 भाषात्वेन परिणमद्य मुञ्चति—निसृजति भाष्यत इति भाषा तां—शब्दपरिणतद्रव्यसंहतिं, किंविशिष्टामित्याह—‘सत्यां’
 इह सन्तो—मुनयस्तेषामेव मुक्तिमार्गप्रवृत्ततया तात्त्विकशिष्टत्वात् तेभ्यो हिता—निरवधानुष्ठानरूपतया मुक्तिमार्गानुकूल-
 त्वादुपकारिणी सत्या, इह यत् यस्मै हितं तत्तत्र साधयति साधुत्वप्रियक्षायां ‘तत्र साधा’विति यः प्रत्ययः, अथवा
 सन्तो—मूलोत्तरगुणालेपामेव मुक्तिमार्गतया अतिप्रशस्यत्वात् तेभ्यो हिता तदाराधनात् पूर्ववत्साधुत्वविचक्षायां यः प्रत्ययः,
 यदिचा सन्तो—जीवादयः पदार्थास्तेभ्यो हिता यथावस्थिततत्स्वरूपप्रत्यायकत्वात् सत्या, अत्रापि पूर्ववत् यः प्रत्ययः,
 यथा अस्ति जीवः सदसद्रूपो देहमात्रव्यापीत्यादिरूपा, तद्विपरीताऽसत्या, यथा नास्ति जीवः एकान्तसद्रूपो वेत्यादिरूपा,
 तथा सत्यामृषा धवलदिरपलाशादिमिश्रेषु बहुव्यसोकृष्वशोकचनमेवेदमित्यादिरूपा, अत्र हि कतिपयाशोकवृक्षाणां सम्रा-
 वात्सल्यता अन्येषामपि धवादीनां सम्रावान्मृषता, व्यवहारनयमतापेक्षयेदमुच्यते, परमार्थतः पुनरियमसत्येति, यथाऽभि-
 हितार्थोयोगात्, तथा या न सत्या नापि मृषा सा असत्यामृषा, इह विप्रतिपत्तौ सत्यां वस्तुप्रतिपत्तिष्ठाशया सर्वज्ञमतानुसारेण
 या भाषा प्रोच्यते यथा अस्ति जीवः सदसद्रूप इत्यादि सा किल सत्या परिभाषिता, आराधकत्वात्, यथा पुनर्विप्रति-
 पत्तौ सत्यां सर्वज्ञमतोत्तीर्णमुच्यते यथा नास्ति जीव एकान्तनित्यो वेति साऽसत्या, विरायनीत्वात्, या पुनर्वस्तुप्रतिपत्ति-
 ष्ठासामन्तरेण स्वरूपमात्रप्रतिपादनपरा यथा हे देवदत्त ! घटमानय गां देहि मल्लमित्यादिरूपा सा असत्यामृषा, इयं
 हि स्वरूपमात्रप्रतिपादनफलत्वात् न यथोक्तक्षणा सत्या नापि मृषा, ततः असत्या चासावमृषा च असत्यामृषेति, आसां

च स्वरूपमुदाहरणयुक्तं प्रज्ञार्पनासूत्रादवसातव्यं ॥ नन्वौदारिकादिगृह्णाति मुञ्चति च भाषामित्युक्तं, ततः सा मुक्ता सती उरकर्पतः कियत् क्षेत्रं व्याप्नोति ?, उच्यते, समस्तमेव लोकं, यद्येवं तर्हि—

“कश्चिद्दि समग्रहिं लोगो भासाए निरंतरं तु होइ फुडो । लोगस्स य कह्भागे कह् भागो होइ भासाए ॥ १० ॥”

कतिभिः समग्रैर्लोक्यत इति लोकः, चतुर्दशरज्ज्वात्मकः क्षेत्रलोकः परिगृह्यते, भाषया निरन्तरमेव भवति स्पृष्टो-व्यासः पूर्ण इत्यनर्थान्तरं, लोकस्य च कतिभागे कतिभागो भवति भाषायाः ? ॥ अत्रोच्यते—

“बउहिं समग्रहिं लोगो भासाए निरंतरं तु होइ फुडो । लोगस्स य चरिमंते चरिमंतो होइ भासाए ॥ ११ ॥”

चतुर्भिः समग्रैर्लोको भाषया निरन्तरमेव भवति स्पृष्टो-व्यासः, किं सर्वयैव भाषया उत विशिष्टया ?, उच्यते, विशिष्टया, तथाहि—इह कश्चिद्वक्ता मन्दप्रयत्नो भवति कश्चिन्महाप्रयत्नः, तत्र यो मन्दप्रयत्नो वक्ता स यथारूपाणि शब्दद्रव्याणि गृहीतवान् तथारूपाण्येवाभिन्नाणि उपजातमन्दशब्दपरिणामानि निसृजति, तानि च तथा निसृष्टानि मन्दप्रयत्ननिसृष्टत्वात् परिस्थूराणि, अत एव तदन्यद्रव्यवासनोत्पादयादवरहितान्यसंक्षेयखण्डशो भिद्यते, भिद्यमानानि च संक्षेयानि योजनानि गत्वा शब्दपरिणामं विजहति [१७५०], यस्तु महाप्रयत्नो वक्ता, स स्वत्वादानप्रयत्नेनापि भिस्त्वैव गृह्णाति, गृहीत्वा च शब्दपरिणाममपि तेषामत्युत्कटमुत्पादयति, उत्पाद्य च निसर्गप्रयत्नेन भूयो भिस्त्वा निसृजति, तानि च तथा निसृष्टानि सूक्ष्मत्वादतिप्रभृतत्वाद्युत्कटशब्दपरिणामत्वाच्च तदन्यानि बहूनि द्रव्याणि वासयन्ति तदन्यद्रव्य-वासकतया षट्स्यपि दिक्षु अनन्तगुणवृद्ध्या परिवर्द्धमानानि लोकान्तमाप्नुवन्ति, शेषं तु तत्पराघातवासितानि द्रव्याणि

लोकमापूरयन्ति, आह च भाष्यकृत—“कोई मंदपयत्तो निसिरइ सयलाइं सबदवाइं । अन्नो तिषपयत्तो निसिरइ सो भिदिउं ताइं ॥१॥ गंतुमसंखेजाओ अवगाहणवगणा अभिन्नाइं । भिज्जंति धंसमिंति य संखेजे जोयणे गंतुं ॥२॥ भिन्नाइं सुहुमयाए अणंतगुणवट्टियाइं लोगंतं । पावेंति पूरयंति(य) भासाए निरंतरं लोगं ॥३॥ (३८०-१-२)” अत्र ‘असंखेजाओ अवगाहणवगणाओ’ इति अवगाहना नाम एकैकस्य भाषाद्रव्यस्कन्धस्याधारभूता असंख्येयप्रदेशात्मकक्षेत्रविभागरूपास्तासां वर्गणा अवगाहनावर्गणाः असंख्येया-असंख्येययोजनप्रमिताः, अत एव प्रागुक्तं असंख्येयानि योजनानि गत्वेति, शेषं सुगमं, चतुःसमयग्रहणे त्रिपञ्चसमयग्रहणमपि प्रतिपत्तव्यं, तुलादीनां मध्यग्रहणे आद्यन्तग्रहणवत्, विचित्रा वा सूत्रगतिः, उक्तं च—
 “चतुःसमयग्रहणे त्रिपञ्चसमयग्रहणं चित्ता व सुत्तगई ॥१॥” (३८७वि.) अत्र कथं त्रिभिः समयैर्लोको भाषया निरन्तरमापूरितो भवति?, उच्यते, इह यदा लोकमध्यस्थो वक्ता भवति तदा तेन निसृष्टानि भाषापरिणतानि द्रव्याणि प्रथमसमय एव पट्सु दिक्षु लोकान्तमनुधावंति, जीवसूक्ष्मपुद्गलानामनुश्रेणिगमनात्, द्वितीयसमये तु त एव पट् दण्डाः चतुर्दिक्षु एकैकशोऽनुश्रेण्या वासितद्रव्यैः प्रसरन्तः पट् मन्थानो भवंति, तृतीयसमये तु पृथक् पृथक् तदन्तरालापूर्णात् पूर्णो भवति लोकः, एवं त्रिभिः समयैर्भाषया लोकः स्पृष्टो भवति, यदा तु स्वयंभूरमणपरतटवर्त्तिनि लोकान्ते अलोकस्यात्यन्तनिकटीभूय भाषको वक्ति त्रसनाज्या वा वहिश्चतसृणां दिशामन्यतमस्यां दिशि तदा चतुर्भिः समयैरापूर्यते, कथं?, उच्यते, इह यदा त्रसनाज्या वहिर्व्यवस्थितो वक्ति तदा एकेन समयेनान्तर्नाडौ शब्दद्रव्याण्यनुप्रविशन्ति, शेषसमयभावना च पूर्ववत्, यदापि लोकान्ते स्वयंभूरमणपरतटवर्त्तिनि चतसृणां दिशाम-

न्यतमस्यां दिशि व्यवस्थितौ भाषकः तदा वामदक्षिणपृष्ठोर्ध्वोदिशामलोकेन स्थलितत्वात् भाषाद्रव्याणां प्रथमसमये लोकमध्ये प्रवेशः, शेषास्तु त्रयः समयास्तथैव, यदा तु त्रसनाढ्या बहिर्विदिग्व्यवस्थितो भाषको वक्ति तदा पुद्गला-
नामनुश्रेणिगमनात् समयद्वयेन शब्दद्रव्याणामन्तर्नाडीप्रवेशस्तथा-प्रथमसमये विदिशो दिशिगमनं द्वितीये त्वन्तर्ना-
डीप्रवेशः, शेषं समयत्रयं पूर्ववदित्येवं पञ्चभिः समयैः सकललोकापूरणं, उक्तं च-“पटमसमए चिय जतो मुकाइ जंति
छडिसिं ताइ । वीयसमयंमि सेच्चिय छंडडा हेंति छम्मंथा ॥ मयंतरेहि तइए समए पुण्णेहिं पूरिओ लोगो । चउहिं समएहिं
पूरइ, लोकंते भासमाणस्स ॥२॥ दिसिवडियस्स पढमो तिगमे ते चेव सेसया तिन्नि । विदिसिडियस्स समयो पंचाइगमंमि
जं दोन्नि ॥३॥ (३८४-५-६वि.)” अत्रातिगमः-प्रवेशः, शेषं प्रतीतं । अन्ये जैनसमुद्घातगत्या सकललोकापूरणमभिमन्यन्ते,
तद्यथा-प्रथमसमये ऊर्ध्वोर्ध्वोमात्रगमनात् दण्डो द्वितीयसमये कपाटः तृतीयसमये मन्थाश्चतुर्थसमयेऽपान्तरालापूरण-
मिति, उक्तं च-“जइणसमुग्घायगइए केइ भासंति चउहिं समएहिं । पूरइ सयलो लोगो अण्णे पुण तीहिं समएहिं ॥१॥”
इति, तदेतदयुक्तम्, तेषां ह्याद्यसमये भाषाद्रव्याणामूर्ध्वोर्ध्वोदिशामनात् शेषदिक्षु तेषामभावस्तदभावाच्च पराधातवासितद्र-
व्याणामप्यसम्भवान्मिश्रशब्दश्रवणासम्भवः, अथ च-“भासासमसेढीतो सडं जं सुणइ मीसयं सुणइ ।” इत्यनेनाविशेषेण
दिक्षु मिश्रशब्दश्रवणमुक्तमिति सूत्रविरोधः, अथ ‘व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिर्नहि सन्देहादलक्षणते’तिवचनादूर्ध्वो-
दिगद्वयवर्तिदण्ड एव मिश्रशब्दश्रवणमुक्तं द्रष्टव्यं, न शेषदिक्ष्विति, नन्वेवमपि त्रिभिः समयैर्लोकापूरणमापद्यते, न चतुः-
समयसम्भवः, कथमिति चेत्, उच्यते, स खलु दण्ड ऊर्ध्वोर्ध्वो गच्छन् अविशेषेण चतसृष्वपि दिक्षु शब्दप्रायोग्यद्रव्याणि

पराहन्ति पराधाताच्च शब्दपरिणामं भजन्ते, ततो द्वितीयसमये तानि प्रसरमधिरोहन्ति मन्थानं साधयन्ति, तृतीयसमये तु तदन्तरालापूर्णात् सकललोकमापूरयन्ति, उक्तं च—“न समुग्रायगईए मीसयसवणं मयं च दंडंमि । जइ तोवि तीहिं पूरइ समयहिं जओ पराधातो ॥१॥ (३९२ वि०)” अथ जैनसमुद्घात इव चतुर्भिरेव समयैर्भाषयाऽपि लोकापूर्णं भविष्यति, ततः को दोषः?, तदसमीचीनं, सम्यक्सिद्धान्तापरिज्ञानात्, जैनसमुद्घाते हि जीवप्रदेशा एव स्वरूपेण लोकमापूरयन्ति, न पुनस्तत्र कस्यापि पराधातोऽस्ति, ततो न तत्र द्वितीयसमये मन्थाः, किन्तु कपाट एव केवलः, अन्यच्च—केवली भवोपमाहिकर्मणामुपघाताय केवलिसमुद्घातमारभते, स च केवलचक्षुषा परिभाव्यमान इत्थमेव क्रियमाणस्तेषां भवोपमाहिकर्मणामुपघाताय प्रभवति, नान्यथा, यदिवा दण्डकपाटादिक्रमेणैव जीवप्रदेशैः सकललोकपूर्णं भवति, नान्यथा, पमाहिकर्मणामुपघाताय प्रभवति, नान्यथा, भाषापुद्गलानां त्वनुश्रेणिगमनं पराधातेन द्रव्यान्तरवासक-
 तथास्वाभाव्यादिति केवलिसमुद्घातस्य चतुःसमयता, अभाषापुद्गलानां त्वनुश्रेणिगमनं चतसृष्वपि दिक्षु अनुश्रेणिगमनात् तास्यभावश्च सकललोकव्याप्तौ हेतुः, ततः प्रथमसमय एव ऊर्ध्वाधो दण्डे कृते द्वितीयसमये चतसृष्वपि दिक्षु अनुश्रेणिगमनात् पराधातेन तदन्यद्रव्यवासकत्वाच्च ते मन्थानं साधयन्ति, तृतीये तु समये त्वन्तरालापूर्णातः समस्तलोकव्याप्तिरिति त्रिसमयैवात्रापद्यते, न चतुःसमयतेति, अथ योऽसावचित्तमहास्कन्धः प्रज्ञापनादिषु वर्ण्यते स जीवप्रदेशापूर्णात्मको न भवत्यचित्तमहास्कन्धत्वात्, किन्तु पुद्गलमयः, ततो यथाऽसौ पुद्गलमयोऽपि नियमाच्चतुःसामयिक एव, एवं भाष-
 याऽप्यापूर्णं लोकस्य चतुःसामयिकमेव भविष्यति, न त्रिसामयिकमिति को दोषः?, तदयुक्तम्, अचित्तमहास्कन्धो हि विश्रसापरिणामेन भवति, विश्रसापरिणामश्च यद्यपि विचित्रस्तथापि न केवलचक्षुषा सर्वदैव तथास्वाभाव्यादित्थमे-

वोपजायमान उपलब्ध इत्यग्रेरुणत्वमिव न पर्यनुयोगमर्हति, अन्यच्च-नासौ पराधातेनान्यद्रव्याणामात्मपरिणाममुत्पादयति, किन्तु स्वशुद्गलैरेव लोकमापूरयति, ततोऽसौ चतुःसमय एव, यदि पुनस्तत्रापि पराधातो भवेत्तर्हि सोऽपि भाषया लोकापूरणमिव त्रिसामयिको भवेत्, न चतुःसामयिक इति, आह न भाष्यकृत्-“खंधोऽवि वीससाए न पराधाओ उ तेण चउसमयो । अहहोज पराधातो हविज्ज तो सोऽवि तिसमइओ ॥१॥ (३९४ वि०)” अन्ये त्वभिदधति-प्रथमसमये तावदूर्ध्वदिशि दण्डं करोति, द्वितीयसमये तत्र मन्थानमधो दिशि पुनर्दण्डं, तृतीयसमये ऊर्ध्वदिश्यन्तरालापूरणमधोदिशि तु मन्थानं, चतुर्थसमये तु तत्राप्यन्तरालापूरणात् समस्तमपि लोकं भाषाद्रव्यैरापूरयति इति, तदपि नागमक्षमं, क्वचिद्व्यागम एवमश्रवणात्, नापि युक्तिम्, काऽत्र खलु युक्तिर्यदनुश्रेणिगमनस्वभावानां पुद्गलानामेकैव ऊर्ध्वदिशा गमनं नाधोदिशा नापि शेषाभिः पूर्वोदिदिग्विभरति यत्किञ्चिदेतत्, उक्तं च-“एगदिसमादिसमये दंडं काऊण चउहि पूरेइ । अण्णे भणंति संपि य नागमजुत्तिक्खमं होइ ॥१॥ (३९५ वि०)” यदुक्तम्-‘लोकस्य च कतिभागे कतिभागो भवति भाषाया’ इति, तत्रोत्तरमाह-लोकस्य च क्षेत्रगणितमपेक्ष्य चरमान्ते असंख्येयभागो भवति भाषाया समस्तलोकक्यापिन्याः, इयमत्र भावना-त्रिसमयव्याप्तौ चतुःसमयव्याप्तौ पञ्चसमयव्याप्तौ वा नियमेन प्रथमद्वितीयसमयोर्लोकसंख्येयभागे भाषाया असंख्येयो भागो भवति, तथाहि-त्रिसमयव्याप्तौ प्रथमसमये दण्डपट्टं भवति, द्वितीयसमये तु षट् मन्थानः, ते च दण्डादयो यद्यपि दैर्घ्येण लोकान्तस्पर्शिनस्तथापि वक्षुमुखविनिर्गतत्वात् तत्प्रमाणानुसारतो बाह्येन चतुरङ्गुलादिमाना भवन्ति, चतुरादीनि चाङ्गुलानि लोकाकाशासंख्येयभागवर्त्तन्येवेति त्रिसमयव्याप्तौ प्रथमद्वितीयसमययोर्लोकसंख्येयभागे

भाषायाः असङ्ख्येयभागः, चतुःसमयव्याप्तावपि प्रथमसमये लोकमध्यमात्रप्रवेशो द्वितीयस्मये तु दण्डसमुद्भवः, पञ्चस-
 मयव्याप्तौ तु प्रथमसमये भाषाद्रव्याणां विदिशो दिशि गमनं द्वितीयसमये लोकमध्यमात्रप्रवेश इत्युभयत्रापि प्रथम-
 समये द्वितीयसमये च लोकासङ्ख्येयभागे भाषाया असङ्ख्येयो भागः, त्रिसमयव्याप्तौ तृतीये समये भाषायाः समस्तलोकव्याप्तिः,
 चतुःसमयव्याप्तौ तृतीयसमये लोकस्य सङ्ख्येये भाषायाः सङ्ख्येयो भागः, कथमिति चेत्, उच्यते, स्वयम्भूरमणपश्चिमप-
 रतदवर्तिनि लोकान्ते त्रसनाड्या वहिर्या पश्चिमदिशि स्थित्वा हुवतो भापकस्य प्रथमसमये चतुरङ्गुलादिबाह्व्यो रज्जु-
 दीर्घो दण्डः तिरश्चीनं गत्वा स्वयम्भूरमणपर्वपरतदवर्तिनि लोकान्ते लगति, ततो द्वितीयसमये तस्मादण्डादूर्ध्वाधश्चतुर्दश-
 रज्जुच्छ्रितः पूर्वोपरतिरश्चीनतया रज्जुविस्तृतः पराघातवासितद्रव्याणां दण्डो निर्गच्छति, लोकमध्ये तु पराघातयासि-
 तद्रव्याणामेव चतुरङ्गुलादिबाह्व्यं रज्जुविस्तीर्णं दण्डद्वयं विनिर्गत्य स्वयम्भूरमणदक्षिणोत्तरवर्तिलोकान्तयोर्लगति, एवं
 च सति चतुरङ्गुलादिबाह्व्यं सर्वतो रज्जुविस्तीर्णं लोकमध्ये वृत्तं छत्वरं सिद्धं भवति, तृतीयसमये तूर्ध्वाधोव्यवस्थित-
 दण्डाच्चतुर्दिक्प्रसृतः पराघातवासितद्रव्यसमूहो मन्थानं साधयति, लोकमध्यव्यवस्थितसर्वतोरज्जुविस्तीर्णं छत्वरदूर्ध्वाधः
 प्रसृतः पुनः स एव त्रसनाडीं समस्तामपि पूरयति, एवं च सति सर्वोपि त्रसनाडी ऊर्ध्वाधोव्यवस्थितदण्डमधिभावेन
 तदधिकं च लोकस्य पूरितं भवति, एतावच्च क्षेत्रं लोकस्य सङ्ख्याततमो भागः, तथा च सति चतुःसामयिक्या व्याप्तेः
 तृतीयसमये लोकस्य सङ्ख्येयतमे भागे भाषाया अपि समस्तलोकव्यापिन्याः सङ्ख्याततमो भागः, पञ्चसामयिक्यास्तु
 व्याप्तेः तृतीयसमये लोकासङ्ख्येयतमे भागे भाषाया असङ्ख्येयतमो भागः, तस्यां तस्य दण्डसमयत्वात्, तत्र चोक्तप्रकारे-

णासङ्क्षेयभागवत्तितस्य भावादिति, चतुर्थे समये चतुःसामयिक्यां व्याप्तौ मध्यान्तरालपूरणात् समस्तलोकव्याप्तिः, पञ्चसामयिक्यां तु व्याप्तौ चतुर्थसमये लोकस्य सङ्क्षेयभागे भापायाः सङ्क्षेयो भागः, तस्यां तस्य मधिसमयत्वात्, तस्य च सङ्क्षेयभागवत्तितस्य प्रागेव भावितत्वात्, पञ्चमसमये तु पञ्चसामयिक्यां व्याप्तौ मध्यान्तरालपूरणात् समस्तलोकव्याप्तिः, एतच्च महाप्रयत्नचतुर्निसृष्टद्रव्यापेक्षया द्रष्टव्यं, मन्दप्रयत्नचतुर्निसृष्टानि तु लोकासङ्क्षेयभाग एव वर्तन्ते, दण्डादिक्रमेण तेषां लोकापूरणासम्भवात्, त्रिसमयव्याप्तौ चतुःसमयव्याप्तौ च त्रयादिपु समयेव्यापूरिते लोके लोकस्य चरमान्ते भापाया अपि चरमान्तो भवति, किमुक्तं भवति?—लोके निष्ठां गते भापाऽपि निष्ठां यातीति, उक्तं च—“आपूरियंमि लोने दोण्हवि लोगस्स तह य भासाए। चरमंते चरमंतो चरमसमयंमि सब्बत्थ ॥१॥ (३९१ वि०)” अस्याक्षरगमनिका—‘सर्वत्र’ त्रिसामयिक्यां चतुःसामयिक्यां पञ्चसामयिक्यां च व्याप्तौ चरमे समये—त्रयादिरूपे आपूरिते लोके द्वयोरपि, एतदेव व्याचष्टे—लोकस्य तथा भापायाश्चरमान्ते चरमान्तो भवति, तत उक्तम्—“लोगस्स य चरमंते, चरमंतो होइ” मासाए इति, इह ‘तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्या’, तत्र तत्त्वतो भेदतश्च मतिज्ञानस्वरूपमुक्तम्, इदानीं नानादेशजविनेयगणसुखप्रतिपत्तये तत्पर्यायशब्दानभिधित्सुराह—

“ईहा अपोह वीमंसा, मग्गणा य गवेसणा । सण्णा सहं मई पण्णा, सधं आभिणिबोहिंयं ॥ १२ ॥”

‘ईह चेष्टायां’ इह नमीहा—सतामर्थानामन्वयिनां व्यतिरेकिणां च पर्यालोचना, तथा अपोहनं अपोहो निश्चय इत्यर्थः, विमर्शनं विमर्शः, अपायात् पूर्वं ईहाया उत्तरः प्रायः शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा अत्र घटन्ते इति सम्प्रत्ययः,

तथा अन्वयधर्मान्वयण मागणा, व्यतिरेकधर्मालोचनं गवेयणा, तथा संज्ञानं संज्ञा-व्यञ्जनार्थवग्रहोत्तरकालो मतिवि-
शेषः, स्मरणं स्मृतिः-पूर्वानुभूतार्थालम्बनप्रत्ययः, मननं मतिः-कथञ्चिदर्थपरिच्छिन्तावपि सूक्ष्मधर्मपर्यालोचनरूपा बुद्धिः,
तथा प्रज्ञानं प्रज्ञा-विशिष्टक्षयोपशमजन्या प्रभूतवस्तुगतयथावस्थितधर्मालोचनरूपा मतिः, सर्वमिदमाभिनिबोधिकं,
मतिज्ञानमित्यर्थः, एवं किञ्चिद्भेदाद्भेदः प्रदर्शितः, परमार्थतस्तु सर्व एवैते मतिवाचकाः पर्यायशब्दाः । तदेवं तत्त्वभेद-
पर्यायैर्मतिज्ञानस्वरूपं व्याख्याय सम्प्रति नवभिरनुयोगद्वारैः पुनस्तद्रूपनिरूपणार्थमाह-

“संतपयपरूचयया दधपमाणं च खित्तफुसणा य । कालो अ अंतर भागो भावे अप्पाबहुं चेव ॥ १३ ॥

गइ इंदिए य काए जोए चेए कसायलेसासु । सम्मतनाणदंसण संजय उवयोग आहारे ॥ १४ ॥

भासग-परित्त-पल्लत्त-सुहुम सन्नी य होइ भवचरिमे । आभिणिबोहियनाणं मग्गिज्जइ एसु ठाणेसु ॥ १५ ॥

सच्च तत्पदं च सत्पदं तस्य प्ररूपणं-गत्यादिद्वारेषु विचारणं सत्पदप्ररूपणं सत्पदप्ररूपणस्य भावः-सत्पदप्ररूपणशब्दस्य
प्रवृत्तिनिमित्तं सत्पदप्ररूपणता, तदेव सत्पदप्ररूपणमिति भावः, किमुक्तं भवति ?-मतिज्ञानमिति यत्सत्पदं तस्य गत्या-
दिभिर्द्वारैः प्ररूपणमिति, अथवा सद्धिपयं पदं सत्पदं-तदेव मतिज्ञानमितिरूपं पदं, मतिज्ञानस्य सत्त्वात् प्रक्रान्त-
त्वाच्च, शेषं पूर्ववत्, नन्वसत्पदस्यापि किं प्ररूपणा क्रियते येनेदमुच्यते-‘सत्पदप्ररूपणे’ति ?, उच्यते, क्रियते खलु खर-
विपाणादेरप्यसत्पदस्य प्ररूपणा, ततः सद्ग्रहणमिति, अथवा सन्ति च तानि पदानि च-स्थानानि सत्पदानि गत्यादीनि
तैः प्ररूपणं मतेः सत्पदप्ररूपणं, शेषं पूर्ववत्, द्रव्यप्रमाणं जीवप्रमाणमिति वक्तव्यं, किमुक्तं भवति ?-एकस्मिन् समये

णासङ्ख्येयभागवत्तित्यस्य भावादिति, चतुर्थे समये चतुःसामयिक्यां व्याप्तौ मध्यान्तरालपूरणात् समस्तलोकव्याप्तिः, पञ्चसामयिक्यां तु व्याप्तौ चतुर्थसमये लोकस्य सङ्ख्येयभागे भाषायाः सङ्ख्येयो भागः, तस्यां तस्य मधिसमयत्वात्, तस्य च सङ्ख्येयभागवत्तित्यस्य प्रागेव भावितत्वात्, पञ्चमसमये तु पञ्चसामयिक्यां व्याप्तौ मध्यान्तरालपूरणात् समस्तलोकव्याप्तिः, एतच्च महाप्रयत्नवक्तृनिसृष्टद्रव्यापेक्षया द्रष्टव्यं, मन्दप्रयत्नवक्तृनिसृष्टानि तु लोकासङ्ख्येयभाग एव वर्तन्ते, दण्डादिक्रमेण तेषां लोकापूरणासम्भवात्, त्रिसमयव्याप्तौ चतुःसमयव्याप्तौ पञ्चसमयव्याप्तौ च ज्यादिषु समयेऽप्यपूरिते लोके लोकस्य चरमान्ते भाषाया अपि चरमान्तो भवति, किमुक्तं भवति ?-लोके निष्ठां गते भाषाऽपि निष्ठां यातीति, उक्तं च-“आपूरियंमि लोगे दोण्हवि लोगस्स तह य भासाए । चरमंते चरमंतो चरमसमयंमि सबत्थ ॥१॥ (३९१ वि०)” अस्याक्षरगमनिका-‘सर्वत्र’ त्रिसामयिक्यां चतुःसामयिक्यां पञ्चसामयिक्यां च व्याप्तौ चरमे समये-ज्यादिरूपे आपूरिते लोके द्वयोरपि, एतदेव व्याचष्टे-लोकस्य तथा भाषायाश्चरमान्ते चरमान्तो भवति, तत उक्तम्-“लोगस्स य चरमंते, चरमंतो होइ” मासाए इति, इह ‘तत्त्वभेदपर्यायिव्याख्या’, तत्र तत्त्वतो भेदतश्च मतिज्ञानस्वरूपमुक्तम्, इदानीं नानादेशजविनयगणसुखप्रतिपत्तये तत्पर्यायशब्दानभिधित्सुराह-

“इहा अपोह वीमंसा, मग्गणा य गवेसणा । सण्णा सई मई पण्णा, सघं आभिणिबोहिंयं ॥ १२ ॥”

‘इह चेष्टायां’ इहनमीहा-सतामर्थानामन्वयिनां व्यतिरेकिणां च पर्यालोचना, तथा अपोहनं अपोहो निश्चय इत्यर्थः, विमर्शनं विमर्शः, अपायात् पूर्वं ईहाया उत्तरः प्रायः शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा अत्र घटन्ते इति सम्प्रत्ययः,

तथा अन्ययधर्मान्वेषणं मार्गणा, व्यतिरेकधर्मालोचनं गवेषणा, तथा संज्ञानं संज्ञा-व्यञ्जनार्थवग्रहोत्तरकालो मतिवि-
शेषः, स्मरणं स्मृतिः-पूर्वानुभूतार्थालम्बनप्रत्ययः, मननं मतिः-कथञ्चिदर्थपरिच्छिन्नावपि सूक्ष्मधर्मपर्यालोचनरूपा बुद्धिः,
तथा प्रज्ञानं प्रज्ञा-विशिष्टक्षयोपशमजन्या प्रभूतवस्तुगतयथावस्थितधर्मालोचनरूपा मतिः, सर्वमिदमाभिनिबोधिकं,
मतिज्ञानमित्यर्थः, एवं किञ्चिन्नेदाब्देदः प्रदर्शितः, परमार्थतस्तु सर्व एवैते मतिवाचकाः पर्यायशब्दाः । तदेवं तत्त्वभेद-
पर्यायैर्मतिज्ञानस्वरूपं व्याख्याय सम्प्रति नवभिरनुयोगद्वारैः पुनस्तद्रूपनिरूपणार्थमाह-

“संतपयपरूषणया दृषपमाणं च खित्तफुसणा य । कालो अ अंतर भागो भावे अप्पायहुं चेव ॥ १३ ॥

गइ इंदिए य काए जोए वेए कसायलेसासु । सम्मत्तनाणदंसण संजय उवयोग आहारे ॥ १४ ॥

भासग-परित्त-पज्जत्त-सुहुम सन्नी य होइ भवचरिमे । आभिणिवोहियनाणं मरिगज्जइ एसु ठाणेसु ॥ १५ ॥

सच्च तत्पदं च सत्पदं तस्य प्ररूपणं-गत्यादिद्वारेषु विचारणं सत्पदप्ररूपणं सत्पदप्ररूपणस्य भावः-सत्पदप्ररूपणशब्दस्य
प्रवृत्तिनिमित्तं सत्पदप्ररूपणता, तदेव सत्पदप्ररूपणमिति भावः, किमुक्तं भवति ?-मतिज्ञानमिति श्रुतसत्पदं तस्य गत्या-
दिभिर्द्वारैः प्ररूपणमिति, अथवा सद्विषयं पदं सत्पदं-तदेव मतिज्ञानमितिरूपं पदं, मतिज्ञानस्य सत्त्वात् प्रक्रान्त-
त्वाच्च, शेषं पूर्ववत्, नन्वसत्पदस्यापि किं प्ररूपणा क्रियते येनेदमुच्यते-‘सत्पदप्ररूपणे’ति ? उच्यते, क्रियते खलु खर-
विषाणादेरप्यसत्पदस्य प्ररूपणा, ततः समग्रहणमिति, अथवा सन्ति च तानि पदानि च-स्थानानि सत्पदानि गत्यादीनि
तैः प्ररूपणं मतेः सत्पदप्ररूपणं, शेषं पूर्ववत्, द्रव्यप्रमाणं जीवप्रमाणमिति वक्तव्यं, किमुक्तं भवति ?-एकस्मिन् समये

मतिज्ञानं कियन्तः प्रतिपद्यन्ते ? इति, सर्वे वा कियन्तः ? इति, चशब्दः समुच्चये, तथा क्षेत्रं वक्तव्यं, कियति क्षेत्रे मतिज्ञानं सम्भवति ?, तथा स्पर्शना च वक्तव्या, यथा कियत् क्षेत्रं मतिज्ञानिनः स्पृशन्ति, अथ क्षेत्रस्य स्पर्शनायाश्च कः प्रतिविशेषः ?, उच्यते, यत्रावगाहस्तत् क्षेत्रं, स्पर्शना तु तद्वाह्यतोऽपि भवति, तथा परमाणुमधिकृत्योक्तम्--“एगपएसोगाहो सत्तपप्सा य से फुसणा (४३२ वि०)।” च शब्दः पूर्ववत्, कालः-स्थितिलक्षणो मतिज्ञानस्य वाच्यः, चशब्दः पूर्ववत्, अन्तरं च-एकदा प्रतिपद्य वियुक्तः कियता कालेन पुनरपि तत् प्रतिपद्यते इत्येव रूपं तस्य वक्तव्यं, तथा मतिज्ञानिनः शेषज्ञानिनां कतिभागे वर्तन्ते इत्येवं भागो वक्तव्यः, तथा कस्मिन् भावे मतिज्ञानिनो वर्तन्ते इत्येवं भावो भवनीयः, तथा अल्पबहुत्वं वक्तव्यं, अथ भागद्वारादेवायमर्थोऽवगतस्ततः किमनेन द्वारेण ?, न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, इह मतिज्ञानिनामेव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकानां परस्परमल्पबहुत्वं वक्तव्यं, भागस्तु शेषज्ञानापेक्षया इति, एष गाथासमुदायार्थः । सम्मतिः प्रागुपन्यस्तगाथाद्वयेनाभिनिबोधिकज्ञानस्य सत्पदप्ररूपणताद्वारावयवार्थः प्रतिपाद्यते-आभिनिबोधिकज्ञानं किमस्ति नास्तीति ?, अस्ति, यद्यस्ति क तत् ?, तत्र गतिमङ्गीकृत्यालोच्यते, गतिश्चतुर्विधा, तद्यथा-नरकगतिस्ति-र्यग्गतिः मनुष्यगतिर्देवगतिश्च, तत्र चतुर्धकारायामपि गतौ आभिनिबोधिकज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतो विद्यन्ते, प्रतिपद्यमानास्तु निश्चितकाले भाज्याः-कदाचिद् भवन्ति कदाचिन्नेति, तत्र (ते) प्रतिपद्यमाना अभिधीयन्ते ये तत्प्रथमत-या आभिनिबोधिकं प्रतिपद्यन्ते, ते प्रथमसमयवर्तिनः प्रतिपद्यमानाः, शेषेषु समयेषु तु पूर्वप्रतिपन्नाः, तथा ‘इदिए’स्ति न्द्रयाण्यङ्गीकृत्य मृग्यते, तत्र पञ्चेन्द्रियाः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानास्तु भाज्याः, द्वित्रिचतुरिन्द्रि-

यास्तु करणापर्याप्तावस्थायां पूर्वभवायातं सास्वादनसम्यक्त्वमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, नतु प्रतिपद्यमानकाः,
 एकेन्द्रियारतूभयविकलाः, 'उभयामावो एगिदिएसु संमत्तलङ्घीए' इतिवचनात् । तथा 'काए' इति काथानधिकृत्य विचार्यते,
 पृथिव्यसंजोवायुवनस्पतित्रसकायभेदात् कायाः षट्, तत्र त्रसकाये पूर्वप्रतिपन्ना नियमतो विद्यन्ते, प्रतिपद्यमानास्तु
 भ्राज्याः, शेषकायेषु तु पृथिव्यादिषु षष्ठसु उभयाभावः, एतच्च सिद्धान्ताभिप्रायेण, कर्मग्रन्थिकाभिप्रायेण लङ्घि-
 पर्याप्तादरपृथिव्यव्यवस्थितिकरणापर्याप्तेषु पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, सास्वादनसम्यक्त्वस्य तदभिप्रायेण तेषु भावात्,
 इतरे तु सर्वथा नैव, तेजोवायवस्तूभयविकला एव । तथा 'जोए' इति योगानधिकृत्य विचार्यते-योगाल्ख्यः, तद्यथा-मनो-
 योगो वाग्योगः काययोगश्च, तत्र त्रिषु योगेषु समुदितेषु पञ्चेन्द्रियवद्भव्यं, मनोरहितवाग्योगिषु विकलेन्द्रियवत्,
 केवलकाययोगिष्वेकेन्द्रियवत् । तथा 'वेए' इति वेदानधिकृत्य विचारणा, वेदाश्च त्रयः, तद्यथा-खीवेदः पुरुषवेदो नपुं-
 सकवेदश्च, तत्र त्रिष्वपि वेदेषु विवक्षितकाले पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, कथायाः क्रोध-
 मानमायालोभाख्याः प्रत्येकमनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्यारणसंज्वलनभेदभिन्नाः, तत्राद्येष्टनन्तानुबन्धिषु क्रोधा-
 दिषु सास्वादनसम्यक्त्वमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते, न प्रतिपद्यमानकः, शेषेषु तु द्वादशकपायेषु पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः
 सन्ति प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, तथा 'लेसासु' इति लेङ्ग्यासु चिन्त्यते, तत्र श्लेषयन्त्यात्मानमष्टविधेन कर्मणेति लेङ्ग्याः,
 कायाद्यन्यतमयोगवतः कृष्णादिद्रव्यसम्बन्धादात्मनः कृष्णादिपरिणामाः, तत्रोपरितनीषु तिसृषु लेङ्ग्यासु पूर्वप्रतिपन्ना
 नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, आद्यासु कृष्णादिकास्तु तिसृषु पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति न त्वितरे, सम्य-

मतिज्ञानं कियन्तः प्रतिपद्यन्ते ? इति, सर्वे वा कियन्तः ? इति, चशब्दः समुच्चये, तथा क्षेत्रं वक्तव्यं, कियति क्षेत्रे मतिज्ञानं सम्भवति ? तथा स्पर्शना च वक्तव्या, यथा कियत् क्षेत्रं मतिज्ञानिनः स्पृशन्ति, अथ क्षेत्रस्य स्पर्शनायाश्च प्रतिप्रशेषः ?, उच्यते, यत्रावगाहस्तत् क्षेत्रं, स्पर्शना तु तद्बाह्यतोऽपि भवति, तथा परमाणुमधिकृत्योक्तम्—“एगपएसोगाहो सत्तपएसा य से फुसणा (४३२ वि०)।” च शब्दः पूर्ववत्, कालः—स्थितिलक्षणो मतिज्ञानस्य वाच्यः, चशब्दः पूर्ववत्, अन्तरं च—एकदा प्रतिपद्य वियुक्तः कियता कालेन पुनरपि तत् प्रतिपद्यते इत्येवंरूपं तस्य वक्तव्यं, तथा मतिज्ञानिनः शेषज्ञानिनां कतिभागे वर्तन्ते इत्येवं भागो वक्तव्यः, तथा कस्मिन् भावे मतिज्ञानिनो वर्तन्ते इत्येवं भावो भवनीयः, तथा अस्यबहुत्वं वक्तव्यं, अथ भागद्वारादेवायमर्थोऽवगतस्ततः किमनेन द्वारेण ? न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, इह मतिज्ञानिनामेव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकानां परस्परमल्पबहुत्वं वक्तव्यं, भागस्तु शेषज्ञानापेक्षया इति, एष गाथासमुदायार्थः । सम्प्रति प्रागुपन्यस्तगाथाद्वयेनाभिनिबोधिकज्ञानस्य सत्पदप्ररूपणताद्वारावयवार्थः प्रतिपाद्यते—आभिनिबोधिकज्ञानं किमस्ति नास्तीति ? अस्ति, यद्यस्ति क तत् ? तत्र गतिमङ्गीकृत्यालोच्यते, सा गतिश्चतुर्विधा, तद्यथा—नरकगतिस्तिर्यग्गतिः मनुष्यगतिर्देवगतिश्च, तत्र चतुष्प्रकारायामपि गतौ आभिनिबोधिकज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतो विद्यन्ते, प्रतिपद्यमानास्तु विवक्षितकाले भाज्याः—कदाचिद् भवन्ति कदाचिन्नेति, तत्र (ते) प्रतिपद्यमाना अभिधीयन्ते ये तत्प्रथमतया आभिनिबोधिकं प्रतिपद्यन्ते, ते प्रथमसमयवर्तिनः प्रतिपद्यमानाः, शेषेषु समयेषु तु पूर्वप्रतिपन्नाः, तथा ‘इदि ए’ति इन्द्रियाण्यङ्गीकृत्य मृग्यते, तत्र पञ्चेन्द्रियाः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानास्तु भाज्याः, द्वित्रिचतुरिन्द्र-

यास्तु करणापर्याप्तावस्थायां पूर्वप्रवाथातं सास्वादनसम्यक्त्वमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, तदु प्रतिपद्यमानकाः एकैन्द्रियारत्नभयविकलाः, 'उभयामावो एर्गिदिएसु संमत्तलद्धीए' इतिवचनात् । तथा 'काए'इति काथानधिकृत्य विचार्यते, पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतिव्रसकायभेदात् कायाः षट्, तत्र व्रसकाये पूर्वप्रतिपन्ना नियमतो विद्यन्ते, प्रतिपद्यमानास्तु यते, पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतिव्रसकायभेदात् कायाः षट्, तत्र व्रसकाये पूर्वप्रतिपन्ना नियमतो विद्यन्ते, प्रतिपद्यमानास्तु भाज्याः, शेषकायेषु तु पृथिव्यादिषु पञ्चसु उभयाभावः, एतच्च सिद्धान्तविधिभाषणेण, कर्मग्रन्थिकाभिप्रायेण लब्धिर्याप्तबादरपृथिव्यव्वनस्पतिकरणापर्याप्तौ पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, सास्वादनसम्यक्त्वस्य तदभिप्रायेण तेषु भावात्, इतरे तु सर्वथा नैव, तेजोवायवरत्नभयविकला एव । तथा 'जेए'इति योगानधिकृत्य विचार्यते-योगाल्लयः, तद्यथा-मनोयोगो वाग्योगः काययोगश्च, तत्र त्रिषु योगेषु समुदितेषु पञ्चेन्द्रियवद्रूपकव्यं, मनोरहितवाग्योगिषु विकलेन्द्रियवत्, केवलकाययोगिष्वेकेन्द्रियवत् । तथा 'वेए'इति वेदानधिकृत्य विचारणा, वेदाश्च त्रयः, तद्यथा-स्त्रीवेदः पुरुषवेदो ननु-सकवेदश्च, तत्र त्रिष्वपि वेदेषु विद्यक्षितकाले पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, कथायाः क्रोधमानमायालोभाख्याः प्रत्येकमनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानार्णसंज्ञनभेदभिन्नाः, तत्राद्येष्टनन्तानुबन्धिषु क्रोधादिषु सास्वादनसम्यक्त्वमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते, न प्रतिपद्यमानकः, शेषेषु तु द्वादशकपायेषु पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, तथा 'लेसासु'इति लेखासु चिन्त्यते, तत्र श्लेषयन्त्यात्मानमष्टविधेन कर्मणेति लेखाः, कायाद्यन्यतमयोगव्रतः कृष्णादिद्रव्यसम्बन्धादात्मनः कृष्णादिपरिणामाः, तत्रोपरितनीषु तिसृषु लेखासु पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, आद्यासु कृष्णादिकास्तु तिसृषु पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति न त्वितरे, सम्य-

मतिज्ञानं कियन्तः प्रतिपद्यन्ते ? इति, सर्वे वा कियन्तः ? इति, चशब्दः समुच्चये, तथा क्षेत्रं वक्तव्यं, कियति क्षेत्रे मतिज्ञानं सम्भवति ? तथा स्पर्शना च वक्तव्या, यथा कियत् क्षेत्रं मतिज्ञानिनः स्पृशन्ति, अथ क्षेत्रस्य स्पर्शनायाश्च कः प्रतिविशेषः ? उच्यते, यत्रावगाहस्तत् क्षेत्रं, स्पर्शना तु तद्वाह्यतोऽपि भवति, तथा परमाणुमधिकृत्योक्तम्—“एगपएसोगाहो सत्तपपसा य से फुसणा (४३२ वि०)।” चशब्दः पूर्ववत्, कालः—स्थितिक्षणो मतिज्ञानस्य वाच्यः, चशब्दः पूर्ववत्, अन्तरं च—एकदा प्रतिपद्य वियुक्तः कियता कालेन पुनरपि तत् प्रतिपद्यते इत्येवंरूपं तस्य वक्तव्यं, तथा मतिज्ञानिनः शेषज्ञानिनां कतिभागे वर्तन्ते इत्येवं भागो वक्तव्यः, तथा कस्मिन् भावे मतिज्ञानिनो वर्तन्ते इत्येवं भावो भणनीयः, तथा अल्पबहुत्वं वक्तव्यं, अथ भागद्वारादेवायमर्थोऽवगतस्ततः किमनेन द्वारेण ? न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, इह मतिज्ञानिनामेव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकानां परस्परमल्पबहुत्वं वक्तव्यं, भागस्तु शेषज्ञानापेक्षया इति, एव गाथासमुदायार्थः । सम्प्रति प्रागुपन्यस्तगाथाद्वयेनाभिनिबोधिकज्ञानस्य सत्पदप्ररूपणताद्वारावयवार्थः प्रतिपाद्यते—आभिनिबोधिकज्ञानं किमस्ति नास्तीति ? अस्ति, यद्यस्ति क तत् ? तत्र गतिमङ्गीकृत्यालोच्यते, सा गतिश्चतुर्विधा, तद्यथा—नरकगतिस्तिर्यगतिः मनुष्यगतिर्देवगतिश्च, तत्र चतुष्प्रकारायामपि गतौ आभिनिबोधिकज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतो विद्यन्ते, प्रतिपद्यमानास्तु विवक्षितकाले भाज्याः—कदाचिद् भवन्ति कदाचिन्नेति, तत्र (ते) प्रतिपद्यमाना अभिधीयन्ते ये तत्प्रथमतया आभिनिबोधिकं प्रतिपद्यन्ते, ते प्रथमसमयवर्तिनः प्रतिपद्यमानाः, शेषेषु समयेषु तु पूर्वप्रतिपन्नाः, तथा ‘इंदिए’त्ति इन्द्रियाण्यङ्गीकृत्य मृग्यते, तत्र पञ्चेन्द्रियाः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानास्तु भाज्याः, द्वित्रिचतुरिन्द्रि-

यास्तु करणापर्याप्तावस्थार्या पूर्वभवायातं सास्वादनसम्यक्त्वमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, नतु प्रतिपद्यमानकाः,
 एकेन्द्रियारतूभयविकलाः, 'उभयाभावो षर्गिदिपसु संमत्तलक्ष्मीए' इतिवचनात् । तथा 'काए' इति कायानधिकृत्य विचार्यते,
 पृथिव्यस्तजोवायुवनस्पतित्रसकायभेदात् कायाः पद, तत्र त्रसकाये पूर्वप्रतिपन्ना नियमतो विद्यन्ते, प्रतिपद्यमानास्तु
 भाज्याः, शेषकायेषु तु पृथिव्यादिषु पञ्चसु उभयाभावः, एतच्च सिद्धान्ताभिप्रायेण, कर्मग्रन्थिकाभिप्रायेण लब्धि-
 पर्याप्तत्वादपृथिव्यव्यवस्थितिकरणापर्याप्तेषु पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, सास्वादनसम्यक्त्वस्य तदभिप्रायेण तेषु भावात्,
 इतरे तु सर्वथा नैव, तेजोवायवरतूभयविकला एव । तथा 'जोए' इति योगानधिकृत्य विचार्यते-योगाख्यः, तद्यथा-मनो-
 योगो वागयोगः काययोगश्च, तत्र त्रिषु योगेषु समुदितेषु पञ्चेन्द्रियवद्वक्तव्यं, मनोरहितवाग्योगिषु विकलेन्द्रियवत्,
 केवलकाययोगिष्वेकेन्द्रियवत् । तथा 'वेए' इति वेदानधिकृत्य विचारणा, वेदाश्च त्रयः, तद्यथा-स्त्रीवेदः पुरुषवेदो नपुं-
 सकवेदश्च, तत्र त्रिष्वपि वेदेषु विवक्षितकाले पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, कषायाः क्रोध-
 मानमायालोभाख्याः प्रत्येकमनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनभेदभिन्नाः, तत्राद्येऽनन्तानुबन्धिषु क्रोधा-
 दिषु सास्वादनसम्यक्त्वमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते, न प्रतिपद्यमानकः, शेषेषु तु द्वादशकषायेषु पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः
 सन्ति प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, तथा 'लेसासु' इति लेखासु चिन्त्यते, तत्र श्लेषयन्त्यात्मानमष्टविधेन कर्मणेति लेखाः,
 कायाद्यन्यतमयोगव्रतः कृष्णादिद्रव्यसम्बन्धादात्मनः कृष्णादिपरिणामाः, तत्रोपरितनीषु तिसृषु लेखासु पूर्वप्रतिपन्ना
 नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, आद्यासु कृष्णादिकासु तिसृषु पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति न त्वितरे, सम्य-

क्त्वद्वारे निश्चयव्यवहारनयान्याभ्यां विचारः, तत्र व्यवहारनयो मन्यते-मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञानयोः प्रतिपद्यमानो भवति, न तु सम्यक्त्वज्ञानसहितः, निश्चयनयस्तु ब्रूते-सम्यग्दृष्टिज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते, न तु मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च, आह च भाष्यकृत्—“सम्मत्तनाणरहियस्स नाणमुप्पज्जइत्ति ववहारो । नेच्छइयनजो भासइ उप्पज्जइ तेहिं सहियस्स ॥ १ ॥ (४१४ वि०)” तत्र व्यवहारः परपक्षद्रूपणाय स्वपक्षसाधनाय च प्रत्यवतिष्ठते-यदि नाम सम्यग्दृष्टिज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते इत्यभ्युपगमस्ततस्तत्सम्यक्त्वं ज्ञानं च जातमसावुत्पादयति, न च जातं भूयो जायते, जातत्वादेव, निष्पन्नघटवत्, प्रयोगश्चात्र-यद्विद्यमानं तत्केनचिदपि कर्तुं न शक्यं, यथा पूर्वनिष्पन्नो घटः, विद्यमाने च सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वज्ञाने इति, विपक्षे बाधकं प्रमाणमनवस्थाप्रसङ्गः क्रियावैफल्यं च, तथाहि—यदि कृतमपि क्रियते तर्हि कृतत्वाविशेषात् भूयो भूयः करणप्रसङ्गः, पूर्वनिष्पन्नत्वेन क्रियायाः फलाभावान्नैष्फल्यमिति, अन्यच्च-प्रत्यक्षबाधा, तथाहि—सर्वमपि कार्यं घटादि पूर्वमभूतं भवतु दृश्यते, नतु भूतं, अथ क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदादेवमुच्यते सम्यग्दृष्टिज्ञानी च सम्यक्त्वं ज्ञानं च प्रतिपद्यते इति, तदप्ययुक्तं, क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदस्याभावात्, प्रत्यक्षत एव घटादिक्रियाकालस्य दीर्घतंयोपलभ्यमानत्वात्, न खल्वारम्भ एव शिवकाद्यजायां वा घटादिकार्यं पश्यामः, किन्तु विवक्षितक्रियाकालपर्यन्ते, एवमत्रापि न श्रवणाद्यारम्भ एव ज्ञानं, किन्तु तदन्त इति मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञानयोः प्रतिपत्ता, न सम्यग्दृष्टिज्ञानी चेति, उक्तं च—“ववहारमयं जायं न जायए भावतो कयघडोब । अहवा कयंपि किज्जइ किज्जउ निच्चं न य समत्ती ॥ १ ॥ किरियावेफलं चिय पुबमभूयं च दीसए होतं । दीसइ दीहो य जतो किरियाकालो घडादीणं ॥ २ ॥

नारंभेच्चिय दीसइ न सिनादद्वाइ दीसइ तदंते । इय न सवणाइकाले नार्ण जुचं तदंतेसि ॥ ३ ॥ (४१५-६-७ वि०) एवमुक्ते
निश्चयनय आह—नाजातं खलु जायते किञ्चिदपि, अभागत्वात्, खपुष्पवद्, त्रिपक्षे बाधकं प्रमाणं खरविपाणादेरप्युत्पत्तिप्रस-
ङ्गोऽजातत्वाविशेषाद्, आह च भाष्यकृत्—“निच्छइओ नाजायं जायऽभावत्ततो खपुष्कं व । अह व अजायं जायइ जायइ
तो खरविसाणंपि ॥१॥ (४१८ वि०)” योऽपि कृतत्वाविशेषात् सदाकरणप्रसङ्ग इति दोष आपादितः स इतरत्रापि समानः,
तथाहि—यद्यसत् क्रियते तर्हि नित्यमेव क्रियतामसत्त्वाविशेषात्, न च वाच्यं कार्योत्पत्तौ विरमणभागात् सदाकरणा-
प्रसङ्ग इति, कार्यस्यैवोत्पत्त्ययोगात्, खरविपाणस्येवात्यन्तासत् उत्पादयितुमशक्यत्वात्, तथा च सति क्रियाया अपि
वैफल्यं, क्रियाफलस्य कार्योत्पादस्यासम्भवात्, यदप्युक्तं ‘सर्वमपि कार्यं घटादि पूर्वमभूतं भवत् दृश्यते, ननु
भूतमपि,’ तदप्यसम्यक्, अभूतं हि यदि भवत् दृश्यते तर्हि खरविपाणमपि किं नोपलभ्यते?, प्रागसत्त्वाविशेषात्, यदप्य-
धादीत् ‘क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदस्याभावादि’ति, तदप्यभ्युक्तं; क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदस्य व्यवस्थितत्वात्,
अन्यथा कार्यकाले न क्रियाभाव इति क्रियाया अभावाविशेषात् पूर्ववत् कार्योत्पत्तिप्रसङ्गः, एवं च यदुच्यते ‘प्रत्यक्षत
पय घटादिक्रियाकालस्य दीर्घतयोपलभ्यमानत्वा’दिति तद् बालिशजल्पितं, प्रतिसमर्थं ह्यन्यत् अन्यत् कार्यमुपजायते,
तथाहि—शिवकोऽन्यत्कार्यमन्यतमत् स्थासोऽन्यत् कुशूल इत्यादि, ततो यदि परस्परविलक्षणानां प्रतिसमयान्यान्योत्प-
द्यमानकार्याणां दीर्घः क्रियाकालो दृश्यते ततो घटस्य किमायातं?, नहि शेषकार्यक्रियाकालो घटकार्यक्रियाकालः, उक्तं च—
“पइसमउप्पण्णणं परोप्परविलक्खणाण सुवहूणं । दीहो किरियाकालो जइ दीसइ किं च (थ) कुंभस्स ? ॥१॥ (४२० वि०)” यद-

प्यवोचत—‘न खल्वारम्भ एव शिविकाद्यक्षायां वा घटादिकार्यं पश्याम’ इति, तदपि स्थूलमतितासूचकं, प्रथमसमये हि न घटादिकार्यमारब्धं किन्तु चक्रमस्तकमृत्पिण्डारोपणादि, तच्च तस्मिन् समये दृश्यते, यत् नारब्धं घटादि तत्कथं दृश्यते ? न खल्वन्यारम्भेऽन्यत् दृश्यते, यथा घटः पटारम्भे, शिवकादयोऽपि न घट इति तदद्वयामपि तस्य दर्शनाभावः, आह च—“अक्षारंभे अन्नं किह दीसतु जह घञे पडारंभे ? सिवगादयो न घडओ किह दीसतु सो तदद्वय ? ॥१॥ (४२१ वि०)” यच्चैतदुक्तम्—‘किन्तु विवक्षितक्रियाकालपर्यन्ते’ इति, तत्समीचीनमेव, विवक्षितकार्यनिमित्तभूतकार्यकोटिक्रियाकालपर्यन्त एव तत्सारब्धत्वात्, यस्तु लोको व्यवहरति—एतावान् घटस्य करणे कालो लग्न इति स घटार्थितया घटनिमित्तप्रतिसमयोत्पन्नकार्यक्रियाकालं घटे लगयति, न च विवेचयति स्थूलमतित्वात्, एवं भवानपि स्थूलमतितया लोकव्यवहारपतितः सन् न किमपि विचारयति, आह च—“पइसमयकज्जकोडीनिरविक्षो घडगयाभिलासोऽसि । पइसमयकज्जकालं थूलमइ ! घडमि लापसि ॥१॥ (४२३ वि०)” एवमत्रापि श्रवणादीनि प्रतिसमयभावीनि परस्परविलक्षणानि कार्याणि, ततो न तत्काले सम्यक्त्वोत्पादो ज्ञानोत्पादो वाऽन्यारम्भेऽन्यस्योत्पादाभावात्, यस्मिन्सु समये सम्यक्त्वोत्पादारम्भो ज्ञानारम्भो वा तस्मिन् समवे तदुत्पद्यत एवेति । सम्यक्त्वद्वारे व्यवहारनयमतेन सम्यग्दृष्टिराभिनिबोधिकज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्न एव, नतु प्रतिपद्यमानकः, सम्यक्त्वज्ञानयोर्युगपक्षाभात्, तत्काले च क्रियाया अभावात्, तदभावे च प्रतिपद्यमानकत्वायोगादिति, निश्चयनयमतेन तु सम्यग्दृष्टिराभिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपन्नः प्रतिपद्यमानकश्च लभ्यते, क्रियायाः कार्यनिष्ठायाश्च युगपद्भावाद्, एतच्च प्रागेव समर्थितमिति, ज्ञानद्वारे मतिश्रुतावधिमनःपर्यायिकेवलभेदात् पञ्चधा ज्ञानं,

तत्रापि व्यवहारनिश्चयनयान्यां विचारः, तत्र व्यवहारनयमतेन मतिश्रुतावधिमनःपर्यायशानिनः आमिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपन्ना एव, नतु प्रतिपद्यमानकाः, न ह्येतन्मतेन ज्ञानी सन् मतिज्ञानं प्रतिपद्यते किन्त्वज्ञानी इति, केवली न तु पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः, तस्य क्षायोपशमिकज्ञानातीतत्वात्, तथा मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानवन्तरतु कदाचिद्विबक्षितकाले प्रतिपद्यमानका भवन्ति, न तु पूर्वप्रतिपन्नाः, निश्चयनयमतेन तु मतिश्रुतावधिशानिनः पूर्वप्रतिपन्ना निरुपपन्नकाले प्रतिपद्यमानका एव मत्यादिलाभस्य सम्भवात्, क्रियाकालनियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानका अपि सम्भवन्ति, सम्यग्दर्शनलाभसमय एव मत्यादिलाभस्य सम्भवात्, क्रियाकालनिष्ठाकालयोश्चाभेदात्, मनःपर्यायशानिनस्तु पूर्वप्रतिपन्ना एव, न प्रतिपद्यमानकाः, पूर्वं सम्यक्त्वलाभकाले प्रतिपन्नभावात्, मत्याद्यज्ञानवन्तरतु न पूर्वप्रतिपन्ना, नापि प्रतिपद्यमानकाः, प्रतिपत्तिक्रियाकाले मत्याद्यज्ञानाभावात्, क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात्, अज्ञानभावे च प्रतिपत्तिक्रियाया अभावात्, दर्शनद्वारे चक्षुरचक्षुरवधिकेवलभेदात् दर्शनं चक्षुर्ज्ञा, तत्राद्यदर्शनत्रये लब्धिमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः प्राप्यन्ते, प्रतिपद्यमानकारतु भजनीयाः, तदुपयोगं त्वाश्चित्य पूर्वप्रतिपन्ना एव, न तु प्रतिपद्यमानकाः, मतिज्ञानस्य लब्धित्वात्, लब्ध्युत्पत्तेश्च दर्शनोपयोगे निषिद्धत्वात्, 'सबाओ लब्धीओ सागारोवओगोवउत्तस्स उववर्ज्जति' इति वचनात्, केवलदर्शनिनां तूभयाभावः, देशदर्शनव्यवच्छेदेन केवलज्ञानदर्शनभावीत्, संयतद्वारे संयत आमिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपन्नो नियमालुभ्यते, प्रतिपद्यमानको भजनया, नतु सम्यक्त्वलाभावस्थायामेव मतिज्ञानस्य प्रतिपन्नत्वात् संयतः कथं प्रतिपद्यमानकोऽवाप्यते?, सत्यमेतत्, केवलं योऽतिवि-

शुद्धत्वात् सम्यक्त्वं चारित्रं च युगपत्प्रतिपद्यते स तस्यामवस्थायां प्रतिपद्यमानस्य संयमस्याप्रतिपन्नत्वात् संयतः आभि-
 निर्वोधिकज्ञानस्य प्रतिपद्यमानको भवति, उक्तं चास्यैव मूलावश्यकचूर्णौ—‘नस्थि चरित्तं सम्भत्तविहृणं दंसणं तु भणि-
 यज्जे’ भजनामेवाह—‘सम्मत्तचरित्ताइं जुगवं पुब्बं च सम्मत्तं,’ उपयोगद्वारे उपयोगो द्विधा—साकारोऽनाकारश्च, तत्र पञ्च
 ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि साकारः, चत्वारि दर्शनानि अनाकारः, तत्र साकारोपयोगे पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रति-
 पद्यमानकास्तु विवक्षितकाले भाज्याः, अनाकारोपयोगे तु पूर्वप्रतिपन्ना एव, नतु प्रतिपद्यमानकाः, अनाकारोपयोगे
 लब्धपुत्पत्तेरभावात्, आहारद्वारे आहारकाः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानास्तु विकल्पनीयाः, विवक्षितकाले
 अनाहारका अपान्तरालगतौ पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु न भवन्त्येव, अधुना भाषकद्वारम्—तत्र भाषा-
 लब्धि सम्पन्ना भाषकाः, ते भाषमाणा अभाषमाणा वा पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु विवक्षितकाले भज-
 नीयाः, भाषालब्धिदृश्यन्याश्वेभयविकलाः, ते ह्येकैन्द्रिया एव, तेषां चोभयाभावः प्राग्वत् । परीत्तद्वारे परीत्ताः—प्रत्येक-
 शरीरिणः परीत्तीकृतसंसारा वा, परीत्तीकृतसंसारा नाम स्तोकावशेषसंसाराः, एते उभयेऽपि पूर्वप्रतिपन्नाः नियमतो लभ्यन्ते,
 प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः, अपरीत्तास्तु साधारणशरीरिणोऽपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तादप्युपरि संसारा वा, ते मिथ्यादृष्टित्वा-
 दुभयेऽप्युभयविकलाः । पर्याप्तकद्वारे षड्विराहारादिभिः पर्याप्तिभिर्ये पर्याप्ताः ते पूर्वप्रतिपन्ना नियमतो विद्यन्ते, विवक्षितकाले
 प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः, अपर्याप्तकास्तु षट्पर्याप्तपेक्षया पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, न त्वितरे । सूक्ष्मद्वारे सूक्ष्माः
 खल्वुभयविकलाः, वादरास्तु पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, इतरे तु विवक्षितकाले भाज्याः, अधुना संज्ञिद्वारं—तत्रैह

संज्ञिनो दीर्घकालिकोपदेशेन परिगृह्यन्ते, ते च पूर्वप्रतिपक्षा नियमतो लभ्यन्ते, इतरे तु भजनीयाः विवक्षिते काले, अस-
ज्ञिनस्तु प्रतिपक्षाः सम्भवन्ति नत्वितरे इति । भव इति द्वारं, तत्र भवसिद्धिकाः संज्ञिवत्, अभवसिद्धिकास्तु भयशून्याः ।
चरमद्वारे चरमो भवो भविष्यति येषां ते अभेदोपचाराच्चरमाः, ते च पूर्वप्रतिपक्षा नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु,
विवक्षितकाले भाग्याः, अचरमास्तु भयविकलाः, आभिनिवोधिकज्ञानमेतेषु गत्यादिमार्गणास्थानेषु मार्ग्यते, तच्च मार्गित-
मुक्तप्रकारेणेति ॥ साम्प्रतमाभिनिवोधिकजीवद्रव्यप्रमाणमुच्यते—तत्र प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य विवक्षितकाले कदाचिद्भवन्ति
कदाचिन्नेति, यदि भवन्ति तर्हि जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा उत्कर्षतस्तु क्षेत्रपत्योपमासङ्ख्येयभागप्रदेशराशिप्रमाणाः,
पूर्वप्रतिपक्षास्तु जघन्यतः क्षेत्रपत्योपमासङ्ख्येयभागप्रदेशराशिप्रमाणाः उत्कर्षतस्तु तेभ्यो विशेषाधिकाः, उक्तं च—
“क्षेत्रपलिओवमासंखभाग उक्कोसतोपवज्जेजा । पुषपवन्ना दोसुवि पलियासंखेज्जइमभागा ॥१॥” (वि०४२९) अत्र ‘दोसु-
वि’ स्ति द्वयोरपि पदयोरजघन्यपदे उत्कृष्टपदे च, नवरं जघन्यपदादुत्कृष्टपदं विशेषाधिकं द्रष्टव्यं, अन्यथोत्कृष्टपदत्वायोगात् ॥
इदानीं क्षेत्रद्वारम्—तत्र नानाजीवानङ्गीकृत्य सर्वेऽप्याभिनिवोधिकज्ञानिन एकत्र पिण्डिता लोकासङ्ख्येयभागमेव व्यापु-
वन्ति, आह च मूलटीकाकृत्—“सर्वं एवाभिनिवोधिकज्ञानिनो लोकस्यासङ्ख्येयभागे वर्तते” इति, एकजीवस्त्विदालगागत्या
गच्छन्नूर्ध्वमनुत्तरसुरेषु सप्तसु चतुर्दशभागेषु रज्जुप्रमाणेषु वर्तते, तेभ्यो वाऽगच्छन्, अधस्तु पृथ्वीं गच्छन् ततो
वा प्रत्यागच्छन् पञ्चसु चतुर्दशभागेषु, नातः परमधः क्षेत्रमस्ति, यस्मात् सम्यग्दृष्टेरधः सप्तमनरकगमनं प्रतिगिद्धं, पृथी-
मपि पृथिवीं यावत्सैद्धांतिकमतेन विराधितसम्यक्त्वो गृहीतेनापि क्षायोपशमिकेन सम्यक्त्वेन कश्चिदुत्पद्यते, तत उक्त-

मधः पञ्चसु चतुर्दशभागेऽपि, आह च भाष्यकृत्—“खेत्तं हवेज्ज चउदस भागा सत्तोवरिं अहे पंच । इलियागइए विगहगयस गमणेऽहवाऽऽगमणे ॥१॥ (वि०४३०)” कर्मग्रन्थिकाभिप्रायेण तु वैमानिकदेवभ्योऽन्यत्र तिर्यङ् मनुष्यो वा वान्तेनैव क्षायोपशमिकेनोत्पद्यते, न गृहीतेन, सप्तमनरकपृथिव्यां पुनरुभयमतेनापि वान्तेनैव, आह—अधःसप्तमनर-
कपृथिव्यामपि सम्यग्दर्शनलाभस्य प्रतिपादितत्वात् तत आगच्छतः पञ्च चतुर्दशभागा अधिका अपि क्षेत्रस्य लभ्यन्ते, ततः कथमुक्तं पञ्चसु चतुर्दशसु भागेऽपि, तदप्युक्तं, सप्तमनरकपृथिव्याः सम्यग्दृष्टेरागमनस्याप्यभावात्, कथं?, यस्मात् तत उद्धृत्तास्तिर्यक्षेयागच्छन्ति, देवनारकाश्च सम्यग्दृष्टयो मनुष्येऽपि, उक्तं च—“आगमणं नि सिद्धं चर-
माओ जंति जंतिरिक्खेसुं । सुरनारगा य सम्महिद्धी जं एंति मणुएसुं ॥१॥” (वि०४३१) अधुना स्पर्शनाद्वारम्—तत्र क्षेत्रस्प-
र्शनयोरयं विशेषः—यत्रागगाहस्तत् क्षेत्रं, स्पर्शना तु ततोऽतिरिक्ता, यथेह परमाणोरेकप्रदेशं क्षेत्रं सप्तप्रदेशा च स्पर्शना, उक्तं च—“अवगाहणादिरिक्तं पि फुसई वाहिं जहाणुणोऽभिहिंयं । एगपएसं खेत्तं सत्तपएसा य से फुसणा ॥१॥” (वि०४३२) एतच्च प्रागप्यभिहितं ॥ कालद्वारे उपयोगमधिकृत्य एकस्य अनेकेषां च जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तमुहूर्त्तमात्र एव कालः, लब्धिम-
द्गीकृत्य जघन्येनैकस्यान्तमुहूर्त्त उत्कर्षतः पट्पट्टिसागरोपमाणि अधिकानि, कथमिति चेत्, उच्यते, इह कश्चित्साधुर्मत्याः
दिशानान्वितो देशोनां पूर्वकोटीं यावत् प्रव्रज्यां परिपाल्य विजयैवजयन्तजयन्तापराजितविमानानामन्यतमस्मिन् विमाने
उत्कृष्टं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमपरिमाणं देवायुरनुभूय पुनरप्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुजेषूपन्नो देशोनां पूर्वकोटीं प्रव्रज्यां
विधाय तदेव विजयादिपूतकृष्टमायुः संप्राप्य पुनरपि अग्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुष्येषु पूर्वकोटीं जीवित्वा सिद्ध्यति,

एवं विजयादिषु चारद्वयं गतस्य, अथवा अच्युतदेवलोके द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेषु देवेषु त्रीन् वारान् गतस्य तानि
 पट्पष्टिसागरोपमाणि अधिकानि भावनीयानि, अधिकं चेह नरभवसम्बन्धि पूर्वकोटित्रयं पूर्वकोटित्रयं वा द्रष्टव्यं,
 नानाजीवापेक्षया तु सर्वकालं, न खलु असौ कालोऽस्ति यत्राभिनिवोधिकलब्धिमतश्नूयो भवति लोक इति, उक्तं च-
 “लब्धोऽपि जहन्नेण एगस्तेवं परा इमा होइ । अह सागरोवमाइं छासट्ठी साइरेगाइं ॥ १ ॥ दो वारे विजयाइसु गयस्स
 त्तिस्सिऽच्चुए अहव ताइं । अइरेगं नरभविंयं नाणाजीवाण सवद्धा ॥ २ ॥” (वि० ४३५-४३६) साम्प्रतमन्तरद्वारम्-तत्रैकजी-
 वमधिकृत्याभिनिवोधिकज्ञानस्यान्तरं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, कथमिति चेत्, उच्यते, इह यदा कश्चिज्जीवः सम्यक्त्वसहितं मति-
 ज्ञानमवाप्य प्रतिपत्य चान्तर्मुहूर्त्तं मिथ्यात्वे स्थित्वा पुनरपि तदावरणकर्मक्षयोपशमात् सम्यक्त्वसहितं तदवामोति तदा
 जघन्यमन्तरमन्तर्मुहूर्त्तं मतिज्ञानस्य, उत्कर्षतस्त्वपाद्धपुद्गलपरावर्त्तः, स चांशातनाप्रचुरस्यावसातव्यः, उक्तं च-“तिस्थय-
 रपवयणसुयं आयरियं गणहरं महद्भिंयं । आसायंतो बहुसो अणंतसंसारिओ भणिओ ॥ १ ॥ (वि० ४३७)” नानाजीवानपेक्ष्यान्त-
 राभावः, आभिनिवोधिकज्ञानिभिर्लोकस्य सर्वदैवाश्नून्यत्वात्, उक्तं च-“एगस्स जहन्नेण अंतरमंतोमुहुत्तमुक्कोसं ।
 पोगलपरियदद्धं देसूणं दोसवहुलस्स ॥ १ ॥ (वि० ४३८) जमसुन्नं तेहिं ततो नाणाजीवाणमंतरं नत्थि ।” भाग इति द्वारं, तत्र
 मतिज्ञानिनः शेषज्ञानिनामज्ञानिनां चान्ततमे भागे वर्त्तते, शेषज्ञानिनो हि सिद्धकेवलसहिता अज्ञानिनस्तु वनस्पतिसहिताः
 अनन्ताः, आभिनिवोधिकज्ञानिनस्तु सर्वलोकेऽप्यसंख्याता एवेति, आह च-“मइनाणं सेसाणं जीवाणमणंतभागंमि” ()
 ॥ इति अथ भावद्वारं, तत्र मतिज्ञानिनः क्षायोपशमिके भागे वर्त्तन्ते, मत्यादिचतुष्टयस्य क्षायोपशमिकत्वात् ॥ सम्प्रत्यल्पबहुत्व-

द्वारम्-तच्च आभिनिवोधिकज्ञानिनामेव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानानां परस्परं द्रष्टव्यं, शेषज्ञान्यपेक्षया अल्पबहु-
त्वस्य भागद्वार एवान्तर्गतत्वात्, तत्र सद्भावे सति सर्वस्तोकाः प्रतिपद्यमानकाः तेभ्यः पूर्वप्रतिपन्ना जघन्यपदिनोऽ-
सङ्घातगुणाः तेभ्योऽप्युत्कृष्टपदिनः पूर्वप्रतिपन्ना विशेषाधिका इति ॥ सम्प्रति यथाव्यावर्णितमतिभेदसङ्ख्याप्रदर्श-
नद्वारेणोपसंहरन्नाह-

आभिनिवोद्विहयनाणे अट्टाधीसं ह्वन्ति पयडीओ ।

आभिनिवोधिकज्ञानेऽष्टाविंशतिर्भवन्ति प्रकृतयः, प्रकृतयो भेदाः इत्यनर्थान्तरं, कथमष्टाविंशतिः प्रकृतयो भवन्तीति
चेत्, उच्यते, इह चतुर्दो व्यञ्जनावग्रहः, तस्य नयनमनोवर्जेन्द्रियसम्भवात्, अर्थोऽग्रहः षोढा, सर्वेन्द्रियमनस्सु तस्य
सम्भवात्, एवं षोढा ईहा षोढा अपायः षोढा धारणा, सर्वसङ्कलनयाऽष्टाविंशतिर्भेदा, ननु प्रागेवावग्रहादिनिरूपणायां
'अरथाणं ओगगहण' मित्यादावेताः प्रकृतयः प्रदर्शिता एव किमर्थं पुनः प्रदर्श्यन्ते, नैष दोषः, तत्र हि सूत्रे न सङ्ख्यानियम
उक्तः, इह तु सङ्ख्यानियमेन प्रतिपादनमित्यपौनरुत्थं ॥ इदं च मतिज्ञानं चतुर्विधम्, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः
कालतो भावतश्च, तत्र च द्रव्यतः सामान्यादेशेन मतिज्ञानी सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति न विशेषादेशेन,
किमुक्तं भवति?-सामान्यप्रकारेण असङ्ख्येयप्रदेशात्मको लोकव्यापी अमूर्तः प्राणिनां पुद्गलानां च गतिपरिणाम-
परिणतानां गत्युपपट्टम्भहेतुर्धर्मास्तिकायः असङ्ख्येयप्रदेशात्मक एव लोकव्यापी अमूर्तः प्राणिपुद्गलानां स्थितिपरि-
णामपरिणतानां स्थिरुपपट्टम्भहेतुरधर्मास्तिकायः अनन्तप्रदेशात्मको लोकालोकव्यापी अमूर्तोऽयकाशदानहेतुराकाशा-
स्तिकाय इत्यादिरूपेण षडपि द्रव्याग्यचतुर्ह्यते न तु सर्वविशेषैः, सर्वपर्यायाणां केवलिगम्यत्वात्, उक्तं च-"तं पुण

चउद्धिहं नेयभेदतो तेण जं तनुवरत्तो । आप्सेणं सबं दवाइ चउद्धिहं मुणइ ॥ १ ॥ आप्सेत्ति पगारो ओघादेसेण सबदवाइ । धम्मत्थियाइयाइं जाणइ न उ सव्वभेदेणं ॥ २ ॥” (वि० ४०२-४०३) एवं सामान्यादेशेन मतिज्ञानी क्षेत्रतो लोकालोकं जानाति कालतः सर्वकालं, इह यद्यपि क्षेत्रकालौ सामान्येन द्रव्यान्तर्गतौ तथापि निवासमात्रपर्यायमधिकृत्य क्षेत्रं वर्त्तनादिरूपतामधिकृत्य कालो भेदेन रूढ इति पृथगुपादानम्, भावत औदयिकादीन् पञ्च भावान्, उक्तं च- “खेत्तं लोगालोणं, कालं सवद्धमहव तिविहंणि । पंचोदइयाइए भावे जं नेयमेवइयं ॥ १ ॥” (वि० ४०४) तदेवमुक्तं मतिज्ञानम्, साम्प्रतमवसरप्राप्तं श्रुतज्ञानमतस्तत्प्रतिपिपादयिपुरिदमाह—

सुयणाणे पयडीओ वित्थरतो आवि वोच्छामि ॥ १६ ॥

श्रुतज्ञानं— पूर्वव्युत्पादितशब्दं तस्मिन् प्रकृतयो- भेदास्ताः ‘विस्तरतः’ प्रपञ्चेन चशब्दात् सङ्क्षेपतंश्च, अपिशब्दः सम्भावने न चैतत् सम्भावयति-तदनन्तरं-अवधिप्रकृतीश्च वक्ष्ये-अभिधास्ये । सम्प्रति ता एव श्रुतप्रकृतीर्दर्शयति— पत्तेयमकखराइं अकखरसंजोग जत्तिया लोए । एवइया सुयणाणे पयडीओ होति नायवा ॥ १७ ॥

एकमेकं प्रति प्रत्येकनक्षराणि-अकारादीनि अनेकानेकभेदानि, तद्यथा-अकारः सानुनासिकश्च, पुनरेकैकखिधा-उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्चेति षोढा अकारः, एवमाकारः प्लुतश्चत्येष्टादशावर्णभेदाः, एवमिवर्णादिष्वपि यथा-सम्भवं भेदजातमभिधानीयं, तथा अक्षराणां संयोगा अक्षरसंयोगा व्यादयो यावन्तो लोके यथा घटः पट इत्यादि व्याघ्रः स्त्री इत्यादि, एते चानन्ताः, ननु सङ्ख्येयानि अकारादीन्यक्षराणि ततस्तेषां संयोगा अपि सङ्ख्येया एव घटन्ते कथमनन्ता इति?,

उच्यते, इह पुद्गलश्लिकायादिकमभिधेयं, पुद्गलश्लिकायादिकं च परस्परविलक्षणमनन्तं च, तद्यथा—परमाणुद्विप्रदेशि-
शरुखिप्रदेशिको यावदनन्ताणुक इत्यादि, अभिधेयभेदे चाभिधानस्यापि भेदः, अभिधानभेदस्याभिधेयभेदहेतुकत्वात्,
एरुत्रापि चाभिधेयेऽभिधेयधर्मभेदतोऽनेकाभिधानप्रवृत्तिर्यथा परमाणुर्निरंशो निरवयवो निष्प्रदेशो निर्भेदः, तथा
व्यणुको व्यंशो द्विप्रदेशो द्विभेदो द्वयवयव इत्यादि, न चैते ध्वनयः सर्वथैकाभिधेयवाचकाः सर्वशब्दानां भिन्नप्रवृत्तिनिमि-
त्तत्वात्, एवं सर्वद्रव्येषु सर्वपर्यायेषु च यथायोगं भावनीयं, ततो भवन्त्यनन्ता अक्षरसंयोगाः, 'एतावत्यः' इत्युत्परिमाणाः
प्रकृतयः श्रुतज्ञाने भवन्ति ज्ञातव्याः ॥ सम्प्रति सामान्यरूपतयोपदर्शितानामनन्तानां श्रुतज्ञानप्रकृतीनां यथावज्ज्ञेदेन
प्रतिपादनसामर्थ्यमात्मनः सलु अपश्यन्नाह—[प्र० २०००]

“कसो मे वण्णेउं सत्ती सुयनाणसबपयडीओ । चोइसविहनिक्खेवं सुयनाणे आवि वोच्छामि ॥ १८ ॥”

कुतो मे—मम वर्णयितुं—प्रतिपादयितुं शक्तिः—सामर्थ्यं, नेवेत्यर्थः, काः ?—‘श्रुतज्ञानसर्वप्रकृतीः’ प्रकृतयो—भेदाः सर्वाश्च
ताः प्रकृतयश्च सर्वप्रकृतयः श्रुतज्ञानस्य सर्वप्रकृतयः श्रुतज्ञानसर्वप्रकृतयस्ताः, कथं न शक्तिरिति चेत्, उच्यते, इह ये
ग्रन्थानुसारिणो मतिविशेषाल्लेऽपि श्रुतमिति प्रतिपादिताः, उक्तं च—‘तेविय मइविसेसा सुयनाणवभंतरे जाण ।’ ()
तांश्चोरुष्टश्रुतधरोऽप्यभिलाष्यानपि न सर्वान् भाषितुं समर्थः, तेषामनन्तत्वादायुपः परिमितत्वाद्वाचः क्रमवर्तित्वाच्च, आह
च भाष्यकृत्—“जांतो वयणपहा सुआणुसारेण केइ लब्भंति । ते सबे सुअनाणं भेआणंता मइविसेसा ॥ १॥ (वि० २२६५)
उक्कोसयसुअनाणी विजाणमाणोपि तेऽभिलप्थेऽपि । न तरइ सबे वोत्तुं न पहुप्पइ जेण कालो से ॥ २॥ (वि० १४२३)” ततोऽ

भाषाक्षरकारणत्वात्, लब्धयक्षरं तु भाषाक्षरं विज्ञानात्मकत्वात्, अक्षरं च तत् श्रुतं च अक्षरश्रुतं ॥ उक्तमक्षरश्रुतम् ।
इदानीमनक्षरश्रुतस्वरूपमभिधित्सुराह—

“ऊससियं नीससियं निच्छृढं स्वासियं च छीयं च । निस्सिंघियमणुसारं अणवखरं छेलियाईयं ॥ २० ॥”

उच्छृसनमुच्छृसितं, भावे कप्रत्ययः, तथा निःश्वसनं निःश्वसितं निष्ठीवनं निष्कृतं कासनं कासितं, चशब्दः समुच्चयार्थः, क्षयणं श्रुतं, चशब्दः समुच्चयार्थ एव, अस्य च व्यवहितः सम्बन्धः सेण्टितादि चानक्षरश्रुतमिति, निस्सिंघनं निस्सिंघितं, अनुस्वारवत् अनुस्वारं, ‘अत्रादिभ्य’ इति मत्वर्थीयात्प्रत्ययविधानादनक्षरमपि यदनुस्वारवत् उच्चार्यते तदनक्षरमनुस्वारमिति भावार्थः, एतदुच्छृसिताद्यनक्षरं—अनक्षरश्रुतं, न केवलमेतत्, किन्तु सेण्टनं सिण्टितं एतदादि चानक्षरश्रुतमिति ॥ इह उच्छृसितादि द्रव्यश्रुतमात्रं, ध्वनिमात्रत्वात्, अथवा श्रुतविज्ञानोपयुक्तस्य जन्तोः सर्व एव व्यापारः श्रुतं, तस्य तद्भावेन परिणतत्वात्, यद्येवं तर्हि किमिति करचरणादिचेष्टापि श्रुतमिति न व्यवह्रियते ? येनोच्छृसिताद्येवोक्तमिति, उच्यते, रुढिवशात्, तथाहि—उच्छृसिताद्येव श्रुतमिति व्यवहारमवतीर्णं, तस्य श्रूयमाणत्वात्, न करादिचेष्टा, तस्याः श्रवणपञ्चातीतत्वात्, अनुस्वारादयस्त्वकारादिवर्णा इवार्थस्याधिगमका इति निर्विवादमेव ते श्रुतं, आह च भाष्यकृत्—“ऊससियाई दषसुयमेत्तमहवा सुतोवउत्तस्स । सवोच्चिय वावारो सुयमिह तो किं न चेद्वावि ? ॥१॥ रुढीपे तं सुयं सुवइत्ति चेद्वा न सुवइ कयावि । अहिगमगा वण्णा इव जमणुस्सारादयो तेणं ॥२॥” (वि० ५०२-५०३) उक्तमनक्षरश्रुतद्वारं, इदानीं संक्षिप्तरम्—अयं संज्ञेति कः शब्दार्थः ? उच्यते, संज्ञानं संज्ञा, सा अस्यास्तीति संज्ञी, ननु

यदि संज्ञासम्बन्धमात्रेण संज्ञी तत एकैन्द्रिया अपि संज्ञिनः प्राप्नुवन्ति, तेषामप्याहारादिसंज्ञासम्भावात्, तथा च प्रज्ञापना-
 सूत्रम्—“एगिदियाणं भंते ! कइविहा सण्णा पणत्ता, तंजहा ! दसविहा पन्नत्ता, तंजहा—आहारसण्णा भयसण्णा
 मेहुणसण्णा परिग्गहमण्णा कोहसण्णा मायासण्णा लोभसण्णा ओहसण्णा लोगसण्णा” इति, सत्यमेतत्,
 केवलमेतासु संज्ञासु मध्ये या ओघसंज्ञा लोकसंज्ञा वा साऽतिस्तोका, ततो न तत्सम्बन्धमात्रेण संज्ञीति व्यपदेशं शक्यः,
 न खलु कार्यापणधनमात्रेण लोके धनवानित्युच्यते, या त्याहारभयपरिग्रहमैथुनादिका संज्ञा सा भूयस्यपि मोहनीयो-
 दयप्रभवत्वेन न विशिष्टा, न चाविशिष्टया संज्ञया संज्ञीत्यभिधातुं शक्यं, न ह्यविशिष्टेन मूर्त्तिमात्रेण लोके रूपवानिति व्यव-
 हारः, ततो या महती शोभना च ज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमजन्या मनोज्ञानरूपा संज्ञा तथैव संज्ञीति व्यपदिश्यते,
 उक्तं च—“जइ सण्णासंबंधेण सण्णिणो तेण सण्णिणो संबं । एगिदियाइयाणवि जं सण्णा दसविहा भणिआ
 ॥ १ ॥ थोआ न सोहणाविय जं सा तो नाहिकीरए इहइं । करिसावणे न धणवं न रुववं मुत्तिमित्तेणं ॥ २ ॥
 जह बहदुदयो धणवं पसत्थरूवो य रुववं होइ । महतीए सोहणाए य तह सण्णी नाणसण्णाए ॥ ३ ॥” (त्रि० ५०५-५०७) स च
 संज्ञी त्रिविधस्तद्यथा—दीर्घकालिकोपदेशेन हेतुवादोपदेशेन दृष्टिवादोपदेशेन च, तत्र यथा संज्ञया सुदीर्घमपि कालमती-
 तमर्थं स्मरति एष्यन्तं च चिन्तयति, यथा—कथं नु नाम मया कर्तव्यमिति, स दीर्घकालिकोपदेशेन संज्ञी, दीर्घः कालो दीर्घ-
 कालः सोऽस्यास्तीति दीर्घकालिकः स चासावुपदेशश्च, उपदेशो भणनं, दीर्घकालिकोपदेशस्तेन, एषं च दीर्घकालिकोपदेशेन
 संज्ञी मनोज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमजन्यमनोलब्धिसम्पन्नोऽनन्तान् मनोयोग्यान् पुद्गलान् गृहीत्वा मनस्त्वेन परिण-

मस्य मन्यते चिन्तनीयं वस्तुजातं, तेनासौ गर्भजस्तिर्यगनुष्यो वा देवो नारको वा द्रष्टव्यो, न शेष एकेन्द्रयादिः, विशिष्टमनोलब्धिविकलत्वात्, तथा च सति दीर्घकालिकोपदेशेनासंज्ञी एकेन्द्रयो द्वीन्द्रयादिश्च प्रतिपत्तव्यः, हेतुनिमित्तं कारणमित्यनर्थान्तरं तस्य वदनं वादः तद्विषय उपदेशः—प्ररूपणं हेतुवाहोपदेशस्तेन संज्ञी, यो बुद्धिपूर्वकं स्वदेहपरिपालनाय इष्टेष्वाहारादिषु प्रवर्तते अनिष्टेभ्यस्तु निवर्तते, स च द्वीन्द्रयादिरपि वेदितव्यः, तस्यापि मनःसञ्चिन्तनपूर्वकमिष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात्, केवलमस्य मनसा चिन्तनं प्रायो वर्त्तमानकालविषयं, न भूतभविष्यद्विषयमल्पमनोलब्धिसम्पन्नत्वात्, ततो न दीर्घकालिकोपदेशेन संज्ञी लभ्यते, एतन्मतेनासंज्ञिन एकेन्द्रया एव द्रष्टव्याः, उक्तं च—“जे पुण सच्चित्तं इच्छाणिष्टेषु विसयवत्थुसुं । वत्तंति नियत्तंति य सदेहपरिपालणाहेवं ॥ १ ॥ पाएण संपइच्चिय कालंमि तया ण दीहकालणू । ते हेउवायसणी निच्चिद्धा होति उ असणी ॥२॥” (वि० ५१५-५१६) तथा दृष्टिः दर्शनं-सम्यक्त्वादि तस्य वदनं वादः तद्विषय उपदेशः—प्ररूपणं तेन संज्ञी-सम्यग्दृष्टित्वस्य संज्ञा ज्ञानावरणक्षयोपक्षमभावात्, असंज्ञी मिथ्यादृष्टिः, उक्तं च—“सम्मदिट्ठी सणी संते नाणे खओयसमियंमि । अस्सणी मिच्छत्तं दिट्ठीवायोवएसेणं ॥१॥ (वि० ५१७)” ततश्च संज्ञिनः श्रुतं संज्ञिश्रुतं, तथा असंज्ञिनः श्रुतमसंज्ञिश्रुतं, तथा सम्यक् श्रुतं-अज्ञानद्रूपविष्टमाचारावश्यकादि, तथा मिथ्याश्रुतं-पुराणरामायणभारतादि, सर्वमेव वा दर्शनपरिग्रहविशेषात्सम्यक्श्रुतं इतरद्वा, तथा हि-सम्यग्दृष्टौ सर्वमपि श्रुतं सम्यक्श्रुतं, हेयोपादेयशास्त्राणां हेयोपादेयतया परिज्ञानात्, मिथ्यादृष्टौ सर्वं मिथ्याश्रुतं विपर्ययात् ॥ तथा सादिसपर्यवसितमनाद्यपर्यवसितं च नयानुसारतोऽवसेयं, तत्र द्रव्यास्तिकनयमतादेशेन अनाद्यपर्यवसितं धर्मास्तिका-

यादिवत्, पर्यायास्तिकनयमतादेशेन सादिसपर्यवसितं अनित्यत्वात् नारकादिपयोयवत्, आह च भाष्यकृत्—“अतिथिति
नयरसेयं अणाइपज्जंतमत्थिकायध । इयरस्स साइसंतं गइपज्जाएहि जीवब ॥ १ ॥ (नि० ५३७)” अथवा द्रव्यादिच्चतुष्टयम-
धिकृत्य साद्यनाद्यादि भावनीयम्, तद्यथा—एकं पुरुषं प्रतीत्य सादिसपर्यवसितं, नानाजीवानाश्रित्यानाद्यपर्यव-
सितं, कदाचिदपि व्यवच्छेदाभावात्, क्षेत्रतः पञ्च भरतानि पञ्चैरवतानि प्रतीत्य सादिसपर्यवसितं, सुषमसुषमादाव-
भावात्, पञ्च महाविदेहानधिकृत्यानाद्यपर्यवसितं, सकलकालं तत्र भावात्, कालतोऽवसर्पिणीं उरसर्पिणीं चाधिकृत्य
सादिसपर्यवसितं, तृतीयाद्यारकेष्वेव भावात्, नोऽसर्पिण्यवसर्पिणीमधिकृत्यानाद्यपर्यवसितं, महाविदेहेषु सततं भावात्,
भावतः प्रज्ञापकगतान् उपयोगस्वरप्रयत्नस्थानविशेषादीन् भावान् गतिस्थानभेदसङ्घातवर्णरसगन्धस्पर्शनादीन् ज्ञेयग-
तांश्च भावान् प्रतीत्य सादिसपर्यवसितं, प्रज्ञापकभावानां ज्ञेयभावानां चान्यथान्यथाभावात्, क्षायोपशमिकं पुनर्भावम-
ङ्गीकृत्यानाद्यपर्यवसितं, तस्य सर्वकालं भावात्, खलुशब्द एवकारार्थः स चावधारणे तस्य च व्यवहितः सम्बन्धः, ससैवैते
श्रुतपक्षाः सप्रतिपक्षाः, न पुनः पक्षान्तरमस्ति, सतोऽत्रैवान्तर्भावात् । सम्प्रति गमिकद्वारं—तत्र गमा-भङ्गकाः गणितादि-
विशेषाश्च, यदिया कारणवशतो ये सदृशपाठास्ते गमाः तेऽस्य सन्तीति गमिकं ‘अतोऽनेकस्वरा’दिति मत्वर्थोय इकमप्रत्ययः,
तच्च प्रायो दृष्टिवादः, उक्तं च नन्यध्ययने—“गमियं दिट्ठिवादो” इति, यत्पुनरसदृशपाठं तद् अगमिकं, तच्च प्रायः
कालिकं । साग्रप्रतं अंगप्रविष्टद्वारं—अथ अङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टयोः कः प्रतिविशेषः?, उच्यते, यद् गणधरैः साक्षाद्
दृष्टं तदङ्गप्रविष्टं, तच्च द्वादशाङ्गं, यत्पुनः स्थविरैर्भद्रबाहुस्वामिप्रभृतिभिराचार्यैरुपनिबद्धं तदनङ्गप्रविष्टं, तच्चावश्यक-

निर्युक्त्यादि, अथवा वारत्रयं गणधरपृष्टेन सता भगवता तीर्थकरेण यत्प्रत्युच्यते 'उप्यशेइ वा विगमेइ वा धुवेइ वा' इति पदत्रयं तदनुसृत्य यन्निष्पन्नं तदङ्गप्रविष्टं, यत्पुनर्गणधरप्रश्रव्यतिरेकेण शेषकृतप्रश्रपूर्वकं वा भगवतो मुक्तं व्याकरणं तदधिकृत्य यन्निष्पन्नं जम्बूद्वीपप्रज्ञायादि, यच्च वा गणधरवचास्येवोपजीव्य हन्धमावश्यकनिर्युक्त्यादि पूर्वस्थविरैस्तदनङ्गप्रविष्टं, यदिवा यत्सर्वतीर्थकरतीर्थेष्वनियतं तदनङ्गप्रविष्टं, सर्वपक्षेषु द्वादशाङ्गान्यङ्गप्रविष्टं, शेषमनङ्गप्रविष्टं, उक्तं च—“गणहरथेरक्तं वा आएमा मुक्कयागरणतो वा । धुवचलविसेतो वा अंगाणंगेसु नाणसं॥१”॥(वि०५५०) ननु पूर्वे तावत् पूर्वाणि भगवद्भिर्गणधरैरुपनिबध्यन्ते, पूर्वं करणात् पूर्वाणीति पूर्वाचार्यप्रदर्शितव्युत्ससिश्चवणात्, पूर्वेषु च सकलवाग्मयस्यावतारो, न खलु तदस्ति यत्पूर्वेषु नाभिहितं, ततः किं शेषाङ्गविरचनेनाङ्गवाह्यविरचनेन वा, उच्यते, इह विचित्रा जगति प्राणिनः तत्र ये दुर्मेधसः तं पूर्वाणि नाध्येतुमीशते, पूर्वाणामतिगभीरार्थत्वात् तेषां च दुर्मेधस्त्वात्, स्त्रीणां पूर्वाध्ययनानधिकार एव, तासां तुच्छत्वादिदोषबहुलत्वात्, उक्तं च—“तुच्छा गारवबहुला चाल्दिद्या दुबला धिईए य । इति अइसेसङ्गयणा भूयावायो न इरधीणं ॥१॥(वि०५५२)” अत्र अतिशेषाध्ययनानि—उत्थानश्रुतादीनि भूतवादो—दृष्टिवादः । ततो दुर्मेधसां स्त्रीणां चानुग्रहाय शेषाङ्गानामङ्गवाह्यस्य च विरचनमिति, उक्तं च—“जइविय भूयावाए सबस्स वयोगयस्स ओयारो । निज्जूहणा तहाविहु दुग्मेहे पप्प इरधी य ॥१॥ (वि०५५१)” गाथाशेषं अवधारणप्रयोगं दर्शयता व्याख्यातं ॥ सत्यदप्ररूपणादि मतिज्ञानवत् आयोज्यं ॥ तदेवं प्रतिपादितं स्वरूपेण श्रुतज्ञानं, साम्प्रतं विषयद्वारेण निरूप्यते—चतुर्विधं श्रुतज्ञानं, तद्यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतः श्रुतज्ञानी उपयुक्तः सर्वाणि द्रव्याणि जानाति, नतु पश्यति, क्षेत्रतः सर्वं

क्षेत्रं कालतः सर्वं कालं भावतः सर्वान् भावान् । इदं च श्रुतज्ञानं सर्वातिशयरत्नकल्पं प्रायो गुर्वधीनं च ततो विनैयजनानुग्रहार्थं यो यथा चास्य लाभस्तं तथाऽस्य दर्शयति—

“आगमसत्त्वग्रहणं जं बुद्धिगुणेहिं अट्टहिं दिट्ठं । वेति सुयणाणलंभं तं पुवविसारया घीरा ॥ २१ ॥”

आ-अभिविधिना सकलश्रुतविषयव्याप्तिरूपेण मर्यादया वा यथावस्थितप्ररूपणया गम्यते-परिच्छिद्यंते अर्था येन स आगमः, ‘पुंनास्सी’तिकरणे घप्रत्ययः, स चैवंव्युत्पत्त्या अवधिकेवलादिरूपोऽपि प्राप्नोति ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं विशेषणा-न्तरमाह-‘शास्त्रे’ति शिष्यतेऽनेनेति शास्त्रं तत् शास्त्रं च आगमशास्त्रं, आगमग्रहणेन पट्टितञ्चादिकुशास्त्र-व्यवच्छेदः, तेषां यथावस्थितार्थप्रकाशनाभावेनानागमत्वात्, आगमशास्त्रस्य ग्रहणमागमशास्त्रग्रहणं, यद् बुद्धिगुणैः यध्यमानैः करणभूतैरष्टभिर्दृष्टं तदेव ग्रहणं श्रुतज्ञानस्य लाभं श्रुयते, पूर्वेषु विशारदाः पूर्वविशारदाः, विशारदा-विपश्चितः, धीराः-व्रतपालने स्थिराः, किमुक्तं भवति ?-यदेव जिनप्रणीतवचनार्थपरिज्ञानं तदेव परमार्थतः श्रुतज्ञानं, न शेषमिति ॥ बुद्धिगुणैरष्टभिरित्युक्तमतस्तानेव बुद्धिगुणानाह—

“सुस्सुसइ पडिपुच्छइ सुणेइ गिणहइ य ईहए वाचि । तत्तो अपोहए वा धारेइ करेइ वा सम्मं ॥ २२ ॥”

पूर्वं तावत् शुश्रूषते-विनययुक्तो गुरुवदनारविन्दान्निर्गच्छद्वचनं श्रोतुमिच्छति, ततः प्रतिपृच्छति यत्र शङ्कितं भवति तत्र भूयोऽपि विनयनम्रतया वचसा गुरुमनः प्रह्लादयन् पृच्छति, पृष्टे च सति ग्रद्गुरुः कथयति तत् सम्यक्-व्याक्षेपपरि-हारेण सावधानः शृणोति, श्रुत्वा चार्थरूपतया गृह्णाति, गृहीत्वा च ईहते-पूर्वापराविरोधेन पर्यालोचयति, चशब्दः समु-

अयार्थः, अपिशब्दः पर्यालोचयन् किञ्चित्स्वबुद्ध्याऽप्युत्प्रेक्षते इति सूचनार्थः, ततः—पर्यालोचनानन्तरमपोहते एव-
मेतत् यदादिष्टमाचार्येण नान्यथेत्यवधारयति, ततस्तमर्थं निश्चितं स्वचेतसि विस्मृत्यभावार्थं सम्यक् धारयति, करोति च
सम्यक्—यथोक्तमनुष्ठानं, यथोक्तानुष्ठानमपि श्रुतज्ञानप्राप्तिहेतुः, तदावरणकर्मक्षयोपशमनिमित्तत्वात्, अथवा यद् यद्
आज्ञापयति गुरुस्तत्तत्सम्यगनुग्रहं मन्यमानः श्रोतुमिच्छति श्रुत्पते, पूर्वसन्दिष्टश्च सर्वकार्याणि कुर्वन् पुनः पृच्छति प्रति-
पृच्छति, पुनरादिष्टः सम्यक् शृणोति, शेषं पूर्ववत् ॥ तदेवं व्याख्याता गुणाः, सम्प्रति यत् श्रुत्पते इत्युक्तं तत्र श्रवण-
विधिमाह—

“मूयं हुंकारं वा धाढकार पडिपुच्छ वीमंसा । तत्तो पसंग पारायणं च परिणिट्ट सत्तमए ॥ २३ ॥”

‘मूक’मिति प्रथमतो मूकं शृणुयात्, किमुक्तं भवति ?—प्रथमश्रवणे संयतगात्रस्तूष्णीमासीत्, ततो द्वितीये श्रवणे हुङ्कारं
दद्यात्, वन्दनं कुर्यादित्यर्थः, तृतीये धाढकारं कुर्यात्, धाढं—एवमेतत् नान्यथेति प्रशंसेदित्यर्थः, चतुर्थे श्रवणे गृही-
तपूर्वापरसूत्राभिप्रायो मनाक् प्रतिपृच्छां कुर्यात्, कथमेतत् इति, पञ्चमे मीमांसां—प्रमाणजिज्ञासां कुर्यादिति भावः,
पष्ठे श्रवणे तदुत्तरोत्तरगुणप्रसङ्गं पारगमनं चास्य भवति, ततो सप्तमे श्रवणे परिनिष्ठो, गुरुवदनुभाषते इत्यर्थः ॥ एवं तावत्
श्रवणविधिरुक्तः, सम्प्रति व्याख्यानविधिमभित्सुराह—

“सुत्तत्थो खलु पढमो बीओ निब्बुत्तिमीसितो भणितो । तद्दओ य निरवसेसो एस चिही होइ अनुओगे २४”
प्रथमोऽनुयोगः सूत्रार्थः—सूत्रार्थप्रतिपादनपरः, खलु एवकारार्थः स चावधारणे, ततोऽयमर्थः—गुरुणा प्रथमोऽनु-

योगः सूत्राभिधानलक्षण एव कर्तव्यः, मा भूत् प्राथमिकविनेयानां मतिभेदः, द्वितीयोऽनुयोगः सूत्रस्पर्शकनिर्युक्तिमिश्रितो भणितस्तीर्थकरणधरैः, सूत्रस्पर्शनिर्युक्तिसहितं द्वितीयमनुयोगं गुरुर्विदध्यादित्याख्यातं तीर्थकरणधरैरिति भावः, तृतीयश्चानुयोगो निरयोपः-प्रसक्तानुप्रसक्तप्रतिपादनलक्षण इति, 'एषः' उक्तलक्षणो विधिर्भवत्यनुयोगे-व्याख्यायां, आह-परिनिष्ठा सप्तमे इत्युक्तं त्रयश्चानुयोगप्रकारास्तदेतत्कथं?, उच्यते, त्रयाणामनुयोगप्रकाराणामन्यतमेन केनचित्प्रकारेण भूयो भूयो भाव्यमानेन सप्तवारं श्रवणं कार्यते, ततो न कश्चिदोपः, अथवा कश्चिन्मन्दमतिविनेयमधिकृत्य तदुक्तं द्रष्टव्यं, न पुनरेष एव सर्वत्र श्रवणविधिनियमः, उद्यटितज्ञविनेयानां सकृच्छ्रवणत एवाशेषग्रहणदर्शनादिति कृतं प्रसङ्गेन ॥ तदेवमुक्तं श्रुतज्ञानस्वरूपम्, सम्प्रति प्रागभिहितप्रस्तावमवधिज्ञानमुपदर्शयन्नाह-

“संख्यातीताओ खलु ओहीनाणस्स सवपयडीओ । काई भवपचइया खओवसमिया उ काओवि ॥ २५ ॥”

संख्यानं संख्या तामतीताः-अतिक्रान्ताः संख्यातीताः, असंख्येया इत्यर्थः, तथा संख्यातीतमनन्तमपि भवति ततश्चानन्ता अपीति द्रष्टव्यं, तथा च खलुशब्दो विशेषणार्थः, स चैतत् विशिनष्टि-क्षेत्रकालाख्यप्रमेयोपेक्षया संख्यातीता द्रव्यभावाख्यप्रमेयोपेक्षया त्वनन्ता इति, अवधिज्ञानस्य-प्राप्तिरूपितशब्दार्थस्य प्रकृतयो-भेदाः, सर्वाश्च ताः प्रकृतयश्च सर्वप्रकृतयः, इयमत्र भावना-इहावधेर्लोकक्षेत्रासंख्येयभागादारम्य प्रदेशवृद्ध्या असंख्येयलोकपरिमाणमुत्कृष्टमालम्बन-तया क्षेत्रमुक्तं, कालश्चावलिकाया असंख्येयभागादारम्य समयवृद्ध्या खलसंख्येयोत्सात्पिण्यवसत्पिणीप्रमाण उक्तः, ज्ञेय-भेदाच्च ज्ञानस्य भेद इति क्षेत्रकालावधिकृत्य संख्यातीतास्तत्प्रकृतयः, तथा तैजसवाग्द्रव्यापान्तरालवत्त्यनन्तप्रादेशिक-

द्रव्यादारभ्य विचित्रवृद्ध्या सर्वमूर्तद्रव्याण्युत्कृष्टं विषयपरिमाणं द्रव्यतः प्रतिवस्तुगतासङ्ख्येयपरिमाणं विषयमानं भावतो, ज्ञेयभेदेनैव ज्ञानस्यापि भेद इति समस्तं पुद्गलास्तिकायं तत्पर्यायांश्चाङ्गीकृत्यानन्ता अवधेः प्रकृतयः, आसां च मध्ये काञ्चनान्यतमाः प्रकृतयो 'भवप्रत्ययाः' भवन्ति कर्मवशवर्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भवो-नारकादिजन्म स पक्षिणां गगनगमनलब्धिरित्योत्पत्तौ प्रत्ययः-कारणं यासां ताः भवप्रत्ययाः, ताश्च नारकामराणामेव, काश्चन पुनरन्यतमाः 'गुणप्रत्ययाः' क्षयोपशमेनं निर्वृत्ताः क्षायोपशमिकाः ताश्च तिर्यङ्मनुष्याणां, उक्तं-“भवपञ्चइया नारयसुराण पक्खीणवा नभोग-मणं । गुणपरिणामनिमित्ता सेसाण खओवसमियाओ ॥१॥” (वि. ५७२) ननु अवधिज्ञानं क्षायोपशमिके भावे प्रतिपादितं, नारकादिभगवत्स्वौदयिकः, ततः स कथं तासामवधिप्रकृतीनां प्रत्ययो भवितुमर्हति ? नैव दोषः, तासामपि क्षयोपशमनिबन्धनत्वात्, केवलमसौ क्षयोपशमस्तस्मिन् नारकामरभवे सत्यवश्यंभावीति भवप्रत्ययास्ता इत्युक्तं, आह च भाष्यकृत्-“ओही खओवसमिए भावे भणितो भवो तहोदइए । तो किहू भवपञ्चइओ वोचुं जुत्तोऽवही दोणहं ? ॥ १ ॥ सोवि हु खओवसमिओ किं तु स एवक्खओवसमलाओ । तंमि सइ होअवस्सं भण्णइ भवपञ्चओ तो सो ॥ २ ॥” (वि. ५७३-५७४) साम्प्रतं सामान्यरूपतयोद्दिष्टानामवधिप्रकृतीनां वाचः क्रमवर्तित्वादायुषश्चाल्पत्वात् यथावद्भेदेन तत्प्रतिपादनसामर्थ्यमात्मनोऽपश्यन्निर्युक्तिकृदाह-

“कस्तो मे वण्णेजं सत्ती ओहिस्स सबपयडीओ । चोदसविहनिक्खेवं इहूपत्ते यं वोच्छामि ॥ २६ ॥”
कुतो 'मे' मम वर्णयितुं शक्तिरवधेः सर्वप्रकृतीः, नैव शक्तिरित्यर्थः, आयुषः परिमितत्वाद्वाचः क्रमवर्तित्वाच्च,

तथापि विनियजनानुग्रहाय चतुर्दशविधनिक्षेपं अवधेः सम्बन्धिनमामर्षौपध्यादिलक्षणं ऋद्धिं प्राप्ताः ऋद्धिंप्राप्तास्तांश्च, चशब्दः समुच्चये, वक्ष्ये-अभिधास्ये ॥ तत्र चतुर्दशविधनिक्षेपप्रतिपिपादयितुस्तद्द्वारागाथाद्वयमाह—

“ओही खेत्त परिमाणे, संठाणे आणुगामिए । अवट्टिए चले तिब्ब-मंदपडिवाउप्पया इय ॥ २७ ॥
नाणदंसणचिन्भंगे, देसे खित्ते गई इय । इहूपत्ताणुओगे य, एमेया पडिबत्तीओ ॥ २८ ॥”

इह अवध्यादीनि गतिपर्यन्तानि चतुर्दश द्वाराणि, ऋद्धिस्तु चशब्दसमुच्चितत्वात् पञ्चदशं द्वारम्, तच्च चतुर्दश-विधनिक्षेपवक्तव्यतानन्तरं पश्चाद्वक्ष्यते, अन्ये त्वाचार्या अवधिरित्येतत्पदं परित्यज्य आनुगामिकमनानुगामिकसहितमर्थतोऽभिमृष्ट्य चतुर्दश द्वाराणि व्याचक्षते, वदन्ति च-यस्मान्नावधिः प्रकृतिः, किन्तु प्रकृतिमान्, प्रकृतीनां च चतुर्दशधा निक्षेप इति, पञ्चद्वयेऽप्यविरोधः, तत्रावधिरिति अवधेर्नामादिभेदभिन्नस्य स्वरूपमभिधातव्यं, अवधिशब्दो द्विरावर्त्यते, अर्थयशाच्च विभक्तिपरिणाम इति १, जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नमवधेः क्षेत्रपरिमाणं वक्तव्यं २, तथा संस्था-नमवधेर्वक्तव्यं ३, तथा अनुगमनशील आनुगामिकोऽवधिः सप्रतिपक्षो वक्तव्यः, एकारान्तता सर्वत्रापि प्रथमान्तस्य प्राकृतत्वात्, यथा-‘कयरे आगच्छइ दित्तरुवे’ इत्यादि ४, तथा द्रव्यादिषु कियन्तं कालमप्रतिपतितः सन् उपयोगतो लब्धितश्चावतिष्ठते इत्यवस्थितोऽवधिवर्चकव्यः ५, तथा वर्द्धमानतया क्षीयमाणतया च चलः-अनवस्थितोऽवधिवर्चकव्यः ६, तथा तीव्रो मन्दो मध्यमश्चावधिवर्चकव्यः, तत्र तीव्रो-विशुद्धः मन्दः-अविशुद्धः तीव्रमन्दस्तूभयप्रकृतिरिति ७, तथा द्रव्याद्यपेक्षया एककाले प्रतिपातोत्पादौ वक्तव्यौ ८, तथा ज्ञानदर्शनविभङ्गा वाच्याः- किमक्तं भवति १-किमत्र ज्ञानं

किं वा दर्शनं को वा विभङ्गः?, परस्परतश्चासीपामल्पबहुत्वं च चिन्तनीयमिति ज्ञानदर्शनविभङ्गद्वारित्रयमवसातव्यं ११, तथा 'देम'त्ति कस्य देशविषयः सर्वविषयो वाऽवधिर्भवतीति वक्तव्यं १२, तथा 'खेत्त'त्ति सम्बद्धासम्बद्धसङ्ख्येयासङ्ख्येयान्तराक्षेत्रद्वारेण क्षेत्रविषयोऽवधिर्वक्तव्यः १३, 'गतिरिति चे'त्यत्र इतिशब्दो गणसंसूचको द्रष्टव्यः, 'इत्यादिवहुवचनानि गणस्य संसूचकानि भवन्ती'ति वचनात्, ततो 'गइ इंदिए य काए' इत्यादिद्वारकलापोऽवधेर्द्रष्टव्यः इत्युक्तं वेदितव्यं १४, तथा ऋद्धिप्राप्तानुयोगश्च वक्तव्यः, अनुयोगं-अन्वाख्यानं, एवं अनेन प्रकारेण एता-अनन्तरोक्ताः 'प्रतिपत्तयः' प्रतिपदनं प्रतिपत्तिः परिच्छित्तिरित्यर्थः अवधेः प्रकृतय एव प्रतिपत्तिहेतुत्वात् प्रतिपत्तय इत्युच्यते, अथवा प्रतिपद्यते-यथावदयगम्यते अगधिराभिः प्रकृतिभिरिति प्रतिपत्तयः, 'लाभादिभ्य'इति करणे किप्रत्ययः ॥ साम्प्रतमनन्तरद्वारागाथाद्वयव्याचिख्यासया इदमाह-

“नामंठवणाद्विणु खेत्ते काले भवे य भावे य । एसो खलु ओहिस्ता निक्खेवो होइ. सत्तचिहो ॥ २९ ॥”
यस्य जीवस्याजीवस्य वाऽगधिरिति नाम क्रियते स नाम्ना नाममात्रेणावधिर्नामावधिः, यथा लोके मर्यादा अवधिरिति, स्थापनावधिरक्षादिः अवधिरेव इति न्यस्यमानः, अथवा अवधेरेव यदभिधानमवधिरिति तन्नामावधिर्नाम च तदवधिश्च नामावधिरिति व्युत्पत्तेः, स्थापनावधिर्यः खलु अवधेरालम्बनस्य द्रव्यस्य क्षेत्रस्य यदिवा स्वामिनः आकारविशेषः, स हि विषयविषयिणोरभेदोपचारादवधेः सम्बन्धी, आकारश्च स्थापना, 'स्थापनाऽऽकारविशेष' इति वचनात्, उक्तं च-“अहवा नामं तस्सेव जमभिद्धानं सपज्जतस्सेव । ठवणाऽऽगारविसेसो तद्भवक्खेत्तसामीणं ॥१॥”(वि.५८३)अथ द्रव्यावधिरित्युच्यते-

स द्विविधः-आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतोऽवधिपदार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तः, 'अनुपयोगो द्रव्य'मिति वचनात्, नोआग-
मतस्त्रिविधस्तद्यथा-ज्ञशरीरद्रव्यावधिः भव्यशरीरद्रव्यावधिः ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यावधिश्च, तत्र ज्ञशरीर-
भव्यशरीरे प्रतीते, तृतीयस्तु साक्षात्सूत्रेणैवोपात्तः 'द्विविध'इति द्रव्यावधिर्द्रव्यालम्बन इत्यर्थः, अथवा सूत्रे प्रथमान्तस्याप्ये-
कारान्तता, जिनवचनस्य च सर्वस्याप्यर्द्धमागधभापात्वात्, ततो द्रव्यमेवावधिर्द्रव्यावधिः, कारणं द्रव्यमिति भावः, यद्विद्या
उत्पद्यमानस्यावधेर्यदुपकारकं शरीरादि तदवधिकारणत्वात् द्रव्यावधिः, आह च-दबोही उप्पज्जइ जत्थ ततो जं च
पासए तेण । जं यो गुयारि दधं देहाइ तदुब्भवे होइ ॥१॥' (वि. ५८४) तथा क्षेत्रेऽवधिः क्षेत्रावधिः, किमुक्तं भवति ?- यत्र
क्षेत्रेऽवस्थितस्यावधिरुत्पद्यते यत्र वा क्षेत्रेऽवधिः प्रज्ञापकेन प्रकाशयते यत्र वा क्षेत्रे स्वयोग्यानि द्रव्याण्यवधिः परिच्छिनत्ति
स क्षेत्रस्याधारत्वेन प्राधान्यविवक्षया क्षेत्रे व्यपदिश्यते इति क्षेत्रेऽवधिः क्षेत्रावधिरित्युच्यते, एवं यत्र प्रथमपौरुष्यादौ
कालेऽवधिरुत्पद्यते यत्र वा प्रज्ञापकेन प्ररूप्यते यस्मिन् वा काले स्वयोग्यानि द्रव्याणि परिच्छिनत्ति स कालस्य
प्राधान्यविवक्षया कालेन व्यपदिश्यते, कालेनावधिः कालावधिः, अथ किमिति क्षेत्रकालावस्थितानि द्रव्याणि पश्यत्य-
कृत-“खेत्ते जत्थुप्पज्जइ कहिज्जए पेच्छए व दद्वाइ । एवं चेव य काले नउ पेच्छइ खेत्तकाले से ॥१॥" (वि. ५८५) तथा भवन्ति
तत्तत्कर्मवशावर्त्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भवः-नारकादिलक्षणः, 'तुदादिभ्यो नक्का'वित्यधिकारे 'अकितौ चे'ति अप्रत्ययः,
तस्मिन् भवे उत्पद्यते वर्त्तते वा योऽवधिः स भवावधिः, भावः-क्षायोपशमिकः द्रव्यपर्यायो वा तस्मिन्नवधिर्भा-

यावधिः, चशब्दौ समुच्चयार्थौ, एषोऽनन्तरव्यावर्णितस्वरूपः, खलुशब्द एवकारार्थः स चात्रधारणे, एष एव नान्यः, निक्षे-
पणं निक्षेपोऽवघेर्भवति सप्तविधः--सप्तप्रकारः ॥ सम्प्रति क्षेत्रपरिमाणाल्ख्यं द्वितीयद्वारं अभिधातव्यं, क्षेत्रपरिमाणं च
त्रिधा-जयन्यं मध्यममुत्कटं च, तत्र जयन्यं क्षेत्रपरिमाणमभिधित्सुराह-

“जावद्वया तिसमपाहारगरस सुहुमरस पणगजीवस्स । ओगाहणा जहण्णा ओही खेत्तं जहण्णं तु ॥ ३० ॥”

आहारयति-आहारं गृह्णातीत्याहारकः, त्रयः समयाः समाहृतास्त्रिसमयं, त्रिसमयमाहारकः त्रिसमयाहारकः, ‘व्यासा’-
विति समासः, ‘नाम नास्त्रैकार्थे समासो बहुल’मिति समासः, तस्य त्रिसमयाहारकस्य ‘सूक्ष्मस्य’ सूक्ष्मनामकर्मोदयव-
र्त्तिनः, पनकजीवस्य पनकश्चासौ जीवश्च पनकजीवः-यनस्पतिविशेषः तस्य, ‘यावती’ यावत्परिमाणाऽवगाहन्ते क्षेत्रं यस्यां
स्थिता जन्तवः साऽवगाहना-तनुरित्यर्थः जयन्या-शेषत्रिसमयाहारकसूक्ष्मपनकजीवापेक्षया सर्वस्तोका एतावत्परिमाण-
मवघेर्जयन्यं क्षेत्रं, तुशब्दोऽवधारणे ‘तुः स्याद्भेदेऽवधारणे’ इति वचनात्, जयन्यं क्षेत्रमवघेरेतावदेवेति, अत्रायं सम्प्र-
दायः-यः किल योजनसहस्रपरिमाणायामो मरस्यः स्वशरीरस्य वहिरेकदेशे एवोत्पद्यमानः प्रथमसमये सकलनिजश-
रीरसम्बद्धानामात्मप्रदेशानामायामं संहत्याहुलासङ्ख्येयभागवाहल्यं स्वदेहविष्कम्भप्रमाणायामविस्तारं प्रतरं करोति,
तमपि द्वितीयसमये संहत्याहुलासङ्ख्येयभागविष्कम्भां मत्स्यदेहविष्कम्भप्रमाणायामात्मप्रदेशानां सूचीं विरचयति,
तृतीयसमये तामपि संहत्याहुलासङ्ख्येयभागमात्रे स्वशरीरस्य वहिः प्रदेशे सूक्ष्मपरिणामपनकरूपतयोत्पद्यते, तस्योपपात-
समयादारम्य तृतीये समये वर्त्तमानस्य यावत्प्रमाणं शरीरं भवति तावत्परिमाणं जयन्यमालम्बजवस्तुभाजनक्षेत्रमव-

सातव्यं, उक्तं च—योजनसहस्रमानो मत्स्यो मृत्वा स्वकांयदेशे यः । उत्पद्यते हि पनकः सूक्ष्मत्वेनेह स ग्राह्यः ॥ १ ॥
 संहृत्य चाद्यसमये स ह्यायामं करोति च प्रतरम् । सङ्ख्यातीताख्याहुलविभागवाहल्यमानं तु ॥ २ ॥ स्वतनु (क) पृथुत्वमात्रां
 दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात् । तमपि द्वितीयसमये संहृत्य करोत्यसौ सूचिम् ॥ ३ ॥ सङ्ख्यातीताख्याहुलविभागविष्कम्भ-
 माननिर्दिष्टागम् । निजतनुपृथुत्वदैर्घ्यां तृतीयसमये तु संहृत्य ॥ ४ ॥ उत्पद्यते च पनकः स्वदेहदेशे स सूक्ष्मपरिणामः ।
 समयत्रयेण तस्यावगाहना यायती भवति ॥ ५ ॥ तावज्जन्यमवधेरालम्बनवस्तुभाजनं क्षेत्रम् । इदमित्थमेव मुनिगण-
 सुसम्प्रदायात् समयसेयम् ॥ ६ ॥” अत्र कश्चिदाह—किमिति योजनसहस्रायामो मत्स्यः?, किं वा तस्य तृतीयसमये स्वदे-
 हदेशे सूक्ष्मत्वेनोत्पादः? किं वा त्रिसमयाहारकत्वं परिगृह्यते?, उच्यते, इह योजनसहस्रमानो मत्स्यः स किल त्रिभिः
 समयैः आत्मानं सङ्क्षिपति महतः प्रयत्नविशेषात्, महाप्रयत्नविशेषाधिरूढोत्पत्तिदेशेऽवगाहनामारभमाणो अतीव
 सूक्ष्मामारभते, ततो महामत्स्यस्य ग्रहणं, सूक्ष्मपनकश्चान्यजीवापेक्षया सूक्ष्मावगाहनो भवति; ततः सूक्ष्मपनकग्रहणं, तथा
 उत्पत्तिसमये द्वितीये समये चातिसूक्ष्मो भवति चतुर्थोदिपु तु समयेष्वतिस्थूरत्त्रिसमयाहारकस्तु योग्यस्ततस्त्रिसमया-
 हारकग्रहणं, उक्तं च—“मच्छो महल्लकाओ संखित्तो जो उ तीहि समएहिं । स किर पयत्तविसेसेण सहुमोगाहणं कुणइ
 ॥ १ ॥ सण्हयरा सण्हयरो-सुहुमो पणगो जहणणदेहो य । सुवहुविसेसविसिद्धो सण्हयरो सबदेहेसु ॥ २ ॥ पढमवीएऽ-
 तिसण्हो जमइत्थूलो चउत्थयादीसु । तइयसमयंमि जोगो गहियो तो तिसमयहारो ॥ ३ ॥ (वि. ५९३-५९४)” अन्ये तु
 व्याचक्षते—त्रिसमयाहारकस्येति, आयामप्रतरसंहरणे समयद्वयं तृतीयश्च समयः सूचीसंहरणोत्पत्तिदेशागमविषयः, एवं त्रयः

समयाः, विग्रहगत्याभावाच्चेतेषु त्रिष्वपि समयेऽप्याहारकस्तत उत्पादसमय एव त्रिसमयाहारकः सूक्ष्मपनकजीवो, जघन्यावगाहन-
नश्चासौ, ततस्तच्छरीरमानं जघन्यमवधिक्षेत्रं, तच्चायुक्तं, यतस्त्रिसमयाहारकस्येति विशेषणं पनकस्य, न तु मत्स्यस्य, न च
मत्स्यायामप्रतरसंहरणसमयौ पनकभवस्य सन्नन्धिनी, किन्तु मत्स्यभवस्य, तत उत्पादसमयादारभ्य त्रिसमयाहारकस्येति
द्रष्टव्यं नान्यथा, एतावत्प्रमाणजघन्यक्षेत्रस्यावधिः तैजसभाषाप्रायोग्यवर्गणापान्तरालवर्ति द्रव्यमालम्बते, 'तेयाभासा-
दधानमंतरा एतथ लहइ पडुयतो' इतिवक्ष्यमाणवचनात् ॥ तदेवं जघन्यमवधेः क्षेत्रमुक्तम्, साम्प्रतमुत्कृष्टमभिधा-
तुकाम आह—

“सर्वबहुअगणिंजीवा निरंतरं जत्तियं भरिजंसु । खेत्तं सबदिसागं परमोही खेत्त निद्धिटो ॥ ३१ ॥”

‘सर्वबहु’ इति, यत ऊर्द्धमन्य एकोऽपि जीवो न कदाचनापि प्राप्यते ते सर्वबहुवः, सर्वबहुवश्च तेऽग्निजीवाः-सूक्ष्मवादरूपाः
सर्वबहुग्निजीवाः, कदा सर्वबहुग्निजीवा इति चेत्, उच्यते, यदा सर्वासु कर्मभूमिषु निर्व्याघातं अग्निक्रायसमारम्भकाः
सर्वबहवो मनुष्याः, ते च प्रायोऽजितस्वामितीर्थकरकाले प्राप्यन्ते, यदा चोत्कृष्टपदवर्तिनः सूक्ष्मानलजीवास्तदा सर्वबहु-
ग्निजीवपरिमाणं, उक्तं च-अद्याप सद्यासु कर्मभूमीसु जं तदारंभा । सर्वबहवो मनुस्सा, होन्तऽजियजिणिद-
कालंमि ॥ १ ॥ उक्तोसया य सुहुमा जया तथा सर्वबहुगमगणीणं। परिमाण”मिति, (वि. ५९९-६००) ‘निरन्तर’मिति क्रिया-
विशेषणं, यावद्-यावत्परिमाणं क्षेत्रं ‘भूतवन्तो’ व्याप्तवन्तः, किमुक्तं भवति?-नैरन्तर्येण विशिष्टसूचीरचनया यावद्ब्या-
प्तवन्तः, व्याप्तवन्त इति भूतकालनिर्देशः अजितस्वामिकाल एव च प्रायः सर्वबहवोऽनलजीवा अस्यामवसर्पिण्यां भवन्ति

स्मेति ख्यापनार्थः, इदं चानन्तरोदितविशेषणं क्षेत्रमेकदिकमपि भवति तत आह-सर्वदिकं, अनेन सूचीभ्रमणप्रमितत्वं क्षेत्रस्य
 सूचयति, परमश्चासावचधिश्च परमावधिः, एतावद् अनन्तरोदितं सर्वबहुनलसूचीपरिक्षेपप्रमितं क्षेत्रमङ्गीकृत्य 'निर्दिष्टः'
 प्रतिपादितो गणधरादिभिः क्षेत्रनिर्दिष्टः, किमुक्तं भवति ?-सर्वबहुग्निसूची निरन्तरं यावत् क्षेत्रं सूचीभ्रमणेन सर्वदिकं
 भृतवन्तः एतावति क्षेत्रे यान्यवस्थितानि द्रव्याणि तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावधिः क्षेत्रमधिकृत्य निर्दिष्टो गणध-
 रादिभिः । अयमिह सम्प्रदायः-सर्वबहुग्निसूचीवादयः प्रायोऽजितस्वामितीर्थकाले प्राप्यन्ते, तदारम्भकमनुग्यबाहुल्यभा-
 वात्, सूक्ष्माश्चोत्कृष्टपदवर्तिनः तत्रैव विवक्ष्यन्ते, ततश्च ते सर्वबहुयोऽनलजीवा भवन्ति, तेषां स्वबुद्ध्या पोढा अवस्थानं
 कल्प्यते-एकैकक्षेत्रप्रदेशे एकैकजीवावगाहनं सर्वतश्चतुरस्रो घन इति प्रथमं, स एव घनो जीवैः स्वावगाहनाभिरिति
 द्वितीयं, एवं प्रतरोऽपि द्विभेदः, श्रेणिरपि द्विधा, तत्राद्याः पञ्च प्रकारा अनादेशाः, तेषु क्षेत्रस्यात्पीयस्तया प्राप्यमाण-
 त्वात्, षष्ठस्तु प्रकारः सूत्रादेशः, उक्तं च-"एकैकागासपएस जीवरयणा य सावगाहे य । चउरंस घणं पयरं सेढी छटो
 सुयादेशो ॥१॥" (वि. ६०१) ततश्चासौ श्रेणिः स्वावगाहनासंस्थापितसकलानलजीवावलिरूपा अवधिज्ञानिनः सर्वासु दिक्षु
 शरीरपर्यन्तेन आभ्यन्ते, सा च आभ्यमाणा असङ्ख्येयान् लोकमात्रान् क्षेत्रविभागान् अलोके प्राप्नोति, एतावत्क्षेत्रमवधिरु-
 त्कृष्टः, उक्तं च-नियगावगाहणागणजीवसरीरावलीभर्मेण । भामिजइ ओहिनानीदेहपज्जंततो सा य ॥ १ ॥ अइ-
 गंतूणमलोगे लोगागासप्पमाणमेत्ताइ । ठाइ असंखेजाइ इदमोहीखेचमुक्कोस ॥ २ ॥ (वि. ६०३-६०४) इदं च सामर्थ्यमात्रमु-
 पवर्ण्यते, एतावति क्षेत्रे यदि द्रष्टव्यं भवति तर्हि पश्यति, यावताऽलोके तन्न विद्यते, अलोके रूपिद्रव्याणामसंभवात्, रूपिद्र-

व्यविषयश्चावधिः, केवलमयं विशेषो-यावदद्यापि परिपूर्णमपि लोकं पश्यति तावदिह स्कन्धानेव जानाति, यदा पुनः अलोकं प्रसरमवधिरधिरोहति तदा यथा २ अभिवृद्धिमासादयति तथा लोके सूक्ष्मान् सूक्ष्मतरान् स्कन्धान् पश्यति, यावदन्ते परमाणुमपि, उक्तञ्च-“सामर्थ्यमेतत्तु च दृढं जइ हवेज्ज पेच्छेज्जा । न उ तं तत्तथत्थि जतो सो रुविनिबंधणो भणिओ ॥ १ ॥ वहुंतो पुण वाहिं लोगत्थं चैव पासई दंबं । सुहुमयरं सुहुमयरं परमोही जाव परमाणू ॥ २ ॥ (वि. ६०-५-६०६)” एवं तावत् जघन्यमुत्कृष्टं चावधिक्षेत्रमुक्तं, सम्प्रति मध्यमं प्रतिपिपादयिपुरेतावत्क्षेत्रोपलभे एतावत्कालोपलम्भः

एतावत्कालोपलभे च एतावत् क्षेत्रोपलम्भ इत्यस्यार्थस्य प्रकटनार्थं गाथाचतुष्टयमाह-

“अंगुलमावल्लियाणं भागमसंखेज्ज दोसु संखेज्जा । अंगुलमावल्लियंतो आवल्लिया अंगुलपुट्टं ॥ ३२ ॥
हत्थंमि सुट्टसंतो दिवसंतो गाउयम्मि वोद्धो । जोयण दिवसपुट्टं पक्खंतो पणवीसाओ ॥ ३३ ॥
भरहंमि अद्धमासो जंजुदीवम्मि साहितो मासो । वासं च मणुयलोए वासपुट्टं च रुयंगंमि ॥ ३४ ॥
संखिज्जंमि उ काले दीवसमुद्दा य हुंति संखेज्जा । कालम्मि असंखेजे दीवसमुद्दा य भइयद्वा ॥ ३५ ॥”

अहुलमिह क्षेत्राधिकारात् प्रमाणालुलममिगृह्यते, अन्ये त्वाहुः-अवध्यधिकारादुद्धयाहुलमिति, आवल्लिका असंख्येयसमयात्मिका, जघन्ययुक्तासंख्यातकप्रमाणसमयसमुदायात्मिका इति भावः, अंगुलं च आवल्लिका च अंगुलावल्लिके तयो-भागं-अंशमसंख्येयं पश्यत्यवधिज्ञानी, किमुक्तं भवति-क्षेत्रतोऽहुलासंख्येयभागमात्रं पश्यन् कालत आवल्लिकाया असंख्येयमेव भागमतीतमनागतं च पश्यति, उक्तं च-“खेत्तमसंखेज्जंगुल पासं पासं तमेव कालेणं । आवल्लियाए भागं नी-

यमणां च जाणाइ ४, ॥” (वि. ६११) आवलिकायाश्चासङ्ख्येयभागं पश्यन् क्षेत्रतोऽङ्गुलासङ्ख्येयं भागं पश्यति, एवं सर्वत्रापि क्षेत्रकालयोः परस्परं योजना कर्तव्या, क्षेत्रकालदर्शनं चोपचारेण द्रष्टव्यं, न साक्षात्, न खलु क्षेत्रं कालं वा साक्षादवधिज्ञानी पश्यति, तयोरमूर्तत्वाद्, रूपिद्रव्यविषयश्चावधिः, तत एतदुक्तं भवति—एतावति क्षेत्रे काले च यानि द्रव्याणि तेषां द्रव्याणां च पर्यायास्तान् पश्यतीति, उक्तं च—“तस्येव य जे दद्या, तेसिं चिय जे हवंति पज्जाया । इय खेत्ते कालंमि य जोएज्जा दघप-ज्जाए ॥१॥” (वि. ६१२) एवं च सर्वत्रापि भावनीयं, क्रिया च गाथाचतुष्टये स्वयमेव योजनीया, तथा द्वयोरङ्गुलावलिकयोः सङ्ख्येयौ भागौ पश्यति, अङ्गुलस्य सङ्ख्येयं भागं पश्यन् आवलिकाया अपि सङ्ख्येयमेव भागं पश्यतीत्यर्थः, तथा अङ्गुलं—अङ्गुलमात्रं क्षेत्रं पश्यन् आवलिकान्तः—किञ्चिदूनामावलिकां पश्यति, आवलिकां चेत् कालतः पश्यति क्षेत्रतोऽङ्गुलपृथक्त्वं—परिपूर्णङ्गुलपृथक्त्वपरिमाणं क्षेत्रं पश्यति, उक्तं च—“संखेज्जंगुलभागे आवलियाएवि मुणइ तइभागं । अंगुलमिह पेच्छंतो आवलियंतो मुणइ कालं ॥१॥ आवलियं मुणमाणो संपुण्णं खेत्तमंगुलपुहुत्त” मिति (वि. ६१३, ६१४) पृथक्त्वं द्विप्रभृतिरा नवभ्यः, तथा हस्ते-हस्तमात्रे क्षेत्रे ज्ञायमाने कालतो मुहुत्तान्तः पश्यति, अन्तर्मुहुत्तप्रमाणं कालं पश्यतीत्यर्थः, तथा कालतो दिवसान्तः—किञ्चिदूनं दिवसं पश्यन् क्षेत्रतो गव्यूतं—गव्यूतविषयो द्रष्टव्यः, तथा योजनं—योजनमात्रं पश्यन् कालतो दिवसपृथक्त्वमात्रं कालं पश्यतीत्यर्थः, तथा पक्षान्तः—किञ्चिदूनपक्षं पश्यन् क्षेत्रतः पंचविंशतियोजनानि पश्यति, “भरहंमी” त्यादि, भरते-सकलभरतप्रमाणे क्षेत्रेऽवधौ कालतोऽर्द्धमास उक्तः, भरतप्रमाणं क्षेत्रं पश्यन् कालतोऽतीतमनागतं चार्द्धमासं—पश्यतीति भावार्थः, एवं जम्बूद्वीपविषयेऽवधौ साधिको मासः कालतो विषयत्वेन बोद्धव्यः, तथा मनुष्यलोके—मनुष्यलोकप्रमाणक्षे-

त्रविषयोऽवधिर्वर्ष-संवत्सरमतीतमनागतं च पश्यति, तथा रुचके-रुचकाख्यवाह्यद्वीपप्रमाणक्षेत्रविषयोऽवधिर्वर्षपृथक्त्वं पश्यति । 'संखे' त्यादि, संख्यायते इति सङ्ख्येयः, स च संवत्सरलक्षणोऽपि भवति, ततश्चशब्दो विशेषणार्थं उपासः, स चैतद्विशिनष्टि-सङ्ख्येयः कालो वर्षसहस्रात्परो वेदितव्यः, तस्मिन् सङ्ख्येये कालेऽवधिगोचरे सति क्षेत्रतत्त्वस्यैवावधेर्गोचरतया द्वीपाश्च समुद्राश्च द्वीपसमुद्रास्तेऽपि भवन्ति सङ्ख्येयाः, अपिशब्दान्महानेकोऽपि महत् एकदेशोऽपि, किमुक्तं भवति ?-सङ्ख्येये कालेऽवधिना परिच्छिद्यमाने क्षेत्रमपि संख्येये द्वीपसमुद्रपरिमाणं परिच्छेद्यं भवति, तत्र यदि नाम अत्रत्यस्यावधिरूपयते ततो जम्बूद्वीपादारभ्य सङ्ख्येया द्वीपसमुद्रास्तस्य परिच्छेद्याः, अथ बाह्ये द्वीपे समुद्रे वा सङ्ख्येययोजनविस्तृते कस्यापि तिरश्चः सङ्ख्येयकालविषयोऽवधिरूपयते तदा यथोक्तक्षेत्रपरिमाणं तमेवैकं द्वीपं समुद्रं वा पश्यति, यदि पुनरसङ्ख्येययोजनविस्तृते स्वयंभूरमणादिके द्वीपे समुद्रे वा सङ्ख्येयकालविषयोऽवधिः कस्याप्युपजायते तदानीं स प्रागुक्तपरिमाणं तस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा एकदेशं पश्यति, यदिवा इहत्यतिर्यङ्मनुष्यवाह्यावधिरैकद्वीपविषयो द्वीपैकदेशविषयो वा वेदितव्यः । तथा कालेऽसङ्ख्येये-पल्योपमादिलक्षणेऽवधिविषये सति तस्यैवासङ्ख्येयकालपरिच्छेदकस्यावधेः क्षेत्रतया परिच्छेद्या द्वीपसमुद्रास्तु भाग्याः-विकल्पयितव्याः, कस्यचिदसङ्ख्येया एव कस्यचित्सङ्ख्येयाः कस्यचिन्महानेकः कस्यचिदेकदेश इत्यर्थः, तत्र इह यदा मनुष्यस्यासङ्ख्येयकालविषयोऽभ्यन्तरावधिरूपयते तदानीमसङ्ख्येया द्वीपाः समुद्राश्चास्य विषयः, यदा पुनर्वैहिद्वीपे समुद्रे वा वर्तमानस्य कस्यचित्तिरश्चोऽसङ्ख्येयकालविषय उपजायते तदा तस्य सङ्ख्येया द्वीपसमुद्राः, अथवा यस्य मनुष्यस्यासङ्ख्येयकालविषयो बाह्यद्वीपसमुद्रालम्बनो बाह्यावधिरूपयते तस्य सङ्ख्येया द्वीपसमुद्राः, एवमेकद्वीपविषयोऽपि

भावनीयः, यदा पुनः स्वयंभूरमणे द्वीपे समुद्रे वा कस्यचित्तिरश्चोऽवधिरसह्येयकालविषयो जायते तदा तस्य स्वयंभूर-
मणस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा एकदेशो विषयः, स्वयंभूरमणविषयमनुष्यवाह्यावधिर्वा तदैकदेशो विषयः, क्षेत्रपरिमाणं पुनः
सर्वत्रापि योजनापेक्षया संख्येयाख्यं असह्येयाख्यं वा, तदेवं यथा क्षेत्रवृद्धौ कालवृद्धिः कालवृद्धौ च यथा क्षेत्रवृद्धि-
स्तथा परिस्थूरन्यायमङ्गीकृत्य प्रतिपादितं । सम्प्रति द्रव्यक्षेत्रकालभावानां मध्ये यद्वृद्धौ यस्य वृद्धिरुपजायते यस्य च
न तदभिधिरसुराह—

काले चउण्ह बुद्धी, कालो भइयवु खेत्तबुद्धीए । बुद्धीए दवपज्जव भइयवा खित्तकाला उ ॥ १ ॥

काले-अवधिगोचरे वर्द्धमाने चतुर्णां-द्रव्यक्षेत्रकालभावानां वृद्धिर्भवति, तथा क्षेत्रस्य वृद्धिः क्षेत्रवृद्धिस्तस्यां सत्यां
कालो भजनीयो-विकल्पनीयः, कदाचिद्वर्द्धते कदाचिन्न, क्षेत्रं ह्यत्यंतसूक्ष्मं कालस्तु तदपेक्षया परिस्थूरः, ततो यदि प्रभूता
क्षेत्रवृद्धिस्ततो वर्द्धते शेषकालं नेति । द्रव्यपर्यायी तु नियमतो वर्द्धते, यत उक्तम्—“काले पवड्डुमाणे सब्बे द्वादयो पवड्डन्ति ।
खित्ते कालो भइओ वड्डन्ति उ दवपज्जाया” ॥ १ ॥ (वि. ६१८) तथा द्रव्यं च पर्यायश्च द्रव्यपर्यायी तयोर्वृद्धौ सत्यां, सूत्रे
यिमक्किलोपः प्राकृतत्वाद्, भजनीयावेव क्षेत्रकालौ, तुशब्द एवकार्थः स च भिन्नक्रमः तथैव च योजितः, भजना-
चैवं-कदाचित्तयोर्वृद्धिर्भवति कदाचिन्न, यतो द्रव्यं क्षेत्रादपि सूक्ष्मं, एकस्मिन्नपि नभःप्रदेशेऽनन्तस्कन्धावगाहतः, द्रव्या-
दपि सूक्ष्मः पर्यायः, एकस्मिन्नपि द्रव्येऽनन्तपर्यायसम्भवात्, ततो द्रव्यपर्यायवृद्धौ क्षेत्रकालौ भजनीयावेव भवतः, द्रव्ये च
वर्द्धमाने पर्याया नियमतो वर्द्धन्ते, अतिद्रव्यं सह्येयानामसह्येयानां वा पर्यायाणामवधिना परिच्छेदसम्भवात्, पर्याये तु

वर्द्धमाने द्रव्यं भाज्यम्, एकस्मिन्नपि द्रव्ये पर्यायविषयावधिवृद्ध्यवृद्धिसम्भवात्, आह च भाष्यकृत्—“भयणा य खेत्तकाले परिवर्द्धतेसु दयभावेसु । दवे वहइ भावो भावे दवं तु भयणिजं ॥१॥” (वि. ६१९) आह—ननु जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नयो-
रवधिज्ञानसम्बन्धिनोः क्षेत्रकालयोः अङ्गुलावलिकासङ्ख्येयभागादिरूपयोः परस्परं प्रदेशसमयसङ्ख्यया तुल्यत्वमुत हीना-
धिकत्वं ?, उच्यते, हीनाधिकत्वं, तथाहि—आवलिकाया असंख्येये भागे जघन्यावधिविषये यावन्तः समयास्तदपेक्षया
अङ्गुलस्यासङ्ख्येयभागे जघन्यावधिविषये एव ये नभःप्रदेशास्ते असङ्ख्येयगुणाः, एवं सर्वत्राप्यवधिविषयात् कालादसङ्ख्ये-
यगुणत्वमवधिविषयस्य क्षेत्रस्यावगन्तव्यं, उक्तं च—“सर्वमसंख्येयगुणं कालाओ खित्तमोहि विसयंमि । अवरोप्परसंबद्धं
समयपएसप्पमाणेणं ॥ १ ॥” (वि. ६२४) अथ क्षेत्रस्येत्यं कालादसङ्ख्येयगुणता कथमवसीयते ?, उच्यते, सूत्रप्रामाण्यात्,
तदेव सूत्रमुपदर्शयति—

सुहुमो य होइ कालो ततो सुहुमपरयं हवइ खेत्तं । अंगुलसेदीमिच्चे, ओस्सप्पिणिओ असंखेज्जा ॥३६॥

‘सूक्ष्मश्च’ श्लक्ष्णश्च भवति कालः, चशब्दो वाक्यभेदक्रमोपदर्शनार्थः, यथा सूक्ष्मस्तावत्कालो भवति, यस्मादुत्पत्तप-
त्रशतभेदे प्रतिपन्नमसङ्ख्येयाः समयाः प्रतिपद्यन्ते, ततः सूक्ष्मः कालः, तस्मादपि कालात् सूक्ष्मतरं क्षेत्रं भवति, यस्मादङ्गु-
लश्रेणिमात्रे क्षेत्रे—प्रमाणाङ्गुलैकमात्रे श्रेणिरूपे नभःखण्डे प्रतिप्रदेशं समयगणनया असङ्ख्येया अवसर्पिण्यस्तीर्थकृ-
द्भिराल्याताः, इदमुक्तं भवति—प्रमाणाङ्गुलैकमात्रे एकैकप्रदेशश्रेणिरूपे नभःखण्डे यावन्तोऽसङ्ख्येयास्त्ववसर्पिणीषु समया-
स्तावत्प्रमाणाः (प्रदेशाः) वर्त्तन्ते, ततः सर्वत्रापि कालादसङ्ख्येयगुणं क्षेत्रं, क्षेत्रादपि चानन्तगुणं द्रव्यं, द्रव्यादपि चावधिविषयः

पर्यायः सङ्ख्येयगुणोऽसङ्ख्येयगुणो वा, उक्तं च—“लेखविसेसहितो, दधमणंतगुणियं पएसेहिं । देवहितो भावो संखगुणोऽसंख-
गुणियो वा ॥१॥” (वि. ६२५ पए.) उक्तमवर्धेर्जन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नं क्षेत्रपरिमाणं, क्षेत्रं चावधिगोचरद्रव्याधारे-
णावधेर्व्यपदिश्यते, ततः क्षेत्रस्य द्रव्यावधिकत्वात्तदभिधानानन्तरं अग्रधिपरिच्छेदयोग्यं द्रव्यमभिधातव्यं, अवाधिश्च
त्रिधा-जघन्यो मध्यम उत्कृष्टश्च, तत्र जघन्यावधिपरिच्छेदयोग्यं तावद्द्रव्यमभिधित्सुराह—

तेयाभासाद्व्याण अंतरा एत्थ लहइ पट्टवगो । गुरुलहु अगुरुयलहुयं तंपि य तेणेव निट्टाइ ॥ ३७ ॥

तैजसं च भाषा च तैजसभाषे तयोर्द्रव्याणि तैजसभाषाद्रव्याणि तेषां तैजसभाषाद्रव्याणामन्तरात्, प्राकृतत्वाद्विभक्ति-
परिणामः, अन्तरे, अथवा अंतरे इति पाठान्तरमेव, किमुक्तं भवति ?—तैजसभाषाद्रव्याणामपान्तराले इति, ‘अत्र’ एत-
स्मिन् उभयायोग्यद्रव्यसमूहे तैजसभाषाभ्यामन्यदेव द्रव्यं ‘लभते’ पश्यति, कोऽसावित्याह—‘प्रस्थापकः’ प्रस्थापको नाम
तत्प्रथमतया अवधिज्ञानमारम्भकः, किंविशिष्टं तदित्याह— ‘गुरुलघ्वगुरुलघु’ गुरु च लघु च गुरुलघु तथा न गुरुलघु
अगुरुलघु, किमुक्तं भवति ?—गुरुलघुपर्यायोपेतं गुरुलघु अगुरुलघुपर्यायोपेतमगुरुलघु, तत्र यत्तैजसद्रव्यासन्नं तद् गुरु-
लघु यत्पुनर्भाषाद्रव्यासन्नं तदगुरुलघु, तदपि चावधिज्ञानं प्रच्यवमानं सत्पुनस्तैव द्रव्येणोपलब्धेन सत्ता निष्ठां याति,
प्रच्यवते इति भावः, तथा चोक्तं—“पट्टवगो नाणस्सारंभतो (पासए) जं त(या)दीए । उभयाजोगं पेच्छइ तेयाभासंतरे दवं
॥ १ ॥ गुरुलघु तेयासन्नं भासासन्नमगुरुं व पासेज्जा । आरंभे जं दिट्ठं दट्ठणं पडइ तं चेव ॥ २ ॥” (वि. ६२८-९) ‘तदपि
चे’त्यत्रापिशब्दो यत्प्रतिपाति तत्रायं नियमो न पुनरवधिज्ञानं प्रतिपाल्येव भवतीति संदर्शनार्थः, चशब्दस्त्वेवकारार्थः

स चावधारणे, तस्य चैवं प्रयोगः—अवधिज्ञानमेवैवं प्रच्यवते, न शेषज्ञानानीति, अथ कियत्प्रदेशं तत् द्रव्यं यत्तैजस-
भाषाद्रव्याणामपान्तरालवर्ति जघन्यावधिप्रमयमित्याशङ्का, तत्किल परमाण्वादिक्रमोपचयादौदारिकादिवर्गणानुक्रमतः
प्रतिपादयितुं शक्यं, अतस्तत्स्वरूपं प्रतिपिपादयिषुर्गाथाद्वयमाह—

ओरालविउद्याहारतेयभासाणपाणमणकम्मे । अह दव्ववगणाणं कम्मो विवज्जासतो खेत्ते ॥ ३९ ॥
कम्मोवरि धुवेपर सुत्तेअरवगणा अणंताओ । चउयुवणंतरतणुवगणा य मीसो तहाऽच्चित्तो ॥ ४० ॥

आह—किमर्थमौदारिकादिशरीरप्रायोग्याप्रायोग्यद्रव्यवर्गणाः प्ररूप्यन्ते?, उच्यते—विनेयानामसंमोहार्थं, तथा चात्रोदाह-
रणम्—इह भरतक्षेत्रे मगधाजनपदे प्रभृतगोमण्डलस्वामी कुचिकर्णो नाम गृहपतिरासीत्, स च तासां गवामतिप्रभृतत्वात्
सहस्रादिपरिमितानां पृथक् पृथगनुपालनार्थं प्रभृतान् गोपालान् चक्रे, ते च तासु परस्परं मिलितान् गोपा आत्मीयाः २
सम्यगजानन्तः सन्तोऽनवरतं कलहमकार्षुः, तांश्च तथा परस्परं विवदमानान् उपलभ्यासौ तेषामव्यामो-
हार्थं कलहव्ययच्छित्तये च शुक्लकृष्णरक्तवर्षुरादिभेदभिन्नानां गवां प्रतिगोपालं सजातीयगोसमुदायरूपा भिन्ना
वर्गणा व्यवस्थापितवान्, एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः—इह गोपालप्रभुकल्पो भगवांस्तीर्थंकरः गोपकल्पेभ्यः शिष्येभ्यो
गोसमूहसमानपुद्गलास्तिकायं तदसम्मोहाय परमाण्वादिवर्गणाविभागेन निरूपितवान् इति, कृतं प्रसङ्गेन, पदार्थः प्रति-
पाद्यते, तत्र औदारिकग्रहणादौदारिकशरीरप्रायोग्या वर्गणाः परिगृहीताः, इह वर्गणाः सामान्यतश्चतुर्विधा भवन्ति, तद्य-
था—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र द्रव्यत एकपरमाण्वादीनां यावदनन्तपरमाणूनां क्षेत्रत एकप्रदेशावगाढानां

यावत् असंख्यप्रदेशावगाढानां, कालत एकसमयस्थितीनां सर्वेषां परमाणूनां स्कन्धानां च एका वर्गणा द्विसमयस्थि-
तीनां सर्वेषां द्वितीया वर्गणा त्रिसमयस्थितीनां सर्वेषां तृतीया वर्गणा एवमेकैकसमयवृद्ध्या संख्येयसमयस्थितीनां
परमाणवादीनां सङ्ख्येया वर्गणाः असङ्ख्येयसमयस्थितीनां त्वसङ्ख्येया वर्गणाः, भावत एकगुणकृष्णानां परमाणूनां स्कन्धानां
च सर्वेषामेका वर्गणा कृष्णवर्णगुणद्वययुक्तानां परमाणवादीनां द्वितीया वर्गणा एवमेकैकगुणवृद्ध्या सङ्ख्येयकृष्णवर्ण-
गुणानां सङ्ख्येया वर्गणाः असङ्ख्येयकृष्णवर्णगुणानामसङ्ख्येया अनन्तकृष्णवर्णगुणानामनन्ताः, एवं नीललोहितद्वारि-
द्रशक्तेषु ४ सुरभीतरयोर्योर्गन्धयोः ६ तिककडुकपायाम्लमधुरेषु पञ्चसु रसेषु ११ कर्कशमृदुगुरुलघुशीतोष्णस्निग्धरूक्षेषु अष्टासु
स्पर्शेषु १९ सर्वसङ्ख्येया एकोनविंशतिस्थानेषु प्रत्येकमेकादीनां सङ्ख्येयगुणानां सङ्ख्येयाः असङ्ख्येयगुणानामसङ्ख्येयाः अनन्त-
गुणानामनन्ता वर्गणा वाच्याः, तथा लघुगुरुपर्यायाणां वादरपरिणामान्वितवस्तूनामेका वर्गणा, अगुरुलघुपर्यायाणां तु
सूक्ष्मपरिणामपरिणतवस्तूनामेका वर्गणा, एवमेते द्वे वर्गणे भग्नतः, तत्र समस्तलोकाकाशप्रदेशवर्तिनामेकाकिपरमाणूनां
समुदाय एका वर्गणा, ततः समस्तलोकवर्तिनां द्विप्रदेशिकस्कन्धानां द्वितीया वर्गणा, ततः समस्तानामपि त्रिप्रदेशिक-
स्कन्धानां तृतीया वर्गणा, चतुष्प्रदेशिकस्कन्धानां चतुर्थी, एवमेकोत्तरवृद्ध्या तावन्नेयं यावत् सङ्ख्यातप्रदेशिकस्कन्धानां
सङ्ख्येया वर्गणाः असङ्ख्येयप्रदेशिकानामसङ्ख्येयाः अनन्तप्रदेशिकानामनन्ताः खल्वग्रहणप्रायोग्या वर्गणा विलङ्घ्य विशिष्ट-
सरित्यान्तुल्ला बौदारिकशरीरग्रहणप्रायोग्या अनन्तवर्गणा भवन्ति, ततो एकोत्तरप्रदेशवृद्ध्या वर्द्धमानाः प्रचुरद्रव्य-
परिमाणूनां बौदारिकशरीरग्रहणप्रायोग्या अनन्ता वर्गणा भवन्ति, ताश्च स्वल्पपरमाणुनिष्पत्त्याद्वादरपरि-

णामयुक्तत्वाच्च वैक्रियस्याग्रहणप्रायोग्याः, केवलमौदारिकनग्नगणानामासन्नत्वेन तदाभासत्वात् तदग्रहणयोस्या इति व्यव-
हियन्ते, तासामौदारिकाग्रहणप्रायोग्यनग्नगणानामुपरि एकैकप्रदेशवृद्ध्या वर्धमानाः स्वल्पद्रव्यनिष्पन्नत्वाद् वादरपरिणा-
मत्वाच्च वैक्रियशरीरस्याग्रहणप्रायोग्या अनन्ता वर्गणा भवन्ति, ताश्च प्रचुरद्रव्यनिष्पन्नत्वात् सूक्ष्मपरिणामत्वाच्चौदारि-
कस्याप्यग्रहणप्रायोग्याः परं वैक्रियवर्गणामत्यासन्नतया तदाभासत्वाद्वैक्रियशरीराग्रहणप्रायोग्या इति व्यपदिष्टाः, तत
एवमेकोत्तरवृद्ध्या वर्द्धमानाः प्रचुरद्रव्यनिर्वृत्तत्वात्तथाविधसूक्ष्मपरिणामत्वाच्च वैक्रियशरीरस्य ग्रहणप्रायोग्या अनन्ता
वर्गणा भवन्ति, तत ऊर्ध्वमेकोत्तरवृद्ध्या प्रवर्द्धमानाः प्रचुरद्रव्यारब्धत्वात्सूक्ष्मतत्परिणामत्वाच्च वैक्रियस्याग्रहणप्रायोग्या
अनन्ता वर्गणाः, तासां च वैक्रियाग्रहणप्रायोग्यनग्नगणानामुपर्येकोत्तरवृद्ध्या प्रवर्द्धमानाः स्वल्पद्रव्यनिष्पन्नत्वाद्वादरपरि-
णामत्वाच्चाहारकशरीरस्याग्रहणप्रायोग्या अनन्ता वर्गणाः, तदनन्तरमेकोत्तरवृद्ध्या वर्धमानाः प्रचुरद्रव्यनिर्वृत्तत्वात्
तथाविधसूक्ष्मपरिणामपरिणतत्वाच्चाहारकशरीरस्य ग्रहणप्रायोग्या अनन्ता वर्गणाः, ततोऽप्येकोत्तरवृद्ध्या वर्द्धमाना बहुतम-
द्रव्यनिष्पन्नत्वादतिसूक्ष्मपरिणामत्वाच्चाहारकशरीरस्याग्रहणप्रायोग्याः अनन्ता वर्गणाः, एवं तैजसस्य ४ भाषायाः ५ आनम्रा-
णयोः ६ मनसः ७ कर्मणश्च ८ यथोत्तरमेकोत्तरवृद्ध्युपेतानां प्रत्येकमनन्तानामयोग्यानां पुनरयोग्यानां वर्गणानां
पृथक् त्रयं वक्तव्यं, आह च भाष्यकृत्—“एगा परमाणूणं, एगुत्तरवद्धितो ततो कमसो, संखेज्जपएसणं संखेज्जा वगणा होंति
॥ १ ॥ तत्तो संखातीता संखातीतप्पएसमाणे । तत्तो पुणो अणंताणं तपएसण गंतुणं ॥ २ ॥ ओराळियस्स गहणप्पा-
योग्या वगणा अणंताओ । अगहणप्पायोग्या, तस्सेव ततो अणंताओ ॥ ३ ॥ एवमज्जोग्या जोग्या, पुणो अजोग्या य वस-

पाणंता । वेदवियाइयाणं, नेयं तिविगप्पमेक्कं ॥४॥ (वि. ६३३-६३६) आह-कथं पुनरेकैकस्यौदारिकादेः त्रयं त्रयं गम्यते?,
 उच्यते, तैजसभापाद्रव्यापान्तरालवत्युभयायोग्यद्रव्यावधिगोचराभिधानात्, उक्तं च-“एकेकस्सादीए पज्जन्तंमि हवंतऽ-
 जोगाइं । उभयाजोगाइं जतो तेयाभासंतरे पढइ ॥१॥” (वि. ६३७) ‘अहे’ त्यादि, अथ एष द्रव्यवर्णानां क्रमः-परिपाटी,
 वर्गणा वर्गो राशिरिति पर्यायाः, तथा ‘विपर्योसतो’ विपर्यासेन ‘क्षेत्रे’ क्षेत्रविषयो वर्गणाक्रमो वेदितव्यः, तद्यथा-परमा-
 णूनां व्यणुकाद्यनन्ताणुकपर्यन्तस्कन्धानां च एकैकाकाशप्रदेशावगाहिनां सर्वेषामेका वर्गणा, व्यणुकाद्यनन्ताणुकपर्यन्त-
 स्कन्धानां द्विप्रदेशावगाहिनां स्कन्धानां द्वितीया वर्गणा, व्यणुकाद्यनन्ताणुकपर्यन्तस्कन्धानां त्रिप्रदेशावगाहिनां
 तृतीया वर्गणा, एवमेकैकाकाशप्रदेशवृद्ध्या सत्त्वैयप्रदेशावगाहिनां स्कन्धानां सत्त्वैयां वर्गणाः, ततोऽसत्त्वैयप्रदेशाव-
 गाहिनां स्कन्धानामसत्त्वैयाः, ताश्च एकैकाकाशप्रदेशवृद्ध्या यद्धमानाः खलु असत्त्वैया वर्गणा विलङ्घ्य कर्मणः
 प्रायोग्या असत्त्वैया वर्गणा भवन्ति, ततोऽनन्तरमल्पपरमाणुनिष्पन्नत्वाद् वादरपरिमाणत्वेन बह्वाकाशप्रदेशावगाहि-
 त्वाच्च तस्यैव कर्मणोऽग्रहणप्रायोग्या एकैकाकाशप्रदेशवृद्ध्या असत्त्वैया वर्गणाः १ एवमेकैकाकाशप्रदेशवृद्ध्या यद्धमा-
 ना मनसोऽप्यसत्त्वैया अग्रहणवर्गणाः, पुनरेतावत्य एव तस्य ग्रहणवर्गणाः, पुनरेतावत्प्रमाणा एव तस्यैवाग्रहणप्रायोग्या
 वर्गणाः, एवमानप्राणयोर्भाषायास्तैजसस्याहारकस्य चैक्रियस्यौदारिकस्य चायोग्ययोग्यायोग्यवर्गणानां क्षेत्रतोऽपि प्रति-
 लोमं त्रयं त्रयं प्रत्येकमायोजनीयम् “परं परं सूक्ष्मं । प्रदेशतोऽसत्त्वैयगुण”मिति (तत्त्वा. २-३८-३९) वचनात्, भाष्यकारो-
 ऽप्याह-“एगपएसोगाढाण वग्गणेगा पएसवुद्धीए । संखेज्जोगाढाणं, संखेज्जावग्गणा तत्तो ॥१॥ (वि. ६७५) तत्तो संखातीता
 संखातीतप्पएसमाण्णं । गंतुमसंखेज्जातो जोगातो कम्मणो भणिया ॥२॥ तत्तो संखातीया तस्सेव पुणो हंतं तजोगातोत ।

माणसदद्याईणचि, एवं तिविकप्पमेक्केकं ॥ ३ ॥ ” (वि. ६४८, ६४९) अधुना द्वितीयगाथाव्याख्या-तत्रानन्तरगाथायां कर्मद्रव्यवर्गणाः प्रतिपादिताः, सम्प्रति प्रदेशोत्तरवृद्ध्या तदग्रहणप्रायोग्याः प्रदर्श्यन्ते-क्रियते-मिथ्यात्वादिसचिवैर्जीवैर्निर्दश्यते इति कर्म कर्मण उपरि कर्मोपरि, ‘ नाम नानैकार्थं समासो बहुल’मिति समासः, षष्ठीतत्पुरुषस्तु न प्राप्नोति, ‘अव्यये’ति प्रतिषेधात्, कर्माग्रहणप्रायोग्यवर्गणानामुपरोतिभावः, ‘ध्रुवे’ति ध्रुववर्गणा अनन्ता भवन्ति, तद्यथा-कर्म-ग्रहणप्रायोग्यवर्गणानामुपरि एकाधिकपरमाणूपचितातिसूक्ष्मपरिणामाऽनन्तपरमाण्वात्मिका प्रथमा ध्रुववर्गणा भवति, तत एकोत्तरवृद्ध्या वर्द्धमानाः एता अपि ध्रुववर्गणा अनन्ता वेदितव्याः, ध्रुवा-मित्याः लोकव्यापितया सर्वकालावस्थायिन्य इति भावः, अन्तर्दीपकं चेदं, ततश्चैतासां ध्रुवत्वभणनेन प्रागुक्ता अपि कर्मवर्गणान्ताः सर्वा एव वर्गणा ध्रुवा इत्यव-गन्तव्यम्, तासामपि सर्वत्र लोके सदैवाव्यवच्छेदात्, अन्यच्च-एता ध्रुववर्गणा वक्ष्यमाणाश्चाध्रुवाद्याः सर्वा अपि ग्रहणाप्रायोग्यवर्गणाः अतिबहुद्रव्योपचित्वेनातिसूक्ष्मपरिणामत्वेन च सर्वजीरौदारिकादिभावेनाग्रहणात्, तदनन्तरमि-त्यमेवैकोत्तरवृद्ध्या वर्द्धमाना ध्रुववर्गणाम्य इतरा अधुनवर्गणा अनन्ता भवन्ति, एताश्च सथाविधपुद्गलपरिणामवैचित्र्यात् कदाचिल्लोके न भवन्त्यपि, तत एता अधुवा इति व्यपदिश्यन्ते, अधुवा-अशस्वत्यः, कदाचिन्न सन्त्यपीति भावः, ततः ‘सुत्रा’ इति ‘सूचनात् सूत्र’मिति न्यायात् शून्यान्तरवर्गणाः परिगृह्यन्ते एकोत्तरवृद्ध्या, कदाचिच्छून्यानि-व्यवहितानि अन्तराणि यासां ताः शून्यान्तराः ताश्च ता वर्गणाश्च शून्यान्तरवर्गणाः, किमुक्तं भवति ?-एता एकोत्तरवृद्ध्या निरन्तर-मनन्ताः सदैव प्राप्यन्ते, परं कदाचिदेतास्वेकोत्तरवृद्धिरन्तरान्तरा ब्रूयति, तत एताः शून्यान्तरवर्गणाः, एता अप्य-

नन्ता एव, 'इयर' इति इतरग्रहणादशून्यान्तरवर्गणा गृह्यन्ते, एकोत्तरवृद्ध्या सर्वदैवाशून्यानि अन्तराणि यासां ता
अशून्यान्तराः ताश्च ता वर्गणाश्च अशून्यान्तरवर्गणाः, एता ह्येकोत्तरवृद्ध्या निरन्तरमेव लोके सर्वदैव प्राप्यन्ते, न पुन-
रेकोत्तरवृद्धिहानिरपान्तराले, तत एता अशून्यान्तरवर्गणाः, ता अपि च प्रदेशोत्तरवृद्ध्या खल्वनन्ताः, 'चउधुवर्णंतर'
इति, ततोऽशून्यान्तरवर्गणानामुपरि ध्रुवानन्तराणि चत्वारि वर्गणाद्रव्याणि भवन्ति, ध्रुवाणि च सर्वकालभावित्वादन-
न्तराणि च निरन्तरैकोत्तरवृद्धिभात्त्वात् ध्रुवानन्तराणि, किमुक्तं भवति?—आद्या ध्रुवाऽनन्तरवर्गणाः प्रथमतोऽनन्ता
भवन्ति, तदनन्तरमेतावत्यो द्वितीयास्ततस्तृतीयाः ततश्चतुर्था वाच्याः, ध्रुववर्गणाः प्रागप्युक्ताः परं ताभ्य एता भिन्ना
एव, न पुनस्तास्वन्तर्भवन्ति, अतिसूक्ष्मपरिणामत्वाद्बहुद्रव्योपचितत्वाच्च, एतासां चतसृणामपि ध्रुववर्गणानां प्रत्येकम-
पान्तराले एकोत्तरवृद्धिहानिरयसातव्या, अन्यथा निरन्तरमेकोत्तरवृद्धिसम्भवे चातुर्विध्यासम्भवात्, एवं तनुवर्गणाना-
मपि भावनीयम्, एतासां चतसृणां ध्रुववर्गणानामुपरि प्रत्येकमेकोत्तरवृद्धियुक्तानन्तरवर्गणारिमिकाश्चतस्रस्तनुवर्गणा भ-
वन्ति, तनूनाम्-औदारिकादिशरीराणां भेदाभेदपरिणामाभ्यां योग्यत्वाभिमुखा वर्गणास्तनुवर्गणाः, अथवा वक्ष्यमाण-
मिश्रस्कन्धाच्चित्स्कन्धद्वयस्य तनुः-देहः शरीरं मूर्तिरितियावत्, तद्योग्यत्वाभिमुखा वर्गणास्तनुवर्गणाः, आह च भाष्यकृत-
"ध्रुवर्णंतरा इ चत्वारि, जं ध्रुवा इ अणंतरा इ च । भेयपरिणामतो जा सरीरजोगत्तणाभिमुहा ॥ १ ॥ खंधदुग्देहजोग-
त्तणेण वा देहवगणातोत्ति (वि. ६४१-६४२) । 'मीसो' इति, तदनन्तरं मिश्रस्कन्धो भवति, सूक्ष्म एव सन् इषद्वादरपरिणामा-
भिमुखः सूक्ष्मत्ववादरत्वपरिणाममिश्रणात् मिश्रस्कन्धः, आह च भाष्यकृत- "सुहृमो दरगयथाथरपरिणामो मीसगो खंधो ।

(वि. ६४२) 'तहा अभित्तो' इति, तथेत्यानन्तर्ये अचित्त इति 'पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद्' अचित्तमहास्कन्धः, स च विश्र-
सापरिणामवैचित्र्यात् केवलिसमुद्घातगत्या चतुर्भिः समयैः सकललोकमापूरयति, चतुर्भिरेव च समयैस्तस्य संहरणमिति,
आह च भाष्यकृत्-जइणसमुग्धायगई चउहिं समएहिं पूरणं कुणइ । लोगस्स- तेहिं चैव य, संहरणं तस्स पडिलोमं ॥ १ ॥
(वि. ३८३) आह-अचित्तत्वाव्यभिचारादचित्तविशेषणमनर्थकमिति, न, केवलिसमुद्घातसचित्तकर्मपुद्गलगल्लोकव्यापि
(ता)व्ययच्छेदपरतया विशेषणस्य सार्धकत्वात्, एष एव सर्वोत्कृष्टप्रदेशोऽचित्तमहास्कन्ध इति केचिद् व्याचक्षते, तदस-
म्यक्, यस्मात्प्रज्ञापनायामवगाहनस्थितिभ्यामसंख्येयभागहीनादिभेदाच्चतुःस्थानपतिता उक्ताः उत्कृष्टप्रादेशिकाः स्कन्धाः,
तथा च तत्सूत्रम्- "उक्कोसपएसिणं भंते ! खंधाणं केवइया पज्जवा पन्नत्ता ? गोयमा ! अणंता, से केणट्ठेणं भंते ! एवं
बुद्धइ ? गोयमा ! उक्कोसपएसिणं खंधे उक्कोसपएसिणं खंधस्स दवट्ठयाए-तुल्ले, एकैकद्रव्यत्वात्, पदेसट्ठयाए तुल्ले,
उत्कृष्टप्रदेशस्य चिन्त्यमानत्वात्, ओगाहणट्ठयाए चउट्ठाणवडिए, तंजहा-असंखेज्जभागहीणे या संखेज्जभागहीणे वा
असंखेज्जगुणहीणे वा संखिज्जगुणहीणे वा, अह अब्भहिए असंखेज्जभागअब्भहिए वा, संखेज्जभागअब्भहिए वा संखिज्जगु-
णअब्भहिए वा असंखिज्जगुणअब्भहिए वा, एवं ठिइएवि चउट्ठाणवडिए, वण्णरसगंधफासेहिं छट्ठाणवडिए" इति, एषः पुन-
रचित्तमहास्कन्धोऽचित्तमहास्कन्धान्तरेण सहावगाहनास्थितिभ्यां तुल्य एव, अन्यच्च सामान्य उत्कृष्टप्रादेशिकस्कन्धोऽ-
ष्टस्पदो गीयते, अचित्तमहास्कन्धः पुनश्चतुःस्पर्शः, ततोऽन्येऽपि उत्कृष्टप्रादेशिकाः स्कन्धाः सन्तीति नियमतः प्रतिप-
त्तव्यम्, तथा चोर्क-सवुक्कोसपएसो एसो केई न चायमेगंतो । उक्कोसपएसो जमवगाहठिईओ चउट्ठाणो ॥ १॥ (वि. ६४५)

अट्टफासो य जतो भणितो एसो य चंउफासो । अण्णेऽवि ततो पोगलमेया संतित्ति सद्धेयं ॥२॥ (वि. ५४५-५४६) इह प्राक्
तैजसभापाद्रव्याणामपान्तराले गुरुलघ्वगुरुलघु च जघन्यावधिप्रायोग्यं द्रव्यमुक्तम्, जघन्यावधिश्च द्विधा-गुरुलघुद्रव्यार-
ब्धोऽगुरुलघुद्रव्यारब्धश्च, तत्र गुरुलघुद्रव्यारब्धः कोऽपि तान्येव तैजसप्रत्यासन्नानि गुरुलघुद्रव्याणि दृष्ट्वा विध्वंसमापद्यते,
‘तं पिय तेणेव निद्धाई’ इति वचनात्, यस्तु विशुद्धिमासादयन् प्रवर्द्धते सोऽधस्तनानि तान्येवः गुरुलघून्यौदारिकादीनि
द्रव्याणि दृष्ट्वा ततोऽधिकतरां विशुद्धिमासादयन् क्रमेणैवागुरुलघूनि भाषादिद्रव्याणि पश्यति, अगुरुलघुद्रव्यसमारब्धो-
ऽपि कश्चिदूर्ध्वं हि वर्द्धमान इतराण्यपि तत्कालं गुरुलघून्यौदारिकादीनि पश्यति, उक्तं च-“गुरुलहुदवारद्धो गुरुलहु
दयाई पेच्छिहं पच्छा । इयराइं कोइ पेच्छइ, विसुज्झमाणो कमेणेवं ॥१॥ अगुरुलहुसमारद्धो उहं वहुइ कमेणं सो नाहो ।
वहुंतोऽविय कोई पेच्छइ इयराइं सयराहं ॥ २ ॥” (वि. ६५५-६५६) अत्र ‘संयराह’मिति शीघ्रं युगपदिति तात्पर्यार्थः ॥
अथ किं गुरुलघु किं वा अगुरुलघु इति शङ्कायां तत्स्वरूपप्रतिपादनार्थमाह-

“ओरालिय वेउविय आहारग तेप गुरुलहु दवा । कम्मगमणभासाइं पयाइं अगुरुलहुयाइं ॥ ४१ ॥

इह द्वौ नयौ-व्यवहारनयो निश्चयनयश्च, तत्र व्यवहारनयः प्राह-चतुर्धा द्रव्यम्, तद्यथा-किञ्चिद्गुरु किञ्चिदलघु किञ्चि-
द्गुरुलघु किञ्चिदगुरुलघु, तत्र यदूर्ध्वं तिर्यग्वा प्रक्षिप्तमपि पुनर्निसर्गादधो निपतति द्रव्यं तद्गुरु, तद्यथा लोप्टादि, यच्च
द्रव्यं निसर्गत एवोर्ध्वगतस्वभावं तल्लघु, यथा दीपकलिकादिः, यत्पुनर्नोर्ध्वगतस्वभावं नाप्ययोगतिस्वभावं किन्तु
स्वभावेनैव तिर्यग्गतिधर्मकं तद्गुरुलघु, यथा वायुः, यच्चूर्ध्वाधस्तिर्यग्गतिस्वभावानामेकतरस्वभावंमपि न भवति

सर्वत्र वा गच्छति तदगुरुलघु, यथा व्योमपरमाण्वादि, उक्तं च—“गुरुलघुं लहुयं उभयं नोभयमिति वावहारिथनयस्स । दबं लेहुं दीयो वाऊ वोमं जहासंबं ॥१॥” (वि. ६५८) निश्चयनयः पुनरिदमाह—न सर्वगुर्वेकांतेन किमपि वस्तुस्ति, गुरोरपि लोद्गादेः प्रयोगादूर्ध्वादिगमनदर्शनात्, नाप्येकान्तेन सर्वलघ्वप्यस्ति, अतिलघोरपि वाय्वादेः करताडनादिना अधोगमनाविदर्शनतः, तस्माद् द्विविधमेव वस्तु, तद्यथा—गुरुलघु अगुरुलघु च, तत्र यद् वादरं भ्रूधरादिकं तत्सर्वं गुरुलघु, शेषं तु भाषाप्राणापानमनोवर्गणादिकं परमाणुह्यणुकव्योमादिकं च सर्वमगुरुलघु, उक्तं च—“निश्चयतो सबगुरुं सबलहुं वा न विज्जप दबं । वायरसिह गुरुलहुयं अगुरुलहुं सेसयं दबं ॥१॥” (वि. ६५९) तत्रेयं गाथा निश्चयनयमतेन, पदार्थव्याख्या त्येवम्—औदारिकैवक्रियाहारकर्तैजसद्रव्याणि अपराण्यपि तैजसद्रव्यप्रत्यासन्नानि तदाभासानि चादररूपत्वाद् ‘गुरुलघूनि’ गुरुलघुस्वभावानि, कर्मणमनोभाषाद्रव्याणि तु आदिशब्दात् प्राणापानद्रव्याणि भाषाद्रव्यार्थाश्वर्त्तानि भाषाभासानि अपराण्यपि च परमाणुद्व्यणुकादीनि व्योमादीनि च एतानि ‘अगुरुलघूनि’ अगुरुलघुस्वभावानि ॥ वक्ष्यमाणगाथाद्वय-सम्बन्ध एव—पूर्वं किल क्षेत्रकालसम्बन्धिनोः केवलयोरहुलावलिकासंज्ञेयादिविभागकल्पनया परस्पररोपनिबन्ध उक्तः, सम्प्रति तयोरेवोक्कलक्षणेन द्रव्येण सह परस्पररोपनिबन्ध उपपदयते—

संखेज्ज मणोदवे, भागो लोगपलियस्स बोद्धवो । संखेज्ज कम्मदवे, लोणे थोवूणयं पलियं ॥ ४२ ॥

तेषाकम्मसरीरे तेयादवे य भासदवे य । बोद्धवमसंखेज्जा दीवसमुदा य कालो य ॥ ४३ ॥

मनोवर्गणागतं मनःपरिणामयोग्यं मनोद्रव्यं तस्मिन् मनोद्रव्ये—मनोद्रव्यविषये अवधौ ‘संखेज्जस्ति’ संज्ञेयतमो

भागो लोकपल्योपमयोः, सूत्रे चैकत्वं समाहारद्वन्द्वविवक्षणात्, विषयत्वेन बोद्धव्यः, किमुक्तं भवति?—मनोवर्गणागतं
 द्रव्यं पश्यन् अवधिः क्षेत्रतो लोकस्य सङ्घाततमं भागं कालतस्तु पल्योपमस्य सङ्घाततमं भागं पश्यति, 'संखेज्ज क-
 म्मदेवे' इति कर्मवर्गणागतं कर्मपरिणामयोग्यं कर्मद्रव्यं तद्विषयेऽवधौ सङ्घेया लोकपल्योपमयोर्भागा विषयत्वेन विज्ञेयाः,
 इदमुक्तं भवति—कर्मवर्गणाद्रव्यं पश्यन् अवधिः क्षेत्रतो लोकस्य सङ्घेयान् भागान् पश्यति, कालतस्तु पल्योपमस्य
 सङ्घेयान् भागान्, उक्तं च—“लोगपलियाण भागं संखेज्जं मुणइ जो मणोदवं। संखेज्जे पुण भागे, पासइ जो कम्मुणो
 जोमं ॥१॥” (वि. ६७०) 'लोए थोऊणयं पलियं' ति लोके—चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकविषयेऽवधौ कालतः स्तोकोनं पल्योपमं विष-
 यतया विज्ञेयम्, किमुक्तं भवति!—क्षेत्रतः समस्तं लोकं पश्यन्नवधिः कालतः स्तोकोनं पल्योपमं पश्यतीति, द्रव्येण सह क्षेत्र-
 कालयोरुपनिबन्धे प्रस्तुते केवलयोरुपनिबन्धप्ररूपणमसमीचीनं, विस्मरणशीलतासूचकत्वादिति चेत्, नैष दोषः, द्रव्यो-
 पनिबन्धस्यात्रापि सामर्थ्यप्रापितत्वात्, तथाहि—पूर्वं 'काले चउण्ह बुद्धी' इत्युक्तम्, कालबुद्धिश्चात्र अनन्तरोक्तकम्मद्रव्य-
 दर्शकापेक्षया प्रतिपादिता, ततोऽस्य समस्तलोकस्तोकोनपल्योपमदर्शिनः सामर्थ्यात्कम्मद्रव्योपरि यत् किमपि ध्रुववर्ग-
 णादि तद्विषयत्वेन द्रष्टव्यम्, अत एव तदुपर्युपरि द्रव्याणि पश्यंतः क्षेत्रकालबुद्धिक्रमेण परमावधिसम्भवोऽप्यनुमेयः,
 द्वितीयगाथाव्याख्या—शरीरशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, तैजसशरीरे कर्मणशरीरे च—एतद्विषयेऽवधाविति भावः, तथा
 तैजसवर्गणाद्रव्यविषयेऽवधौ आपाद्रव्यवर्गणाविषये चावधौ क्षेत्रतः प्रत्येकमसङ्घेया द्वीपसमुद्राः कालश्चासङ्घेयः—पल्यो-
 पमासङ्घेयभागरूपो विषयत्वेनावसातव्यः, इह यद्यप्यविशेषेणोक्तं तथापि तैजसशरीरात् कर्मणशरीरस्य सूक्ष्मत्वात्

तद्दर्शिन इदमेव द्वीपसमुद्रकालासङ्ख्येतत्त्वं बृहद् द्रष्टव्यम्, कर्मणशरीरादप्यवद्धानां तैजसवर्गणाद्रव्याणां सूक्ष्मत्वाद् बृहत्तरं, तेभ्योऽपि भाषाद्रव्याणामतिसूक्ष्मत्वाद् बृहत्तममिति, ननु पूर्वं कर्मद्रव्यदर्शिनः प्रत्येकं लोकपत्योपमभागाः सङ्ख्येया विषयत्वेनोक्ताः, अत्र तु कर्मणशरीरद्रव्यदर्शिनः किमतिस्तोकावेव क्षेत्रकालौ विषयत्वेनाभिहिताविति, उच्यते—पूर्वं कर्मद्रव्याणि कर्मवर्गणागतानि जीवेन शरीरतया अवद्धानि उक्तानि, अत्र तु शरीरतया वद्धानि, वद्धानि चावद्धेभ्यो चादराणि भवन्ति, अव्यूततन्तुभ्यो व्यूततन्तुषु तथादर्शनात्, ततः कर्मणशरीरदर्शिनः स्तोका क्षेत्रकालाबुक्ताविति, अपरस्त्वाह—ननु यदि तैजसद्रव्याणि पश्यतोऽसङ्ख्येया द्वीपसमुद्राः कालश्चासङ्ख्येयो विषयः, तर्हि यत्प्रागुक्तम्—तैजसभाषायान्तरालद्रव्यदर्शिनोऽङ्गुलावलिकासङ्ख्येयभागादि क्षेत्रकालप्रमाणं तद्विरुध्यते, अपान्तरालद्रव्याणि हि तैजसेभ्योऽपि परत्वात्सूक्ष्माणि, तत्र तैजसद्रव्योपलब्धव्यक्षेयक्षेत्रकालाभिधानं तैजसद्रव्येभ्योऽपि परसूक्ष्मद्रव्योपलब्धौ त्वङ्गुलावलिकाऽसङ्ख्येयभागादि क्षेत्रकालाभिधानमिति कथं न विरोधः?, नैप दोषः, इह विचित्रा वस्तुशक्तयः, ततोऽपान्तरालद्रव्याणि प्रारम्भकस्यावधेर्विषयः, तैजसानि त्वसङ्ख्येयद्वीपसमुद्रासङ्ख्येयकालविषयस्येति न कश्चिदोपः, यदिवा अल्पद्रव्याण्यधिकृत्य तत् अङ्गुलावलिकासङ्ख्येयभागादि क्षेत्रकालप्रमाणमुक्तमिदं तु प्रचुरतैजसद्रव्याण्यधिकृत्या सङ्ख्येयद्वीपसमुद्रासङ्ख्येयकालाभिधानमित्यविरोधः ॥ ननु जघन्यावधिप्रमेयं प्रतिपादयता गुरुलघ्वगुरुलघु च द्रव्यं पश्यतीत्युक्तं, न सर्वमेव, विमध्यमावधिप्रमेयमपि च अङ्गुलावलिकासङ्ख्येयभागाद्यभिधानान्न सर्वद्रव्यरूपं, तत्रस्थानामेव दर्शनात्, तत उत्कृष्टावधेरपि किमसर्वद्रव्यरूपमालम्बनमाहोश्चित् सर्वद्रव्यमालम्बनमिति संशयः, ततस्तदपनोदार्थमाह—

“एगपपसोगाढं, परमोही लहह कम्मगसरीरं । लहह अ अगुरुअलहुअं तेअसरीरे भवपुहुत्तं” ॥ ४४ ॥
 प्रकृष्टो देशः प्रदेशः एकश्चासौ प्रदेशश्च एकप्रदेशः तस्मिन्नवगाढं-व्यवस्थितं एकप्रदेशवगाढं-परमाणुव्यथुकादि-
 द्रव्यं, परमश्चासाववधिश्च परमावधिः उत्कृष्टावधिरित्यर्थः, लभते पश्यति, अवध्यवधिमतोरभेदोपचारादवधिः पश्यती-
 त्युक्तम्, तथा कर्मणशरीरं च लभते, आह-परमाणुव्यथुकादिकं द्रव्यमनुक्तं कथं लभ्यते?, यावता एकप्रदेशवगाढं
 कर्मणशरीरमित्युपात्तमेव कस्मान्न योज्यते?, तदसग्यक्, कर्मणशरीरस्य जीवप्रदेशानुसारितया सङ्गातीतप्रदेशवगाहि-
 त्येनैकप्रदेशावगाढत्वायोगात्, लभते चागुरुलघु चशब्दाद् गुरुलघु च जात्यपेक्षया सर्वमे(त्रै)कवचनम्, ततः सर्वाण्यप्ये-
 कप्रदेशवगाढानि कर्मणशरीराणि अगुरुलघूनि गुरुलघूनि च द्रव्याण्यसौ पश्यतीति प्रतिपत्तव्यमिति, तथा तैजसशरी-
 रविषयेऽयधौ कालतो भवपृथक्त्वं तेनासङ्क्षेयेन कालेन विशिष्यते, भवपृथक्त्वमध्य एव स पत्योपमासङ्क्षेयभागः कालो
 नाधिकः, एतन्मध्ये एव च भवपृथक्त्वं न तदतिक्रमेऽपीति । आह-नग्वेकप्रदेशागाढस्य परमाण्वादेरतिसूक्ष्मत्वात्
 तदुपलम्भे वादराणां कर्मणशरीरादीनामुपलम्भो गम्यते एव, ततः किमर्थं तेषां पृथगुपन्यासो?, व्यर्थत्वात्, अथवा
 एकप्रदेशावगाढमित्यपि न वक्तव्यम्, ‘रूपगतं लभते सर्व’मित्यस्य वक्ष्यमाणत्वात्, तदयुक्तं, सम्यग्वस्तुतस्यापरिज्ञा-
 नात्, तथाहि-यः सूक्ष्मं परमाण्वादि पश्यति तेन वादरं कर्मणशरीरादिकमवश्यं द्रष्टव्यम् यो वा-वादरं पश्यति तेन
 सूक्ष्ममप्यवश्यं ज्ञातव्यमिति न कोऽपि नियमः, यतः-‘तेयाभासादवाणमंतरा’ इत्यादिवचनात् प्रथमोपत्तावगुरुलघुद्रव्यं
 पश्यन्नप्यवधिर्न गुरुलघूपलभते, अन्यद्वा अतिस्थूरमपि घटादिकं, तथा मनःपर्यायज्ञानी मनोद्रव्याणि सूक्ष्माण्यपि

पश्यति, चिन्तनीयं तु घटादिकं स्थूलमपि न पश्यति, ज्ञात एवं विज्ञानविषयवैचित्र्यसम्भवे सति संशयव्यवच्छेदार्थमेक-
प्रदेशान्गदग्रहणे सत्यपि शेषविशेषणोपादानमदुष्टमेव, यदप्युक्तम्—अथवा एकप्रदेशावगाढमित्यपि न वक्तव्यमित्यादि,
तदप्यश्लीलं, तस्यैव वक्ष्यमाणस्य प्रपञ्चायास्य प्रवृत्तत्वात्, लभते रूपगतं सर्वं, यत एकप्रदेशावगाढादिकं पश्यतीति,
यदिया एकप्रदेशावगाढग्रहणेन परमाण्यादि द्रव्यं गृहीतम्, शेषं तु कर्मवर्गणापर्यन्तं कर्मणशरीरग्रहणेनोपलक्षितं,
कर्मवर्गणोपरितनं तु सर्वमपि द्रव्यमगुरुलघुग्रहणेन गृहीतं, चशब्दसूचितगुरुलघुग्रहणेन तु घटपटभूभूधरादिकमतः
समस्तपुद्गलास्तिकायविषयत्वं परमावधेरनेन सूत्रेणाबिभृक्तं, तथा च सति रूपगतं लभते सर्वमित्येतद् वक्ष्यमाणमस्यैव
नियमाय प्रतिपत्तव्यम्, 'सिद्धे सत्यारम्भो नियमाय भवती'ति न्यायात्, एतदेव रूपगतं सर्वं लभते, नान्यदित्यलं
विस्तरेण ॥ तदेवं परमावधेर्द्रव्यरूपो विषय उक्तः, अधुना क्षेत्रकालौ तद्विषयतया प्रतिषिपादयिषुराह—
“परमोहि असंखेज्जा लोगमेत्ता समा असंखेज्जा । रुवगयं लहइ सबं खेसोवमियं अगणिजीवा ॥ ४५ ॥”

परमश्चासावयधिश्च परमावधिः, क्षेत्रतोऽसंखेयानि लोकमात्राणि, खण्डानि इति गम्यते, लभते इति सम्बन्धः,
कालतस्तु समा—उत्सर्व्विषयवसर्पिणीरसंखेया एव लभते, तथा द्रव्यतो रूपगतं—मूर्त्तद्रव्यजातं ‘लभते’ पश्यति ‘सर्वं’
समस्तं, किमुक्तं भवति?—परमाण्वादिभेदभिन्नं समस्तं पुद्गलास्तिकायं पश्यतीति, भावतस्तु प्रतिद्रव्यं संखेयानसंखेयान् वा
पर्यायानिति । यदुक्तमसंखेयानि लोकमात्राणि खण्डानि परमावधिः पश्यतीति, तदसंखेयकमूनमधिकं च कोऽपि सङ्कल्प-
येदतो नियतपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—उपमीयतेऽनेन उपमितं, बाहुलकात् करणे निष्ठाप्रत्ययः, क्षेत्रस्योपमितं क्षेत्रोपमितं,

क्षेत्रप्रमाणकारिणः प्रागभिहिता एवाग्निजीवाः, इदमुक्तं भवति-उत्कृष्टावधेर्विषयत्वेन क्षेत्रतो येऽसङ्ख्येया लोकाः प्रोक्तास्ते प्रागभिहितस्वागवाहनाव्यवस्थापितोत्कृष्टासङ्ख्येयसूक्ष्मवादराग्निजीवसूच्या परमावधिमतो जीवस्य सर्वतो भ्रम्यमाणया यत्प्रमाणं क्षेत्रं व्याप्यते तत्प्रमाणाः समवसेया इति, ननु रूपगतं लभते सर्वमित्येतदनन्तरगाथायामर्थतोऽभिहितमेव ततः किमर्थं पुनरत्राभिहितम्?, तदयुक्तम्, अत्रार्थे परिहारस्य प्रागेवोक्तत्वाद्, अथवा अनन्तरगाथायामेकप्रदेशावगाढमित्यादि परमावधेः द्रव्यपरिमाणमुक्तम्, इह तु रूपगतं लभते सर्वमिति क्षेत्रकालयोर्विशेषणं, तच्चैवम्-क्षेत्रकालद्वयं लोकमात्रासङ्ख्येयखण्डासङ्ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीलक्षणं यदि रूपिद्रव्यानुगतं भवति ततः समस्तं लभते, न केवलं, तस्यारूपित्वादवधिज्ञानस्य च रूपिद्रव्यनियन्धनत्वात्, इत्थंभूतपरमावधिकलितश्च नियमादन्तर्मुहूर्तमात्रेण केवलालोकलक्ष्मीमासादयति, उक्तं च-‘परमोहिम्नाणविदो केवलमंतोमुहूर्तमेतेषां’ (वि. ६८९) ॥ तदेवं मनुष्यानधिकृत्य क्षायोपशमिकः खल्वनेकप्रकारोऽग्रधिरूकः, सम्प्रति तिरश्चोऽधिकृत्य तं प्रतिषिपादयिपुराह-

“आहारतेयलंभो, उक्कोसेणं तिरिखखजोणीसु । गाउय जहण्णमोही नरएसु य जोयणुक्कोसो ॥ ४६ ॥”

आहारश्च तेजश्च आहारतेजसी तयोर्लाभः प्राप्तिः परिच्छित्तिरित्येकोऽर्थः आहारतेजोलाभः, सूत्रे च लम्भ इति निर्देशः प्राकृतत्वाद्, आहारतेजोग्रहणमुपलक्षणं, ततः यान्यौदारिकवैक्रियाहारकतैजसद्रव्याणि यानि च तदन्तरालेषु तदयोग्यानि तेषां सर्वेषामपि परिग्रहणं, उत्कर्षतस्तिर्यग्योनिषु, किमुक्तं भवति?-तैर्यग्योनिकसत्त्वाधारो योऽवधिः स उत्कर्षत औदारिकवैक्रियाहारकतेजोद्रव्याणि तदन्तरालद्रव्याणि च सर्वाणि पश्यतीति, उक्तं च-“ओरालियवेउव्वियआहार-

गतेयगाइंतिरिपसु। उक्कोसेणं पेच्छइ जाइं च तदंतरालेसु ॥ १॥” (वि. ६९१) एतद्द्रव्यानुसारेण क्षेत्रकालभावा अपि परि-
च्छेद्यतया स्वयमभ्यूहाः, तदेवं यदुक्तम्—“काओ भवपच्चइआ, खओवसमियाओ काडओ वि।” इति तत्र क्षायोपशमिकप्रकृ-
तयोऽभिहिताः, अथ भवप्रत्ययास्ताः प्रतिपाद्याः, ताश्च सुरनारकाणां भवन्ति, तत्राल्पवक्तव्यत्वात् प्रथमं नारकाणामभिधि-
त्सुराह—‘गाउये’ त्यादि, ‘नरकेषु तु’ नरकेषु पुनरुक्तपेव मध्ये जघन्योऽवधिः क्षेत्रतो गव्यूतं पश्यति, स च सप्तमपृथि-
व्यामवसातव्यः, उरुकुटस्तु योजनं पश्यति, स च प्रथमायां पृथिव्याम्, आह च भाव्यकृत्—“भणितो खयोवसमिओ, भवपच्च-
इओ स चरमपुढवीप। गाउयमुक्कोसेणं पढमाए जोयणं होइ ॥ १॥” (वि. ६९२) इत्थंभूतक्षेत्रानुसारेण द्रव्यादयः स्वयं परिभाव-
नीयाः॥ तदेवं सामान्येन नारकजातिमधिकृत्याभिहितमुक्कुटमवधि क्षेत्रपरिमाणम्, अथ तदेव रत्नप्रभादिपृथिवीभागेनाह—
“वस्तारि गाउयाइं, अद्दुहाइं तिगाउयं चेव। अद्दुहाइं तिगाउयं च नरएसु ॥ ४७ ॥”

इह नरका नाम नारकाणामाश्रयाः, ते च सप्तपृथिव्याधारत्वेन सप्तधा भिद्यन्ते, तत्र नरकेषु रत्नप्रभायां उक्कुटमवधि क्षेत्र-
परिमाणं चरयारि गव्यूतानि जघन्यमर्द्धचतुर्थानि, शर्कराप्रभायामुक्कुटमर्द्धचतुर्थानि, अर्द्धचतुर्थं येषां तान्यर्द्धचतुर्थानि,
सार्द्धानि त्रीणि गव्यूतानीति भावः, जघन्यं त्रीणि गव्यूतानि, वालुकाप्रभायामुक्कुटं त्रीणि गव्यूतानि जघन्यमर्द्धतृती-
यानि, पद्मप्रभायामुक्कुटमर्द्धतृतीयानि जघन्यं द्वे गव्यूते, धूमप्रभायामुक्कुटं द्वे गव्यूते जघन्यं द्व्यर्द्धं गव्यूतं, तमःप्रभाया-
मुक्कुटं द्व्यर्द्धं गव्यूतं, द्वितीयमर्द्धं यस्य तत् द्व्यर्द्धं, सार्धमित्यर्थः, पूरणार्थो वृत्तावन्तर्भूतो यथा द्वितीयो भागो द्विभाग
इत्यत्र, जघन्यं गव्यूतं, तमस्तमःप्रभायामुक्कुटं गव्यूतं जघन्यमर्द्धं गव्यूतं, सर्वत्रोक्कुटमर्द्धगव्यूतोऽनेन जघन्यमिति तात्प-

र्यम्, अथ जपन्यमनुक्तं कुतोऽवसीयते?, उच्यते, प्रज्ञापनासूत्रात्, तथा च तत्सूत्रम्—“रयणप्पभापुढविनेरइया णं भंते ! केवइयं खेत्तं ओहिणा जाणंति पासंति १, गोयमा ! जहण्णेणमच्छुडाइं गाडयाइं, उक्कोसेणं चत्तारि गाडयाइं जाणंति पासंति. सक्करप्पभापुढविनेरइयाणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं तिन्नि गाडयाइं उक्कोसेणं अच्छुडाइं गाडयाइं जाणंति पासंति, वाळुयप्पभापुढविनेरइयाणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अह्माइज्जाइं गाडयाइं उक्कोसेणं तिन्नि गाडयाइं जाणंति पासंति, पंक्कप्पभापुढविनेरइयाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं दोन्नि गाडयाइं उक्कोसेणं अह्माइज्जाइं गाडयाइं जाणंति पासंति, धूसप्पभापुढविनेरइयाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं दिवहं गाडयं उक्कोसेणं दो गाडयाइं जाणंति पासंति, तमप्पभापुढवीनेरइयाणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं गाडयं उक्कोसेणं दिवह्मुगाडयं जाणंति पासंति, अहे सत्तमाए पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अद्धगाडयं उक्कोसेणं गाडयं जाणंति पासंति” ननु यदि सप्तमपृथिव्यामर्द्धगव्यूतं जघन्यमवधिक्षेत्रपरिमाणं तर्हि यदुक्तं प्राक् ‘गाडय जहण्णमोही नरएसु य’ इति तद् व्याहन्यते, नैष दोषः, उत्कृष्टजघन्यापेक्षया तदभिधानात्, इदमत्र हृदयम्—सप्तस्वपि पृथिवीषु यद् गव्यूतचतुष्टयादिकमुत्कृष्टमवधिक्षेत्रपरिमाणं तन्मध्ये सप्तमपृथिवीनारकाणां गव्यूतलक्षणमवधिक्षेत्रं स्वस्थाने उत्कृष्टमपि शेषपृथिव्युत्कृष्टापेक्षया सर्वस्तोक्तवाजघन्यमुक्तमिति, न चैतत् स्वमनीषिकाविजृम्भितं, यत आह भाष्यकृत—“अच्छुट्टगाइयाइं, जहण्णयं अद्धगाडयंताइं । जं गाडयंति भणियं तंपिय उक्कोसगजहण्णं ॥१॥ (वि. ६९४) तदेवं नारकसम्बन्धिनो भवप्रत्ययाचधेः स्वरूपमभिहितम्, सम्प्रति देवसम्बन्धिनः प्रतिपिपादयिपुरिदं गाथात्रयमाह—

“सक्तीसाणा पदमं, दोच्चं च सणकुमारमाहिंदा । तच्चं च बंभलंतग सुकसहस्सारग चउत्थिं ॥ ४८ ॥
आणयपाणयकल्पे, देवा पासंति पंचमिं पुढविं । तं चैव आरणञ्चुय ओहीणाणेण पासंति ॥ ४९ ॥
छट्ठिं हेट्ठिममज्झिमगेविज्जा.सत्तमिं च उचरिह्हा । संभिन्नलोगनार्लिं, पासंति अणुत्तरां देवा ॥ ५० ॥
शक्रश्च ईशानश्च शकेशानौ-सौधर्मेशानकल्पदेवेन्द्रौ प्रथमां रत्नप्रभाभिधानां पृथिवीं, पश्यन्तीति क्रियां द्वितीयगा-
थायां वक्ष्यति, शकेशानग्रहणं चोपलक्षणं तेन सौधर्मेशानकल्पनिवासिनो देवाः सामानिकादयोऽपि परिगृह्यन्ते; तेषा-
मप्यवधिना रत्नप्रभायाः पृथिव्याः सर्वान्तिममधस्तनं भागं यावदर्शनात्, द्वितीयां च पृथिवीमित्यग्रतः सम्बध्यते,
सनत्कुमारमाहेन्द्रौ-तृतीयचतुर्यकल्पदेवाधिपौ, अत्रापीन्द्रग्रहणमुपलक्षणं तेन तत्कल्पनिवासिनः सामानिकादयोऽपि
प्रतिपत्तव्याः, एवं तृतीयां च पृथिवीं ब्रह्मलोकलान्तकदेवेन्द्रोपलक्षितास्तत्कल्पनिवासिनो देवाः पश्यन्ति, शुक्रसहस्रार-
सुरेन्द्रोपलक्षितास्तत्कल्पनिवासिनश्चतुर्यां (धीं) पृथिवीं पश्यन्ति । द्वितीयगाथाव्याख्या-आनतप्राणतकल्पे प्राकृतत्वाद्दि-
भक्तिवचनव्यत्यय इति वचनात् द्वयोरर्थयोरेकवचनं, ततोऽयंमर्थः-आनतप्राणतयोः कल्पयोर्देवाः पश्यन्ति पञ्चमीं
पृथिवीं, तामेव आरणाच्युतयोः कल्पयोर्देवा अवधिज्ञानेन पश्यन्ति, स्वरूपकथनमेवेदम्, नतु व्यवच्छेदकमवधिज्ञानस्य-
वेह प्रस्तुततया व्यवच्छेद्याभावात्, नवरं तां विशुद्धतरां बहुपर्यायां चेति प्रतिपत्तव्यम्, उत्तरोत्तरदेवानां विमलतरा-
वधिज्ञानसद्भावात् । तृतीयगाथाव्याख्या-लोकपुरुषप्रीवास्थाने भवानि त्रैवेयकानि विमानानि, तानि च त्रिधा-अधस्त-
नत्रैवेयकानि मध्यमत्रैवेयकानि उपरितनत्रैवेयकानि च, तत्राधस्तनमध्यमत्रैवेयका आधेये आधारोपचारात् अधस्तनम-

ध्यमग्रेयैकविमानवासिनो देवाः पृथ्वीं तमःप्रभाभिधानां पृथिवीं पश्यन्ति, सप्तमीं च पृथिवीं उपरितना-उपरितनग्रेयैकविमानवासिनो देवाः पश्यन्ति, तथा सप्तिमां चतसृष्वपि दिक्षु स्वज्ञानेन व्याप्तां लोकनाडीं चतुर्दशरजुप्रमाणां कन्याचोलकसंस्थानामवधिना पश्यन्ति 'अनुत्तरा' अनुत्तरविमानवासिनो देवाः । एष क्षेत्रतो देवानां भवप्रत्ययावधेर्विषय उक्तः, एतदनुसारेण द्रव्यतः कालतो भावतश्चावसेयः, तदेवमधो वैमानिकावधेः क्षेत्रपरिमाणं प्रतिपादितम्, अधुना तिर्यगूर्ध्वं च तत्प्रतिपादयन्नाह—

“एषसिमसंखेज्जा, तिरियं दीवा य सागरा चैव । बहुययरं उवरिमगा उहं च सकप्पथूभाइ ॥ ५१ ॥

एतेषां सौधर्मादिदेवानां सहायन्ते इति सङ्खेया न सङ्खेया असङ्खेयास्तिर्यक् द्वीपाश्च जम्बूद्वीपादयः सागराश्च लवणसागरादयः, क्षेत्रतोऽनधिपरिच्छेद्यतया इति वाक्यशेषः, तदेव द्वीपसमुद्रासङ्ख्येयं बहुतरकं-प्रभूततरं पश्यन्ति उपरिमा एव उपरिमकाः, उपर्युपरि देवलोकनिवासिनो देवा इत्यर्थः, उपर्युपरिदेवलोकनिवासिनां देवानां विशुद्धविशुद्धतरावधिज्ञानसम्प्राप्तात्, तथा ऊर्ध्वं स्वकल्पस्तूपाद्येव यावत्, आदिशब्दात् ध्वजादिपरिग्रहः, क्षेत्रं सौधर्मादयो देवाः सर्वेऽपि पश्यन्ति, न परतः, तथा भवस्वाभाव्यात्, जघन्यतः पुनरमी सर्वेऽपि सौधर्मादयोऽनुत्तरविमानवासिपर्यन्ता अङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रं क्षेत्रं पश्यन्ति, उक्तं च प्रज्ञापनायाम्—“सोहम्मगदेवा णं भंते ! केवइयं खेत्तं ओहिणा जाणंति पासंति ? गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं अहे जाव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए हेद्धिल्ले चरिमंते, तिरियं जाव असंखेज्जे दीवसमुद्धे, उहं जाव सगाइं विमाणाइं ओहिणा जाणंति पासंति, एवं ईसाणगदेवावि, सणकुमारदेवावि एवं चैव, नवरं 'अहे जाव दोच्चाए सक्करप्पभाए पुढवीए हेद्धिल्ले चरिमंते, एवं माहिंदेवावि, बंभलोगलंगदेवा तच्चाए

पुढवीए हेडिछे चरिमंते, महासुक्कसहसारगदेवा चउत्थीए पंकप्पभाए पुढवीए हेडिछे चरिमंते, आणयपाणयआरण-
अञ्जयेदेवा अहे पंचमाए पुढविए धूसप्पभाए हेडिछे चरिमंते, हेडिममज्झिमगेविज्जगदेवा अहे जाव छट्ठीए तमाए पुढवीए
हिडिछे चरिमंते, उवरिमगेविज्जगदेवा.णं भंते ! केवइयं खेत्तं ओहिणा जाणंति पासंति?, गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असं-
खेज्जभागं उक्कोसेणं अहे सत्तमाए पुढवीए हेडिछे चरिमंते, तिरियं जाव असंखिज्जे दीवसमुदे, उहुं जाव सगाइ विमा-
णाइ ओहिणा जाणंति पासंति, अणुत्तरोववाइदा णं भंते ! देवा णं केवइयं खेत्तं ओहिणा जाणंति पासंति ?, गोयमा !
जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं संभिन्नं लोगनालं जाणंति पासंति”, अत्र अपर आह—नन्वङ्गुलासङ्खेयभाग-
प्रमितोऽवधिः सर्वजघन्यो भवति, सर्वजघन्यश्चावधिसिर्यद्भुमनुव्येयेव, न शेषेषु, यत आह भाव्यकृत् स्वकृतभाष्य-
टीकायाम्—“उरकट्टो मनुष्येय्वेव नान्येषु, मनुष्यतिर्यग्योनिषु जघन्यो नान्येषु, शेषाणां मध्यम एवे”ति, वक्ष्यति च—‘उक्कोसो
मणुपसुं मणुस्सतिरिच्छपसु य जहण्णो’ इति(वि.७०३) तत्कथमिह वैमानिकानां सर्वजघन्य उक्तः?, उच्यते—सौधमार्तिदेवानां
पारभाषिकोऽप्युपपातकालेऽवधिः सम्भवति, स च सर्वजघन्योऽपि कदाचिदवाप्यते, उपपातानन्तरं तु देवभवप्रत्ययज-
स्ततो न कश्चिदोपः, आह च दुष्यमानधकारनिमग्नजिनप्रवचनप्रदीपो भाव्यकृत् जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणः—“वैमानि-
याणमंगुलभागमसंखं जहण्णतो होइ । उववाए परभविओ, तब्भवजो होइ तो पच्छा ॥१॥” (वि.७०२) तदेवं वैमानि-
कानामवधिक्षेत्रपरिमाणमुक्तम्, इदानीं सामान्यतस्तद्वर्जदेवानां प्रतिपिपादयिषुराह—
“संखेज्जजोपणा खल्ल, देवाणं अट्ठसागरे ऊणे । तेण परमसंखेज्जा जहण्णयं पण्णवीसं तु ॥ ५२ ॥

सङ्क्षेयानि च तानि योजनानि च सङ्क्षेययोजनानि, खलुशब्द एवकारार्थः च चावधारणे अस्य च उभयथा सम्बन्धं
उपदर्शयिष्यामः, देवानामर्द्धसागरे पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् अर्द्धसागरोपमे न्यूने आयुषि सति, किमुक्तं
भवति, ?-अर्द्धसागरोपमे न्यूने आयुषि सति देवानां सङ्क्षेययोजनान्येवावधिक्षेत्रं, तथा देवानां सङ्क्षेययोजनान्यवधि-
क्षेत्रमर्द्धसागरोपमे न्यून एयायुषि सति, न परिपूर्णं नाप्यधिकं इति, ततः परं सम्पूर्णार्द्धसागरोपमादावायुषि पुनरसङ्क्षे-
यानि योजनान्यवधिक्षेत्रमवसेयम्, ऊर्ध्वमधस्तिर्यक् च संस्थानविशेषाद्वक्ष्यमाणाद् भावनीयम् ॥ उक्तं उत्कृष्टमव-
धिक्षेत्रम्, अथ जघन्यमाह-‘जहण्य’मित्यादि, जघन्यमवधिक्षेत्रमिति देवानामिति वर्तते, पञ्चविंशतिस्तुशब्दस्य
पञ्चकारार्थत्वात् पञ्चविंशतिरेव योजनानि, तानि च दशवर्षसहस्रस्थितीनां भवनपतिव्यन्तराणामवसातव्यानि, ‘पण-
वीस ज्ञोयणाई दसवाससहस्तिस्सया ठिई जेसि’ मिति वचनात्, ज्योतिष्काः पुनरसङ्क्षेयस्थितिकत्वाज्जघन्यतोऽपि सङ्क्षे-
ययोजनप्रमितान् सङ्क्षेयान् द्वीपसमुद्रान् अवधिज्ञानतः पश्यन्ति, उत्कर्षतोऽपि सङ्क्षेययोजनप्रमितानेव सङ्क्षेयान्
द्वीपसमुद्रान्, केवलमधिकतरान्, उक्तं च प्रज्ञापनायाम्-“जोइसियाणं भंते ! क्रेवइयं खित्तं ओहिणा जाणंति पासंति ?,
गोयमा ! जहन्नेणवि संखिल्ले दीवसमुद्दे उक्कोसेणवि संखिल्ले दीवसमुद्दे” भाष्यकारोऽप्याह-“दुविहोऽवि जोइ[सि]याणं,
संखेल्लो ठिइविसेसेणं ।” (वि. ७०१) अत्र सङ्क्षेयः सङ्क्षेययोजनप्रमितसङ्क्षेयद्वीपसमुद्रचिपयः स्थितेर्विशेषात्, स्थिते-
रसङ्क्षेयत्वादित्यर्थः ॥ अथ अयमेव चावधिर्षेयामुत्कृष्टादिभेदभिन्नो भवति तानुपदर्शयन्नाह-
“उक्कोसो मणुएछं, मणुसतेरिच्छएसु य जहण्णो । उक्कोस लोममिच्चो पडिवाइ परं अपडिवाइ ॥ ५३ ॥”

इह द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्चोत्कृष्टोऽवधिर्भुग्वेव, न देवादिषु, तथा मनुष्याश्च तिर्यश्च मनुष्यतिर्यश्च-
स्तेषु मनुष्यतिर्यक्षु च जघन्यः, चक्षन्द एवकार्यः, मनुष्यतिर्यक्ष्वेव जघन्यो, न नारकसुरेषु, तत्र प्रतिपातिष्ववधिषु मध्ये
उत्कृष्टोऽवधिः प्रतिपतितुं शीलमस्येति प्रतिपाती लोकमात्र एव, मात्रशब्दोऽलोकव्यवच्छेदार्थः, इदमत्र हृदयम्—
यद्यवधिः प्रतिपतति तत उत्कर्षतो लोकमात्र एव, न लोकात् परं प्रदेशमात्रमपि पश्यन्, तथा चाह—‘परं अपडिवाह’
ततो लोकात् परमेकमप्याकाशप्रदेशं पश्यन् नियमाद् अप्रतिपाती, क्षेत्रपरिमाणद्वारे प्रस्तुते प्रसङ्गतः प्रतिपात्यप्रतिपाति-
स्वरूपाभिधानमवुष्टमेव, विनयजनप्रतिपत्तिलाघवात्, उक्तं क्षेत्रपरिमाणद्वारम् १ ॥ अधुना संस्थानद्वारमभिधित्सुराह—
थिबुगागार जहणो, बहो उक्कोस्समायतो किंचि । अजहणंमणुक्कोस्सो य, खेत्ततोऽणेगसंठाणो ॥ ५४ ॥

स्तिबुकः—उदधिन्दुस्तस्येवाकारो यस्यासौ रित्बुकाकारो जघन्यावधिः, तमेव स्पष्टयति—वृत्तः, सर्वतो वृत्त इति भावः,
पनकक्षेत्रस्य वत्तुलत्वाद्, उत्कृष्टः—परमावधिः, आयतः—प्रदीर्घः, किञ्चित्—मनाक्, वह्निजीवसूच्या अवधिमच्छरीरस्य सर्वतो
भ्राम्यमाणया व्याप्यमानस्य क्षेत्रस्य एतदाकारभावात्, उक्तं च—‘पणको थिबुगागारो, तेण जहन्नावही तदागारो ।
इयरो सेडिपरिक्खेवतो सदेहाणुवत्तीए ॥१॥’ (वि. ७०४) तथा ‘अजघन्योत्कृष्टश्च’ न जघन्यो नाप्युत्कृष्टः अजघन्योत्कृष्टः,
चक्षन्दोऽवधारणे, अजघन्योत्कृष्ट एव, ‘क्षेत्रतोऽनेकसंस्थानः’ अनेकानि संस्थानानि यस्यासावनेकसंस्थानः, एवं तावज्ज-
घन्योत्कृष्टावधिसंस्थानमभिहितम् ॥ सम्प्रति विमध्यमावधिसंस्थानप्रतिपादनार्थमाह—

तप्पागारे पल्लग-पडहग-झल्लरि-मुइंग-पुण्फ-जवे । तिरिय-मणएस ओही. नाणाधिइमंत्तिओ भणिओ ॥५५॥

इह उत्तराद्धं तिर्यग्मनुष्याणामवधेर्नानाविधसंस्थानभणनात् पूर्वाद्धेन संस्थानप्रतिपादनं यथाक्रमं नारकभवन-
पतिव्यन्तरज्योतिष्कल्पोपपन्नकल्पातीतग्रेयकानुत्तरसुराणामवधेर्वसतव्यम्, तथा च पूर्वार्द्धप्रतिपादितसंस्थानविषयं
भाष्यम्—“नेरइय-भयण-वणयर-जोइस-कप्पालयाणमोहिस्स । गेविज्जणुत्तराण य होंतागिइओ जहासंखं ॥१॥” (वि. ७०७)
तमो नाम काष्ठसमुदायविशेषो यो नदीप्रवाहेण प्लाव्यमानो दूरादानीयते, स च आयतव्यस्त्रयं भवति, तस्येवाकारो
यस्यासी तमाकारोऽवधिर्नारकाणां, ‘पह्लुग’ति पह्लुको नाम लाटदेशे धान्याधारविशेषः, स च ऊर्ध्वायत उपरि च
किञ्चित्सङ्क्षिप्तः, आकारशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, पह्लुकस्येवाकारो यस्यासौ पह्लुकाकारो भवनपतीनां, पटहः—आतोद्य-
विशेषः, स च किञ्चिदायत उपर्यधश्च समप्रमाणः, पटह एव पटहकस्तदाकारोऽवधिर्व्यन्तराणाम्, तथा उभयतो विस्तीर्णा
चर्मोवनजमुला मध्ये सङ्गृह्णा ढक्काकारा झहरी—आतोद्यविशेषरूपा तदाकारोऽवधिर्ज्योतिष्कदेवानां, मृदङ्गो—वाद्य-
विशेषः, स चाथस्ताद्विस्तीर्ण उपरि च तनुकः सुभतीतस्तदाकारोऽवधिः—सौधर्मादिदेवानामच्युतदेवपर्यन्तानां, ‘पुष्फ’ति
पदैकदेशो पदसमुदायोपचारात् समशिक्षा पुष्पभृता चङ्गेरी पुष्पचङ्गेरी परिगृह्यते, तदाकारोऽवधिर्ग्रेयकविमाननिवासि-
देवानां, ‘जव’ इति अत्रापि पदैकदेशो पदसमुदायोपचारात् यवनालक इति द्रष्टव्यम्, यवनालको नाम कन्याचोलकः,
स च मरुमण्डलादिप्रसिद्धश्चरणकरूपेण कन्यापरिधानेन सह सीवितो भवति येन परिधानं न खसति, कन्यानां चैप
मस्तकप्रदेशेन प्रक्षिप्यते, अत एवायमूर्ध्वः सरकञ्चुक इति व्यपदिश्यते, तथा च तत्रादिव्याख्यानं कुर्वन्नाह भाष्यकृत्—
“तप्पेण समागारो तप्पागारो स चाययत्तंसो । उइढायओ थ पह्लो, उवरिं च स किञ्चि संखित्तो ॥ २ ॥ नच्चायओ

समोऽविय, पडहो हिट्ठोवरिं.पईओ सो । चम्मावणद्धविच्छिणवलयरूवा य झल्लरिया ॥३॥ उड्डहायओ मुइंगो, हेट्ठा रुंदो तहोवरिं तणुओ । पुप्फसिहाक्खिरइया, चंगेरी पुप्फचंगेरी ॥ ४ ॥ जवनालउत्ति भणिओ, उच्चो सरकंचुओ कुमारीए । अह सव्वकालनियओ कायाइक्कोऽवि सेसाणं ॥ ५ ॥” इति, (वि.७०८-११) यवनालकाकारोऽवधिरनुत्तरसुराणां । एष च नारकादीनामनुत्तरसुरपर्यन्तानामेतदाकारः सर्वकालनियतः प्रत्येतव्यः । ‘तिरियमणुएसु’ इत्यादि, तिर्यञ्चश्च मनुज्याश्च तिर्यङ्मनुज्यास्तेषु अवधिनानाविधं संस्थितं संस्थानं यस्य स नानाविधसंस्थितः, स्वयम्भूरमणजलनिधिवांसिमत्स्यगण-वत्, अपिच-तत्र मत्स्थानां वडयाकारं संस्थानं निषिद्धं, तिर्यङ्मनुज्यावधेस्तु तदपि भवति, उक्तं च-“नाणागारो तिरियमणुएसु मच्छा सयंभूरमणेइ । तत्थ वलयं निसिद्धं, तरिसह पुण तं पि होज्जा हि ॥ ६ ॥ (वि.७१२)” भणितः-प्रतिपादितस्तीर्थकरणधरैः, अनेन च संस्थानप्रतिपादनेनेदमावेदितम्-भवनपतिव्यन्तराणामूर्ध्वं प्रभृतोऽवधिर्वमानि-कानामधः एयेतिष्कनारकाणां तिर्यग् विचित्रो नरतिरश्चाम्, आह च भाष्यकृत्-“भवणवइ-वंतराणं उड्डं बहुगो अहो य सेसाणं । नारग-जोइसियाणं तिरियं ओरालिओ चित्तो ॥ ७ ॥” (वि.७१३) उक्तं संस्थानद्वारम् २ । सम्प्रति सप्रतिपक्ष-मानुगामिकद्वारार्थं प्रचिकटयिष्येदमाह-

अणुगामिओ य ओही, नेरइयाणं तहेंव देवाणं । अणुगामी अणुगामी मीसो य मणुस्सतेरिच्छे ॥ ५६ ॥ गच्छन्तं पुरुषमासमन्तात् अनुगच्छतीत्येवंशीलः अनुगामी अनुगाम्येवानुगामिकः, स्वार्थे कप्रत्ययः, यदिवा अनुगमः प्रयोजनमर्थेत्यानुगामिकः, अनुशक्तिकादिपाठाभ्युपगमादुभयपदवृद्धिः, आनुगामिकश्चार्थेवधिर्द्विधा, तद्यथा-अन्तगतो

मध्यगतः, अथान्तगत इति कः शब्दार्थः?, उच्यते, इह पूर्वाचार्यप्रदक्षितमर्थत्रयम्, अन्ते-आत्मप्रदेशानां पर्यन्ते गतः-
 स्थितोऽन्तगतः, काऽत्र भावनेति चेत्, उच्यते-इहावधिरूपद्यमानः कोऽपि स्पष्टरूपतयोत्पद्यते, स्पष्टकं च नाम
 अवधिज्ञानप्रभाया गयाक्षजालादिद्वारविनिर्गतप्रदीपप्रभाया इव प्रतिनियतो विच्छेदविशेषः, तथा चाह भाष्यकृत्स्वो-
 पज्ञभाष्यटीकायां-“स्पष्टकमवधिविच्छेदकविशेष” इति, तानि च एकजीवस्यासङ्ख्येयानि सङ्ख्येयानि वा भवन्ति, यद्व-
 क्ष्यति-‘फण्डा य असंख्येया संख्येजे यावि एगजीवस्स’ (वि. ७३८) इति, तानि च विचित्ररूपाणि कानिचित्पर्यन्तव-
 त्तिषु आत्मप्रदेशेषूपपद्यन्ते, तत्रापि कानिचित्पुरुतः कानिचित्पृष्ठतः कानिचिदधोभागे कानिचिन्मध्यवर्त्तिव्यात्मप्रदेशेषु,
 तत्र यः पर्यन्तवर्त्तिव्यात्मप्रदेशोऽव्यवधिरूपद्यते स आत्मनः पर्यन्ते स्थित इतिकृत्वा अन्तगत इत्यभिधीयते, तैरेव
 पर्यन्तवर्त्तिभिरात्मप्रदेशैः साक्षादवबोधात्, अथवा औदारिकशरीरस्यान्ते गतः-स्थितोऽन्तगतः, औदारिकशरीरमधि-
 कृत्य कयाचिदेकया दिशोऽपलम्भात्, इदमपि स्पष्टरूपकमवधिज्ञानं, अथवा सर्वेषामप्यात्मप्रदेशानां क्षयोपशमभावेऽ-
 पि औदारिकशरीरान्ते कयाचिदेकया दिशा यद्वशादुपलभते सोऽप्यन्तगतः, आह-यदि सर्वेषामप्यात्मप्रदेशानां क्षयो-
 पशमस्ततः सर्वतः किं न पश्यति?, उच्यते, एकदिशैव क्षयोपशमसम्भवात्, विचित्रो हि देशाद्यपेक्षया कर्मणां क्षयोपशमः,
 ततः सर्वेषामप्यात्मप्रदेशानामित्थंभूत एव स्वसामग्रीवशात् क्षयोपशमः संवृत्तो यदौदारिकशरीरमपेक्ष्य कयाचिद्विवक्षि-
 तया दिशा पश्यतीति, तथा चोक्तं नन्दध्वन्यनचूर्णौ “ओरालियसरीरंते ठियं-गयंति एगट्ठं, तं च आयप्पएसफण्डुगाव-
 हिएगदिसोपलंभाओ य अंतगयमोहिनानं भन्नइ, अहवा सवायप्पएससेसु विसुद्धेसुवि ओरालियसरीरंतेण एगदिसि पासेण

गयमंतगयंति भण्णइ” इति, एष द्वितीयोऽर्थस्तृतीयः पुनरयं-एकदिग्भाविना तेनावधिना यदुद्योतितं क्षेत्रं तस्यान्ते यत्तते सोऽवधिः, अयधिज्ञानवतस्तदन्ते वर्तमानत्वात्, ततोऽन्ते एकदिगतस्यावधिविषयस्य पर्यन्ते गतः-स्थितोऽन्तगतः, अन्तगतैश्चावधिखिधा, तद्यथा-पुरतोऽन्तगतः पृष्ठतोऽन्तगतः पार्श्वतोऽन्तगतश्च, तत्र यथा कश्चित् पुरुषो हस्तगृहीतया दीपिकया पुरतः प्रेर्यमाणया पुरत एव पश्यति, नान्यत्र, एवं येनावधिना तथाविधक्षयोपशमभावतः पुरत एव सङ्क्षे-
यान्यसङ्क्षेयानि वा योजनानि पश्यति, नान्यत्र, सोऽवधिः पुरतोऽन्तगत इत्यभिधीयते, तथा स एव पुरुषो यथा पृष्ठतो हस्तेन ध्रियमाणया दीपिकया पृष्ठत एव पश्यत्येवं येनावधिना पृष्ठत एव सङ्क्षेयान्यसङ्क्षेयानि वा योजनानि पश्यति सः पृष्ठतोऽन्तगतः, येन पुनः पार्श्वत एकतो द्वाभ्यां वा सङ्क्षेयान्यसङ्क्षेयानि वा योजनानि पश्यति स पार्श्वतोऽन्त-
गतः, उक्तं च नन्द्यध्ययने-“पुरतोऽन्तगणं ओहिणणेणं पुरतो चेव संखेज्जाणि वा असंखेज्जाणि वा जोयणाइं जाणइं पासइ, मगगतोऽन्तगणं ओहिणणेणं मगतो चेव संखेज्जाणि वा असंखेज्जाणि वा” इत्यादि, मध्यगत इत्यत्रापि त्रिधा व्याख्यानं, इह मध्यं प्रसिद्धं दण्डादेरिव, तत्रात्मप्रदेशानां मध्ये-मध्यवर्त्तिव्यात्मप्रदेशेषु गतः-स्थितो मध्यगतः, अयं च स्पष्टकरूपः सर्वदिगुपलम्भकारणं मध्यवर्त्तिनामात्मप्रदेशानामवधिरवसातव्यः, अथवा सर्वेषामप्यात्मप्रदेशानां क्षयोप-
शमभावेऽपि औदारिकशरीरमध्यभागोपलब्धेः, तन्मध्ये गतो मध्यगतः, उक्तं च नन्द्यध्ययनचूर्णौ-“ओरालियसरीरमज्जे फडुगविसुद्धीतो सदायण्णसविसुद्धीतो वा सब्बिसोवलभत्ततो मज्झगतोत्ति भण्णइ” स्ति, अथवा तेनावधिना यदुद्योतितं क्षेत्रं सर्वासु दिक्षु तस्य मध्यभागे स्थितो मध्यगतः, अवधिज्ञानिनस्तदुद्योतितक्षेत्रमध्यवर्त्तित्वात्, आह च नन्द्यध्ययन-

चूर्णिकृत्—“अहवा उचलद्धिलेत्तस्स अवधिपुरिसो मज्झगतोचि, अतो वा मज्झगतो ओहि भन्नइ” इति, तत्रेहान्तगतो न ग्राह्यो, देवनारकाणामभ्यन्तरावधित्वात्, किन्तु मध्यगतः, सोऽप्यन्त(न्त्य)व्याख्यानविशिष्टो, देवनारकाणां स्वावधोद्योतितक्षेत्रमध्यवर्तित्वात्, तुशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, आनुगामिक एव यथोक्तरूपो नान्य इति, केषामित्याह नरान् कायन्ति—स्वयोग्यान् आह्वयन्तीति नरकाः नारकाश्रयाः तेषु भवानारकास्तेषां, तथा ‘दीव्यन्ति’ यथेच्छया क्रीडन्तीति देवाः तेषां, मनुष्यश्च तिर्यक् च मनुष्यतिर्यक् तस्मिन् मनुष्यतिर्यचि (रश्चि) जातावेकवचनम्, ततोऽयमर्थः—मनुष्येषु तिर्यक्षु आनुगामिक उक्तशब्दार्थः, अनानुगामिकः—अवस्थितशृङ्खलानियन्त्रितप्रदीप इव यो गच्छन्तं पुरुषं नानुगच्छति, आह च भाष्यकृत्—“अणुगामिओऽणुगच्छइ, गच्छंतं लोयणं जहा पुरिसं । इयरो य नाणुगच्छइ ठियपईवो घ गच्छंतं ॥१॥ (वि. ७.१४)” यस्य तूत्पन्नस्यावधेदंशो व्रजति स्वामिना सह अपरश्च देशः प्रदेशान्तरचलितपुरुषस्योपहृतैकलोचनवदन्यत्र न व्रजति स मिश्र उच्यते, उक्तं च—“उभयसहावो मीसो, देसो जस्साणुजाइ नो अन्नो । कासइ गयस्स कत्थइ, एगं उवहम्मइ जहडिच्छि ॥२॥ (वि. ७.१५)” एव च भवति, अयं गाथासङ्गैयार्थः—देवनारकाणां सर्वात्मप्रदेशजाभ्यन्तरावधिरूपमध्यगतः आनुगामिकोऽवधिः, तिर्यङ्मनुष्याणां सर्वप्रभेदः—आनुगामिकोऽनानुगामिको मिश्रश्चेति ॥ उक्तमा-
नुगामिकद्वारम् ३ । अथावस्थितद्वारं वक्तव्यम्, अवस्थितत्वं चावधेराधारभूतक्षेत्रत उपयोगतो लब्धितश्च चिन्तनीयम्, तत्र क्षेत्रत उपयोगतश्च प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—

खित्तस्स अवट्ठाणं तेत्तीसं सागरा उ कालेणं । दधे भिन्नमुहुत्तो पज्जवलंभे य सत्तट्ठ ॥ ५७ ॥

अवस्थितिः अवस्थानम्, अवधेराधाररूपतालक्षणेन पर्यायेण क्षेत्रस्यावस्थानं, कालेन-कालमाश्रित्य सागरोपमानि तुशब्द एवकारार्थः स चावधारणे भिन्नक्रमश्च त्रयस्त्रिंशत्तमेव, इयमत्र भावना-अनुत्तरसुरा यत्र क्षेत्रे येष्वेव च प्रतिनियतेषु क्षेत्रप्रदेशेषु जन्मसमयेऽवगाढास्ते प्रायस्तत्रैवाभवक्षयमवतिष्ठन्ते, ततः तानधिकृत्योत्कर्षतोऽवधेरवस्थानं त्रयस्त्रिंशत्तं सागरोपमानि यावदवाप्यते, उक्तं च-“आहारे उवओगे, लक्ष्मीए वा हविज्जऽवत्थाणं । आहारो से खिचं, तेत्तीसं सागरा तएथ ॥१॥ विजयाइसूववाए जत्योगाढो भवक्खयं (ओ वि०) जाव । खेत्तेऽयचिच्छइ तहिं दवेसु य देहसयणेसु ॥२॥ (वि.७१९-२०)” उपयोगमधिकृत्यावधेरवस्थानं, द्रव्यति-गच्छति तांस्तान् पर्यायानिति द्रव्यं, बाहुलकात् कर्त्तरि प्रत्ययः, तस्मिन् द्रव्ये-द्रव्यविषये तत्र चान्यत्र क्षेत्रे भिन्नश्चासौ मुहूर्त्तश्च भिन्नमुहूर्त्तः, अन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावदिति तात्पर्यार्थः, न परतः, सामर्थ्याभावात्, उक्तं च-“दवे भिन्नमुहूर्त्तं, तएथऽन्नत्थ व हवेज्ज खेत्तंमि । उवओगो न उ परओ सामत्थाभावओ तस्स ॥३॥ (वि.७२१)” तथा तत्रैव द्रव्ये ये पर्यवाः-पर्यायधर्मास्तिहाभे पर्यायान्तरं संचरतोऽवधेरुपयोगमधिकृत्यावस्थानं सप्ताष्टौ वा समयान् यावत्, न परतः, पर्यायाणां सूक्ष्मतया परतस्तद्विषयेऽवस्थाने सामर्थ्याभावात्, अन्ये तु व्याचक्षते-पर्यवा द्विविधाः, तद्यथा-गुणाः पर्यायाश्च, तत्र सहवर्त्तिनो गुणाः शुक्लत्वादयः, क्रमवर्त्तिनः पर्यायाः नवपुराणादयः, तत्र गुणाः स्थूलाः पर्यायास्तु सूक्ष्माः, यथा २ च सूक्ष्मं वस्तु तथा २ उपयोगस्य स्तोक्कालता, द्रव्यगुणपर्यायाश्च यथोत्तरं सूक्ष्मास्ततो गुणेष्वष्टौ समयान् यावदुपयोगस्यावस्थानं, पर्यायेषु तु सप्त समयानिति, उक्तं च-“दवे तएथेव गुणा, संचरओ सत्त वऽट्ठ वा समया । अण्णे पुण अट्ठ गुणे भणंति तप्पज्जेवे सत्त ॥ ४ ॥ अह जह सुहुमं वत्थुं तह तह थोवोवओगया

होइ । दधगुणपञ्जवेसुं तह पत्तेयं पि नायबं ॥ ५ ॥ (वि. ७२२-३) ” अथ लब्धिमधिकृत्यावस्थानकालमानमाह—

अद्धाएँ अवट्ठाणं, छावट्ठिं सागरा उ कालेणं । उक्कोसगं तु एयं, एक्को समओ जहन्नेणं ॥ ५८ ॥

इह अद्धा नामावधिज्ञानावरणक्षयोपशमरूपा लब्धिरभिप्रेता, ततो अद्धाया-लब्धेः कालेन-कालतोऽवधेरवस्थानं, तत्रान्यत्र चा क्षेत्रे तेऽन्येषु वा द्रव्यादिषूपयुक्तस्यानुपयुक्तस्य वा भवति पट्टपट्टिसागरोपमाणि, तुशब्दस्य विशेषणार्थ-त्वान्मनागधिकारि, उक्तं च—”सा सागरोवमाइं, छावट्ठिं होज्ज साइरोगाइं । विजयाइसु दो वारे गयस्स नरजम्मणा समयं ॥ ५९ ॥” (वि. ७२५) उपसंहारमाह—‘उक्कोसगं’मित्यादि, कालतोऽवस्थानमिदमाधारादिषु उक्तर्पतः प्रतिपादितमवसातव्यम् । जघन्येन-जघन्यतः पुनरुपयोगलब्धी अङ्गीकृत्यावस्थानं द्रव्यादावप्येकः समयः, तत्र नरतिरश्चां समयान्दूर्ध्वमवधेः प्रतिपातादनुपयोगाद्वा एकसमयावस्थानता विज्ञेया, देवनारकाणां तु येषां भवस्य चरमसमये सम्यक्त्वलाभाद्विभङ्गज्ञानमवधिज्ञानरूपतया परिणमति ततः परं च मृतानां तदवधिज्ञानं प्रच्यवते तेषामवसातव्यम् । तदेवमुक्तमवस्थितद्वारम् ४ । अधुना चलद्वारमभिधित्सुराह—

धुइढी वा हाणी वा, चउविहा होइ खेत्त-कालाणं । दधेसु होइ दुविहा, छविह पुण पज्जेवे होइ ॥ ६० ॥

चलद्वारमिदमुच्यते, चलश्चावधिर्द्रव्यादिविषयमङ्गीकृत्य वर्द्धमानको हीयमानको वा भवति, वृद्धिहानी च प्रत्येकं सामान्येनागमे पद्धिधे प्रोक्ते, तद्यथा—अनन्तभागवृद्धिः १ असङ्ख्यातभागवृद्धिः २ सङ्ख्यातभागवृद्धिः ३ सङ्ख्यातगुणवृद्धिः ४ असङ्ख्यातगुणवृद्धिः ५ अनन्तगुणवृद्धिः ६ तथा अनन्तभागहानिः १ असङ्ख्यातभागहानिः २ सङ्ख्यातभागहानिः ३ सङ्ख्या-

तगुणहानिः ४ असङ्ख्यातगुणहानिः ५ अनन्तगुणहानिः ६, एतयोश्च पद्धिधवृद्धिहान्योर्मध्यादवधिविषयभूतक्षेत्रकालयो-
राद्यंतभेदद्वयजिता चतुर्विधा वृद्धिर्होनिर्वा भवति, अनन्तभागवृद्धिरनन्तगुणवृद्धिर्वा तथा अनन्तभागहानिरनन्तगुण-
हानिर्वा क्षेत्रकालयोर्न सम्भवति, अवधिविषयभूतक्षेत्रकालयोरानन्त्याभावात्, इयमत्र भावना-यावत् क्षेत्रं प्रथममवधिना
प्रवर्द्धमानाख्येन दृष्टं ततः प्रतिसमयं स प्रवर्द्धमानोऽवधिः कश्चिदसङ्ख्यातभागवृद्धं पश्यति कोऽपि सङ्ख्यातभागवृद्धं कोऽपि
सङ्ख्यातगुणवृद्धमपरोऽसङ्ख्यातगुणवृद्धं, तथा यावत् क्षेत्रं प्रथममवधिना हीयमानेन दृष्टं ततः प्रतिसमयमसङ्ख्यातभा-
गहीनं कश्चित्पश्यति कश्चित्सङ्ख्यातभागहीनं कोऽपि सङ्ख्यातगुणहीनमन्योऽसङ्ख्यातगुणहीनं, एवं क्षेत्रस्य वृद्धिर्होनिर्वा
चतुर्विधा भवति, इत्थं कालेऽपि वृद्धिहान्योऽध्यातुर्विध्यं भावनीयम्, द्रव्येऽपि पुनरवधिविषयभूतेषु द्विविधा वृद्धिर्होनिर्वा
भवति, तथाहि-यावन्ति द्रव्याणि प्रथममवधिना दृष्टानि ततः परं कोऽपि तेभ्योऽनन्तभागधिकाणि पश्यति, अपरस्तु
तेभ्योऽनन्तगुणवृद्धानि, नत्वसङ्ख्यातभागादिना वृद्धानि, तथास्वाभाव्यात्, तथा ततः परं कोऽपि पूर्वोपलब्धेभ्योऽनन्त-
भागहीनानि द्रव्याणि पश्यति, अपरस्तवनन्तगुणहीनानि, नत्वसङ्ख्यातभागादिना हीनानि, तथास्वाभाव्यादेव, पर्यायेषु
पुनः पूर्वोक्ता पद्धिधाऽपि वृद्धिर्होनिर्वा भवति, उक्तं च-“प्रथममयमसंखिज्जभागहियं कोइ संखभागहियं । अन्नो
संखेज्जगुणं खित्तमसंखिज्जगुणमण्णो ॥ २ ॥ पेच्छइ विवहुमाणं, हायंतं वा तहेइ कालंमि । नाणंतबुद्धि-हाणी पेच्छइ
जं दोऽवि नाणंतं ॥ ३ ॥ दधमणंतंसहियं अणंतगुणबुद्धियं च पेच्छेज्जा । हायंतं वा भावम्मि, छविहा बुद्धि-हाणीओ” ॥४॥
(वि.७.३०-२) एतेषां च द्रव्यक्षेत्रकालभावानां परस्परं संयोगे चिन्त्यमानेन एकस्य वृद्धावेनापरस्य वृद्धिः, नत्वेकस्य.हाना-

वन्यस्य वृद्धिः, तथा एकस्य हानावेवापरस्य हानिः, नत्वेकस्य वृद्धावपरस्य हानिः, अन्यच्च-एकस्य द्रव्यादेर्भागेन वृद्धौ हानौ वा जायमानायामपरस्यापि प्रायो भागेनैव वृद्धिहानी, न तु गुणकारेण, गुणकारेणाप्येकस्य गुणवृद्धिहान्योः प्रवर्तमान-योरपरस्यापि प्रायो गुणकारेणैव ते प्रवर्तते, न तु भागेन, यत उक्तं-“बुद्धीए चिय बुद्धी, हाणी हाणीए न उ विवजासो । भागे भागो गुणणे, गुणो य दयाइसंजोए” ॥ ५ ॥ (विं. ७३३) आह-ननु क्षेत्रस्यासङ्ख्येयभागादिवृद्धौ तदाधेयद्रव्याणामपि तन्निबन्धनत्वादसङ्ख्येयभागादिवृद्धिः प्राप्नोतीति, तथा द्रव्यस्यानन्तभागादिवृद्धौ सत्यां तत्पर्यायाणामप्यनन्तभागादिवृद्धिरेव प्राप्नोति, न पदस्थानकं, पर्यायाणां द्रव्यनिबन्धनत्वाद्, उच्यते, इह यद्यपि नाम स्वरूपेण क्षेत्रानुवर्तिनः पुद्गलाः पुद्गलानुवर्तिनश्च पर्यायास्तथापि यदा क्षेत्रानुवृत्त्या पुद्गलाः परिसङ्ख्यायन्ते पुद्गलानुवृत्त्या च तत्पर्यायास्तदा क्षेत्रस्यासङ्ख्येयादिभागवृद्धिहान्योर्द्रव्यस्यापि तदनुवृत्त्या तथैव वृद्धिहानी प्राप्नुतो, द्रव्यस्यापि चानन्तभागादिवृद्धिहान्योस्तत्पर्यायाणामपि तदनुवृत्त्या तथैव वृद्धिहानी, यदा तु स्वक्षेत्रादनन्तगुणाः पुद्गलाः पुद्गलेभ्योऽपि तत्पर्याया अनन्तगुणाः, अर्थाश्च क्षयोपशमाधीनः, क्षयोपशमश्च तत्तद्द्रव्यादिसामग्रीवशाद्विचित्रपरिणामः, केवलेतेजसा च भगवतैवस्वरूप एवोपलब्धस्तदा यथोक्तस्वरूपे एव वृद्धिहानी प्रतिपत्तव्ये ५ । नान्यथेति न कश्चिद्दोषः, उक्तं चलद्वार-मिदानीं तीव्रमन्दद्वारमभिधिसुराह-

फट्ठा य असंखेजा, संखेजे यावि एगजीवस्स । एगण्फट्ठुवओगे, नियमा सवत्थ उवउत्तो ॥ ६० ॥

फट्ठा य आणुगामी, अणानुगामी यं मीसया चेव । पडिवाइ अपडिवाई, मीसा य मणुस्सतेरिच्छे ॥ ६१ ॥

स्पर्द्धकाणं प्रागुक्तस्वरूपाणि, तानि चैकजीवस्य सङ्क्षेयान्यसङ्क्षेयान्यपि भवन्ति, तत्र एकस्पर्द्धकोपयोगे सति नियमात् सर्वत्र-सर्वेषु स्पर्द्धकेषूपयुक्तो भवति, एकोपयोगत्वाज्जीवस्य, एकलोचनोपयोगे द्वितीयलोचनोपयुक्तवत्, द्वितीयगाथा-व्याख्या-एतानि च स्पर्द्धकानि त्रिविधानि भवन्ति, तद्यथा-अनुगमनशीलान्यानुगामिकानि-यत्र प्रदेशे तिष्ठतोऽवधि-मतो जीवस्योत्पन्नानि ततोऽन्यत्रापि ब्रजतस्तस्यानुयायीतीति भावः, एतद्विपरीतानि अनानुगामिकानि, आनुगामिका-नानुगामिकरूपोभयस्वरूपाणि मिश्राणि, कानिचिद्देशान्तरानुयायीनि कानिचिन्नेति भावः, एतानि च पुनः प्रत्येकं त्रिधा भवन्ति, तद्यथा-प्रतिपतनशीलानि प्रतिपातीनि, कियन्तमपि कालं स्थित्वा ततो ध्वंसगमनस्वभावानीति भावः, तद्विप-रीतान्यप्रतिपातीनि, आमरणांतभावीनीत्यर्थः, प्रतिपाताप्रतिपातस्वभावानि मिश्राणि, कानिचित् प्रतिपातीनि कानिचि-न्नेत्यर्थः, एतानि च स्पर्द्धकानि मनुष्यतिर्यक्षु योऽवधिस्तस्मिन्नेव भवन्ति, न देवनारकावधौ, पर आह-ननु तीव्रमन्दद्वारे प्रस्तुते स्पर्द्धकायधिस्वरूपं प्रतिपादयतः कथं न प्रक्रमविरोधः?, उच्यते, इह प्रायः आनुगामिकाप्रतिपातीनि स्पर्द्धकानि तीव्रविशुद्धियुक्तत्वात् तीव्राणि भण्यन्ते, अनानुगामिप्रतिपातीनि त्वविशुद्धत्वान्मन्दानि, मिश्राणि मध्यमानि, ततस्तीव्र-मन्दद्वारमित्यदोषः, अपरस्तथाह-आनुगामिकाप्रतिपातिस्पर्द्धकयोः परस्परं कः प्रतिविशेषः? को वा अनानुगामिकप्रति-पातिस्पर्द्धकयोः?, उच्यते-अत्राप्रतिपातिस्पर्द्धकमानुगामिकमेव भवति, आनुगामिकं तु प्रतिपात्यप्रतिपाति चेति विशेषः, तथा प्रतिपाति प्रतिपतत्येव पतितमपि च देशान्तरे गतस्य कदाचिज्जायते, न चेत्यमनानुगामिकमित्यनानुगामिकप्रतिपा-तिनोर्विशेषः, उक्तं तीव्रमन्दद्वारम् ६ । इदानीं प्रतिपातोत्पातद्वारं विवृण्वन् गाथाद्वयमाह—

बाहिरलंभे भज्जो, दूवे खेत्ते य काल-भावे य । उप्पा-पडिवाओऽवि य तदुभयं चेगसमएणं ॥ ६२ ॥

अङ्गिभत्तरलद्धीए, तदुभयं नत्थि एगसमएणं । उप्पा पडिवाओऽविय, एगयरो एगसमएणं ॥ ६३ ॥

इह द्रष्टुरयधिमतो योऽवधिस्तस्यैव एकस्यां दिशि भवति स बाह्यावधिरयवा अनेकास्वपि दिक्षु यः स्पृष्टकावधिरन्योऽन्यं विच्छिन्नो भवति सोऽपि बाह्यावधिः । अथवा सर्वतः परिमण्डलाकारोऽध्यवधिर्योऽवधिमतो जीवस्य अङ्गुलमानादिना क्षेत्रव्यवधानेन सर्वतोऽसम्बद्धः सोऽपि बाह्यावधिः, तथा चात्रार्थे चूर्णिनः—“बाहिरलंभो नाम जत्थ से ठियस्स ओहिनाणं समुप्पन्नं तन्मि ठाणे सो ओहिनाणी न किञ्चि पासइ, तं पुण ठाणं जाहे अंतरियं होइ, तंजहा-अंगुलेण वा अंगुलपुहुत्तेण वा विहत्थिपुहुत्तेण वा एवं जाव संखेजेहि वा असंखेजेहि वा जोयणेहि, ताहे पासइ, एस बाहिरलंभो भण्णइ, स्थापना ० तस्य एवंविधस्य ‘बाह्यस्य’ बाह्यावधेरलंभे-प्राप्तौ सत्यां ‘भाग्यो’ विकल्पनीयः, कोऽसावित्याह-‘उत्पाद’ उत्पत्तिः, ‘प्रतिपातो’ ध्वंसः, ‘तदुभयं च’ उत्पादप्रतिपातरूपं उभयं च एकसमयेन, कस्मिन् विषये इत्याह-‘द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च, इह गाथायामपिशब्दचशब्दाः यथायोगं पूरणसमुच्चयार्थाः, एकस्मिन् समये द्रव्यादौ विषये यथोक्तरूपस्य बाह्यावधेः कदाचिदुत्पादो भवति कदाचिद् व्ययः कदाचिदुभयम् । उत्पादप्रतिपादयोः परस्परविरुद्धत्वात्कथमुभयमेकसमयेनेति चेत्, न एष दोषः, विभागेन भावात्, तथा चात्र दावानलदृष्टान्तः, तथाहि-दावानलः खल्वेककाल एव एकतो दीप्यते अन्यतश्च ध्वंसते, तथा अवधिरप्येकदेशे जायते अन्यत्र प्रच्यवते, उक्तं च-“उप्पाओ पडिवाओ उभयं वा होज्ज एगसमएणं । कहमुभयभेगसमए, विभागओ तं, न सवस्स ॥ १ ॥ दावानलो व कत्थइ,

लगाइ विज्ञाइ समयमन्नचो । तह कोइ ओहिदेसो से जायइ नासए बिइओ ॥२॥” (वि. ७५०-१) द्वितीयगाथाव्याख्या-
इह द्रष्टव्यः सर्वतः सम्बद्धः प्रदीपस्य प्रभानिकरवत् सोऽभ्यन्तरावधिस्तस्य-अभ्यन्तरस्याभ्यन्तरावधेर्लङ्घिरभ्यन्तरलङ्घि-
स्तस्यां सत्यां, अभ्यन्तरावधिप्राप्तावित्यर्थः, उक्तं च चूर्णौ-“तत्थ अन्तरलद्धी नाम जत्थ से ठियस्स ओहिनाणं समुप्पण्णं
तरथ ठाणातो आरब्भ ओहिनाणी निरंतरं संबद्धं संखेज्जमसंखेज्जं वा खेत्तं ओहिणा जाणइ पासइ, एस अहिंमतरलद्धिस्ति”
तदुभयम्-उत्पादप्रतिपातरूपमुभयं नास्ति एकसमयेन, द्रव्यादौ विषये इत्यनुवर्त्तते; किं तर्हि?, उत्पादः प्रतिपातो वा एकतर
एव एकसमयेन, अपिशब्द एवकारार्थः, स च भिन्नक्रमस्तथैव च योजितः, अयमिह भावार्थः-प्रदीपस्यैवोत्पाद एव वा
प्रतिपात एव वा एकसमयेनाभ्यन्तरावधेरुपजायते, न तूभयमदेशावधित्वात्, न ह्येकस्य एकपर्यायोत्पादव्ययौ युगप-
द्विवितुमर्हतः, परस्परं विरोधात्, आह च-“उप्पाओ विगमो वा, दीवस्स व तस्स नोभयं समयं । न भवण-नासा समयं
वरधुस्स जमेगधम्मणे ॥ १ ॥” (वि. ७५४) उक्तं प्रतिपातोत्पादद्वारम् । सम्प्रति चतुर्कं-“संखेज्ज मणोदबे भागो
लोगपलियस्स’ इत्यादि, तत्र किल द्रव्यादित्रयस्य परस्परपनिबन्ध उक्तः, इदानीं प्रसङ्गत एवोत्पादप्रतिपाताधिकारे
द्रव्यपर्याययोः परस्परमुपनिबन्धं प्रतिपादयन्नाह-

द्ववाओ असंखेज्जे, संखेज्जे यावि पज्जेवे लहइ । दो पज्जेवे दुगुणिए, लहइ य एगाउ दवाओ ॥ ६४ ॥
परमाण्वादि द्रव्यमेकं पञ्चयन्नवधिक्षाणी द्रव्यात् सकाशात् तत्पर्यायानुत्कर्षतोऽसंखेयान् संखेयांश्चापि मध्यमतो
‘लभते’ प्राप्नोति, पश्यतीति तात्पर्यार्थः, जघन्यतस्तु द्वौ पर्यायौ द्विगुणितौ एकस्माद्द्रव्यालभते, किमुक्तं भवति?—सामा-

न्यतो वर्णगन्धरसस्पर्शलक्षणांश्चतुरः पर्यायानेकस्मिन् द्रव्ये पश्यति, न त्वेकगुणकालादीन् बहूनि, उक्तं च—“एगं दयं पेच्छं, खंधमणुं वा स पज्जवे तस्स । उक्कोसमसंखिज्जे, संखिज्जे पेच्छई कोइ ॥ १ ॥ दो पज्जवे दुगुणिए, सबजहणणेण पेच्छए ते य । वण्णाइया य चउरो नाणंते पेच्छइ कयाइ ॥ २ ॥” (वि. ७६१-२) अनन्तांश्च पर्यायानुत्कर्षतोऽपि न प्रेक्षते एक-द्रव्यगतान्, अनन्तेषु द्रव्येषु समुदितेष्वनन्तांस्तान् पश्यत्येव, यत् उक्तं नन्द्यध्ययने—“भावतो णं ओहिणाणी अणंते भावे जाणइ पासइ” इत्यादि ॥ गतं सप्रसङ्गं उत्पादप्रतिपातद्वारम्, इदानीं ज्ञानदर्शनविभङ्गलक्षणं द्वारत्रयं युगपदभिधित्सुराह—
सागारमणागारा, ओहि-विभंगा जहणया तुल्ला । उवरिमगेवेज्जेसु(उ) परेण ओही असंखेज्जो ॥ ६५ ॥

इह योऽवधिविशेषग्राहकः स साकारः, स च सन्यग्दृष्टेः ज्ञानमित्यभिधीयते, स एव मिथ्यादृष्टेर्विभङ्गः, यः पुनः सामान्यग्राहकोऽवधिः विभङ्गो वा सोऽनाकारः, स च दर्शनं, तत्र साकारानाकारवधिविभङ्गौ जघन्यकादारम्य तुल्यौ लोकपुरुषग्रीवाभवानि ग्रैवेयकानि उपरिमाणि च तानि ग्रैवेयकानि च उपरिमग्रैवेयकानि तेषु यावत्, तुल्यदो विशेष-णार्थः, स चैतद्विशिनष्टि-नारकभयनपतिदेवेभ्य आरभ्य तिर्यङ्मनुष्यवर्जमुपरिग्रैवेयकेषु यावत् साकारानाकाराववधि-विभङ्गौ क्षेत्रकालविषयावधिमधिकृत्य जघन्यादारम्य तुल्यस्थितिकत्वेन तुल्याविति, इयमत्र भावना-नारका भवनपत्या-दयश्च उपरितनग्रैवेयकयिमानवासिपर्यन्ता देवा ये ये जघन्यतुल्यस्थितयो मध्यमतुल्यस्थितयो उत्कृष्टतुल्यस्थितयो वा तेषां तेषामवधिविभङ्गज्ञानदर्शने क्षेत्रकालरूपौ विषयावधिकृत्य परस्परतस्तुल्ये, न तु द्रव्यभावविषयौ तावद्भीकृत्य, तुल्यस्थितिकानामपि सम्यग्दर्शनं विशुद्धतपःकर्मदिकं च प्राग्भवगतं कारणं प्रतीत्यातिदूरं तत्त्वत्वाभावात्. ‘परेण

ओही असंखेजो' इति त्रैवेयकविमानेभ्यस्तु परतोऽनुत्तरविमानेष्ववधिः, ज्ञानदर्शनरूपोऽवधिरेव भवति, न तु विभङ्ग-
ज्ञानं, मिथ्यादृष्टीनां तत्रोपपाताभावात्, स च क्षेत्रतः कालतश्चासङ्ख्येयो भवति, असङ्ख्यातक्षेत्रकालविषयो भवतीति भावः,
द्रव्यभावेस्त्वनन्तविषयः, इह तिर्यङ्मनुष्याणां तुल्यस्थितीनामपि क्षयोपशमतीव्रमन्दतादिकारणवैचित्र्यात् क्षेत्रकाल-
विषययोरप्यवधिविभङ्गज्ञानदर्शनयोर्विचित्रता, न पुनस्तुल्यतैवेतीह तद्वर्जनं । गतं ज्ञानदर्शनविभङ्गरूपं द्वारत्रयम् ।
अधुना देशद्वारमभिधित्सुरिदमाह-

नेरइयदेवतित्थं-करा य ओहिस्सऽयाहि रा हँति । पासंति सबओ खलु सेसा देसेण पासंति ॥ ६६ ॥

नैरयिकाश्च देवाश्च तीर्थकराश्च नैरयिकदेवतीर्थकराः, तीर्थकरा इत्यत्र 'तीर्थीत्वेके' इति वचनात् खप्रत्यये तीर्थज्ञा-
नस्य मम्, चशब्दोऽवधारणेऽस्य च व्यवहितः प्रयोगः, तं च दर्शयिष्यामः, अवधेः-अवधिज्ञानस्यावाह्या एव, बाह्या न
कदाचनपि भवन्तीत्यर्थः, सर्वतोऽवभासकावध्युपलब्धक्षेत्रमध्यवर्त्तितः सदैव भवन्तीति भावना, उक्तं च-“ओहिणा-
णक्खेत्तवभंतरगा हँति नारयाईया । सबदिसोऽवहि विसओ तेसिं दीवप्पभोवम्मो ॥१॥”(वि.७६७) तथा पश्यन्ति सर्वतः-
सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च, खलुशब्दोऽवधारणार्थः सर्वोत्थेव दिग्विदिक्ष्विति, आह-अवधेरवाह्या भवन्तीत्यस्यादेव सर्वत
इत्यस्य लब्धत्वात् सर्वतःशब्दग्रहणमतिरिच्यते, नातिरिच्यते, अभ्यन्तरत्वाभिधानेऽपि सर्वतो दर्शनाप्रतीतेः, न खल्वव-
धेरभ्यन्तरत्वेऽपि सति सर्वे सर्वतः पश्यन्ति, कस्यचिदिगन्तरालादर्शनात्, विचित्रत्वादवधेः, ततः सर्वतो दर्शनख्याप-
नार्थं 'पासंति सबतो खलु' इत्युक्तम्, आह च भाष्यकृत-“अभिभतरत्ति भणिण्, भण्णइ पासंति सबओ कीस ? ।

ओयइ जमसंतयदिसो अंतोऽवि ठिओ न सबत्तो ॥१॥” (वि. ७६८) शेषास्तिर्यङ्गनरा देशेन-एकदेशेन पश्यन्ति, ‘सर्वे वाक्यं
 सावधारणमिष्टितश्चावधारणविधि’रिति एवमवधारणीयः-शेषा एव देशतः पश्यन्ति, नतु शेषा देशतः पश्यन्ति, एव, तिर्यङ्गनराणां
 देशतः सर्वतश्च यथायोगमवधिना दर्शनात्, उक्तं च—“सेसे च्चिय देसेणं, न उ देसेणेव सेसया किं तु । देसेण सव्वओऽ-
 वि य पेच्छंति नरा तिरिक्खा य ॥१॥” (वि. ७७१) अथवाऽन्यथा व्याख्यायते-नैरयिकदेवतीर्यङ्करा एवावधेरवाह्या भवन्ति,
 किमुक्तं भवति?—नियतावधयो भवन्ति, नियमेनैपामवधिर्मवतीति भावः, एवं चाभिहिते सति संशयः—किं ते देशेन
 पश्यन्ति एत सर्वतः?, ततः संशयापनोदार्थमाह—पश्यन्ति सर्वतः खलु-सर्वत एव तेनावधिना नैरयिकादयो, नतु
 देशतः, अत्र पर आह-नतु पश्यन्ति सर्वतः खल्वित्येतावदेवास्तामवधेरवाह्या भवन्तीत्येतन्न युक्तं, यतो नियतावधित्वप्र-
 तिपादनार्थमिदमुच्यते, नियतावधित्वं च देवनारकाणां ‘दोण्हं भवपच्चइयं, तंजहा-देवाणं नेरइयाणं चे’ति वचनसाम-
 ध्यात्तिसिद्धं, तीर्यकृतां तु पारभविकावधिसमन्यागमस्यातिप्रसिद्धत्वात्, उच्यते-इह यद्यपि ‘दोण्हं भवपच्चइयं’ इत्यादिवच-
 नतो नैरयिकादीनां नियतावधित्वं लब्धं, तथापि सर्वकालं तेषां नियतोऽवधिरिति न लभ्यते, ततः सर्वकालं नियता-
 वधित्वख्यापनार्थमवधेरवाह्या भवन्तीत्युक्तम्, आह—यद्येवं तीर्यकृतामवधेः सर्वकालावस्थायित्वं विरुध्यते, न, छद्म-
 स्थकालस्यैव तेषां विवक्षणात्, शेषं प्राग्वत् ॥ गतं देशद्वारम् । इदानीं क्षेत्रद्वारं विवरीपुराह—

संखेज्जमसंखेज्जो, पुरिसमवाहाए खेत्तओ ओही । संबद्धमसंबद्धो लोगमल्लोगे य संबद्धो ॥ ७७ ॥

इह कश्चित् क्षेत्रतोऽवधिरवधिमति जीवे प्रदीपे प्रभापटलमिव सम्बद्धो-ल्लो भवति, जीवावष्टब्धक्षेत्रादारभ्य निर-

न्तरं द्रष्टव्यं वस्तु प्रकाशयतीति भावः, कश्चित्पुनरतिविप्रकृष्टं तमोव्याकुलमन्तरालवर्तिनं प्रदेशमुल्लङ्घ्य दूरस्थित-
मिस्थ्यादिप्रतिस्फलितप्रदीपप्रभेवासम्बद्धो जीवे भवति, कया हेतुभूतया असम्बद्ध इत्याह—‘पुरिसमबाधाए’ इति मकारो-
ऽलाक्षणिकः, पूर्यते सुखदुःखाभ्यामिति पुरुषः, अबाधनमबाधा, अपान्तरालमित्यर्थः, आह च—‘अबाहा नाम पुरिसस्त
ओहीण य जं अंतरं सा अबाहा भण्णइ’ इति, पुरुषादंबाधा पुरुषाबाधा तया हेतुभूतया असम्बद्धः । स च सम्बद्धो-
ऽसम्बद्धश्चावधिः क्षेत्रतः कियान् भवतीत्यत आह—‘संखेज्जमसंखेज्जो’ अत्रापि मकारोऽलाक्षणिकः, संखेयः असंखेयश्च
योजनापेक्षया भवति, किमुक्तं भवति!—असम्बद्धोऽप्यवधिः क्षेत्रतः संखेयानि वा योजनानि भवत्यसंखेयानि वा, एवं
सम्बद्धोऽपि, किं केवल एव सम्बद्धो असम्बद्धो वाऽवधिः संखेयोऽसंखेयो वा योजनापेक्षया भवति? नेत्याह—पुरुषाबाधया
इदं पदं द्वितीयवारमावर्तितम्, नवरं अस्मिन् वारे सहायं तृतीया पुरुषाबाधया संखेयोऽसंखेयो वा भवतीति, इदमुक्तं
भवति—पुरुषस्यावधेर्वापान्तरालमपि संखेयान्यसंखेयानि वा योजनानि भवतीति, आह चूर्णिकृत्—“जोवि असंबद्धो
सोवि संखिज्जाणि असंखिज्जाणि वा जोयणाणि अंतरे किच्चा ततो परेण पासइ” इति, सा च पुरुषा-
बाधा असम्बद्ध एवावधौ भवति, नतु सम्बद्धे, तत्र सम्बद्धत्वेनैव तदसम्भवादिह त्वसम्बद्धेऽवधौ अयान्तराले च
चतुर्भङ्गिका—संखेयमन्तरं संखेयोऽवधिः १ संखेयमन्तरमसंखेयोऽवधिः २, असंखेयमन्तरं संखेयोऽवधिः ३ असंखे-
यमन्तरं असंखेयोऽवधिः ४, सम्बद्धे त्ववधौ विकल्पाभावः, तदुत्थानहेतोरन्तरलक्षणस्य द्वितीयपदस्य तत्राभावात्,
तथाऽयमवधिलोकेऽलोके च सम्बद्धोऽपि भवति, तथा चाह—‘लोगमलोगे य संबद्धो’ इह लोकशब्देन लोकान्तः परिगृह्यते,

तथा पूर्वसूरिकृतव्याख्यात्, अत्रापि चतुर्भङ्गिका-पुरुषे सम्बद्धो लोकान्ते च १, पुरुषे सम्बद्धो न लोकान्ते; देश-
तोऽभ्यन्तरावधिः २, न पुरुषे सम्बद्धः किन्तु लोकान्ते, एकदिग्वर्ती बाह्यावधिः ३, शून्योऽयं भङ्ग इति टीकाकारः, तद-
सम्यक्, चूर्णो भाष्ये चाप्रतिषेधादसम्भवहेतुत्वाभावाच्च, तथा न लोकान्ते सम्बद्धो नापि पुरुषे, बाह्यावधिरेव श्लोकदेश-
वर्ती ४ यत्तल्लोके सम्बद्धः स पुरुषे नियमात् सम्बद्ध एव, अभ्यन्तरावधेरालोकदर्शनसमर्थत्वात्, आह च भाष्यकृत-
“संखिज्जमसंखिज्जं, देहाओ खिसमन्तरं काउं । संखेज्जाऽसंखेज्जं, पेच्छेज्ज तदंतरमवाहा” ॥ १ ॥ संबद्धा-ऽसंबद्धो, नर-
लोयंतेसु होइ चउब्भंगो । संबद्धो उ अलोए, नियमा पुरिसेऽवि संबद्धो ॥ २ ॥” (वि. ७७४-५) इति गतं क्षेत्रद्वारम् ।
इदानीं गतिद्वारं विभणिपुराह—

गइ नेरइयाईआ, हेढा जह वणिणया तहेव इहं । इही एसा वणिणज्जइत्ति तो सेसियाँओऽवि ॥ ६८ ॥

१ अत्रैवमवधेयं—श्रीहरिभद्रसूरिपादानां लोकान्तस्यालोकस्य वैक्यतामाश्रित्य यथाऽलोकसंबद्धस्यावधेरवश्यमभ्यन्तरावधिता श्रीम-
द्भिः स्वयमपि स्वीकृता तथा लोकान्तसंबद्धस्याप्यवधेरालमसंबद्धत्वस्यावश्यभावः संमतः, अत्र एव च लोकान्तमलोकान्तं चाश्रित्य न पुरुष-
संबन्धमर्थं चतुर्भङ्गिकाद्वयं, एकस्यामेव च चतुर्भङ्गां ‘संबद्धो उ अलोए’ इत्यादिभाष्यं ‘जो पुण अलोगस्स अप्पमवि पासइ सो पुरिसेण
नियमेण संयद्धो’ इति चूर्णिश्च संगतिमावहति, चतुर्भङ्गिकाद्वयपक्षे तु श्रीमद्भाष्यं भाष्यचूर्णिवाक्याभ्यां भिन्नाभिप्रायकं, अलोकदर्शकस्यैवा-
त्मसंबद्धत्वनियमात्, पूर्वत्र लोकालोकशब्देन तदन्तग्रहस्तुर्भङ्गी चैका, उत्तरत्र चतुर्भङ्गीद्वयं ग्रहश्चान्तस्य विकल्पेन, भिन्नश्च परस्परं, मर्यादा-
भावोभयदर्शकत्वादन्तश्चन्दस्य, असम्यगित्यादि तु मर्यादापक्षेणैव, निकटप्रान्तनाशावयववाचित्वमन्तश्चन्दस्येति कोशकारोक्तिरपि ।

गतिर्नैरयिकादिका, गतिग्रहणं शेषस्य इन्द्रियादिद्वारकलापस्योपलक्षणं, ततोऽयमर्थो-ये गत्यादयः सत्पदप्ररूपणा-
हेतवो ये च द्रव्यप्रमाणादयोऽष्टौ द्वारविशेषास्ते यथा अधस्तान्मतिश्रुतयोर्वर्णितास्तथैवेहापि द्रष्टव्याः, अयं तु विशेषः-
ये पूर्वं मतिज्ञानस्य प्रतिपत्तारः प्रागुक्तास्तेऽवधिज्ञानस्यापि प्रतिपत्तव्याः, नवरं पूर्वं मतिज्ञानस्यावेदका अकषायिणो
मनःपर्यायज्ञानिनश्च पूर्वप्रतिपत्ता एवोक्ताः, इह तु प्रतिपद्यमाना अपि द्रष्टव्याः, यतः श्रेणिद्वये वर्तमानानामवेदकाना-
मकषाययाणां च केषाञ्चिदवधिज्ञानमुत्पद्यते, येषां चानुत्पन्नावधिज्ञानानां मतिश्रुतचारित्र्यतां प्रथममेव मनःपर्यायज्ञान-
मुत्पद्यते ते च मनःपर्यायज्ञानिनः केचित्पञ्चादवधिज्ञानस्य प्रतिपत्तारो भवन्ति, अन्यच्च-अनाहारका अपर्यासकाश्च
मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपत्ता एवोक्ताः, नतु प्रतिपद्यमानकाः, इह तु येऽप्रतिपतितसम्यक्त्वास्तिर्यङ्मनुष्येभ्यो देवनारका
जायन्ते तेऽवधिज्ञानस्य प्रतिपद्यमानका अपि प्रचिपत्तव्याः, पूर्वप्रतिपत्ताः पुनर्ये एव मतिज्ञानस्य प्रागुक्तास्त एव
द्रष्टव्याः, नवरं द्वित्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्चो मुक्त्वा, ते हि सास्वादनसम्यग्दृष्टयो मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपत्ता
उक्ताः, अवधेस्तु न प्रतिपद्यमानका नापि. पूर्वप्रतिपत्ता इति, शेषं तथैव, उक्तं च-“जे पडिवज्जंति मइं, तेऽवहिनाणंपि
समहिआ अण्णे । वेयकसायाईआ, मणपज्जवनाणिणो चेव ॥ १ ॥ सम्मा सुरनेरइयाऽणाहारा जे य होति पज्जात्ता ।
ते च्चिय पुहपवण्णा, वियलाऽसण्णी य मोत्तूणं ॥ २ ॥ (७७७-८) एतदेव विनयजनानुग्रहाय सविस्तरं भाव्यते, तत्रैवं सत्पदप्ररू-
पणावतारः-कोऽपि शिष्यः कश्चिदाचार्यं पृच्छति, भगवन्! अवधिज्ञानं किमस्ति? नास्ति? इति, आचार्य आह-नियमादस्ति,
यद्यपि अस्ति तथापि कथमवगन्तव्यम्?, आचार्य आह-गत्यादिभिर्मार्गणास्थानैः, तानि चामूनि ‘गइ इदिदए य’ गाहा ‘भास-

गपरित्त'गाहा, (वि. ४०९-१०) तत्र गतिद्वारे चतुर्विधायामपि गतौ अवधिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्य-
 मानकास्तु विवक्षितकाले भाज्याः, इन्द्रियद्वारे एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु न पूर्वप्रतिपन्ना नापि प्रतिपद्यमानकाः, पञ्चेन्द्रि-
 येषु पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, कायद्वारे पृथ्व्यष्टेजोवायुवनस्पतिषूभयाभावः, त्रसकायेषु
 पञ्चेन्द्रियवत्, योगद्वारे त्रिषु योगेषु समुदितेषु पञ्चेन्द्रियवत्, मनोरहितवायोगिषु केवलकाययोगेषु चोभयाभावः, वेदद्वारे
 त्रिष्वपि वेदेषु पञ्चेन्द्रियवत्, अवेदकेषु उभयमपि भाव्यम्, एवं कषायद्वारेऽपि, लेश्याद्वारे उपरितनीषु तिसृषु लेश्यासु
 पञ्चेन्द्रियवत्, आद्यासु तिसृषु पूर्वप्रतिपन्नाः सन्ति, नत्वितरे, सम्यक्त्वद्वारे निश्चयव्यवहाराभ्यां विचारः, तत्र व्यवहार-
 नयमतेन मिथ्यादृष्टिः सम्यग्दृष्टिश्चावधिज्ञानस्य प्रतिपत्ता, पूर्वप्रतिपन्नस्तु सम्यग्दृष्टिरेव, निश्चयनयमतेन प्रतिपद्यमानकः
 पूर्वप्रतिपन्नश्चावधिज्ञानस्य सम्यग्दृष्टिरेवेति, ज्ञानद्वारे व्यवहारनयमतेन ज्ञानी वा प्रतिपद्यमानको भवत्यज्ञानी वा, यदि
 ज्ञानी तत आभिनिबोधिकज्ञानी श्रुतज्ञानी मनःपर्यायज्ञानी, अज्ञानी मल्यज्ञानी श्रुताज्ञानी विभङ्गज्ञानी वा, पूर्वप्रति-
 पन्नाः पुनर्ज्ञानिन एव, ते च मतिज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनो मनःपर्यायज्ञानिनश्च, केवलज्ञानी पुनरवधिज्ञानस्य
 न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः, समूलघातं देशज्ञानघाते केवलज्ञानसम्भवात्, निश्चयनयमतेन प्रतिपद्यमानकाः
 पूर्वप्रतिपन्नाश्च नियमतो ज्ञानिन एव, तत्र मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानिनः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानका
 अपि सम्भवन्ति, केवलज्ञानिनामुभयाभावः, देशज्ञानानां व्यवच्छेदे केवलज्ञानसद्भावात्, मत्याद्यज्ञानवन्तस्तु न पूर्वप्र-
 तिपन्ना नापि प्रतिपद्यमानकाः, प्रतिपत्तिक्रियाकाले मत्यादिज्ञानभावात्, क्रियाकालनिष्ठाकालयोरैक्यात्, दर्शनद्वारे

।व.मल.
उपोद्घाते
अवधौ

॥ ७७ ॥

चक्षुर्दर्शनी अबक्षुर्दर्शनी अवधिदर्शनी च लब्धिमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः प्राप्यन्ते, प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, उपयोगं प्रतीत्य पूर्वप्रतिपन्ना एव, नतु प्रतिपद्यमानकाः, अवधिज्ञानस्य लब्धित्वाह्वयुत्पत्तेश्च दर्शनोपयोगे निरपिद्धत्वात्, केवलदर्शनी न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानको, देशदर्शनव्यवच्छेदेन केवलदर्शनभावात्, संयतद्वारे संयता असंयताः संयतासंयताः अवधिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रपद्यमानकास्तु भाज्याः, उपयोगद्वारे साकारोपयोगे पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु विवक्षितकाले भाज्याः, अनाकारोपयोगे तु पूर्वप्रतिपन्ना एव, न तु प्रतिपद्यमानकाः, अनाकारोपयोगे लब्धयुत्पत्तेरभावात्, आहारकाः पूर्वप्रतिपन्नाः नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानका विवक्षितकाले भाज्याः, अनाहारकाश्चापान्तरालगतौ पूर्वप्रतिपन्नाः प्रतिपद्यमानकाश्च विवक्षितकाले सम्भवन्ति, प्रतिपत्तिसम्यक्त्वानां तिर्यग्ग्रन्थेभ्यो देवनारकत्वेनोत्पद्यमानानामवधिज्ञानस्य प्रतिपत्तेरपि सम्भवात्, भाषकपरीक्षद्वारे प्राग्वत्, पर्याप्तद्वारे षड्भिः पर्याप्तभिर्मे पर्याप्तास्ते पूर्वप्रतिपन्नाः नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानका विवक्षितकाले भाज्याः, अपर्याप्तका अपि षट्पर्याप्तपेक्षया करणापर्याप्तास्ते पूर्वप्रतिपन्नाः प्रतिपद्यमानकाश्च सम्भवन्ति, सूक्ष्मादीनि द्वाराणि द्रव्यप्रमाणादीनि च प्राग्वत्, उक्तमवधिज्ञानं, तच्चतुर्द्धा, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतोऽवधिज्ञानी जघन्यतोऽनन्तानि रूपिद्रव्याणि, उत्कर्षतः सर्वाण्यपि (रूपि) द्रव्याणि जानाति पश्यति, क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्यतोऽङ्गुलस्यासङ्क्षेपभागं उत्कर्षतोऽलोकं लोकप्रमाणमात्राणि सङ्ख्यातीतानि खण्डानि, कालतो जघन्येनावलिकाया असङ्क्षेपं

यस्य परस्परमिन्द्रियाणि स सम्भिन्नश्रोता इति भावः, अथवा द्वादशयोजनविस्तृतस्य चक्रवर्त्तिकटकस्य युगपत् त्रुवाणस्य तत्तूर्यसङ्घातस्य वा युगपदास्फाल्यमानस्य सम्भिन्नान्-लक्षणतो विधानतश्च परस्परतो विभिन्नान् जननिवहसमुत्थान् शङ्खकाहलाभेरीभाणकढकादितूर्यसमुत्थान् वा युगपदेव सुबहून् शब्दान् यः शृणोति स सम्भिन्नश्रोताः, उक्तं च-“जो सुणइ सबतो सुणइ सबविसए व सबसोएहि । सुणइ बहुए व सदे भिन्ने संभिन्नसोओ सो ॥ १ ॥” (वि. ७८३) एवं च सम्भिन्नश्रोतृत्वलन्धिरपि, तथा ऋजूवी-प्रायो घटादिमात्रग्राहिणी मतिः ऋजुमतिः-विपुलमतिमनःपर्यायज्ञानापेक्षया किञ्चिदविशुद्धतरं मनःपर्यायज्ञानमेव, ‘सबोसहि’ इति सर्व एव विद्रुमत्रकेशनखादयोऽवयवाः सुरभयो व्याध्यपनयनसमर्थत्वादौषधयो यस्यासौ सर्वौषधिः, अथवा सर्वा-आमर्षौषधादिका औषधयो यस्य एकस्यापि साधोः स तथा, ‘चारण’ इति चरणं-गमनं तद्विद्यते येषां ते चारणाः, ज्योत्स्नाविभ्योऽण् इति मत्वर्थोऽण्प्रत्ययः, तत्र गमनमन्येषामप्यस्ति ततो विशेषणान्यथानुपपत्त्या चरणमिह विशिष्टं गमनमागमनं चाभिगृह्यते, अत एवातिशयेन मत्वर्थोऽयं, यथा रूपवती कन्येत्यत्र, ततोऽतिशयायिगमनागमनलन्धिसम्पन्नाश्चारणाः, ते च द्विभेदाः-जङ्घाचारणा विद्याचारणाश्च, तत्र ये चारित्रतपोविशेषप्रभावतः समुद्भूतगमनागमनविषयलन्धिसम्पन्नास्ते जङ्घाचारणाः, ये पुनर्विद्यावशतः समुत्पन्नगमनागमनलब्धयस्ते विद्याचारणाः, जङ्घाचारणाश्च रुचकवरद्वीपं यावत् गन्तुं समर्थाः, विद्याचारणा नन्दीश्वरं, तत्र जङ्घाचारणा यत्र कुत्रापि गन्तुमिच्छवस्तत्र रविकरानपि निश्रीकृत्य गच्छन्ति, विद्याचारणास्त्वेवमेव, जङ्घाचारणश्च रुचकवरद्वीपं गच्छन् एकेनैवोत्पातेन गच्छति, प्रतिनिवर्त्तमानस्तु प्रथमेनोत्पातेन नन्दीश्वरमायाति, द्वितीयेन स्वस्थानं, यदि पुनर्मेरुशिखरं जिगमिषुस्तर्हि प्रथमेनैवोत्पातेन पण्ड-

कवनमभरोहति, प्रतिनियत्तमानस्तु प्रथमेनोत्पातेन नन्दनवनमागच्छति, द्वितीयेन स्वस्थानमिति, जङ्घाचारणो हि चारि-
 त्रातिशयप्रभायतो भवति, ततो लब्धयुपजीवेन औत्सुक्यभावतः प्रमादसम्भवाच्चारित्रातिशयनिबन्धना लब्धिरपि हीयते,
 ततः प्रतिनियत्तमानो द्वाभ्यामुत्पाताभ्यां स्वस्थानमायाति, विद्याचारणाः पुनः प्रथमेनोत्पातेन मानुषोत्तरं पर्वतं गच्छ-
 न्ति, द्वितीयेन तु नन्दीश्वरं, तत्र च गत्या चैत्यानि चन्दते, ततः प्रतिनियत्तमानस्त्वेकैवोत्पातेन स्वस्थानमायाति, तथा
 मेरुं गच्छन् प्रथमेनोत्पातेन नन्दनवनं गच्छति, द्वितीयेन पण्डकवनं, तत्र चैत्यानि वन्दित्वा ततः प्रतिनियत्तमान एके-
 नैवोत्पातेन स्वस्थानमायाति, विद्याचारणो हि विद्यावशाद्भवति, विद्या च परिशील्यमाना स्फुटा स्फुटतरोपजायते, ततः
 प्रतिनियत्तमानस्य शमत्यतिशयसम्भवादेकैवोत्पातेन स्वस्थानागमनमिति, उक्तं च—“अइसयचरणसमत्था जङ्घा-वि-
 ज्जाहिं चारणा मुणओ । जंघाहिं जाइ पढमो नीसं काउं रविकरेऽवि ॥ २ ॥ एगुप्पाएण गओ लयगवरमिओ तओ पडि-
 नियत्तो । वीएणं नंदिस्सरमिहं तओ एइ तइएणं ॥ ३ ॥ पढमेण पंडगवणं, वीओप्पाएण नंदणं एइ । तइओप्पाएण
 तओ इह जंघाचारणो होइ ॥ ४ ॥ पढमेण माणुसोत्तरनगं स नंदिस्सरं तु विइएण । एइ तओ तइएणं कयचेइयंवदणो
 इहइ ॥ ५ ॥ पढमेण नंदणवणे वीओप्पाएण पंडगवणम्मिं । एइइहं तइएणं जो विज्जाचारणो होइ ॥ ५ ॥ ” (वि. ७८६-९०)
 ‘आसीविस’ इति, आस्यो-दंष्ट्रास्तासु विपं येपां ते आशीविपाः, ते द्विविधा-जातितः कर्मतश्च, तत्र जातितो वृश्चिकमण्डू-
 कोरगमनुष्यजातयः क्रमेण बहुबहुतरबहुतमविपाः, वृश्चिकविपं हि उत्कर्षतोऽर्द्धभरतक्षेत्रप्रमाणं शरीरं व्याप्नोति,
 मण्डूकविपं भरतक्षेत्रप्रमाणं, मुजङ्गमविपं जम्बूद्वीपप्रमाणं, मनुष्यविपं समयक्षेत्रप्रमाणं, कर्मतश्च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनयो

यस्य परस्परमिन्द्रियाणि स सम्भिन्नश्रोता इति भावः, अथवा द्वादशयोजनविस्तृतस्य चक्रवर्तिकटकस्य युगपत् ब्रुवाणस्य तत्तूर्यसङ्घातस्य वा युगपदास्फाल्यमानस्य सम्भिन्नान्-लक्षणतो विधानतश्च परस्परतो विभिन्नान् जननिवहसमुद्धान् शङ्खकाहलाभेरीभाणकढक्कादितूर्यसमुत्थान् वा युगपदेव सुबहून् शब्दान् यः शृणोति स सम्भिन्नश्रोताः, उक्तं च--“जो सुणइ सबतो सुणइ सबविसए व सबसोएहिं । सुणइ बहुए व सदे भिन्ने संभिन्नसोओ सो ॥ १ ॥” (वि. ७८३) एवं च सम्भिन्नश्रोतृत्वलब्धिरपि, तथा ऋषी-प्रायो घटादिमात्रग्राहिणी मतिः ऋजुमतिः-विपुलमतिमनःपर्यायज्ञानापेक्षया किञ्चिदविशुद्धतरं मनःपर्यायज्ञानमेव, ‘सर्वोसहि’ इति सर्व एव विद्मूत्रकेशनखादयोऽवयवाः सुरभयो व्याध्यपनयनसमर्धत्वादीषधयो यस्यासौ सर्वोषधिः, अथवा सर्वा-आमर्षोषध्यादिका औषधयो यस्य एकस्यापि साधोः स तथा, ‘चारण’ इति चरणं-गमनं तद्विद्यते येषां ते चारणाः, ज्योत्स्नादिभ्योऽण् इति मत्वर्थीयोऽण्प्रत्ययः, तत्र गमनमन्वेषामप्यस्ति ततो विधे-षणान्यथानुपपत्त्या चरणमिह विशिष्टं गमनमागमनं चाभिगृह्यते, अत एवातिशयने मत्वर्थीयोऽयं, यथा रूपवती कन्येत्यत्र, ततोऽतिशायिगमनागमनलब्धिसम्पन्नाश्चारणाः, ते च द्विभेदाः-जङ्घाचारणा विद्याचारणाश्च, तत्र ये चारित्रत्तपोविशेषप्रभा-वतः समुद्भूतगमनागमनविषयलब्धिसम्पन्नास्ते जङ्घाचारणाः, ये पुनर्विद्यावशतः समुत्पन्नगमनागमनलब्धयस्ते विद्याचारणाः, जङ्घाचारणाश्च रुचकवरद्वीपं यावत् गन्तुं समर्थाः, विद्याचारणा नन्दीश्वरं, तत्र जङ्घाचारणा यत्र कुत्रापि गन्तुमिच्छवस्तत्र रविकरानपि निश्रीकृत्य गच्छन्ति, विद्याचारणास्त्वेवमेव, जङ्घाचारणद्वीपं गच्छन् एकैवैवोत्पातेन गच्छति, प्रति-निवर्त्तमानस्तु प्रथमेनोत्पातेन नन्दीश्वरमायाति, द्वितीयेन स्वस्थानं, यदि पुनर्मोरुशिवरं जिगमिषुस्तर्हि प्रथमेनैवोत्पातेन पण्ड-

कवनमभिरोहति, प्रतिनिवर्त्तमानस्तु प्रथमेनोत्पातेन नन्दनवनमागच्छति, द्वितीयेन स्वस्थानमिति, जङ्घाचारणो हि चारि-
 त्रातिशयप्रभावतो भवति, ततो लवध्युपजीवेन औत्सुक्यभावतः प्रमादसम्भवाच्चारित्रातिशयनिबन्धना लब्धिरपि हीयते,
 ततः प्रतिनिवर्त्तमानो द्वाभ्यामुत्पाताभ्यां स्वस्थानमायाति, विद्याचारणाः पुनः प्रथमेनोत्पातेन मानुषोत्तरं पर्वतं गच्छ-
 न्ति, द्वितीयेन तु नन्दीश्वरं, तत्र च गत्वा चैत्यानि यन्दते, ततः प्रतिनिवर्त्तमानस्त्वैकैवोत्पातेन स्वस्थानमायाति, तथा
 मेरुं गच्छन् प्रथमेनोत्पातेन नन्दनवनं गच्छति, द्वितीयेन पण्डकवनं, तत्र चैत्यानि वन्दित्वा ततः प्रतिनिवर्त्तमान एके-
 नैवोत्पातेन स्वस्थानमायाति, विद्याचारणो हि विद्यावशाद्भवति, विद्या च परिशील्यमाना स्फुटा स्फुटतरोपजायते, ततः
 प्रतिनिवर्त्तमानस्य शक्यतिशयसम्भवादेकैवोत्पातेन स्वस्थानागमनमिति, उक्तं च—“अइसयचरणसमत्था जङ्घा-वि-
 ज्जाहिं चारणा मुणओ । जंघाहिं जाइ पढमो नीसं काजं रविकरेऽवि ॥ २ ॥ एगुप्पाएण गओ रुगवरसिओ तओ पडि-
 नियत्तो । बीएणं नंदिस्सरमिहं तओ एइ तइएणं ॥ ३ ॥ पढमेण पंडगवणं, बीओप्पाएण नंदणं एइ । तइओप्पाएण
 तओ इह जंघाचारणो होइ ॥ ४ ॥ पढमेण माणुसोत्तरनगं च नंदिस्सरं तु विइएण । एइ तओ तइएणं कयचेइयवंदणो
 इहइ ॥ ५ ॥ पढमेण नंदणवणे बीओप्पाएण पंडगवणम्मिं । एइ इहं तइएणं जो विजाचारणो होइ ॥ ५ ॥ ” (वि. ७८६-९०)
 ‘आसीविस’ इति, आस्यो-दंष्ट्रास्तासु विपं येयां ते आशीविषाः, ते द्विविधा-जातितः कर्म्मतश्च, तत्र जातितो वृश्चिकमण्डू-
 कोरगमनुष्यजातयः क्रमेण बह्वहतरबहुतमविषाः, वृश्चिकविपं हिं चत्कर्पतोऽर्द्धभरतक्षेत्रप्रमाणं शरीरं व्याप्नोति,
 मण्डूकविपं भरतक्षेत्रप्रमाणं, भुजङ्गमविपं जम्बूद्वीपप्रमाणं, मनुष्यविपं समयक्षेत्रप्रमाणं, कर्म्मतश्च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनयो

मनुष्याः, देवाश्चासहस्रारात्, एते हि तपश्चरणानुष्ठानतोऽन्यतो वा गुणत आशीविषवृश्चिकमुजङ्गादिसाध्यां क्रियां कुर्वन्ति, शापप्रदानादिना परं व्यापादयन्तीति भावः, देवास्त्वपर्यासावस्थायां तच्छक्तिमन्तोऽवसातव्याः, ते हि पूर्वं मनुष्यभवे समुपाजितोजिताशीविषलब्धयः सहस्रारान्तदेवेष्वभिनवोत्पन्ना अपर्यासावस्थायां प्राग्भविकाशीविषलब्धिसंस्कारादाशीविषलब्धिर्भूतो व्यवह्रियन्ते, ततः परं पर्यासावस्थायां संस्कारस्यापि निवृत्तिरिति न तद्रूपपदेशभाजः, यद्यपि च नाम पर्यासा अपि देवाः शापादिना परं व्यापादयन्ति तथापि न लब्धिव्यपदेशः, भवप्रत्ययतत्सत्त्वारूपसामर्थ्यस्य सर्वसाधारणत्वात्, गुणप्रत्ययो हि सामर्थ्यविशेषो लब्धिरिति प्रसिद्धिः । 'केवली चे'त्यादि, केवलिनश्च प्रसिद्धाः, मनोज्ञानिनो मनःपर्यायज्ञानिनः, तच्च मनःपर्यायज्ञानं विपुलमतिरूपं गृह्यते, ऋजुमतिरूपस्य प्रागेव गृहीतत्वात् तत्र, विपुलं-बहुविशेषोपेतं वस्तु मन्यते-गृह्णातीति विपुलमतिः, बाहुलकात्कर्त्तरि कप्रत्ययः, यदिवा विपुला-पर्यायशतोपेतचित्तनीयघटादिवस्तुविशेषप्राङ्गिणी मतिर्मननं यत् तद्विपुलमतिः, पूर्वाणि धारयन्तीति पूर्वधराः-दशचतुर्दशपूर्वविदः, अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यादिरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तः-तीर्थकराःचक्रवर्त्तिनः-चतुर्दशरत्नाधिपाः पट्खण्डभरतेश्वराः, बलदेवाः प्रसिद्धाः, वासुदेवाः सत्तरत्नाधिपाः अर्द्धभरतप्रभवः, एते हि सर्वे एव चारणादयो लब्धिविशेषाः, इह वासुदेवत्वं चक्रवर्त्तित्वमर्हत्त्वं च ऋद्धयः प्रतिपादितास्तत्र तदतिशयप्रतिपादनार्थमाह-

सोलस रायसहस्रा सखलेणं तु संकलनिबद्धं । अञ्छति वासुदेवं अगडतडंभी ठियं संतं ॥ ७१ ॥
घेचूण संकलं सो, वामगहट्येण अञ्छमाणानं । मुंजिज्ज चिल्लिपिज्ज व महुमहणं ते न चाएत्ति ॥ ७२ ॥

इह वीर्यान्तरायक्षयोपशमविशेषाद्वलातिशयो चासुदेवस्य प्रदर्श्यते, षोडश राजसहस्राणि सर्वबलेन हस्त्यश्वरथपदा-
तिरूपेण समन्वितानि शृङ्खलानियद्धं 'अञ्छति' देशीवचनमेतत् आकर्षन्ति वासुदेवं अवटतटे-कूपतटे स्थितं सन्तं,
ततश्च गृहीत्वा शृङ्खलामसौ वामहस्तेन 'अञ्छमाणानं'ति आकर्षतां, भुञ्जीत विलिपेद्वा अवज्ञया हृष्टः सन्, न पुनस्ते
मधुमथनं शक्नुवन्त्याकृष्टमिति वाक्यशेषः ॥ चक्रवर्त्तिवलप्रतिपादनार्थमाह—

द्वौ सोला यत्तीसा, सधबलेणं तु संकलनिचद्धं । अञ्छति चक्रवर्द्धि, अगडतडम्मी ठियं संतं ॥ ७३ ॥

घेसूण संकलं सो, वामगहस्थेण अञ्छमाणानं । भुञ्जिज्ज विलिपिज्ज व, चक्रहरं ते न चापंति ॥ ७४ ॥

'द्वौ षोडशकौ' द्वात्रिंशदित्येतायत्येव वाक्ये द्वौ षोडशकाधित्यभिधानं चक्रवर्त्तिनो वासुदेवात् द्विगुणाद्धित्यापनार्थं,
राजसहस्राणीति गम्यते, द्वात्रिंशद्राजसहस्राणि सर्वबलेन समन्वितानि शृङ्खलानिवद्धमाकर्षन्ति चक्रवर्त्तिनं अवटतटे
स्थितं सन्तं, गृहीत्वा शृङ्खलामसौ वामहस्तेनाकर्षतां भुञ्जीत विलिपेद्वा, न पुनस्ते चक्रवर्त्तिनं शक्नुवन्त्याकृष्टमिति वाक्य-
शेषः ॥ सम्प्रति तीर्थकरचलप्रतिपादनार्थमिदमाह—

जं फैसयरस्स उ षलं, तं दुगुणं होइ चक्रवट्टिस्स । तत्तो बला बलवगा, अपरिमियबला जिणवरिंदा ॥ ७५ ॥

यत् कैशयस्य षलं तद् द्विगुणं भवति चक्रवर्त्तिनः, ततः शेषबलाद् 'बला' बलदेवा बलवन्तः, कैशवबलापेक्षया त्वर्द्धबला
इति प्रसिद्धेरवगन्तव्यम्, तथानिरवशेषवीर्यान्तरायक्षयादपरिमितं बलं येषां तेऽपरिमितबलाः, के ते इत्याह-जिनवरे-
न्द्राः-तीर्थकृतः, तथा (यद्वा) ततश्चक्रवर्त्तिनो बलाद्बलवन्तो जिनवरेन्द्राः, कियता बलेनेत्याह-अपरिमितबलाः, अपरिमितेन

बलेन बलवन्त इति भावः, तदेवमुक्ता लब्धयः। एताश्चान्यासामपि क्षीराश्रवमध्वाश्रवसर्पिराश्रवकोष्ठबुद्धिवीजबुद्धिपदानुसारित्वाक्षीणमहानसत्त्वप्रभृतिलब्धीनामुपलक्षणं, तेन ता अपि प्रतिपत्तव्याः, तत्र पुंड्रेक्षुचारिणीनां गवां लक्षस्य क्षीरमर्द्धाद्धक्रमेण दीयते यावदेवमेकस्याः पीतगोक्षीरायाः क्षीरं, तत्किल चातुरक्यमित्यागमे गीयते, तद्यथोपभुज्यमानमतीव मनःशरीरमन्द्वादहेतुरुपजायते तथा यद्वचनमाकर्ण्यमानं मनःशरीरसुखोत्पादनाय प्रभवति ते क्षीराश्रवाः, क्षीरमिव वचनमासमन्तात् श्रवन्तीति क्षीराश्रवाः इति व्युत्पत्तेः, तथा मध्यपि किमप्यतिशायि शर्करादिमधुरद्रव्यं द्रष्टव्यम्, घृतमपि पुंड्रेक्षुचारिणोक्षीरसमुत्थं मन्दान्निकथितमतिविशिष्टयर्णाद्युपेतं, मध्विव वचनमाश्रवन्तीति मध्वाश्रवाः, घृतमिव वचनमाश्रवन्तीति घृताश्रवाः, तथा कोष्ठ इव धान्यं येषां बुद्धिराचार्यमुखाद्विनिर्गती तदवस्थावेव सूत्रार्थो धारयति न किमपि तयोर्कालान्तरेऽपि गलति ते कोष्ठबुद्ध्यः, कोष्ठ इव बुद्धिर्येषां ते कोष्ठबुद्ध्यः इति व्युत्पत्तेः, येषां पुनर्बुद्धिरेकमपि सूत्रपदमनर्धार्य शेषमश्रुतमपि तदवस्थमेव श्रुतमवगाहते, ते पदानुसारिबुद्ध्यः, येषां पुनर्बुद्धिः एकमर्थपदं तथाविधमनुयत्य शेषमश्रुतमपि यथानस्थितं प्रभूतमर्थपदमवगाहते ते बीजबुद्ध्यः, उक्तं च—“क्षीरमहुसत्पिसाओवमा उ वयणा तयासचा ह्येति । कोट्टयधन्नसुनिगलसुत्तथा कोट्टबुद्धीया ॥ १ ॥ जो सुत्तपण्ण वहुं सुयमणुधावइ पयाणुसारी सो । जो अत्थपण्णत्थं अणुसरइ स वीयबुद्धी उ ॥ २ ॥” (वि. ७९९-८००) अक्षीणं महानसं येषां ते अक्षीणमहानसाः, येषां भिक्षानान्यैर्वहुभिरप्युपभुज्यमाना निष्ठां याति, किन्तु तैरेव जिमितैः, तेऽक्षीणमहानसाः, आह च चूर्णिकृत्—“अक्खीणमहाणसियस्स भिक्खा न अन्नेण निट्ठविज्जइ, तंमि जिमिए निट्ठाइ” इति, प्रभृतिग्रहणात् गणधरत्वपुलाकत्वतेजःसमुद्घाताहारक-

शरीरकरणादिलब्धयो चेदितव्याः, एतासां च लब्धीनां मध्येऽहत्त्वलब्धिवार्त्तुदेवत्वलब्धिश्चक्रवर्त्तित्वलब्धिः सम्भिन्नश्रोतो-
 लब्धिर्जङ्घाचारणलब्धिः पूर्वधरलब्धिरित्येताः सप्त लब्धयो भव्यस्त्रीणां नोपजायन्ते, अभव्यपुरुषाणामृजुमतित्वविपुलम-
 तित्वलब्धी अपि, अभव्यस्त्रीणां मध्याश्रयक्षीराश्रयसर्पिराश्रयलब्धयोऽपि, उक्तं च—“जिणवलचक्कीकेसव संभिन्ने जंघव-
 रण पुढे य । भवियाए इरिथियाए एयाओ न सत्त लद्धीओ ॥१॥” शेषास्तु भवन्तीति सामर्थ्यादवसीयते, “रिजुमइविपुलम-
 ईओ, सत्त य एयाओ पुपभणियाओ । लद्धीओ अभवाणं, होति नराणं पि न कयाइ ॥१॥ अभवियमहिलाणं पिहु एयाओ न
 होति सत्त लद्धीओ । महुलीरासवलद्धीवि नेव सेसांओ अवरुद्धा ॥२॥” अन्ये त्वेवमाहुः—आमयौषधिलब्धिः १ श्लेष्मौ-
 षधिलब्धिः २ जह्वौषधिलब्धि ३ विंद्रप्रश्रयणौषधिलब्धिः ४ सर्वौषधिलब्धिः ५ कोष्ठबुद्धिः ६ वीजबुद्धिः ७ पदानुसारी
 ८ सम्भिन्नश्रोता ९ ऋजुमतिः १० विपुलमतिः ११ क्षीरमध्याश्रयलब्धिः १२ अक्षीणमहानसलब्धिः १३ वैक्रियलब्धिः
 १४ जङ्घाचारणलब्धिः १५ विद्याधरलब्धिः १६ अहत्त्वलब्धिः १७ चक्रवर्त्तित्वलब्धिः १८ बलदेवत्वलब्धिः १९ वासु-
 देवत्वलब्धिः २० एता विंशतिलब्धयो भव्यपुरुषाणां भवन्ति, तथा चोक्तम्—“आमोसही य खेले जेहे वित्ते य होइ सबे
 य । कोट्टे य वीयबुद्धी पयाणुसारी य संभिन्ने ॥१॥ उज्जुमइ विटल खीरे महु अवलीणे विटवि चरणे य । विज्जाहर अर-
 हंता चक्कीवलवासु वीसइमा ॥२॥ भवसिद्धियाणमेया, वीसं पि हवंति इत्थ लद्धीओ ।” इति, तदेतदसम्यक्, अन्यासामपि
 भवसिद्धिकयोग्यानां गणधरत्वपुलाकत्वप्रभृतीनां लब्धीनां सद्भावात्, नाप्येता भवसिद्धिकयोग्या एव, वैक्रियविद्याधरत्व-

उब्धीनामामर्षोपस्थादिलब्धीनामपि चाभव्यानामपि सम्भवात् ॥ सम्प्रति मनःपर्यायज्ञानं लब्धिनिरूपणायां सामान्यतोऽ-
पदिष्टमपि विषयस्वाम्यादिविशेषोपदर्शनाय ज्ञानपञ्चकक्रमायातमभिधित्सुराह—

मणपञ्चवनानां पुण, जणमणपरिचिंतित्यथागडणं । माणुसखेत्तनियद्धं, गुणपच्चइयं चरित्तवओ ॥ ७६ ॥

मनःपर्यायज्ञानं प्राप्तिरूपितशब्दार्थम्, पुनःशब्दो विशेषणार्थः; स च रूपिविषयक्षायोपशामिकत्वादिसाम्येऽप्यवधिज्ञाना-
दिदं मनःपर्यायज्ञानं स्वाम्यादिभेदाद्भिन्नमिति विशेषयति; तथाहि—अवधिज्ञानमविरतसम्यग्दृष्टेरपि भवति, द्रव्यतोऽशेषरूपि-
द्रव्यविषयं क्षेत्रतो लोकविषयं कतिपयलोकप्रमाणखण्डापेक्षया लोकालोकविषयं च कालतोऽतीतानागतासङ्क्षेयोत्सर्पि-
प्यवसर्पिणीत्रिपयं भावतोऽशेषेचपि रूपिद्रव्येषु प्रतिद्रव्यमसङ्क्षेयपर्यायविषयं, मनःपर्यायज्ञानं पुनः संयतस्याप्रमत्तस्या-
मर्षोपस्थादुन्यतमर्द्धिप्राप्तस्य द्रव्यतः संज्ञिमनोद्रव्यविषयं क्षेत्रतो मनुष्यक्षेत्रगोचरं कालतोऽतीतानागतपत्योपमासङ्क्षेय-
भागत्रिषय भावतो मनोगतानन्तपर्यायालम्बनं, ततोऽवधिज्ञानाद्भिन्नम्, एतदेव लेसतः सूत्रकृदाह—जनमनःपरिचिन्ति-
तार्थप्रकटनं, जायन्ते इति जनास्तेषां मनांसि जनमनांसि तैः परिचिन्तितश्चासावर्थश्च जनमनःपरिचिन्तितार्थः स प्रक-
व्यते—प्रकाश्यतेऽनेनेति जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं, तथा मानुषक्षेत्रनिवृद्धं, न तद्बहिर्व्यवस्थितप्राणिमनोद्रव्यविषय-
मिति भावः, तथा गुणाः—क्षान्त्यादयः ते प्रत्ययाः—कारणं यस्य तद् गुणप्रत्ययम्, चारित्र्यमस्यास्तीति चारित्रवान् तस्य
चारित्रवतोऽप्रमत्तसंयतस्य । इदं मनःपर्यायज्ञानं समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र
द्रव्यतः ऋजुमतिरनन्तानन्तप्रादेशिकान् मनोभावपरिणतपुद्गलस्कन्धान् जानाति, तानेव विपुलमतिर्विशुद्धतरान्, क्षेत्रत

ऋजुमतिरधोलौकिकग्रामेषु यः सर्वाधस्तन आकाशप्रदेशप्रतरस्तं यावत् ऊर्ध्वं यावत् ज्योतिश्चक्रस्योपरितलं तिर्यग्याव-
दर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रेषु अर्द्धतृतीयाङ्गुलहीनेषु संज्ञिनां पद्मेन्द्रियाणां पर्याप्तानां मनोगतान् भावान् जानाति, विपुलमति-
रर्द्धतृतीयैरङ्गुलैरग्यधिकान्, कालत ऋजुमतिरतीतमनागतं च पल्योपमस्यासङ्ख्येयभागमेव विपुलमतिरभ्यधिकतरं विद्यु-
ञ्जतरं च, भावत ऋजुमतिरनन्तान् भावान् जानाति, तानेव विपुलमतिरभ्यधिकतरान्, इह साक्षात् तानेव मनःपर्या-
यान् परिच्छिनत्ति, मनस्तत्रपरिणतैः पुनः रून्धैरालोचितान् चाख्यानार्थान् मनोद्रव्याणां तथारूपपरिणामान्यथानुपप-
त्तितः, युक्तं चैतत्, यतो मूर्त्तद्रव्यालग्नमेवेदं मनःपर्यायज्ञानमिष्यते, मन्तारस्त्वमूर्त्तमपि धर्मास्तिकायादिकं मन्यन्ते,
ततोऽनुमानात् पय चिन्तितमर्थमगवुध्यन्ते, नान्यथेति प्रतिपत्तव्यम्, आह च भाष्यकृत—“मुण्ड मणोदद्याइं नरलोप
सो गणिज्जमाणाइं । काले भूय-भविस्से पलियाऽसंखिजभागम्मि ॥ १ ॥ दधमणोपजाए जाणइ पासइ य तगएऽणंते ।
तेणापभासिए उण जाणइ वग्झेऽणुमाणेणं ॥ २ ॥” (त्रि. ८१३-४) इदं मनःपर्यायज्ञानं मनोद्रव्याणां पर्यायानेव गृह्यन् उपजायते,
पर्यायाश्च विशेषाः, विशेषग्राहकं च ज्ञानमतो मनःपर्यायज्ञानमेव भवति, नतु मनःपर्यायदर्शनमिति, ॥ सत्पदप्ररूपणतादय-
स्तत्रवधिज्ञानवदगन्तव्याः, नानात्वं चानाहारकापर्याप्तकौ न प्रतिपद्यमानकौ नापि पूर्वप्रतिपन्नाविति ॥ उक्तं मनःपर्याय-
ज्ञानमिदानीमवसरप्राप्तं केवलज्ञानं प्रतिपादयन्नाह—

अहं सद्यदधपरिणाम-भावविघ्नस्तिकारणमणंतं । सासयमप्यडिवायं, एगविहं केवलण्णाणं ॥ ७७ ॥

अथशब्द इहोपन्यासार्थः, पूर्वमुद्देशसूत्रे मनःपर्यायानन्तरं केवलज्ञानमुपन्यस्तं, तत्सम्प्रति तात्पर्यनिर्देशार्थमुपन्यस्यते

इति, पठितश्चान्यत्राप्युपन्यासार्थोऽथशब्दः, यत उक्तम् “अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यमङ्गलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेष्वि”ति, सर्वाणि च तानि द्रव्याणि च-जीवादीनि तेषां परिणामाः-प्रयोगविस्त्रसोभयजन्या उत्पादादयः पर्यायाः सर्वद्रव्यपरिणामास्तेषां भावः-सत्तास्वरूपं स्वलक्षणं वा स्वं स्वमसाधारणरूपं तस्य विशेषेण रूपनं विज्ञप्तिः विज्ञानं वा विज्ञप्तिः परिच्छेद इत्यर्थः तस्याः कारणं-हेतुः सर्वद्रव्यपरिणामविज्ञप्तिः कारणं, केवलज्ञानमिति सम्बध्यते, उक्तं च-“सबदद्वाना पओग-धीससामी-सजा जहाजोगं । परिणामा पज्जाया जम्मविणासादओ सवे (ते उ) ॥ १ ॥ तेसिं भावो सत्ता, सलक्खणं वा विसेसतो तस्स । नाणं विणत्तीए कारणं केवलणणं ॥२॥” (वि.८२५-६) तच्च स्वज्ञेयानन्तर्यादन्तम्, तथा शश्वदं भवं शाश्वतम्, सदोपयोग्यदिति भावार्थः, तथा प्रतिपत्तनशीलं प्रतिपाति न प्रतिपाति अप्रतिपाति, सदावस्थायीति भावः, ननु यत् शाश्वतं तदप्रतिपात्येव ततः किमनेन विशेषणेन?, तदयुक्तम्, सम्यक्शब्दार्थापरिज्ञानात्, शाश्वतं हि नाम अनवरतं भवदुच्यते, शश्वद्वचं शाश्वतमिति व्युत्पत्तेः, तच्च कियत्कालमपि भवति, यावद्भवति तावन्निरन्तरं भवनात्, ततः सकलकालभावप्रतिपत्त्यर्थमप्रतिपातिविशेषणोपादानं, एष तात्पर्यार्थः-अनवरतं सकलकालं भवतीति, अथवा एकपदव्यभिचारेऽपि विशेषणविशेष्यभावप्रतीतिज्ञापनार्थं विशेषणद्वयोपादानम्, तथाहि-शाश्वतमप्रतिपात्येव, अप्रतिपाति तु शाश्वतमशाश्वतं च भवति, यथा अप्रतिपात्येवावधिज्ञानमिति, तथा एकविधम्-एकप्रकारं तदावरणक्षयस्यैकरूपत्वात्, उक्तं च-“पज्जायओ अणंतं, समयमिदं सतोवओगाओ । अवयओऽपडिवाई एगविहं सबसुद्धीए ॥२॥” (वि.८२८) केवलं च तत् ज्ञानं च केवलज्ञानम् ॥ इह तीर्थकृतसमुपजातकेवलालोकस्तीर्थकरनामकर्मोदयतः तथास्वाभाव्यादुपकार्यकृतोपकारानपेक्षं सकलसत्त्वानुग्रहाय

चारयोगश्रुतं द्रव्यश्रुतमिति ॥ तत्केवलज्ञानं स्वामिनमधिकृत्य द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-भवस्यकेवलज्ञानं सिद्धकेवलज्ञानं, च, तत्र यद् मनुष्यभवे अवस्थितस्य चतुर्ध्यातिकर्मस्वक्षीणेषु केवलज्ञानं तद् भवस्यकेवलज्ञानं, यत् पुनरशेषेषु कर्माशेषेषु सिद्धत्वावस्थायां तत् सिद्धकेवलज्ञानं, तत्र यद् भवस्यकेवलज्ञानं तद् द्विविधम्, तद्यथा-सयोगिभवस्यकेवलज्ञानमयोगिभवस्यकेवलज्ञानं च, तत्र केवलज्ञानोत्पत्तेरारम्भ्य यावदद्यापि शैलेश्यवस्थां न प्रतिपद्यते तावत् सयोगिभवस्यकेवलज्ञानं, शैलेश्यवस्थायामयोगिभवस्यकेवलज्ञानं, तत्र यत्सयोगिभवस्यकेवलज्ञानं तद् द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-प्रथमसमयसयोगिभवस्यकेवलज्ञानमप्रथमसमयसयोगिभवस्यकेवलज्ञानं च, तत्र यस्मिन् समये केवलज्ञानमुत्पन्नं तस्मिन् समये तत्प्रथमसमयसयोगिभवस्यकेवलज्ञानं, शेषेषु तु समयेषु शैलेशीप्रतिपत्तेरर्वाक् वर्त्तमानमप्रथमसमयसयोगिभवस्यकेवलज्ञानम्, अथवाऽन्यथा द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-चरमसमयसयोगिभवस्यकेवलज्ञानमचरमसमयसयोगिभवस्यकेवलज्ञानम्, तत्र यत्सयोगित्वावस्थायाश्चरमसमये वर्त्तमानं तत् चरमसमयसयोगिभवस्यकेवलज्ञानं, ततः प्राक् शेषेषु समयेषु वर्त्तमानमचरमसमयसयोगिभवस्यकेवलज्ञानं, तथा अयोगिभवस्यकेवलज्ञानमपि द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-प्रथमसमयायोगिभवस्यकेवलज्ञानमप्रथमसमयायोगिभवस्यकेवलज्ञानं च, अथवा चरमसमयायोगिभवस्यकेवलज्ञानमचरमसमयायोगिभवस्यकेवलज्ञानं च, प्रथमाप्रथमचरमांचरमसमयभाजना प्रागुक्तानुसारेण स्वयं भावनीया । सिद्धकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं परम्परसिद्धकेवलज्ञानं च, तत्र यस्मिन् समये सिद्धो जायते तस्मिन् समये वर्त्तमानमनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं, सिद्धत्वाद्वितीयादिसमयेषु वर्त्तमानं परम्परसिद्धकेवलज्ञानं, तत्रानन्तरसिद्धकेवलज्ञानमुपाधिभेदात् पञ्चदशविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-तीर्थ-

एषमि नियमा पत्तयं विहारो जम्हा तम्हा य ते पत्तयबुद्धा” इति, तथा स्वयंबुद्धानामुपधिर्द्वादशविध एव पात्रादिकः, प्रत्येकबुद्धानां तु द्विधा-जपन्यत उत्कर्षतश्च, तत्र जपन्यतो द्विविधः, उत्कर्षतो नवविधः प्रावरणवर्जः, उत्कं च-“पत्ते-यबुद्धानां जहण्णं दुग्घो, उक्कोसेण नवविधो पावरणवज्जो भवति” इति, तथा स्वयंबुद्धानां पूर्वाधीतं श्रुतं भवति वा नया, यदि भवति ततो लिङ्गं देयता या प्रयच्छति गुरुसन्निधौ वा गत्वा प्रतिपद्यते, यदि च एकाकिविहरणसमर्थ इरुता च तस्य तथारूपा जायते तत एकाकी विहरत्यन्यथा गच्छवासेऽवतिष्ठते, अथ पूर्वाधीतं श्रुतं तस्य न भवति तर्हि नियमात् गुरुसन्निधौ गत्वा लिङ्गं प्रतिपद्यते, गच्छं चावश्यं न मुञ्चति, तथा चोक्तं चूर्णौ-“पुवाहीअं सुयं से इयइ या नया, जइ से नत्थि तो लिङ्गं नियमा गुरुसन्निहे पडिवज्जइ, गच्छे य विहरइ इति, अह पुवाहीयसुयसंभवो भत्थि तो ने लिङ्गं देयया पयच्छइ, गुरुसन्निहे या पडिवज्जइ, जइ य एगविहारविहरणसमर्थो इच्छा च से तो एको चेव विहरइ, अम्महा गरुछे विहरइ” इति, प्रत्येकबुद्धानां तु पूर्वाधीतं श्रुतं नियमतो भवति, तच्च जघन्यत एकादशाङ्गानि उत्कर्षतः विनियमनानि दश पुराणि, तथा लिङ्गं तस्मै देयता प्रयच्छति, लिङ्गरहितो वा कदांचिद् भवति, तथा चोक्तम्-“पत्तेय-बुद्धानां पुवाहीअमुयं नियमा हनइ, जहण्णं पक्कारम अंगा उक्कोसेणं भिन्नदसपुवी, लिङ्गं च से देवया पयच्छइ, लिङ्गव-त्रिओ या भयइ, जतो भणियं-“रूपं पत्तेयबुद्धा” इति, तथा बुद्धैः-आचार्यादिभिर्गोधितस्य यत्केवलज्ञानं तत् बुद्धबोधितके-वलज्ञानं, स्त्रिया लिङ्गं स्त्रीलिङ्गं, स्त्रीत्यस्योपलक्षणमित्यर्थः, तच्च त्रिधा, तद्यथा-वेदः शरीरनिर्वृत्तिः नेपथ्यं च, तत्रेह शरी-रनिर्वृत्त्या प्रयोजनं, न वेदनेपथ्याभ्यां, वेदे सति सिद्धत्वाभावात्, नेपथ्यस्य चाप्रमाणत्वात्, आह च नन्वध्ययनचूर्णे-

कृत्—‘इत्थीए लिंगं इत्थिलिंगं, इत्थीए उवलखणंतिबुत्तं भवति, तं च तिविहं—वेदो सरीरनिबिची नेवत्थं च, इह सरीरनि-
 बिचीए अंहिगारो, न वेयनेवत्थेहिंति” तस्मिन् खील्लिङ्गसिद्धकेवलज्ञानं, एवं खील्लिङ्गसिद्धकेवलज्ञानं, एवं
 पुरुषलिङ्गे सिद्धानां केवलज्ञानं पुरुषलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानं, एवं नपुंसकलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानमपि भाव्यम्, तथा खलिङ्गे-रजोहर-
 णादौ सिद्धानां केवलज्ञानं खलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानं, अन्यलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानं नाम यदन्यस्मिन् लिङ्गे वर्तमानाः सम्यक्त्वं
 प्रतिपद्य भावनाविशेषात् केवलज्ञानमुत्पाद्य केवलोत्पत्तिसमकालमेव कालं कुर्वन्ति तदन्यलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानं, यदि पुन-
 स्तोऽन्यलिङ्गस्थिताः केवलमुत्पाद्यात्मनोऽपरिक्षीणमायुः पश्यन्ति ततः साधुलिङ्गमेव परिगृह्णन्ति, गृहलिङ्गे स्थिताः सन्तो
 ये सिद्धास्तेषां केवलज्ञानं गृहलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानम्, एकसिद्धकेवलज्ञानं नाम यस्मिन् समये स विवक्षितः सिद्धस्तस्मिन्
 समये यद्यन्यः कोऽपि न सिद्धस्ततस्तस्य केवलज्ञानमेकसिद्धकेवलज्ञानं, एकस्मिन् समयेऽनेकेषां सिद्धानां केवलज्ञानमने-
 कसिद्धकेवलज्ञानं, एकस्मिंश्च समयेऽनेके सिद्ध्यन्त उत्कर्षतोऽष्टोत्तरशतसङ्ख्या वेदितव्याः, यत उक्तम्—“वत्तीसा अड-
 याला, सट्ठी वायत्तरी य वोद्धवा । चुलसीओ छन्नउई, दुरहियमहुत्तरसंयं च ॥ १ ॥” अस्या विनेयजनानुग्रहाय व्याख्या-
 अष्टौ समयान् यावत् निरन्तरमेकादयो द्वात्रिंशत्पर्यन्ताः सिद्ध्यन्तः प्राप्यन्ते, किमुक्तं भवति, १—प्रथमे समये जघन्यत एको
 द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशत्सिद्ध्यन्तः प्राप्यन्ते, द्वितीयेऽपि समये जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशत्, एवं यावद-
 ष्टमेऽपि समये जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशत्, ततः परमवश्यमन्तरम्, तथा त्रयस्त्रिंशदादयोऽष्टचत्वारिंश-
 त्पर्यन्ता निरन्तरं सिद्ध्यन्तः सप्त समयान् यावत्प्राप्यन्ते, परतो नियमादन्तरं, तथा एकोनपञ्चाशदादयः पष्टिपर्यन्ता

निरन्तरं सिद्धान्तः उत्कर्षतः षट् समयान् यावत्प्राप्यन्ते, तथैकषष्ठादयो द्विसप्ततिपर्यन्ता निरन्तरं सिद्ध्यन्तः उत्कर्षतः पञ्च समयान् यावदवाप्यन्ते, ततः परमन्तरं, त्रिसप्तत्यादयश्चतुरशीतिपर्यन्ता निरन्तरं सिद्ध्यन्त उत्कर्षतश्चतुरः समयान् यावत्, तत ऊर्द्धमन्तरं, तथा पञ्चाशीत्यादयः पण्णवतिपर्यन्ता निरन्तरं सिद्ध्यन्त उत्कर्षतस्त्रीन् समयान्, परतो नियमादन्तरं, तथा सप्तनवत्यादयो द्युत्तरशतपर्यन्ता निरन्तरं सिद्ध्यन्त उत्कर्षतो द्वौ समयौ यावत्, परतोऽवश्यमन्तरं, तथा द्युत्तरशतादयोऽष्टोत्तरशतपर्यन्ताः सिद्ध्यन्तो नियमादेकमेव समयं यावदवाप्यन्ते, न द्वित्रादिसमयानिति । परम्परसिद्धकेवलज्ञानमनेकविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—अप्रथमसमयसिद्धकेवलज्ञानं, सिद्धत्वद्वितीयसमयकेवलज्ञानमिति भावः, द्विसमयसिद्धकेवलज्ञानं, सिद्धत्वतृतीयसमयकेवलज्ञानं चतुःसमयसिद्धकेवलज्ञानं यावत् सप्तमसमयसिद्धकेवलज्ञानमसह्येयसमयसिद्धकेवलज्ञानमनन्तसमयसिद्धकेवलज्ञानम् । तदेयमुक्तं केवलज्ञानस्वरूपमथास्य गत्यादिद्वारविषया सत्पदप्ररूपणता द्रव्यप्रमाणादीनि च विभाव्यन्ते, तत्र सत्पदप्ररूपणायां गतिमङ्गीकृत्य सिद्धिगतौ मनुष्यगतौ च केवलज्ञानम्, इन्द्रियद्वारे नोऽन्द्रियाऽतीन्द्रियेषु, कायद्वारे त्रसकायाकाययोः, योगद्वारे सयोगायोगयोः, वेदद्वारेऽवेदकेषु, कषायद्वारेऽकषायेषु, लेख्याद्वारे शुक्लेऽश्यालेऽश्वयोः, सम्यक्त्वद्वारे सम्यग्गृहदृष्टिषु, ज्ञानद्वारे केवलज्ञानिषु, दर्शनद्वारे केवलदर्शनेषु, संयतद्वारे संयतेषु नोऽसंयतेनोऽसंयतसंयतेषु, उपयोगद्वारे साकारानाकारोपयोगयोः, आहारकद्वारे आहारकानाहारकयोः, भाषकद्वारे भाषकाभाषकयोः, परीचद्वारे परीचेषु नोऽपरीचपरीचेषु च, पर्याप्तद्वारे पर्याप्तेषु नोऽपर्याप्तापर्याप्तेषु च, सूक्ष्मद्वारे सूक्ष्मबादरेषु च, संज्ञिद्वारे संज्ञिषु नोऽसंज्ञासंज्ञिषु, भव्यद्वारे भव्येषु नोऽभव्या-

भव्येषु च, चरमद्वारे चरमेषु, भवस्थकेवलिनां चरमत्वाद्, अचरमेषु च, सिद्धानां भवान्तरप्राप्त्यभावतोऽचरमत्वात्, पूर्व-
प्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकयोजना तु स्वधिया कर्त्तव्या, द्रव्यप्रमाणद्वारे प्रतिपद्यमानकानाश्रित्योत्कर्षतोऽष्टोत्तरशतं केवलिनां
प्राप्यते, पूर्वप्रतिपन्नाश्च जघन्यत उत्कर्षतश्च कोटीपृथक्त्वप्रमाणा भवस्थकेवलिनः प्राप्यन्ते, सिद्धाः अनन्ताः, क्षेत्र-
स्पर्शनाद्वारयोस्तु जघन्यतो लोकस्याप्यसङ्ख्येयभागे केवली लभ्यते, उत्कर्षतस्तु सर्वलोके, कालद्वारे साद्यपर्यवसितं कालं
सर्वोऽपि केवली भवति, अन्तरं तु केवलज्ञानस्य न विद्यते, प्रतिपाताभावात्, भागद्वारं मतिज्ञानवत्, भावद्वारे क्षायिकं
भावे, अल्पबहुत्वद्वारं मतिज्ञानिवत् ॥ तच्च केवलज्ञानं समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो
भावतश्च, तत्र द्रव्यतः केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि जानाति पश्यति, क्षेत्रतः सर्वं क्षेत्रम्, कालतः सर्वकालम्, भावतः
सर्वान् भावान्, उक्तं च केवलज्ञानं, तदभिधानाच्च नन्दी, तदभिधानान्मङ्गलमिति ॥ तदेवं मङ्गलस्वरूपाभिधानद्वा-
रेण ज्ञानपञ्चकमुक्तम्, इह तु प्रकृतेन श्रुतज्ञानेनाधिकारः, तथा चाह निर्युक्तिकृत—

इत्थं पुन अहिगारो सुयनारणेणं जतो सुएणं तु । सेसाणमप्पणोऽविय अणुयोग पदीवदिट्ठतो ॥ ७९ ॥

अत्र-पुनः प्रकृतेऽधिकारः श्रुतज्ञानेनैव (श्रुतेन) शेषाणां मत्यादिज्ञानानामात्मनोऽपि चानुयोगो व्याख्यानं क्रियत इति
वाक्यशेषः, स्वपरप्रकाशकत्वात्, तथा चात्र प्रदीपदृष्टान्तः, यथा हि प्रदीपः स्वपरप्रकाशकत्वात् स एव गृहेऽधि-
क्रियते एवमिहापि श्रुतज्ञानमिति भावः ॥ पीठिका समाप्ता ॥

सम्प्रति मङ्गलसाध्यः प्रकृतोऽनुयोग उपदर्यते-स च स्वपरप्रकाशकत्वात् गुर्वायत्तत्वाच्च श्रुतज्ञानस्य, उक्तं च-
सो मइनाणार्हणं कयरस्स ? सुयस्स, जं न सेसाइं । होति पराहीणाइं, न य परवोहे समत्थाइं ॥ १ ॥ पाएण पराहीणं,
दीवोव परप्पवोहगं जं च । सुयनाणं तेण परप्पवोहणत्वं तदणुयोगो ॥ २ ॥” (वि. ८३८-९) आह-नन्वावश्यकस्यानुयोगः प्रकृत
एव, पुनः श्रुतज्ञानस्येत्युक्तं, नैष दोषः, आवश्यकमिदं श्रुतान्तर्गतमित्येतदर्थप्रदर्शकत्वादेतद्वाक्यस्य, ननु यदि आवश्यकस्या-
नुयोगस्तर्हि तदावश्यकं किमङ्गं अङ्गानि श्रुतस्कन्धः श्रुतस्कन्धः अध्ययनमध्ययनानि उद्देशक उद्देशकाः?, उच्यते, आवश्यकं
श्रुतस्कन्धः अध्ययनानि च, न शेषा विकल्पाः, उक्तं च-“आवस्सयं नो अंगं नो अंगाइं सुयवत्संधो नो सुअक्खंघा नो अङ्ग-
यणं अरुणयणा नो उद्देशो नो उद्देशगा इति” (अनु. ६) ननु नन्दीव्याख्याने अङ्गानङ्गप्रविष्टश्रुतनिरूपणायामनङ्गसंज्ञा प्रतिपा-
दितैव, ततः कथं किमङ्गमङ्गानीत्याशङ्कासम्भवः, सत्यमेतत्, केवलं तद्व्याख्यानाभियमप्रदर्शनार्थमेतद्वाक्यमित्यदोषः, न
खल्ववश्यं शास्त्रादौ नन्वाध्ययनार्थकथनं कर्तव्यमिति नियमः, अकृते चाशङ्कासम्भव इति, ननु शास्त्रस्यादाववश्यं मङ्गलार्थं
नन्वाभिधानं तावत् कर्तव्यम्, ततः कथमनियमः?, नैष दोषः, ज्ञानपञ्चकाभिधानमात्रस्यैव मङ्गलत्वात्, तथाहि-ज्ञान-
पञ्चकाभिधानमात्रमेवावश्यं शास्त्रस्यादौ मङ्गलार्थं कर्तव्यम्, नत्ववयवार्थाभिधानं, अवयवार्थानभिधाने चाशङ्कासम्भवः,
किञ्च-आवश्यकव्याख्यानारम्भे शास्त्रान्तरव्याख्यानारम्भोऽसमीचीनोऽप्रस्तुतत्वात्, शास्त्रान्तरं च नन्दी, पृथक्श्रु-
तस्कन्धत्वात्, यद्येवमिहावश्यकश्रुतस्कन्धानुयोगप्रारम्भे किमिति नन्वानुयोगः कृतः?, उच्यते-शिष्यानुग्रहार्थं, न पुनरेष
नियम इति ख्यापनार्थम्, अथवा अपवादपदप्रदर्शनार्थम्, तथाहि-कदाचिदुत्कलितप्रज्ञविनीतपुरुषापेक्षया तदनुग्रहार्थं उत्क-

मेणापि अन्यारम्भे चान्यद्व्याख्यायते, इति कृतं प्रसङ्गेन, तत्र यस्मादिदं शास्त्राभिधानमावश्यकश्रुतस्कन्ध इति तद्भेदाश्चा-
 ध्ययनानि तत् आवश्यकं निक्षेप्तव्यम् श्रुतस्कन्धश्च, अपरस्त्वाह—किमिदं शास्त्राभिधानं प्रदीपाभिधानवत् यथार्थं
 आहोद्विहत् पलाशाभिधानवत् अयथार्थं उत डित्याद्यभिधानवत् अनर्थकं?, तत्र यदि यथार्थं तत्तदुपादेयम्, तत्रैव
 समुदायार्थपरिसमाप्तिभावात्, उच्यते—यथार्थम्, तथाहि—पूर्वसूरिप्रदर्शितेयस्य व्युत्पत्तिः—अवश्यं कर्तव्यमावश्यकम्,
 श्रमणादिभिरवश्यं उभयकालं क्रियते इति भावः, क्वचिदिति कर्मणि बाहुलकात् उप्रत्ययः, पुपोदरादय इति निपात-
 नात् शेषरूपसिद्धिः, अथवा ज्ञानादिगुणानामा—समन्तात् वश्या इन्द्रियकपायादिभावशत्रवो यस्मात् तदावश्यकं 'शेषा-
 द्वे'ति कच्प्रत्ययः, यदिवा ज्ञानादिगुणकदम्बकं मोक्षो वा आ—समन्तात् वश्यं क्रियतेऽनेनेत्यावश्यकं, अथवा 'आव-
 र्स्सयं'ति प्राकृतशैल्या आवासकं, गुणशून्यमात्मानं गुणैरावासयतीत्यावासकं, गुणसान्निध्यमात्मनः करोतीति भावः, तच्चा-
 वश्यकं चतुर्विधम्, तद्यथा—नामावश्यकं स्थापनावश्यकं द्रव्यावश्यकं भावावश्यकञ्च, तत्र जीवस्याजीवस्य जीवानां वा अजी-
 वानां वा तदुभयस्य वा तदुभयेषां वा आवश्यकमिति नाम क्रियते तन्नामनामवतोरभेदोपचारात् नामावश्यकं, स्थाप-
 नावश्यकं नाम काष्ठकर्मादिष्वक्षयराटकादिषु वा सद्भावस्थापनया वा असद्भावस्थापनया वा यदावश्यकमिति स्थाप्यते
 तत् स्थापनावश्यकं, द्रव्यावश्यकं द्विधा, तद्यथा—आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो यस्यावश्यकमिति पदं शिक्षितं
 स्थितं जितं मितं परिजितं नामसमं धोपसमं अहीनाक्षरमनत्यक्षरमव्याविद्धाक्षरमस्वलितममिलितमव्यत्याघेडितं प्रतिपूर्णं
 प्रतिपूर्णघोषं कण्ठौष्ठविप्रमुकं वाचनोपगतं च स्यात् स पुरुष आगमतो द्रव्यावश्यकं, तत्र शिक्षितं नाम यत् पठनक्रियया

अन्तं नीतम्, तदेवाविस्मरणतश्चेतसि स्थितत्वात् स्थितं अप्रच्युतमित्यर्थः, परावर्त्तनं कुर्वतः परेण वा क्वचित्पृष्ठस्य यत् शीघ्रमागच्छति तत् जितम्, अक्षरसङ्ख्याया पदसङ्ख्याया वा परिच्छिन्नं मितं, परि समन्तात् जितं परिजितं, परावर्त्तनं कुर्वतो यत्क्रमेणोत्क्रमेण वा समागच्छतीति भावः, नामसमं यथा कस्यचित् स्वनाम शिक्षितं स्थितं जितं मितं परिजितं च भवति तथैतदपीति भावः, घोपसमं यथा गुरुणाऽभिहिता घोपास्तथा यत्र शिष्येणापि सम्यगुच्चार्यन्ते तद् घोपसममिति भावः, अहीनाक्षरमेकेनाप्यक्षरेणाहीनम्, अनत्यक्षरमेकेनाप्यक्षरेणानधिकं, तथा न व्याविद्धानि-विपर्यस्तरङ्गमालागतरङ्गानीव विपर्यस्तान्यक्षराणि यत्र तदव्याविद्भाक्षरम्, उपलशकलाद्याकुलभूभागे लाङ्गलमिव यत्र स्खलति तदस्खलितं, अनेकशास्त्रसम्बन्धीनि सूत्राणि एकत्र मीलयित्वा यत्पठ्यते तन्मिलितं यत्र तथा तदमिलितम्, अव्यत्याघेडितमस्थानविरतिरहितं, अत एव प्रतिपूर्णे हीनाधिकाक्षराभावात्, प्रतिपूर्णघोपं गुरुवत् सम्यगुदात्तादिघोपाणामुच्चारणात्, वाचनोपगतं वाचनया प्रश्नेन परिवर्त्तनया धर्मकथया नानुप्रेक्षया उपगतं प्राप्तं, शेषं सुगमम्, नोआगमतो द्रव्यावश्यकं त्रिविधम्, तद्यथा— ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यावश्यकं च, तत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरे पूर्ववत्, तद्व्यतिरिक्तं त्रिधा, तद्यथा—लौकिकं कुप्रावचनिकं लौकिकं लोकोत्तरं च, तत्र ये इमे राजेश्वरतलवरमाढं बिक- प्रभृतयः प्रातरुत्थाय शरीरचिन्तामुखदन्तप्रक्षालनराजकार्यादि कुर्वन्ति तल्लौकिकं द्रव्यावश्यकं, ये पुनरिमे चरकप्रमुखाः परिव्राजकाः प्रातरुत्थाय स्कन्धादिदेवतागृहसम्भार्जनोपलेपनघूपनादि कुर्वन्ति तत् कुप्रावचनिकमावश्यकं, यत्पुनरेते श्रमणगुणमुक्तयोगिनः षड्जीवनिकायनिरनुकम्पा इया इव उद्दामानो गजा इव निरङ्कुशाः

पाण्डुरपटप्रावरणा जिनानामनाज्ञया स्वच्छंदसो विहृत्योभयकालं आवश्यककरणाथोपतिष्ठन्ते तल्लोकोत्तरं द्रव्या-
वश्यकं, भावशून्यत्वेनाभिप्रेतफलाभावात्, एतथा उदाहरणं-वसंतपुरं नगरं, तत्थ गच्छो अगीअथसंविगो विहरइ, तत्थ
एगो अगीयत्थो समणगुणमुक्कजोगी, सो दिवसे २ उदउल्लससणिद्धआहाकम्माईणि पडिसेविता विआले महया संवेएण
आलोएइ, तस्स पुण गणी अगीअत्थत्तणओ पायच्छिच्चं दितो भणइ-अहो इमो धम्मसंठिओ साहू, सुहं पडिसेविउं
हुक्खं आलोएउं, एवं नाम एस आलोएइ अगूहंतो, असढत्तणतो एस सुद्धोत्ति, एवं दइण अन्ने अगीयत्था समणा
पसंसंति, चिंतंति य-नवरं आलोएयधं, नत्थेत्य किंचि पडिसेविएणंति, तत्थन्नया कयाइ कोइ गीयत्थो संविगो विहर-
माणो आगतो, सो तं दिवसदेवसियविहिं दइण उदाहरणं दरिसेइ-गिरिनयरे अ कोइ रयणवाणियगो, सो रयणाण
घरं भरेऊण पलीवेइ, तं पासित्ता सव्वो लोगो पसंसइ, अहो इमो धम्मो भयवंतं हुयासणं तिप्पेइ, अन्नया कयाइ तेण तं
घरं पलीवियं, वातो य पवलो जाओ, दहुं सबं नयरं, पच्छा रण्णा पडिभणितो, सबस्सवहारो से कतो, अन्नहिं नगरे
एगो एवं करेइ, सो रायणा सुतो जहा एवं करेइ, सो सबस्सहरणं काऊण विसज्जितो, अडवीए कीस न पलीवेसि ?,
जहा तेण वाणियेण अवसेसावि दहा एवं तुमं पि एवं पसंसंतो एए साहुणो परिच्चयसि, जाहे न द्वाइ ताहे साहुणो
भणिया-एस महानिद्धम्मो अगीयत्थो अलं एयस्स आणाए, जइ एयस्स निगहो न कीरइ ताहे अन्नेऽवि विणस्संति,
गतं द्रव्यावश्यकं, सम्प्रति भावावश्यकं वक्तव्यं, तदपि द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो भावावश्यकं-
भावश्यकज्ञाता उपयुक्तः, 'उपयोगो भावनिक्षेप' इति वचनात्, नोआगमतो भावावश्यकं त्रिविधं, तद्यथा-लौकिकं

कुप्रायचनिकं लोकोत्तरं च, तत्र यत्पूर्वाहं भारतव्याख्यानम् अपराह्णे रामायणव्याख्यानमेतल्लौकिकं, यत् पुनरेते चरक-
प्रभृतयः पातण्डस्या निजनिजदेवतास्मरणजापप्रमुखमनुष्ठानं कुर्वन्ति तत् कुप्रावचनिकं भावावश्यकं, यत् पुनः श्रमणो
वा श्रमणी या श्रावको वा श्राविका वा एकान्ते विशुद्धचित्त उभयकालं प्रतिक्रमणं करोति तल्लोकोत्तरं नोआगमतो
भारायश्यकं, ज्ञानक्रियारूपोभयपरिणामात्मकत्वात्, मिश्रवचनश्चात्र नोशब्दः, अनेन लोकोत्तरेणोहाधिकारः, अस्य
चामून्येकार्थिकानि-आवश्यकं अवश्यकरणीयं ध्रुवनिग्रहो विशुद्धिः अध्ययनपद्धतयः न्यायः आराधनामार्ग इति, उक्तं
च-“आयस्सयं अवस्सकरणिज्जं ध्रुवनिग्रहो विसोही य । अज्झयणल्लक्कवगो नाओ आराहणामगो” ॥ १ ॥ (अनु-२*)
आवश्यकशब्दस्य व्युत्पत्तिप्रदर्शिका चेयं गाथा-“समणेण सावएण य अवस्स कायवयं हवइ जम्हा । अंतो अहो निसस्स य
तम्हा आयस्सयं नाम ॥ १ ॥ (अनु-३*)” श्रुतमपि चतुर्विधं-तद्यथा-नामश्रुतं स्थापनाश्रुतं द्रव्यश्रुतं भावश्रुतं च, तत्र नामस्था-
पने प्रतीते, द्रव्यश्रुतं द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, नोआगमतस्त्रिविध-
ज्ञशरीरभग्नशरीरतद्रव्यतिरिक्तभेदात्, तत्र ज्ञशरीरभग्नशरीरे पूर्ववत्, तद्रव्यतिरिक्तं पुस्तकपत्रन्यस्तम्, अथवा श्रुत-
मिति सूत्रमप्युच्यते, तच्च सूत्रं तद्रव्यतिरिक्तं पञ्चधा, तद्यथा-अण्डजं पोण्डजं कीटजं वालजं वल्यजं च, तत्र अण्डजं
चटकसूत्रं, पञ्चेन्द्रियहंसगर्भसम्भग्नमित्यन्ये, पोण्डजं कर्ष्पासम्भवं, कीटजं पञ्चधा, तद्यथा-पट्टसूत्रं मलयं अंशुकं चीनांशुकं
कुमिरागं, अत्र वृद्धव्याख्या-किञ्च यत्र विषये पट्टसूत्रमुत्पद्यते तत्रारण्ये वननिकुञ्जस्थाने मांसचीडादिरूपस्याम्बिस्य
पुञ्जाः क्रियन्ते, तेषां च पुञ्जानां पार्श्वतो निम्ना उन्नताश्च सान्तरा बहवः कीलका भूमौ निखल्यन्ते, तेषु च वनान्तरेषु

सञ्चरन्तः पतङ्गकीटाः समागत्य मांसाद्यामिपोपभोगलुब्धाः कीलकान्तरेष्वितस्ततः परिभ्रमन्तो लालाः प्रमुञ्चन्ति, ताश्च
कीलकेषु लम्बाः परिगृह्यन्ते, एतत्पट्टसूत्रमभिधीयते, अनेनैव क्रमेण मलयविषयोत्पन्नं तदेव मलयं, इत्थमेव चीनविषयव-
हिरुत्पन्नमंशुकम्, इत्थमेव चीनविषयोत्पन्नं तदेव चीनांशुकमित्यभिधीयते, क्षेत्रविशेषाद्धि कीटविशेषः, कीटविशेषाच्च पट्टसू-
त्रादिव्यपदेशविशेष इति, एवं क्वचिद् विषये मनुष्यादिशोणितं गृहीत्वा केनापि योगेन युक्तं भाजनसम्पुटे स्थाप्यते, तत्र च
प्रभृताः कृमयः समुत्पद्यन्ते, ते च वाताभिलाषिणो भाजनच्छिद्रेर्निर्गत्य तदासन्नं पर्यटन्तो यल्लालाजालमभिमुञ्चन्ति तत्कृ-
मिरागं पट्टसूत्रमुच्यते, तच्च रक्तवर्णकृमिसमुत्पत्त्यात् स्वपरिणामत एव रक्तं भवति, अन्ये त्वभिदधति—यदा तत्र शोणिते
कृमयः समुत्पन्ना भवन्ति तदा सकृमिकमेव तन्मलित्वा किट्टिसं परित्यज्य रसो गृह्यते, तत्र च कश्चिद्योगः प्रक्षिप्यते,
तेन यद्रज्यते पट्टसूत्रं तत्कृमिरागमिति, तच्च धौताद्यवस्थास्वपि न मनागपि रागं मुञ्चति, यालजं पञ्चविधं, तद्यथा—
और्णिकमौष्ट्रिकं मृगलोमिकं कौतचं किट्टिसं च, तत्र ऊर्णमयं और्णिकम्, औष्ट्रोमनिष्पन्नमौष्ट्रिकं, मृगाकृतयो बृहत्पुच्छा
आटविका जीवविशेषा मृगास्तल्लोमनिष्पन्नं मृगलोमिकं, उदररोमनिष्पन्नं कौतवम्, ऊर्णादीनां यदुद्धरितं किट्टिसं तन्निष्पन्नं
सूत्रमपि किट्टिसं, चल्बजं सणप्रभृति, भावश्रुतं द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो ज्ञाता उपयुक्तः, नोआ-
गमतो द्विविधं—लौकिकं लोकोत्तरं च, तत्र लौकिकं भारतरामायणादि, लोकोत्तरं द्वादशाङ्गं गणिपिटकम् । आवश्यकं
नोआगमतो भावश्रुतं, नोशब्द एकदेशवचनः, तस्य चेमान्येकार्थिकानि—श्रुतं सूत्रं ग्रन्थः सिद्धान्तः प्रवचनमाज्ञा
वचनं उपदेशः प्रज्ञापना आगमः, उक्तं च—“सुयसुत्तगंथसिद्धंतपवयणे आणवयणउवएसे । पणवणआगमे या एगठा

पञ्जवा सुते॥१॥”(अनु-४६वि.८९४)स्कन्धोऽपि नामादिभेदाच्चतुर्विधः, तत्र नामस्थापने गते, द्रव्य[श्रुत]स्कन्धो द्विधा-आग-
मतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो ज्ञाताऽनुपयुक्तः, नोआगमतस्त्रिविधो-ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तभेदात्, तत्र ज्ञश-
रीरभव्यशरीरे प्रतीते, तद्व्यतिरिक्तस्त्रिविधः, तद्यथा-सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च, तत्र सचित्तो द्विपदादिः अचित्तो द्विप्रदेशका-
दिमिश्रः सेनादेशादिः, भावस्कन्धो द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो ज्ञाता उपयुक्तो, नोआगमतस्त्रिवदमा-
वश्यकं, नोशब्दो देशवचनः, सकलश्रुतस्कन्धापेक्षया आवश्यकश्रुतस्कन्धस्य एकदेशत्वात्, सामायिकादीनां श्रुतविशे-
षाणां स्कन्धः श्रुतस्कन्धः आवश्यकं च तत् श्रुतस्कन्धश्च आवश्यकश्रुतस्कन्धः। आह-कस्मादिदमावश्यकं पडध्ययना-
त्मकम्?, उच्यते, पडर्थ्याधिकारभावात्, ते चाभी सामायिकादीना यथाक्रममर्थ्याधिकाराः, “सावज्जजोगविरई १ उक्कित्तण
२ गुणयतो अ पडिवत्ती ३। खलियस्स निंदणा ४ वणतिगिच्छ ५ गुणधारणा ६ चेव ॥१॥” (अनु-६६वि.९०२) अस्या विनेयज-
नानुप्रहायाक्षरगमनिका-प्रथमे सामायिकलक्षणेऽध्ययने प्राणातिपातादिसर्वसावद्ययोगविरतिरर्थ्याधिकारः, ‘उक्कित्तण’ इति
द्वितीये चतुर्विंशतिस्तवाध्ययने प्रधानकर्मक्षयकारणत्वात् लब्धवोधविशुद्धिहेतुत्वात् पुनर्बोधिफलत्वाच्च सर्वसावद्ययोगवि-
रत्युपदेशकत्वेनोपकारिणां तीर्थकृतां गुणोत्कीर्त्तनाधिकारः, ‘गुणवतो अ पडिवत्ती’सि गुणाः-मूलगुणोत्तरगुणरूपा
व्रतपिण्डविशुद्ध्यादयस्ते विद्यन्ते यस्यासौ गुणवान् तस्य प्रतिपत्तिः वन्दनकादिका कर्त्तव्येति तृतीये वन्दनाध्ययनेऽर्थ्याधि-
कारः, चराब्दात्पुष्टालम्बनेऽगुणवतोऽपि प्रतिपत्तिः कर्त्तव्येति द्रष्टव्यं, ‘खलियस्स निंदण’सि स्खलितस्य-मूलोत्तरगुणेषु
प्रमादाचीर्णस्य प्रत्यागतसंवेगस्य जन्तोर्विशुद्धाध्यवसायवतोऽकार्यमिति निन्दा प्रतिक्रमणेऽर्थ्याधिकारः, ‘वणतिगिच्छा’

इति कायोत्सर्गाध्ययने त्रणचिकित्सा अर्थाधिकारः, इदमुक्तं भवति—चारित्र्यपुरुषस्य योऽयमतिचाररूपो भावव्रणस्तस्य दशविधप्रायश्चित्तभेदेन कायोत्सर्गाध्ययने चिकित्सा प्रतिपादयिष्यते इति, 'गुणधारणा चेवे'ति प्रत्याख्यानाध्ययने गुणधारणा अर्थाधिकारः, इदमत्र हृदयम्-मूलगुणोत्तरगुणप्रतिपत्तिस्तस्याश्च निरतिचारसन्धारणं यथा भवति तथा प्रत्याख्यानाध्ययने प्ररूपणा करिष्यते, चशब्दादन्ये चापान्तरालार्थाधिकारा विज्ञेयाः, एवकारोऽवधारणे इति गाथार्थः॥ एतेषां चार्थाधिकाराणां प्रत्यध्ययनमर्थाधिकारद्वार एवावसरः, केवलमिह प्रसङ्गत उक्ताः । तदेवमावश्यकश्रुतस्कन्धानां न्यास उक्तः, इदानीमध्ययनन्यासप्रस्तावः, तं चानुयोगद्वारक्रमयातं प्रत्यध्ययनमोघनिष्पन्ने नामनिष्पन्ने च लाघवाथ वक्ष्यामः, एष आवश्यकस्य समुदायार्थः, साम्प्रतमवयवार्थप्रदर्शनाय एकैकाध्ययनं वक्ष्यामः, तत्र प्रथममध्ययनं सामान्यिकं, प्रथमता चात्य समभावलक्षणत्वाच्चतुर्विंशतिस्तवादीनां च तद्भेदत्वात्, अस्य च सामायिकाध्ययनस्य महापुरस्येव चत्वारि अनुयोगद्वाराणि भवन्ति, अनुयोगो नाम सूत्रस्य व्याख्यानं तस्य द्वाराणीव द्वाराणि-तत्प्रवेशमुखानि अनुयोगद्वाराणि, यथा हि अकृतद्वारं नगरमनगरमेव भवति, कृतैकद्वारमपि हस्त्यश्वरथजनसङ्कुलत्वात् दुःखसञ्चारं कार्योत्तिपत्तये च जायते, कृतचतुर्मूलप्रतौलीद्वारं तु समप्रतिद्वारं सुखनिर्गमप्रवेशं कार्यनतिपत्तये च, सामायिकपुरमप्यर्थोधिगमोपायद्वारशून्यमशक्याधिगमं भवति, कृतैकानुयोगद्वारमपि कृच्छ्रेण द्राघीयसा च कालेनाधिगम्यते, विहितसम्भेदोपक्रमादिद्वारचतुष्टयं तु सुखाधिगममल्पीयसा च कालेनाधिगम्यते, ततः फलवाननुयोगद्वारोपन्यासः, उक्तं च—
“अणुओगंद्वाराहं महापुररसेव तस्स चत्तारि । अणुओगोत्ति तदत्थो, दाराहं तस्स उ मुहाहं ॥ १ ॥ अकयद्दारमनगरं,

कण्ठगदारं पि दुक्खसंचारं । चउमूलहारं पुण सण्णडिदारं सुहाहिगमं ॥२॥ सामाइयपुरमेवं (महपुरमवि) अकयहारं तहेगदारं वा ।
दुरहिगमं चउदारं सण्णडिदारं सुहाहिगमं ॥३॥ (वि. ९०७-९) तानि चानुयोगद्वाराण्यमूनि-उपक्रमो निक्षेपः अनुगमो नयः, तत्र
शास्त्रमुपक्रम्यते-समीपमानीयते निक्षेपस्थानेनेति उपक्रमः, निक्षेपयोग्यतापादनमिति भावः, उपक्रमान्तर्गतभेदैर्हि विचारितं
निक्षिप्यते नान्यथेति, निक्षेपणं निक्षेपो-नामादिभेदैः शास्त्रस्य न्यसनं, अनुगमनमनुगम्यते वा शास्त्रमनेनेति अनुगमः-
सूत्रस्यानुकूलः परिच्छेदः, तथा नयनं नीयते वा अनेनेति नयः-यस्तुनो वाच्यस्य पर्यायाणां सम्भवतोऽधिगमः । ननूपक्रमा-
दिद्वाराणां किमित्येवं क्रमः !, उच्यते, इह नानुपक्रान्तं सत् निक्षिप्यतेऽसमीपीभूतत्वात्, गुरुपर्वक्रमलक्षणेन हि सम्ब-
न्धेन समीपमानीतं नामादिभेदैर्निक्षेप्तुं शक्यं, नान्यथेति, न च नामादिभेदैरनिक्षिप्तं यथावदर्थतोऽनुगम्यते, न चार्थतो-
ऽननुगतं नयैर्विचारयितुं शक्यते, ततोऽयमेव क्रमः, उक्तं च-“दारक्रमोऽयमेव उ निक्षिप्यद् जेण नासमीवत्थं । अणुग-
म्मइ नानरथं नाणुगमो नयमयविहूणो ॥१॥” (वि. ९१५) तत्र उपक्रमो द्विविधः-शास्त्रीय इतरश्च, तत्रेतरः षट्प्रकारः, तद्यथा-
नामोपक्रमः स्थापनोपक्रमो द्रव्योपक्रमः क्षेत्रोपक्रमः कालोपक्रमो भावोपक्रमश्च, तत्र नामस्थापने सुगमे, द्रव्योपक्रमो द्विधा-
आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतः उपक्रमपदार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तः, नोआगमतस्त्रिधा-ज्ञशरीरद्रव्योपक्रमो भव्यशरी-
रद्रव्योपक्रमो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्योपक्रमश्च, तत्राद्यभेदद्वयं प्रतीतं, तद्रव्यतिरिक्तद्रव्योपक्रमस्त्रिविधस्तद्यथा-
सचित्तद्रव्योपक्रमोऽचित्तद्रव्योपक्रमः मिश्रद्रव्योपक्रमश्च, सचित्तद्रव्योपक्रमस्तु त्रिधा-द्विपदचतुष्पदापदोपाधिमेदात्, पुन-
रेकैको द्विधा-परिकर्मणि वस्तुनाशे च, तत्र परिकर्म नाम द्रव्यस्य गुणविशेषपरिणामकरणं, वस्त्वभावापादनं वस्तुनाशः, तत्र

परिकर्मणि द्विपदोपक्रमो यथा पुरुषस्य वर्णादिकरणमथवा कर्णस्कन्धवर्द्धनादि, अन्ये तु शास्त्रगन्धर्जनृत्यादिकलास-
म्पादनमपि द्रव्योपक्रमं व्याचक्षते, तदसाधु, शास्त्रादिपरिज्ञानस्य विज्ञानविशेषात्मकत्वात् तदुपक्रमस्य भावोपक्रमत्वात्,
यदिवा आत्मद्रव्यसंस्कारविवक्षया द्रव्योपक्रमत्वेऽप्यविरोधः, एवं शुक्रशारिकादीनामपि शिक्षागुणविशेषकरणं भावनीयं,
तथा चतुष्पदानां हस्त्यादीनां शिक्षागुणविशेषकरणं चतुष्पदोपक्रमः, अपदानां वृक्षादीनां वृक्षायुर्वेदोपदेशाद्वार्द्धक्यादि-
गुणापादनमपदोपक्रमः । ननु यस्वयं कालान्तरभाव्युपक्रम्यते यथा तरोर्वाद्धक्यादि तत्र परिकर्मणि द्रव्योपक्रमता
युक्ता, वर्णकरणं कलादिसम्पादनं च कालान्तरेऽपि विवक्षितहेतुजालमन्तरेण नोपपद्यते ततः कथं तस्य परिकर्मणि
द्रव्योपक्रमता !, नैव दोषः, विवक्षितहेतुजालमन्तरेण नोपपद्यते इत्यस्यासिद्धत्वात्, वर्णो हि नामकर्मविपाकोदयस-
म्भवी कलादयोऽपि च ज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमभाविनः, ततो विवक्षितहेतुजालमन्तरेणापि कालान्तरे स्वयमप्येते सम्भ-
यन्ति, विभ्रमविलासादीनां युवावस्थायां तथा दर्शनात्, ततः स्वयं कालान्तरभाविनामेतेषां अर्वाक् विवक्षितहेतुजालेन
सम्पादनं उपपद्यते परिकर्मण्युपक्रमणमिति, वस्तुविनाशे तु पुरुषादीनामुपक्रमणं खङ्गादिभिर्विनाशः । आह-परिकर्म-
वस्तुविनाशयोर्भेद एव, उभयत्रापि पूर्वरूपपरित्यागेनोत्तरावस्थापत्तेरविशिष्टत्वात्, तदसम्यक्, परिकर्मोपक्रमजनितोत्तर-
रूपापत्तौ हि प्राणिनामविशेषेण प्रत्यभिज्ञानाद्युपजायते, वस्तुनाशोपक्रमसम्पादिते तूत्तरधर्मे वस्तुन्यदर्शनमिति महान्
विशेषः, अथवा एकत्र नाश एव विवक्षितो नोत्तरावस्थेत्यदोषः, अचित्तद्रव्योपक्रमः परिकर्मणि यथा पद्मरागमणः
क्षारमृत्पटाकादिना वैमल्यापादनं, वस्तुविनाशे मिश्रद्रव्योपक्रमः परिकर्मणि कटकादिविभूषितपुरुषादिद्र-

व्यस्य शिक्षापादनं, वस्तुविनाशो खड्गादिभिर्विनाशः । कारकयोजना स्वधिया भावनीया, तद्यथा—द्रव्यस्य द्रव्याणां द्रव्येण द्रव्यैर्वा द्रव्ये द्रव्येषु वा उपक्रमो द्रव्योपक्रमः, तत्र द्रव्यस्योपक्रमो यथा एकस्य पुरुषस्य शिक्षाकरणं, द्रव्याणामुपक्रमो यथा तेषामेव बहूनां, द्रव्येणोपक्रमो यथा फलकेन समुद्रतरणं, द्रव्यैरुपक्रमो बहुभिः यथा फलकैर्नानां निष्पाद्य समुद्रोलङ्घनं, द्रव्ये उपक्रमो यथा कस्याप्येकस्मिन् फलके उपविष्टस्य शिक्षाकरणं, द्रव्यैरुपक्रमो बहुपुपविष्टस्य, तथा क्षेत्रस्योपक्रमः क्षेत्रोपक्रमः, सोऽपि द्विधा—परिकर्मेणि वस्तुविनाशे च, ननु क्षेत्रमाकाशं 'क्षेत्रं खलु आगास' मिति वचनात्, तच्चामूर्त्तं नित्यं च, ततः कथं तस्य परिकर्मविनाशोपपत्तिः ? उच्यते, इह तद्रूपवस्थितद्रव्यपरिकर्मविनाशो भवतः उपचारेण खलु क्षेत्रस्यापि परिकर्मविनाशो व्यपदिश्यते, भवति च तारय्यात्तद्रव्यपदेशो, यथा—मन्त्राः क्रोशन्ति, ततो न कश्चिदोपः, तत्र परिकर्मणि क्षेत्रोपक्रमो नावा समुद्रस्योलङ्घनं हलकुलिकादिभिर्वा इत्यादिक्षेत्रस्य परिकर्मणा, वस्तुविनाशो क्षेत्रोपक्रमो गजबन्धनादिभिः क्षेत्रस्य विरूपीकरणं, तथा कालो नाम वर्त्तनादिरूपत्वात् द्रव्यपर्यायः, ततो द्रव्यस्य परिकर्मणि वस्तुविनाशे वा कालस्यापि तावुपचर्यते, इति कालोपक्रमः, उक्तं च—“जं यत्तणाइरूवो कालो द्वाण भेव पज्जाओ । ता तक्करणविणासे कीरइ कालोययारोत्थ (उ) ॥१॥” (वि. ९२६) अथ ये वर्त्तनादिरूपमेव कालमिच्छन्ति तन्मतेन कालोपक्रमं पंथरूपो भवतात्, यस्तु लोकप्रसिद्धो घटिकामुहूर्त्तप्रहरादिरूपस्तस्य कथं परिकर्मरूपो विनाशरूपश्च उपक्रमः ? उच्यते, इह यत् शङ्कूदिच्छायया नाडिकया वा यथार्थं प्रहरादिपरिज्ञानं स परिकर्मणि कालोपक्रमः, यस्तु ग्रहनक्षत्रादिचारविशेषैर्विरूपीभवनं स वस्तुविनाशो कालोपक्रमः, आह च—“छायार्थं नालियाए व परिकर्म से अहत्थविण्णाणं । रिक्खा-

ईचारेहि य तस्स विणासो विवज्जासो ॥ १ ॥” (वि. ९२७) भावोपक्रमो द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो
 ज्ञाता उपयुक्तः, नोआगमतो द्विधा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, भावोपक्रमो हि नाम परहृदयाकृतस्य यथावत्परिज्ञानं, तच्च प्रशस्ता-
 प्रशस्तविषयतया द्विभेदमिति द्विधा भावोपक्रमः-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, तत्राप्रशस्तो ब्राह्मणीगणिकामाल्यादीनां, अत्रोदा-
 हरणानि, एषा मरुगिणी, सा चित्तेइ-किह धूयाओ सुहियाओ होज्जत्ति?, ताहे जेड्डिया धूया सिक्खविया-जह तुमं वरेण
 सह कीलंती अवसरं लहेऊण धरं मत्थए पण्हियाए आहणिज्जासि, तीए तहा कयं, सो तुडो पायं मद्धितुमारुओ, न हु
 दुक्खत्ताविया तुमंति, ततो पभाए तीए मायाए कहियं, ताए भण्णइ-जं करेहि तं करेहि, न एस तुब्भ अवज्जइ इति, बीया
 सिक्खविया, तीएवि तहा कयं, सो झंखित्ता उवसंतो, मायाए कहियं, सा भण्णइ-तुमंएि वीसत्था चिड्डह, नवरं झंखण-
 तो एसत्ति, तइया सिक्खविया, तीएरि पाएण मत्थए आहतो, सो रुडो, तेण दढं पिट्ठिता, धाडिया य, तं अकुलपुत्ती जा
 एयं करेसि, तीए मायाए कहियं, पच्छा कहवि अणुगमिओ, अग्हं एस कुलधम्मोत्ति, धूया य भणिया-जहा देवयरस
 तहा वट्टिज्जासि, न अन्नहा इति । गणियादिदुत्तो-एगंमि नयरं चउसट्टिकलकुसला गणिया, तीए परभावोवक्कमणनिमित्तं
 रइयरंमि सयाओ पगिईओ नियनियवावारं करेमाणीओ आलिहावियाओ, तत्थ य जो जो एइ वज्जइमाइ सो सो णियं
 नियं सिप्पं पसंसेइ, नायभावो य सुअणुयत्तो हवइ, अणुयत्तिओ य उवयारं गाहितो बहुयं बहुयं दवजायं वियरइ, एसवि
 अपसत्थो भावोवक्कमो । इयानिममच्चदिदुत्तो-एगंमि नयरं कोइ राया अस्सवाहणियाए अमच्चंण सह निगतो, तत्थ य
 से अस्सेण यच्चंतेण कंमिवि एएसे काइया चोसिरिया, खेह्वरं वद्धं, तं पुढवीए धिरत्तणतो तहड्डियं चैव रण्णा पडिनियत्त-

माणेन सुदूरं निःश्रायं, चित्तिं च रण्णा-इह तलागं सोहणं हवइस्ति, न एण वुत्तं, अमच्चेण य इंगियागारकुसलेण रायाणमणापुच्छिय महासरवरं खणावियं, से पालिए आरामा पचुरा कया, तेणं कालेणं तेणं समएणं रत्ता पुणंरवि अस्सयाहणियाए गच्छंतेणं दिठं, भणियं चण्णेण-केणंयं खणावियं?, अमच्चेण भणियं-सामिं! तुब्भेहिं चैव, राइणा भणियं-ऊहं?, अमच्चेण भणियं-अवलोयणाए कहिए परितुट्ठेण रण्णा पसाओ कतो, एसोऽवि अपसत्थो भावोवक्कमो, उक्कोऽप्रशस्तो भावोपक्रमः। इदानीं प्रशस्त उच्यते-तत्र श्रुतादिनिमित्तमाचार्यभावोपक्रमः प्रशस्तः, आह-ननु व्याख्या-द्वयमतिपादनाधिकारे गुरुभावोपक्रमाभिधानमनर्थकं, तदसम्बद्धं, तस्यापि व्याख्याङ्गत्वात्, गुर्वधीना हि शास्त्रारम्भास्ततः अवश्यं कर्तव्यो गुरुभावोपक्रमः, उक्तं च-“गुर्वधीयत्ता यस्माच्छास्त्रारम्भा भवन्ति सर्वेऽपि। तस्माद् गुर्वाराधनपरेण हितकाङ्क्षिणा भाव्यम् ॥ १ ॥ (प्रश. ६९) तथा भाव्यकारेणाप्यभापि-“गुरुचित्तायसाइं वक्खाणंगाइं जेण सबाइं। तो जेण गुप्पसन्नं होइ तयं तं तहा कज्जं ॥ १॥ जो जेण पगारेणं तूसइ करणविणयाणुविस्तीहिं। आराहणाए मगो सोच्चिय अपाहतो तस्स ॥ २॥ आगारिणियकुसलं जइ सेयं वायसं वप पुज्जा। तहविय सिं नवि कूडे विरहमि य कारणं पुच्छे ॥ ३॥ निःपुच्छिण्णगुरुणा भणितो गंगा कतोमुही वहइ?। संपाइयवं सीसो जह तह सब्बथ कायवं ॥ ४॥ (वि. ९३१-४) एताद्यतस्रोऽपि भाव्यगाथाः सुगमाः, नवरं चरमगाथाया भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्-कन्यकुब्जे पुरे केनचिद्राज्ञा सूरिणा गह गोष्ठीप्रवचने प्रोक्तं-राजपुत्रा विनीताः, सूरिणाऽभिहितं-साधवः, ततो विनादे सूरिणा प्रोक्तं-युष्मदीयः सर्वो-लूट्टगुणो विनेयो राजपुत्रः परीक्ष्यतामसदीयस्त्वविनीतो भवतां यः प्रतिभासते स एव साधुरिति, ततोऽभ्युपगतं राज्ञा,

समादिष्ट विनीततया प्रसिद्धो राजपुत्रः-कुतोमुखी गङ्गा वहतीति शोधय, तेनोक्तम्-किमिह शोधनीयं ?, बालानामपि प्रतीतमेतत्-पूर्वाभिमुखी गङ्गा प्रवहतीति, राज्ञा प्रोचे-किमिति त्वमत्रैव वितण्डावादं करोषि ?, गत्वा निरीक्षस्व तावत्, ततो मनस्यसूयां वहन् वहिः संवृतिं कृत्वा महता कष्टेन ततः प्रदेशान्निर्गतः, सिंहद्वारे च गच्छन् केनापि मित्रेण पट्टच्छे-भद्र ! क्व गतव्यं ?, तेनासूयया प्रोक्तम्-अरण्ये रोझानां लवणदानार्थं, ततो मित्रेणोक्तम्-कोऽयं व्यतिकरो ?, राजपुत्रेण सर्वमपि राजादिष्टं निवेदितं, मित्रेणोक्तं-यदि राज्ञो ग्रहः संलग्नः तर्हि संलग्नः ?, गत्वा निवेदय-निरीक्षिता मया गङ्गा, पूर्वाभिमुखी वहति, तथैवानुष्ठितं राजपुत्रेण, प्रच्छन्नहेरिकेण च निवेदितं राज्ञस्तच्चेष्टितं, ततो विलक्षेण राज्ञा प्रोक्तम्-भव्यं, साधुरपि परीक्ष्यतां, ततो यः कश्चिदविनीतो राज्ञा लक्षितस्तद्विषये राज्ञा परीक्षार्थं प्रतिपादितेन गुरुणाऽभिहितः स शिष्यो-गत्वा निरीक्षस्व केन मुखेन गङ्गा वहतीति, तत्र पूर्वाभिमुखी गङ्गा वहतीति गुरुवोऽपि विदन्ति, परमत्र केनापि कारणेन भवितव्यमिति चेत्तसि निश्चित्य तेन प्रोक्तम्-इच्छाम्यादेशमिति, एतच्चाभिधाय निर्गतः प्राप्तो गङ्गां निरीक्षिता सा स्वयं तदनन्तरं पृष्टा परेभ्यः तदनु शुष्कटणादिवहनेनान्यव्यतिरेकाभ्यां निश्चिता, ततो निवेदितमागत्य गुरुभ्यः-इत्थमित्थं च मया निश्चितं-पूर्वाभिमुखी गङ्गा वहतीति, प्रच्छन्नहेरिकेणान्यस्य सर्वं निवेदितं, ततोऽभ्युपगतं सहर्षेण राज्ञा गुरुवचनमिति । ननु यद्येवं गुरुभावोपक्रम एवाभिधातव्यो न शेषा निष्प्रयोजनत्वात्, तदयुक्तं, गुरुचित्तप्रसादनार्थं तेषामुपयोगित्वात्, तथाहि-देशकालावपेक्ष्य परिकर्मनाशो द्रव्याणामुदंकादनादीनामाहारादिकार्येषु कुर्वन् हरति विनेयो गुरुणां चेतः, अथवोपक्रमसामान्यात् प्रकृते निरुपयोगा

क्ष्यन्ते इत्युपन्यस्तास्ततो न कश्चिदोप इत्यलं प्रसङ्गेन, उक्त इतर उपक्रमः । सम्प्रति शास्त्रीय उच्यते, स षोढा, तद्यथा-
 आनुपूर्वी १ नाम २ प्रमाणं ३ वक्तव्यता ४ अर्थाधिकारः ५ समवतारः ६, तत्रानुपूर्वी दशधा, तद्यथा-नामानुपूर्वी
 स्थापनानुपूर्वी २ द्रव्यानुपूर्वी ३ क्षेत्रानुपूर्वी ४ कालानुपूर्वी ५ गणनानुपूर्वी ६ उत्कीर्त्तनानुपूर्वी ७ संस्थानानुपूर्वी ८
 सामाचार्यानुपूर्वी ९ भावानुपूर्वी १०, उक्तं च-“नामं ठवणादविष्ट, खेत्ते काले य गणन अणुषुधी । उक्त्तिक्षण संठाणे
 सामायारी य भावे य ॥ १ ॥” एतासु दशस्वानुपूर्वीषु यथासम्भवमवतारणीयमिदं सामायिकाध्ययनं, तत्रोत्कीर्त्त-
 नानुपूर्व्यां गणनानुपूर्व्यां चास्त्रसा समवतरति, उत्कीर्त्तनं नाम संशब्दनं यथा सामायिकं चतुर्विंशतिस्तव इत्यादि, गणनं-
 परिसङ्ख्यानं, एकं द्वे त्रीणि चत्वारि, सा च गणनानुपूर्वी त्रिप्रकारा, तद्यथा-पूर्वानुपूर्वी पश्चानुपूर्वी अनानुपूर्वी च,
 तत्र सामायिकं पूर्वानुपूर्व्यां प्रथमं, पश्चानुपूर्व्यां पष्ठम्, अनानुपूर्व्यां त्वनियतं-कचित्प्रथमं कचिद् द्वितीयमित्यादि,
 तत्रानानुपूर्वीणामयं करणोपायः,-एगादेगुत्तरगा छगच्छगया परोपरऽब्भत्था । पुरिमंतिमगुहीणा परिमाणमणाणुषुधीणं
 ॥ १॥(वि.९४२) अस्या गाथाया अक्षरगमनिका-एकाद्या एकोत्तरकाः अङ्का व्यवस्थाप्यन्ते, एकोत्तरका इति एकैक उत्तरो-
 वर्द्धमानो येषु ते एकोत्तरकाः ते च पठध्ययनप्रस्तावात् षड्गच्छगताः समवसेयाः, तत्र षण्णां गच्छः-समुदायः षड्गच्छः
 तं गताः-तत्प्रतिबद्धाः ते च परस्पराभ्यस्ताः-परस्परगुणिताः प्रथमान्तिमभङ्गद्वयरहिताः सर्वसङ्ख्यारूपमनानुपूर्वीणां परिमाणं
 भवति, तथाहि-एकोत्तरकाः षडध्ययनविषयाः षडङ्काः स्थाप्यन्ते, १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ते परस्परं गुण्यन्ते,
 तद्यथा-एकैकेन द्विको गुण्यते, जातौ द्वौ, एकेन गुणितं तदेव भवतीति वचनात्, द्वाभ्यां त्रिको गुण्यते जाताः ॥

तैश्चत्वारो गुण्यन्ते जाताः चतुर्विंशतिः तथा पञ्च गुण्यन्ते जातं विंशं शतं, तेन षट् गुण्यन्ते, जातानि विंशानि सप्त
 भङ्गकशतानि ७२०, इह च प्रथमभङ्गः पूर्वानुपूर्वीरूपः चरमभङ्गस्तु पञ्चानुपूर्वीरूपस्तदपनयनेऽष्टादशोत्तराणि सप्त शतानि
 सर्वसङ्ख्या अनानुपूर्वीभङ्गकपरिमाणं, अथवेयमनानुपूर्वीभङ्गकानामानयनोपायभूता करणगाथा—“पुष्पाणुपुष्पि हेष्टा सम-
 याभेदेण कुण जहाजेष्टं। उवरिमनुलं पुरओ नसेज्ज पुष्पकमो सेसे ॥१॥” (वि. ९४३) अस्या अपीयमक्षरगमनिका-इह विवक्षि-
 तपदानां क्रमेण स्थापना पूर्वानुपूर्वी, तस्या अधस्ताद् द्वितीयादिभङ्गकान् जिज्ञासुः कुरु-स्थापय एकादिपदानीति शेषः,
 कथमित्याह—ज्येष्ठस्यानतिक्रमेण यथाज्येष्ठं, यो यस्यादौ स तस्य ज्येष्ठः, यथा एकको द्विकस्य ज्येष्ठः, त्रिकस्यानुज्येष्ठः,
 चतुष्कादीनां तु ज्येष्ठानुज्येष्ठः, एवं त्रिकस्य द्विको ज्येष्ठः, स एव द्विकश्चतुष्कस्यानुज्येष्ठः पञ्चकादीनां ज्येष्ठानुज्येष्ठः, एवं
 सप्त्युपरितनाङ्कस्याधस्तात् ज्येष्ठो निक्षिप्यते तस्मिन्नलभ्यमानेऽनुज्येष्ठस्तस्मिन्नप्यलभ्यमाने ज्येष्ठानुज्येष्ठ इति यथाज्येष्ठं
 निक्षेपं कुरु, किमनियमेन, नेत्याह—‘समयाभेदेन’ समयः—संकतः प्रस्तुतभङ्गरचना व्यवस्था तस्य अभेदः—अनतिक्रमः तेन
 समयाभेदेन निक्षेपं कुरु, समयस्य च भेदस्तादा भवति यदा तस्मिन्नेव भङ्गके निक्षिप्ताङ्कसदृशोऽपरोऽप्यङ्कः समापतति,
 तत एवम्भूतं समयभेदं वर्जयन्नेव ज्येष्ठाद्यङ्कनिक्षेपं कुरु, उक्तं च—“जहियम्मि उ निक्खित्ते, पुणरवि सो चेव अंकविन्नासो।
 सो होइ समयभेदो वज्जेयहो पयत्तेणं ॥१॥” (अनु. चू.) निक्षिप्तस्य चाङ्कस्य पुरस्तात्—अग्रतः उपरितनाङ्कैः तुल्यं—सदृशं यथा
 भवति एवं न्यसेत्, उपरितनाङ्कसदृशानेवाङ्कान् पुरतः स्थापयेदित्यर्थः, ‘पुष्पकमो सेसे’ इति यथासङ्ख्यं निक्षिप्ताङ्कस्य
 यथासम्भवं पृष्ठतः शेषे—उद्धरितशेषाङ्कानाम् पृष्ठतस्तानेवोद्धरितशेषान् पूर्वक्रमेण स्थापयेत्, यः सङ्ख्या लघुः स प्रथमं

स्थाप्यते यस्तु सङ्ख्याया महान् स पश्चात् एष पूर्वक्रमः, पूर्वानुपूर्वीलक्षणे प्रथमभङ्गे इत्यमेव क्रमस्य दृष्ट्यादिति करण-
गार्थः, भावार्थस्तु दिङ्मात्रप्रदर्शनाय सुखाधिगमाय ज्ञानदर्शनचारित्ररूपाणि त्रीणि पदान्याश्रित्योपदर्श्यते-तत्र एकद्वि-
त्रिलक्षणस्य पदत्रयस्याभ्यासे सामान्येन सर्वसङ्ख्याया षड् भङ्गाः, ते चैवमविकृतेन करणेनानीयन्ते, तत्रायं पूर्वानुपूर्वीलक्षणः
प्रथमो भङ्गकः १। २। ३। अस्याथ पूर्वानुपूर्व्या अधस्ताद् भङ्गकरचनायां क्रियमाणायामेककस्य तावत् ज्येष्ठ एव
नास्ति, द्विकस्य तु विद्यते एककः स तदधस्तान्निक्षिप्यते, तस्य चाग्रस 'उवरिमनुहं पुरतो नसेज्ज' इति वचनात् त्रिको
न्यस्यते, पृष्ठत उद्धरितशेषो द्विको दीयते, ततोऽयं भङ्गकः सम्पन्नः २। १। ३। अत्र द्विकस्य विद्यते ज्येष्ठः
परं नासौ तदधस्तान्निक्षिप्यते, अग्रतः सहशाङ्कपातेन समयभेदप्रसङ्गात्, एककस्य तु ज्येष्ठ एव नास्ति, त्रिकस्य तु
विद्यते ज्येष्ठो द्विकः स तदधस्तान्निक्षिप्यते, अत्र चाग्रभागस्य तावदसम्भव एव, पृष्ठतस्तु स्थापितशेषौ एककत्रिकौ
क्रमेण स्थाप्येते, 'पुष्पक्रमो सेसे' इति वचनात्, ततोऽयं तृतीयो भङ्गकः सङ्गातः १। ३। २। अप्राप्येकस्य ज्येष्ठ
एव न विद्यते, त्रिकस्य तु ज्येष्ठोऽस्ति द्विको न चासौ तदधस्तान्त्यस्यते, अग्रे सहशाङ्कपातेन समयभेदापत्तेः, ततोऽस्यै-
वानुज्येष्ठ एककः स्थाप्यते, अग्रतस्तु द्विको दीयते, 'उवरिमनुहं पुरतो नसेज्ज' इति वचनात्, पृष्ठतस्तु स्थापितशेषत्रिको
व्यवस्थाप्यते इति चतुर्थो भङ्गः ३। १। २। अथतस्त्रिकस्य विद्यते द्विको ज्येष्ठः एककश्चानुज्येष्ठः परं तौ न तदधस्ता-
न्निक्षिप्येते, पुरतः सहशाङ्कपातेन समयभेदप्रसङ्गात्, एककस्य तु ज्येष्ठ एव नास्ति, द्विकस्य तु अस्त्येकको ज्येष्ठः स
तदधस्तान्त्यस्यते, तस्य पृष्ठतस्तु स्थापितशेषौ द्विकत्रिकौ क्रमशः स्थाप्येते इति पञ्चमो भङ्गः २। ३। १। अत्र द्विकस्या-

स्त्येकको ज्येष्ठः किन्त्वसौ न तदधस्तान्निक्षिप्यते, पुरतः सहशाङ्कन्यासापत्त्या समयभेदप्रसक्तेः, त्रिकस्य तु द्विको ज्येष्ठः,
 स तदधस्तान्निक्षिप्यते, अप्रतस्त्वेकको दीयते, 'उवरिमतुलं पुरतो नसेज्ज' इति वचनात्, पृष्ठतस्तु स्थापितशेषस्त्रिकः
 स्थाप्यते, एष पष्ठो भङ्गः ३ । २ । १ पण्णामपि च भङ्गानामियं समुदायस्थापना ॥ अत्राद्यभङ्गस्य पूर्वानुपूर्वोत्वाच्चर-
 मस्य च पश्चानुपूर्वोत्वान्मध्यमा एव चत्वारो भङ्गाः अनानुपूर्वोत्वेन मन्तव्याः, एवं चतुःपञ्चपदसप्ताष्टादिपदाना-
 मपि भङ्गकाः समानेतव्याः । इदानीं नाम वक्तव्यं-प्रतिवस्तु नमनान्नाम, तच्चैकादिदशान्तं यथाऽनुयोगद्वारेषु तथा
 वक्तव्यं, तत्र सामायिकस्य पण्णाम्यवतारः, तत्र च पद भावा औदयिकादयो निरूप्यन्ते, तत्र सर्वस्यापि श्रुतस्य
 क्षायोपशमिकत्वात् क्षायोपशमिके भावेऽवतारः । तथा प्रमाणं द्रव्यादि, प्रमीयतेऽनेनेति प्रमाणमिति व्युत्पत्तेः, तच्च
 प्रमाणं प्रमेयभेदाच्चतूरूपं, तद्यथा-द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रप्रमाणं कालप्रमाणं भावप्रमाणं च, तत्र सामायिकं भावात्मकत्वात् भाव-
 प्रमाणविषयं, तच्च भावप्रमाणं गुणनयसह्याभेदात् त्रिप्रकारं, तद्यथा-गुणप्रमाणं नयप्रमाणं सङ्ख्याप्रमाणं चेति, तत्रेदं
 जीवगुणरूपत्वात् गुणप्रमाणेऽन्तर्भवतीति, गुणप्रमाणमपि द्विधा-जीवगुणप्रमाणमजीवगुणप्रमाणं च, तत्र जीवादपृथग-
 भूतत्वात् सामायिकस्य जीवगुणप्रमाणे समवतारः, जीवगुणप्रमाणमपि त्रिधा, तद्यथा-ज्ञानगुणप्रमाणं दर्शनगुणप्रमाणं
 चारित्रगुणप्रमाणं च, तत्र बोधात्मकत्वात् सामायिकस्य ज्ञानगुणप्रमाणे समवतारः, ज्ञानगुणप्रमाणमपि चतुर्द्धो,
 तद्यथा-प्रत्यक्षमनुमानमुपमानमागमश्च, तत्र सामायिकस्य प्रायः परोपदशसव्यपेक्षत्वादागमप्रमाणे समवतारः,
 आगमोऽपि द्विधा लौकिकलोकोत्तरभेदात्, तत्रेदं सामायिकं सर्वज्ञप्रणीतत्वाद्धोकोत्तरे समवतरति, ननु लोको-

ततोऽप्यगमः सूत्रार्थोभयरूपत्वात् त्रिविध एव तत्रेदं क्कान्तर्भवति?, उच्यते, सामायिकस्य सूत्रार्थोभयरूपत्वा-
त्रिविधेऽपि लोकोत्तरागमे, उक्तं च-“जीवानन्तर्गततो जीवगुण बोहभावतो नाणे । लोमुत्तरसुत्तथोभयागमे तस्स
भायाओ ॥१॥” (वि. ९४७) ननु लोकोत्तर आगमस्त्रिधा, तद्यथा-आत्मागमः अनन्तरागमः परम्परागमश्च, ततः केदं समवत-
रति?, उच्यते, इदं सूत्रतो गौतमादीनामात्मागमः तच्छिष्याणां जम्बूस्वामिप्रभृतीनामनन्तरागमः, प्रशिष्याणां तु
प्रभयप्रमुखाणां परम्परागमः, तथा अर्थतोऽर्हतामात्मागमः गणधराणामनन्तरागमः तच्छिष्याणां परम्परागमः एवं सूत्र-
तोऽर्हतश्च त्रिविधे प्रमाणेऽन्तर्भवति, उक्तं च-“सुत्ताड गणहराणं तस्सिसाणं तथा पस्सिसाणं । एवं अत्ताणं तरपरम्परा-
गमपमाणं मि ॥१॥” “अर्थेण उ तित्थं करगणहरस्सिसाणमेवमेवेदं ॥ (वि. ९४८) ॥” नयप्रमाणे तु मूढनयं कालिकश्रुतमिति
नयस्य नाधुनाऽवतारः, पूर्वं त्वनुयोगानामपृथग्भावे स आसीत्, यदिवा पुरुषं कञ्चनपि समासाद्य नयप्रमाणतत्त्ववित्
यथाशक्ति नयेऽपि समवतारं कुर्यात्, आह च-“आसि पुरा सो नियतो अणुओगाणमपुहुत्तभावं मि । संपइ नत्थि पुहुत्ते
होञ्जवि पुरिसं समासज्ज ॥१॥” (वि. ९५०) सम्प्रति तस्मात्प्रमाणं चिन्त्यते, तत्र तस्मात् नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालौपम्यपरिमा-
णभावभेदादष्टप्रकारा यथाऽनुयोगद्वारेण तथा वक्तव्याः, तत्रोत्कालिकश्रुतपरिमाणसङ्ख्यायां समवतारः, तत्र सूत्रतः सामा-
यिकं परिमितप्रमाणं अर्थतोऽनन्तपर्यायत्वात्परिमितप्रमाणं । सम्प्रति वक्तव्यता, सां त्रिविधा, तद्यथा-स्वसमयवक्तव्यता
परसमयवक्तव्यता उभयसमयवक्तव्यता चेति, तत्र समयः-सिद्धान्तः वक्तव्यता-पदार्थविचारः, तत्र स्वसमयवक्तव्य-
तायामस्य सामायिकाध्ययनस्य समवतारः, स्वसमयस्यैव अत्र प्रतिपाद्यमानत्वाद्, एवं सर्वोपपत्त्यध्ययनानि स्वसमयवक्त-

द्यतायां समवतारणीयानि, परसमयप्रतिपादकानां उभयसमयप्रतिपादकानामपि सम्यग्दृष्टेः स्वसमयत्वात्, हेयोपादे-
 यार्थानां सम्यक् हेयोपादेयतया परिज्ञानात्, आह च-परसमओ उभयं वा सम्मद्विद्विस्स ससमओ जेणं । तो सब-
 ज्ञयणाइं ससमयवत्तधनिययाइं ॥१॥ (वि. ९५३) ” इदानीमर्थाधिकारः, स चाध्ययनसमुदायार्थः, स च स्वसमयवत्कृत्यतेक-
 देनः, स च सांयद्ययोगविरतिरूपः । इदानीं समवतारः, स च लाघवार्थं प्रतिद्वारं समवतारणाद्वारेण प्रदर्शित एव, उक्त उप-
 क्रमः । इदानीं निक्षेपः, स च त्रिविधस्तद्यथा-ओघनिप्पन्नो नामनिप्पन्नः सुत्रालापकनिप्पन्नश्च, तत्रैधो नाम सामान्यं
 शास्त्राभिधानं, तच्चेह चतुर्विधम्-अध्ययन १ मक्षीण २ मायः ३ क्षपणा ४ च, उक्तं च-“ओहो जं सामन्नं, सुयाभिहाणं
 चउयिहं ते च । अज्झयणं अज्झीणं आओ झवणा य पत्तेयं ॥१॥” (वि. ९५८) पुनरैकैकं नामादिभेदाच्चतुर्विधं, तद्यथा-नामा-
 ध्ययनं स्थापनाध्ययनं द्रव्याध्ययनं भावाध्ययनं च, तथा नामाक्षीणं स्थापनाक्षीणं द्रव्याक्षीणं भावाक्षीणं, तथा
 नामायः स्थापनायो द्रव्यायो भावायः, नामक्षपणा स्थापनाक्षपणा द्रव्यक्षपणा भावक्षपणा च, एतानि च यथा-
 ऽनुयोगद्वारेण तथा प्ररूप्येदं सामायिकमध्ययनं भावाध्ययने भावाक्षीणे भावाये भावक्षपणायां चायोज्यं, तत्र यस्माद-
 नेन शुभमध्यात्मं जन्यतेऽथवाऽध्यात्ममानीयते, अधिकं वा अयनं बोधस्य संयमस्य मोक्षस्य वा इदमित्यध्ययनमाद्य-
 न्युत्पत्तिपक्षद्वये पृषोदरादित्वादित्थरूपनिष्पत्तिः, तथा शिष्येभ्योऽनवरतं दीयमानमप्यन्युच्छित्तिनयापेक्षया न क्षयमुपयात्य-
 लोकवदित्यक्षीणं, ज्ञानदर्शनचारित्राणां प्राप्तिहेतुत्वादायः, पापकर्मक्षपणहेतुत्वात् क्षपणा, उक्तं च-“जेण सुहज्झप्पज्जणं-
 अज्झप्पाणयणमहिंयमयणं वा । बोहस्स संजमस्स व जं तमज्झयणं ॥१॥ अज्झीणं दिज्जंतं अबोच्छित्तिनयतो

अलोगोच । आयो नाणार्दणं श्रवणापावाण खवणंति ॥ २ ॥” (वि. ९६०-१) नामनिष्पन्ने निक्षेपे सामाधिकमिति विशेषनाम, तच्च नामादिभेदाच्चतुर्विधमिदं च निरुक्तिद्वारे सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तौ च प्रपञ्चेन वक्ष्यामः, आह-यदि तदिह नाम अन-सरप्राप्तं तर्हि किमिति, निरुक्त्यादावस्य स्वरूपप्रतिपादनं? तत्र चेत् स्वरूपाभिधानमस्य तर्हि कस्मादत्रोपन्यासः?, उच्यते, इह निक्षेपद्वारे निक्षेपमात्रस्यैवावसरः, निरुक्तौ तु तदन्याख्यानस्येत्यदोषः, नन्वेवमपि निरुक्तिद्वार एव यदि सामाधिकव्याख्यानं ततः किं सूत्रे पुनरभिधीयते?, तदसम्बद्धं, वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, सूत्रे हि सूत्रालापकव्याख्यानं, न तु नाम्नः, निरुक्तौ तु निक्षेपद्वारन्यस्तं सामाधिकमित्यध्ययनाभिधानं निरूप्यते, इत्यलं प्रसङ्गः, उक्तो नामनिष्पन्नो निक्षेपः । सम्प्रति सूत्रालापकनिष्पन्ननिक्षेपस्यावसरः, स च प्राप्तावसरोऽपि न निक्षिप्यते, कस्मादिति चेत्, उच्यते, सूत्राभावाद्, असति हि सूत्रे कस्यालापकस्य निक्षेपः?, ततोऽस्तीतः तृतीयमनुयोगद्वारमनुगमाख्यं तत्रैव निक्षेपस्यामः, आह-यदि प्राप्तावसरोऽप्यसाविह न निक्षिप्यते ततः किमित्युपन्यस्यते?, उच्यते, निक्षेपसामान्यात्, आह च-“इह जइ पत्तोऽवि, तओ न नरसए कीस भणए इहइं ? । दाइजइ सो निक्खेयमित्तसामणतो नवरं ॥ १॥” (वि. ९७०) इदानीम-नुगमावसरः, स च द्विधा-निर्युक्त्यनुगमः सूत्रानुगमश्च, निर्युक्त्यनुगमस्त्रिविधः, तद्यथा-निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमः, उपोद्घात-निर्युक्त्यनुगमः सूत्रस्पर्शकनिर्युक्त्यनुगमश्च, तत्र निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमो नाम यदधो नामादिन्यासाख्याख्यानमुक्तं ततः सोऽनुगत एव, इदानीमुपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमप्रस्तावः, स च उद्देशादिद्वारलक्षणः, ततोऽस्य महार्थत्वात् मा भूद्विष्य इति प्रारम्भेऽस्य मङ्गलमुच्यते, आह-ननु मङ्गलं प्रागेवोक्तं ततः किं पुनस्तेन?, अथ कृतमङ्गलैरपि पुनर्मङ्गलमभिधीयते

तर्हि प्रतिद्वारं प्रत्यध्ययनं प्रतिसूत्रं च वक्तव्यमिति, ततः कश्चिदेवं प्रतिविधानमाह-मङ्गलं हि शास्त्रस्यादौ मध्येऽयसाने चेति प्रतिपादितं, तत्रादिमङ्गलं ज्ञानपञ्चकरूपमुक्तमिदानीं मध्यमङ्गलमुच्यते इति, तदेतदयुक्तं, शास्त्रमेव हि तावन्नारभ्यते, अनारब्धे तु शास्त्रे कुतो मध्यावकाश इति । अथ ब्रूयात् चतुरनुयोगद्वारं शास्त्रम्, अत एव चानुयोगद्वाराणां शास्त्राङ्गता, ततोऽनुयोगद्वारद्वये उपक्रमनिक्षेपरूपेऽतिक्रान्ते मध्यावकाश इति भवति मध्यमङ्गलावसरः, नन्वेवमपीदं शास्त्रमध्यं न भवति, अध्ययनमभ्यत्यात्, शास्त्रमध्ये च मध्यमङ्गलावसर इति यत्किञ्चिदेतत्, तस्मादयमत्र पक्षः श्रेयान् इह यदादौ मङ्गलं प्रतिपादितं तदावश्यकस्यादिमङ्गलं, इदं तु वक्ष्यमाणं न आवश्यकस्य, किन्तु सर्वानुयोगोपयोग्योपयोद्घातनियुक्तिरूपः प्रक्रान्त उपोद्घातः तस्य, सर्वानुयोगोपयोगित्वेनास्य महार्थत्वात् कथञ्चित् शास्त्रान्तरत्वात्, तथा च, सर्वानुयोगोपयोगितामेव दर्शयन् वक्ष्यति “आवस्सयस्स दसकालियस्स तह उत्तरज्झमायारे । सूयगडे निज्जुत्ति वोच्छामि तहा दसाणं च ॥ १ ॥” इत्यादि, तथा “सेसेसुवि अज्झयणेसु होइ एसेव निज्जुत्ती” इत्यत्र शेषेऽप्यध्ययनेषु चतुर्विंशतिस्तत्वादिङ्गिति, आह—सामायिकान्वाख्यानेऽधिकृते कोऽत्र दशवैकालिकादीनां प्रस्तावो येन तदुत्क्षेपोऽत्र क्रियमाणः शोभते ?, उच्यते, उपोद्घातसामान्यात्, तथाहि—तेषामपि प्रायः खल्वयमेवोपोद्घातः, स्तोको विशेषः, स च स्वस्वनिर्युक्ता वक्ष्यते इत्यदोषः, इत्यलं प्रपञ्चेन । तत्रोपोद्घातस्यादिमङ्गलमाह—

तित्थयरे भगवंते अणुत्तरपरक्रमे अभियनाणी । तिन्ने सुगइगइगए सिद्धिपहपदेसए वंदे ॥ ८० ॥

‘तीर्थं कुर्वन्तीत्येवंशीलास्तीर्थकराः,’ हेतुतच्छीलानुकूलेष्वित्यादिना टः प्रत्ययः, अथ तीर्थमिति कः शब्दार्थः ?, उच्यते,

तीर्थतेऽनेनेति तीर्थं, 'तुदिरमिहनिनीकुण्णगोरविकाशिवचिरिचिसिचिभ्यः कि'दिति कित्प्रत्ययः, तच्च नामादिभेदाच्चतुर्धा,
तद्यथा—नामतीर्थं स्थापनातीर्थं द्रव्यतीर्थं भावतीर्थं च, नामस्थापने सुगमे, द्रव्यतोऽपि यावत् नोआगमतो ज्ञशरीरभ-
व्यशरीरे, तद्द्रव्यतिरिक्तं नद्यादीनामनपायः समो विभागः, तीर्थसिद्धौ च त्रितयं सिद्धं, तद्यथा—तरीता तरणं तरणीयं
च, तत्र पुरुषस्तरीता बाह्यदुपादि तरणं नद्यादि तरणीयं, द्रव्यता त्वस्य तीर्णस्यापि पुनस्तारणीयभावात्, कदाचिदपाय-
सम्भवेनानेकान्तिकत्वाच्च, अथ तीर्थं नद्यादिद्वानतीर्थं पुराणेषु प्रसिद्धं गीयते, न शेषं, तच्च भवतारणातीर्थमिति, तद-
सम्यक्, तस्यापि बाह्यमलमात्रापनयनकारितया द्रव्यतीर्थस्यानतिक्रमात्, न खलु तदान्तरं मलमपनेतुं समर्थम्, आ-
न्तरो हि मलः सर्वथा समुच्छिन्नो भवति भाविमलोत्पत्तिनिरोधतः प्राचीनमलविध्वंसतश्च, तत्र भाविमलोत्पत्तिनिरोध-
स्तावतीर्थज्ञानान्न भवति, मलो हि प्राणातिपातादिकारणपूर्वकस्तत्तन्निवृत्त्यैव तदुत्पत्तिनिरोध उपजायते, न तीर्थज्ञान-
मात्रात्, अत एवोक्तमत्र धर्मकीर्तिना—“धेदप्रमाणं कस्यचित्कर्तृवादः, स्नाने धर्मेच्छाजातिवादावलेपः । सन्तापा-
रम्भः पापहानाय चेति, ध्वस्तप्रज्ञाने पञ्च लिङ्गानि जाद्वे ॥ १ ॥” अन्यच्च—तीर्थज्ञानं विशेषतो भाविमलोत्पत्तिकारणं,
न पुनस्तदुत्पत्तिनिरोधहेतुः, जीवोपघातहेतुत्वादुदूखलाद्यधिकरणवत्, तथैहि—तीर्थज्ञानं कुर्वता विराध्यन्ते बहवोऽष्का-
यिका जीवा इति, प्रतीतमेतत् तत्स्ववेदिनां, तत उदूखलाद्यधिकरणमिव शून्याङ्गमिदमिति न भवतारणायोपजायते, इतश्च
न भवतारणकारणं—कामाङ्गतया यतिजनायोग्यत्वात्, मण्डनवत्, आह च—“सृणंगं पि व तमुदूखलं व न य मोक्स्वकारणं
पह्णं । न य जइजोगं तं मंडणं व कामंगभावातो ॥ १ ॥” (वि. १०३०) नापि प्राचीनमलोच्छेदहेतुः. प्राचीनमलस्य विनिष्ट-

क्रियासव्यपेक्षाध्यवसायजन्यस्य तत्प्रत्यनीकक्रियासहगताध्यवसायत एव क्षयसम्भवात्, ततो भाविमलोत्पत्तिनिरोधाभावतः
 प्राचीनमलक्षयाभावतश्च भवतरणानुपपत्तेर्न भावतीर्थं नद्यादितीर्थमिति, भावतीर्थं द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च, तत्र
 आगमतो ज्ञाता उपयुक्तः, नोआगमतः सङ्घः सम्यग्दर्शनादिपरिणामानन्यत्वात्, उक्तं च—“तित्थं भंते ! तित्थं तित्थयेरे
 तित्थं ? गोयमा ! अरिहा ताव नियमा तित्थंकरे, तित्थं पुण चाउद्यणो समणसंघो” इति (१२-६८२) अस्मिंश्च भावतीर्थे तरीता
 तद्विशेष एव साधुः, सम्यग्दर्शनादित्रयं करणभावापन्नं तरणं, तरणीयः संसारसमुद्रः, आह च—“भावे तित्थं संघो सुयवि-
 हिअं तारतो तहिं साह । नाणाइत्तियं तरणं तरियद्यो भवसमुदो अ ॥१॥” (वि. १०३२) अथवा यथा नद्यादिगतः समो वि-
 भागोऽनपायः पङ्कप्रक्षालनाद्वाहोपशमात्पिपासाव्यवच्छेदासीर्थमिति प्रसिद्धं, पृषोदरादिदर्शनतस्त्रिषु स्थितमिति तीर्थमिति
 व्युत्पत्तेः, एवं सङ्घोऽपि कर्ममलक्षालनात् क्रोधाग्निदाहोपशमात् लोभरूपतृष्णाव्यवच्छेदाच्च त्रिषु स्थित इति तीर्थमित्यु-
 च्यते, उक्तं च—“पङ्कदाहपिपासानामपहारं करोति यत् । तद्धर्मसाधनं तथ्यं, तीर्थमित्युच्यते बुधैः ॥१॥” अथवा नद्या-
 दिगतं द्रव्यतीर्थं चतुर्द्धा दृष्टं, तद्यथा—सुखावतारं सुखोच्चारं १ सुखावतारं दुरुत्तारं २ दुःखावतारं सुखोच्चारं ३ दुःखा-
 वतारं दुरुत्तारं ४, एवं भावतीर्थमपि चतुर्द्धा द्रष्टव्यं, तत्र यत्र सुखेनैवावतरन्ति—प्रविशन्ति प्राणिनः सुखेनैव च यत
 उत्तरन्ति—यन्मुञ्चन्ति तत्सुखावतारं सुखोच्चारं, तच्च शैवं द्रष्टव्यं, तत्र रागद्वेषकपायेन्द्रियपरीपहोपसर्गमनोवाकायज-
 यादिलक्षणदुष्करानुष्ठानाभावतः सुखेनैव प्रवेष्टात्, निपुणयुक्त्यभावतो निविडवासनाया आकालपरिपालनहेतुभूताया
 अयोगतः, “शैवो द्वादश वर्षाणि, व्रतं कृत्वा ततः परम् । यद्यशक्तस्त्यजेत् पश्चाद्, यागं कृत्वा व्रतेश्वरे ॥ १ ॥” इत्या-

दिना दीक्षात्यागस्य निर्दोषताश्रवणाच्च सुखेनैव मोक्षणसम्भवाच्च, तथा यत् सुखेन स्वीक्रियते दुःखेन परित्यज्यते तत् सुखावतारं दुरुत्तारं, तच्च बौद्धं शासनं, तत्र हि 'मृद्धी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, भक्तं मध्ये पानकं चापराहे । द्राक्षा-
खण्डं शर्करा चार्द्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यसिंहेन दृष्टः ॥ १ ॥' तथा—“मणुणं भोयणं भुञ्चा, मणुणं सयणासणं ।
मणुणंसि अगारंसि, मणुणं ज्ञायए मुणी ॥२॥” इत्याद्यभिधानतो विषयसुखसिद्धेः सुखेनैव प्रवेशः, तथा निपुणकुयुक्ति-
तस्तीव्रवासनोत्पादात् व्रतत्यागे महतः संसारदण्डादेः प्रतिपादनाच्च दुःशकस्तपरित्यागः, तथा यत्र दुःखेन प्रवेशः सुखेन
च विनिर्गमः तव दुःखावतारं सुखोत्तारं, तच्च दिगम्बरं दर्शनं, तद्धि नाश्रयमतिदुष्करं लज्जास्पदत्वादिति दुःखेन प्रविश्यते,
अनेपणोयपरिभोगकपायबाहुल्यदर्शनतस्तु तद्विरागोपपत्तेः सुखेन परित्यज्यते इति, चतुर्थभङ्गगतं त्विदं पारमेश्वरं
प्रवचनम्, अत्र हि रागद्वेषकपायेन्द्रियपरीपहोपसर्गादिलयस्य सदा अप्रमत्तभावस्य क्षिरोलुब्धनादिकष्टानुष्ठानस्य च
प्रतिपादनान्महता कष्टेन प्रवेशः प्रविष्टस्य च तत्त्वाधिगमेनामोचनात्, एतद्व्रतं त्विह संसारपरित्राणकारणं व्रतभङ्गे च
महान् संसार इति जानानस्य दुष्करपरित्यागः, उक्तं च—“अहव सुहोत्तारोत्तारणाइ दवे चउविहं तित्थं । एवं चिअ भावं-
मिवि तत्थाइमयं सरक्खाणं ॥१॥ तच्चणिण्याण वीयं विसयसुहकुसत्थभावणाधणियं । तइयं च वोड्डियाणं चरिमं जइणं सिब-
फलं तु ॥२॥ (वि.१०४०-१) तत्र दुःखावतारदुःखोत्ताररूपपरमतीर्थकरणशोलास्तीर्थकरास्तान् वन्दे इति योगः, तथा भगः-
समग्रैश्वर्यादिलक्षणः स चेयामस्तीति भगवन्तः, उक्तं च—“इस्सरियरूवसिरिजसधम्मपयत्ता मया भग्गाभिक्खा । ते तेसिमसा-
मण्णा संति जतो तेण भगवंतो ॥१॥” (वि.१०४८) तान्, ननु तीर्थकरानित्यनेनैव भगवत इति गतं, तीर्थकृतामुक्तं लक्षणं-

भगव्यभिचारात् ततः किमेनेन विशेषणेन ? तदयुक्तम् अस्य नयमतान्तरावलम्बिपरिकल्पितबुद्धादितीर्थकरतिरस्कारपर-
 त्वात्, तथाहि-न ते बुद्धादयः स्वस्वदर्शनरूपतीर्थकारिणोऽपि तत्त्ववृत्त्या भगवन्तो, यथोक्तसमग्रैश्वर्यादिगुणकलापा-
 योगादिति, तथा परे-शत्रवः ते च द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतो मत्सरिणो भावतः क्रोधादयः, इह भावशत्रुभिः
 प्रयोजनं, तेषामेवोच्छेदतो मुक्तिभावात्, आक्रमणमाक्रमः-पराजयः उच्छेद इतियावत् परंपामाक्रमः पराक्रमः सोऽनु-
 स्तरः-अनन्यसदृशो येषां तेऽनुत्तरपराक्रमास्तान्, वन्दे इति क्रिया सर्वत्र योग्या, आह-ये खल्वैश्वर्यादिभगवन्तस्तेऽनुस-
 रपराक्रमा एव, तमन्तरेण विवक्षितभगासम्भवात्, ततोऽनुत्तरपराक्रममत्वमन्तरेणैव हिरण्यगर्भा-
 श्वर्यादिसमन्वितपरमपुरुषप्रतिपादनपरनयवादिनिषेधपरत्वात्, तथाहि-कैश्चिदनुत्तरपराक्रममत्वमन्तरेणैव हिरण्यगर्भा-
 दीनामनादिविवक्षितभगयोगोऽभ्युपगम्यते, उक्तं च-“ज्ञानमप्रतिषं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सह-
 सिद्धं चतुष्टयम् ॥ १ ॥” इत्यादि, तथाभूतान् भगवतस्तीर्थकरान् मा ज्ञासिषुर्विनेया इति तद्व्यवच्छेदार्थमनुत्तरपराक्र-
 मानिरयुक्तं, तथा अमितम्-अपरिमितं ज्ञेयानन्तत्वात् ज्ञानं केवलज्ञानं अमितज्ञानं तद्येषामस्ति तेऽमितज्ञानिनस्तान्,
 ननु ये अनुत्तरपराक्रमास्तेऽमितज्ञानिन एव, क्रोधादिपरिक्षयोत्तरकालमवश्यमितज्ञानस्य भावात्, सत्यमेतत्, केवलं ये
 क्लेशक्षयेऽप्यमितज्ञानं नाभ्युपगच्छन्ति, तथा च तदुग्रन्थः, “सर्वं पश्यतु वा मा या, तत्त्वमिदं तु पश्यतु । कीदृशस्यापरि-
 ज्ञानं, तस्य नः क्लोपयुज्यते ? ॥ १ ॥” इत्यादि, तन्मतव्यवच्छेदफलमिदं विशेषणमित्यदोषः, तद्व्यवच्छेदश्चैवम्-सर्वभा-
 यपरिज्ञानाभावे तत्त्ववृत्त्या एकस्यापि वस्तुनः परिज्ञानायोगात्, सर्वस्यापि यथायोगमनुवृत्तव्यावृत्तधर्मतया सर्वैः सह

मय्यपेक्षयात्, आह च—“एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः, एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ॥ १ ॥” आचाराङ्गेऽप्युक्तम्—“जे एगं जाणइ से सर्वं जाणइ, जे एवं जाणइ” इति, (८-१२३) अथवा ये मयिदान्ते छद्मस्थवीतरागास्तेऽनुत्तरपराक्रमा भवन्ति, कपायादिशत्रूणामाक्रम-
णात्, नराभिराजानिनः, केरउज्जानाभावात्, तत्तत्तद्व्यवच्छेदार्थमिदं विशेषणमिति, तथा तरन्ति स भवार्णवमिति तीर्णा-
न्नात्, गीर्वाणं च भरीपं गुगनिगतिगतात्, तत्र सर्वज्ञत्वात् सर्वदर्शित्वाच्च निरुपमसुखभागिनः सुगतयः—सिद्धास्तेषां गतिः
गुगनिगतिः, अनेन विर्यद्वरनारकामरगतिव्यवच्छेदेन पथमी मोक्षगतिमाह, तां गताः—प्राप्ताः सुगतिगतिगतास्तान्,
अनेन ये प्राप्ताणिमाद्यष्टविधैर्भ्यं स्येच्छाधिलमनशीलं पुरुषं तीर्णं प्रतिपादयन्ति, तथा च तद्वग्रन्थः—“अणिमाद्यष्टविधं
प्राप्तेभ्यं कृत्विना नदा । मोदन्ते गर्वभाजजालीणाः परमदुस्तरम् ॥ १ ॥” इत्यादि, तद्व्यवच्छेदमाह, तथा सिद्धेः—पञ्चमग-
तिरुपायाः पन्थाः निद्विपयः नम्य प्रधाना देवकाम्तेषु भूतमामायायिकादिप्रतिपादनात् प्रदेसकाः सिद्धियथप्रदेशकास्तान्,
अनेनानेकं व्यवहारोत्तमरितीर्थं करुणामकर्मविपाकोदयममन्वितं भगवतां स्वरूपमाह । एवं तावद्विशेषेण ऋषभादीनां
महत्तमं सुन्दरगुणमिदानीमसिलधुतत्रानार्थमदेशकत्वेनामभोपकारित्वाद्धर्तमानतीर्थाधिपतेर्द्धर्तमानस्वामिनो ब्रह्मन्माह—
‘संश्रमि महाभागं महामुनिं महापसं महावीरं । अमरनरायमहिं तित्थयरमिमस्स तित्थस्स ॥ ८ ॥’
‘संश्रमि’ इत्यादि दीपकमतो गोत्तरपदानुयायि द्रष्टव्यं, तत्र भागः—अचिन्त्यशक्तिः, आह च भाष्यकृत्—“भागोऽ-
विज्ञा नपी न महाभागो महणभापोत्ति । स महामुणी महंतं ओ मुणइ मुणिप्पहाणो वा ॥ १ ॥ (वि. १. ५८) इति, महान्

भागोऽस्य महाभागो—महाप्रभावस्तं, तथा मनुते मन्यते वा जगतस्त्रिकालावस्यामिति मुनिः सर्वज्ञत्वात्, महांश्चासौ मुनिश्च महामुनिः, तथा त्रैलोक्यव्यापित्वान्महद्यज्ञोऽस्येति महायशास्तं, महावीरमित्यभिधानं, तस्येयं व्युत्पत्तिः—शूर वीर विक्रान्तौ कृपायादिशत्रुजयात् महाविक्रान्तो महावीरः, यदिवा 'ह विदारणे' विदारयति कर्मरिपुसह्यतमिति वीरः, अथवा अनन्यानुभूतमहातपःश्रिया विशेषतो राजते इति वीरः, अन्तरङ्गमहामोहबलनिर्दलनाय तपोवीर्यमनन्तं व्यापारयतीति वा वीरः, पृषोदरादित्यादिष्टरूपनिष्पत्तिः, उक्तं च—“विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते । तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥” तथा अमराश्च नराश्च अमरनरास्तेषां राजानः—इन्द्रचक्रवर्तिप्रभृतयस्तैर्महितः—पूजितस्तं, तीर्थकरं—तीर्थकरणशीलं, कस्य तीर्थस्य करणशीलमित्यत आह—अस्य—वर्त्तमानकालावस्थायिनस्तीर्थस्य । एवं तावदर्थवक्तुर्मङ्गलाय वन्दनमुक्त्वा, इदानीं सूत्रकर्तृप्रभृतीनामपि पूज्यत्वाद्बन्दनमाह—

एकारस्यपि गणहरे पथायए पवयणस्स वंदामि । सधं गणहरवसं वायगवसं पवयणं च ॥ ८३ ॥

एकादशेति सङ्ख्यायाचकः शब्दः, अपिः समुच्चये, अनुत्तरं ज्ञानदर्शनादिधर्मगणं धारयन्तीति गणधरास्तान्, प्रकर्षेण प्रधाना आदौ वा वाचकाः प्रवाचकास्तान्, कस्य प्रवाचकाः?, प्रवचनस्य-द्वादशाङ्गस्य, वन्दे, एवं तावत् मूलगणधरवन्दनं कृतं, तथा सर्व—निरवशेषं गणधरा—आचार्यास्तेषां वंशः—परम्परया प्रवाहस्तं, तथा वाचका-उपाध्यायास्तेषां वंशस्तं, तथा प्रवचनम्—आगमं च वन्दे, आह च—तीर्थकृतो मूलगणधराश्च वन्द्याः स्युः, तेषां यथाक्रममर्थसूत्रप्रणेतृत्वात्, वंशद्वयस्य प्रवचनस्य च कथं वन्द्यता?, उच्यते, इह यथा अर्थवकारोऽर्हन्तो वन्द्याः सूत्रवकारश्च गणधरास्तथा यैरिदमाचार्योपाध्यायैरर्थसूत्ररूपं प्रवचनमा-

नीतं तद्वंशोऽप्यानयनद्वारेणोपकारीति वन्द्यः, प्रचनं तु साक्षादृत्त्यैवोपकारीति वन्द्यमिति । इदानीं प्रकृतमुपदर्शयति—
ते बंदिज्जुण सिरसा अत्थपुहुत्तस्स तेहिं कहियस्स । सुयनाणस्स भगवओ निजुत्तिं कित्तइस्सामि ॥ ८३ ॥
तान्—अनन्तरोक्तान् तीर्थकरादीन् शिरसा उपलक्षणत्वात् मनःकायान्यां च वन्दित्वा, किम् ?—निर्युक्तिं कीर्त्तयि-
ष्यामि, कस्य ?—‘अर्थपृथक्त्वस्य’ अर्थात् कथञ्चिद्भिन्नत्वात् सूत्रं पृथक् उच्यते, प्राकृतत्वाच्च पृथगेव पृथक्त्वम्, अर्थस्तु
सूत्राभिधेयः प्रतीत एव, अर्थश्च पृथक्त्वं च अर्थपृथक्त्वं समाहारो द्वन्द्वः तस्य, श्रुतज्ञानविशेषणमेतत्, सूत्रार्थोभयरू-
पस्येत्यर्थः, तैः—तीर्थकरगणधरादिभिः कथितस्य—प्रतिपादितस्य, कस्येत्याह—श्रुतज्ञानस्य भगवतः, स्वरूपाभिधानमेतत्,
सूत्रार्थयोः परस्परं निर्योजनं—सम्बन्धनं निर्युक्तिः, तां कीर्त्तयिष्यामि—प्रतिपादयिष्यामि । ननु किमशेषश्रुतज्ञानस्य,
न, किं तर्हि !, श्रुतविशेषाणामावश्यकदीनाम्, अत आह—

आवरस्सयस्स दसकालियस्स तह उत्तरज्झमायारे । सूयगढे निजुत्तिं वोच्छामि तहा दसाणं च ॥ ८४ ॥
कप्पस्स य निजुत्तिं बवहारस्सेव परमनिउणस्स । सूरिअपण्णत्तीए वोच्छं इसिभासिआणं च ॥ ८५ ॥
एएसि निजुत्तिं वोच्छामि अहं जिणोवएसेणं । आहरण-हेउ-कारणपयनिवहमिणं समासेणं ॥ ८६ ॥
आवश्यकस्य दशवैकालिकस्य तथा ‘भामा सत्यभामे’त्यादाविव पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् ‘उत्तरज्जे’त्युत्तरा-
ध्ययनग्रहणं, ततोऽयमर्थः—उत्तराध्ययनाचारयोः, तथा ‘सूत्रकृते’ सूत्रकृताङ्गविषयां निर्युक्तिं वक्ष्ये, तथा दशानां च—दशाशु-
तरकन्धस्य तथा कल्पस्य तथा व्यवहारस्य च परमनिपुणस्य, अत्र परमग्रहणं मोक्षाङ्गत्वात् निपुणग्रहणं स्वव्यंसकत्वात्,
८०८

न खल्वयं व्यवहारो मन्यादिप्रणीतव्यवहार इव व्यंसकः 'सच्चपइन्ना खु व्यवहारा' (१३-२३६) इति वचनात्, तथा सूर्यप्रज्ञसेर्वक्ष्ये, तथा ऋषिभाषितानां च—देवेन्द्रस्तवादीनाम्, अनेकदाः क्रियाभिधानं शास्त्रान्तरविषयत्वात्, समासव्यासरूपत्वाच्च शास्त्रारम्भस्येत्यदुष्टम्, 'एतेषां' श्रुतविशेषाणां निर्युक्तिं वक्ष्याम्यहं जिनोपदेशेन, न तु स्वमनीषिकया, कथंभूतामित्याह—आहरणहेतुपदनिबहाम्, इमाम्—अन्तस्तस्वत्तया निष्पन्नां 'समासेन' सङ्क्षेपेण, तत्र साध्यसाधनान्वयव्यतिरेकप्रदर्शनमाहरणं, दृष्टान्त इति भावः, साध्ये सत्येव भवति साध्याभावे च न भवत्येवं साध्यधर्मान्वयव्यतिरेकलक्षणो हेतुः, हेतुमुल्लङ्घ्य प्रथमं दृष्टान्ताभिधानं न्यायप्रदर्शनार्थं—क्वचिद्धेतुमनभिधाय दृष्टान्त एवोच्यते, यथा गतिपरिणामपरिणतानां जीवपुद्गलानां गत्युपपटम्भको धर्मास्तिकायो मरस्यादीनां सलिलमिव, तथा क्वचिद्धेतुरेव केवलोऽभिधीयते, न दृष्टान्तः, यथा मदीयोऽयमश्वो विशिष्टचिह्नोपलब्ध्यन्यथानुपपत्तेः, तथा च निर्युक्तिकारेणान्वयधायि—“जिणवयणं सिद्धं चेव, भग्गइ कत्थइ उदाहरणं । आसज्ज उ सोयारं हेऊवि कहिंवि भण्णेज्जा ॥१॥” (५-४९) इति, कारणम्—उपपत्तिमात्रं, यथा निरुपमसुखः सिद्धः, ज्ञानानावाधप्रकर्षात्, नात्राविद्वदङ्गनादिलोके प्रतीतः साध्यसाधनधर्मानुगतो दृष्टान्तोऽस्ति, आहरणं च हेतुश्च कारणं च आहरणहेतुकारणानि तेषां पदान्याहरणहेतुकारणपदानि तेषां निबहः—सद्वातो यस्यां निर्युक्तौ सा तथाविधा तां । तत्र 'यथोद्देशं निर्देश' इति न्यायात् प्रथमतोऽधिकृतावश्यकसाध्ययनस्य सामायिकस्योपोद्धातनिर्युक्तिमभिधित्सुराह—

'सामादयनिज्जित्ति वोच्छं उवएसियं गुरुजणेणं । आयरियपरंपरण आगयं आणुपुवीए ॥ ८७ ॥

सामायिकस्य निर्युक्तिः सामायिकनिर्युक्तिनां वक्ष्ये कथंयजतिगात्र न मनीषेन देहिनां कथं ३-७

गुरुजनेन-तीर्थकरगणधरलक्षणेन, पुनरुपदेशकालादारम्य आचार्यपारम्पर्येणागतो, स च परम्परको द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यपरम्परकः पुरुषपारम्पर्येण इष्टकानामानयनं, अत्र चासम्मोहार्थं कथानकं गाथाविवरणसमाप्तौ वक्ष्यामः, भावपरम्परकस्त्वियमेव उपोद्घातनिर्युक्तिराचार्यपारम्पर्येणागतमिति चेत्, अत आह-
आनुपूर्व्या-परिपाठ्या, तद्यथा-जम्बूस्वामिनः प्रभवेनानीता ततोऽपि शय्यम्भवादिभिरिति, अथवा जिनगणधरेभ्य आरम्य आचार्यपारम्पर्येणागतां पश्चात् स्वकीयगुरुजनेनोपदेशितामिति । तत्र द्रव्यपरम्परके इदमुदाहरणं-साकेतं-नाम-नगरं, तस्स उत्तरपुरच्छिमे विसीभागे सुरप्पियगो नामगो जक्खो, तस्साययणं, सो य सुरप्पिओ जक्खो सन्निहियपाडिहेरो, सो वरिसे वरिसे चित्तिज्जइ, महो य से परमो किज्जइ, सो य चित्तितो समाणो तं चेव चित्तगरं मारेइ, अह न चित्तिज्जइ तो पभूयजणमारिं करेइ, तो चित्तगरा सबे पलाइउमारद्धा, पच्छा रण्णा नायं-जइ सबे पलाइस्संति तो एसो जक्खो अचित्तिज्जंतो अग्ग वहाए भविस्सइ, ततो तेण चित्तकरा सबे संकलियवद्धा कया, तेसिं सबेसिं नामां पत्तए लिहिज्जण घडए छुढाणि, ततो वरिसे वरिसे जस्स नामं वालएण अयाणमाणेण कड्डिअमाणं निगगच्छइ तेण चित्तेयुवो, एवं कालो वच्चइ, अन्नया कयाइ कोसंविओ चित्तकरदारको घरातो पलाइउं तत्थागतो सिक्खगो, सो भमंतो सागेयस्स चित्तगरस्स घरमहीणो, सोऽवि एगपुत्तगो थेरीपुत्तगो, सो से मित्तो जातो, एवं तस्स तत्थ अच्छंतस्स अह तंमि वरिसे थेरीपुत्तस्स वारतो जातो, पच्छा सा थेरी बहुप्पगारं करुणं रुयइ, तं रुयमाणं थेरिं दंदूण कोसंवको जातकरुणो भणइ-किं अम्मो ! रुयसिं ? ताए कहियं-जहा मम पुत्तस्स वारतो जातो, सो भणइ-मा रुयह, अह एयं जक्खं चित्तिस्सामि,

ताहे सा भणइ-तुमं मे पुत्तो किं न होहिसि !, तेण भणियं-सच्चं तव पुत्तोऽहं, तहावि अहं चित्तेमि, अच्छह तुम्हे
 असोगाओ, ततो तेण छट्ठभत्तं काऊण अहतं वत्थजुयलं परिहिता अट्ठगुणाए पोत्तीए मुहं वंधिऊण चोक्खेण पयत्तेण
 सुईभूतेण नवएहिं कलसेहिं ण्हाविता [वज्रलेपादिकुद्रव्यरहितैः] नवगेहिं कुचेहिं नवगेहिं मल्लसंपुडेहिं अलेस्सेहिं वन्नेहिं
 चित्तिऊण पायवडिओ भणइ-खमह मए जमवरद्धंति, ततो तुट्ठो जक्खो भणइ-वरेहि वरं, सो भणइ-एस चेव मम वरं
 देहि-सा लोगं मारेहि, जक्खो भणइ-एयं तावडियमेव, जं तुमं न मारिओ, एवमन्नेऽवि न मारेमि, अन्नं भण, सो
 भणइ-जस्स एगदेसमयि पासामि दुपयस्स वा चउय्यंयस्स वा अपयस वा तस्स तयणुरुवं रुवं निवत्तेमि, एवं होउत्ति
 दिण्णो वरो, ततो सो लद्धवरो रण्णा सफारितो समाणो गतो कोसंविनयरिं, तत्थ सयाणितो नाम राया, सो अन्नया
 कयाइ सुहासणगतो दूरं पुच्छइ-किं मम नत्थि जं अन्नराईणं अत्थि !, तेण भणियं-चित्तसमा नत्थि, 'मणसा देवाणं
 वायाए पत्थिवाणं' तक्खणमित्तमेव आणत्ता चित्तगरा, तेहिं सभाओयासा विभइया, पचित्तिया, तस्स वरदिण्णगस्स जो
 रण्णो अंतेउरकिट्ठुपदेसो सो दिट्ठो, तेण तत्थ तयाणुरुवेसु रुवेसु निम्मएसु कयाइ मिगावईए जालकडंगंतरेण पायंगुट्ठतो
 दिट्ठो, उयमाणेण नायं-जहा एसा मिगावई, तेण पायंगुट्ठगाणुसारेणं देवीए रुवं निवत्तियं, तीसे चक्खुम्मि उम्मिह्विज्जंते
 एगो मसिर्विट्ठू ऊरुअंतरे पडितो, तेण फुसिओ, पुणोवि जातो, एवं तित्थिवारा, पच्छा तेण नायं-एएण एवं होयद्वमेव, ततो
 चित्तसभा निम्माया, ततो राया चित्तसरुवं पलोयंतो तं पएसं पत्तो जत्थ सा देवी, तं निवन्नंतेण सो विट्ठु दिट्ठो, तं
 दट्ठूण रुट्ठो, एएण मम पत्ती धरिसिया इति, ततो वज्झो आणत्तो, चित्तगरसेणी उवट्ठिया-सामि ! एस वरलद्धगोत्ति,

ततो से खुज्जाए मुंह दाइयं, तेण तयाणुरूवं निबंत्तियं, तहावि तेण संडासगो छिदावितो, निबिसओ आणसो, सो पुजो जक्खस्स उववासेण ठितो, भणितो य-वामेण चित्तिहिंसि, सयाणियस्स पदोसं गतो, तेण चित्तिं-पज्जोतो एयस्स पीई विवेज्जा, ततो अणेण मिगावतीए चित्तफलए रूवं चित्तेऊण पज्जोयस्स उवट्ठवियं, तेण दिठ्ठं, पुच्छओ य, तेण कहियं सविसेसं, ततो पज्जोएण सयाणियस्स दूतो पेसिओ-मिगावई देविं सिग्यं पट्ठोह, जइ न पट्ठोवैसि ततो सबसामगीए एहामि, गतो दूतो, तेण असक्कारितो चिद्धमणेण निच्छूढो, तेण कहियं पज्जोतस्स, पज्जोतोऽविय दूयवयणेण आसुरुत्तो सबबलेण कोसंबि एइ, तं आगच्छंतं सोउं सयाणितो अप्पवलो चित्ते खुहितो, अतिसारेण पंचसमुवगओ, ताहे मिगाव-तीए चित्तिं-मा इमो बालो मम पुत्तो त्रिणस्सिहिति, एस खरेण न सक्कए, पच्छा दूतो पट्ठवितो, भणितो य-एस कुमारो बालो, अग्गेहिं गंपहिं मा सीमंतराइणा केणइ अण्णेण पिह्णिज्जिहिई?, सो भणइ-को ममं धरमाणे पिह्णिहिई?, मा भणइ-ओसीसए सप्पो जोयणसए विज्जो, किं करोहिइसि?, नगरिं दढं करेह, सो भणइ-आमं करेमि, सा भणइ-दज्जे-णीए इहगाओ बलियाओ ता एयाहिं कीरड, आमंति, तस्स य बडइस राइणो वसवत्तिणो, तेण ते सबडा ठाविया, पुरिसपरंपरण तेहिं इहगा आणीयातो, कयं नगरं दढं, ताहे ताए भण्णइ-इयाणिं धम्मस्स भरेहि नगरिं, ततो तेण भरिया, जाहे नगरी रोहगसज्जा जाया ताहे सा विसंबइया, चित्तिं चडणाए-धन्ना णं ते गामागरनगरपट्ठणमंढवसम्भिवसा जत्थ सामी विहरइ, पवज्जामि जइ सामी एज्ज, ततो भगवं समोसढो, तत्थ सबवेरा पसमंति, मिगावती निगया, धम्मे कहिज्जमाणे एगो पुरिसो एस सबलुत्तिकालं पच्छन्नं मणसा पुच्छइ, ततो सामिणा भणितो-वायाए पुच्छ देवाणु-

प्यिया !, वरं वहवे सत्ता संबुज्झंति, एवमवि भणिते तेण भणियं-भयवं ! जा सा सा सा ?, तत्थ भगवया आमंतिं भणितो,
 ततो गोतमसामिणा भणियं-भयवं ! किं एएण जा सा सा सेति भणियं ? तत्थ तीसे उट्ठाणपरिआवणियं सधं भगवं
 परिकहेइ, तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नाम नयरी, तत्थ एगो सुवण्णगारो इत्थीलोलो, सो पंच पंच सुवण्णसयाणि
 दाऊण जा पहाणा कन्ना तं परिणेइ, एवं तेण पंचसया पिंडिया, एक्केक्काए तिलगचोइसगं अलंकारं करेइ, जंदिवसं जाए
 समं भोगे भुंजइ तद्वियसं देइ अलंकारं, सेसकालं न देइ, सो इस्सालुगो तं घरं न कयाइ मुयइ, न वा अन्नस्स अहिं-
 यावं देइ, सो अन्नया मित्तस्स पगते मित्तेण वाहिओ, अणिच्छंतोडवि बला जेमेउं नीतो, सो तहिं गओत्तिनाऊण ताहिं
 चितियं-किं अग्गं एएणं सुवण्णएणंति !, अज्ज पइरिकं ण्हामो समालभामो आविंघामो, पहायातो पइरिके मज्जियव-
 यविहीए, तिलगचोइसगेण अलंकारेऊण अद्दगं गहाय पेहमाणीतो चिंठति, सो य तंतो आगतो, तं दहूण आसुरत्तो,
 तेण एक्का महिला ताव पिट्टिया जाव मुयत्ति, ततो अन्नाओ भणंति-एवं अग्गेडवि एक्केक्का निहंतथा, तग्हा पयं एत्थेव
 अद्दगपुंजं करेमो, तत्थ एग्गेहिं पंचहिं महिलांसएहिं पंच एग्गूणाइं अद्दगसयाइं जमगसमगं पक्खित्ताइं, तत्थ सो अद्दा-
 गपुंजो जातो, पच्छा पुणोवि तासिं पच्छायावो जातो, का गई अग्ग पइमारिगणं भविस्सइ ?, लोए य उद्धंसणाओ सहियवा,
 ताहे ताहिं घरकयाडाइं निरंतरं निच्छिदाइं दाराइं ठवेऊण से अग्गी दिन्नो सबतो समंततो, तेण पच्छाणुतावेण साणुक्को-
 सयाए ताए य अकामनिज्जराए य मणूसेसु उववणा, पंचवि सया चोरा जाया, एगंमि पबए परिवसंति, सोडवि सुवण्णकारो
 कालमुवगतो तिरिक्खेसु उववन्नो, तत्थ जा सा पढममारिया सा एक्कं भवं तिरिएसु, पच्छा एक्कंमि वंभणकुले चेडो

आयातो, सो य पंचवरिसो जातो, सो य सुवण्णगारजीवो तिरिवखेसु भमिऊणं तंमि कुले दारिया जाया, सो चेडो तीसे बालगाहो, सा य निच्चमेव रोयइ, तेण ओदरपोप्पयं करेण किहवि सा जोणिदारेण हत्थेण आहया, तह च्वेव ठिया रोइउं, तेण नायं लद्धो मए उवाओ इति, एवं सो निच्चकालं करेइ, सो तेहिं मायापिईहिं नातो, ताहे हणिऊण धाडिओ, साऽवि अपडुप्पन्ना च्वेव कामाउरेण विप्पण्णा, सो चेडो पलायमाणो चिरनगरविणट्टुदुस्सीलायारो जातो, गतो एगं चोरपल्लिं जरथ ताणि एगूणाणि पंच चोरसयाणि परिवसंति, सावि विणट्टसीला पइरिक्कं हिंडती एगं गामं गया, सो गामो तेहिं चोरेहिं पिल्लिओ, सा तेहिं गहिया, सा तेहिं पंचहिवि चोरसएहिं परिमुत्ता, तेसिं चिंता जाया-अह इमा वरागी एत्तियाणं खुंदणं सहइ, जइ अन्ना से विइज्जा लभेज्जामो तो से विस्सामो होज्जा, ततो तेहिं अन्नया कयाइ तीसे विइज्जा आणीया, जंचेव दिवसं आणीया तद्विवसं छिद्दाणि. सां मगइ, केण उवाएण मारेज्जा !, ते य अन्नया धाडिं घेसुं पहा-विया, ताए सा भणिया-पेच्छ कूवेहिं किंपि दीसइ, सा दडुमारद्धा, ताए तत्थेव छुट्ठा, ते आगया पुच्छंति, ताए भणइ-अप्पणो महिलं कीस न सारवेह !, तेहिं नायं-जहा एयाए मारिया, ततो तस्स वंभणचेडगस्स हियए ठियं-जहा एसा मम पावकम्मा भगिणिस्ति, सुवइ य जहा भयवं महावीरो सबन्नू सबदरिसी य, ततो एस समोसरणे पुच्छइ, ततो सामी भणइ-सच्चेव सा तव भगिणी, एवं कहिए सो संवेगमावन्नो, पवइओ, एवं सोऊण सवा सा परिसा पयणुरागा जाया, ततो मिगा-वई जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदिसा नमंसिस्सा एवं वयासी-जं नवरं पज्जोयं आपुच्छामि, ततो तुव्वं सगासे पवयामि सिंभणिऊण पज्जोयं आपुच्छइ, ततो पज्जोतो तीसे महइमहा-

लियाए संदेवमणुयासुराए परिसाए लज्जाइ न तरइ वारेलं ताहे विसज्जेइत्ति, ततो भिगावई पज्जोयस्स उदयणं कुमारं निक्खेवग-
निक्खित्तं काळण पवइया, पज्जोयस्सवि अट्ठ अंगारवईपमुहाओ देवीओ पवइयातो, ताणिवि पंच चोरसयाणि तेण गंतूण संबो-
हियाणि, एयं पसंगेण भणियं, एत्थ इहगापरंपरेणाहिगारो, एस दवपरपरंगो। साम्प्रतं नियुक्तिस्वरूपाभिधानार्थमिदमाह—
निजुत्ता ते अत्था जं यद्धा तेण होइ निजुत्ती । तहवि य इच्छावेइ विभासिडं सुत्तपरिवाडी ॥ ८८ ॥

यद्-यस्मात् सूत्रे निश्चयेनाधिक्येन साधु वा आदौ वा युक्ताः-सम्बद्धा नियुक्ताः, नियुक्ता एव सन्तस्ते श्रुताभिधेया
जीयाजीवादयोऽर्थ अनया प्रस्तुतनियुक्त्या बद्धा-व्यवस्थापिता व्याख्याता इतियावत् तेनेयं भवति नियुक्तिः, नियु-
क्तानां-सूत्रे प्रथममेव सम्यग्ज्ञानां सतामर्थानां व्याख्यारूपा युक्तियोजनं नियुक्त्युक्तिरिति प्राप्ते शाकपार्थिवाददर्शनात्
युक्तलक्षणस्य पदस्य लोपात् नियुक्तिरिति भवति, ननु. यदि प्रथममेव सूत्रेऽर्थाः सम्बद्धा एव सन्ति तर्हि किमिति ते
नियुक्त्या व्याख्यायन्ते ? , सम्बद्धानां स्वयमेव विनेयवर्गेणावबुध्यमानत्वात्, तत आह-‘ तहविये’त्यादि, यद्यपि सूत्रे
सम्बद्धा एवार्थाः सन्ति तथापि तान् सूत्रे नियुक्तानपि अर्थान् विभाषितुं-व्याख्यातुं सूत्रपरिपाटी-सूत्रपद्धतिः एषयतीव
एषयति-प्रयोजयति, इयमत्र भावना-अप्रतिबुध्यमाने श्रोतरि गुरुं तदनुग्रहार्थं सूत्रपरिपाठ्येव विभाषितुमेपयति, इच्छत
इच्छत मां प्रतिपादयितुमितीत्यं प्रयोजयतीवेति, क्वचित् ‘सूत्रपरिपाटी’मिति पाठः, तत्रैवं व्याख्या-श्रित्य एव सूत्रपरिपाटी-
मनवबुध्यमानो गुरुमिच्छायां प्रवर्त्तयति-इच्छत मां विभाषितुं-व्याख्यातुं सूत्रपरिपाटीमिति, व्याख्या च नियुक्तिः
अतः पुनर्योजनरूपा नियुक्तिरित्यमदोषायेति ॥ इह प्रागिदमुक्तम्-अर्थपृथक्त्वस्य तैस्तीर्थकरगणधरैः कथितस्य श्रुतज्ञा-

आयातो, सो य पंचवरिसो जातो, सो य सुवण्णगारेजीवो तिरिवेसु भमिऊणं तंमि कुले दारिया जाया, सो चेडो तीसे बालगाहो, सा य निच्चमेव रोयइ, तेण ओदरपोपयं करेतेण किहवि सा जोणिहारेण हत्थेण आहया, तह च्वेव ठिया रोइउं, तेण नायं लद्धो मए उवाओ इति, एवं सो निच्चकाळं करेइ, सो तेहिं मायापिईहिं नातो, ताहे हणिऊण धाडिओ, साऽवि अपडुप्पन्ना च्वेव कामाउरेण विप्पण्णा, सो चेडो पलायमाणो चिरनगरचिण्डुदुसीलायारो जातो, गतो एगं चोरपल्लिं जत्थ ताणि एगूणाणि पंच चोरसयाणि परिवसंति, सावि विणद्धसीला पइरिक्कं हिंइती एगं गमं गया, सो गमो तेहिं चोरेहिं पिल्लिओ, सा तेहिं गहिया, सा तेहिं पंचहियि चोरसएहिं परिमुत्ता, तेसिं चिंता जाया-अह इमा वरागी एत्तियाणं खुंदणं सहइ, जइ अन्ना से विइज्जा लभेज्जामो तो से चिस्सामो होज्जा, ततो तेहिं अन्नया कयाइ तीसे बिइज्जा आणीया, जंचेव दिवसं आणीया तद्विवसं छिद्वाणि. सां मगइ, केण उवाएण मारेज्जा?, ते य अन्नया धाडिं घेसुं पहा-विया, ताए सा भणिया-पेच्छ कूवेहिं किपि दीसइ, सा दइमारद्धा, ताए तत्थेव लूढा, ते आगया पुच्छंति, ताए भण्णइ-अप्पणो महिलं कीस न सारवेह?, तेहिं नायं-जहा एयाए मारिया, ततो तस्स वंभणचेडगरस्स हियए ठियं-जहा एसा मम पावकम्मा भणिगित्ति, सुवइ यं जहा भयवं महावीरो सब्बू सब्बदरिसी य, ततो एस समोसरणे पुच्छइ, ततो सामी भणइ-सच्चेव सा तव भणिणी, एवं कहिए सो संवेगमावन्नो, पवइओ, एवं सोऊण सत्ता सा परिसा पयणुरागा जाया, ततो मिगा-वई जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, चंदिस्सा नमंसित्ता एवं वयासी-जं नयरं पज्जोयं आपुच्छामि, ततो तुळं सगासे पवयामित्ति भणिऊण पज्जोयं आपुच्छइ, ततो पज्जोतो तीसे महइ महा-

लियाए सदेवमणुयासुराए परिसाए लजाइ न तरइ वारेउं ताहे चिसजेइत्ति, ततो भिगावई पज्जोयस्स उदयणं कुमारं निक्खेवग-
निक्खित्तं काज्जण पघइया, पज्जोयरसवि अट्ठ अंगारवईपमुहाओ देवीओ पवइयातो, ताणिवि पंच चोरसयाणि तेण गंतूण संबो-
हियाणि, पयं पसंगेण भणियं, एत्थ इहगापरंपरेणाहिगारो, एस दक्षपरंपरो। साम्प्रतं नियुक्तिस्वरूपाभिधानार्थमिदमाह—
निजुत्ता ते अत्था जं वद्धा तेण होइ निजुत्ती । तहचि य इच्छावेइ विभासिउं सुत्तपरिवाडी ॥ ८८ ॥

पद्-यस्मात् सूत्रे निश्चयेनाधियेन साधु वा आदौ वा युक्ताः-सम्बद्धा नियुक्ताः, नियुक्ता एव सन्तस्ते श्रुताभिधेया
जीवाजीवादयोऽर्था अनया प्रस्तुतनियुक्त्या वद्धा-व्यवस्थापिता व्याख्याता इतियावत् तेनेयं भवति नियुक्तिः, नियु-
क्तानां-सूत्रे प्रथममेव सम्बद्धानां सतामर्थानां व्याख्यारूपा युक्तियोजनं नियुक्तयुक्तिरिति प्राप्ते शाकपार्थिवादिदर्शनात्
बुक्कलक्षणस्य पदस्य लोपात् नियुक्तिरिति भवति, ननु यदि प्रथममेव सूत्रेऽर्थाः सम्बद्धा एव सन्ति तर्हि किमिति ते
नियुक्त्या व्याख्यायन्ते ? सम्बद्धानां स्वयमेव विनेयवर्गेणावबुध्यमानत्वात्, तत आह—‘तहविये’त्यादि, यद्यपि सूत्रे
सम्बद्धा एवार्थाः सन्ति तथापि तान् सूत्रे नियुक्तानपि अर्थान् विभापितुं व्याख्यातुं सूत्रपरिपाटी-सूत्रपद्धतिः पप्रयतीव
पप्रयति-प्रयोजयति, इयमत्र भावना-अप्रतिबुध्यमाने श्रोतरि गुरुं तदनुग्रहार्थं सूत्रपरिपाठ्येव विभापितुमेपयति, इच्छत
इच्छत मां प्रतिपादयितुमितीर्थं प्रयोजयतीवेति, क्वचित् ‘सूत्रपरिपाटी’मिति पाठः, तत्रैवं व्याख्या-शिक्ष्य एव सूत्रपरिपाटी-
मनवबुध्यमानो गुरुमिच्छायां प्रवर्त्तयति-इच्छत मां विभापितुं-व्याख्यातुं सूत्रपरिपाटीमिति, व्याख्या च नियुक्तिः
अतः पुनर्योजनरूपा नियुक्तिरित्यमदोपायेति ॥ इह प्रागिदमुक्तम्-अर्थपृथक्त्वस्य तैस्तीर्थकरणधरैः कथितस्य श्रुतशा-

नस्य निर्युक्तिं कीर्त्तयिष्यामीति, तत्र तेषामेव तीर्थं करगणधराणां शीलादिसम्पत्समन्वितताप्रतिपादनाथं गाथाद्वयमाह—
तव-नियम-नाणरुक्खं आरूढो केवली अमियनाणी । तो सुयइ नाणवुट्ठिं भवियजणविबोहणट्ठाए ॥ ८९ ॥
तं बुद्धिमपण पडेण गणहरा गिण्हं निरवसेसं । तित्थयरभासियाइं गंथंति तओ पवयणट्ठा ॥ ९० ॥
रूपको नामात्रालङ्कारः, तत्र वृक्षो द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतः प्रधानो वृक्षः कल्पवृक्षः, यथा तमारुह्य कश्चिद् गन्धादि-
गुणसमन्वितानां कुसुमानां सङ्ख्यं कृत्वा तदधोभागवर्तिनां पुरुषाणां तदारोहणासमर्थानामनुकम्पया कुसुमानि विसृ-
जति, तेऽपि च भूपातजोगुण्डनभयात् विमलविस्तीर्णपदैः प्रतीच्छन्ति, पुनर्यथोपयोगमुपभुञ्जानाः परेम्यश्चोपकुर्वाणाः
सुखं प्राप्नुवन्ति, एवं भाववृक्षेऽपि सर्वमिदमायोज्यं, तद्यथा-तपश्च नियमश्च ज्ञानं च तपोनियमज्ञानानि तान्येव वृक्षस्त-
पोनियमज्ञानवृक्षः तम्, अनश्ननादिबाह्याभ्यन्तरभेदभिन्नं तपः, नियमस्तियन्द्रियनोइन्द्रियसंयमः, तत्र श्रोत्रादीनां संय-
मनं इन्द्रियनियमः, क्रोधादीनां विनिग्रहो नोइन्द्रियसंयमः, ज्ञानमिह केवलज्ञानं परिगृह्यते, तस्यैव सम्पूर्णत्वात्, उत्तरत्र
केवलविग्रहाच्च, इत्थंभूतं वृक्षमारूढः, इह ज्ञानं सम्पूर्णमसम्पूर्णं च भवति ततः सम्पूर्णज्ञानपरिग्रहार्थमाह-केवलं-सम्पूर्ण-
ज्ञानमस्यास्तीति केवली, असवपि त्रिविधः, -तद्यथा श्रुतकेवली क्षायिकसम्यक्त्वकेवली क्षायिकज्ञानकेवली, यदिवा चतु-
र्विधः, तद्यथा-श्रुतकेवली अवधिकेवली मनःपर्यायज्ञानकेवली केवलज्ञानकेवलीति, तत्र श्रुतादिकेवलिव्यवच्छिन्नत्वे केवल-
ज्ञानेन केवलित्वं प्रतिपिपादयिषुराह-अमितज्ञानी, अमितज्ञानेन केवलीति भावार्थः, स चेह प्रक्रममाद् भगवान् चतुस्त्रि-
शदतिशयसम्पन्नस्तीर्थकरः, 'तो'ति ततो वृक्षात् ज्ञानरूपकुसुमवृष्टिं कारणे कार्योपचारात् ज्ञानकारणभूतशब्दकुसुमवृष्टिं,

किमर्थमित्याह-भव्याश्च ते जनाश्च भव्यजनास्तेषां विवोधनम् तदर्थ-तन्निमित्तम्, अत्र पर आह-ननु कृतकृत्यो भगवान्
 ततस्तस्य परेभ्यस्तत्त्वकथनमनर्थकम्, प्रयोजनाभावात्, अथास्ति प्रयोजनं तर्हि नासौ कृतकृत्यः, प्रयोजनसापेक्षत्वादस्म-
 दादियत्, अन्यच्च-सर्वज्ञो-वीतरागश्च भगवान् स भव्यानेव विवोधयतीत्युक्तं, तथाहि-सर्वज्ञत्वादसावभव्यानामपि वि-
 वोधनोपायमयगच्छति, अन्यथा सर्वज्ञत्वव्याघातप्रसङ्गात्, न च तस्य भव्येषु पक्षपातो येन भव्यानेव विवोधयति नाम-
 व्यान् वीतरागत्वादिति, अत्रोच्यते, कृतकृत्यो भगवांन् न भवति, तीर्थकरनामकर्मविपाकोदयस्याद्याप्यनुभूयमानत्वात्,
 तदनुभवश्च सद्धर्मदेशनादिप्रकारेणेति न तत्त्वकथनमनर्थकं, यदप्युक्तम् 'सर्वज्ञो वीतरागश्च भगवानि'त्यादि, तत्रापि
 यत् एव भगवान् सर्वज्ञोऽत एव भव्यानेव विवोधयति, अभव्यानां वोधनोपायस्य कस्याप्यभावात्, अन्यथा अभव्यत्वा-
 योगात्, ततो न कश्चिद्दोषः, न च पक्षपातो भव्येषु, वीतरागत्वात्, केवलं तस्य भगवत्तल्लोक्ष्याधिपतेः पक्षपातनिरपक्षम-
 विज्ञेयेण सद्धर्मदेशनां कुर्वतो विभिन्नस्वभावेषु प्राणिषु तथा तथा स्वाभाव्याद् विवोधाविवोधकारिणी पुरुषोद्धकम-
 लकुमुदादिष्वदित्यस्य प्रकाशनक्रियेव सद्धर्मदेशनक्रियोपजायते, ततो न कश्चिद्दोषः, उक्तं च वादिमुखेन-'त्वद्वाक्य-
 तोऽपि केषाञ्चिद्वोध इति मेऽद्भुतम् । भानोर्मरीचयः कस्य, नाम नालोकोहेतवः ? ॥ १ ॥ नैयाहुतमुद्धकस्य, प्रकृत्या
 क्षिप्तचेतसः । स्वच्छा अपि तमस्त्वेन, भासन्ते भास्वतः कराः ॥ २ ॥" किञ्च-यथा सुवेद्यः साध्यमसाध्यं वा व्याधि
 चिकित्समानः प्रत्याचक्षाणश्च नातज्ज्ञो न च रागद्वेषवान्, एवं साध्यासाध्यंभव्याभव्यकर्मरोगप्रपनयन्नपनयंश्च ना-
 तज्ज्ञो न च रागद्वेषवान्, यथा वा योग्ये दलिके रूपं कुर्वन् अयोग्ये चाकुर्वन् रूपकारो नातज्ज्ञो नवा रागद्वेषवान्

एवं योग्यान् विबोधयन् अयोग्याँश्चाविबोधयन् नातज्ज्ञो नवा रागद्वेषवान् भगवान्, उक्तं च—“ सञ्ज्ञं तिगिच्छमाणो, रोगं रागी न भण्णए वेज्जो । मुणमाणो य असञ्ज्ञं निसेहयंतो जह अंदोसो ॥ १ ॥ तह भवकम्मरोगं, नासंतो रागवं न जिणवेज्जो । नय दोसी अमवासञ्ज्ञकम्मरोगं निसेहंतो ॥ २ ॥ मोत्तुमजोगं न्निसेहंतो रुवं करेइ रुयारो । न य रागदोसिद्धो, तहेव जोग्गे विवोहंतो ॥ ३ ॥ (वि.) ” द्वितीयगाथाव्याख्या—तां ज्ञानकुसुमवृष्टिं बुद्धिमयेन-बुद्ध्यात्मकेन पटेन गणधराः—प्रागुक्तस्वरूपा गौतमादयो ग्रहीतुम्—आदातुं. निरवशेषां—सम्पूर्णा, गणभृतां बीजा-दियुद्धित्वात्, किं कुर्यन्तीत्यत आह—भाषणानि आपितानि, भावे निष्ठाप्रत्ययः, तीर्थकरस्य भाषितानि तीर्थकरभा-षितानि कुसुमकल्पानि ग्रथन्ति, विचित्रकुसुममालावत्, किमर्थमित्याह—प्रगतं प्रशस्तमादौ वा वचनं प्रवचनं—द्वादशाङ्गं गणिपिटकं तदर्थं, कथमिदं प्रवचनं भवेदित्येवमर्थमिति वा, यद्विद्या प्रवक्तृतीति प्रवचनम्, बहुलवचनात् कर्त्तर्यनद्, सङ्घस्तदर्थमिति, तथा चायमेवार्थो भाष्यकारेणापि पोषितः,—“ तुंगं विउलक्खंधं सातिसयो कप्प-रुक्खमारुढो । पज्जत्तगहियवहुविहसुरभिकुसुमोऽणुंकंपाए ॥ १ ॥ कुसुमत्थिभूमिचिड्डियपुरिसप्सारियपडेसु पक्खि-वइ । गंधंति तेऽवि घेत्तुं सेसजणाणुगहट्ठाए ॥ २ ॥ लोगवणसंडमज्जे, चोत्तीसाइसयसंपदोवेत्तो । तव नियमनाणमइयं स कप्परुक्खं समारुढो ॥ ३ ॥ पज्जत्तनाणकुसुमो, ताइं छउमत्थभूमिसंथेसु । नाणकुसुमत्थिगणहरसियबुद्धिपडेसु पक्खि-वइ ॥ ४ ॥ तं नाणकुसुमबुद्धिं घेत्तुं बीयाइवुज्जयो सवं । गंधंति पवयणट्ठा माला इव चित्तकुसुमाणं ॥ ५ ॥ पगयं

वयणं पवयणमिह सुयनाणं कथं सहं होज्ज । पवयणमहवां संघो, गहिति तयणुगहंठाए ॥ ६ ॥ (वि.) ”
प्रयोजनान्तरं प्रतिपिपादयिपुरिदमाह—

घेतुं च सुहं सुहगणधारणा दाउ पुच्छिउं चेव । एएहिं कारणेहिं जीयंति कयं गणहरेहिं ॥ ९१ ॥
इह मुत्कलं भगवता तीर्थकरणोक्तं वंचनवृन्दं मुत्कलकुसुमनिकुरम्भमिव सर्वात्मना ग्रहीतुं न शक्यते, ग्रथितं तु सूत्रीकृतं सत् ग्रहीतुं आदातुं सुखं भवति, सुखेन ग्रहीतुं प्रभूतमपि शक्यते इति भावः, इयमत्र भावना-पदवाक्यप्रकरणाध्यायोद्देशाध्ययनप्राभृतवस्तुपह्यवादिनियतक्रमव्यवस्थापितं जिनवचनमेतावदस्य ग्रहीतमेतावच्च पुरस्ताद् ग्रहीतव्यमिति विवक्षया प्रवर्द्धमानेनोपसंगहेन यत्तत एव ग्रहीतुं शक्यते, तथा गुणनं धारणं च गुणनधारणे ते अपि ग्रथिते सति सुखं भवतः, तत्र गुणनं-परावर्त्तनं धारणा त्वविस्मृतिः, तथा दातुं शिष्येभ्यः प्रष्टुं च संशयापनोदार्थं गुरुपादमूले सुखं भवति, सुखेन प्रश्नः शिष्येभ्यश्चातिसर्जनं कर्तुं शक्यत इति भावः, एतैरनन्तरोक्तैः कारणैः जीयन्त इति जीवितम्, श्रुतस्यो जीवितमिति, किमुक्तं भवति ?-जीवितं जीवनरूपं न कदाचिद् व्यवच्छेदमुपयाति तथा श्रुतमप्यव्यवच्छिन्नमिदमिदमिदमिदं न कदाचिद् व्यवच्छिद्यते, ततो जीवितमिव जीवितं-सदाऽवस्थानं द्वादशाङ्गस्य स्यादित्येवमर्थं कृतं ग्रथितं गणधरैः, अथवा न सुखादिकारणेभ्य एव, किं ताहं ? ‘जीयंति’ति जीवितं-मर्यादा गणधारणामिदं जीवितम्-इयं मर्यादा तन्नामकर्मोदयतस्तत्त्वभावतया कर्त्तव्यमेव श्रुतविरचनमिति तैः सूत्रं ग्रथितम्, अथवा जीयन्त इति जीतम् आचरितं कल्प इत्येकोऽर्थः, ततः सर्वेषां गणभूतामिदं जी[वि]तम्-अयं कल्पो यथा सन्दर्भणीयं तीर्थकरवचनमिति तैः कृतं,

उक्तं च—“सर्वेहिं गणहरेहिं, जीयंति सुयं जतो न वोच्छिन्नं। गणहरभजाया वा जीयं सद्वाणुचिन्नं वा” ॥ १ (वि०) ॥
अथ तीर्थंकरभाषितान्येव क्रमव्यवस्थापितानि सूत्रमस्तु, गणधरसूत्रीकरणे तु को विशेषः ? उच्यते, इह भगवान् विशिष्ट-
मत्तिसम्पन्नगणधरापेक्षया प्रभूतार्थं स्वल्पमेवार्थमात्रमभिधत्ते, नत्वितरजनसाधारणं ग्रन्थराशिं; ततो गणधराणां सूत्र-
कृतिः, तथा चाह—

अतथं भासइ अरहा सुत्तं गंथंति गणहरा निवणं । सासणस्स हियट्ठाए, तओ सुत्तं पवत्तेइ ॥ ९२ ॥

अर्थसू-अर्थमात्रमेवाहन् भाषते, न प्रभूतजनसाधारणं ग्रन्थराशिं, ततो गणधराः शासनस्य हितार्थं ‘निपुणं’ बहु
सूक्ष्मार्थप्रतिपादकं निगुणं वा—नियतगुणं सन्निहिताशेषसूत्रगुणमितियावत् ‘सूत्रं’ द्वादशाङ्गरूपं ग्रथन्ति, तत एव सूत्रं जगति
प्रवर्चते इति, क्वचिदपाठान्तरं ‘गणहरा निवणा’ इति, तत्र गणधराः विशेष्यन्ते, निपुणाः सूक्ष्मार्थदर्शित्वात्, नियतगुणा
निगुणा वा, सन्निहितसमस्तगुणत्वात् ॥ आह—तत्पुनः सूत्रं किमादिकं किंपर्यवसानं कियत्परिमाणं को वाऽस्य सार इत्यत आह—

सामाहयमार्हयं सुयनाणं जाव बिंदुसाराओ

तस्सवि सारो चरणं सारो चरणस्स निवाणं ॥ ९३ ॥

तत् श्रुतज्ञानं सामायिकमदिर्यस्य तत् सामायिकादि यावत् बिन्दुसारात्—बिन्दुसारं यावत्, बिन्दुसाराख्यचतुर्दशपू-
र्वपर्यन्तमित्यर्थः, तच्च मूलभेदापेक्षया द्विभेदं, तथा—अङ्गप्रविष्टमनङ्गप्रविष्टं च, अङ्गप्रविष्टं द्वादशभेदमाचारादिभेदाद्,
अनङ्गप्रविष्टमनेकभेदमायदयकतद्व्यतिरिक्तकालिकोत्कालिकादिभेदात्, उक्तं च—“अनेकद्वादशभेदं श्रुतं” (तत्त्व १-) मिति,

तस्यापि-श्रुतज्ञानस्य सारश्चरणं, सारशब्दोऽत्र फलवचनः प्रधानवचनश्च मन्तव्यः, तस्य फलं चरणं, यदिवा तस्मादपि
श्रुतज्ञानाच्चरणं प्रधानं, ननु चरणं नाम संवरूपा क्रिया, क्रिया च ज्ञानाभावे हता, 'हयां अनागतो क्रिया' इति वच-
नात्, ततो ज्ञानक्रियाभ्यां समुदिताभ्यामेव मोक्ष इति समानत्वमेवोभयोः, कथं ज्ञानस्य सारश्चरणमिति?, उच्यते; इह
यद्यपि "सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः" (तत्त्वा-१.१) इति समानं ज्ञानचरणयोर्निर्वाणहेतुत्वमुपन्यस्तं, तथापि
गुणप्रधानभावोऽस्ति, तथाहि-ज्ञानं प्रकाशकमेव, 'नाणं पयासय'मिति वचनात्, चरणं त्वभिनवकर्मादाननिरोधफलं
प्रागुपात्तकर्मनिर्जराफलं च, ततो यद्यपि ज्ञानमपि प्रकाशकतयोपकारीति ज्ञानचरणरूपद्विकाधीनो मोक्षः, तथापि प्रका-
शकतयैव व्याप्रियते ज्ञानं, कर्ममलशोधकतया तु चरणमिति प्रधानगुणभावाच्चरणं ज्ञानस्य सारः, उक्तं च-"नाणं पयास-
यं चिय गुत्तिविसुद्धीफलं च जं चरणं। मोक्खो यं दुगांहीणो चरणं नाणस्स तो सारो ॥ १ ॥" (वि०) अपिशब्दात् सम्य-
क्त्वस्यापि सारश्चरणम्, अथवा अपिशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्धः, तस्य-श्रुतज्ञानस्य सारश्चरणमपि, अपिशब्दाद्विर्वाणम-
पीत्यर्थः; अन्यथा ज्ञानस्य निर्वाणहेतुता न स्यात्, किन्तु चरणस्यैव, अनिटं चैतत् 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः'
तथा 'नाणकिरियाहिं मोक्खो' इत्यादि वचनात्, केवलं सा ज्ञानस्य निर्वाणहेतुता गौणतया प्रतिपत्तव्या, मुख्यतया तु
चरणस्य, यतः केवलज्ञानलाभेऽपि न तत्क्षणमेव मुक्तिरुपजायते, किन्तु शैलेदयवस्थाचरमसमयभाविचरणप्रतिपत्त्यन-
न्तरम्, अतो मुख्यं कारणं निर्वाणस्य चरणं, तथा चोक्तम्-"जं सब्बनाणलंभानंतरमहवा न मुच्चए सब्बो । मुच्चइ
य सब्बसंवरलाभे तो सो पहाणयरो ॥ १ ॥" (वि०) तत उक्तम्-तस्य सारश्चरणमिति; तथा 'सारो चरणस्स निवाण'मित्यत्र

सारशब्दः फलवचनः, वरणस्य संयमतपोरूपस्य सारः—फलं निर्वाणम्, इहापि शैलेश्यवस्थाभावि सर्वसंवररूपचारित्र्यमन्तरेण निर्वाणस्याभावात् तद्भावे चावश्यंभावादिति प्रधानभावमधिकृत्य उपम्यस्तम्, अन्यथा शैलेश्यवस्थायामपि क्षायिकज्ञानदर्शने स्त इति सम्यग्ज्ञानदर्शनादिरूपरत्नत्रयस्य समुदितस्यैव निर्वाणे हेतुत्वमिति॥ तथा चाह निर्युक्तिकारः—
सुयनाणम्मि वि जीवो बद्धतो सो न पाउणइ मोक्खं । जो तव-संजममइए जोगे न वएइ वोढुं जे ॥ ९४ ॥

श्रुतज्ञाने अपिशब्दान्मत्यादिष्वपि ज्ञानेषु जीवो वर्तमानः सन् न प्राप्नोति मोक्षमित्यनेन प्रतिज्ञार्थः सूचितः, यः किंविशिष्ट इत्याह—यस्तपःसंयममयान्—तपःसंयमात्मकान् योगान् न शक्नोति वोढुमित्यनेन हेत्वर्थः, जे. इति पादपूर्णे 'इजेराः पादपूर्णे' इति वचनात्, दृष्टान्तस्तु स्वयमभ्युद्यो वक्ष्यति वा, प्रयोगः—न ज्ञानमेवेत्ति सतार्थप्रापकं सत्क्रिया-विरहात् स्वदेशप्राप्त्यभिलषितगमनक्रियाशून्यमार्गज्ञानवत्, सौत्रो वा दृष्टान्तः, मार्गज्ञनिर्यामकाधिष्ठितेत्ति सतदिक्कस-
म्प्रापकपवनक्रियाशून्यपोतवत् ॥ तथा चाह—

जह छेयलद्धनिज्जामओऽवि वाणियगइच्छियं भूमिं । वाएण विणा पोओ न वएइ महण्णवं तरिडं ॥ ९५ ॥
तह नाणलद्धनिज्जामओऽवि सिद्धिवसहिं न पाउणइ । निउणोऽवि जीवपोओ तव-संजममारुयविहीणो ॥ ९६ ॥
'यथा' येन प्रकारेण 'छेको' दक्षो 'लब्धो' प्राप्नोति निर्यामको येन पोतेन स तथाविधः अपिशब्दात् सुकर्णधाराद्य-
धिष्ठितोऽपि, वणिज इष्टा वणिगिष्टा तां भूमिं महार्णवं तीर्त्वा वातेन विना पोतो न शक्नोति, प्राप्तुमिति वाक्यशेषः, उपनय-
माह—तथा श्रुतज्ञानमेव लब्धो निर्यामको येन जीवपोतेन स तथाविधः, अपिशब्दात् सुनिपुणमतिकर्णधाराद्यधिष्ठितोऽपि,

संयमतपोनियमरूपेण मारुतेन विहीनो निपुणोऽपि जीवपोतो भवार्णवं तीर्थं सन्मनोरथवणिजोऽभिप्रेतां सिद्धिवसतिं न प्राप्नोति, तस्मात्तपःसंयमानुष्ठाने खल्वप्रमादवता भवितव्यम् ॥ तथा चात्रौपदेशिकमेव गाथासूत्रमाह-

संसारसागराओ उब्बुइडो मा पुणो निवुइडेज्जा । चरणगुणविष्पहीणो, वुइडइ सुवहुं पि जाणंतो ॥ ९७ ॥

अस्याः पदार्थो हृष्टान्ताभिधानद्वारेण प्रोच्यते, यथा नाम कश्चित् कच्छपः प्रचुरतृणपत्रपटलनिविडतमशैवलान्छावितोदकान्धकारमहाह्रदान्तर्गतो विविधानेकजलचरक्षोभादिव्यसनपरम्पराव्यवस्थितमानसः सर्वतः परिभ्रमन् कथमपि शोचालरन्ध्रमासाद्य तेनैव च तत उपरि विनिर्गत्य शरदि पार्वणचन्द्रचन्द्रिकास्पर्शसुखमनुभूय भूयोऽपि स्वबन्धुस्नेहाकृष्टचेतोवृत्तिस्तेषामपि तपस्विनामहृष्टकल्याणानां महिमिदं सुरलोककल्पं किमपि दर्शयामीत्यवधार्य तस्मिन्नेव हृदमध्ये निमग्नः, ततः समासादितबन्धुवर्गस्तद्दर्शननिमित्तं विवक्षितरन्ध्रोपलब्धये पर्यटन् अवश्यं कष्टतरं व्यसनमनुभवति स्म, एवमयमपि जीवकच्छपोऽनादिकर्मपटलसन्तानाच्छादितान्मिथ्यादर्शनादितमोऽनुगतान् विविधशिरोनेत्रकर्णवेदनान्जरकुष्ठभगंदरादिशरीरेष्टवियोगानिष्टसम्प्रयोगादिमानसदुःखजलचरसमूहानुगतान्, संसरणं संसारः, भावे घञ् प्रत्ययः, स एव सागरस्तस्मात् परिभ्रमन् कथञ्चिदेव मनुष्यभवप्राप्तिर्योग्यकर्मादयलक्षणं रंभमासाद्य मनुष्यत्वप्राप्त्या उन्मग्नः सन् जिनचन्द्रवचनकिरणवोधमासाद्य दुष्प्रापोऽयं जिनवचनबोधिलाभ इत्येवं जानानः स्वजनस्नेहविषयातुरचित्ततया मा पुनः कूर्मवत् तत्रैव निमज्जत, आह-अज्ञानी कूर्मोऽतो निमज्जति, इतरस्तु हिताहितप्राप्तिपरिहारज्ञो ज्ञानी ततः कथं निमज्जति?,

तत आह-चरणगुणैः विविधम्-अनेकप्रकारं प्रकरणं हीनश्चरणगुणविप्रहीणः, ततः सुबह्वपि जानन् निमज्जति, अथवा निश्चयनयदर्शनेनासावप्यज्ञ एव, ज्ञानफलशून्यत्वाद्, अतो निमज्जतीति प्रकृतमेवार्थं समर्थयमान आह—

सुबहुंवि सुयमहीयं किं काही चरणविप्पहीणस्स ? । अंधस्स जह पलित्ता दीवसयसहस्सकोडीवि ॥ ९८ ॥

सुबह्वपि श्रुतमधीतं चरणविप्रहीणस्य निश्चयतोऽज्ञानमेव, तत्फलभावात्, तत्तत्सदपि किं करिष्यति ? , न किञ्चिदपि, अकिञ्चिदकरमेवेति भावः, अत्रैव हृष्टान्तमाह-अन्धस्य यथा दीपशतसहस्रकोट्यपि, प्रदीप्तानां दीपानां शतसहस्राणि तेषां कोटी, अपिशब्दात् तद्व्यादिकोटयोऽपि, आह च भाष्यकृत्—“संतंवि तमण्णाणं नाणफलामावओ सुबहुंयंवि । सक्खिरियापरिहीणं, अंधस्स पदीवकोडीवि ॥ १ ॥” व्यतिरेकमाह—

अप्यपि सुयमहीयं पगासयं होह चरणजुत्तस्स । एक्कोऽवि जह पईवो, सचक्खुपस्सा पयासेह ॥ ९९ ॥

अल्पमपि श्रुतमधीतं चरणयुक्तस्य 'सावद्येतरयोगनिवृत्तिपरिणामरूपचरणलक्षणचक्षुष्मतः प्रकाशकं भवति-हेयोपादेयार्थप्राप्तिपरिहारप्रदर्शकमुपजायते, चरणानुगतयथावस्थितशुद्धपरिणामरूपचक्षुरुपेतत्त्वाद्, तत्रैव हृष्टान्तमाह-ए-कोऽपि यथा प्रदीपः सचक्षुष्कस्य प्रकाशयति ॥ आह-नन्वित्थं सति चरणरहितानां ज्ञानसम्पत् सुगतिफलापेक्षया निरर्थिका प्राप्नोति, सत्यमेवमेतत्, इष्यते एव निरर्थिका, यत आह—

जहा खरो चंदणभारवाही, भारस्स भागी नहु चंदणस्स ।
एव खु नाणी चरणेण हीणो, नाणस्स भागी नहु सुगईए ॥ १०० ॥

तत आह-चरणगुणैः विविधम्-अनेकप्रकारं प्रकर्षेण हीनश्चरणगुणविप्रहीणः, ततः सुबहुपि जानन् निमज्जति, अथवा निश्चयनयदर्शनेनासावप्यज्ञ एव, ज्ञानफलशून्यत्वाद्, अतो निमज्जतीति प्रकृतमेवार्थं समर्थयमान आह-

सुबहुंपि सुयमहीयं किं काही चरणविप्पहीणस्स ? । अंधस्स जह पलित्ता दीवसयसहस्सकोडीवि ॥ १८ ॥

सुबहुपि श्रुतमधीतं चरणविप्रहीणस्य निश्चयतोऽज्ञानमेव, तत्फलाभावात्, तत्स्तत्सदपि किं करिष्यति ? , न किञ्चिदपि, अकिञ्चिकरमेवेति भावः, अत्रैव दृष्टान्तमाह-अन्धस्य यथा दीपशतसहस्रकोट्यपि, प्रदीपानां दीपानां शतसहस्राणि तेषां कोटी, अपिशब्दात् तद्ब्रह्मादिकोटयोऽपि, आह च भाष्यकृत्-“संतंपि तमण्णाणं नाणफलाभावो सुबहुंयंपि । सक्किरियापरिहीणं, अंधस्स पदीवकोडीवि ॥ १ ॥” व्यतिरेकमाह-

अप्यपि सुयमहीयं पमासयं होह चरणजुत्तस्स । एक्कोऽवि जह पईवो, सचक्खुयस्सा पयासेह ॥ १९ ॥

अल्पमपि श्रुतमधीतं ‘चरणयुक्तस्य’ सावद्येतरयोगनिवृत्तिपरिणामरूपचरणलक्षणचक्षुष्मतः प्रकाशकं भवति-हेयोपादेयार्थप्राप्तिपरिहारप्रदर्शकमुपजायते, चरणानुगतयथावस्थितशुद्धपरिणामरूपचक्षुरूपेतत्त्वाद्, तत्रैव दृष्टान्तमाह-ए-कोऽपि यथा प्रदीपः सचक्षुष्कस्य प्रकाशयति ॥ आह-नन्वित्यं सति चरणरहितानां ज्ञानसम्पत् सुगतिफलापेक्षया निरर्थिका प्राप्नोति, सत्यमेवमेतत्, इष्यते एव निरर्थिका, यत आह-

जहा खरो चंदणभारवाही, भारस्स भागी नहु चंदणस्स ।

एव खु नाणी चरणेण हीणो, नाणस्स भागी नहु सुगईप ॥ १०० ॥

यथा खरश्चन्दनभारवाही सन् भारस्य भागी-चन्दनकाष्ठभारमुद्धहन् तज्जनितश्रमादिकष्टभागी, न तु चन्दनस्य-चन्दनरसक्रियमाणविलेपनादेर्भागी, एवमेव, शुशब्दोऽवधारणे, ज्ञानी चरणेन हीनः सन् ज्ञानस्य-ज्ञानपठनपरावर्त्तन-चिन्तनादिजन्यक्लेशपरम्परकस्य भागी, नतु सुदेवत्वसुमानुपत्वसिद्धिलक्षणायाः सुगतेः, उक्तं च-“नहि नाणं विफलं चिय किलेसफलयं चरणरहियस्स । निष्फलपरिवहणातो चंदणभारो खरस्सेव ॥१॥” (वि० ११५७) सम्प्रति मा भूद्विनेयस्य एकान्तेनैव ज्ञानेऽनादरः क्रियायां च तच्छून्यायां पक्षपात इति द्वयोरपि केवलयोरिष्टफलासाधकत्वमुपदर्शयति—

हयं नाणं क्रियाहीणं, हया अन्नाणओ क्रिया । पासंतो पंगुलो दह्दो, घावमाणो य अंधओ ॥ १०१ ॥

अत्राक्षरार्थः प्रतीत एव, भावार्थः तदुदाहरणादवसेयः, तच्चेदम्-एगम्मि महानगरे पलीवणं संबुत्तं, तंमि य अणाहा दुवे जणा, तंजहा-पंगुलो अंधलो य, ते य नगरलोए जलणभयसमुब्भंतलयणे पलायमाणे संत्ते पंगुलत्तो गमणकिरियावियलो जाणंतोवि पलायणमगं कमागएण अगणिणा दह्दो, अंधोऽवि गमणकिरियाजुत्तो पलायणमगमजाणंतो तुरियं जल-णाभिमुहं चेय गंतुं पयट्ठो, ततो अगणिभरियाए खाणीए पडितो, दह्दो य, एय इट्टान्तः, अयमर्थोपिनयः-ज्ञान्यपि क्रिया-रहितो न कर्माग्नेः पलायितुं समर्थः, नापीतरः समर्थो, ज्ञानविकलत्वात्, अत्र प्रयोगो-ज्ञानमेव विशिष्टफलसाधकं न भवति, सत्क्रियायोगशून्यत्वात्, नगरदाहे पङ्गुलपलायनविज्ञानवत्, नापि क्रियैव विशिष्टफलप्रसाधिका सज्ज्ञानरहित-त्वात्, नगरदाह एवान्धस्य पलायनक्रियावत्, नन्वेवं समुदितयोरपि ज्ञानक्रिययोर्निर्वाणप्रसाधकसामर्थ्यानुपपत्तिः, प्रत्ये-कमभावात्, सिकतातैलवत्, आह च-“पत्तेयमभावाओ, निवाणं समुदियासुऽवि न जुत्तं । नाणकिरियासु वोत्तुं सिक-

तासमुदायतेहं व ॥१॥ (वि.११६३) "नैष दोषः, समुदायसामर्थ्यस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात्, तथाहि-ज्ञानक्रियाभ्यां कटादिकार्य-
सिद्ध्य उपलभ्यन्ते एव, नतु सिकतासु तैलं, न च दृष्टमपहोतुं शक्यते, एवमाभ्यामदृष्टकार्यसिद्धिरप्यविरुद्धेति न कश्चि-
दोषः, किञ्च-न सर्वथैवानयोः प्रत्येकं निर्वाणप्रसाधकसामर्थ्ययोगः, देशोपकारित्वाभ्युपगमात्, तथा हि तदेव देशोप-
कारित्वं समुदाये समग्रत्यादिदृष्टफलप्रसाधकं भवति, केवलं तु सामग्रीविकलतयेतरसापेक्षत्वादसाधकमिति केवलयोः
सामर्थ्ययोगः, उक्तं च-"वीहं न सबह स्त्रिय सिकतातेहं व साहणाभावो । देसोवगारिया जा सा समुदायंमि संपुण्णा
॥ १ ॥ (वि.११६५) एतदेवाह-

संजोगसिद्धीह फलं वयंति, नहु एगचक्केण रहो पयाइ ।

अंधो य पंगू य वणे समिद्धा, ते संपउत्ता नगरं पविट्ठा ॥ १०२ ॥

ज्ञानक्रिययोः संयोगनिष्पत्तावेव मोक्षलक्षणं फलं वदन्ति-व्याचक्षते भगवन्तस्तीर्थकराः, न हि लोकेऽप्येकचक्रेण
रथः प्रवर्तते, एवमन्यदपि सामग्रीजन्यं कार्यं सर्वमवगन्तव्यम्, अत्रैव दृष्टान्तमाह-अन्धश्च पङ्गुश्च वने. समेत्य-
मिलित्वा तौ सम्प्रयुक्तौ नगरं प्रविष्टौ, समेत्येत्युक्तेऽपि तौ सम्प्रयुक्ताविति पुनरभिधानमात्यन्तिकसम्प्रयोगप्रदर्शना-
र्थम्, अत्र उदाहरणं-एगम्मि रण्णे रायभएण नगरातो उवसिय लोगो ठिओ, पुणोवि घादिभएण पवहणाणि उज्झिय
पलातो, तत्थ दुवे अणाहा उज्झिया, गयाए धाडीए लोगगिणा वायपंलीविएण वणदवो लग्गो, ते य भीया, तत्थ अंधो
छुट्टकच्छो अयाणत्तणतो अग्गिसंमुहं चेव पलायइ, ततो पंगुणा भणियं-मा इतो नास, जत्तो इतो चेव अग्गी, तेण

भणियं-कुतो पुण गच्छामि !, पंगुणा भणियं-अहंपि पुरतो अतिदूरे मग्गदेसणे न समत्थो, जतो पंगू, ता मं खंधे करेह जेण अहं कंठगजलणादिअपाए परिहरावितो सुहं तं नगरं पाचयामि, तेण तहत्ति पडिवज्जिय मणुष्ठियं, गया य खेमेण दोवि नगरं, एए दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः-एवं ज्ञानक्रियाम्यां समुदिताभ्यां सिद्धिपुरमवाप्यते इति, प्रयोगश्चात्र-विशिष्टकारणसंयोगोऽभिलषितकार्यप्रसाधकः, सम्यक्क्रियोपलब्धिरूपत्वादन्धपङ्क्योरिव नगरावाधः, यः पुनरभिलषित-फलसाधको न भवति स सम्यक्क्रियोपलब्धिरूपोऽपि न भवति, इष्टगमनादिक्रियाविकलविघटितैकचक्ररथवदिति व्यतिरेकः, ननु ज्ञानक्रिययोः सहकारित्वे सति किं केन स्वभावेनोपकुरुते !, किमविशेषेण शिविकोद्धाहकवत्, उत भिन्नस्वभावतया गमनक्रियायां नयनचरणादिवत्, उच्यते, भिन्नस्वभावतया, यत आह-

नाणं पयासयं सोहजो तवो संजमो य गुत्तिकरो । तिण्हंपि समाजोगे मोक्खो जिणसांसणे भणिजो ॥१०३॥

इहं यथा किञ्चिदुद्घाटद्वारं बहुवातायनजालकरूपच्छिद्रं वाताकृष्टादिप्रचुरेणुकचवरपूरितं शून्यगृहं, तत्र चैव यस्तुकामः कोऽपि तत् शुशोधिचिपुद्गारायातायनजालकानि सर्वाण्यपि बाह्यरेणुकचवरप्रवेशनियेधार्थं स्थगयति, मध्ये च प्रदीपं प्रग्वलयति, पुरुषं च कचवराद्याकर्षणाय व्यापारयति, तत्र प्रदीपो रेण्वादिमलप्रकाशनव्यापारेणोपकुरुते, द्वारा-दिस्थगनं बाह्यरेण्वादिप्रवेशनियेधेन, पुरुषस्तु रेण्वाद्याकर्षणात् तच्छोधनेन, एवमिहापि जीवापवरक उद्घादितास्त्रव-द्वारः सद्गुणशून्यो मिथ्यात्वादिहेत्वाकृष्टकर्मकचवरापूरितो मुक्तिसुखनिवासहेतोः शोधनीयो वर्त्तते, तत्र ज्ञायतेऽने-नेति ज्ञानं, तच्च प्रकाशयतीति प्रकाशकं, ज्ञानं प्रकाशकत्वेनोपकुरुते, तत्स्वभावत्वात्, गृहमलापनयने प्रदीपवदिति

भावः, क्रिया तु तपःसंयमरूपत्वादित्यमुपकुरुते, शोधयतीति शोधकं, किन्तदित्याह-तपयत्यनेकभवोपात्तमष्टप्रकारं कर्मेति तपः, तत् शोधकत्वेनोपकुरुते, तत्त्वभावत्वात्, गृहकचवरोद्भूतक्रियया तच्छोधने कर्मकरपुरुषवत्, तथा संयमनं संयमः, भावेऽल्यप्रत्ययः, आश्रवद्वारविरमणमितियावत्, चशब्दः पृथग्ज्ञानादीनां प्रक्रान्तफलसिद्धौ भिन्नोपकारकर्तृत्वावधारणार्थः, गोपनं गुप्तिः, स्त्रिया क्प्रत्ययः, आगन्तुककर्मकचवरनिरोध इति हृदयं, गुप्तिकरणशीलो गुप्तिकरो, हेतु-तच्छीलानुकूलेष्वित्यादिना दप्रत्ययः, किमुक्तं भवति ?-संयमोऽप्यपूर्वकर्मकचवरागमननिरोधेनोपकुरुते, तत्त्वभावत्वात्, गृहशोधने परमप्रेरितकचवरागमननिरोधेन चातायनादिस्थगनवत्, एवं च त्रयाणामिव, अपिशब्दोऽवधारणे, अथवा सम्भावने, किं सम्भावयति ?-त्रयाणामपि ज्ञानादीनां, किंविशिष्टानाम् ?-निश्चयतः क्षायिकाणां, न तु क्षायोप-समिकानामपि, समायोगे-संयोगे मोक्षः-सर्वथा अष्टविधकर्ममलवियोगलक्षणः जिनानां शासनं जिनशासनं तस्मिन् 'भणितः' उक्तः, नन्वेवं सति 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः' इत्यागमो विरुध्यते, सम्यग्दर्शनमन्तरेणोक्तलक्षण-ज्ञानादित्रयादेव मोक्षप्रतिपादनाद्, नैप दोषः, ज्ञानग्रहणेन तस्यापि ग्रहणाद्, अन्यथा ज्ञानत्वायोगात्, अत एवान्यत्र चतुष्टयमुक्तं-“ज्ञानं सुमार्गदीपं सम्यक्त्वं तदपराङ्मुखत्वाय । चारित्रमास्त्रवन्नं क्षपयति कर्मोणि तु तपोऽग्निः ॥ १ ॥” इति । इदं यत् प्राप्तिर्युक्तिकृताऽम्यथायि-श्रुतज्ञानेऽपि जीवो वर्तमानः सन् न प्राप्नोति मोक्षमिति, तत्प्रतिज्ञागथासूत्रं, तत्रैव सूत्रसूचितः खल्वयं हेतुरवगन्तव्यः, कुतः ?, तस्य क्षायोपशमिकत्वात्, दृष्टान्तोऽपि सूत्रसूचितोऽयमवधिज्ञान-वदिति, क्षायिकज्ञानाद्यवाप्तौ च मोक्षावाधिरिति तत्त्वं, ततः श्रुतस्यैव क्षायोपशमिकभावमुपदर्शयति-

भावे खओवसमिप दुवालसंगंपि होह सुयनाणं । केवलियनाणलंभो नणत्थ खए कसायाणं ॥ १०४ ॥
 भवनं भावो भवतीति वा भावस्तस्मिन्, स च औदयिकाद्यनेकमेदस्तत आह-क्षायोपशमिके, द्वादशाङ्कानि यत्र तत्
 द्वादशाङ्गम्, अपिशब्दादङ्गग्राह्यमपि, भवति श्रुतज्ञानम्, उपलक्षणमेतत्, मत्यादिज्ञानत्रयमपि सामायिकचतुष्टयमपि,
 तथा केवलस्य भावः कैवल्यं-प्रातिकर्मवियोग इत्यर्थः तस्मिन् ज्ञानं कैवल्यज्ञानं, कैवल्ये सति ज्ञानग्रहणेन इह यो 'बुद्ध्य-
 ध्यवसितमर्थं पुरुषश्चेतयते' इति वचनात् प्रकृतिविमुक्तस्य बुद्ध्यभावात् ज्ञानाभाव इति प्रतिपक्षस्तस्य प्रकृतिमुक्ताशा-
 न्निपुरुषप्रतिपादनपरकुनयमतव्यवच्छेदमाह, तस्य लाभः-प्राप्तिः, कथं ?-कपायाणां-क्रोधादीनां क्षये सति, नान्यत्र,
 तृतीयार्थे सप्तमी, तान्येन प्रकारेण, छद्मस्य वीतरागावस्थायां कपायक्षये सत्यव्यक्षेपेण कैवल्यज्ञानाभावे ज्ञानावरणक्षया-
 नन्तरं चावश्यभावे कपायक्षयग्रहणं प्राधान्यख्यापनार्थं, कपायक्षय एव सति निर्वाणं, नान्यथा, कपायक्षय एव सति
 त्रयाणामपि सम्यक्त्वादीनां क्षायिकत्वसिद्धेः, नन्वेवं तर्हि यदादाबुक्ं श्रुतज्ञानेऽपि वर्तमानः सन् जीवो न प्राप्नोति
 मोक्षं, यस्तपःसंयमात्मकयोगशून्य इति विशेषणं तदनर्थकं, श्रुतेऽपि सति तपःसंयमात्मकसहिष्णोरपि मोक्षाभावात्,
 सत्यमेतत्, केवलं क्षायोपशमिकसम्यक्त्वश्रुतचारित्राणामपि समुदितानां क्षायिकसम्यक्त्वादनिवन्धनत्वेन परम्परया
 मोक्षहेतुत्वमस्तीत्यदोषः । आह-प्रतिपन्नमस्माभिर्मोक्षकारणकारणं श्रुतादि, परं तस्यैव कथमलाभो लाभो वेति ?, उच्यते—
 अट्टण्हं पयडीणं लक्कोसट्ठिण्णं वट्टमाणो उ । जीवो न लहह सामादयं चउण्हंपि एगयरं ॥ १०५ ॥
 अष्टानां प्रकृतीनां-ज्ञानावरणीयादिकर्मप्रकृतीनाम् उत्कृष्टा चासौ स्थितिश्च उत्कृष्टस्थितिसत्यां वर्तमानो जीवो न लभ-

भावः, क्रिया तु तपःसंयमरूपत्वादित्यमुपकुरुते, शोधयतीति शोधकं, किन्तदित्याह-ज्ञापयत्यनेकभवोपात्तमष्टप्रकारं
कर्मेति तपः, तत् शोधकत्वेनोपकुरुते, तत्त्वभावत्वात्, गृहकचवरोद्भवनक्रियया तच्छोधने कर्मकरपुरुषवत्, तथा संयमं
संयमः, भावेऽलुप्रत्ययः, आश्रवद्वारविरमणमितियावत्, चशब्दः पृथग्ज्ञानादीनां प्रक्रान्तफलसिद्धौ भिन्नोपकारकत्वा-
वधारणार्थः, गोपनं गुप्तिः, स्त्रियां किप्रत्ययः, आगन्तुककर्मकचवरनिरोध इति हृदयं, गुप्तिकरणशीलो गुप्तिकरो, हेतु-
तच्छीलानुकूलेष्वित्यादिना टप्रत्ययः, 'किमुक्तं भवति ?-संयमोऽप्यपूर्वकर्मकचवरागमननिरोधेनोपकुरुते, तत्त्वभाव-
त्वात्, गृहशोधने पवनप्रेरितकचवरागमननिरोधेन वातायनादिस्थगनवत्, एवं च त्रयाणामेव, अपिशब्दोऽवधारणे,
अथवा सम्भावने, किं सम्भावयति ?-त्रयाणामपि ज्ञानादीनां, किंविशिष्टानाम् ?-निश्चयतः क्षायिकाणां, न तु क्षायोप-
शमिकानामपि, समायोगे-संयोगे मोक्षः-सर्वथा अष्टविधकर्ममलवियोगलक्षणः जिनानां ज्ञासनं जिनशासनं तस्मिन्
'भणितः' उक्तः, तन्मेवं सति 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गे' इत्यागमो विरुध्यते, सम्यग्दर्शनमन्तरेणोफलक्षण-
ज्ञानादित्रयादेव मोक्षप्रतिपादनाद्, नैप दोषः, ज्ञानग्रहणेन तस्यापि ग्रहणाद्, अन्यथा ज्ञानत्वायोगात्, अत एवान्यत्र
चतुष्टयमुक्तं-“ज्ञानं सुमार्गदीपं सम्यक्त्वं तदपराङ्मुखत्वाय । चारित्रमास्त्रवज्रं क्षपयति कर्माणि तु तपोऽग्निः ॥ १ ॥”
इति । इह यत् प्राप्तिर्युक्तिकृताऽम्यधायि-श्रुतज्ञानेऽपि जीवो वर्तमानः सन् न प्राप्नोति मोक्षमिति, तत्प्रतिज्ञागाथासूत्रं,
तत्रैव सूत्रसूचितः स्वत्वयं हेतुरवगन्तव्यः, कुतः ?, तस्य क्षायोपशमिकत्वात्, दृष्टान्तोऽपि सूत्रसूचितोऽयमवधिज्ञान-
वदिति, क्षायिकज्ञानाद्यवाप्तौ च मोक्षावाप्तिरिति तत्त्वं, ततः श्रुतस्यैव क्षायोपशमिकभावमुपदर्शयति-

भावे खञ्जीवसमिप दुवालसंगं पि होह सुयनाणं । केवलियनानलं भो नणत्थ खए कसायाणं ॥ १०४ ॥
 भवनं भावो भवतीति वा भावस्तस्मिन्, स च औदयिकाद्यनेकभेदस्तत आह-क्षायोपशमिके, द्वादशाङ्गानि यत्र तत्
 द्वादशाङ्गम्, अपिशब्दादङ्गत्राह्यमपि, भवति श्रुतज्ञानम्, उपलक्षणमेतत्, मत्यादिज्ञानत्रयमपि सामायिकबहुवचनमपि,
 तथा केवलस्य भावः कैवल्यं-घातिकर्मवियोग इत्यर्थः तस्मिन् ज्ञानं कैवल्यज्ञानं, कैवल्ये सति ज्ञानग्रहणेन इह यो 'बुद्ध्य-
 ध्ववसित्तमर्थं पुरुषश्चेतयते' इति वचनात् प्रकृतिविमुक्तस्य बुद्ध्यभावात् ज्ञानाभाव इति प्रतिपन्नस्तस्य प्रकृतिमुक्ताज्ञा-
 निपुरुषप्रतिपादनपरकुनयमतव्यवच्छेदमाह, तस्य लाभः-प्राप्तिः, कथं ?-कपायाणां-क्रोधादीनां क्षये सति, नान्यत्र,
 तृतीयार्थे सप्तमी, नान्येन प्रकारेण, छद्मस्थवीतरगावस्थायां कषायक्षये सत्यव्यक्षेपेण कैवल्यज्ञानाभावे ज्ञानावरणक्षया-
 नस्तरे चावश्यभावे कषायक्षयग्रहणं प्राधान्यख्यापनार्थं, कषायक्षय एव सति निर्वाणं, नान्यथा, कषायक्षय एव सति
 त्रयाणामपि सग्यक्त्वादीनां क्षायिकत्वसिद्धेः, नन्वेवं तर्हि यदादावुक्तं श्रुतज्ञानेऽपि वर्तमानः सन् जीवो न प्रामोति
 मोक्षं, यस्तपःसंयमारमकयोगशून्य इति विशेषणं तदनर्थकं, श्रुतेऽपि सति तपःसंयमात्मकसहिष्णोरपि मोक्षाभावात्,
 सत्यमेतत्, केवलं क्षायोपशमिकसम्यक्त्वश्रुतचारित्राणामपि समुदितानां क्षायिकसम्यक्त्वादितिवन्धनत्वेन परम्परया
 मोक्षहेतुत्वमस्तीत्यदोषः । आह-प्रतिपन्नमस्माभिर्मोक्षकारणकारणं श्रुतादि, परं तस्यैव कथमलभो लाभो वेति ? उच्यते—

अट्ठण्हं पयडीणं उक्कोसट्ठिईपे वट्ठमाणो उ । जीवो न लहह सामाहयं चउण्हं पि एगपरं ॥ १०५ ॥

अष्टानां प्रकृतीनां-ज्ञानावरणीयादिकर्मप्रकृतीनाम् उत्कृष्टा चासौ स्थितिश्च उत्कृष्टस्थितित्वां वर्तमानो जीवो न लभ-

ते न प्राप्नोति, किन्तु दित्याह-सामायिकं, किं तदित्याह-चतुर्णां-सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिकदेशविरतिसामायिकसर्व-
विरतिसामायिकानामेकतरम्-अन्यतमद्, अपिशब्दात् मतिज्ञानादि च न लभते, न केवलमेतानि न लभते, पूर्वप्रतिपन्नोऽ-
प्यायुर्वर्जकमोक्तृष्टस्थितौ न भवति, यतोऽवाप्तसम्यक्त्वस्तत्परित्यागेऽपि न भूयो ग्रन्थिमुल्लङ्घ्योक्तृष्टस्थितौः कर्मप्रकृतीर्व-
प्नाति, 'बंधेण न बोलइ कयाई'ति वचनात्, एष सिद्धान्तिकाभिप्रायः, कर्मग्रन्थिकांस्तु भिन्नग्रन्थेषूप्युक्तृष्टस्थितिवन्धो भव-
तीति प्रतिपन्नाः, आयुपस्तूक्तृष्टस्थितौ वर्तमानः सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोरनुत्तरसुर उपातकाले पूर्वप्रतिपन्नो न प्रतिपद्य-
मानकः, पूर्वमवश्यं प्रतिपन्नत्वात्, आयुपस्तु जघन्यस्थितौ वर्तमानो न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः, आयुर्जघन्यस्थितिः
क्षुल्लकभवग्रहणप्रमाणा, सा च वनस्पतिषु, न च वनस्पतिषु सम्यक्त्वस्यापि पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः, सास्वा-
दनसम्यक्त्वसहितस्यापि तेष्वनुत्पादात्, 'उभयाभावो पुढवाइएसु' इति वचनात्, प्रकृतीनां चोक्तृष्टेतरभेदभिन्ना
स्थितिरित्यं-ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां उक्तृष्टा स्थितिस्त्रिशत्सागरोपमकोटीकोट्यः सप्ततिर्मोहनीयस्य नाम-
गोत्रयोर्विशतिः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यायुष्कस्येति, जघन्या तु द्वादश मुहूर्त्ता वेदनीयस्य नामगोत्रयोरष्टौ शेषाणामन्तर्मु-
हूर्त्तमिति, उक्तं च-"वीसमयरोवमाणं कोडाकोडील नामगोयाणं । सयरी मोहस्स ठिई सेसाणं तीस उकोसा ॥१॥ आउस्स
सागराई तेत्तीसं अवरतो मुहुत्तंतो । अहु उ नामगोए वेयणिए वारस मुहुत्ता ॥२॥"(वि.११८७-८) नन्वेताः कर्मप्रकृतयः
किं युगपदेवोक्तृष्टां स्थितिमासादयन्ति उत एकस्यामुक्तृष्टस्थितिमापन्नायां सत्यामन्या अपि नियमत उक्तृष्टस्थितयो
जायन्ते, आहोश्विदन्यथा वैचित्र्यमिति ? उच्यते, अन्यथा वैचित्र्यं, तथाहि-मोहनीयस्योक्तृष्टायां स्थितौ शेषाणा-

मपि पणामुत्कृष्टैव स्थितिः, आयुपस्तु उत्कृष्टा वा मध्यमा वा, न तु जघन्या, मोहनीयरहितानां तु शेषप्रकृतीनामन्य-
तमस्या उत्कृष्टस्थितिसद्भावे मोहनीयस्य शेषाणां च उत्कृष्टा वा मध्यमा वा, न तु जघन्येति, उक्तं च—“मोहस्तुको-
साप ठिर्द्विषे सेसाण छण्हमुकोसा । आउस्तुकोसा वा मज्झमिया वा न उ जहण्णा ॥ १ ॥ मोहविवज्जुकोसद्धिर्द्विषे मोह-
स्तु सेसियाणं च । उकोस मज्झिमा वा कस्सइ न जहणिया होज्जा ॥ २ ॥ (वि. ११८९-९०)” तदेवमुक्तं सम्यक्त्वादी-
नामलाभकारणम्, अधुना लाभकारणमाह—

सत्ताण्हं पयडीणं अन्निमतरओ उ कोडिकोडीए । काऊण सागराणं जइ लहइ चउण्हमणयरं ॥ १०६ ॥

सप्तानामायुर्वर्जानां कर्मप्रकृतीनां या पर्यन्तवर्तिनी स्थितिस्तामद्गीकृत्य सागरोपमाणां कोटाकोटी तस्या अभ्यन्तर-
पय-मध्य पय, तुशब्दोऽप्यधारणार्थः, कृत्वा आत्मानमिति गम्यते, यदि लभते—यदि प्राप्नोति चतुर्णां—श्रुतसामायिका-
दीनामन्यतमत्, तत एव लभते नान्यथा, पाठान्तरं ‘काऊण सागराणं ठिइ लभइ चउण्हमणयरं’ तत्र सागरोपमाणां
कोटीकोट्या अभ्यन्तरतो-मध्ये कृत्वा स्थितिं लभते चतुर्णामन्यतमत, एष गाथाक्षरार्थः, इयमत्र भावना—आयुर्वर्जानां
सप्तानां कर्मप्रकृतीनां यदा स्थितिः पर्यन्तवर्तिनी पत्योपमासङ्ख्येयभागहीनसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा अवतिष्ठते तदा
घनरागद्वेषपरिणामरूपोऽत्यन्तदुर्भेदारुग्रन्थिवत्कर्मग्रन्थिर्भवति, उक्तं च—“अंतिमकोडाकोडीए, सव्वकम्माण आउव-
जाणं । पलियासंखेज्जइमे भागे खीणे हवइ गंठी ॥ १ ॥ गंधित्ति सुदुब्भेदो कक्खडघणरूढगूढगंठिव । जीवस्स कम्मजणितो
घणरागद्वेषपरिणामो ॥ २ ॥” (वि. ११९४-५) तस्मिंश्च कर्मग्रन्थावपूर्वकरणनामविशेषविशुद्धिकुठारधारया भिन्ने परमपदे हेतुः

सम्यक्त्वलाभ उपजायते, केवलं कर्मग्रन्थेभेद एव मनोविधातपरिश्रमादिभिर्दुःसाधः, तथाहि—स जीवः कर्मरिपुमध्य-
गतस्तं प्राप्य विधातयन्नतीव परिश्राम्यति, प्रभूतकर्मारारतिसेन्यान्तकारितया सञ्जातखेदत्वात्, महासमरशिरसि दुर्जया-
पाकृतानेकशत्रुगणः सुभट इव, उक्तं च—“भिन्नमि तंमि लाभो संमत्तार्दण मोक्खहेत्तणं । सो य दुलभो परिस्समच्चित्तवि-
घायाइविग्घेहि ॥ १ ॥ (वि. ११९६)” अपरस्त्वाह—ननु किं तेन कर्मग्रन्थिना भिन्नेन ? किं वा सम्यक्त्वादिना अवाप्तेन ?
यावता यथाऽतिदीर्घा कर्मस्थितिः सम्यक्त्वादिगुणरहितेनैव क्षपिता एवं कर्मशेषमपि गुणरहित एव क्षपयित्वा विव-
क्षितफलभागू भविष्यतीति, उच्यते, स हि तस्यामवस्थायां प्रवर्तमानोऽनासादितगुणान्तरो न शेषक्षपणया विशिष्टफल-
प्रसाधनायालं, चित्तविधातादिमच्चुरविम्वसकुलत्वात्, विशिष्टायाश्चाप्राप्तपूर्वफलप्राप्तेः प्रागम्यस्तक्रिययाऽवाप्तुमशक्य-
त्वाच्च, अनेकसंवत्सरानुपालिताचाम्लादिगुरश्चरणक्रियाऽऽसादितगुणान्तरसहायक्रियारहितविद्यासाधकवद्, उक्तं च—
“कम्महिई सुदीहा खविया जइ निगुणेण सेसंपि । खवेउ निगुणखिय किं थ पुणो दंसणादीहि ? ॥१॥ आचार्य आह—
“पाएण पुब्बसेवा परिमवई साहणंमि गुरुतरिया । होइ महाविजाए किरिया पायं सविग्घा य ॥ २ ॥ तह कम्महिइखवणे
परिमवई सोक्खसाहणे गुरुई । इह दंसणाइकिरिया, दुलहा पायं सविग्घा य ॥ ३ ॥ (वि. ११९७-२००) अथवा यत एव नही
कर्मस्थितिरतेनोन्मूलिता अत एवापचीयमानदोषस्य सम्यक्त्वादिगुणलाभः सञ्जायते, अशेषकर्मपरिक्षये सिद्धत्ववद्, तत
एव च मोक्षः, ततो न शेषमपि कर्मं गुणरहित एवापाकृत्य मोक्षं प्रसाधयति, आह च—“अहव जउखिअ सुवहुं खविअं तो
निरगुणो न सेसंपि । स खवेइ जओ लभए सत्तसत्तसुआइगुणलाभं ॥ १ ॥ (वि. १२०१)” इति । सम्प्रति सम्यक्त्वादिगुणा-

वाप्तिविधिरुच्यते, इह जीवा द्विविधा भवन्ति, तद्यथा-भव्याश्च अभव्याश्च, तत्र भव्यानां करणत्रयं भवति, करणं नाम
 सम्यक्त्वाद्यनुगुणो विशुद्धरूपः परिणामविशेषः, तद्यथा-यथाप्रवृत्तकरणमपूर्वकरणमनिवर्तिकरणं, तत्र यथैव-अना-
 विसंसिद्धेनैव प्रकारेण प्रवृत्तं यथाप्रवृत्तं क्रियते कर्मक्षपणमनेनेति करणं यथाप्रवृत्तं च तत्करणं च यथाप्रवृत्तकरणम्-
 अनादिकालात्कर्मक्षपणाय प्रवृत्तो गिरिसरिपुलपोलना[न्यायेन] कल्पोऽध्यवसायविशेषो यथाप्रवृत्तकरणमिति, तथा
 अप्राप्तपूर्वमपूर्वं स्थितिघातरसगाताद्यपूर्वार्थनिवर्त्तिकं वा अपूर्वकं, तच्च तत्करणं च अपूर्वकरणं, निवर्त्तनशीलं निवर्त्तिन
 निवर्त्ति अनिवर्त्ति-आसम्यग्दर्शनलाभात् निवर्त्तत इत्यर्थः, ततः प्राग्वत्करणशब्देन सह विशेषणसमासः, एतानि त्रीण्यपि
 यथोक्तं विशुद्धविशुद्धतराध्यवसायरूपाणि भवन्ति भव्यानाम्, अभव्यानां त्वाद्यमेव करणं, तत्र अनादिकालादारभ्य
 यावद् ग्रन्थस्थानं तावदाद्यं, ग्रन्थं तु समतिक्रामतो द्वितीयं, प्राक्तनात् विशुद्धतराध्यवसायरूपेण तेन ग्रन्थेर्भेदकरणात्,
 सम्यग्दर्शनलाभाभिमुखस्य तृतीयम्, उक्तं च-“करणं अहापवत्तं अपुष्पमनियद्विमेव भवान्। इयरेत्ति पढमं चिय भन्नइ
 करणं तु परिणामो ॥ १ ॥ जा गंठी ता पढमं गंठि समइच्छतो हवइ वीयं। अनियद्वीकरणं पुण सम्मत्तपुरक्खडे जीवे
 ॥२॥” (वि. १२०२-३) सम्यक्त्वं पुरस्कृतम्-अभिमुखं कृतं येन च सम्यक्त्वपुरस्कृतोऽभिमुखसम्यक्त्व इत्यर्थः तस्मिन्
 जीवे सम्प्रति करणत्रयमद्वीकृत्य सामायिकलाभदृष्टान्तानभिधित्सुराह-

पद्मगगिरिसरिओवल-पिबीलिया-पुरिस-पह-जरगहिया ।
 कोव-जल-वत्थाणि य सामाइयलामविट्ठता ॥ १०७ ॥

इह सामायिकलाने नव दृष्टान्ताः, तद्यथा-प्रथमः पल्यकदृष्टान्तः १ द्वितीयो गिरिसरिदुपलदृष्टान्तः २ तृतीयः पिपीलिकादृष्टान्तः ३ चतुर्थः पुरुषदृष्टान्तः ४ पञ्चमः पथदृष्टान्तः ५ षष्ठो ज्वरगृहीतदृष्टान्तः ६ सप्तमः कोद्रवदृष्टान्तः ७ अष्टमो जलदृष्टान्तः ८ नवमो वस्त्ररूपः ९ । तत्र प्रथमपल्यकदृष्टान्तभावना-पल्यको नाम लाटदेशे धान्यालयः, तत्र यथा कश्चित् महापल्ये धान्यं स्वल्पं स्वल्पतरं प्रक्षिपति, प्रचुरं प्रचुरतरं तत आदत्ते, तत एवं ग्रहणनिक्षेपकरणे कालान्तरेण स रिक्तीभवति, एवं कर्मधान्यपल्ये जीवोऽनाभोगप्रवृत्तेन यथाप्रवृत्तकरणेन स्वल्पं स्वल्पतरमुपचिन्वन् प्रभूतं प्रभूततरमपचिन्वन् गच्छता कालेन ग्रन्थिमासादयति, पुनरतं भिन्दानस्यापूर्वकरणं सम्यग्दर्शनलामाभिमुखस्यानिवर्त्तति, एष पल्यकदृष्टान्तः, उक्तं च-“जो पल्लेऽइमहल्ले घन्नं पक्खिवइ थोवथोवतरं । सोहेइ बहुबहुतरं झिज्जइ थोवेण कालेण ॥ १ ॥ तह कम्ममध्यपल्ले, जीवोऽणाभोगतो बहुतरागं । सोहंतो थोवतरं, गिण्हंतो पावण गंठि ॥ २ ॥” (वि. १२०५-६) अत्र पर आह-नन्वेष दृष्टान्तोऽनुपपन्नो, यतः-संसारिणो योगवतः प्रतिसमयं चयापचयाबुक्तौ, तत्रासंयतस्य बहुतरस्य चयोऽल्पतरस्यापचयः, अत आगमः-पल्ले महइमहल्ले, कुंभं पक्खिवइ सोहई नालिं । अस्संजए अविरए बहु बंधइ निज्जरइ थोवं ॥ १ ॥ पल्ले महइमहल्ले, कुंभं सोहेइ पक्खिवे नालिं । जे संजए पमत्ते बहुनिज्जर बंधए थोवं ॥ २ ॥ पल्ले महइमहल्ले कुंभं सोहेइ पक्खिव न किंचि । जे संजएऽपमत्ते, बहु निज्जर वंधइ न किंचि ॥ ३ ॥ (श्राव. ३५-३६-३७) ततो नाम पूर्वमसंयतस्य भिष्यादृष्टेतिप्रभूततरकर्मवन्धस्य कुतो ग्रन्थिदेशप्राप्तिसम्भवो ? यतः सम्यक्त्वावाप्तिरिति, तदनुक्तमभिप्रायापरिज्ञानात्, इदं हि सूत्रं बाहुल्यमङ्गीकृत्य प्रवृत्तं, प्रायेणासंयत उक्तप्रकारेण बभ्राति, ननु सर्वं पक्षासंयत

एवमेव, ततो न कश्चिद्दोषः, उक्तं च—“एयमिह ओघविसयं भणियं सबे न एवमेवति । असंजतो य एवं पडुच्च ओस-
 एवमेव तु ॥ १ ॥” (श्राव. ३८) अथैतदेवं कथमवसीयते यथेदं सूत्रं बाहुल्यविषयं न पुनः सर्व एवासंयत एवमेव
 वभातीति, उच्यते, अन्यथा बन्धाभावप्रसङ्गात्, तथाहि—यदि सर्व एवासंयतः सूत्रोक्तप्रकारेण कर्मपुद्गलोपादानमा-
 दत्ते ततः कालान्तरे प्रतिदिवसं पुरुषसहस्रदशकेन रूप्यकपञ्चकग्रहणे एकरूप्यकमोक्षे च (५६) दिवसत्रयमध्ये
 लक्षस्य व्ययच्छेद इव सर्वपुद्गलानां जीवग्रहणतोऽभावः प्राप्नोति, तदभावे च बन्धाभावः, बन्धयोग्यकर्मपु-
 द्गलासम्भवात्, आह च—“पावइ बंधाभावो अन्नहा पोगलाणऽभावातो । इयवुड्ढिगहणतो ते सबे जीवेहि जुज्जंति
 ॥ १ ॥” (श्राव. ३९) अथ मन्येथाः—गृहीतपुद्गलानामसंख्येयकालादुद्धर्मवश्यं मोक्षः, पुद्गलानामुत्कर्षतोऽप्यसंख्ये-
 यकालस्थितिकत्वात्, ते च मुच्यमानाः प्रतिसमयं सर्वजीवेभ्योऽप्यनन्तगुणाः, ततः कथं पुद्गलानामसम्भवतो बन्धा-
 भावप्रसङ्गः?, उक्तं च—“मोक्खु असंखेजातो, कालातो ते य जं जिएहिंतो । भणियाणंतगुणा खलु न एस दोसो
 ततो जुत्तो ॥ १ ॥” (श्राव. ४०) तदेतदयुक्तम्, मोक्षो हि गृहीतानां कियत्कालातिक्रमे भवति, ग्रहणं त्ववश्यं प्रति-
 समयं प्रतिजीवं च सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणानां, ततः कथं प्राक्प्रसञ्जितदोषानवकाश इति, आह च—“गहणमणंताण
 न किं जायइ समएण ता कहमदोसो ?” ॥ (श्राव. ४०॥) इति, अथ ब्रवीथाः—एवंरूपस्तावदागमो विजृम्भते ‘जाव णं
 एस जीवे एयइ वेयइ चलइ फंदइ घट्टइ खुब्भइ उदीरइ तं तं भावं परिणमइ ताव सत्तविहवंधए वा अट्ठविहवंधए वा
 छविहवंधए वा एगविहवंधए वा, नो चेव णं अवंधए सिया’ (व्याख्या. सू.) इति, तथा संसारोऽपि प्रतिसमय-

बन्धकसत्त्वसंस्तृतिरूपः प्रत्यक्षत एवोपलभ्यते, तत आगमप्रामाण्यात्संसारदर्शनाच्च न तथाभूयसामनन्तानां पुद्गलानां ग्रहणं यथा बन्धयोग्यकर्मपुद्गलासम्भवतो बन्धाभावप्रसङ्ग इति, उक्तं च—“आगमसंसारतो, न तद्गणंताण गहणं तु ।” (श्राव. ४१) इति, ननु यद्येवं सम्यक्त्वादेरपि प्रतिपादक आगमो वर्तते, “सम्मत्तंमि उलद्धे पलियपुहुत्तेण सावतो होइ । चरणोऽसमखयाणं सागर संखंतरा होति ॥१॥ एवं अप्परिवडिण्ण सम्मत्ते देवमणुयज्जमेसु । अन्नयरसंखिवज्जं एग- भवेणं च सवाइ ॥२॥” (वि. १२२२-३) तथा मोक्षोऽपि सम्यक्त्वादिगुणघातिनां कर्मपुद्गलानां सिद्ध एव, सम्यक्त्वादि- गुणानां स्वगतानां स्वसंवेदनतः परगतानां त्वनुमानतो दर्शनात्, ततो आगमतो मोक्षाच्च प्राचीनमेव सूत्रमोघविषयं किं नाभ्युपगम्यते ? एवं ह्यनिष्टकल्पनापरिहारः पूर्वसूरिकृतव्याख्यानबहुमानं (च) तद्वहुमाने च सर्वज्ञाशाराधनं, तस्मात्त- देव व्याख्यानं समीचीनमिति घटते ग्रन्थिदेशप्राप्तिरिति न कश्चिद्दोषः, उक्तं च—“आगममोक्खल्ल न किंचि विसेसवि- सयत्तणेण सुत्तरस । तो जाविहडसंपत्ती न घडइ तग्हा अदोसो उ ॥ १ ॥” (श्राव. ४२) इति भावितः पल्यकदृष्टान्तः, कथं पुनरनाभोगतः प्रचुरतरकर्मक्षय इति गिरिसरिदुपलहट्टान्त उच्यते—गिरेः सरिद्विरिसरित्तस्यामुपलाः—पाषाणा गिरि- सरिदुपलास्तद्वत्, इयमत्र भावना—यथा गिरिसरिदुपलाः परस्परसन्निकर्षेणोपयोगशून्या अपि विचित्राकृतयो जायन्ते एवं यथाप्रवृत्तकरणतो जीयास्तथाविधविचित्रकर्मस्थितिका विचित्रा इति यथाप्रवृत्तकरणतो ग्रन्थिदेशप्राप्तिः, उक्तं च— “गिरिनइवत्तणिपत्थरघडणोवग्मेण पढमकरणेण । जा गंठी कम्मठिइक्खवणमणाभोगतो तस्स ॥ १ ॥ (वि. १२०७)” अधुना पिपीलिकादृष्टान्तः, पिपीलिका नाम कीटिका; तासां क्षितौ गमनं स्वभावतो भवति, कासां चित् स्वभावत एव

स्थाण्वारोहणमपरासां च सञ्जातपक्षाणां तस्मादप्युत्पतनमन्यासां स्थाणुबुधेऽवस्थानं कासाच्चित् स्थाणुबुधात् प्रत्यवसर्प-
 णम्, एवमिह जीवानां कीटिकानां क्षितौ स्वभावगमनमिव यथाप्रवृत्तकरणं, स्थाण्वारोहणसदृशमप्राप्तपूर्वत्वादपूर्वकरणं,
 ततः कीलकादुत्पतनमिव जीवानामनिवर्त्तिकरणम्, अनिवर्त्तिकरणवलेन मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकादुत्पत्य सम्यग्दृष्टि-
 गुणस्थानगमनात्, स्थाणुबुधायस्थानसदृशं ग्रन्थावस्थानं, स्थाणुबुधादवसर्पणसदृशं ग्रन्थिदेशापुनर्व्यावर्त्तनेन दीर्घ-
 कर्मस्थितिकरणम्, उक्तं च—“खितिसाहाचियगमणं, थाणूसरणं ततो समुत्पयणं । ठाणं थाणुसिरे वा ओरुहणं वा
 मुईगणं ॥ १ ॥ अत्र ‘थाणुसिरे वा’ इति स्थाणुबुधे इति द्रष्टव्यं, बुधप्रदेशं एव भूतलसम्बद्धो निमग्नस्थानुप्रदेशापेक्षया
 क्षिर इव क्षिरो विचक्षितम्, “खितिगमणंपिच पढमं थाणूसरणं च करणमप्पुधं । उत्पयणंपिच तत्तो, जीवाणं करणमनियद्दी
 ॥ २ ॥ थाणुप गंढिदेसो गंढियसत्तस्स तत्थऽवस्थाणं । ओयरणंपिच तत्तो पुणोवि कम्मड्डितिविबुद्धी ॥ ३ ॥” (वि० १३०८-१०)
 अत्र ‘थाणुव’ इति स्थाणुबुधमिवेत्यर्थः । सम्प्रति पुरुषदृष्टान्तः—यथा केचन त्रयः पुरुषाः महानगरयियासया महादर्वी
 प्रपन्नाः सुदीर्घमध्वानमतिक्रामन्तः कालातिपातभीरवो भयस्थानमाढीकमानाः शीघ्रतरगतयो गच्छन्तः पुरस्तादुभयतः
 समुत्खातकरवालपाणी द्वौ तस्करावालोक्त्र तेषामेकः प्रतीपमनुप्रयातः अपरस्तु ताभ्यामेव गृहीतः अन्यस्तु तौ द्वाप्यति-
 क्रम्येष्टं नगरमनुप्राप्त इत्येव दृष्टान्तः, अयमुपनयः—इह संसारादव्यां पुरुषास्त्रयः संसारिणः कल्प्यन्ते, पन्थाः कर्मस्थिति-
 रतिदीर्घा, भयस्थानं ग्रन्थिदेशः, द्वौ तस्करौ रागद्वेषौ, तत्र प्रतीपगामी यो यथाप्रवृत्तिकरणेन ग्रन्थिदेशमासाद्य पुनरनि-
 दृष्टपरिणामः सन् कर्मस्थितिमुदकृष्टामांसादयति, तस्करद्वयावरुद्धः प्रवलरागद्वेषोदयो ग्रन्थिकसत्त्वः, अभिलषितनगरानु-

प्राप्तोऽपूर्वकरणतो रागद्वेषचारावपाकृत्यानिवृत्तिकरणेनावसम्यग्दर्शनः, उक्तं च—“जह वा तिणिण मणूसा जंतडडविपहं सभावगमणेणं । वेलाइक्कमभीया तुरंति पत्ता य दो चोरा ॥ १ ॥ दहुं मगतडत्थे, ते एगो मगतो पडिनियत्तो । बिइतो गहितो तइतो समइकंतो पुरं पत्तो ॥ २ ॥ अडवी भवो मणूसा जीवा कम्मट्ठिई पहो दीहो । गंठी य भयट्ठाणं राग-
दोसा य दो चोरा ॥ ३ ॥ भगो ठिइपरिवुद्धी, गहितो पुण गंठिओ गतो तइतो । सम्मचपुरं एवं जोइजा तिणिण करणाणि ॥ ४ ॥” (वि. १२११-४) अत्र पर आह—ननु ग्रन्थिभेदं कृत्वा सम्यग्दर्शनमुपदेशतो लभते उतानुपदेशतः?, उच्यते, उभयथापि लभते, कथं?, पथः परिअष्टपुरुषत्रयवत्, तथाहि—यथा कश्चित्पथः परिअष्टपुरुष उपदेशमन्तरैरेव परिअमन् स्वयं पन्था-
नमासादयति, कश्चिन्नुं परोपदेशेन, अपरस्तु नासादयत्येव, एवमिहाप्यत्यन्तप्रनष्टसत्पथो जीवो यथाप्रवृत्तकरणतः संसारा-
दव्यां परिअमन् कश्चित् ग्रन्थिमासाद्यापूर्वकरणेन तमतिक्रम्यानिवृत्तिकरणमनुप्राप्य स्वयमेव सम्यग्दर्शनादिरूपं निर्वाणपु-
रपन्थानं लभते, कश्चित्परोपदेशाद्, अपरस्तु प्रतीपगामी ग्रन्थिकसत्त्वो वा नैव लभते इति । सम्प्रति ज्वरदृष्टान्तः, यथा ज्वरः
कश्चित्स्वयमेवापैति कश्चिद् भेषजोपयोगेन कश्चिन्नेवापैति, एवमिहापि मिथ्यादर्शनमहाज्वरोऽपि कश्चित्स्वयमेवापैति, कश्चि-
दर्हद्वचनभेषजोपयोगाद्, अपरस्तु तदौषधोपयोगेऽपि नापैति । कोद्रवदृष्टान्तः, यथा केषाञ्चित् कोद्रवाणां मदनभावः
स्वयमेव कालान्तरतोऽपैति, केषाञ्चिद् गोमयादिपरिकर्मणायामपि नापैति, एवं मिथ्यादर्शनं-
भावोऽपि केषाञ्चित्स्वयमेव विनाशमुपयाति, अपरेयामुपदेशपरिकर्मतः, अन्येषां तु न सर्वथाऽपैति, योऽपि च स्वयमु-
पदेशपरिकर्मणातो वाऽपैति सोऽप्यपूर्वकरणवलेन, तथाहि—स जीवोऽपूर्वकरणेन शुद्धार्थशुद्धाशुद्धमदनकोद्रवनिदर्श-

नेन मिथ्यात्वं मिथ्यादर्शनसम्यग्मिथ्यादर्शनसम्यग्दर्शनभेदेन त्रिधा विभजते, तथा चोक्तम्—“मयणा दरनिबलिया
 निबलिया य जह कोदया तिविहा । तह मिच्छत्तं तिविहं परिणामवसेण सो कुणइ ॥१॥” (वि. १२२०) ततोऽनियत्तिकरण-
 विशेषात् सम्यक्त्वं प्राप्नोति, एवं करणत्रययोगवतो भव्यस्य सम्यग्दर्शनप्राप्तिः, अभव्यस्यापि कस्यचिद्यथाप्रवृत्तिकरणतो
 ग्रन्थिमासाधार्यदादिविभूतिसन्दर्शनतः प्रयोजनान्तरतो वा प्रवर्त्तमानस्य श्रुतसामायिकलाभो भवति, न शेषसामायि-
 कलाभः, उक्तं च—“नासेइ संयं व परिकम्मतो व जह कोदवाण मयभावो । नासइ तह मिच्छमओ, संयं व परिकम्मणाए
 वा ॥ १ ॥ अप्पुघेण त्तिपुंजं, मिच्छत्तं कुणइ कोदवोचमया । अनियट्ठीकरणेण उ सो सम्मदंसणं लहइ ॥ २ ॥ तित्थं-
 कराइपूयं, दहुं अपणेण वाचि कजेणं । सुयसामाइयलंभो होज्ज अभवस्स गंथिमि ॥३॥” (वि. १२१५-७) सम्प्रति जलद्वयान्तः,
 यथाहि—जलं मलिनमर्द्धविशुद्धं शुद्धं चेति त्रिधा भवति, एवं दर्शनमपि मिथ्यादर्शनादिभेदेन अपूर्वकरणतस्त्रिधा करोति,
 एवं वल्लहट्टान्तेऽपि भावना कार्या, आह च—“जह वेह किंचि मलिणं, दूरसुद्धं सुद्धमंबु वत्थं वा । एवं परिणामवसा, करेइ
 सो वंसणं तिविहं ॥१॥” (वि. १२२१) सम्प्रति प्रासङ्गिकमुच्यते—एवं सम्यग्दर्शनलाभोत्तरकालमवशेषकर्मणः पत्न्योपमपृथक्त्व-
 स्थितिपरिक्षयोत्तरकालं देशविरतिरवाप्यते, पुनः शेषायाः सङ्ख्येयु सागरोपमेषु स्थितेरपगतेषु सर्वविरतिः, तदनन्तरमव-
 शेषस्थितेरपि सङ्ख्येय्वेव सागरोपमेषु क्षीणेषु उपपन्नमश्रेणिः, तदनन्तरं भूयोऽप्यवशिष्टस्थितेः सङ्ख्येयेषु सागरोपमेष्वपगतेषु
 क्षपकश्रेणिरिति, इयं च देशविरत्यादिप्राप्तिरेतावत्कालतो देवमनुष्येषूपपद्यमानस्याप्रतिपतितस्योत्कर्षतो ब्रह्मव्या, अन्यथा
 अन्यतरश्रेणिरहितस्य सम्यक्त्वादिगुणप्राप्तिरेकभवेनाप्यविरुद्धेति, भणितमानुषङ्गिकमिदानीं यदुदयात् सम्यक्त्वसामा-

यिकादिलाभो न भवति सञ्जातो वाऽपैति तानिह आवरणरूपान् कपायान् प्रतिपादयन्नाह, यदिवा यदुक्तं 'कैवल्यज्ञानलाभो नान्यत्र कपायक्षयादि'ति, ते कपायाः के? किंसङ्ख्याका वा? को वा कस्य सम्यक्त्वादिसामायिकस्यावरणं? को वा खलु कस्योपशमादिक्रम? इत्यमुमर्थमभिधित्सुराह-

पढमिहुआण उदए नियमा संजोयणाकंसायाणं । सम्मंइसणलंभं भवसिद्धीयावि न लहंति ॥ १०८ ॥

प्रथमा एव प्रथमेष्टुकाः, देशीयचनेतत्, यथा 'पढमेह्ना एत्थ घरे'त्यादि, तेषां प्रथमेष्टुकानाम्-अनन्तानुबन्धिनां क्रोधादीनां, तेषां प्राथम्यं सम्यक्त्वाख्यप्रथमगुणविधातित्वात् क्षणक्रमाद्धा, उदयः-उदयावलिकाप्रविष्टानां तत्पुद्गलानामुद्भूतसामर्थ्यता तस्मिन्नुदये, नियमेन अस्य पदस्य व्यवहितपदेन सह सम्बन्धः तं च दर्शयिष्यामः, सम्प्रति पुनः प्रथमेष्टुका एव विशेष्यन्ते, किंविशिष्टानां प्रथमेष्टुकानाम्? -कर्मणा तत्फलभूतेन वा संसारेण सह संयोजयन्ति जीवमिति संयोजनाः, उक्तं च--"खणं पडुच्च पढमा पढमगुणविधाइणोत्ति से (वा) जम्हा । संजोयणा कसाया भवादिसंजोयणातो य ॥१॥" (वि. १२२६) ते च कपायाश्च संयोजनाकपायाः, 'कपाया' इति कथन्ति-परस्परं हिंसन्ति प्राणिनोऽस्मिन्निति कथः-संसारः कर्म वा ततः कथः कथं भवो वा तस्य आयो-लाभो येभ्यस्ते कपायाः, अथवा कथं-संसारमाययन्ति-गमयन्तीति कपायाः, आह च--"कम्मं कसो भवो वा कसमातो सिं जतो कसाया तो । कसमाययंति व जतो गमयंति कसं कसायत्ति ॥ १ ॥" (वि. १२२७) तेषां प्रथमेष्टुकानां संयोजनकपायानामुदये किम्? -नियमेन सम्यक्-अधिपरीतं दर्शनं सम्यग्दर्शनं तस्य लाभः-प्राप्तिः सम्यग्दर्शनलाभः तं, भवे सिद्धिर्येषां ते भवे सिद्धिर्भवति ततः किं

भयग्रहणेन ? , सत्यमेतत्, केवलं भयग्रहणादिह तद्भवो गृह्यते, तद्भवसिद्धिका अपि न लभन्ते, किं पुनः परीत्तसंसारिणः अभव्या वेति ॥ उक्ताः सम्यक्स्वांवरणभूताः कपायाः, सम्प्रति देशविरत्यावरणभूतान् तान् प्रतिपादयति—
वीयकसायाणुदए, अपचक्खाणानामधेज्जाणं । सम्महंसणलंभं, विरयाविरइं न उ लहंति ॥ १०९ ॥

द्वितीयाश्च ते कपायाश्च द्वितीयकपायास्तेषां, द्वितीयता देशविरतिलक्षणद्वितीयगुणविधातित्यात् क्षपणक्रमाद्वा, उदये, 'प्रत्याख्याननामधेयानां' न विद्यते देशतः सर्वतो वा प्रत्याख्यानं येषूदयप्राप्तेषु तेऽप्रत्याख्यानाः, सर्वनिषेधवाची नञ्, आह च—“सयं देसो घ जतो, पच्चक्खाणं न जेसिमुदएणं । ते अप्पञ्चक्खाणा सयनिसेहे मतोऽकारो ॥ १ ॥” (वि. १२३२) अप्रत्याख्याना इति नामधेयं येषां तेऽप्रत्याख्याननामधेयास्तेषामुदये, सम्यग्दर्शनलाभं, भव्या लभन्त इति वाक्यशेषः, अयं च वाक्यशेषो विरताविरतिविशेषकतुशब्दसंस्मृतौ द्रष्टव्यः, आह च—“सम्महंसणलंभं, लहंति भविअत्ति घक्सेसोऽयं । विरयाविरइविसेसणतुसहसंलक्खितोऽयं च ॥ १ ॥” (वि. १२३३) तथा विरमणं विरतं तथा न विरत्तिर-विरतिर्विरतं चाविरतिश्च विरताविरतिर्देशविरतिरित्यर्थः तां नतु लभंते, तुशब्दात् सम्यग्दर्शनं तु लभंते इति भावः ॥
अथ तृतीयस्य सर्वविरतिगुणस्यांवारकान् तृतीयकपायानाह—

तइयकसायाणुदए, पच्चक्खाणावरणनामधेज्जाणं । देसिक्खदेसविरइं, चरित्तलंभं न उं लहंति ॥ ११० ॥

सर्वविरतिलक्षणतृतीयगुणविधातित्यात् क्षपणक्रमाद्वा तृतीयास्ते च ते कपायाश्च तृतीयकपायास्तेषामुदये, किंविशिष्टानामित्याह—आवृण्यन्तीत्यावरणाः, 'कृद्गुल'मिति कर्त्तर्यनद्, प्रत्याख्यानं—सर्वविरतिलक्षणं तस्यावरणाः प्रत्याख्यानाव-

रणाः प्रत्याख्यानावरणा इति नामधेयं येषां ते प्रत्याख्यानावरणनामधेयाः तेषां, नन्वप्रत्याख्याननामधेयानामुदये प्रत्या-
ख्यानं नास्तीत्युक्तं, नञा प्रतिषिद्धत्वात्, इहापि चावरणशब्देन प्रत्याख्यानप्रतिषेध एवाभिधीयते, ततः क एषां प्रतिवि-
शेषः ?, उच्यते, तत्र नञ् सर्वनिषेधवचनः, इह पुनराज्ज्यार्थादायामीषदर्थे वेति, ईषन्मर्यादया वाऽऽवृण्वन्तीत्यावरणा-
स्ततः सर्वविरतिनिषेध एवायमावरणशब्दो वर्तते, न देशविरतिनिषेधे इति महान् विशेषः, आह च-“सबं पञ्चकलाणं,
वरेति ते जं न देसमेएणं । पञ्चकलाणावरणा आमज्जादीसदत्थेषु ॥ १ ॥” (वि. १३३५) देशश्च एकदेशश्च देशैकदेशौ, तत्र
देशः-स्थूरमाणातिपातादिः एकदेशस्तु-तस्यैव दृश्यवनस्पतिकायाद्यतिपातः तयोर्देशैकदेशयोर्विरतिः-निवृत्तिस्तां, लभंते
इति वाक्यशेषः, अत्रापि वाक्यशेषः ‘चरित्तलंभं नल लहंती’त्यत्र तुशब्दोपदानालभ्यते, यत आह-‘चरित्ते’त्यादि, ‘चर-
गतिभक्षणयोः’ चरन्ति-गच्छन्त्यनिन्दितमनेनेति चरित्रं, ‘खनसहलूधूवत्ते’रिति इत्रप्रत्ययः, चरित्रमेव चारित्रं, किमुक्तं
भवति ?-अन्यजनमोपासाद्यविधकर्मसञ्चयापचयाय चरणं-सर्वसाधनयोगनिवृत्तिरूपं चारित्रमिति तस्य लाभधारित्रला-
भस्तं न तु लभन्ते, तुशब्दात् देशैकदेशविरतिं तु लभन्ते एवेति ॥ अमुमेवार्थं सङ्गृह्य विभिण्डुस्तथा चतुर्थकथायाणां
यथाख्यातचारित्रादिविधातित्वं च दिदर्शयिषुराह-

मूलगुणाणं लंभं, न लहइ मूलगुणधाइणो उदए । संजलणाणं उदए न लहइ चरणं अहक्खापं ॥ १११ ॥

इह सम्यक्त्वं महाव्रतान्यनुव्रतानि च मूलभूता गुणाः मूलगुणाः, उत्तरगुणाधारा इत्यर्थः, तेषां मूलगुणानां स्थाभं न
लभते-न प्राप्नोति, कदेत्याह-मूलगुणान् घातयितुं शीलं येषां ते मूलगुणधातिनः तेषां मूलगुणधातिनाम्-अनन्तानुब-

न्ध्यप्रत्याख्यानकपायप्रत्याख्यानवरणानां द्वादशानां कपायाणामुदये, तथा संम्-ईषपरीषहादिसम्पाते चारित्रिणमपि ज्वलयन्तीति सञ्जलनाः क्रोधादयस्तेषामुदये न लभते चरणं-चारित्रं, किं सर्वमेव ? , नेत्याह-‘यथाख्यातं’ यथैव तीर्थ-करणधरैराख्यातमकपायं भवति चारित्रमिति तथैव यत् तद् यथाख्यातम्, अकपायमित्यर्थः, सकपायं तु लभते एव ॥ न च यथाख्यातचारित्रमात्रोपघातिन एव सञ्जलनाः, किन्तु शेषचारित्रदेशोपघातिनोऽपि, तदुदये शेषचारित्रस्यापि देशतोऽतिचारसम्भवात्, तथा चाह-

सर्वे वि य अइयारा संजलणाणं तु उदयओ हेंति । मूलच्छेज्जं पुण होइ बारसण्हं कसायाणं ॥ ११२ ॥

सर्वेऽपि आलोचनादिच्छेदपर्यन्तप्रायश्चित्तशोच्या अपिशब्दात् कियन्तोऽपि अतिचरणान्यतिचाराः-चारित्रस्खलन-विशेषाः सञ्ज्वलनानामेवोदयतो भवन्ति, तुशब्द एवकारार्थः, द्वादशानां पुनः कपायाणामुदयतो मूलच्छेदं भवति, मूलेन-अष्टमस्थानवर्तिना प्रायश्चित्तेन छिद्यते-अपनीयते यत् दोषजातं तत् मूलच्छेदम्, अशेषचारित्रोच्छेदकारीति भावः, पुनःशब्दः प्रक्रान्तार्थविशेषक एव, भवति द्वादशानामनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानावरणलक्षणानां कपायाणामुदये, अथवा मूलच्छेदं दोषजातं यथासम्भवतो योज्यते, तद्यथा-प्रत्याख्यानावरणकपायचतुष्टयोदये सर्वविरतिरूपस्य चारित्रस्य मूलच्छेदं-सर्वनाशरूपं दोषजातं भवति, अप्रत्याख्यानकपायचतुष्टयोदये देशविरतिचारित्रस्य, अनन्तानुबन्धिकपायचतुष्टयोदये तु सम्यक्त्वस्येति ॥ यतश्चैवमतः-

बारसविहे कसाए, खइए उवसामिए व जोगेहिं । लब्भइ चरित्तलंभो, तस्स विसेसा इमे पंच ॥ ११३ ॥

रणाः प्रत्याख्यानावरणा इति नामधेयं येषां ते प्रत्याख्यानावरणनामधेयानामुदये प्रत्याख्याने नास्तीत्युक्तं, नञा प्रतिपिद्धत्वात्, इहापि चावरणशब्देन प्रत्याख्यानप्रतिषेध एवाभिधीयते, ततः क एषां प्रतिविशेषः ? उच्यते, तत्र नञ् सर्वनिषेधवचनः, इह पुनराज्जर्यादायामीपदर्थे चेति, ईषन्मर्यादया वाऽऽवृण्वन्तीत्यावरणास्ततः सर्वविरतिनिषेध एवायमावरणशब्दो वर्तते, न देशविरतिनिषेधे इति महान् विशेषः, आह च-“सधं पञ्चक्खाणं, वरेति ते जं न देसमेएणं । पञ्चक्खाणावरणा आमज्जादीसदत्थेसु ॥ १ ॥” (वि. १२३५) देशश्च एकदेशश्च देशैकदेशौ, तत्र देशः-स्थूरप्राणातिपातादिः एकदेशस्तु-तस्यैव दृश्यवनस्पतिकायाद्यतिपातः तयोर्देशैकदेशयोर्विरतिः-निवृत्तिस्तां, लभन्ते इति वाक्यशेषः, अत्रापि वाक्यशेषः ‘चरित्तलंभं नञ् लहंवी’त्यत्र तुशब्दोपदानाह्वयते, यत आह-‘चरित्से’त्यादि, ‘वर गतिभक्षणयोः’ चरन्ति-गच्छन्त्यनिन्दितमनेनेति चरित्रं, ‘खनसहलूधूवत्ते’रिति इत्रप्रत्ययः, चरित्रमेव चारित्रं, किमुक्तं भवति ?-अन्यजनमोपात्ताष्टविधकर्मसंख्यापचयाय चरणं-सर्वसावद्योगनिवृत्तिरूपं चारित्रमिति तस्य लाभश्चारित्रकामस्तं न तु लभन्ते, तुशब्दात् देशैकदेशविरतिं तु लभन्ते एवेति ॥ अमुमेवार्थं सद्गृह्य विभणिषुस्तथा चतुर्थकथायाणां यथाख्यातचारित्रादिविधातित्वं च दिदर्शयिपुराह-

मूलगुणाणं लंभं, न लहह मूलगुणघाइनो उदए । संजलणाणं उदए न लहह चरणं अहक्खायं ॥ १११ ॥

इह सम्यक्त्वं महाव्रतान्यनुव्रतानि च मूलभूता गुणाः मूलगुणाः, उत्तरगुणाधारा इत्यर्थः, तेषां मूलगुणानां लाभं न लभन्ते-न प्राप्नोति, कदेत्याह-मूलगुणान् घातयितुं शीलं येषां ते मूलगुणघातिनः तेषां मूलगुणघातिनाम्-अनन्तानुन-

न्यप्रत्याख्यानकपायप्रत्याख्यानानावरणानां द्वादशानां कपायाणामुदये, तथा संस्-ईषत्परीषहादिसम्पाते चारित्रिजगमपि ज्वलयन्तीति सञ्जलनाः क्रोधादयस्तेषामुदये न लभते चरणं-चारित्रं, किं सर्वमेव ? , नेत्याह-‘यथाख्यातं’ यथैव सीर्थ-करणधरैराख्यातमकपायं भवति चारित्रमिति तथैव यत् तद् यथाख्यातम्, अकपायमित्यर्थः, सकपायं तु लभते एव ॥ न च यथाख्यातचारित्रमात्रोपघातिन एव सञ्ज्वलनाः, किन्तु शेषचारित्रदेशोपघातिनोऽपि, तदुदये शेषचारित्रस्यापि देशतोऽतिचारसम्भवात्, तथा चाह-

सर्वेऽपि आलोचनादिच्छेदपर्यन्तमायश्चित्तशोध्य अपिशब्दात् कियन्तोऽपि अतिचरणान्यतिचाराः-चारित्रस्खलन-विशेषाः सञ्ज्वलनानामेवोदयतो भवन्ति, तुशब्द एवकारार्थः, द्वादशानां पुनः कपायाणामुदयतो मूलच्छेदं भवति,

मूलेन-अष्टमस्थानवर्तिना प्रायश्चित्तेन छिद्यते-अपनीयते यत् दोषजातं तत् मूलच्छेद्यम्, अशेषचारित्रोच्छेदकारीति भावः, पुनःशब्दः प्रक्रान्तार्थविशेषक एव, भवति द्वादशानामनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानानावरणलक्षणानां कपायाणामुदये, अथवा मूलच्छेदं दोषजातं यथासम्भवतो योज्यते, तद्यथा-प्रत्याख्यानानावरणकपायचतुष्टयोदये सर्वविरतिरूपस्य चारित्रस्य मूलच्छेदं-सर्वनाशरूपं दोषजातं भवति, अप्रत्याख्यानकपायचतुष्टयोदये देशविरतिचारित्रस्य, अनन्तानुबन्धिकपायचतुष्टयोदये तु सम्यक्त्वस्येति ॥ यतश्चैवमतः-

धारसविहे कसाप, खइए उवसामिए व जोगेहि । लब्भइ चरित्तलंभो, तस्स चिसेसा इमे पंच ॥ ११३ ॥

द्वादशविधे-द्वादशप्रकारेऽनन्तानुबन्ध्यादिभेदभिन्ने कथये-क्रोधादिरूपे 'क्षपिते' विध्याताम्रितुल्यतां नीते 'उपशमिते' भस्मच्छन्नाग्निकल्पतां प्रापिते वाशब्दात् क्षायोपशमिके च-अर्द्धविध्यातज्वलनसमतामुपनीते योगैः-मनोवाकायलक्षणैः प्रदत्तैर्हेतुभूतैः, किं ?-लभ्यते चारित्रलाभः, तत्र क्षयत उपशमतः क्षयोपशमतश्चाद्यानि त्रीणि लभ्यन्ते, सूक्ष्मसम्पराययथाख्यातचारित्रे पुनः क्षयत उपशमतो वा, न तु क्षयोपशमतः, उक्तं च-"खयतो वा समतो वा, खतोवसमतो च तिणि लब्धन्ति । सुहुमाहकखायाइं खयतो समतो व नन्नत्तो ॥ १ ॥" (वि. १२५७) 'तस्य' चारित्रस्य सामान्यरूपस्य, न तु द्वादशविधकपायक्षयादिजन्यस्यैव, विशेषा-भेदा इमे-वक्ष्यमाणाः पञ्च ॥ तानेवाह-

सामाहय तथ पदमं, छेओवद्वाचणं भवे धीयं । परिहारविसुद्धीअं, सुहुमं तह संपरायं च ॥ ११४ ॥
तत्तो य अहकखायं, खायं संधंमि जीवलोयम्मि । जं चरिज्ज सुविहिया, वच्चंतऽयरामरं ठाणं ॥ ११५ ॥
समो रागद्वेपरहितत्वाद् अयो-गमनं समायः, एष चान्यासामपि साधुक्रियाणामुपलक्षणं, सर्वोसामपि साधुक्रियाणां रागद्वेपरहितत्वात्, समयेन निर्वृत्तं समये भवं वा सामायिकं, यद्वा समानां-ज्ञानदर्शनचारित्राणामयो-लाभः समायः समाय एव सामायिकं, विनयादेराकृतिगणतया 'विनयादिभ्य' इति स्वार्थे इकण्, तच्च सर्वसावद्यविरतिरूपं, यद्यपि च सर्वमपि चारित्रमविशेषतः सामायिकं तथापि छेदादिविशेषैर्विशेष्यमाणमर्थतः शब्दान्तरतश्च नानात्वं भजते, प्रथमं पुनरविशेषणात् सामान्यशब्द एवावतिष्ठति, तच्च द्विधा-इत्वरं यावत्कथिकं च, तत्रेत्वरं भरतैरावतेषु प्रथमपश्चिमतीर्थकस्मृतीर्थेषु अनारोपितमहाव्रतस्य शैक्षकस्य विज्ञेयं, यावत्कथिकं प्रव्रज्याप्रतिपत्तिचालादारभ्यामाणोपरमात्, तच्च महा-

विदेहतीर्थं करतीर्थेषु भरतैराजतभाविमध्यद्वविंशतितीर्थं करतीर्थेषु च साधूनामवसेयं, तेषामुपस्थापनाया अभावात्, उक्तं च-
 'सद्यमिणं सामादय छेयाइमिसेसओ पुणो भिनं । अमिसेसिय सामादय ठियमिह सामन्नसनाए ॥१॥ सामज्जजोगविरइत्ति
 तत्थ सामादयं दुहा तं च । इत्तरमावकहंतिय पढमं पढमंतिमज्जिणाणं ॥२॥ तित्थेसु अणारोविययस्स सेहस्स थेवकालीयं ।
 सेसाणमावकहियं तित्थेसु विदेहयाणं च ॥३॥' (वि. १२६२-४) ननु चेत्तरमपि सामायिकं 'करोमि भदन्त ! सामायिकं याव-
 जीव' मित्येवं यागदापुरागृहीतं, तत् उपस्थापनाकाले तत्परित्यजतः कथं न प्रतिज्ञाभङ्गः ? आह च- "नणु जावजीवाए इत्त-
 रियंवि नहियं मुयंतस्स । होइ पइण्णालोवो, जहावकहियं मुयंतस्स ॥१॥" (वि. १२६५) उच्यते- ननु प्रागेवोक्तं-सर्वमेवेदं चारि-
 त्रमविशेषतः सामायिकं, सर्वत्रापि सर्वसावद्ययोगविरतिसद्भावात्, केवलं छेदादिविशुद्धिविशेषैर्विशेष्यमाणमर्थतः शब्दान्त-
 रतश्च नानात्वं भजते, ततो यथा यावत्कथिकं सामायिकं छेदोपस्थापनं वा परमविशुद्धिविशेषरूपसूक्ष्मसंग्रहादिचारि-
 त्रावाप्तौ न भङ्गमारकन्दति तथेत्तरमपि सामायिकं त्रिशुद्धिविशेषरूपच्छेदोपस्थापनावाप्तौ, यदि हि प्रव्रज्या परित्यज्यते तर्हि
 तस्मिन् आपद्यते, न तु तस्यैव विशुद्धिविशेषच्छेदोपस्थापनावाप्तौ, उक्तं च- "नणु भणियं सद्यं चिय, सामादयमिणं विसुद्धितो
 भिनं । सावज्जविरइमइयं को वयलोवो विसुद्धीए ? ॥१॥ उन्निकखमतो भंगो जो पुण तं चिय करेइ सुद्धयरं । सन्नामेत्तविसिद्धं सुहु-
 मं पि व तस्स को भज्जो ? ॥२॥" (वि. १२६६-७) तथा छेदोपस्थापनं भवेत् द्वितीयं, तत्र छेदः पूर्णपर्यायस्य उपस्थापना च महाव्रतेषु
 यस्मिन् चारिते तत् छेदोपस्थापनं, तच्च द्विधा-सातिचारं निरतिचारं च, तत्र निरतिचारं यत् इत्तरसामायिकवतः शैक्षस्यारो-
 प्यते, तीर्थान्तरसङ्गान्ती वा, यथा पार्श्वनाथतीर्थाद्वर्द्धमानस्वामितीर्थं सङ्क्रामतः पश्चयामधमप्रतिपत्तौ, सातिचारं यन्मूलगुण-

धातिनः पुनर्ब्रतोच्चारणं, उक्तं च—“सेहस्स निरइयारं तित्थंतरसंक्रमे व तं होज्जा । मूलगुणघाइणो साइयारमुभयं च ठियकप्पे ॥ १ ॥” (वि. १. २६९) ‘उभयं चे’ति सातिचारं निरतिचारं च स्थितकल्पे—प्रथमपश्चिमतीर्थकरतीर्थे, तथा परिहरणं परिहारः—तपोविशेषस्तेन विशुद्धिर्यस्मिन् चारित्रे तत्परिहारविशुद्धिः, तच्च द्विधा—निर्विशमानकं निर्विष्टकायकं च, तत्र निर्विशमानका—विवक्षितचारित्रसेवका निर्विष्टकायिका—असेवितविवक्षितचारित्रकायाः, तदव्यतिरेकाच्चारित्रमेवमुच्यते, इह नवको गण-श्चत्वारो निर्विशमानकाश्चत्वारश्चानुचारिणः एकः कल्पस्थितो वाचनाचार्यः, यद्यपि च सर्वेऽपि श्रुतातिशयसम्पन्नास्तथापि कल्पत्यात्मेकः कश्चित्कल्पस्थितोऽवस्थाप्यते, निर्विशमानकानां चायं परिहारः—“परिहारियाण उ तवो जहज्ज मज्झो तहेव उक्कोसो । सीउण्हवासकाले भणितो धीरेहि पत्तेयं ॥ १ ॥ तत्थ जहज्झो गिम्हे चउत्थ छट्ठं तु होइ मज्झिमओ । अट्टममिह उक्कोसो एत्तो सिसिरे पवक्खामि ॥ २ ॥ सिसिरे उ जहज्झाई, छट्ठाई दसमचारिमगो होइ । वासासु अट्टमाई बारसपज्जंतगो नेओ ॥ ३ ॥ पारणने आयामं, पंचसु गहु दोसऽभिगहो भिक्खे । कप्पट्ठियाइ पइदिण करेति एमेव आयामं ॥ ४ ॥ एवं छम्मा-सतवं चरिडं परिहारगा अणुचरंति । अणुचरगे परिहारियपयट्ठिए जाव छम्मासा ॥ ५ ॥ कप्पट्ठितोवि एवं छम्मासतवं करेइ सेसा उ । अणुपरिहारगभावं वयंति कप्पठियत्तं वा ॥ ६ ॥ एवेसो अट्टारसमासपमाणो उ वञ्चितो कप्पो । संखेवतो विसेसो विसेससु-त्ताउ नायवो ॥ ७ ॥ कप्पसमत्तीए तयं जिणकप्पं वा उवेति गच्छं वा । पडिवज्जमाणगा पुण, जिणस्संगासे पवज्जंति ॥ ८ ॥ तित्थ-यरसमीयासेवगरस पासे व नो उ अन्नस्स । एएसिं जं चरणं परिहारविसुद्धियं तं तु ॥ ९ ॥” (पंचव०) अथैते परिहारविशु-द्धिकाः कस्मिन् क्षेत्रे काले वा भवन्ति ?, उच्यते, इह क्षेत्रादिनिरूपणार्थं विंशतिर्द्वाराणि, तद्यथा—क्षेत्रद्वारं १ कालद्वारं २

चारित्रद्वारं ३ तीर्थद्वारं ४ पर्याप्तद्वारं ५ आगमद्वारं ६ वेदद्वारं ७ कल्पद्वारं ८ लिङ्गद्वारं ९ लेश्याद्वारं १० ध्यानद्वारं
 ११ गणनाद्वारं १२ अभिप्रहद्वारं १३ प्रव्रज्याद्वारं १४ मुण्डापनद्वारं १५ प्रायश्चित्तद्वारं १६ कारणद्वारं १७ निष्प्रति-
 कर्मताद्वारं १८ मिक्षाद्वारं १९ पथद्वारं २०, तत्र क्षेत्रे द्विधा मार्गणा-जन्मतः सद्भावतश्च, तत्र यत्र क्षेत्रे जातस्तत्र
 जन्मतो मार्गणा, यत्र च कल्पे स्थितो वर्तते तत्र सद्भावतः, उक्तं च—“लेप्ते दुहेह मगण जम्मणतो चेव संतिभावे य ।
 जम्मणतो जहि जातो संतीभावो य जहि कप्पे ॥१॥” (पंच. १४८५) तत्र जन्मतः सद्भावतश्च पञ्चसु भरतेषु पञ्चस्वरवतेषु, न तु
 जम्मणतो जहि जातो संतीभावो य जहि कल्पे, येन जिनकल्पिका इव संहरणतः सर्वासु कर्मभूमिषु अकर्मभूमिषु वा प्राप्येरन्,
 महाविदेहेषु, न चैतेषां संहरणमस्ति, येन जिनकल्पिका इव संहरणतः सर्वासु कर्मभूमिषु अकर्मभूमिषु वा अरक्के जन्म
 उक्तं च—“लेप्ते भरहेरवएसु होति संहरणवज्जिया नियमा ।” (पं. १५२९) कालद्वारेऽवसर्पिण्यां तृतीये चतुर्थे वा अरक्के जन्म
 सद्भावः पश्येऽपि, उत्सर्पिण्यां द्वितीये तृतीये चतुर्थे वा जन्म, सद्भावतः पुनः तृतीये चतुर्थे वा, उक्तं च—“ओसप्पिणीए
 दोसुं, जम्मणतो तीसु संतिभावेण । उसप्पिणि विवरीतो, जम्मणतो संतिभावे य ॥ १ ॥” (पंच. १४८७) नोत्सर्पिण्यवसर्पि-
 णीरूपे चतुर्थारकप्रतिभागे काले न सम्भवन्ति, महाविदेहक्षेत्रेषु तेपामसम्भवात्, चारित्रद्वारे संयमस्थानद्वारेण मार्गणा, तत्र
 सामायिकस्य छेदोपस्थापनस्य च चारित्रस्य यानि जघन्यानि संयमस्थानानि तानि परस्परतुल्यानि, समानपरिणामत्वात्,
 ततोऽसहोयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि संयमस्थानान्यतिक्रम्योर्ध्वं यानि परिहारविशुद्धिकयोग्यानि,
 तान्यपि च केवलप्रज्ञया परिभाष्यमानान्यसहोयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि, तानि प्रथमद्वितीयचारित्राविरोधीनि,
 तेऽपि सम्भवात्, ततः ऊर्ध्वं यानि सङ्गातीतानि संयमस्थानानि तानि सूक्ष्मसम्पराययाख्यातचारित्रयोग्यानि, उक्तं च—

“तुह्य जहन्नडाणा संजमठाणाण पढमवीयाणं । तत्तो असंखलोणे गंतुं परिहारियद्वाणा ॥ १ ॥ तेवि असंखा लोगा, अत्रिरुद्धा चेत्त पढमवीयाणं । उवरिं पि ततोऽसंखा संजमठाणा उ दोण्हं पि ॥ २ ॥” (पंच. १५३०-३) तत्र परिहारविशुद्धिकल्पप्रतिपत्तिः स्वकीयेष्वेव संयमस्थानेषु वर्तमानस्य भवति, न शेषेषु, यदा त्वतीतनयमधिकृत्य पूर्वप्रतिपन्नो विवक्ष्यते तदा शेषेष्वपि संयमस्थानेषु भवेत्, परिहारविशुद्धिहेतुकल्पसमाप्त्यनन्तरमन्येष्वपि चारित्र्येषु सम्भवात्, तेष्वपि च वर्तमानस्यातीतनयमपेक्ष्य पूर्वप्रतिपन्नत्वाविरोधात्, उक्तं च—“सद्धाने पडिवची अन्नेसुवि होज्ज पुब्बपडिवन्नो । तेसुवि घट्ठतो सो, तीयनयं पप्प वितीएऊ ॥ १ ॥” (पंच. १५३२) तीर्थद्वारे परिहारविशुद्धिको नियमाचीर्थे प्रवर्त्तमान एव सति भवति, न तूच्छेदेनानुपपत्त्यां वा, तदभावे जातिस्मरणादिना, उक्तं च—“तित्यत्ति नियमतो च्चिय होइ स तित्थंमि न उण तदभावे । विगएऽणुप्पन्ने वा जाइस्सरणाइएहि तु ॥ १ ॥” (पंच. १४९१) पर्यायद्वारे पर्यायो द्विधा—गृहस्थपर्यायो यतिपर्यायश्च, एकैकोऽपि द्विधा—जघन्य उत्कृष्टश्च, तत्र गृहस्थपर्यायो जघन्य एकोनत्रिंशद्वर्षाणि यतिपर्यायो विशतिः, द्वावपि चोत्कर्षतो देशोनपूर्वकोटीप्रमाणौ, उक्तं च—“एयस्स एस नेओ गिहिपरियातो जहन्न गुणतीसो । जतिपरियातो वीसा दोसुवि उक्कोस देसूणा ॥ १ ॥” (पंच. १४९४) आगमद्वारं अपूर्वभागं स नाधीते, यस्मात्तं कल्पमधिकृत्योचितयोगाराधनत एव स कृतकृत्यतां भजते, पूर्वाधीतं तु विश्रुतसिंहाक्षयनिमित्तं नित्यमैवैकाग्रमनाः सम्यक् प्रायोऽनुसरति, आह च—“अप्पुबं नाहिज्जइ, आगममेसो पडुच्च तं कप्पं । जमुच्चियपगहितजोगाराहणतो चेव कयकिच्चो ॥ १ ॥ पुवाहीयं तु तयं पायं अणुसरइ निच्चमेवेसो । एगगमणो सबं विस्सो-यसिगाइलयेहेऊ ॥ २ ॥” (पंच. १४९५-६) वेदद्वारे—प्रवृत्तिकाले वेदः पुरुषवेदो वा भवेत् नपुंसकवेदो वा, न स्त्रीवेदः, स्त्रियां

परिहारविशुद्धिकल्पप्रतिपत्त्यसम्भवाद्, अतीतनयमधिकृत्य पुनः पूर्वप्रतिपन्नश्चिन्त्यमानः संवेदो वा भवेदवेदो वा, तत्र संवेदः श्रेणिप्रतिपत्त्यभावे, उपशमश्रेणिप्रतिपत्तौ क्षपकश्रेणिप्रतिपत्तौ वा त्वेद इति, उक्तं च—“वेदो पवित्तिकाले इत्थी-
 वज्जो य होइ एगयरो । पुढपडिवन्नगो पुण, होज्ज संवेदो अवेदो वा ॥ १ ॥ (पंचव. १४९७)” कल्पद्वारे स्थितकल्प एवायं,
 नास्थितकल्पे, ‘ठियकप्पंसि य नियमा’ इति वचनात्, तत्र ‘आचेलकु १ देसिय २ सिजायर ३ रायपिंड ४ किइकम्म ५ ।
 वय ६ जेट्ठ ७ पडिक्कमणे ८ मासं ९ पज्जोसवणकप्पे १० ॥ १ ॥’ (पंच. १५००) इत्येवंरूपेषु दशसु स्थानेषु ये स्थिताः
 साधवस्तेषां कल्पः स्थितकल्पः, ये पुनः—“सेजायरपिंडमी चाउज्जामे य पुरिसजेठ्ठे य । किइकम्मस्स य करणे चत्तारि
 अवट्ठिया कप्पा ॥ १ ॥” । इत्येवंरूपेषु चतुर्व्यवस्थितेषु कल्पेषु स्थिताः शेषेषु चाचेलक्यादिषु पदसु अस्थितास्तत्कल्पो-
 ऽस्थितकल्पः उक्तं च—“ठिय अट्ठितो य कप्पो, आचेलक्काइएसु ठाणेषु । सवेषु ठिया पढमो चउठिय छसु अट्ठिया वीओ
 ॥ १ ॥” (पंच. १४९९) लिङ्गद्वारे नियमतो द्विविधेऽपि लिङ्गे भवति, तद्यथा—द्रव्यलिङ्गे भावलिङ्गे च, एकेनापि विना
 विवक्षितकल्पोचितसामाचार्ययोगात्, लेख्याद्वारे तेजःप्रभृतिकासु उत्तरासु तिस्रसु विशुद्धासु लेख्यासु परिहारविशुद्धिकं
 कल्पं प्रतिपद्यन्ते, पूर्वप्रतिपन्नः पुनः कथञ्चित्सर्वास्वपि लेख्यासु भवति, तत्रापीतरासु अविशुद्धासु लेख्यासु नात्यन्तं सङ्-
 क्लिष्टासु वर्त्तते, तथाभूतासु च तासु वर्त्तमानो न प्रभृतं कालमवतिष्ठते, किन्तु स्तोकं, यतः स्ववीर्यवशात् झटित्येव ताभ्यो
 व्यावर्त्तते, अथ प्रथमत एव कस्मात्प्रवर्त्तते?, उच्यते—कर्मवशात्, उक्तं च—“लेसासु विसुद्धासु य पडिवज्ज तीसु न
 उण सेसासु । पुढपडिवन्नतो पुण होज्जा सवासुवि कहंचि ॥ १ ॥ नऽच्चंतसंकलिद्धासु थोवकालं च हंदि इयरासु । चित्ता

कस्मात्तु गृहं तद्विचित्रं फलं देह ॥ २ ॥” (पंच. १.५०.३-४) ध्यानद्वारे धर्मध्यानेन प्रवर्द्धमानेन परिहारिकं कल्पं प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नः पुनरात्तरोद्भूयोरपि भवति, केवलं प्रायेण निरनुबन्धः, आह च—“ज्ञानमिदं नियमेन पडिवज्जइ सो पवहुमाणेण । इयं सुखं ज्ञानेसु पुषपवत्तो न पडिसिद्धो ॥ १ ॥ एवं च कुसलजोणे उहमि विवक्रमपरिणामो । रोद्धट्टसुखं भावो, इमस्स पायं निरनुबन्धो ॥ २ ॥” (पंच. १.५०.५-६) गणनादारे जयन्यतस्त्वयो गणाः प्रतिपद्यन्ते, उत्कर्षतः शतसंख्याः, पूर्वप्रतिपन्ना जयन्त्यत् उत्कर्षतो वा शतशः, पुरुषगणनया जयन्त्यतः प्रतिपद्यमानाः सप्तविंशतिरुत्कर्षतः सहस्रं, पूर्वप्रतिपल्लकाः पुनर्जयन्त्यतः शतशः उत्कर्षतः सहस्रशः, आह च—“गणतो तित्तेव गणा जहन्न पडिवज्जि सयस उक्कोसा । उक्कोस जहन्न सयसोच्चिय पुषपडिवज्जो ॥ १ ॥ सुत्तावीस जहन्ना, सहस्समुक्कोसतो य पडिवज्जो । सयसो महाससो वा, पडिवज्ज जहन्न उक्कोसा ॥ २ ॥” (पंच. १.५२.४-५) अन्यच्च—यदा पूर्वप्रतिपन्नकल्पमध्यादेको निर्गच्छति अन्यः प्रविशति, तदोनप्रक्षेपे प्रतिपत्तौ कदाचिदेकोऽपि भवति पृथक्त्वं वा, पूर्वप्रतिपन्नोऽप्येवं भजनया कदाचिदेकः प्राप्यते पृथक्त्वं वा, उक्तं च—“पडिवज्जमाणं भयणाए होज एक्कोऽवि ऊणपक्खेवे । पुषपडिवज्जयावि य, भइया एक्को पुटुत्तं वा ॥ १ ॥” (पंच. १.५२.६) अभिग्रहद्वारं अभिग्रहात्तुर्विधाः, तद्यथा—द्रव्याभिग्रहाः क्षेत्राभिग्रहाः कालाभिग्रहाः भावाभिग्रहाश्च, एते चान्यत्र चर्चिता इति न भूयश्चर्यन्ते, तत्र परिहारविशुद्धिकस्यैतेऽभिग्रहा न भवन्ति, यस्मादेतस्य कल्प एव यथोदितरूपोऽभिग्रहो वर्तते, उक्तं च—“दघाईय अभिग्रह, विचित्तरूवा न होति पुण केई । एयस्स जाव कप्पो कप्पोच्चियऽभिग्रहो जेणं ॥ १ ॥ एयंमि गोयराई नियया नियमेण निरववादा य । तप्पालणं जिय परं एयस्स विसु-

द्विठाणं तु ॥ २ ॥" (पं. १५०९-११) प्रव्रज्याद्वारे नासावन्यं प्रब्रजयति कल्पस्थितिरेवेति कृत्वा, आह च- "पञ्चविंश-
 न एतो अत्र कल्पद्विद्वत्ति काज्जणं ।" (पं. १५१०) उपदेशं पुनर्यथाशक्ति प्रयच्छति, मुण्डापनाद्वारेऽपि नासावन्यं
 मुण्डयति, अथ प्रव्रज्यानन्तरं नियमतो मुण्डनमिति प्रव्रज्याग्रहणेनैव गृहीतमतः किमर्थमिदं पृथग्र द्वारं ? तदयुक्तं,
 प्रव्रज्यानन्तरं नियमतो मुण्डापनस्यासम्भवाद, अयोग्यस्य कथञ्चिदत्तायामपि प्रव्रज्यायां पुनरयोग्यतापरिज्ञाने मुण्डापना-
 ऽयोगात्, ततः पृथगिदं द्वारमिति । प्रायश्चित्तविधिद्वारे मनसाऽपि सूक्ष्ममव्यतिचारं प्राप्तस्य नियमतश्चतुर्गुरुकं प्राय-
 श्चित्तं, यतोऽस्य कल्प एकाग्रताप्रधानस्तत्तद्भङ्गे गुरुतरो दोष इति । कारणद्वारे-कारणं नाम आलम्बनं, तत्पुनः
 सुपरिशुद्धं ज्ञानादिकं, तच्चास्य न विद्यते येन तदाश्रित्यापचादपदसेविता स्यात्, एव हि सर्वत्र निरपेक्षः क्षिष्टकर्मक्षय-
 निमित्तं प्रारब्धमेव स्वं कल्पं यथोक्तविधिना समापयन् महात्मा वर्त्तते, उक्तं च- "कारणमालंबणमो तं पुणं नाणाइयं
 सुपरिसुद्धं । एयस्स तं न विज्झइ उच्चियंतप्साहणा पायं ॥ १ ॥ सद्यथ निर्ववइक्खो, आढत्तं चिय दढं समाणितो ।
 सुपरिसुद्धं । एयस्स तं न विज्झइ उच्चियंतप्साहणा पायं ॥ २ ॥ (पं. १५१७-८) " निष्प्रतिकर्मताद्वारे एव महात्मा निष्प्रतिक-
 यद्वइ एस महत्था, किलिद्धकम्मखयनिमित्तं ॥ २ ॥ (पं. १५१७-८) " निष्प्रतिकर्मताद्वारे एव महात्मा निष्प्रतिक-
 र्मशरीरोऽक्षिमलादिकमपि कदाचिन्नापनयति, न च प्राणान्तिकेऽपि समापतिते व्यसने द्वितीयपदमासेवते, उक्तं च-
 "निष्पण्डिकमत्तरीरो अच्छिमलाईवि नावणइ सया । पाणंतिएविय तहा वसणंमि न वट्टए वीए ॥ १ ॥ अप्पयहुत्तालो-
 यणयिसयातीतो उ होइ एसत्ति । अहवा सुहभावातो वहुणं एयंच्चिय इमस्स ॥ २ ॥ (पं. १५१९-२०) " भिक्षाद्वारे
 पथद्वारे च भिक्षा विहारकमत्थास्य तृतीयस्यां पौरुष्यां भवति, शेषासु च पौरुषीषु कायोत्सर्गो, निद्राऽपि चास्याल्पा द्रष्टव्या,

यदि पुनः कथमपि जह्वाग्लमस्य परिक्षीणं भवति तथाप्येवोऽविहरन्नपि महाभागो न द्वितीयपदमापद्यते, किन्तु तत्रैव यथाकल्पमात्मीययोगं विदधातीति, उक्तं च—“तइयाए पोरिसीए भिक्खाकालो विहारकालो उ । सेसासु उ उरसग्गो पायं अप्पा य निंदेति ॥ १ ॥ जंघावलंमि स्त्रीणे अविहरमाणो उ न वीअमावज्जे । तथेव अहाकप्पं कुणइ य जोगं महाभागो ॥ २ ॥” (पं. १५२१-२) एते च परिहारविशुद्धिका द्विविधाः, तद्यथा-इत्यरा यावत्कथिकाश्च, तत्र ये कल्पसमाप्त्यनन्तरं तमेव कल्पं गच्छं वा समुपयास्यन्ति ते इत्यराः, ये पुनः कल्पसमाप्त्यनन्तरमव्यवधानेन जिनकल्पं प्रतिपत्स्यन्ते ते यावत्कथिकाः, उक्तं च—“इत्तरिय येरकप्पे, जिणकप्पे आवकहियत्ति ।” (पं. १५२३) अत्र स्यविरकल्पमुपलक्षणं स्वकल्पे चेति द्रष्टव्यं, तत्रैत्यराणां कल्पप्रभावादेव देवमनुष्यतिर्यग्योनिककृता उपसर्गाः सद्योघातिनः आतङ्का अतीवाविपह्याश्चातीव वेदना न प्रादुष्यन्ति, यावत्कथिकानां पुनः सम्भवेयुरपि, ते हि जिनकल्पं प्रतिपत्स्यमाना जिनकल्पभावमनुविदधति, जिनकल्पिकानां चोपसर्गादयः सम्भवन्तीति, उक्तं च—“इत्तरियाणुवसग्गा आयंका वेयणा य न हवंति । आवकहियाण-भइया” इति ॥ (पं. १५२६) ‘सुहुमं तह संपरायं चे’ति ‘तथे’त्यानन्तर्ये गाथाभङ्गभयाद् व्यवहितस्योपन्यासः, सूक्ष्ममित्यनुस्वारोऽप्यलक्षणीकः, सूक्ष्मसम्परायं चतुर्थं चारित्रं, तत्र संपर्येति संसारमनेनेति सम्परायः—कपायोदयः सूक्ष्मो—लोभांशा-यदोपः सम्परायो यत्र तत् सूक्ष्मसम्परायं, तच्च द्विधा—विशुद्धयमानकं सङ्क्लृश्यमानकं च, तत्र विशुद्धयमानकं क्षपकश्रेणिमु-पदामश्रेणिं वा समारोहतः, सङ्क्लृश्यमानकं तूपशमश्रेणितः प्रच्यवमानस्य, उक्तं च—“सेहिं विलगतो तं विसुज्जमाणं ततो चयंतरस । तह संक्किलिरसमाणं परिणामयसेण विज्ञेयं ॥ १ ॥” (वि. १२७८) ‘ततो अ अहक्खाय’मित्यादि, ततश्च—सूक्ष्म-

सम्परायान्तरं 'अथाख्यातम्' अथशब्दो यथार्थे आह् अभिविधौ याथातथ्येन अभिविधिना च यत् ख्यातं—कथितम-
 क्पायं चारित्रमिति तत् अथाख्यातं, उक्तं च—“अहसदो जाहस्त्ये आडाभिविहीँ कदियमक्खायं । चरणमक्सायमु-
 दितं तमद्वक्खायं जहक्खायं ॥१॥” (वि. १२७९) यथाख्यातमिति द्वितीयं नाम, तस्यायमन्वयः—यथा सर्वस्मिन् जीवलोके
 ख्यातं—प्रसिद्धमक्पायं भवति चारित्रमिति तथैव यत् तद्यथाख्यातं, तथा चाह—ख्यातं—प्रसिद्धं सर्वस्मिन् जीव-
 लोके, यत् कथंभूतमित्याह—यच्चरित्या—आसेव्य शोभनं विहितम्—अनुष्ठानं येषां ते सुविहिताः—सुसाधयो ब्रजन्यजरामरं—न
 विद्यते जरा यत्र तदजरं न विद्यते प्राणी यत्र तदमरम्, अच्युत्ययो बाहुलकात्, अजरं च तदमरं च अजरामरं—
 मोक्षलक्षणं स्थानं, इदं च द्विधा—छाद्यस्थिकं कैवलिकं च, तत्र छाद्यस्थिकमुपशान्तमोहगुणस्थाने क्षीणमोहगुण-
 स्थानके वा, कैवलिकं सयोगिकैवल्यभवं अयोगिकैवल्यभवं च । इह सूक्ष्मसम्परायं यथाख्यातचारित्रं च उपशमक्षय-

लभ्यमतः कर्मोपशमक्रमप्रदर्शनार्थमाह—

अण-ईस-नपुंसि-स्थिविय-छकं च पुरिसवेयं च । दो दो एगंतरिण, सरिसे सरिसं उवसमेइ ॥ ११६ ॥

इह उपशमश्रेणिप्रारम्भको भवत्यप्रमत्तसंयत एव, अन्ये त्वविरतदेशविरतप्रमत्तसंयताप्रमत्तसंयतानामन्यतम इति,
 उपशमश्रेणिर्ययसाने त्वप्रमत्तसंयतप्रमत्तसंयतदेशविरताविरतानामन्यतमः, उक्तं च—“उवसामगसेढीए पट्टवगो अप्प-
 मत्तगिरतो उ । पल्लवसाणे सो वा होइ पमत्तो अविरतो वा ॥ १ ॥ अन्ने भणंति अविरयेदप्पमत्तापमत्तविरयाणं ।
 मत्तगणे पत्तिज्जइ टंसणसमणम्मि उ नियट्ठी ॥२॥ (वि. १२८५-६) स चैत्यमुपशमश्रेणिमारभते—‘अण’चि ‘अणरणे’त्यादि

यदि पुनः कथमपि जह्वाग्लमस्य परिक्षीणं भवति तथाप्येयोऽविहरन्नपि महाभागो न द्वितीयपदमापद्यते, किन्तु तत्रैव यथाकल्पमात्मीययोगं विदधातीति, उक्तं च—“तइयाए पोरिसीए भिक्खाकालो विहारकालो उ । सेसासु उ उरसगो पायं अण्णा य निदेति ॥ १ ॥ जंघावलंमि स्त्रीणे अविहरमाणो उ न वीअमावज्जे । तत्थेव अहाकप्पं कुणइ य जोगं महाभागो ॥ २ ॥” (पं. १५२१-२) एते च परिहारविशुद्धिका द्विविधाः, तद्यथा—इत्थरा यावत्कथिकाश्च, तत्र ये कल्पसमाप्त्यनन्तरं तमेव कल्पं गच्छं या समुपयास्यन्ति ते इत्थराः, ये पुनः कल्पसमाप्त्यनन्तरमव्यवधानेन जिनकल्पं प्रतिपत्स्यन्ते ते यावत्कथिकाः, उक्तं च—“इत्तरिय थेरकप्पे, जिणकप्पे आवकहियत्ति ।” (पं. १५२३) अत्र स्थविरकल्पमुपलक्षणं स्वकल्पे चेति द्रष्टव्यं, तत्रैत्थराणां कल्पप्रभावादेव देवमनुष्यतिर्यग्योनिककृता उपसर्गाः सद्योधातिनः आतङ्गा अतीवाचिषह्याश्चातीव वेदना न प्रावुष्यन्ति, यावत्कथिकानां पुनः सम्भवेयुरपि, ते हि जिनकल्पं प्रतिपत्स्यमाना जिनकल्पभावमनुविदधति, जिनकल्पिकानां चोपसर्गादयः सम्भवन्तीति, उक्तं च—“इत्तरियाणुवसग्गा आयंका वेयणा य न हवंति । आवकहियाण-भइया” इति ॥ (पं. १५२६) ‘सुहुमं तह संपरायं चे’ति ‘तथे’त्यानन्तर्ये गाथाभङ्गभयाद् व्यवहितस्योपन्यासः, सूक्ष्ममित्यनुस्वारोऽप्यलाक्षणिकः, सूक्ष्मसम्परायं चतुर्थं चारित्रं, तत्र संपर्येति संसारमनेनेति सम्परायः—कथायोदयः सूक्ष्मो—लोभांशा-वशेषः सम्परायो यत्र तत् सूक्ष्मसम्परायं, तच्च द्विधा—विशुद्ध्यमानकं सङ्क्लियमानकं च, तत्र विशुद्ध्यमानकं क्षपकश्रेणिमुपशमश्रेणिं वा समारोहतः, सङ्क्लियमानकं तूपशमश्रेणितः प्रच्यवमानस्य, उक्तं च—“सेट्ठिं विलगतो तं विसुज्झमाणं ततो चयंतरस । तह संकिल्लिरसमाणं परिणामवसेण विच्चेयं ॥ १ ॥” (वि. १२७८) ‘तत्तो अ अहक्खाय’मित्यादि, ततश्च—सूक्ष्म-

सम्परायान्तरं 'अथाख्यातम्' अथशब्दो यथार्थे आङ् अभिविधौ याथातथ्येन अभिविधिना च यत् ख्यातं—कथितम्—
 कपायं चारित्रमिति तत् अथाख्यातं, उक्तं च—“अहसदो जाहऽथे आडाभिविहीँ कहियमक्खायं । चरणमकसायमु-
 दितं तमहक्खायं जहक्खायं ॥१॥” (वि. १२७९) यथाख्यातमिति द्वितीयं नाम, तस्यायमन्वर्थः—यथा सर्वस्मिन् जीवलोके
 ख्यातं—प्रसिद्धमकपायं भवति चारित्रमिति तथैव यत् तद्यथाख्यातं, तथा चाह—ख्यातं—प्रसिद्धं सर्वस्मिन् जीव-
 लोके, यत् कथंभूतमित्याह—यद्यरित्या—आसेव्य शोभनं विहितम्—अनुष्ठानं येषां ते सुविहिताः—सुसाधयो व्रजन्यजरामरं—न
 विद्यते जरा यत्र तदजरं न चियते प्राणी यत्र तदमरम्, अचूप्रत्ययो बाहुलकात्, अजरं च तदमरं च अजरामरं—
 मोक्षलक्षणं स्थानं, इदं च द्विधा—छाद्वास्थिकमुपशान्तमोहगुणस्थानं क्षीणमोहगुण-
 स्थानके वा, कैवलिकं सयोगिकैवल्यभवं अयोगिकैवल्यभवं च । इह सुक्ष्मसम्परायं यथाख्यातचारित्रं च उपशमक्षय-

लभ्यमतः कर्मोपशमक्रमप्रदर्शनार्थमाह—

अण-वंस-नपुंसि-त्थीवेय-छफं च पुरिसवेयं च । दो दो एगंतरिए, सरिसे सरिसं उवसमेइ ॥ ११६ ॥
 इह उपशमश्रेणिप्रारम्भको भवत्यप्रमत्तसंयत एव, अन्ये त्वविरतदेशविरतप्रमत्तसंयताप्रमत्तसंयतानामन्यतम इति,
 उपशमश्रेणिर्यवसाने त्वप्रमत्तसंयतप्रमत्तसंयतदेशविरताविरतानामन्यतमः, उक्तं च—“उवसामगसेढीए पट्टवगो अप्प-
 मत्तविरतो उ । पज्जवसाणे सो वा होइ पमत्तो अविरतो वा ॥ १ ॥ अन्ने भणंति अविरयेदसपमत्तापमत्तविरयाणं ।
 अन्नयरो पडियज्जाइ दंसणसमणम्मि उ नियद्दी ॥२॥ (वि. १२८५-६) स चेत्थमुपशमश्रेणिमारभते—‘अण’त्ति ‘अणरणे’त्यादि

दण्डकथातुः, अणन्तीव-अविकलहेतुत्वेनासातवेद्यं नरकाद्यायुष्कं च शब्दयन्त्याकारयन्तीत्यणाः-आद्याः क्रोधादयश्च-
त्वारः कपायाः, अथवा 'पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् अण' इत्यनन्तानुबन्धिन इति द्रष्टव्यं, तत्रासौ प्रतिपत्ता
प्रशस्तेष्वध्ययसायेषु वर्त्तमानः प्रथमं युगपदन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण कालेनानन्तानुबन्धिनः क्रोधादीनुपशमयति, ततो दर्शनं
दर्शस्तं-दर्शनं, तच्च त्रिभिः, तद्यथा-मिथ्यादर्शनं सम्यग्मिथ्यादर्शनं सम्यग्दर्शनञ्च, एतानि त्रीण्यपि युगपदन्तर्मुहूर्त्त-
मात्रेणोपशमयति, एवं सर्वत्र युगपदुपशमकालोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाण एव द्रष्टव्यः, यदि पुरुषः प्रारम्भकः ततो 'नपुंस'स्ति
अनुदीर्णमपि नपुंसकवेदमन्तर्मुहूर्त्तेनोपशमयति, ततः स्त्रीवेदं, तदनन्तरं हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सालक्षणं हास्यपङ्कः
ततः पुरुषवेदम्, अथ स्त्रीप्रारम्भिका ततः प्रथमं नपुंसकवेदमुपशमयति, पश्चात् पुरुषवेदं तदनन्तरं हास्यादिपङ्कं अथ
नपुंसकः प्रारम्भकस्ततोऽसावनुदीर्णमपि प्रथमं स्त्रीवेदमुपशमयति ततः पुरुषं वेदं तदनन्तरं स्त्रीवेदम्, ततः हास्यादिपङ्कं
ततो नपुंसकवेदमिति, 'दो दो एगंतरिण' इत्यादि, इत ऊर्द्ध्वं दो द्वौ-क्रोधाद्यौ एकान्तरितौ-संज्वलनक्रोधान्तरितौ सहसौ-
क्रोधादितया परस्परं तुल्यौ सहसं युगपदेव प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तेनोपशमयति, एतदुक्तं भवति-अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानाव-
रणक्रोधाौ क्रोधदेन सहसौ युगपदन्तर्महर्त्तमात्रेणोपशमयति ततः

लभेदेनोपशमयति, तत एतेषां सङ्ख्येयानां खण्डानां यच्चरमं खण्डं तदसङ्ख्येयानि खण्डानि करोति, ततः समये समये
एकैकं खण्डमुपशमयति, इह दर्शनसप्तके उपशान्तेऽपूर्वकरणोऽनिवृत्तिवादो वाऽभिधीयते, स ज्ञानिवृत्तिवादस्तावद्
यावत् सङ्ख्येयान्तिमचरमखण्डं । ननूपशमश्रेणिप्रस्थापकोऽग्रमत्तसंयत एव 'उवसागमसेढीए पट्टवगो अप्पमत्तविरतो य' इति
वचनात्, अग्रमत्तसंयतश्च अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानवरणमिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वानामुपशमाद् भवति, अन्य-
था तेषामुदये सम्यक्त्वादिलाभायोगात्, तथा चाभिहितं प्राक्—'पढमेल्लुयाण उदये' इत्यादि, ततः कथमिदानीं तेषामु-
पशमो भण्यते ? इति, तदसत्, सम्यक् सिद्धान्तापरिज्ञानात्, पूर्वं हि तेषां क्षयोपशम एवासीत्, नोपशमः, इदानीं
तूपशमः क्रियते । ननु क्षयोपशमोऽप्युदिते कर्माशे क्षीणेऽनुदिते च उपशान्ते भवति, उपशमोऽपि चैरथंभूत एव, ततः
कोऽनयोः प्रतिविशेषो येनैयमुच्यते—पूर्वं क्षयोपशम आसीत् इदानीं तूपशमः क्रियते इति, उच्यते, इह क्षयोपशमे तदा-
वारकस्य कर्मणः प्रदेशतोऽनुभवोऽस्ति, उपशमे तु स न भवतीति प्रतिविशेषः, आह च भाष्यकृत्—“वेएइ संतकम्मं
खतोयसमिपसु नाणुभावं सो । उवसंतकसाओ पुण, वेएइ न संतकम्मं पि ॥१॥” (चि. १२९३) ननु यदि सत्यपि क्षयोपशमेऽन-
न्तानुबन्ध्यादिकपायमिथ्यात्वानां प्रदेशतोऽनुभवोऽस्ति तर्हि कथं न सम्यक्त्वादिगुणविघात उपजायते ? तदुदये ह्यवश्यं
सम्यक्त्वादिगुणलाभः सन्नप्यपगच्छति, यथा सास्वादनसम्यग्दृष्टेरिति, नैप दोषः, प्रदेशतोऽनुभवस्य मन्दानुभावत्वात्,
मन्दानुभावो ह्युदयो न स्वाचार्यगुणविघातमाधानुमलं, यथा चतुर्ज्ञानिनो मतिज्ञानावरणादीनां विपाकतोऽप्युदयः, तथा-
हि—मतिज्ञानावरणादिकं कर्म ध्रुवोदयं ध्रुवोदयत्वाच्चावश्यं सर्वदा विपाकतोऽनुभवनीयं, विपाकानुभावपेक्षयैव ध्रुवोद-

यत्वाभिधानात्, अथ च तत् सकलचतुर्ज्ञानिनो गौतमादेरिव न मत्यादिज्ञानविधातकृत् भवति, तदनुभवस्य मन्दानुभावत्वात्, तद्यदि विपाकतोऽप्यनुभूयमानं मन्दानुभावोदयत्वाच्च स्वाचार्यगुणविधाताय प्रभवति ततः प्रदेशतोऽनुभूयमानमनन्तानुबन्धादि सुतरां न प्रभविष्यति, तदुदयस्यातीव मन्दानुभावत्वाद्, आह च भाष्यकृत्—“किह दंसणाइघातो न होइ संजोयणाइ वेदयतो ? । मंदाणुभावयाए जहाणुभावंमिवि कहंचि ॥१॥ निच्चोदिणं पि जहा, सगलचण्णाणिणो तदावरणं । न विघाइ मंदयाए पएसकम्मं तहा नेयं ॥२॥” (वि. १२१७-८) इह सङ्खेयानि लोभखण्डानि उपशमयन् वादरसम्पराय उच्यते, चरमस्य तु सङ्खेयखण्डस्यासङ्खेयानि खण्डानि, प्रतिसमयमेकैकखण्डमुपशमन् सूक्ष्मसम्परायः ॥ तथा चाह—लोभाणू वेयंतो जो खलु उवसामओ व खवओ वा । सो सुहुमसंपराओ अहखाया ऊणओ किंचि ॥ ११७ ॥

लोभस्य—सङ्गलनलोभस्य अणून्—सङ्खेयतमस्य खण्डस्यासङ्खेयानि खण्डानि वेदयमानः—अनुभवन् उपशमकः क्षपको वा भवति, सोऽन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावत्सूक्ष्मसम्परायो भण्यते, अयं च यथाख्यातात्किञ्चिदून्, किमुक्तं भवति ?—सूक्ष्मसम्परायावस्थामन्तर्मुहूर्त्तमात्रकालमानानुभूय उपशमकनिर्घन्थो यथाख्यातचारित्री भविष्यतीति, इह यदि बद्धायुरुपशमश्रेणिप्रतिपन्नः श्रेणिमध्यगतगुणस्थानानुवर्त्ती उपशान्तमोहो वा भूत्वा कालं करोति तदा नियमेनानुत्तरसुरेष्टपद्यते, श्रेणिप्रतिपतितस्य तु कालकरणेऽनियमः, नानामतित्वेन नानास्थानगमनात्, अथाबद्धायुस्तां प्रतिपन्नः तद्यन्तर्मुहूर्त्तमुपशान्तमोहो भूत्वा नियमतः पुनरप्युदितकपायः कात्स्न्येन श्रेणिप्रतिलोममावर्त्सते, उक्तं च—“बद्धाऊ पडियन्नो सेढिगतो वा पसंतमोहो वा । जइ कुणइ कोइ कालं वच्चइ तोऽणुचरसुरेसुं ॥ १ ॥ अनिवद्धाऊ होवं

पसंतमोहो मुहुत्तमेत्तद्धं । उदितकसाजो नियमा नियत्तए सेद्धिपडिलोमं ॥ २ (वि. १३०३-४) ॥ तथा च एतदेव दुरन्त
कपायसामर्थ्यमुत्कीर्तयन्नाह—

उवसां उवणीया, गुणमहया जिणचरित्तसरिसंषि । पडिवायंति कसाया, किं पुण सेसे सरागत्ये ? ॥ ११८ ॥

उपशमनमुपशमः तम्, अपिशब्दात् क्षयोपशममपि, उपनीताः, केनेत्याह—गुणमहान् गुणमहान् तेन गुणमहता-
उपशमकेन, प्रतिपातयन्ति कपायाः संसारे, कम् । तमेवोपशमकं, कथम्भूतमित्याह—‘जिनचारित्रसदृशमपि’ जिनस्य-
केरलिनश्चारित्रेण कृत्या सदृशः—तुल्यो जिनचारित्रसदृशो, द्वयोरपि कपायोदयरहितचारित्रयुक्त्यात्, तमेवंभूतमपि
प्रतिपातयन्ति, किं पुनः शेषान् सरागस्थान् ? तान् सुतरां प्रतिपातयन्ति, अयोपशान्ताः सन्तः कपायाः कथं स्वस्वरूपमुप-
दर्शयन्ति ?, उच्यते, इह यथा भस्मच्छन्नोऽग्निः स्वरूपेणाद्यापि सत्त्वात् पवनादिसहकारिकारणान्तरमासाद्य पुनः स्वं स्वरू-
पमुपदर्शयति यथा वा अज्जनदुमो वनदवध्यामितोऽप्यंतः सारस्य अद्यापि सत्वेतत्त्वाद् उदकसेकादिकारणसामग्रीमवाप्य
पुनरपि अक्षुरप्युपपन्नप्रवालादिरूपं निजस्वरूपमुपदर्शयति एवमुपशान्ता अपि कपायाः स्वरूपेणाद्यापि सन्त इति तथाविधं
किञ्चित्तिमितमासाद्य स्वस्वरूपं प्रकटन्ति, ततोऽन्तर्मुहूर्त्तान्नियमेन प्रतिपत्तति, उक्तं च—“द्वद्वृत्तिमयं जणदुमो छारच्छन्ना-
गणिष पच्चयतो । दावेद् जह सरूवं तह स कसातोदयो भुज्जो ॥ ११” (वि. १३०७) प्रतिपत्तितश्च संसारं पर्यटति, तथाहि—स
तावद् तच्च एव निर्वर्णं न लभते, उत्कर्षतस्तु देशो न मर्द्धपुद्गलपरावर्त्तमपि संसारमनुवधाति, उक्तं च—“तेमि भवे

निर्वाणं न लभइ उकोसतो व संसारं । पोगलपरियट्ठं, देसूणं कोइ हिंइज्जा ॥ १ ॥” (वि. १३०८) यत एवं तीर्थकरो-
पदेशोऽत औपदेशिकं गाथाद्वयमाह—

जइ उवसंतकसातो लहइ अणंतं पुणोऽवि पडिवायं । न हु भे वीससियं थवेऽवि कसायसेसम्मि ॥ ११९ ॥
अणथोवं वणथोवं अग्गीयोवं कसायथोवं च । न हु भे वीससियं थवंपि नु तं वहुं होइ ॥ १२० ॥

यद्युपशान्तकपायोऽप्यनन्तं भूयोऽपि प्रतिपातं लभते ततः स्लोकेऽपि कपायशेषे ‘न हु’ नैव ‘भे’ भवद्विविंशसित-
व्यम्, अमुमेवार्थं सहष्टान्तं भावयति—‘अणथोव’मित्यादि, ऋणस्य स्लोकं ऋणस्लोकमग्निलोकं कपायस्लोकं च
दृष्ट्वा ‘न हु’ नैव भवद्विविंशसितव्यं, यतः स्लोकमपि तत्-ऋणादि बहु-प्रभृतं भवति, तथा चानेकदोषसम्भवः,
तथाहि-ऋणं प्रवर्द्धमानं गच्छता कालेनातिप्रभृतं सहासत्त्वमुपनयति, यथा वणिग्दुहितुः साधुभगिन्याः, व्रणश्च विस-
र्पन् अतिप्रभृतो भूत्वा स्लोककालेन मरणं, वह्निर्वातादिसामग्रीवशादतिप्रसरमधिरोहन् सर्वस्यापि ग्रामनगरादेर्दहि,
कपायाः पुनः प्रवर्द्धमाना भवमनन्तमिति, उक्तं च—“दासत्वं देइ अणं अचिरा मरणं वणो विसर्पन्तो । सबस्स दाहमग्गी
देति कसाया भवमणंतं ॥ १ ॥” (वि. १३११) उक्तमौपशमिकं चारित्रमिदानीं क्षायिकमाह, अथवा सूक्ष्मसम्पराययथाख्या-
तचारित्रे उपशमश्रेण्यङ्गीकरणेनोक्ते, सम्प्रति क्षपकश्रेण्यङ्गीकरणतः प्रतिपादयति—

अण-मिच्छ-मीस-सम्मं, अट्ठ नपुंसित्थिवेय-छक्कं च । पुमवेयं च खवेइ कोहार्हए य संजलणे ॥ १२१ ॥

इह यः क्षपकश्रेणिप्रस्थापकः सोऽवश्यं मनुष्यो वर्षाष्टकाच्चोपरि वर्तमान उत्तमसंहननशुद्धध्यानोप्येतमना अविरत-

सम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतानामन्यतमः, आह च—“पडिवत्तीए अविरयदेसपमत्तापमत्तचिरयार्णं । अजयर
पडिवज्जइ सुद्धस्साणोचगयचिचो ॥१॥” (वि. १३१४) केवलं यद्यप्रमत्तसंयतः पूर्ववित् ततः शुक्लध्यानोपगतः श्रेणिमारभते,
नोपस्तु धर्मध्यानोपगतः, तत्र क्षपकश्रेणिमारोहन् सं प्रथममनन्तानुबन्धिनश्चतुरोऽपि क्रोधादीनम्सुहृत्सेन युगपत् क्षप-
यति, तदनन्तरं तु मिथ्यात्वे प्रक्षिप्य मिथ्यात्वं सहैव तेन युगपत् क्षपयति, यथा ह्यतिसम्भृतो दवानलः खल्वर्द्ध-
दग्धेन एवेन्धनान्तरमासाद्य लभयमपि दहति, एवमसाधपि क्षपकस्तीव्रशुभपरिणामत्वादवशेयमन्यत्र प्रक्षिप्य क्षपयति,
तदनन्तरं तथैव सम्यग्मिथ्यात्वं तदनन्तरमेव च सम्यक्त्वम्, इह यदि वद्धायुः क्षपकश्रेणिमारभते अनन्तानुबन्धि-
यानन्तरं च मरणसम्भवतो व्युपरमते ततः कदाचिन्मिथ्यादर्शनोदयात् भूयोऽप्यनन्तानुबन्धिन उपचिनोति, तद्धी-
जस्य मिथ्यात्वस्यापिनाशात्, क्षीणमिथ्यादर्शनस्तु न उपचिनोति, बीजाभावात्, क्षीणसप्तकस्त्वप्रतिपतितपरिणामो-
ऽयदयं त्रिदशेषु मध्ये समुत्पद्यते, प्रतिपतितपरिणामस्तु नानोमतिसम्भवात् यथापरिणामं सर्वगतिभाग् भवति, उक्तं
च—“वद्धाऊ पडिवन्नो, पढमकसायक्खए जइ मरेज्जा । तां सिच्छत्तोदयत्तो चिणिज्ज भूतो न खीणंमि ॥ १ ॥ तंमि मत्तो
जाइ विर्यं तत्परिणामो य सत्तए खीणे । उवरयंपरिणामो पुण्ण पच्छा नाणांमइगइओ ॥ २ ॥” (वि. १३१६-७) वद्धायुः
कोऽपि यदि तदानीं कालं न करोति तथापि सप्तके क्षीणे नियमादवतिष्ठते, न चारित्रमोहक्षपणाय यत्नमादधाति, आह
च—“वद्धाऊ पडिवन्नो नियमां खीणंमि सत्तए ठाप ।” अत्राह—ननु यदि दर्शनत्रिकमपि क्षयमुपनीतं ततः किमसौ सम्य-
ग्दृष्टिरुत्तासम्यग्दृष्टिः १, उच्यते, सम्यग्दर्शनाभावे सम्यग्दृष्टित्वमनुपपन्नमिति चेत्, तदसद्, अभिप्रा-

यापरिज्ञानात्, इह निमर्दनीकृतमदनकोद्रकल्पा अपगतमिथ्यात्वभावा मिथ्यात्वपुद्गला एव यत् सम्यग्दर्शनं तदेव क्षीणं, यत्पुनरात्मपरिणतिस्वभावं तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणं सम्यग्दर्शनं तन्न क्षीणम्, अपि च-तदतीव श्रद्धणशुद्धाभ्रपटलविगमेन मनुष्यस्य दृष्टिरिव शुद्धजलानुगतं शुद्धं वस्त्रमिव वा जलक्षये विशुद्धतरस्वरूपं भवति, आह च—“स्त्रीणंमिदंसणत्तिप किं होइ ततो तिदंसणातीतो ? । भणइ सम्मदिट्ठी सम्मत्तखए कुतो सम्मं ? ॥ १ ॥ निबलियमयणकोइवरुवं मिच्छत्तमेव सम्मत्तं । स्त्रीणं न उ जो भायो सहहणालक्खणो तस्स ॥ २ ॥ सो तस्स विसुद्धयरो जायइ सम्मत्तपुगालक्खयए । दिट्ठिब सण्हसुद्धभ्रपडलविगमे मणूसस्स ॥ ३ ॥ जह सुद्धजलानुगयं वत्थं सुद्धं जलक्खए सुतरं । सम्मत्तसुद्धयोगलपरिक्खए दंसणं एवं ॥ ४ ॥” (वि. १३१८-२१) यदि पुनरवज्जायुः क्षपकश्रेणिमारभते ततः सप्तके क्षीणे नियमादनुपरतपरिणाम एव चारित्रमोहक्षपणाय यत्नमारभते, यदाह—“इयरो अणुवरतो चिय, सयलं सेढिं समाणेइ ।” तत्क्षपणक्रमश्चायं-सम्यक्त्यस्य क्षपितशेषेऽवतिष्ठमान एवाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानारणकपायाष्टकं समकमेव क्षपयितुमारभते, एतेषु चार्द्धक्षपितेऽव्यन्याः षोडश प्रकृतीः क्षपयति, तत्प्रतिपादकमिदं गाथाद्वयम्—

गइआणुपुवि दो दो जाती नामं च जाव चउरिदी । आयावं उज्जीयं, थावरनामं च सुहुमं ॥ १२२ ॥

साहारमप्पजत्तं निहानिदं च पयलपयलं च । धीणं खवेइ ताहे अवसेसं जं च अट्टण्हं ॥ १२३ ॥

गतिश्च आनुपूर्वी च गत्यानुपूर्व्यौ द्वे द्वे, तद्यथा-नरकगतिनाम नरकानुपूर्वीनाम तिर्यग्गतिनाम तिर्यगानुपूर्वीनाम, तथा जातिनाम एकेन्द्रियादिजातिनाम यावच्चतुरिन्द्रियाः, किमुक्तं भवति ?—एकेन्द्रियजातिनाम द्वीन्द्रियजा-

तिनाम् त्रीन्द्रियजातिनाम् चतुरिन्द्रियजातिनाम् इति, चः समुच्चये, तथा आतपनाम् उद्योतनाम् स्थावरनाम् सूक्ष्मनाम्
साधारणनाम् अपर्याप्तकनाम् निद्रानिद्रां प्रचलाप्रचलां रत्यानां च, एताश्च षोडशापि कर्मप्रकृतीः क्षपयित्वा तदन-
न्तरे यदृशानां कयायाणां शेषं तत् क्षपयति, सर्वमिदमन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण, ततो नपुंसकवेदं ततः स्त्रीवेदं ततो हास्यादिषट्कं,
ततः पुरुषवेदस्य खण्डत्रयं कृत्वा खण्डद्वयं युगपत् क्षपयति, तृतीयं तु खण्डं सञ्जलनक्रोधे प्रक्षिपति, पुरुषे प्रतिपत्त्यर्थं
क्रमः, नपुंसकादौ प्रतिपत्त्युपशमश्रेणिन्यायो वक्तव्यः, ततः क्रोधादीन् चतुरः संज्वलनान् प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण
क्षपयति, क्षपणं चैषां खण्डत्रयादिकरणक्रमेण पुरुषवेदवत् वाच्यं, क्रोधसत्कं च तृतीयं खण्डं माने प्रक्षिपति,
मानसत्कं मायायां मायासत्कं लोभे, क्षपणकालश्च प्रत्येकं सर्वत्रान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणो मन्तव्यः, श्रेणिरपि सर्वा अन्तर्मुहूर्त्त-
माना, एकस्मिन्पञ्चान्तर्मुहूर्त्ते लघुतराणामन्तर्मुहूर्त्तानामसङ्ख्येयानां भावात्, लोभस्य तु चरमं तृतीयं खण्डं सङ्ख्येयानि
खण्डानि करोति, तानि च खण्डानि पृथक् पृथक् कालभेदेन क्षपयति, तेषामपि च सङ्ख्याततमं चरमं खण्डमसङ्ख्येयानि
खण्डानि करोति, तानि तु समये समये एकैकशः क्षपयति । इह च क्षीणदर्शनसप्तको निवृत्तिवादर उच्यते, तत ऊर्ध्व-
मनिवृत्तिवादरो यावत् सङ्ख्याततमं चरमं लोभखण्डं, तत ऊर्ध्वमसङ्ख्येयानि लोभखण्डानि प्रतिसमयमेकैकं क्षपयन्
सूक्ष्मसम्परायो यावच्चरमलोभांशक्षयः, अत ऊर्ध्वं यथाख्यातचारित्री भवति, उक्तं च—“दंसणमोहस्त्ववणे, नियद्वि
अनियद्विवादरो परतो । जाव उ सेसो संजलणलोभमसंखेजभागोत्ति ॥१॥ तदसंखेजयभागं समये समये खवेइ एकेकं ।
एव च सुहुमसरागो लोभाणू जाव इक्कोडवि ॥ २ ॥ (वि. १३३०-१)” स च महासमुद्रप्रतरणपरिश्रान्तवत् मोहसागरं

तीर्त्त्रा अनाभोगनिर्वर्तितेन करणेन विश्राम्यति, ततः छद्वास्थवीतरागत्वद्विचरमसमययोः प्रथमे समये निद्राप्र-
चले क्षपयति चरमसमये पञ्चविधं ज्ञानावरणं चतुर्विधं दर्शनावरणं पञ्चविधमन्तरायमिति चतुर्दश प्रकृतीयुगपत्
क्षपयित्वा अनन्तरसमये केवलज्ञानं चोत्पादयति, आह च चूर्णिकृत-“जं संखेज्जइमं लोभरस
खंडं तं असंखेजे भागे करेइ, तेवि कमेण खवेइ, तत्थ खवओ सुहुमसंपराओ, जाहे तंपि खविअं होइ
ताहे खवगनियंठो लब्भइ, इत्थंतरा वीसमइ अणाभोगनिवृत्तिपणं करणोवाएणं, जहा कोइ महासमुद्धं तरिऊण
जाहे अणेण थाहो लब्धो हवइ ताहे अंतोमुहुत्तं अच्छिऊण सेसं तरइ, एवं सो अणेगभवसंचियं कम्मं खविऊण ताहे
मुहुत्तंतरं आसत्थो, एत्थंतरे जाव अच्छइ ताहे नियंठो लब्भइ जाव दोहिं समएहिं सेसेहिं केवलनाणं उप्पज्जिस्सइत्ति
ताहे जो एगो समओ तत्थ निदं पयलं च खवेइ, जो चरमसमयो तत्थ पंचविहं नाणावरणिज्जं चउद्धिहं दरिस्सणावर-
णिज्जं पंचविहमंतरायं एताओ चउदइस कम्मपगडीओ जुगवं खवित्ता अणंतं केवलनाणं दंसणं उप्पाडेइ” इति, भाव्यकारो-
ऽप्याह-“खीणे खवगनियंठो, वीसमए मोहसागरं तरिउं । अंतोमुहुत्तमुदहिं, तरिउं थाहे जहा पुरिसो ॥ १ ॥ छउमत्थ-
कालदुचरमसमए निदं खवेइ पयलं च । चरमे केवललाभो, खीणावरणंतरायरस ॥ २ ॥ (वि. १३३२-३)” इह चरमे
समये क्षीणावरणान्तरायस्य-क्षीणज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तरायपञ्चकस्यानन्तरसमये केवललाभ इति प्रति-
पत्तव्यम्, अन्ये त्वेवमभिदधति-द्विचरमे समये क्षीणमोहो निद्रां प्रचलां च क्षपयति, नाम्नश्चेमाः प्रकृतीस्तद्यथा-
देवगतिदेवानुपूव्या वैक्रियद्विकं प्रथमवर्जानि पञ्च संहननानि उदितवर्जानि पञ्च संस्थानानि आहारकनाम तीर्थकर-

नाम च यद्यस्यातीर्यकरः प्रतिपत्ता इति, अत्रार्थे च तन्मतेन तिस्रोऽन्यकर्तृका इमा गाथाः—“वीसमिऊण नियंठो दोहि
 उ समणहिं केवले सेसे। पढमं निद्धं पयलं नामस्स इमाउ पयडीतो ॥ १ ॥ देवगइआणुपुवी वेडधियसंघयणपढमवज्जाइ ।
 अन्नयरं संठाणं तित्थयराहारनामं च ॥ २ ॥ चरमे नाणावरणं पंचविहं दंसणं चउविकप्पं । पंचविहमंतरायं खवइत्ता
 केवली इोइ ॥ ३ ॥” एतच्च मतमसमीचीनं, चूर्णिकृतो भाष्यकृतः सर्वेषां च कर्मग्रन्थकाराणामसम्मतत्वात्, केवलं
 वृत्तिकृता केनाप्यभिप्रायेण लिखितमिति, सूत्रेऽप्येता गाथाः प्रवाहपतिताः, नियुक्तिकारकृतास्वेता न भवन्ति, नूणौ
 भाष्ये चार्ग्रहणादिति, उत्पन्नकेवलज्ञानकेवलदर्शनश्च भगवान् सर्वं वस्तु जानाति ॥ तथा चाह नियुक्तिकारः—

संभिन्नं पासंतो लोगमलोगं च सद्यओ सधं । तं नत्थि जं न पासइ भूयं भयं भचिस्सं च ॥ १२४ ॥

सम्—एकीभायेन भिन्नं संभिन्नं, यथा वहिस्तथा मध्येऽपीत्यर्थः, अथवा द्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणं सर्वमपि ज्ञेयं विप-
 यत्वेन दर्शनीयं, तत्र संभिन्नमिति द्रव्यं विशेष्यं सूचितं, कालभावौ तद्विशेषकौ, कालभावौ हि-द्रव्यस्य पर्यायौ, तत-
 स्ताभ्यां समन्ताद्भिन्नं द्रव्यमिति संभिन्नग्रहणेन त्रितयमपि सूचितम्, एतत्पश्यन्—उपलभमानो लोकं—धर्माद्याधारभूतं
 क्षेत्रमलोकं च—तद्विपरीतं क्षेत्रम्, अनेन क्षेत्रं प्रतिपादितम्, एतावदेव चतुर्विधं ज्ञेयं, नान्यदिति, किमेकया दिशा पश्य-
 न्नित्याह—सर्वतः—सर्वासु दिक्षु, तास्वपि किं कियदपि द्रव्यादि उत नेत्याह—‘सर्व’ निरवशेषं, अमुमेवार्थं स्पष्टयन्नाह—

१ नियुक्तीनां सर्वासां चूर्ण्योदावमहात् न युक्तमिदं, क्षपकोपशमकते प्रकृते मोहमाश्रित्येति न नागविचारश्रृण्वयोदो, मतभेदस्तु नासं-
 भवीति ता गाथा वृत्ती व्याख्याताः

तन्नास्ति किमपि ज्ञेयं भूतम्-अतीतं भवतीति भव्यं-वर्त्तमानं भविष्यच्च यन्न पश्यति केवलीति, इत्थं तावदुपोद्घात-
निर्युक्तौ प्रसूतायां प्रसङ्गतौ यदुक्तम् 'तपोनियमज्ञानवृक्षमारूढः केवली'ति अयमसौ केवली निदर्शितः, एतस्मात्
सामायिकादिश्रुतमाचार्यपारम्पर्येणायातम्, एतस्माच्च जिनप्रवचनप्रसूतिरित्यादि, सर्वं प्रासङ्गिकं निर्युक्तिसमुत्थानप्रसङ्गे-
नोक्तं, साम्प्रतमपिच केयं जिनप्रवचनोत्पत्तिः? कियदभिधानं चेदं जिनप्रवचनं? को वाऽस्याभिधानविभागः? इत्येतत्
प्रासङ्गिकशेषं शेषद्वारसंग्रहं चाभिधित्सुराह--

जिणपवयणलुप्पत्ती पवयणएगट्ठिया विभागो ष । द्वारविहीय नयविही वक्खाणविहीय अणुओगो ॥ १२६ ॥

इह जिनप्रवचनोत्पत्तिः प्रवचनैकार्थिकानि एकार्थिकविभागश्चेति त्रितयमपि प्रसङ्गशेषं, द्वाराणि-उद्देशनिर्देशादीनि
तेषां विधिः-प्ररूपणं द्वारविधिः, अयमुपोद्घातोऽभिधीयते, नयविधिस्तूपक्रमादीनां मूलानुयोगद्वाराणां चतुर्थमनुयो-
गद्वारं, तथा व्याख्यानस्य विधिव्याख्यानविधिः-शिष्याचार्यपरीक्षाभिधानम्, अनुयोगः-सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिः सूत्रानुग-
मश्चेति समुदायार्थः । आह-चतुर्थमनुयोगद्वारं नयविधिमभिधाय पुनस्तृतीयानुयोगद्वाराख्यानुयोगाभिधानं किमर्थम्?,
उच्यते, नयानुगमयोः सहचरभावप्रदर्शनार्थं, तथाहि-नयानुगमौ प्रतिसूत्रं युगपदनुगच्छतः, नयमतश्च न्यस्यानुगमस्त्व-
भावात्, यदि युगपन्नयानुगमौ गच्छतस्तर्ह्येतदुपन्यासोऽपि युगपदेवास्तु, किमर्थमनुयोगद्वारचतुष्टयोपन्यासे नयानामन्वे
उपन्यासः?, उच्यते, युगपद्वक्तुमशक्यत्वाद्, आह च मूलटीकाकृत्-"अनुयोगद्वारचतुष्टयोपन्यासे तु नया-
नामन्तेऽभिधानं युगपद्वक्तुमशक्यत्वा"दिति । अपरस्त्वाह-चतुरनुयोगद्वारात्मकं शास्त्रं, ततश्चतुरनुयोगद्वारातिरिक्तस्य

व्याख्यानविधेरुपन्यासो निरर्थकः, तदयुक्तम्, अनुगमाद्गतया निरर्थकत्वायोगात्, अनुगमाद्गता च व्याख्याङ्गत्वादिति, तत्र जिनप्रवचनोत्तिर्निर्युक्तिसमुत्थानप्रसङ्गतोऽभिहितः, अर्हद्वचनत्वात् प्रवचनस्य, आह च 'सुयमिह जिणस्पवयणं तत्सुगच्छी पसंगतोऽभिहिया' इति ॥ सम्प्रति प्रवचनैकार्थिकानि तद्विभागं च प्रतिपादयन्नाह—(ग्रन्थाग्रं ५०००)

एगद्वट्टियाणि तिमि उ पवयण सुत्तं तहेच अत्थो य । एक्केस्स य एत्तो नामा एगट्टिया पंच ॥ १२६ ॥

एकोऽर्थो येषां तान्येकार्थिकानि त्रीण्येव, कानि पुनस्तानीत्यत आह—प्रवचनम्—उक्तशब्दार्थं सूचनारसूत्रं अर्थते इत्यर्थः—अभिधेयं, चः समुच्चये, अत ऊर्ध्वं एकैकस्य—प्रवचनस्य सूत्रस्य अर्थस्य च नामान्येकार्थिकानि पञ्च, इह प्रवचनं सामान्यं श्रुतज्ञानं, सूत्रार्थो तु तद्विघोषो, उक्तं च—“अमिह पगयं पसरथं पहाणवयणं च पवयणं तं च । सामन्नं सुयनाणं पितोसतो सुत्तमत्थो य ॥ १ ॥ (वि. १३६७)” आह—सूत्रार्थयोः प्रवचनेन सहैकार्यता युक्ता, तयोस्तद्विषयत्वात्, सूत्रार्थो च परस्परविभिन्नो, तथाहि—सूत्रं व्याख्येयमर्थस्तु तद्व्याख्यानमिति, अथवा त्रयाणामप्येषां भिन्नार्थैरेव युक्त्युपपन्ना, प्रत्येकमेकार्थिकविभागसन्नाधात्, घटपटशकटवद्, अन्यथा एकार्थतायां सत्यां भेदेनैकार्थिकाभिधानमयुक्तं, घटकुम्भयो-रिषेति, अत्रोच्यते, इह यथा मुकुलविकसितयोः पद्मविघोषयोः सङ्कोचविकाशरूपपर्यायभेदेऽपि कमलसामान्यरूपत्वेना-भेदः तथा सूत्रार्थयोरेव प्रवचनापेक्षया परस्परतद्वाभेदः, तथाहि—अविवृतं मुकुलतुल्यं सूत्रं, तदेव विवृतं प्रवोधितं विक-यकटपमर्थः, प्रवचनं तूभयमपि, यथा च तेषां कमलसङ्कोचविकाशानामेकार्थिकविभाग उपलभ्यते, कमलमरविन्दं पद्मज-मित्यादि पद्मेकार्थिकानि तथा मुकुलं वृतं सङ्कुचितमित्यादीनि मुकुलेकार्थिकानि तथा विकचं फुलं विवृद्धमित्यादीनि

विकसितैकार्थिकानि, तथा प्रवचनसूत्रार्थानामपि पद्ममुकुलविकसितकल्पानामेकार्थिकविभागो न विरुद्ध इति, अथवा अन्यथा व्याख्यायते—एकार्थिकानि त्रीण्येवाश्रित्य वक्तव्यानि, तद्यथा—प्रवचनमेकार्थिकगोचरस्तथा सूत्रमर्थश्च, शेषं पूर्ववत्, आह—यद्येवं द्वारगाथायां यदुक्तं प्रवचनैकार्थिकानि इति तद् व्याहन्यते, सूत्रार्थयोरप्येकार्थिकाभिधानात्, नैष दोषः, प्रवचनस्य सामान्यविशेषरूपतया सूत्रार्थयोरपि प्रवचनविशेषरूपत्वेन प्रवचनत्वोपपत्तेः, आह—यद्येवं तर्हि विभागश्चेति पृथग्द्वाराभिधानमनर्थकं, तदसम्भूतं, विभागश्चेति किमुक्तं भवति ?—नाविशेषेण सामान्यविशेषरूपस्य प्रवचनस्य पञ्चदशैकार्थिकानीति, किं तर्हि ?—विभागश्च वक्तव्यः, विशेषगोचराभिधानपर्यायाणां सामान्यगोचराभिधानपर्यायित्वानुपपत्तेः, नहि चूतसहकारादयो वृक्षादिशब्दपर्याया भवन्ति, लोके तथा व्यवहाराभावादिति ॥ तत्र प्रवचनसूत्रयोस्तावत् पञ्च पञ्च एकार्थिकान्याह—

सुयधम्म तित्थ मग्गो पावयणं पवयणं च एगट्ठा । सुत्तं तंतं गंथो पाढो सत्थं च एगट्ठा ॥ १२७ ॥

श्रुतस्य धर्मः—स्वभावः श्रुतधर्मः, श्रुतस्य बोधस्वभावात् श्रुतस्य धर्मो बोधो बोद्धव्यः, अथवा श्रुतं च तत् धर्मश्च सुगतिधारणात् श्रुतधर्मः, यदिवा जीवपर्यायत्वात् श्रुतस्य श्रुतं च तत् धर्मः श्रुतधर्मः, उक्तं च—“बोहो सुयरस धम्मो, सुयं व धम्मो स जीवपज्जातो । सुगईए संजमंमि य धरणातो वा सुयं धम्मो ॥१॥” (वि. १३७९) तथा तीर्यते संसारसमुद्रोऽनेनेति तीर्थं, तच्च सङ्घ इत्युक्तम्, इहतु तदुपयोगानन्यत्वात् प्रवचनं तीर्थमुच्यते, आह च—“तित्थंति पुब्बभणियं, संघो जौ नाणचरणसंघातो । इह पवयणंपि तित्थं, तत्तोऽणत्थंतरं जेण ॥ १॥” (वि. १३८०) तथा मृज्यते—शोधयतेऽनेनात्मा इति

मार्गः मार्गणं वा मार्गः, शिवस्थान्वेषणमिति भावः, उक्तं च—“मज्झिम्भसोहिज्झइ, जेणत्ता पवयणं तओ मग्गो । अहवा सिचरस मग्गो, मग्गणमन्नेसणं पंथो ॥१॥” (वि. १३८१) इति, तथा प्रगतमभिविधिना जीवादियु पदार्थेषु वचनं प्रावचनं, प्रवचनमुक्तशब्दार्थम्, उक्तानि पञ्च प्रवचनैकार्थिकानि, सम्प्रति पञ्च सूत्रैकार्थिकान्याह—‘सुत्त’मित्यादि, सूचनात् सूत्रं, तन्यतेऽनेन अस्मादस्मिन्निति वा तन्त्रं ग्रन्थ्यतेऽनेन अस्मादस्मिन्निति वा अर्थ इति ग्रन्थः, ग्रन्थ्यते इति वा ग्रन्थः, पठनं पाठः पठ्यते वा तदिति पाठः, पठ्यते-व्यक्तं क्रियतेऽनेन अस्मादस्मिन्नभिधेयमिति वा पाठः, तथा शिष्यतेऽनेनास्मादस्मिन्निति वा ज्ञेयमात्मा वा इति शास्त्रम्, एकार्थिकानीति पुनरभिधानं सामान्यविशेषयोः कथञ्चिद्वेदव्यापनार्थमिति । अथ अर्थैकार्थिकानि वक्तव्यानि, तत्र अर्थो व्याख्यानमनुयोग इत्यनर्थान्तरम्, अतोऽनुयोगैकार्थिकानि विभणिपुराह—अणुओगो य निओगो, भास चिभासा य वत्तियं चैव । एए अणुओगस्स उ, नामा एगट्ठिया पंच ॥ १२८ ॥

सूत्रस्थार्थेन सहानुकूलं योजनमनुयोगः अथवाऽभिधेये व्यापारः सूत्रस्य योगः अनुकूलोऽनुरूपो वा योगोऽनुयोगः, यथा घटशब्देन घटस्य प्रतिपादनमिति, उक्तं च—“अनुयोजणमणुजोगो सुयस्स नियएण जमभिधेएणं । वावारो वा जोगो, जो अणुरूपोऽणुकूलो वा ॥१॥” (वि. १३८६) तथा नियतो निश्चितो वा योगः—सम्बन्धो नियोगः, यथा घटशब्देन घटस्यैव प्रतिपादनं न पटादेरिति, तथा भाषणं भाषा व्यक्तीकरणमित्यर्थः, यथा घटनात् घटः, चेष्टायानर्थो घट इति, तथा विविधा भाषा विभाषा-पर्यायशब्दैः स्वरूपकथनं यथा घटः कुटः कुम्भ इति, वार्त्तिकं त्वशेषपर्यायकथनमिति, एतान्यनुयोगस्य नामान्यैकार्थिकानि पञ्च, एए गाथासमुदायार्थोऽवयवार्थं तु प्रतिद्वारं वक्ष्यति, तत्र यद्यपि

प्रवचनादीनामेकार्थिकाभिधानप्रक्रमस्तथाप्यनुयोगस्यानुयोगादीनामेकार्थिकानां भेदोपन्यासेनान्वाख्यानमर्थगरीयस्त्वख्यापनार्थम्, उक्तं च-“सुप्तहरा अत्यहरो अत्यहरो होइ तनुभयधरो च ।” इत्यादि, तत्रानुयोगाख्यप्रथमद्वारस्वरूपं व्याचिख्यासुराह-

नामं ठवणा दर्विण, खित्ते काले वयण-भावे य । एसो अणुओगस्सा, निक्खेवो होइ सत्तविहो ॥ १८९ ॥

नामानुयोगो यस्य जीवादेरनुयोग इति नाम क्रियते, नाम्नो वा अनुयोगो नामानुयोगो-नामव्याख्या, यदिवा नाम्ना-
ऽनुरूपो योगो नामानुयोगः, उक्तं च-“नामस्त जोऽणुयोगो, अहया जस्ताभिहाणमणुयोगो । नामेण च जो जोगो जोगो
नामाणजोगो सो ॥ १ ॥” (वि. १३८९) स्थापना-अक्षनिक्षेपादिरूपा, तत्र योऽनुयोगं कुर्वन् स्थाप्यते सोऽनुयोगानुद्रोगवतो-
रभेदोपचारात् स्थापनानुयोगः, स्थापना चासावनुयोगश्च स्थापनानुयोगः, यदिवा स्थापनाया अनुयोगो-व्याख्या स्थाप-
नानुयोगः अथवा यः स्थापनाया अनुकूलो योगः-सम्बन्धः, किमुक्तं भवति ?-यस्य स्थापना स्थाप्यमाना देवकालाद्य-
पेक्षया युक्ता प्रतिभासते इति स स्थापनानुयोगः, उक्तं च-“ठवणाए जोऽणुयोगोऽणुयोग इति वा ठवेअए अं तु ।
जा वेह जस्त ठवणा जोगा ठवणाणजोगो सो ॥ १ ॥” द्रव्यानुयोगो द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आग-
मतोऽनुयोगपदार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, ‘अनुपयोगो द्रव्य’मिति वचनात्, नोआगमतस्त्रिधा, तद्यथा-शरीरद्रव्या-
नुयोगो भव्यशरीरद्रव्यानुयोगस्तद्द्रव्यतिरिक्तश्च, तत्र शरीरभव्यशरीरे प्रसिद्धे, तद्द्रव्यतिरिक्तस्त्वनेकधा-द्रव्यस्य
द्रव्याणां द्रव्येण द्रव्यैर्द्रव्ये द्रव्येषु वा अनुयोगो द्रव्यानुयोगः, एवं क्षेत्रादिष्वपि बहुभेदयोजना कार्या, तत्र द्रव्यस्यानुयोगो

द्विधा, तद्यथा-जीवद्रव्यस्यानुयोगोऽजीवद्रव्यस्यानुयोगश्च, एकैकोऽपि चतुर्धा, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, उक्तं च-“दयस्स उ अणुयोगो, जीवद्वयस्स वा अजीवस्स। एकेकंमि य एत्तो, हवंति दद्याइया चउत्तो ॥ १ ॥” (वि. १३९३) तत्र द्रव्यतो जीव एकं द्रव्यं क्षेत्रतोऽसह्येयप्रदेशावगाढः कालतोऽनाद्यपर्यवसितः भावतोऽनन्तज्ञानानन्तदर्शनचारित्र-देशचारित्राचारिणारुल्लुप्यायवान्, एष जीवद्रव्यस्य द्रव्यादिभेदाच्चतुर्द्धाऽनुयोगः, अजीवद्रव्याणि परमाण्वादीनि, तत्राजीवद्रव्यस्य द्रव्यादिभेदाच्चतुर्द्धाऽनुयोग एवं-द्रव्यतः परमाणुरेकं द्रव्यं क्षेत्रतो एकप्रदेशावगाढः कालतो जयन्ये-नैकं समयं द्वौ वा उक्तर्पितस्त्वसह्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिणीर्यावत् भावतस्त्वेकरस एकवर्ण एकगन्धो द्विरपक्ष इति, एतेषां स्वस्थानेऽनन्ता रसादिपर्याया एकगुणतिकादिभेदेन द्रष्टव्याः, एवं व्यणुकादीनामपि अनन्ताणुकरकन्धावसानानां स्वरूपं द्रष्टव्यम् । उक्तो द्रव्यस्यानुयोगः, साम्प्रतं द्रव्याणामनुयोगोऽभिधीयते, सोऽपि द्विधा-जीवद्रव्याणामजीवद्र-व्याणां च, एकैकोऽपि चतुर्धा, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र अनन्तानि जीवद्रव्याणि इति द्रव्यतः, जीवद्रव्याणि सर्वलोकापन्नानीति क्षेत्रतः, अनाद्यनिधनानि जीवद्रव्याणि इति कालतः, तथा अनन्तानि परमाण्वादी-न्यजीवद्रव्याणि इति द्रव्यतः तानि समस्तलोकाश्रितानीति क्षेत्रतः तत्तत्सामग्रीयद्वात् तथा २. सादिपर्यवसानानि अनाद्यनिधनानि धर्मास्तिकायादिनीति वा कालतः, भावतोऽनुयोगो जीवद्रव्याणामजीवद्रव्याणां च यथा प्रज्ञापनायां, तथा च तत्र सूत्रम्-“कइविहा णं भंते ! पज्जवा पन्नत्ता, तंजहा-जीवपज्जवा य अजीव-पज्जवा य, जीवपज्जवा णं भंते ! किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता ?, गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता, पय-

मजीवपञ्जवावि अणंता”इत्यादि, उक्तो द्रव्याणामनुयोगः, सम्प्रति द्रव्येण द्रव्यैर्वा द्रव्येषु वा अनुयोगो भाव्यते, तत्र एकया खट्विकया एकेन प्रलेपेनैकेनाक्षादिना वा कृत्वा योऽनुयोगः क्रियते ॥ द्रव्येणानुयोगः, यस्तु बहुभिरक्षादिभिः स द्रव्यैरनुयोगः, यस्तु द्रव्ये फलकादावुपविष्टेनानुयोगः क्रियते स द्रव्येऽनुयोगः, यस्तु बहुषु फलकेषु प्रभूतासु वा निष-
द्यासूपविष्टेन स द्रव्येष्वनुयोगः, तथा क्षेत्रस्यैकस्य जम्बूद्वीपादेरनुयोगो यथा जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः, तस्या जम्बूद्वीपलक्षणै-
कक्षेत्रव्याख्यानरूपत्वात्, बहूनां क्षेत्राणामनुयोगो यथा द्वीपसागरप्रज्ञप्तिः, बहूनां द्वीपसमुद्राणां तथा व्याख्यानात्, क्षेत्रेणानुयोगो यथा पृथिवीकायिकादिसङ्ख्याव्याख्यानं जम्बूद्वीपं प्रस्थकं कृत्वा, उक्तं च—“जंबुद्वीवपमाणा, पुढविजि-
याणं तु पत्थयं काउं । एवं मविज्जमाणा हयंति लोगा असंखेज्जा ॥ १ ॥” (वि. १४००) क्षेत्रैरनुयोगो यथा बहुद्वीपसमुद्रप्रमाणं प्रस्थकं कृत्वा पृथिवीकायादिसङ्ख्याभणनम्, उक्तं च—“खेत्तेहि बहुदीवेहिं पुढविजियाणं तु पत्थयं काउं । एवं मवि-
ज्जमाणा हवंति लोगा असंखेज्जा ॥ १ ॥” (१४०२) क्षेत्रेऽनुयोगस्तिर्यग्लोके भरतादौ वा क्षेत्रेष्वनुयोगोऽद्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु, कालस्यानुयोगो यथा समयस्यानुयोगद्वारेषु प्ररूपणा, कालानामनुयोगः प्रभूतानां समयावलिकादीनां प्ररूपणा, कालेना-
नुयोगो यथा वादरवायुकायिकानां वैक्रियशरीराणि अद्धापत्योपमस्थासङ्ख्येयभागमात्रेणापह्रियन्ते, कालैरनुयोगो यथा प्रत्युत्पन्नास्त्रसकायिकाः प्रतिसमयभैकैकापहारेणापह्रियमाणा असङ्ख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते इति, कालेऽनु-
योगो द्वितीयपौरुष्यां, कालेषु अनुयोगो यथा अवसर्पिण्यां तृतीयचतुर्थपञ्चमेष्वारकेषु, तद्यथा—सुषमाचरमभागे दुष्प-
मसुषमायां दुष्पमायां चेति, उत्सर्पिण्यां कालद्वये—दुष्पमसुषमायां सुषमदुष्पमायां । वचनस्यानुयोगो यथा इत्थम्भूत-

मेकवचनं द्विवचनं बहुवचनं वा, वचनानामनुयोगो यथा इत्थंभूतान्येकवचनद्विवचनबहुवचनानि, यदिया षोडशानां
 वचनानामनुयोगः, तानि च षोडशवचनान्यमूनि-“लिंगतियं वयणतियं कालतियं तह परोक्ख पच्चक्खं । उवणयऽव-
 णयचउक्कं अज्झत्थं होइ सोलसमं ॥ १ ॥ अस्या अक्षरगमनिका-लिङ्गत्रिकं इयं स्त्री अयं पुरुषः इदं नपुंसकमिति,
 यचनत्रिकं एकवचनं द्विवचनं बहुवचनमिति, कालत्रिकमकरोत् करोति करिष्यतीति, परोक्षवचनं यथा स इति, प्रत्यक्षवचनं
 यथा अयमिति, उपनयः-स्तुतिरपनयो-निन्दा तयोर्वचनचतुष्कं, यथा-रूपवती स्त्रीरुपनयवचनं, कुरूपा स्त्रीत्यपन-
 यवचनं, रूपवती स्त्री किन्तु कुशीलेत्युपनयापनयवचनं, कुरूपा स्त्री किन्तु सुशीलेत्यपनयोपनयवचनमिति, तथा
 अन्यच्चेतसि निधाय विप्रतारकबुद्ध्या अन्यद्विभणिपुरयि सहसा यच्चेतसि तदेव यत् तत्पोडशमध्यात्मवचनं,
 यचनेनानुयोगो यथा कश्चिदाचार्यः साध्यादिभिरभ्यर्थित एकेनापि वचनेनानुयोगं करोति, वचनैरनुयोगो यथा स एव
 बहुभिर्वचनैरभ्यर्थितस्तं करोति, क्षायोपशमिके तु वचने स्थितस्यानुयोगो वचनेऽनुयोगः, वचनेष्वनुयोगो व्यक्तिकि-
 वक्षया बहुषु क्षायोपशमिकेषु वचनेषु स्थितस्य, अन्ये तु प्रतिपादयन्ति-वचनेषु नास्त्यनुयोगः, वचनस्य क्षायोपशमि-
 कत्वेनीकतया बहुत्वासम्भवात्, भावानुयोगो द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो ज्ञाता उपयुक्तः, नोआग-
 मतो भावस्यानुयोगोऽन्यतमस्योदयिकादेर्व्याख्यानं, भावानामनुयोगो नाम बहूनामोदयिकादीनां भावानां व्याख्यानं,
 भावेनानुयोगः सद्ब्रह्मादीनां पद्यानामध्यवसायानामन्यतरेणाध्यवसायेन योऽनुयोगः, सद्ब्रह्मादयः पद्यामी-‘पद्याहि
 ठाणेहिं सुयं वापज्जा, तंजहा-संगहट्टयाए १ उवग्गहट्टयाए २ निज्जरट्टयाए ३ सुअपज्जवापणं ४ अयोछित्तीए ५’

अस्य स्थानाङ्गसूत्रस्यायमर्थः—कथं नु नामैते शिष्याः सूत्रार्थसद्भाहकाः सम्पत्स्यन्ते इति सद्बहार्थता, कथं नु नाम
गीतार्था भूत्या वस्त्राद्युत्पादनेन गच्छस्योपग्रहकरा भविष्यन्तीत्युपग्रहार्थता, ममाप्येतान् वाचयतः कर्मनिर्जरा विपुला
भविष्यतीति कर्मनिर्जरार्थता, तथा श्रुतपर्यवजातं—श्रुतपर्यायराशिर्ममापि वृद्धिं यास्यतीति श्रुतपर्यवजातं चतुर्थं कारणं,
श्रुतस्य शिष्यप्रशिष्यपरम्परागततया अव्यवच्छित्तिर्भूयादिति पञ्चममव्यवच्छित्तिः कारणं, एतैः पञ्चभिरभिप्रायैः श्रुतं
सूत्रतोऽर्थतश्च वाचयेदिति, एषामेव सद्बहार्दिभावानां मध्यात् द्वित्रादिभिर्भावैः सर्वैर्वाऽनुयोगं कुर्वतो भावैरनुयोगः,
क्षायोपशमिके भावे स्थितस्य व्याख्यां कुर्वतो भावेऽनुयोगः, भावेषु पुनर्नास्त्यनुयोगः, क्षायोपशमिकभावस्य एकत्वाद्,
अथवा एकोऽपि क्षायोपशमिको भाव आचारादिशास्त्रलक्षणविषयभेदादनेकधा भिद्यते तदाऽऽचारादिशास्त्रविषयभेद-
भिन्नेषु बहुषु क्षायोपशमिकेषु भावेषु बुद्ध्या व्यवस्थितस्य व्याख्यां कुर्वतो भावेऽनुयोग इत्यप्यविरुद्धमिति, अथवा
प्रतिक्षणमन्यथाऽन्यथा परिणमिन्ते क्षायोपशमिकभावेऽपि ततः प्रतिक्षणमन्यस्मिन् परिणममाने क्षायोपशमिके
भावेऽव्यवस्थितस्य व्याख्यां कुर्वतो घटते भावेऽनुयोग इति ॥ अथ तेषु द्रव्यक्षेत्रकालभावानुयोगेषु कस्य कुत्र समावेशः ?,
उच्यते, इह द्रव्ये नियमान्नावः, पर्यायरहितस्य द्रव्यस्यासम्भवात्, द्रव्यपर्यायौ च क्षेत्रकालविनाभाविनौ, ततो द्रव्या-
नुयोगे भावानुयोगस्य कालानुयोगस्य क्षेत्रानुयोगस्य चावतारो भवति, क्षेत्रे तु द्रव्यकालभावानुयोगानां भजना,
तथाहि—यदि क्षेत्रं लोक रूपं विवक्ष्यते तर्हि तत्र द्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि सन्ति कालश्च वर्त्तनादिलक्षणः समयाव-
लिकादिरूपो वा भावास्तु गुरुलघवोऽगुरुलघवो वा घर्णादिरूपाश्च, ततः क्षेत्रानुयोगे लोकक्षेत्रविषये विवक्षिते द्रव्यानुयोगः

कालानुयोगो भावानुयोगश्च यथाविवक्षं सम्भवति, अथालोकरूपस्य क्षेत्रस्यानुयोगविवक्षा तर्हि न तत्रान्यानि द्रव्याण्येव तावन्
 कालानुयोगो भावानुयोगश्च यथाविवक्षं सम्भवति, अमूर्तत्वादलोकाकाशस्य, कालश्च तत्र सन्नपि वर्तनादिरूपोऽपि विवक्ष्यते, व्यवहारा-
 येऽप्यगुरुलघुपर्यायास्तेऽपि प्रतीता एव, अमूर्तत्वादलोकाकाशस्य, कालश्च तत्र सन्नपि वर्तनादिरूपोऽपि विवक्ष्यते, व्यवहारा-
 भावात्, तदभावश्चानाद्यनिधनतया प्रतीतत्वात्, ततोऽलोकरूपक्षेत्रानुयोगे न द्रव्यानुयोगस्य न कालानुयोगस्य नापि भावा-
 नुयोगस्य सम्भव इति क्षेत्रानुयोगे द्रव्यकालभावानुयोगानां भजना, कालानुयोगः पुनर्द्रव्यक्षेत्रभावानुयोगेषु भजनया, कालो
 हि नाम द्विधा भवति—वर्तनादिरूपः समयावलिकारिरूपश्च, तत्र यदि वर्तनादिलक्षणो विवक्ष्यते ततः समस्तद्रव्यक्षेत्रभा-
 वानुयोगस्य सम्भव इति क्षेत्रानुयोगे भावानुयोगे च कालानुयोगस्य सम्भवः, अथ समयावलिकारिरूपस्य विवक्षा तर्हि (स)
 व्यापितीति द्रव्यानुयोगे क्षेत्रानुयोगे भावानुयोगे च कालानुयोगस्य सम्भवो, न तद्विर्द्रव्यक्षेत्रभावानुयोगेऽप्यिति,
 समयक्षेत्र एव नान्यत्रेति समयक्षेत्रगतद्रव्यक्षेत्रभावानुयोगेषु तदनुयोगस्य सम्भवो, न तद्विर्द्रव्यक्षेत्रभावानुयोगेऽप्यिति ॥ १ ॥”
 उक्तं च—“द्वये नियमा भावो न विना ते यावि खेत्तकालेहि । खेत्ते तिण्हवि भयणा कालो भयणाएँ तीसुं पि ॥ १ ॥”
 (चि. १४०८) उक्तोऽनुयोगः, एतद्विपरीतोऽननुयोगः, साम्प्रतमनुयोगाननुयोगप्रतिपादकदृष्टान्तप्रतिपादनार्थमाह—
 वच्छगगोणी खुज्जा सज्जाए चैव बहिरउल्लावो । गामेछए य वयणे सत्तेव य होति भायम्मि ॥ १३० ॥
 इह यथा नामादिभेदात् सप्तविधोऽनुयोगो वर्णितस्तथाऽननुयोगोऽपि यथासम्भवं वर्णयितव्यः, तत्र नामस्थापने सुगमे,
 द्रव्याननुयोगे तत्प्रसङ्गतो द्रव्यानुयोगे वत्सगावाबुदाहरणं, क्षेत्राननुयोगानुयोगयोः कुब्जा उदाहरणं, भावे तु उदाहरणानि सप्त
 योगयोः स्वाध्यायः, वचनाननुयोगानुयोगयोरुदाहरणद्वयं, तद्यथा—वधिरौल्लापो ग्रामेयकश्च, भावे तु उदाहरणानि सप्त
 वक्ष्यमाणानि । तत्र वत्सगोदृष्टान्तभावना इयम्—“जइ गोदोहतो जो पाडलाए वच्छगो तं बहुलाए मुयइ वाहुलेयं चा

वच्छगं पाडलाए मुयइ तोऽणुणुयोगो बुद्धकज्जस्स य अप्पसिद्धी, जइ पुण जो जाए तं ताए चेव मुयइ तो अणुयोगो तो बुद्धकज्जस्स य निप्फत्ती, एवमिहावि जइ जीवलक्खणेणमजीवं परूवेइ अजीवलक्खणेणं वा जीवं तो अणुणुओगो भयइ, ततो वितहपरूयणेण विसंवयंतेणं अत्थो विसंवयइ, अत्थेण विसंवयंतेण चरणं विसंवयइ, चरणविणासे मोक्खाभावो, मोक्खाभावे दिक्खा निरत्थिगा, अह पुण जीवलक्खणेणं जीवं परूवेइ अजीवलक्खणेणं अजीवं तो अनुयोगो, ततो कज्जसिद्धी, अविगल्लो अत्थावगमो होइ, ततो चरणबुद्धी ततो मोक्खो इति, उक्तो द्रव्याननुयोगयोर्वत्सगो-दृष्टान्तः । सम्प्रति क्षेत्राननुयोगानुयोगयोः कुल्लोदाहरणं भाव्यते—पइट्ठाणे नगरे सालिवाहणो राया, सो वरिसे वरिसे भरुयच्छे नयरे नहवाहनं रायाणं रोहेइ, जाहे य वरिसारत्तो पत्तो हयइ ताहे सनगरं पइ जाइ, एवं कालो वच्चइ । अन्नया सेणं रोहएण गएहएणमत्थाणमंडवियाए निदूतं, तस्स य पडिगहधारिणी पुज्जा, सा चित्तेइ-नूणं राया जातुकामो तेण एसा अपरिभोगां संभाविया, तीसे य राउलत्तो जाणसालितो परिचितो, तीए तस्स सिद्धं, सो (तेण) पए जाणगणि पमक्खित्वं पयट्ठा-विधाणि य, तं दहूण सेसत्तो खंधावारो पट्ठितो, राया रहसि एकल्लो धूलादिभया गच्छिस्सामिति पयट्ठो जाव सबो खंधावारो पट्ठितो दिठ्ठो, राया चित्तेइ—न मए कस्सइ कहियं, कहमेएहिं नायं?, गविट्ठं परंपरएण जाव खुज्जत्ति, ततो पुच्छिया खुज्जा, ताए तहेवमक्खायं, एत्थ खुज्जाए अपरिभोगं खेत्तं जायंति पणवन्तीए अणुओगो, अन्नहा पुण अणुओगो, एवं निप्प-एसमेगंतनिच्चमेकमागासं पडिवज्जावंतस्स अणुओगो, सप्पदेसाइ पुण पडिवज्जाचित्तस्स अणुयोगो । कालाननुयोगानु-योगयोः स्वाध्यायोदाहरणभावना—एगो साह पादोसियं परियट्ठतो रहसेण कालं न याणइ, सम्मदिट्ठिगा य देवया तं

हियंटाए चोहेइ मिच्छादिट्टिगाइ भएणं, सा तक्कस्स घटं भरेऊण महया महया सहेण घोसेइ-महियं महियं विक्काइ इति, सो तीसे
 कण्णारोडगमसहंतो भणइ-अहो तक्कवेलत्ति, सा भणइ-जहा तुब्भं सञ्जायवेला तहा ममवि तक्कवेलत्ति, ततो साहू उव-
 उंजिऊण मिच्छादुक्कडंति भणइ, देवयाए अनुसासिओ-मा पुणोवि एवं काहिसि, मा मिच्छादिट्टियाए छलिज्जिहिसि,
 तस्स अकाले सञ्जायंतस्स अण्णुयोगो, देवयाए कालं साहंतीए अनुयोगो । इदानीं वचनविषये वधिरौलापोदाहरणभा-
 वना-एगंमि गामे वहिरकुडुवं परिवसइ, थेरो थेरी य ताणं पुत्तो तस्स भज्जा, सो पुत्तो हलं दाहेइ, अन्नया पंथे वञ्चंतो
 पंथएहि पंथे पुच्छिते भणइ-घरजायगा एए मज्झ घइल्ला, ततो खेत्तं गतो, भज्जाए तस्स भत्तमाणियं, तीसे कहेइ-जहा एए
 मज्झ वइल्ला सिंनिधा, सा भणइ-लोणियं वा अलोणियं वा तव मायाए रद्धं, नाहं जाणामि, तीए घरे आगंतूण सासुयाए
 कहियं, सा कत्तंती चिइइ, ततो सा भणइ-थुलं वा वरडं वा भवड मे सुत्तं, थेरस्स पोत्तं होहिइ, ततो थेरो आगतो, सो
 किर तिलरक्खणो आसि, ततो थेरीए भणियं-जहा एवं ते वड्ढ भणति, ततो मए भणियं-थुलं वा वरडं वा भवडु, थेरस्स
 पोत्तं होहिइत्ति, थेरो भणइ-पाडं ते जिएण एगंमि तिलं न खासि, एत्थ तेसिं तं वयणं अन्नहा कंहंताणमण्णुजोगो,
 तहेव कंहंताणं पुण अनुजोगो, एवं जइ एगवयणं परूवियडं दुवयणं परूवेइ दुवयणे वा एगवयणं तो अण्णुयोगो,
 अह तहेव परूवेइ तो अनुयोगो । इदानीं ग्रामेयकोदाहरणं भाव्यते-एगंमि नगरे एगा महिला, सा भत्तारे मए कट्ठाई-
 णिवि ता विइक्कीपाणि. विच्छामोत्ति ता जीवमाणी खुड्डुगं पुत्तं घेत्तुं गामं गया, सो दारतो वहुंतो मायरं पुच्छइ-
 कहिं मम पिया ? तोइ निइं-जहा मतो इति, ततो सो पुणो पुच्छइ-केण पगारेण सो जीवियाइतो ? सा भणइ-ओ-ओ-

लगाए, तो खाई अहंपि ओलगासि, सा भणइ—न जाणिहिसि ओलगिरं, ततो पुच्छइ—कहं ओलगिजइ?, भणितो—
विणयं करेज्जासि, केरिसो विणतो?, भणइ—जोकारो कायधो नीयं चंक्रमियं छंदाणुवत्तिणा होयं, ततो सो नगरं
पहावितो, अंतरा अणेणं वाहा मयाण गहणत्थं निडुक्का दिट्ठा, ततो सो वहुणं सहेणं तेसिं जोकारोत्ति भणइ, तेण
सहेण मया पलाया, ततो तेहिं रुद्धेहिं सो घेत्तुं पहतो, सब्भावे णेण कहितो, ततो तेहिं भणियं—जया परिसं पेच्छे-
ज्जासि तथा निडुक्कंतेहिं नीयं आगतं, न य उल्लविज्जइ, सणियं या, ततो अगो गच्छंतेण रयगा दिट्ठा, ततो निडु-
क्कंतो सणियं सणियं एइ, तेसिं च रयगाणं पोत्तगा हीरंति, ते थाणं वंधिऊण रक्खंति, सो निडुक्कंतो एइ, एस
चोरोत्ति तेहिं गहितो वंधितो पिट्ठितो य, सब्भावे कहिते मुक्को, तेहिं भणियं—एयं भणिज्जासि—सुद्धं नीरयं निम्मलं च
भवतु, ऊसं च पडव, ततो सो नयरसंमुहं एइ, एगत्य धीयाणि वाविज्जंति, तेण भणियं—भट्ठि! सुद्धं नीरयं भवतु, ऊसो
य पडव, ततो तेहिं किमकारणवेरिओ एवं भासइत्ति गहितो वंधितो पिट्ठितो य, सब्भावे कहिते मुक्को, भणितो य—परिसे
कज्जे एयं भणणइ—वहुं एरिसं भवतु, भंडिं भरेह एयस्स, ततो पुणो नगरसंमुहं एति, एगत्य मडयं नीणिज्जंतं दइ,
भणति—वहुं एरिसं भवतु, भंडिं भरेह एयस्स, तत्थवि गहितो पिट्ठितो य, सब्भावे कहिते मुक्को, भणितो य—परिसे कज्जे
एवं बुच्चइ—एरिसेणं अचंतवियोगो भवतु, अन्नत्थ विवाहे भणइ—अचंतविओगो भवउ, तत्थवि पिट्ठिओ, सब्भावे
कहिण मुक्को, भणितो य—परिसे कज्जे एवं भणणइ—निच्चं एरिसयाणि पेच्छंतया होह, सासयं च एयं हवतु, ततो गच्छंतो
एगत्य नियलवद्धं दंडियं ददूण एवं भणति—निच्चं एरिसयाणि पेच्छंतया होह, सासयं च भे एयं हवउ, तत्थवि गहितो

पिदितो य, सवभावे कहिते मुक्को, भणितो य—एरिसे कजे एवं भणिज्जासि—एयातो मे लहुं मुक्खो हयडत्ति, ततो गच्छंतो एगत्य केइ मिच्चा संघाडयं करिते पिच्छइ, तत्थ भणइ—एयातो मे लहुं मोक्खो भवउ, तत्थवि पिद्विओ, सवभावे कहिए मुक्को, गतो नगरे, तत्थ एगस्स दंडिकुलपुत्तगस्स अहीणो, सो सेवंतो अच्छइ, अन्नया दुब्भक्खे तस्स कुलपुत्तस्स अंबिखहििया सिद्धिहििया, तस्स भज्जाए सो भणति—जाहि महाजणमज्झातो सदावेहि जेण भुंजइ, सीयला अपा-अंबिखहििया सिद्धिहििया, तस्स भज्जाए सो भणति—एहि एहि सीयली किर होइ अंनखहििया, सो लज्जितो, ओगगा भविस्सइ, तेण गंतुं महायणमज्झे वड्डुणं सदेणं भणितो—एहि एहि सीयली किर होइ अंनखहििया, सो लज्जितो—घरं गएण अंबाडितो, भणितो य—एरिसे कजे नीयमगंतूणं कणे कहिज्जइ, अन्नया घरं पलितं, तस्स भज्जाए भणितो—लहुं सदावेह ठक्कुरंति, ततो सो तत्थ गतो सणियं सणियं आसन्नं होऊण कणे कहिइ, जाव सो तत्थ गच्चा सणियं सणियं घरं गएण अंबाडितो, भणितो य—एरिसे कजे न आगम्मइ, नवि लहुं सदावेह ठक्कुरंति, तत्थवि अंबाडितो, भणितो य—एरिसे कजे न आगम्मइ, अन्नया तस्स आसन्नं होऊण अक्खावं पयट्ठो ताव घरं सधं झामियं, तत्थवि अंबाडितो, भणितो य—एरिसे कजे न आगम्मइ, अन्नया तस्स अक्खाइज्जइ, किंतु अप्पणा चैव पाणियं वा गोमुत्तं वा आदिं कावं गोरसंपि छुब्भइ ताव जाव विज्झाइ, अन्नया तस्स दंडिपुत्तगस्स णहाइऊण धूर्वितस्स धूमो निगच्छइत्ति गोमुत्तं हूढं गोमुत्ताइयं च । एवं जो अन्नमि कहिये अन्नं केहइ तो अणणुयोगो भवति, सम्मं केहज्जमाणे अणुयोगो इति, द्वितीयं च वचनाननुयोगानुयोगविषयमुदाहरणं वचनानुयोगस्य गरीयस्त्वव्यापनार्थम् ॥ यदुक्तम्—‘सदैव भवन्ति भावाननुयोगानुयोगविषयाण्युदाहरणानि’ तानि प्रतिपादयति—

सावगभज्जा सत्तवईए य कौकणगदारए नउले । कमलामेला संवस्स साहसं सेणिए कोवो ॥ १३१ ॥

प्रथममुदाहरणं श्रावकभार्या १ द्वितीयं. साप्तपदिकः पुरुषः २ तृतीयं कोट्टणदारकः ३ चतुर्थं नकुलः ४ पञ्चमं

सायगभज्जा सत्तवईए य कौकणगदारए नउले । कमलामेला संयस्स साहस साणए कोणारत ४ पञ्चमं
प्रथममुदाहरणं श्रावकभार्या ३ द्वितीयं.साप्तपदिकः पुरुषः २ तृतीयं कोङ्कणदारकः ३ चतुर्थं नकुलः ४ पञ्चमं

कमलामेला ५ पष्ठं शांवस्य साहसं ६ सप्तमं श्रेणिकस्य पष्ठीसप्तम्योरथं प्रत्यभेदात् कोपः ७ । तत्र श्रावकभार्योदाहरणमि-
दम्-सावगेण नियभज्जाए वयंसिया उवमडरूवा आभरणांलंकारविभूतिया दिट्ठा, अज्झोववन्नो, एवं चिय सुमरिचं
दुव्वल्लो भवइ, महिलाए पुच्छित्तो न कहेइ, निव्वंघे सिद्धं, तीए भणिंयं-आणेमि, ताहे संज्ञासमए तेहिं चेव
वत्थाभरणेहि अप्पाणं नेवत्थित्ता अंधकारे अल्लीणा संवुत्था, पच्छा वित्तियदिवसे अद्धिइ पगतो वयं खंडियंति, ततो
ताए भणिंयं-वयं न खंडियं, अहं चेवागया, साभिन्नाणं पत्तियावित्तो, एवं जो ससमयवत्तवयं परसमयवत्तवयं भणइ, परस-
मयवत्तवयं वा ससमयवत्तवयं, उदइयभावलक्खणेण उवसमियं भावं परूरेइ उवसमियभावलक्खणेण वा ओदइयं, ताहे
अणणुयोगो, सम्मं परूविज्जमाणे अणुयोगो । तथा सप्तभिः पदैर्व्यहरतीति साप्तपदिकः, तदुदाहरणमिदं-एणंमि पञ्चत-
गामे एगो ओलंगयमणूसो साहुमाहणाईणं न सुणेइ, न वा समीवमल्लियइ, नावि सेज्जं देइ, मा मम धम्मं कहेहिंति, माऽहं
धम्मं सोच्चा सहओ होहामित्ति, अन्नया तं गामं साहुणो आगता, पडिस्सयं मंगति, ताहे गोट्टिल्लएहिं सो न देइत्ति सोवि
एएहिं पर्वचित्तो होउ इति तस्स घरं दसियं, जहा एरिसो तारिसो तुब्भ भत्तो सावगोत्ति एयस्स घरं जाह, ताहे साहुणो
तं घरं गया, दिट्ठो सो, परं न चेव आढाइ, तत्थ एक्केण साहुणा भणिंयं-जह न चेव सो एसो, अहवा पयंचियामोत्ति,
तं सोऊण तेण ते साहुणो पुच्छिता, कहियं जहा अम्ह कहियं एरिसो तारिसो वा सावगोत्ति, सो चित्तेइ-अहो अकज्जं,
ममं ताव पयंचंतु, तो किं साहुणो पयंचंतित्ति, ताहे मा तेसिमसारया होउत्ति भणइ-देमि पडिस्सयं
जइ मम धम्मं न कहेह, साहहिं भणिंयं-एवं होउत्ति, दिन्नं घरं, वरसारत्ते नि-

पयद्वा साहुणो अन्नस्य विहरिदं, तेण अणुघइयां, ततो सीमापज्जंते धम्मो कहितो, सो भणइ—भयवं! इत्थ न किंचि मूल-
 गुणं उत्तरगुणं मज्झमहुमंसविरइं वा घेतुं तीरइ, पच्छा साहहिं सत्तवइयं वयं दिअं, मारेउकामेणं जावइएणं कालेणं
 सत्त पया ओसक्किज्जंति एवइयं कालं पडिक्खिअं मारेयअं, संबुद्धिस्सइत्तिकोअं, गया साहुणो। अन्नया सो खोरियाए
 गतो, अवसउणेणं नियत्तो रत्तिं सणियं घरं एइ, तद्विवसं च तस्स भगिणी आगतेहिया, सा पुरिसनेवत्थं काज्जणं भाउ-
 जायाए समं नइपेक्खिया गया, चिरेण आगया, निइकंताओ तहेव एकंमि चेव सयणे सइयातो, इयरो य आगतो,
 ततो पेच्छइ, परपुरिसोत्ति असिं करिसित्ता आहणामित्ति, वयं सुमरियं, ठितो सत्तपयंतरं, एयंमि अंतरे तस्स भगिणीए
 वाहा भज्जाए अकंतिया, तीए दुक्खाविज्जंतीए भणियं—हुला अवणेहि वाहातो मे सीसं, तेण सरेणं नाया—भगिणी मे
 एस पुरिसनेवत्थिया इति, लज्जितो जातो, अहो मए मणारेण अकज्जं न कयंति, उवणतो जहा सावगभज्जादिइते,
 सो संबुद्धो पघइतो। कौक्कणफदारकोदाहरणमिदम्—कौक्कणगधिसए एक्को दारगो, तस्स माया मता, पिया से अन्नमह-
 लियं न लहइ, सबत्तिपुत्तो अच्छइ इति, अन्नया सपुत्तगो कट्ठाणं गतो, ताहे अणेण चित्तिं—जाव एसो जीयइ ताव
 महिलं न लभामि, तो मारेमि एयमिति कंडं पक्खित्तं, आणत्तो—वच्च कंडं आणेहि, सो पहाचितो, अन्नेण कंडेण विद्धो,
 चेडेण भणियं—किं तए कंडं खित्तं?, विद्धोमिति, पुणोवि खित्तं, रंडतो मारितो, पुद्गमयाणेतोण विद्धोमिति अणणु-
 योगो, मारिज्जामिति एवं नाए अणुयोगो, अहवा सारक्खणिज्जं मारेमिति अणणुयोगो, सारक्खंतस्स अणुयोगो,
 एवं अन्नं परूवेययं अन्नं परूवेतस्स अणणुयोगो, जहाभूतं परूवेमाणस्स अणुयोगो। नकुलोदाहरणमिदम्—एगा चार-

भट्टिया गच्छिणी जाया, अस्मादि नवलिया गच्छिणी चैव, तत्थ एगाए एव रत्तीए समगं ताओ पसूयातो, ततो चारभजीए चित्तियं-मम पुत्तस्स रमणतो भविस्सइ, तस्सवि नवलस्स पीहयं खीरं च देइ, अस्मया तीसे अविरइयाए कंडंतीए जत्थ मंचुडियाए सो दिक्कओ उयारितो तत्थ सप्पेण चडिच्चा खइतो मतो, नवलं मंचुडियाए ओयरंतो दिट्ठो, ततो तेण खंडापंडीकतो, ताहे सो तेण रुहरिलित्तेण तुंडेण तीसे अविरइयाए मूलं गंतूण चाडु करेइ, ताहे नायं-एएण मम पुत्तो एइतो, मुसलेण आहणित्ता मारितो, ताहे धावंती गया पुत्तस्स मूलं, जाव सपं खंडाखंडीकयं पानइ, ताहे तुगुणतरं अत्तिइं पगता, तीसे अविरइयाए पुयिं अणणुयोगो पच्चा अणुओगो, एवं जो अन्नं परूवेयवं अन्नं पच्चेइ तरस्स अणणुयोगो, जो पुण तं चेन परूवेइ तरस्स अणुयोगो । कमलामेलोदाहरणं—चारवईए वलदेवपुत्तस्स निमक्कस्स पुत्तो सागरचंदो रुणेणमुक्किट्ठो, सयंसि संगईणं इट्ठो, तत्थ य चारवतीए वत्थवस्स चैव अन्नस्स रण्णो फमन्नामेला नाम धूया, उक्किट्ठमरीरा, सा य उगसेणनत्तुयस्स धणदेवस्स वरेडिया, इतो य नारदो सागरचंदस्स घरे ममागतो, अब्भुट्ठितो य सागरचंदेण, ततो उगग्निं समणं सागरचंदो नारयं पुच्छइ-भयवं ! दिट्ठं किंचि अच्चेरयं ? सो भणइ-आमं दिट्ठं, कहिं ? इहेव चारवतीए कमलामेला नाम दारिगा, सागरचंदो पुच्छइ-कस्सइ सा दिणिगया ? नारदो भणइ—आमं, ततो सो भणइ-कदं मम ताए समं संपओगो हुज्जा ? नारदो न याणामिच्चि भणिय गतो, सो य नागरचंदो तं सोऋण नचि आसणे नचि सयणे चिइं लभइ, तं दारियं फलए लिहंतो नामं च गेण्हंतो अच्छइ, नारदोवि कमलामेलाए अंतियं गतो, ताए पुच्छितो—दिट्ठं किंचि अदिट्ठपुवमच्चेरयंति ? सो भणइ—दुवे दिट्ठाणि-रुवेण सागर-

चदा निरुत्तण्ण धणदवा, तता सागरचंदे मुच्छिता धणदेवे विरत्ता, नारएण समासासिया, तेण गंतुमक्खियं सागरचं-
 दस्स जहा तुमं सा इच्छतित्ति, ताहे सागरचंदस्स माया अन्ने य कुमार आदन्ना-मरइ नूनं सागरचंदोत्ति, संवो आगतो
 जाय पेच्छइ सागरचंदं विलयमाणं ताहे अणेण पच्छतो ठाइऊण अच्छीणि दोहिवि हत्थेहि पच्छाइयाणि, सागरचंदेण
 भणियं-कमलामेला इति, संवेण भणियं-नाहं कमलामेला, किंतु अहं कमलामेलो, ततो सागरचंदेण भणियं-आमं तुमं
 केव ममं विमलकमलदलोलोयणिं कमलामेलं मेलेहिसि, ताहे तेहिं कुमारेहिं संवो मज्जं पायइत्ता अठ्ठुवगच्छावितो,
 विगतमदो चित्तेइ-अहो मए आलो अठ्ठुवगतो, इयाणिं किं सका काउं?, निवहियधंति पज्जुन्नं पन्नत्तिं विज्जं पाडि-
 हारियं मगइ, तेण दिन्ना, ततो कमलामेलाए विवाहदिवसे सविज्जाए पडिरूवं विउघिऊणमवहरिया कमलामेला, रेवते
 उज्जाणे तीए सह विवाहं काऊणं सवे मिलिया उवललंता अच्छंति, विज्जापडिरूवंपि विवाहे वट्टमाणे अट्टट्टहासं
 काऊण उप्पइयं, ततो जातो खोभो, न णज्जइ केणइ हरियत्ति, नारदो पुच्छितो भणइ-रेवइए उज्जाणे दिट्ठा, केणवि
 विज्जाहरेण अयहरिया इति, ततो सवलवाहणो निगतो कण्हो, संवो विज्जाहरूवं काऊण संपलगो जुञ्झिउं, सवे सेसा
 राइणो पराइया, ततो कण्हेण सद्धिं लग्गो, ततो जाहे अणेण नातो रट्ठो तातोत्ति ततो से चलणेसु पडितो, ततो संवेण
 भणियं-एसा अग्गेण गवक्खेणं अप्पाणं मुयंती दिट्ठा, ततो कण्हेण उग्गसेणो अणुगमितो, पच्छा इमाणि भोगे भुंज-
 माणाणि विहरंति, अन्नया भयं अरिट्ठनेमिसामी समोसरितो, ततो सागरचंदो कमलामेला य सामिसगासे धम्मं सोऊण
 गहियाणुबयाणि सावगाणि संबुत्ताणि, ततो सागरचंदो अट्ठमिचउदसीसु सुन्नघरेसु वा सुसाणेसु वा एगराइयं पडिमं ठाइ,

धणदेवेणं एय नाऊण तंविधातो सुइतो घडाविधातो, ततो सुअघरे पडिभं ठियस्स वीससुवि अंगुलीनहेसु अवखोडि-
यातो, ततो सम्ममहियासेमाणो वेयणाभिभूतो कालगतो देवो जातो, ततो विइयदिवसे गवेसंतेहिं दिट्ठो अक्कंदो
जातो, गवेसंतेहिं सुइतो दिट्ठातो, तंवकुट्टगसगासे उवलच्छं-धणदेवेण काराविधाओ, रुसिया कुमार धणदेवं
मगंति, दोणहवि वलाणं युञ्जं संपलगं, ताहे सागरचंदो देवो अंतरे ठाऊण उवसामेइ, पच्छा कमलामेला भय-
वत्तो सगासे पच्चइया, एत्तियं पसंगेण भणियं, एत्थ सागरचंदस्स संवकुमारं कमलामेलं मन्नमाणस्स अणयुयोगो, नाहं
कमलामेलत्ति भणिए अणुयोगो, एवं जो विवरीयं परूवेइ तस्स अणयुयोगो, जहाभावं परूवेमाणस्स अणुयोगो । संवस्स
साहसमुदाहरणं-जंनयती कण्हं भणइ-एक्कावि मए पुत्तस्स अणाडिया न दिट्ठा, कणहेण भणियं-अज्ज दाएमि, ताहे
कणहेण जंववईए आभीरीरुवं कयं, सयं आभीरो जातो, दोवि तक्कं घेतुं वारयइमज्झमोइण्णाणि महियं विक्किणंति, संवेण
दिट्ठाणि, आभीरी भणिया-एहि महियं किणामित्ति, सा अणुगच्छइ, आभीरो मगेण एइ, सो एक्किहयं देवलियंमि पविसेइ,
सा आभीरी भणइ-नाहं पविसामि, किंतु मोहं देहि, जइइच्छा तो एत्थ चेव द्वितो तक्कं गेण्हाहि, सो भणइ-अवस्सं पइस्सि-
यवं, सा नेच्छइ, ताहे हत्थे लगो, आभीरो उच्चाइतो, संवेण समं संपलगो, संवो जुअमहिट्ठितो, आभीरो वांसुदेवो जातो,
इयरीवि जंववती, ततो संवो यियरं मायरं च पासिऊण लज्जितो अंगुट्ठिं काऊण पलाइतो, विइयदिवसे मड्ढाए अणिज्जंतो
खीलंगं घडेइ, वांसुदेवेण पुच्छितो-किं एयं घडेहिसि?, सो भणइ-जो पारियासियं वोहं कहेहि तस्स मुहे खोडिज्जिहिइ, एत्थ
पढममणयुयोगो, नाए अणुयोगो, एवं जो विवरीयं परूवेइ तस्स अणयुयोगो, इयरस्स अणुयोगो । अ्रेणिककोपोदाहरणम्-

रायगिहे नयरे सेजिको राया, चेछणा तस्स भज्जा, सा वद्धमाणसामिपच्छिमंतिथयरं वंदित्ता वेयालियेलाए माहमासे
 नयरं पविसइ, अंतरापहे य साह पडिमापडिवन्नतो दिट्ठो, तीए रत्तिं सुत्तियाए किहवि हत्थो लंघितो, जया सीएण
 गहितो तथा चेतियं, हत्थो सउडिमज्जे पवेसितो, तस्स हत्थस्स तणएण सयं सरीरं सीएण गहियं, पच्छा ताए
 भणियं—स तवस्सी किं करिस्सइ संपयं?, पच्छा सेजिएण चितियं—संगारदिन्नतो कोइ, रुट्ठेण पभाए अभयो भणितो—
 सिग्घमंतेउरं पलीचेहि, सेजिको गतो सामिसगासं, अभएणं हत्थिसाला पलीविया, सेजिको सामिं पुच्छइ—किं बेह-
 णा एगपत्ती अणेगपत्ती?, सामिणा भणियं—एगपत्ती, ताहे मा डज्झिहिस्सि तुरियं निगगतो, अभयो य निस्किडइ, सेजि-
 एण भणियं—पलीवियं?, अभयो भणति—आमं, सेजितो भणइ—तुमं किं न पडितो?, भणइ—अहं सामिमूले पवइ-
 रस्सामि, किं मम अंगिणा?, ताहे अभएण चितियं—मा विणस्सिहिइ, पच्छा भणियं—न डज्झइ, सेजियस्स बेछणाए
 पुट्ठिं अणणुयोगो, पुच्छिइ अणुयोगो, एवं वियरीयपरूयणे अणणुयोगो, जहाभावे परूधिए अणुजोगो, ॥ एवं तावदनु-
 योगः सप्रतिपक्षः प्रपञ्चेनोक्तो, नियोगोऽपि प्राक्प्रतिपादितस्वरूपमात्रः सोदाहरणोऽनुयोगवदयसेयः, साम्प्रतं प्रागुप-

न्यस्तभापादिस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—

कट्ठे पोत्तो नित्ते सिरिगरिए पोण वेसिए चेव । भासग विभासए वा विसीकरणे न आहरणा ॥ १३२ ॥
 काए इति काणुविषयो दृष्टान्तः, यथा काष्ठे कश्चित् रूपकारः स्वल्पाकारमात्रं करोति, कश्चित् स्थूलावयवनिष्पत्तिं,
 कश्चित्पुनरुत्पत्तिरूपोपाज्ञायययनिष्पत्तिं, एवं काष्ठकल्पे सागायिकादिसूत्रं, तत्र भांपकाः परिस्थूरमर्थमात्रमभिधत्ते

यथा समभावः सामायिकमिति, विभाषकस्तु तस्यैवानेकधा अर्थमभिधत्ते, यथा समभावः सामायिकं, समानां वा ज्ञानदर्शनचरित्राणां वाऽऽयः समायः समाय एव सामायिकं, स्वार्थे इकणप्रत्यय इत्यादि, तथा व्यक्तिकरणशीलो व्यक्तिकरः, यः खलु निरवशेषव्युत्पत्तिअतिचारानतिचारफलादिभेदभिन्नमर्थं भाषते स व्यक्तिकर इति भावः, स च निश्चयतः चतुर्दशपूर्वधर एव, इह भाषकादिस्वरूपान्वाख्यानात् भाषादय एव प्रतिपादिता द्रष्टव्याः, भाषादीनां तत्प्रभवत्वात्, उक्तं च- 'पदमो रूपागारं थूलावयवोवदंसणं वीओ । तइतो सघावयवो निदोसो सघहा कुणइ ॥ १ ॥ कट्टसमाणं सुत्तं तदत्थरूवेगभासणं भासा । थूलट्ठाण विभासा सर्वेसि वत्तियं नेयं ॥ २ ॥ (त्रि. १४२६-७) सम्प्रति पुस्तविषयो दृष्टान्तः, यथा पुस्तके कश्चिदाकारमात्रं करोति, कश्चित्परिस्थूलावयवनिष्पत्तिं, कश्चित्त्रिशेषावयवनिष्पत्तिमिति, दार्ष्टान्तिकयो-जना प्राग्वत् । इदानीं चित्रविषयो दृष्टान्तः, यथा चित्रकर्मणि कश्चिद्वर्तिकाभिराकारमात्रं करोति, कश्चित् हरिताला-दिवर्णोद्भेदं, कश्चित्त्वशेषपर्यायैर्निष्पादयति, दार्ष्टान्तिकयोजना पूर्ववत् । श्रीगृहिकोदाहरणम्-श्रीगृहं-भाण्डागारं तदस्या-स्तीति 'अतोऽनेकस्वरा'दिति इकप्रत्ययः, तद्दृष्टान्तभावना इयम्-कश्चिद्रत्नानां भाजनमेव वेत्ति, इह भाजने रत्नानि सन्तीति, कश्चिज्जातिमानादि, कश्चित्पुनर्गुणानपि, एवं प्रथमद्वितीयतृतीयकल्पा भाषकादयो द्रष्टव्याः । तथा 'वोण्ड'मिति पद्मं, तद्यथा ईपद्मिन्नमद्भिन्नं विकसितरूपमिति त्रिधा भवति, एवं भाषापि क्रमेण योजनीयम् । इदानीं देशिक-विषयमुदाहरणं, देशनं देशः-कथनमित्यर्थः सोऽस्यास्तीति देशिकः, यथा कश्चिद्देशिकः पन्थानं पृष्टः सन् दिग्मात्रमेव कथयति, कश्चित्तद्रव्यवस्थितग्रामनगरादिभेदेन, कश्चित्पुनस्तदुत्थगुणदोषभेदेन कथयति, एवं भाषादयोऽपि क्रमेण

योजनीयाः । तदेवं तावद्विभाग उक्तः, सम्प्रति द्वारविधिमवसरप्राप्तमपि विहाय व्याख्यानविधिः प्रतिपाद्यते, अथ चतुरनुयोगद्वारानधिकृत एव व्याख्यानविधिस्ततः किमर्थं प्रतिपाद्यते इति ?, उच्यते, शिष्याचार्ययोः सुखश्रवणसुख-
व्याख्यानप्रवृत्त्या शास्त्रोपकारार्थम्, अथवा चतुरनुयोगद्वाराधिकृत एव व्याख्यानविधिः, अनुगमेऽन्तर्भावाद, अन्तर्भावश्च
व्याख्यानप्रवृत्त्या शास्त्रोपकारार्थम्, आह—यद्यसावनुगमाङ्गं ततः किमवतार्य द्वारविधेः प्राक् प्रतिपाद्यते ?, उच्यते,
व्याख्याङ्गत्वादित्यभिहितमेतत् प्रागपि, आह—यद्यसावनुगमाङ्गं ततः किमवतार्य द्वारविधेः प्राक् प्रतिपाद्यते ?, उच्यते,
इह द्वारविधिरपि बहुवक्तव्यस्ततो मा भूदिहापि व्याख्यानविधिविपर्यय इत्यत्रैवाचार्यशिष्ययोगुणदोषाः प्रतिपाद्यन्ते,
येनाचार्यो गुणवते शिष्यायानुयोगं करोति, शिष्योऽपि गुणवदाचार्यसन्निधावेव शृणोतीति, ननु यदि व्याख्यानविधि-
रनुगमाङ्गत्वादिहावतार्यं प्रोच्यते तर्हि द्वारंगाधायामप्येवं कस्माश्चोपन्यस्तः ?, उच्यते, सूत्रव्याख्यानस्य गुरुत्वख्याप-
नार्थं, यथा विशेषतः सूत्रव्याख्यायामाचार्यः शिष्यो वा गुणवान् अन्येष्टव्यः, इत्यलं विस्तरेण । व्याख्यानविधिं

प्रतिपादयति—

गोणी चंदणकंथा चेडीओ सावए वहिरगोहे । टंकणओ बवहारो पडियक्खे आयरिय-सीसे ॥ १३३ ॥
आचार्यशिष्ययोर्योग्यायोग्यविचारे गौणी-गौस्तदुदाहरणं वक्तव्यम्, तथा चन्दनकन्था तथा चेड्यौ-जीर्णाभिनव-
श्रेष्ठिपुत्रिके, तथा श्रावकः तथा वधिरगोहः-वधिरपुरुषः तथा टंकणव्यग्रहारः ऋष उदाहरणम्, एतेषु पदसूदाहरणेषु
शिष्याचार्ययोः साक्षादयोग्यत्वमभिधाय ततः प्रतिपक्षे योग्यत्वं योजनीयं, योग्यत्वं वा साक्षादभिधाय ततः प्रतिपक्षे-
योग्यत्वमायोज्यम्, अथवा एषां पण्णामुदाहरणानां मध्ये योग्यत्वायोग्यत्वयोः क्रमेणैकमुदाहरणमाचार्यस्य एकं शिष्य-

स्येत्येवं योजना कार्या, तत्रायं गोदृष्टान्तः-एगस्मि नयरे एगेण कस्सइ धुत्तस्स सगासे गावी रोगिया उट्ठिउं पि असमत्था निविद्धा चेव पक्किणिया, सो तं पडिचिक्किणइ, ततो कयगा भणंति-पेच्छामो से गइपयारं वुज्जं च जोएमि ता किणीहामि, सो भणइ-मए एवंविद्धा उवविद्धा चेव गहिता, जइ पडिहाइ तुम्हेवि एवमेव गिण्हह, इयरे भणंति-जइ तुमं वोदहो ता किं अग्हेयि वोदहा, वयं न गेण्हामो, एवं जो आयरिओ पुच्छितो परिहारं दाउमसमत्थो भणइ-मएवि एवं सुयं, तुम्हेवि एवं गुणहसि, तस्स सगासे न सोययं, संसइययंमि मिच्छत्तसंभवातो, जो पुण अचिकलगोविक्किणगो इव अक्खेयनिणयपसंगपरगामी तस्स सगासे सोययं, सीसोवि अविचारियगाही पढमगोविक्किणगोव सो य अजोगो, इयरो अ जोगोसि । चन्दनकन्योदाहरणम्-चारवईए वासुदेवस्स तिमि भेरीओ, तंजहा-संगामिया अब्भुइया कोमु-इया, तत्र प्रथमा सद्दामकाले समुपस्थिते सामन्तादीनां ज्ञापनार्थं धाद्यते, द्वितीया पुनरागन्तुके कस्मिंश्चित्प्रयोजने समुद्भूते लोकानां सामन्तादीनां च परिज्ञापनाय, तृतीया कौमुदीमहोत्सवाद्युत्सवज्ञापनार्थं, तातो तिणिवि गोसीसचंद-णमइतो देवतापरिगगहियातो, तस्स चउरंधी भेरी असिक्कणसमणी, तीसे उप्पत्ती कहिज्जइ-तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्को देविदो, सो तत्थ देवलोगे सुरमज्जे वासुदेवस्स गुणकित्तणं करेइ-अहो उत्तमपुरिसा एए अवगुणं न गिण्हंति, नीएण य जुद्धेण न जुज्झंति, तत्थ एगो देवो असइहंतो आगतो, वासुदेवोऽवि जिणसगासं वंदगो पड्डितो, सो अंतरा कालसुणयरुवं मययं विउपइ दुब्भिगंधं, तस्स गंधेण सबो लोगो पराभगो, वासुदेवेण दिट्ठो, भणियं चउणेण-अहो इमस्स काल-गुणयस्स पंडुरा दंता मरगयभायणनिहित्तमुत्तावलीव रेहिति, देवो विंतेइ-सच्चं गुणगाही, ततो वासुदेवस्स आसरयणं

गहाय पहावितो, सो य वंदुरापालण नातो, तेण कूवियं-जहा असो हीरइ, ततो कुमार रायाणो अ निगया, ते
 देवेण हयविष्यहया काऊण धाडिया, वासुदेवो निगतो, भणइ-कीस मम आसरयणं हरसि !, एत्तो मम असो तुब्भ
 न होइ, देवो भणइ-इमं जुञ्जे पराजिणऊण गिणहाहि, वासुदेवेण भणियं-वाढं, किह जुञ्जामो ! तुमं भूमीए अहं च
 रहेणं तो रहं गेण्ह, देवो भणइ-अलं मे रहेण, एवं असो हत्थी पडिसिद्धो, वायाजुद्धाइयाइं सबाइं पडिसेहेइ, तो खाइं
 केण जुञ्जेण जुञ्जियवं !, देवो भणइ-अहिट्ठाणजुद्धेण, वासुदेवेण भणितं-पराजितोऽहं, नेहि आसरयणं, नाहं नीय-
 जुद्धेण जुञ्जामि, ततो देवो तुड्डो समाणो भगति-चरेहि वरं किं ते देमि !, वासुदेवेण भणियं-असिवोवसमणिं मेरिं
 देहि, तेण दिन्ना, एसा तीसे मेरीए उप्पत्ती । ताहे सा छण्हं छण्हं मासाणंते वाइज्जइ, तत्थ जो सवं सुणेइ तस्स पुब्बु-
 प्पन्ना रोगा उवसमंति, नवगावि छम्मासे न उप्पज्जंति, तत्थऽन्नया कयाइ आगंतुको चाणियगो आयातो, सो य
 अतीय दाहजरेणाभिभूतो, तं मेरीपालं भणइ-गेण्ह तुमं सयसहस्सं मम एत्तो पलमेत्तं देहि, तेण लोभेण दिन्ना, तत्थऽन्ना
 वंदणधिगालिया दिन्ना, एवमन्नेणवि अन्नेणवि भगितो दिन्नं च, सा सबा वंदणकंथा जाता, सा अन्नया कयाइ असिके
 वासुदेवेण सालाविया, जाव तं चेव सभं पूरेइ, तेण भणियं-जोएह मा मेरी विणासिया होज्जा, ताहे जोइया दिट्ठा कंथी-
 कया, हा मेरी सबा विणासिया, तज्जो सो मेरीपालो चवरोवितो, अन्ना मेरी अट्टमभत्तेण आराहइत्ता लद्धा, अन्नो
 मेरीपालो कतो, सो आयेण रक्खइ, सो पूइतो । एवं यः शिष्यः सूत्रमर्थं वा परमतेन स्वकीयग्रन्थान्तरेण वा मिश्र-
 यित्वा कुन्थां करोति अथवा विरमृतं सूत्रमर्थं वा सुशिक्षितः स्वयमेवाहं नान्यं कञ्चित्कदाचित्किमपि पुच्छामीत्यहंकारेण

परमतादिभिरपि मिश्रयित्वा सम्पूर्णं विदधाति सोऽनुयोगश्रवणस्य न योग्यः, एवं कन्थीकृतसूत्रार्थो गुरुरपि नानु-
योगभाःणस्य योग्यः, उक्तं च—“जो सीसो सुत्तत्थं चंदणकंथं व परमयाईहिं । मीसेइ गलियमहवा सिक्खियमाणेण स न जोगो
॥१॥ कंधीकथसुत्तत्थो, गुरुवि जोगो न भासियद्वस । अविणासियसुत्तत्था, सीसायरिया विणिहिट्ठा ॥२॥” (वि. १४३८-९)
अत्र ‘सिक्खियमाणेण’ इति सुशिक्षितोऽहं स्वयमेव नान्यं पृच्छामीति मानेन, गलितं-विस्मृतं सम्पूर्णं करोति इत्यर्थः,
शेषं सुगमम् । सम्प्रति चेटीदृष्टान्त उच्यते—यसंतपुरे नयरे जुण्णसेट्ठिधूया अभिनवसेट्ठिधूया य, तासिं परोप्परं पीई, तहवि
से जुण्णसेट्ठिधूयाए अत्थि वेसो, जहा-अम्हे एएहिं उवट्ठियाणि, ताओ अन्नया कयाइ मज्झिं गयातो, तत्थ जा सा
नवगस्स सेट्ठिस्स धूया ता तिलगचोइसगेण अलंकारेण अलंकिया, सा आभरणणि तडे ठवित्ता ओइत्ता, जुल्लसेट्ठि-
धूया ताणि गहाय पहाविता, इयरा जाणइ-खेडुं करेइ इति, तीए जुण्णसेट्ठिधूयाए मायापिऊणं सिट्ठं, ताणि भणंति-
तुणिहका अच्छाहि, नवगसेट्ठिधूया ण्हाइत्ता निययं घरं गया, पिडमाऊणं कहियं, तेहिं मग्गिते न दिति, अम्हे उवट्ठि-
याणित्ति परिभूताई, किं आभरणाणिवि अम्हाणं नत्थि ?, रायकुले ववहारो जातो, नत्थि सक्खी, तत्थ कारणिगा
भणंति—चेडितो वाहिज्जंतु, वाहित्ता भणिया—जइ तुग्गभच्चयं ता आविद्ध, ताहे सा जुण्णसेट्ठिधूया जं हत्थे तं पाए
आविधेइ, जं पाए तं हत्थे, न थाणेइ, तं च से असिलिट्ठं जायं, ताहे तेहिं नायं, जहा-एतीए न होति, ताहे इयरी
भणिया—तुमं आविध, ताए कमेण आविद्धं, सिलिट्ठं च से जायं, भणिया य-मेहेहि, ताहे तहेव निच्चं आमुंचतीए परि-
वाडीए मुक्कं, ताहे सो जुण्णसेट्ठी दंडितो, जहा सो एगभवियं मरणं पत्तो एवमायरिओऽवि जं अन्नत्थ तमन्नहिं

संघडेइ, अन्नवत्तवयातो अन्नत्थ परूवेइ, एवं सो संसारदंडेण दंडिजइ, तारिसस्सगासे नं सोयवं, जहं सां नवंगसेट्ठि-
धूया जसं पत्ता आविधणसुहं च एवं जो आयरिओ न विसंवाएइ तेण अरहंताणं आणा कया भवइ, तस्स पासे
सुत्तत्थाणि भदेयद्वाणि, एत्थ गाहातो—“अत्थाणत्थनिउत्ताऽऽभरणायं जुण्णसेट्ठिधूयव । न गुरु सीसोविय विणिजोअंतो जहामणियं
निजोअंतो सीसो ॥ १ ॥ सत्थाणत्थनिउत्ता ईसरधूया सभूसणाणं या । होइ गुरु सीसोविय विणिजोअंतो जहामणियं
॥२॥” (वि. १४४०-१) श्रावकोदाहरणं पूर्ववत्, नवरमेधमुपसंहारः—“चिरपरिचियं पि न सरइ सुत्तत्थं सावगो सभज्जं व । जो न
स जोगो सीसो गुरुत्तणं तस्स दूरेणं ॥१॥” (वि. १४४२) वधिरपुरुषोदाहरणमपि पूर्ववदेव, नवरमन्नैवमुपसंहारः—“अन्नं पुट्ठो
अन्नं जो साहइ सो गुरु न वहिरोव । न य सीसो जो अन्नं सुणेइ अणुभासए अन्नं ॥ १ ॥” (वि. १४४३) सम्प्रति
टंकणकव्यवहारोदाहरणं-उत्तरावहे टंकणानाम मेच्छा, ते सुवण्णदंतार्हहिं दक्खिणावहगाइं भंडाइं गेण्हंति, ते य अवरो-
प्परं भासं न याणंति, पच्छा पुंजे करंति, हत्थेणं उच्छाहंति, जाव इच्छा न पूरइ न ताव अवणेंति, एवं एएसिं इच्छियपडि-
च्छित्तो ववहारो, आयरिणं ताव सिस्सस्स अत्थो भाणियवो जाव तस्स पडिपुन्नं गहणं, सीसेण य ताव पुच्छियवं जाव
उवगयंति, एसा टंकणयणितोवमा । इत्थमुक्केन प्रकारेण गवादिपु द्वारेपु साक्षादभिहितार्थविपर्ययः प्रतिपक्षः स आचार्य-
शिष्ययोर्यथायोगं योजनीयः, स च योजित एवेति । सम्प्रति विशेषतः शिष्यदोषगुणान् प्रतिपादयति—

करस्स न होही देसो अणन्सुवगओ य निरुवगारी य । अप्पच्छंदमईओ पत्थियओ गंतुकामो य ॥ १३४ ॥
विणओणएहिं पंजलियडेहिं छंदमणुत्तमाणेहिं । आराहिओ गुरुजणो सुयं बहुविहं लहुं देइ ॥ १३४ ॥

आह-शिष्यदोषगुणाभिधानं किमर्थम् ? उच्यते, कालान्तरेण तस्यैव गुरुत्वभवनादयोभ्याय च गुरुपदविधाने तीर्थ-
कराज्ञादिलोपमसद्भात्, तत्र प्रथमगाथान्याख्या-कस्य गुरोर्न भवति द्वेष्टा(ष्यः)-अप्रीतिकरः शिष्यः !, अपि तु भवत्येव,
किं सर्व एव !, नेत्याह-अनन्युपगतः-श्रुतसम्पदा अनुपसम्पन्नः, अनिवेदितात्मा इति भागः, उपसंपन्नोऽपि न सर्व
एवाद्देव्यो भवति, तत आह-‘निरुपकारी च’ निरुपकर्षु शीलमस्येति निरुपकारी-गुरुणां निरुपकारकः, गुरुकृत्येण-
प्रवर्त्तक इति भावः, उपकार्यपि न स सर्व एवाद्देव्य इत्यत आह-आत्मच्छन्दा-आत्मायत्ता भतिर्यस्य कार्येणसावात्म-
च्छन्दमतिकः-स्वाभिप्रायकार्यकारी, गुर्वायत्तमतिरपि न सर्व एवाद्देव्यः, तत आह-‘प्रस्थितो’ धो योऽन्यः कोऽपि
शिष्यो गन्तुमनास्तस्य द्वितीयः, तथा गन्तुकामश्च, गन्तुकामो नाम सोऽभिधीयते यः सदैव गन्तुमना व्यवतिष्ठते, वक्ति
च-कोऽस्य गुरोः सन्निधानेऽवतिष्ठते !, समर्थ्यतामेतत् श्रुतस्कन्धादि ततो यास्यामीति, तदेवंभूतः शिष्यो न योग्यः
श्रवणस्य । इदानीं गुणाः प्रतिपाद्यन्ते-विनयः-अभिवन्दनादिलक्षणस्तेनावन्ता विनयावन्ततात्तरित्थंभूतैः सद्भिः, तथा
पृच्छाविषु कृताः प्राञ्जलयो यैस्ते कृतप्राञ्जलयस्तैः, तथा-छन्दो-गुर्वभिप्रायः तं इङ्गिताकारादिना विज्ञाय तदध्यवसित-
श्रद्धानसमर्थनकरणकारणादिना अनुवर्त्तमानैः, उक्तं च-सहृद्दह समत्येइ थ कुणइ करावेइ गुरुजणाभिमयं । छंदमणुय-
समाणो स गुरुर्जणाराहणं कुणइ ॥ १ ॥” (वि. १४५३) तैरेवं आराधितो गुरुजनः श्रुतं-सूत्रार्थोभयरूपं बहुविधम्-
अनेकप्रकारं लघु-शीघ्रं ददाति-प्रयच्छति ॥ सम्प्रति प्रकारान्तरेण शिष्यपरीक्षां प्रतिपादयति-
सेलघण-कुडग-चालणि-परिपूणग-हंस-महिस-मेसे य । मसग-जलुग-बिराली जाहग-गो-मेरी-आहेरी ॥ १३६ ॥

'सेल'स्ति मुत्तदौलः-मुत्तप्रमाणः पापाणविशेषः घनो-मेघः, शैलश्च घनश्च शैलघनः तदुदाहरणं प्रथमं, कुडो-पटः,
 चालणी प्रतीता, परिपूणकः-सुधरीचिटिकागृहं, हंसमहिषमेपमसकजलौकाबिडाल्यः प्रतीताः, जाहकः-सेडुलकः, गौः
 मेरी आभेरी च प्रतीता । उदाहरणं च द्विधा भवति-चरितं कल्पितं च, उक्तं च-"धरियं च कल्पियं वा आहरणं
 बुविहमेव पञ्चतं । अतयस्स साहणद्वा इंधणमिव ओयणद्वाए ॥ १ ॥" (पिण्डनि. ६३०) तत्थ इमं कल्पियं, तंजहा-मुग-
 सेलो पुक्खलसंवट्तो य महामेहो जंबुद्वीपमाणो, तत्थ य नारयत्थानीओ कलहं संजोएइ, मुगसेलं भणति-तुब्भ नाम-
 गहणे कए पुक्खलसंवट्तो भणइ-जहा णं एगाए धाराए विरापमि-भिनद्दीति भावार्थः, सेलो उप्पासितो भणइ-जइ
 मे तिलतुसत्तिभागंपि उल्लेइ तो नामं न यहामि, पच्छा मेहस्स मूले भणइ मुगसेलवयणाइ सउक्करिसाइ, ततो सो कुवितो
 सपायेरेण जुगप्पमाणाहि धाराहि वरिसितुमारज्जो, सत्तरस्ते बुद्धे चित्तेइ-इयाणिं गतो सो धरागोत्ति ठितो, इयरो मिसिमि-
 संतो उज्जलतरो जातो दिप्पिउमारज्जो, भणइ-जोहारोत्ति, मेहो लज्जितो गतो, एवं च कोई सीसो मुगसेलसमाणो
 एगंपि पयं नावगाहइ, ततो अन्नो आयरिओ गजंतो आगतो, अहण्णे गाहेमि, पठति च गर्वाध्मातमानसः-"आचार्य-
 स्येव तज्जाब्बं, थच्छिण्यो नावपुध्यते । गावो गोपालकेनेप, कुतीर्येनावतारिताः ॥ १ ॥" ततो पढावेउमारज्जो, न सक्कितो,
 लज्जितो, परिसस्स न दाययं, कस्मादिति जेतं, उच्यते, इह यस्मान्न वन्धा गौः शिरःशृङ्गवदनपुष्ठपुच्छोदरादौ सस्नेहं
 स्पृष्टा सती बुग्धप्रदायिनी भवति, तथा स्वाभाव्याद्, एवमेवोऽपि सम्यक् पाठ्यमानोऽपि एवमव्येकं नार्वगाहते, ततो न तस्य
 तावदुपकारः, आस्तां तस्योपकाराभावः प्रायुताचार्ये सूत्रे चापकीर्तिरुपजायते, यथा न सम्यक्कौशल्यमाचार्यस्य व्याख्या-

यान्, इदं वाऽप्ययनं न ममीचीनम्, कथमयमन्यथा नागबुध्यते इति, अपि च—तथाविधकुशिशिष्यपाठने तस्यावबोधोभावात् उत्तरोत्तरसूत्रार्थानग्राहने सूरः सकलावपि शास्त्रान्तर्गतौ सूत्रार्थौ भ्रंशमाविशतः, अन्येषामपि च पटुश्रोतृणामुत्तरोत्तर-सूत्रार्थानग्राहनादनिप्रसङ्गः, उक्तं च—“आयरिण सुचंमि य परिवाओ सुत्तअत्थपल्लिमंथो । अन्नेसिंमि य हाणी पुट्ठावि न दुब्बया यंता ॥१॥” (वि. १४५७) मुद्गशैलप्रतिपत्ताद् ततो योग्यशिष्यविषयो दृष्टान्तः कृष्णभूमिप्रदेशः, तत्र हि प्रभूतमपि निपतितं जलं तत्रैवान्तः परिणमति, न पुनः किञ्चिदपि ततो वहिरपगच्छति, एवं यो विनेयः सकलसूत्रार्थग्रहणधारणे समर्थः न कृष्णभूमिप्रदेशालुल्यः, स च योग्यः, ततस्तसौ दातव्यमिदमध्ययनमिति, उक्तं च—“बुट्टेऽवि दोणमेहे न कण्हभोमाणो जोट्ठप्प उदयं । गहणधरणासमर्थे, इय देयमछित्तिकारंमि ॥ १॥” (वि. १४५८) सम्प्रति कुट्टदृष्टान्तभावनाना—कुटा-घटाः, ते द्वित्रिपास्तद्यथा—नयीना जीर्णाश्च, नयीना ये सम्प्रत्येषापाकतः समानीताः, जीर्णा द्विविधा—भाविता अभाविताश्च, भाविता द्विविधाः—प्रशस्तद्रव्यभाविता अप्रशस्तद्रव्यभाविता, तत्र ये कर्पूरागुरुचन्दनादिभिः प्रशस्तद्रव्यैर्भावितास्ते प्रशस्तद्रव्यभाविताः, ये पुनः पलाण्डुलशुनसुरतैलादिभिर्भावितास्तेऽप्रशस्तद्रव्यभाविताः, प्रशस्ताप्रशस्तद्रव्यभाविता अपि द्विधा—याम्या अयाम्याश्च, अभाविता नाम ये केनापि द्रव्येण न वासिताः, एवं शिष्या अपि प्रथमतो द्विधा—नयीना जीर्णाश्च, तत्र ये चालभागे वर्तमाना अज्ञानिनः सम्प्रत्येषावबोधयितुमारब्धास्ते नयीनाः, जीर्णा द्विविधा—भाविता अभाविताश्च, तत्राभाविता ये केनापि दर्शनेन न वासिताः, भाविता द्विविधाः—कुप्रावचनिकपार्श्वस्थादिभिः संविद्गैश्च, कुप्रावचनिकपार्श्वस्थादिभिरपि भाविता द्विविधाः—चाम्या अयाम्याश्च, संविद्गैरपि भाविता द्विधा—चाम्या अवा-

म्याश्च, तत्र ये नवीना ये जीर्णा अमाविता ये च कुप्रावचनिकादिभाविता अपि वम्या ये च संविग्रभाविता अवाग्यास्ते सर्वेऽपि
 योग्याः, शेषा अयोग्याः । अथवाऽन्यथा कुट्टदृष्टान्तभावना-इह चत्वारः कुटास्तद्यथा—छिद्रकुटः खण्डकुटः कण्ठहीनकुटः
 सम्पूर्णकुटश्च, तत्र यस्य अधो बुध्ने छिद्रं स छिद्रकुटः, यस्य पुनरोष्ठपरिमण्डलाभावः स कण्ठहीनकुटः, यस्य पुनरेकपाश्वे
 खण्डेन हीनता स खण्डकुटः, यः पुनः सर्वाययसंपूर्णः स सम्पूर्णकुटः, एवं शिष्या अपि चत्वारो वेदितव्याः, तत्र यो
 व्याख्यानमण्डल्यामुपविष्टः सर्वसर्थमवबुध्यते व्याख्यानादुत्थितश्च न किमपि स्मरति स छिद्रकुटसमानो, यथा हि छिद्र-
 कुटो यावत्तदवस्थ एव गाढमवनितलसंलग्नोऽवतिष्ठते तावन्न किमपि जलं ततः श्रवति, स्लोकं वा किञ्चिदिति, एवमेवोऽपि
 यावदाचार्यः पूर्वापरानुसन्धानेन सूत्रार्थमुपदिशति तावदवबुध्यते, उत्थितश्चेद्व्याख्यानमण्डल्याः तर्हि स्वयं पूर्वापरानुसन्धा-
 नविकलत्वान्न किमपि अनुस्मरति, यस्तु व्याख्यानमण्डल्यामप्युपविष्टोऽर्द्धमात्रं त्रिभागं चतुष्कं वा हीनं वा सूत्रार्थमवधार-
 यति तथाऽऽधारितं च स्मरति स खण्डकुटसमानः, यस्तु किञ्चिद्गूढं सूत्रार्थमवधारयति पञ्चादपि च तथैव स्मृतिपथमवतारयति
 स कण्ठहीनकुटसमानः, यस्तु आचार्योक्तं सकलमपि सूत्रार्थं यथावदवधारयति पञ्चादपि च तथैव संपूर्णं स्मरति स सम्पूर्ण-
 कुटसमानः, अत्र छिद्रकुटसमान एकान्तेनायोग्यः, शेषा यथोत्तरं प्रधानाः प्रधानतराः प्रधानतमाः । सम्प्रति चालनीदृष्टान्तभा-
 वना, चालनी लोकप्रसिद्धा यया कणिकादि चाल्यते, तत्र यथा चालन्यामुदकं प्रक्षिप्यमाणं तत्क्षणादेव गच्छति, न पुनः किय-
 न्तमपि कालमवतिष्ठते, तथा यस्य सूत्रार्थः प्रदीयमानो यदैव कर्णे प्रविशति तदैव विस्मृतिपथमुपैति स चालणीसमानः, तथा
 च मुद्गशैलच्छिद्रकुटचालणीसमानशिष्यभेदप्रदर्शनार्थमुक्तं भाष्यकृता—“सेलेयच्छिद्रुचालिणि मिहोक्ता सोऽ उद्वियाणं तु ।

छिद्वाह तत्त्व चिद्वो सुमरिषु सरामि नेयानि ॥ १ ॥ एगेण विसद् वीपण, नीद कण्णेण चालिणी आह । धम्मोऽत्य आह
सेलो जं पविसद् नीद वा तुब्भं ॥ २ ॥” (वि. १४६३-४) तत एवोऽपि चालनीसमानो न योग्यः । चालनीप्रतिपक्षभूतं च
वंशदलनिर्मापितं तापसभाजनं, ततो हि बिन्दुमात्रमपि जलं न स्रवति, उक्तं च—“तावत्सखरकदिण्यं चालणिपडिवक्खु न
स्रवद्दधंणि (वि १४६५)” ततस्तत्समानो योग्यः । सम्प्रति परिपूणकदृष्टान्तो भाव्यते, परिपूणको नाम घृतक्षीरगालनं
सुदृढाभिधचटकाकुलायो वा, तेन ह्याभीर्यो घृतं गालयन्ति, ततो यथा स परिपूणकः कचवरं धारयति घृतमुज्झति तथा
शिष्योऽपि यो व्याख्यावाचनादौ दोषानभिगृह्णाति गुणांस्तु मुञ्चति स परिपूणकसमानः, स चायोग्यः, आह च चूर्णिंकृत-
“वक्खाणाइसु दोसं हिययंमि ठवेइ मुयइ गुणजालं । सो सीसो अ अजोगो भणितो परिपूणगसमाणो ॥१॥” (नन्दीटीप्य.)
आह—सर्वज्ञमतेऽपि दोषाः सम्भवन्तीत्यश्रद्धेयमेतत्, सत्यम्, उक्तमत्र भाष्यकृता—“सबसुप्यामन्ना दोसा हु न संति
जिणमप केऽवि । जं अणुवत्सकहणं, अपत्तमासज्ज व हवंति ॥ १ ॥ (वि. १४६६)” सम्प्रति हंसदृष्टान्तभावना—यथा हंसः
क्षीरमुदकमिश्रितमपि उदकमपहाय क्षीरमापिबति तथा शिष्योऽपि यो गुरोरनुपयोगादिसम्भवान् दोषान् अवधूय गुणानेव
केवलानादत्ते स हंससमानः, स चैकान्तेन योग्यः, ननु हंसः क्षीरमुदकमिश्रितमपि कथं विभक्तिकरोति ? येन क्षीरमेव
केवलमापिबति, न तूदकमिति, उच्यते, जिह्वाया अम्लत्वेन कूर्चिकीमूय पृथग्भवनात्, उक्तं च—“अंबत्तेणेज जीहाए, कूचिया
होइ खीरमुदगंमि । हंसो मुत्तूण जलं आवियइ पयं तह सुसीसो ॥१॥ (वि. १४६७) मोक्षेण दहं दोसे गुरुणोऽणुवत्तभासि भा-
ईप । नेणहइ गुणे य जो सो जोगो समयत्थसारस्स ॥ २ ॥ (नन्दीटी.)” इदानीं महिषदृष्टान्तभावना—यथा महिषो निपानस्थान-

मवाप्तः सन् उदकमध्ये तदुदकं मुहुमुहुः शृङ्गाम्यां ताडयन्नयं गाहमानश्च सकलमपि कलुषीकरोति, ततो न स्वयं पातुं
शक्नोति, नापि यूथं, तद्वच्छिष्योऽपि यो व्याख्यानप्रवन्धावसरेऽकाण्ड एव क्षुद्रपृच्छाभिः कलहविकथादिभिर्वा आ-
त्मनः परेषां चानुयोगश्रवणविधातमाधत्ते स महिषसमानः, स चैकान्तेनायोग्यः, उक्तं च—“सयमवि न पियइ महिसो
न य जूहं पिवइ लोलियं उदयं । विगहविकहाहिं तहा अथक्पुच्छाहिं य कुसीसो ॥ १ ॥” (वि. १४६८) मेघोदाहरणभावना—
यथा मेघो घदनस्य तनुत्वात् स्वयं च निभृतात्मा गोष्पदमात्रस्थितमपि जलमकलुषीकुर्वन् पिवति तथा यः शिष्योऽपि पद-
मात्रमपि विनयपुरःसरमाचार्यचित्तं प्रसादयन् पृच्छति स मेघसमानः, स चैकान्तेन योग्यः । मसकदृष्टान्तभावना—
यः शिष्यो मसक इव जात्यादिकमुद्घटयन् गुरोर्मनसि व्याधामुत्पादयति स मसकसमानः, स चायोग्यः । जलौकादृ-
ष्टान्तभावना—यथा जलौकाः शरीरमदुन्वती रुधिरमाकर्षति तथा शिष्योऽपि योऽदुन्वन् श्रुतज्ञानमापिवति स जल्लका-
समानः, उक्तं च—“जलुगा घ तम(अ)दूमितो, पियइ सुसीसोऽवि सुयनाणं ।” (वि. १४७०) विडालीदृष्टान्तभावना—यथा
विडाली भाजनसंस्थं क्षीरं भूमौ विनिपात्य पिवति, तथा दुष्टस्वभावत्वात्, शिष्योऽपि यो विनयकरणादिभीततया न साक्षाद्
गुरुसमीपे गत्वा शृणोति, किन्तु व्याख्यानावुत्थितेभ्यः केभ्यश्चित् स विडालीसमानः, स चायोग्यः । तथा जाहकः—
तिर्यग्विशेषस्तदुदाहरणभावना—यथा जाहकः स्तोकं स्तोकं क्षीरं पीत्वा पार्श्वेण लेढि, तथा शिष्योऽपि पूर्वगृहीतं सूत्र-
मर्थं वा अतिपरिचितं कृत्या अन्यतपृच्छति स जाहकसमानः, स च योग्यः । सम्प्रति गोदृष्टान्तभावना—यथा केनोपि
कौटुम्बिकेन कस्मिंश्चित्पर्वणि चतुर्थ्यंश्चतुर्वेदपारागामिभ्यो विप्रेभ्यो गौर्दत्ता, ततस्ते परस्परं चिन्तयामासुः—यथा इयमेका

गौश्चतुर्णामस्माकं, ततः कथं कर्तव्या?, तत्रैकेनोक्तं-परिपाठ्या दुह्यतामिति, तच्च समीचीनं प्रतिभातमिति सर्वैः प्रतिपन्नं, ततो यस्या प्रथमदिवसे गौरागता तेन चिन्तितं-यथाऽहमद्यैव धोक्ष्यामि, कल्पे पुनरन्यो धोक्ष्यति, ततः किं निरर्थिकाम-स्याश्चारिं ब्रह्मामि?, ततो न किञ्चिदपि तस्यै तेन दत्तं, एवं शैपरिपि, ततः सा श्वाककुलनिपतितेव तृणमलिलादिविरहिता गतासुरभूत्, ततः समुत्थितस्तेषां धिजातीयानामवर्णवादो लोके, शेषगोदानादिलाभव्यवच्छेदश्च, एवं शिष्या अपि ये चिन्तयन्ति-न खलु केवलानामस्माकसाचार्यो व्याख्यानयति, किन्तु प्रतीच्छुकानामपि, ततस्त एव विनयादिकं करिष्यन्ति, किमस्माकमिति, प्रतीच्छुका अप्येवं चिन्तयन्ति-निजशिष्याः सर्वं करिष्यन्ति, किमस्माकं कियत्कालावस्यायिनमिति?, ततस्तेषामेवं चिन्तयतामपान्तराल एवाचार्यो विपीदति, लोके च तेषामवर्णवादो जायते, अन्यत्रापि च गच्छान्तरे दुर्लभौ तेषां सूत्रार्थौ, ततस्ते गोप्रतिगाहकचतुर्दिजातय इवायोग्या द्रष्टव्याः, उक्तं च-“अन्तो दुर्जिह्महि कलं निररथयं से ब्रह्मामि किं चारिं? । चउचरणगयी उ मया अवन्नहणी उ चतुयाणं ॥ १ ॥ (वि. १४७३) सीसा पडिच्छगाणं भरोत्ति तेऽयिय हु सीसगभरोत्ति । न करैत्ति सुत्तहाणी अन्नरथयि दुद्धं तेसिं ॥ २ ॥” (वि. १४७५) एव एव गोदृष्टान्तः प्रतिपक्षेऽपि योजनीयः, यथा कश्चित्कौटुम्बिको धर्मश्रद्धया चतुर्भ्यः चतुर्वेदपारगामिभ्यो गां दत्तवान्, तेऽपि च पूर्ववत्परिपाठ्या दोग्धुमारब्धाः, तत्र यस्य प्रथमदिवसे सा गौरागता स चिन्तितवान्-यद्यहमस्याश्चारिं न दास्यामि ततः क्षुधा घातुक्षयादेया प्राणानपहास्यति, ततो मे लोकेषु गोहत्यावर्णवादो भविष्यति, पुनरपि चास्मभ्यं न कोऽपि गवादिकं दास्यति, अपिच-यदि मदीयचारिचरणेन पुष्टा सती शैपरिपि ब्राह्मणैर्धोक्ष्यते ततो मे महान् अनुग्रहो भविष्यति, अहमपिच परिपाठ्या पुनरन्येनां

धोक्ष्यामि, ततोऽवश्यमस्यै दातव्या चारिरिति ददौ चारिम्, एवं शेषा अपि ददुः, ततः सर्वेऽपि चिरकालं दुग्धाभ्यवहार-
 भाजिनो जाताः, लोके च समुच्छलितः साधुवादः, लभन्ते च प्रभूतमन्यदपि गवादिकं, एवं येऽपि विनेयाश्चिन्तयन्ति—
 यदि धयमाचार्यस्य न किमपि विनयादिकं विधानारस्तत एषोऽवसीदन्नवश्यमपगतसुर्भविष्यति, लोके च कुशिष्या इमे
 इत्यवर्णवादः, ततो गच्छान्तरेऽपि न धयमवकार्यं लप्स्यामहे, अपिच—अस्माकमेव प्रगज्यादिक्षाव्रतारोपणादिकरणतो
 महोपकारी, सम्प्रति च जगति दुर्लभं श्रुतरत्नमुपयच्छन् वर्त्तते, ततोऽवश्यमेतस्य विनयादिकमस्माभिः करणीयम्,
 अन्यच्च—यद्यस्मदीयविनयादिसाहायकवलेन प्रतीच्छकानामप्याचार्यत उपकारः किमस्माभिर्न लब्धं?, द्विगुणतरपुण्य-
 लाभस्यास्माकं भावात्, प्राप्तीच्छिका अपि ये चिन्तयन्ति—अनुपकृतोपकारी भगवानाचार्योऽस्माकं, को नामान्यो महा-
 न्तमेवं व्याख्याप्रयासमस्मिन्निमित्तं विदधाति?, ततः किमेतेषां वयं प्रत्युपकर्तुं शक्ताः?, तथापि यत्कुर्मः सोऽस्माकं महान्
 लाभ इति परपरनिरपेक्षं विनयादिकमादधते, तेषां नावसीदत्याचार्योऽव्यवच्छिन्ना च सूत्रार्थप्रवृत्तिः समुच्छलति च
 ततः सर्वत्र साधुवादः गच्छान्तरे च तेषां सुलभं श्रुतज्ञानं परलोके च सुगत्यादिश्रमः। मेर्युदाहरणं प्राग्वत्। सम्प्रत्या-
 भीरीदृष्टान्तभावना, कश्चिदाभीरो निजभार्यया सह विक्रयाय घृतं गन्ध्या गृहीत्वा पत्तनमवतीर्णः, चतुष्पथे च समागत्य
 वणिगापणेषु पणायितुं प्रवृत्तो, घटितश्च पणायः सङ्कटः, ततः ममारब्धे घृतमापे गन्ध्या अथस्तादवस्थिता आभीरी घृतं
 भर्त्रा चारकेण समर्प्यमाणं प्रतीच्छति, ततः कथमप्यर्पणे ग्रहणे वाऽनुष्योगोऽप्यन्तरोले एव एको लघुघटरूपो चारको
 भूमौ निपत्य खण्डशो भग्नः, ततो घृतहानिदूनमनाः पतिरुल्लसितुं खरपरुषाङ्कानि प्रावर्त्तते—यद्यो हा पापीयसि!,

दुःशीले ! कामविहम्बितमानसा तरुणिमाभिरमणीयं पुरुषान्तरमवलोकसे, न सम्यग्भारकमभिगृह्णासि, ततः सा खरपरुष-
धाक्यश्रवणतः समुद्भूतकोपावेशवशोच्छलितकम्पकम्पितपीनपयोधरा स्फुरदधरविम्बोष्ठी दूरोत्पाटितभ्रूरेखाधनुरवष्टम्भतो
नाराचश्रेणिमिव कृष्णकटाक्षसन्ततिमविरतं प्रतिक्षिपन्ती प्रत्युवाच—हा ग्रामेयकाधम ! घृतघटमप्यवगणय्य विदग्ध-
भक्तकामिनीनां मुखारविन्दान्यवलोकसे, न चैतावता अवतिष्ठसे, ततः खरपरुषवाक्यैर्मांमप्यभिक्षिपसि, ततः स एवं प्रत्यु-
क्तोऽतीव ज्वलितकोपानलो यत्किमप्यसम्बद्धं भाषितुं लग्नः, साऽप्येवं, ततः समभूतयोः केशाकेशि, ततो विसंस्थुलपादा-
दिन्यासतः सकलमपि प्रायो गन्त्रीघृतं भूमौ निपतितं, तच्च किञ्चिच्छोषमुपगतं अवशेषं चावलीढं भ्वभिः, गन्त्रीघृतमपि
शेषीभूतमपहतं पश्यतोहरैः, सार्थिका अपि स्वं स्वं घृतं विक्रीय स्वप्नामगमनं प्रपन्नाः, ततः प्रभूतदिवसभागातिक्रमेणाप-
सृते युद्धे स्वास्थ्ये च लब्धे यत्किञ्चित् प्रथमतो विक्रीणयामास घृतं तद्रव्यमादाय तयोः स्वप्नामं गच्छतोः अपान्तरालेऽ-
स्तं गते सहस्रभानी सर्वतः प्रसरमभिगृह्णति तमोविताने परात्स्कन्दिनः समागत्य वासांसि द्रव्यं बलीवर्हौ चापहतवन्तः,
तत एवं तौ महतो दुःखस्य भाजनमजायेतां, एष हृष्टान्तोः, अयमर्थोपनयः—यो विनेयोऽन्यथा प्ररूपयन्नधीयानो वा खर-
परुषवाक्यैराचार्येण शिक्षितोऽधिष्ठेत्पुरःसरं प्रतिवदति—यथा त्वयैवेत्यमहं शिक्षितः, किमिदानीं निन्दुषे ? इत्यादि, स न
केवलमात्मानं संसारे पातयति, किन्त्वाचार्यमपि खरपरुषप्रत्युच्चारणादिना तीव्रतीव्रतरकोपानलज्वालनात्, भवन्ति च
कुविनेया मृदोरपि गुरोः खरपरुषप्रत्युच्चारणादिना कोपप्रकोपकाः, उक्तं चोत्तराध्ययनेषु—‘अणासवा थूलवया कुसीला,
मिदं पि बंडं पकरिति सीसा’ इति, अपिच—गुरवो गुणगुरवः, ततस्ते यदि कथमपि दुष्टशैलशिक्षापनेन कोपमुपागमंस्त-

धापि तेषां भगवदाज्ञावर्तित्वादल्पपापभाजां मिथ्यादुष्कृतादिमात्रेणापि विशुद्धिरुपजायते, शिष्यस्तु भगवदाज्ञाविलो-
 पतो गुर्वाशातनायाश्चोपचिताशुभगुरुकर्मा दीर्घतरसंसारभागी, किञ्च-एवं स वर्चमानो मतिमानपि श्रुतरत्नाद्वहिर्भवति, स
 अन्यत्रापि तस्य दुर्लभश्रुतत्वात्, को हि नाम सचेतनो दीर्घतरजीविताभिलाषी सर्प्यमुखे स्वहस्तेन पयोविन्दून् प्रक्षिपतीति, स
 एकान्तेनायोग्यः। प्रतिपक्षभावनायामपीदमेव कथानकं परिभावनीयम्, केवलमिह घृतघटे भग्ने सति द्वावपितौ दम्पती त्वरि-
 तत्वरितं कर्परैर्यथाशक्ति घृतं गृहीतवन्तौ, स्लोकमेव विननाश, निन्दति चात्मानमाभीरो यथा-हीन मया घृतघटस्ते सम्यक्
 समर्पितः, आभीर्यपि वदति-समर्पितस्त्वया सम्यक् न मया सम्यक् गृहीतः, तत एवं तयोर्न कोपावेशदुःखं नापि घृत-
 हानिः नापि सकाल एवान्यसाधिकैः सह स्वग्राममभिसर्प्यतामपान्तराले तस्करावस्कन्दः, ततस्तौ सुखभाजनं जातौ, एवमि-
 हापि कथञ्चिदनुपयोगादिनाऽन्यथारूपे व्याख्याने कृते सति पश्चादनुस्मृतयथावस्थितव्याख्यानेन सूरिणा शिष्यं पूर्वमुक्तं
 व्याख्यानं चिन्तयन्तं प्रति एवं वक्तव्यम्-यत्स ! मैवं व्याख्यः, मया तदानीमनुपयुक्तेन व्याख्यातं, तत एवं व्याख्याहि, तत
 एवमुक्ते सति यो विनेयः कुलीनो विनीतात्मा स एवं प्रतिवदति-यथा भगवन्तः किमन्यथा प्ररूपयन्ति !, केवलमहं
 मतिर्दौर्बल्यादन्यथाऽवगतवानिति, स एकान्तेन योग्यः॥ तदेवमाचार्यशिष्यदोषगुणकथनलक्षणो व्याख्यानविधिः प्रतिपा-
 दितः, सम्प्रति कृतमङ्गलोपचारो व्यावर्णितप्रसङ्गविस्तरः प्रदर्शितव्याख्यानविधिरुपोद्घातं प्रतिपादयति—

उद्देशे १ निवेसे २ य निगमे ३ खेत्त ४ काल ५ पुरिसे ६ य ।

कारण ७ पद्य ८ लक्खण ९ नए १० समोधारणा ११ पुमए १२ ॥ १३७ ॥

किं १३ कइविहं १४ कस्स १५ कहिं १६ केसु १७ कहं १८ केच्चिरं हवंड कालं १९ ।

कइ २० संतरं २१ मचिरहियं २२ भवा २३ गरिस २४ फासण २५ निरुत्ती २६ ॥ १३८ ॥

उद्देशो वक्तव्यः, एवं सर्वत्र क्रिया योजनीया, उद्देशनमुद्देशः, सामान्याभिधानमित्यर्थः, यथाऽध्ययनमिति, तथा निर्देशनं निर्देशः, विशेषाभिधानमिति भावो, यथा सामायिकमिति, तथा निर्गमनं निर्गमो वक्तव्यो, यथा कुतोऽस्य सामायिकाध्ययनस्य निर्गमनमिति, तथा क्षेत्रं वक्तव्यः कस्मिन् क्षेत्रे इदं प्रादुरभूत्, कालो वक्तव्यो, यथा कस्मिन् काले इति, तथा पुरुषो वक्तव्यो, यथा कुतः पुरुषादिदं प्रवृत्तमिति, तथा कारणं वक्तव्यं—किं कारणं गौतमादयः शृण्वन्ति?, तथा प्रत्याययतीति प्रत्ययः, अन्तर्भूतण्यर्थादलप्रत्ययः, प्रत्ययो वक्तव्यो, यथा केन प्रत्ययेन भगवतेदमुपदिष्टं?, को वा गणधराणां श्रवणे प्रत्ययः? इति, तथा लक्षणं वक्तव्यं श्रद्धानादि, तथा नया—नैगमादयो वक्तव्याः, तथा तेषामेव नयानां समवतरणं वक्तव्यं, यथा क्व नयाः समवतरन्तीति, तथा च वक्ष्यति—‘मूढनइयं सुयं कालियं तु न नया समोयरंति इहं’ इत्यादि, तथाऽनुमतमिति कस्य व्यवहारादेः किमनुमतं सामायिकमिति वक्तव्यं, तथा च ‘तवसंजमो अणुमतो’ इत्यादि, तथा किं सामायिकमिति वक्तव्यं, वक्ष्यति च—‘जीयो गुणपडिच्चो’ इत्यादि च, तथा कतिविधं ‘सामायिकं इति वाच्यं, तथा चात्र वक्ष्यति—‘सामाइयं च तिविहं सम्मत्त सुयं तहा चरित्तं चे’त्यादि, तथा कस्य सामायिकमिति वक्तव्यं, तथा च वक्ष्यति—‘जस्स सामाणितो अप्पा, संजमे नियमे तवे’ इत्यादि, तथा क्व क्षेत्रादौ सामायिकमित्यभिधेयं, तथा च वक्ष्यति—‘खित्तदिसकालगइभवि’ इत्यादि, तथा केषु सामायिकमिति वाच्यं, तत्र सर्वत्र द्रव्येषु, वक्ष्यति—

'सव्यगथं सम्मत्तं सुए चरित्ते य पज्जवा' सधे' इत्यादिना, तथा कथं-केन प्रकारेण सामायिकमयाप्यते इति वाच्यं, तत्र वक्ष्यति-
 'माणुस्सखेत्तजाइ' इत्यादि, तथा कियच्चिरं कालं यावद् भवति सामायिकमिति वक्तव्यं, 'तत्र वक्ष्यति-
 'सम्म-त्तरस्स सुयस्स य छावट्ठी सागरोवमाइ ठिई' इत्यादि, तथा कतीति कियन्तः प्रतिपद्यमानकाः कियन्तो वा पूर्वप्रतिपन्ना इति
 वक्तव्यं, तथा च वक्ष्यति-
 'सम्मत्तदेसधिरया पलियस्स असंखभागमिच्चा उ' इत्यादि, 'संतर'न्ति सहान्तरेण वर्तते इति
 सान्तरं वक्तव्यं, किमुक्तं भवति ?-किं सामायिकं सान्तरं निरन्तरं वा ? यदि सान्तरं ततः किंप्रमाणमन्तरमिति
 वक्तव्यं, वक्ष्यति च-
 'कालमणंतं च सुए, अज्जापरियट्ठतो य देसुणो' इत्यादि, 'अविरहित'मिति अविरहितं कियन्तं कालं
 प्रतिपद्यन्ते इति वक्तव्यं, तत्र वक्ष्यति-
 'सुयसम्मअगारीणं आगलियासंखभागमेच्चा उ' इत्यादि, तथा भया इति
 कियतो भवान् यावत् खब्धवाप्यते सामायिकमिति प्रतिपाद्यं, तत्र वक्ष्यति-
 'सम्मत्तदेसधिरया, पलियस्सासंखभागमे-
 चाओ । अट्ठमया उ चरित्ते' इत्यादि, आकर्षणमाकर्षः, ग्रहणमिति भावः, तत्र कियन्त आकर्षा एरुस्सिन् भवे?, कियन्तो
 वाऽनेकभवेप्यिति वक्तव्यं, तत्र वक्ष्यति-
 'तिण्ह सहसपुहुत्तं सयपुहुत्तं च होइ विरईए । एगभवे आगरिसा' इत्यादि,
 तथा स्पर्शना वक्तव्या, यथा कियत् क्षेत्रं सामायिकवन्तः स्पृशन्तीति, तत्र वक्ष्यति-
 'सम्मत्तचरणसहिया सधं लोणं
 फुसे निरवसेसं' इत्यादि, तथा निश्चिता उक्तिर्निरुक्तिः वक्तव्या, सा च-
 'सम्मदिट्ठी अमोहो सोही सम्भेवदंसणा वोही'
 इत्यादिना वक्ष्यते, एषद्वारगाथाद्वयसमासार्थः ॥ अवयवार्थं तु प्रतिद्वारं प्रपञ्चेन निर्युक्तिरुदेव वक्ष्यति, अत्र कश्चि-
 दाह-
 ननु प्रथममध्ययनं सामायिकं तस्यानुयोगद्वारचतुष्टयमिति प्रतिपादयता उद्देशनिर्देशाबुक्तावेव, तथा ओघनि

एषन्ननिक्षेपेऽध्ययनमिति निक्षिप्तं, नामनिष्पन्ननिक्षेपे सामायिकमिति, तत एवमपि तावभिहितावेव, किमर्थमनयोः पुनर-
भिधानमिति ? उच्यते, एतद्द्वारद्वयोक्तयोरेव प्रागनागतग्रहणं कृतं द्रष्टव्यं, तद्ग्रहणमन्तरेण द्वारचतुष्टयाद्युपन्यासस्यैवा-
सम्भवाद्, विषयाभावात्, अथवा प्रागभिधानमात्रमुक्तमिह त्वर्थानुगमद्वाराधिकारे विधानतो लक्षणतश्च व्याख्या क्रियते
इत्यदोषः । आह—यद्येवं निर्गमो न वक्तव्यः, तस्यानुगमद्वार एव प्रतिपादितत्वात्, तथाहि—आत्मागम इति प्रागभिहितं,
ततस्तीर्थकरणधरेभ्यो निर्गतमित्यवगतमेव, सत्यमेतत्, केवलमिह तीर्थकरणगणधराणामेव निर्गमोऽभिधीयते, यथा
कोऽसौ तीर्थकरः ? के वा गणधरा ? इति, तत्र वक्ष्यते—भगवान् वर्द्धमानस्वामी तीर्थकरो, गौतमादयो गणधराः, यथा
वैतेभ्यो विनिर्गतं तथा क्षेत्रकालपुरुषकारणप्रत्ययविशिष्टं वक्ष्यते इति फलवान् निर्गमाद्वारकलापोपन्यासः ।
आह—यद्येवं लक्षणं न वक्तव्यं, यत उपक्रमद्वार एव नामद्वारे क्षायोपशमिके भावेऽवतारितं, प्रमाणद्वारे च जीवगुण-
प्रमाणे आगमे इति, सत्यमेतत्, केवलं तत्र निर्देशमात्रं कृतमिह तु प्रपञ्चेन व्याख्यानमित्यदोषः, अथवा तत्र श्रुतसा-
मायिकस्यैव लक्षणमुक्तम्, इह चतुर्णामपि सामायिकानां लक्षणाभिधानमिति महान् विशेषः । अथ नयाः प्रमाणद्वार
एवाभिहिताः स्वस्थाने च मूलद्वारे वक्ष्यमाणास्ततः किमिहोच्यन्ते ? उच्यते, इह प्रमाणद्वारोका एव व्याख्यायन्ते,
यदिवा प्रमाणद्वाराधिकारात् तत्र प्रमाणभावमात्रमभिहितमिह तु स्वरूपावधारणमवतारो वा चिन्त्यते इत्यदोषः, एते
च सर्वे एव सामायिकसमुदायार्थमात्रविषयाः, न सूत्रविनियोगिनः, मूलद्वारोपन्यस्तास्तु नयास्तत्र व्याख्यानोपयोगिन
एवेति मूलद्वारवक्ष्यमाणेभ्यो भेदः । ननु प्रमाणद्वारे जीवगुणः सामायिकं ज्ञानं चेति प्रतिपादितं ततः 'किं सामायिक'-

मित्याशङ्क्या अनुपपत्तिः, सत्यमेतत्, केवलं जीवगुणत्वे ज्ञानत्वे च सत्यपि किं तज्जीव एव आहोश्चिजीवादन्यदिति यः संशयस्तदनोदार्थं इहोपन्यास इत्यदोषः । आह-नामद्वारे क्षायोपनामिकं सामायिकमुक्तं, ततस्तदावरणक्षयोप-
 शमादवाप्यते इति गम्यत एवं, ततः किमर्थं 'कथं लभ्यते' इति द्वारमुपन्यस्तम् ? उच्यते, स एव क्षयोपशमः कथमवा-
 प्यते इति क्षयोपशमगतशेषाङ्गलाभचिन्तनाददोषः, एवं यत् यदुपक्रमनिक्षेपद्वारद्वयाभिहितमपि पुनरभिधत्ते तत्तदनुग-
 मद्वारावसरात् प्रपञ्चव्याख्यार्थमिति परिभाषनीयम् । अपरस्त्वाह-ननूपक्रमः प्रायः शास्त्रसमुत्थापनार्थं उक्त उपोद्घातो-
 ऽप्येव शास्त्रसमुद्घातप्रयोजन एवेति कोऽनयोर्भेदः ? उच्यते, उपक्रमो ह्युद्देशमात्रनियतव्यापार उपोद्घातस्तु प्रायेण
 तदुद्दिष्टवस्तुप्रबोधनफलः, अर्थानुगमत्वात् इत्यलं विस्तरेण, प्रकृतं प्रस्तुतम् ॥ तत्रोद्देशद्वारावयवार्थप्रतिपादनार्थमाह—
 नामं ठयणा दधिपु खित्ते काले समासउद्देशे । उद्देशुद्देशसम्मि य भावस्मि य होइ अट्टमओ ॥ १३९ ॥

यस्य जीवादेरुद्देश इति नाम क्रियते स नाम्ना उद्देशो नामोद्देशो, यदिवा नामनामयतोर्भेदोपचारात् नाम चासौ उद्देशश्च
 नामोद्देशः, अथवा नाम्ना उद्दिश्यते-अभिधीयते इति नामोद्देशः, यदिवा नाम्न उद्देशः-अभिधानं नामोद्देशः, तथा उद्देशः
 स्थाप्यमानः स्थापनोद्देशः, स्थापनाया वा उद्देशः-अभिधानं स्थापनोद्देशः, 'दधिपु' इति द्रव्यविषय उद्देशः द्रव्योद्देशः,
 स च द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो ज्ञाताऽनुपयुक्तः, नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्रव्यतिरिक्तमेतात्
 त्रिधा, तत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरे प्रतीते, तद्रव्यतिरिक्तस्त्रिविधस्तद्यथा-द्रव्यस्य द्रव्येण द्रव्ये वा उद्देशो द्रव्योद्देशः, तत्र
 द्रव्यस्योद्देशो यथा द्रव्यमिदमिति, द्रव्येण हेतुभूतेनोद्देशो यथा द्रव्यपतिरयमिति, तथा द्रव्ये उद्देशो यथा वर्तते राजा

सम्प्रति सिंहासने, चूते कोकिलो वने मथूर इत्यादि, एवं क्षेत्रस्य क्षेत्रेण क्षेत्रे वा उद्देशः क्षेत्रोद्देशो वक्तव्यः, तत्र क्षेत्रस्योद्देशो यथा इदं क्षेत्रमिति, क्षेत्रेणोद्देशो यथा क्षेत्री क्षेत्रपतिः, क्षेत्रे उद्देशो यथा क्षेत्रे जातं क्षेत्रजमित्यादि, तथा कालस्य कालेन काले वा उद्देशः कालोद्देशः, तत्र कालस्योद्देशो यथा अयं काल इति, कालेनोद्देशो यथा इदं कालातिक्रान्तम्, अथवा इदं कालप्राप्तमिति, काले उद्देशो यथा काले जातं काले आगतमित्यादि, समासः—सङ्क्षेपः तद्विषय उद्देशः समासोद्देशः, स च त्रिविधः—अङ्गश्रुतस्कन्धाध्ययनभेदात्, तद्यथा—अङ्गसमासोद्देशः श्रुतस्कन्धसमासोद्देशः अध्ययनसमासोद्देशश्च, तत्राङ्गसमासोद्देशो द्विधा—अङ्गसमासस्योद्देशो अङ्गसमासेन वोद्देशः, तत्राङ्गसमासस्योद्देशो यथा इदमङ्गमिति, अङ्गसमासेनोद्देशो यथा तदध्ययता तदर्थज्ञो वा अङ्गीति, एवं श्रुतस्कन्धाध्ययनसमासोद्देशावपि वक्तव्यौ, तत्र श्रुतस्कन्धस्योद्देशो यथा अयं श्रुतस्कन्ध इति, श्रुतस्कन्धेन समासोद्देशो यथा अयं तदध्ययनात् तदर्थवेदनाच्च श्रुतस्कन्धीति, एवमध्ययनसमासोद्देशोऽप्युदाहर्तव्यः, तथा उद्देशः—अध्ययनविशेषः तस्योद्देश उद्देशोद्देशः, यथा अयमुद्देश इति, उद्देशेन वा उद्देशे उद्देशोद्देशः, यथा उद्देशाध्ययनादुद्देशार्थपरिज्ञानाद्वाऽयमुद्देशवानिति, तथा भावे—भावविषयश्च भवत्युद्देशोऽष्टमकः, एषोऽपि द्विधा—भावस्योद्देशो यथा अयं भाव इति, भावेनोद्देशो यथा भावीत्यादि ॥ अथोद्देशव्याख्यानं निर्देशमप्यतिदिशन्माह—

एवमेव य निर्देशो अट्टविहो सोऽवि होह नायवो । अविसेसिथमुद्देशो विसेसिओ होह निर्देशो ॥ १४० ॥

यथा अष्टविध उद्देश उक्तः एवमेव—तथा निर्देशोऽपि स द्वारागाथासूचितोऽष्टविधो भवति ज्ञातव्यः, सर्वथा साम्य-प्रतिपेयार्थमाह—किन्तु अविशेषितः सामान्यनामस्थापनादिविषय उद्देशो, विशेषितः नामस्थापनादिगोचरस्तु भवति निर्देश

इति विशेषः, तत्र नामनिर्देशो यस्य निर्देश इति नामं क्रियते, नाम्नो वा निर्देशो यथाऽयं जिनभद्र इत्याद्यभिधान-
विशेषभणनं, निर्देशः स्थाप्यमानः स्थापनानिर्देशः, स्थापनाया विशेषाभिधानं वा स्थापनानिर्देशो, यथेयं कामदेवस्य
स्थापनेति, यत्तु सामान्येन देवताया इयं स्थापनेत्यभिधानं स स्थापनोद्देश इति, द्रव्यस्यापि त्रिविधस्य सच्चित्तार्थद्वि-
शिष्टमभिधानं स द्रव्यनिर्देशः, तत्र सच्चित्तद्रव्यविशेषस्य निर्देशो यथा गौरित्यादि, अचित्तद्रव्यविशेषस्य
यथा अयं दण्ड इत्यादि, मिश्रद्रव्यविशेषस्य यथाऽयं रथोऽन्वयुक्त इत्यादि, तेन सच्चित्तादिद्रव्यविशेषेण
निर्देशो यथा गोमानित्यादि, क्षेत्रस्य निर्देशो यथा इदं भरतक्षेत्रम्, अयं मगधाजनपद इत्यादि, क्षेत्रेण निर्देशो यथाऽयं
भारतः मागधः सौराष्ट्रक इत्यादि, कालस्य निर्देशो यथा अयं हेमन्तोऽयं वसन्त इत्यादि, कालेन निर्देशो यथाऽयं
शारदः सांवत्सरिकः प्रावृषेण्य इत्यादि, समासनिर्देशोऽङ्गश्रुतस्कन्धाध्ययनविषयभेदात् त्रिधा, तत्राङ्गरूपसमासस्य
निर्देशोऽयमाचारः इदं सूत्रकृताङ्गमित्यादि, अङ्गसमासेन निर्देशो यथा तदध्ययनात् तदर्थवेदनाद्वा अयमाचारवाना-
चारधर इत्यादि, श्रुतस्कन्धसमासस्य निर्देशो यथाऽयमावश्यकश्रुतस्कन्धः, श्रुतस्कन्धसमासेन निर्देशो यथाऽयमाव-
श्यकसूत्रार्थधर इति, अंध्ययनसमासस्य निर्देशो यथा-इदं सामायिकाध्यनमाचाराङ्गे प्रथममध्ययनं शस्त्रपरिज्ञा इत्यादि,
अध्ययनसमासेन निर्देशो यथाऽयं सामायिकसूत्रार्थधर इत्यादि, उद्देशस्य निर्देशो यथा भगवत्यां पुन्रलोद्देशक इत्यादि,
उद्देशेन निर्देशो यथाऽयं प्रथमोद्देशकसूत्रार्थधरो द्वितीयोद्देशकसूत्रार्थधर इति, भावस्य निर्देशो-भावव्युत्पत्त्यभिधानं,
यथाऽयमौदयिको भाव इति, भावेन निर्देशो यथाऽयमौदयिकभाववान् क्रोधी मानीत्यादि, इह तु समासोद्देशनिर्दे-

शाभ्यामयमधिकारः, तथाहि-अध्ययनमिति समासोद्देशः, सामायिकमिति समासनिर्देश इति ॥ इदं च सामायिकं नपुंसकं, सावद्ययोगविरमणस्य नपुंसकतया रूढत्वात्, अस्य च निर्देश-उच्चारयितेति भागः त्रिविधस्तद्यथा-स्त्री पुमान् नपुंसकं च, तत्र को नयो नैगमादिः कं निर्देशमिच्छतीति प्रतिषिपादयिपुराह-

दुचिहंपि नेगमनओ निदिष्टं संगहो य धवहारो । निर्देशयमुज्जुओ उभयसरिच्छं च सदस्स ॥ १४१ ॥

द्विविधमपि-निर्देशयशास्त्रिर्देशकवशाच्च द्विप्रकारमपि नैगमनयो निर्देशमिच्छति, नैगमो ह्यनेकगमो लोकसंबन्ध-
वहारप्रवणश्च, लोके च निर्देशयशान्निर्देशकवशाच्च निर्देशाप्रवृत्तिरुपलब्धा, तत्र निर्देशयवशाद्यथा-यासवदच्चा-
म्रियदर्शना इत्यादि, निर्देशकवशाद्यथा-मनुना प्रोक्तो मनुः अक्षपादप्रोक्तोऽक्षपाद इत्यादि, लोकोत्तरंऽपि निर्देशयवशाद्
यथा षड्जीवनिका, तत्र हि षट् जीवनिकाया निर्देश्याः, एवमाचारक्रियाभिधानादाचारः तरङ्गवतीवक्तव्यताभिधानात्-
रङ्गवतीत्यादि, निर्देशकवशाज्जिनवचनं कापिलीयं नन्दसहितेत्येवमादि, एवं सावद्ययोगविरमणरूपं सामायिकं रूढितो
नपुंसकमिति निर्देशयवशास्त्रैगमो नपुंसकनिर्देशमेवास्य मन्यते, यथा सामायिकं नपुंसकमिति, तथा सामायिकनिर्देशदुः-
स्त्रीपुन्रपुंसकलिङ्गत्वात् तत्परिणामानन्यत्वाच्च सामायिकस्यार्थरूपस्य त्रिलिङ्गताऽप्येतन्मतेनाविरुद्धा, यथा सामायिकं
स्त्री सामायिकं पुरुषः सामायिकं नपुंसकमिति, उक्तं च-"तह निदिहवसाओ नपुंसकं नेगमस्स सामइयं । धीपुनंपुसगं चा
तं चिय निर्देशगवसातो ॥१॥" (वि. १५०९) अन्यच्च-एष नैगमनय एवमभिधत्ते-यदि स्त्री स्त्रियमभिधत्ते तदा निर्देशयस्य
निर्देशकस्य च स्त्रीत्वान्निर्देशः स्त्रीलिङ्ग एव, अथ स्त्री पुरुषं निर्दिशति तदा यथाविवक्षितं निर्देशः, तथाहि-देवदत्तेन घटशब्दे

उच्चारिते निर्देशस्याभिधेयानन्यत्वविवक्षायामयं घट इति व्यपदेशः प्रवर्तते, निर्देशकानन्यत्वविवक्षायामयं देवदत्त इति, तथा
 च देवदत्ते कथञ्चित्पथः परिश्रष्टे इतस्ततो निमाल्यमाने तच्छब्दं श्रुत्वा लोको वदति—अयं देवदत्त इति, अभिधेयानन्यत्व-
 विवक्षायां पुरुषनिर्देशः, निर्देशकानन्यत्वविवक्षायां स्त्रीनिर्देशः, अथ स्त्री नपुंसकं निर्दिशति तदाऽत्रापि यथाविवक्षितं निर्देश
 इति नपुंसकनिर्देशः स्त्रीनिर्देशो वा, एयं पुरुषे नपुंसके च निर्दिष्टरि भावनीयम्, आह च चूर्णिकृत—“इत्थी इत्थि निर्दि-
 सइ इत्थिनिर्देशो, इत्थी पुरिसं निर्दिशइ इत्थिनिर्देशो य पुरिसनिर्देशो य, इत्थी नपुंसगं निर्दिशइ इत्थिनिर्देशो अ नपुंसग-
 निर्देशो अ, एवमेव पुरिसनपुंसगणं पि संजोगो” इति, एवमिहापि निर्दिष्टुः त्रिलिङ्गस्यापि सम्भवादनन्यत्वविवक्षायां
 त्रिलिङ्गताऽपि सामायिकस्य प्रतिपत्तव्येति, आह—द्विविधमपि नैगमनय इत्येतावत्युक्ते निर्देश्यवशान्निर्देशकवशाच्च
 द्विविधं निर्देशमिच्छतीति कुतोऽवसीयते !, उच्यते, वक्ष्यति—‘निर्दिष्टं संगहो य ववहारो’ इति, ततोऽर्थादत्रावसीयते
 निर्देश्यवशान्निर्देशकवशाच्च निर्देशस्य द्वैविध्यमिति, ‘निर्दिष्टं संगहो य ववहारो’ इति निर्दिष्टं वस्त्वङ्गीकृत्य सद्ब्रह्मो
 न्यवहारश्च, वशब्दस्य व्ययहितः सम्बन्धः, निर्देशमिच्छतीति वाक्यशेषः, इयमत्र भावना—इह वचनमर्थप्रकाशकमेवो-
 पजायते, यथा प्रदीपः, ततो यथा प्रदीपः प्रकाश्यं प्रकाशयन्नेवात्मरूपं प्रतिपद्यमानः प्रकाश्यादात्मलाभं लभते इति
 व्यपदिश्यते, तथा वचनमप्यर्थं प्रतिपादयन्नेवात्मरूपं प्रतिपद्यमानमर्थोदात्मलाभं लभते इति व्यवह्रियते, अर्थश्च सावद्य-
 योगविरमणरूपो नपुंसकतया प्रसिद्ध इति सामायिकस्य नपुंसकलिङ्गतामेव सद्ब्रह्मव्यवहारावभ्युपगच्छतः, उक्तं च—“अथा-
 तोच्चिय वयणं लहइ सरूपं जहा पदीवोव । तो संगहववहारा भणति निर्दिष्टवसगं तं ॥ १ ॥” (वि. १५११) चूर्णिकारोऽप्याह-

“संगहयहारनययत्तयया इत्थी इत्थि निहिसइ इत्थिनिहिसो, इत्थी पुरिसं निहिसइ पुरिसनिहिसो, इत्थी नपुंसगं निहिसइ नपुंसगनिहिसो, एवं पुरिसनपुंसगाणं पि भाणिययं” अथवा सामायिकं नाम सावद्ययोगविरमणरूपं, तच्च सामायिकयतां गरयानां खील्लिद्धानां पुँल्लिद्धानां नपुंसकलिद्धानां च परिणामानन्यदिति तस्य ख्यादिरूपेति वाच्यवशेन त्रिलिङ्गताऽपि सामायिकस्य सद्ब्रह्मव्यवहारनयमतेन द्रष्टव्या, तथा ‘निहिसगमुज्जुमुतो’ इति, निर्देशको-यका तमद्वीकृत्य सामायिकनिर्देशामृजुमुतो मन्यते, तथाहि-स एवमभिधत्ते-चचनं चकुरधीनं, तन्नावभावित्वात्, ततो यदेव वक्तुलिङ्गं तदेव नचनस्यापीति, यदा पुरुषो निर्देष्टा तदा सामायिकस्य पुँल्लिङ्गता यदा स्त्री तदा खील्लिङ्गता, एवं नपुंसकेऽपि द्रष्टव्यम्, उक्तं च-“उज्जुमुतो निर्देशगवसेण सामाद्यं विणिहिसइ । यणं वत्तुरहीण’मित्यादि, ‘उभयसरिच्छं च सहस्स ॥१॥’ (वि. १५१५) इति, उभयमिह निर्देशं च वत्त्वभिधीयते, ‘सहस’मिति समानलिङ्गम्, उभयं च तत्सदृशं च उभयसदृशं तदद्वीकृत्य शब्दस्य निर्देशप्रवृत्तिरिति वाक्यशेषः, किमुक्तं भवति ?-निर्देशं च यस्तु परस्परं समानलिङ्गमेवाद्वीकृत्य शब्दनयो निर्देशमभिमन्यते, नान्यथेति, इयमत्र भावना-उपयुक्तो हि निर्देश्यादभिन्न एव भवति, तदुपयोगानन्यत्वात्, यथा अग्न्युपयोगादनन्यो माणवकोऽग्निः, ततो यदा पुमान् पुमांसमभिधत्ते तदा पुंनिर्देश एव, एवं स्त्रियाः स्त्रियं प्रतिपादयन्त्याः स्त्रीनिर्देश एव, नपुंसकस्य नपुंसकमभिधानस्य नपुंसकनिर्देश एव, यदा तु पुमान् स्त्रियमभिधत्ते तदा स ख्युपयोगानन्यत्वात् स्त्रीरूप एवेति निर्देश्यनिर्देशकयोः समानलिङ्गतैव, एवं सर्वत्र संयोज्यम्, असमानलिङ्गनिर्देशास्त्यगस्त्वैव, यथा पुमान् नपुंसकं स्त्रियं चाहेति, कुत इति चेत्, उच्यते, इह

पुंस्त्री नपुंसकं स्त्रियं वा प्रतिपादयती नपुंसकोपयोगः ख्युपयोगो वा ततो भिन्नो वा स्यादभिन्नो वा?, यदि भिन्नस्ताह
तस्यासाविति सम्बन्धानुपपत्तिः, तदनुपपत्तौ चोपयोगश्चून्यत्वात्पापाणस्यैव तस्य वचनप्रवृत्त्यसम्भवः, तथा च प्रत्यक्ष-
विरोधः, अथाभिन्नः स तर्हि तदात्मक एव, तथाहि—यद्यस्मादभिन्नं तत्तन्मयमेव, यथा जीवश्चेतनामयः, पुमानपि च
नपुंसकमभिदधानो नपुंसकोपयोगानन्यः, स्त्रियमभिदधानः ख्युपयोगानन्य इति तन्मयः, ततः समानलिङ्गस्यैव निर्देशो न
नपुंसकमभिदधानो नपुंसकं च—“सद्वो समाणलिंगं निर्द्वेसं भणति विसरिसमवत्युं। इगउत्तो निर्दिष्टा निर्द्वेसातो जतोऽनन्नो ॥१॥”
विसद्वशलिङ्गस्य, उक्तं च—“सद्वो समाणलिंगं निर्द्वेसं भणति विसरिसमवत्युं। इगउत्तो निर्दिष्टा निर्द्वेसातो जतोऽनन्नो ॥१॥”
(वि. १५२३) एवमिहापि सामायिकस्यार्थरूपस्य रुढितो नपुंसकत्वात् स्त्रियाः पुरुषस्य नपुंसकस्य वा सामायिकं प्रति-
पादयतस्तदुपयोगानन्यत्वान्नपुंसकरूपतैवेति सामायिकमिति नपुंसकनिर्देश एवेति गाथासद्वक्षेपार्थो, व्यासार्थस्तु भाष्या-
दयसातब्धः, सर्वनयमतान्यपि चामूनि पृथक् पृथग्विपरीतविषयत्वान्न प्रमाणं, समुदितानि तु समस्तान्तर्वाह्यनिमित्तसा-
मग्रीसापेक्षत्वात्प्रमाणमित्यलं विस्तरेण, मन्दावबोधमात्रफलत्वात् प्रस्तुतप्रयासस्य ॥ सम्प्रति निर्गमद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

नामं ठवणा दधिपृ खेत्ते काले तहेव भावे य । एत्तो उ निगमस्सा निक्खेवो छविहो होइ ॥ १४२ ॥

नामस्थापने सुप्रतीते, द्रव्यनिर्गमोऽपि द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतः पूर्ववत्, नोआगमतस्त्रिविधो—
ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्रव्यतिरिक्तमेदात्, तत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरे प्राग्वत्, तद्रव्यतिरिक्तोऽनेकधा, तद्यथा—द्रव्याद् द्रव्यस्य
वा विनिर्गमो द्रव्यविनिर्गमः, तत्र द्रव्यात् सचित्तादचित्तान्मिश्राद्वा, द्रव्यस्य च ततः सचित्तादेः प्रत्येकं सचित्तस्याचित्तस्य
मिश्रस्य वा, तत्र सचित्तात्सचित्तस्य यथा पृथिव्या अद्भुरस्य, सचित्तान्मिश्रस्य यथा भूमेः पतङ्गस्य, सचित्तादचित्तस्य

द्विनिर्गम इति, भावस्य निर्गमो यथा पुद्गलाद्वर्णादिविशेषस्य, जीवात्क्रोधादिपरिणामस्योत्पत्तिरिति, एष एव तु शब्द एव-
कारार्थः निर्गमस्य निक्षेपः पड्बिधो भवतीति ॥ एवं शिष्यमतिप्रकाशार्थं प्रसङ्गतोऽनेकधा निर्गम उक्तोऽत्र तु प्रशस्तभाव-
निर्गममात्रेणाप्रशस्तभावापगममात्रेण चाधिकारः, यदिवा शेषैरपि द्रव्यादिभिस्तदङ्गत्वादधिकारः, तत्र द्रव्यं भगवान्
वर्द्धमानस्वामी क्षेत्रं महत्सेनवनं कालः प्रमाणकालो भावश्च पुरुषो वर्द्धमानस्वामिरूपः, एतानि सामायिकरूपप्रशस्त-
भावनिर्गमाङ्गानि, उक्तं च—“धीरो दधं खेत्तं महत्सेनवणं पमाणकालो य । भावो य भावपुरिसो समासतो निगमं-
गाई ॥ १ ॥ सामइयं वीरातो महत्सेनवणे पमाणकाले च । भावपुरिसा हि भावे विणिगमो वक्खमाणोऽयं ॥ २ ॥”
(चि. १. ५४५-६) अत्र वक्ष्यमाणो भावः—सामायिकलक्षणः । एतच्च सर्वं भगवन्महावीरलक्षणद्रव्याधीनमतस्तस्यैव प्रथमतो
मिथ्यात्वादिभ्यो निर्गममभिधित्सुराह— (ग्रन्थाम्रं ६०००)

पथं किर देसित्ता साहूणं अडवि विप्पणट्ठाणं । सम्मत्तपढमलंभो बोद्धवो वद्धमाणस्स ॥ १४३ ॥

पन्थानं ‘किले’त्याप्तवादे देशयित्वा—कथयित्वा साधुभ्यः, सूत्रे षष्ठी प्राकृतत्वात्, ‘अडवि’त्ति प्राकृतत्वादेवात्र
सप्तम्या लोपः, अंटव्यां पथो विप्रनष्टेभ्यः—परिभ्रष्टेभ्यः, पुनस्तेभ्य एव देशनां श्रुत्वा सम्यक्तत्वं प्राप्तः, एवं सम्यक्त्वप्रथ-
मलाभो बोद्धव्यो वर्द्धमानस्येति गाथाध्वरार्थः ॥ भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—अवरविदेहे एगमि गामे बला-
हितो, सो य रायाएसेण सगडाणि गहाय दारुनिमित्तं महाडविं पविट्ठो, इतो य साहुणो मगं पवन्ना सत्थेण समं वच्चंति,
सत्थे आवासिए भिक्खं पविट्ठा, सत्थो गतो, ते मगतो पहाविया, अयाणंता भुळा, मूढदिसा पंथं अयाणंता तेण

अडविपथेण मज्झणहदिवसकाले तण्हाए छुहाए य पारद्धा तं देसं गया जत्थ सो सगडसंनिवेशो, सो य बलाहिओ ते पासित्ता महंतं संवेगमावन्नो भणइ—अहो इमे साहुणो अदेसिया तवस्सिणो अडविमणुपविट्ठा, तेसिं सो परमभत्तीए विउलं असणपाणं दाऊण आह—एह भगवं! जेण पंथे समवतारेमि, पुरतो संपत्थितो, ताहे तेऽवि साहुणो तस्सेव मग्गेण अणुगच्छन्ति, ततो गुरु तस्स धम्मं कहेउमारद्धो, सो तस्सुवगतो, ततो पंथं समोयारित्ता नियत्तो, ते पत्ता सदेसं, सो पुण अविरयसम्मदिट्ठी कालं काऊण सोहम्मे कप्पे पलितोवमट्ठितो देवो जातो ॥ एतदेवोपदर्शयन् गाथाद्वयमन्तर्भाष्यकृदाह—
अवरचिदेहे गामस्स चिंतगो रायदारुवणगमणं । साह् भिक्खनिमित्तं सत्था हीणे तहिं पासे ॥ मू. भाव्यं १ ॥
वाणऽन्न पंथ नयणं, अणुकंप गुरूण कहण सम्मत्तं । सोहम्मे उववन्नो पलियाउ सुरो महिहीतो ॥ मू. भा. २ ॥
अपरविदेहे ग्रामस्य चिन्तको 'रायदारुवणगमण'मिति अत्र निमित्तशब्दलोपो द्रष्टव्यो राजदारुनिमित्तं तस्य वन-
गमनं, सुसाधून् भिक्षानिमित्तं सार्थाञ्जटान् तत्र दृष्टवान्, ततोऽनुकम्पया—परमभक्त्या दानं अन्नपानस्य, नयनं—
प्रापणं पथि, तदनन्तरं गुरोः कथनं, ततः सम्यक्तत्वाऽसौ सौधर्मदेवलोके उत्पन्नः पत्योपमायुः
सुरो महद्भिक इति ॥

लट्ठण य सम्मत्तं अणुकंपाएँ सो सुविहियाणं । भासुरवरबोद्धिघरो देवो वेमाणितो जातो ॥ १४४ ॥

स ग्रामचिन्तकः सुविहितानामनुकम्पया—परमभक्त्या तेभ्यः सम्यक्तत्वं लब्ध्वा च भास्वरां—दीप्तिमतीं वरां—प्रधानां
बोन्दी—तनुं धारयतीति भास्वरवरबोद्धिघरः देवो चैमानिको जात इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥

चइऊण देवलोगा इह चेव य भारहंमि वासंमि । इस्खागकुले जातो उसमसुयसुतो मरीइत्ति ॥ १४६ ॥
ततो देवलोकात् स्वायुःक्षये च्युत्वा इहैव भारतवर्षे इक्ष्वाकुकुले जातः—उत्पन्न ऋषभसुतसुतो मरीचिः, ऋषभपौत्र
इत्यर्थः ॥ यतश्चैवमतः—

इक्ष्वागुकुले जातो इक्ष्वागुकुलस्स होइ उप्पत्ती । कुलगरवंसे तीए भरहस्स सुओ मरीइत्ति ॥ १४७ ॥
इक्ष्वाकूणां कुलं इक्ष्वाकुकुलं तस्मिन् जातः—उत्पन्नो भरतस्य सुतो, मरीचिरिति योगः, तत्र सामान्येन ऋषभपौत्रत्वा-
भिधाने सतीदं विशेषाभिधानमदुष्टमेव, सामान्याभिधाने सति सर्वत्रापि विशेषाभिधानस्य दर्शनात्, स च इक्ष्वाकुकुले
जातः कुलकरा वक्ष्यमाणलक्षणास्तेषां वंशः—प्रवाहस्तस्मिन्नतिक्रान्ते, यतश्चैवमत इक्ष्वागुकुलस्य भवति उत्पत्तिः, वाच्येति
ज्ञेयः, तत्र कुलकरवंशोऽतीते इत्युक्तमतः प्रथमं कुलकरणामेवोत्पत्तिं प्रतिपिपादयिष्यस्मिन् काले क्षेत्रे च तत्प्रभवस्तदु-

पदर्शनार्थमिदमाह—

ओसप्पिणी इमीसे तइयाएँ समाएँ पच्छिमे भागे । पलितोवमट्टभागे सेसंमि य कुलगरुप्पत्ती ॥ १४७ ॥

अद्धभरहमज्झिह्वतिभागे गंगसिंधुमज्झंमि । एत्थ बहुमज्झदेसे उत्पत्ता कुलगरा सत्त ॥ १४८ ॥

अस्यामवसर्पिण्यां वर्तमानायां या तृतीया समा—सुषमदुष्यमाभिधाना तस्या यः पश्चिमो भागः तस्मिन्, कियन्मात्रे
इत्याह—पल्योपमाष्टभागप्रमाणे क्षेत्रे तिष्ठति सति कुलकरोत्पत्तिः, अभूदिति वाक्यशेषः, कुत्रेत्यत आह—अर्द्धभरत-
मध्यत्रिभागे, किंविशिष्टे इत्याह—गङ्गासिन्धुमध्येऽत्र, एतस्मिन्नर्द्धभरतमध्यमत्रिभागे बहुमध्यदेशे, न तु पर्यन्तेषु,

उत्पन्नाः कुलकराः सप्त, इहार्द्धभरतं विद्याधरालयवैताढ्यपर्वतादारतः परिग्राह्यं, न तु परतो, व्याख्यानात् ॥ सम्प्रति
कुलकरवक्तव्यताभिधायिकां द्वारगाथां प्रतिपादयति—

पुष्पभव १ जम्म २ नामं ३ पमाण ४ संघयणमेव ५ संठाणं ६ ।

वन्नि ७ तिथया ८ ऽऽड ९ भागा १० भवणोवातो ११ य नीई १२ य ॥ १४९ ॥

कुलकराणां पूर्वभवा वक्तव्याः, ततो जम्म, तदनन्तरं नामानि, ततः प्रमाणानि, तदनन्तरं संहननं वक्तव्यम्, एवमशब्दः
पूरणार्थः, तथा संस्थानं, ततो वर्णाः प्रतिपादयितव्याः, तदनन्तरं स्त्रियः, ततः आयुर्वक्तव्यं, ततो भागा वाच्याः—कस्मिन्
ययोभागे कुलकराः संवृत्ता इति, भवनेषूपपातो वक्तव्यः, भवनग्रहणं भवनपतिनिकायेषु तेषामुपपातो नान्यत्रेति
प्रदर्शनार्थं, तथा नीतिश्च या यस्य हकारादिलक्षणा सा तस्य वक्तव्येति गाथाक्षरार्थः ॥ अवयवार्थं तु प्रतिद्वारं भाष्यकारः
स्वयमेव वक्ष्यति, तत्र प्रथमद्वारावयवार्थाभिधितस्येदमाह—

अघरविदेहे दो वणियवयंसा माइ उज्जुगे चेव । कालगया इह भरहे हत्थी मणुओ व आघाया ॥ १५० ॥

दट्टं सिणेहरणं गयमारुहणं च नामनिष्फुत्ती । परिहाणि गेहि कलहो सामत्थणं विन्नवणहस्ति ॥ १५१ ॥

अपरविदेहे द्वौ वणिग्वयस्यावभूतां, तद्यथा—एको मायी अपरश्च ऋजुः, तौ च कालगताविह भरते आयातौ, मायी
हस्ती इतरो मनुष्य इति, ततो दृष्ट्वा परस्परं स्नेहकरणं, ततो गजारोहणं, तदनन्तरं नामनिर्वृत्तिः, गच्छता च कालेन
कल्पद्रुमाणां परिहाणि, ततः प्रभूता प्रभूततरा गृद्धिस्तदनन्तरं कलहस्ततः ‘सामत्थणं’ति देशीवचनमेतत्पर्यालोचनमित्यर्थः,

ततो विज्ञापना, तदनन्तरं 'हा' इति हाकारलक्षणाया नीतिः प्रवृत्तिः, भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—अवरविदेह
दो मित्ता वणिगा, तत्थेगो माई, इयरो उज्जुगो, ते पुण पगओ चेव ववहरति, तत्थ जो माई सो तं उज्जुगं अइसंघेइ,
इयरो सयमगूढंतो सम्मं ववहरइ, दोवि पुण दाणरूई, ततो सो उज्जुगो कालं काऊण इहेव दाहिणहे मिहुणगो जातो,
यंको पुण संमि चेव पएसे हत्थिरयणं, सो य सेतो वण्णेणं चउदंतो य, जाहे ते दोडवि पडुप्पणसरीरगा जाया. ताहे
ते हिडिउमारद्धा, तेण य हत्थिणा हिडंतेण सो मिहुणगो दिट्ठो, दट्ठण य से परमा पीई उप्पन्ना, तं च से अभिओग-
नियत्तिंयं कम्मं उदिन्नं, ततो तेण मिहुणगं संधे विलइयं, ततो सयेण लोणेण तं मिहुणगं तहाख्यं दट्ठण अग्गेहिंतो
अन्नमहिओ मणूसो एसो इमं च से विमलं वाहणंति से विमलयाहणत्ति नामं कयं, तेसिं च जाईसरणं जायं, ताहे
कालदोसेण इमे सत्त कप्परुक्खा परिहायंति,—'मत्तंगया य भिगा चित्तंगा चेव तह्य चिचरसा । गेहागार अणि-
गणा सत्तमया कप्परुक्खत्ति ॥ १ ॥' तेषु परिहायंतेसु कसाया उप्पण्णा, अयं मम मा इत्थ कोइ अट्ठियउ इति भणिउं
पवत्ता, जो ममीकयमल्लियइ तेण इयरो कसाइज्जइ, 'ततो परोप्परमसंलडं, ताहे चित्तंति—कंचि अहियइं ठवेसो, जो वयरथाए
ठवेइ, ताहे तेहिं सो विमलयाहणो एस अग्गेहिंतो अहितो इति अहिवइं ठवितो, ताहे तेण तेसिं रुक्खा विरिक्का,
भणिगा य-जो तुब्भं एयं मेरं अइक्कमइ तं मम कहेज्जह जेणाहं से दंडं वत्तेमि, सोडवि कंहा जाणइ, भण्णइ-सो
जाइस्सरो तं वणियत्तं सरेइ तेण जाणइ, ताहे तेसिं जो कोडवि अवरग्गइ सो तन्म कहिज्जइ, ताहे सो तेसिं दंडं
वत्तेइ, को पुण दंडो, हा तुमे दुक्क कयति, ताहे सो जाणइ-अहं सयस्सहरणो कतो, वरं हतो हंतो सीसं या

मे चरं छिन्नं होन्ते, न य एरिसं विडम्बणं पाविन्तोत्ति, एवं बहुकालं हेक्कारदंडो अणुवत्तितो, तस्स यं चंदजसा भज्जा, तीए समं भोगे भुञ्जंतस्स अवरं मिहुणं जायं, तस्सवि कालंतरेण अवरं, एवं ते एगवंसंमि सच्च कुलगारा उप्पन्ना, पूर्व-भग्नाः खल्वमीपां प्रथमानुयोगतोऽयसेयाः, जन्म पुनरिहैव सर्वेषां द्रष्टव्यम् ॥ व्याख्यातं पूर्वभवजन्मरूपं द्वारद्वयं, सम्प्रति कुलकरनामप्रतिपादनार्थमाह—

पढमेत्थ विमलवाहण चक्खुम जसमं चउत्थमभिचंदे । तत्तो य पसेणइए मरुदेवे चेव नामी दं ॥ १५२ ॥
प्रथमोऽत्र विमलवाहनो द्वितीयश्चक्षुष्मान् तृतीयो यशस्वी चतुर्थोऽभिचन्द्रः पञ्चमः प्रसेनजित् यथो मरुदेवः सप्तमो नाभिरिति ॥ गतं नामद्वारम्, अधुना प्रमाणद्वारावयवार्थमभिधिसुराह—

नव धणुसयाइं पढमो अट्ठ य सत्तद्धसत्तमाइं च । छवेव अद्धछट्ठा, पंचसया पणवीसाओ ॥ १५३ ॥
प्रथमो विमलवाहन उच्चैस्त्वेन नव धनुःशतानि द्वितीयश्चक्षुष्मान् अष्टौ ८०० तृतीयो यशस्वी सप्त ७०० चतुर्थोऽभिचन्द्रोऽर्द्धसप्तमानि धनुःशतानि ६५० पञ्चमः प्रसेनजित् षट् ६०० यथो मरुदेवोऽर्द्धपद्मानि धनुःशतानि ५५० सप्तमो नाभिः पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्चधनुःशतानि ५२५ ॥ गतं प्रमाणद्वारम्, अधुना संहननसंस्थानप्रतिपादनार्थमाह—
वज्जरिसभसंधयणा समचउरंसा य होति संठाणे । वण्णंपि य वोच्छामि पत्तेयं जस्स जो आसी ॥ १५४ ॥

सर्व एव विमलवाहनादयो वज्रर्यमसंहननाः संस्थाने च चिन्त्यमाने समचतुरत्राश्च भवन्ति, वर्णद्वारसंस्वन्धाभिधानार्थमाह—‘वण्णपी’त्यादि, वर्णमपि च वक्ष्ये प्रत्येकं च यस्य य आसीत् इति ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

नचलुम जसमं च पसेणई य एए पियंगुवण्णाभा । अभिचंदो ससिगोरो निम्मलकणगण्णभा सेसा ॥ १५५ ॥
 चधुप्पान् यशस्वी प्रसेनजित्, एते द्वितीयतृतीयपथभाः 'प्रियङ्गुवर्णाभाः' प्रियङ्गुवर्ण इवाभा-छाया येषां ते तथा-
 प्रियङ्गुदयामाः, अभिचन्द्रश्चतुर्थः कुलकरः नशिवद् गौरः, निर्मलकनकवत् प्रभा-छाया येषां ते तथा शेषा-विमलवाहन-
 मरुदेवताभयः ॥ गतं वर्णद्वारं, स्त्रीद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

चंदजस चंदकंता सुरुव पडिरुव चमखुंकंता य । सिरिकंता मरुदेवी कुलगरपत्तीण नामाई ॥ १५६ ॥

चंदजस चंदकंता सुरुव पडिरुव चमखुंकंता य । सिरिकंता मरुदेवी कुलगरपत्तीण नामाई ॥ १५६ ॥
 विमलवाहनस्य पत्नी चन्द्रयशाश्चधुप्पमतश्च चन्द्रकान्ता, यशस्विनः सुरुपा, अभिचन्द्रस्य प्रतिरूपा, प्रसेनजितश्चधुः-
 कान्ता मरुदेवस्य श्रीकान्ता, नाभेमरुदेवी, इमानि यथाक्रमं कुलकरपत्नीनां नामानि ॥ एताश्च संहननादिभिः कुलकर-

गुल्या एय द्रष्टव्याः, यत आह—

संघयणं संठाणं उयरां चैव कुलगरेहिं समं । वण्णेण एगवण्णा सवाओ पियंगुवण्णातो ॥ १५७ ॥

संघयणं संठाणं उयरां चैव कुलकरैरात्मैरिात्मैः समं-अनुरूपमात्सामधिकृतस्त्रीणां, नयरं प्रमाणेन ईपश्यूना इति
 संहननं संस्थानमुद्यैस्त्वं चैव कुलकरैरात्मैरिात्मैः समं-अनुरूपमात्सामधिकृतस्त्रीणां, नयरं प्रमाणेन ईपश्यूना इति
 सम्रदायः, तथा वर्णेन सर्वा अप्येकवर्णाः प्रियङ्गुवर्णा इति ॥ गतं स्त्रीद्वारम्, इदानीमायुद्वारमाह—

पलितोवमवसभागो पढमरसाउं ततो असंखेज्जा । ते याणुपुविहीणा पुवा नांभिरस संखिज्जा ॥ १५८ ॥

प्रथमस्य-विमलवाहनस्यायुः पल्योपमदशभागः, तदनन्तरमन्येषां चधुप्पमदादीनामसहस्रेयानि पूयोणीति सम्प्रध्यते,
 तान्यपि चानुपूर्व्या-क्रमेण हीनानि, नाभेस्तु सहस्रेयानि पूर्वाण्यायुष्कमिति, अन्ये तु व्याचक्षते-प्रथमस्य पल्योपमदश-

भाग एवायुः, ततो द्वितीयस्यासङ्ख्येयाः, पल्योपमासङ्ख्येयभागा इति वाक्यशेषः, एवं चानुपूर्व्यां हीनं शेषाणामायुष्कं द्रष्टव्यं, ताद्यद्यावत्सङ्ख्येयानि पूर्वाणि नाभेरायुष्कमित्यविरुद्धेयं व्याख्या, अपरे व्याचक्षते-प्रथमस्यायुः पल्योपमदश-
भागः ततोऽसङ्ख्येया इति-शेषाणां समुदितानां पल्योपमासङ्ख्येयभागाः, किमुक्तं भवति ?-द्वितीयस्य पल्योपमासङ्ख्येय-
भाग आयुः शेषाणां तत एवासङ्ख्येयभागोऽसङ्ख्येयभागः पाल्यते तावद्यावन्नाभेरसङ्ख्येयानि पूर्वाणि, तदेतदपव्याख्यानं;
कथमिति चेत्, उच्यते, इह पल्योपमाष्टभागे अशेषकुलकराणामुत्पत्तिः, 'पलितोवमद्वभागे सेसंमि य कुलगरुपत्ती' इति
वचनात्, तत्र पल्योपमं किलासत्कल्पनया चत्वारिंशद्भागं परिकल्प्यते, तस्याष्टमो भागः पञ्च चत्वारिंशद्भागाः, तत्रापि
प्रथमस्य विमलवाहनस्यायुः पल्योपमदशभागः, ततश्चत्वारिंशद्भागास्तदायुषि गताः, शेष एकः पल्योपमस्य चत्वारिंशत्तमः
सङ्ख्येयो भागोऽव्यतिष्ठते, स च चक्षुष्मदादिगतैः पञ्चभिरसङ्ख्येयभागैर्न पूर्यते इत्यपव्याख्या, अथ अत एव
नाभेरसङ्ख्येयानि पूर्वाण्यायुष्कमुक्तमिति, इदमयुक्तं तूक्तं, यतो मरुदेव्याः सङ्ख्येयानि वर्षाण्यायुः, असङ्ख्येयवर्षाण्यां केवल-
ज्ञानाभावात्, ततो नाभेः सङ्ख्येयवर्षाण्युष्कत्वमेव, कुलकराणां कुलकरपत्नीनां च समानायुष्कत्वात् ॥ तथा चाह—

जं चेव आउयं कुलगराण तं चेव होइ तासिपि । जं पढमगस्स आउं तावइयं होइ हत्थिस्स ॥ १५९ ॥

यदेवायुष्कं कुलकराणां प्रागुक्तं तदेव भवति तासामपि-कुलगराङ्गनानां, सङ्ख्यासाम्याच्च तदेवेत्यभिधीयते, यावता
प्रत्येकं भिन्नमेव प्राणिनामायुः । तथा यत्प्रथमस्य कुलकरस्य-विमलवाहनाख्यस्यायुस्तावदेव भवति हस्तिनः, एवं शेषकु-
लकरहस्तिनामपि कुलकरतुल्यं द्रष्टव्यम् ॥ सम्प्रति भागद्वारं वक्तव्यं, यथा कः कस्य सर्वायुष्के कुलकरकाल इति, तत्रेदमाह—

जं जस्स आउयं खलु तं दसभागे समं विभइऊणं । मज्झिहल्लट्ठतिभागे कुलगरकालं विपाणाहि ॥ १६० ॥
यद्यस्य कुलकरस्यायुस्तत् खलु दशभागान् समं विभज्य मध्यमेऽष्टभागात्मके त्रिभागे कुलकरकालं विजानीहि ॥
अमुमेवार्थं प्रकटयन्नाह—

पहसो य कुमारस्ते भागो चरिमो य बुहुभावम्मि । ते पयणुपेज्जदोसा सवे देवेसु उववन्ना ॥ १६१ ॥

तेषां दशानां भागानां मध्ये प्रथमो भागः कुमारत्वे भवति, चरमो वृद्धभावे, शेषा मध्यमा अष्टौ भागाः कुलकरकाल इति । गतं भागद्वारम्, उपपातद्वारमुच्यते—ते प्रतनुप्रेमद्वेषाः, प्रेम—रागो द्वेषः प्रसिद्धः । सर्वे विमलवाहनादयो देवेषूपपन्नाः ॥ तत्र न ज्ञायते केषु देवेषूपपन्ना इत्यत आह—

दो चेव सुवण्णेसुं उपहिक्कुमारेसु होति दो चेव । दो वीवक्कुमारेसुं एगो नागेसु उववण्णो ॥ १६२ ॥

द्वौ आद्यौ विमलवाहनचक्षुष्मदभिधानौ सुवर्णेषु देवेषूपपन्नौ, द्वावेव च यशस्वि—अभिचन्द्राख्याबुदधिकुमारेषु भवतः, द्वौ प्रसेनजिन्महदेवाख्यौ द्वीपकुमारेषु, एको नाभिनामा सप्तमकुलकरो नागेषूपपन्नः ॥ सम्प्रति कुलकरस्त्रीणां हस्तिनां चोपपातमभिधित्सुराह—

हत्थी छचित्थीतो नागकुमारेसु होति उववन्ना । एगां सिद्धिं पत्ता मरुदेवी नाभिणो पत्ती ॥ १६३ ॥

हस्तिनः सद्यापि पट्टं च स्त्रियः चन्द्रयशःप्रभृतयो नागकुमारेषूपपन्नाः, अन्ये तु प्रतिपादयन्ति—एक एव हस्ती

एद् च स्त्रियो नागेषूपपन्नाः, श्लेषाणामिहानभिधानमेवेति, एका सप्तमी मरुदेवी नाभेः पत्नी सिद्धिं प्राप्ताः ॥ उक्तमुपपात-
द्वारम्, अधुना नीतिद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

हृक्कारे मक्कारे धिक्कारे चेव दण्डनीतीओ । वोच्छं तासि विसंसं जहक्कमं आनुपुवीए ॥ १६४ ॥

हृक्कारो मक्कारो धिक्कारश्चेति कुलकराणां दण्डनीतयः, ततो वक्ष्ये 'तासां' दण्डनीतीनां विशेषं यथाक्रमं, यां यस्य तां
तस्य वक्ष्य इति भावः, तामपि तथा वक्ष्ये आनुपूर्व्या—परिपाठ्या, विमलयाहनादारभ्य क्रमेणेति यावत् ॥ प्रतिज्ञातमेव करोति—
पठमयिदृयाण पढमा तइयचउत्थाण अहिणवा विइया । पंचम छट्ठस्स य सत्तमस्स तइया अहिणवाओ ॥ १६५ ॥

प्रथमद्वितीययोः सूत्रे द्वित्वेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात् कुलकरयोः प्रथमा हृक्कारलक्षणा दण्डनीतिः, तृतीयचतु-
र्थयोः—यशस्व्यभिचन्द्राख्ययोः कुलकरयोरभिनवा द्वितीया—मक्कारलक्षणा दण्डनीतिः, किमुक्तं भवति ?—स्वल्पापराधे
प्रथमया दण्डः क्रियते, महापराधे द्वितीययेति, तथा पञ्चमपष्ठयोः सप्तमस्य च तृतीया—धिक्काराख्या अभिनवा, एषा
उत्कृष्टा द्वितीया मध्यमा प्रथमा जघन्या ॥ एताश्च तिस्रोऽपि लघुमध्यमोत्कृष्टापराधेषु यथाक्रमं प्रवर्तिता इति ॥

सेसाउ दण्डनीती माणवगनिहीउ होइ भरहस्स । उसमस्स गिहावासे असक्कतो आसि आहारो ॥ १६६ ॥

श्लेषा तु—चारकच्छविच्छेदलक्षणा दण्डनीतिर्भरतस्य माणवकनिधेः सकाशाद्भवति, इयमत्र भावना—कोपाविष्कर-
रणे नरे इतः स्थानान्मा यासीरित्येवं यत्परिभाषणं यच्च मण्डलिवन्धो यथा नोऽस्मात्प्रदेशाद् गन्तव्यमित्येवंरूपे द्वे दण्ड-
नीती भगवता ऋषभस्वामिना प्रवर्तिन्ते चारकच्छविच्छेदाख्ये च द्वे दण्डनीती भरतेन माणवकनिधेरिते, इदं च नीत्य-

त्यादाभिधानमन्यास्यप्यतीतासु एव्यासु चावसर्पिणीषु अयमेव न्याय इति ख्यापनार्थं, तस्य च भरतस्य पिता ऋषभ नाथः तस्य च ऋषभनाथस्य गृहवासे आहार आसीद् असंस्कृतः—स्वभावसम्पन्नः, भगवतो हि ऋषभस्वामिनो यावद् गृह यामस्ताथेदेन्द्रादेशादेवा देवकुरुत्तरकुरुक्षेत्रयोः स्वादूनि फलानि क्षीरोदसमुद्राच्च उदकमुपनीतवन्त इति॥ अथ भरत-
चक्रवर्तिकाले कियस्यो दण्डनीतयः प्रार्थितेपन्तेत्यत आह—

परिश्रसणा उ पद्मा, मंडलिंग्यो उ होइ वीया उ । चारगछविछेपाई भरहस्स चडविहा नीती ॥ मू. भा. ३
भरतस्य साम्राज्यानुभवनकाले चतुर्विधा दण्डनीतिरभूत्, तद्यथा—प्रथमा स्वल्पापराधविषया परिभाषणा—प्रागुक्त-
स्वरूपा भगवता आदिनाथेन प्रवर्त्तिता आसीत्, द्वितीया मण्डलिवन्धो—मण्डलिवन्धाख्या आदिनाथेनैव प्रवर्त्तिता,
साऽपि किञ्चिन्महापराधविषया, तृतीया चारकलक्षणा भरतेन माणवकनिधिं परिभाव्य प्रवर्त्तिता, सा गुरुतरापराधविषया,
चतुर्थी छविच्छेदादिका, आदिशब्दाच्छिरःकर्त्तनादिपरिग्रहः, सा महापराधविषया भरतेनैव माणवकनिधेः प्रवर्त्तितेति
अन्ये तु घतस्त्रोऽप्येता दण्डनीतयो भरतेनैवोत्पादिता इति व्याचक्षते ॥ अथ कोऽसौ भरतः?, उच्यते—ऋषभनाथपुत्रः, अथ
ऋषभनाथ एव कोऽसाविति तद्वक्तव्यतामाह, अथवा प्रतिपादितः कुलकरवंशः, इदानीं प्राकृषूचित इस्वाकुवंशः प्रति-
पाद्यते, स च ऋषभनाथप्रभय इति तद्वक्तव्यतामाह—

नामी विणीपभूमी मरुदेवी उत्तरा असादा य । रायां य वयरनाभो चिमाण सधट्टसिद्धातो ॥ १६७ ॥
इयं निर्युक्तिगाथा प्रभूत्वार्थप्रतिपादिका, अस्यां च प्रतिपदं क्रियाध्याहारः कार्यः, स चैतथं—नाभिरिति—नाभिनाम्

सप्तमः कुलकरो बभूव, 'विणीयभूमी' इति तस्य विनीताभूमी प्राप आसीत्, मरुदेवी च तस्य भार्या, राजा च प्राग्भवे
घोरनाभः सन् प्रव्रज्यां गृहीत्वा तीर्थकरनामगोत्रं कर्म बद्ध्वा मृत्वा सर्वार्थसिद्धिमवाप्य ततश्च्युत्वा तस्या मरुदेव्याः
कुक्षौ तस्यां विनीतभूमी ऋषभनाथः सञ्जातः, तस्य गर्भावतारसमये उत्तरापाढा नक्षत्रमासीत् ॥ सम्प्रति यथा भगवता
सम्यक्त्यमवासं, दायतो वा भवानयाप्तसम्यक्त्वः संसारं पर्यदितवान्, यथा च तेन तीर्थकरनामगोत्रं कर्म बद्धं, तदेत-
त्सर्वमभिधितुः प्रथमतो भवद्वागायामाह—

घण मिहुण सुर महन्वल् ललियंग य वहरजंय मिहुणे य । सोहम्म विज्ज असुय चक्की सवट्ठ उसभे य ॥ (अन्या. झा.)
प्रथमभवे धनसार्थ्याह आसीत्, द्वितीयभवे उत्तरकुरुषु मिथुनकः तृतीयभवे सौधर्मदेवलोके सुरः चतुर्थभवे गन्धि-
लावतीत्रिजये-गन्धारविषये गन्धसमृद्धे महाबली राजा पञ्चमे भवे ईशानदेवलोके ललिताङ्गनामा देवः षष्ठभवे महा
विदेहे वज्रजङ्घः सप्तमभवे मूयोऽप्युत्तरकुरुषु मिथुनकः अष्टमभवे सौधर्मदेवलोके देवः नवमभवे विदेहेषु वैद्यः दशम-
भवे अच्युतदेवलोके देवः एकादशभवे वज्रनाभश्चक्रवर्त्ती द्वादशभवे सर्वार्थसिद्धिमहाविमाने देवः त्रयोदशभवे ऋष-
भनामा आदितीर्थकर इति ॥ एतानेव भवान् क्रमेण विवरीषुराह—

धणसत्थवाह घोसण जइगमणं अडवि वासठाणं च । बहु बोलीणे वासे चिंता घयदाणमासि. तया ॥१६८॥
प्रथमभवे धननामा सार्थ्याह आसीत्, स च वसन्तपुरं प्रति प्रस्थितो घोषणां कृतवान्, तेन सह यतीनां गमनमभूत्,
अटव्यां च वर्षासु स्थानं, ततो बहुव्युत्क्रान्ते वर्षाकाले घनस्य चिन्ताऽभवत्, ततो धृतदानमासीत् तदेति गाथाक्षरार्थः ॥

भायार्थः कथानकादयसेयः, तच्चेदम्-तेणं कालेणं तेणं समएणं अवरविदेहे वासे धणो नाम सत्थवाहो होत्था, सो
 खितिपइद्वियातो नगरतो याणिजेण वसंतपुरं पट्ठितो घोसणं करेइ, जहा-जो मए सद्धि जाइ तस्साहमुदंतं वहामि, तं-
 जहा-‘खाणेण वा पाणेण वा वरथेण वा पत्तेण वा ओसहेण वा भेसज्जेण वा अण्णेण वा जो जेण विणा विसुरइ तेणं’ति,
 तं च सोऊण वहये तडियकथडियादयो पयडा, विमासा जहा नायाधम्मकहासु दावद्धवनाए, नयरं इहं तेण समं गच्छो
 साहूणं संपट्ठितो, को पुण कालो?, चरमनिदायो, सो य सत्थो जाहे अडविमज्झं संपत्तो ताहे वासारत्तो जातो, ताहे य
 सो सत्थवाहो अतिदुग्गमा पंयत्तिकाऊण तत्थेय सत्थनिवेशं कालं वासावासं ठितो, तंमि ठिए सबो सत्थो ठिओ, जाहे य
 तेसिं तत्थडियाणं भोगणं निद्धियं ताहे ते कंदमूलफलाणि समुद्धिसिउमारद्धा, साहुणो दुहिआ जाया, जह कहवि अहा-
 पयत्ताणि लहंति ताहे निण्हंति, एवं काले वच्चति थोवायसेसे वासारत्ते धणस्स चिता जाया-को एत्थ सत्थे दुक्खि-
 तोत्ति?, ताहे सरियं जहा मए समं साहुणो आगया तेसिं कंदाई न कथंति त्ति ते दुक्खिया महातवस्सिणो, तो तेसिं
 कलं देमि, ततो पभाए ते निमंतिया, ते भणंति-जं अम्हं कप्पियं होज्जा तं गेणहेज्जामो, तेण पुच्छियं-भयवं! किं पुण
 तुभं कप्पइ?, साहूहिं भणियं-जं अम्हं निमित्तमकयमकारियमसंकप्पियमहापवत्तातो पाकतो भिक्खामित्तं, जइ वा घयं
 वा गुलं वा एवमाइतं कप्पइ, ततो तेण साहूण फासुयं विउलं घयदाणं दिन्नं, सो य अहाउयं पालित्ता कालमासे कालं किच्चा
 तेण दाणफलेण उत्तरकुराप मणूसो जातो, ततो आउकसए सोहम्मं कप्पे देवो उववन्नो, तत्तोऽवि चविज्जणं इहेव जंबुदीवे
 अवरविदेहे गंधिलावइधिजए येयइयए गंधारजणयए गंधसमिद्धे विज्जाहरनगरे अइवलरणो गत्ता, सयवलराइणो

पुत्तो महाबलो नाम राया जातो, तस्स दुवे मंती, तंजहा-संभिन्नसोतो सयंबुद्धो य, संभिन्नसोयो नत्थियवादी सयंबुद्धो य सद्धो, तत्थ सयंबुद्धेण अमच्चेण सावगेण पियवयंसगेण नाडगपेक्खाअक्खित्तमाणसं संभिन्नसोयं वाए पराजिणिऊण संबोहितो मासावसेसाक बावीसदिवसे भत्तपच्चक्खाणं कालं मरिऊण ईसाणे कप्पे सिरिप्पभविमाणे ललियंगतो नाम देवो जातो, ततो आलक्खए चइऊण इहेव जंबुद्वीवे दीवे पुक्खलाइविजए लोहगलनगरसामी वइरजंघो नाम राया जातो, तत्थ सभारियातो पच्छिमे वए पषयामित्ति चित्तयंतो पुत्तेण रज्जकंखिणा वासधरे जोगधूवप्पयोगेण मारितो, मरिऊण उत्तर-कुराए सभारियो मिहुणगो जातो, ततो सोहम्मे कप्पे देवो उवलन्नो, ततो आलक्खए चइऊण महाविदेहवासे खितिपइ-द्विते नगरे विज्जपुत्तो आयातो, जद्विक्खं तु जातो तद्विक्खमेगाहजाया से इमे चत्तारि वयंसया अणुरत्ता अविरत्ता तंजहा-रायपुत्तो सेट्ठिपुत्तो अमच्चपुत्तो सत्थवाहपुत्तोत्ति, ते सह संबहुता सत्थ पंसुकीलिया, घणसत्थवाहजीवोऽवि महाविज्जो जातो, ते वयंसया अन्नया कयाइ तस्स विज्जस्स धरे पगतो सहिया संनिसत्ता अच्छंति, तत्थ साह महप्पा किमिकुट्टेण गहितो भिवत्थानिमित्तमइगतो, तेहि सम्पणयं सहासं सो विज्जो भणइ-तुब्भेहि नाम सबो लोगो खाइयव्वो, न तुब्भेहि तवस्सिस्स वा अणाहस्स वा किरिया कायवा, सो भणइ-करेमि, किं पुण मम ओसहाणि काइंवि नत्थि, ते भणंति-अम्हे मोहं देमो, किं ओसहं?, जाइज्ज, सो भणइ-कंवलरयणं गोसीसचंदणं, तइयं पुण जं सयसहस्सपाग-तेहं तं ममवि अत्थि, तोहे मग्गिउं पवत्ता, आगमियं च नेहिं जहा अमुगस्स वाणियगस्स अत्थि दोऽवि एयाणि, से गया तस्स सगासं दो लवत्थाणि चेत्तुं, ततो वाणियगो ससंमंतो भणति-किं देमि?, ते भणंति-कंवलरयणं गोसीसचंदणं

च, तेण भण्णइ-किं एपहिं कज्जं?, 'ते भणंति-साहुस्स किरिया कायवा, तेण भण्णइ-एवं तो अलाहि मम मोह्णेणं, इहरहा चेय नेण्हह, करेह साहुणो किरियं, ममवि धम्मो होउत्ति, सो वाणियतो चितेइ-जइ ताव एएसिं बालाणं एरिसा अतिए सद्धा धम्मस्स उवरि तो किं मम मंदपुणस्स इहलोगपडिवद्धस्स नत्थित्ति संवेगमावन्नो तहारूवाणं धेराणं अतिए पपइतो सिद्धो य । अमुमेयार्यमुपसंहरन् गाथाचतुष्टयेनाह—

उत्तरकुरु सोहम्मे महाविदेहे महवलो राया । ईसाणे ललियंगो महाविदेहे वहरजंघो ॥ पु. १ ॥

उत्तरकुरु सोहम्मे महाविदेहे तेगिच्छियस्स तत्थ सुत्तो । रायसुयसेट्ठिमचासत्थाहसुया वयंसा से ॥ १६९ ॥

उत्तरकुरु सोहम्मे विदेह तेगिच्छियस्स तत्थ सुत्तो । रायसुयं करेहि एयस्स तेगिच्छं ॥ १७० ॥

वेज्जसुयस्स य नेहे किमिक्खुटोयुयं जइ दहुं । वेत्ति य ते विज्जसुयं करेहि एयस्स तेगिच्छं ॥ १७१ ॥

तेहं तेगिच्छसुत्तो कंयलगं चंदणं च वाणियतो । दाउं अभिनिक्खंतो तेणेव भवेण अंतगडो ॥ १७१ ॥

धनभवधयानन्तरं उत्तरकुरुयु मिथुनको जातः, ततोऽपि मृत्या सौधर्मदेवलोके देवः, तत आयुःक्षये च्युत्वा महाविदेहे वज्रजङ्घः, महायलो राजाऽभवत्, ततोऽपि मृत्या ईशाने देवलोके ललितान्नो नाम देवस्ततोऽपि च्युत्वा विदेहे चिकित्सकस्य सुतो ततोऽप्युद्धृत्योत्तरकुरु मिथुनको जातस्तत् आयुःक्षये सौधर्मदेवलोके देवस्ततः च्युत्वा विदेहे किमिक्खोपद्रुतं यतिं दृष्ट्वा जातः, तत्र 'से' तस्य राजसुतश्चेष्ट्यमात्यसार्थवाहसुता वयस्या अभवत्, तस्य च वैद्यसुतस्य नेहे कृमिकुष्ठोपद्रुतं यतिं दृष्ट्वा ते वैद्यसुतं वदन्ति-यथा कुरु अस्य चिकित्सामिति, तत्र तैलं चिकित्सकसुतोऽदात्, कम्बलकं चन्दनं च वणिग्दत्त्वा अभिनिष्क्रान्तो-दीक्षां प्रतिपन्नवान्, तेनैव च भवेन अन्तकृत्-सिद्धो जातः ॥ कथानकशेषमुच्यते-ते विज्जसुयप्प-

भिइणो सबे घेत्तूण ताणि ओसहाणि गया साहुणो पासं जत्थ सो उज्जाने पडिमं ठितो, पासंति पडिमागयं साहुः ददूणं पडिमाठिय ते वदिऊण अणुणयंति-अणुज्जानाह भयं ! अग्हे तुम्हं धम्मविग्घं काउं उवट्टिया, ताहे तेद्वेण सो साह पढमं अञ्जिमितो, ते चेव तेहं रोमकूवेहिं सबं अइगयं, तंमि य अइगए किमिया सबे संखुद्धा, तेहिं चलंतेहिं तरस्स साहुणो अत्तीव उज्जाला वियला वेयणा पाउब्भूया, ताहे ते निगए ददूण कंवलरयणेण सो साह पाउतो, तं सीयलं तेहं च उण्हवीरियं, ते किमिया तत्थ लम्मा, ताहे पुद्याणियगोक्कडेये पप्फोडियं, ते सबे पडिया, ततो सो साह चंदणेण लिप्तो, जातो समासत्थो, एवं तिसि चारे अञ्जमिऊण सो साह तेहिं नीरोगो कतो, तंजहा—पढमं मक्खिज्जइ, ततो पाउणिज्जइ, पच्छा गोसीसचंदणेण लिपइ, पुणो मक्खिज्जइ, एवमेयाए परियाडीए पढममब्भगे तयागता किमिया निगया निइअब्भगे मंसगया तईयअब्भगे अट्टिगया, ततो संरोहणीए ओसहोए कणगयत्तो जातो, ततो खमावेऊण ते पडिगया, पच्छा ते सहा जाया, पच्छा समणा, ततो अहावयं पालइत्ता सामणं तंमूलां पंचवि जणा अञ्चुए कप्पे देवा उवयन्ना । ततो देवलोगतो आउकसए चइऊण इहेव जंबुदीवे दीवे पुवधिदेहे पुक्खलावइविजए पुंडरिणिणीए तयरीए वइरसेणरत्तो धारिणीए देवीए उदरे पढमो वइरनाभो नाम पुत्तो जातो, जो पुवभवे विजो आसि, अवसेसा कमेण वाहुसुवाहुपीढमहापीढा, रायसुतो वाह सेट्टिसुतो सुवाह अमच्चसुतो पीढो सत्थवाहसुतो महापीढो, वयरसेणो पवइतो तित्थयो जातो, इयरे संवज्जिया पंचलक्खणे भोगे भुंजंति, जइवसं वइरसेणस्स केवलनाणमुप्पन्नं तंमि दिवसे वयरनाभस्स चक्करयणं समुप्पन्नं, वयरनाभो चक्कवट्ठी जातो, इयरे चत्तारि मंडलिया रायाणो, एवं सो वयरनाभो

साहुवेयावच्चप्पभावेण उइत्थे चक्कवट्ठिभोगे भुंजइ, वयरनाभचक्कवट्ठिस्स चउरासीइ पुबसयसहस्साइं सबाउं, तत्थ तीसं
 पुबसयसहस्साइं कुमारयासो सोलस पुबसयसहस्साइं मंडलिओ चउवीसं पुबसयसहस्साइं चक्कवट्ठी चउदस पुबसयसह-
 स्साइं सामन्नपरियायो इति, एवं चक्कवट्ठिभोए भुंजंतो विहरइ, इतो य तित्थयरवरसेणस्स समोसरणं, सो पिउपाय-
 मूलं चउहिंवि सहोअरेहिं समं पवइतो, तत्थ वइरनाभेण चोदस पुवा अहिज्जिया, सेसावि चउरो एक्कारसंगविज जाया,
 तत्थ वाइ तेसिं अन्नसिं च साह्णं येयावच्चं करेइ, जो सुवाइ सो साहुणो विस्सांमेइ, एवं ते करेते भयवं वयरनाभो
 अणुयूइ—अहो सुलच्छं जम्मं सहलीकयं जीवियं जं साह्ण येयावच्चं कीरइ, परिस्संते वा साहुणो विस्सांमेइ, एवं
 पसंसिजंतेसु तेसु तेसिं पच्छिमाणं दोण्हवि पीढमहापीढाणं अप्पत्तियं भवइ, अम्हे सज्झायंता न पसंसिजामो, जो करेइ
 सो पसंसिजइ सच्चो लोगववहारोत्ति, एवं ताभ्यां गुरुषु मात्सर्यमुद्वहन्नथां तथाविघतीव्रामर्पवशान्मिथ्यात्वमुपगम्य
 स्त्रीत्वमुपचितं, स्वह्योऽपि दोषोऽनालोचिताप्रतिक्रान्तो महानर्थफलो भवति, महानध्यपराधः आलोचितप्रतिक्रान्तोऽ-
 किञ्चित्करो गुणाय वा प्रभवति, तथा चात्र विपट्टान्तः, तथाहि—स्वल्पमपि विपं मन्त्रादिना अप्रतिहतशक्तिकं प्राणो-
 परमाय प्रभवति, प्रभूतमपि मन्त्रादिना प्रतिहतशक्तिकं निर्दोषं कुष्ठाद्यपगमनादिगुणाय वा जायते, एवमिहापीति,
 वयरनाभेण विसुद्धपरिणामेण वीसाहिं ठाणेहिं तित्थयरनामगोत्तं कम्मं वद्धं ॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन् गाथाचतुष्टयमाह—
 साहुं तिगिच्छिज्जणं सामन्नं देवलोगगमणं च । पुंडरिगिणिए य चुया ततो सुया वयरसेणस्स ॥ १७२ ॥
 पढमोऽत्थ वयरनाहो धाहु सुवाइ य पीढ महपीढे । तेसि पिआ तित्थयरो निक्खंता तेऽवि तत्थेव ॥ १७३ ॥

पढमो चउदसपुषी सेसा एक्कारसंगवी चउरो । वीयो वेयावचं किइकम्मं तइयओ कासी ॥ १७४ ॥
भोगफलं बाहुबलं पसंसणा जेट्ट इयर अचियत्तं । पढमो तित्थयरत्तं वीसहिं ठाणेहिं कासीय ॥ १७५ ॥
साधुं चिकित्सित्वा श्रामण्यं परिपाल्य पञ्चानामपि देवलोकगमनम्, अच्युतकल्पे गमनमिति भावः, ततः च्युताः
पुण्डरीकिण्यां नगर्यां वज्रसेनस्य सुता अभयन्, तत्र प्रथमो वैद्यसुतजीवोऽत्र वज्रनाभोऽभूत्, शेषास्तु राजश्रेष्ठय-
मात्यसार्धबाहसुताः क्रमेण बाहुसुबाहुपीठमहापीठा वभूदुः, तेषां च पिता वज्रसेननामा तीर्थङ्करो जातः, तेऽपि यज्जना-
भादयः पञ्चापि तत्रैव तीर्थकरस्य पितुः समीपे निज्जान्ताः, तत्र प्रथमो वज्रनाभनामा चतुर्दशपूर्वो जातः, शेषाश्च-
त्वारोऽप्येकादशाङ्गविदः, तेषां पञ्चानां मध्ये द्वितीयो बाहुनामा वैद्यावृत्त्यं-भकपानादिनोपटम्भलक्षणं भोगफलं
चक्रवर्त्तिभोगफलमकार्षीत्, तृतीयः सुबाहुनामा कृतिकर्म-साधुविश्रामणारूपं बहुफलं बाहुबलमकार्षीत्, नतस्तयो-
र्बाहुसुबाहोर्ग्येष्ठयोर्वज्रनाभेन प्रशंसनम्, इतरयोः-कनिष्ठयोः पीठमहापीठयोरचियत्तं-गुरुषु प्रशंसां कुर्वन्सु मात्सर्यं, तत्र
प्रथमो वज्रनाभनामा तीर्थकरत्वं विंशत्या स्थानैरकार्षीत् ॥ कानि पुनस्तानि विंशतिस्थानानीति तत्प्रतिपादकं

गाथात्रयमाह—

अरहंतसिद्धपवयणगुरुश्रेयवहुस्सुएतवस्सीसुं । वच्छल्लया य एसिं अभिक्खनानोवयोगे ण ॥ १७६ ॥
दंसणविणए आवस्सए य सीलवए निरइयारो । खणलवतवच्चियाए वेयावचे समाही य ॥ १७७ ॥
अप्पुव्वनाणगहणे सुयभत्ती पवयणे पहावणया । एएहिं कारणेहिं तित्थयरत्तं लइइ जीवो ॥ १७८ ॥

अत्र प्रथमगाथया अष्टौ कारणान्युक्तानि द्वितीयगाथया त्रीणि, तत्र प्रथमगाथाव्याख्या-अशो-
 काद्यष्टमहाप्रातिहार्यादिरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तः-तीर्थकराः १ अपगतसकलकर्मांशाः परमसुखिन एकान्तकृतकृत्याः
 सिद्धाः २ प्रयचनं-द्वादशाङ्गं तदुपयोगानन्यत्वात् सङ्क्षो वा प्रवचनं ३ गृणन्ति यथावस्थितं शास्त्रार्थमिति गुरवो-
 धर्मोपदेशादिदातारः ४ स्यविरा जातिस्थविराः पष्टिवर्षप्रमाणाः श्रुतस्थविराः श्रुतस्थविराः समवाय-
 धराः पर्यायस्थविरा विंशतिवर्षव्रतपर्यायाः ५ बहु श्रुतं येषां ते बहुश्रुताः, तच्च बहुश्रुतमापेक्षिकं प्रतिपत्तव्यं, श्रुतं च त्रिधा-
 सूत्रतोऽर्थत उभयतश्च, तत्र सूत्रधरेभ्योऽर्थधराः प्रधाना इति ६ तथा विचित्रमनशनादिभेद-
 भिन्नं तपो विद्यते येषां ते तपस्विनः-सामान्यसाधवः, अर्हन्तश्च सिद्धाश्च प्रवचनं च गुरवश्च स्यविराश्च बहुश्रुताश्च तपस्विनश्च
 अर्हत्सिद्धप्रयचनगुरुस्थविरबहुश्रुततपस्विनः सूत्रे 'बहुरसुए' इत्यत्र एकारः प्राकृतत्वादलाक्षणिकस्तेषु, 'एसि'ति प्राकृत-
 ह्यात् सप्तम्यर्थे षष्ठी, भवति च प्राकृतत्वाद्विभक्तिव्यत्ययो, यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे-"इत्यत्योऽप्यासा"मिति,
 एतेषु सप्तसु स्थानेषु यत्सलभावो याःसलता-अनुरागः यथावस्थितगुणोत्कीर्त्तनं तदनुरूपोपचारलक्षणः तीर्थकरनाम-
 कर्मवन्धकारणमिति योगः, तथा अभीक्ष्णम्-अनवरतं ज्ञानोपयोगो-ज्ञाने व्याप्रियमाणता, इदमष्टमं कारणं । द्वितीय-
 गाथाव्याख्या-"दर्शने"त्यादि, दर्शनं-सम्यक्त्वं विनयो-ज्ञानादिविनयः, स च दशवैकालिकनिर्युक्तेत्यसेयो वक्ष्यमाणो
 वा, दर्शनं च विनयश्च दर्शनविनयं समाहारो द्वन्द्वः तस्मिन् ९-१० आवश्यकं-अत्रयकृत्तव्यं प्रतिक्रमणादि
 तस्मिन् ११ शीलानि च व्रतानि च शीलव्रतं अत्रापि समाहारद्वन्द्वः तस्मिन्, तत्र व्रतानि-मूलगुणाः शीलानि-उत्तर-

गुणाः, एतेषु निरतिचारः सन् तीर्थकरनामकर्म बध्नातीति क्रियार्योगः १२-१३ एतावता पञ्च कारणान्युक्तानि, तथा क्षणलब्धे १४ तपसि १५ त्यागे १६ वैद्यावृत्त्ये १७ च समाधिस्तीर्थकरनामकर्मवन्धकारणं, तत्र क्षणलवग्रहणमशेषकाल-विशेषोपलक्षणं, क्षणलवादेषु कालविशेषेषु निरन्तरं. संवेगभावनातो ध्यानासेवनतश्च समाधिः क्षणलवसमाधिः, तथा तपसि-चाह्याभ्यन्तरभेदभिन्ने यथाशक्ति निरन्तरं प्रवृत्तिः तपःसमाधिः, त्यागो द्विधा-द्रव्यत्यागो भावत्यागश्च, द्रव्यत्यागो नाम आहारोपचिदशब्दादीनामप्रायोग्याणां परित्यागः, प्रायोग्याणां यतिजननेभ्यो दानं, भावत्यागः क्रोधादीनां धिक्वेको ज्ञानादीनां यतिजनेभ्यो वितरणं, एतस्मिन् द्विविधेऽपि त्यागे सूत्रानतिक्रमेण यथाशक्ति निरन्तरं प्रवृत्तिस्त्याग-समाधिः, वैद्यावृत्त्यं दशविधं, तद्यथा-आचार्यवैद्यावृत्त्यं १ उपाध्यायवैद्यावृत्त्यं २ स्थविरवैद्यावृत्त्यं ३ तपस्विवैद्यावृत्त्यं ४ ग्लानवैद्यावृत्त्यं ५ शैक्षकवैद्यावृत्त्यं ६ साधर्भिकवैद्यावृत्त्यं ७ कुलवैद्यावृत्त्यं ८ गणवैद्यावृत्त्यं ९ सङ्घवैद्यावृत्त्यं चेति १०, एकैकं त्रयोदशविधं, तद्यथा-भक्तदानं १ पानदानं २ आसनप्रदानं ३ उपकरणप्रत्युपेक्षा ४ पादप्रमार्जनं ५ वस्त्रदानं ६ भैषजदानं ७ अर्घ्वनि साहाय्यं ८ दुष्टस्तेनादिभ्यो रक्षणं ९ वसतौ प्रविशतो दण्डकग्रहणं १० कायिकामात्रकसम-र्पणं ११ संज्ञामात्रकसमर्पणं १२ श्लेष्ममात्रकसमर्पणं १३ मिति, एतेषु वैद्यावृत्त्यभेदेषु यथाशक्ति निरन्तरं प्रवृत्तिवै-द्यावृत्त्यसमाधिः । तृतीयगाथाव्याख्या-‘अप्पुधे’त्यादि, अपूर्वस्य ज्ञानस्य निरन्तरं ग्रहणमपूर्वग्रहणं १८ अष्टादशं तीर्थ-करनामकर्मवन्धकारणम्, एकोनविंशतितमं श्रुतभक्तिः-श्रुतविषयं बहुमानं १९ विंशतितमं प्रवचनप्रभावना, सा च यथाशक्ति प्रवचनार्थोपदेशदानादिरूपा २० । एभिरनन्तरोक्तैः कारणैस्तीर्थकरत्वं लभते जीवः ॥

पुरिमेण पच्छिमेण य एए सबेडवि फासिया'ठाणा । मज्झिमएहिं जिणेहिं एक्कं दो तिन्नि सघे वा ॥ १७९ ॥
 पूर्वेण-ऋषभनाथेन पश्चिमेन च-वर्द्धमानस्वामिना ग्रामभवे एतानि अनन्तरोक्तानि स्थानानि सर्वाण्यपि स्पृष्टानि—
 आसेचितानि, मध्यमैजिनैः—अजितस्वामिप्रभृतिभिरेकं द्वे त्रीणि सर्वाणि वा स्पृष्टानि, किमुक्तं भवति ?—केनाप्येकं
 केनापि द्वे केनापि त्रीणि केनापि सर्वाण्यर्थीति ॥ आह—

तं च कहं वेइज्झइ ? अगिलाए धम्मदेसणाईत्तिं । वज्झइ तं तु भयवतो, तइयभवोसक्कइत्ताणं ॥ १८० ॥
 चशब्दः पुनरर्थे, तत्पुनः—तीर्थकरनामकर्म विपाकावस्थाप्राप्तं कथं वेद्यते ? एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सति सूरि-
 राह—अगलान्या—गलानिपरिहारेण धर्मदेशनादिभिः—अष्टमहाप्रातिहार्यादिरूपे सुरेन्द्रकृते पूजोपचारे सति सदेयमनु-
 जासुरायां पर्यदि धर्मदेशनया—श्रुतचारित्ररूपधर्मप्ररूपणया, आदिशब्दाच्चतुस्त्रिंशता देहसौगन्ध्यादिभिरतिशयैः
 पञ्चत्रिंशता बुद्धयचनातिशोपरित्यादिपरिग्रहः, तत्तु—तीर्थकरनामकर्म भगवत्स्तीर्थकरभवात् प्राक् अवव्यङ्ग्य—पृष्ठतो
 गत्वा तृतीयभयं प्राप्य वध्यते—वन्धमायाति ॥ आह—तीर्थकरनामकर्मणो जघन्यत उत्कर्षतश्च वन्धस्थितिरन्तःसाग-
 रोपमकोटीकोटीप्रमाणा, ततः कथमुक्तं तीर्थकरभवाप्राक् अवप्यप्यव्य तृतीयभवे वध्यते इति ? नैप दोषः, वध्यते
 इति किमुक्तं भवति ?, निकाचितान्यस्थीक्रियते, द्विविधो हि वन्धो—निकाचनारूपोऽनिकाचनारूपश्च, तत्रानिकाचनारू-
 पस्तृतीयभवात् प्राक्तरामपि भवति, जघन्यतोऽप्यन्तःसागरोपमकोटीकोटीस्थितिकत्वात्, निकाचनारूपस्तु तीर्थकर-
 भवात् प्राक् तृतीयभव एवाधिकृतवचनप्रामाण्यात्, तत्र निकाचितमवन्ध्यफलमितरन्तुभयथापि, 'वन्धा(यद्वा)'ओमक

इत्ताणं'ति ससारं यदिवा प्राक् वद्धां सुदीर्घां तीर्थकरनामकर्मणः स्थितिमवगम्य-अपवर्त्य, किमुक्तं भवति ?-
तीर्थकरभवात् प्राक् याचनृतीयो भवस्तावत्प्रमाणां कृत्वेति, तीर्थकरभवात् प्राक् तृतीयभवे निकाच्यते इति, उक्तं च
विशेषणवत्याम्-'कोडाकोडी अयरोचमाण तित्थयरनामकम्मठिई । वज्झइ य तं अणंतरभवंमि तइयंमि निदिद्धं ॥ १ ॥
तं ठिइमोसक्केउं तइयभवो जाय अहव संसारं । तित्थयरभवातो वा ओसक्केनुं भवे तइए ॥ २ ॥ जं वज्झइत्ति भणियं
तत्थ निकाइज्झइत्ति नियमोऽयं । तदवंक्षफलं नियमा भयणा अनिकाइयावर्त्ये ॥ ३ ॥" निकाचनारूपश्च बन्धः तृतीय-
भवादारभ्य तावद्यावत्तीर्थकरभवेऽपूर्वकरणस्य सङ्ख्येयभागाः, तत ऊर्ध्वं बन्धव्यगच्छेदः, केवलिकाले तु तत्सोदय इति ॥
अथ कस्या गतौ वध्यते इत्याह—

नियमा मणुयगईए इत्थी पुरिसेयरो व सुरलेसो । आसेविण्यंहुलेहि वीसाए अन्नयरएहिं ॥ १८१ ॥

नियमात्-नियमेन मनुष्यगतौ वध्यते-निकाचनरूपो बन्धः प्रारभ्यते, किस्वरूपायां गतौ वध्नातीत्यत आह—
खी पुरुष इतरो वा-नपुंसकः, किं सर्व एव, नेत्याह—शुभा लेइया यस्यासौ शुभलेइयः, कैः कृत्वेत्यत आह—विंशते-
रन्यतरैः स्थानैः, कथम्भूतरित्याह—'आसेवितवहुलैः, बहुलम्—अनेकप्रकारमासेवितैरित्यर्थः, पूर्वापरपदनिपातव्यत्ययः
प्राकृतशैलीवशात् ॥ कथानकशेषमुच्यते—एवं तेण वयरनाभेण तित्थगरत्तं निवद्धं, वाहुणा वेयावच्चेण भोगा निव-
त्तिया, सुवाहुणा वाहुवलं, इयेरेहिं दोहिनि इत्थीनामगोयं कम्मं, ततो पंचवि अहाउयं पालइत्ता कालं काऊण सबट्ट-
सिद्धिमहाविमाणे तेत्तीससागरोचमठिइया देवा उवगणा, तत्थणि अहाउयं पालइत्ता पढमं वयरनाभो चइऊण इमीसे

उस्सप्पिणीए सुसमसुसमाए चङ्कंताए सुसमाएवि वङ्कंताए सुसमदुसमाएवि तइयाए बहुवङ्कंताए चउरासीए पुवसय-
सइस्सेसु पणूणनईए य यक्खेसु सेसेसु आसाढे बहुलचतथीए उत्तरासाढाजोगुत्ते मियंके इक्खागभूमीए नाभिस्स
कुलगरस्स मरुदेवाए भारियाए कुण्डिसि गन्धत्ताए उववन्ने, मा उस्सहयसीहमाईए चोवस सुमिणे पासित्ता पडियुद्धा,
नाभिस्स कुलगरस्स कहियं, तेण भणियं—तुब्भ पुत्तो महाकुलगरो भविरस्सइ, सक्कस्स य आसणं चळिअं, सिग्घं आग-
मणं, भणइ—देवानुप्पिए ! तव पुत्तो सयलमंगलालओ पढमराया पढमधम्मचक्कवट्ठी भविरस्सइ, केई भणंति—वत्ती-
संप्पि इंदा आगंतूण दागंरति, ततो मरुदेवी हइतुद्धा गब्भं धइइ । अमुमेयार्थसुपसंहरआह—

उववातो सव्वे सव्वेसिं पढमतो जुतो उसमो । रियेण असाढाहिं असाढवहुले चउत्थीए ॥ १८२ ॥

उपपातः सर्वेषां—वज्रनाभप्रभृतीनां सर्वार्थमहाविमाने, आयुष्कपरिक्षये सति प्रथमं व्युत ऋपभः ऋक्षेण—नक्षत्रेण
आपाढाभिः, उत्तरापाढारूपे नक्षत्रे चन्द्रेण सह योगमुपागते इत्यर्थः, आपाढवहुले चतुर्थ्याम्, आपाढप्रथमपक्षचतुर्थ्यामि-
त्यर्थः ॥ सम्प्रति तद्व्यक्तव्यतामभिधितुद्वारागाथामाह—

जम्मणे नाम दुही य, जाईस्सरणे इय । वीचाहे य अवचे, अभिसेए रत्नसंगहे ॥ १८३ ॥

‘जम्मणे’ इति प्रथमं जन्मविधिर्व्यक्तव्यः, यथा ‘धेत्तवहुलद्वमी’ इत्यादि, तदनन्तरं नामविषयः, ततो भगवतो
वृद्धिर्वाच्या, ‘अह वहुइ सो भयव’मित्यादि, ततो जातिस्मरणे—जातिस्मरणविषयो विधिर्वाच्यः, ‘जाइस्सरो उ भयव’मि-
त्यादि, तदनन्तरं विवाहविषयो विधिर्व्यक्तव्यः, ‘भोगसमत्थं नाउ’मित्यादि, ‘अवचे’इति अपत्येषु क्रमो वाच्यः, वक्ष्यति—

‘तो भरह्वंभिसुंदरिवाहुवली चे’त्यादि, ततोऽभिपेके-राज्याभिपेकत्रिपयो विधिर्वाच्यः, ‘रज्जसंगहे’इति राज्यसङ्ग्रह-
विषयो विधिर्वक्तव्यः, तथा च वक्ष्यति-‘आसा हत्थी गावो’ इत्यादि ॥ एष द्वारागाथासमासार्थः, अवयवार्थं तु प्रतिद्वारं
यथावसरं वक्ष्यामः, तत्र प्रथमद्वारावयवार्थमभिधित्सुराह—

चेत्तद्यहुलट्टमीए जातो उसभो असान्नक्खत्ते । जन्मणमहो य सवो नेयधो जाव घोसणयं ॥ १८४ ॥
चैत्रमासस्य बहुलपक्षे अष्टम्यामापादनक्षेत्रे-उत्तरापादानक्षेत्रे ऋषभस्वामी भगवान् जातः, तस्य च भगवत आदितीर्थ-
करस्य जन्ममहः सर्वोऽपि तावत् नेतव्यः-शिष्यबुद्धिं प्रापणीयो यावद् घोषणकमिति ॥ जन्ममहश्च यथा जम्बूद्वीपप्रज्ञ-
स्यादिषु साक्षात् सूत्रतोऽभिहितस्तथा विनेयजनानुग्रहायेहापि दर्शयते-सा मरुदेवी नवसु मासेसु चहुपडिपुण्णेषु अञ्जट्टमेसु
राइंदिपसु बहुवइक्कंतेसु अहुरत्तकालसमयंसि चेत्तवहुलट्टमीए उत्तरासाढाजोगजुत्ते मियंके आरोया आरोयं दारयं पसूया,
जायमाणेसु य तित्थयेरेसु सबेसुवि सवलोए उज्जोतो भवति, तित्थयरमायरो य पच्छन्नगम्भातो भवति, जरुहरिकलम-
लाणि य न हवन्ति, ततो जाते तिलोगनाथे तेणं कालेणं तेणं समणं अहोलोगवत्थवातो अट्ट दिसाकुमारीमहत्तरिगातो
सएहिं सएहिं कूडेहिं सएहिं सएहिं भवणेहिं सएहिं पासायवडिसएहिं पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणीयसाहस्सीहिं
चउहिं महत्तरियाहिं सपरिवाराहिं० अणियाहिवइहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहिं वह्निं वाणमंतरेहिं देवेहिं
देवीहिं य सद्धिं संपरिबुडातो महयाहयनट्टगीयवाइयंततीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं दिवाइं भोगभोगाइं
भुंजमाणीतो विहरन्ति, दिक्कुमारिका नाम दिक्कुमारभवनपतिविशेषजातीया देव्यः, सएहिं सएहिं कूडेहिं इत्यादौ तृतीया

सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्, ततोऽयमर्थः—स्वकीयेषु स्वकीयेषु २ भवनेषु स्वकीयेषु २ प्रासादावतंसकेषु, प्रासादा-
वतंसका नाम प्रासादविशेषाः, 'सामाणियसाहस्वीहि' इति समाने विभवाद्वा भवा सामानिकाः, अध्यात्मादित्वादिक्लृप्,
दिक्कुमारिकामहत्तरिकाः सहशद्युतिविभवादिका देव्य इत्यर्थः तेषां सहस्राणि सामानिकसहस्राणि तैश्चतुर्भिः, प्राकृतत्वाच्च
सूत्रे दीर्घत्वं स्त्रीत्वं च, 'चउहिं महत्तरियाहिं'ति महत्तरिका नाम दिक्कुमारिकातुल्यविभवा दिक्कुमारिकाणामनतिक्रमणीय-
चनाः, 'महयाहये'त्यादि महता रवेणेति योगः, 'आहय'सि आख्यानकप्रतिबद्धानीति वृद्धाः अथवा अहतानि—अक्षतानि
अव्याहृतानि इति भावः नाट्यगीते प्रतीते वादितानि च तानि तन्त्री-धीणां तला-हस्ततलास्तालाः—कंसिकाखुदितानि—शेषतू-
र्याणि वादिततन्त्रीतलतालंघुदितानि घनो घनवत् गम्भीरघनिर्यो मृदङ्गो—मर्दलः पटुना—दक्षपुरुषेण प्रवादितस्ततः एतेषां
पदानां द्वन्द्वस्तेषां यो रवस्तेन दिव्यान्—अतिप्रधानान् भोगार्हा ये भोगाः—शब्दादयस्ते भोगभोगास्तान्, सूत्रे नपुंसकता-
निर्देशः प्राकृतत्वात्, भुजाना विहरन्ति—आसते, तंजहा—'भोगद्वारा १ भोगवती २, सुभोगा ३ भोगमालिनी ४ । तोय-
धारा ५ विचिता य ६, पुष्फमाला ७ अर्णिदिया ८ ॥१॥ तते णं तासिं अहोलोगवत्थधाणं अट्ठण्हं दिसाकुमारिमयहरिगाणं
पत्तेयं पत्तेयं आसणाणि चलंति, तते णं ताओ अहोलोगवत्थधातो अट्ठ दिसाकुमारिमयहरियातो पत्तेयं पत्तेयं आस-
णाइं चलियाइं पासंति पासित्ता ओहिं पजंजति, भगवं तित्थयरं ओहिणा आभोएंति, आभोएत्ता हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिया
पीइमणा परमसोमणस्सिया हरिसवसविसप्पमाणहियया वियसियवरकडगतुडियकेउरमउडकुंडलहा-
रविरायंतरइयवच्छा पालंवलंमाणघोलंतभूसणधरा ससंभमं तुरियं चवलं सीहासणातो अचुमुट्ठति २ पायपीडातो पच्चोसुहंति

पञ्चोरुहिता अंजलिमण्डलियगहत्या तित्थगराभिमुहं सत्तट्ट पयाइं अणुगच्छंति अणुगच्छिता एवं जहा सके जाव वंदित्ता नमंसित्ता अन्नमन्नं सदावेत्ति सदावेत्ता एवं वयासी-उप्पण्णे खलु भो जंबुदीवे भयवं ! तित्थयेरे तं जीयमेयं तीयपच्चु-
प्पन्नमणागयाणं अहोलोगवत्थवाणं अट्ठहं दिसाकुमारिमयहरियाणं जम्मणमहिमं करेतए, तं गच्छामो णं अग्गेहि भगवतो जम्मणमहिमं करेमोत्तिकट्टु एवं वयंति वइत्ता पत्तेयं २ आभियोगे देवे सदावेत्ति, सदावेत्ता एवं वयासी-खिप्पा-
मेव भो देवानुप्पिया ! अणेगलंभसयसंनिविट्ठं लीलट्ठियसालिभंजियाणं इहामिगडसभतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररु-
सरभचमरकुंजरवणलयपडमलयभत्तिचित्तं खंभुगयवरइरवेइआपरिगयाभिरामं विजाहरजमलजुयलजंतजुत्तंपिं अच्ची-
सहरसमालणीयं रुवगसहस्सकलियं भिसमाणं भिन्निभसमाणं चवखुल्लोयणलेसं सुहफासं सस्सिरीयरुवं घंटावल्लिचलियमहु-
रमणहरसरं सुभं कंतं दरिसणिज्जं निपुणोचियमिसमित्तमणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्तं जोयणविच्छिन्नं दिवं जाणविमाणं
चिउवह विउवित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तए णं ते आभियोगा देवा अणेगलंभसयसंनिविट्ठं जाव पच्चप्पिणंति, तए णं
ताओ अहोलोगवत्थवाओ अट्ठ दिसाकुमारिमयहरियातो हट्ठतुट्ठा जाव हयहियया पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणियसाहस्सी-
हि चउहिं मयहरियाहिं जाव अण्णेहिं वह्महिं देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिबुडातो ते दिवे जाणविमाणे दुरुहंति, दुरुहिता
सवह्मीए सवजुईए सववलेणं सवसमुदएणं सवायेरेणं सवविभूईए सवसंभमेणं सवदिघतुडियसदनिताएण
महयाहयनट्ठीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुयंगपडुप्पवाइयरवेणं साए उक्किट्ठाए चवलाए चंडाए सिग्घाए
जवणाए उज्जुयाए दिवाए देवगतीए जेणेव भगवतो तित्थयरस्स जम्मणभवणे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छिता भगवतो

तित्थयरस्स जम्मणभवणं तेहिं दिवोहिं जाणविमाणेहिं तिवबुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेत्ता उत्तरपुरच्छिमे
 दिसीभागे ईसिं चउरंगुलमसंपत्ते धरणिंतले ते दिवो जाणविमाणे ठाविति, ठावित्ता पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणियसाह-
 रसीहिं जाय सद्धिं संपरिवुडातो दिवोहिंतो जाणविमाणेहिंतो पचोरुहंति, पचोरुहिंता जेणेव भगवं तित्थयरं तित्थयरमाया
 य तेणेव उवागच्छंति २ तित्थयरं तित्थयरमायं च तिवबुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेत्ता पत्तेयं पत्तेयं करयलपरि-
 म्महिंयं वसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं ययासी—नमोऽस्तु ते रयणकुच्छिधारिणं ! जगप्पदीवदायप चम्भुणो
 य मुत्तरस्स सपजजजीववच्छलस्स हियकरगमगदेसिययागद्धिविमुप्पमुस्स जिणस्स नाणिस्स नायगस्स बुद्धस्स बोहगस्स
 सपलोगनाहस्स सपजगमंगलस्स निम्ममस्स पयरकुलसमुब्भवस्स जाइलत्तियस्स जंसिं लोयुत्तमस्स जणणी धम्माऽसि
 पुण्णाऽसि तं कयत्थे !, अग्गे णं देवाणुप्पिये ! अहोलोगवत्थयातो अट्ठ दिसाकुमारिमयहरिगातो भगवतो तित्थयरस्स
 जम्मणमहिंमं करेत्तामो, तं तुब्भेहिं न भाइययंतिकट्टु उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे अवक्कमंति अवक्कमित्ता वेडधियसमु-
 ग्गाएणं समोहणंति समोहणिंता संसिज्जाइं जोयणाइं दंडं निसिरंति, तंजहा—रयणाणं १ वयराणं २ वेरुलियाणं ३
 लोदिययसाणं ४ मसारगहाणं ५ हंसगन्भाणं ६ पुलगाणं ७ सोगंधियाणं ८ जोइरसाणं ९ अंजणाणं १० अंजणपुल-
 गाणं ११ रयणाणं १२ जायरूवाणं १३ अंकाणं १४ फलिहाणं १५ रिद्धाणं १६ अहायायेरे पोगले परिसाडिति अहाया-
 यरे २ अहासुहमे पोगले परियायेंति परियाइत्ता दोचंपि वेडधियसमुग्गाएणं समोहणंति समोहणिंता संवट्ठगवाए विउंपति,
 ते जहानामप कम्मगरदारए सिया तरुणे जुगवं वलवं अप्पायंके धिरसंधयणे धिरगाहत्थे पडिपुण्णपाणिपाए पिट्ठंतरोरुसं-

घायपरिणए घणनिचियवट्टयलियखंघे लंघणवग्गणजवणवायामसमट्ठे उरस्सवलसमण्णागए, तलजमलजुगलपरिघनिभ-
वाहू छेदे दक्खे कुसले मेहावी निवणसिप्पोवगए एगं महं दंडसंपुच्छणिं वा सिलागाहत्थगं वा वेणुसलाइयं वा गहाय
रायंगणं वा रायंतेउरं वा आरामं वा देउलं वा सभं वा पयं वा अतुरियमचवलमसंभंतं निरंतरं सुनिउणं सवतो
समंता संमज्जेज्जा, एवमेत्ताओवि अहोलोगवत्थवातो अट्ठ दिसाकुमारिमयहरिगातो संवट्ठवाए विउधंति, विउधित्ता तेणं
सिवेणं मउएणं मारुएणं अणुज्झिएणं भूमितलविमलकरणेणं सवोउयसुरभिकुसुमंगंधाणुवासिएणं पिंडिमनीह्वारिमगंधुद्धुरेणं
तिरियं पवाइएणं भगवतो तित्थगरस्स जम्मणट्ठानस्स सवतो समंता जोयणपरिमंडलं जं किंचि तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा
कअवरं वा असुइमचोक्खं पूइ दुब्भिगंधं तं सघं आहुणिय आहुणिय एणंते एडंति, एडित्ता जेणव भयवं तित्थयेरे तित्थय-
रमाया य तेणेन उवागच्छंति उवागच्छित्ता भगवतो तित्थयरस्स तित्थगरमायाए य अट्ठरसामंते आगायमाणीतो चिट्ठंति,
अत्र विपमपदब्बाख्या—‘ओहि पउंजंति’ अवधिं प्रयुज्जते—व्यापारयन्ति, आभोगयन्ति—परिभावयन्तीति भावः,
‘हट्ठुद्धचित्तमाणदिया’ इति हट्ठुट्ठा—अतीचतुष्टा, अथवा हट्ठा नाम विस्मयमापन्ना यथा अहो भगवान् आदितीर्थकरः
समुत्पन्न इति तुष्टाः—तोपं कृतवत्याः, यथा भव्यमभूत् यदादिनाथो जात इति, तोपवशादेव चित्तमानन्दितं—स्फीतीभूतं
‘दुनदि समृद्धा’विति वचनात् यासां ताः चित्तानन्दिताः सुखादिदर्शनात् निष्ठान्तस्य पाक्षिकः परनिपातः मकारः प्राकृत-
त्वादलाक्षणिकः, ततः पदत्रयस्य पदद्वयपदद्वयमीलनेन कर्मधारयः, ‘पीइमणा’ इति प्रीतिर्मनसि भगवद्विषया यासां ताः
प्रीतिमनसः, भगवति बहुमानपरायणमानसा इति, एतदेव व्यक्तीकरोति—‘परमसोमणस्सिया’ इति शोभनं मनो येषां ते

सुमनसस्तेषां भावसौमनस्यं परमं च तत् सौमनस्यं च परमसौमनस्यं तत्सञ्जातं यासां ताः परमसौमनस्यिताः, एतदेव
 व्यचीकरोति-‘हरिसवसविसप्यमाणहियया’ हर्षवशेन विसर्पद्-विस्तारयायि हृदयं यासां ता हर्षवशविसर्पद्हृदयाः,
 हर्षवशादेव च विकसिते वरकमलवन्नयने यासां ता विकसितवरकमलनयनाः, हर्षवशाच्छरीरोद्धये ‘पयलियवरकडगनुडि-
 हर्षवशादेव च विकसिते वरकमलवन्नयने यासां ता विकसितवरकमलनयनाः, हर्षवशाच्छरीरोद्धये ‘पयलियवरकडगनुडि-
 यकेयूरमवडकुण्डले’ति प्रचलितानि वराणि कटकानि-कर्णाभरणानि शुटितानि-बाहुरक्षिकाः केयूराणि-बाहुभरण-
 विशेषरूपाणि मुकुटाः-शिरोभूषणानि कुण्डलानि-कर्णाभरणानि यासां ताः प्रचलितवरकटकश्रुटितकेयूरमुकुटकुण्डलाः,
 तथा हारेण विराजमानमत एव रतिदं वक्षो यासां ता हारविराजमानरतिदवक्षसः, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, तथा
 प्रलम्बते इति प्रलम्बः-आभरणविशेषः तं प्रलम्बमानं घोलन्ति भूषणानि च धरन्तीति प्रलम्बमानप्रलम्बघोलभ्रूपणधराः,
 प्रलम्बमानपदस्य विशेष्यात् परनिपातः प्राकृतत्वाद्, हर्षवशादेव ‘ससम्भ्रमं’ सम्भ्रमः इह विवक्षितक्रियायामादरचहु-
 मानपूर्विका प्रवृत्तिः सह सम्भ्रमो यस्याभ्युत्थानस्य तत्ससम्भ्रमं, क्रियाविशेषणमेतत्, त्वरितं-शीघ्रं चपलं-सम्भ्रमवशा-
 देव यथा व्याकुलं भवति, एवं च सिंहासनादभ्युत्तिष्ठन्ति, ‘अञ्जलियमउलियहत्था’ इति अञ्जल्या-अञ्जलिरूपतया मुकु-
 लितौ एतौ यासां तास्तथा, ‘एवं जहा सके’ इति एवं यथा शक्रे वक्ष्यमाणं तथाऽत्र वेदितव्यम्, ‘अणेगलंभसयसंनिविट्ट’-
 मिति अनेकेषु स्तम्भशतेषु निविष्टमनेकस्तम्भशतनिविष्टं ‘लीलट्टियसालभंजियागं’मिति लीलया स्थिताः लीलास्थिताः शा-
 लभञ्जिकाः-पुत्तलिका यत्र तत्तथा, ‘ईहामिये’त्यादि ईहामृगा-वृका व्यालाः-भ्यापदभुजगा ईहामृगकृपभतुरगनरमकरवि-
 हगव्यालकिन्नररुसरभचमरकुंजरवनलतापद्मलतानां भक्त्या-विच्छित्या चित्रम्-आलेखो यत्र तत्तथा, तथा स्तम्भोद्ग-

तथा-स्तम्भोपरिचितिन्या वरवञ्जरत्नमय्या वेदिकया परिगतं सत् यदभिरामं स्तम्भोद्धतवरवज्रवेदिकापरिगताभिरामं, तथा विद्यां धरन्तीति विद्याधराः-विशिष्टविद्याशक्तिमन्तस्तेषां यमलयुगलानि-समानशीलानि द्वन्द्वानि तेषां यन्त्राणि-प्रपञ्च-विशेषाः अर्चिषां-मणिरत्नप्रभाज्वालानां सहस्रैर्मालनीयं-परिवारणीयं, किमुक्तं भवति ?-एवं नाम अत्यद्भुतैर्मणिरत्न-प्रभाजालैराकलितमयभाति यथा नूनमिदं न स्वाभाविकं किन्तु विशिष्टविद्याशक्तिमत्पुरुषप्रपञ्चप्रभावितमिति, तथा रूपकसहस्रकलितं, तथा 'भिसमाणं' दीप्यमानं 'भिसंतं दिप्यंत'मितिवचनात्, 'भिन्निभसमाणम्'असकृत् देदीप्यमानं 'चक्खुल्लोयणलेसं'ति चक्षुः कर्तुं लोकेन-अवलोकने लिसतीव दर्शनीयत्वातिशयभावात् यत्ततथा शुभस्पर्शं, सश्रीकं रूपम्-आकारो यत्र तत्सश्रीकरूपं, तथा घण्टावलेः-घण्टापङ्केः वातयशेन चलितायाः-कम्पितायाः मधुरः-श्रोत्रप्रियो मनोहरो-मनोनिर्वृत्तिकरः स्वरो यत्र तद् घण्टावलिचलितमधुरमनोहरस्वरं, शुभं यथोदितवास्तुलक्ष्णोपेतत्वात्, कान्तं कमनीयमत एव दर्शनीयं, 'निज्जोवियमिसमिसंतमणिरयणधंटियाजालपरिक्खित्त'मिति निपुणमिति-निपुणक्रियमोवि-यत्ति-खचितानि मिसमिसंतत्ति-देदीप्यमानानि मणिरत्नानि यत्र घण्टिकाजाले तत्तथा तेन इत्थंभूतेन घण्टिकाजालेन-क्षुद्रघण्टिकासमूहेन परि सामरत्येन क्षिप्तं यत्तत्तथा, 'सवह्णीप' इत्यादि सर्वद्वार्या-परिवारादिकया सर्वद्युत्या-यथाशक्ति विरफारितेन शरीराभरणतेजसा सर्ववलेन-समस्तानीकेन सर्वसमुदायेन-स्वस्वाभियोग्यादिसमस्तपरिवारेण सर्वादरेण समस्तेन यावच्छक्तितो वलेन सर्वविभूत्या-सर्वसम्पदा सर्वविभूषया-यावच्छक्ति स्फारोदारशृङ्गारकरणेन सर्वसम्भ्रमेण सम्भ्रमो नामात्र भगवत्समीपागमनं प्रति यावच्छक्ति त्वरिता प्रवृत्तिः 'सव्वदिव्वतुडियसद्धसंनिनायणं'ति सर्वाणि च तानि

दिव्यतुटितानि-दियतूर्याणि च तेषां शब्दाः सर्वदिव्यतुटितशब्दास्तेषां एकत्र मीलनेन यः सङ्गतो नितरां नादो—
 महान् घोषः सर्वदिव्यतुटितशब्दसन्निनादस्तेन, 'ताए उक्किट्टाप' इत्यादि तथा देवजनप्रसिद्धया उत्कृष्टया-प्रशस्तया
 शीघ्रसञ्चरणात् स्वरितया-शीघ्रतरमेव तथा प्रदेशान्तरकमणात् चपलेय चपला तथा-कोधाविष्टस्येव श्रमासंवेदनात्
 चण्डेय चण्डा तथा शीघ्रत्वगुणयोगात् शीघ्रा तथा शीघ्रया परमोत्कृष्टगपरिणामोपेता जवना तथा वातोद्धृतस्य दिग-
 न्तव्यापिनो रजस इव या गतिः सा उद्धृता तथा, इत्थंभूतया दिव्यया देयगत्या 'आयाहिणं पयाहिणं करेति' आ सर्वतः
 समन्तात् परिभ्रमतां दक्षिणमेव जन्मभवनं यथा भवति, एवं प्रदक्षिणं कुर्वन्ति, 'करयलपरिगहिय'मित्यादि द्वयोर्हस्त-
 योरन्योऽन्यान्तरिताङ्गुलिकयोः सम्पुटरूपतया यदेकत्र मीलनं सा अङ्गलिस्तां, कथंभूतामित्याह—करतलान्भ्यां परिगृ-
 ह्णीता-निष्पादिता करतलपरिगृहीता तां, तथा आयर्त्तनमायर्त्तः शिरस्यावर्त्तो यस्यां सा शिरस्यावर्त्तो 'कण्ठेकाल उरसि-
 लोमे'त्यादियत् अलुक्समासः तामत एव मस्तके कृत्वा नमोऽस्तु ते-तुभ्यं रत्नं भगवद्भक्षणं कुक्षौ धारयतीति रत्नकुक्षि-
 धारिका तस्याः सम्प्रोधानं रत्नकुक्षिधारिके, जगतः प्रदीप इव जगत्प्रदीपस्तदायिके, चक्षुरिव चक्षुः, चक्षुर्भविचक्षुरि-
 त्यर्थः तस्येदं भगवद्विदोषणं, भावचक्षुः किल विवेकरूपममूर्त्तं भवति भगवांश्च साक्षान्मूर्त्तं इत्यत आह-मूर्त्तस्य, तथा
 सर्वजगज्जीवयत्सलस्य 'छज्जीवहिं जिणा वेत्ती'ति वचनात्, तथा हितकर्येव हितकरिका मार्गदेशिका च या वागृद्धिः—
 वाक्सम्पद्, पुनः कथम्भूतेत्यत आह-विभुः—व्यापिका सर्वस्वस्वभापानुगमनेन परिणमनात् तस्याः प्रभुः—स्यामी हितकर-
 मार्गदेशकवागृद्धिविभुप्रभुस्तस्य, पुंवद्भायः समासस्य कर्मधारयत्वात्, विभुशब्दस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, जिनस्य

ज्ञानिनो ज्ञानत्रयोपेतत्वात्, भाविकेवलज्ञानसम्भवाद्वा, ज्ञायकस्यापरेषां ज्ञानोत्पादकत्वात्, बुद्धस्य स्वयं बुद्धत्वाद् बोध-
कस्य सद्बुद्धर्मदेशनया मार्गे प्रवर्तकत्वात् सर्वलोकनाथस्य इन्द्रादीनामपि नमस्करणीयत्वात् सर्वजगमङ्गलस्य भुवनत्रयेऽ-
प्युपद्रवविनाशकत्वात् निर्म्ममस्य क्वचिदपि ममत्वाभावात्, प्रवरं यत्कुशलं-कुशलानुष्ठानजन्यं तीर्थकरनामकर्म तस्मात्
समुद्भावः—उत्पत्तिर्यस्य स प्रवरकुशलसमुद्भवस्तस्य, जात्यक्षत्रियस्य भावक्षतात्रायकत्वात्, यदसि भगवतो लोकोत्तमस्य
जननी, तत् हे कृतार्थे! धन्याऽसि—सपुण्यासि। 'वेदवियसमुद्घाएण'मित्यादि, वैक्रियसमुद्घातेन—वैक्रियकरणाय प्रयत्न-
विशेषेण समयहन्यन्ते, समयहता भवन्तीत्यर्थः, समयहताश्चात्मप्रदेशान् दूरतो विक्षिपन्ति, तथा चाह—'संखेज्जाणि
जोयणाणि दंडं निसिरंति', दण्ड इव दण्ड और्ध्वाध आयतः शरीरबाहल्यो जीवप्रदेशसमूहस्तं शरीराद्बहिः सङ्क्षेपयानि
योजनानि यावत् निसृजन्ति—निष्काशयन्ति, निसृज्य तथाविधान् पुद्गलान् आददते, एतदेव दर्शयति—तद्यथा—
रत्नानां—कर्केतनादीनां वज्राणामित्यादि पाठसिद्धं यथावादरान्—असारान् पुद्गलान् परिशातयन्ति, तथा सूक्ष्मान्—
सारान् पुद्गलान् पर्यादाय चिकीर्षितरूपनिर्माणार्थं द्वितीयमपि वारं वैक्रियसमुद्घातेन समयहन्यन्ते, समयहल्य च
यथोक्तानां रत्नादीनां योग्यान् पुद्गलान् यथावादरान् परिशातयन्ति, यथासूक्ष्मान् पर्याददते, 'से जहा नामए' इत्यादि,
सः—वक्ष्यमाणगुणो यथानामकः—अनिर्दिष्टनामा कश्चित् कर्मकरदारकः, किंविशिष्ट इत्याह—तरुणः—प्रवर्द्धमानवयाः, आह-
दारकः प्रवर्द्धमानवया एव भवति ततः किमनेन विशेषणेन?, न, आसन्नमृत्योः प्रवर्द्धमानवयस्त्वाभावात्, नहि आसन्नमृत्युः
प्रवर्द्धमानवया भवति, न च तस्य विशिष्टसामर्थ्यप्रतिपादनार्थश्चैप आरम्भस्ततो-

ऽर्धवद्विशेषणम्, अन्ये तु व्याचक्षते—इह यद्रव्यं विशिष्टवर्णादिगुणोपेतमभिनवं च तत्तरुणमिति लोके प्रसिद्धं, यथा तरुणमिदमश्वत्थपत्रमिति, ततः स कर्मकरदारकस्तरुण इति किमुक्तं भवति ?—अभिनवो विशिष्टवर्णादिगुणोपेतश्चेति, तथा युगं—सुपमपुष्पमादिः कालः स स्वेन रूपेण यस्यास्ति न दोषदुष्टः स युगवान्, कालोपद्रवरहित इत्यर्थः, चलं—सामर्थ्यं तद् यस्यास्ति स चलवान्, 'अप्यायंके' इत्यादि, अल्पशब्दोऽभाववाची अल्पः—सर्वथा अविद्यमानः आतङ्को—ज्वरादिर्यस्य सोऽल्पातङ्कः स्थिरं—हृदं प्रथममित्यर्थः संहननं यस्य स स्थिरसंहननः, तथा स्थिरौ—अग्रहस्तौ यस्य स स्थिराग्रहस्तः—प्रतिपूर्णाणिपादः, इतरस्य सम्यक्कर्मकरत्वायोगात्, 'पिष्टन्तरोरुसंघायपरिणप' पृष्ठं अन्तरे च—पार्श्वरूपे ऊरू च सद्भावेन—संहतत्वेन परिणतौ यस्य स पृष्ठान्तरोरुसद्भावात्परिणतः, हृदपृष्ठान्तरोरुरिति भावः, तथा घनम्—अतिशयेन निचिती—निचिडतरचयमापन्नौ पृष्ठौ चलितौ स्क्न्धौ यस्य स निचितघनवृत्तवलयितरक्न्धः, तथा लङ्घने—अतिदीर्घस्याप्युच्चस्यापि चातिक्रमणे वल्गने प्रतीते जवने—योगे व्यायामे च समर्थो लङ्घनवल्गनजवनव्यायामसमर्थः, तथा उरसि भयमुरस्यं तच्च तद्गलं च उरस्यवलं तत्समन्यागतः—प्राप्त उरस्यवलसमन्यागतः, आन्तरोत्साहवीर्ययुक्त इति भावः, तथा तलौ—तालवृक्षौ तयोर्मलयुगलं—समश्रेणिकं युगलं तेन परिधेण च अतिसरलतया पीवरतया च निभौ—सदृशौ चाह यस्य स तलयमलपरिधनिभवाहुः, छेको—द्वासप्ततिकलापण्डितः दक्षः—कार्याणामविलम्बितकारी कुशलः—सम्यक्क्रियापरिज्ञानवान् मेधावी—परस्परव्याहतपूर्वापरानुसन्धानदक्षः अत एव निपुणं यथा भवति, एवं शिल्पं—क्रियासु कौशलमुपगतः—प्राप्तो निपुणशिल्पोपगतः, 'दंडसंपुच्छणं' ति दंडपुच्छणं कं शलाकाहस्तकं—सरत्पर्णादि-

लालाकासमुदायं वेणुशलाकिकां—वेणुशलाकाभर्यां सम्मार्जनीं, 'तेजं सिवेण'मित्यादि, तत्कालविकुर्वितेन शिवेन कस्याप्यु-
पद्रवकारित्वाभावात्, मृदुना शरीरसुखस्पर्शहेतुत्वात् 'पिण्डिमतीहारिमगंधुद्धरेणं'ति पिण्डिमः—पिण्डितः सन् यो निर्हो-
रिमो—दूरं यावद् गमनशक्तेः गन्धस्तेन कृत्वा उद्धुरः—उद्धतः पिण्डिमनिर्हारिमगन्धोद्धुरस्तेन, 'जोयणपरिसंडलं जं किंचि-
तणं वा'इत्यादि, योजनपरिमण्डलक्षेत्रं यावत् यत्किञ्चित् तृणं वा इत्यादि प्रतीतम्, अशुचि—अपवित्रं, एतदेव व्याचष्टे—
अबोधं—पूतिविरूपगन्धम्, एतदेव व्याचष्टे—दुरभिगन्धं, शेषं सुगन्धं । तेजं कालेनं तेजं समएणं उद्धलोगवत्थवातो अट्ट
दिसाकुमारिमयहरियातो सएहिं २ तं चेव जाव विहरन्ति, तंजहा—मेहंकरा १ मेहवती २, सुमेहा ३ मेहमालिणी ४ ।
सुवच्छा ५ वच्छमिता ६ य, वारिसेणा ७ बलाहगा ८ ॥ १ ॥ तए णं तासिं उद्धलोगवत्थवाणं अट्टण्हं दिसाकुमारिसय-
हरियाणं पत्तेयं पत्तेयं आसणाइं चलंति, एवं तं चेव भाणियं, जाव अम्हे णं देवाणुत्पिण्ण ! उद्धलोयवत्थवातो
अट्ट दिसाकुमारिमयहरियातो भयवतो तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामो, तं तुब्भेहिं न भाइयंति कट्टु उत्तरपुरत्थिमं
दिसीभागं अवक्कमंति २ जाव दोच्चं पि वेउवियसमुग्घाएणं समोहणंति समोहणित्ता अबभवदलए विउवंति, से जहा नामए
कम्मकरदारगे सिया तरुणे जाव निउणसिप्पोवगए, एणं मंहं दगवारणं वा दगकुंभणं वा दगधालणं वा दगकलसं वा
गहाय रायंगणं वा रायंतउरं वा आरामं वा देउलं वा सभं वा पवं वा अतुरियमचवलमसंभंतं सुनिउणं सबतो ससंता
आवरिसिज्जा, एवमेव तातोऽवि उद्धलोगवत्थवातो अट्टदिसाकुमारिमयहरियातो अबभवदलए विउवंति, वाः—यानीयं
तस्य दलानि चार्दलानि तान्येव चार्दलकानि मेघा इत्यर्थः, अपो विञ्चतीति अञ्चानि—मेघास्तान्यस्मिन् सन्तीति

अत्रादिभ्य इति मत्वर्थीयोऽकारप्रत्ययः आकाश इत्यर्थः, अत्रे वादेलकानि अत्रवादलकानि तानि विकुर्वन्ति, आकाशो
 मेघान् विकुर्वन्तीत्यर्थः, अब्भवद्वले विउच्चिता खिप्पामेव तणतणायित्ता, खिप्पामेव तणतणायित्ता
 खिप्पामेव विज्जुयायन्ति—विद्युतं कुर्वन्तीत्यर्थः, विज्जुयाइत्ता भगवतो जम्भणट्ठाणस्स सबतो समंता जोयणपरिमंडलं नच्चो-
 दकं नाइमट्ठियं पविरलफुसियं रयरेणुविणासणं—श्लक्ष्णतरा रेणुपुद्गला रजःत एव स्थूला रेणवः रजांसि च रेणवश्च रजो-
 रेणवस्तेषां विनाशनं रजोरेणुविनाशनं, दिवं सुरभिगंधोदगवासं वासंति यासित्ता निहयरयं नट्टरयं भट्टरयं उवसंतरयं पसं-
 तरयं करेत्ति, निहतं रजो भूय उरथानासम्भवात् यत्र तन्निहतरजः, तत्र निहतत्वं रजसः क्षणमात्रोत्थानाभावेनापि सम्भ-
 वति तत्त आह—‘नट्टरजः’ नट्टं—सर्वथा अट्टरयीभूतं रजो यत्र तन्नट्टरजः, अट्टं—चातोद्धूततया योजनमात्रात् क्षेत्रात् दूरतः
 पलायितं रजो यस्मात् तन्नट्टरजः, एतदेव एकार्थिकद्वयेन प्रकटयति—उवसंतरयं पसंतरयमिति, निहयरयं जाव पसं-
 तरयं करेत्ता खिप्पामेव उवसमंति उवसमेत्ता तच्चपि वेडवियसमुघाएणं समोहणइरणिसा पुप्फवद्वलप विउच्चन्ति—पुष्पवड्डु
 काणि वार्दलकानि पुष्पवार्दलकानि तानि विकुर्वन्ति, से जहा नामए कम्मगरदारए सिया तरुणे जुगवं जाव निउणसि-
 प्पोवगए पगं महं पुप्फपडलं वा पुप्फचंगेरियं वा पुप्फछजियं वा पुप्फपत्थिगं वा गहाय रायंगणं वा रायंतैउरं
 वा आरामं वा देउलं वा सभं वा पवं वा कयगगहगहियकरयलपन्नट्टविप्पमुक्केणं, इह मैथुनसंरंमे रमसवशात् यत् युवतैः
 केशेषु पञ्चाहुलिभिर्ग्रहणं स कचग्रहस्तेन गृहीतं कचग्रहगृहीतं करतलात् विप्रमुक्तं सत् प्रअट्टं करतलप्रभृद्विप्रमुक्तं
 प्राकृतत्वात् पदव्यत्ययस्ततो विशेषणसमासः तेन, दसद्धवण्णेणं कुसुमेण पुष्पपुंजोवयारकलियं करेजा, एवमेव ताओवि

उड्डलोगवत्थवातो अट्ट दिसाकुमारिमयहरियातो पुष्पकंदलपु विडधित्ता खिप्पामेव तणतणायंति खिप्पामेव विजुयायंति विजुयाइत्ता भगवतो जम्मणत्थाणस्स सबतो समंता जोयणपरिमंडलं जलजत्थलजभासुरप्पभूयस्स जलजं-पद्मादि स्थलजं-विचकिलादि भास्वरं-दीप्यमानं प्रभूतम्-अतिप्रचुरं ततः पदद्वयमीलनेन विशेषणसमासः, तस्स वेट्टाइयस्स दसद्ध-वणकुसुमस्स पंचवर्णकुसुमजातस्येत्यर्थः जञ्जुस्सेहपमाणमेत्तं वासं वासंति वासित्ता कालागरुपरकुंदुरुकुरुकधूमधमघम-धंतगंधुद्ध्याभिरामं सुगंधवरगंधंघियं गंधवट्ठीभूर्यं सुरवराभिगमणजोगं करेत्ति करेत्ता जेणेव भयवं तित्थयेरे तित्थ-यरमाया य तेणेव उवागच्छंति जाव परिगायमाणीओ चिद्धंति, अत्र कालागुरुः प्रसिद्धः प्रवरः-प्रधानः कुन्दुरुकः-चीडा तुरुकं-सिद्धकं तेषां धूपस्य यो मधमघायमानो गन्धः उद्धृतः-इतस्ततो विप्रसृतस्तेनाभिरामं-रमणीयं काला-गुरुप्रवरकुन्दुरुकतुरुकधूपमधमघायमानगन्धोद्धुताभिरामं, तथा शोभन्तो गन्धो येषां ते सुगन्धास्ते च ते वरगन्धाश्च-वासः सुगन्धयरगन्धास्तेषां गन्धः सोऽस्यास्तीति सुगन्धवरगन्धगन्धिकं, 'अतोऽनेकस्वरा'दितीकप्रत्ययः, अत एव गन्धयर्त्तिभूतं सौरभ्यातिशयात् । तेषां कालेणं तेषां समणं पुरच्छिमरुगवत्थवातो अट्ट दिसाकुमारिमहयरियातो सपहिं सपहिं कूडेहिं जाव विहरंति, तंजहा-चंदुत्तरा य १ नंदा २, आणंदा ३ नंदियद्धणा ४ । विजया य ५ वेजयंती ६, जयंती ७ अपराजिया ८ ॥ १ ॥ सेसं तदेव जाव तुम्भेहिं न भाइयवंतिकट्टु भगवतो तित्थयरस्स तित्थयर-माऊप य पुरत्थिमेणं आयंसहत्थगयातो आगायमाणीतो परिगायमाणीओ चिद्धंति । तेषां कालेणं तेषां समणं दाहिण-रुयगवत्थवातो अट्ट दिसाकुमारिमहयरियातो सपहिं सपहिं कूडेहिं तदेव जाव विहरंति, तंजहा-समाहारा १

सुगदिष्णा २ सुप्यवच्छा ३ जसोधरा ४ । लच्छिमती ५ चिचगुता ६ वसुन्धरा ७ सेसवती ८, तदेव जाव न भाइय-
 पंतिकट्टु भगवतो तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए य दाहिणेणं भिंगारहत्यगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ
 चिद्धंति । तेणं कालेणं तेणं समएणं पच्चत्थिमरुगवत्थयातो अट्ठ दिसाकुमारिमहयरियातो सएहिं सएहिं कूडेहिं तदेव
 जाव विहरंति, तंजहा-इलादेवी १ मुरादेवी २ पुहवी ३ पउमावई ४ । एगनासा ५ नवमीया ६ भद्दा ७ सीया य ८
 अट्ठमिया, तदेव जाव तुब्भेहिं न भाइयपंतिकट्टु भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए य पच्चरिधमेण तालविण्टहत्थ-
 गयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिद्धंति । तेणं कालेणं तेणं समएणं उत्तरिद्धरुगवत्थयातो अट्ठ दिसाकुमा-
 रिमपहरियाओ सएहिं सएहिं कूडेहिं तदेव जाव विहरंति, तंजहा-अलंयुसा १ मिस्सकेसी य २ पुंडरीका य ३
 पारुणी ४ । धांसा ५ सच्चणभा चेन ६ हिरी ७ सिरी चेव ८ उत्तरतो तदेव जाव तुब्भेहिं न भाइयपंतिकट्टु
 भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए य उत्तेरेणं चामरहत्यगयातो आगायमाणीओ परिगायमाणीतो चिद्धंति । तेणं
 कालेणं तेणं समएणं विदिसिरुगवत्थयातो चत्तारि दिसाकुमारिमहयरियातो सएहिं २ कूडेहिं तदेव जाव विहरंति,
 तंजहा-चित्ता य १ चित्तकण्णा २ सतेरा ३ सोयामणी ४, तदेव जाव न भाइयपंतिकट्टु भगवतो तित्थयरस्स तित्थ-
 यरमाऊए य चऊसु चिदिसासु दीविआहत्यगयातो आगायमाणीतो परिगायमाणीतो चिद्धंति । तेणं कालेणं तेणं समएणं
 मग्गिमरुगवत्थयातो चत्तारि दिसाकुमारिमहयरियातो सएहिं सएहिं कूडेहिं तदेव जाव विहरंति, तंजहा—“रूया १
 रूयंसा २ मुरुया ३ रुयगावती ४, तदेव जाव तुब्भेहिं न भाइयपंतिकट्टु भगवतो तित्थयरस्स चउरंगुलवज्जं नाभिं

कल्पन्ति कल्पेत्ता वियरं खणन्ति खणिता वियरए चाभिं निहणन्ति निहणिता रयणाणं वयराण य पूरन्ति पूरित्ता हरि-
यालियोपेढं पवंधन्ति, भगवतो तित्थयरस्स जम्मणभवणस्स पुरत्थिमदाहिणुत्तरेणं ततो कयलीहरगे विउव्वन्ति, तएणं
तेसिं कयलीहरगाणं बहुमज्झदेसभागे तओ चाउस्सालए विउव्वन्ति, तए णं तेसिं चाउस्सालाणं बहुमज्झदेसभागे ततो
सीहासणे विउव्वन्ति, तेसिं णं सीहासणाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पणत्ते, तंजहा—तवणिज्जमया चक्कला रययामया
सीहा सोवन्निया पाया नाणामणिमयाइं पायसीसगाइं जंबूणयामयाइं गत्ताइं नाणामणिमयं विच्चासणं सिंहासणे
इंहामियतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररुसरभचमरकुंजरवणलयउमलयभत्तिच्चा ससारसारोवचियमणिरयणपाय-
वीढा अत्थरयमज्जयमसूरनयत्तयकुसंतलिच्चैकेसरपच्चथुयाभिरामा सुविरइयरइत्ताणा ओवचियखोमदुगुल्लपट्टपडिच्छायणा
रत्तंसुयसंबुया सुरम्मा आईगगलूयवूरनवणीयतूलफासा पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, अत्र तपनी-
यमयानि चक्कलानि—पादानामधो वृत्ताकारा अवयवविशेषाः, रजतमयाः सिंहा वैरुपशोभितं सत्तत्तिंसीहासनमुद्ध्यते,
सौवर्णिकाः—सुवर्णमयाः पादाः, नानामणिमयानि पादशीर्षकाणि—पादानामुपरितना अवयवविशेषाः, जाम्बूनंदं—
सुवर्णविशेषस्तन्मयानि गात्राणि—ईपादीनि नानामणिमयं विच्चं—वानं, 'ससारोवचिये'त्यादि सारसारैः—प्रधानप्रधानैः
मणिरत्नैरुपचितेन पादपीठेन सह यानि तानि ससारसारोपचितमणिरत्नपादपीठानि, प्राकृतत्वात्पदव्यत्ययः, तथा आस्त-
रकम्—आच्छादकं मृतु यस्य तदास्तरकमृदु विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात् नवा त्वच् येषां ते नवत्वचः कुशान्ता—
दन्तर्भपर्यन्ता नवत्वचश्च ते कुशान्ताश्च नवत्वकुशान्तास्त एव लिच्चानि—कोमलानि नमनशीलानि च केसरानि मध्ये यस्य

मसूरकस्य तद्भवत्यकुशान्तलिच्छकेसरं आस्तरकमृदुना मसूरकेन नवत्वकुशान्तलिच्छकेसरेण प्रत्यवस्ततानि—आच्छादितानि
 सन्ति यानि अभिरामाणि तानि तथा, तथा ननु विरचितं रजस्त्राणं रजस्त्राणं येपामुपरि तानि सुविरचितरजस्त्राणानि, तथा
 ओयवियं—विशिष्टपरिकर्मणापरिकर्मितं क्षौभं—दुकूलपट्टरूपं प्रतिच्छादनं येषां तानि तथा, पार्श्वतो रक्तांशुकसंवृतानि,
 अत एव सुरम्याणि तथा आजिनकं—चर्ममयं वस्त्रं एतच्च स्वभावादतिकोमलं भवति रक्तं—कर्पासपक्ष्म दूरो—घनस्पति-
 विशेषः नवनीतं—स्वक्षणं तुलम्—अर्कतूलं तेषामिव स्पर्शो येषां तानि तथा, प्रासादीयानि मनःप्रसादहेतुत्याद्दर्शनीयानि
 रूपातिशयभावात् तथा अभि—प्रतिक्षणं नवं नवमिव रूपं येषां तानि अभिरूपाणि इत्थं प्रतिरूपाणि—प्रतिविशिष्टरूपाणीति ।
 तप णं तातो रूयगमग्नवरधयातो चत्तारि दिसाकुमारिमयहरियातो जेणेव भगवं तित्थयेरे तेणेव उवागच्छंति उवाग-
 च्छित्ता भयवं तित्थयरं करयलपुडेण तित्थयरमायरं च वाहाए गेण्हंति गेण्हत्ता जेणेव दाहिणिह्ले कयलीहरए जेणेव
 चाउस्सालए जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च सीहासणे निसी-
 याविति निसीयावित्ता सयपागसहस्सपागतिछेहिं अब्भेगिति अब्भंगित्ता सुरभिगंधवट्टणं उवट्ठिति उवट्ठित्ता भयवं
 तित्थयरं करयलपुडेणं तित्थयरमायरं च वाहाहिं गिण्हन्ति गेण्हत्ता जेणेव पुरत्थिमिल्ले कयलीहरए जेणेव चाउस्साले जेणेव
 सीहासणे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता भयवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च सीहासणे निसीयाविति, निसीयावित्ता
 तिहिं उदएहिं मज्जावैति, तंजहा—गंधोदणं पुंफोदणं सुद्धोदमेणंति, मज्जावित्ता सघालंकारविभूसिप करंति करेत्ता
 भयवं तित्थयरं करयलपुडेणं तित्थयरमायरं च वाहाहिं गेण्हंति गिण्हित्ता जेणेव उच्चरिल्ले कयलीपरमे जेणेव चाउस्सालए

यंचरवत्परधरे आलङ्कारमालमण्डले नवहेमचारुचित्तचंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगंडे भासुरवोदी पलंबवणमाले महद्दीप महज्जु-
 इए महावले महायसे महाणुभावे महासुखे सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडिसए विमाणे सभाए सुहम्माए सकंसि सीहासणंसि
 से णं तत्तथ वत्तीसाए विमाणावाससयसहस्साणं चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं तित्तीसाए तायत्तीसगाणं चउण्हं लो-
 पाळाणं जण्डुण्हं अगमहिस्सीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्हं अणियाहिवईणं चउण्हं चउरासीणं
 आयरक्खदेवसाहस्सीणं अत्तेसिं च चहूणं सोहम्मकण्वासीणं चेमाणियाणं देवाण य देवीण य ओहेवच्चं पोरेवच्चं भट्टित्तं
 सामित्तं मयहरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे महयाहयनहगीयवाइयत्तंतीतलतालुडियधणमुइंगडुप्पवाइ-
 यरवेणं विद्याइ भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ । अत्र वज्जपाणी इति वज्जं पाणावस्येति वज्जपाणिः असुरादिपुरदारणात्
 पुरन्दरः शतं क्रतूनां-प्रतिमानामभिग्रहविशेषरूपाणां श्रमणोपासकपञ्चमप्रतिमारूपाणां वा कार्तिकश्रेष्ठिभवापेक्षया
 यस्य स शतक्रतुः, 'सहस्रकसे' इति सहस्रमक्षणां यस्यासौ सहस्राक्षः, इन्द्रस्य हि किल मन्त्रिणां पञ्च शतानि, तदीयानां
 चाक्ष्यामिन्द्रमयोजनव्यापृततया इन्द्रसमन्निधत्वेन विवक्षणात्. सहस्राक्षत्वमिन्द्रस्य, 'मघवंति' मघा-महामेघास्ते यस्य
 घसो सन्ति स मघवान्, पाको नाम वलिरियुः स शिष्यते-निराक्रियते. येन स पाकशासनः, तथा अरजांसि-रजोरहि-
 तानि त्वच्छतया अम्बरवदम्भराणि वस्त्राणि धारयतीति अरजोऽम्बरवस्त्रधरः, तथा माला च मुकुटश्च मालामुकुटमाल-
 गितम्-आयिच्छं मालामुकुटं येन स आलङ्गितमालामुकुटः, तथा नवंमिवात्युत्कटचारुवर्णत्वान्नवं हेम यत्र ते नवहेम्नी नवहे-
 मभ्यां चारुचित्राभ्यां चञ्चलाभ्यां कुण्डलाभ्यां विलिख्यमानौ गण्डौ यस्य स तथा, भास्वरा वोन्दिः-तनुयस्यासौ भास्व-

रवोन्दिः, प्रलम्बते इति प्रलम्बा वनमाला यस्य स तथा, महद्भ्रूको विमानपरिवारादिकाया ऋद्धेः अत्यद्भुतत्वात् महाद्युतिः शरीरगताभरणगतमहाद्युतिसद्भावात्, महाबलो महाशरीरप्राणसद्भावात् महायशा भुवनत्रयगतख्यातित्वात्, महानु-
भागः सद्भूतशापानुग्रहविषयसामर्थ्यसद्भावात्, अत एव महासौख्यः, 'आहेवच्च'मित्यादि, अधिपतेः कर्म अधिपत्यं
रक्षा इत्यर्थः सा च रक्षा सामान्येनाप्यारक्षकेणैव क्रियते तत आह—पुरस्य पतिः पुरपतिः तस्य कर्म पौरपत्यं, सर्वेषा-
मात्मीयानां मध्येऽग्रेसरत्वमिति भावः, तच्चाग्रेसरत्वं नायकत्वं मन्तरेणापि स्वनायकनियुक्तं तथाविधगृहचिन्तकसा-
मान्यपुरुषस्यैव भवति, तत आह—'स्वामित्वं' स्वमस्यास्तीति स्वामी तद्भावः स्वामित्वं नायकत्वमित्यर्थः, तच्च नायकत्वं
कदाचित्पौषकत्वमन्तरेणापि भवति यथा हरिणयूथाधिपतेर्हरिणस्य, तत आह—भर्तृत्वं—पौषकत्वमत एव महत्तरकत्वं,
तदपि च महत्तरकत्वं कस्यचिदाज्ञाविकलस्यापि सम्भवति यथा कस्यद्वणिजः स्वदासदासीवर्गं प्रति, तत आह—
'आणार्हस्रसेणावच्च' आज्ञया ईश्वरः आज्ञेश्वरः सेनायाः पतिः सेनापतिः आज्ञेश्वरश्चासौ सेनापतिश्च तस्य कर्म आज्ञे-
श्वरसेनापत्यं, कारयन् अन्यैर्नियुक्तपुरुषैः पालयन् स्वयम् । तए णं तरस-सक्कस्स देविंदरस देवरणो आसणं चलेइ,
तए णं से सक्के जाग आसणं चलयं पासइ पासित्ता ओहि पंजइ, पंजित्ता भयवं तित्थयरं आभोएइ आभोइत्ता,
इहत्तुइचित्तमाणंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए धाराहयनीवसुरभिकुसुमचंचुमालइयऊसवियरोमकूवे वियसियवरकमल-
नयणे पयलियवरकडगनुडियकेऊरमउडकुंडलहारविरायंतरइयवच्छे पालंवपलंवमाणघोलंतभूसणधरे ससंभमं तुरियं
चवलं सुरिंदे सीहासणातो अब्भुइइ अब्भुइत्ता निउणोचियमिसमिसंतमणिरयणमंडियातो पाउयाओ ओमुयइ

ओमुइत्ता एगसाडियं उत्तरासंगं करेइ करेत्ता अञ्जलिमञ्जलियहत्थे तित्थयराभिमुहे सत्तह पयाइ अणुगच्छइ अणुग-
 च्छित्ता वामं जाणुं अंचेइ उत्पाटयतीत्यर्थः दाहिणं जाणुं धरणितलंसिनिहट्टु तिक्खुत्तो मुद्धानं धरणितलंसि निवाडेइ
 निवाडेत्ता कडगतुडियथंभियातो भुयातो साहेरेइ साहरित्ता करयलपरिगहियं दसनहं सिरसावसं मत्थाए अञ्जलिं कट्टु
 एवं वयासी-नमोऽथु णं अरहंताणं भगवन्ताणं, आदिगराणं तित्थयराणं जावसिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपसाणं, नमो-
 ऽथु णं भगवतो पढमत्तिथयरस्स जाय संपाविडकामस्स, वंदामि णं भगवंतं पढमत्तिथयरं इहगए, पासउ मे भगवं
 तत्थ गए इह गयंतिकड्डु चंदइ नमंसइ चंदित्ता नमंसित्ता सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे संनिसण्णे, तण्णं तस्स सक्कस्स
 देविंदस्स देयरण्णो अयमेयारूवे अब्भत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था—उप्पण्णे खलु भो जंबुदीवे दीवे भयवं
 पढमत्तिथयरे, तं जीयमेयं तीयपञ्चुप्पन्नमणागयाणं सक्काणं देविंदाणं देयराईणं तित्थगराणं जम्मणमहिमं करेतए, तं
 गच्छामि अहंपि भगवतो तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करेमिस्सिकड्डु एवं संपेहेइ संपेहित्ता हरिणेगमेसि पायत्ताणियाहिवइ
 देवं सदावेइ सदावेत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मेधोघरसियगंभीरमहुरंसहं जोयणपरिमंडलं सुघोसं
 सुसरं घंटं तिक्खुत्तो उल्लालेमाणे महया महया सदेणं उग्घोसेमाणे एवं वयासी—आणवए णं भो ! सक्के देविंदे देवराया
 गच्छइ भो ! सक्के देविंदे देवराया जंबुदीवं दीवं भारहं चासं पढमत्तिथयरस्स भगवतो जम्मणमहिमं करेतए, तं
 तुब्भेऽविय णं देवाणुप्पिया ! सविट्ठीए सवजुइए सववलेणं सवसमुदएणं सवायेरेणं सवविभूइए सवविभूसाए सवसंभ-
 मेणं सवनाडएणं सवोरोहेहिं सवपुप्फगंधमल्लालंकारविभूसाए सबंदिष्ठतुडियसंनिनाएणं महया इद्धीए महया जुइए

महया बलेणं महया समुदएणं जाव महया पुष्पगंधमलालंकारविभूसाए महया चरतुडियजमगसमगपडुप्पवाइअरवेणं संख-
पणयपडहभेरिझल्लरिखरमुहिहुडुकमुरवमुङ्गवुंदुभिनिघोसनादितरवेणं नियगपरिवारसंपरिवुडा सयाइं सयाइं जाणवि-
माणाइं दुरुढा समाणा अकालपरिहीणं चैव सक्कस्स देविदस्स देवरणो अंतियं पादुब्भवह, एतत्सर्वं प्रायो व्याख्या-
तार्थं सुगमं च, नयरं 'धाराहए'त्यादि यथा धाराहतानि नीपस्य—वृक्षविशेषस्य सुरभीणि कुसुमानि चञ्चुभिरिव
मालितानि भवन्ति तद्वत् उच्छ्रायिता रोमकूपा येन स धाराहतनीपसुरभिकुसुमचञ्चुमालितोच्छ्रायितरोमकूपाः, प्राकृत-
त्वात् पदव्यत्ययः, 'अयमेयारूवे अब्भत्थिए' इत्यादि सङ्कल्पः समुदपद्यत, किंविशिष्ट इत्याह—आरमनि अधि
अध्यात्म तत्र भव आध्यात्मिक आत्मविषय इत्यर्थः, पुनः कथंभूत इत्याह—मनोगतो—मनसि व्यवस्थितो, नाद्यापि
यचसा प्रकाशितस्वरूप इत्यर्थः, 'मेघोघरसिये'त्यादि मेघस्येव ओधेन—प्रवाहेण रसितं यस्याः सा मेघौघरसिता, तथा गम्भी-
रतरौ मधुरः शब्दो यस्याः सा तथा विशेषणसमासः, 'सुघोस'मिति सुघोषाभिधानां, 'सघोरोहेहिं' इति सर्वैरन्तःपुरैः,
इह स्वल्पेण्वपि सर्वशब्दो दृष्टो यथा सर्वमनेन घृतं पीतमिति तत्र आह—'महया इहीए' इत्यादि, 'महया वरतुडिय'
इत्यादि, महता—स्फूर्तिमता वराणां—प्रधानानां तुटितानाम्—आतोद्यानां यमकसमकम्—एककालं पटुभिः पुरूपैः
प्रवादितानां यो रवस्तेन, एतदेव विशेषेणाचष्टे—'संखपणवे'त्यादि शङ्खः प्रतीतः पणवो—भाण्डानां पडहः पटहः—
प्रतीतः मेरी-ढका झल्लरी—चर्मवायनद्धा चित्तीर्णवल्याकारा खरमुखी—काहला हुडुका प्रतीता महाप्रमाणो मुरुजो
मईलः स एव लघुर्मृदङ्गः दुन्दुभिः—भेर्याकारा सङ्कटमुखी एतेषां द्वन्द्वस्तासां निर्घोषो—महान् ध्वनो नादितं च—

घण्टायामिव वादनोत्तरकाण्डभावी सततध्वनिस्तद्वक्ष्यो यो रवस्तेन । तए णं से हरिणेगेमसी देवे पायत्ताणियाहिवई सक्केण
देवविदिणं देवरण्णा एयं युत्ते समाने हट्टुट्टचित्तमाणंदिए जाव विसप्पमाणहियाए करयलपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए
अंजलिं कट्टु एयं देवो तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता सक्कस्स देविदस्स देवरण्णो अंतियातो
पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमइत्ता जेणेव संभाए सुहम्माए मेघोघरसियंगंभीरमहुरसइ । जोयणपरिमंडला सुघोसा घंटा
तेणेव उवागच्छइ उवागच्छत्ता तं मेघोघरसियं गंभीरमहुरसइ जोयणपरिमंडलं सुघोसं घटं तिक्खुत्तो उल्लालेइ । तए णं
मेघोघरसियमहुरसइए जोयणपरिमंडलाए सुघोसाए घंटाए तिक्खुत्तो उल्लालियाए समाणीए सोहम्मे कप्पे एगूणेहिं
वत्तीसाए विमाणावाससयसहरसेहिं अण्णाइ एगूणाइ वत्तीसं घंटासयसहस्साइ जमगसमगं कणकणारवं कांडं पय-
त्ताइपि होत्था । तए णं सोहम्मे कप्पे पासायविमाणनिक्खुडावडियसइघंटापडंसुयासयसहस्ससंकुचिए जाए यावि
होत्था, तए णं तेसिं सोहम्मकप्पयासीणं बहूणं वेमाणियाणं देवाणं देवीण य एगंतरइपसत्तनिच्चपमत्तविसयसुहमुच्छि-
याणं सूसरघंटारसियविज्जवोलतुरियचवलपडिवोहणे कए समाने घोसणकुतूहलदिण्णकणएगगचित्तउवउत्तमाण-
साणं सो पायत्ताणीयाहिवई देवो तंसि घंटारवंसि निसंतपसंतसि समाणंसि तत्थ २ तहिं २ देसे महया महया सदेणं
उग्घोसेमाणे एयं वयासी—हंदि सुणंतु भवंतो बहवे सोहम्मकप्पयासी वेमाणिया देवा देवीतो य सोहम्मकप्पवइणो
इमं वयणं हियसुहत्थं—आणवइ णं भो ! सक्के तं चेव जाव अंतियं पादुब्भवह, इदमपि सुगमम्, नवरं एवं देवो
तहत्ति आणाए इति—हे देव !, आमन्त्रणे ओकारान्तता प्राकृतत्वात् यथा त्वमासमणो इति; एवं—यथैव यूयमादिशय

तथैवाज्ञया-युष्मदादेशेन कुर्म इत्येवंरूपेण विनयेन, 'तिक्बुत्तो उल्लान्दे' त्रिकृत्वस्ताडयति, 'तए ण' मित्यादि, तत-
स्तस्यां मेघौघरसितगम्भीरमधुरशब्दायां योजनपरिमण्डलायां सुघोषायां घण्टायां त्रिकृत्व उल्लालितायां सत्यां सौधर्म-
कल्पे 'अन्नेहि' इत्यादौ सप्तम्यर्थे तृतीया अन्येष्वपि एकोनेषु द्वात्रिंशति विमानावासशतसहस्रेषु यान्यन्यानि एको-
नानि द्वात्रिंशत् घण्टाशतसहस्राणि तानि स्वयमेव यमकसमकम्-एककालं कणकणारवं प्रवृत्तान्यभवनन्, दिव्यप्रभाव
एषः नात्र युक्त्यन्तरमिति, ततः सौधर्मकल्पः प्रतिविमानप्रासादनिष्कुटेषु विमाननिष्कुटेषु च ये आपतिताः शब्दाः—
शब्दवर्गणापुद्गलास्तेभ्यः समुच्छलितानि यानि घण्टाप्रतिश्रुतां शतसहस्राणि तैः सङ्कुचितोऽपि जातोऽभवत्, किमुक्तं
भवति ?—प्रतिविमानं कणकणारवं कर्तुं प्रवृत्तासु घण्टासु ये विनिर्गताः शब्दास्तत्प्रतिघातवशातः सर्वासु दिक्षु
विदिक्षु च दिव्यानुभावतः समुच्छलितैः प्रतिशब्दैः सकलोऽपि सौधर्मकल्पो बधिरित इवोपजायते इति, एतेन बहुच्यते
द्वादशभ्यो योजनेभ्यः समागतः शब्दः श्रोत्रग्राह्यो भवति न परतः, ततः कथमेकत्र ताडितायां घण्टायां सकलेऽपि सौधर्म-
कल्पे शब्दश्रवणमिति तदपास्तमगन्तव्यम्, उक्तयुक्तिः सर्वत्रापि शब्दश्रवणसम्भवात्, 'एगंतरई'त्यादि, एकान्तेन-
सर्वात्मना रतौ-रमणे प्रसक्ता एकान्तरतिप्रसक्ताः, अत एव नित्यं—सर्वकालं प्रमत्ता नित्यप्रमत्ता इति
चेत् अत आह—विषयसुखेषु मूर्छिता-अध्युपपन्ना विषयसुखमूर्च्छितास्ततो 'विशेषणसमासस्तेषां सुस्वरघण्टारसितरूपेण
विपुलेन सकलसौधर्मकल्पव्यापिना बोलेन त्वरितं-शीघ्रं चपले-आकुले प्रतिबोधने कृते सति घोषणे कुतूहलेन दत्तौ
कर्णौ यैस्ते घोषणकुतूहलदत्तकर्णाः, एकाग्रचित्ता-घोषणावगमविषयनक्षिप्तमानसाः, एकाग्रचित्तत्वेऽपि कदाचिदन्तरा-

अनुपयोगः स्यादत आह—उपयुक्तमानसाः—निरन्तरमवहितमनसः, ततो विशेषणसमासः पदत्रयस्य, 'निसंतपसंतंसी'ति नित-
 रां शान्तो निशान्तः—अत्यन्तं मन्दीभूतस्ततः प्रकर्षेण—सर्वार्थमना शान्तः प्रशान्तः ततः छिन्नप्ररूढ इत्यादाविव विशेषणसमा-
 सः, 'हृदे'ति हन्तेति ह्यर्थे, ह्यर्थश्च स्वामिना आदिष्टत्वादादितीर्थकरजन्ममहिमार्थं च प्रस्थानसमारम्भात्, 'हिय सुहृत्थं'ति हितार्थं
 सुखार्थं चेत्यर्थः। तएणं ते देवा देवीतो यएयमडुं सोचा हट्टुहृच्चित्तमाणं दिया जाय विसप्पमाणहियया अप्पेगइया वंदणवत्ति-
 यं अप्पेगइआ पूअणवत्तियं अप्पेगइया सफारवत्तियं अप्पेगइया सम्माणवत्तियं अप्पेगइया दंसणकोउहल्ला० अप्पेगइआ
 सक्कस्स वयणमणुयसमाणा अप्पेगइया अणमणुयत्तमाणा अप्पेगइया जीयमेयं एवमाइत्तिरुद्धु सव्वहीए जाय अकाल-
 परिहीणमेव सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो अंतियं पाउब्भवंति, तए णं से सक्के देविंदे देवराया ते चहवे वेमानिए देवे देवीओ य
 अकालपरिहीणं चेय अंतियं पाउब्भवमाणे पासइं पासेत्ता हट्टुहृजावविसप्पमाणहियए पालयं नाम अभियोगं देवं सव्वयेइ
 सव्ववेत्ता एयं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुं प्पिया! अणेगखं भसय संनिविट्ठं लीलट्ठियसालभंजिया कलियं ईहा भिगउसभतुरग-
 नरमगरविहगवाल गकिन्नररुत्तरभचमरकुंजरवणलयपउमलय भत्तिचित्तं खंभोगयवइवेइया परिगया भिरामं विज्जाहरज-
 मलजुगलजुत्तजंतं पिय अच्चीसहस्समालणीयं ख्वंगसहस्सकलियं भिसमाणं भिन्निभसमाणं चक्रुबुल्लोयणलेसं सुहफासं स-
 रिसरीयरूयं घंटावल्लिपचलियमहुरमणहरसरं सुभं कंतं दरिसणिज्जं निउणोचियमिसमिसंतमणिरयणयं टिया जालपरिक्खित्तं
 जोयणसयसहस्सविच्छिन्नं पंचजोयणसयोधिद्धं सिग्घतुरियजइण निवायं दिवं जाणविमाणं विउवाहि विउप्पित्ता पयमाण-
 त्तियं पच्चप्पिणाहि, एतत्सर्वं प्रागवत् परिभावनीयम् । तए णं से पालए देवे सक्केण देविंदेण देवरण्णा एवं वुत्ते समणे

हृदयुद्धे विसर्पमाणहियए वेउधियसमुग्घाएणं समोहणइ जाव दोच्चपि वेउधियसमुग्घाएणं समोहणित्ता अणेगवरखंभंसय-
संनिविद्धं जाव दिदं जाणविमाणं विउधियं पवत्ते यावि होत्था, तए णं सें पालए देवे तस्स दिधस्स जाणविमाणस्स तिदिस्सिं
ततो तिसोवाणपडिरुवणे विउवइ, तंजहा—पुरच्छिमेणं दाहिणेणं उत्तरेणं, तेसि णं तिसोवाणपडिरुवगाणं इमे एयारुवे
यण्णायासे पणत्ते, तंजहा—यइरामया नेमा रिट्ठामया पइट्ठणा चेरुलियमया खंभा सुवण्णरुप्पमया फलगा लोहियक्खम-
तीतो सुईओ यइरामया संधीओ नाणामणिमया अवलंबणा अवलंबणवाहातो य पासाइया जाव पडिरुवा, तत्र 'तिदिस्सिं
तओ०' इति तिस्सो दिशः समाहूतास्त्रिदिक्क तस्मिन् त्रिदिशि 'ततो तिसोवाणपडिरुवा' इति एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन
प्रतिचिदिष्टं रूपं येषां तानि प्रतिरूपकाणि त्रयाणां सोपानानां समाहारस्त्रिसोपानं त्रिसोपानानि च तानि प्रतिरूपकाणि
वेति विशेषणसमासः, विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणामयमेतद्द्रूपो
वर्णायासो—वर्णकनिर्देशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—वज्रमया—वज्ररत्नारिमिका नेमाः—भूमिकात ऊर्ध्वं चिर्गच्छन्तः प्रदेशा रिष्ठमयानि—
रिष्ठरत्नमयानि प्रतिष्ठानानि—त्रिसोपानमूलप्रदेशाः वैदूर्यमयाः स्तम्भाः सुवर्णरूपमयानि फलकानि—त्रिसोपानाङ्गभूतानि
लोहिताक्षमय्यः सूचयः—फलकद्वयसम्बन्धविघटनभावेहेतुपादुकास्थानीयाः वज्रमया—वज्ररत्नापूरिताः सन्धयः—फलक-
द्वयापान्तरालप्रदेशा नानामणिमयानि अवलम्ब्यन्ते इति अवलम्बनानि—अवतरतामुत्तरतां चालम्बनहेतुभूताः अवलम्ब-
नवाहातो विनिर्गता नागदन्तास्थानीयाः केचिदवयवाः, 'अवलंबणवाहातो य' इति अवलम्बनवाहा नाम उभयोः पा-
र्श्वयोरवलम्बनानामाश्रयभूता भित्तयस्ता अपि नानामणिमय्यः ॥ तेसि णं तिसोवाणपडिरुवगाणं पुरतो तोरणे विउवइ,

ते णं तोरणा नानामणिमयेसु खंभेसु उव[नि]विट्टसंनिविट्टिविहितारारूवोचिया- विविहमुत्तंतरोचिया ईहामिगउसभतुर-
गनरुमगरविहगवालगकिन्नररुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता खंभुगयवइवेइयापरिगयाभिरामा विज्जाह-
रजमलजुगलजंतजुत्तायिच अच्चीसहस्समालिणीया रूवगसहस्सकलिया भिसमाणा भिम्भिसमाणा चक्खुल्लोयणलेसा
सुहफासा सस्सिरीयरूया पासाईया जाव पडिरूवा, अत्र 'उवविट्टसंनिविट्टा' इति उपविष्टानि सामीप्येन स्थितानि, तानि
व क्वाचिच्चलानि अथवा अपदपतितानि आशङ्कोरन् तत आह—सम्यक्-निश्चलतया अपदपरिहारेण च निविष्टानि
संनिविष्टानि, ततो विशेषणसमासः, तथाविधैस्तारारूपैः—तारिकाभिरुपचितानि, तोरणेषु शोभार्थं तारका निबध्यन्ते
इति प्रतीतं लोकेऽपीति, तथा 'विविहमुत्तंतरोचिया' इति विविधविच्छित्तिकलिता मुक्ता-मुक्ताफलानि 'अंतरे'ति
अन्तराशब्दोऽगृहीतवीप्सोऽपि सामर्थ्यात् वीप्सां गमयति अन्तरा अन्तरा रोचिया-आरोपिता यत्र तानि तथा, दोषं
प्रागेव व्याख्यातमिति । तेसिं तोरणानं उट्पि अट्टमंगलगा पन्नत्ता, तंजहा-सोत्थिय सिरिवच्छ नंदियावत्त वद्धमाणग
भद्दासणग कलस मच्छ दप्पणा, सधरयणामया अच्छा सण्हा लण्हा घट्ठा मट्ठा नीरया निम्मला निप्पंका निक्कंङ्कडच्छाया
समिरीया सउज्जीया पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूया पडिरूवा, अत्र 'अच्छा' इति अच्छानि आकाशस्फटिकवत् अतीव
स्वच्छानि श्लक्ष्णानि-श्लक्ष्णपुद्गलस्कन्धनिष्पन्नानि श्लक्ष्णदलनिष्पन्नपटवत्, लण्हानि-मसृणानि घुंटितपटवत्, घट्टानीव
घट्टानि खरशानया पापाणप्रतिमावत्, मट्टानीव मट्टानि सुकुमालशानया पापाणप्रतिमेव, अत एव नीरजांसि स्वाभा-
विकरजोरहितत्वात् निर्म्मलानि अभ्यागन्तुकमलाभावात्, निप्पङ्कानि कलङ्कविकलानि, तथा निप्पङ्कटा—निष्कवचा

निरावरणा निरुपघातेति भावः छाया—दीप्तिर्येषां तानि निष्कट्टच्छायाणि सप्रभाणि—स्वरूपतः प्रभावान्ति समरीचा-
नि च—वह्निर्विनिर्गतकिरणजालानि अत एव सोद्योतानि—ग्रहिर्व्यवस्थितग्रस्तोमप्रकाशकराणि, 'पासाइया' इत्यादि
पदचतुष्टयं प्राग्वत् । तेसि णं तोरणाण उर्णि वह्ने किण्हचामरज्झया लोहियचामरज्झया नीलचामरज्झया सुक्खिहचामर-
ज्झया हालिहचामरज्झया अच्छा सण्हा रूपपट्टा वयरामयदंडा जलबामलगंधिया सुरम्मा पासाइया जाय पडिरूवा, अत्र
कृष्णचामरयुक्ता ध्वजाः कृष्णचामरध्वजाः, एवं शेषपदेष्वपि भावना कार्या, 'रूपपट्टा' इति रूप्यो—रूप्यमयो वज्रमयस्य
दण्डस्योपरि पट्टो येषा ते रूप्यपट्टाः, 'वइरदंडा' इति वज्रो—वज्ररत्नमयो दण्डो रूप्यपट्टमभ्यगर्त्ती येषा ते वज्रदण्डाः,
तथा जलजानामिव—जलजकुसुमाना पद्मादीनामिवामलो—निर्ममलो यो गन्धः स विद्यते येषां ते जलजामलगन्धिकाः
अत एव सुरम्याः, प्रासादीया इत्यादि प्राग्वत् । तए णं तेसि णं तोरणाणं उर्णि वहवे छत्तातिच्छत्ते घंटालुयले पढागा-
इपढागे उत्पलहत्थए कुमुदहत्थए नलिणहत्थए सुभगहत्थए सोगंधियहत्थए पुंडरीयहत्थए सयगत्तहत्थए सहस्सपत्त-
हत्थए सबरयणामए अच्छे सण्हे जाव पडिरूने विउवइ, इह छात्रात् लोकप्रसिद्धादेकसहस्रकात् अतिशायीनि छात्राणि
उपर्यधोभावेन द्विसङ्ख्यानि त्रिसङ्ख्यानि वा छात्रातिच्छत्राणि, पताका लोकप्रसिद्धास्ताभ्योऽतिशायिन्यो दीर्घत्वेन
विस्तारेण च पताकाः पताकातिपताकाः, उत्पलहस्तान्—उत्पलाख्यजलकुसुमसमूहविशेषान्, एवं शेषपदान्यपि भाव-
नीयानि, नवरमुत्पल—गर्दभकं पद्मं—सूर्यविकासि कुमुदं—कैरवं नलिनम्—ईषद्रकं पद्मं सुभगं—पद्मविशेषः सौगन्धिकं—
करुहारं पुण्डरीकं—शताम्बुजं सहस्रपत्रशतपत्रे पत्रसङ्ख्याभेदकृतौ पद्मविशेषौ । तए णं से पालए देवे तस्स णं दिवस्स

जाणयिमाणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जं भूमिभागं विउदइ, से जहानामर आलिंगपुग्गरेइ वा सुइंगपुग्गरेइ वा सरतलेइ
 वा करयलेइ वा चंदमंडलेइ वा सूरमंडलेइ वा आंयसमंडलेइ वा उरव्वचम्मेइ वा वराहचम्मेइ वा वगचम्मेइ वा दीवियच-
 म्मेइ वा अणेगसंकुकीलगसहस्रसवित्ते आरइयचारइसेट्ठिपसेट्ठिमोत्थियमोत्थियपूसमाणगरुद्धमाणमच्छंडमारंडजार-
 मारकुल्लायलिपउमपससागरतरंगयसंत्तुल्यपउमल्लयभित्तिचित्तेहिं सच्छापहिं मग्गमेहिं मपिरीपहिं सउज्जोएहिं नाणाविह-
 पंचयणणेहिं मणीहिं उवसोभिते, तंजहा—किणहेहिं नीलेहिं लोहिपहिं हलिदेहिं मुक्किडेहिं, अत्र 'आलिंगपुक्करइ' चे'ति
 आलिङ्गय वाचते इत्यालिङ्गो—मुरजग्राद्यविशेषः तस्य पुक्करं—चर्ममुटं तरिकुलात्यन्तमममिति तेनोपमा क्रियते, इति
 शब्द उपमाभूतवस्तुपरिसमासिद्योतकः, वाशब्दः समुच्चये, एवं—शेगदान्यनि भारनीयानि, नवरं 'वगचम्मेइ' चे'ति
 पृक्चर्म, दीपी—चित्रकः, उरआदिचर्मविशेषणमाह—'अणेगे'त्यादि, अनेकैः शङ्कुप्रमाणैः कीलसहस्रैर्महद्भिः कीलकै-
 स्त्वादितं प्रायो मध्यक्षमं भवति, तदारूपताडासम्भवात्, ततः शङ्कुप्रहणं, विततं—विततीकृतं ताडितमिति भावः, यथा
 अत्यन्तं गृहसमं भवति तथा तस्यापि यानविमानस्यान्तर्बहुसमो भूमेभागः, कथम्भूत इत्याह—'नाणाविहपंचयणणेहिं
 मणीहिं उवसोभिण्' नानाविधा—जातिमेदाश्चानाम्रकारा ये पयगर्णा मणयल्लंकराशोभितः, कथम्भूनेरित्याह—'आयडे'त्यादि,
 आयत्तादीनि मणीनां लक्षणानि, तत्रावर्त्तः प्रतीतः, एरुस्वारत्तस्य प्रत्यभिमुत्त आवर्त्तः प्रत्यावर्त्तः, श्रेणिः—तथाविध-
 विन्दुजालादेः पङ्क्तिः तस्याश्च श्रेणेर्या विनिर्गता अन्या श्रेणिः सा प्रश्रेणिः, स्वस्तिकः प्रतीतः, संयत्तिकपुष्पमाणयो
 लक्षणविशेषो लोकात् प्रत्येतव्यो, वर्द्धमानकं—वाराचसमुटं, मरस्याण्डकमकराण्डके प्रतीते, जारधारो—लक्षणविशेषो

निरावरणा निरुपपातेति भावः छाया—दीप्तिर्येषां तानि निष्कङ्कटच्छायाणि सप्रभाणि—स्वरूपतः प्रभावन्ति समरीची-
नि च—बहिर्विनिर्गतकिरणजालानि अत एव सोद्योतानि—बहिर्गन्धवस्थितवस्तुमप्रकाशकराणि, 'पासाइया' इत्यादि
पदचतुष्टयं प्राग्वत् । तेसि णं तोरणानं उप्पि बहवे किण्हचामरज्झया लोहियचामरज्झया नीलचामरज्झया सुक्किहचामर-
ज्झया हालिहचामरज्झया अच्छा सण्हा रूपपट्टा वयरामयदंडा जलचामलगंधिया सुरम्मा पासाइया जाव पडिरूया, अत्र
कूप्पणचामरयुक्ता ध्वजाः कूप्पणचामरध्वजाः, एवं शेयपेध्वपि भावना कार्या, 'रूपपट्टा' इति रूप्यो—रूप्यमयो वज्रमयस्य
दण्डस्योपरि पट्टो येषां ते रूप्यपट्टाः, 'वइरदंडा' इति वज्रो—वज्ररत्नमयो दण्डो रूप्यपट्टमध्यवर्ती येषां ते वज्रदण्डाः,
तथा जलजानामिव—जलजकुसुमानां पद्मादीनामिवामलो—निर्मलो यो गन्धः स विद्यते येषां ते जलजामलगन्धिकाः
अत एव सुरम्याः, पासादीया इत्यादि प्राग्वत् । तए णं तेसि णं तोरणानं उप्पि बहवे छत्तातिच्छत्ते घंटाजुयले पडागा-
इपढागे उप्पलहत्थए कुमुदहत्थए नलिणहत्थए सुभगहत्थए सोगंधियहत्थए पुंडरीयहत्थए सययत्तहत्थए सहस्सपत्त-
हत्थए सबरयणामए अच्छे सण्हे जाव पडिरूवे विउबइ, इह छात्रात् लोकप्रसिद्धादेकसङ्ख्याकात् अतिशायीनि छत्राणि
उपर्यधोभावेन द्विसङ्ख्यानि त्रिसङ्ख्यानि वा छात्रातिच्छत्राणि, पताका लोकप्रसिद्धास्ताभ्योऽतिशायिन्यो दीर्घत्वेन
विस्तारेण च पताकाः पताकातिपताकाः, उत्पलहस्तान्—उत्पलाख्यजलजकुसुमसमूहविशेषान्, एवं शेयपदान्यपि भाव-
नीयानि, नवरमुत्पलं—गर्दभकं पद्मं—सूर्यविकासि कुमुदं—कैरवं नलिनम्—ईषद्रक्तं पद्मं सुभगं—पद्मविशेषः सौगन्धिकं—
करहारं पुण्डरीकं—शताम्बुजं—सहस्रपत्रशतपत्रे पत्रसङ्ख्याभेदकृतौ पद्मविशेषौ । तए णं से पालए देवे तस्स णं दिवस्स

जाणविमाणस्स अंतो बहुसंमरमणिज्जं भूमिभागं विउवइ, से जहानामइ आलिंगपुकखरेइ वा मुइंगपुकखरेइ वा सरतलेइ
 वा करयलेइ वा चंदमंडलेइ वा सूरमंडलेइ वा आरंभचम्मेइ वा वराहचम्मेइ वा वगचम्मेइ वा दीवियच-
 म्मेइ वा अणेगसंकुलीगसहस्सवितते. आवडयच्चावडसेदिपसेदि सोत्थियसोवत्थियपुसमाणग १६ माणगमच्छंडमारंडजार
 मारकुल्लबलिपउम्पससांगरतरंगयसंतलयउमलयभित्तिचिंचेहिं सच्छाएहिं सपमेहिं समिरीएहिं सउज्जीएहिं नाणाविह-
 पंचवणेहिं मणीहिं उवसोभिते, तंजहा—किणहेहिं नीलेहिं लोहिएहिं हलिदेहिं सुक्किडेहिं, अत्र 'आलिंगपुकखरइ' वे'ति
 आलिङ्गय वाद्यते इत्यालिङ्गो—मुरजवाद्यविशेषः तस्य पुष्करं—चर्मपुटं तरिकलात्यन्तसममिति तेनोपमा क्रियते, इति
 शब्द उपमाभूतवस्तुपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्दः समुच्चये, एवं शेषपदान्यपि भावनीयानि, नवरं 'वगचम्मेइ' वे'ति
 पुकचर्म, द्वीपी—चित्रकः, वरञ्चादिचर्मविशेषणमाह—'अणेगे'त्यादि, अनेकैः शङ्कुप्रमाणैः कीलसहस्रैर्महद्भिः कीलकै-
 स्ताडितं प्रायो' मध्यक्षामं भवति, तथारूपताडासम्भवात्, ततः शङ्कुग्रहणं, विततं—विततीकृतं ताडितमिति भावः, यथा
 अत्यन्तं बहुसं भवति तथा तस्यापि यानविमानस्यान्तर्बहुसमो भूमेभागः, कथम्भूत इत्याह—'नाणाविहपंचवणेहिं
 मणीहिं उवसोभिए' नानाविधा—जातिमेदान्नानाप्रकारा ये पञ्चवर्णा मणयस्त्रैरुपशोभितः, कथम्भूतै रित्याह—'आवडे'त्यादि,
 आवचर्त्तादीनि मणीनां लक्षणानि, तत्रावर्त्तः प्रतीतः, एकस्यावर्त्तस्य प्रत्यभिमुख आवर्त्तः प्रत्यावर्त्तः, श्रेणिः—तथाविध-
 विन्दुजालादेः पङ्क्तिः तस्याश्च श्रेणेर्या विनिर्गता अन्या श्रेणिः सा प्रश्रेणिः, स्वस्तिकः प्रतीतः, सौवस्तिकपुष्पमाणवो
 लक्षणंविशेषो लोकात् प्रत्येतव्यौ, वर्द्धमानकं—शरावसम्पुटं, मत्स्याण्डकमरुण्डके प्रतीते, जारमारो—लक्षणविशेषो

लोकादवसेयः, पुष्पावलिपद्मपत्रसागरतरङ्गवासन्तीलतापद्मलताः प्रतीताः, तासां भक्त्या-विच्छित्त्या चित्रम्-आलेखो येयु-
 ते आवर्त्तप्रत्यावर्त्तश्रेणिप्रश्रेणिस्वस्तिकसौवस्तिकपुष्पमाणववर्द्धमानकमत्स्याण्डकमकारमारपुष्पावलिपद्मपत्रसाग-
 रतरङ्गवासन्तीलतापद्मलताभक्तिचित्रास्तैः, किमुक्तं भवति ?—आवर्त्तादिलक्षणोपेतैः, तद्य जे ते किण्हा मणी तेसि णं
 इमेयारूखे वण्णावासे पणत्ते, से जहानामए जीमूतेइ वा अंजणेइ वा खंजणेइ वा कज्जलेइ वा गजलेइ वा गवलगुलि-
 याइ वा भमरेइ वा भमरावलीइ वा भमरपत्तंगसारंइ वा जंबूफलेइ वा अद्वारिद्वेइ वा परपुद्गेइ वा किण्हेकेसरेइ वा आगा-
 सथिगलेइ वा किण्हासोएइ वा किण्हेकणवीरेइ वा किण्हेबंधुजीवेइ वा. भवे एयारूखे ? नो इण्हे समद्वे, ते णं किण्हा मणी
 इत्तो इट्टतरा चेव कंततरा चेव मणुणतरगा चेव मणामतरा चेव वण्णेणं पणत्ता, अत्र अञ्जनं-सौवीराञ्जनं रत्नविशेषो
 वा खञ्जनं-दीपमल्लिकामलः गवलं-माहिपं शृङ्गं गवलगुटिका-माहिपशृङ्गस्य निचिडतरसारनिर्वर्त्तिता गुटिका, अमरपत-
 न्नसारः-अमरपक्षान्तर्गतो विशिष्टकालिमोपचितः प्रदेशविशेषः, आर्द्रारिष्टः-कोमलकाकः आकाशयिगलं-शरदि मेघ-
 विनिर्मुक्तमाकाशखण्डं, तद्धि कृष्णमतीव प्रतिभातीति तदुपादानं, केसरो-यकुलः, केसरादयः पञ्चवर्णा भवन्तीति
 शेषवर्णव्युदासार्थं कृष्णग्रहणम्, इह केषाञ्चिदकान्तमपि किञ्चिदिष्टमाभाति ततोऽकान्तताव्यवच्छिद्यर्थमुक्तं-कान्त-
 तरका एव-अतस्त्रिगधमनोहारिकालिमोपचिततया जीमूतादेः कमनीयतरका एव, अत एव मनोज्ञतरकाः, मनोज्ञतर-
 मपि किञ्चिन्मध्यमं भवति ततः सर्वोत्कर्षप्रतिपादनार्थमाह-मनआपतरका एव, द्रष्टृणां मनांसि आमुवन्ति-आत्मव-
 शतां नयन्तीति मनआपाः, ततः प्रकर्षविवक्षायां तरपप्रत्ययः, प्राकृतत्वाच्च पकारस्य मकारे मणामतरा इति, तद्य णं

जे ते नीला मणी तेसि णं मणीणं इमे पयारूये यणगावासे पणत्ते, ते जहानामप भिंगेइ वा भिंगपसेइ वा सुपइ वा
 सुयविच्छेइ वा चातेइ वा चामपिच्छेइ वा नीलीइ वा नीलभेदेइ वा नीलीगुलियाइ वा सामागेइ वा उच्चंतगेइ वा हल-
 हरयमणेइ वा मोरगगीयाइ वा अयमीकुसुमेइ वा अंजणकेसियाकुसुमेइ वा नीलुप्पलेइ वा नीलासोगेइ वा नीलबंभुजी-
 योगेइ वा नीलकणयीरेइ वा, भवे पयारूये ? , नो इण्ठे समठ्ठे, ते णं नीला मणी तत्तो इदतरा चेव कंततरा चेव मणुअतरा
 नेय गणामतरा चेव यत्तेणं पन्नत्ता, अत्र भृद्धः कीटविशेषः, पद्मलं भृद्धपत्रं-तस्यैव भृद्धाभिधानस्य कीटविशेषस्य पद्म,
 उच्चंतगो दन्तरागाः, हलधरो-हलदेयस्तस्य यमनं हलधरयमनं, तच्च किल नीलं भवति, सदैव तथा स्वभावतया हलधरस्य
 नीलप्रखपरिधानात्, अंजनकेसिका-यनस्पतिविशेषः । तस्य णं जे ते लोहिया मणी तेसि णं मणीणं इमे पयारूये यणगा-
 वासे पणत्ते ते जहानामप उरुभरुहिरेइ वा सत्तगरुहिरेइ वा नररुहिरेइ वा चालिंदगोपगेइ वा चालिविया-
 गरेइ वा संशङ्गरागेइ वा गुंजखरागेइ वा जामुमणकुसुमेइ वा किंसुयकुसुमेइ वा पारिजातकुसुमेइ वा जायहिगुलप वा
 शिखप्पगलेइ वा पयाळंफुरेइ वा लोहियरामणीइ वा लक्खारसगेइ वा किमिरागकंचलेइ वा वीणपिठरासीइ वा रत्तुप्पलेइ
 वा रत्तासोगेइ वा रत्तकणयीरेइ वा रत्तनंधुजीवेइ वा, भवे पयारूये ? , नो इण्ठे समठ्ठे, ते णं लोहिया मणी एत्तो इदतरा
 चेव कंततरा चेव मणुणतरा च मणामतरा चेव यत्तेणं पणत्ता, उरुआविरुधिराणि शेषरुधिरेभ्यो लोहितवर्णोत्कटानि
 भवन्तीति तेषामुपादानं, चालेन्द्रगोपकः-सद्योजात इन्द्रगोपकः, स हि प्रवृद्धः सन् ईषत्पाण्डुरक्तो भवति ततो चालप्रहणं,
 शिखामयाळं-प्रवालनामा रत्नविशेषः प्रवालाङ्कुरः-तस्यैव रत्नविशेषस्याङ्कुरः । तस्य णं जे ते हालिदा मणी तेसि णं मणीणं

इमे एयारूवे चणायसे पणत्ते, से जहानामए चंपेइ वा चंपगच्छीइ वा हलिइ वा हलिइभेएइ वा हलिइगुलियाइ वा हरियालेइ वा हरियालभेइ वा हरियालगुलियाइ वा चिकुरेइ वा चिकुरंगरागेइ वा वरकणगनिघसेइ वा वरपुरिसवसणेइ वा चंपगकुसुमेइ वा कोहंडियाकुसुमेइ वा तडउडाकुसुमेइ वा घोसाडियाकुसुमेइ वा सुवणजुहियाकुसुमेइ वा जूहियाकुसुमेइ वा सुहिरणकुसुमेइ वा कोरिंदवरमल्लदामेइ वा पीयासोगेइ वा पीयकणगीरेइ वा पीयचंधुजीरेइ वा, भवे एयारूवे?, नो इण्ठे समेठ्ठे, तेणं हलिइ मणी एसो इठ्ठरगा चैव कंततरा चैव मणुणतरा चैव मणामतरा चैव वणजेणं पणत्ता, चम्पकः—सुवर्णचम्पको वृक्षः, चिकुरो—रागद्रव्यविशेषः, चिकुराङ्गरागः—चिकुरसंयोगनेमित्तो वत्सादौ रागः (ग्रन्था-ग्रम् ७०००) वरकनकनिघसो—वरकनकस्य कपट्टके रेखा वरपुरुषो—यासुदेवस्तस्य वसनं वरपुरुषसत्तनं, तच्च किञ्च पीतमेव भवतीति तदुपादानं, कूभाण्डी—पुष्पफली तडवडा—आउली सुहिरण्यको—वनस्पतिविशेषः । तत्थ णं जे ते सुक्किहा मणी तेसि णं मणीणं इमे एयारूवे चणवासे वणत्ते, से जहानामए अंकेइ वा संखेइ वा कुंदेइ वा दएइ वा हंसावलीइ वा चंदावलीइ वा सारइयवलाहएइ वा धंतघोयरुप्पट्टेइ वा सालिण्डिरासीइ वा कुमुदपुष्करासीइ वा सुक्कच्छेवाडीइ वा पेडु-णमिजियाइ वा विसेइ वा मुणालियाइ वा गयदंते वा लवंगदलेइ वा सेयासोगेइ वा सेयकणवीरेइ वा सियचंधुजीवेइ वा, भवे एयारूवे?, नो इण्ठे समेठ्ठे, ते णं सुक्किहा मणी एत्तो इठ्ठरगा चैव कंततरा चैव मणुणतरा चैव मणामतरा चैव, अत्र अङ्को—रत्नविशेषः बलाका—विसकण्ठिका चन्द्रावली—तडागादेपु जलमध्यप्रतिबिम्बितचन्द्रपङ्क्तिः शारदिकच ला-कः—शरत्कालभावी मेषः ‘धंतघोयरुप्पट्टेइ वे’ ति धातः—अग्निसम्पर्केण निर्मलीकृतो धौतो—भूतिबलविटतद्वस्तसम्भारज-

नेनातिनिर्मलीकृतो यो रूप्यपट्टो-रजतपत्रकं मधमातधौतरजतपट्टः, 'सुकृच्छिगाडियाइ वे' ति छेयाडो नाम वडादिफञ्जिका,
 सा च क्वचिदेशे शुष्का सती अतीव शुक्ला भवति ततस्तदुपादानं, 'पिडुगमिजियाइ वे' ति पेहुगं-मयूरपिच्छं तन्मध्य-
 वर्त्तिनी मञ्जिका सा चातिशुक्लेति तदुपन्यासः, विसं-पञ्चिनीकन्दः मृगालिका-यन्त्रतन्तुः लंगडलं-लवङ्गपत्रमिति ।
 तेसि नं मणीणं इमे पयारूवे गंधे पणगते, से जहानामए कुट्टपुडाण वा तगरपुडाण वा चोयपुडाण वा चंपापुडाण वा
 दमणापुडाण वा कुंकुमपुडाण वा चंदणपुडाण वा उसीरपुडाण वा मरुयापुडाण वा जाइपुडाण वा जूहियापुडाण वा मल्लि-
 यापुडाण वा पहाणमल्लिकापुडाण वा पाडलिपुडाण वा पडिवायंमि उठिमज्जमाणाण वा कोट्टिमज्जमाणाण वा उक्करिज्जमाणाण
 वा रुच्चिज्जमाणाण वा भाएज्जमाणाण वा भंडातो भंडं साहरिज्जमाणाण वा ओएला मयुग्गा मज्जहरा घाणमणनिबुइकरा
 सघतो समंता अभिनिस्सरंति, भवे पयारूवे?, नो इण्णहे समहे, तेति मणीणं इट्ठतरगाए चैव गंधे पणगते, अत्र कुष्ठं-गन्ध-
 द्रव्यं प्रतीतमेव चोओ-गन्धद्रव्यविशेषः स्नानमल्लिका-मल्लिकविशेषः, एतेषां पुटानां प्रतिगते-आघ्रायकविवक्षितपुरुषाणां
 प्रत्यभिमुखं याते वाति सति उद्विद्यमानानाम्-उद्वेगाद्यमानानां 'कोट्टिमज्जमाणाण वा' इति इह पुटैः परिमितानि यानि
 कोष्ठादीनि गन्धद्रव्याणि तान्यपि परिमेये परिमाणोपचारात् कोष्ठपुटादीनीत्युच्यन्ते तेषां कुट्टयमानानाम्-उदूपलेन क्षुद्य-
 मानानां 'रुचिज्जमाणाण वा' इति श्लक्ष्णखण्डीक्रियमाणातामेतच्च विशेषणद्वयं कुष्ठादिद्रव्याणामयस्यं, तेषामेव प्रायः कुट्ट-
 नश्लक्ष्णखण्डीकरणसम्भवात्, न तु यूयिकादीनाम्, 'उक्करिज्जमाणाणं' क्षुरिकादिभिः कुष्ठादिपुटानां कुष्ठादिगन्धद्रव्याणां वा
 उत्कीर्णमानानां परिभाव्य (ज्य) मानानां-यार्थवर्त्तिभ्यो मत्तारु मत्तादीयमानानां, तथा भाण्डादेकस्मात् स्थानाद् भाण्ड-

भाजनान्तरं संहियमाणानां सदाराः-स्फाराः, ते चामनोज्ञा अपि स्युः अत आह-मनोज्ञा-मनोऽनुकूलाः, तच्च मनोज्ञत्वं
कुत इत्याह-मनोहरा-मनो हरन्तीति-आत्मवशं नयन्तीति मनोज्ञाः, तदपि मनोहरत्वं कुत इत्याह-
प्राणमनोनिर्वृत्तिकराः। तेसि णं मणीणं इमे एयारूवे फासे पणत्ते, से जहानामए आईणेइ वा रुएइ वा वूरेइ वा नवणीएइ
धा हंमतूलेइ या सिरीसकुसुमनिचएइ वा घालकुसुमपत्तरासीइ या, भवे एयारूवे!, नो इणट्टे समट्टे, ते णं मणी एत्तो इह-
त्तरा चैय कंततरा चैय मणुणत्तरा चैय मणामत्तरा चैय फासेणं पणत्ता, तए णं से आभियोगे पालए तस्स दिवस्स
जाणविमाणस्स बहुमज्झभागे एतथ णं पेच्छाघरमंडवं विउवइ, अणेगत्वं भसयनिविट्ठं अण्मुग्गयसुकयवरवेइयातोरणवरवेइ-
यमालंभजियागसुसिलिद्धविसिद्धलसंठिअपसत्थवेरुलियविमलत्वं नानामणिकणगरयणखच्चिओज्जलबहुसमसुविभत्तदेस-
भागं ईहामिगउसभतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तं कंचणमणिरयणयूभियागं
नाणाविहपंचयणपंडापडागपरिमंडियगसिहरं चंचलं (चवलं) मरीचिकयं विणिग्गुयंतं लाउल्लोइयमहिं गोसीसरत्तचंदण-
दहरदिन्नपंचगुलितलं उवचियं दणकलसं चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागं आसत्तोसत्तविउलघट्टवघारियमहदा-
मकलावं पंचयणसरससुरभिमुफपुप्फं जोवयारकलियं कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुक्कधूवमघमघंतं गंधुयाभिरामं सुगंधवरगं-
धगंधियं गंधवट्ठिभूअं दिपतुलियसदसंपणइयं अच्छं सण्हं जाव पडिरूवं, अत्र 'अण्मुग्गये'त्यादि, अभ्युत्ता-अत्युत्कटा
सुकृता-सुनिप्पादिता वरवेदिका तोरणानि वरवेदिकाशालभल्लिकाश्च यत्र तदभ्युद्गतसुकृतवरवेदिकातोरणवरवेदिकाशा-
लभल्लिकाकं, तथा सुश्लिष्टा विशिष्टा लष्टसंस्थिता-मनोज्ञसंस्थानाः प्रज्ञास्ता-वास्तुलक्षणोपेता वैदूर्यविमलस्तम्भा-वैदूर्यर-

लमया विमलाः स्तम्भा यत्र तत्सुश्रितविशिष्टसंस्थितप्रशस्तवैदूर्यविमलस्तम्भं, नानामणिकनकरत्नानि खचितानि यत्र न
 नानामणिकनकरत्नखचितः, सुखादिदर्शनादिष्ठान्तस्य परनिपातः, नानामणिकनकरत्नखचित उज्ज्वलो-निर्मलो बहुसमः-
 अत्यन्तसमः सुविभक्तो भूमिभागो यत्र तत्तथा, 'कंचनमणिरयणभूषाग'मिति काञ्चनमणिरत्नानां काञ्चनमणिरत्नमयी
 स्तूपिका यत्र यत्तथा, नानाविधाभिः-मणिरत्नप्रकाराभिः पञ्चवर्णाभिः घण्टाभिः पताकाभिश्च परि-सामरत्येन मण्डितम-
 ग्रशिखरं यस्य तत् नानाविधपञ्चवर्णघण्टापताकापरिमण्डिताग्रशिखरं, चपलं-चञ्चलं चिकचिकायमानत्वात्, मरीचि-
 कवचं-किरणजालपरिक्षेपं विनिर्मुञ्चत् 'लाजहोइयमहियं' लाइयं नाम यत् भूमेगौमयादिना उपलेपनम् उल्लोइयं-कुब्जानां
 मालस्य च सैटिकादिभिः सम्मृष्टीकरणं लाजहोइयाम्यामिव महितं-पूजितं लाजहोइयमहियं, तथा गोशीर्षेण-गोशीर्षिना-
 मकचन्दनेन सरसरक्तचन्दनेन च दर्दरेण-बहलेन चपेटाकारेण वा दत्ताः पञ्चाङ्गुलयस्तलाः-हस्तका यत्र तत् गोशीर्षचन्दनद-
 र्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलं, तथा उपचिता-निवेशिताः चन्दनकलशा-मङ्गलकलशा यत्र तदुपचितचन्दनकलशं, तथा चन्दनघटैः-
 चन्दनकलशैः सुकृतानि-सुष्ठु कृतानि शोभितानीति तात्पर्यार्थः यानि तोरणानि तानि चन्दनघटसुकृतानि तोरणानि प्रति-
 द्वारदेशभागं-द्वारदेशभागे २ यत्र तत् चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागं, तथा आ-अवाङ् अथोभूमौ सक्त आसक्तः
 भूमौलम्न इत्यर्थः ऊर्ध्वं सक्त उत्सक्तः उल्लोचतले उपरिसम्बद्ध इत्यर्थः विपुलो-विस्तीर्णः वृत्तो-वर्तुलः वगधारियः-प्रलम्बि-
 तो माल्यदामकलापः-पुष्पमालासमूहो यत्र सदासक्तोत्सकविपुलवृत्तप्रलम्बितमाल्यदामकलापः, तथा पञ्चवर्णेन सरसेन-
 सार्द्धेण सुरभिणा सुकेन-क्षिप्तेन पुष्पपुञ्जलक्षणेनोपचारेण- पूजया कलितं पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितं,

तथा दिव्यानां नुदितानाम्-आतोद्याभां वेणुमीणामुदङ्गादीनां ये शब्दास्तैः सम्प्रणदितं-सम्यक् श्रोत्रमनोहारिनया प्रकल्पेण
नदितं-शब्दवत् दिव्यनुदितशब्दसम्प्रणदितं, शेषं प्राग्वत् । तस्स णं पेच्छाघरमंडपस्स बहुसमरमणिजं भूमिभागं विउबइ,
तस्स वण्णतो जाव मणीण फासो, तस्स णं पेच्छाघरमंडवस्स उल्लोयं विउबइ पउमलयभत्तिचित्तं अच्छं सण्हं जाव पडिरुवं,
तस्स णं बहुसमरमणिजस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महं वयरामयं अक्खाडगं त्रिउबइ, तस्स णं अक्खाडगरस्स
बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महं एगं मणिपेढियं विउबइ अट्ठ जोयणाइं आयामविस्संभेगं चत्ताते जोयगाइं वाहल्लेणं सबम-
णिमयं अच्छं जाव पडिरुवं, तीसे णं मणिपेढियाए उवरिं एत्थ णं महं एगं सीहासणं विउबइ, तस्स णं सीहासणस्स इमे
एयारुवे वण्णावासे पणत्ते, तंजहा-तेवणिज्जमया चक्का रयगामया सीहा सोवणिगया पाया मजितपाइं पायमीसगाइं
जंवूणयमयाइं गत्ताइं नाणामणिसए निच्चासणं सीहासणे इहामिग(उत्तम)नुरगनरमगरविहगालग केत्तरहरुसरभचमरकुंज-
रयणलयपउमलयभत्तिचित्तं ससारसारोवचियमणिरयण गायवीढे अत्थरगमदुमसूरनवत्तय कुसंतलिच्च केसरपच्चुरयुयाभिरामे
सुधिरइयरयत्ताणे ओयनियल्लोमदुगुल्लपट्टपडिच्छायणे रत्तंसुयसंनुए सुरम्भे आइणगरुययूरन गणीपतूलगासे पासाईए जाव
पडिरुवे, एतत् सर्वं प्राग्वत्, तस्स णं सीहासणस्स उवरिं एत्थ णं महं एगं विजयदूसं विउबइ, संखं रुकुंददगरयभमिअ-
महिआफेणपुंजसंनिगासं सधरयणामयं अच्छं सण्हं जाव पडिरुवं, विजयदूष्यं नाम वल्लविशेषः, कथम्भूतमित्याह-'संखं-
के'त्यादि, शङ्खः प्रतीतः अट्ठो-रत्नविशेषः कुन्देति-कुन्दकुसुमं दकरजं-उदकरुणा अमृतस्य-क्षीरोदधिजलस्य मयितस्य
यः फेनपुंजो-डिण्डीरोत्करस्तत्संनिकाशं-तत्तत्तमप्रभं सर्गात्मना रत्नमयं सर्वरत्नमयं । तस्स णं सीहासणस्स उवरिं विजय-

दृष्टस्त य बहुमञ्जुदेसभागे एतथ णं वइरामयं अंकुसं त्रिवर्षइ, तस्सि च णं वइरामयं अंकुसं त्रिवर्षइ मुत्तदामं विवर्षइ
 से णं कुंभगे मुत्तदामे अश्रेहिं चउहिं कुंभगेहिं मुत्तादामेहिं तदद्दुच्चपमाणेहिं सबतो समता संपरिक्खत्ते, ते णं दामा
 तवणिज्जलंबूसगा सुयण्णपयरगमंहिया नाणामणिरयणविविहहारद्धहारववसोभियसमुदाया इत्ति अघमसमसंपत्ता पुष्पावर-
 दाहिणुत्तरागपहिं वाएहिं मंदायं २ इज्जमाणाणं वइज्जमाणाणं २ पलंबमाणाणं २ पझंझमाणाणं २ ओराले णं मधु-
 पणेणं मणहरेणं कण्णमणनिवुइकरेणं सदेणं ते पएसे सबतो समता ओपूरेमाणा २ सिरीए अतीव उवसोमेमाणा २ चिह्णंति,
 अत्र 'अंकुसं विवर्षइ' ति अङ्कुशाकारं मुक्तादामायलम्बनाश्रयं विकुर्नति, तस्मिंश्च वज्रमये अङ्कुशे कुम्भाग्रं-मगधदेशप्रसिद्धकु-
 र्मपरिमाणं मुक्तामयं मुक्तादामं विकुर्नति, 'ते णं दामा' इत्यादि तानि पञ्चापि दामानि तपनीयस्य-तपनीयमयो लम्ब-
 संको-मण्डलविशेषरूपो भागो येषां प्रलम्बमानानां तानि तथा, तथा नानामणिरत्नानां-नानामणिरत्नानां-मन्दकं २ मन्दं मन्दमित्यर्थः, 'एज्जमानानि'
 धीरैरर्द्धहारैश्च उपशोभितः-सामत्येन शोभितः समुदायो येषां तानि तथा, तथा ईपत्-मनागन्धोऽम्बं-परस्पर-
 मसम्प्राप्तानि-असंलग्नानि पूर्वापरदक्षिणोत्तरागतैर्वर्तैर्मन्दायं मंदायमिति-मन्दकं २ मन्दं मन्दमित्यर्थः, 'एज्जमानानि'
 २ 'भृशाभीक्ष्णाविच्छेदे द्विः प्राक्मवादे' रित्यविच्छेदे द्विर्वचनं यथा पचति पचतीत्यर्थः, तथा व्येज्जमानानि, कम्ब-
 नवशादेव घर्षः, इतस्ततो मनाक् चलनेन प्रलम्बमानानि २, ततः परस्परसम्पर्कवस्ततः 'पझंझमाणा २' इति शब्दाद्यमानानि
 २, क्षेपं सुगमम् । तप णं से आभियोगे पालए देवे तस्त सीहासणस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुराधियमेणं एतथ णं सक्कस्स
 वेविंस्स देवरेणो चउरासीइय सामाणियसाहस्सीणं चउरासीइसहस्साइं भइसप्पाइं विवर्षइ, तस्त णं सीहासणस्स

पुरत्थिमेणं अट्टण्हं अगमहिंसीणं अट्ट भदासणाइं विउबइ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणपुरत्थिमेणं एत्थ णं सकस्स देविदस्स देवरणो अन्निभतरपरिसाए दुवालसण्ह देवसाहस्सीतो विउबइ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणेणं एत्थ णं सकस्स मज्झिमपरिसाए चउदसण्हं देवसाहस्सीणं चउदस भदासणसाहस्सीतो विउबइ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं सकस्स दाहिरपरिसाए सोलसण्हं देवसाहस्सीणं सोलस भदासणसाहस्सीतो विउबइ, तस्स णं सीहासणस्स पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणियाहिर्वइणं सत्त भदासणे विउबइ, तस्स णं सीहासणस्स चउदिसिं एत्थ णं सकस्स देविदस्स देवरणो चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं चत्तारि चउरासीतो भदासणसाहस्सीतो विउबइ, तज्जहा-पुरत्थिमेणं चउरासीइ भदासणसाहस्सीतो विउबइ, दाहिणेणं चउरासीइ भदासणसाहस्सीओ विउबइ, पच्चत्थिमेणं चउरासीइ भदासणसाहस्सीतो विउबइ, उत्तरेणं चउरासीइ भदासणसाहस्सीतो विउबइ, तस्स णं दिवस्स जाणविमाणस्स इमे एयारूवे वण्णावासे पणत्ते, से जहा नांमए अचिरोगयस्स वा हेमंतियवालसूरियस्स खाइलिंगालाण वा रत्तिं पज्जलियाणं जासुमणवणस्स वा किसुयवणस्स वा परिजायवणस्स वा सबतो समंता संकुसुमियस्स, भवे एयारूवे !, नो इण्ठे सम्ठे, तस्स णं दिवस्स जाणविमाणस्स इत्तो इट्ठतरागे चेव कंततरागे चेव मणुणतरागे चेव मणामतरागे चेव चण्णे पणत्ते, गंधो फासो य जहा मणीणं, ततो तेण से आभियोगे पालए देवे तं दिवं जाणविमाणं विउवित्ता जेणेव सक्के देविदे देवराया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छेत्ता सक्कं देविदं देवरायं करयलपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए अजल्लिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेत्ति वद्धावेत्ता तमाणत्तियं पच्च-

पिण्ड । तप णं से सके देविदे देवराया आभिओगस्स अंतिए एयमढं सोच्चा हट्टुड जाव विसप्पमाणहियए दिवं
 जिणिंदाभिगमणजोगं उत्तरवेउयिरूवं वेउधित्ता अट्ठहिं अगमहिंसीहिं सपरिवाराहिं दोहिं अणीएहिं, तंजहा-नट्ठणीएणं
 गंधवाणीएण य, सज्जिं संपरिवुडे तं दियं जाणविमाणं अनुपयाहिणीकरेमाणे पुरत्थिमिहेणं तिसोवाणपडिरूवेणं दुरुहइ
 दुरुहित्ता जेणेय सीहासणे तेणेय उवागच्छइ उवागच्छित्ता सीहासणवरगते पुरत्थाभिमुहे सन्निसन्ने, तते णं तस्स
 सफ़स्स देविंदस्स देवरणो चउरसीई सामाणियसाहस्सीतो तं दियं जाणविमाणं अनुपयाहिणीकरेमाणा उत्तरिहेणं ति-
 सोवाणपडिरूवेणं दुरुहंति दुरुहित्ता पत्तेयं २ पुवन्नत्थेसु भद्दासणेसु निसीयंति, अवत्तेसा देवा देवीतो य तं दिवं जाण-
 विमाणं अनुपयाहिणीकरेमाणा दाहिणेणं तिसोवाणपडिरूवेणं दुरुहंति, दुरुहित्ता पत्तेयं पत्तेयं पुवन्नत्थेसु भद्दासणेसु
 निसीयंति, तप णं तस्स सफ़स्स देविंदस्स देवरणो तं दियं जाणविमाणं दुरुहंस्स समाणस्स अट्ठमंगलगा पुरतो अहा-
 णुपुपीए संपत्थिया, तंजहा-सोत्थियसिरिवच्छजाव दप्पणो, तयणंतरं च णं पुण्णकलसभिगारदिवायवत्तपडागा सच्चा-
 मरा दंसणरइया आलोयदरिसणिज्जा वाउडुयविजयवेजयंती य ऊसिया गयणतलमणुलिहंती पुरतो अहाणुपुपीए संप-
 र्थिया, अस्सा व्याख्या-पूर्णकलशभृज्जारदिव्यातपत्रपताकाः सचामराः, कथम्भूता इत्याह-दर्शनरतिकाः, पुनः किंवि-
 शिष्टा इत्याह-आलोके दर्शनीया-द्रष्टुं योग्या न पुनरत्युच्चा इत्यालोकदर्शनीयाः, तथा वातोद्धृता विजयसूचिका वैज-
 यन्ती विजयवैजयन्ती च उत्सृता-ऊर्झीकृता गंगतलमनुलिखन्ती- अभिलङ्घयन्ती पुरतो यथानुपूर्व्या सम्प्रस्थिता ।
 तयणंतरं च णं धेरुलियभिसंतविमलदंडं पलंघकोरंटमछदामोवसोभियं समूसियं विमलमायवत्तं पवरी-

हासणं च मणिरयणभत्तिचिचं सपायपीठं पाठयाजोगसमालुचं बहुकिंकरामरपरिगहियं पुरतो अहाणुपुवीए संपत्थियं,
पत्तपाठसिद्धं । तयणंतरं च णं वइरामयवट्टल्लसंठियसिलिट्ठपरिघट्ट(मट्ट)सुपइट्ठिए अणेग[प]रपंचवणकुडभीसहस्सपरिमं-
द्वियाभिरामे वावडुयविजयेजयंतीपदागाळत्तात्तिच्छत्तकलिते तुंगे गगणतलमभिलंघमाणसिद्धरे जोयणसहस्समूत्तिए महइ-
महालए महिंदज्जए पुरतो अहाणुपुवीए संपत्थियए, अत्र चज्जमयो—चअरसात्तमको वृत्तो—चसुत्तुः लुट्संस्थितो—मनोज्ञ-
संस्थानः स्फिट्टः—सुसंहतावयवः परिघट्ट इव स्वरशानया पापाणप्रतिमेव परिघट्टः मृष्ट इव—मसृणीकृत इव सुकुमारशा-
नया पापाणप्रतिमावत् मृष्टः सुप्रतिष्ठितो—चत्र मुक्तस्तत्र सुनिश्चला, तत् एयां पदानां पदद्वयपदद्वयमीक्षणेन विशेषण-
समासः, यथाऽनेकैर्वैः—प्रधानैः पञ्चयणैः कुडभीसहस्रैः—लघुपताकासहस्रैः परिमण्डितः सन् अभिरामोऽनेकवरपञ्च-
वर्णकुडभीसहस्रपरिमण्डिताभिरामः, तथा वातोद्धृता विजयसूचकवैजयन्तीरूपाः पताकाश्चक्रातिष्ठन्नाणि च तैः कलितः,
शेषं सुगमं । तयणंतरं च णं सुरूवनेवत्थहवपरिघट्टिण्या सुसज्जा सवालंकारविभूतियां महया भट्टचट्टगरपहकरेणं पंच
अणीया पंच अणीयाहिवइणो पुरतो संपत्थिया, अत्र सुरूपं नेपथ्यं हवं—दीपं परिकक्षितं—परिगृहीतं चैस्ते तथा, सुहु-
अतिशयेन सज्जाः—स्वसामग्रीयुक्तया प्रगुणीभूता महता भट्टचट्टकरपहकरेण—चट्टकरप्रधानभट्टवृन्देन, शेषं प्रतीतम् ।
तए णं आभियोगा देवा देवीतो य सएहि सएहि रुवेहि विहवेहि सएहि २ निज्जोनेहि पुरतो अहाणुपुवीए
संपत्थिया, तयणंतरं च णं वहवे सोहम्मवासिणो देवा य देवीतो य सवड्ढीए सबजुईए जाव संखपणवपड्डभेरिअल्लरिजाव-
नाइयरवेणं सकं देविंदं देवरायं पुरतो पासतो भगत्तो अणुगच्छंति, तते णं से सके देविदे देवराया पंचाणीयपरिनिस्स-

स्तेनं यइरामयलट्टुसंठियजावजोयणसहस्समूसिएण महइमहालएणं महिदंशएणं पुरतो पकडिआमाणेणं पकडिआमाणेणं
चउरासीए सामाणियसाहस्सीहि जाव चउहि चउरासीहि आयरक्खवेयसाहस्सीहि अत्रेहि वइहि सोहम्मकप्पवासीहि
वेमाणिएहि देवेहि देवीहि य सद्धि संपरिवुडे सवहुए सवजुइए जाव संखणवजावनादितरवेणं सोहम्मकप्पस्स मज्झं-
मग्गेणं तं दिवं देवहि दिधं देवजुइ दिवं देवाणुभावं उवदंसेमाणे पडिजागेमाणे जेणेव सोहम्मस्स कप्पस्स उस्सरिल्ले निजा-
णमग्गे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिआ जोयणसयसाहस्सिएहि विग्गेहि ओवयमाणे ताए उक्किट्ठाए जाव दिवाए देव-
गतीए तिरियमसंखेजाणं दीयसमुद्धानं मज्झंमग्गेणं विइवयमाणे जेणेव नंदीसरे दीवे जेणेव पुरत्थिमिल्ले
रइकरपपए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिआ तं दिवं देवहि जाव दिवं देवाणुभावं पडिसाहरेमाणे जेणेव जंबुदीवे दीवे जेणेव
भारहे चासे जेणेव भगवतो आदित्थियगरस्स जम्मणभयणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिआ भगवतो आदित्थियरस्स
जम्मणभयणं तेणं दिवेणं जाणविमाणेणं तिव्वुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करेत्ता भगवतो आदित्थियगरस्स जम्मण-
भयणस्स उत्तरपुरत्थिमिल्ले दिसीभागे चउरंगुलमसंपत्तं धरणिंतलंसि तं दिवं जाणविमाणं उवेइ ठयित्ता अगमहिस्सीहि
दीहि य अणीएहि, तंजहा-गंधवाणीएण नट्टाणीएण य, सद्धि संपरिवुडे ततो दिवातो जाणविमाणतो पुरत्थिमिल्लेणं
तिसोवाणपडिरुवेणं पच्चोरुहइ, तए णं सक्कस्स देविदस्स देवरणो चउरासीए सामाणियसाहस्सीतो ततो दिवातो
जाणविमाणतो उत्तरिल्लेणं तिसोवाणपडिरुवेणं पच्चोरुहति, अवसेसा देवा य देवीतो य ततो दिवातो जाणविमाणतो
दाहिणिहेणं तिसोवाणपडिरुवेणं पच्चोरुहति, तसेणं सक्के देविदे देवराया चउरासीए सामाणियसाहस्सीहि जाव चउहि

चउरासीहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहिं बह्महिं सोहम्मकप्पवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडे सव्वहीए सयजुईए जाय सखणवपडहमेरि जाव नादितरवेणं जेणेव भयवं तित्थयरे तित्थगरमाया य तेणेव उवागच्छइ उवा-
गच्छित्ता आलोए पणामं करेइ करेत्ता भयवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च तिव्वुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करेत्ता करय-
लपरिगगहियं सिरसावसं मत्थए अंजलिं कट्ठु एवं वयासी-नमोऽस्तु ते रयणकुच्छिधारिए !, एवं जहा दिसाकुमारीतो जाय धन्नासि सपुण्णासि तं कयत्थे !, अहण्णं देवाणुप्पिए ! सक्के नाम देविंदे देवराया भगवतो तित्थगरस्स जम्मणम-
हिमं करेस्सामि, तं णं तुब्भेहिं न भाइयवंसि कट्ठु ओसोयणिं दलइ २ ता तित्थयरपडिरूवगं विउबइ, विउवित्ता तित्थ-
यरमाऊए पासे ठवेइ, ठवेत्ता पंच सक्के विउबइ, एगे सक्के भगवं आदितित्थयरं करयलपुडेणं गेणइ, एगे सक्के पिट्ठतो आययसं
धरेइ, वुवे सक्का उभतो पासि चामरुक्खेवं करेत्ति, एगे सक्के पुरतो वज्जपाणी बहइ, 'गहियजिणिंदो एक्को दोहि उ पासेहिं
चामरा गहिया ! धवलायनत्तकलितो एक्को एक्को य वज्जधरो ॥१॥ तए णं से सक्के देविंदे देवराया अण्णेहिं य बहहिं भव-
णवइवाणमंतरजोइत्तवेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडे सव्वहीए सव्वजुईए जाव संखणवपडह जाव नादि-
तरवेणं ताए उक्किट्ठाए जान दियाए देवगईए जेणेव पवए जेणेव पंडगवणे जेणेव अभिसेयसिला जेणेव आभि-
सेए सीहासणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सनिसन्ने । तेणं कालेणं तेणं समएणं
ईसाणे देविंदे देवराया सुलपाणी वसभवाहणे उत्तरद्धलोगाहिवई अट्ठावीसविमाणसयसहस्साधिवई अरयंवरवत्थधरे
एवं जहा सक्के, नवरं इमं नाणत्तं-महाघोसा घंटा लहुपरक्कमे पायत्ताणीयाहिवई, पुप्फतो विमाणकारी, दक्खिणा निज्जा-

णभूमी, उत्तरपुरतिथिमिह्ले रइकरगपघते, मंदरे समोसरितो जाव पणुवासइ, एवमवसेसावि इंदो भाणियधा जाव अञ्चतो,
 इमं नाणसं-चउरासीती १ असीती २ चावत्तरी य ३ सत्तरी य ४ सदी ५ पण्णा ६ चत्तालीसा ७ तीसा ८ वीसा ९
 दस सहस्सा १० एते सामाणिया, वत्तीस अट्ठावीसा वारस अट्ठ चउरो सयसहस्सा, पण्णा चत्तालीसा छच्च सहस्सा सहसारे,
 आणयपाणयकप्पे चत्तारि सया, आरणञ्जुए तिणि सया, एए विमाणा, इमे जाणविमाणकारी-पालए १ पुप्फए २ सोमणसे ३
 सिरिवच्छे ४ नंदियावत्ते ५ कामगमे ६ पीइगमे ७ मणोरमे ८ विमले ९ सद्यतोभइ १०, सोहम्मगाणं सणंकुमाराणं
 वंभलोगाणं महासुक्काणं आणय[आरण]गाणं सुघोसा घंटा हरिणेगेमेसी पायत्ताणीयाहिवती उत्तरिह्वा निजाणभूमी दाहिणपुर-
 तिथिमिह्ले रइकरगपघते, ईसाणगाणं माहिंदलंतगसहस्सार[पाणय]अञ्जुइंदाणं महाघोसा घंटा लहुपरकमे पायत्ताणीयाधि-
 वती दक्खिणिह्ले निजाणमग्गे उत्तरपुरतिथिमिह्ले रतिकरगपघते, सक्कस्स अट्ठिभतरपरिसाए दुवालस देवसहस्सा मज्झि-
 मपरिसाए चोइस देवसहस्सा वाहिरपरिसाए सोलस देवसहस्सा, ईसाणस्स अट्ठिभतरपरिसाए दस देवसहस्सा
 मज्झिमपरिसाए वारस देवसहस्सा वाहिरिआए परिसाए चोइस देवसहस्सा, सणंकुमारस्स अट्ठिभतरपरिसाए अट्ठ देव-
 सहस्सा मज्झिमिआए परिसाए दस देवसहस्सा वाहिरिआए परिसाए वारस देवसहस्सा, माहिंदस्स देविंदस्स अट्ठिभत-
 रिआए परिसाए छ देवसहस्सा मज्झिमियाए परिसाए अट्ठ देवसहस्सा वाहिरपरिसाए दस देवसहस्सा, वंभलोगस्स
 अट्ठिभतरियाए परिसाए चत्तारि देवसहस्सा मज्झिमपरिसाए छ देवसहस्सा वाहिरपरिसाए अट्ठ देवसहस्सा, लंतगस्स
 अट्ठिभतरपरिसाए दो देवसहस्सा मज्झिमपरिसाए चत्तारि देवसहस्सा वाहिरपरिसाए छ देवसहस्सा, महासुक्कस्स अट्ठिभ-

तरपरिसाए एगा देवसाहस्सी मज्झिमपरिसाए दो देवसाहस्सीतो वाहिरपरिसाए चत्तारि देवसाहस्सीतो, सहस्सारस्स अग्निभतरपरिसाए पंच देवसया मज्झिमपरिसाए एगा देवसाहस्सी वाहिरपरिसाए दो देवसाहस्सीतो, आणयपाणयेदस्स अग्निभतरपरिसाए अद्वाइज्जा देवसया मज्झिमपरिसाए पंच देवसया वाहिरपरिसाए एगा देवसाहस्सी, आरणअङ्कुइंदस्स अग्निभतरपरिसाए पणवीसं देवसयं मज्झिमपरिसाए अद्वाइज्जा देवसया वाहिरपरिसाए पंच देवसया । आयरक्खा सबोसि सामाणियचउगुणा, जाणविमाणा सबोसि जोयणसयसहस्सविच्छिण्णा उच्चत्तेण सविमाणप्पमाणा, महिदज्झया सबोसि जोयणसाहस्सिया, सक्कवज्जा मंदरे समोयरंति जाव पज्जुवासंति । तेणं कालेणं तेणं समपणं चमरे असुरिदे असुरराया चमरचंचाप रायहाणीए सभाए सुहम्माए चमरंसि सीहासणंसि चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए तायत्तीस-
गेहिं चउहिं लोगपालेहिं पंचहिं अगमहिंसीहिं सपरिवाराहिं तीहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणीआहिंवईहिं चउहिं चउसट्ठीहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहिं प चमरचंचारायहाणिवत्थवेहिं बहहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं देवीहिं य एवं जहा सक्के, नवरं इमं नाणत्तं- दुमो पायत्ताणीयाहिंवई ओघस्तरा घंटा विमाणं पण्णासं जोयणसहस्साइं महि-
दज्झओ पंचजोयणसया विमाणकारी आभियोगे देवे, अवसिट्ठं तं चेव जाव मंदरे समोसरइ । तेणं कालेणं वेणं सम-
पणं बली असुरिदे असुरराया बलिचंचाप रायहाणीए सभाए सुहम्माए बलंसि सीहासणंसि सट्ठीए सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए तायत्तीसगेहिं चउहिं लोगपालेहिं पंचहिं अगमहिंसीहिं सपरिवाराहिं तीहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणियाहिंवईहिं चउहिं सट्ठीहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं, सेसं जहा चमरस्स, नवरं महादुमो पायत्ताणीयाहिंवई महा-

ओघस्सरा घंटा, सेसं तं चैव मंदरे समोसरइ, पञ्जुवासइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं धरणे नागिंदे नागराया तहेव
 नाणत्तं छ सामाणियसाहस्सीते छ अगमहिंसीतो चउगुणा आयरक्खा मेघस्सरा घंटा भइसेणो पायत्ताणीयाहिंवरुं विमाणं
 पणवीसं जोयणसहस्साइं महिंदज्झतो अह्माइज्जाइं सयाइं, एवं असुरिंदवज्जियाणं सवेसिं भवणवासिइंदाणं, नवरं इमं नाणत्तं-
 असुराणं ओघस्सरा घंटा नागाणं मेघस्सरा सुवण्णाणं हंसस्सरा विज्जूणं कौचस्सरा अग्गीणं मंजुस्सरा विमाणं मंजुघोसा
 उयहीणं सुसरा दीवाणं मधुरसरा वाऊणं मंदस्सरा धणियाणं नंदिघोसा, तथा-चउसट्ठी सट्ठी खलु छच्च सहस्सा उअसु-
 रवज्जाणं, दाहिणिज्जाणं पायत्ताणियाहिंवरुं भइसेणो, उत्तरिज्जाणं पायत्ताणीयाहिंवरुं दक्खो, चमरस्स अग्भिभतरपरिसाप
 चउघीसं देवसहस्सा मज्झिमियाए अट्ठावीसं देवसहस्सा वाहिरियाए वत्तीसं देवसहस्सा, वलिस्स अग्भिभतरियाए परि-
 साए धीसं देवसहस्सा मज्झिमियाए चउवीसं देवसहस्सा वाहिरियाए अट्ठावीसं देवसहस्सा, धरणस्स अग्भिभतरियाए
 परिसाप सट्ठी देवसहस्सा मज्झिमियाए सत्तरिं देवसहस्सा वाहिरियाए असीइ देवसहस्सा, भूयाणंदस्स अग्भिभतरियाए
 परिसाप पण्णात्तं देवसहस्सा मज्झिमियाए सट्ठी देवसहस्सा वाहिरियाए सत्तरी देवसहस्सा, एतं जहा धरणस्स तहा
 सवेसिं दाहिणिज्जिदाणं, जहा भूयाणंदस्स तहा सवेसिं उत्तरज्जिदाणं । तेणं कालेणं तेणं समएणं काले नामं पिसाइंदे वि-
 सायराया चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं अगमहिंसीहिं सपरिवाराहिं तीहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं
 अणियाहिंवरुंहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं तं चैव एवं सवेसिं, नवरं महिंदज्झया पणुवीसं जोयणसया, घंटा
 दाहिणाणं मंजुस्सरा उत्तरिज्जाणं मंजुघोसा, पायत्ताणीयाहिंवरुं विमाणकारी य आमियोगा देवा, सवेसिं अग्भिभतरपरि-

साए अद्द देवसहस्सा मज्झिमपरिसाए दसं देवसहस्सा चाहिरियाए दुवालस देवसहस्सा, सवे मंदरे समोसरंति, जाव पज्जुवासंति । तेणं कालेणं तेणं समएणं जोइसिंदा जोइसरायाणो पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं अग्ग-
महिंसीहिं तीहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्ताहिं अणियाहिवईहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं एवं जहा वाणमं-
तरा एवं चंदसुरावि, नवरं दाहिणिह्वाणं चंदसूराणं सुसराओ घंटाओ, उत्तरिह्वाणं सुमरनिघोसाओ घंटाओ, परिसायरि-
माणं जहा वाणमंतराणं, सवे मंदरे समोसरंति जाव पज्जुवासंति । तेणं कालेणं तेणं समएणं अञ्जुए देविंदे देवराया मंहं
देवाहिंवे आभियोगं देवं सदावेइ सदावेत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो ! महत्थं महग्गं महरिहं विउलं तित्थयराभितेयं
उवह्वेह, तए णं ते हह्वुहुजावविणएणं पडिसुणित्ता उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति अवक्कमित्ता चउपियसमुग्घाएणं
समोहणइ समोहणित्ता संखिज्जाइं जोयणाइं दंडं निसरइ तंजहा—रयणाणं वयराणं जाव रिट्ठाणं, अहावायरे पोगले
परिसाडंति परिसाडिन्ता अहासुहुमे पोगले परियायंति परियायित्ता दोच्चं पि वेउपियसमुग्घाएणं समोहणंति समोहणित्ता
अट्टसहस्सं सुवण्णमयाणं कलसाणं १, अट्टसहस्सं रुप्पमयाणं कलसाणं २ अट्टसहस्सं मणिमयाणं कलसाणं ३ अट्टसहस्सं
सुवण्णरुप्पमयाणं कलसाणं ४ अट्टसहस्सं सुवण्णमणिमयाणं कलसाणं ५ अट्टसहस्सं रुप्पमणिमयाणं कलसाणं ६ अट्टसहस्सं
सुवण्णरुप्पमणिमयाणं कलसाणं ७ अट्टसहस्सं भोमेज्जाणं कलसाणं ८, अट्टसहस्सं चंदणकलसाणं ९ अट्टसहस्सं भिंगाराणं
१० अट्टसहस्सं आयंसाणं ११ अट्टसहस्सं घालाणं १२ अट्टसहस्सं पाईणं १३ अट्टमहस्सं मुपइट्ठाणं १४ अट्टसहस्सं रयणक-
रंडगाणं १५ अट्टसहस्सं वातकरगाणं १६ वातकरका नाम वहिश्चित्रिता उपरि गवच्छिता मध्ये जलशून्याः करकाः, अट्टस-

हस्सं पुष्पचंगेरीणं १७ अट्टसहस्सं मल्लचंगेरीणं १८ अट्टसहस्सं चुण्णचंगेरीणं १९ अट्टसहस्सं वत्थचंगेरीणं २० अट्टसहस्सं
आभरणचंगेरीणं २१ अट्टसहस्सं लोमहत्थचंगेरीणं २२ अट्टसहस्सं पुष्पपडलगाणं २३ एवं जाव अट्टसहस्सं लोमहत्थ-
गपडलगाणं २४ अट्टसहस्सं सीहासणाणं २५ अट्टसहस्सं छत्ताणं २६ अट्टसहस्सं चामरगाणं २७ अट्टसहस्सं तेल्लसमुग्गाणं
२८ एवं जाव अट्टसहस्सं अंजणसमुग्गाणं, एत्थ संगहंणिगाहा—“तेल्ले कोट्टु समुग्गे पत्ते चोए य तगर एला य ।
हरियाले हिं गुलए मणोसिला अंजणसमुग्गा ॥ १ ॥ अट्टसहस्सं धूवकडुच्छुयाणं विउव्वइ, विउव्वित्ता साभावियवेउव्विए
य कल्लसे जाव धूवकडुच्छुए गेण्हन्ति गेण्हत्ता जेणेव खीरोदे समुद्दे तेणेव उवागच्छन्ति उवागच्छित्ता खीरोदगं गेण्हन्ति
गेण्हत्ता जाइ तत्थ उप्पलाइं पडमाइं सुभगाइं सोगंधियाइं पोंडरीयाइं महापोंडरीयाइं सयपत्ताइं सहस्सपत्ताइं ताइं
गेण्हन्ति गेण्हत्ता जेणेव पुक्खरोदे समुद्दे तेणेव उवागच्छन्ति उवागच्छित्ता पुक्खरोदगं गेण्हन्ति गेण्हत्ता जाइं तत्थ
उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं गिण्हन्ति गिण्हित्ता जेणेव समयखेत्ते जेणेव भरहेरवववासाइं जेणेव मागहवरदामप्प-
भासाइं तित्थाइं तेणेव उवागच्छन्ति उवागच्छित्ता तित्थोदगं गेण्हन्ति तित्थोदगं गेण्हित्ता तित्थमट्ठियं गेण्हन्ति गेण्हत्ता
जेणेव गंगासिंधुरत्तारत्तवतीतो य महानदीतो तेणेव उवागच्छन्ति उवागच्छित्ता सल्लोदगं गेण्हन्ति, नद्युदकं गृह्णन्ती-
त्यर्थः, गेण्हत्ता उभयोतडमट्ठियं गेण्हन्ति गेण्हत्ता जेणेव चुल्लहिमवंतसिहरी तेणेव उवागच्छन्ति उवागच्छित्ता सबतूवरे
सवपुष्पे सवगंधे सवमल्ले सवोसहिसिद्धत्थए य गेण्हन्ति गिण्हित्ता जेणेव पडमदहपुंडरीयइहातो तेणेव उवागच्छन्ति, उवाग-
च्छित्ता दहोदयं गेण्हन्ति २ जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव जाइं ताइं गेण्हन्ति गेण्हित्ता जेणेव हेम-

वपरणवयाइं वासाइं जेणेव रोहियारोहियंसुवणकूलरूपकूलातो महानदीतो तेणेव उवागच्छंति २ सलिलोदगं
गेण्हंति २ उभयोतडमट्टियं गेण्हंति गेण्हत्ता जेणेव सदावइवियडावइ वट्टवेयहा तेणेव उवागच्छंति उवागच्छत्ता सब-
तूवरे सधपुष्के जाव सबोसहिसिद्धत्थए गेण्हंति गेण्हत्ता जेणेव महाहिमवंतरुप्पिवासहरपवया तेणेव उवागच्छंति २
सबतूवरे जाव सबोसहिसिद्धत्थए गेण्हंति गेण्हत्ता जेणेव महापद्मदहमहापोंडरीयइहा तेणेव उवागच्छंति २ दहोदगं
गेण्हंति गेण्हत्ता जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं गेण्हंति गेण्हत्ता जेणेव हरिवासगरम्मगवासाइं जेणेव
हरिहरिकांतानरनारीकंतातो महानदीतो तेणेव उवागच्छंति २ सलिलोदगं गेण्हंति २ उभयोतडमट्टियं गेण्हंति गिण्हत्ता जेणेव
गंधावइमालयंतपरियाता वट्टवेयहा तेणेव उवागच्छंति उवागच्छत्ता सबतूवरे जाव सबोसहिसिद्धत्थए य गेण्हंति गेण्हत्ता
जेणेव निसडनीलयंतवासहरपवया तेणेव उवागच्छंति २ सबतूवरे जाव सबोसहिसिद्धत्थए गेण्हंति गेण्हत्ता जेणेव तिगि-
च्छइहकेसरिइहा तेणेव उवागच्छंति २ दहोदगं गेण्हंति २ जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं गेण्हंति गेण्ह-
त्ता जेणेव पुबधिदेहअवरविदेहवासाइं जेणेव सीयासीतोदातो महानदीओ तेणेव उवागच्छंति २ सलिलोदगं गेण्हंति २
उभयोतडमट्टियं गेण्हंति गेण्हत्ता जेणेव सधचक्कवट्टिविजया जेणेव सबमागहवरदामपभासाइं तित्थाइं तेणेव उवागच्छंति २
तित्थोदगं गिण्हंति २ तित्थमट्टियं गेण्हंति गेण्हत्ता जेणेव सबक्खारपवया तेणेव उवागच्छंति २ सबतूवरे जाव सबो-
सहिसिद्धत्थए गेण्हंति गिण्हत्ता जेणेव सबातो अंतरनदीतो तेणेव उवागच्छंति २ सलिलोदगं गेण्हंति २ उभयोतडम-
ट्टियं गेण्हंति गेण्हत्ता जेणेव मंदरे पवते जेणेव भइसालवणे तेणेव उवागच्छंति २ सबतूवरे जाव सबोसहिसिद्धत्थए य

गेण्हंति गेण्हेत्ता जेणेव नंदणयणे तेणेव उवागच्छंति २ सवतूवरे जाव सबोसहिसिद्धत्थए सरसं च गोसीसचंदणं गेण्हंति
 गेण्हेत्ता जेणेव सोमणसवणे तेणेव उवागच्छंति २ सवतूवरे जाव सबोसहिसिद्धत्थए सरसं च गोसीसचंदणं दिव्वं च सुम-
 णोदामं गेण्हंति गेण्हेत्ता जेणेव पंडगवणे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छिन्ता सवतूवरे जाव सबोसहिसिद्धत्थए सरसं
 गोसीसचंदणं दिव्वं च सुमणदामं दहरमलए य सुगंधगंधिए गंधे गेण्हंति, इह दहरः--चीवरावनद्धं भाजनमुखं तेन गालितं
 तत्र पक्कं वा यत् मलयोद्भवतया प्रसिद्धत्वात्मलयं—श्रीखण्डं येषु तान् सुगन्धगन्धिकान्—परमगन्धिकेन गन्धकान्
 गन्धान् गृह्णन्ति, गेण्हेत्ता एगतो मेळंति, मेलिन्ता जेणेव सामी आइतिथयरे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छिन्ता महत्थं महग्गं
 महरिहं विचलं तिथयराभिसेयं उवणेंति । तए णं से अच्चुए देविदे देवराया दसहिं सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए
 तायत्तीसगेहिं चवहिं लोगपालेहिं तीहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणियाहिवइहिं चत्तालीसाए आयरक्खदेवसाह-
 स्सीहिं अन्नेहि य बहूहिं आरणअच्चुककप्पयासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं सद्धिं संपरिवुडे तेहिं सामाविएहिं वेडविएहिं पव-
 रकमलपइहाणेहिं सुरभिवरवारिपडिपुण्णेहिं चंदणकयचच्चेहिं आविद्धकंठगुणेहिं षडमुप्पलपिहाणेहिं अट्टसहस्सेणं सोव-
 णियाणं कलसाणं १ एवं रूपमयाणं २ मणिमयाणं ३ सुवण्णरूपमयाणं ४ सुवण्णमणिमयाणं ५ रूपमणिमयाणं ६
 सुवण्णरूपमणिमयाणं ७ अट्टसहस्सेणं भोमेज्जाणं कलसाणं ८ सबोदएहिं सवमट्टियाहिं सवतूवरेहिं सवपुप्फेहिं सवगंधेहिं
 सवमल्लोहिं सबोसहिसिद्धत्थएहिं सविट्ठीए सवजुईए सववलेणं सवसमुदएणं सवायरेणं सवविभूर्इए सवसंभमेण सवपुप्फ-
 गंधमल्लालंकारेणं सवतुडियसइनिनाएणं महया इट्ठीए महया जुईए महया वलेणं महया समुदएणं महया वरतुडियजम-

गसमगपडुप्पयाइयरवेणं संखपणवपडहमेरिअल्लरिखरमुहिहुडुकमुंगुंदुभिनिघोमनाइयरवेणं महया २ तित्थयराभिसेण्णं
अभिसिंचति, तए णं सामिस्स भगवतो आदितित्थयरस्स अभिसेयंस्ति वट्टमाणंस्ति सधे इंदा छत्तचामरकलसधूवकडुच्छु-
यपुप्फगंधमल्लालंकारहत्थगया हट्टदुच्चित्तमाणंदिया जाव हरिसवसविसप्पमाणहियया वज्जसूलपाणी पुरतो चिट्ठति,
अन्ने य देवा देवीतो य कलसहत्थगया भिगारहत्थगया चामरहत्थगया जाव मल्लालंकारहत्थगया पंजलिउडा य पुरतो
चिट्ठति, अप्पेगइया देवा आसियसम्मज्जियोचलित्तं सम्मट्ठरत्थंतरायणवीहियं करेति, अप्पेगइया देवा मंचातिमंचकलियं
करेति, अप्पेगइया देवा नानाविहरागजसियज्जयपडागमंडियं करेति, अप्पेगइया गोसीससरसचंदणदहरदिन्नपंचगुलितलं
करेति, अप्पेगइया उवचियचंदणकलसं करेति, अप्पेगइया चंदणघडसुक्यतोरणपडिदुवारदेसभागं करेति, अप्पेगइया
आसत्तोसत्तचिउलवट्टवग्गारियमल्लदामकलावं करेति, अप्पेगइया पंचवण्णसरससुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियं करेति,
अप्पेगइया कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमधंतंगंधुजुयाभिरामं सुगंधवरगंधगंधियं गंधवट्टिभूयं करेति, अप्पेगइया
हिरण्णवासं वासेति, अप्पेगइया सुवण्णवासं वासेति, अप्पेगइया रयणवासं वासेति, अप्पेगइया वइरवासं वासेति, अप्पे-
गइया आभरणवासं वासेति, अप्पेगइया पत्तवासं वासेति, अप्पेगइया पुप्फवासं वासेति, अप्पेगइया फलवासं वासेति, अप्पे-
गइया वण्णवासं वासेति, अप्पेगइया चुण्णवासं वासेति, अप्पेगइया गंधवासं वासेति, अप्पेगइया हिरण्णविहिं भायंति
जाव अप्पेगइया गंधविहिं भायंति, अप्पेगइया वत्थविहिं भायंति, अप्पेगइया दुयं नट्टविहिं उवदंसंति, अप्पेगइया
विलंबियं नट्टविधिं उवदंसंति, अप्पेगइया दुयविलंबियं नट्टविधिं उवदंसंति, अप्पेगइया अंचियनट्टविधिं उवदंसंति, अप्पे-

गइया रिभियं नट्टविधिं उवदंसंति, अप्पेगइया अंचियरिभियं नट्टविहिं उवदंसंति, अप्पेगइया आरभडं नट्टविहिं उवदंसंति,
 अप्पेगइया भसोलं नट्टविधिं उवदंसंति, अप्पेगइया आरभडभसोलं नट्टविहिं उवदंसंति, अप्पेगइया उप्पयनिवयं० निव-
 उप्पयं० संकुचितपसारियं० भंताभंतं नाम नट्टविहिं उवदंसंति, अप्पेगइया चउधिहं वज्जं वायंति, तंजहा-तंतं विततं घणं
 छुसिरं, अप्पेगइया चउधिहं गेयं गायंति, तंजहा-उक्खित्तयं पावत्तयं मउयं रोइयं, अप्पेगइया चउधिहं अभिनयं अभि-
 नेति-दिट्ठितियं पाडिस्सुयं लोगमज्झवसियं सामंतोवणिवाइयं, अप्पेगइया पीणंति अप्पेगइया तंडवेंति अप्पेगइया लासंति
 अप्पेगइया उच्छलंति अप्पेगइया पुच्छलंति अप्पेगइया तिवइं छिंदंति अप्पेगइया हयहेसियं करेंति अप्पेगइया हत्थिगु-
 लुगुलाइयं करेंति अप्पेगइया रहघणघणाइयं करेंति अप्पेगइया हयहेसियं रहघणघणाइयं करेंति अप्पेगइया हत्थिगुलु-
 गुलाइयं रहघणघणाइयं करेंति, अप्पेगइया हयहेसियं हत्थिगुलुगुलाइयं रहघणघणाइयं करेंति, अप्पेगइया
 अफ्फोडेंति अप्पेगइया वग्गंति, अप्पेगइया सीहनादं नदंति, अप्पेगइया अफ्फोडंति वग्गंति सीहनादं नदंति,
 अप्पेगइया पायददरं करेंति, अप्पेगइया भूमिचवेडं दलयंति, अप्पेगइया महया सहेण रावंति, अप्पेगइया पायद-
 दरं भूमिचवेडं महया महया सहेण रावंति, अप्पेगइया हकारेंति अप्पेगइया वोक्कारेंति अप्पेगइया धेक्कारेंति, अप्पे-
 गइया वेवा हक्कारेंति वोक्कारेंति धेक्कारेंति, अप्पेगइया ओवयंति अप्पेगइया उप्पयंति अप्पेगइया परिवत्तंति अप्पेगइया
 ओवयंति उप्पयंति परिवत्तंति, अप्पेगइया गज्जंति अप्पेगइया विज्जुयायंति अप्पेगइया वासं वासंति, अप्पेगइया गज्जंति
 विज्जुयायंति वासं वासंति, अप्पेगइया देवुकलियं करेंति अप्पेगइया देवकहकहयं करेंति अप्पेगइया देवदुहदुहयं करेंति,

गसमगपडुप्पवाइयरवेणं संखपणवपड हमेरिद्धास्वरमुहिद्धुक्कमुइंगंदुभिनिघोसनाइयरवेणं महया २ तित्थयराभिसेप्पणं अभिसिंचंति, तए णं सामिस्स भगवतो आदितित्थयरस अभिसेवंसि वट्टमाणंसि सघे इंदा छत्तचामरकलसधूवकंडुच्छु- यपुप्फगंधमल्लालंकारहत्यगया हट्टतुट्टचित्तमाणंदिया जाव हरिसवसविसप्पमाणहियया यज्जसूलपाणी पुरतो चिंदंति, अन्ने य देवा देवीतो य कलसहत्यगया भिंमारहत्यगया चामरहत्यगया जाव मल्लालंकारहत्यगया पंजलिठडा य पुरतो चिंदंति, अप्पेगइया देवा आसियसम्मज्जियोवलिचं सम्मट्टरत्थंतरावणवीहियं करेति, अप्पेगइया देवा मंचातिमंचकलियं करेति, अप्पेगइया देवा नानाविहरागऊसियज्झयपडागमंडियं करेति, अप्पेगइया गोसीसरसचंदणददरदिन्नपंचंगुलितलं करेति, अप्पेगइया उवचियचंदणकलसं करेति, अप्पेगइया चंदणघडसुकयतोरणपडिवुवारदेसभागं करेति, अप्पेगइया आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावं करेति, अप्पेगइया पंचवण्णसरससुरभिमुक्कपुप्फजोययारकलियं करेति, अप्पेगइया कालागुरुपवरकुंदुरुक्कधूवमघमघंतंगुद्धुयाभिरामं सुगंधगरगंधंघियं गंधवट्टिभूयं करेति, अप्पेगइया हिरण्णयासं वासेति, अप्पेगइया सुवण्णयासं वासेति, अप्पेगइया रयणवासं वासेति, अप्पेगइया वड्ढवासं वासेति, अप्पे- गइया आभरणवासं वासेति, अप्पेगइया पत्तवासं वासेति, अप्पेगइया पुप्फवासं वासेति, अप्पेगइया वण्णयासं वासेति, अप्पेगइया चुण्णयासं वासेति, अप्पेगइया गंधयासं वासेति, अप्पेगइया हिरण्णविहिं भायंति जाव अप्पेगइया गंधविहिं भायंति, अप्पेगइया वत्थविहिं भायंति, अप्पेगइया दुयं नट्टविहिं उवदंसंति, अप्पेगइया विलंविं नट्टविधिं उवदंसंति, अप्पेगइया दुयविलंविं नट्टविधिं उवदंसंति, अप्पेगइया अंचियनट्टविधिं उवदंसंति, अप्पे-

गइया रिभियं नट्टविधिं उवदंसंति, अप्पेगइया अंचियरिभियं नट्टविहिं उवदंसंति, अप्पेगइया आरभडं नट्टविहिं उवदंसंति,
 अप्पेगइया भसोलं नट्टविधिं उवदंसंति, अप्पेगइया आरभडभसोलं नट्टविहिं उवदंसंति, अप्पेगइया उप्पयनिययं० निव-
 उप्पयं० संकुचित्तपसारियं० भंताभंतं नाम नट्टविहिं उवदंसंति, अप्पेगइया चउधिहं वज्जं वायंति, तंजहा-तंतं विततं घणं
 सुसिरं, अप्पेगइया चउधिहं गेयं गायंति, तंजहा-उक्खित्तयं पावत्तयं मलयं रोइयं, अप्पेगइया चउधिहं अभिनयं अभि-
 नेति-दिट्ठितियं पाडिस्सुयं लोगमज्झयसियं सामंतोवणिवाइयं, अप्पेगइया पीणंति अप्पेगइया तंडवेंति अप्पेगइया लासंति
 अप्पेगइया उच्छलंति अप्पेगइया पुच्छलंति अप्पेगइया तिवइं छिदंति अप्पेगइया हयहेसियं करंति अप्पेगइया हत्थिगु-
 लुगुलाइयं करंति अप्पेगइया रहघणघणाइयं करंति अप्पेगइया हयहेसियं रहघणघणाइयं करंति अप्पेगइया हत्थिगुलु-
 गुलाइयं रहघणघणाइयं करंति, अप्पेगइया हयहेसियं हत्थिगुलुगुलाइयं रहघणघणाइयं करंति, अप्पेगइया
 अप्फोडंति अप्पेगइया वगंति, अप्पेगइया सीहनादं नदंति, अप्पेगइया अप्फोडंति वगंति सीहनादं नदंति,
 अप्पेगइया पायदहरं करंति, अप्पेगइया भूमिचवेडं दलयंति, अप्पेगइया महया सदेण रावंति, अप्पेगइया पायद-
 हरं भूमिचवेडं महया सदेण रावंति, अप्पेगइया हक्कारंति अप्पेगइया वोक्कारंति अप्पेगइया थेक्कारंति, अप्पे-
 गइया देवा हक्कारंति वोक्कारंति थेक्कारंति, अप्पेगइया ओवयंति अप्पेगइया उप्पयंति अप्पेगइया परिवत्तंति अप्पेगइया
 ओवयंति उप्पयंति परिवत्तंति, अप्पेगइया गज्जंति अप्पेगइया विज्जुयायंति अप्पेगइया वासं वासंति, अप्पेगइया गज्जंति
 विज्जुयायंति वासं वासंति, अप्पेगइया देवुकलियं करंति अप्पेगइया देवकहकहयं करंति अप्पेगइया देवदुहदुहयं करंति,

अप्येगइया देवुकलियं देवकहक्कहयं देवदुहदुहयं करेति, अप्येगइया चेलुक्तेवं करेति, अप्येगइया चंदणकलसहत्थगया अप्येगइया भिंगारहत्थगया, एएणं अभिलवेणं आयंसा थालपाती वायकरगा रयणकरंडगा पुप्फचंगेरी जाव लोम-हत्थचंगेरी पुप्फपडलगजावलोमहत्थपडलग सीहासणछत्तचामरतेलसमुग जाव अंजणसमुगयहत्थगया, अप्येगइया धूवकडुच्छुवहत्थगया हट्टदुच्चित्तमाणंदिया जाव हरिसवसविसप्पमाणहियया आधावेति परिधावेति, तएणं से अचुइंदे सपरिवारे सामिं तेणं मइया तित्थगराभिसेएणं अभिसिंचइ, अभिसिंचित्ता करयलपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कहु जएणं विजएणं वड्ढावेइ वड्ढावित्ता ताहि इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुण्णाहिं मणामाहिं वगूहिं जयजयसदं पडंजइ, तए णं तस्स अचुयस्स देविंदस्स अभियोगा सुचहुं अलंकारभंडं उवर्णेति, तए णं से अचुए देविंदे तप्पढम-याए पम्हलसुकुमालयाए सुरभीए गंधकासाईए गायाइं ल्हेइ ल्हेइत्ता सरसेण गोसीसचंदणेणं गायाइं अणुलिंपइ अणु-लिंपित्ता नासानीसासवायवोज्झं चक्खुहरं वणफरिसजुत्तं हयलालापेलवाइतिरंगं धवलं कणगखचियंतकम्मं देवदूसजुयल नियंसेइ नियंसित्ता कप्परुक्खगंपिव अलंकियविभूसियं करेइ करेत्ता नइविधिं उवदंसेइ, उवदंसित्ता अच्छेहिं सणहेहिं रययामएहिं अच्छरसातंदुलेहिं भगवतो सामिस्स पुरतो अट्टमंगलगे आलिहति, तंजहा—दप्पणभद्दासणवद्धमाणव-रकलसमच्छसिरिवच्छा । सोत्थियनंदावत्ता लिहिया अट्टमंगलगा ॥ १ ॥ लिहति लिहिज्जण करेइ उवयारं, किं तं ?-पाडलिमल्लियचंपकअसोगपुन्नागचूतमंजरिनवमालियावउलतिलगकणवीरकुंदकुज्जयकोरंटयदमणगवरसुरभिगंधगंधियस्स कयग्गाहगहियकरयलपब्भट्टविप्पमुक्कस्स कुसुमनिगरस्स जाणुस्सेहपमाणमेत्तं ओहनिकरं करेत्ता चंदप्पभरयणवइरवेरु-

लियविमलदंडकंचणमणिरयणभत्तिचित्तं कालागुरुवरकुंदुरुक्ततुरुक्कधूवगंधुत्तमाणुविद्धं धूमवट्टिं विणिम्मुयन्तं वेरुलियमयं
कडुच्छुयं पग्गहित्तु धूवं पयतो दाऊण जिणवरिंदस्स सत्तट्ठ पयाइं ओसरित्ता दसंगुलिं अंजलिं करिय मत्थगंमि पयतो
अट्ठसयविसुद्धगंधजुत्तेहिं महाविस्सेहिं अपुणरुत्तेहिं अत्थजुत्तेहिं संयुणइ, संयुणित्ता वामं जाणुं अंचेइ अंचेत्ता दाहिण-
जाणुं धरणिंतलंसि निवाडेइ, २ करयलपरिग्गहिंयं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कडु एवं वयासी-नमोऽत्थु ते सिद्ध बुद्धा !
नीरय समाहिया समण समत्ता समजोगिसाङ्गत्तण निब्भय नीरागदोस निम्मम निस्संग निरसह्हा माणमसुमूरण गुणरयण
सीलसागरा अणंतमप्पमेया भवियधम्मचाउरंतचक्कवट्ठी, नमोऽत्थु ते अरहतोत्तिकडु वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता
नच्चासणे नाइदूरे सुस्सुसमाणे जाय पज्जुवासेइ, अत्र विपमपदव्याख्या—‘आसियसंमज्जिए’त्यादि, आसिक्क उदकच्छटया
संमार्जितः कचवरशोधनेन उपलिप्त इव गोमयादिना उपलिप्तः स एवोचितो मेरुप्रदेशः, ततो विशेषणसमासः, तथा
शुचीनि-पवित्राणि संमृष्टानि कचवरापनयनेन रथ्यान्तराणीव रथ्यान्तराणि आपणवीथी इव आपणवीथयो-रथ्या-
विशेषाश्च यत्र स शुचिसंमृष्टरथ्यान्तरापणवीथिकस्तं कुर्वन्तीति, अप्येकका देवा मच्चातिमच्चकलितं कुर्वन्तीत्यादि
सुगमं प्राग्भावितं च यावद् गन्धवट्टिभूयं करेति, अप्येकका हिरण्यवर्षं वर्षन्ति, हिरण्यवर्षं यथा भवत्येवं वर्षन्ति,
हिरण्यवृष्टिं कुर्वन्तीति भावः, एवं सुवर्णरत्नवज्राभरणपत्रपुष्पफलवर्णकचूर्णगन्धवर्षपदान्यपि भावनीयानि, अप्येकका
देवा हिरण्यविधि-हिरण्यरूपं मङ्गलप्रकारं भाजयन्ति-विश्राणयन्ति, शेषदेवेभ्यो ददतीति भावः, एवं सुवर्णरत्नवज्रा-
भरणपत्रपुष्पफलवर्णकचूर्णगन्धवस्त्रभाजनपदान्यपि भाव्यानि, ‘अप्पेगइया दुयं नट्टविहिंमित्यादि, इह द्वाविंशान्नात्यवि-

धयः ते च राजप्रश्नोपाङ्गटीकायां भावितास्तेषां मध्ये कांश्चन नाट्यविधीनुपदर्शयन्ति, अप्येकका द्रुताद्रुतनामकं नाट्य-
विधिमुपदर्शयन्ति, एवं विलम्बितः द्रुतविलम्बितश्च ३ रिमित ४ अञ्चितरिमित ५ आरभट ६ भसोल ७ आरभटभसोल-
८ पदान्यपि भावनीयानि, अप्येकका देवा उत्पातपूर्वको निपातो यत्र स उत्पात[पूर्वक]निपातः तं, तथा निपातपूर्वक उत्पातो
यत्र स निपातोत्पातस्तं, सङ्कुचितप्रसारितं 'रियारिय'मिति गमनागमनं श्रान्तसम्भ्रान्तं नाम नाट्यविधिं सामान्यतो
नर्त्तविधिं द्वात्रिंशद्विधुस्तीर्णमुपदर्शयन्ति, अप्येकका देवाश्चतुर्विधं घाद्यं वादयन्ति, तद्यथा—तत्तं—मृदङ्गपटहादिकं
वितत्तं—धीणादिकं घनं—कंसिकादि शुपिरं—काहलादि, अप्येकका देवाश्चतुर्विधं गेयं गायन्ति, उरिक्षत्तं प्रथमतः समार-
भ्यमाणं, प्रवृत्तं उत्तरेपावस्थान्तोऽतिक्रान्तं मनाभरेण प्रवर्त्तमानं, मन्दायमिति—मध्यभागे मूर्च्छनादिगुणोपेततया मन्दं
मन्दं प्रवर्त्तमानं घोलनात्मकं, रोचितमिति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् 'रोचितावसानं' रोचितं—यथोचितलक्षणो-
पेततया भावितमवसानं यस्य तद्रोचितावसानम्, अप्येकका देवाश्चतुर्विधं अभिनयं अभिनयन्ति, तद्यथा—दार्ष्टान्तिकं
प्रतिश्रुतिकं सामान्यतो विनिपातिकं लोकमध्यावसानिकमिति, एतच्च नाट्यकुशलेभ्यो वेदितव्यम्, अप्येकका देवाः
पीनयन्ति—पीनमात्मानं कुर्वन्ति, स्थूला भवन्तीति, अप्येगइया हक्कारेति—हक्कारं कुर्वन्ति, हक्काशब्दं कुर्वन्तीति भावः, एवं
वोक्कारंति वोक्काशब्दं कुर्वन्ति, थक्कारेति—थक्कारे इत्येवं महान्तं शब्दं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा देवोत्कलिका देवानां वा-
तस्येवोत्कलिका देवोत्कलिका तां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा देवकहकहकं, प्रभूतानां देवानां प्रमोदभरवशतः स्वेच्छाव-
चनैर्वोलकोलाहलो देवकहकहकः तं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा दुहुदुहुकमिति प्रकुर्वन्ति, दुहुदुहुकमित्यनुकरणवचन-

मेतत्, 'नांसांनीसासवायवोऽङ्गं'ति नासिकानिःश्यासवातवाह्यं, अनेन तस्य शृङ्खणतामाह, 'चंवबुहरं'ति चक्षुर्हरति—
 आत्मवशं नयति विशिष्टरूपातिशयकलितत्वात् चक्षुर्हरं, वर्णस्पर्शयुक्तं अतिशायिना वर्णेनातिशायिना स्पर्शेन च युक्तं,
 'हयलालापेलवाइरेगं'मिति हयलाला-अश्वलाला तस्या अपि पेलवमतिरेकेण हयलालापेलवातिरेकं, बाहुलकादेवं
 समासः, विशिष्टमृदुत्वलघुत्वगुणोपेतमिति भावः, तथा कनकेन खचितानि-विच्छुरितानि अन्तकर्मणि-अश्वलयो-
 र्वांनलक्षणानि यस्य तत् कनकखचितान्तकर्म, 'अच्छरसातंदुलेहि'ति अच्छो रसो येषां ते अच्छरसाः, येषु प्रतिबिम्बमपि
 सङ्क्रान्तमुपलभ्यते इति, ते च ते तन्दुलाश्च अच्छरसतन्दुलाः, सूत्रे पूर्वपदस्य दीर्घान्तता प्राकृतत्वात्, 'पाडलियमह्लि-
 ये'त्यादि, पाटलीमह्लिकाचम्पकाशोकपुष्पागचूतमञ्जरीनवमालिकावकुलतिलकवर्णवीरकुन्दकुञ्जकोरण्टकानि प्रतीतानि
 पत्रप्रधानो दमनकः पत्रदमनकः पंथरूपश्चासौ वरसुरभिगन्धिकश्च पाटलो यावत्पत्रदमनकं वरसुरभिगन्धिकस्तस्य
 ओघनिकरं-वच्चैस्त्वेन प्रवाहनिकरं, 'चंदप्यभवइरे'त्यादि, चन्द्रप्रभः-चन्द्रकान्तो वज्रवैडूर्ये प्रसिद्धे तेषां तन्मयो विमलो
 दण्डो यस्य स तथा तं, काञ्चनमणिरक्षैर्भक्त्या-विच्छित्या चित्रं यस्य स तथा तं, उत्तमेन कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्क-
 तुरुक्कधूपगन्धेनानुविद्धा कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूपगन्धोत्तमानुविद्धा, उत्तमशब्दस्य परनिपातः प्राग्वत्, तां धूम-
 वांसि विनिर्मुञ्चन्तं, 'दसंगुलं अंजलि'मिति अन्योऽन्यान्तरिता दश अङ्गुलयो यत्र सा दशाङ्गुलिस्तामञ्जलि, 'अष्टसयवि-
 सुद्धगंधजुत्तेहि' विशुद्धो-निर्मलो लक्षणदोषरहित इति भावः यो ग्रन्थः-शब्दसन्दर्भस्तेन युक्तानि विशुद्धग्रन्थयुक्तानि
 अष्टशतं च तानि विशुद्धग्रन्थयुक्तानि च तैर्महायुत्तरपुनरुक्तैरर्थसारैः, तथा नमोऽस्तु ते-तुभ्यं, सिद्धेत्यादीनि सर्वाण्यपि

पदानि, तत्र सिद्धः कृतकृत्याद्बुद्धोऽवगततत्त्वत्वात् नीरजा वध्यमानकर्मरहितत्वात् समाहितः परमसमाधुपेतत्वात् श्रमणोऽनुत्तरश्रामण्यकलितत्वात् समाप्तः समाप्तवेदत्वात् समयोगी सुविशुद्धमनोवाक्काययोगत्वात् शाल्यकर्त्तनो मायादिशाल्यकर्त्तनस्वभावत्वात् निर्भय इहलोकादिसप्तप्रकारभयरहितत्वात् नीरागद्वेषो विगतक्रोधादिकपायत्वात् निर्ममो-ममत्यरहितो निस्तङ्गो बाह्याभ्यन्तरसङ्गरहितत्वात् निःशाल्यो मायादिशाल्यरहितत्वात् मानमसुमूर्णो-मानमर्दनः गुणा एव रक्षानि यस्यासौ गुणरक्षः शीलेन सागर इव शीलसागरः अनन्तो ज्ञेयानन्तत्वात् अप्रमेयस्तद्गुणानां परैरप्रमेयत्वात्, तथा भव्यानां धर्मेण-धर्मरूपेण वरेण-इतरचक्रापेक्षया प्रधानेन भावचक्रत्वात् चतुरन्तेन-चतुर्गतिकसंसारान्तकारिणा चक्रेण वर्त्तत इत्येवंशीलो भविकधर्मवरचतुरन्तचक्रवर्त्ती तस्य सम्बोधनं, एताश्च भाविन्योऽप्यवस्था वर्त्तमाना इवावश्यंभावितया विद्यक्षित्वा संस्तुताः, शेषं सुगमम्, एवं जहा अच्युयस्स तथा जात्र ईसाणस्स भाणियधं, एवं भवणवइ-याणमन्तरजोइसिया य सूरपज्जवसाणा सएण परिवारेण पत्तेयं पत्तेयं अभिसिंचंति, तए णं ईसाणे देविदे देवराया पंच ईसाणे विउवइ, एगे ईसाणे भययं तित्थयरं करयलपुडेण गेण्हइ गेण्हत्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे संनिसन्ने, एगे ईसाणे पिट्ठतो आयवसं धरेइ, दो ईसाणा उभतो पासिं चामरुक्खेवं करेति, एगे ईसाणे पुरतो सूलपाणी चिट्ठइ, तए णं से सक्के देविदे देवराया भगवतो आदितित्थगरस्स चउद्विसिं चत्तारि धवलवसभे विउवइ सेए संखदलविमल-निम्मलदधिघणगोखीरफेणरयणिगरप्पगासे पासाइए दरसणिज्जे अभिरुवे पडिरुवे, तए णं तेसिं चउण्हं धवलवसभाणं अट्ठहिं सिंगेहितो अह तोयधारातो निग्गच्छंति, तए णं तातो अट्ठं वेहासं उप्पयंति उप्पइत्ता एगतो

मिलायंति एगतो मिलायित्ता भगवतो आदित्थगरस्स मुद्धानंसि णिवयंति, तए णं से सक्के देविदे देवराया चउ-
रासीए सामाणियसाहस्सीहिं एयस्स तहेव अभिसेओ भाणियघो जाव नमोऽत्थु ते अरहतोत्तिकट्टु पंच सक्के विउब्बइ,
विउच्चित्ता एगे सक्के भयं आइत्तित्थयरं करयलपुडेणं गेण्हइ, एगे सक्के पिट्ठवो आयवसं धरेइ, दुवे सक्का उभयोपासं
चामरुक्खेयं करंति, एगे सक्के पुरतो यज्जापाणी चिट्ठइ, तए णं से सक्के चउरासीए सामाणियसाहस्सीहिं जाव अण्णेहिं
भयणउइवाणमंतरजोइसवेमाणिएहिं देवेहि य देवीहि य सद्धि संपरिवुडे सवहुए जाव संखपणवजावनादित्तरेण जेणेव
भगवतो आदित्थगरस्स जम्मणभवणे जेणेव आदित्थगरमाया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता भयं तित्थयरं
माज्जए पासे ठवेइ २ तित्थयरपडिरुयगं पडिसाहरइ पडिसाहरंत्ता ओसीयाणि पडिसाहरंत्ता एगं महं सोम-
जुयलं कुंडलजुयलं च भगवतो तित्थगरस्स ओसीसगमूले ठवेइ ठवेत्ता एगं महं सिरिदामगंडं तयणिज्जलंबूसगं सुवण्ण-
पयरगमंडियं नाणामणिरयणविहिहारद्धहारउवसोभियं समुदयं भगवतो तित्थयरस्स उद्धोयंसि निक्खिवइ, जणं भयं
तित्थयरं अणिमिसाए विट्ठीए देहमाणे सुहंसुहेणं अभिरममाणे चिट्ठइ । तए णं से सक्के देविदे देवराया वेसमणं
देवं सदावेइ सदावेत्ता एवं ययासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! वत्तीसं हिरणकोडीतो वत्तीसं सुवण्णकोडीतो
वत्तीसं नंदाइ वत्तीसं भदाइ सुभगसोभगरूवजोपणगुणलावणे य भगवतो तित्थगरस्स जम्मणभवणंमि साहराहि
साहरित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिण्ह, तए णं से वेसमणे देवे सक्केणं एवं वुत्ते समाने हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिए करयलपरि-
ग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं देवो तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ, पडिसुणेत्ता जंभए देवे

प्राग्भाषितार्थं च, नवरं 'देहमाणे' इति प्रेक्षमाणः प्रेक्षमाणः 'वत्सीसं हिरणकोडीतो' इति घटितं हिरण्यं अधटितं सुवर्णं, नन्दानि-आसनविशेषरूपाणि, भद्राणि—भद्रासनानि, तदेवं यदुक्तम्—“जग्मणमहो य सन्नो, नेयवो जाव घोस-णय”मिति तत् जम्बूद्वीपप्रज्ञायादिभिः सूत्रैः भाषितं, 'यथागमं जन्ममहोत्सवो मया, प्रकाशितस्तीर्थकृतां परिरुद्रः । यदत्र पुण्यं भवति स्म तेन मे, जनो भवेज्जन्मनिवन्धनच्छिदे ॥ १ ॥ गतं जन्मद्वारम् । इदानीं नामद्वारं, तत्र भग-यतो नामनिवन्धनं चतुर्विंशतिस्तपे वक्ष्यति—‘ऊरुसु उरुसभलंछणमुसभं सुमिणंमि तेण उरुसभजिणो’ इति । सम्प्रति यंशनामनिवन्धनमभिधातुकाम आह—

वेत्सूणगं च वरिसं सक्कागमणं च वंसठवणा य । आहारमंगुलीए विहिंति देवा मणुणं तु ॥ १८५ ॥

देशोनं वपं भगवतो जातस्य यावदभूत् तावदेतावति समये शक्रस्यागमनमजायत, तेन च वंशस्थापना भगवतः कृता, एवं स भगवान् ऋषभनाथः सञ्जातः, तस्य गृहवासे आहारोऽसंस्कृत आसीत् । किञ्च-सर्वतीर्थकरा एव बालभावे वर्त्तमाना न अन्योपभोगं कुर्वन्ति, किन्त्वाहाराभिलाषे सति स्वामङ्गुलिं वदने प्रक्षिपन्ति, तस्यां चाङ्गुल्यामाहारं नानार-ससमायुक्तं मनोज्ञं देवाः स्थापयन्ति, तत आह—‘आहारमंगुलीए विहिंति देवा मणुणं तु’ । अतिक्रान्तबालभावास्तु सर्वेऽपि तीर्थकृतोऽग्निपक्वमाहारं गृह्णन्ति, भगवांस्तु ऋषभनाथो यावदद्यापि प्रज्यां न प्रत्यपद्यत तावदेवोपनीतमे-वाहारमुत्तरकुरुगतकल्पद्रुमफलरूपमुपभुक्त्वानिति । अभिहितमानुषद्विक्रमंधुना प्रकृतमुच्यते, आह—इन्द्रेण वंशस्था-

पना कृता इत्यभिहितं, तत्र सा वंशस्थापना किं यथाकथञ्चित्कृता आहोश्चित्प्रवृत्तिनिमित्तपूर्विका?, उच्यते, प्रवृ-
त्तिनिमित्तपूर्विका, तथा चाह—

सक्री यंसद्वयणे इक्खु अगू तेण हुंति इक्खागा । जं च जहा जम्मि वए जोगं कासीय तं सबं ॥ १८६ ॥

कथानकरोयं-जीयमेयं तीयपचुप्पन्नमागयाणं देवाणं पढमतिथगराणं वंसठवणं करेत्तए, ततो तियसगणसंपरि-
बुडो सक्री आगतो, पच्छा किह रिक्कहत्थतो पयिसामित्ति महंतं इक्खुलट्ठि गहाय आगतो, इतो य नाभिकुलगरो उसभ-
सामिणा अंकगएण अच्छइ, सक्केण य उवागएण इक्खुलट्ठीहत्थगएणं जएणं विजएणं भयवं वद्धाविओ, भयवया लट्ठीसु
विट्ठी पाटिया, ताहे सक्केण भणियं-भयवं ! इक्खू अगू !, 'अकं भक्षणे' भक्षयसि ?, ताहे सामिणा पसत्थलक्खणधरो
अलंक्रियविभूतितो दाहिणहरथो पसारितो, अतीव भगवंतस्स तासु हरिसो जातो, तए णं सकस्स देविंदस्स देवरणो
जयमेयारुवे संरुप्पे समुप्पज्जित्था—अग्गहा भयवं तित्थयरो इक्खुं अभिलसइ तग्गहा इक्खागुवंसो भवउ, पुब्बया य भगवतो
इक्खुत्तुरसं पियियाइया, इक्षयथ तदा पानीयवल्लीयत् छिन्ना विद्धा वा रसं गलन्ति स्म, तेणं गोत्तं कासवन्ति, एवं सक्री
यंसं ठवेरूज गओ । पुणोवि जं जहा जंमि वए जोगं तं सबं तेहय कासी, गाथाक्षरगमनिका—शक्री वंशस्थापने प्रकृते
इधुमादाय समागतः, भगवता च करे प्रसारिते स प्राह—भगवन् ! इधुमकु—भक्षयसि ?, एवमुक्ते भगवानिधुयष्टिग्रहणाय
हस्तं प्रसारितवान्, तेन भवन्ति इक्ष्वाकयः—इधुभोजिन ऋपभनाथवंशजाः, एवं यद् यस्मिन् वयसि यथा योग्यं
तत्तत् सर्वं शक्रस्तथैव कृतवान्, अत्र पश्चाद्धं पाठान्तरं 'तालफलाहयभगिणी भविस्स पत्नी य सारवणा' तालफलेनाहतस्य

पुरुषस्य भगिनी-सहजाता ऋषभस्य पत्नी भविष्यतीति सारवणा-तस्याः सङ्क्षोपना, इदं च पाठान्तरं किल भगवतो नन्दा-याश्च तुल्यवयस्त्वख्यापनाफलं, तथा चानन्तरमेव वक्ष्यति-‘नंदाएँ सुमंगला सहितो’ अन्ये तु प्रतिपादयन्ति-सर्वेवेयं जन्म-द्वारवक्तव्यता, द्वारगाथाऽपि किलैवं तैः पठ्यते-‘जन्मणे य विवह्नी य जाईसरणे इय’ इति ॥ सम्प्रति वृद्धिद्वारमधिकृत्याह-अह बह्वइ सो भयचं दिपलोगचुतो य अणुवमसिरीओ । देवगणसंपरिवुडो नंदाएँ सुमंगलासहितो ॥ १८७ ॥

असियसिरतो सुनयणो धियोद्वो धवलदंतपंतीओ । वरपडमगढभगोरो फुल्लुप्पलगंधनीसासो ॥ १८८ ॥
 देवलोकात्-सर्वार्थसिद्धिधिमानरूपकात् द्युतः सन् अथ-जन्मानन्तरं वर्द्धते स ऋषभनाथो भगवान्, किंविशिष्टः सन्नित्याह-अनुपमश्रीकः-निरुपमदेहकान्तिकलितः, ‘देवगणसंपरिवृतः’ सेवागतनानाविधदेवपरिवारोपेतो नन्दया सुमङ्गलया च सहितः सन्, ते अपि वर्द्धते इति भावः, तथा असिताः-कृष्णाः शिरोजाः-केशा यस्यासौ अस्तिशिशिरोजः, शोभने नयने यस्यासौ सुनयनः, विम्बं-गोछाफलं तद्वत् ओष्ठौ यस्य स विम्बोष्ठः, धवले दन्तपङ्क्ति यस्य स धवल-दन्तपङ्क्तिः, वरपद्मगर्भ इव गौरो-निर्मलो वरपद्मगर्भगौरः, फुल्लोत्पलगन्धवन्निःश्वासो यस्य स तथा ॥ इदानीं जाति-स्मरणद्वारमभिधत्सुराह-

जाईसरो ड भयचं अण्परिवडिण्हिं तिहि उ नाणेहिं । कंतीए वुद्धीए य अब्भहितो तेहिं मणुण्हिं ॥ १८९ ॥

जातिं स्मरतीति जातिसरो भगवान्, ‘लिहादिम्य’ इत्यणपवादोऽच्, कथं जातिसर इत्याह-अप्रतिपत्तिरैव त्रिभिः-मतिश्रुतावधिरूपैर्ज्ञानैः, अवधिज्ञानं हि भगवतो देवलोकिकमेवाप्रच्युतं भवति, तथा कान्त्या च बुद्ध्या च तेभ्यः-

उत्तमाग्नापिश्वो मिथुनमनुयेभ्योऽभ्यधिकः ॥ अधुना विवाहद्वारमाह—
पदमो अक्रान्दमघू तर्हि तालफलेण दारको उ हतो । कन्ना य कुलगरेहि य सिङ्गे गहिया उसभपत्ती ॥ १९० ॥

भगवतो देवो नरार्पकाल एव मिथिन्मिथुनकं सञ्जातापत्यं सत् तदपत्यमिथुनकं तालवृक्षस्याधो निमुच्य रिंसया कद-
लीगृहादिमीमांशहमगमत्, तस्माद्य तालवृक्षात् पवनप्रेरितं एकं तालफलमपक्षत्, तेन दारकोऽकाल एव जीविताद्
ज्यारोपितः, एष प्रथमोऽग्निरपिण्यामकाऽमृत्युः, तदपि मिथुनकं तां दारिकां वर्द्धयित्वा प्रतनुकपायं मृत्वा सुरलोके
गमुत्पत्तं, ना योषानदेवतेयोरकृष्टरूपा एकाभिन्येय वने त्रिचचार, हृष्टा च तां त्रिदशवधूसमानरूपां मिथुनकनरा
विमयोरकुलानयना नाभिलुकराय न्यवेदयन्, निवेदिते च तैः कन्या नाभिकुलकरेण ऋषभपत्नी भविष्यतीति सङ्ग-
हीता, भगवांश्च तेन कन्याद्वयेन साङ्गं निहरन् यौननमनुप्राप्तः, अत्रान्तरे देवराजस्य चिन्ता समुदपादि—यथा कृत्य-
मेतर्नीतप्रत्युपपन्नानागतानां दाम्नाणां प्रथमतीर्थकराणां विवाहकर्म क्रियत इत्येवं सञ्चिन्त्यानेकसुरवधूवृन्दसमन्वितो-
ऽनतीर्णयान्, अयतीर्थं च भगवतः स्वयमेव महता ऋद्धिसत्कारसमुदायेन वरकर्म—प्रथमस्नानगीतवादित्रादि चकार,
नन्दागुमन्त्रयोरपि शक्रमहिष्यो महता ऋद्धिसत्कारसमुदायेन त्रिवाहकर्म कृतवत्यः ॥ एतदेवाह—
भोगममत्यं नाउं वररुमं तस्स कासि देविदो । दोणं वरमहिलाणं वटुकम्मं कासि देवीतो ॥ १९१ ॥

भोगममर्थं भगवन्तं ज्ञात्वा तस्य-भगवतो वरकर्म देवेन्द्रोऽकार्षीत्, द्वयोर्वरमहिलयोः—नन्दासुमङ्गलयोर्वधूकर्म
देव्यो—देवेन्द्रस्य अग्रमहिष्योऽकार्षुः ॥ इदानीमपत्यद्वारमाह—

जातिस्मर-
विवाहा-
पत्यद्वारा-
णि

छपुवसयसहस्रा पुर्वि जायस्स जिणवारिदस्स । तो भरह्वंभिसुंदरि वाहुवली चेव जायाइं ॥ १०२ ॥
जातस्य जिनवरेन्द्रस्य जन्मकालादारभ्य यावत्पद् पूर्वशतसहस्राणि-पूर्वलक्षानि व्यतिक्रामन् तावदेतावत्यधसरे
भगवतो भरतो ब्राह्मी सुन्दरी वाहुवलीति चत्वारि अपत्यानि जातानि, तत्रायं सम्प्रदायः-अनुत्तरविमानादवतीर्यं सुम-
ङ्गलाया बाहुः पीठश्च भरतब्राह्मीति मिथुनकं जातं, तथा सुबाहुर्महापीठश्च सुनन्दाया बाहुवली सुन्दरीति मिथुनक-
मिति ॥ अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह मूलभाष्यकारः—

देवी सुमंगलाए भरहो वंभी य मिहुणगं जायं । देवीए सुनंदाए वाहुवली सुंदरी चेव ॥ १ (मू. भा.) ॥

सुगमा, आह—किमेतावन्येय भगवतोऽपत्यानि उतान्यान्यपि ?, उच्यते-अन्यान्यपि, तथा चाह—

अडणापन्नं जुयले पुत्ताण सुमंगला पुणो पसवे । नीतीण अइकमणे निवेयणं उसभसामिस्स ॥ १०३ ॥

एकोनपयाशतं पुत्राणां शुग्मानि सुमङ्गला पुनः प्रसूतवती, अत्रान्तरे प्राग्निरूपितानां हृकारप्रभृतीनां दण्डनी-
तीनां लोकाः प्रचुरतरकपायसम्भवात् अतिक्रमणं कृतवन्तः, ततश्च नीतीनामतिक्रमणे सति ते लोका अभ्यधिकज्ञा-
नादिगुणसमन्वितं भगवंतं विज्ञाय निवेदनं-रुधनं ऋषभस्वाङ्मिने-आदितीर्थकराय, सूत्रे चतुर्थ्यर्थे पथी प्राकृतत्वात्,
कृतवन्त इति क्रियाध्याहारः । निवेदिते सति भगवानाह—

राया फरेद दंडं सिट्ठे ते घंति अम्हवि स होउ । मग्गह य कुलगरं सो य घेइ उसभो य भे राया ॥ १०४ ॥

नीलतिक्रमणकारिणां राजा-सर्वनरेश्वरः करोति दण्डं, स च राजा अमात्यारक्षकादिवलयुकः कृताभिनेकोऽनति-

क्रमणीयाज्ञश्च भवति, एवं भगवता शिष्टे-कथिते सति ते-मिथुनका ब्रुवते-अस्माकमपि सः-राजा भवतु, वर्त्तमानकालनिर्देशः खल्वन्यास्यध्यवसर्पिणीषु प्राय एव न्याय इति प्रदर्शनार्थः, सूत्रस्य त्रिकालगोचरत्वात्, अथवा प्राकृतत्वादापत्त्याद्वा 'वेति'ति उक्तवन्तः, भगवानाह-यद्येवं 'भगवत्-याचध्वं कुलकरं-नाभिकुलकरं राजानं, ततस्तैर्योचितो नाभिकुलकरो, राजानं याचितश्च सन् स 'ब्रूते' उक्तवान्-अहं महान् जातः ऋषभो भवतां राजेति, ततस्ते मिथुनका राज्याभिषेककरणार्थं उदकानयनाय पद्मिनीसरो गतवन्तः, अत्रान्तरे देवराजस्य वज्रपाणे-रासनप्रकम्प्यो दम्बूव, ततोऽवधिना विज्ञाय सर्वज्ञां सलोकपालः शक्रः समागत्य राज्याभिषेकं कृतवान् ॥ अमुमेवार्थ-मुपसंहरन् अनुक्तं च प्रतिपादयन्नाह-

आभोएवं सक्को उवागतो तस्स कुणइ अभिसेयं । मउडाइ अलंकारं नरिंदजोगं च से कुणइ ॥ १९५ ॥

आसनप्रकम्पनान्तरं आभोग्य-अवधिज्ञानेन सम्यगवस्तुगतिमवगम्य शक्रो-देवराज उपागतस्तस्य-भगवतः ऋषभस्या-भिनीऽभिषेकं-राज्याभिषेकं करोति, तथा मुकुटादि आदिशब्दात् कटककुण्डलकेयूरादिपरिग्रहः नरेन्द्रयोग्यं-नरेश्वरपद-व्युचितमलङ्कारं 'से' तस्य भगवतः करोति, अत्रापि वर्त्तमानकालनिर्देशप्रयोजनं प्राग्बद् भावनीयं, पाठान्तरं वा "आभोएवं सक्को उवागतो तस्स कासि अभिसेयं । मउडाइ अलंकारं नरिंदजोगं च से कासि ॥" अत्रान्तरे ते मिथुन-कपुरुषाः पद्मिनीसरसः खलु पद्मिनीपत्रैरुदकभादाय भगवतः समीपमागत्य भगवन्तं चालङ्कृतविभूषितं दृष्ट्वा विस्मयो-त्कुलनयनाः किंकर्तव्यताव्याकुलीकृतचेतसः कियन्तमपि कालं स्थित्वा भगवत्पादयोस्तदुदकं निक्षिप्तवन्तः, ततस्तानेवं-

विधक्रीयोपेतान् दृष्ट्वा यज्ञपाणिर्देवराजोऽचिन्तयत्—अहो ! सद्यः विनीता एते पुरुषास्ततोऽत्र विनीता नगरी भगवतु, ततो वैश्रमणं यक्षराजमाज्ञापितवान्—इह द्वादशयोजनदीर्घा नवयोजनविष्कम्भां विनीतां नाम नगरीं निष्पादयेति, स चाज्ञासमनन्तरमेव दिव्यप्राकारभवनमालोपशोभितां नगरीं चकार, एतदेवाह—

प्रिसिणीपत्तोहिरे उदयं घेतुं द्रुहंति पापसु । साष्टु विणीया पुरिसा, विणीयनयरी अह निविष्टा ॥ १९३ ॥
 विस्मिनीपत्रैः—यस्मिनीपत्रैस्तिरे—मिथुनकनरा उदकं गृहीत्वा द्रुहंति—प्रक्षिपन्ति भगवत्पादयोरुपरि, ततो देवराजोऽभिहितवान्—साधु विनीताः पुरुषा इति, ततः शक्रादेशादय—अथानन्तरं वैश्रमणयक्षेण विनीताभिधाना नगरी निविष्टा—अन्तर्भूतण्यर्थत्याग्नियेशिता ॥ गतमभिषेकद्वारम्, इदानीं राज्यसद्वहद्वारमाह—

आसा हृत्थी गावो गक्षियाहं रज्जसंगहनिमित्तं । घेतूणा एवमाहं चउषिहं संगहं कुणइ ॥ १९७ ॥
 अश्व्या हस्तिनो गाव एतानि चतुष्पदानि तदा भगवता गृहीतानि, राज्ये—राज्यविषयः सद्बहो राज्यसद्वहः तस्मिन्नि-
 स्तम्, अश्व्यादिग्रहणं चोष्ट्राद्युपलक्षणं, तथा चाह—एवमादि चतुष्पदजातमसौ भगवान् गृहीत्वा चतुर्विधं—यक्ष्यमाणल-
 क्षणं सद्बहं करोति, वर्त्तमाननिर्द्वेषप्रयोजनं सर्वत्रापि पूर्ववत्, आठान्तरं वा ‘चउषिहं संगहं कासि’ ॥ अथ कोऽसौ चतुर्विधः सद्बह इत्याह—

उग्गा भोगा रायण न्यस्तिया संगहो भवे चउहा । आरःरागुक्कयंसा सेसा जे गस्तिया ते उ ॥ १९८ ॥
 उग्गा भोगा राजन्याः क्षत्रिया एव चतुर्द्धा भवति सद्बहः, एतेषामेव यथाक्रमं स्वरूपमाह—आरक्षका उग्रदण्डका-

रित्वादुग्राः, गुरवो-गुरुस्थानीया भगवत आदितीर्थकरस्य प्रतिपत्तिस्थानीया इति भावः भोगाः, वयस्याः-स्वामिनः समययसो राजन्याः, शेषा उक्तव्यतिरिक्ता ये ते पुनः क्षत्रिया इति ॥ सम्प्रति विविधलोकस्थितिनिबन्धनप्रतिपादनार्थं श्लोकचतुष्टयमाह—

आहारे सिस्प कर्मे य, मामणा य विभूतसणा । लेहे गणिए य रुवे य, लवखणे माण पोयए ॥ १९९ ॥

यवहारे नीइछुद्धे य, ईसत्ये न उवासणा । तिगिच्छा अत्थसत्ये य, बंधे घाए य मारणा ॥ २०० ॥

जणूसवसमवाए, मंगले कोउए इय । चत्थे गंधे य मल्ले य, अलंकारे तहेव य ॥ २०१ ॥

चोलोवण विवाहे य, दत्तिया मडयपूयणा । झावणा धूम सदे य, छेलावणग पुच्छणा ॥ २०२ ॥

प्रथमत आहारविषयो विधिर्वक्तव्यो, यथा कथं कल्पतरुफलाभावे पक्काहारः संवृत्त इति १ तथा शिल्पं-घटादिविषयं अभिज्ञानं तद्विषयो विधिर्योच्यः, यथा कुतः कदा कथं कियन्ति वा शिल्पान्युपजातानीति २ तथा कर्म ३ मामणा ४-विभूयणा ५ लेख ६ गणित ७ रूप ८ लक्षण ९ मान १० पोत ११ व्यवहार १२ नीति १३ युद्धे १४ युद्धास्त्रो १५-पासना १६ चिकित्सा १७ धर्मशास्त्र १८ वन्द्य १९ घात २० मारणा २१ यज्ञो २२ त्सव २३ समवाय २४ मङ्गल २५-कौतुक २६ वस्त्र २७ गन्ध २८ माल्या २९ लङ्कार ३० चूलोपनयन ३१ विवाह ३२ दत्ति ३३ मृतकपूजना ३४-ध्यापना ३५ स्तूप ३६ शब्द ३७ छेलावण ३८ प्रश्न ३९ विषयाश्च विधयो वक्तव्याः, एष द्वारश्लोकचतुष्टयसङ्केपार्थः, अवयवार्थं तु प्रत्येकमभिधित्सुः प्रथममाहारद्वारमधिकृत्याह—

आसी य फंदहारा मूलाहारा य पत्तहारा य । पुष्पफलभोदणोऽवि च जइया फिर कुलगरो उसभो ॥ २०३ ॥
यदा 'किले'ति परोक्षासागमवादसंख्यकः ऋग्भः कुलकरो-राजा आसीत् तदा ते मिथुनका आसन् कन्दाहाराः
मूलाहाराः पत्राहाराः, पुष्पफलभोजिनोऽपि चासन् ।

आसी य इयलुभोई इयलगा तेण खसिया होंति । सणसत्तरसं घन्नं आमं ओमं च भुंजीया ॥ २०४ ॥
क्षत्रिया येन फारणेन बाहुल्येनेधुभोजिन आसीरन् तेन कारणेन ते क्षत्रिया इक्ष्वाक्यो लोके ख्याताः, तथा सणः
सप्तदशो यस्य तत्सणसप्तदशं धान्यं-शाल्यादि, तद्यथा—“सालि १ जय २ वीहि ३ कुइव ४ राली ५ तिल ६ मुग्ग ७
मास ८ चयले य ९ । चण १० तुवरि ११ मसूर १२ कुलत्थ १३ गोधूम १४ निष्काव १५ अयसि १६ सणा १७ ॥ ११ ॥
आमम्-अपकं अवमं-न्यूनं 'भुंजीया' इति भुक्तवन्तः, तथापि कालदोषात् तदपि न जीर्यति, ततो भगवन्तं पृष्ट-
वन्तः, भगवांस्त्वाह-हस्ताभ्यां घृष्टा त्यचमपनीय आहारयध्वमिति ॥ अमुमेयार्थमाह—

ओमंऽपाहारेंता अजीरमाणंमि ते जिणमुवेंति । एत्थेहि घंसिऊणं आहारेहसि ते भणिया ॥ २०५ ॥
अयगमपि-स्तोकमभ्याहारयन्तोऽजीर्यत्याहारे ते मिथुनका जिर्ण-प्रथमतीर्थकरमुपयान्ति-उपसर्पन्ति, भगवता च
हस्ताभ्यां घृष्टा आहारयध्वमिति भणिताः सन्तस्ते किमित्याह—

“आसीय पाणिघंसी तिम्मिय तंदुलपयालपुडभोई । हत्थयलपुडाहारा जइया किल कुलगरो उसभो ॥ २०६ ॥
आसन् पाणिभ्यां घर्पितुं शीलं येषां ते पाणिघर्षिणः, किमुक्तं भवति ?-ता एव औपध्यः शाल्यादिका हस्ताभ्यां

घर्पित्वा त्वचं चापनीय भुक्त्वन्त इति, एवमपि कालदोषात् कियत्यपि काले गते ता अपि न जीर्णवन्तः, ततः पुनरपि भगवन्तमापृच्छथ तदुपदेशात्तीमिततन्दुलप्रवालपुटभोजिनो वभूवुः, तीमितान् तन्दुलान् प्रवालपुटे-पत्रपुटे मुहूर्त्तं धृत्वा भुञ्जत इत्येवंशीलास्तीमिततन्दुलप्रवालपुटभोजिनः, तन्दुलग्रहणमशेषौषध्युपलक्षणम्, एवमपि कियति काले अतिक्रान्ते शाल्याद्यौषधयः कठिनभावतो न जीर्यन्तीति भूयोऽपि भगवन्तं घृष्टा तदुपदेशेन हस्ततलपुटाद्वारा आसीरन्, हस्त-तलपुटेऽपि निहित आहारो यैस्ते तथाविधाः, हस्ततलपुटेऽपि कियन्तमपि कालमौषधीः स्थापयित्वा भुक्त्वन्त इत्यर्थः, एवमपि गच्छता कालेन कालदोषात् औषध्यः कठिनतरभावमापन्ना न जीर्यन्ति, ततो भगवदुपदेशेन कक्षासु स्वेदयित्वा भुक्त्वन्तः, एतच्चानुक्तमपि व्याख्यानादवसीयते, तथा मूलटीकाकृता व्याख्यानाद्, एवंभूताश्च ते मिथुनका आसन् यदा ऋषभः कुलकरस्तदेति, तदनन्तरमभिहितप्रकारव्यादिसंयोगैराहारितवन्तः, तद्यथा—हस्ताभ्यां घृष्टा पत्रपुटेऽपि च मुहूर्त्तं तीमित्वा, तथा हस्ताभ्यां घृष्टा हस्तपुटेऽपि च मुहूर्त्तं धृत्वा, तथा हस्ताभ्यां घृष्टा कक्षास्वेदं च कृत्वा, एते त्रयो भङ्गका द्विकसंयोगे, परिघृष्टपदं मुक्त्वा तीमित्वा हस्तपुटेऽपि च मुहूर्त्तं धृत्वा इत्यादिकामपि भङ्गयोजनानामुपदर्शयन्ति केचित्, तच्चायुक्तं, त्वगपनयनमन्तरेण तीमितस्यापि हस्तपुटे कृतस्य सौकुमार्यानुपपत्तेः, यदिवा श्लक्ष्णत्वगभावादोष इति, त्रिकसंयोगेऽपि त्रयो भङ्गा हस्ताभ्यां घृष्टा पत्रपुटेऽपि तीमित्वा हस्तपुटेऽपि मुहूर्त्तं धृत्वा १ हस्ताभ्यां घृष्टा पत्रपुटेऽपि तीमित्वा कक्षासु स्वेदयित्वा २ तथा हस्ताभ्यां घृष्टा हस्तपुटेऽपि धृत्वा कक्षासु स्वेदयित्वा ३ इति, यस्तु घृष्टपदं विहाय पत्रपुटेऽपि

तीमित्वा हस्तपुटेषु मुहूर्त्तं धृत्वा कक्षासु स्वेदयित्वा स प्राग्वदसमीचीनः समीचीनो वा वेदितव्यः, चतुष्कसंयोगे एक एव भङ्गः, हस्ताभ्यां घृष्टा पत्रपुटेषु तीमित्वा हस्तपुटेषु धृत्वा कक्षासु स्वेदयित्वा इति ॥ अमुमेवार्धमुपसंहरन्नाह—
घंसेऊणं तिममण घंसणत्तिम्मणपवालपुडभोई । घंसणत्तिम्मपवाले हत्थउडे कक्खसेए य ॥ २०७ ॥

अस्या भावार्थ उक्त एव, नयरमियमुक्तार्थविषया अक्षरयोजना-घृष्टा मुक्तवन्तः, तीमनं प्रवालपुटे तदनन्तरं कृत्वा मुक्तवन्त इत्यनेन प्रागभिहितमलोकभङ्गकाक्षेपः कृतः, तथा हस्ताभ्यां धर्पणं कृत्वा तीमनं च प्रवालपुटे ततो भोजिन इत्यनेन समस्तद्विकसंयोगभङ्गकाक्षेपः, तथा घर्पणं हस्ताभ्यां तीमनं प्रवालपुटे तदनन्तरं मुहूर्त्तं हस्तपुटे करणं कृत्वा मुक्तवन्त इत्यनेन समस्तत्रिकसंयोगभङ्गकाक्षेपः, 'कक्खसेए य' इति अत्र चशब्दो धर्पणादिसमुच्चयार्थः, ततोऽयमर्थः—
हस्ताभ्यां धर्पणे प्रवालपुटे तीमने हस्तपुटे च कियन्तं कालं धरणे तदनन्तरं च कक्षास्वेदे कृते सति मुक्तवन्तः, एतेन चतुष्कसंयोगभङ्गकोऽभिहितः ॥ अत्रान्तरे—

अगणित्स य उट्ठाणं वणघंसा दट्ठु भीय परिकहणं । पासेसुं परिच्छिदह गेण्हह पागं ततो कुणह ॥ २०८ ॥

ननु ते मिथुनकाः सर्वे तीमनादि भगवत्तीर्थकरोपदेशाकृतवन्तः, स च भगवान् जातिस्मरः ततः किमित्यदुत्पादोपदेशं न दत्तवान्?, उच्यते, तदा कालस्य एकान्तस्निग्धतया सत्यपि यत्ने बह्युत्पादाभावात्, भगवांस्तु विजानाति न एकान्तस्निग्धरूक्षयोः कालयोर्बह्युत्पादः, किन्तु विमात्रया स्निग्धरूक्षकाले, ततो नादिष्टवानिति । ते च मिथुनका यदा चतुर्थभङ्गविकल्पितमप्याहारं कालदोषान्न जीर्णवन्तस्तदा अस्मिन् प्रस्तावे कालस्य स्निग्धरूक्षत्वाद्धने द्रुमाणां पर-

स्परसद्वर्पात् अश्लेषस्थानमभूत्, तत उत्थितं प्रवृद्धज्वालावलीसनाथं भूषाप्तं तृणादि दहन्तं वह्निं दृष्ट्वा अपूर्वरत्नबुद्ध्या प्रहृष्टं प्रति प्रवृत्तयन्तः, दह्यमानास्तु भीताः परिकथनं ऋपभाय कृतवन्तः, भीतानां परिकथनं भीतपरिकथनमिति समाप्तो वा, ततो भगवानाह-अभ्येष्टारुह्य यावत्यग्निः प्रज्वलति तावन्तं प्रदेशं विहाय तस्य सर्वासु दिक्षु पार्श्वेषु तृणादिकं सर्वं परिच्छिन्दन्तु, एवमुक्तास्ते मिथुनका हस्तिभिरश्वैश्चारुह्यारुह्य पार्श्वेषु स्थितं सर्वं तृणादिकं किञ्चिन्मिलितं कृतवन्तः किञ्चिरसर्वथा ततोऽपनीतवन्तः, ततः स प्रवृद्धिं गच्छन्नग्निरुपशान्तः, ततः स्वामिनोक्तम्-अमुमग्निं गृहीत गृहीत्वा चैनं पाकं कुरुतेति, ते मिथुनका न जानन्ति, ततोऽग्निं गृहीत्वा तत्रैवौषधीः शाक्यादिकाः प्रक्षिप्तवन्तः, ताश्च दाहमापुः, पुनस्ते भगवतो हस्तिस्कन्धगतस्य न्यवेदयन्, स हि स्वयमेवौषधीर्भक्षयतीति, भगवानाह-तत्र नातिरोहितानां प्रक्षेपः क्रियते, किन्तु मृत्पिण्डमानयध्वमिति, तैरानीतो मृत्पिण्डः, ततो भगवान् हस्तिकुम्भे पिण्डं निधाय पत्रकाकारं निर्दिश्य ईदृशानि भाण्डानि कृत्वाऽत्रैवाग्नौ पक्त्वा एतेषु पाकं निवर्तयध्वमित्युक्तवान्, ततस्ते तथैव कृतवन्तः, इत्थं तावत् प्रथमकुम्भकारशिल्पमुत्पन्नम् ॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह-

पक्खेवडहणमोसहि कहणं निग्गमण हत्थिसीसम्मि । पयणारंभपवित्ती ताहे कासीय ते मणुया ॥ २०९ ॥

भावार्थ उक्त एव, किन्तु क्रियाध्याहारकरणेनैवमक्षरगमनिका कार्या-यथा ते मिथुनका अग्नावौषधीनां प्रक्षेपं कृतवन्तः, ततो दहनमौषधीनामभूत्, ततो भगवते हस्तिस्कन्धारुह्य विनीताया नगर्या विनिर्गच्छते कथनं, ततो

हस्तिशिरसि कुम्भे कर्द्दमरूपस्य मृत्पिण्डस्य पत्रकाकारकरणं, ततस्तै मियुनकास्तथारूपाणि भाण्डानि कृत्वा पचना-
रभप्रवृत्तिमकार्षुरिति ॥ गतमाहारद्वारम्, अधुना शिल्पद्वारमभिधित्सुराह—

पंचेय य सिप्पाइं घड लोहे चित्तऽणंत कासवए । एक्केक्कस्स य एत्तो वीसं वीसं भवे भेषा ॥ २१० ॥

पशेय मूलभूतानि शिल्पानि, तद्यथा—‘घड लोहे चित्तणंतकासवए’ इति तत्र घट इति कुम्भकारशिल्पस्योपलक्षणं,
‘लोहे’ति’ लोहकारशिल्पस्य ‘चित्ते’ति चित्रकरशिल्पस्य, ‘णन्त’मिति देशीयचनं यस्त्रयाचकं, ततोऽनेन यस्त्रशिल्पस्य
ग्रहणं, ‘कासवए’इति नापितशिल्पस्य, इयमत्र भावना—यस्त्रवृक्षेषु परिहोयमानेषु भगवता यस्त्रोत्पादनिमित्तं यस्त्रशि-
ल्पमुत्पादितं, तदनन्तरं गृहाकारेष्वपि कल्पद्रुमेषु हानिमुपगच्छत्सु गृहकरणनिमित्तं लोहकारादिशिल्पमुत्पादितं, पश्चात्
प्राणिनां कालदोषान्नखरोमाण्यपि वद्धितुं प्रवृत्तानीति नापितशिल्पोत्पादना, गृहाण्यपि च चित्ररहितानि विशेषानि
भान्तीति चित्रकरशिल्पोत्पादना, कुम्भकारशिल्पोत्पादकारणं प्रागेव भावितम्, ‘एक्केक्कस्स ये’त्यादि एभ्यः पञ्चम्य एकै-
कस्य विंशतिर्विंशतिर्भेदा अभूवन्निति सर्वसङ्ख्याया तदा शिल्पशतस्योत्पत्तिरभवदिति ॥ सम्प्रति कर्ममामणाविभूष-
णाद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

कम्मं किसियाणिज्जाइ मामणा जा परिग्गहे ममता । पुढं देवेहिं कया विभूसणा मंडणा गुरुणो ॥ २११ ॥

कर्म नाम कृपिवाणिज्यादि तच्चाभावात्पक्षे सञ्जातमिति, ‘मामणे’ति ममीकारार्थे देशीयचनमेतत्, ततो या परिग्रहे

ममता सा मामणा ज्ञातव्या, सा च तत्काल एव प्रवृत्तेति, तथा विभूषणा-मण्डना, सा च पूर्वं देवेन्द्रगुरोः-भगवत आदितीर्थकृतः कृता, पश्चाद्वोकेऽपि प्रवृत्तेति ॥ सम्प्रति लेखगणितरूपद्वारद्वयप्रतिपादनार्थमाह—

लेहं लिखीचिह्नाणं जिणेण वंभीए दाहिणकरेणं । गणियं संखाणं सुंदरीए वामेण उवइष्टं ॥ २१२ ॥

लेखनं लेखो नाम सूत्रे नपुंसकता प्राकृतत्वात् लिपिविधानं, तच्च जिनेन-भगवता ऋषभस्वामिना । ब्राह्मया दक्षिण-करेण प्रदर्शितमत एव तदादित आरभ्य वाच्यते, गणितं नाम एकद्वित्र्य्यादिसङ्ख्यानं, तच्च भगवता सुन्दर्या वामकरे-णोपदिष्टमत एव तत्पर्यन्तादारभ्य गण्यते ॥ अधुना रूपलक्षणमानरूपद्वारत्रयप्रतिपादनार्थमाह—

भरहस्स रुक्कम्मं नराइलक्खणमहोइयं बलिणो । माणुम्माणवमाणंपमाणगणिमाइ वत्थूणं ॥ २१३ ॥

रूपं नाम काष्ठकर्म पुस्तककर्मैत्येवमादि, तच्च भगवता भरतस्योपदिष्टं, तथा लक्षणं नरादि-पुरुषलक्षणादि, तच्च अथ-भरतस्य काष्ठकर्मार्द्युपदेशानन्तरं भगवता बाहुवल्लिने उदितं-कथितं, तथा मानं नाम वस्तूनां मानोन्मानावमानप्रमाणगणितानि, तत्र मानं द्विधा-धान्यमानं रसमानं च, धान्यमानं 'दो असतीओ पसई दो पसईतो सेइया चत्तारि सेइया कुलवो चत्तारि कुलवा पत्थओ' इत्यादि, रसमानं 'चत्तसट्ठिया चत्तिसिया सोलसिया' इत्यादि, उन्मानं येनोन्मीयते, तच्च तुलागतं कर्पः पलमित्यादि, अवमानं येनावमीयते, तद्यथा-हस्तो दण्डो युगमित्यादि, प्रमाणं प्रतिमानं, तच्च सुवर्णपरिमाणहेतुर्गुञ्जादि, गणितं यदेकादिसङ्ख्या परिच्छिद्यते, यत्तु गणितं तत्प्रागेव पृथग्द्वारतयाऽभिहितम्, एतत्

पञ्चप्रकारमपि मानं भगवति राज्यमनुशासति भगवदुपदेशेन प्रवृत्तमिति ॥ 'पौयद' इति द्वारगाथायां यदुक्तं तस्य संस्कारः प्रोतकमिति पोतक इति वा, तथा चाह—

मणियाई दोराइसु पोता तह सागरंमि वहणाई । चवहारो लेहवणं कज्जपरिच्छेयणत्थं वा ॥ २१४ ॥

ये मणिकादयः आदिशब्दात् मुक्ताफलादिपरिग्रहः दवरकादिषु लोकेन प्रोताः क्रियन्ते तदेतत्प्रकरणं उतनं प्रोतं तदा प्रवृत्तं, अथवा पोता नाम सागरे-समुद्रे वहनानि-प्रवहणानि, तान्यपि तदैव प्रवृत्तानि, तथा व्यवहारो नाम विसर्गादे सति राजकुलकरणे गत्वा मिजनिजभाषालेखापनलक्षणः कार्यपरिच्छेदनार्थं वा पणमुक्तिलक्षणः स उभयरूपोऽपि तदा प्रवृत्तः, कालदोषतो लोकानां प्रायः स्वस्वभावापगमाद् ॥ अधुना नीतियुद्धरूपं द्वारद्वयमभिधित्सुराह—

नीई धुक्काराई सत्ताधिहा अहय सामभेयाई । जुद्धाई वाहुजुद्धाइयाई वट्टाइयाणं च ॥ २१५ ॥

नीतिर्द्वारदिलक्षणा सप्तविधा, तद्यथा-हकारो मकारो धिकारः परिभाषणा मण्डलीनन्धश्चारके प्रक्षेपो महापराये च्छविच्छेद इति, एषा सप्तविधाऽपि नीतित्तदा विमलवाहनकुलकरादारम्य भरतकालं पर्यन्तं कृत्वा यथायोगं प्रवृत्ता, तथा च यक्षयति-‘किञ्चिच्च (शीव) भरहकाले’ इत्यादि, अथवा नीतिर्नाम सामभेदादिका चतुष्प्रकारा, तद्यथा-साम भेदो दण्ड उपप्रदानमिति, एषा चतुर्विधापि भगवत्काले समुत्पद्येति, तथा युद्धानि नाम वाहुयुद्धादीनि, यदिवा वर्त्तिकादीनां यानि तान्युभयान्यपि तदा प्रवृत्तानि ॥ साम्प्रतमिषुशास्त्रोपासनारूपं द्वारद्वयमाह—

ईसत्थं धणुवेदो उवासणा मंसुकम्ममाईया । गुरुरायार्इणं वा उवासणा पज्जुघासणया ॥ २१६ ॥

इषुशाखं नाम धनुर्वेदः, स च तदैव राजधर्मो सति प्रावर्त्तत, उपासना नाम श्मश्रुकर्त्तनादिरूपं नापितकर्म, तदपि तदैव जातं, पूर्वं ह्ययस्थितनखलोमानस्तथा कालमाहात्म्यतः प्राणिनोऽभवन्निति, एषा च शिल्पान्तर्गततया प्रागभिहिताऽपि पुनः पृथग्द्वारतयोपन्यस्ता, भगवत्काल एव नखरोमाण्यतिरेकेण प्रवर्द्धितुं लग्नानि, न पूर्वमिति ख्यापनार्थः, यदिवा उपासना नाम गुरुराजादीनां पर्युपासना, साऽपि तदैव प्रवृत्ता ॥ अधुना चिकित्साऽर्थशास्त्रबन्धघातरूपद्वारचतुष्टयप्रतिपादनार्थमाह—

रोगहरणं चिकित्सा अत्यागम सत्यमत्यसत्स्थिति । निगडाइजमो बन्धो घातो दंडादितालणया ॥ २१७ ॥
चिकित्सा नाम रोगापहारक्रिया, साऽपि तदैव भगवदुपदेशाववृत्ता, अर्थागमनिमित्तं शास्त्रं अर्थशास्त्रं, बन्धो-निगडादिभिर्भयमः-संयमनं, घातो-दण्डादिभिस्ताडना, एतेऽपि अर्थशास्त्रबन्धघातास्तत्काले यथायोगं प्रवृत्ताः ॥ अधुना मारणयोत्तोत्सवरूपद्वारत्रयप्रतिपादनार्थमाह—

मारणयां जीवबहो जन्ना नागाइयाण पूयातो । इदाइमहा पायं पइनियया ऊसवा हौति ॥ २१८ ॥
मारणं जीवयो-जीवस्य जीविताद् व्यपरोपणं, तच्च भरतेश्वरकाले समुत्पन्नं, यज्ञा-नागादीनां पूजाः उत्सवाः-प्रायः प्रतिनियताः, वर्षमध्ये प्रतिनियतदिवसभाविन इन्द्रादिमहाः, पूजास्त्यनियतकालभाविन्य इति पूजामहोत्सवानां प्रतिविशेषः, एतेऽपि तत्काले प्रवृत्ताः ॥ सम्प्रति समवायमङ्गलरूपद्वारद्वयमभिधित्सुराह-समवाओ गोद्वीणं गामाईणं व संपसारो वा । तह मंगलाई सोत्थियसुवण्णसिद्धत्थगाईणि ॥ २१९ ॥

समवायो नाम गोष्ठिनां मेलापकः, यदिवा ग्रामादीनामादिशब्दात् खेटकर्चटनगरादिपरिग्रहः सम्-एकीभावेन किमप्युद्दिश्य एकत्र मीलनं सम्प्रसारः-समवायः, किमुक्तं भवति ?-ग्रामादिजनानां किञ्चित्प्रयोजनमुद्दिश्य यदेकत्र मीलनं स वा समवाय इति, तथा मङ्गलानि नाम स्वस्तिकसुवर्णसिद्धार्थकादीनि तानि पूर्वं देवैर्भगवतो मङ्गलबुद्ध्या प्रयुक्तानि, ततो लोकेऽपि तथा प्रवृत्तानि ॥ सम्प्रति कौतुकादिद्वारपञ्चकमाह—

पुष्टं कपाङ्गं पहुणो सुरेहि रक्तादिकोऽयाङ् च । तद् वत्थंगमह्णालंकारा केसमूसाई ॥ २२० ॥

तं ददूण पवत्तोऽलंकारं जणोऽपि सेसोऽवि ।

पूर्वं प्रभोः- भगवतः ऋषभस्वामिनः सुरैः कृतानि कौतुकानि-रक्षादीनि, ततो लोकेऽपि तानि जातानि, तथा वस्त्र-चीनांशुकादिभेदभिन्नं गन्धः-कुष्ठपुटा दिलक्षणः माल्यं-पुष्पदाम, एतानि तदैव जातानि, अलङ्कारः-केसभूषादि तं चालङ्कारं भगवतो देवैः कृतं दृष्ट्वा अवशेषोऽपि स्वं स्वमलङ्कृत्य प्रवृत्तः ॥ सम्प्रति चूलाद्वारमाह—

विहिणा चूलाकम्मं घालाणं चोलयं नाम ॥ २२१ ॥

चूडा नाम विधिना शुभनक्षत्रतिथिमुहूर्त्तादौ धवलमङ्गलेष्टदेवतापूजास्वजनभोजनादिलक्षणेन बालानां चूडाकर्म, तदपि तदा प्रवृत्तम् ॥ सम्प्रत्युपनयनद्वारमाह—

उवणयणं तु कलाणं गुरुमूले साधुणो ततो धम्मं । घेसुं ह्वयन्ति सद्वा केई दिक्खं पवज्जन्ति ॥ २२२ ॥

उपनयनं नाम तेषामेव बालानां कलानां ग्रहणाय गुरोः-कलाचार्यस्य मूले-समीपे नयनं, यदिवा धर्मश्रवणनिमित्तं

साधोः सकाशं नयनमुपनयनं, तस्माच्च साधोर्धर्मं गृहीत्वा केचित् श्राद्धा भवन्त्यपरे लघुकर्मणिो दीक्षां प्रपद्यन्ते, एतद्योभयमपि तदा प्रवृत्तम् ॥ अधुना विवाहद्वारं दत्तिद्वारं चाह-

ददुं कयं चिवाहं जिणस्स लोगोऽवि काउमारद्धो । गुरुदत्तिया य कत्ता परिणिज्जते ततो पायं ॥ २२३ ॥

दत्ती य दाणमुसभं दितं दहुं जणंमिचि पवसं । जिणंभिव्खादाणंपिय दहुं भिव्खा पवत्ताओ ॥ २२४ ॥

जिनस्य-भगवत ऋपभस्वामिनो देवैः कृतं चिवाहं हृष्टा लोकोऽपि स्वापत्यानां विवाहं कर्तुमारब्धवान्, गतं विवाहद्वारम् । दत्तिद्वारमाह-भगवता युगलधर्मव्यवच्छेदाय भरतेन सह जाता ब्राह्मी बाहुबलिने दत्ता, बाहुबलिना सह जाता सुन्दरी भरतायेति हृष्टा तत आरभ्य प्रायो लोकेऽपि कन्या पित्रादिना दत्ता सती परिणीयते इति प्रवृत्तम्, अथवा दत्ति-नाम दानं, तच्च भगवन्तमृपभस्वामिनं सांयत्सरिकं दानं ददतं हृष्टा लोकेऽपि प्रवृत्तं, यदिवा दत्तिर्नाम भिक्षादानं, तच्च जिनस्य भिक्षादानं प्रपौत्रेण कृतं हृष्टा लोकेऽपि भिक्षा प्रवृत्ता, लोका अपि भिक्षां दातुं प्रवृत्ता इति भावः ॥ अधुना मृतकपूजाध्मापनास्तूपशब्दद्वाराणयाह-

मडयं मयस्स देहो तं मरुदेवीए पढमसिद्धोत्ति । देवेहि पुरा महियं द्वावणया अग्गिसक्कारो ॥ २२५ ॥

सो जिणदेहाइणं देवेहि कतो चित्ता सधूभा य । सद्धो य रुण्णसद्धो लोगोवि ततो तहा पक्तो ॥ २२६ ॥

मृतकं नाम मृतस्य देहस्तच्च मृतकं मरुदेव्याः प्रथमसिद्ध इतिकृत्वा देवैः पुरा महितं-पूजितं, तत आरभ्य लोकेऽपि मृतकपूजा प्रसिद्धिं गत्वा, ध्मापना नामाग्निस्कारः, स च भगवतो निर्वाणप्राप्तस्यान्येषां च साधूनामिक्वाकूणामितरेषां

च प्रथमं त्रिदशैः कृतः पश्चाद्लोकेऽपि सञ्जातः, तथा भगवद्देहादिदग्धस्थानेषु भरतेन स्तूपाः कृताः, ततो लोकेऽपि तत आरम्य मृतकदाहस्थानेषु स्तूपाः भावर्तन्त, तथा शब्दो नाम रुदितशब्दः, स च भगवत्यपवर्गं गते भरतदुःखमसाधारणमयबुध्य तदपसरणाय शक्रेण कृतः, ततो लोकेऽपि ततः कालादारम्य रुदितशब्दः प्रवृत्तः, तथा चाह-लोकोऽपि तथा-भरतयत् शक्रयद्वा रुदितशब्दं प्रकृतः-कर्तुमारब्धवान् ॥ सम्प्रति छेलापनकद्वारं पृच्छाद्वारं चाह—

छेलावणमुफिट्टाह्वालकीलायणं च सेंटाई । इंसिणियादिरुपं वा पुच्छा पुण किं कहिं कज्जं ? ॥ २२७ ॥

अहय निमित्तार्हणं सुहसइयाह सुहदुवस्वपुच्छा वा । इयेवमाइयाए उप्पन्नं उस्सभफालन्निम ॥ २२८ ॥

छेलापनकमिति देशीयचनं, तचानेकार्थं, तथा चाह-‘उफिट्टाई’ इत्यादि, उल्फट्टिर्नाम हर्षयशाबुत्कर्पेण नदनम्, आदि-शब्दात् निहनादादिपरिमहः, यदिवा घालक्रीडापनं छेलापनकं, अथवा शेण्टितादि । तथा प्रच्छन्नं पृच्छा, सा इङ्खिणिका-दिरुतलक्षणा, इंसिणिका हि कर्णगूले घण्टिकां चालयन्ति, ततो यक्षाः रात्यागम्य तासां कर्णेऽपि मद्रुर्विचक्षितं कथयन्ति, आदिशब्दात् इङ्खिणिकासहशपरिमहः, अथवा किं कार्यं ? कथं वा कार्यमित्येवंलक्षणा या लोके प्रसिद्धा पृच्छा सा पृच्छ-ना, यदिवा निमित्तार्हणमादिशब्दात्स्वमफलादिपरिमहः पृच्छा-पृच्छना, अथवा सुतशयितादिरूपा सुखदुःखपृच्छना इत्येवं आदितया सर्वमुत्पन्नमृषमस्वामिकाले, उपलक्षणमेतत्, किञ्चिद्भरतकाले किञ्चित्कुलकरकाले च ॥ तथा चाह—

किञ्चिच्च भरंहकाले फुलगरकालेऽपि किञ्चि उप्पन्नं । पट्टणा उ देसियाइं सपकलासिप्पम्ममाइं ॥ २२९ ॥

किञ्चित्-निगडादिभिर्घात इत्यादि भरतकाल उत्पन्नं, किञ्चित्-हकारादि कुलकरकालेऽप्युत्पन्नं, प्रभुणा तु-भगवता

ऋपभस्वामिना सर्वा गणितप्रभृतयः कलाः सर्वाणि घटशिल्पप्रभृतीनि शिल्पानि सर्वाणि च कृष्यादीनि कर्मणि
वेशितानीति ॥

उत्सभचरिपाहिगारे सधेसिं जिणचराण सामणं । संवोहणाह वोत्तुं वोच्छं पत्तेयमुसभस्स ॥ २३० ॥

इह यत्कुमिदानीमधिकृतं भगवत ऋपभस्वामिनश्चरित्रं, तत्र च ऋपभचरिताधिकारे वक्ष्यमाणं सम्बोधनादि सर्वेषामपि
जिनचराणां सामान्यमतस्तथैव सामान्येनोक्त्या पश्चात् प्रत्येकम्-एकं प्रति प्रत्येकं, नात्र प्रतिशब्दो वीप्सायां, किन्त्वा-
भिमुख्ये, ततोऽयमर्थः-एकस्याभिमुख्येन, कस्यैकस्येत्यत आह-ऋपभस्य, शेषं चरित्रं वक्ष्ये ॥ तत्र सम्बोधनादिद्वारम-
तिपादनार्थं द्वारगाथान्नयमाह-

संवोहण १ परिचाए २, पत्तेयं उवहिम्मि य ३ । अन्नलिंगे ४ कुल्लिंगे य ५, गामायार ६ परीसहे ७ ॥ २३१ ॥

जीवोवलंभ ८ सुयलंभे ९, पच्चक्खाने १० य संजमे ११ ।

छउमत्थ १२ तवोकम्मे १३, उप्पया नाण १४ संगहो १५ ॥ २३२ ॥

तित्थं १६ गणो १७ गणहरा १८, धम्मोवायस्स देसगा १९ ।

परियाय २० अंतकिरिया २१, कस्स केण तवेण वा २ ॥ २३३ ॥

सर्व एव भगवन्तस्तीर्थकृतः स्वयंबुद्धास्तथापि कल्प इतिकृत्वा लोकान्तिकदेवाः सर्वतीर्थकृतां सम्बोधनं कुर्वन्ति, ततः
प्रथमं तत्सम्बोधनं वाच्यं, तदनन्तरं परित्यागः-किं भगवन्तश्चारित्रप्रतिपत्तौ परित्यजन्तीति, तथा प्रत्येकमिति कः

कियत्परिवारो निष्क्रान्ते इति वाच्यं, तथा 'उपधा'विति उपधिविषयो विधिवक्तव्यः, यथा कः केनोपधिरासेवितः ? को वा विनेयानामनुज्ञातः ? इति, इह यत्साधूनां लिङ्गं यच्च गृहस्थानां तीर्थकृतमन्यलिङ्गं, कुत्सितं लिङ्गं कुलिंगं तापसपरिव्राजकादिलिङ्गं, तत्र भगवन्तो नान्यलिङ्गे निष्क्रान्ताः, नापि कुलिङ्गे, किन्तु तीर्थंकरलिङ्गे एवेति वक्तव्यं, तथा ग्रामाचाराविषयाः परीपहाः—धुत्पिपासादयः, ग्रामाचाराश्च परीपहाश्च परीपहाः तस्मिन् विधिवक्तव्यः, यथा कुमारप्रव्रजितैर्विषया न भुक्ताः, शैर्भुक्ताः, तथा परीपहाः सर्वेरेव निर्जिता इति, तथा जीवोपलम्भो—जीवग्रहणमुपलक्षणं जीवाजीवाद्युपलम्भो वक्तव्यः, तथा पूर्वभवे यस्य यावान् श्रुतलाभः स वक्तव्यः, प्रथमान्तस्याप्येकारान्तता सूत्रे प्राकृतत्वात्, तथा प्रत्याख्यानं महाव्रतरूपं वक्तव्यं, तस्य किं प्रमाणमासीदिति, तथा संयमः—समायिकारूपो वक्तव्यः, कस्य किं सामायिकादि चारित्रमासीदिति, तथा छादयतीति छद्म—ज्ञानावर्णीयादिघातिकर्मचतुष्टयं छद्मनि तिष्ठतीति छद्मस्थः, कः कियन्तं कालं छद्मस्थ आसीदिति वक्तव्यं, तथा किं कस्य तपःकमेति वक्तव्यं, तथा 'उत्पया नाणे'ति ज्ञानोत्पादो वक्तव्यः, कस्य कस्मिन्नहनि केवलज्ञानमुत्पन्नमिति, तथा सद्ब्रह्मो वक्तव्यः, कस्य कियान् शिष्यादिसद्ब्रह्मः, तथा 'तीर्थमिति कथं कस्य कदा तीर्थमुत्पन्नमित्यादि वक्तव्यं, तीर्थं नाम चातुर्वर्णः श्रमणसङ्घः, गणः—एकवाचनाचारक्रियास्थानां समुदायो, न कुलसमुदायः, ते च ऋषभादीनां कस्य कियन्त इति वक्तव्यं, तथा गणधराः—सूत्रकर्तारः, ते च कस्य कियन्त इति वक्तव्यं, तथा दुर्गती प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः तस्योपायो—द्वादशाङ्गं प्रवचनमथवा पूर्वोणि देशयन्तीति देशकाः धर्मोपायस्य देशका गणधरा अथवा अन्येऽपि यस्य यावन्तश्चतुर्दशपूर्वविदः, तथा पर्याय इति कः

कस्य प्रपञ्चादिपर्यायः इत्येतद्वक्तव्यं, तथा अन्ते क्रिया अन्तक्रिया-निर्वाणलक्षणा सा कस्य केन तपसा ? , याशब्दात् कस्मिन् वा कियत्परिवारपरिवृतस्य चेति वक्तव्यम् ॥ सम्प्रति प्रथमद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

सन्वेऽपि सयंबुद्धा लोगंतिययोहि या य जीयंति । सर्वेऽपि परिचाओ संवच्छरियं महादाणं ॥ २३४ ॥

रत्नाइद्याओचि य पत्तेयं को च कित्तियसमगो ? । को कस्सुवही को वाऽणुण्णाओ केण सीसाणं ? ॥ २३५ ॥
(ग्रन्थामं ८०००) सर्व एव तीर्थकृतः स्वयंबुद्धा वर्तन्ते, तथापि लोकान्तिकदेवानामियं स्थितिर्यदुत स्वयंबुद्धानपि भग-
वतो बोधयन्ति, ततो जीतमिति-कल्प इति कृत्या लोकान्तिकदेवैर्बोधिताः सन्तो निष्कामन्ति । व्याख्यातं सम्बोधनाद्वारम्,
अधुना परित्यागद्वारं व्याख्याति-सर्वेषां भगवतां परित्यागः सांवत्सरिकं महादानं वक्ष्यमाणलक्षणम् ॥

राज्यादित्यागोऽपि च परित्यागः, व्याख्यातं परित्यागद्वारं, प्रत्येकद्वारमाह—प्रत्येकमिति क एककः को वा किय-
त्समगो निष्क्रान्तः ? । उपधिद्वारमाह-कः कस्योपधिः ? को वा केनानुज्ञातः शिष्याणामुपधिरिति ? । इदं च गाथाद्वय-
मपि समासव्याख्यारूपं, न च समासेनोक्तं मन्दमतयोऽवबुध्यन्ते, ततः प्रपञ्चेन विवरीयुः प्रथमद्वारमाह—

सारस्सय ? माहचा २ वण्ही ३ वरुणा य ४ गहत्तोया य ५ ।

तुसिया ६ अवायाहा ७ अग्गिचा चेव ८ रिद्धा य ९ ॥ २३६ ॥

सारस्वता मकारोऽलाक्षणिकः १ आदित्याः २ वह्नयः ३ वरुणाः ४ गर्हतोयाः ५ चः समुच्चये तुषिता ६ अव्यावाधा ७
अग्नयः ८ एत एव संज्ञान्तरतो मरुतोऽप्यभिधीयन्ते, रिद्धाश्चेति 'तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशः' ब्रह्मलोकस्थरिष्टप्रसूताधारा रिष्टा इति,

एष देयनिकाया भयं बोधिति जिणवरिदं तु । सप्तजगज्जीयदियं भयं । तित्थं पवसेत्ति ॥ २३७ ॥
 एते देयनिकायाः—मारस्यतादयः स्वयं समुज्जमपि भगवन्तं जिनपरेन्द्रं कल्प इति कृत्वा बोधयन्ति, कथमित्याह—
 सर्वं न ते जगज्जीयाथ सर्वजगज्जीवास्तेभ्यो दितं हे भगवन् ! तीर्थं प्रवर्त्तयस्वेति ॥ उक्तं सम्योपनद्वारम्, इदानीं परि-

त्यागद्वारमाह—

संयच्छेरेण दोही अभिनियत्तमणं तु जिणवरिदानं । ता अत्थसंपयाणं पवत्ताप पुत्तुरंमि ॥ २३८ ॥
 नयसरेण जिनपरेन्द्राणामभिनिष्क्रमणं भविष्यति, ततोऽप्यसम्प्रदानम्—अयं स मय्यरू—तीर्थं प्रभावनापुञ्जा अनुक-
 म्भापुद्गा न, न तु कीरिंयुद्धा, सम्प्रदानं जनेभ्यः प्रवर्त्तते, पूर्वसुखे—पूर्वसुखे इत्यर्थः ॥ कियत् प्रतिदिनं दीयते इत्याह—
 पृथा द्विरणकोही अट्ठय अणूणागा मयससहस्सा । गुरोदपमार्गं द्विज्जद ता पागरामाओ ॥ २३९ ॥

पृक्का द्विरणस्य फोटी गृहीतान्यूनानि—परिपूर्णानि दातव्यानि—उत्थाणि इति प्रतिदिनं दीयते, कथं दीयते इत्याह—
 सुयोदय आदौ यस्य दानस्य तत् सुयोदयादि, क्रियाणिनेभणमेतत्, सुयोदयानारम्य दीयते इति भावः, कियन्तं कालं
 यापरित्याह—‘प्रातराशा’ प्रातः अशनमाशः प्रातराशः तस्मात्, तमभिध्याप्य, प्रातर्भोजनकालं यायदिति भावः । दया
 दीयते तथा प्रतिपादयन्माह—

भिन्नाउमतिगणउदणगरपउम्मुद्दमद्दपद्दहेत्तुं । वारेसु पुरयराणं रत्थासुद्दमउत्तकारेसु ॥ २४० ॥
 भट्ठाटके नाम भट्ठाटकाकृतियथयुक्तं, निकोणं स्थानं वा, त्रिकं यत्र रत्थात्रयं मिलति, चतुर्कं—चतुर्गन्धममाहारः,

चत्वरं-नहुरश्यापातस्थानं चतुर्मुखं-यस्माच्चतसृष्वपि दिक्षु पन्थानो निस्सरन्ति, महापथो-राजपथः, शेषः सामान्यः पन्थाः पथः, तत एतेषां द्वन्द्वः, तथा पुरचराणां द्वारेषु, प्रतोलीष्वित्यर्थः, तथा रथ्याणां मुखानि-प्रवेसा मध्यकारामथ्या एव कारशब्दस्य स्वार्थिकत्वाद्द्रव्यामुखमध्यकारास्तेषु । किमित्याह—

चरवरिया घोसिज्जइ किमिच्छियं दिज्जए बहुविहीयं । सुरअसुरदेवदाणवनरिंदमहियाण निक्खमणे ॥ २४१ ॥
घरं याचयं वरं याचध्वमित्येवं घोषणा समयपरिभाषया वरवरिकोच्यते, सा वरवरिका पूर्वं शृङ्गादिकादिषु घोष्यते, ततः कः किमिच्छति-यो यदिच्छति तस्य तद्दानं समयपरिभाषयैव किमिच्छकमुच्यते, किमिच्छकं यथा भवति एवं दीयते, एकमपि वस्तुङ्गीकृत्य एतत्परिसमाप्त्या भवति अतो बहवो विधयो-मुक्ताफलप्रदानादिलक्षणा यस्मिंस्तद्वहुविधिकं, क इत्याह-सुरैः-दैमानिकज्योतिर्कैः असुरैः-भवनपतिव्यन्तरैः, देवदानवनरेन्द्रैरिति इन्द्रग्रहणं प्रत्येकमभिसम्बध्यते, देवेन्द्रैः-शक्रादिभिः दानवेन्द्रैः-चमरादिभिः नरेन्द्रैः-चक्रवर्तिप्रभृतिभिर्महितानां भगवतां तीर्थकृतां निष्क्रमणे इति ॥ साम्प्रतमेकैकेन तीर्थकृता कियद्रव्यजातं संवत्सरेण दत्तमित्येतत्प्रतिपादयन्नाह—

तिण्णेव य कोडिसया अट्टासीई अ होति कोडीओ । असियं च सयसहस्सा एयं संवच्छरे दिण्णं ॥ २४२ ॥
त्रीण्येव कोटिदशतानि अष्टाशीतिश्च भवन्ति कोटयः अशीतिश्च शतसहस्राणि ३८८००००० एतत्-एतावत्प्रमाणमेकैकेन तीर्थकृता संवत्सरे दत्तम्, एतच्च प्रतिदिनदेयं त्रिभिः पञ्चधिकैर्वासरशतैर्गुणयित्वा परिभावनीयम् ॥ प्रथमवरवरिका समाप्ता । सम्प्रत्यधिकृतद्वारार्थानुपात्येव वस्तु प्रतिपादयन्नाह—

वीरं अरिद्वेनेमि पासं महिं च वासुपुब्जं च । ए० मोत्तूण जिणे अवसेसा आसि रायाणो ॥ २४३ ॥
 रायकुलेसुऽपि जाया विसुद्धवंसेसु खत्तियकुलेसु । न य इच्छियाभिसेया कुमारवासंसि पवइया ॥ २४४ ॥
 संती कुंयू य अरो अरहंता चेव चक्खवद्दी य । अवसेसा तित्थयरा मंडलिया आसि रायाणो ॥ २४५ ॥
 वीरं-महावीरमरिषेनेमि पार्श्वनाथं महिं वासुपूज्यं च, एतान् सर्वसङ्ख्याया पञ्च जिजान्-सीर्यकृतो मुक्त्वा अवशेषा-
 स्तीर्यकृतः-ऋषभस्यामिप्रभृतय आसन् राजानः, एते हि महावीरप्रभृतयः पञ्च तीर्यकृतो राजकुलेष्वपि विसुद्धवंशेषु
 क्षत्रियकुलेषु, राजकुलं हि किञ्चिदक्षत्रियकुलमपि भवति, यथा नन्दराजकुलमत उक्तं क्षत्रियकुलेषु जाता अपि, न
 ईप्सितामिपेका-अभिलषितराज्याभिपेकाः, किन्तु कुमारवास एव प्रव्रजिताः-प्रव्रज्यां प्रतिपेदिरे, येऽपि च राजान
 ऋषभस्यामिप्रभृतयस्तेष्वपि शान्तिः कुन्थुः अर एते त्रयोऽर्हन्तश्चक्रवर्त्तिनोऽभवन्, अवशेषाः पुनस्तीर्यकरा आसन्
 राजानो-माण्डलिकाः स्वस्वमण्डलमात्राधिपतयः, परित्यागद्वारानुपातिता तु गाथात्रयस्यैवं परिभावनीया-उक्तलक्षणं
 राज्यं परित्यज्य भगवन्तः प्रव्रजिता इति ॥ गतं परित्यागद्वारम्, अधुना प्रत्येकद्वारमाह-
 तंगो भयवं वीरो पासो मह्दी य तिहि तिहि सएहि । भयवंपि वासुपुब्जो छहि पुरिससएहिं निक्खंतो ॥ २४६ ॥

उरगाणं भोगाणं रायन्नाणं च खत्तियाणं च । चउहिं सहस्सेहुसभो सेसा उ सहस्सपरिचारा ॥ २४७ ॥
 एको भगवान् वीरो-यर्द्धमानस्वामी प्रव्रजितः, पार्श्वनाथो भगवांश्च महिस्त्रिभिः त्रिभिः शतैः सह, भगवानपि वासुपूज्यः
 पइमिः पुरुषशतैः सह निष्कान्तः-प्रव्रजितः । तथा उरगाणां भोजानां राजन्यानां क्षत्रियाणां च, एतेषां विशेषः प्रागे-

उपोद्घात-
निर्युक्तिः

॥ २०४ ॥

य चोपदर्शितः, सर्वसङ्ख्या चतुर्भिः सहस्रैः सह भगवान् ऋषभो निष्क्रान्तः, शेषास्तु-अजितस्वामिप्रभृतयः सहस्रपरि-
चारा निष्क्रान्ताः ॥ सम्प्रति प्रसङ्गतोऽत्रैव द्वारे ये यस्मिन् वयसि निष्क्रान्ता इत्येतदभिधित्सुराह—

वीरो अरिद्वनेमी पासो मल्ली य वासुपुजो य । पढमवए पवइया सेमा पुण मल्लिमवयंमि ॥ २४८ ॥

वीरो-महावीरः अरिद्वनेमिः पार्श्वनायो मल्लिर्वासुपूज्य इत्येते पञ्च तीर्थकृतः प्रथमवयसि-कुमारत्वलक्षणे प्रव्रजिताः,
शेषाः पुनः-ऋषभस्वामिप्रभृतयो मध्यमे वयसि-यौवनलक्षणे वर्त्तमानाः प्रव्रजिताः ॥ गतं प्रत्येकद्वारमधुनोपधिद्वारमाह-
सवेऽपि एगदूसेण निगगया जिणवरा चउवीसं । न य नाम अन्नलिंगे न य गिहिलिंगे कुलिंगे वा ॥ २४९ ॥

सर्वेऽपि भगवन्तोऽतीता अपि जिनवराः चतुर्विंशतिः-चतुर्विंशतिसङ्ख्याः, एतेन सर्वस्वप्ययसर्पिणीपूतसर्पिणीषु च
प्रत्येकं भरतक्षेत्रे चतुर्विंशतिरेव तीर्थकरा अभूवन्निति ख्यापितम्, 'एगदूष्येण' एकेन वस्त्रेण निर्गता-अभिनिष्क्रान्ताः,
तद्यदि भगवन्तोऽप्येकदूष्येण निर्गता इति सोपधयोऽभवन्, किं पुनस्तन्मतानुवर्तिनः शिष्या न सोपधयः, तत्र य उपधि-
रासेवितो भगवद्भिः स साक्षादेवोक्तः, यः पुनर्विनेयेभ्यः स्थविरकल्पिकादिभेदभिन्नेभ्योऽनुज्ञातः स खलु ग्रन्थान्तरादव-
सेयः ॥ गतमुपधिद्वारम्, इदानीं लिङ्गद्वारं-तत्र सर्व एव तीर्थकृतस्तीर्थकरलिङ्ग एव निष्क्रान्ता, न तु नाम अन्यलिङ्गे-
गृहिसाधुलिङ्गे कुलिङ्गे वा, अन्यलिङ्गाद्यर्थः प्रागेवाभिहितः ॥ सम्प्रति यो येन तपसा निष्क्रान्तस्तदभिधित्सुराह—

सुमइत्थ निचमत्तेण निगगतो वासुपुज्ज जिण चउत्थेण । पासो मल्लीवि य अट्टमेण सेसा उ छट्ठेणं ॥ २५० ॥

सुमतिरत्र-अस्यामवसर्पिण्यां चतुर्विंशतौ तीर्थकृतसु मध्ये नित्यभर्केन-अनवरतभर्केन निर्गतः-निष्क्रान्तः, वासु-

कुमारजि-
नादि प्रत्ये-
कोपधित-
पोद्वाराणि
गा.

२४३-५०

॥ २०४ ॥

पूज्यो जिनश्चतुर्थेन, एकेनोपवासेनेत्यर्थः, पार्श्वनाथो महिरपि चाष्टमेन-त्रिभिरुपवासैः, शेषास्तु ऋषभस्वामिप्रभृतयः पष्ठेन-द्वाभ्यामुपवासाभ्यां निष्क्रान्ताः ॥ साम्प्रतमस्मिन्नेव निर्गमप्रस्तावे यो यत्र नगरे यत्र चोद्यानादौ निष्क्रान्तस्तदेतदभिधिरसुराह—

उसभो य विणीयाए यारवईए अरिट्ठवरनेमी । अवसेसा तित्थयरा निक्खंता जम्मभूमीसु ॥ २५१ ॥

ऋषभः—ऋषभस्वामी भगवान् विनीतायां नगर्यां निष्क्रान्तः, द्वारवत्यां अरिष्ठनेमिः, अवशेषा-अजितस्वामिप्रभृतय-स्तीर्थकरा निष्क्रान्ता जन्मभूमिसु, यत्र जातास्तत्र निष्क्रान्ता इति भावः ॥

उसभो सिद्धत्थयणंमि वासुपुज्जो विहारगिहगंमि । धम्मो य वप्पगाए नीलगुहाए सुणी नाम ॥ २५२ ॥
आसमपयंमि पासो वीरजिणिदो य नायसंडंमि । अवसेसा पवइया (निक्खंता) सहसंचयणंमि उज्जाणे ॥ २५३ ॥

ऋषभः—ऋषभस्वामी सिद्धार्थवने उद्याने निष्क्रान्तः, वासुपूज्यो विहारगृहके-विहारगृहकाभिधाने उद्याने, धम्मो-धर्मस्वामी भगवान् वप्पगायां-वप्पगाभिधाने उद्याने, तथा च वक्ष्यति-‘सेसाण केवलाइं जेसुज्जाणेषु पवइया’ एवं नीलगुफायां-नीलगुफाभिधाने उद्याने मुनिनामा-मुनिसुव्रतनामा तीर्थकरो निष्क्रान्तः, तथा आश्रमपदे-आश्रमपदाभिधान उद्याने पार्श्वनाथो निष्क्रान्तः, वीरजिनेन्द्रो ज्ञातखण्डाभिधाने उद्याने, अवशेषाः-अजितस्वामिप्रभृतयस्तीर्थकराः सहस्राध्रवने निष्क्रान्ताः ॥ इदानीं प्रसङ्गत एव निर्गमनकालं प्रतिपादयन्नाह—

पासो अरिट्ठनेमी सेजंसो सुमति महिनामो य । पुवण्हे निक्खंता सेसा पुण पच्छिमण्हंमि ॥ २५४ ॥

पार्श्वनाथोऽरिष्टनेमिः श्रेयांसः सुमतिर्महिनामा च, एते पञ्च तीर्थकृतः पूर्वाह्णे निष्क्रान्ताः, शेषाः पुनः—ऋषभस्वामिप्रभृतयः पश्चिमाह्णे ॥ सम्प्रति ग्रामाचारद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

गामायारा विसया निसेविया ते कुमारवज्जेहिं । गामागराइएसु य केसि (सु) विहारो भवे कस्स ? ॥ २५५ ॥

ग्रामाचारा नाम विषया उच्यन्ते, ते विषया निसेविता—आसेविताः कुमारवज्जैः—कुमारभाव एव ये प्रप्रज्यां गृहीतवन्तः तान् मुक्त्वा शैयैः सर्वेस्तीर्थकृद्भिः, किमुक्तं भवति ?—वासुपूज्यमहिस्वामिपार्श्वनाथभगवदरिष्टनेमिद्व्यतिरिक्तैः सर्वेस्तीर्थकृद्भिरासेविता विषयाः, न तु वासुपूज्यप्रभृतिभिः, तेषां कुमारभाव एव व्रतग्रहणाम्युपगमादिति, अथवा ग्रामाचारा नाम ग्रामाकरादिषु विहारास्ते वक्तव्याः यथा कस्य भगवतः केषु ग्रामाकरादिषु विहार आसीदिति । एतदेवाह—

मगहारायगिहाइसु मुणओ खेतारिएसु बिहरिंसु । उस्सभो नेमी पासो वीरो य अणारिएसुंप्पि ॥ २५६ ॥

मन्यन्ते स्म जगतः समस्तस्यापि त्रिकालावस्थामिति मुनयो—भगवन्तस्तीर्थकृतस्ते सर्वेऽपि मगधादिषु जनपदेषु राजगृहादिषु नगरेषु क्षेत्रेषु—आर्यक्षेत्रेषु विहृतवन्तः, इह आर्यक्षेत्रचिन्तायां शास्त्रान्तरेषु मगधादयो जनपदा राजगृहादीनि नगराण्युक्तानि इत्यत्रापि ‘मगहारायगिहाइसु’ इत्युक्तम्, अन्यथा ऋषभस्वामिन आदितीर्थकरत्वात् तदनुरोधेन नगरचिन्तायां विनीतादिष्वित्युच्येतेति, ऋषभस्वामी अरिष्टनेमिः पार्श्वनाथो वीरश्च भगवानित्येते चत्वारस्तीर्थकृतोऽनार्येष्वपि क्षेत्रेषु विहृतवन्तः ॥ गतं ग्रामाचारद्वारम्, इदानीं परीपहद्वारमाह—

उदिता परीसहा सिं पराइया ते य जिणवारिंदेहिं । नव जीवाइपयत्थे उवलंभेऊण निक्खंता ॥ २५७ ॥

उदिताः परीपहाः—शीतोष्णादयः एषां-भगवतां तीर्थकृतां, परं ते परीपहाः सर्वैरपि जिनवरेन्द्रैः पराजिताः । गतं परीपहद्वारम् ॥ अधुना जीवोपलम्भद्वारमाह—‘नव जीवादीन् आदिशब्दादजीवास्रवबन्धसंवरपुण्यपापनिर्जरामोक्षपरिग्रहः पदार्थानुपलभ्य सर्वे निष्क्रान्ताः ॥ गतं जीवोपलम्भद्वारम्, इदानीं श्रुतलाभादिद्वाराणि प्रतिपादयति—

पदमस्त दारसंगं सेसाणिक्कारसंगसुयलंभो । पञ्च जमा पदमंतिमजिणाण सेसाण चत्तारि ॥ २५८ ॥

पञ्चखण्डाणि संजमो य पदमंतिमाण दुविगप्पो । सेसाणं सामइतो सत्तरसंगो अ सर्वेसिं ॥ २५९ ॥

प्रथमस्य—भगवत ऋषभस्वामिनः पूर्वभवे श्रुतलाभः परिपूर्णं द्वादशाङ्गम्, अवशेषाणाम्—अजितस्वामिप्रभृतीनामेकादशाङ्गानि, यस्य च यावान् पूर्वभवे श्रुतलाभः तस्य तावान् तीर्थकरजन्मन्यपि अनुवर्त्तते, गतं श्रुतलाभद्वारम् ॥ अधुना प्रत्याख्यानद्वारमाह—प्रथमजिनस्य-ऋषभस्वामिनोऽन्तिमजिनस्य—वर्द्धमानस्वामिन इदं प्रत्याख्यानं, यदुत पञ्च यमाः—प्राणातिपातनिवृत्त्यादीनि पञ्च महाव्रतानि, शेषाणाम्—अजितस्वामिप्रभृतीनां मध्यमानां द्वाविंशतितीर्थकृतां चत्वारो यमाः, मैथुनव्रतयज्ञाणि शेषाणि चत्वारि महाव्रतानीत्यर्थः, तेषां मैथुनस्य परिग्रहेऽन्तर्भावविवक्षणात्, नापरिगृहीता स्त्री परिमुज्यते इति न्यायात्, संयमोऽपि—सामायिकादिरूपः प्रथमान्तिमजिनयोर्द्विविकल्पः, इत्वरं सामायिकं छेदोपस्थापनीयं चेत्यर्थः, शेषाणां—मध्यमानां द्वाविंशतितीर्थकृतां यावत्कधिकमेवैकं सामायिकं, न शेषं छेदोपस्थापनादि, तथाकल्पत्वात्, सप्तदशाङ्गः—सप्तदशभेदः पुनः, चः पुनरर्थे, सर्वेषां तीर्थकृतामभूत्, ते च सप्तदश भेदा अभी-

“पञ्चाशद्दिनमणं पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कपायजयः । दण्डत्रयविरतिश्चेति संयमः सप्तदशभेदः ॥ १ ॥” सम्प्रति छद्मस्थतपः-
कर्मप्रतिपादनार्थमाह—

यासप्तहस्तं घारस चोदस अद्वार धीस वरिसाहं । मासा छद्मव तिणिण य चउतिगदुगमेक्कगदुगं च ॥ २०० ॥
तिपदुगण्णग सोलस वासा तिणिण य तद्देवदहोरत्तं । मासेक्कारस नवगं चउपण्णदिणाहं बुलसीहं ॥ २०१ ॥
तह घारस वरिसाहं जिणाण छउमत्थकालपरिमाणं । उगं च तवोकम्मं विसेसतो चद्धमाणस्स ॥ २०२ ॥

भगवत ऋषभस्वामिनः छद्मस्थकालो वर्षसहस्रम्, अजितस्वामिनो द्वादश वर्षाणि, सम्भवनाथस्य चतुर्दश वर्षाणि,
अभिनन्दननाथस्याष्टादश, सुमतिस्वामिनो विंशतिवर्षाणि, पद्मप्रभस्य पणमासाः, सुपार्श्वस्य नव, चन्द्रप्रभस्य त्रयः,
सुविधिस्थामिनश्चत्वारः, शीतलस्य त्रयः, श्रेयांसस्य द्वौ, वासुपूज्यस्यैको, विमलनाथस्य द्वौ मासौ, अनन्तजिनस्य त्रीणि
वर्षाणि, धर्मस्य द्वे वर्षे, शान्तिनाथस्यैकं वर्षं, कुन्थुनाथस्य षोडश वर्षाणि, अरुनाथस्य त्रीण्यहोरात्राणि, मल्लिस्वामिन
एकमहोरात्रं, सुव्रतस्वामिन एकादश मासाः, नमिनाथस्य मासनवकम्, अरिष्टनेमेश्वतुष्पञ्चाशद्दिनानि, भगवतः पार्श्व
नाथस्य चतुरशीतिदिनानि, वर्द्धमानस्वामिनो द्वादश वर्षाणि, एतत् जिनानां-तीर्थकृतां छद्मस्थकालपरिमाणं, सर्वेषा-
मपि च छद्मस्थकाले उग्रं तपःकर्म, विशेषतो वर्द्धमानस्वामिन उग्रमिति ॥ सम्प्रति ज्ञानोत्पादद्वारमाह—

फग्गुणयवुलेक्कारसि उत्तरसाढाहिं नाणमुसभस्स । पोसेक्कारसिसुद्धे रोहिणिजोगेसु अजियस्स ॥ २०३ ॥
कत्तियवहुले पंचमिमिगसिरजोएण संभवजिणस्स । पोसे सुद्धचउदसि अभीइ अभिनंदणजिणस्स ॥ २०४ ॥

चित्ते सुद्वेकारसि महाहिं सुमहस्स नाणमुप्पन्नं । चेत्तस्स पुत्तिमाए पडमाभजिणस्स चित्ताहिं ॥ २६५ ॥
 फग्गुणबहुले छट्ठी विसाहजोणे सुपासनामस्स । फग्गुणबहुले सत्तमि अणुराह ससिप्पभजिणस्स ॥ २६६ ॥
 कित्तियसुद्धे तइया मूले सुविहिस्स पुप्फदंतस्स । पोसे बहुलचउइसि पुधासाढाहिं सीयल[जिण]स्स ॥ २६७ ॥
 पन्नरसि माहयहुले सेजंसजिणस्स सवणजोएण । सयभिसय वासुपुज्जे बीयाए माहसुद्धस्स ॥ २६८ ॥
 पोसस्स सुद्धछट्ठी उत्तरभइवय विमलनामस्स । वइसाहयहुलचउइसि रेवइजोएण णंतस्स ॥ २६९ ॥
 पोसस्स पुण्णिमाए नाणं धम्मस्स पुत्तजोएणं । पोसस्स सुद्धनवमी भरणीजोएण संतिस्स ॥ २७० ॥
 चित्तस्स सुद्धतइया कत्तियजोएण नाण कुंथुस्स । कत्तियसुद्धे चारसि अरस्स नाणं तु रेवइहिं ॥ २७१ ॥
 मगसिरसुद्धएक्कारसीए मल्लिस्स अस्सिणीजोए । फग्गुणबहुले चारसि सवणेणं सुव्वयजिणस्स ॥ २७२ ॥
 मगसिरसुद्धेक्कारसि अस्सिणिजोएण नमिजिणिंदस्स । आसोयऽमावसाए नेमिजिणिंदस्स चित्ताहिं ॥ २७३ ॥
 चित्ते बहुलचउत्थी विसाहजोएण पासनामस्स । वइसाहसुद्धदत्तमी हत्थुत्तरजोणि वीरस्स ॥ २७४ ॥

एता द्वादशापि गाथा निगदसिद्धाः ॥ सम्प्रति कस्य कस्मिन् दिवसभागे ज्ञानमुत्पन्नमिति प्रतिपादयति—

तेवीसाए नाणं उत्पन्नं जिणवराण पुव्वणहे । वीरस्स पच्छिमणहे पमाणपत्ताए चरमाए ॥ २७५ ॥
 त्रयोविंशति(तेः) जिनवराणां तीर्थकृतां ज्ञानमुत्पन्नं पूर्वाहिं, सुरोद्गमनमुद्गच्छे इत्यर्थः, तथा चोक्तं चूर्णौ—“तेवीसाए
 तित्थगराणं सूरुगमणमुद्गच्छे एगराइयाए पडिमाए नाणमुप्पन्न”मिति, वीरस्य भगवतः—अपश्चिमतीर्थकृतः पश्चिमाहे,

तत्रापि प्रमाणप्राप्तायां चरमायां पौरुष्यामिति, अन्ये त्वभिदधति-द्वाविंशतेः पूर्वाह्नि ज्ञानमुत्पन्नं मल्लिस्वामिमहावीरयोः पुनरपराह्णे इति ॥ साग्रप्रतमधिकृतद्वार एव येषु क्षेत्रेषूपत्तन्नं तदभिधानार्थमाह—

उसभस्स पुरिमत्ताले वीरस्सुजुयालियानदीतीरे । सेसाण केवलाहं जेसुज्जाणेसु पवहया ॥ २७६ ॥

ऋपभस्य-भगवतः आदितीर्थकरस्य विनीतायाः प्रत्यासन्नं यपुरिमत्तलं नगरं तत्र ज्ञानमुत्पन्नं, तत्रापि शकटमुखे उद्याने न्यग्रोधपादपस्याधो निचिष्टस्य सूर्योद्गमनवेलायां, वीरस्य भगवत ऋज्वालिकानदीतीरे, तत्र गृहपतिश्यामाकखले शालतरोरधःस्थितस्य, शेषाणां तु तीर्थकृतां केवलज्ञानानि येषूद्यानेषु प्रव्रजितास्तत्रोत्पन्नानि ॥ साग्रप्रतं यस्य येन तपसा समुरपन्नं तस्य तत्तपः प्रतिपादयन्नाह—

अट्टमभत्तंतमी पासोसहमहिरिट्ठिनेमीणं । वसुपुज्जस्स चउत्थेण छट्ठभत्तेण सेसाणं ॥ २७७ ॥

पार्श्वनाथऋपभस्वामिमल्लिनाथारिष्ठनेमीनामष्टमभक्तान्ते-उपवासत्रयपर्यन्ते केवलज्ञानमुदपादि, वासुपूज्यस्य पुनर्भगवतश्चतुर्थेन, शेषाणां षष्ठभक्तेन ॥ गतं ज्ञानोत्पादद्वारम्, समग्रति सद्ब्रह्मद्वारं विचरीषुः प्रथमतो यतिसद्ब्रह्मपरिमाणमाह—
सुलसीइं च सहस्सा एगं च हुवे य तिणिण लक्खाइं । तिणिण य वीसहियाइं तीसहियाइं च तिन्नेव ॥ २७८ ॥
तिन्नि य अहुइज्जा हुवे य एगं च सयसहस्साइं । चुलसीइं च सहस्सा विसत्तारिं अट्ठसट्ठिं च ॥ २७९ ॥
छावट्ठिं चोचट्ठिं वासट्ठिं सट्ठिमेव पन्नासा । चत्ता तीसा वीसा अट्ठारस सोलस सहस्सा ॥ २८० ॥
चोवस य सहस्साइं जिणाण जइसीससंगहपमाणं । अज्जासंगहमाणं उसभाईणं अतो वोच्छं ॥ २८१ ॥

भगवत ऋपभस्वामिनश्चतुरशीतिसहस्राणि श्रमणानाम्, एकं लक्षमजितस्य द्वे लक्षे सम्भवनाथस्य त्रीणि लक्षाण्यभिन-
 न्दनस्य सुमतेः त्रीणि लक्षाणि विंशतिसहस्राभ्यधिकानि पद्मप्रभस्य त्रीणि त्रिंशत्सहस्राधिकानि सुपार्श्वस्य त्रीणि लक्षाणि
 चन्द्रप्रभस्य अर्द्धतृतीयानि लक्षाणि सुविघेदं लक्षे शीतलस्य एकं लक्षं श्रेयांसस्य चतुरशीतिः श्रमणानां सहस्राणि वासु-
 पूज्यस्य द्वासप्ततिः सहस्राणि विमलस्य अष्टपट्टिः सहस्राणि अनन्तजिनस्य पट्टपट्टिः सहस्राणि धर्मनाथस्य चतुःषष्टिः सह-
 स्राणि शान्तिनाथस्य द्वापट्टिः सहस्राणि कुन्थुनाथस्य पट्टिः सहस्राणि अरनाथस्य पञ्चाशत्सहस्राणि मल्लिनाथस्य चत्वारिंश-
 त्सहस्राणि मुनिसुव्रतस्वामिनस्त्रिंशत्सहस्राणि नमिस्वामिनो विंशतिसहस्राणि अरिष्टनेमेरुष्टादशं सहस्राणि पार्श्वनाथस्य
 पौडश सहस्राणि भगवतो महावीरस्य चतुर्दश सहस्राणि, एतद्यतिशिष्यसद्वृहप्रमाणं जिनानाम्-ऋपभादीनां यथाक्रमम-
 वसातन्व्यं, तच्च तथैव भावितम् ॥ अत ऊर्ध्वमार्यासद्गृहप्रमाणमृपभादीनां जिनानां क्रमेण वक्ष्ये ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्याहयति-
 सिण्णेयं य लक्खाहं तिन्नि य तीसाहं तिन्नि छत्तीसा । तीसा च छच्च पंच य तीसा चडरो य चीसाहं ॥ २८२ ॥
 चत्तारि य तीसाहं असीउत्तरतिणि तिणिमिस्सो य । वीसुत्तरं छलहिंयं तिसहस्सऽहिंयं च लक्खं च ॥ २८३ ॥
 लक्खं अट्टसयाणि य वासट्टिसहस्स चंडसय समग्गा । एगट्ठी चच सया सट्टिसहस्सा सया छच्च ॥ २८४ ॥
 सट्टि पणपन्न पद्मेगचत्ता चत्ता तहऽट्टतीसं च । छत्तीसं च सहस्सा अज्जाणं संगहो एसो ॥ २८५ ॥

भगवत आदितीर्थकरस्यार्यिकाणां त्रीणि लक्षा अजितस्वामिनस्त्रीणि लक्षाणि त्रिंशानि-त्रिंशत्सहस्राभ्यधिकानि
 सम्भवनाथस्य त्रीणि लक्षाणि पट्टत्रिंशत्सहस्राभ्यधिकानि अभिनन्दनस्य लक्षाणि पट्ट त्रिंशानि-त्रिंशत्सहस्राभ्यधिकानि

सुमतिनाथस्य पञ्च लक्षानि त्रिंशत्सहस्राधिकानि पद्मप्रभस्य चत्वारि लक्षानि विंशतिसहस्राधिकानि सुपार्श्वस्य चत्वारि लक्षानि त्रिंशत्सहस्राभ्यधिकानि चन्द्रप्रभस्वामिनखीणि लक्षानि अशीतिसहस्रोत्तराणि सुविधिस्वामिनखीणि परिपूर्णानि लक्षानि, 'तिन्निमित्तो य' इति त्रिलक्षमात्रमार्यासङ्ग्रह इति गम्यते इत्यर्थः, शीतलनाथस्य विंशत्युत्तरं—विंशतिसहस्राधिकं लक्षं श्रेयांसस्य पद्मसहस्राधिकं लक्षं वासुपूज्यस्य त्रिसहस्राधिकं लक्षं विमलनाथस्य परिपूर्णं लक्षम् अनन्तजितो लक्षमेकमष्टौ च शतानि धर्मनाथस्य द्वापष्टिसहस्राणि चतुःशताभ्यधिकानि शान्तिनाथस्य एकपष्टिः सहस्राणि पट्ट शतानि कुण्डुनाथस्य पष्टिः सहस्राणि पट्ट शतानि अरनाथस्य पष्टिः सहस्राणि महिस्वामिनः पञ्चपञ्चाशत्सहस्राणि मुनिसुव्रतस्वामिनः पञ्चाशत्सहस्राणि नमिनाथस्य एकचत्वारिंशत्सहस्राणि अरिष्टनेमैश्चत्वारिंशत्सहस्राणि पार्श्वनाथस्याष्टात्रिंशत्सहस्राणि भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः पट्टत्रिंशत्सहस्राणि, एवं ऋषभादीनां जिनानां यथाक्रममार्यिकासङ्ग्रहः ॥

पढमाणयोगसिद्धो पत्तेयं सावयाहयाणं च । नेओ सबजिणाणं सीसाणं संगहो कमसो ॥ २८६ ॥

श्रावकादीनामादिशब्दात् श्राविकाचतुर्दशपूर्वधरादिपरिग्रहः, शिष्याणां सङ्ग्रहः क्रमशो—यथाक्रमं सर्वजिनानां प्रथमानुयोगसिद्धः—प्रथमानुयोगप्रतीतो ज्ञेयः, तत्र ऋषभस्वामिअरिष्टनेमिमल्लीपार्श्वनाथवर्द्धमानस्वामिनां यथासम्प्रदायमुपदर्शयते—भगवत आदितीर्थकृत ऋषभसेनप्रमुखाणि चतुरशीतिश्रमणसहस्राणि ब्राह्मीसुन्दरीप्रभृतीनि त्रीण्यार्यिकाणां लक्षानि श्रेयांसप्रभृतीनि त्रीणि श्रमणोपासकलक्षानि पञ्चसहस्राभ्यधिकानि सुभद्राप्रमुखानि पञ्च श्रमणोपासिकाशतसहस्राणि चतुष्पञ्चाशत्सहस्राभ्यधिकानि चत्वारिंशत्सहस्राणि सप्तशताभ्यधिकानि चतुर्दशपूर्विणां नव सहस्राण्यवधिजानिनां

केवलज्ञानिनां विंशतिसहस्राणि २००००, विंशतिसहस्राणि पट्शताभ्यधिकानि २०६०० वैक्रियलब्धिमतानां, द्वादश सह-
 स्राणि पट् शतानि पञ्चाशदधिकानि १२६५० विपुलमतीनां, द्वादश सहस्राणि पट् शतानि पञ्चाशदधिकानि १२६५०
 वादिनां, द्वाविंशतिसहस्राणि नव शतानि २२९०० अनुत्तरोपपातिनां, विंशतिः श्रमणसहस्राणि सिद्धानि २०००० चत्वा-
 रिंशदार्यिकासहस्राणि सिद्धानि ४०००० सर्वसङ्ख्या पट्तिरन्तेवासिसहस्राणि सिद्धानि ६००००। भगवतोऽरिष्टनेमेर्वरदत्त-
 प्रमुखाण्यष्टादश श्रमणसहस्राणि १८००० यक्षिणीप्रमुखाणि चत्वारिंशदार्यिकासहस्राणि ४०००० नन्दप्रमुखानां श्रम-
 णोपासकानामेकं शतसहस्रमेकोनसप्ततिश्च सहस्राणि १६९०० महासुप्रताप्रमुखाणां श्रमणोपासकानां त्रीणि लक्षाणि
 पट्त्रिंशत्सहस्राणि ३३६०० चत्वारि शतानि ४०० चतुर्दशपूर्विणां पञ्चदश शतानि १५०० अवधिज्ञानिनां पञ्चदश
 शतानि १५०० केवलज्ञानिनां पञ्चदश शतानि वैक्रियलब्धिमतानां १५०० दश शतानि १००० विपुलमतीनां अष्टादश शतानि
 १८०० वादिनां षोडश शतानि १६०० अनुत्तरोपपातिनां। भगवतः पार्श्वनाथस्य आर्यदिक्षप्रमुखाणि षोडश श्रमणसह-
 स्राणि १६००० पुष्पचूलाप्रमुखाण्यष्टात्रिंशदार्यिकासहस्राणि ३८००० सुनन्दाप्रमुखाणामेकं लक्षं चतुःषष्टिसहस्राणि श्रमणो-
 पासकानां १६४००० नन्दिनीप्रमुखाणां श्रमणोपासकानां त्रीणि लक्षाणि सप्तविंशतिः सहस्राणि ३२७००० अर्द्धचतुर्थानि
 शतानि ३५० चतुर्दशपूर्विणां चतुर्दश शतानि १४०० अवधिज्ञानिनां दश शतानि केवलज्ञानिनामेकादश शतानि
 ११०० वैक्रियलब्धिमतानि शतानि ७५० विपुलमतीनां पट् शतानि ६०० वादिनां द्वादश शतानि १२००
 अनुत्तरोपपातिनां। श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य इन्द्रभूतिप्रमुखाणि चतुर्दश श्रमणसहस्राणि १४००० आर्यचन्दना-

प्रमुखाणि पद्मत्रिशदार्यिकासहस्राणि ३६००० शङ्खप्रमुखाणां श्रमणोपासकानामेकं लक्षं एकोनपट्टिः सहस्राणि १५९०००
मुलसारेवतीप्रमुखाणां श्रमणोपासिकानां त्रीणि शतसहस्राणि अष्टादश सहस्राणि ३१८००० त्रीणि शतानि चतुर्दश-
पूर्णिमां ३०० त्रयोदश शतानि १३०० अवधिज्ञानिनां सप्त शतानि ७०० केवलज्ञानिनां सप्त शतानि ७०० वैक्रिय-
लब्धिमता पञ्च शतानि ५०० विपुलमतीनां चत्वारि शतानि ४०० वादिनामष्टौ शतानि ८०० अनुत्तरोपपातिनाम् ॥
गतं सद्ब्रह्मरम्, अधुना तीर्थद्वारमाह—

तित्थं व्याडवण्णो संघो सो पढमए समोसरणे । उप्पण्णो उ जिणाणं वीरजिणिदस्स वीयंमि ॥ २८७ ॥

तीर्थं नाम प्रयचनं, चञ्च निराधारं न भवतीति चतुर्वर्णः सह उच्यते, स जिनानाम्-ऋषभादीनां प्रथम एव समव-
सरणे उत्पन्नः, वीरजिनेन्द्रस्य पुनर्द्वितीये समवसरणे, मध्यमायां पुरि, यत्र हि केवलज्ञानमुत्पन्नं तत्र तथाकल्पत्तारसम-
वसरणमभूत् यात्रता न तत्र सङ्घो जातः ॥ गतं तीर्थद्वारम्, अधुना गणद्वारमाह—

चुलसीइ पंचणउई विउत्तरं सोलसुत्तरसयं च । सत्तहिंयं पणनउई तेणउई अट्ठीसीई य ॥ २८८ ॥

एकासीइ छावसरी य छावट्ठि सत्तवन्ना य । पन्ना तेयालीसा छत्तीसा चेव पणत्तीसा ॥ २८९ ॥

तेतीसऽट्ठावीसा अट्ठारस चेव तहय सत्तरस । एक्कारसदसनवगं गणण माणं जिणिंद्वाणं ॥ २९० ॥

भगवत आदितीर्थकरस्य चतुरशीर्तिर्गणा, गणो नामेह एकवाचनाचारक्रियास्थानां समुदायो, न कुलसमुदाय इति
पूर्वसूरयः, अजितस्वामिनः पञ्चनवतिर्गणाः सम्भवनाथस्य द्युत्तरं शतम् अभिनन्दनस्य षोडशोत्तरं शतं सुमतिनाथस्य

परिपूर्णं शतं पद्मप्रभस्य सप्ताधिकं शतं सुपार्ष्वस्य पञ्चनवतिः चन्द्रप्रभस्य त्रिनवतिः सुविधिस्वामिनोऽष्टाशीतिः शीत-
लस्य एकाशीतिः श्रेयांसस्य पट्सप्ततिः वासुपूज्यस्य पट्पष्टिः विमलस्य सप्तपञ्चाशत् अनन्तजितः पञ्चाशत् धम्मस्य
त्रिचत्वारिंशत् शान्तिनाथस्य पट्त्रिंशत् कुन्थुनाथस्य पञ्चत्रिंशत् अरजिनस्य त्रयस्त्रिंशत् महिस्वामिनोऽष्टाविंशतिः मुनि-
मुद्रतस्वामिनोऽष्टादश नमिनाथस्य सप्तदश अरिष्ठनेमेरेकादश पार्ष्वनाथस्य दश वद्धमानस्वामिनो नव, एतत् जिनेन्द्रा-
णाम्-ऋषभादीनां जिनानां यथाक्रमं गणानां मानं-परिमाणं ॥ सम्प्रति गणधरप्रतिपादनार्थमाह—

पृष्कारस उ गणहरा वीरजिणिदस्स सेसयाणं तु । जावइया जस्स गणा तावइया गणधरा तस्स ॥ २९१ ॥
गणधरा नाम मूलसूत्रकर्तारः, ते च वीरजिनस्य एकादश, गणारतु नव, द्वयोर्युगलयोरैकैकवाचनाचारक्रियास्यत्वात्,
शेषाणां तु जिनवरेन्द्राणां यस्य यावन्तो गणास्तस्य तावन्तो गणधराः, प्रतिगणधरं भिन्नभिन्नवाचनाचारक्रियास्यत्वात् ॥
गतं गणधरद्वारम्, इदानीं धर्मोपायस्य देशका इत्येतद्व्याचिख्यासुराह—

धम्मोवाओ पवयणमहवा पुवाइं देसया तस्स । सव्वजिणाण गणहरा चोइस्सपुवी उ ते तस्स ॥ २९२ ॥
धर्मोपायो नाम प्रवचनं, तदन्तरेण धर्मस्यासम्भवात्, अथवा पूर्वाणि, तस्य-धर्मोपायस्य देशकाः सर्वजिनानां
गणधराः, तेषां मूलसूत्रकर्तृत्वात्, अथवा ये यस्य तीर्थकृतश्चतुर्दशपूर्विणस्ते धर्मोपायस्य देशकाः, परिपूर्णश्रुततया तेषां
यथावस्थितवस्तुदेशकत्वात् ॥

सामाइयाइया वा वयजीवनिकायभावणा पढमं । एसो धम्मोवादो जिणेहिं सवेहिं उवइट्ठो ॥ २९३ ॥

याराब्दः प्रकारान्तरताद्योतनार्थः, अथवा या प्रथमं व्रतजीवनिकायभावना महाव्रतविषयपङ्कजीवनिकायथावस्थितपरिणानसम्यक्श्रद्धानसंरक्षणाध्यवसायरूपा भावना सामायिकादिका-रागद्वेषपरिहारेण समभावादिका एष धर्मोपायः, तमन्तरेण सम्यक्चारित्ररूपधर्मासम्भवात्, इत्थंभूतश्च धर्मोपायो जिनैः सर्वैरप्युपदिष्टः, ततो धर्मोपायस्य देशकास्त एव जिना इति ॥ उक्तं धर्मोपायदेशकद्वारम्, अधुना पर्यायद्वारमाह—

उसभस्स पुवल्लखं पुयंगणमजियस्स तं चेव । चउरंगुणं लखं पुणो जाव सुविहिस्सि ॥ २९४ ॥

पणुवीसं तु सहस्सा पुषाणं सीयलस्स परियायो । लख्वाहं एकवीसं सिज्जंसजिणस्स वासाणं ॥ २९५ ॥

चउत्पन्नं पत्तारस तत्तो अद्धट्ठमाहं लख्वाहं । अहुइज्जाहं तत्तो वाससहस्साहं पणुवीसं ॥ २९६ ॥

तेवीसं च सहस्सा सयाणि अद्धट्ठमाणि य हवंति । एगवीसं च सहस्सा वाससऊणा य पणपन्नं ॥ २९७ ॥

अद्धट्ठमा सहस्सा अहुइज्जाह सत्त य सयाहं । सयरी चित्तवासा दिक्खाकालो जिणिंदाणं ॥ २९८ ॥

अपभस्य भगवतः श्रमणपर्याय एकं पूर्वलक्षम्, अजितस्वामिनस्तदेव एकं पूर्वलक्षमेकेन पूर्वज्जिने न्यूनं, पूर्वज्जिनाम चतुरशीतियर्षलक्षानि, अत ऊर्ध्वं चतुरङ्गोऽनेन पूर्वलक्षं पुनः पुनस्तावद्वक्तव्यं यावत्सुविधिः, तद्यथा-सम्भवनाथस्य प्रतपर्यायः एकं पूर्वलक्षं चतुर्भिरङ्गैरून्, अभिनन्दनस्य एकं पूर्वलक्षमष्टभिः पूर्वज्जिनेरून्, सुमतिनाथस्य एकं पूर्वलक्षं द्वादशभिः पूर्वज्जिनेरून्, पद्मप्रभस्य एकं पूर्वलक्षं षोडशभिः पूर्वज्जिनेरून्, सुपार्श्वस्यैकं पूर्वलक्षं विंशत्या पूर्वज्जिनेरून्, चन्द्रप्रभस्य एकं पूर्वलक्षं चतुर्विंशत्या पूर्वज्जिनेरून्, सुविधिनाथस्य एकं पूर्वलक्षमष्टाविंशत्या पूर्वज्जिनेरून्, पञ्चविंशतिः पूर्वाणां

सहस्राणि शीतलस्य पर्यायो-व्रतपर्यायः श्रेयांसजिनस्य वर्षाणां लक्षण्येकविंशतिः वासुपूज्यस्य चतुष्पञ्चाशद्वर्षलक्षानि
विमलनाथस्य पञ्चदश वर्षलक्षानि ततोऽनन्तरमनन्तजितोऽर्द्धाष्टमानि-साध्वानि सप्त वर्षलक्षानि व्रतपर्यायः धर्मनाथ-
स्यार्द्धतृतीयानि वर्षशतसहस्राणि शान्तिनाथस्य पञ्चविंशतिवर्षसहस्राणि कुन्धुनाथस्य त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि शतानि
चाद्धाष्टमानि अरस्वामिन एकविंशतिवर्षसहस्राणि महिनाथस्य वर्षशतानि पञ्चपञ्चाशद्वर्षसहस्राणि मुनिसुव्रतस्वामि-
नोऽर्द्धाष्टमानि वर्षसहस्राणि नमिनाथस्यार्द्धतृतीयानि वर्षशतानि (सहस्राणि) अरिष्टनेमेः सप्त शतानि पार्श्वनाथस्य
सप्ततिर्घर्षाणां वर्द्धमानस्वामिनो द्वाचत्वारिंशत्, एष यथाक्रमं जिनेन्द्राणां-ऋषभादीनां दीक्षाकालो-व्रतपर्यायः ॥
साम्प्रतमस्मिन्नेव पर्यायद्वारे भगवतां वैविकत्येन कुमारदिपर्यायान् प्रतिपादयन्नाह-

उत्सभस्स कुमारत्तं पुष्पाणं वीसई सयसहस्सा । तेयट्ठी रज्जंमि ष अणुपालेज्ज निक्खंतो ॥ २९९ ॥

अजियस्स कुमारत्तं अट्ठारस पुष्पसयसहस्साहं । तेवणं रज्जंमी पुष्पं चैव योद्धवं ॥ ३०० ॥

पन्नरस सयसहस्सा कुमारवासो उँ संभवजिणस्स । चोयालीसं रज्जे चउरंगं चैव योद्धवं ॥ ३०१ ॥

अद्धत्तेरस लक्खा पुष्पाणऽभिणंदणे कुमारत्तं । छत्तीसा अद्धं चिय अट्ठंगा चैव रज्जंमि ॥ ३०२ ॥

सुमइस्स कुमारत्तं हवंति दस पुष्पंसयसहस्साहं । अउणत्तीसं रज्जे वारस अंगाहं योद्धवा ॥ ३०३ ॥

पउमस्स कुमारत्तं पुष्पाणद्धट्टमा सयसहस्सा । अद्धं च एकवीसा सोलस अंगा ण रज्जंमि ॥ ३०४ ॥

पुष्पसयसहस्साहं पंच सुपासे कुमारवासो उ । चउदस पुण रज्जंमी वीसं अंगा य योद्धवा ॥ ३०५ ॥

अद्वाइज्जा लक्खा कुमारवासो उ ससिपहे होइ । अद्धं छच्चिय रज्जे चउवीसंगा य वोद्धवा ॥ ३०६ ॥
 पणं पुवसहस्सा कुमारवासो उ पुप्फदंतस्स । तावइयं रज्जमी अट्ठावीसं च पुवंगा ॥ ३०७ ॥
 पणुयीससहस्साइं पुव्वाणं सीयले कुमारत्तं । तावइयं परियाओ पन्नासं चैव रज्जंमि ॥ ३०८ ॥
 वासाण कुमारत्तं एगवीसं लक्ख होइ सेज्जंसे । तावइयं परियायो बायालीसं च रज्जंमि ॥ ३०९ ॥
 गिहवासे अट्ठारस वासाणं सयसहस्स नियमेणं । चउपन्न सयसहस्सा परियाओ होइ चसुपुज्जे ॥ ३१० ॥
 पन्नरस सयसहस्सा कुमारवासो उ तीसई रज्जे । पन्नरस सयसहस्सा परियायो होइ विमलस्स ॥ ३११ ॥
 अद्धड्ढनलक्खाइं वासाणमणंतई कुमारत्ते । तावइयं परियायो रज्जंमि य होति पन्नरस ॥ ३१२ ॥
 धम्मस्स कुमारत्तं वासाणऽद्वाइयाइं लक्खाइं । तावइयं परियाओ रज्जे पुण होति पंचेव ॥ ३१३ ॥
 संतिस्स कुमारत्ते मंडलच्चकिपरियाय चउसुं पि । पत्तेयं पत्तेयं वाससहस्साइं पणवीसं ॥ ३१४ ॥
 एमेव य कुंधुस्सवि चउसुवि ठाणेसु होति पत्तेयं । तेवीससहस्साइं चरिसाणऽद्धट्ठम सया य ॥ ३१५ ॥
 एमेव अरजिणिदस्स चउसुवि ठाणेसु होति पत्तेयं । एगवीस सहस्साइं वासाणं हुंति नायद्वा ॥ ३१६ ॥
 मल्लिस्सवि वाससयं गिहवासे सेसयं तु परियायो । चउपण्णसहस्साइं नव चैव सयाइं पुण्णाइं ॥ ३१७ ॥
 अद्धट्ठमा सहस्सा कुमारवासो उ सुव्वयजिणस्स । तावइयं परियाओ पन्नरस सहस्स रज्जंमि ॥ ३१८ ॥
 नम्मिणो कुमारवासो वाससहस्साइं दोन्नि अद्धं च । तावइयं परियाओ पंच सहस्साइं रज्जंमि ॥ ३१९ ॥

तिन्नेव य चाससया कुमारवासो अरिद्वनेमिस्स । सत्त य वाससयाइं सामणणे होइ परियाओ ॥ ३२० ॥
पासस्स कुमारं तीसं परियाउ सत्तरी होइ । तीसा य वद्धमाणे चायालीसा य परियाओ ॥ ३२१ ॥
ऋषभस्य कुमारत्वं पूर्वाणाम्—उक्तस्वरूपाणां विंशतिः शतसहस्राणि—लक्षाणि, त्रिपष्टिं पूर्वलक्षाणि राज्येऽनुपाल्य-
गमयित्वा पश्चाद्विद्वान्तः, तत एकं पूर्वलक्षं शेषं व्रतपर्यायः । अजितस्य भगवतोऽष्टादश पूर्वशतसहस्राणि कुमारत्वं,
त्रिपञ्चाशत्पूर्वशतसहस्राण्येकं च पूर्वाङ्गं वोद्धव्यं राज्ये, शेषमेकपूर्वाङ्गेनपूर्वलक्षं व्रतपर्यायः । सम्भवजितस्य कुमारवासः
पञ्चदश पूर्वाणां शतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशत्पूर्वशतसहस्राणि ‘चउरंगं चेवे’ति चतुर्णामङ्गानां समाहारश्चतुरङ्गं, चत्वारि
च पूर्वाङ्गानि इत्यर्थः, राज्ये वोद्धव्यानि, शेषमेकं पूर्वलक्षं चतुर्भिः पूर्वाङ्गैरुनं व्रतपर्यायः । अभिनन्दने—पष्ठीसप्तम्योरर्थं
प्रत्यभेदात् अभिनन्दनस्य कुमारत्वमर्द्धत्रयोदशानि—साङ्गानि द्वादश पूर्वाणां लक्षाणि, पट्त्रिंशत्पूर्वलक्षाणि एकं चार्द्धलक्ष-
मष्टौ च पूर्वाङ्गानि राज्ये, शेषमेकं पूर्वलक्षमष्टभिः पूर्वाङ्गैरुनं व्रतपर्यायः । सुमतेः कुमारत्वं दश पूर्वशतसहस्राणि, एकोनत्रिं-
शत्पूर्वलक्षाणि द्वादश च पूर्वाङ्गानि भवन्ति वोद्धव्यानि राज्ये, शेषमेकं पूर्वलक्षं द्वादशभिः पूर्वाङ्गैरुनं व्रतपर्यायः । पद्मस्य-
पद्मप्रभस्य कुमारत्वमर्द्धाष्टमानि पूर्वाणां शतसहस्राणि, एकविंशतिः पूर्वलक्षाणि अर्द्धं च पूर्वलक्षस्य तथा षोडश पूर्वाङ्गानि
राज्ये, शेषं त्वेकं पूर्वलक्षं षोडशपूर्वाङ्गेनं व्रतपर्यायः । सुपार्धे पष्ठीसप्तम्योरभेदात् सुपार्धेनाथस्य भगवतः पञ्च पूर्वश-
तसहस्राणि कुमारत्वं, चतुर्दश पूर्वलक्षाणि विंशतिश्चाङ्गानि राज्ये वोद्धव्यानि, शेषं विंशत्या पूर्वाङ्गैरुनं पूर्वलक्षमेकं व्रत-
पर्यायः ॥ शशिप्रभे—चन्द्रप्रभस्य अर्धतृतीयलक्षपूर्वाणि कुमारवासो भवति, अर्धं पडेव च पूर्वलक्षाणि चतुर्विंशतिरङ्गानि च

बोद्धव्यानि राज्ये, शेषं पुनरेकं पूर्वलक्षं चतुर्विंशतिपूर्वाद्गृहीतं व्रतपर्यायः, पञ्चाशत्पूर्वसहस्राणि कुमारवासः। पुष्पदन्तस्य—
सुविधिस्वामिनः तावदेव-पञ्चाशदेव पूर्वसहस्राणीत्यर्थः अष्टाविंशतिश्च पूर्वाङ्गानि राज्ये, शेषमेकं पूर्वलक्षमष्टाविंशतिपूर्-
वाद्गृहीतं व्रतपर्यायः। पञ्चविंशतिः पूर्वाणां सहस्राणि शीतलस्य कुमारत्वं, तावदेव-पञ्चविंशतिः पूर्वसहस्राणि पर्यायो-
व्रतपर्यायः, पञ्चाशत्पूर्वसहस्राणि राज्ये। श्रेयांसस्य कुमारत्वमेकविंशतिर्वर्षाणां लक्षानि भवन्ति, तावदेव-एकविंशतिः
वर्षाणां लक्षानि व्रतपर्यायः, द्वाचत्वारिंशद्वर्षलक्षानि राज्ये। वासुपूज्यस्य गृहवासे—कुमारत्वलक्षणे नियमेन वर्षाणाम-
ष्टादश शतसहस्राणि, व्रतपर्यायः पुनश्चतुष्पञ्चाशद्वर्षाणां शतसहस्राणि, राज्यानभ्युपगमाच्च राज्यपर्यायाभावः। विमलस्य
कुमारवासः पञ्चदश वर्षाणां शतसहस्राणि, त्रिंशद्वर्षलक्षानि राज्ये, पञ्चदश वर्षशतसहस्राणि पर्यायो-व्रतपर्याय इति। अन-
न्तजितः कुमारत्वे वर्षाणामर्द्धाष्टमानि लक्षानि, तावदेव-अर्द्धाष्टमानि वर्षलक्षानि पर्यायो-व्रतपर्यायः, पञ्चदश वर्षल-
क्षानि राज्ये। धर्मस्य तीर्थकृतः कुमारत्वमर्द्धतृतीयानि वर्षाणां लक्षानि, अर्द्धतृतीयान्येव च वर्षलक्षानि व्रतपर्यायः,
पञ्च वर्षलक्षानि पुनर्भवन्ति राज्ये। शान्तेः—शान्तिनाथस्य चतुर्द्विपि-कुमारत्वमण्डलिचक्रिपर्यायेषु-मण्डलिचक्रिग्रहणं
भागप्रधानं कुमारत्वमण्डलित्वचक्रित्वव्रतपर्यायरूपेषु स्थानेषु प्रत्येकं २ वर्षसहस्राणि पञ्चविंशतिरवगन्तव्यानि, पञ्चविं-
शतिर्वर्षसहस्राणि कुमारत्वं, पञ्चविंशतिर्वर्षसहस्राणि मण्डलिकत्वं, पञ्चविंशतिर्वर्षसहस्राणि चक्रार्त्तिपदं, पञ्चविंशतिर्वर्षसह-
स्राणि व्रतपर्यायः। एवमेव-शान्तिनाथस्येव कुन्धुनाथस्यापि चतुर्द्विपि स्थानेषु-कुमारत्वमण्डलित्वचक्रित्वव्रतपर्यायरू-
पेषु प्रत्येकं भवन्ति त्रयोविंशतिर्वर्षसहस्राणि अर्द्धाष्टमानि च वर्षाणां शतानि। एवमेव-कुन्धुनाथस्येव अरजिनेन्द्रस्यापि

चतुर्ध्वपि स्थानेषु-कुमारत्वमण्डलित्वचक्रवर्त्तिपदव्रतपर्यायरूपेषु प्रत्येकमेकविंशतिवर्षाणां सहस्राणि भवन्ति ज्ञातव्यानि ।
महिनाथस्यापि गृहवासे वर्षशतं, शेषं तु सर्वमायुर्व्रतपर्यायः, तत्किमिति चेत् अत आह—चतुष्पञ्चाशद्वर्षाणां सह-
स्राणि नव च परिपूर्णानि शतानि । अर्द्धाष्टमानि वर्षाणां सहस्राणि कुमारवासः सुव्रतजिनस्य, तावदेव-अर्द्धाष्टमान्येव
वर्षसहस्राणि पर्यायो-व्रतपर्यायः, पञ्चदश वर्षसहस्राणि राज्ये । नमेर्भगवतः कुमारवासो द्वे वर्षसहस्रे अर्द्धं च-पञ्च वर्षश-
तानीत्यर्थः, तावत्कं-अर्द्धतृतीयान्येव वर्षसहस्राणि व्रतपर्यायः, पञ्च वर्षसहस्राणि राज्ये । अरिष्टनेमेस्त्रीणि वर्षशतानि
कुमारवासः, राज्यानभ्युपगमात् राज्यपर्यायाभावः, सप्त वर्षशतानि भवति श्रामण्यः पर्यायः । पार्श्वनाथस्य कुमारत्वं
त्रिंशद्वर्षाणि, व्रतपर्यायः पुनर्भवति सप्ततिवर्षाणि, वर्द्धमाने-वर्द्धमानस्वामिनो गृहवासत्रिंशद्वर्षाणि, व्रतपर्यायः द्विच-
त्वारिंशद्वर्षाणि ॥ सम्प्रति केवलपर्यायो वक्तव्यः, स च श्रामण्यपर्यायात् छद्मस्यपर्यायापगमे स्वयमेव ज्ञेय इति पूर्वो-
क्तमेव श्रामण्यपर्यायं स्मारयति—

उसभस्स पुषलक्खं पुधंगणमजियस्स तं चेव । चउरंगूणं लक्खं पुणो पुणो जाव सुविहिस्सि ॥ ३२२ ॥
अस्या व्याख्या पूर्ववत्,

सेसाणं परियातो कुमारवासेण सहियतो भणितो । पत्तेयंपिय पुवं सीसाणमणुगहट्ठाए ॥ ३२३ ॥
शेषाणां-शीतलस्वामिप्रभृतीनां पर्यायः पूर्वं कुमारवासेन सह भणितः, प्रत्येकमपि च, किमर्थमुभयथापि भणित
इति चेत् अत आह—शिष्याणामनुग्रहाय, यतो मन्दमतीनामपि शिष्याणां बुद्धौ सम्यक् प्रतिफलति ॥

छउमत्थकालमेतत् सोहेतुं सेसओ उ जिणकालो । सवाउयंपि एत्तो उसभाईणं निसामेह ॥ ३२४ ॥
यथोदितरूपात् श्रामण्यकालात् छद्मस्थकालमात्रं प्रागुक्तस्वरूपं शोधयित्वा-अपनीय शेषः श्रामण्यपर्यायिकालः स
रूपभादीनां जिनकालोऽयसातव्यः, कुमारोदियपर्यायिकालमीलने च सर्वोयुःकालपरिमाणं भवति, तत्साक्षाद्भिर्द्विविधुराह-
'सवाउयंपी'त्यादि, अतः-कुमारोदियपर्यायभणनानन्तरं सर्वोयुरपि यथाक्रममृपभादीनां भण्यमानं निशमयत-आकर्ण-
यत ॥ तदेवाह-

चउरासीई विसत्तरी सट्ठी पण्णासमेव लक्खाइं । चत्ता तीसा वीसा दस दो एगं च पुवाणं ॥ ३२५ ॥
चउरासीई विसत्तरी य सट्ठी य होइ वासाणं । तीसा य दस य एगं च एवमेए सयसहस्सा ॥ ३२६ ॥
पंचाणउइ सहस्सा चउरासीइं च पंचवण्णा य । तीसा य दस य एगं सयं च बायसरी येव ॥ ३२७ ॥
भगवत आदितीर्थकरस्य सर्वोयुश्चतुरशीतिः पूर्वाणां लक्षाणि अजितस्वामिनो द्वासप्ततिः पूर्वलक्षाणि सम्भवनाथस्य

पटिः पूर्वलक्षाणि अभिनन्दनस्य पञ्चाशत्पूर्वलक्षाणि सुमतेश्चत्वारिंशत् पञ्चमस्य त्रिंशत् सुपार्श्वनाथस्य विंशतिः चन्द्रप्रभस्य
दश पूर्वलक्षाणि सुविधेद्वे पूर्वलक्षे शीतलस्यैकं पूर्वलक्षं, श्रेयांसस्य चतुरशीतिर्विंशत्सहस्राणि वासुपूज्यस्य द्विसप्ततिर्विं-
लक्षाणि विमलस्य पटिवर्षलक्षाणि अनन्तजितस्त्रिशद्वर्षलक्षाणि धर्मस्य दश वर्षलक्षाणि शान्तिनाथस्यैकं वर्षलक्षं, कुन्धु-
नाथस्य पञ्चनवतिर्वर्षसहस्राणि अरनाथस्य चतुरशीतिर्वर्षसहस्राणि महिनाथस्वामिनः पञ्चपञ्चाशद्वर्षसहस्राणि मुनिसुव्रतस्य
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि नमिनाथस्य दश वर्षसहस्राणि अरिष्टनेमेरेकं वर्षसहस्रं, पार्श्वनाथस्यैकं वर्षशतं वर्द्धमानस्वामिनो द्वास-

सतिर्वर्षाणि ॥ गतं पर्यायद्वारम्, अधुना अन्तक्रियाद्वारावसरः, स चान्तक्रिया निर्वाणलक्षणा, सा कस्य केन तपसा कृ-
त्वा जाता कियत्परिवृतस्य चेत्येतदभिधित्सुराह—

निधाणमंतकिरिया सा चोदसमेण पढमनाहस्स । सेसाण मासिपणं वीरजिणिदस्स छट्ठेणं ॥ ३२८ ॥

सा च निर्वाणलक्षणा अन्तक्रिया प्रथमनाथस्य—आदितीर्थकृतश्चतुर्दशकेन—पङ्क्तिरुपवासैरसूतः शेषाणाम्—अजितस्वा-
मिप्रभृतीनां पार्श्वनाथपर्यन्तानां द्वाविंशतेस्तीर्थकृतां मासिकेन तपसा, मासोपवासेनेत्यर्थः, अन्तक्रियाऽभवत्, भगवतो
वीरजिनेन्द्रस्य पुनः पष्ठेन—द्वाभ्यामुपवासाभ्याम् ॥

अट्ठावय-चंपु-ज्जेत-पावा-सम्मयेयसेलसिहरेसु । उसभ वसुपुज्ज नेमी वीरो सेसा य सिद्धिगया ॥ ३२९ ॥

अष्टापदचम्पोज्जयन्तपापासम्मेतशैलशिखरेषु यथाक्रममृपभो वासुपूज्योऽरिष्टनेमिर्धरो भगवान् शेषाश्च तीर्थकृतः
सिद्धिं गताः, अष्टापदे ऋषभस्यामी सिद्धिमगमत्, चम्पायां वासुपूज्यः वज्रयन्तेऽरिष्टनेमिः भगवान् महावीरः पापायां
शेषा अजितस्वामिमभृतयः सम्मेतशैलशिखरे इति ॥

एगो भयवं वीरो तेत्तीसाए सह निहुओ पासो । छत्तीसेहि पंचहि सपहि नेमी उ सिद्धिगतो ॥ ३३० ॥

पंचहिं समणसएहिं मल्ली संती उ नवसएहिं तु । अट्ठसएणं घम्मो सपहिं छहिं वासुपुज्जजिणो ॥ ३३१ ॥

सत्तसहस्साणंतइजिणस्स विमलस्स छस्सहस्साइं । पंच सयाइं सुपासे पउमाभे तिणिण अट्ठ सया ॥ ३३२ ॥
दसहिं सहस्सेहुसभे सेसा उ सहस्सपरिबुडा सिद्धा । कालाइ जं त भणियं पढमणुयोगाओ तं नेयं ॥ ३३३ ॥

वीरो भगवान् एकः-एकाकी सन् निर्वृतः त्रयस्त्रिंशता साधुभिः सह निर्वृतः पार्श्वनाथः पञ्चभिः शतैः पद्मत्रिंशैः-
पद्मत्रिंशदधिकैः सह सिद्धिं गतो नेमिः-अरिष्टनेमिः पञ्चभिः श्रमणशतैः सह परिवृतो मल्लिस्वामी नवभिः शतैः परिवृतः
शान्तिनाथः अष्टभिः शतैर्द्धर्मैः पद्भिः शतैर्वासुपूज्यजिनः सिद्धिं गतः, अनन्तजितो जिनस्य निर्वाणं गच्छतः सप्त सहस्राणि
परिवारः, विमलनाथस्य पद्मसहस्राणि पञ्च शतानि सुपार्श्वस्य पद्मप्रभस्य त्रीणि अष्टोत्तराणि शतानि, दशभिः सहस्रैः परिवृत
ऋषभस्वामी निर्वाणमगच्छत्, शेषस्तु-अजितस्वामिप्रभृतय उक्तव्यतिरिक्ताः प्रत्येकं सहस्रपरिवृता सिद्धाः, कस्मिन् काले
दिवसादौ आदिशब्दात् कस्मिन्नक्षत्रे ते भगवन्तः सिद्धा इत्यादि यन्न भणितं तत्सर्वं प्रथमानुयोगतो ज्ञेयम् ॥

इत्थेवमाह सर्वं जिजाण पदमाणुजोगतो नेयं । ठाणासुन्नत्थं पुण भणियं पगयं अत्तो वोच्छं ॥ ३३४ ॥

इत्थेवमादि निर्वाणक्रियापरिवारपरिमाणकालकथनयुगान्तकरभूमिप्रभृतिकं सर्वं जिनानां-तीर्थकृतां प्रथमानुयोगतो
ज्ञेयम्, इह पुनर्यद् भणितं तत्स्थानाशून्यार्थमतो न कश्चिद्दोषः ॥ अत ऊर्ध्वं पुनः प्रकृतं वक्ष्ये, किं तत्प्रकृतमित्यत आह-
उसमजिणससुत्थाणं उत्थाणं जं ततो मिरीयरस । सामाइयस्स एसो जं पुब्बं निग्गमोऽहिगतो ॥ ३३५ ॥

ऋषभजिनससुत्थानं प्रकृतं, यद्-यस्मात् ततः-ऋषभजिनान्मरीचेरुत्थानं, तदपि मरीचेरुत्थानं प्रकृतं, यद्-यस्मादेव
निर्गमोऽधिकृतः सामायिकस्य, स च परम्परया मरीचेरिति ॥ तत्र विनीताया नगर्या दूरस्थिता जना विनीतावास्तव्यान्
जनान् कलासु विशारदानुपलभ्यैवमूचुः-अहो कुशल अमी जनाः, ततः कुशलपुरुषयोगात् विनीता नगरी कुशलेत्युच्यते,
तस्याध्याधिपतिर्भगवान् ततः 'तत्र भव' इति विवक्षायामध्यात्मादीकणप्रत्यये भगवान् कौशलिक उच्यते ।

से य उसभे कोसलिए पढमराया पढमभिक्खायरिए पढमतित्थयेरे वीसं पुबसयसहस्साइं कुमारवासे वसित्ता तेवडिं
 पुवसयसहस्साइं रज्जमणुपालेमाणे लेहाइयातो सउणरुत्तपल्लवसणातो चावत्तारिं कलातो चोवडिं महिलागुणे सिप्पाण-
 मेगं सयं एए तित्ति पयाहियट्ठाए उवदिसइ, उवदिसित्ता पुत्तसयं रज्जसए अमिसिंचइ, ततो लोगंतिएहिं देवेहिं जीयमि
 तिकट्ठु संबोहिए संवच्छरियं दाणं दाऊण भरहं विणीयाए, बाहुवल्लिं बहलीए, कच्छमहाकच्छा चउसहस्सपरिवारा
 भयवया सह अणुपच्चइया, अस्से भणंति-एएवि कच्छमहाकच्छे रज्जे ठवेइत्ति, ठवित्ता चैत्तबहुलट्ठमीए दिवसस्स
 पच्छिमे भागे सुदंसणाए सित्रियाए सदेवमणुयासुराए परिसाए समणुगम्ममाणे विणीयाए रायहाणीए मज्झिमज्झेण
 निगच्छमाणे जेणेव सिद्धत्थवणे जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता असोगवरपायवस्स हेट्ठा सीयं
 ठावेत्ता भयवया सयमेव कतो चउमुट्ठिओ लोचो, पंचममुट्ठिगहणे हि भगवतो कणगावदाते सरीरे अंजणरेहाउ व रेहं-
 तीओ सक्को उवलभिऊणं भणियाइतो-भयवं ! एयातो एवमेव चिट्ठंतु, तहेव ठियातो, तेण भगवतो चउमुट्ठिओ लोओ,
 लोयं काऊण छट्ठेण भस्सेण अपाणएणं आसाढानक्खत्तेणं उगाणं भोगाणं रायण्णाणं खत्तियाणं चउहिं सहस्सेहिं सच्चि,
 तेसिं पंचमुट्ठितो लोचो आसि, एगं देवदूसमादाय पबइतो, सबतित्थयरावियं णं सामाइयं करेमाणा एवं भणंति-करेमि
 सामाइयं सधं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि जावज्जीवाए तिविहं तिविहं जाव वोत्तिरामि, भदंत ! इति न भणंति, तथा-
 कल्पत्वाद्, अत ऊर्ध्वमेतदेवोपसंहरन्नाहेत्यादि वक्तव्यम् । एवं भगवं कयसामाइओ नाणाभिगहं परमं धोरं धेत्तूण वोस-
 ट्ठचत्तदेहो विहरइ, भगवं अरहा उसभे कोसलिए साहियं संवच्छरं चीवरधारी होत्था, एवं जाव विहरइ, ताहे पुघभणि-

यप्पगारेण दुवे कच्छमहाकच्छाण पुत्ता नमिबिनमिणो उवट्ठिया, भयवं विण्णवंति, जहा-भयवं ! अम्हं तुम्हेहिं संवि-
भागो ण केणइ यत्थुणा कतोत्ति, ततो ते सन्नद्धवद्धकवया करवालवगहत्था ओलमंति, विण्णवंति य तिसंक्षं-
ताय ! तुम्हेहिं सयसिं भोगा दिन्ना ता अम्हवि देह, एवं तिसंक्षं विण्णवंताणमोलमंताणय कालो वच्चइ, अन्नया धरणो
नागकुमारिंदो भयवतो वंदतो आगतो, इमेहि य विन्नवियं, ततो सो ते तथा जायमाणे भणइ-भो ! सुणह, भयवं
वत्तसंगो गयरोसतोसो ससरीरेवि निम्ममतो अकिंचणो परमजोगी निरुद्धासवो कमलपत्तनिरुलेयचित्तो, मा एयं जायह,
अहं तु भगवतो भत्तीए मा तुम्भं सामिसेवा अफला होउत्तिकाउं पढियसिद्धां अडयालीसं विज्जासहसाइं देमि, ताण
इमातो चत्तारि महाविज्जातो, तंजहा-गोरी गंधारी रोहिणी पन्नत्ती, तं गच्छह तुम्भे विज्जारिद्धीए सजणं जणवयं उवल्लो-
भेऊण दाहिणिह्वाए उत्तरिह्वाए य विज्जाहरसेढीए गगणधल्लहपामोवखे रहनेउरचक्कवालपामोवखे य पण्णासं सट्ठिं च
विज्जाहरनगरे निवेसिऊणं विहरह, तेऽवि तं सवमाणत्तियं पडिच्छिउं लद्धपसाया कामियं पुष्फगविमाणं विउब्बिऊणं
भगवं तित्थयरं नागरायं च वंदिऊण पुष्फगविमाणमारुढा कच्छमहाकच्छाणं भगवप्पसायं उवदंसेमाणा विणीयनगरि-
मत्तिगम्म भरहत्स रण्णो तमतथं निवेइत्ता सयणं परियणं च गहाय वेयहेउत्तरसेढीए विनमी सट्ठिं नगरां गगणवल्लभप्प-
मुहाइं निवेसेइ, नमी दाहिणसेढीए रहनेउरचक्कवालार्इणि पन्नासं नगराणि निवेसेइ, जेय जतो जणवयातो नीया मणुया तैसिं
तन्नामा वियहे जणवया जाया, विज्जाहराणं च एगेगत्स अट्ठट्ठ निकाया, सबे मिलिया सोलस, ते य इमे-गोरीणं विज्जाणं
मणुया गोरिया १ मणूणं मणूया २ गंधारीणं गंधारा ३ माणवीणं माणवा ४ केसिगाणं केसिगा ५ भूमितुंडिगाणं भूमितुंडिगा ६

*** ७ मूलवीरियाणं मूलवीरिया ८ संवुक्काणं संवुक्का ९ कालीणं कालीया १० समकीणं समका ११ मायंगीण मायंगा १२ पयईणं पयया १३ वंसाल्याणं वंसाल्या १४ पंसुमूल्याणं पंसुमूल्या १५ रुक्खमूल्याणं रुक्खमूल्या १६, एवं ते नमिचिनमी सोलस विज्जाहरनिकाए विभइऊणं देवा इव विज्जावलेण गगणचारिणो सयणपरियणसहिया मणुयदेवभोए भुंजंति, पुरेसु भगवतो उसभसाभिस्स रज्जमणुपालेमाणस्स वयपडिमा ठविया विज्जाहिवइणो य धरणस्स नागरायस्स । एतदेवोपसंहरन्नाह—

चेत्तापहुलट्ठीमीए चउहिं सहस्सेहिं सो उ अवरणहे । सीया सुदंसणाए सिद्धत्थवणम्मि छट्ठेणं ॥ ३३६ ॥

चैत्रमासे षडुलपक्षेऽष्टम्यां चतुर्भिः सहस्रैः समन्वितः सन्नपराह्णे शिचिकायां सुदर्शनायां व्यवस्थितः सिद्धार्थधने पष्ठेन भक्तेन निष्क्रान्तः, अलङ्कारं परित्यज्य चतुर्मुष्टिकं लोचं कृत्वेति शेषः ॥ चतुर्भिः सहस्रैः समन्वित इत्युक्तम्, तत्र तेषां दीक्षां किं भगवान् दत्तवान् उत नेति, तन्नाह—

चउरो साहस्सीओ लोयं काऊण अप्पणा चेव । जं एस जहा काही तं तह अग्हेवि काहामो ॥ ३३७ ॥

चत्वारि सहस्राणि, सूत्रे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात्, लोचमात्मनैव पञ्चमुष्टिकं कृत्या इत्थं प्रतिज्ञां कृतवन्तो—यत्क्रियानुष्ठा-
नमेव भगवान् यथा—येन प्रकारेण करिष्यति तत्तथा ‘अग्हेवि’ वयमपि करिष्याम इति, भगवानपि भुवनगुरुत्वात्
स्वयमेव सामायिकं प्रतिपद्य विजहार ॥ तथा चाह—

उसभो चरवसभगईं घेचूण अभिगहं परमघोरं । वोसट्ठचत्तदेहो विहरइ गामाणुगामं तु ॥ ३३८ ॥

ऋषभो वृषभगतिरभिग्रहं परमघोरं, परमः परमसुखहेतुत्वात् घोरः प्राकृतपुरुषैः कर्तुमशक्यत्वात्, व्युत्सृष्टत्यक्तदेहो गामानुग्रामं विहरति, व्युत्सृष्टो निष्प्रतिकर्मशरीरतया, तथा वोक्तम्—'अच्छिपि नो पमज्जइ नोवि य कंइयइ सुणी गायं' त्यक्तः खलु उपसर्गसहिष्णुतया, स एवं भगवान् तैरात्मीयैः परिवृतो विजहार, न तदा अद्यापि भिक्षादानं प्रवर्त्तते, लोकस्य परिपूर्णत्वेनार्थित्वाभावात् ॥ तथा चाह—

नचि ताव जणो जाणइ का भिक्खा केरिसा व भिक्खंयरा ? ।

ते भिक्खलभमाणा वणमज्झं तावसा जाता ॥ ३३९ ॥

नापि तावत् जनो जानाति यथा का भिक्षा ? कीदृशा वा भिक्षाचरा ? इति, ततस्ते—भगवत्परिवारभूता भिक्षामलभमानाः क्षुत्परीपहार्त्ता भगवतो मौनव्रतावस्थितादुपदेशमनाकर्णयन्तः कच्छमहाकच्छाविदमुक्तवन्तः—अस्माकमनाधाना भवन्तौ नेतारौ अतः कियन्तं कालमस्माभिरेवं क्षुत्पिपासोपगतैरासितव्यं ? तावाहतुः—वयमपि तावन्न विद्मः, यदि भगवाननागतमेव पृष्टोऽभविव्यत् 'किमस्माभिः कर्त्तव्यं किं वा ने'ति ततः शोभनमभविष्यत्, इदानीं त्वेतावत् युज्यते—भरतलज्जया गृहगमनमयुक्तम् आहारमन्तरेण चासितुं न शक्यते, ततो वनवासो नः श्रेयान्, तत्रोपवासरताः परिशदि-त्तपरिणतपत्राद्युपभोगिनो भगवन्तमेव ध्यायन्तस्त्रिषास इत्येवं सम्यगर्थं सर्वसम्मतैरेव गद्गानदीदक्षिणकूलेषु रम्येषु वनेषु वल्कलचीरधारिणः खल्वाश्रमिणः संवृत्ताः, तथा चाह—चनमध्ये तापसा जाताः, तयोश्च कच्छमहाकच्छयोः सुतौ नमिबिनमी पिन्नुरागात्ताभ्यां सह विहृतवन्तौ, तौ च वनाश्रयकाले ताम्यामुक्तौ—दारुणः खल्विदानीमस्माभिर्वनवास-

विधिरङ्गीकृतः, तद्योत यूयं स्वगृहाणि यदिवा भगवन्तमेवं उपसर्पत, स चानुकम्पया अभिलषितफलदो भविष्यति, तावपि च पित्रोः प्रणामं कृत्वा पित्रादेशं तथैव कृतवन्तौ, भगवत्समीपमागत्य च प्रतिमास्थिते भगवति जलाशयेभ्यो नलिनीपत्रेषूदकमानीय सर्वतो जलप्रवर्पणं कृत्वा आजानूच्छ्रयप्रमाणं सुगन्धिकुसुमप्रकरं च कृत्वा अवनतोत्तमाङ्गौ क्षितिनिहितजानुकरतलौ प्रतिदिवसं त्रिसन्ध्यं राज्यसंविभागप्रदानेन भगवन्तं विज्ञप्य पुनस्तदुभयपार्श्वं खड्गव्यग्रहस्तौ तस्थतुः, तथा चाह—

नमिबिनमीण जायण नागिंदो वेज्जदाण वेयहे । उत्तरदाहिणसेही सही पत्तास नगराहं ॥ ३४० ॥

नमिबिनम्योर्याचना, नागेन्द्रो भगवद्वन्द्वनायागतः, तेन विद्यादानमनुष्ठितं, यैताढ्ये पर्वते उत्तरदक्षिणश्रेण्योर्यथाक्रमं पट्टिपञ्चाशङ्गराणि निवेशितानि इति ॥ भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—एवं भयवं कयसामाहो जाव नागरायस्स ।

भयघमवीणमणसो संवच्छरमणसिओ विहरमाणो । कत्ताहि निमंतिज्झइ वत्थाभरणासणेहिं च ॥ ३४१ ॥

मगयानपि अदीनमनाः—निष्प्रकम्पितचित्तः संवत्सरं—यर्षं न अशितोऽनशितो विहरत्, भिक्षाप्रदानानभिज्ञेन लोके-नाम्यर्हितत्वात् कन्याभिर्निमज्जयते वस्त्राणि—पट्टदेवाङ्गादीनि आभरणानि—कटककेयूरादीनि आसनानि—सिंहासनानि तैश्च निमज्जयते, वर्त्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राग्वत् ॥ अथैवं विहरता भगवता कियत्कालेन भिक्षा लब्धेत्यत आह—

संवच्छरेण भिक्खा लद्धा उसभेण लोगनाहेण । सेसेहिं वीयदिवसे लद्धाओ पढमभिवत्ताओ ॥ ३४२ ॥

संवत्सरेण शिक्षा ऋषयेन लोकनाथेन-प्रथमतीर्थकृता लब्धा, त्रैपैः-अजितजिनादिभिर्द्वितीयदिवसे प्रथमभिक्षा लब्धा ॥ सम्प्रति यद्यस्य पारणकमासीत्तदभिधित्सुराह-

उसभस्स उ पारणए इक्खुरसो आसि लोगनाहस्स । सेसाणं परमन्नं अमयरसरसोचमं आसि ॥ ३४३ ॥

ऋषभस्य लोकनाथस्य पारणके इक्षुरस आसीत्, शेषाणामजितस्वाभ्यादीनां परमान्नं-पायसम् अमृतरसेन रसस्योपमा यत्र तदमृतरसरसोपममासीत् ॥ तीर्थकृतां प्रथमपारणके यद्वृत्तं तदभिधित्सुराह-

पुट्टं च अहोदाणं विद्याणि य आहयाणि तूराणि । देवा ण संनिवइया वसुहारा चेव बुट्ठा य ॥ ३४४ ॥

देवैराकाशस्थितैर्षुटं यथा-अहो दानमिति, अहोसन्दो विस्मये, अहो दानमहो दानम्, अस्यायमर्थः-एवं दीयते, एवं हि दत्तं भवतीति, तथा विद्यानि तूराणि त्रिदशैराहतानि, देवाश्च तदैव सन्निपतिताः, वसुधारानिपातार्थमाकाशे जुम्भका देवाः समागताः, ततो वसुधारा वृष्टा, ब्रव्यवृष्टिरभूदित्यर्थः ॥ एवं सामान्येन पारणककालभाण्युक्तम्, इदानीं यत्र यथा च यदावितीर्यकरस्य पारणकमासीत्तदभिधित्सुराह-

गयपुर सेज्जस् खोयरसदाण वसुहार पीढ गुरुपूया । तक्खसिलायलगमणं बाहुबलिनिवेयणं चेव ॥ ३४५ ॥

अस्या भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्-कुरुज्जवए गयपुरं नाम नगरं, तत्थ बाहुबलिपुत्तो सोमप्पमो राया, तस्स पुत्तो सेज्जसो जुवराया, सो सुमिणे मंदरं पक्कयं सामवण्णयं पासइ, ततो अणेण अमयकलसेण अभिसित्तो अब्भ-
हियं सोभितुमाढत्तो, नगरसेट्ठी सुबुद्धी नाम, सो सुमिणे पासइ-सूरस्स रस्सिसहस्सं ठाणातो चलितं, नवरि सेज्जसेण

हुक्खुत्तं, ततो सो सूरौ अहियरतेयसंपन्नो जातो, राइणा एक्को पुरिसो महप्पमाणो महया रिउबलेण जुञ्झंतो दिट्ठो,
 सेज्जंसेण साहज्जं दिण्णं, ततो तेण तन्वलं भगंति, ततो अत्थाणीए तिण्णिवि एगतो मिलिया परोप्परं सुमिणे साहंति,
 न उण जाणंति-किं भविस्सइत्ति !, नवरं राया भणइ-कुमारस्स महंतो कोऽवि लाभो भविस्सइत्ति भणिऊण उत्थितो
 अत्थाणातो, सेज्जंसोऽवि गतो निययभवणं, सेट्ठीवि, भगवंपि अणाउलो संवच्छरखमणंसि अडमाणो सेयंसभवणमइगतो,
 सो य सेज्जंसो पासायतलगतो तं आगच्छमाणं पयियामहं पासमाणो वितेइ-कत्थ मया एरिसं नेवत्थं दिट्ठुबं जारिसं पपियाम-
 हस्स !, एवं मगणं करेमाणस्स तयावरणकम्मक्खतोवसमेण जाइस्सरणं जायं, सो य पुब्बभवे सामिस्स सारही आसि, तेण
 तत्थ वइरसेण तित्थयरो तित्थयरल्लिगेण दिट्ठो, वइरनाभे य पवयंते सोऽवि अणु पवइतो, तेण सुयं-जं एस भरहे पढमतित्थ-
 यरो भविस्सइत्ति, एसो सो भयवंति ससंभंतो उट्ठितो, एसस्स परिचत्तसवसंगस्स भत्तपाणं दायवं, एवं जाव चित्तइ ताव
 भवणंगणे पासइ खोयरसघडे पुरिसोवणीए, ततो परमहरिसोवणेए अहयसुमहघटूसरयणसुसंबुडे सरसगोसीसचंदणाणुलित्त-
 गत्ते आविद्धमणिसुवणकुंडलुज्जोइयाणणे मउडदित्तिसिए कप्परुक्खे इव अलंकियविभूसिए जयजयसइकयालोए अणे-
 गपरिवारसंबुडे उट्ठित्ता पाउयातो मुयइ मुइत्ता एगसाडियं उत्तरासंगं करेइ करेत्ता अंजलिमउलियहत्थे भयवंतं सत्तह
 पयाइं अणुगच्छइ, अणुगच्छित्ता तिवसुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता भवणंगणातो सयं
 चेव खोयरसघडंगं घेत्तूणं दवसुद्धेणं दायगसुद्धेणं पडिगाहगसुद्धेणं तिकरणसुद्धेणं दाणेणं सामिं पडिलाभिस्सामित्ति
 तुडे, भयवंतमुवट्ठितो-भयवं कप्पइत्ति !, ततो भगवया पाणी पसारितो, सबो निसट्ठो पाणीसु, अच्छिइपाणी भयवं, उवरिं

सिंहा पशून्, न य छड्जिइ, भगवतो एसा लब्धी, सो भगवथा पारिओ, एवं सो पडिलाभेमाणे तुहे पडिलाभिइ ॥ वि तुहे,
तए णं तत्थ पंच दिवाणि पाउन्भूयाणि, तंजहा-वसुधारा बुद्धा चेलुक्खेवे कए पहयातो देवदुहुहीतो गंधोदकदसद्धवण-
कुसुमवासो निवइए आगसे अहो दाणं अहो दाणंति घुटं, ततो तं चैव देवसंनिवायं पासिऊण सबो लोगो सेजंसघरमुव-
गतो, ते य तावसा अण्णे य रायाणो आगया, ते सबे परेण कोऊहलेण पुच्छंति सेजंसं कुमारं-किमेयंति ?, ताहे सो ते
पणगवेइ-एवं भिक्खा दिज्जइ, एएसिं दिसे सोगई गम्मइ, ततो ते सबे भणंति-कहं तुमे विन्नायं जहा एवं भगवतो
परमगुरुस्स भिक्खा दिज्जइत्ति ?, सेजंसो भणइ-जाईसरणेण, अहं सामिणा सह अट्ठ भवगहणाणि अहेसि, ततो ते
संजायकोऊहला भणंति-साह अट्ठसु भवगहणेसु को को तुमं स्समिणा सह आसि ?, ततो त्रेसिं पुच्छंताणं अप्पणो
सामिस्स अट्ठभवसंवद्धं कहं कहेइ, ताणि य अट्ठ भवगहणाणि वसुदेवहिंसीए, तहावि ठाणासुन्नत्थं संखेयतो भण्णइ-
सेजंसो भणइ-इओ य छट्ठभवे उत्तरकुराए अहं मिहुणइत्थिया भयवं मिहुणपुरिसो आसि, ततो वयं तंमि देवलोकभूए
दसविहकप्परुक्खप्पभावसंपज्जमाणभोगोवभोगा कइयाए उत्तरकुरुहहतीरदेसे असो गपायवछायाए वेरुलियमणिसिलायले
पायणीयसरिसफासे सुहनिसण्णा अच्छामो, देवो य तंमि हरए मज्जिंउं उप्पइतो गगणदेसेण, ततो तेण नियगप्पभाए
पभासियातो दस दिसातो, ततो सो मिहुणपुरिसो तं तारिसं पस्समाणो किंचि चित्तेऊण मोहं उवगतो, कहमवि लद्ध-
सण्णो भणइ-हा संयंपभे ! कत्थासि ?, देहि मे पडिवयणं, तं च तस्स सोऊण इत्थियावि-कत्थ मन्ने मए संयंपभाभिहाणं
अणुभूयपुवंति चित्तेमाणी तहेव मोहमुवगया, पच्चागायचेयण्णा भणइ-अहो अज्ज ! अहं संयंपभा जीसे तुब्भेहिं नामं

गहियंति, ततो पुरिसो परं तुष्टिसुबहंतो भणइ—अज्जे ! कहेहि कंहं तुमं सयंपभा !, ततो सा भणइ—कहेमि जं सुयमणु-
 भूयं च—अत्थि ईसाणो कप्पो, तस्स मज्झदेसातो उत्तरपुरत्थिमे दिसीभागे सिरिप्पभं नाम विमाणं, तत्थ ललियंगतो नाम
 देवो अहिर्वाइ, तस्स सयंपभा अग्गमहिंसी बहुमया आसि, सा अहं, तस्स य देवस्स तीए सह दिव्विसयसुहसागरगरयस्स
 बहुकालो दिवसो इव गतो, कयाइ चिंतावरो पवायमह्छदामो अहोदिट्ठी झायमाणो मए सपरिसाए विण्णवितो—देव !
 कीस विमणो दीससि ! को ते माणसो संतायो !, ततो सो देवो भणइ—मए पुवभवे तवो धेवो कतो, ततो अहं तुब्भेहिं
 विप्पजुज्झिमिन्ति परो संतायो, ततो अग्गेहिं पुणरवि पुच्छितो—कहेह कंहं तुब्भेहिं धोवो तवो कतो !, ततो भणति—
 जंबुद्वीवे दीघे अवरविदेहे गंधिलावइविजए गंधमायणवक्खारगिरियरासणवेयहुपव्वए गंधारा नाम जणवओ, तत्थ समि-
 ङ्खज्जणासेवियं गंधसमिद्धं नाम नयरं, तत्थ राया जणवयहितो सयवलस्स रण्णो नत्ततो अइवलस्स सुत्तो महाबलो नाम,
 सो अहं पिडपियामहपरंपरागयं रज्जसिरिं अणुभवामि, मम य वालमित्तो खत्तिचकुमारो सयंबुद्धो नाम, सो य जिण-
 सासणभावियमई, चिइतो संभिन्नसोतो, सो पुण मंती बहुसु कज्जेसु पुच्छणिज्जो, परं नाहियवाई, एवं तेहिं समं रज्जमणु-
 पालेमाणो समइच्छिणं वहुमि काले कयावि गीयपडिरती नच्चमाणिं नट्टियं पस्सामि, सयंबुद्धेण विण्णवितो—देव ! सबं गीयं
 विलवियं सबं नट्टं विडंबणा सघाणि आभरणाणि भारा दुहावहा कामा, ता परलोगहिए चित्तं निवेसियवं, असासयं जीवियं
 अहितो विसयपडिंवंधो, ततो मए भणियं—कहं गीयसवणमेयं विलावो ! कहं नयणब्भुदयं नट्टं विडंबणा ! कहं वा
 देहविभूत्तयाणि आभरणाणि भारा ! लोगसारभूया पीइकरा कामा कहं दुहावहा !, ततो संभंतेण सयंबुद्धेण भणियं—

सुणह सामी ! पस्रश्चित्ता जहा गीयं विलावो, जहा काइवि इत्थिया पविसियपइगा पइणो सुमरमाणी तस्स समाग-
मममित्तंती भत्तुणो गुणे विकप्पेमाणी पदोसे पच्चसे य विलवमाणी चिट्ठइ, जहा वा कोऽवि भिच्चो पहरुस कुवियस्स
पमायणातिमित्तं दासमावे अप्पाणं ठवेऊण पणतो जाणि वयणाणि भासइ ताणि विलावो, तथा इत्थी पुरिसो वा सरा-
गमणो गीयसवणाभिलासी कुवियंपसायणानिमित्तं वा जातो कायमणवाइयातो किरियातो पंडजइ ताओ कुसलनिब-
द्धाजो गीयंति पबुच्चइ, तं पुण सामी चित्तेउ-किं विलावपक्खे वट्ठइ नवा ! इति, नट्टं जहा विडंबणा तथा भन्नइ-इत्थी
पुरिसो वा जक्काइट्ठो पीयभज्जो वा जातो कायविक्खेवकिरियातो दंसेइ सा विडंबणा, एवं जाव इत्थी पुरिसो वा पंहुणो
परितोसणनिमित्तं विट्सजणनिबद्धविधिमुसरंतो जं पाणिपायसिरनयणाधरादी विक्खिवति सा परमत्थतो विडंबणा,
इयाणि आभरणाणि भारो भाविज्जइ-कोइ पुरिसो सामिणो नियोगेण पेडागयाणि मवडाईणि आभरणाणि पवहेज्ज, जहा सो
अवरस्सं भारेण पीडिज्जइ, एवं जो परविग्गहयनिमित्तं ताणि केव आभरणाणि जोगेसु सरीरठाणेसु सन्निवेसियाणि वहइ
सोऽपि भारेण पीडिज्जइ, नवरं सो रागेण भारं न गणइ, कामा पुण एवं दुहावहा-जहा सदमुच्छित्तो मिगो रूवमुच्छित्तो
पयंगो गंधमुच्छित्तो महुयरो रसमुच्छित्तो मच्छो फरिसमुच्छित्तो मइदो वहंबंधणमारणाणि पावइ, एवं जीवावि सो-
इदियाइवसगया सदाइसंरक्खणपरा तदुवरोधकारिसु पडिणीएसु कलुसहियया इहलेगेवि मारणादीणि पावेंति, परलोमे
नरगाइदुक्खभायणं, ततो दुहावहा कामा । एवं भणंतो सयंबुद्धो मए भणितो-नूणं तुमं मम अहितो सि जो मं संसइय-
परलोयसुहेणं लोभंतो संपइसुहं च निंदंतो दुहे पादेवुमिच्छसि, ततो संभिन्नसोएण भणितो-साम्मि ! सयंबुद्धो जहा

जंबुको मच्छकंखी मंसपेसिं चइत्ताणं मच्छं पइ धावितो मच्छो जले निमगो मंसपेसी सउणियाए गहियत्ति निरासो जातो
तहा संदिद्धपरलोयसुहासाए दिट्ठं सुहं परिच्चयंतो उभयोवि चुको सोइहिइ, सयंबुद्धो भणइ—जं तुमं तुच्छसुहमोहितो
भणस्सि को तं सचेयणो पमाणं करेइ ? जो कुसलजणपसंसियं रयणं मुहागयं कायमणिए पसत्तो न इच्छइ तं केरिसं
मन्नसि ? तं संभिन्नसोय ! धीरा सरीरविभवाइणमणिच्चयाइ जाणिऊणं कामभोगे परिच्चज्ज तवसि संजमे य निषाण-
सुहकारणे जुत्तंति, संभिन्नसोयो भणइ—सयंबुद्ध ! मरणं होहिस्सि किं सक्का पढममेव सुसाणे णएणं ? नूनं तुमं टिट्ठि-
भीसरिसो, जहा टिट्ठिभी गगणपडणसंकिया धरेउकामा उच्चपाया सुवइ तहा तुमं मरणं किर होहिस्सि अइपयत्तकारी
संपयकालियं सुहं परिच्चाय अणागयकालियं सुहं पत्थेसि, नणु पत्ते मरणसमए परलोगहियमायरिस्सामो, सयंबुद्धेण
भणियं—मुद्ध ! जुद्धे संपलग्गे कुंजरतुरगदमणं कज्जसाहगं न हवइ, न वा गेहे पलित्ते कूवखणणं कज्जकरं, जइ पुण
दमणं खणणं वा पुबकयं होतं तो परवलमहणं जलणविज्झावणं च सुहेण होतं, एवं जो अणागयमेव परलोगहिए न
उज्जमइ सो उक्कमंतसु पाणेषु परमदुक्खाभिभूतो किह परलोगमणुट्ठेहिति ? एत्थ सुणेहि वियक्खणकहियं उवएसं—कोइ
किल हत्थी जरापरिणतो गिम्हकाले किंचि गिरिनइं समुत्तरंतो विसमे तीरे पडितो, सो सरीरगरुहयत्तणेण दुब्बलत्तेण य
उट्ठेमसत्तो तत्थेव कालगतो, से अपाणंदेसो सियालेण परिक्खइतो, तेण मग्गेण एगो वायसो अतिगतो मंसं उदगं च उव-
जीवंतो चिट्ठइ, उण्हेण य उज्जमाणे कलेवरे सो पएसो संकुचितो, वायसो तुद्धो, अहो निरावाहं जायं, पाउसकाले य तं
गयकलेवरं गिरिनइपूरेण-वुज्जमाणं महानइसोयपडियं समुद्धमतिगयं, तत्थ मच्छमग्गेहिं छिन्नं, ततो जलपूरियातो

गयकलेवरातो घायसो निगतो, तीरं अपस्समाणो तत्थेव निहणमुवगतो, जइ पुण अणागयमेव निगतो होंतो तो दीहकालं सच्छंदप्पयारं विनिहाणि य मंसोदगाणि य आहारोंतो, एयस्स दिट्ठतस्स अयमुवसंहारो—जहा वायसो तहा संसारिणो सत्ता, जहा हत्थिकलेवरप्पवेसो तहा मणुस्सवोंदिलाभो, जहा कलेवरन्भंतरे मंसमुदगं च तहा विसयसंपत्ती, जहा मग्गनिरोधो तहा तन्मयपडिवंधो, जहा उदकसोयविच्छोभो तहा मरणकालो, जहा विवरा निगमो तहा परभवसं-
कमो, तं जाणाहि संभिन्नसोय ! जो तुच्छए निस्सारे थोवकालिए कामभोए परिच्छइऊणं तवसंजमुज्जोगं करेइ सो सुग-
इगतो न सोइहि, जो पुण विसएसु गिद्धो मरणसमयमुदिक्खइ सो सरीरमेए अगहियपाहेयो चिरं दुही होहिइ, तं मा जंबुक इव तुच्छकप्पणामेत्तसुहपडिवद्धो विडलकालियं सुहमवमन्नसु, संभिन्नसोएण भणियं—को सो जंबुकदिट्ठतो !, सयंबुद्धेण भणियं—सुणाहि, कोइ किर घणयरो वणे संचरमाणो विसमे पएसे ठितो, दिट्ठो एगो गइंदो, सो एगेण कंढेण आहतो, निहुरं मम्मप्पदेसलगकंडप्पहारेण पडितो, पडंतेण एगो महाकाओ सप्पो अक्कमितो अद्धनिगतो अच्छइ, ततो पडियं गयं जाणिऊण सजीवं घणुमवकिरिय परसुं गहाय दंतमोत्तियेदं गइंदं संलियमाणो तेण सप्पेण खइतो तत्थेव पडितो मतो, ततो एगेण जंबुगेण परिब्भमंतेण सो हत्थी सो य मणुस्सो दिट्ठो, भीरुत्तेणेण य अयसरितो, मंसलोलुयाए पुणो पुणो अछियइ, ततो निज्जीवंति निस्संसयं मुणिऊण तुट्ठो अवलोपइ चित्तेइ य—हत्थी जावज्जीवयं भत्तं मणुस्सो सप्पो य कंबु कालं होहिइ, जीवावंधणं ताव खाप्पमिच्छि तुट्ठो मंदबुद्धी, घणुकोडीए छिन्नपडिवंधाए तालुदेसे भिन्नो मतो, जइ सो पुण अप्पसारं तुच्छंति जीवावंधणं परिहरिऊण हत्थीमणुस्सोरगकलेवरेसु लगंतो तो ताणि य अण्णाणि चिरं

खायंतो, एवं तुमं पि जाणाहि-जो माणुससोक्खपडियद्धो परलोगसाहणनिरवेक्खो सो जंतुको इव विणस्सिहिइ, जं पि
 सामि ! तुब्भे भणह-संदिद्धो परलोको इति, तं पि न जुत्तं, जतो तुब्भे मए सह कुमारकाले नंदणुजाणमुवगया, तत्थ
 एगो देवो आगासातो ओचइओ, तं ददूण अग्हे अवसरिया, देवो य दिवाए गतीए खणेण अग्हसमीवं पत्तो, भणिया य
 अग्हे तेणं-अहो महाबल ! अहं तव पियामहो सयवलो रज्जसिरिं पयहिऊण चिण्णवतो लंतगे कप्पे अहिवई जातो,
 ता तुब्भे वि मा पमांयह, भायह अप्पाणं जिणवयेणं, ततो सुगइगामिणो भविस्सह, एवं वोप्पुण देवो गतो, तं जइ
 सामि ! तुब्भे सुमरह तत्तो अत्थि परलोगोत्ति सदहह, मया भणियं-सुमरामि सयंबुद्ध ! पियामहभणियं, ततो लद्धा-
 वगासो सयंबुद्धो भणइ-सुणह सामि ! पुब्बवुत्तं-तुब्भं पुब्बजो कुरुचंदो नाम राया आसि, तस्स य देवी कुरुमई, हरि-
 चंदो कुमारो, सो य राया नत्थिक्काई वहूणं सत्ताणं वहाय समुद्धितो निस्सीलो निवत्तो, एवं तस्स बहू कालोऽतीतो,
 मरणकाले अस्सायवेयणीयवहुलयाए नरगपडिरूवगो पोगलपरिणामो संबुत्तो, गीयं सुइमहुरं अक्कोसंति मच्चइ, मणोह-
 राणि रूवाणि विकृतानि पासति, खीरं खंडसकरोयणीयं पूइं मच्चइ, चंदणाणुलेयणं मुम्मुरं वेपइ, हंसतूलमहुफासं कंटकि-
 साहासंचयं पडिसेवइ, तस्स तहाविहमसुभकम्मोदयातो विवरीयभावं जाणिऊण कुरुमई देवी हरिचंदेण सह पच्छन्नं
 पडियरइ, एवं सो कुरुचंदो राया परमदुक्खितो कालगतो, तस्स नीहरणं काऊण सज्जणवयं गंधसमिद्धं नाएण पालेइ,
 पिउणो य तहाभूयं मरणमणुच्चितयस्स एवं मती समुप्पन्ना-अत्थि सुक्कयदुक्कयफलंति, ततो अणेण एगो खत्तियकुमारो
 बालवयंसो सुबुद्धी संदिद्धो-भइ ! तुमं पंडियजणोवइद्धं धम्मकहं पइदिणं मे कहेसु, एसा चेव ते सेवत्ति, ततो सो एवं

गयकलेयराशो घायसो निगतो, तीरं अपस्समाणो तत्थेव निहणमुवगतो, जइ पुण अणागयमेव निगतो होतो तो दीहकाळं सञ्जंध्ययारं चिन्निहाणि य मंसोदगाणि य आहारैतो, एयस्स दिट्ठत्तस्स अयमुवसंहारो-जहा वायसो तहा संसारिणो सत्ता, जहा हत्थिकलेवरप्पवेसो तंहा मणुस्सर्वोदिताभो, जहा कलेवरब्भंतरं मंसमुदगं च तहा विसयसंपत्ती, जहा मग्गनिरोधो तहा तब्भयपडियंधो, जहा उदकसोयविच्छोभो तहा मरणकालो, जहा विवरा निगमो तहा परभवसं-कमो, तं जाणाहि संभिन्नसोय । जो तुच्छए निस्सारे थोवकालिए कामभोए परिच्छइऊणं तवसंजमुज्जोगं करेइ सो सुग-इगतो न सोइहि, जो पुण विसएसु गिद्धो मरणसमयमुदिक्खइ सो सरीरमेए अगहियपाहेयो चिरं दुही होहिइ, तं मा जंबुक इव तुच्छकप्पणामेस्ससुहपडिवद्धो विउलकालियं सुहमवमन्नसु, संभिन्नसोएण भणियं-को सो जंबुकदिट्ठो !, स्वयंबुद्धेण भणियं-सुणाहि, कोइ किर वणयरो वणे संचरमाणो विसमे पएसे ठितो, दिट्ठो एगो गइंदो, सो एगेण कंढेण आहतो, निष्ठुरं मग्गमध्पदेसलगकंढप्पहारेण पडितो, पडंतेण एगो महाकाओ सप्पो अकमितो अद्धनिगतो अच्छइ, ततो पडियं गयं जाणिऊण सजीवं घणुमवकिरिय परसु गहाय दंतमोसियेहं गइंदं संलियमाणो तेण सप्पेण खइतो तत्थेव पडितो मतो, ततो एगेण जंबुगेण परिब्भमंतेण सो हत्थी सो य मणुस्सो दिट्ठो, भीरुत्तणेण य अवसरितो, मंसलोडुयाए पुणो पुणो अहियइ, ततो निज्जीवंति निस्ससयं मुणिऊण तुट्ठो जवलोएइ चित्तेइ य—हत्थी जावजीवयं भत्तं मणुस्सो सप्पो य कंवि काळं होहिइ, जीवायंधणं ताव खाएमिति तुट्ठो मंदबुद्धी, घणुकोडीए छिन्नपडिबंधाए तालुदेसे भिन्नो मतो, जइ सो पुण अप्पसारं तुच्छंति जीवायंधणं परिहरिऊण हत्थीमणुस्सोरगकलेवरेसु लगंतो तो ताणि य अण्णाणि चिरं

खायंतो, एवं तुमं पि जाणाहि—जो माणुसं सोक्खपडिवद्धो परलोगसाहणनिरवेक्खो सो जंबुको इव विणस्सिहिइ, जं पि
 सामि ! तुब्भे भणह—संदिद्धो परलोको इति, तं पि न जुत्तं, जतो तुब्भे मए सह कुमारकाले नंदणुजाणमुवगया, तत्थ
 एगो देवो आगासातो ओवइओ, तं दट्ठण अग्हे अवसरिया, देवो य दिवाए गतीए खणेण अग्ह समीवं पत्तो, भणिया य
 अग्हे तेणं—अहो महाबल ! अहं तव पियामहो सयवलो रज्जसिरिं पयहिऊण चिण्णवतो लंतगे कप्पे अहिवाई जातो,
 ता तुब्भे वि मा पमांयह, भावह अप्पाणं जिणवयणेणं, ततो सुगइगामिणो भविस्सह, एवं वोत्तुण देवो गतो, तं जइ
 सामि ! तुब्भे सुमरह तत्तो अत्थि परलोगोत्ति सदहह, मया भणियं—सुमरामि सयंबुद्ध ! पियामहभणियं, ततो लद्धा-
 वगसो सयंबुद्धो भणइ—सुणह सामि ! पुबबुत्तंतं—तुब्भं पुब्वजो कुरुचंदो नाम राया आसि, तस्स य देवी कुरुमई, हरि-
 चंदो कुमारो, सो य राया नत्थिक्काई वह्णं सत्ताणं वहाय समुद्धितो निस्सीलो निव्वतो, एवं तस्स बहू कालोऽतीतो,
 मरणकाले अस्सायवेयणीयवहुलयाए नरगपडिक्खगो पोगलपरिणामो संबुत्तो, गीयं सुइमहुरं अक्कोसंति मन्नइ, मणोह-
 राणि रूवाणि विक्कृतानि पासति, खीरं खंडसक्करोवणीयं पूइं मन्नइ, चंदणाणुलेवणं सुम्मुरं वेएइ, हंसतूलमहुफासं कंटकि-
 साहासंचयं पडिसेवइ, तस्स तहाविहमसुभक्कमोदयातो विवरीयभावं जाणिऊण कुरुमई देवी हरिचंदेण सह पच्छन्नं
 पडियरइ, एवं सो कुरुचंदो राया परमदुक्खितो कालगतो, तस्स नीहरणं काऊण सज्जणवयं गंधसमिद्धं नाएण पालेइ,
 पिण्णो य तहाभूयं मरणमणुच्चितयस्स एवं मती समुप्पन्ना—अत्थि सुक्कयदुक्कयफलंति, ततो अणेण एगो खत्तियकुमारो
 बालवयंसो सुबुद्धी संदिद्धो—भइ ! तुमं पंडियजणोवइइं धम्मकहं पइदिणं मे कहेसु, एसा चेव वे सेवत्ति, ततो सो एवं

निवृत्तो जं जं धम्मसंतिथं वयणं सुणेइ तं तं राइणो निवेएइ, राया सहइइ तहेव पडिवज्जइ, कयाइं च नगरस्स नाइदूरे
तहारूपस्स साहुणो केवलनाणुप्पत्तिमहिमं काउं देवा उवागया, एयं सुबुद्धिणा खत्तियकुमारेण जाणिऊण हरिचंदस्स
रणो निवेइयं, सोऽवि देवागमणविम्भितो तुरियं पवरतुरगारूढो साहुसमीवमागतो, वंदिऊण विणएण निसण्णो केवलि-
मुहविणिगगं घयणामयं सुणेइ, सोऊण संसारमोक्ससरूवं अत्थि परभवसंकमोत्ति निस्संकियं जायं हियए, पुच्छइ—
भयवं ! मम पिया कं गइं गतो !, ततो भगवया भणियं—हरिचंद ! तव पिया अनियारियपावासवो बहूणं सत्ताणं पीडा-
करो पावकम्मगरुयताए इह य विवरीयविसयोवलंभणं पाविऊण अहे सत्तमपुढवीए नेरइजो जातो, सो तत्थ परमनिवि-
सहं निरुवमं निप्पहियां दुक्खमणुभवइ, ततो कम्मविवागं पिउणो सोऊण हरियंदो राया संसारभयभीतो वंदिऊण
केवलनार्णि सनगरमइगतो, ततो पुत्तस्स रायसिंरिं समण्पेऊण सुबुद्धिं संदिसइ—तुमं मम पुत्तस्स उवएसं देजासित्ति,
तेण विणवित्तो—सामि ! अहं केवलिणो वयणं सोऊण सह तुग्गेहिं न करेमि तवं तो मए न सुयं परमत्थतो केवलि-
वयणं, तग्गहा अहंपि तुग्गेहिं समं पवइत्सामि, जं पुण उवदेसो दायघोत्ति संदिसह तं मम पुत्तो काहिइ, ततो राया
पुत्तं संदिसइ—तुमे सुबुद्धिसुयोवएसो कायघो, ततो पलित्तगिरिकंदरातो सीहो इव राया विणिगतो पवइतो केवलिस-
मीवे सह सुबुद्धिणा, ततो परमसंवगे सज्जायपसत्थचिंतणपरो परिवखवियक्केलिसजालो समुप्पन्नकेवलनाणंदसणो
परिनिघुतो, तस्स हरिचंदस्स रायरिसिणो वंसे संखाइएसु नरवईसु धम्मपरायणेसु अतिकंतेसु तुग्गे संपयं सामी !,
अहं पुण सुबुद्धिवंसे, तं एस अमहं नियोगो बहुसुपुरिसपरंपरगतो धम्मदेसणाहिगारो, जं पुण एत्थ मया अकांडे विण-

विया तं कारणं सुणह-अज्ज अहं नंदणवणं गतो आसि, तत्थ मए दुवे चारणसमणा दिट्ठा-आइच्चजसे अमियतेओ
 य, ते य वंदिऊण पुच्छिया-भयवं ! महावलस्स रणो केवइयमाउयं चिट्ठइ !, तेहिं कहियं-मासो सेसो, ततो संभंतो
 आगतो, एस परमत्थो । ततो जं जाणह सेयं तमकालहीणं करेहत्ति, एवं संयंबुद्धवयणं सोऊण अहं धम्माभिमुहो
 जाओ, आउपरिक्खयसवणेण य आमट्ठियभायणमिव सलिलपूरिज्जमाणमवसण्हिययो भीतो सहसा उट्ठितो कयंजली
 संयंबुद्धं सरणमुवगतो, वयंस ! किमियाणिं माससेसजीवितो परलोगहियं करिस्सामि ? , तेण समासासितो-सामि !
 दिवसोऽवि बहुओ परिचत्तसवसायज्जस्स, किमंग पुण मासो ? , ततो तस्स वयणेण पुत्तसंकामियपयापालणद्वावारो गतो
 सिद्धाययणं, कतो भत्तपरिच्चातो संयंबुद्धोवदिट्ठजिणमहिमासंपायणनिरतो सुमणसो संधारगसमणो जातो, निरंतरं च
 संसारस्स अणिच्चयवेरगजणणिं धम्मकहं च सुणमाणो समाहिपत्तो कालगतो इहागतो, एवं मए थोवो तवो चिण्णोत्ति ।
 एवं च अज्ज मम सपरिवाराए ललियंगएण देवेण कहियं, इत्थंतरे ईसाणदेवरायसमीवातो दढधम्मो नाम देवो आगतो
 भणइ-अहो ललियंगय ! ईसाणदेवराया नंदीसरदीवं जिणमहिमं काउं वच्चइत्ति गच्छामि अहंपित्ति सो गतो, ततो अज्ज
 ललियंगदेवसहिताण इंदानत्तीए अवस्सगमणं होहत्ति इयाणिं न्वेव वच्चामित्ति गयामो खणेण नंदीसरदीवं, कया
 जिणांययणेसु महिमा, ततो तिरियलोए सासयचेइयाण पूयं तित्थयरवंदणं च कुणमाणो चुतो ललियंगतो, ततो अहं
 परमसोगगिगडग्गमाणविवसा सपरिवारा गया सिरिप्पभं विमाणं, ततो संयंबुद्धदेवो आगतो परिगलमाणसरीरसोभं
 मं दट्ठुण भणइ-सयंपभे ! पच्चासन्नो ते चवणकालो तो जिणमहिमं करेहि जेण भवंतरेऽवि वोहिलांभो भवइत्ति, ततोऽहं

तस्मात् पयणेण पुणरपि नंदिस्तरदीवे समयक्वेत्ते य कयजिणवंदणपूया चुता समाणा जंबुद्वीवे दीवे पुष्वविदेहे पुक्खलावइ-
न्निजए पुंठरिगिणीए नगरीए यइरसेणचकयट्टिस्स गुणवतीए देवीए दुहिया सिरिमई नाम जाया, धाईजणपरिगहिया
सुदेण यद्विया कडातो गहियातो, अत्तया कयाइ पदोसे सवतोभवं पासायमधिरुढा पस्सामि नगरवाहिं देवसंपायं,
ततो मए देवजाई सुमरिया, सुमरिऊण य दुवखेणाहया, परिचारिगाहिं जलकंगसित्ता पच्चागयचेयणा चित्तेमि-कत्थ
मे पियो उलियंगतो देवोत्ति !, तेण य चिणा किं जणेण आभट्ठेणंति मूकत्तणं पवण्णा, परियणो भणइ-इमीसे धाया
जंभगेहिं निरुद्धा, ततो तिगिच्छेहिं होममंतरक्खायिहाणेहिं कतो महंतो पयत्तो, अहंपि मूकत्तणं न सुयामि, परिचारि-
याणं-पुण उहिंरुणमाणत्तिं देमि, अत्तया पमयवणगयं ममं पंडिया नाम अम्मधाई विरहे भणइ-अहं ते धाई-तो मे
कहेहिं सच्चूयं, ततो मया भणियं-अम्मो ! अत्थि कारणं पवण्णा, ततो सा तुढा भणइ-पुत्ति !
साहसु मे कारणं, ततो जहा भण्णसि तहा चेट्टिस्सामि, ततो मया भणिया-सुणाहि-अत्थि धायईसंडे दीवे पुब्बवि-
देहे मंगलायइविजए नंदिगामो नाम संनिवेसो, तत्थ अहं इतो तइयभवे दरिदकुले सुलक्खणसुमंगलाईणं छणहं भणि-
णीणं कणिढा जाया, न कयं च मे अम्मापिकहिं नामं, ततो निम्नामियत्ति पसिद्धिं गया, स्सकम्मपडिवद्धा य जीवामि,
अत्तया कयाइ ऊमवे इब्भगडिंभाणि नाणाविहभवसहत्थगयाणि सगिहेहिंतो निगयाणि पासेमि, ताणि दट्ठुण मए
माया जाइया-अम्मो ! देहि मे मोयगं अन्नं वा भक्खं जेण डिंभेहिं समं रमामित्ति, तीए रुद्धाए आहया निच्छूढा य
गिदातो, कतो ते इहं भक्खा !, यच्चसु अंवरतिलकं पवयं तत्थ फलाणि खायसु मरसु वत्ति, ततो रोयंती निगया दिट्ठो

मया जणो अंवरतिलगाभिमुहं वचंतो, गया तेण सहिया, दिट्ठो मया सिहरकरेहिं गगणतलमिव भिणिउं समुज्जुतो अंवरतिलको नाम पद्यतो, तत्थ जणो फलाणि गेण्हइ, मएवि य पक्कपडियाणि साटूणि फलाणि भक्खियाणि, रमणिज्जयाए य गिरिवरस्स सह जणेण संचरमाणी सइं सुइमणोहरं सुणामि, सइमणुसरंती गया कंचि पदेसं, दिट्ठा जुगंधरा नाम आयरिया विविहनियमधरा चउइसपुवी चउणाणोवगया, तत्थ बहवो समागया देवा मणुया य, ते तेसिं बंधमोक्खविहाणं कहंति, अहंपि पाएसु णिवडिऊणं एगदेसे निसण्णा धम्मकहं सुणामि, पुच्छिया मए—भयवं ! अत्थि मम समो कोडवि दुक्खिओ जीवो जीयलोगे !, ततो तेहिं भगवंतेहिं भणियं—निन्नामिगे ! तुहं सदा सुहासुहा सुइपहमागच्छंति, रूवाणिवि सुंदरमंगुलाणि पाससि, गंधे सुभासुभे अग्यायसि, रसेवि मणुण्णामणुण्णे आसाएसि, फासेवि इट्ठाणिट्ठे पडिसेवेदसि, अत्थि य ते सीउण्हछुहाणं पडियारो, निदं सुहागयं सेवेसि, तमसि जोइपगासेण कज्जं कुणसि, नए पुण नेरइयाणं निच्चमसुभा सइरूवरसंगंधफासा निप्पडियाराणि य परमदारुणाणि सीउण्हाणि तद्दा छुहापियासातो य, न यं खणंपि निदासुहं तेसिं, ते य निच्चंधयारेसु नरगेसु चिट्ठमाणा दुक्खसयाणि विचसा अणुहवमाणा बहं कालं गमंति, तिरियावि सपक्खपरपक्खजणियाणि दुक्खाणि सीउण्हछुहापियासादीयाणि य अणुहवंति, तव पुण साहारणं सुहदुक्खं, केवलमच्चेसि रिद्धिं पस्समाणा दुहियमप्पाणं तक्केसि, ततो मए पणयाए जह भणह तहत्ति पडिस्सुयं, तत्थ य धम्मं सोऊण केइ पवइया केइ गिहिवासजोगाइं सीलवयाइं पडिवच्चा, ततो मए विन्नविद्यं—भयवं ! जस्स नियमस्स पालणेऽहं समत्था तं मे उवइसह, ततो मे तेहिं पंच अणुवयाइं उवदिट्ठाणि, परिउट्ठा, वंदिऊण जणेण सह नंदिगाममागता, पालेमि ताणि

अणुघ्राणि, परिपालयंती चरत्यछट्टट्टमेहिं स्वामि, एवं काले गते कथमस्तपच्चक्षाणां रातो देवं परमदंसणीयं परस्वामि, सो भणइ—निन्नामिगे ! चित्तेहि होमि एयस्स भारियत्ति ततो मे देवी भविस्ससि, मया सह दिवे भोगे भुंजेसि, एवं योत्तूण अहंसणं गतो, अहमवि परितोसचिस्सप्पमाणहियया देवदंसणेण लभिज्ज देवत्तंति चित्तेऊण समाहीए काल- गया, ईसाणे कप्पे त्तिरिप्पभविमाणे ललियंगस्स देवस्स अगमहिंसी सयंपभा नाम जाया ओहिणानोवयोगविण्णाय- देवभवकारणा, जहा—एस्स ललियंगो अहुणोवयन्नो समाणो नियपरियणं परिभावितो देवीसु मज्झे सयंपभाए देवीए अगज्ञोपघन्नो, सा आउक्खए चुया, ततो देवो पलघिउमाढत्तो, सयंबुद्धो य महावले कालगए गहियसामण्णो च्चिरकालं संजमे परिपालिऊण समाहिपत्तो कालगतो इहेय ईसाणे कप्पे इंदसामाणितो जातो, तेण विलवंतो संबोहितो, भणि- तोय—जहा धायइसंडे दीवे अवरविदेहे नंदिगामे निन्नामिगा कथमस्तपच्चक्षाणा चिद्धइ, तं नियदंसणेण पलोभेहि जेण कयनियाणा ते अगमहिंसी सयंपभा जायइ, ततो अणेण नियदंसणेण पलोभिया कयनियाणा इहमागयत्ति, सहारिसं सह ललियंगएण अच्छामि, अन्नया य सघसंपत्तीए कारणं भगवंतो जुगंधारयारियत्ति मुणिऊण ते चंदिउमवइत्ता, ते तंसमयं तहेय अंवरतिलके पघए मणोरमे उज्जाणे सगणा समोसरिआ, ततोऽहं परितोसचिस्सप्पियमुही तिगुणपयाहिणपुढं नमिऊण निघेइअं नाम, नट्टोयहारेण महिऊण गया सविमाणं, दिवे कामभोगे ललियंगएण सहिया निरुस्सुका चट्टुकालं अणुहवामि, देवो य सो ललियंगतो आउक्खएण चुतो, अम्मो न याणामि कथं गतो?, अहमवि तस्स वियोगदुहिया चुता समाणी इहमागया, देवुज्जोयदरिसणेण समुप्पन्नजाइसरणा तं देवं मणसा परिचहंती मूअत्तणं पवत्ता, किं तेण विणां कएण

संलावेणत्ति?, एस परमत्थो, तं सोऊण अम्मधाई ममं भणति—पुत्ति! सुट्ठु ते कहियं, एयं पुण पुवभवचरियं पडिलि-
 हिज्जड, ततोऽहं हेडावेहामि, सो य ललियंगतो जइ मणुस्सेसु आयातो होहिइ तो सचरियं दट्ठण जाइं सुमरिहिइ, तेण
 य सह निब्बुया विसयसुहमणुभवेसु, ततो सज्जितो पडो, ततो विविहवणाहिं वट्ठिगाहिं दोहिंवि जणीहिं पढमं तत्थ
 नंदिग्गामो लिहितो, ततो अंवरतिलगगिरिवसंसियकुसुमियासो अतरुतलसच्चिसच्चा गुरयो देवमेहुणं च घंढणागयं
 ईसाणो कप्पो सिरिप्पमं विमाणं सदेवमिहुणं महाबलो राया सयंबुद्धसंभिन्नसोयसहितो निन्नामिया च तवसोसियसरीरा
 सद्यथ ललियंगयसयंपमाणं नामाणि लिहियाणि, ततो निप्फन्ने पडे धाती पट्टुगं गहेऊण धायइसंडदीवं वच्चामिस्ति
 गयणेण उप्पइया, खणेण य नियत्ता, पुच्छिया मया—कीस अम्मो! लहुं नियत्तासि, सा भणइ—पुत्ति! सुण कारणं, इह अम्मह
 सामिणो तव पिऊणो वरिसयद्धावणनिमित्तं विजयवासिणो बहुगा रायाणो समागया तं जइ इहेव तव हिययइ तो होहिइ तो
 लभेयेति चित्तिऊण नियत्ता, जइ पुण न होहिइ तो परिमगणं करेस्सामित्ति चित्तिऊणाऽऽगया, मया भणिया—सुट्ठु कयंति,
 ततो धीयदियसे पडं गहाय अवरण्हे आगया, पसन्नमुही भणइ—पुत्ति! निब्बुया होहि, दिट्ठो मया ते ललियंगतो,
 पुच्छिया मया—अम्मो! साहसु कंहंति?, सा भणति—पुत्ति! मया रायमग्गे पसारितो पडो, तं पडं केइ आलिकव-
 कुसला आगमं पमाणं करेता पसंसंति, जे अकुसला ते वण्णल्ल्वाईणि पसंसंति, तत्थ दुम्मरिसणरायसुतो दुइंतो
 कुमारो सपरिवारो आगतो, सो सुवुत्तमेत्तं पासिऊण मुच्छितो पडितो, खणेण आसत्थो, मणुस्सेहिं पुच्छितो—
 सामि! किं मुच्छितो?, सो भणइ—नियचरियं पडयलिहियं पड्ढण जाती मए सुमरिया, अहं ललियंगतो देवो

आसि, सयंपभा मे देवी, मया पुच्छितो—पुत्त ! साहसु को एसो संनिवेसो ? भणइ—पुंडरिगिणी नगरी, पबयं मेहं कहइ, अणगारो कोडवि एस साह, वीसरियं से नामं, कयं सोहम्मं साहइ, महावलं राया कोडवि एसो मंतिसहितोत्ति जंपइ, निन्नामिगं कावि एसा तवस्सिणी, न याणं से नामंति, ततो विप्पावगो एसोत्ति मुणिऊण मया भणितो—पुत्त ! संबदति सयं, जं पुण वीसरियं तेण किं ?, सच्चं तुमं ललियंगतो, सा पुण ते सयंपभा धायइसंडे दीवे नंदि-ग्गामे कम्मदोसेण पंगुलिया जाया, सुमरिया नियजाती, ततो तीए आगमकुसलाए तव मग्गणहेइं नियचरियं लिहियं, मम य धायइसंडं गयाए पढो समप्पिओ, कहिओ नियवुत्ततो, ततो मए तीसे अणुकंपाए तव परिमग्गणं कयं, ता पुत्त ! एहि नेमि धायइसंडं, संतोसेहि नियदंसणेणं पंगुलियं, एवं भणिए उवहसितो मिचेहिं—गम्मउ भो सिज्झउ त पंगुलिया, ततो सो अहोगीवं काऊण अवकंतो, मुहुत्तमेत्तेण लोहगलाव धणो नाम कुमारो लंघणपवणादिसु अतीव समत्थोत्ति संजायवइरजंघोस्तिनीयाभिहाणो आगतो, पढं दट्ठण मं भणइ—केणेयं लिहियं चित्तं ?, मया भणियं—किंनिमित्तं पुच्छसि ?, सो भणइ—मम एयं चरियं, अहं ललियंगतो नामासि, सयंपभा मे देवी, असंसयं तीए लिहियं जइ या अन्नेणवि तीए उवएसेणंति तक्कसि, ततो मए पुच्छितो—जइ ते चरियं साहसु को एस संनिवेसो ?, सो भणइ—नंदिग्गामो, एसो पद्यतो ?, अंवरत्तिलको, जुगंधरा आयरिया, एसा खमणकिलंता निन्नामिया, महव्वलो राया सयं-वुद्धसंभिन्नसोएहिं सह लिहितो, एस ईसाणो कप्पो, सिरिप्पभं विमाणं, एवं सबं सपच्चयं कहियं, ततो मए भणितो—जा एसा सिरिमती कुमारी तुज्झ पिबच्छाए दुहिया सा सयंपभा, तेण रण्णो निवेप्पमि जेण सा ते भवइ, एयं सोऊण सो सुमणसो

गतो, ततोऽहं कयकज्जा आगया, ता गच्छामि पुत्ति ! रण्णो निवेयमि जेण ते पियसंगमो भवइ, गया रायसमीवं,
 सदाविया अहं रण्णा, माउसहिया गया रायसमीवं, राया पकहितो-वसुमइ ! जो सिरिमईए ललियंगतो देवो आसि तं
 जहा अहं जाणं न तहा सिरिमई, अत्थि अवरविदेहे सलिलावइविजए वीयसोगा नाम नगरी, जियसत्तू राया, तस्स
 मणोहरी केकई य दुवे देवीओ, तासिं जहक्कमं अयलो विभीसणो य पुत्ता बलदेववासुदेवा, पिंडमि उवरते विजयद्धं
 भुंजंति, मणोहरी बलदेवमाया कंमि काले पुत्तमापुच्छति-अयल ! अणुभूया मे भत्तुणो सिरी पुणसिरी य, संपइ पब-
 यामि, करेमि परलोगहियं, विसज्जेहि मंति, सो नेहेण न विसज्जेइ, निब्बंघे कए भणइ-अम्मो ! जइ ते निच्छतो ता
 देवलोगं गया मं वसणपडिअं पडियोहिज्जासि, तीए पडिवन्नं, पवइया, परमधिइबलेण अहीयाणि एक्कारस अंगणि,
 धरिसकोडी तवमणुवरिज्जण अपडिबइयवेरगा समाहीए कालगया लंतगे कप्पे देवो जातो, तं ताव मं जाण, बलदेव-
 वासुदेवा य बहुकालं समुदिता भोगे भुंजंति, कयाइ निगया अणुजत्तं, आसेहिं अवहिया, अडविं पवेसिया, दूरं गंतूण
 आसा विवन्ना, विभीसणो कालगतो, अयलो नेहेण तं जाणइ परिस्समेण मुच्छितो एसो, नेमि सीयलाणि वणगहणाणि,
 अहं च लंतगक्कपगतो पुत्तसिणेहेण संगारं सुमरिज्जण खेणागतो, विभीसणरूवं विडव्विज्जण अयलो भणितो-भाय !
 अहं विज्जाहरोहिं तमं जुज्झिअं गतो, ते य मए पसाहिया, तुज्जे पुण अंतरं जाणिज्जं केणवि मम रूवेण मोहिया, ता
 छंडुहि एयं कलेवरं, तक्कारेसु अग्निगणा, ततो सक्कारेज्जण सनगरमागया, पूइज्जमाणा जणेण सगिहं पविट्ठा एक्कासण-
 निसण्णा ठिया, ततो मया मणोहरीरूवं दंसियं, संभंतो अयलो भणइ-अम्मो ! तुब्भेत्य कत्तोत्ति ?, ततो मए पवज्जा-

अम्हेवि पोवखलपालेण रण्णा पूइऊण विसज्जिया, पत्थिया सनगरं, भणइ य जणो—सरवणुज्जाणमज्जेण गंतव्वं
 जतो तत्थट्ठियस्स साहुणो केवलनाणमुप्पन्नं, ततो देवा ओवइया, देवुज्जोएण पडिहयं विसं, सप्पो निबिसो जातो, ततो
 अम्हे कमेण पत्ता सरवणं, तत्थ आवासिया, दिट्ठा नियभायरो मए सागरसेणमुणिसेणा समणा, वंदिया भत्तिवहुमाणेणं,
 पडिलाभिया असणपाणत्थाइमसाइमेण, ततो अम्हे तेसिं गुणे अणुमोयंता कया अम्हेडवि निस्संगा सामन्ने विहरिस्सामोत्ति
 विरागमगमोत्तिण्णा, पत्ता कमेण सनगरं, पुत्तेण अहं विरहकाले भिच्चवग्गो दाणमाणेहिं रंजितो, वासघरे विसधूमो
 पवंजितो, अम्हेडवि विसज्जियपरियणा वासहरं रयणीए पविट्ठा, धूमदूसियधातू कालगया इहागया उत्तरकुरा-
 एत्ति तं जाणामि—अज्ज ! जा निम्मागिगा जा संयंपभा ना सिरिमई सा अहं, जो सो महबलो राया जो य ललियंगतो
 देवो जो य वइरजंघो राया ते तुग्गे, एवं जीसे नामं गहियं साडहं संयंपभा, ततो सामिणा भणियं—अज्ज ! देवुज्जोएण
 जाइं संभरिऊण मए एवं चितियं—देवभवे वट्ठामि, ततो संयंपभा आभट्ठा, तं सच्चमेयं कहियंति परितुट्ठमाणसाणि
 पुव्वभवसुमरणपज्जलियसिणेहाणि तिणिण पलितोवमाइं जीविऊणं कालगयाणि सोहग्गे कथे देवा जाया, तत्थवि वरा
 ने पीती आसि, पलितोवमठिइं पालेऊण चुया वच्छावइविजए पहराए नगरीए सामी सुविहिधिज्जस्स पुत्तो केसनो
 नाम जातो, अहं पुण सेट्ठिसुतो, तत्थवि णो अधिगो सिणेहो, तत्थेव नगरे रायसुतो मंतिसुओ सेट्ठिसुतो सत्थयाहसुतो
 य तेहिंनि सह मेत्ती जाया, कयाइ साह् महप्पा किमिकुट्ठेण गहितो पडियरिओ, एवं जहा पुवं जाव समाहीए कालगया,
 अच्चुए कप्पे इंदसमाणा देवा जाया, ततो ठिइक्खए चुता केसवो वइरसेणस्स रण्णो मंगलावईए देवीए धारिणीयीयना-

माए पुत्तो जातो पयरत्तामो, रायसुयाइकमेण कणगनाभरुपनाभीपठीमहापीठा जाया, कणगनाभरुपनाभो वीयनामेण चाहुयुवाह, अहं पुण नगरे तत्थेय रायसुतो जातो, बालो चेव वइरत्ताभं समलीणो सारही सुजसो नाम, वइरत्ताभेण सममणुपपइतो, भगवया य वइरसेणेण वइरत्ताभो भरहे पढमत्तित्थयरो उत्तमो नाम आदिट्ठो कणगनाभो चक्कवट्ठो भरहो इति, सेसं जहा पुं धं जाय सब्बु देवा जाया, ततो चुया इहागया, मया य वइरसेणत्तित्थयरो एरिसेण नेवत्थेण दिट्ठोस्ति पपियामहलिंगदरिस्सेणो पोरणीतो जाईतो सरियातो, विन्नायं च-अन्नपाणाइं दायवं तवरसीणं, तेसिं च तिण्णिवि सुविणाणमेतदेव फलं जं भयवतो भिक्खा दिन्ना, एयं च कहं सोऊण नरवइमाईहिं पढमाणसेहिं सेज्जंसे पृजितो, गया नियनियद्धानं, सेज्जंसेवि जत्थ ठितो भयवं पडिलाभितो ताणि पयाणि पाएहिं मा अक्कमिहामिति मसीए तत्थ रयणामयं पीढं करेइ, तिसंझं च पूएइ, पवदिवसे विसेसेण पूइऊण भुंजइ, लोगो पुच्छइ-किमेयं?, सेज्जंसे भणइ-आइत्तित्थयरमंडलं, ततो लोणेणवि जत्थ जत्थ भयवं ठितो तत्थ तत्थ पीढं कयं, कालेण य आइच्चपीढं जायं । गाथासरगमनिका क्रियाध्याहारतः कार्यो, यथा गजपुरं नगरमासीत्, तत्र श्रेयांसः सोमयशसो राज्ञः पुत्रः, तेनेधुरसदानं भगवते प्रदत्तं, तत्रार्द्धवयोदशहिरण्यकोटी वसुधारा निपतिता, 'पीढ'मिति यत्र भगवता पारितं तत्र तत्पादयोर्मो कश्चिदाक्रमणं कार्पादिति श्रेयांसेन भक्त्या रत्नमयं पीढं कारितं, गुरुपूजेति तदर्चनं कृतवान्, अत्रान्तरे भगवत्सत्तक्षशिलातले गमनं वभूव, भगवत्प्रवृत्तिनियुक्तपुरुषैस्तु बाहुवलिनिवेदनं कृतम्, एतच्चाग्रे भावयिष्यते, तदेवं

भगवतः खल्वादितीर्थकरस्य पारणकविधिरुक्ः, सम्प्रति भगवतः प्रसंगतः शेषतीर्थकराणामजितस्वाम्यादीनां च येषु स्थानेषु प्रथमपारणकान्यासन् तान्यभिधित्सुराह—

हृत्थिणजं अयोज्झा सावत्थी चेव तह य साएयं । विजयपुर बम्हथलयं पाडलिसंडं पउमसंडं ॥ ३२३ ॥
सेयपुरं रिद्धपुरं सिद्धत्थपुरं महापुरं चेव । धत्तकर वद्धमाणं सोमणसं मंदिरं चेव ॥ ३२४ ॥
चक्कपुरं रायपुरं मिहिला रायगिहमेव थोद्धवं । वीरपुरं चारवई कोवकडं कोल्लयगामो ॥ ३२५ ॥

भगवत ऋषभस्वामिनः प्रथमभिक्षास्थानं हस्तिनागपुरम्, अजितस्वामिनोऽयोध्या सम्भवनाथस्य श्रावस्ती अभिनन्द-
तस्य साकेतं सुमतिनाथस्य विजयपुरं पद्मप्रभस्य ब्रह्मस्थलं सुपार्श्वस्य पाटलिखण्डं चन्द्रप्रभस्वामिनः पद्मखण्डं सुविधि-
स्वामिनः श्रेयःपुरं शीतलस्य रिष्टपुरं श्रेयांसस्य सिद्धार्थपुरं वासुपूज्यस्य महापुरं विमलस्य धान्यकरं, अनन्तजितो वर्द्ध-
मानं धर्मस्य सौमनसं शान्तिनाथस्य मन्दिरपुरं कुन्धुनाथस्य चक्रपुरम् अरनाथस्य राजपुरं महिस्वामिनो मिथिला
मुनिमुव्रतस्वामिनो राजगृहं नमिनाथस्य वीरपुरम् अरिष्ठनेमेन्द्रारिवती पार्श्वनाथस्य कोपकडं वर्द्धमानस्वामिनः कोल्लकग्रामः ॥

एषु पद्मभिक्षा लद्धातो जिणवरेहिं सवेहिं । दिण्णाओ जेहिं पढमं तेसिं नामाणि वोच्छामि ॥ ३२६ ॥
एतेषु-हस्तिनागपुरादिषु स्थानेषु यथाक्रममृपमादिभिः सर्वैश्चतुर्विंशत्याऽपि प्रथमभिक्षा लब्धा, अधुना पुनरर्थभिक्षा
प्रथमं भगवद्भ्यः प्रदत्ता तेषां नामानि यथाक्रमं वक्ष्ये । प्रतिज्ञातं निर्वाहयति—

सेजंस वंभदत्ते सुरेदत्ते य इंददत्ते य । पउमे य सोमदेवे महिंद तह सोमदत्ते य ॥ ३२७ ॥

पुरसे पुणपस्य पुण नंद सुनंदे जए य विजए य । तत्तो य धम्मसीहे सुमित्त तह वगसीहे य ॥ ३२८ ॥
अपराजिय वीससेणे वीसइमे होइ धंभदत्ते य । दिण्णे वरदिण्णे पुण धन्ने बहुले य चोद्धवे ॥ ३२९ ॥

भगवते ऋषभस्वामिने प्रथमभिक्षां श्रेयांसः—श्रेयांसनामा दत्तवान्, अजितस्वामिने ब्रह्मदत्तः सम्भवनाथाय सुरेन्द्र-
दत्तः अभिनन्दनाय इन्द्रदत्तः सुमतिनाथाय पद्मनामा पद्मप्रभाय सोमदेवः सुपार्श्वाय महेन्द्रः चन्द्रप्रभस्वामिने सोम-
दत्तः सुविधिनाथाय पुष्यः शीतलनाथाय पुनर्मसुः श्रेयांसाय नन्दः वासुपूज्याय सुनन्दः विमलाय जयः अनन्तजिते
त्रिजयः धर्मनाथाय धर्मसिंहः शान्तिनाथाय सुमित्रः कुन्थुनाथाय व्याघ्रसिंहः अरनाथायापराजितः मल्लिस्वामिने
विश्वम्सेनः, विंशतितमो भवति ब्रह्मदत्तः, किमुक्तं भवति ?—मुनिसुव्रतस्वामिने ब्रह्मदत्तः प्रथमभिक्षां दत्तवान्,
नमिस्वामिने दिन्नः अरिष्टनेमये वरदिन्नः पार्श्वनाथाय धन्यः वर्द्धमानस्वामिने बहुलः ।

एत रयंजलिउडा भत्तीयहुमाणसुफ़लेसागा । तफ़ालपहट्टमणा पडिलाभेंसुं जिणवरिंदे ॥ ३३० ॥

एते श्रेयांसप्रभृतयः कृताञ्जलिपुटाः भक्तिः—उचितप्रतिपत्त्या विनम्रकरणं बहुमानः—आन्तरः प्रीतिविशेषस्ताभ्यां
शुद्धा—अतीव शोभना लेश्या—परिणामविशेषो येषां ते भक्तिबहुमानशुक्लेश्याकाः तत्कालं—तस्मिन् प्रथमभिक्षादानकाले
प्र इष्टमनसो यथाक्रममृषभादीन् जिनवरेंद्रान् प्रतिलाभितवन्तः ॥

सपेहिं पि जिणेहिं जहियं लद्धाउ पढमभियखाउ । तहियं वसुद्धारातो बुद्धाओ पुप्फवुट्ठीतो ॥ ३३१ ॥

सर्वैरपि जिनैः ऋषभादिभिर्न्यत्र प्रथमभिक्षा लब्धास्तत्र वसुधारा-हिरण्यप्रपातरूपा वृष्टा पुष्पवृष्टयश्च वृष्टाः । साम्प्रतं वसुधाराया जघन्यत उत्कर्षतश्च परिणाममाह-

अद्धत्तेरसकोडी उक्कोसा तत्थ होइ वसुहारा । अद्धत्तेरसलक्खा जहन्निया होइ वसुहारा ॥ ३३२ ॥

अद्धं त्रयोदशं यासां ता अर्द्धत्रयोदशाः, सार्द्धा द्वादश इत्यर्थः, हिरण्यानां कोटय उत्कृष्टाः तत्र-प्रथमपारणकस्थाने भवति वसुधारा, अर्द्धत्रयोदशानां हिरण्यानां लक्षणि जघन्या भवति वसुधारा । अथ यैः प्रथमा भिक्षा भगवद्भ्यो दत्ताः ते किंभूता अभवन्त्रित्याह-

सधेत्तिंसिपि जिणाणं जेहि उ दिन्नाउ पढमभियखाओ । ते पयणुपेज्जदोसा दिववरपरक्कमा जाया ॥ ३३३ ॥
केई तेणेय भवेण निब्बुया सवक्कम्मउम्मुक्का । केई तइयभवेणं सिद्धिस्संती जिणसगासे ॥ ३३४ ॥

अक्षरगमनिका तु क्रियाध्याहारतः कार्या, यथा गजपुरं नाम नगरमासीत्, श्रेयांसस्तत्र, तेनेश्वरसदानं भगवन्त-मधिकृत्य प्रवर्तितं, तत्रार्द्धत्रयोदशहिरण्यकोटीपरिमाणा वसुधारा निपतिता, 'पीठ'मिति श्रेयांसेन यत्र भगवता पारितं तत्र तत्पादयोर्मा कश्चिदाक्रमणं करिष्यतीति मत्तया रत्नमयं पीठं कारितं, गुरुपूजेति तदर्चनं चक्रे, अत्रान्तरे भगवतः तक्षशिलातलगमनं वभूय, भगवतः प्रवृत्तिनियुक्तपुरुषैर्गोहवल्लिनिवेदनं कृतमित्यधरगमनिका, एवमन्यासामपि सद्ब्रह्मा-गाथानां स्वयुद्ध्या गमनिका कार्येति गायार्थः ॥ इदानीं कथानकशेषं-याहुवल्लिना चिंतियं-कह्ले सच्चिदीए वंदिरसामिसि, १

१ मारु कृताऽपि विंशत्यधिकत्रिंशत्तमगाथाया व्याख्याऽत्रोपनिबद्धा, विस्मरणशीलानामुपकाराय, मूढटीकायां तत्रैवाक्षरगमनिका ।

निगमो पभाए, सामी गतो विहरमाणो, अदिठ्ठे अद्धितं काऊण जहिं भगवं बुत्थो तत्थ धम्मचक्रं चिंधं कारियं, तं सपरयणामयं जोयणपरिमंडलं पंचजोयणूसियदंडं, सामीवि वहलीयडंवइहाजोणगविसयादिएसुं निरुवसगं विहरंतो विणीयनयरीए उज्जाणत्थाणं पुरिमतालं नगरं संपत्तो, तत्थ य उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे सगडमुहं नाम उज्जाणं, तंमि निगोहपाययस्स हेट्ठा अट्टमेणं भत्तेणं पुवणहदेसकाले फग्गुणवहुलेक्कारसीए उत्तरासाढानक्खत्ते पवज्जादियसत्तो आरब्भ याससहस्संमि अतीते भगवतो तिहुयणेक्कंयधवस्स दिवमणंतं केवलनाणमुप्पन्नंति । अमु-
मेनार्यमुपसंहरन् गाथापट्ठमाह—

कल्लं सविहीए पूएमऽहऽददु धम्मचक्रं तु । विहरइ सहस्समेगं छउमत्थो भारहे वासे ॥ ३३५ ॥

वहलीअडंवइहाजोणगविसओ सुवन्नभूमी अ । आहिंदिया भगवया उसभेण तवं चरंतेण ॥ ३३६ ॥

वहली य जोणगा पट्ठगा य जे भगवया समणुसिद्धा । अत्ते अ मिच्छजार्इ ते तइआ भद्दगा जाया ॥ ३३७ ॥

तित्थयराणं पट्ठमो उसभसिरी विहरिओ निरुवसगं । अट्ठावओ नगवरो अग्गा भूमी जिणवरस्स ॥ ३३८ ॥

छउमत्थप्परिआओ याससहस्सं तओ पुरिमताले । निगोहस्स य हिट्ठा उप्पन्नं केवलं नाणं ॥ ३३९ ॥

फग्गुणपहुले इक्कारसीइ अह अट्टमेण भत्तेण । उप्पन्नंमि अणंते महवया पंच पत्तवए ॥ ३४० ॥

आसां भावार्थः सुगम एव, नवरमनुरूपक्रियाध्याहारः कार्यः, यथा 'कल्लं' प्रत्युपसि सर्वार्था पूजयामि भगवन्तमादि-

कर्त्तारं 'अह' मित्यात्मनिर्देशः, अदृष्टा भगवन्तं धर्मचक्रं तु चकारेत्यादिगाथापङ्काक्षरार्थः । महाव्रतानि पञ्च प्रज्ञापय-
तीत्युक्तं, तानि तु त्रिदशकृतसमयसरणावस्थित एव, तथा चाह—

उत्पन्नमि अणंते नाणे जरमरणविप्पमुक्कस्स । तो देवदाणविन्दा करिति महिमं जिणिदस्स ॥ ३४१ ॥

गमनिका—उत्पन्ने-घातिकर्मचतुष्टयक्षयजाते सञ्जाते अनन्ते ज्ञाने, केवल इत्यर्थः; जरा-ययोहानिलक्षणा मरणं-
प्रतीतं जरामरणाभ्यां विप्रमुक्त इति समासः तस्य, विप्रमुक्तवद्विप्रमुक्त इति, ततो देवदानवेन्द्राः कुर्वन्ति महिमां-
ज्ञानपूजां जिनवरेन्द्रस्य, देवेन्द्रग्रहणात् चैमानिकज्योतिष्कपरिग्रहः, दानवेन्द्रग्रहणात् भवनवासिव्यन्तरग्रहणं, सर्वतीर्थ-
कराणां च देवाः अवस्थितानि नखलोमानि कुर्वन्ति, भगवतस्तु कनकावदाते शरीरे जटा एवाञ्जनरेखा इव राजन्त्य
उपलभ्य धृता इति गाथाक्षरार्थः ॥ (ग्रंथाग्रं ९०००) इदानीमुक्तानुकार्यसङ्ग्रहपरां सङ्ग्रहगाथामाह—

उज्जाणपुरिमताले पुरी विणीआइ तत्थ नाणवरं । चक्कुप्पया य भरहे निवेअणं चेव दुण्हंपि ॥ ३४२ ॥

गमनिका—उद्यानं च तत्पुरिमतालं च उद्यानपुरिमतालं तस्मिन्, पुर्यां विनीतायां, तत्र ज्ञानवरं भगवत् उत्पन्नमिति
वाक्यशेषः, तथा तस्मिन्नेवाहनि भरतनृपतेरायुधशालायां चक्रोत्पादश्च वभूव, 'भरहे निवेयणं चेव दोण्हंपि'सि भरताय
निवेदनं च द्वयोरपि-ज्ञानरत्नचक्रलयोः तन्नियुक्तपुरुषैः कृतमित्यध्याहार इति गाथार्थः, अत्रान्तरे भरतश्चिन्तया-
मास—पूजा तावद् द्वयोरपि कार्यो, कस्य प्रथमं कर्तुं युज्यते?, किं चक्ररत्नस्य उत तातस्येति, तत्र—
तायम्मि पूइए चक्क पूइअं पूअणारिहो ताओ । इहलोइअं तु चक्कं परलोअसुहोवहो ताओ ॥ ३४३ ॥

गमनिका-साते-त्रैलोक्यगुरौ पूजिते सति चक्रं पूजितमेव, तत्पूजानिवन्धनत्वाच्चक्रस्य, तथा 'पूजामर्हतीति पूजार्ह-
स्तातो वर्त्तते, देवेन्द्रादिनुतल्यात्, तथा इहलौकिकं चक्रं, तुरेवकारार्थः, स चावधारणे, किमवधारयति ?-ऐहिकमेव
चक्रं, सांसारिकसुखहेतुल्यात्, परलोकसुखावहस्तातः, शिवसुखहेतुल्यादिति गायार्थः ॥ तस्मात्तिष्ठतु तावच्चक्रं, तातस्य
पूजां कर्तुं युज्यत इति सम्प्रधार्य तत्पूजाकरणसन्देशव्यापृतो बभूव । इदानीं कथानकम्-भरहो सविहीए भगवंतं वंदिं
पयष्टो, मरुदेवी सामिणी य भगवंते पवइए भरहरज्जसिर्णि पासिऊण भणियाइया-मम पुत्तस्स एरिसी रज्जसिरी आसि,
सपयं सो खुहापियासापरिगओ नगओ हिंडइत्ति उवेयं करियाइया, भरहस्स तित्थगरविभूइं वन्नंतस्सवि न पत्तिच्चि-
याइया, पुत्तसोगेण य से फिल झामलं चक्खुं जायं रुयंतीए, तो भरहेण गच्छंतेण विन्नत्ता-अम्मो' ! एहि जेण भग-
नओ विभूतिं दंसेमि, ताहे भरहो (तं) हत्थिखंधे पुरओ काऊण निगओ, समोसरणदेसे य गयणतलं सुरसमूहेण विमाणा-
रुढेणोरंतेण वीरायंतधयवडं पयदेवदुं दुहिनियापूरियदिसामंडलं पासिऊण भरहो भणियाइओ-पिच्छ जइं
एरिसी रिद्धी मम कोडिसयसहस्सभागेणवि, ततो तीए भगवओ छत्ताइच्छत्तं पासंतीए चैव केवलमुप्पणं, अन्ने
भणंति-भगवओ धम्मकहासइं सुणंतीए, तक्कालं च तीए खुट्टमाउयं, ततो सिद्धा, इह भरहोसप्पिणीए पढमसिद्धोत्ति-
काऊण देवेहि पूजा कया, सरीरं च खीरोए छूढं, भगनं च समोसरणमज्झत्यो सदेवमणुयासुराए धम्मं कहेइ, तत्थ
उसभसेणो नाम भरहपुत्तो पुग्गभववज्जगणहरनामगुत्तो जायसंवेगो पवइओ, वंभी य पवइया, भरहो सावगो जाओ,
सुंदरी पययंती भरहेण इत्थीरयणं भविस्सइत्ति निरुद्धा साविया जाया, एस चउविहो समणसंधो, ते य तापसा भग-

यओ नाणमुप्पणंति कच्छसुकच्छवज्जा भगवओ सगासमांगंतूण भवणवतिवाणमंतरजोइसियवेमाणियदेवागिणं
परिसं ददूण भगवओ सगासे पवइया, एत्थ समोसरणे मिरिचिमाइया वहवे कुमार पवइया ॥ साम्प्रतमभिहितार्थस-
द्दहपरमिदं गाथाचतुष्टयमाह—

सह मरुदेयीइ निगगओ कहणं पवज्ज उसभसेणस्स । वंभीमरीइदिवखा सुंदरिओरोह सुअदिवखा ॥ ३४४ ॥
पंच य पुत्तसयाइं भरहस्स य सत्त नत्तुअसयाइं । सयराहं पवइआ तम्मि कुमारा समोसरणे ॥ ३४५ ॥
भवणवई वाणमंतर जोइसचासी चिमाणवासी अ । सधिद्धीई सपरिसा कासी नाणुप्पयामहिमं ॥ ३४६ ॥
ददूण कीरमाणिं महिमं देवेहिं खत्तिओ मरिई । सम्मत्तलद्धुद्धी धम्मं सोऊण पवइओ ॥ ३४७ ॥

कथनं धर्मकथा परिगृह्यते, मरुदेव्यै भगवद्विभूतिकथनं वा कथा, नमृशतानीति—पौत्रकथतानि, तथा ‘सयराह’मिति
देशीवचनं युगपदर्थोभिधायकं त्वरिताभिधायकं वेति, मरीचिरिति जातमात्रो मरीचीन् मुकयानित्यतो मरीचिमान् मरीचिः,
अमेदोपचारान्मनुष्यलोपाद्वेति, अस्य च प्रकृतोपयोगित्वात् कुमारसामान्याभिधाने सत्यपि भेदेनोपन्यासः, सम्यक्त्वेन
लब्धा—प्राप्ता बुद्धिर्यस्य स तथाविधः, शेषं सुगममिति गाथाचतुष्टयार्थः ॥ कथानकम्—भरहोऽपि भगवतो पूयं
काऊण चक्रयणस्स अट्टाहियामहिमं किरियाइओ, निवत्ताए अट्टाहियाए तं चक्रयणं पुवाभिमुहं पहावियं, भरहो
सववलेण तमणुगच्छियाइओ, तं जोयणं गंतूण ठियं, ततो सा जोयणसंखा जाया, पुवेण य मागहतित्थं पाविऊण अट्ट-
मभत्तोसितो रहेण समुदमवगाहिता चक्खणाभिं जाव ततो नामकं सरं विसज्जियाइओ, सो दुवालसं जोयणाणि गंतूण

मागहतित्यकुमारस्स भवणे पडिओ, सो तं दहूण परिकुविओ भणइ—केस णं एत्थ अपत्थियपत्थिए ? ,अह नामयं पासति, नायं जहा उप्पन्नो चक्कवट्ठित्ति सरं चूडामणिं च घित्तूण उवट्ठिओ भणति—अहं ते पुबिद्धो अंतपालो, ताहे तस्स अट्ठाहियमहामहिमं करेइ । एवं एएण कमेण दाहिणेण वरदामं, अवरणेण पभासं, ताहे सिंधूदेविं ओयवेइ, ततो वेयट्ठगिरिकुमारं देवं, तओ तिमिसगुहाए कयमालयं, तओ सुसेणो अद्धवलेण दाहिणिद्धसिंधुनिक्खुडं ओयवेइ, ततो सुसेणो तिमिसगुहं समुघाडेइ, ततो तिमिसगुहाए मणिरयणेण उज्जोयं काऊण उभओ पासिं पंचधणुसयायामविकलं-भाणि एगुणपप्पासं मंडलाणि आलिहमाणे उज्जोयकरणेण उम्मगगनिमुगाओ य संकमेण उत्तरिऊण -निगओ तिमिस-गुहाओ, आवडियं विलाएहिं समं जुळं, ते पराजिया मेहमुहे नाम कुमारे देवए आराहिति, ते सत्तरत्तं वासं वासंति, भरहोऽनि चम्मरयणे खंधावारं ठवेऊण उवरिं छत्तरयणपत्थिभाए ठवेइ, ततो पभिइ लोणेण अंडसंभवं जगं पणीयंति तं नह्माण्डपुराणं, तत्थ पुघणहे साली वुप्पइ अवरणहे जेम्मति, एवं सत्त दिवसे अच्छति, तओ मेहमुहा आभिओगिपहिं धाडिया, विलाया तेसिं वयणेण उवणया भरहस्स, तओ बुल्लहिमवंतगिरिकुमारं देवं ओय-वेइ, तत्थ वावत्तरि जोयणाणि सरो उवरिहुत्तो वच्चति, ततो उसहकूडे नामयं लिहइ, ततो सुसेणो उत्तरियं सिंधुनिक्खुडं ओयवेइ, ततो भरहो गंगं ओयवेइ, पच्छा सेणावती उत्तरिछं गंगानिक्खुडं ओयवेइ, भरहो गंगाए सज्झिं वाससहस्सं भोगे भुंजइ, ततो वेयट्ठपघए णमिविणमीहिं समं वारस संवच्छराणि जुळं, ते पराजिया समाणा विणमी इत्थिरयणं णमी रयणाणि गहाय उवट्ठिया, पच्छा खंडगप्पवायगुहाए नट्टमालयं देवं ओयवेइ, ततो खंडगप्पवायगुहाए नीति, गंगाकूले

नव निहओ उवागच्छंति, पच्छा दक्खिणिहं गंगानिक्खुडं सेणावई ओयवेइ, ताहे तेण कमेण सट्ठीए वाससहस्सेहिं भारहं
वासं अभिजिण्ण अतिगओ विणीयं रायहणंति, वारस चासाणि महारायाभिसेओ, जाहे वारस वासाणि महाराया-
भिसेओ वत्तो राइगो विसज्जिया ताहे निययवगं सरिउमारद्धो, ताहे दाइज्जंति सबे निएछया, एवं परिवाडीए सुंदरी
दाइया, सा पण्डुलुगितमुही जाया, सा य जद्विबसं रुद्धा तद्विबसमारब्ध आयंयिलाणि करेंति, तं पासित्ता रुद्धो ते
कुडुंविए भणइ—किं मम नत्थि भोयणं ? जं एसा एरिसी रुवेण जाया ? वेज्जा या नत्थि, तेहिं सिहं—जहा आयंवि-
लाणि करेइ, ताहे तस्स तस्सोवरिं पयणुओ रागो जाओ, ता य भणिया—जइ रुच्चति तो मए समं भोगे भुंजाहि, णवि
तो पययाहित्ति, ताहे पाएसु पडिया विसज्जिया पबइया । अन्नया भरहो तेसिं भाइयाणं दूयं पडुवेइ, जहा—मम रज्जं
आयाणह, ते भणंति—अग्गहि रज्जं ताएण दिण्णं, तुज्झवि, एतु ताव ताओ पुच्छिज्जिहित्ति, जं भणिहित्ति तं करीहामो,
तेणं समएणं भयवं अट्ठावयमागओ विहरमाणो, एत्थ सबे समोसरिया कुमारा, ताहे भणंति—तुग्गेहिं दिणातिं रज्जाइं
हरति भाया, तो किं करेमो ? किं जुज्झामो उदाहु आयाणामो ? ताहे सामी भोगेसु नियत्तावेमाणो तेसिं धम्मं
कहेइ, न मुत्तिसरिसं सुहमत्थि, ताहे इंगालदाहकदिट्ठंतं कहेइ, जहा एगो इंगालदाहओ एगं भाणं पाणियस्स भरेज्जणं
गओ, तं तेण उदगं निट्ठवियं, उवरिं आइच्चो पासे अग्गी पुणो परिस्समो दारुणाणि कुट्टितस्स, धरं गतो पाणियं पाउं
मुच्छित्तो सुमिणं पासइ, एवं असब्भावपट्ठवणाए कूवतलागनदिदहसमुदा य सबे पीया, न य छिज्जइ तण्हा, ताहे
एगंमि जिन्नकवे तणपलियं गहाय उरिसिचड. जं पडियसेसं तं जीहाए लिहइ. एवं तग्गेहिंवि अण्णनग मग्गलोमे

सदफरिस्ता संवदसिद्धे अणुश्रूया तहवि तस्मिं न गया, एवं वेयालियं नाम अण्णयणं भासइ-‘संवुज्झह किन्न वुज्झह,’ एवं अट्टाणउईपिस्सहिं अट्टाणउई कुमारा पवइयत्ति, कोइ पढमिल्लुएण संवुज्जो कोइ वित्तिएण कोइ तत्तिएण, जाहे ते पवइया ताहे तेस्मिं रज्जालि तेस्मिं पुत्ताणं दिव्वाइं ॥ अमुमेवार्थमुपसंहरज्जाह—

मागहमाई विजयो सुंदरि पवज्ज चारसउभिसेओ । आणवण भावआणं समुसरणे पुच्छ दिट्ठतो ॥ ३४८ ॥

गमनिका—मागधमादौ यस्य स मागधादिः, कोउसौ !—विजयो, भरतेन कृत इति, पुनरागतेन सुन्दर्यवरोध-स्थिता दृष्टा, क्षीणत्वात्पुच्छा चेति, द्वादश वर्षाण्यभिषेकः कृतो भरतस्य, आज्ञापनं भ्रातृणां चकार, तेऽपि च सम-वसरणे भगवन्तं पृष्ठवन्तः, भगवता चाङ्गारदाहकदृष्टान्तो गदित इति गाथास्वरार्थः । इदानीं कथानकशेषं—कुमारसु पवइयसु भरहेण वाहुवल्लिणो दूओ पेसिओ, सो ते पवइय सोई आसुरुत्तो, ते वाला तुमए पवायिया, अहं पुण जुद्धस-मत्थो, ता एहि, किं वा मसंमि अजिते भरहे तुमे जियंति ? ततो सवबलेण दोवि मिल्लिया देसंते, वाहुवल्लिणा भणियं-किं अणवराहिणा लोणेण मारिएणं ? तुमं च अहं च दुवेऽवि जुज्झामो, एवं होवत्ति, तेस्मिं पढमं दिट्ठो जुद्धं जायं, तस्य भरहो पराजिओ, पच्छा वायाए, तत्थवि भरहो पराजिओ, एवं वाहायुद्धेण पराजिओ, मुट्ठिजुद्धेण पराजिओ, दंडजु-ज्जेऽवि जिप्पमाणो भरहो चित्तियाइओ—किं एसेव चक्की ? जेणाहं दुब्बलोत्ति, तस्सेवं चित्तं तस्स देवयाए आउहं दिनं चक्क-रयणं, ताहे सो तेण गहिणं पहाविओ, इओ वाहुवल्लिण दिट्ठो गहियदिच्चक्करयणो आगच्छंतो, सगवं चित्तियं चउणेणं-समसेएणं भंजामि एयं ? किं पुण तुच्छाण कामभोगाण कारणा ? भट्टनियपइणं च एयं ममं वाचाइवं न जुजं, सोहणं

मे भाउगेहिं अणुद्वियं, अहमवि तमणुद्वामिति चित्तिऊण भणियं चऽणेण-धिसि धिसि पुरिसत्तणं ते अहम्मजुञ्जपत्तस्स, अलं मे भोगेहिं, गेणहाहि रज्जं, पवयामिति मुक्कदंडो पवइओ, भरहेण वाहुवलस्स पुत्तो रज्जे ठविओ, वाहुवली विचिं-तेइ-तायसमीचे भाउणो मे लहुतरा समुप्पणणाणातिसया ते किह निरतिसओ पेच्छामि ?, एत्थेव ताव अच्छामि जाव केवलनाणं समुप्पज्जति, एवं सो पडिमं ठिओ ठिओ माणपवयसिहरे, जाणइ सामी तहवि न पट्टवेइ, अमूढलक्खा तित्थ-यरा, ताहे संवच्छरं अच्छइ काउस्सग्गेण, वल्लीवित्ताणेणं वेढिओ पाया य वम्मीयनिग्गएहिं भुयंगेहिं, पुण्णे य संवच्छरे भगवं वंभिसुंदरीओ पट्टवेइ, पुढिं नेव पट्टविया जेण तया सम्मं न पडिवज्जइत्ति, ताहिं सो मगंगीहिं वल्लीतण-वेढिओ दिट्ठो परुढेणं महल्लेणं गवेणंति, तं दट्ठूण वंदिओ, इमं च भणिओ-न किर हत्थीविलग्गस्स केवलनाणं समुप्प-ज्जइत्ति भणिऊणं गयाओ, ताहे चित्तियाइओ-कहिं एत्थ हत्थी ?, ताओ य अलियं न भणन्ति, ततो चित्ते-तेण णायं-जहा माणहत्थित्ति, को य मम माणो ?, वच्चांमि भगवंतं वंदामि ते य साहुणोत्ति, पादे उक्खिसे केवल-नाणं समुप्पणं, ताहे गंतूण केवलीपरिसाए ठिओ । ताहे भरहोवि रज्जं भुंजइ, मिरीइवि सामाइयादि एक्कारस्स अंगाणि अहिज्जितो ॥ साम्प्रतममिहितार्थोपसंहारायेदं गाथासप्तकमाह—

बाहुवलिकोवकरणं निवेअणं चक्खि देवया कहणं । नाहम्मेणं जुञ्जे दिक्खा पडिमा पइन्ना य ॥ ३४९ ॥

पढमं दिट्ठीजुद्धं वायाजुद्धं तहेव वाहाहिं । सुट्ठीहि अ दंडेहि अ सवत्थवि जिप्पए भरहो ॥ ३२ भा. ॥

सो एव जिप्पमाणो विहुरो अह नरवई विचिंतेइ । किं मन्ने एस चक्खी ? जह दाणिं दुब्बलो अहयं ! ॥ ३३ भा. ॥

संवच्छरेण धूअं अमूढलक्खो उ पेसए अरहा । हत्थीओओ अरत्ति अं वुत्ते चिंता पए नाणं ॥ ३४ भा. ॥
उत्पन्नानारयणो तिनपइण्णो जिणस्स पयमूले । गंतुं तित्थं नमिअं केवलपरिसाह आसीणो ॥ ३५ भा. ॥
काऊण एगछत्तं, भरहोऽवि अ भुंजए विउलभोए । मरिइवि साम्पिासे विहरइ तवसंजमसमगो ॥ ३६ भा. ॥
सामाहअमाइअं इक्कारसमा उ जाव अंगाओ । उज्जुत्तो भत्तिगओ अहिज्जिओ सो गुरुसगासे ॥ ३७ भा. ॥

आसामभिहितार्थानामसम्भोहार्यमक्षरगमनिका प्रदर्श्यते, भरतसंदेशाकर्णने सति बाहुवलिनः कोपकरणं, तन्निवेदनं चक्रवर्त्तिभरताय दूतेन कृतं, 'देवय'त्ति युद्धे जीयमानेन भरतेन किमयं चक्रवर्त्ती न त्वहमिति चिन्तिते देवता आगतेति, 'कहर्णं'ति बाहुधलिना परिणामदारुणान् भोगान् पर्यालोच्य कथनं कृतम्-अलं मे रंजयेनेति, तथा चाह-नाथ-स्मेण युध्य इति, दीक्षा तेन गृहीता, अनुत्पन्नज्ञानः कथमहं ज्यायान् लघीयसो द्रक्ष्यामीत्यभिसन्धाय प्रतिमा अङ्गीकृता, प्रतिज्ञा च कृता-नास्मादनुत्पन्नज्ञानो यास्यामीति निर्युक्तिकाथा । शेषस्तु भाष्यगाथाः, तयोश्च भरतबाहुवलिनोः प्रथमं दृष्टियुद्धं पुनर्वाग्युद्धं तथैव बाहुभ्यां मुष्टिभिश्च दण्डैश्च, सर्वत्रापि-सर्वेषु युद्धेषु जीयते भरतः, स एवं जीयमानो विधुरोऽथ नरपतिर्विचिन्तितवान्-किं मन्ये एष चक्रवर्त्ती? यत इदानीं दुर्वलोऽहमिति, कायोत्सर्गावस्थिते भगवति बाहुवलिनि संवत्सरेण धूतां अमूढलक्षस्तु प्रेषितवानहन्-आदितीर्थकरः, हस्तिनः अवतरत इति चोके चिन्ता तस्य जाता, यामीति सम्प्रधार्य 'पद' इति पदोत्क्षेपे ज्ञानमुत्पन्नमिति । उत्पन्नज्ञानरत्नस्तीर्णप्रतिज्ञो जिनस्य पादमूले गत्वा केवलपर्यदं गत्वा तीर्थं गत्वा आसीनः । अत्रान्तरे कृत्वा एकच्छत्रं, भुवनमिति वाक्यशेषः, भरतोऽपि च मुक्ते विबुलभोगान्,

मरीचिरपि स्वामिपाश्वं विहरति तपःसंयमसमग्रः, स च सामायिकादिकं एकादशमङ्गं यावत् उद्युक्तः क्रियायां भक्ति-
गतो भगवति श्रुते वा अधीतवान् स गुरुसकाश इत्युपन्यस्तगाथार्थः ॥

अह अद्यया कयाइ गिम्हे उण्हेण परिगयसरीरो । अण्हाणएण चइओ इमं कुलिगं विचिंतेइ ॥ ३५० ॥
गमनिका-‘अथे’त्यन्तर्णे कदाचिद्-एकस्मिन् काले ग्रीष्मे उष्णेन परिगतशरीरः अस्नानेनेति-अस्नानपरीषहेण
त्याजितः संयमात् एत्तकुलिङ्गं-वक्ष्यमाणं विचिन्तयतीति गाथार्थः ॥

मेरुगिरीसमभारे न हुवि समन्थो मुहुत्तमवि वोढुं । सामन्नए गुणे गुणरदिओ संसारमणुकंली ॥ ३५१ ॥
गाथागमनिका-मेरुगिरिसमो भारो येषां ते तथाविधास्तान् नैव समर्थो मुहूर्त्तमपि वोढुं, कान् ?-श्रमणानामेते
श्रमणाः, के ते ?-गुणाः-विशिष्टक्षान्त्यादयस्तान्, कुतो ? यतो धृत्यादिगुणरहितोऽहं संसारानुकाङ्क्षीति गाथार्थः ॥
ततश्च किं मम युग्यते ? गृहस्थत्वं तावदनुचितं, श्रमणगुणानुपालनमप्यशक्यम्,

एवमणुचितयंतस्स तस्स निअगा मई समुत्पन्ना । लद्धो मए उवाओ जाया मे सासया बुद्धी ॥ ३५२ ॥
‘एव’मुक्तेन प्रकारेणानुचिन्तयतस्तस्य निजा मतिः समुत्पन्ना, न परोपदेशेन, स ह्येवं चिन्तयामास-लब्धो मया वर्त्तमा-
नकालोचितः सत्प्रायो, जाता मम शाश्वता बुद्धिः, ‘शाश्वते’ त्याकालिकी, प्रायो निरवद्यजीविकाहेतुत्वादिति
गाथार्थः ॥ यद्युक्तमिदं कुलिङ्गं अचिन्तयत् तत्प्रदर्शनायाह—

समणा तिदंडपिरया भगवंतो निहुअसंकुइअंग्गा । अजिइदिअवंडस्स उ होउ तिदंडं महं चिंधं ॥ ३५३ ॥

गाथागमनिका-श्रमणा मनोवाक्कायलक्षणत्रिदण्डविरताः ऐश्वर्यादिभगयोगाद्भगवन्तः निभृतानि-अन्तःकरणान्य-
शुभव्यापारपरित्यागात् सङ्कुचितानि-अशुभकायव्यापारपरित्यागादङ्गानि येषां ते तथोच्यन्ते, अहं तु नैवंविधो, यतः
'अजितेन्द्रिये'त्यादि न जितानि इन्द्रियाणि-चक्षुरादीनि दण्डाश्च-भनोवाक्कायलक्षणा येन स तथोच्यते, तस्याजिते-
न्द्रियदण्डस्य तु त्रिदण्डं मम चिन्हं अविस्मरणार्थमिति गाथार्थः ॥ तथा—

लोइंदियमुंडा संजया उ अहयं खुरेण ससिहो अ । थूलगपाणिवहाओ वेरमणं मे सया होउ ॥ ३५४ ॥

गाथागमनिका-मुण्डो हि द्विधा भवति—द्रव्यतो भावतश्च, तत्रैते श्रमणा द्रव्यभावमुण्डाः, कथं ? लोचेनेन्द्रि-
यैश्च मुण्डाः संयतास्तु, अहं पुनर्नेन्द्रियमुण्डः यतः अतोऽलं द्रव्यमुण्डतया, तस्मादहं धुरेण मुण्डः सश्लिखश्च भवामि,
तथा सर्वप्राणिवधविरताः श्रमणा वर्तन्ते, अहं तु नैवंविधो यतः अतः स्थूलप्राणातिपाताद्विरमणं मे सदा भव-
त्विति गाथार्थः ।

निर्युक्तिचणा य समणा अकिंचणा मज्झ किंचणं होउ । सीलसुगंधा समणा अहयं सीलेण दुग्गंधो ॥ ३५५ ॥
गाथागमनिका-निर्गतं किञ्चन-हिरण्यादि येभ्यस्ते निष्किञ्चनाश्च श्रमणाः, तथाऽविद्यमानं किञ्चन-अल्पमपि येषां तेषां
अकिञ्चना जिनकल्पिकादयः, अहं तु नैवंविधो यतोऽतो मार्गाविस्मृत्यर्थं मम किञ्चनं भवतु, पचित्रिकादि, तथा शीलेन
शोभनो गन्धो येषां ते तथाविधाः श्रमणाः अहं तु शीलेन दुर्गन्धः अतो गन्धचन्दनग्रहणं मे युक्तमिति गाथार्थः ॥ तथा—
वयगयमोहा समणा मोहच्छन्नस्स छत्तयं होउ । अणुवाणहा.य समणा मज्झं तु उवाणहे हुन्तु ॥ ३५६ ॥

गाथागमनिका-व्यपगतो मोहो येषां ते व्यपगतमोहाः श्रमणाः, अहं तु नेतृं यतः अतो मोहाच्छादितस्य छत्रकं भवतु, अनुपानत्काश्च श्रमणाः मम चोपानहौ भवत इति गार्थः ॥ तथा—

सुक्कं चरा य समणा निरंयरा मज्झ धाउरत्ताइं । हुंतु इमे चत्थाइं अरिहो मि कसायकलुसमई ॥ ३५७ ॥

गाथागमनिका-शुक्लान्यम्बराणि येषां ते शुक्लाम्बराः श्रमणाः, तथा निर्गतमम्बरं येषां ते निरम्बराः-जिनकल्पिकादयः, 'मज्झं'ति मम च, एते श्रमणा इत्यनेन तत्कालोत्पन्नतापसश्रमणव्युदासः, धातुरक्तानि भवन्तु मम वस्त्राणि, किमिति?, अहोऽस्मि योग्योऽस्मि तेषामेव, कर्णयैः कलुषा मतिर्यस्य सोऽहं कपायकलुषमतिरिति गार्थः ॥

चज्जंतऽवज्जभीरू बहुजीवसमाउलं जलारंभं । होउ मम परिमिण्णं जलेण पहाणं च पिअणं च ॥ ३५८ ॥

गाथागमनिका-वर्ज्यन्त्यवद्यभीरवो बहुजीवसमाकुलं जलारम्भं, तत्रैव वनस्पतेरवस्थानात्, अवद्यं-पापं, अहं तु नेतृं यतः अतो भवतु मे परिमितेन जलेन स्नानं च पानं चेति गार्थः ॥

एवं सो रुइयमई निअगमइविगप्पिअं इमं लिगं । तद्धिअहेउसुजुत्तं पारिवज्जं तओ कासी ॥ ३५९ ॥

स्थूलमृपावादादिनिवृत्तः, एवमसौ रुचिता मतिर्यस्य असौ रुचितमतिः, अतो निजमत्या विकल्पितं निजमतिविकल्पितम्, इदं लिङ्गं विशिष्टं, तस्य हितास्तद्धिताः तद्धिताश्च हेतवश्चेति समासः तैः सुष्ठु युक्तं श्लिष्टमित्यर्थः परिव्राजानामिदं परिव्राजं प्रवर्त्तयति, शास्त्रकारवचनात् वर्त्तमाननिर्देशोऽप्यविरुद्ध एव, पाठान्तरं वा 'पारिवज्जं ततो कासिति' परिव्राजं ततः कृतवानिति गार्थः ॥ भगवता च सह विजहार, तं च साधुमध्ये विजातीयं दृष्ट्वा कौतुकाल्लोकः पृष्टवान्, तथा चाह-

अहं तं पागडरूपं ददुं पुच्छेह बहुजणो धम्मं । कहह जईणं तो सो विआलणे तस्स परिकहणा ॥ ३८८ ॥
अयं तं प्रकटरूपं विजातीयत्वात् दृष्ट्वा पृच्छति बहुजनो धर्मं, कथयति यतीनां सम्बन्धिभूतं क्षान्त्यादिलक्षणं
ततोऽसाविति, लोका भणन्ति-यद्ययं श्रेष्ठो भवता किं नाङ्गीकृत इति विचारणे, तस्य परिः-समन्तात् कथना
परिकथना-श्रमणाः त्रिदण्डविरता इत्यादिलक्षणा, पृच्छतीति त्रिकालगोचरसूत्रप्रदर्शनार्थत्वादेवं निर्देशः, पाठा-
न्तरं वा 'अहं तं पागडरूपं ददुं पुच्छिषु बहुजणो धम्मं । कहती सुजतीणं सो वियालणे तस्स परिकहणा ॥
प्रवर्त्तत इति गाथार्थः,

धम्मकहाअक्खित्ते उचट्टिण देह भगवओ सीसे । गामनगरगराई विहरइ सो सामिणा सद्धिं ॥ ३९० ॥
धर्मकथाशिक्षान् उपस्थितान् ददाति भगवतः शिष्यान्, ग्रामनगरादीन् विहरति स स्वामिना सार्द्धं, भगवार्थः सुगमः ॥ इत्थं निर्देशप्रयोजनं पूर्ववद्, ग्रन्थकारवचनत्वाद्वा अदोष इति गाथार्थः ॥ अन्यदा भगवान्
विहरमाणो अष्टापदमनुप्राप्तवान्, तत्र च समवसृतः, भरतोऽपि भ्रातृप्रज्याकर्णनात् सञ्जातमनस्तापोऽधृतिं चक्रे, कदा-
चिद्भोगादीन् दीयमानान् पुनरपि गृह्णन्तीत्यालोच्य भगवत्समीपं चागम्य निमन्त्रयंश्च तान् भोगैर्निराकृतश्चिन्तयामास-
एतेपाभेवेदानीं परित्यक्तसद्गानां आहारदानेऽपि तावद्धर्मानुष्ठानं करोमीति पञ्चभिः शकटशतैर्विचित्रमाहारमानाद्योप-
निमन्त्र्याधाकर्माहृतं च न कल्पते यतीनामिति प्रतिषिद्धेऽकृतकारितेनान्येन निमन्त्रितवान्, राजपिण्डोऽप्यकल्प-
नीय इति प्रतिषिद्धः, सर्वप्रकारैरहं भगवता परित्यक्त इति सुतरामुन्माथितो वमूव, तमुन्माथितं विज्ञाय देवराट्

तच्छोकोपशान्तये भगवन्तमवग्रहं पप्रच्छ-कतिविधः अवग्रह इति, भगवानाह-पञ्चविधोऽवग्रहः, तद्यथा-देवेन्द्रावग्रहो
राजावग्रहो गृहपत्यवग्रहः सागारिकावग्रहः सार्धर्मिकावग्रहश्च, तत्र देवेन्द्रः-सौधर्म्मोधिपतिः, राजा भरताधिपो गृह्यते, गृह्यते,
गृहपतिः-माण्डलिको राजा, सागारिकः-शय्यातरः, सार्धर्मिकः संयत इति, एतेषां चोत्तरोत्तरेण पूर्वः पूर्वो बाधितो
द्रष्टव्य इति, यथा राजावग्रहेण देवेन्द्रावग्रहो बाधित इत्यादि प्ररूपिते देवराडाह-भगवन् ! य एते श्रमणा मदीयाव-
ग्रहे विचरन्ति तेषां मयाऽवग्रहोऽनुज्ञात इत्येवमभिधायाभिवन्द्य च भगवन्तं तस्यौ, भरतोऽचिन्तयद्-अहमपि स्वकीय-
मवग्रहमनुजानामीत्येतावताऽपि नः कृतार्थता भवतु, भगवत्समीपेऽनुज्ञातावग्रहः शक्रं पृष्टवान्-भक्तपानमिदमानीतम्,
अनेन किं कार्यमिति, देवराडाह-गुणोत्तरान् पूजयस्व, सोऽचिन्तयत्-के मम साधुव्यतिरेकेण जात्यादिभिरुत्तराः ?,
पर्यालोचयता ज्ञातं-श्रावका विरताविरतत्वाद् गुणोत्तराः, तेभ्यो दत्तमिति, पुनर्भरतो देवेन्द्ररूपं भास्वरमाकृतिमत्
दृष्ट्वा पृष्टवान्-किं यूयमेवंभूतेन रूपेण देवलोके तिष्ठतेति ? उत नेति, देवराद् आह-नेति, तन्मानुषैर्द्रष्टुमपि न
पार्यते, भास्वरत्वात्, पुनरप्याह भरतः-तस्याकृतिमात्रेणात्माकं कीतुकं तन्निदर्शयतां, देवराज आह-त्वमुत्तमपुरुष
इतिकृत्यैकमद्भाययं दर्शयामीत्यभिधाय योग्यालङ्कारविभूषितामङ्गुलीमत्यन्तभास्वरामदर्शयत्, दृष्ट्वा च तां भरतोऽ-
तीव मुमुदे, शक्राङ्गुलीं च स्थापयित्वा महिमाष्टाङ्गिकां चक्रे, ततः प्रभृति शक्रोत्सवः प्रवृत्त इति, भरतश्च श्रावकाना-
ह्वयोक्तवान्-भवद्भिः प्रतिदिनं मदीयं भोक्तव्यं ? कृप्यादि च न कार्यं २ स्वाध्यायपरैरासितव्यं ३ भुक्ते च मरीय-
गृहद्वारासन्नव्यवस्थितैर्वकव्यम्-जितो भवान् वर्ज्यते भयं तस्मान्मा हन मा हनेति ४, ते तथैव कृतवन्तः, भरतश्च रतिसा-

गरागाढत्वात् प्रमत्तत्वात् तच्छब्दाकर्णनोत्तरकालमेव केनाहं जित इति ? आ ज्ञातं-कंपायैः, तेभ्य एव वर्द्धते भय-
मित्यालोचनापूर्वकं संवेगं यातवानिति, अत्रान्तरे लोकबाहुल्यात् सूपकाराः पाकं कर्तुमशक्नुवन्तो भरताय निवेदि-
तवन्तः-नेह ज्ञायते कः श्रावकः ? को वा नेतीति, लोकस्य प्रचुरत्वात्, आह भरतः-पृच्छापूर्वकं देयमिति, ततस्तान्
पृष्टवन्तस्ते-को भवान् ? श्रावकः, श्रावकाणां कति व्रतानि ? स आह-श्रावकाणां न सन्ति व्रतानि, किन्तु अस्माकं
पद्याणुप्रतानि, कति ? शिक्षाव्रतानि, ते उक्तवन्तः-सप्त शिक्षाव्रतानि, य एवंभूतास्ते राज्ञो निवेदिताः, स च काकणी-
रक्षेन तान् लाञ्छितवान्, पुनः पण्मासेन योग्या भवन्ति तानपि लाञ्छितवान्, पण्मासकालाननुयोगं कृतवान्, एवं
ब्राह्मणाः सञ्जाता इति, ते च स्वसुतान् साधुभ्यो दत्तवन्तः, ते च प्रव्रज्यां चक्रुः, परीपहभीरवस्तु श्रावका एवासन्निति ।
इयं च भरतराज्यस्थितिः, आदित्ययशस्तु काकणीरक्षं नासीत्, सुवर्णमयानि यज्ञोपवीतानि कृतवान्, महायशःप्रभृतयस्तु
केचन रूप्यमयानि केचन विचित्रपट्टसूत्रमयानीत्येवं यज्ञोपवीतप्रसिद्धिः ॥ अमुमेवार्थं समोसरणेत्यादिगाथया प्रतिपादयति—
समुसरण भक्त उगगह मंगुलि क्षय सक्त सावया अहिया ।
जेया वद्धइ कामिगिलिच्छण अणुसज्जणा अट्ट ॥ ३६२ ॥

समवसरणं भगवतोऽष्टापदे खल्वासीत्, भक्तं भरतेनानीतं, तदग्रहणोन्माथिते सति भरते देवेशो भगवन्तमवग्रहं
पृष्टवान्, भगवांश्च तस्मै प्रतिपादितवान्, 'अंगुलिय'त्ति भरतनृपतिना देवलोकनिवासिरूपपृच्छायां कृतायामिन्द्रेणा-
हुलिर्दिशिता, तत एवारभ्य ध्वजोत्सवः प्रवृत्तः, 'सक्त'त्ति भरतनृपतिना किमनेनाहारेण कार्यमिति पृष्टः शक्नोऽभिहित-

यान्-त्यदधिकेभ्यो दीयतामिति, पर्यालोचयता ज्ञातं-श्रावका अधिका इति, 'जेया बहुई'ति प्राकृतशैल्या जितो भवान् वर्ज्यते भयं मुक्तोत्तरकालं च ते उक्तवन्तः, 'कागणिलिंछणत्ति' प्रचुरत्वात् काकणीरलेन लाञ्छनं-चिह्नं तेषां कृतमासीत्, 'अणुसज्जणा अट्ठ'त्ति अष्टौ पुरुषान् यावदयं धर्मः प्रवृत्तः, अष्टौ वा तीर्थकरान् यावदिति गाथार्थः ॥ तत ऊर्ध्वं मिथ्यात्वमुपगता इति ।

राया आइच्चजसे महाजसे अइयले अ यलभइ । यलविरिअ कत्तविरिए जलविरिए दंडविरिए अ ॥ ३६३ ॥
भायार्थः सुगम एव, इति गाथार्थः ॥

एणहिं अद्धमरहं सपलं मुत्तं सिरेण धरिओ अ । पवरो जिणिंदमउडो सेसेहिं न चाइओ वोडुं ॥ ३६४ ॥
एभिर्द्धभरतं सकलं भुक्कं, शिरसा धृतश्च, कोऽसावित्याह-प्रवरो जिनेन्द्रमुकुटो देवेन्द्रोपनीतः, शैर्पन्नरपतिभिर्न शक्तितो वोडुं, महाप्रमाणत्वादिति गाथार्थः ॥

अस्तावगपडिसेहो छंटे छंटे अ मासि अणुओगो । कालेण य मिच्छत्तं जिणंतरे साहुवुच्छेओ ॥ ३६५ ॥
अश्रावकाणां प्रतिषेधः कृतः; ऊर्ध्वमपि पष्ठे पष्ठे मासेऽनुयोगो बभूव, अनुयोगः—परीक्षा, कालेन गच्छता मिथ्यात्वमुपगताः, कदा ? नवमजिनान्तरे, किमिति ? यतस्तत्र साधुव्यवच्छेद आसीदिति गाथार्थः ॥ साम्प्रतमनुकार्यप्रतिपादनपरां सद्ब्रह्मगाथामाह—

दाणं च माहणाणं वेए कासी अ पुच्छ निवाणं । कुंडा थुम जिणघरे कविलो भरहस्स दिक्खा य ॥ ३६६ ॥

दानं च माह्वानां लोको दातुं प्रवृत्तो, भरतपूजितत्वात्, 'वेदे कासी यत्ति' आर्यान् वेदान् कृतवांश्च भरत एव, तत्स्याध्यायनिमित्तमिति, तीर्थकरस्तुतिरूपान् श्रावकधर्मप्रतिपादकांश्च, अनार्यास्तु पश्चात्सुलसयाज्ञवल्कादिभिः कृता इति, 'पुच्छ'त्ति भरतो भगवन्तमष्टापदसमस्तमेवं पृष्टवान्-यादृग्भूता यूयमेवंविधाः तीर्थकृतः कियन्तः खलिनह भविष्यन्तीत्यादि, 'निषाण'त्ति भगवानष्टापदे निर्वाणं प्राप्नो, देवैरग्निकुण्डानि कृतानि, स्तूपाः कृताः, जिनगृहं भरतश्च-कार, कपिलो मरीचिसकाशो निष्क्रान्तः, भरतस्य दीक्षा च संवृत्तेति समुदायार्थः ॥ अत्रयवार्थ उच्यते-आद्यावयवद्वयं व्याख्यातमेव, पृच्छानयवार्थ पुनरविवेक्यादिनाऽऽह-

पुनरयि अ समोसरणे पुच्छीथ जिणं तु चक्खिणो भरहे । अप्पुट्ठो अ दसारे तित्थयरो को इहं भरहे ? ॥ ३६७ ॥

पुनरपि च समयसरणे पृष्टयांश्च जिणं तु चक्रमर्त्ती भरतः, चक्रमर्त्तिन इत्युपलक्षणं तीर्थकृतश्चेति, भरतविशेषणं वा, चक्री भारतांस्तीर्थकरादीन् पृष्टवान्, पाठान्तरं वा 'पुच्छी य जिणे य चक्खिणो भरहे' पृष्टवान् जिनांश्चक्रमर्त्तिनश्च भरतः, चशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्धः, भगवानपि तान् कथितवान्, तथा अपृष्टश्च दशारान्, तथा तीर्थकरः क इह भरतेऽस्यां परिपदीति पृष्टवान्, भगवानपि मरीचिं कथितवानिति गाथाश्वरार्थः ॥ तथा चाह निर्युक्तिकारः-

जिनचक्रिदशाराणां वण्ण-पमाणां नामगुत्ताहं । आउपुरमाह पिअरो परिआय गंइ च साहीअ ॥ ३६८ ॥

जिनचक्रिदशाराणां- जिनचक्रवर्त्तिवासुदेवानामित्यर्थः वर्णप्रमाणानि, तथा नामगोत्राणि, तथा आयुःपुराणि माता-

अथ भणति जिनचरेन्द्रो यादृशत्वं नरेन्द्रशार्दूलः, शार्दूलः-सिंहपर्यायः, ईदृशा एकादश अन्ये भविष्यन्ति राजानः ॥ ते चेते—

होषी सगरो मघवं सणकुमारो य रायसद्वलो । संती कुंयू य अरो हवह सुभूमो य कोरघो ॥ ३७४ ॥
नवमी य महापउमो हरिसेणो वेव रायसद्वलो । जयनामो अ नरचई वारसमो वंभदत्तो अ ॥ ३७५ ॥

गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव ॥ यदुक्तमपृष्टञ्च दशरान् कथितवान्, तदभिधित्तयाऽऽह भाष्यकारः—

होहिति वासुदेवा नव अन्ने नील-पीअकोसिज्जा । हलमुसलचकजोही सतालगरुलज्झया दो दो ॥ ३९ भा. ॥
भविष्यन्ति वासुदेवा नव, नव वलदेवाश्चानुका अप्यत्र तत्सहचरत्वात् द्रष्टव्याः, यतो वक्ष्यति 'सतालगरुलज्झया दो दो', ते च सर्वे वलदेवा वासुदेवा यथासक्तं नीलानि पीतानि च कौशेयानि वस्त्राणि येषां ते तथाविधाः, यथासक्त्यमेव हलमुसलचक्रयोधिनः, हलमुशलयोधिनो वलदेवाः, चक्रयोधिनो वासुदेवा इति, सह तालगरुलज्झयाभ्यां यत्तन्त इति सतालगरुलज्झयाः, एते च भवन्तो युगपद् द्वौ द्वौ भविष्यतः वलदेववासुदेवाविति गाथार्यः ॥ वासुदेवानाम-
भिधानप्रतिपादनायाह—

तिचिट्ठो य दुविट्ठो य सयंशु पुरिसुत्तमे पुरिससीहे । तह पुरिसपुंडरीए दत्ते नारायणे कण्हे ॥ ४० भा. ॥
निगदसिद्धा ॥ अधुना वलदेवानामभिधानप्रतिपादनायाह—

अपले विजए भेहे, सुप्पमे य सुदंसणे । आणंदे नंदणे पउमे, रामे पावि अपच्छिमे ॥ ४१ भा. ॥

निगदसिद्धा ॥ वासुदेवशत्रुप्रतिपादनायाह—

आसगगीवे तारय मेरय महुकेढवे निसुंभे य । बलि पल्हाए तह रावणे य नवमे जरासिंधू ॥ ४२ भा. ॥
निगदसिद्धा एव ॥

एए खलु पडिसच्चू किस्तीपुरिसाण वासुदेवाणं । सवेऽवि चक्खजोही सवेऽवि हया सचक्खिहिं ॥ ४३ भा. ॥
गमनिका—एते खलु प्रतिशत्रवः, एत एव, खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, नान्ये, कीर्त्तिपुरुषाणां—वासुदेवानां, सर्वे च
चक्रयोधिनः, सर्वे च हताः स्वचक्रैरिति, यतस्तान्येव चक्राणि वासुदेवव्यापत्तये क्षिप्तानि तैः पुण्योदयादवासुदेवं प्रणम्य
तानेय व्यापादयन्तीति गाथार्थः ॥ एवं तावत्प्रागुपन्यस्तगाथायां वर्णादिद्वारोपन्यासं परित्यज्य असम्मोहार्थमुत्क्रमेण
जिनादीनां नामद्वारमुक्त्वा, पारभविकं चैषां वर्णनाममातापितृपुरादिकं प्रथमानुयोगतोऽवसेयम्, इह विस्तरभयान्नोक्त-
मिति । साम्प्रतं तीर्थकरवर्णप्रतिपादनायाह—

पञ्चमाभ वासुपुजो रत्ता ससिपुष्पदंत ससिगोरा । सुधयनेमी काला पासो मल्ली पियंगाभा ॥ ३७६ ॥
वरकणगतवियगोरा सोलस तित्थंकरा भुणेयधा । एसो वणविभागो चउवीसाए जिणवराणं ॥ ३७७ ॥
गाथाद्वयं सूत्रसिद्धम् ॥ साम्प्रतं तीर्थकराणामेव प्रमाणाभिधित्तयाह—

पंचेव अद्धपंचम चत्तारऽद्धुद तह तिगं चेव । अट्टाइज्जा दुन्नि य दिवहुमेगं धणुसयं च ॥ ३७८ ॥

नउइ असीइ सत्तरि सट्ठी पन्नास होइ नायधा । पणयाल चत्त पणतीस तीस पणवीस वीसा य ॥ ३७९ ॥

पद्मस दस धणूणि य नव पासो सत्तरयणिओ वीरो । नामा पुहुत्ता खलु तित्थयराणं मुणेयधा ॥ ३८० ॥
एताल्लिओऽपि पाठसिद्धा एव ॥ साम्प्रतं भगवतामेव गोत्राणि प्रतिपादयन्नाह—

मुणिसुवओ च अरिहा अरिद्धनेमी य गोयमसगुत्ता । सेसा तित्थयरा खलु कासवगुत्ता मुणेयधा ॥ ३८१ ॥
निगदसिद्धा ॥ आयुष्कानि प्राक् प्रतिपादितान्येवेति न तन्यन्ते, भगवतामेव पुरप्रतिपादनाय गाथात्रितयमाह—

इयखागभूमी उज्झा सावत्थी विणीअ कोसलपुरं च । कोसंथी चाणारसि चंदाणण तह य कायंदी ॥ ३८२ ॥
मविलपुरं सीहपुरं चंपा कंपिल्ल उज्झ रयणपुरं । तिन्नेव गयपुरम्मी मिहिला तह चैव रायगिहं ॥ ३८३ ॥
मिहिला सोरियनयरं चाणारसि तह य होइ कुंडपुरं । उसभाईण जिणाणं जम्मणभूमी जहासंखं ॥ ३८४ ॥

निगदसिद्धाः ॥ भगवतामेव मातृप्रतिपादनायाह—
मरुदेवि विजया सेणा सिद्धत्था मंगला सुसीमा य । पुहवी लक्खण रामा नंदा विण्ह जया सामा ॥ ३८५ ॥

सुजसा सुवय अहरा, सिरिदेवी य पभावई । पडमावई य वप्पा, सिव वम्मा तिसलया इअ ॥ ३८६ ॥
गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव ॥ भगवतामेव पितृप्रतिपादनायाह—

नाभी जिअसचू अ, जिआरी संवरे इअ । मेहे घरे पइठे अ, महासेणे अ खत्तिए ॥ ३८७ ॥
खरे सुदंसणे कुंभे सुमित्त विजए समुद्विजए अ । राया य अस्ससेणे सिद्धत्थेवि अ खत्तिए ॥ ३८८ ॥

निगदसिद्धा ॥ पर्यायो-गृहस्थादिपर्यायो भगवतामुक् एव तथैव द्रष्टव्यः । साम्प्रतं भगवतामेव गतिप्रतिपादनायाह—

सधेऽचि गया मुक्खं जाइ-जरा-मरणधंघणविमुक्का । तित्थयरा भगवंतो सासयसुक्खं निरायाहं ॥ ३८९ ॥

निगदसिद्धा ॥ एवं तावत् तीर्थकरानङ्गीकृत्य प्रतिद्वारागाथा व्याख्याता, इदानीं चक्रवर्त्तिनोऽङ्गीकृत्य व्याख्यायते, एतेषामपि पूर्वभववक्तव्यतानि वृद्धं च्यवनादि प्रथमानुयोगादवसेयम्, साम्प्रतं चक्रवर्त्तिवर्णप्रमाणप्रतिपादनायाह—

सधेऽचि एगवन्ना निम्मलकणगप्पभा मुणेअवा । छक्खंडभरहसामी तेसि पमाणं अओ पुच्छं ॥ ३९१ ॥

पंचसय अद्धपंचम यायालीसा य अद्धघणुअं च । इगुआलघणुस्सद्धं च चउत्थे पंचमे सत्त ॥ ३९२ ॥

पणतीसा तीसा पुण अट्ठावीसा य वीसइ घणूणि । पन्नरस चारसेव य अपच्छिमो सत्त य घणूणि ॥ ३९३ ॥

निगदसिद्धाः ॥ नामानि प्राक् प्रतिपादितान्येव, साम्प्रतं चक्रवर्त्तिगोत्रप्रतिपादनायाह—

फासवगुत्ता सधे चउदसरयणाहिया समक्खाया । देविंदवंदिएहि जिणेहि जिअरागदोसेहि ॥ ३९४ ॥

सूत्रसिद्धा ॥ साम्प्रतं चक्रवर्त्त्ययुष्कप्रतिपादनायाह—

चउरासीई वाचत्तरी अ पुद्याण सयसहस्साइ । पंच य तिन्नि य एगं च सयसहस्सा उ वात्ताणं ॥ ३९५ ॥

पंचाणउइ सहस्सा चउरासीई अ अट्ठमे सट्ठी । तीसा य दत्त य तिन्नि य अपच्छिमे सत्त वाससया ॥ ३९६ ॥

गाथाद्वयं पठितसिद्धम् ॥ इदानीं चक्रवर्त्तिनां पुरप्रतिपादनायाह—

जम्मण विणीअ उज्झा सावत्थी पंच हत्थिणपुरम्मि । चाराणसि कं पिछ्हे रायगिहे चेव कं पिछ्हे ॥ ३९७ ॥

निगदसिद्धा एव ॥ साम्प्रतं चक्रवर्त्तिमातृप्रतिपादनायाह—

सुमंगला जसर्वई भद्रा सहदेवि अहर सिरिदेवी । तारा जाला मेरा य वप्पगा तहय चुल्लणी अ ॥ ३९८ ॥
निगदसिद्धा ॥ साम्प्रतं चक्रवर्त्तिपितृप्रतिपादनायाह—
उसमे सुमित्तविजए समुद्धविजए अ अस्ससेणे य । तह वीससेण सूरें सुदंसणे कत्तविरिए अ. ॥ ३९९ ॥
पउमुत्तरे महाहरी विजए राया तहेव वंभे य । ओसप्पिणी इमीसे पिउनामा चक्खवदीणं ॥ ४०० ॥
गाथाद्वयं निगदसिद्धं ॥ पर्यायः केषाञ्चित्प्रथमानुयोगतोऽयसेयः, केषाञ्चित्प्रव्रज्याऽभावाच्च विद्यते एवेति ॥ साम्प्रतं
चक्रवर्त्तिगतिप्रतिपादनायाह—

अट्टेव गया मुक्खलं सुद्धमो वंभो य सत्तामिं पुढविं । मघवं-सणकुमारा सणकुमारं गया कप्पं ॥ ४०१ ॥
निगदसिद्धा ॥ एवं तावच्चक्रवर्त्तिनोऽप्यधिकृत्य व्याख्याना प्रतिद्वारगाथा, इदानीं वासुदेववलदेवाङ्गीकरणतो
व्याख्यायते, एतेषामपि च पूर्वभववक्तव्यतानिवद्धं व्यवनादि प्रथमानुयोगत एवावसेयं, साम्प्रतं वासुदेवादीनां
वर्णप्रमाणप्रतिपादनायाह—

वण्णेण वासुदेवा सवे नीला बला य सुक्खिलया । एएसि देहमाणं वुच्छामि अहाणुपुवीए ॥ ४०२ ॥
पढमो धणूणऽसीई सत्तरि सट्ठी य पन्न पणयाला । अउणत्तीसं च घणू छवीसा सोलस दसेव ॥ ४०३ ॥
गाथाद्वयं निगदसिद्धम् ॥ नामानि प्रागभिहितान्येव, साम्प्रतं वासुदेवानां गोत्रप्रतिपादनायाह—
धलदेव-वासुदेवा अट्टेव हवंति गोअमसगुत्ता । नारायण-पउमा पुण कासवगुत्ता मुणेअवा ॥ ४०४ ॥

निगदसिद्धा ॥ वासुदेववलदेवानां यथोपन्यासमायुःप्रतिपादनायाह—

चउरासीइ विसत्तारि सट्ठी तीसा य दस य लक्खाइं । पन्नट्टिसहस्साइं छप्पन्ना बारसेगं च ॥ ४०५ ॥

पंचासीई पन्नत्तरी अ पन्नट्टि पंचवत्ता य । सत्तारस सयसहस्सा पंचमए आउअं होइ ॥ ४०६ ॥

पंचासीइ सहस्सा पन्नट्ठी चेव तह य पत्तरस । धारस सयाई आउं वलदेवाणं जहासंखं ॥ ४०७ ॥

निगदसिद्धाः ॥ साम्प्रतममीपामेव पुराणि प्रतिपाद्यन्ते, तत्र

पोअण धारवइतिगं अस्सपुरं तह य होइ चक्कपुरं । धाणारसि रायगिहं अपच्छिमो जाउ मङ्गराए ॥ ४०८ ॥

निगदसिद्धा ॥ एतेषां मातृपितृप्रतिपादनायाह—

मिगाबई उमा चेव, पुहवी सीआ य अम्मया । लच्छिमई सेसमई, केगई देवई इअ ॥ ४०९ ॥

भवा सुभइ सुप्पभ सुदंसणा विजय वेजयंती अ । तह य जयंती अपराजिआ य तह रोहिणी चेव ॥ ४१० ॥
हवइ पयावइ बंभो रुहो सोमो सिवो महसिवो य । अगिगीसीहे अ दसरहे नवमे भणिए अ वसुदेवे ॥ ४११ ॥

निगदसिद्धाः ॥ एतेषामेव पर्यायवक्तव्यतामभिधित्सुराह—

परिआओ पवज्जाऽभावाओ नत्थि वासुदेवाणं । होइ बलाणं सो पुण पढमणुओगाओ नायवो ॥ ४१२ ॥

निगदसिद्धैव ॥ एतेषामेव गतिप्रतिपादनायाह—

एगो अ सत्तमाए पंच य छट्ठीइ पंचमी एगो । एगो अ चउत्थीए कण्हो पुण तच्चपुढवीए ॥ ४१३ ॥

गाथागमनिका-एकश्च सप्तम्यां पञ्च च पठ्यां पञ्चम्यामेकः एकश्चतुर्थ्यां, कृष्णः पुनस्तृतीयपृथिव्यां, यास्यति गतो
वेति सर्वत्र क्रियाध्याहारः कार्यः, भावार्थः स्पष्ट एव ॥ बलदेवगतिप्रतिपिपादयिषयाऽऽह—

अद्वैतकडा रामा एगो पुण बंभलोगकप्पम्मि । उववन्नो तत्थ भोए सुत्तुं अयरोवमा दस उ ॥ ४१४ ॥

गमनिका-अष्टान्तकृतो रामाः, 'अन्तकृत' इति ज्ञानावरणीयादिकर्मन्तकृतः, सिद्धिं गता इत्यर्थः, एकः, पुनः
ब्रह्मलोककल्पे उत्पत्त्यते, उत्पन्नो वेति क्रिया, ततश्च ब्रह्मलोकात् द्युत्वा सेत्स्यति-मोक्षं यास्यति, भारते वर्पे इति गाथार्थः ॥
आह-किसिमिति सर्वे वासुदेवाः खल्वधोगामिनो रामाश्चोर्ध्वगामिन इत्याह—

अनियाणकडा रामा सघेऽवि य केसवा नियाणकडा । उहुंगामी रामा केसव सघे अहोगामी ॥ ४१५ ॥

गमनिका-अनिदानकृतो रामाः, सर्वेऽपि च केशवा निदानकृतः, ऊर्ध्वगामिनो रामाः, केशवाः सर्वे अधोगामिनः,
भावार्थः सुगमः, नयरं प्राकृतशैल्या पूर्वापरनिपाते अनिदानकृतो रामा इति, अन्यथाऽकृतनिदाना रामा इति द्रष्टव्यम्,
केशवास्तु कृतनिदाना इति गाथार्थः ॥ एवं तावदधिकृतद्वारागाथा 'जिणचकिदसाराण'मित्यादिलक्षणा प्रपञ्चतो व्याख्याते-

१ 'ततो य चइत्ताणं सिग्गिस्सइ भारदे वासे' इति कस्याप्यादर्शस्य पाठमपेक्ष्य व्याख्येयम्, मुद्रित आवश्यके तु 'उववन्नु ततो चइदं
सिग्गिस्सइ भारदे वासे' इति व्याख्यातः पाठः, पाठान्तरं तु "उववन्नु तत्थ भोए भोत्तुं अयरोवमा दस उ ॥ ततो अ चइत्ताणं इहेव
उत्सप्पिणीइ भरहंमि । भवसिद्धिया य भयवं सिग्गिस्सइ कण्हतित्थंमि ॥ १ ॥" इति सार्धगाथारूपम् तत्रैव ।

त्ति, साम्प्रतं यश्चक्रयर्त्ती यासुदेवो वा यस्मिन् जिने जिनान्तरे वाऽऽसीत् तत्प्रतिपाद्यत इत्यनेन सम्बन्धेन जिनान्तरा-
 गमनं, तत्रापि तावत् प्रसङ्गत एव कालतो जिनान्तराणि निर्दिश्यन्ते—
 उम्भो वरवसभगती ततियसमापच्छिमंमि कालंमि । उप्पन्नो पढमजिणो भरहपिया भारहे वासे ॥ १ ॥
 पद्मासा लक्खेहिं कोडीणं सागराण उसमाओ । उप्पन्नो अजियजिणो ततिओ तीसाए लक्खेहिं ॥ २ ॥
 जिणवसभसंभवाओ दसहिं लक्खेहिं अयरकोडीणं । अभिणंदणो उ भगवं एवइकालेण उप्पन्नो ॥ ३ ॥
 अभिनंदणाउ सुमती नवहिं उ लक्खेहिं अयरकोडीणं । उप्पन्नो सुहपुण्णो सुप्पभनामस्स वोच्छामि ॥ ४ ॥
 गउती य सहस्सेहि उ कोडीणं सागराण पुण्णाणं । सुमतिजिणाओ पउमो एवति कालेण उप्पन्नो ॥ ५ ॥
 पउमप्पभनामाओ नवहिं सहस्सेहिं अयरकोडीणं । कालेणवइएणं सुपासनामो समुप्पन्नो ॥ ६ ॥
 कोडीसएहिं नवहिं उ सुपासनामो जिणो समुप्पन्नो । चंदप्पभो पभाए पभासयंतो उ तेलोक्कं ॥ ७ ॥
 गउतीय चि कोडीहिं ससीउ सुविही जिणो समुप्पन्नो । सुविहिजिणाओ नवहिं उ कोडीहिं सीयलो जाओ ॥ ८ ॥
 सीयलजिणाओ भगवं सेजंसो सागराण कोडीए । सागरसयज्जाए वरिसेहिं तहा इमेहिं तु ॥ ९ ॥
 छधीसाए सहस्सेहिं चैव छावट्टिसयसहस्सेहिं । एतेहिं ऊणिआ खलु कोडी मग्गिल्लिया होइ ॥ १० ॥
 चउप्पण्णा अयराणं सेजंसाओ जिणो उ वसुपुज्जो । वसुपुज्जाओ विमलो तीसहिं अयरेहिं उप्पन्नो ॥ ११ ॥
 विमलजिणा उप्पन्नो नवहिं अयरेहिं णंतइजिणोऽवि । चउसागरनामेहिं अणंतईओ जिणो वम्मो ॥ १२ ॥

धम्मजिणाओ संती तिहि उ तिचउभागपलियजणेहिं । अयेरेहिं समुप्पन्नो, पलियद्वेणं तु कुंथुजिणो ॥ १३ ॥
पलियचउब्भापणं कोडीसहस्सूणएण वासाणं । कुंथूओ अरनामा कोडिसहस्सेण मल्लिजिणो ॥ १४ ॥
मल्लिजिणाओ मुणिसुवओवि चउप्पन्न वासलक्खेहिं । सुवयनामाउ नमी लक्खेहिं छहिं उ उप्पन्नो ॥ १५ ॥
पंचहिं लक्खेहिं तओ अरिट्ठेनमी जिणो समुप्पन्नो । तेसीई सहस्सेहिं सएहिं अद्धट्ठमेहिं व ॥ १६ ॥
नेमीओ पासजिणो पासजिणाओ य होइ धीरजिणो । अह्माइल्लसएहिं गएहिं चरिमो समुप्पन्नो ॥ १७ ॥

उत्सभा कोडिलक्ख ५०, अजियाओ कोडिलक्ख ३०, संभवा कोडिलक्ख १०, अभिनंदणा कोडिलक्ख ९, सुमति-
ओ कोडीणउईसहस्सेहिं ९०, परमप्यभा कोडीण नयसहस्सेहिं ९ सुपासा कोडीनवसएहिं ९००, चंदप्पभा कोडीओ
णवती ९०, पुप्फदंता कोडीउणवहि उ ९, सीयला कोडी १ उणा १०० सागर० ६६२६००० वरिसाई; सेजंसा सागरो-
पम ५४, वासुपुजा तीस सागराई ३० विमला सागरोयमाई ९, अणंता सागरोयमाई ४, धम्मा सागरोयमाई ३ ऊणाइ
पलियचउब्भागेहिं १, संतियो पलियदं, कुंथुओ पलियचउब्भाओ ४ ऊणाओ वासकोडीसहस्सेणं १, अरा वासकोडी
सहस्सं १, मल्लिओ वरिसलक्खचउप्पन्ना ५४, मुणिसुवया वरिसलक्ख ६, नमीओ वरिसलक्ख ५, अरिट्ठेनमिओ
वरिससहस्स ८३७५०, पासा वाससयाई २५० वज्रमाणो जिणंतराई ॥ साम्मतं चकवत्तिनोऽधिकृत्य जिनान्तराण्येव
प्रतिपाद्यन्ते, तत्र—

इयमन्न स्यापना—

[illegible][illegible]

उत्तरे नरदो अणि मगरो मयं सणंरुमारो अ । धम्मस्स य संतिस्स य जिणंतरे चक्खवट्ठुगं ॥ ४१६ ॥
मंणी कुंय अ अरो अरिहंता नेय चक्खवटीआ । अरमह्मिअंतरे पुण हवह सुभूमो अ कोरधो ॥ ४१७ ॥
मुणिसुण नमिस्मि य हंति नुये पउमनाअ-हरिसेणा । नमि-नेमिसु जयनामा अरिट्ठ-पासंतरे दंभो ॥ ४१८ ॥
इद पागम्मोदार्थं संपासेय चक्रासिंयासुदेयानां यो यस्मिन् कालेऽन्तरे वा चक्रवर्त्ती वासुदेवो वा भविष्यति बभूव
वा तत्परानन्तरप्यायंतित्रयमागायुःसमन्वितस्य सुखपरिज्ञानार्थमयं प्रतिपादनोपायः—

पत्नीमं घरपादं काउं तिरियायताहिं रेदाहिं । उद्याययाहिं काउं पंच घराहं तओ पढमे ॥ १ ॥

पत्तरस जिण निरंतर सुन्नदुगं तिजिण सुदायतिगं च ।

दो जिण सुन्न तिणिंदो सुन्न जिणो सुन्न दोणिण जिणा ॥ २ ॥

पितीयंपंतिठयणा—दो चक्खि सुन्न तेरस पण चक्खी सुन्न चक्खि दो सुन्ना ।

चक्खी सुन्न इ चक्खी सुन्नं चक्खी इ सुन्नं च ॥ ३ ॥

तनियंपंतिठयणा—दस सुन्न पंच केसव पण सुन्नं केसि सुन्न केसी य ।

दो सुन्न केसवोऽयिय सुन्नदुगं केसव तिसुन्नं ॥ ४ ॥

प्रमाणान्यायुं वि चानीयां प्रतिपादितान्येय, तानि पुनर्यथाक्रममूर्ध्वायतरेखाऽथो गृहद्वये स्थापनीयानीति । तत्रेयं
स्थाना माग्रं प्रदर्शयेत् ॥ उक्तमग्न्यधगाधात्रयमनिका-ऋषभे तीर्थकरे भरतश्चक्रवर्त्ती, तथा अजिते तीर्थकरे सगरश्चक्र-

पत्नीं भविष्यति, एवं तीर्थफरोकानुवादः, सर्वत्र भविष्यत्कालानुरूपः क्रियाध्याहारः कार्यः, त्रिकालगोचरसूत्रप्रदर्शनायो
या भूतेनापि न दुष्यति, तथा चायोचत्-‘मयंसणकुमारा सणकुमारं गया कप्प’मित्यादि, एवं सर्वत्र संयोज्यमिति,
मपया सनत्कुमारश्च एतच्चक्रवर्तिद्वयं धर्मश्च शान्तिश्च अनयोरन्तरं जिनान्तरे तस्मिन् जिनान्तरे उफळक्षणे चक्रवर्ति-
द्वयं भविष्यत्यभवदेति गार्थार्थः । द्वितीयगाथागमनिका-शान्तिः कुन्थुश्च अरः एते त्रयोऽप्यशोकाद्याष्टमहाप्रातिहार्यादि-
रूपां पूजामहंतीत्यहन्तश्चैव चक्रवर्तिनश्च, तथा अरमह्यन्तरे तु भवति सुभूमश्च कौरव्यः, तुशब्दोऽन्तरविशेषणे, नान्तर-
मात्रे, किन्तु पुरुषपुण्डरीकदत्तयासुदेवद्वयमध्य इति गार्थार्थः । तृतीयगाथागमनिका-मुनिसुप्रते तीर्थं करे नमो च भवतः
द्वौ, की द्वौ ?—पद्मनामहरिसेनौ, ‘नमिनेमिसु जयणामो अरिष्टपासंतरे वंभो’स्ति नमिश्च नेमिश्च नमिनेमी, अन्तरग्रहण-
मभिसम्यध्यते, ततश्च नमिनेम्यन्तरे जयनामा अभवत्, अरिष्टग्रहणादरिष्टनेमिः पार्थ्वेति पार्थ्वस्वामी, अनयोरन्तरे
ब्रह्मदत्तो भविष्यत्यभवदेति गार्थार्थः ॥ इदानीं वासुदेवो यो यत्तीर्थं करकालेऽन्तरे वां सत्यासीदसौ प्रतिपाद्यते—

पंचऽरहंते वंदंति केसया पंच आणुपुवीए । सिजंस तिविद्वाइ घम्म पुरिससीहपेरंता ॥ ४१९ ॥

अरमह्निअंतरे दुन्नि केसया पुरिस-पुंडरिअदत्ता । मुणिसुधय-नमिअंतरे नारायण कण्ह नेमिम्मि ॥ ४२० ॥
गमनिका-पयार्हंतो वन्दन्ते केशवाः, एतदुक्तं भवति—पय केशवा अर्हंतो वन्दन्ते, वन्दन्त इत्येतेषां सम्यक्स्वल्पा-
पगार्थमिति, क्रियन्तोऽर्हन्तः ? किमेकः द्वौ वा त्रयो वा, नेत्याह-पय, पयेति पयैव, किं यथाकथञ्चिदित्याह-‘आनु-
पूव्या’ परिपाठ्या, ‘सेजंस तिविद्वाइ घम्म पुरिससीहपेरंता’ श्रेयांसादीन् त्रिपृष्ठादयः धर्मपर्यन्तान् पुरुषसिंहपर्यन्ता इति,

‘अभियंदिनु’ अभियन्दनायेत्यर्थः, यातीति वर्तमानकालनिर्देशस्त्रिचालगोचरसूत्रप्रदर्शनार्थ इति गाथार्थः ॥

सो विणपण उचगओ काऊण पयाहिणं च तिवखुत्तो । वंदइ अभित्युणंतो इमाहिं महुराहिं वग्गहिं ॥४२६॥
स भरतः विनयेन करणभूतेन मरीचिसकाशमुपगतः सन् कृत्वा प्रदक्षिणां च ‘तिवखुत्तो’ति त्रिकृत्वः, तिस्रो यारा इत्यर्थः, वन्दते, अभिष्टुतवान्, एताभिर्मधुराभिर्वल्युभिर्वागभिरिति गाथार्थः ॥

लाभा हु ते सुलद्धा जंइसि तुमं धम्मचक्कवदीणं । होहिंसि वसचउदसमो अपच्छिमो वीरनामुत्ति ॥४२७॥

‘लाभा’ अभ्युदयप्राप्तिविशेषाः, हुकारो निपातः स चैवकारार्थः तस्य च व्यवहितः सम्बन्धः, ‘ते’ तव सुलब्धा एव, यस्मात् त्वं धर्मचक्रवर्तिनां भविष्यसि दशचतुर्दशः, चतुर्विंशतितम इत्यर्थः, अपच्छिमो वीरनामेति गाथार्थः ॥ तथा आङ्गरो दसाराणं (४२४) गाथा पूर्ववत् नेया । एकान्तसम्यग्दर्शनानुरञ्जितहृदयो भावितीर्यकरभक्त्या च तमभियन्दनायोद्यतो भरत एवाह—

नावि अ ते पारिवज्जं वंदामि अहं इमं च ते जम्मं । जं होहिंसि तित्थयरो अपच्छिमो तेण वंदामि ॥४२८॥
गमनिका-नापि च परिग्राजामिदं पारिव्राज्यं वंदामि अहं, इदं च ते जन्म, किन्तु यद्भविव्यसि तीर्यकरः अप-
श्चिमस्तेन वंदामीति गाथार्थः ॥

एव ण्हं थोऊणं काऊण पयाहिणं च तिवखुत्तो । आपुच्छिऊण पियरं विणीअणगरिं अह पविट्ठो ॥ ४२९ ॥

गमनिका-एवं स्तुत्वा, ण्डमिति निपातः पूरणार्थो वर्तते, कृत्वा प्रदक्षिणां च त्रिकृत्वः, आपृच्छय पितरं-ऋषभदेवं विनीतनगरीम्-अयोध्यामथ-अनन्तरं प्रविष्टो भरत इति गाथार्थः ॥ अत्रान्तरे—

तपपणं सोऽज्जं तियहं अप्फोऽिज्ज तिवसुत्तो । अब्भहिअजायहरिसो तत्थ मरीई इमं भणइ ॥ ४३० ॥

गमनिका-तस्य भरतस्य वचनं तद्वचनं श्रुत्वा, तत्र मरीचिः इदं भणतीति योगः, कथमित्यत आह-त्रिपदी दत्त्वा रत्नमध्यगतमहन्त, तथा आस्फोथ्य त्रिकृत्वः, तिस्रो वारा इत्यर्थः, किंविशिष्टः संस्तुत आह-अभ्यधिको जातो हर्षो यस्येति समाप्तः, तत्र स्थाने मरीचिरिदं-वक्ष्यमाणं भणति, वर्त्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राग्वदिति गाथार्थः ॥

जइ वासुदेव पढमो मूआइ विदेह चक्रवर्द्धितं । चरिमो तित्थयराणं होउ अलं इत्तिअं मज्झ ॥ ४३१ ॥

गमनिका-यदि वासुदेवः प्रथमोऽहं, मूकायां विदेहे चक्रवर्त्तितं प्राप्स्यामि, तथा चरमः-पश्चिमः तीर्थकराणां भविष्यामि, एवं तर्हि भयतु एतावन्मम, एतावतीव कृतार्थ इत्यर्थः, अलं पर्याप्तमन्येनेति, पाठान्तरं वा 'अहो मए एत्तियं लब्धं'ति गाथार्थः ॥

अहयं च दसाराणं पिया य मे चक्रवर्द्धियंसस्स । अब्जो तित्थयराणं अहो कुलं उत्तमं मज्झ ॥ ४३२ ॥

गमनिका-अहमेव, चशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, किं ?—दसाराणं, प्रथमो भविष्यामीति वाक्यशेषः, पिता च 'मे' मम चक्रवर्त्तियंशस्य, प्रथम इति क्रियाध्याहारः, तथा 'आर्यकः' पितामहः स तीर्थकराणां प्रथमः, यत एवमत अहो-विस्मये कुलमुत्तमं ममेति गाथार्थः ॥ पृच्छाद्वारं गतम्, इदानीं निर्वाणद्वारावयथार्थमिति तत्सयाऽऽह—

अह भगवं भवमहणो पुषाणमणूणयं सयसहस्सं । अणुपुषि विहरिज्जं पत्तो अट्ठावयं सेलं ॥ ४३३ ॥

गमनिका-अथ भगवान् भयमयनः पूर्वाणामन्यूनं शतसहस्रं आनुपूर्व्या विहृत्य प्राप्तोऽष्टापदं शैलं, भावार्थः सुगम एवेति गाथार्थः ॥

अष्टापदस्मि सेले चउदसभत्तेण सो महरिस्सीणं । दसहिं सहस्सेहिं समं निषाणमणुत्तरं पत्तो ॥ ४३४ ॥

गमनिका-अष्टापदशैले चतुर्दशभक्तेन स महर्षीणां दशभिः सहस्रैः समं निर्वाणमनुत्तरं प्राप्तः, अस्या अपि भावार्थः सुगम एव, नगरं चतुर्दशभक्तं-पट्टरात्रोपवासः ॥ भगवन्तं चाष्टापदप्राप्तमपवर्गजिगमिपुं श्रुत्वा भरतो दुःखसन्तप्तमानसः पद्म्यामेवाष्टापदं दयौ, देवा अपि भगवन्तं मोक्षजिगमिपुं ज्ञात्वाऽष्टापदशैलं दिव्यविमानारूढाः खल्यागतवन्तः, उक्तं च भगवति मोक्षगमनायोद्यते, “जाय य देवावासो जाव य अट्टावओ नगवरिदो । देवेहि य अविरहियं संचरं-तेहि ॥ १ ॥” तत्र भगवान् त्रिदशनरेन्द्रैः स्तूयमानो मोक्षं गत इति गाथार्थः ॥ साम्प्रतं निर्वाणगमनविधिप्रतिपादनाय एतां द्वारगाथामाह-

निषाणं चिद्गानिर्हं जिणस्स इक्खाग-सेसगाणं च । सकहा थूम जिणघरे जायग तेणाऽहिअग्निगत्ति ॥ ४३५ ॥

व्याख्या-निर्वाणमिति भगवान् दशसहस्रपरिवारो निर्वाणं प्राप्तः, अत्रान्तरे च देवाः सर्वे एवाष्टापदमागताः, ‘चित्तकाकृति’रिति ते तिस्रश्चिताः घृत्तज्यसचतुरस्राकृतीः कृतवन्त इति, एकां पूर्वेण दक्षिणेन तृतीयामपरेणेति, तत्र च पूर्वा तीर्थकृतः दक्षिणा इक्ष्वाकूणां अपरा शेपाणामिति, ततः अस्त्रिकुमारा वदनैः खल्वग्निं प्रक्षिप्तवन्तः, तत एव निबन्धनाद्धोके ‘अग्निमुत्ता वै देवा’ इति प्रसिद्धं, वायुकुमारास्तु वातं मुक्तवन्त इति, मांसशोणिते च द्यामिते सन्ति मेघकु-

माराः सुरभिणा क्षीरोदजलेन निर्वापितवन्तः, 'सकथे'ति सकथा हनुमोच्यते, तत्र दक्षिणां हनुमो भगवतः सम्बन्धिनीं
 शक्रो जग्राह, यामामीशानः, अधस्त्यदक्षिणां पुनश्चमरः, अधस्त्योचरां तु वलिः, शेषास्तु त्रिदशाः शेषाङ्गानि गृहीतवन्तः,
 नरेश्वरादयस्तु भस्म गृहीतवन्तः, शेषा लोकास्तु तद्भस्मना पौण्ड्रकाणि चक्रुः, तत एव च प्रसिद्धिमुपगतानि, 'स्तूपानि
 जिनगृहं चे'ति भरतो भगवन्तमुद्दिश्य वर्द्धकीरलेन योजनायामं त्रिगव्यूतोच्छ्रितं सिंहनिपंथायतनं कारितवान्, निजवर्ण-
 प्रमाणयुक्ताश्चतुर्विंशतिं जीवाभिगमोक्तपरिवारयुक्ताः तीर्थकरप्रतिमाः तथा भ्रातृशतप्रतिमा आरामप्रतिमां च स्तूपशतं च,
 मा कश्चिदाक्रमणं करिष्यतीति, तत्रैकं भगवतः शेषानेकोनशतस्य भ्रातृणामिति, तथा लोहमयान् यन्त्रपुरुषांस्तद्द्वारपालांश्च
 चकार, दण्डकरलेनाष्टापदं च सर्वत्र छिन्नवान्, योजने तु अष्टौ पदानि च कृतवान्, सगरसुतस्तु वंशानुरागाद्यथा
 परिखां कृत्वा गङ्गाऽवतारिता तथा ग्रन्थान्तरतो विज्ञेयमिति । याचकास्तेनाहिताग्रयः इत्यस्य व्याख्या—देवैर्भगवत्सक-
 थादौ गृहीते सति श्रावका देवानतिशयभक्षया याचितवन्तः, देवा अपि तेषां प्रचुरत्वान्महता यत्नेन याचनाभिद्रुता
 आहुः—अहो ! याचका इति, तत एव याचका रुढाः, ततः अग्निं गृहीत्वा स्वगृहेषु स्थापितवन्तस्तेन कारणेनाहिताग्रयः
 इति तत एव च प्रसिद्धाः, तेषां चाग्नीनां परस्परतः कुण्डसङ्क्रान्तावयं विधिः—भगवतः सम्बन्धिभूतः (अग्निः) सर्वकुण्डेषु
 सञ्चरति, इक्ष्वाकुकुण्डाग्निः शेषकुण्डाग्नौ सञ्चरति, न भगवत्कुण्डाग्नाविति, शेषानगारकुण्डाग्निस्तु नान्यत्र सङ्क्रमत इति
 गाथार्थः ॥ साम्प्रतमभिहितद्वारगाथायाः द्वारद्वयव्याचिख्यासया मूलभाष्यकार आह—
 थूमसय भाउआणं चउवीसं चैव जिणघरे कासी । सवजिणाणं पडिमा वणणपमाणेहिं निअएहिं ॥४५॥ (सू. भा.)

स्तूपशतं ध्यातॄणां भरतः कारितवानिति, तथा चतुर्विंशतिश्चैव जिनगृहे-जिनायतने 'कासि'ति कृतवान्, का इत्याह—सर्वजिनानां प्रतिमाः, वर्णप्रमाणैर्निजैः, आत्मीयैरिति गार्थः ॥ सम्प्रतं भरतवक्तव्यतानिर्वद्धां सङ्ग्रह-गाथां प्रतिपादयन्नाह—

आपंसघरपवेसो भरहे पडणं च अंगुलीअस्स । सेसाणं उम्मुअणं संवेगो नाण दिक्खा ॥ ४३६ ॥

अस्या भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्-भगवतो निष्ठाणं गयस्स आययणं कारावियं, भरहो अचञ्जमागओ, कालेण य अप्पसोगो जाओ, ताहे पुणरवि भोगे भुंजिउं पवत्तो, एवं तस्स पंच पुवसयसहस्सा अतिकंता भोगे भुंजं-तस्स, अह अन्नया कयाइ सवालंकारभूसिओ आदंसघरमतिगतो, तत्थ य संवंगिओ पुरिसो दीसइ, तस्स एवं पेच्छ-माणस्स अंगुलेज्जयं पडियं, तं च तेण न नायं पडियं, एवं तस्स पलोयंतस्स जाहे अंगुली दिट्ठिमि पडिया ताहे असो-भंतिया दिट्ठा, ततो कडगंमि अवणेइ, एवं एक्केकमवणेत्येण सबमाभरणमवणीयं, ताहे अप्पाणं उच्चियपडमं व पडमसरम-सोभंतं पेच्छिय संवेगावणो परिचिंतिउं पयत्तो—आगतुगदेव्हिं विभूसियं मे सरीरगंति, न सहावसुंदरं, एवं चित्तंतस्स अपुघकरणग्गणमुवट्ठियस्स केवलनाणं समुप्पन्नंति । सके देविंदे देवराया आगओ भणति—द्वलिंगं पडिवज्ज जाहे निक्खमणमहिमं करेमि, ततो तेण पंचमुट्ठिओ लोओ कओ, देवरायाए रओहरणपडिग्गहादि चउकरणमुवणीयं, दसहिं रायसहस्सेहिं समं पवइओ, सेसा णव चक्किणो सहस्सपरिवारा निक्खंता, सक्केणं वंदिओ, ताहे भगवं पुवसयसहस्सं केवलि-परियागं पाउणिच्चा परिनिव्वुडो य, आइच्चजसो सक्केणाभिसित्तो, एवमठ पुरिसजुगाणि अभिसित्तानि, उक्को भावार्थः,

साम्प्रतमक्षरगमनिका, आदर्शकगृहे प्रवेशः, कस्य ?—'भरहे'ति भरतस्य, प्राकृतशैल्या पृथग्धे सप्तमी, तथा पतनं चाङ्गुलीयस्य यभूव, शेषाणां तु कटकादीनां मोचनमनुष्ठितं, ततः संवेगः सञ्जातः, तदुत्तरकालं ज्ञानमुत्पन्नमिति, दीक्षा च तेन गृहीता, आदिशब्दान्निवृत्तश्चेत्यक्षरार्थः ॥ उक्तमानुषद्विकमिदानीं प्रकृतां मरीचिवकव्यतां 'पृच्छतां कथयती'त्यादिना प्रतिपादयति, तत्र—

पुच्छंताण फहेई उवट्टिए देइ साहुणो सीसे । गेलन्नेऽपडियरणं कविला ! इत्थंपि इहयंपि ॥ ४३७ ॥

गमनिका—पृच्छतां कथयति, उपस्थितान् ददाति साधुभ्यः शिष्यान्, ग्लानत्वेऽप्रतिजागरणं, कपिल ! अत्रापि इहापि । भावार्थः—स हि प्रागवर्णितस्वरूपो मरीचिर्भगवति निर्वृत्ते साधुभिः सह विहरन् पृच्छतां लोकानां कथयति धर्मं जिन-प्रणीतमेव, धर्माक्षिप्तांश्च प्राणिनः उपस्थितान् ददाति साधुभ्यः शिष्यानि, अन्यदा ॥ ग्लानः संवृत्तः, साधवोऽप्य-संयतत्वात् प्रतिजाग्रति, स चिन्तयति—निष्ठितार्थाः खल्वेते, नासंयतस्य कुर्वन्ति, नापि समैतान् कारयितुं युज्यते, तस्मा-त्कंचन प्रतिजागरकं दीक्षयामीति, अपगतारोगस्य च कपिलो नाम राजपुत्रो धर्मशुश्रूषया तदन्तिकमागत इति, कथिते साधु-धर्मे स आह—यद्ययं मार्गः किमिति भवतैतदङ्गीकृतं ? मरीचिराह—पापोऽहं 'लोए इंदिये'त्यादि विभाषा पूर्ववत्, कपिलोऽपि कर्मोदयात् साधुधर्मानभिमुखः खल्याह—तथापि किं भवदर्शने नास्त्येव धर्मं इति ? मरीचिरपि प्रचुरकर्मा खल्वयं न तीर्थकरोकं प्रतिपद्यते, वरं मे सहायः संवृत्त इति सच्चिन्त्याह—'कपिला एत्थंपि'ति अपिशब्दस्यैव कारणार्थत्वान्निरूप-चरितः खल्वत्रैव—साधुमार्गे, 'इहइंपि'ति स्वल्पस्त्वत्रापि विद्यत इति गार्थार्थः ॥ स ह्येवमाकर्ण्य तत्सकाश एव प्रव्रजितः,

मरीचिनाऽप्यनेन दुर्वचनेन संसारोऽभिनिर्वर्तितः, त्रिपदीकाले च नीचैर्गोत्रकर्म चङ्घमिति, अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह-
दुग्भासिएण इक्केण मरीई दुक्खसागरं पत्तो । भमिओ कोडाकोडिं सागरसरिनामधिज्जाणं ॥ ४३८ ॥
तंमूलं संसारो नीआगुत्तं च कासि तिक्खइम्मि । अपडिक्कंतो बंभे कविलो अंतद्विओ कहए ॥ ४३९ ॥

प्रथमगाथागमनिका—दुग्भापितेन एकेन उक्कलक्षणेन मरीचिर्दुःखसागरं प्राप्तः, भ्रान्तः कोटीकोटीनां, कैषामि-
त्याह—‘सागरसरिनामधिज्जाणं’ति सागरसदृशनामधेयानां, सागरोपमाणामिति गाथार्थः ॥ द्वितीयगाथागमनिका—‘तन्मूलं’
दुग्भापितमूलं संसारः सञ्जातः, तथा स एव नीचैर्गोत्रं च ‘कृतयान्’ निष्पादितवान् त्रिपद्यां—प्राग्वर्णितस्वरूपायामिति,
‘अपडिक्कंतो बंभे’ति स मरीचिश्चतुरशीतिपूर्वशतसहस्राणि सर्वयुष्कमनुपाल्य तस्मात् दुग्भापिताद् गर्वाच्चाप्रतिक्रान्तः—
अनिवृत्तः ब्रह्मलोके दशसागरोपमस्थितिर्देवः सञ्जात इति ॥ कपिलोऽपि ग्रन्थार्यपरिज्ञानशून्य एव तद्वर्णितक्रियारतो
विजहार, आसुरिनामा च शिष्योऽनेन प्रव्राजित इति, तस्य स्वमाचारमानं विदेश, एवमन्यानपि शिष्यान् स गृहीत्वा
शिष्यप्रवचनानुरागततपरो मृत्वा ब्रह्मलोक एवोत्पन्नः, स ह्युत्पत्तिसमनन्तरमेवावधिं प्रयुक्तवान्, किं सया हुतं वेष्टं वा
दानं वा दत्तं येनैषा दिव्या देवर्द्धिः प्राप्तेति, स्यं पूर्वभवं विज्ञाय चित्तयामास—मम शिष्यो न किञ्चिद्वेत्ति, तत्तस्योप-
दिशामि तत्त्वमिति, तस्मै आकाशस्य पञ्चवर्णमण्डलकस्यः तत्त्वं जगाद, आह च—‘कपिलो अंतद्विओ कहए’ कपिलः
अन्तर्हितः कथितवान्, किं ? अव्यक्ताद् व्यक्तं प्रभवति, ततः पटितन्नं जातं, तथा चाहुस्तन्मतानुसारिणः—“प्रकृते-

महांस्ततोऽहङ्कारस्तस्माद् गणश्च षोडशकः । तस्मादपि षोडशकात् पञ्चम्यः पञ्च भूतानी ॥ १ ॥” त्यादि, अलं विस्तरेण, प्रकृतं प्रस्तुम इति गाथार्थः ॥

इक्खागेषु मरीई चउरासीई अ वंभलोअम्मि । कोसिअ कुल्लागम्मी असीइमाउं च संसारो ॥ ४४० ॥

गमनिका-इक्ष्वाकुपु मरीचिरासीत्, चतुरशीतिं च पूर्वशतसहस्राण्यायुष्कं पालयित्वा ‘वंभलोयंमि’ ब्रह्मलोकं कल्पे देवः संवृत्तः, ततश्चायुष्कक्षयात् व्र्युत्वा ‘कोसिय कोल्लाएसु’(यंमी) चि कोल्लाकसन्निवेशे कौशिको नाम ब्राह्मणो बभूव, ‘असीतिमाउं च संसार’चि स च तत्राशीतिपूर्वशतसहस्राण्यायुष्कमनुपाल्य ‘संसार’चि तिर्यग्रनारकामरभवानुभूतिलक्षणे संसारे पर्यटित इति गाथार्थः ॥ संसारे कियन्तमपि कालमदित्वा स्थूणायां नगर्यां जात इति, अनुमेवार्थं ‘थूणा ये’त्यादिना प्रतिप्रादयति-

थूणाई पूसमित्तो आउं वायत्तारिं च सोहम्मे । चेइअ अग्गिज्जोओ चोवट्ठी चेव ईसाणे ॥ ४४१ ॥

स्थूणायां नगर्यां पुष्पमित्रो नाम ब्राह्मणः सञ्जातः, ‘आउं वायत्तारिं च सोहम्मे’चि तस्यायुष्कं द्विसप्ततिपूर्वशतसहस्राण्यासीत्, परिभ्राजकदर्शने च प्रव्रज्यां गृहीत्वा तां पालयित्वा कियन्तमपि कालं स्थित्वा सौधर्मे कल्पेऽजघन्योऽकृष्टस्थितिः समुत्पन्न इति । ‘चेइअ अग्गिज्जोओ चोवट्ठीसाणकप्पंमि’(चेव ईसाणे)चि सौधर्माव्युतः चैत्यसन्निवेशे अग्निद्योतो ब्राह्मणः सञ्जातः, तत्र चतुःषष्टिपूर्वशतसहस्राण्यायुष्कमासीत्, परिभ्राट् सञ्जातो, मृत्वा चेशाने देवोऽजघन्योऽकृष्टस्थितिः संवृत्त इति गाथार्थः ॥ मंदिरे अग्गिभूई छप्पन्नाउं सणंक्खमारम्मि । सेअवि भारद्वाओ चोआलीसं च माहिंदे ॥ ४४२ ॥

गमनिका-ईशानाव्युतो ‘मन्दिर’ इति मन्दिरसन्निवेशे अग्निभूतिनामा ब्राह्मणो बभूव, तत्र षट्षष्ट्याशत् पूर्वशत-

सहस्राणि जीवितमासीत्, परिव्राजकश्च यभूव, मृत्वा 'सणकुमारंमि'त्ति सनत्कुमारे-कल्ये विमग्धस्थितिर्देवः समुत्पन्न इति, 'सेतवि भारद्वाज चोयालीसं च माहिदि'त्ति सनत्कुमाराच्च्युतः श्वेताम्ब्यां नगर्यां भारद्वाजो नाम ब्राह्मण उत्पन्न इति, तत्र च चतुश्चत्वारिंशत्पूर्वदशतसहस्राणि जीवितमासीत्, परिव्राजकश्चाभवत्, मृत्वा च माहेन्द्रे कल्पेऽजघन्योत्कृष्ट-स्थितिर्देवो यभूवेति गाथार्थः ॥

संसरिय धावरो रायगिहे चउत्तीस थंमलोगम्मि । छस्सुचि पारिख्जं भमिओ तत्तो अ संसारे ॥ ४४३ ॥

गमनिका—माहेन्द्राच्च्युतः संसृत्य कियन्तमपि कालं संसारे स्थावरो नाम ब्राह्मणो राजगृहे समुत्पन्न इति, तत्र च चतुर्दशत्पूर्वदशतसहस्राणयायुष्कं, परिव्राजक आसीत्, मृत्वा ब्रह्मलोकेऽजघन्योत्कृष्टस्थितिर्देवः सज्जातः, एवं पट्स्वपि वारासु परिनाजरूप्यमधिकृत्य दियमवाप्तवान्, 'भमिओ तत्तो य संसारे' ततः ब्रह्मलोकाच्च्युत्वा भ्रान्तः संसारे प्रभूतं कालमिति गाथार्थः ॥

रायगिह् विस्सन्दी विसाहभूई अ तस्स जुवराया । जुवरणो विस्सभूई विसाहनदी अ इअरस्स ॥ ४४४ ॥

रायगिह् विस्सभूई विसाहभूइसुअ खत्तिए कोडी । वाससहस्सं दिक्ख्वा संभूअजइस्स पासम्मि ॥ ४४५ ॥

भाषार्थः खल्यस्य गाथाद्वयस्य कथानकादवसेयः, तच्चेदम्-रायगिहे नगरे विस्सन्दी राया, तस्स भाया विसाहभूती, सो य जुवराया, तस्स जुवरणो धारिणीए देवीए विस्सभूती नाम पुत्तो जातो, एणोऽवि पुत्तो विसाहनंदिच्चि, तस्स विस्सभूतिस्स वासकोडी आजं, तत्थ पुण्णकरंडकं नाम उज्जाणं, तत्थ सो विस्सभूती अंतैरवरगतो सच्छंदसुहं पचियइ,

ततो जा सा विसाहनंदिस्स माया तीसे दासचेडीओ पुष्फकरंडए उज्जाणे पत्ताणि पुष्फाणि य आ(वि)णेंति, पेच्छंति
य विस्सभूतिं कीडंतं, तासिं अमरिसो जाओ, ताहे साहंति जहा एवं कुमारो ललइ, किं अग्घ रजेण वा वलेण वा?, जइ
विसाहनंदी न भुंजइ एवंविहे भोए, अग्घ नामं चेव, रजं पुण जुवरन्नो पुत्तस्स जस्सेरिसं ललियं, सा तासिं अंतिए
सोउं देवी ईसाए कोयधरं पचिद्धा, जइ ताव रायाणए जीवंतए एसा अवत्था?, जाहे राया मतो भविस्सइ ताहे इत्थ अग्घे
को गणेहिस्ति?, राया गमेइ, सा पसायं न गिण्हइ, किं मे रजेणं तुमे वत्ति?, पच्छा तेण अमच्चस्स सिद्धं, ताहे अम-
घोऽवि तं गमेस्ति, तहवि न ठाइ, ताहे सो अमच्चो भणइ रायं-मा देवीए वयणातिकमो कीरउ, मा मारेहिस्ति अप्पाणं,
राया भणत्ति-को उवाओ होज्जा?, ण य अग्घं घंसे अन्नंमि अतिगते उज्जाणे अण्णो अतीति, तत्थ वसंतमासं ठिओ मास-
गेनु अच्छइ, अमच्चो भणइ-उवाओ कज्जउ, जहा अमुगो पचंतराया ओघट्ठो, अणज्जंता पुरिसा कूडलेहे उवणेंतु, एवमेतेण
कयकेण ते कूडलेहा रत्ता उवठविया, ताहे राया जत्तं गिण्हइ, तं विस्सभूतिणा सुयं, ताहे भणत्ति-मए जीवमाणे तुवभे किं
निग्गच्छह?, ताहे सो गओ, ताहे चेव इमो अइयओ, सो गओ तं पचंतं जाव न किंचि पेच्छइ उडुमरेंतं, ताहे आहिडित्ता
जाहे नत्थि कोइ अतिकमइ ताहे पुणरवि पुष्फकरंडयं उज्जाणमागओ, तत्थ दारवाला दंडगहिअग्घहत्था भणंति-मा
अईह सामी!, किं निमित्तं?, एत्थ विसाहनंदी कुमारो रमइ, ततो एवं सोऊणं कुविओ विस्सभूती, तेण नायं-कयकेण
अहं निग्गच्छाविओत्ति, तत्थ कविट्ठलता अणेगफलभरसमोसया, सा मुट्ठिप्पहारेण आहया, ताहे तेहिं कविट्ठेहिं भूमो
अच्छुया, ते भणात्ति-एयं अहं तुग्गं सीसाणि पाडितो जइ अहं महल्लपिचणो गोरवं न करेंतो, अहं भे छम्मेण नीणिओ

तम्हा अलाहि भोगेहि, तन्नो निगओ, भोगा अवमाणमूलत्ति अज्जसंभूयाणं धेराणं अंतिए पवइओ, तं पवइयं सोइं ताहे राया संतेवरपरियणो जुवराया य निगओ, ते तं खमावेति, जेव तेसिं सो पसत्तिं गेणहइ, ततो वड्ढहिं छट्ठमादिएहिं अप्पाणं भावेमाणो विहरति, एवं सो विहरमाणो महुरनगरिं गओ ।

इओ य विसाहनंदी कुमारो तत्थ महुराए पिउच्छाए रत्तो अगमहिंसीए धूया लद्धेछिया, तत्थ गतो, तत्थ से रायमगगे जायासो विन्नो, सो य विस्सभूती अणगारो मासस्समणपरणगे हिंडतो तं पएसमागतो जत्थ ढाणे विसाहनंदीकुमारो अच्छइ, ताहे तस्स पुरिसेहिं कुमारो भण्णइ-सामि ! तुम्हे एयं न याणह ?, सो भणत्ति-न याणामि, तेहिं भण्णइ-एस सो विस्सभूतीकुमारो, ततो तस्स तं वड्ढण रोसो जाओ, इत्थंतरे सुइयाए गावीए पणोछिओ पडिओ, ताहे तेहिं उक्कु-ट्टिकलयलो कओ, इमं चउणेहिं भणियं-तं वलं तुग्ग कविट्ठपाडणं च कहिं गयं ?, ताहे तेण तत्तो पलोइयं, विट्ठो यउणेण सो पायो, ताहे अमरिसेणं तं गाविं अगसिंगेहिं गहाय उहुमुघहइ, सुतुब्बलस्सावि सिंघस्स किं सियालेहिं वलं लंघिज्जइ ?, ताहे चेय नियत्तो, इमो दुरप्पा अज्जवि मम रोसं वहइ, ताहे सो नियाणं करेइ-‘जइ इमस्स तव नियमबंभेइस्स फलमत्थि तो आगमेस्साणं अपरिमियवलो भवामि’ तत्थ सो अणालोइयपडिंकतो महासुक्के उवयण्णो, तत्थुक्कोसद्धितीओ-देवो जातो, ततो चइऊण पोयणपुरे नगरे पुत्तो पयावइस्स मिगावइए देवीए कुच्छिंसी उवयण्णो, तस्स कंहं पयावती नामं ?, तस्स पुंघिं रिउपडिसत्तुत्तिनामं होत्था, तस्स य भदाए देवीए अयले नामं कुमारो होत्था, तस्स य अग्रलस्स भणिणी मियावती नाम वारिया, अतीव रुववती, सा य उम्मुक्कवालभावा सवालंकारविभूसिया पिउपायबंदिया गमा, तेण सा

ઉચ્છંને નિવેસિયા, સો તીસે રૂબે જોઘળે ય અંગફાસે ય મુચ્છિઓ, તં વિસજેસા પડરજળવયં બાહરહ, તાહે મળાહ—જં
 પૃથ રયણં ઉપ્પજ્જઇ તં કસ્સ !, તે મળંતિ—તુઘં, एवं તિન્નિ વારા સાહિતે સા ચેહી ઉવહિ(દ્વિ)યા, તાહે લજ્જિયા નિમ્મયા,
 તેસિં સ્વેસિં કૂવમાણાણં ગંધવેણ વિવાહેણ સયમેવ વિવાહિયા, ઉપ્પાડયાડણેણં મારિયા સા, મદ્દા પુત્તેણ અયલેણ સમં
 દક્ખિણાપેહે માહિરિસારિં પુરિં નિવેસેહ, મહંતીએ ઇસરીએત્તિ માહેસ્સરી, અયલે માયં ઠવેક્કણ પિત્તમૂલમાગઓ, તાહે છોપ્પણ
 પયાવતી નામં કયં, પયા અપેણ પહિવણા પયાવતિત્તિ, વેદેડપ્પુક્કમ્—“પ્રજાપતિઃ સ્વાં દુહિતરમકામયત” તાહે મહા-
 સુક્કાઓ વ્હક્કણં તીએ સિયાવતીએ કુચ્છિસિ ઉવવણ્ણો, સચ્ચ સુવિણા દિટ્ઠા, સુમિણપાઠમેહિં પઠમવાસુદેવો આહઠો, કાલેણ
 જાતો, તિણિ ય સે પિટ્ઠિક્કરંડકા તેણ સે તિવિદૂ નામં કયં, માયાએ પહિમવિસ્સઓ ઉણ્ણતેલ્લેણંતિ, જોઘળગમણુપ્પત્તો !
 ઇઓ ય મહામંડલિઓ આસગીવો રાયા, સો તિમિત્તિયં પુચ્છઇ—કતો મમ મયંતિ !, તેણ મણિયં—જો વંડમેહદૂયં આધ-
 રિયેહિત્તિ, અવરં તે ય મહાવલ્લયં સીહં મારેહિતિ, તતો તે મયંતિ, તેણ સુયં, જહા પયાવતિપુત્તા મહાવલ્લયા, તાહે
 તત્થ દૂયં વેસેહ, તત્થ ય અંતેપુરે વેચ્છળયં વટ્ટહ, તત્થ ય દૂઓ પવિટ્ઠો, રાયા ઉટ્ઠિઓ, વેચ્છળયં મગ્ગં, કુમારા વેચ્છળમેણ
 અવિલ્લત્તા મળંતિ—કો એસ !, તેહિં મળિયં—જહા આસગીવરણો દૂઓ, તે મળંતિ—જાહે સ વચ્ચેજ્ઞા તાહે કહેજ્ઞહ, સો
 રાઇણા પૂપ્પજ્જિઓ, પધાવિઓ અપ્પણો વિસયસ્સ, કહિયં કુમારાણં, તેહિં ગંતૂણ અચ્છપ્પેહે હઓ,
 તસ્સ જે સહાયા તે સવેવિ વિસોદિસિં પલાયા, રણ્ણા સુયં—જહા આહરિસિઓ દૂઓ, સંમંતેણં નિમ્મચ્છિઓ, તાહે રણ્ણા
 વિરૂપણતિરૂપં દાક્કળ મા હુ રણ્ણો સાહિજ્જસુ જં કુમારેહિં કયં, તેણ મળિયં—ન સાહેમિ, તાહે જે તે પુરઓ ગયા તેહિં સિટ્ઠં

जहा आपरिसिओ दूओ, ताहे सो राया कुविओ, तेण दूएण नायं-जहा रन्नो पुं कहिएछयं, जहांवत्तं सिद्धं, ततो अस्स-
ग्गीनेण अन्नो दूओ पेसिओ, वच्च पयावइं गंतूण भणाहि-मम सालिं रक्खाहि कसिज्जमाणं, गतो दूओ, रत्ता कुमारा
उवलद्धा-किह अकाले मच्च खवलिओ ?, तेण अम्ह अवारए चैव जत्ता आणत्ता, राया पहाविओ, ते भणंति-अम्हे
वच्चामो, ते रुंभंता मडुए गता, गंतूणं खेत्तए भणंति-किह अन्ने रायाणो रक्खयाइया ?, ते भणंति-आसहत्थिरहपुरिसपा-
गारं काऊणं, केच्चिरं ?, जाव करिसणं पविट्ठं, तिवट्ठ भणति-को एच्चिरमच्छइ ?, मम तं एएसं दरिसेह, तेहिं कहियं-एयाए
गुहाए, ताहे कुमारो रहेण तं गुहं पग्गिहो, लोणेण दोहिवि पासेहिं कलयलो कओ, सीहोऽचिय असंभंतो निगओ,
कुमारो चित्तेइ-एस पादेहिं अहं रथेण, विसरिसं जुद्धं, असिखेडगहत्थो रहाओ उइन्नो, ताहे पुणोऽवि चित्तेइ-एस
दाढाणत्थायुधो अहमसिखेडगेण, एवमवि असमंजसं, तं पिडणेण असिखेडगं छडियं, सीहस्स अमरिसो जाओ-एगं ता
रहेण गुहमतिगतो एगामी, त्रितियं भूमिं ओइण्णो, ततियं आयुधाणि विमुक्काणि, अज्ज णं विणिगएमिति महया अव-
तालिएणं वयणे उक्कंदं काऊण संपत्तो, ताहे कुमारेण एगेण हत्थेण उवरिहो उट्ठो एगेणं हेट्ठिहो गहिओ, तओ तेण जुन्न-
पडगोविय दुहा काऊण मुक्को, ताहे लोणेण कलयलो कओ, अहासन्निहियाए देवयाए आभरणवत्थकुसुमवरिसं वरिसियं,
ताहे सीहो तेण अमरिसेण फुरफुरेत्तो अच्छइ, एवं नाम अहं कुमारएण जुद्धेण मारिओत्ति, तं च किर कालं भगवओ
गोयमसामी रहसारही आसि, तेण भण्णति-मा तुमं अमरिसं वहाहि, एस नरसीहो तुमं मियाधिराओ, ता जत्ति सीहो
सीहेण मारिओ को एत्थ अवमाणो ?, ताणि सो वयणाणि मधुमिव विवत्ति, सो मरित्ता नरए उववण्णो, सो कुमारो

तं वमं गहाय नगरस्त पहावियो, ते य गामेहए भणइ-गच्छह भो ! तस्त घोडयग्गीवस्त कहह, जहा अच्छसु वीसत्थो,
तेहिं गंतूण सिट्ठं, रुट्ठो, दूयं विसज्जेइ-एए पुत्ते तुमं मम ओलगाए पढवेहि, तुमं महओ, जाहे पेच्छामि सक्कारेमि
रत्ताणि य देमि, तेण भणियं-अच्छंतु कुमारा, सयं चेव णं ओलगामित्ति, ताहे सो भणति-किं न पेसेसि ? पेसेहि
आउ जुग्गसज्जो निगच्छेत्ति, सो दूओ तेहिं आधारिसित्ता धाडिओ, ताहे सो आसग्गीवो सवमलेण उवड्ढिओ, इयरेडवि
देसंते ठिया, सुयंतुं कालं जुज्झऊण हयगयरहनरादियस्यं च पिच्छऊण कुमारेण दूओ पेसिओ, जहाडहं च तुमं च
दोन्निवि जुज्जं संपलगामो, किं च वहुएण अकारिजणेण मारिएण ? एवं होउत्ति, विइयदियसे रहेहिं संपलगगा, जाहे
आवहाणि सीणाणि ताहे चकं मुयइ, तं तिविद्वस तुंगउरे पडियं, तेणेव सीसं छिन्नं, देवेहिं च घुट्टं जहेस तिविद्व
वढमो वासुदेवो उप्पन्नोत्ति, ता सये रायाणो पणिवायमुवगया, ओयतियं अद्धभरहं, कोडियसिला दंडवाहाहिं धारिया,
एयं रथायसपयसमीये जुद्धमासि, एवं परिहायमाणे घले कण्हेण किर जणुगाणि जाव किहवि पाविया, तिविद्व चुल-
सीतिं घाससयसदस्साइं सयाउयं पालइत्ता कालमासे कालं काऊण सत्तमाए पुढवीए अस्पतिट्ठाणे नरए तेत्तीसं सागरो-
धमद्वितीओ नेरइओ उवउन्नो । अयमासां भावार्थः, अक्षरार्थस्त्वभिधीयते-राजगृहे नगरे विश्वनन्दिनाम राजा अभूत्,
विशाराभूतिश्च तस्य युवराजः, तस्य धारिणीदेव्या विश्वभूतिनाम पुत्र आसीत्, विशाखनन्दिश्चेतरस्य, राज्ञ इत्यर्थः,
तत्रैतथमधिकृतो मरीचिजीवः 'रायगिह विस्तभूइत्ति' राजगृहे नगरे विश्वभूतिर्नाम विशाखभूतिसुतः क्षत्रियोऽभवत्,
तत्र च वर्षकोटी आयुष्कमासीत्, तस्मिन् भवे वर्षसहस्रं दीक्षा-प्रव्रज्या कृता, सम्भूतयतेः पार्थ ॥ तत्रैव—

युत्तासिओं मङ्गराए सनिआणो मासिएण भत्तेण । महसुक्के उववन्नो तओ चुओ पोअणंपुरम्मि ॥ ४४६ ॥
पुत्तो पयावइस्सा मिगावईदेवि।कुञ्चिसंभवो भयवं । नामेण तिबिदुत्ति आई आसी दसाराणं ॥ ४४७ ॥

गाहागमनिका-पारणकप्रविष्टो गोत्रासितो मथुरायां निदानं चकार, मृत्वा च सनिदानोऽनालोचिताप्रतिक्रान्तः
अन्ते मासिकेन भक्तेन महाशुक्ले कल्पे उपपन्न उत्कृष्टस्थितिर्देव इति, ततो महाशुक्लात् व्युतः, पोचनपुरे नगरे
पुत्रः प्रजापते राज्ञः मृगायतीदेवीकुक्षिसम्भूतो, नाम्ना त्रिष्टुभः, आदिः-प्रथम आसीत् दसाराणां ॥ तत्र वासुदेवत्वं च
चतुरशीति-(ग्रंथाग्रं० ९६००) वर्षशतसहस्राणि पालयित्वा अधः सप्तमनरकपृथिव्यामप्रतिष्ठाने नरके त्रयस्त्रिंशत्सा-
गरोपमस्थितिनारकः सञ्जात इति, अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह-

चुलसीइमप्पइहे सीहो नरएसु तिरिमणुएसु । पियमित्तचक्कवही मुया विदेहाइ चुलसीइ ॥ ४४८ ॥

गाहागमनिका-चतुरशीतिवर्षशतसहस्राणि वासुदेवभवे खत्वायुष्कमासीत्, तमनुभूय अप्रतिष्ठाने नरके समुत्पन्नः,
तस्मादप्युद्धृत्य सिंहो बभूव, मृत्वा च पुनरपि नरक एवोत्पन्न इति, 'तिरियमणुएसु'स्ति पुनः कतिचिद्भवग्रहणानि
तिर्यङ्मनुष्येपूतपद्य 'पियमित्तचक्कवही मुया विदेहाए चुलसीति'स्ति अपरविदेहे मूक्यां राजधान्यां धनञ्जय-
नृपतेर्धारणिदेव्याः प्रियमित्राभिधानश्चक्रवर्ती समुत्पन्नः, तत्र चतुरशीतिपूर्वसहस्राण्यायुष्कमासीदिति गाथार्थः ॥

पुत्ता धणंजयस्सा पुट्टिल परियाउ कोडि सव्वहे । नंदण छत्तग्गाए पणवीसाउं सयसहस्सा ॥ ४४९ ॥

तत्रासौ प्रियमित्रः पुत्रो धनञ्जयस्य धारणिदेव्याश्च भूत्वा चक्रवर्तिभोगान् भुक्त्वा कथञ्चित् सञ्जातसंवेगः सन्
पोट्टिल'इति प्रौष्टिलाचार्यसमीपे प्रव्रजितः, 'परियाओ कोडि सव्वहे'स्ति प्रव्रज्यापर्यायो वर्षकोटिर्बभूव, मृत्वा महा-

शुके कल्पे सर्वार्थविमाने सप्तदशसागरोपमस्थितिर्देवोऽभवत्, 'णंदण छसगगाण् पणवीसाउं सयसहस्से'ति सर्वार्थ-
मिन्द्राश्च्युत्या छत्रायां नगरां जितशशुचपतेर्भद्रादेन्या नन्दनो नामकुमार उत्पन्न इति, पञ्चविंशतिवर्षशतसहस्राण्यायुः६८-
मासीदिति गाथार्थः ॥ तत्र च याठ एव राज्यं चकार, चतुर्विंशतिवर्षशतसहस्राणि राज्यं कृत्वा ततः—

पथज्ज पुट्टिले सयसहस्स सयत्थ मासभत्तेणं । पुप्फुत्तरे उववन्नो तओ चुओ माहणकुलम्मि ॥ ४५० ॥

माहागमनिका-राज्यं विहाय प्रमृज्यां कृत्वान् 'पोट्टेल'ति प्रोट्टिलाचार्योन्तिके, 'सयसहस्स'ति वर्षशतसहस्रं
यापयति, कथं?— 'सयंत्र मासभत्तेने'ति अनवरतमासोपवासेनेति, अस्मिन् भवे विंशतिभिः कारणीस्तीर्थकरनामगोत्रं
कर्म निकाचयित्वा मासिकया संज्ञेयनयाऽऽत्मानं क्षपयित्वा पट्टिं भक्तानि विहाय जालोचितप्रतिक्रान्तो नृत्वा 'पुप्फुत्तरे'
उवयन्नो' ति प्राणतत्त्वेषु पुप्फोत्तरावतंसके विंशतिसागरोपमस्थितिर्देव उत्पन्न इति, 'ततो चुतो माहणकुलंमि'ति ततः—
पुप्फोत्तरात् श्रुतो प्राक्ष्णकुण्डग्रामे नगरे सोमिलस्य ब्राह्मणस्य देवानन्दायाः पत्न्याः कुक्षौ समुत्पन्न इति गाथार्थः ॥
कानि पुनस्तानि विंशतिकारणानि येस्तीर्थकरनामगोत्रं कर्म तेनोपनिवृत्तमित्यत आह—

अरिहंता० ॥ ४५१ ॥ वंसण० ॥ ४५२ ॥ अप्पुत्त० ॥ ४५३ ॥ पढम० ॥ ४५४ ॥ तंच० ॥ ४५५ ॥ नियमा० ॥ ४५६ ॥

पता ऋषभदेयाधिकारे व्याख्यातत्वान्न विप्रियन्ते ॥

माहणकुंडग्रामे कोडालसगुत्तमाहणो अत्थि । तस्स घरे उववन्नो देवाणंदाह् कुच्छिसि ॥ ४५७ ॥

अस्या व्याख्या-पुप्फोत्तराश्रुतो ब्राह्मणकुण्डग्रामे नगरे कोडालसगोत्रो ब्राह्मणः सोमिलाभिधानोऽस्ति, तस्य गृहे
उत्पन्नः देवानन्दायाः कुक्षायिति गाथार्थः ॥

सुमिणऽवहार १ मभिग्गह २ जम्मण ३ मभिसेय ४ बुद्धि ५ सरणं ६ च ।
भेसण ७ विचाह ८ ऽवचे ९ दाणे १० संघोह ११ निक्खमणे १२ ॥ ४५८ ॥

प्रथमं स्वप्ना वक्तव्याः, यान् तीर्थकरजनन्यः पश्यन्ति, यथा च देवानन्दया प्रविशन्तो निष्कामन्तश्च दृष्टाः, त्रिश-
लया च प्रविशन्त इति, 'अवहार' इति अपहरणमपहारः स वक्तव्यो, यथा भगवान् अपहृत इति, 'अभिग्गहो' इति
अभिग्रहो वक्तव्यो, यथा भगवता गर्भस्थेन गृहीतः, 'जम्मण' इति जन्मविधिर्वक्तव्यः, 'अभिसेय' इति अभिषेको
वाच्यः, यथा विबुधनाथाः कुर्वन्ति, 'बुद्धि' इति बुद्धिर्वक्तव्या भगवतो, यथाऽसौ बुद्धिं जगाम, 'सरणं' इति जातिस्मरणं
वक्तव्यं, 'भेसण' इति यथा देवेन मेपितस्तथा वक्तव्यं, तथा विवाहविधिर्वोच्यः, 'अवच' इति अपत्यं वक्तव्यं, 'दाण' इति
निष्क्रमणकाले दानं वक्तव्यं, 'संघोह' इति सम्प्रोधनविधिर्वक्तव्यो, यथा लोकान्तिकैः सम्बोधितः, 'णिक्खमणे' इति निष्क्रमणे
च यो विधिरसौ वक्तव्यः ॥ अययवार्थं तु भाष्यकार एव वक्ष्यति, तत्र स्वप्नद्वारमभिधीयते—“भयवं तिनानोवगए बुए,
सो चइस्सामिति जाणइ, चयमाणे न जाणइ, समयस्य छद्मस्थोपयोगविपयत्वात्, बुएमिति जाणइ, जंरयणिं देवाणंदाए
कुञ्छिसि गल्भत्ताए उअवन्ने तं रयणिं सा सयणिज्जंसि सुत्तजागरा इमे चोइस महासुमिणे पासइ, तथा चाह—

गप १ वसह २ सीह ३ अभिसेय ४ दाम ५ ससि ६ दिणयरं ७ झयं ८ कुंभं ९ ।

पउमसर १० सागरं ११ विमाणभवण १२ रयणुचय १३ सिहिं १४ च ४६ ॥ भा०

गजं वृषभं सिंहं अभिपंकं, स चाभिपेकः श्रियः परिगृह्यते, दाम-पुष्पदाम रत्नविचित्रं, शशिनं दिनकरं ध्वजं कुम्भं पद्मसरः, पद्मभूषितं सरः पद्मसर इति समासः, सागरं च, तथा विमानं च तद्भवनं च विमानभवनं, वैमानिक-देयनिवास इत्यर्थः, अथवा सर्वतीर्थकरविषया सामान्येयं गाथा, ततोऽयमर्थः-वैमानिकप्रच्युतमातरो विमानं पश्यन्ति, अधोलोकोद्भूतमातरो भवनं, न तूभयमिति ॥

एवं चोदस सुमिणे पासइ सा माहणी सुहपसुत्ता । जंरयणिं उववन्नो कुच्छिसि महायसो वीरो ॥४७॥ भा०
एतान् चतुर्दश महास्वप्मान् पश्यति सा ब्राह्मणी सुखप्रसुता यस्यां रजन्यामुपपन्नः कुक्षौ महायशा वीरः, पश्यतीति वर्त्तमाननिर्देशः पूर्ववत्, पाठान्तरं वा 'एए चोदस सुमिणे पेच्छिय सा माहणी', ततश्च दृष्टवतीति गाथार्थः ॥ तए णं सा पासित्ता पडिबुद्धा हट्टतुट्ठा उसभदत्तस्स माहणस्स कहेइ, से य एवं वयासी-उराला णं तुमे देवाणुप्पिए ! सुमिणा विट्ठा, तं अत्थलाभो देवाणुप्पिए ! भोगलाभो देवाणुप्पिए ! पुत्तलाभो देवाणुप्पिए ! सोक्खलाभो देवाणुप्पिए !, एवं खलु तुमं देवाणुप्पिए ! नवण्हं मासाणं अद्धट्टमाणं राइंदियाणं वइकंताणं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुण्णपंचेदियसरीरं सवळखणोववेयं दारयं पयाहिसि, से य उम्मुक्कचालभावे सबविज्जाठाणपरिनिट्ठिए भविससइ, तए णं सा देवानंदा एयमट्ठं सोच्चा हट्टतुट्ठा एवं वयासी-एवमेवं देवाणुप्पिया ! अवित्तहमेयं देवाणुप्पिया ! जहेयं तुन्मे वयह इति । गतं स्वप्नद्वारम्,

अधुनाऽपहारद्वारमभिधीयते-‘तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के नामं देविदे देवराया वज्जपाणी सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडिंसए
विमाणे सभाए सुहस्साए सक्कंसि सीहासणंसि सुहन्सिन्ने दिवाइं भोगाइं भुंजमाणे इमं जंबुद्वीवं दीयं कहंचि आभोएइ,
तत्थ समणं भयवं महावीरं देवाणंदाए कुञ्चिंसि गब्भत्ताए वक्कतं पासित्ता हट्ठवुड्ढे हरिस्ससविस्सप्पमाणहियए सीहास-
णाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता पायपीढातो पच्चोरुहइ, पच्चोरुहिच्चा नाणामणिरयणमंडियातो पाउयातो ओमुयइ, ओमुइत्ता
एगसाडियं उत्तरासंगं करेइ, करित्ता तित्थयराभिमुहे सत्तट्ठ पयावं अणुगच्छइ, अणुगच्छित्ता वामं जाणुं अंवेइ, उत्ताटय-
तीत्यर्थः, दाहिणं जाणुं धरणितलंसि निहट्ठ तिव्वुत्तो मुद्धानं धरणितलंसि निवाडेइ, निवाडित्ता पच्चुन्नमइ, ततो करयलपरि-
त्ताहियं सिरसात्तं मत्थए अंजलिं कट्ठ एवं वयासी-नमोत्थु णं अरहंताणं भगवंताणं आइगराणं जाव सिद्धिगइनामंभेयं
ठाणं संपत्ताणं, नमोत्थु णं समणस्स भगरतो महावीरस्स (आइगरस्स) तित्थगरस्स जाव सिद्धिगइनामंभेयं ठाणं संपा-
त्रिउक्कामस्स, वंदामि णं भगरंतं तत्थ गयं इहगतेत्तिकट्ठ वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे
संसित्तण्णे । तए णं सक्कस्स देविदस्स देवरत्तो अयमेयारुवे संकप्पे समुप्पण्णे-उप्पण्णे खलु समणे भयवं महावीरे देवाणं-
दाए माहणीए कुञ्चिंसि, तन्न एवं भूयं वा भवइ वा भविस्सइ वा जण्णं अरहंता वा चक्कवट्ठी वा चलदेवा वा वासुदेवा
वा अंतकुलेसु वा पंतकुलेसु वा तुच्छकुलेसु वा दरिद्रकुलेसु वा भिक्खागकुलेसु वा आयाइंसु वा आयायंति वा आया-
इस्संति वा, एवं खलु अरहंता वा जाव वासुदेवा सगकुलेसु वा भोगकुलेसु वा रायन्नकुलेसु वा इक्खागकुलेसु वा अन्न-
येरेसु वा तहप्पगारेसु विसुद्धजाइएसु कुलेसु महंतं रज्जसिर्णि कारेमाणेसु गब्भं वक्कमिंसु वा वक्कमिंसंति वा,

અતિથિ પુણ પસ ભાચે લોગચ્છેરયભૂપ અણંતાહિં ઉસ્તપ્પિણિઓસપ્પિણોહિં ચદ્ધકંતાહિં સમુપ્પજ્જહ, જહા નીયાગોયરમ કમ્મરસ
 ઉદયણં અરહંતા, વા ચક્કયદ્ધો વા વલ્લદેવા વા વાસુદેવા વા અંતકુલેસુ જાવ ભિક્ષ્યાગકુલેસુ વા આયાંસુ વા આયાયંતિ વા
 આયાદ્ધસ્મંતિ વા, નો ચેવ નં જોણીતો નિક્કલમંતિ વા નિક્કલમિસ્મંતિ વા, તં જીયમેયં તીતપચ્છુપ્પન્નઅણાગ-
 યાણં સપ્પાણં દેવિદાણં દેવરાઈણં અરહંતે ભગવંતે તહપ્પગારેહિંતો અંતાણ્ણકુલેહિંતો તહપ્પગારેસુ ઝગકુલેસુ જાવ વિસુઝ્જાદ્ધ-
 ણ્ણકુલેસુ સાહરાવેસપ્પ, તં સેયં સ્વલુ સમણં ભયયં મહાવીરં ચરમતિત્થયરં માહણકુંડગામાતો નગરાતો સ્વત્તિયકુંડગામે
 નયરે સિદ્ધાધરસ સત્તિયસ્સ ફાસવગોત્તરસ ભારિયાપ્પ તિમલાપ્પ સ્વત્તિયાણીપ્પ વાસિદ્ધગોત્તાપ્પ કુદ્ધિસિ ગમ્ભત્તાપ્પ સાહ-
 રાયેસપ્પ, જેડનિય નં સે તિસલાપ્પ ગમ્ભે તં દેવાનંદાપ્પ કુદ્ધિસિ, એવં સંપેહિત્તા હરિણેગમેસિં પાયત્તાણિયાહિનંદં દેયં સદ્ધવેદ્ધ,
 તદ્ધાવિત્તા પત્તં વયાસી-પ્પવં સ્વલુ સમણં ભયયં મહાવીરં દેવાનંદાકુદ્ધીતો તિસલાપ્પ કુદ્ધિસિ સાહરદ્ધ, તપ્પ નં સે હરિણેગ-
 મેસી પાયત્તાણીયાદ્ધિયંદ્ધ પ્પયમદ્ધં દ્ધટ્ઠુદ્ધે વિણપ્પણં સમ્મં પડિસુણિત્તા ઉત્તરપુરચ્છિત્તમં દિસિભાગમવક્કમ્મ પ્પકંપિ દોઢંપિ વેડધિ-
 યસગુઘાપ્પણ સમોહણિત્તા ઉત્તરવેડધિયં રૂવં વિઝયદ્ધ, વિઝધિત્તા તુરિયાપ્પ ગઈપ્પ જેગેવ દેવાણંદા તેણેવ ઝનાગચ્છહ, ઝવા-
 ગચ્છિત્તા આલોપ્પ ભગવતો મહાવીરસ્સ પ્પણામં કરેદ્ધ, કરિત્તા અણુજાથઝ મં ભયવંતિરુદ્ધ દેવાણંદાપ્પ સપરિયણાપ્પ
 ઓસોયાણિં દલેદ્ધ ૨ ત્તા દિપેણ પમાવેણં કરયલપુડેહિં અઘાવાહં ગેણ્ણદ્ધ ગેણ્ણદ્ધ વાસીઈપ્પ રાંદ્ધિપ્પસુ વદ્ધકંતેસુ તેસીદ્ધમે
 રાંદ્ધિપ્પ વટ્ઠમાણે જે સે ઘાસાણં તદ્ધે માસે પંચમે પક્કસે આસોયવહુલતેરસી તંમિ દેવાણંદાપ્પ માહણીપ્પ કુદ્ધીતો તિસલાપ્પ
 સ્વત્તિયાણીપ્પ કુદ્ધિસિ અઘાવાહં સાહરદ્ધ, જે સે તિસલાપ્પ ગમ્ભે તં દેવાણંદાપ્પ કુદ્ધિસિ સાહરદ્ધ, સાહરદ્ધિત્તા સદ્ધાણે ગતો

सफरस कहेइ । भयवंपि तिनाणोवगए साहरिजिसामीति जाणइ, साहरिजिमाणे जाणइ, संहरणस्यानेकसामायिकतया छमस्थोपयोगविपयत्वात्, साहरिपमिचि जाणइ, जंरयणिं च णं भयवं देवाणंदाए कुच्छीतो तिसलाए कुच्छिसि साहरिए तंरयणिं सा देवाणंदा ते सुमिणे तिसलाए हडे पासिचाणं पडिबुद्धा, तिसलावि य णं मणोरमंसि सयणिजंसि सुत्तजागरा ते चोइस महामुमिणे पासिस्ताणं पडिबुद्धा, ततो सिद्धस्थस साहइ, सोऽवि साभाविणं बुद्धिपगरिसेणं तेसिं सुमिणाणं अत्थं परिभायइत्ता एवं ययासी-उराला णं तुमए देवाणुप्पिए ! सुमिणा दिद्धा, तं अम्हं कुलकरं कित्तिकरं सुकुमालपाणि-पायं अहीणपडिपुनपंचिदियसरीरं दारणं पयाहिसि, ततो तिसला एवं बुत्ता समाणा हट्टतुद्धा तं वयणं सम्मं पडिसुणइ, तए णं सिद्धत्थे लत्तिए पच्चूसकालसमए सुमिणपाढए सदावित्ता आपुच्छइत्ति, तेवि सुमिणसत्थत्थं परिभाविज्जण भणंति-चाउरंतचक्कणी राया वा भविस्सइ, जिणे वा तेलोकनायए धम्मवरचक्कणी वा ॥ अमुमेवार्थं सङ्गह्याह—

अहं विपसे यासीइ वसरं तर्हि माहणीइ कुच्छिसि । चित्तेइ सुहम्मवई साहरिउं जे जिणं कालो ॥ ४८ ॥ भा०
अथ दिवसान् व्यतीतिं वसति तस्यां ब्राह्मण्याः कुक्षौ, 'अथ' अनन्तरमेतावत्सु दिवसेष्वतिक्रान्तेषु चिन्तयति सौधर्मपतिः संहर्षुं, जे इति निपातः पादपूरणार्थः, तथा चाह वररुचिः स्वप्राकृतलक्षणे—'इजेराः पादपूरणे' इति, जिनें कालो वर्त्तते ॥ किमिति संह्रियते इत्याह—

अरहंत चक्कणी वलदेवा चेव वासुदेवा य । एए उत्तिमपुरिसा न हु तुच्छकुलेसु जायन्ति ॥ ४९ ॥ भा०
सुगमा । नवरं तुच्छकुलेषु-असारकुलेषु ॥ पुनः केषु कुलेषु जायन्त इत्याह—

उगकुलभोगलत्तियकुलेसु इक्खागनायकोरधे । हरिवंसे य विसाले जायंति तर्हि पुरिससीहा ॥ ५० ॥ भा०
उग्रकुलेषु भोगकुलेषु क्षत्रियकुलेषु इक्ष्वाकुकुलेषु ज्ञातकुलेषु कौरव्यकुलेषु हरिवंशे च विशाले आयान्ति-आगच्छन्ति
उत्पद्यन्ते तत्र-उग्रकुलादौ पुरुषसिंहाः-तीर्थकरादयः ॥ यस्मादेवं तस्माद्भुवनगुरुभवत्या चोदितो देवराजो हरिणे-
गमेपिमभिहितवान्-एष भरतक्षेत्रचरमतीर्थकृत् प्रागुपात्तकर्मशेषपरिणतिवशात्तुच्छकुले जातस्तदयमितः संहृत्य क्षत्रिये
स्थाप्यतामिति, स हि तदादेशात्तथैव चक्रे ॥ अमुमेवार्थं भाष्यकार एवाह—

अहं भणहं णेगमेसिं देविंदो एस इत्थं तित्थयरो । लोगुत्तमो महप्पा उववन्नो माहणकुलम्मि ॥ ५१ ॥ भा०
अथानन्तरं भणति 'णेगमेसिं' हरिणेगमेपिं देवेन्द्रः—'एषः' भगवान् 'अत्र' ब्राह्मणकुले लोकोत्तमो महात्मा उत्पन्नः ॥

इदं चासाधु, ततश्चेदं कुरु—

यत्तियकुण्डगामे सिद्धत्थो नाम खत्तिओ अत्थि । सिद्धत्थमारियाए साहर तिसलाए कुञ्चिसि ॥ ५२ ॥ भा०
क्षत्रियकुण्डग्रामे सिद्धार्थो नाम क्षत्रियोऽस्ति, तत्र सिद्धार्थभार्यायाः सहरं त्रिशलायाः कुक्षौ ॥

वाढंति भाणिऊणं वासारत्तस पंचमे पक्खे । साहरइ पुव्वत्ते हत्थुत्तरतेरसीदिवसे ॥ ५३ ॥ भा०
स हरिणैर्गमैपिः वाढमित्यभिधाय-अत्यर्थं करोम्यादेशं, शिरसि स्वाम्यादेशः इति उक्त्वा, वर्षारात्रस्य पञ्चमे पक्षे
मासद्वये अतिक्रान्ते (संहरति) अश्वयुग्वहुलत्रयोदश्यां पूर्वरात्रे-प्रथमप्रहरद्वयान्ते हस्तोत्तरायाम्-उत्तरायामुत्तर-
फाल्गुनीनक्षत्रे त्रयोदशीदिवसे ।

गय सीह वसह अभिसेय दाम ससि दिणयरं झयं कुंभं । पडमसर सागर विमाणभवण रयणुच्चय सिहिं च ॥५४॥
एए चोदस सुमिणे पासइ सा माहणी पडिनियत्ते । जंरयणिं अवहरितो कुच्छीउ महायसो वीरो ॥५५॥ भा० ॥
इदं गाथाद्वयं पूर्ववत्, मयरं इदं नानात्वं-पश्यति सा ब्राह्मणी प्रतिनिवृत्तान् यस्यां रजन्यामपहतः कुक्षितो
महायशा वीरः ॥

गयसीहवसहअभिसेयदामससिदिणयरं झयं कुंभं । पडमसर सागर विमाणभवण रयणुच्चय सिहिं च ॥५६॥
एए चोदस सुमिणे पासइ सा तिसलया सुहपसुत्ता । जंरयणिं साहरिओ कुच्छिसि महायसो वीरो ॥ ५७ ॥

गाथाद्वयमपि सुगमं, गतमपहारद्वारम्, अधुनाऽभिग्रहद्वारम्-ततो णं सा तिसला ण्हाया कयकोउयमंगलोवयारा तं गवभं
नातिउण्हेहिं नाइसीपहिं नातितिचेहिं नातिकसाएहिं नातिअंविछेहिं नाइमहुरेहिं जं तस्स गवभस्स हियं पर्थं
तं देसे काले य आहारमाहारेमाणी विविचमउएसु सयणासणेसु सुहंसुहेण चिहइ, जंरयणिं भयवं तिसलाए गवभे साहरिते
तं रयणिं सक्कयणेणं तिरियजंभगा देवा त्रिविहाइं मणिनिहाणाइं सिद्धत्थरायभवणंसि साहरंति, तं च नायकुलं हिरण्णेणं
सुवण्णेणं धन्नेणं रज्जेणं दलेणं वाहणेणं कोट्टागारेणं पुरेणं अंतेउरेणं जणययपुत्तेहिं पसूहिं साउज्जेण य अतीव २ अभिवहुइ,
सिद्धत्थरायस्सत्रिय सामंतरायाणो सधे वसमागया, तते णं भगवतो अम्मापिऊणमयमेयारूवे संकप्पे जाते-जप्पभिइं च णं
अम्हं एस दारए कुच्छिसि समागए तप्पभिइं च णं अमहे हिरण्णेण वहुमो जाव सावइज्जेण वहुमो, तं जया णं अम्हं
एस दारए जाते मरिस्सइ तथा एयस्स एयाणुरूवं गोणं नामधेजं करिस्सामो वज्रमाण इति, एवं ते मणोरहसहस्साइं

पकरोति । भयवंपि माऊए अणुकंपाए निचलं अच्छइ, तए णं सा तिसला किं मे गब्भे हडे ? किं मे गब्भे मए ? जं एस मे गब्भे पुधिं एजइ इयाणिं नो एजइत्तिकट्टु ओहयमणसंकप्पा चिंतासोगसागरसंपविट्ठा करयलपल्हत्थियमुही अट्ट-ज्झाणोवगया भूमिगयदिट्ठीया झियाइ, तंपि य सिद्धत्थरायभवणं उवरयमुइंगतंतीतलतालनाइज्जं जायं, ततो भगवया चित्तिं-किं मुइंगादिसद्धो न सुम्मइ ?, ततो ओहिणा नायवुत्तंतेण अंगुठ्ठेगदेसो चालिओ, ततो सा तिसला दट्टुट्ठा जाया, सिद्धत्थरायभवणंपि पमुइयपक्खीलियं विहरइ, ततो भयवं चित्तेइ-ममं गब्भत्थेऽग्नि माउपित्तूणमेवं पडिबंधो तो जइ उग्गुक्खालभायो देवदाणयपरिरिओ पधजं गिणिहस्सामि ततो महंतमट्टज्झाणमेयासिं भविस्सइत्ति चित्तिऊण माउपिऊण-मणुकंपाए सत्तमे मासे गब्भत्थो चेव अभिगहं गेणहइ-‘जाव एयाणि जीवंति ताव नाहं समणो भवामि’ ॥ एतदेवाह-
तिहिं नाणेहिं समगो देवीतिसलाए सो य कुळिंछत्ति । अह वसइ सन्निगग्भो छम्मासे अट्टमासं च ॥ ५८ ॥
अह सत्तामम्मि मासे गब्भत्थो चेवऽभिगहं गेणे । नाहं समणो होहं अम्मापियरंमि जीवंते ॥ ५९ ॥ भा० ॥

‘अथ’ अपहारानन्तरं घसति, संशी चासौ गर्भश्च संनिगर्भः, क ?-देव्यास्त्रिशलायाः, स च कुक्षौ, आह-सर्वोऽपि गर्भस्यः संश्येव भवति, ततो विशेषणमिदमनर्थकं, न, दृष्टिवादोपदेशेन संज्ञित्वविशेषणात्, स च ज्ञानद्वयानपि भवति तत्त आह-त्रिभिर्ज्ञानैः-मतिश्रुतावधिरूपैः समग्रः, कियन्तं कालं यावद्दसतीत्यत आह-षण्मासान् अट्टमासं च । अथ गर्भो-दारम्य सप्तमे मासे तयोर्मतापित्रोर्गर्भप्रयत्नकरणेनात्यन्तं स्नेहमवबुध्य अहो ममोपर्यर्थावानयोः स्नेहो, यद्यहमनयोर्जी-वतोः प्रव्रज्यां गृह्णामि नूनं न भवत एवैतावित्यतो गर्भस्य एवाभिग्रहं गृह्णाति, ज्ञानत्रयोपेतत्वात्, किंविशिष्टमित्याह-

नाहं श्रमणो भविष्यामि मातापित्रोर्जीवतो रिति ॥ गतमभिग्रहद्वारं, साम्प्रतं जन्मद्वारम्-तेषां कालेण तेषां समएणं नवणहं मासाणं अद्धद्वमाणं राइदिवानं चइकंताणं चेतसुद्धतेरसीदिवसे निष्फणसस्साए मेइणीए पमुइयपकीलिएसु जणवएसु सोमासु विसुद्धासु दिसासु अणुकूलंसि मास्यंसि पवायंसि अट्टरत्तकालसमए हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेण आरोगा अरोगं दारयं पसूया, तंरयणिं च णं चइहिं देवेहिं देवीहिं ओवयमाणेहिं उप्पयमाणेहिं एगालोए देवुजोए जाए, चइवे च वेसमणवयण-चोइया तिरियजंभगा देवा सिद्धस्थरायभवणंसि हिरण्णवासं सुवण्णवासं रयणवासं आभरणवासं पत्तवासं पुण्णवासं गंधवासं चुण्णवासं वासंति ॥ अमुमेवार्थमाह—

दोणहं वरमहिलाणं गवभे वसिज्ज गवभसुकुमालो । नवमासे पडिपुन्ने सत्त य दिवसे समइरेगे ॥६०॥ भा० ॥
द्वयोर्वरमहिलयोर्गभे उप्पित्वा गर्भे सुकुमारो गर्भसुकुमारः, प्रायोऽप्राप्तदुःख इत्यर्थः, कियन्तं कालं यावदित्याह-
नव मासान् परिपूर्णान् सप्त दिवसान् सातिरेकान्-समधिकान् ॥

अहं चेतसुद्धपक्खस्स तेरसी पुव्वरत्तकालम्मि । हत्थुत्तराहिं जातो कुण्डगामे महावीरो ॥ ६१ ॥ भा० ॥
-अथानन्तरं चैत्रस्य शुद्धपक्षस्तस्य त्रयोदश्यां पूर्वरात्रिकाले, प्रथमग्रहरद्वयान्ते इत्यर्थः, हस्तोत्तरासु जातः, हस्त उत्तरा यासां ता हस्तोत्तराः, उत्तरफाल्गुन्य इत्यर्थः, कुण्डग्रामे महावीरः जातः, जातकर्मोदि दिक्कुमार्यादिनिर्वर्त्तितं पूर्ववदव-
सेयम् ॥ तथापि किञ्चित्प्रतिपादयन्नाह—

आभरणरणवासं बुटं तित्थंकरंमि जायंमि । सक्कोऽवि देवराया उवागतो आगया निहओ ॥ ६२ ॥ भा० ॥

आभरणानि-कटककेयूरादीनि रत्नानि-इन्द्रनीलादीनि तद्वर्णं वृष्टं तीर्थकरं जाते, शक्रश्च देवराजस्तत्रैवोपागतः,
तथा आगता महापद्मादयो निधयः ॥

तुद्घातो देवीतो देवा आणंदिया सपरिसागा । भयवंमि वद्धमाणे तेलुक्कसुहावहे जाए ॥ ६३ ॥ भा० ॥

तुष्टा देव्यो देवा आनन्दिताः, सह पर्पदो वैयेपां वा ते सर्पपत्काः, भगवति वद्धमाने त्रैलोक्यसुखावहे जाते सति ॥
गतं जन्मद्वारम्, अधुनाऽभिपेकद्वारं, तच्च ऋषभस्वामिवद्भावनीयं, तथापि किञ्चित्प्रतिपादयति,

भयणवद्दयाणमन्तरजोऽसवासी विमाणवासी य । सविहीए सपरिसा चउविहा आगया देवा ॥ ६४ ॥ भा० ॥

भयनपतयश्च व्यन्तराश्च ज्योतिर्यासिनश्चेति द्वन्द्वः, तथा विमानवासिनश्च च सर्वदर्या सर्पपदश्चागताश्चतुर्विधा देवाः ।

देवेहि संपरिवुडो देविंदो गिण्हऊण तित्थयरं । नेऊण मंदरगिरिं अभिसेअं तत्थ से कासी ॥ ६५ ॥ भा० ॥

देवैः संपरिवृतो देवेन्द्रो गृहीत्वा तीर्थकरं नीत्वा मन्दरगिरिं तत्राभिपेकं 'से' तस्य भगवतोऽकार्षीत् ॥

काऊण य अभिसेयं देविंदो देवदाणवेहिं समं । जणणीए अप्पइत्ता जम्मणमहिमं च कासीय ॥ ६६ ॥ भा० ॥

देवेन्द्रो देवदानवैः सार्द्धं, देवग्रहणाज्ज्योतिष्कैर्वमानिकपरिग्रहः, दानवग्रहणाद् भयनपतिव्यन्तरग्रहणम्, अभिपेकं कृत्वा

ततो जनन्याः समर्प्य जन्ममहिमां नन्दीश्वरे स्वर्गे च कृतवान् ॥ साम्प्रतं यदिन्द्रादयो भुवननाथेभ्यो भक्त्या प्रय-

च्छन्ति तत्प्रदर्शयन्नाह—

खोमं कुंटलजुयलं सिरिदामं चैव देह सक्को से । मणिकणगरयणवासं उवच्छुभे जंभगा देवा ॥ ६७ ॥ भा० ॥

धौमं-देववस्त्रं कुण्डलयुगलं-कर्णाभरणं श्रीदाम अनेकरत्नखचितं दर्शनसुभगं ददाति शक्रः 'से' तस्मै भगवते,
मणयः-चन्द्रकान्ताद्याः कनकं प्रतीतं रत्नानि-कर्केतनादीनि तद्वर्णमुपक्षिपन्ति जृम्भकाः व्यन्तरविशेषा देवाः ॥ एतदेवाह-
वेसमणवयणसंचोदया उ ते तिरियजंभगा देवा । कोडिगसो हिरण्यं रयणाणि य तत्थ उचयेति ॥ ६८ ॥ भा० ॥
वैश्रमण्यचनसञ्चोदितास्ते तिर्यग्लोके जृम्भकाः तिर्यग्जृम्भका देवाः कोट्यग्रशः-कोटीपरिमाणेन हिरण्यमघटितं
(स्वर्णं) रत्नानि-इन्द्रनीलादीनि तत्रोपनयन्ति ॥ सिद्धत्थोऽवि राया भयवंमि तिहुयणनाहे- जाते कोडुंधियपुरिसे सद्वा-
वित्ता दसदेवसियं उस्सुकं उक्करं अदेजं अमेज्जं अभड्ढयेवसें सद्यथ सियपडागातिपडागं नाडगसहस्ससंकुलं महइमहो-
स्सयं निघत्तावेइ, तते णं अम्मापियरो दारगस्स तइयदियसे चंदसूरदंसणं करेति, छट्टदिवसे जागरियं करेति, एक्कारसमे
दिवसे अइक्कते निघत्ते असुइजायकम्मकरणे संपत्ते वारसमे दिवसे विउलं असणं पाणं स्वाइमं साइमं उयक्खडावित्ता
मित्तनाइमयणपरिजणं नायए य खत्तिए य भोयणवेलाए आमत्तिता भोयणमंडवसि तेहिं सद्धिं सुहासणवरगया विउलं असणं
जाय साइमं परिभुंजेमाणा विहरंति, तए णं भुत्तुत्तरकालं ते विउलेण वत्थगंधमड्डालंकारेणं सक्कारेति संमाणेति सक्कारित्ता
सम्माणित्ता एयं वयासी-पुर्विपिय णं देवाणुप्पिया ! अमहं एयारूवे संकप्पे समुप्पन्ने-जप्पभिइं च णं अमहं एस दारए
कुच्छिसि समुप्पन्ने तप्पभिइं च णं अमहे हिरण्णेणं वह्मामो जाव एयस्स एयाणुरूवं गोणं नामधेज्जं करेस्सामो वह्ममाण
इति, तं होउ णं अज्ज मणोहरसंपची कुमारो नामेणं वद्धमाण इति नामधेज्जं करेति । गतमभिपेकद्वारम्, अधुना
वृद्धिद्वारं प्रतिपादयति-

अह वदुह सो भयं दिवभोगचुओ अणुवमसिरीओ । दासीदासपरिबुडो परिकिणो पीठमहेहिं ॥६९॥
 अथ वर्द्धते भगवान् देवलोकाद्भ्युतः अनुपमश्रीको दासीदासपरिवृतः, तथा परिकीर्णो व्याप्तः, पीठं मर्दयित्वा ये
 प्रत्यासन्ना उपविशन्ति ते पीठमर्दो-महानृपतिसुतास्तैः ॥

असियसिरओ सुनयणो विचोदो धवलदंतपंतीओ । वरपउमगन्भगोरो फुहुप्पलंगंधनीसासो ॥ ७० ॥ भा० ॥

इयं गाथा ऋषभदेवाधिकार इव व्याख्येया ॥ गतं वृद्धिद्वारम्, सम्प्रति जातिसरणद्वारमाह—

जाईसरो उ भयं अपपरियडिणहिं तिहि उ नाणेहिं । कंतीण बुद्धीण य अब्भहिओ तेहिं मणुणहिं ॥७१॥ भा०

इयमपि गाथा पूर्ववत् । उक्तं जातिसरणद्वारम्, अधुना भीषणद्वारम्-तए णं एवं बहुमाणे भयं अट्ठवासे जाते,
 सया भइए विणीए सूर धीरे महापरक्कमे, तेणं कालेणं तेणं समएणं सके देविदे देवराया ओहिणा भयवंतमालोइय
 पणमिय भयवतो सत्तगुणुक्कित्तणं करेइ-अहो भयं घाले अवालभावे अवालपरक्कमे अबुहु बुहुसीले महावीरे, न
 सको देवेण वा दाणवेण वा भेसेतुं परक्कमेण वा पराजिणित्तुं छलेण वा छलित्तुं, तत्थ एगो देवो सक्कस्स पयमट्ठम-
 सवर्द्धतो जेणेव भयं महावीरे तेणेव उवागतो, भयं च पमयवणे चेडरूवेहिं समं सुंकलिखेडुएण अभिरमइ, तत्थ
 तेसु रुक्खेसु मज्झे जो विवक्खियं रुक्खं पढमं विलगइ छिवइ वा सो चेडरूवाणि वहेइ, सो य देवो आगंतूण हेड-
 तो रुक्खस्स सामिभेसणहुं एगं महं उगगविसं महाकायं अंजणपुंजनियरप्पगासं वियडफडाडोवकरणदच्छं चंडतिघरोसं दिव
 विट्ठीविससप्परूधं विउमिप्ता अच्छइ, सामिणा अमूढेण वामहत्येण सत्ततले उहुमुच्छूढो, ताहे देवो चित्तेइ-एत्थ ताव न

छलितो, अह पुणरपि सामी तेंदूसणेण अभिरमइ, सो य देवो चेडरूवं विउविऊण सामिणा समं अभिरमइ, तत्थ सामिणा सो जितो, तस्स उवारें सामी विलगो, तते णं से देवे सामिभेसणहं एगं महं तालपिसायरूवं विउविउत्ता पव-
ट्टिउं पयत्तो, सोऽपि सामिणा दट्ठूण अभीएण (तहा) तलप्पहारेण आहतो जहा तत्थेव निबुड्डो, ताहे भीतो देवो चितेइ-परथपि न तिण्णो छलिउंति, पच्छा सामिं वंदिउत्ता गतो ॥ अमुमेवार्थमाह—

अह ऊणअट्ठयास्सस्स भयवतो सुरवराण सुवज्झंमि । संतगुणुक्कित्तणयं करेइ सक्को सुहम्माए ॥ ७२ ॥ भा० ॥
चालो अयालभावो अयालपरक्कमो महावीरो । नहु सक्को भेसेउं देवेहिं सइंदएहिंपि ॥ ७३ ॥ भा० ॥

अथानन्तरमूनाष्टवर्षस्य भगवतः सुरवराणां मध्ये सन्तश्च ते गुणाश्च सद्गुणास्तेषामुत्कीर्त्तनं-संशब्दनं करोति शक्रो-
देवराजः सभायां व्यवस्थितः, किम्भूतमित्याह- बालः अवालभावः-अवालस्वरूपः, भावशब्दः स्वरूपवाची, तथा न बालपराक्रमोऽवालपराक्रमः, पराक्रमः-चेष्टा, वीरः-कृपायादिशत्रुजयं प्रति विक्रान्तो, महान्वासौ वीरश्च महावीरः, 'नहु' नैव शक्यते भीषयितुं देवैः सेन्द्रैरपि ॥

तं वयणं सोऊणं अह एगो सुरो असइहतो य । एइ जिणसंनिगासं तुरियं सो भेसणट्ठाए ॥ ७४ ॥ भा० ॥
तत् सद्गुणोत्कीर्त्तनरूपं शक्रवचनं श्रुत्वाऽथानन्तरमेकः सुरो-देवोऽश्रद्धान 'एति' आगच्छति 'जिनसकाशं' जिनसमीपं 'तुरियं सो भेसणट्ठाए' त्वरितं-शीघ्रं 'स' विवक्षितो 'भीषणार्थ' भीषणनिमित्तं ॥ स चागत्येदं चक्रे-
सप्यं च तरुवरम्मी ? काउं तिंदूसणएण डिंभं च २ । पट्ठीए सुट्ठीए हतो वंदिय वीरं पडिनिपत्तो ॥ ७५ ॥ भा० ॥

सर्प-सर्परूपं च 'तरुवरे' तरुवरस्याधः कृत्वा, तथा त्रिदूसकेन-क्रीडाविशेषरूपेण हेतुना त्रिदूसकरूपया क्रीडया भगवता सह रमिष्ये इत्येवमर्थ 'डिग्भं' डिग्भरूपं च, कृत्वेत्यनुवर्तते, पिशाचरूपेण प्रवर्द्धितुं लग्न इति शेषः, ततः पृष्ठे मुष्ट्या हतो वन्दिता वीरं प्रतिनिवृत्तः एयोऽक्षरार्थो, भावार्थः प्रागेवोक्तः ॥ अन्यदा भगवन्तमधिकाष्टवर्षं कलाग्रहणयोग्यं विज्ञाय मातापितरौ लेखाचार्यायोपनीतवन्तौ, तथा चाह—

अहं तं अम्मापियरो जाणिता अहियअट्ठवासं तु । कयकोउअलंकारं लेहायरियस्स उवणेति ॥ ७६ ॥ भा० ॥
 'अथ' भीषणानन्तरं कियत्कालातिक्रमे भगवन्तमधिकाष्टवर्षं मातापितरौ ज्ञात्वा कृतानि रक्षादीनि कौतुकादीनि अलङ्काराश्च-केयूरादयो यस्य स तथा तं प्रवरहस्तिस्कन्धवरगतमुपरि समुक्ताजालशास्त्रादाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन चामराभ्यां वीर्यमानं मित्रज्ञातिपरिजनसमेतं लेखाचार्याय-उपाध्यायाय उपनयतः, पाठान्तरं वा 'उवणिंसु' उपनीतवन्तौ । उपाध्यायस्य महत् सिंहासनं रचितम्, अत्रान्तरे देवराजस्य खल्वासनकम्पो बभूव, अवधिना च प्रयोजनविधिं विज्ञाय अहो खल्वपत्यस्नेहविलसितं भुवनगुरुं प्रति मातापित्रोः येन भगवन्तमपि लेखाचार्यायोपनेतुमभ्युद्यताविति सम्प्रधार्यागत्य च उपाध्यायपरिकल्पिते बृहदासने भगवन्तं निवेश्य शब्दलक्षणं पृष्टवान् ॥ अमुमेवार्थं प्रतिपादयति—

सक्को य तस्समक्खं भयवंतं आसणे निवेसित्ता । सद्धस्स लक्खणं पुच्छे वागरणं अवयवा इदं ॥ ७७ ॥ भा० ॥

शक्नो-देवराजः तत्समं-लेखाचार्यसमं भगवन्तं-तीर्थकरमासने निवेश्य शब्दस्य लक्षणं पृच्छति, भगवता च व्याकरणमभ्यधापि, व्याक्रियन्ते लौकिकाः सामयिकाश्च शब्दा अनेनेति व्याकरणं-शब्दशास्त्रं, तदवयवाः केचन

उपाध्यायेन गृहीतास्ते च सन्दर्भिताः, तत ऐन्द्रं व्याकरणं सञ्जातं, लोकश्च सर्वोऽपि विसयमुपागतः, शक्रेण च कथितं यथा भगवान् सर्वं जानाति, विज्ञानोपेतत्वात् ॥ सम्प्रति विवाहद्वारमाह—

उन्मुक्कबालभावो कमेण अह जुवणं समणुपत्तो । भोगसमत्थं नाउं अम्मापियरो उ वीरस्सं ॥ ७८ ॥ भा० ॥

क्रमेण उक्कप्रकारेण उन्मुक्तो बालभावो येन स उन्मुक्कबालभावः, 'अथ' अनन्तरं यौवनं वयोविशेषलक्षणं सम्यक् बालादिभावात्पश्चात् प्राप्तः समनुप्राप्तः, अत्रान्तरे भुज्यन्ते इति भोगाः—शब्दादयस्तेषु समर्थो भोगसमर्थस्तं भगवन्तं ज्ञात्वा, कौ ज्ञात्वेत्यत आह—मातापितरौ, भगवतो वीरस्य,

तिहिरिक्खंमि पसत्थे मद्धंतसामंतकुलपसूयाए । कारेंति पाणिगहणं जसोयवररायकण्णाए ॥ ७९ ॥ भा० ॥

तिथिश्च ऋक्षं च तिथिऋक्षं, ऋक्षं—नक्षत्रं, तस्मिन् तिथिऋक्षे, प्रशस्ते—शोभने, महच्च तत् सामन्तकुलं तस्मिन् प्रच्युते—ति समाप्तः, तस्याः कस्या इत्याह—यशोदा चासौ वरराजकन्या च यशोदवरराजकन्या तस्याः, पाणिग्रहणं मातापितरौ भगवन्तं कारयतः, अत्र महासामन्तकुलप्रसूताया इत्यनेनान्वयमहत्त्वमाह, वरराजकन्याया इत्यनेन तत्कालराजसं-पद्युक्त्यमाह ॥ गतं विवाहद्वारम्, अधुना अपत्यद्वारमाह—

पंचविहे माणुस्से भोगे भोत्तूण सह जसोदाए । तेयसिरिं व सुरूवं जणइ य पियदंसणं धूयं ॥ ८० ॥ भा० ॥

पञ्चविधान्—पञ्चप्रकारान् मनुष्याणामेते मानुषास्तान् भोगान्—शब्दादीन् भुक्त्वा सह यशोदया भार्यया तेजसः श्रीः तेजःश्रीस्तामिव—तेजःश्रियमिव सूरूपं जनयति प्रियदर्शनां—प्रियदर्शनाभिधां—धृतां—दुहितरम् । पाठान्तरं—'जणिंसु

पियदंसणं घूयं' तत्र जनितवानित्यर्थः, गतमपत्यद्वारम् ॥ एवं भगवान् वर्धमानोऽष्टाविंशतिवर्षो जातः, अत्रान्तरे भगवतो मातापितरौ कालगतौ, भगवानपि तीर्णप्रतिज्ञः प्रत्रज्याग्रहणाहितमतिर्निन्दितवर्द्धनपुरस्सरं स्वजनमायुच्छति स्म, स पुनराह—भगवन् ! मा क्षारं क्षते निक्षिप, कियन्तमपि कालं प्रतीवस्व, भगवानाह—कियन्तं ? , स्वजन आह—यर्षद्वयं, भगवानाह—यद्येवं तर्हि भोजनादौ मम व्यापारो न वोढव्यः, एवं प्रतिपन्ने समधिकं वर्षद्वयं प्रासुक्येणियाहारः शीतोदकमध्यपिबन् तस्यौ, न च प्राशुकेनापि जलेन सर्वस्नानं कृतवान्, केवलं लोकस्थित्या हस्तपादगुलमात्रप्रक्षालनं प्राशुकेन जलेन चकार, निष्क्रमणमहोरसये तु सचित्तोदकेन स्नातवान्, ब्रह्मचर्यं च मुयिद्युत्तं ततः प्रभृति यावज्जीवं परिपालितवान्, इह यदा भगवान् जातस्तदैवं लोके प्रसिद्धिरभूत्, यथा—एष चतुर्दश-स्वमयुचितो जात इति चक्रवर्त्ती भविष्यति, तत एनां प्रसिद्धिमाकर्ण्य स्वस्वमातापितरैः श्रेणिकचण्डप्रद्योतादयो भगवत्पयुपासनाय कुमारभूषाः प्रेषिताः, सम्प्रति तु भगवति धोरानुष्ठानमनुष्ठानं प्रवृत्ते न एष चक्रवर्त्ती भविष्यतीति स्वं स्वं स्थानं प्रति गताः, भगवानपि तथा तिष्ठन् संवत्सरातिक्रमे महादानं दत्तवान्, लोकान्तिकेऽपि प्रतिबोधितः, ततः पूर्णा-वधिः प्रप्रजितः ॥ अमुमेवार्थं लेशतः प्रतिपादयति निर्युक्तिकृत्—

एतुत्तरजोगेणं कुंडगामंमि वसिओ जचो । वज्जरिसभसंघयणो भवियजणविवोहतो वीरो ॥ ४५९ ॥

सो येयपरिगदिओ तीसं थासाइं वसद गिहवासे । अम्मापिईहिं भगवं देवत्तगएहिं पधंइतो ॥ ४६० ॥

इत्तोत्तरायोगेन—उत्तराफाल्गुनीयोगेन कुंडनगरग्रामे जात्यः—उत्कृष्टः क्षत्रियो वज्जरिभसंहननो भव्यजनविबोधको

वीरो भगवान् मातापितृभ्यां देवत्वगताभ्यां प्रप्रजितः, अथ कियन्तं कालं सर्वसङ्कलनया गृह्वासे वसति?, तत आह—स त्रिंशद्वर्षाणि वसति गृह्वासे, किं सामान्येन स्वजनमात्रपरिवृत एव?, नेत्याह—देवपरिगृहीतः ॥ सम्प्रति भाष्यकारो दानद्वारं सम्बोधनद्वारं निष्क्रमणद्वारं च व्याख्यातुकामः प्रथमतो दानद्वारं व्याख्यानयति—

संवच्छरेण ह्येहिइ अभिनिचलमणं तु जिणवरिदाणं । तो अत्थसंपयाणं पवत्तए-पुवत्सूरम्मि ॥ ८१ ॥ भा० ॥
तगा हिरण्णकोडी अट्टेच अणूणा सयसहस्सा । सूरौदयमाईयं दिज्जइ जा पायरासो उ ॥ ८२ ॥ भा० ॥
संघाउगतिचउफ्फचरचउम्मुहमहापहपेसु । दारेसु पुरचराणं रत्थामुहमज्झकारेसु ॥ ८३ ॥ भा० ॥

घरचरिया घोसिज्जइ किमिच्छियं दिज्जइ बहुविहीयं । सुरअसुरदेवदाणवनरिंदमहिषाण निचलमणे ॥ ८४ ॥ भा० ॥
तिन्नेच य कोडिसया अट्ठासीई य हति कोडीओ । अस्सियं च सयसहस्सा एयं संवच्छरे दिन्नं ॥ ८५ ॥ भा० ॥

इदं च गाथापयकमृपभेदाधिकार एव व्याख्यातमिति न भूयो व्याख्यायते । गतं दानद्वारम् ॥ अधुना सम्बोधनद्वारम्, तत्र यदा भगवान् निष्क्रमिष्यामीति मनः सम्प्रधारयति तदा ये लोकान्तिका देवाः सारस्वतादयो ब्रह्मलोके कल्पे रिष्टे विमानप्रस्तटे स्वकीये स्वकीये विमाने स्वकीये प्रासादावतंसके प्रत्येकं चतुर्भिः सामानिकसहस्रैस्त्रिभिः पर्यद्भिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडशभिरात्मरक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च स्वस्वविमानवास्तव्यैर्देवैर्देवीभिश्च सम्परिवृता दिव्यान् भोगान् भुञ्जमा(ञ्च)ना आसते, तेषामासनानि प्रचलन्ति, ततोऽर्वाधि प्रयुञ्जते, प्रयुज्य चाभोगयन्ति, ततो जानन्ति यथा—स्वामी निष्क्रमिष्यामीति मनः सम्प्रधारितवान्, ततश्चिन्तयन्ति—कल्प एष लोकान्तिकानां देवानां—भगवता-

मर्हितां निष्क्रमणकाले सम्बोधनं कर्तव्यमिति, तत एवं चिन्तयित्वा उत्तरपूर्वां दिशमवक्रम्य द्विकृत्यो वैक्रियसमुद्घातेन समयहृत्योत्तरवैक्रियाणि रूपाणि विकुर्वते, विकुर्वित्वा भगवतः समीपमागत्याकाशे स्थिता मधुराभिर्वाग्भिरेवमवादिषुः—‘जय जय नन्दा ! जय जय भद्रा !, जय जय मुणिवरवसभा !, बुद्धाहि भगवं ! लोगनाहा !, पवत्सेहि भयवं ! धम्मतिथं, हियसुह-
निस्सेसकरं जीवाणमेयं भविस्सइ’ति, ततो वन्दन्ते नमस्यन्ति, वन्दित्वा नमस्यित्वा यत आगतास्तत्र गताः ॥ एतदेवाह—

सारस्सपमाइद्या वण्ही वरुणा य गइतोया य । तुसिया अवायाहा अगिद्या चेव रिट्ठा य ॥ ८३ ॥ भा० ॥
एण वेयनिकाया भयवं घोहिति जिणवरिंदं तु । सधजगल्लीवहियं भयवं । तित्थं पवत्सेहि ॥ ८७ ॥ भा० ॥
एयं अभियुधंतो बुद्धो बुद्धारविंदसरिसमुहो । लोगंतियदेवेहिं कुंडगामे महावीरो ॥ ८८ ॥ भा० ॥

इदमपि गाथात्रयं सुगमत्वात् प्राग्व्याख्यातत्वाच्च न प्रतन्यते, ननु पूर्वमृषभदेवाधिकारे पूर्वं सम्बोधनमुक्तं पश्चाद्धानं ‘संबोधणपरिच्छाप’इति पाठक्रमात्, इह तु पूर्वं दानं पश्चात्सम्बोधनं ‘दाणे संबोह निक्खमणे’ इति वचनात्, ततः कथं परस्परं न विरोधः ? नैष दोषो, न सर्वतीर्थकराणामयं नियमो यदुत—सम्बोधनोत्तरकाल-
भाविनी महादानप्रवृत्तिः, किन्तु केषांचिदेवमपि भवति—पूर्वं महादानं पश्चात्सम्बोधनमिति, ‘दाणे संबोह. निक्खमणे’ इति वचनात्, अथवा भवतु नियमः, स च द्विधा घटते—पूर्वं सम्बोधनं पश्चान्महादानमथवा पूर्वं महादानं पश्चात्सम्बो-
धनं, तत्र पूर्वनियमेन सम्बोधनद्वारादिह दानद्वारस्य प्रागुपन्यासो बहुतरवकव्यत्वाददुष्टः, पश्चात्तने तु नियमे पूर्वमृषभ-

देवाधिकारे दानद्वारात्प्राक् सम्गोधनद्वारोपन्यासोऽल्पवक्तव्यत्वाद्, एवं तावत् सम्भविनः पक्षा उपन्यस्ताः, तत्त्वं तु निशिष्टश्रुतिप्रदो जानन्तीति कृतं प्रसङ्गेन ॥ गतं सम्गोधनद्वारम्, अधुना निष्क्रमणद्वारमाह—

मणपरिणामो उ कतो अभिनिस्स्रमणंभि जिणवरिदेण । देवेहि य देवीहि य समंततो उत्थुयं गयणं ॥८८॥ भा०॥

मनःपरिणामश्च कृतोऽभिनिष्क्रमणे—अभिनिष्क्रमणविषयो जिनवरेंद्रेण, तावत् किं सज्जातमित्याह—देवैर्देवीभिश्च समन्ततः—सर्गसु दिक्षु सर्वं अवस्तृतं—व्याप्तं गगनं ॥

भयणवह्वाणमंतरजोइसवासी विमाणवासी य । धरणियले गयणयले विजुल्लोओ कतो खिप्पं ॥९०॥ भा० ॥

दैर्दैवैर्गगनतलं व्याप्तं ते स्वत्वमी वर्त्तन्ते—भवन्तपतयश्च व्यन्तराश्च ज्योतिर्वासिनश्चेति द्वन्द्वः समासः, तथा विमानवासिनश्च, अमीभिरागच्छद्भिर्धरणितले गगनतले च विद्युद्वत् उद्योतो विद्युदुद्योतः कृतः क्षिप्रं—शीघ्रम् ॥

जाय य कुंडगामो जाव य देवाण भवणआवासा । देवेहि य देवीहि य अविरहियं संचरंतेहिं ॥ ९१ ॥ भा० ॥

यावत् कुण्डग्रामो यावच्च देवानां भवनावासा अत्रान्तरे गगनतलं धरणितलं च देवैर्देवीभिश्च अविरहितं—व्याप्तं सञ्चरद्भिः, एतत्सामान्येनोक्तम्, विशेषप्रक्रिया त्वेवम्—यदा भगवान् लोकान्तिक्कदेवैः सम्बोधितस्तदा स्वामी नन्दिवर्द्धनप्रमुखस्वजनवर्गसमीपमुपागतवान्, उपागत्य चैवमवादीत्—इच्छामि युष्मदनुज्ञातः प्रव्रज्यां ग्रहीतुमिति, ते चाकामा अप्येवमगादिपुः—यद्भगवतः प्रतिभासते तत्प्रमाणं, ततः स नन्दिवर्द्धनः कौटुम्बिकपुरोपान् शब्दापयित्वा निष्क-

मणाभिपेकसामग्रीं कारितवान्, तत्राष्टाधिकं सहस्रं सौवर्णिककलशानां १ अष्टसहस्रं रूप्यमयानां २ अष्टसहस्रं मणि-
मयानां ३ अष्टसहस्रं सुवर्णरूप्यमयानां ४ अष्टसहस्रं सुवर्णमणिमयानां ५ अष्टसहस्रं रूप्यमणिमयानां ६ अष्टसहस्रं
सुवर्णरूप्यमणिमयानां ७ अष्टसहस्रं भौमेयानां ८ निष्पन्नं । तदनन्तरमासनं शक्यं चलितं, ततो यथा प्राक् ऋषभदेव-
जन्माभिपेकद्वारे शकागममनुपपन्नितं तथैवात्राप्यनूनातिरिक्तमुपवर्णयितव्यं, यावत्तेन दिव्येन यानविमानेन स्वामि-
भवनस्य त्रिकृत्यः प्रदक्षिणां कृत्वा भगवतो भवनस्य उत्तरपूर्वस्यां दिशि चतुरधुरैर्धरणितालमसंप्राप्तं तत् दिव्यं यानवि-
मानं स्थापयति, ततो दिव्ययानविमानाद्विनिर्गत्य सर्वसामग्रीपरिकलितो भगवन्तं पर्युपासीन आस्ते, एवं पूर्वक्रमेण
ईशानेन्द्रादयोऽच्युतेन्द्रपर्यवसाना इन्द्राः सपरिवारा वक्रव्याः, तथा भवनपतिव्यन्तरज्योतिर्येकेन्द्रा अपि सपरिच्छदाः,
ततो यथा प्राग् ऋषभस्यामिनो जन्माभिपेकमच्युतेन्द्रादयः कृतवन्त उक्तांस्तथाऽपि वक्रव्या यावत् शक्येण कृतोऽभि-
पेकः, ततो येऽच्युतेन्द्राद्याभियोग्यदेवकृताः सौवर्णादिकलशास्ते नन्दिवर्ज्जनकौटुम्बिकपुरुषनिर्वर्तितसौवर्णादिकलशेषु
दिव्यानुभायतः प्रविष्टाः, ततस्ते अधिकतरं शोभितवन्तः, ततः स नन्दिवर्ज्जनो राजा स्वामिनं सिंहासने पूर्वोभिमुखं निवेद्य
देवानीतक्षीरोदसमुद्रादिपानीयैः सर्वतीर्थमृत्तिकाभिः सर्वकपायैः सौवर्णादिकलशैरभिपेकं कर्तुमारब्धवान्, तस्मिंश्चाभिपेकं
पुर्वति सर्वे इन्द्राः सपरिवाराः केचित् कृताञ्जलिपुटाः केचित्कलशहस्तगताः केचित् भृङ्गारहस्तगताः केचिदादशहस्तगता
जयजयशब्दं प्रयुञ्जानाः स्वामिनः पुरतोऽनतिष्ठन्ते, शेषं सर्वं हिरण्यवर्षादि ऋषभनाथजन्माभिपेकमद्राच्यं, ततो जन्मा-
भिपेकानन्तरमलङ्कारसभायां केशालङ्कारेण वस्त्रालङ्कारेण आभरणालङ्कारेण भगवन्तमलङ्कारितवान्,

यायच निष्क्रमणाभिषेकोऽलङ्कारश्च क्रियमाणो वर्त्तते तावद्धरणितलं गगनतलं चागच्छद्भिर्गच्छद्भिश्च देवैर्देवीभिश्च निर-
न्तरं व्याप्तमुद्योतितं चावतिष्ठते, तत उक्तम्—‘धरणियले विज्जुज्जोओ कतो खिप्पं ॥ जावय कुंडगामो’ इत्यादि,
तत एवं निष्क्रमणाभिषेकेणाभिषेके सर्वो लङ्कारविभूषिते च भगवति नन्दिवर्द्धनराज्ञा उपदिष्टाः कौटुम्बिकपुरुषाः—अनेक-
स्तम्भशतसन्नविष्टां मणिकनकविचित्रां पद्माशङ्कनुरायामां पञ्चविंशतिधनुर्विस्तीर्णां यद्गन्निशङ्कनुरुद्धां चन्द्रप्रभाभिधानां
शिविकामुपस्थापयतेति, तेऽपि तथैवोपस्थापयन्ति (एवं शक्रोऽपि शिविकां कारयति) नवरं तस्याः प्रागुक्तविमानस्यैव
वर्णको वक्ष्यः, केवलं सा शिविका तामेव नन्दिवर्द्धनकारितां शिविकां दिव्यानुभावतः प्रविष्टा, ततः साऽस्तीव
सुन्दरतरा जाता, ततस्तस्यां शिविकायामुपस्थापितायां भगवान् सिंहासनादुत्थाय अलङ्कारसभातो विनिर्गच्छति, विनि-
र्गत्य यत्र चन्द्रप्रभा शिविका तत्रागच्छति, ततस्तां प्रदक्षिणीकृत्य समारोहति, आरुह्य च सिंहासनवरगतः पूर्वोभिमुखः
सन्निपण्णः । आह च—

चंदप्पभा य सीया ज्वणीया जम्ममरणमुक्कस्स । आसन्नमहदामा जलथलयंदिवकुसुमेहिं ॥ ९२ ॥ भा० ॥

चन्द्रप्रभाभिधाना शिविका या उपनीता—आनीता, कस्येत्यत आह—जन्ममरणाभ्यां मुक्त इव मुक्तस्तस्य, वर्द्ध-
मानस्येत्यर्थः ॥ किंभूता सेत्याह—आसक्तानि माल्यदामानि यस्यां सा तथा, तथा जलस्थलजैश्च दिव्यकुसुमैरर्चितेति
वाक्यशेषः ॥ संप्रति शिविकाप्रमाणदर्शनार्थमाह—

पंचासइआयामा धणूणि विच्छिण्ण पणवीसं तु । छत्तीसं उविद्धा सीया चंदप्पभा भणिमा ॥ ९३ ॥ भा० ॥

पञ्चाशद्वनूपि आयामो-दैर्घ्यं यस्याः सा पञ्चाशदायामा, धनूपि पञ्चविंशतिर्विंतीर्णा, तथा पद्मत्रिंशद् धनूपि उद्विद्धा—उच्चा शिविका चन्द्रप्रभाभिधाना गणधरैर्भणिता, अनेन शास्त्रस्य पारतन्त्र्यमाह ॥

सीयाए मज्झयारे दिधं मणिकणगरयणान्चिचइयं । सिंहासनं महरिहं सपायपीठं जिणवरस्स ॥ ९४ ॥ भा० ॥
शिविकाया मध्य एव मध्यकारस्तस्मिन् दिव्यं सुरनिर्मितं मणयः—चन्द्रकान्तादयः कनक-देवकाञ्चनं रत्नानि-मरकतेन्द्रनीलादीनि तैः 'चिचइयं' देशीपदमेतत् भूषितमित्यर्थः, सिंहप्रधानमासनं सिंहासनं, महान्तं-भुवनगुरुमर्हतीति महाहं, सह पादपीठं यस्य येन वा तत् 'सपादपीठं' जिणवरस्य कृतमिति वाक्यशेषः ॥

आलइयमालमउडो भासुरयोदी पलयवणमालो । सेययवत्थनियत्थो जस्स य मोहं सयसहस्सं ॥ ९५ ॥ भा० ॥
छट्टेणं भस्सेणं अज्झवसाणेण सोहणेण जिणो । लेस्साहि विसुज्झंतो आरुहई उत्तमं सीयं ॥ ९६ ॥ भा० ॥

आलइयं—आविद्धमुच्यते, माला—अनेकसुरकुसुमप्रथिता मुकुटः प्रसिद्ध एव, माला च मुकुटश्च मालामुकुटौ आविद्धौ मालामुकुटौ यस्य स आविद्धमालामुकुटः, तथा भास्वरा—छायायुक्ता बोन्दिः—तनुर्यस्य स तथाविधः, प्रलम्बा वन-माला देवद्रुमप्रवालकिशलयदिमयी यस्य स प्रलम्बवनमालः, तथा नियत्थं—परिहितमुच्यते, निवसितं श्वेतम्—आकाश-स्फटिकसमप्रभं नासानिःश्वासवातवाह्यमपूर्वस्पर्शोपेतं कनकखचितान्तप्रदेशं वस्त्रं येन स निवसितश्चेतवस्त्रः, सुखादिदर्शनान्निवसितशब्दस्य पाक्षिकः परनिपातः, यस्य वस्त्रस्य मूल्यं शतसहस्रं दीनाराणामिति ॥ स एवभूतो भगवान् मार्गशीर्षबहुलदशम्यां सुव्रते दिवसे हस्तोत्तरानक्षत्रयोगे पष्ठौ विजये मुहूर्त्ते पष्ठेन भक्तेन, दिनद्वयोपवासेनेत्यर्थः,

अध्यवसानम्—अन्तःकरणसव्यपेक्षं विज्ञानं तेन सुन्दरेण—शोभनेन जिनो—भगवान् वर्द्धमानस्वामी, तथा लेइयाभि-
विशुद्ध्यमानो, मनोयाक्कायपूर्विकाः कृष्णादिद्रव्यसम्बन्धजनिताः खल्वात्मपरिणामा लेइयाः, उक्तं च—“कृष्णादि-
द्रव्यसाचिव्यात्परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्येव तत्रायं, लेइयाशब्दः प्रवर्तते ॥ १ ॥” ताभिर्विशुद्ध्यमान आरो-
हयुत्तमां शिविकाम् ॥

सिंहासणे निसत्तो सक्कीसाणा य दोहिं पासेहिं । धीयंति चामरेहिं मणिकणगविचिच्चदंडेहिं ॥ ९७ ॥ भा० ॥
तत्र भगवान् सिंहासने निपणः, स च पूर्वोभिमुखः, ततो भगवतो दक्षिणपार्श्वे कुलमहत्तरिका हंसलक्षणं पटसाट-
कमादाय भद्रासने निपण्णा, अग्नधात्री भगवतो वामपार्श्वे उपकरणमादाय भद्रासने उपविष्टा, भगवतः पृष्ठे एका
वरतरुणी कृतशृङ्गारचारुवेषा धवलमातपत्रं धरन्ती समवतिष्ठते, उत्तरपूर्वस्यां दिशि पुनः एका वरतरुणी विमलजल-
प्रतिपूर्णं शृङ्गारं गृहीत्वा तिष्ठति, आग्नेयकोणे तु एका वरतरुणी कनकदण्डं मणिविचित्रं-तालवृन्तं, अन्ये पुनरेवमाहुः—
एताः सर्वो अपि देव्यः प्रतिपत्तव्याः, ततः स्वामिन उभयोः पार्श्वयोर्व्यवस्थितौ शक्रेशानौ देवनाथौ चामराभ्यां
मणिरत्नविचित्रदण्डाभ्यां धीजयतः, एवं भगवति शिविकान्तर्वर्त्तिनि सिंहासनारूढे सति नन्दिवर्द्धनो राजा निजाभियो-
ग्यपुरुषानाज्ञापयति—परिवहत यूयं शिविकामिति, ततस्ते एवमुक्ताः समाना हर्षापूर्तिमनसो यावत् शिविकामुत्पाट-
यन्ति तावदत्रान्तरे शक्रो देवराजश्चन्द्रप्रभायाः शिविकाया दक्षिणात्यामुपरितनीं बाहां गृह्णाति, ईशानो देवेन्द्र औत्त-
राहामुपरितनीं बाहां, चमरोऽमुरराजोऽधस्तनीं दक्षिणात्यां बाहां, बलिर्वैरोचनेन्द्रोऽधस्तनीमौत्तराहां बाहाम्, अवज्ञेष्वा

भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका देवा यथाऽहं चन्द्रप्रभां शिविकामुत्पादयन्ति, उत्पाद्य च शक्रेशानेन्द्रवर्ज्याः
शेषा देवा यथायोगं परिवहन्ति, शक्रेशानेन्द्रौ तु चामराम्बां वीजयतः ॥ एतदेवाह—

पुष्पिं उक्खित्ता माणुसेहिं सा हट्ठरोमकूवेहिं । पच्छा वहंति सीयं असुरिंदसुरिंदनार्गिदा ॥ ९८ ॥ भा० ॥

पुष्पं-प्रथममुत्क्षिप्त्वा—उत्पादित्ता मानुषैः सा शिविका, किंविशिष्टैरित्याह—दृष्टानि रोमकूपानि येषां ते तथा तैः,
पश्चाद्वहन्ति शिविकामसुरेन्द्रसुरेन्द्रनागेन्द्राः, असुरेन्द्राः—चमरादयः सुरेन्द्रा—ज्योतिरिन्द्रादयः नागेन्द्रौ—धरणभूतानन्दौ ॥
असुरेन्द्रादिस्वरूपव्यावर्णनार्थमाह—

चलचवलभूसणधरा सच्छंदविजविद्याभरणधारी । देविंददाणविंदा वहंति सीयं जिणिंदस्स ॥ ९९ ॥ भा० ॥

चलचवलभूसणधरा सच्छंदविजविद्याभरणधारी, तत्र चला गमनक्रियायोगात्, चपलभूषणधरा हारादिचपलभू-
षणयोगात्, तथा सच्छन्देन—स्वाभिप्रायेण विकुर्वितानि—देवशक्त्या कृतानि आभरणानि—कुण्डलादीनि धारयन्ती-
त्येषंशीलाः स्वच्छंदविकुर्विताभरणधारिणः, अथवा चलचपलभूषणधरा इत्युक्तं, तानि च भूषणानि किं ते परनिर्मितानि
धारयन्ति उत स्वनिर्मितानीति संशयसम्भवे व्यवच्छेदार्थमाह—स्वच्छंदविकुर्विताभरणधारिणः, क एते इत्याह—देवे-
न्द्रदानवेन्द्राः, किं?—वहन्ति शिविकां जिनेन्द्रस्य ॥ एवं भगवति शिविकारूढे गन्तुं प्रवृत्ते तत्प्रथमतया सर्वात्मना रत्न-
मयान्यमून्यष्टौ मङ्गलकानि पुरतः क्रमेण सम्प्रस्थितानि, तद्यथा—स्वस्तिकः श्रीवत्सः नन्दावर्त्तः वर्द्धमानकं भुद्रासनं

कलशो मतस्ययुगं दर्पणश्च, तदनन्तरमालोकदर्शनीयानि क्रमेण पूर्णकलशभृङ्गारचामराणि, ततो गगनतलमनुलिखन्ती यातोद्धृता महन्ती वैजयन्ती, तदनन्तरं विमलवैडूर्यमणिदण्डं प्रलम्बमानकोरुण्टमाल्यदामोपशोभितं चन्द्रमण्डलनिभं विमलमातपत्रं, तदनन्तरं मणिकनकचिचित्रं सपादपीठं सिंहासनं, तदनन्तरमष्टशतमारोहरहितानां वरतुरगाणां, तदनन्तरमष्टशतं यरकुञ्जराणां, ततोऽनन्तरमष्टशतं सघण्टानां सपताकानां सनन्दीयोपाणामनेकप्रहरणायरणसंभृतानां रथानां, ततोऽष्टशतं वरपुरुषाणां, तदनन्तरं हयानीकं, तदनन्तरं गजानीकं, ततोऽध्यनन्तरं रथानीकं, ततः पदात्यनीकं, तदनन्तरमाकाशतलमुल्लिखन् लघुपताकासहस्रपरिमण्डितो योजनसहस्रोच्छ्रायो रत्नमयोऽतिमहान् महेन्द्रध्वजः, तदनन्तरं बहवः खड्गग्राहाः कुन्तग्राहाः पीठफलकग्राहाः, तदनन्तरं हासकारका नर्मकारकाः कान्दर्पिका जयजयशब्दं प्रयुञ्जानाः, तदनन्तरं बहव उग्रा भोगा राजन्याः क्षत्रियास्तलवरा माण्डविकाः कौटुम्बिकाः श्रेष्ठिनः सारथवाहा बहवो देवा देव्यश्च स्वामिनः पुरतः पृष्ठतः पार्श्वतो व्यवस्थिताः सम्प्रस्थिताः, ततो देवैरुद्दामाना भगवतः शिविका गच्छति, भगवतश्च पृष्ठतो हस्तिस्कन्धवरगतः सकोरुण्टमाल्यदाम्ना ध्रियमाणेन छत्रेण श्वेतवरचामराभ्यां वीज्यमानश्चतुरङ्गिण्या सेनया परिकलितो नन्दिवर्द्धनोऽनुगच्छति ॥

कुसुमाणि पंचवण्णाणि मुंचता दुंदुहीड ताडन्ता । देवगणा य पहृष्टा समंततो उच्छ्रयं गयणं ॥१००॥ भा०॥
भगवति सिंहासनाधिरूढे शक्रेशानदेवराजाभ्यां वीज्यमाने दीक्षार्थं प्रचलति प्रहृष्टा भक्तिप्रमोदापूरितमनसो देव-

गणा' देवसङ्घाताः, चशब्दस्य व्यवहितः सम्ग्रन्थः, स च दर्शयिष्यते, कुंसुमानि शुक्लादिपञ्चवर्णानि मुञ्चन्तः तथा दुन्दुभीश्च ताडयन्तो, गच्छन्ति इति क्रियाधायाहारः, तैरेवं गच्छन्निर्देवः समन्ततः—सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च सर्वं गगनमवस्तृतं—व्याप्तम् ॥

घणसंघोष कुसुमितो पद्मसरो वा जहा सरयकाले। सोहं ह कुसुमभरेणं इय गयणतलं सुरगुणेहि ॥ १०१ भा. ॥

वनखण्ड इय कुसुमितः, पद्मसरो वा यथा शरकाले शोभते कुसुमभरेण-पुष्पसमूहेनेति, एवं गगनतलं शोभते सुरगणैः। सिद्धत्थवर्णं च जहा असगयणं सगवणं असोगवणं। चूयवर्णं च कुसुमिद्यं इय गयणयलं सुरगणेहि ॥ १०२ भा. ॥

सिद्धार्थकवनमिव यथा असनवनं, अस्ना—बीजकाः, सगवनमशोकवनं चूतवनं वा कुसुमितमिति, एवं गगनतलं सुरगणैः शुशुभे ।

अपसिवणं च कुसुमिद्यं कणियारवणं च चंपगवणं वा। तिलगवणं च कुसुमिद्यं इय गयणयलं सुरगणेहि ॥ १०३ भा. ॥

अतसीवनं वा यथा कुसुमितं, अतस्यो—मालवदेशप्रसिद्धाः, कर्णिकारवनं वा चम्पकवनं वा यथा कुसुमितमिति, एवं गगनतलं सुरगणैः शोभितम् ।

वरपटहभेरिशहरीदुन्दुहिसंलसहिणहि तूरेहि । धरणियले गयणपले तूरनिनाओ परमरम्मो ॥ १०४ भा. ॥

धरपटहभेरिशहरीदुन्दुभिगह्वसहितस्तूर्यः करणभूतः, किं ?—धरणितले गगनतले तूर्यनिनादः—तूर्यनिर्घोषः परमरम्योऽभवत् ।

एवं सर्वेष्वनुयासुराणं परिस्राणं परिबुडो भयवं । अभियुधंतो गिराहिं संपत्तो नायसंडवणं ॥ १०५ भा. ॥

एवम्-उक्तेन विधिना सह देवमनुष्यासुरा यथा सां सदैवमनुष्यासुरा तथा, कथेत्याह-पर्यदा, परिवृतो भगवान् गीर्भिः—वाग्भिः अभिदूयमानः, क्षत्रियकुण्डपुरमध्येन नरनारीदेवदेवीसङ्घातानां नयनमालासहस्रैः प्रतीक्ष्यमाणः हृदय-मालासहस्रैरभिनन्दमानो मनोरथमालासहस्रैः संस्पृश्यमानोऽङ्गुलिसहस्रैर्दर्शयमानो भवनपङ्क्तिसहस्राणि समतिक्रामन् तावद् गतो यावत् सम्प्राप्तो ज्ञानखण्डवनमिति ॥

उज्ज्राणं संपत्तो ओरुहिडं उत्तमाउ सीयाओ । सयमेव कुणइ लोयं सक्को सि पंडिच्छए केसे ॥ १०६ भा. ॥

उद्यानं सम्प्राप्तः सन् यत्रैवाशोकवरपादपस्तत्रैवागच्छति, आगत्य च तस्या उत्तमायाः शिविकाया अवतरति, अय-तीर्य च स्वयमेवाभरणान् मुञ्चति, तानि कुलमहत्तरिका छिन्नमुक्तावलिप्रकाशान्यश्रूणि विनिर्मुञ्चन्ती हंसलक्षणेन पदशट-केन प्रतीच्छति, प्रतीच्छ्य भगवन्तमेवमवादीत्-इक्खागुकुलसमुप्पणे सि णं तुमं जाया!, कासवगोसे सि णं तुमं जाया ! उदितोदितनायकुलनहयलमियं कसिद्धत्थजच्चलितियसुते सि णं तुमं जाया ! जच्चलितियाणीए तिमलाए अत्तए सि णं तुमं जाया ! देवनरिदपहियकित्ती सि णं तुमं जाया !, सुहोसिणं तुमं जाया !, एत्थ निरवेक्खं चंक्रमियं, गरुयं आलंवेयं, असिधारं महधयं चरियं, तं घडियं जाया !, परक्कमियं जाया !, अस्सि च अट्ठे नो पमाइयंति, अण-वरयपडंतं पुवहनं दिवद्धणपमुहसयणवगसमेया अंसुणि विणिम्भयंती वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता एगंते

अवक्रमति, सामीवि संपद् एवमेयंति वयासी, ततः स्वयमेव भगवान् पञ्चमुष्टिकं लोचं करोति, शक्रश्च देवराजो हंस-
लक्षणेन पटशाटकेन केशा[दी]न् प्रतीच्छति ॥

जिणवरमणुणवित्ता अंजणधणरुगयविमलसंकासा। केसा खणेण नीया खीरसरिसनामयं उदाहिं ॥ १०७ भा. ॥
शक्रेण जिनयरं—भगवन्तं वर्द्धमानस्वामिनमनुज्ञाप्य अञ्जनं प्रसिद्धं घनो-मेघः रुचकः—कृष्णमणिविशेषः तेषामिव
विमला छाया येषां ते अञ्जनयनरुचकविमलसङ्काशाः, के ते इत्याह—केशाः, किं ?—क्षणेन नीताः क्षीरसदृशानामानमुदधिं,
क्षीरोदधिमित्यर्थः ॥ अत्रान्तरे चारित्रप्रतिपत्तुक्रामे भगवति सुरासुरमनुजवृन्दसमुद्गतो ध्वनिस्तूर्यनिनादश्च शक्रादेशा-
द्विरराम, तथा चाह—

विद्यो मणुस्सघोसो तुरियनिनादो उ (य) सक्कवयणेणं । विप्पामेव निलुक्को जाहे पडिवज्जइ चरिस्सं ॥ १०८ भा. ॥
दिव्यो-देवसमुत्थो, घोष इति गम्यते, मनुष्यघोषः, वशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्धः, तथा तूर्यनिनादश्च शक्रवचनेन
विप्रमेय-शीघ्रमेव 'निलुक्को' इति देशीयचनमेतत्, विरत इत्यर्थः, यदा—यस्मिन् काले प्रतिपद्यते चारित्रम् ॥ स यथा
चारित्रं प्रतिपद्यते तथा प्रतिपादयति—

काऊण नमोक्कारं सिद्धाणमभिगहं तु सो गिण्हें । सवं मे ऽकरणिज्जं पावंति चरित्तमारुढो ॥ १०९ भा. ॥
कृत्या नमस्कारं सिद्धेभ्यो, यथा 'नमोऽर्चुणं सिद्धाण'मिति, अभिग्रहमसौ गृह्णाति, किंविशिष्टमित्याह—सर्वं मे—मम
अकरणीयं पापमित्येवं चारित्रमारुढः, किमुक्तं भवति ?—भदन्तशब्दरहितं सामायिकमुच्चारयति, तद्यथा—'करेभि सामादयं

सयं सायजं जोगं पञ्चक्लामि जावजीयाए जाव वोसिरामि, भदन्तेति न भणति, तथाकल्पत्वात्, आह चूर्णिकृत-
“भदन्तंति न भणइ, जीयमिति” चारित्रप्रतिपत्तिकाले च स्वभावतो भुवनभूषणस्य भगवतो निर्भूषणस्य सत इन्द्रो देव-
दूष्यं चखमुपनीतवान्, अत्रान्तरे कथानकम्—एगेण देवदूषेणं पवइए, तं जाहे असे करेइ एत्थंतरा पिउवयंसो धि-
ज्जाइतो उयट्ठितो, सो य दाणकाले कहिपि य गतेछतो, पच्छा आगतो भज्जाए अंवाडितो—सामिणा एवं दाणं दत्ते,
तुमं पुण कहिचि हिडसि, जइ पुण एत्थंतरेवि लभेज्जासि, ततो सो आगतो भणइ—जहा मम सामि ! न किंचि तुभंहेहि
दिन्नं, इयाणिपि देहिस्ति, ताहे सामिणा तस्स देवदूषस्स अद्धं दिन्नं, अन्नं सधं परिच्चत्तंति नत्थि, तेण तुन्नागस्स उव-
णीयं, जहा एयस्स दसिया वंधाहि, तेण पुच्छितो—इमं कतो लद्धं ?, सो भणइ—भगवता दिन्नं, तुन्नागो भणइ—
तं पि से अद्धं आणेहि जया पडिहिइ भयवतो अंसातो, तो णं अहं तुन्नामि ताहे लवंलं मोल्लं भविस्सइत्ति, ता तुज्झवि
अद्धं मज्झवि अद्धं, पडिच्चन्नं, ताहे पओलगितो, सेसमुवरि भणीहामि ॥ तस्य भगवत्थारित्रप्रतिपत्तिसमनन्तर-
मेव मनःपर्यायज्ञानमुदपादि, सर्वतीर्थकृतां चायं क्रमः, यत आह—

तिहिं नाणेहिं समग्गा तित्थयरा जाव होति गिह्वासे । पडिच्चन्नमि चरित्ते चउनाणी जाव छउमत्था ॥११०भा॥

त्रिभिर्ज्ञानैः—मतिश्रुतावधिभिः समग्राः—सम्पूर्णस्तीर्थकरा यावद् गृहवासे भवन्ति, वसन्तीत्यर्थः, प्रतिपन्ने पुन-
श्चारित्रे चतुर्ज्ञानिनो भवन्ति, कियन्तं कालं यावदित्याह—यावच्छ्रद्धायास्तावच्चतुर्ज्ञानिनः, एवमसौ भगवान् प्रतिपन्न-
चारित्रः समासादितमनःपर्यायज्ञानो ज्ञातखण्डादापृच्छय स्वजनान् कर्मोत्थाममगमत् । तथा चाह—

बहिया प नायसंते आपुच्छित्ताण नायए सवे । दिवसे सुहृत्तमेसे कमरंगामं समणुपत्तो ॥ १११ ॥ भा० ॥
 चहिः कुण्डपुरात् ज्ञातखण्डे उद्याने आपृच्छथ ज्ञातकान् सर्वान् यथासन्निहितान् तस्मान्निर्गतः, कर्मरामामगमना-
 येति वाक्यशेषः, तत्र च पथद्वयम्-एको जलेनापरः पाल्या, तत्र च भगवान् पाल्या गतवान्, गच्छंश्च दिवसे सुहृत्त-
 मेसे कर्मरामामनुयातः, तत्र च प्रतिमायां स्थितः ॥

सो भगवं दिवेहि गोसीसाइएहि चंदणेहि चुभेहि य वासेहि य पुष्फेहि य वासियदेहो निक्खमणाभिसेएण य
 अभिसित्तो, वित्तसेण इंदेहि चंदणाइगंधेण वासितो, तस्स पयइयस्सवि सतो चत्तारि साधिए मासे गंधो न फिडितो,
 अतो ते सुरभिगंधेण भमरा बहये दूरातो पुष्फितेऽवि कुंदाइवणसंडे चइत्ता दिवेहि गंधेहि आगरिसिया भगवतो देह-
 मागम विंधंति, केइ पुण मगतो गुमगुमायंता समहियंति, जया पुण न किंचिवि पावंति तथा आरुसिया तुंडेहि
 तयं भिंदिऊण लायंति, जेऽवि केइ अजिइदिया तरुणपुरिसा तेऽवि गंधे अग्याइऊण गंधमुच्छिया भयवंतं भिक्खाय-
 रियाए हिंडंतं गामाणुगामं दूइजंतं अणुगच्छंता अणुलोमं जायंति, देहि अम्हवि एयं गंधजुचित्ति, ततो भय-
 वंते तुसिणीए अच्छमाणे पडिलोमे उवसणे करंति, तथा इत्थियातोवि भयवतो देहं सेयमलरहियं निस्साससुगंधमुहं
 अच्छीणि य निसगेण चय नीलुप्पलपलासोवमाणि दंहुं बहुविहमाणुलोमुवसगं करंति, एयं सामन्नेण भणियं, वित्तसे
 भणइ-तत्थ जया भगवं कमरगामवाहि पडिमं ठितो तथा एगो गोवो दिवसं चइल्ले चाहित्ता गामसमीवं पत्तो; ताहे
 चितइ-एए गामसमीवे चरंतु, अहंपि ता गावीतो दुहामि, ततोऽसौ जाव गामस्स मज्जे पचिसित्ता गावीतो दुहइ ताव

ते यइहा चरंता अर्धविं पयिद्धा, सो गोवो गामातो निगतो वइहे न पेच्छइ, ततो सामिं पुच्छइ—कहिं वइहा !, सामी तुण्हिक्को अरुइ, सो चितइ—एस न याणइ, ताहे मगितं पयत्तो, सवरत्तिं पि ते वइहा सुचिरं ममिंसा गामसमी-
वमागया माणुसं दइण रोमंधंतः अरुंति, ताहे सो आगतो, ते वइहे तत्येव निविट्टे पेच्छइ, ताहे आसुरुत्तो, पण्ण
दामपण आहणामि, एएण मम वइहा हरिया, पभाए येत्तण वच्चीहामिंति, ताहे सक्को देवराया चितेइ—किं अज्ज सामी
पढमदिग्गे करेइ !, जाय पेच्छइ ते गोवं घावंतं, ताहे सो तेण धंमिओ, पच्छा आगतो तं तजेइ—दुरप्पा ! न याणसि
सिद्धरथरायपुत्तो एस पयइतो, एयंमि अंतरे सिद्धत्थो सामिस्स माउत्तियापुत्तो बालतवोकम्मेण वाणमंतरो जातो, ताहे
सक्को मणइ—मयये ! तुग्ग उयसगवहुलं, अहं वारस धेरिंसाणि तुग्गं येयाच्चं करेमि, ताहे सामिणा भणिंयं—नो,
सलु देविंदा ! एवं भूयं या मयइ वा भविस्सइ वां जं णं अरहंता देविंदाण वा असुरिंदाण वा जीसाए केवलनाणमुप्पा-
इंनु उणायंति उप्पाइस्संति या, तवं वा करिंनु वा करेति वा करिस्संति वा, अरहंता सएण उट्ठाणबलवीरियपुरिस-
कारपरफमेणं केवलनाणमुप्पाइंनु उप्पायंति उप्पाइस्संति वा, ताहे सक्केण सिद्धत्थो मण्णइ—एस तव नियल्लतो, पुणोऽवि
मम वयणं, सामिस्स जौ मारणांतियउवसगं करेइ तं वारेहि, तेण पडिस्सुयं—एवं होउ, सक्को पट्ठिगतो, सिद्धत्थो
वित्तो, तदियमं सामिस्स छट्ठभत्ते पारणं, ततो भयवं कोट्ठागे संनिवेशे भिक्खापविट्ठो घयमहुसंजुत्तेणं परमण्णेण बहु-
टेण माहणेण पडिलाभितो, तत्थ पंच दिवाइं पाउच्चूयाइं ! एतदेवाह—

गोवनिमित्तं सकस्स आगमो वागरेइ वेविंदो । कुल्लाग बहुल छट्ठस्स पारणे पयस वसुहारा ॥ ४६६ ॥

ताडनायोद्यतगोपनिमित्तं प्रयुक्तावधेः शक्रस्य-देवराजस्य आगमनमागमोऽभवत्, विनिवार्य च गोपं-देवेन्द्रो
 भगवन्तमभिवन्द्य व्याकरोति-अभिघत्ते-भगवन् ! तवाहं द्वादश वर्षाणि वैयावृत्यं करोमीत्यादि, पाठागस्तं 'वागविरिद्ध
 देविदो' व्याकृतवानित्यर्थः, सिद्धार्थं वा तत्कालप्राप्तं व्याकृतवान् देवेन्द्रः-भगवान् त्वया न मोक्षव्य इति । गते देवराजे
 भगवतोऽपि कोट्योके सन्निवेशे बहुलो नाम ब्राह्मणः षष्ठस्य-तपोविशेषस्य पारणके पायसमुपनीतवान् 'बहुहारे'ति
 तद्गृहे वसुधारा पतिता, एष गाथास्वरार्थः ॥ कथानकम्-ततो सामी विहरमाणो गतो मोरागसंनिवेशं, तत्थ मोराग्
 दूइज्जता नाम पासंडत्था, तेसिं तत्थ आवासो, तेसिं च कुलवती भयवतो पिउमित्तो, ताहे सो सामिस्स सागएण
 उवद्धितो, सामिणा पुबपयोगेण वाहा पसारिया, सो भणइ-अत्थि कुमारवर ! एत्थ घरा, अच्छाहि तत्थ, सामी
 एगराई च वसित्ता पच्छा गतो विहरइ, गच्छंतस्स य तेण भणियं-विवित्ता वसहीतो जइ वासारत्तो कीरइ तो आम-
 च्छेज्ज, अणुगहीया होज्जामो, ताहे सामी अट्ट उववड्ढिए मासे विहरित्ता वासावासे संपत्ते तं देवं दूइज्जंतगगामं
 पइ, तत्थेगंमि उडए वासावासं ठितो, पढमपाउसे य गोरूवाणि चारिं अलभंताणि जुम्माणि तणाणि खायंति, ताणि य
 घराणि उबेलेंति, पच्छा ते तावसा वारेंति, सामी न निवारइ, पच्छा दूइज्जंतगा तस्स कुलवइस्स सारिंहि-जहा एस
 पयाणि न वारेइ, ताहे सो कुलवई अणुसासइ, जहा-कुमारवर ! सलणीवि ताव नेहुं रक्खइ, तुमंमि वारिज्जासित्ति सल्लि-
 वासं भणइ, ताहे सामी अचियत्तो गहोत्ति काउं निगतो, इमेण तेण पंच अभिगहा गहिया, तंजहा-अचियत्तो गहे
 न वसियधं १ निच्चं वोसंडुं काए २ मोणं च ३ पाणीसु भोत्तवं ४, गिहत्थो न वंदियवो-न अण्मुट्ठेयवो ५, एए पंच

अभिगहा गहियां, इह सपौत्रो धर्म्मो मया प्रज्ञापनीय इति प्रथमपारणकं गृहस्थपात्रे वभूव, ततः पाणिपात्रभोजिना मया भवितव्यमित्यभिग्रहो गृहीतः, तथा च गोशालकेन तन्तुवायद्यालायां किलेदमुक्तम्—भगवन्नहं तव भोजनमा-
नयामि गृहस्थपात्रे कृत्वा, भगवता न प्रतिपन्नम्, उत्पन्नकेवलज्ञानस्य तु लोहार्य आनीतवान्, तथा चोक्तं—
“धन्नो सो लोहज्जो खंतिस्समो पवरलोहसरिवन्नो । जस्स जिणो पत्ताजो इच्छइ पाणीहिं भोचुं जे ॥ १ ॥” अथोत्पन्नेऽपि केवलज्ञाने कस्मान्न भिक्षार्थं भगवानदतिः, उच्यते, तस्यामयस्यायां भिक्षाटने प्रवचनलाघवसम्भवात्, उक्तं च—
“देविंदचक्कयही मंडलिया ईसरा तलवरा य । अभिगच्छंति जिणिंद गोयरचरियं न सो अडइ ॥ १ ॥” एतत्प्रसङ्गत उक्तम्, एवं तत्र भगवान् अर्द्धमासं स्थित्वा ततो पच्छा अट्टियगामं गतो, तस्स पुण अट्टियगामस्स पढमं वद्धमाणय-
मिति नाम होत्था । सो य किह अट्टियगामो जातो ?, भण्णइ—

धणदेवो नाम वाणियओ, पंचहिं सगडसएहिं गणिमधरिममेज्जरिएहिं तस्संतेणागतो, तस्स समीये वेगवई नाम नदी, तं सगडाणि उत्तरंति, तस्स एगो वइछो सो मूलधुरे जुप्पइ, तस्स वलेण ताणि सगडाणि उत्तिन्नाणि, पच्छा सो तुहो पडिओ, सो वाणियतो तरस तणपाणियं पुरतो छइऊण तं अयहाय गतो, सोऽवि तत्थ वालुगाए जेडामूलमासे अईव उण्हाए तण्हाए छुहाए य परिताविज्जइ, वद्धमाणवत्थव्वगो य लोगो तेणंतेणं पाणियं तणं च वहइ, न य तरस कोइवि देइ, ततोऽसौ गोणो तस्स पदोसमावन्नो, अकामतण्हाए छुहाए य मरिऊणं तत्थेव गामे अगुज्जाणे सूळपाणी जक्खो उप्पण्णो, उवउत्तो पासइ तं वलद्धसरीरं, ताहे रुसितो मारिं विउवइ, सो गामो मरिउमारुओ, ततो अइआ कोउगसया णि

करेति, तद्वि न ठाह, ताहे भिन्नो गामो, अन्नगामेसु संकतो, तत्थवि न मुंचइ, ताहे तेसि चिंता जाया-अग्हेहिं तरथ न
 नजइ कोऽवि देवो वा दाणवो वा विराहितो, तम्हा ताहिं चेव ठामो, आगया समाणा नगरदेवयाए विउलं असणं पाणं
 साइमं साइमं उक्खलडावेति, वल्लिं दाऊण समन्ततो उम्मुहा सरणं सरणं सरणं भणंति, जं अग्हेहिं संमं न चेद्वियं
 तरस लमह, ताहे अंतलिक्खपडिवन्नो सो देवो भणइ-तुब्भे दुरप्पा निरणुकंया तेणंतेण एहह जायह, तस्स तणं वा
 पाणियं वा न दिन्नं, अतो नत्थि भे मोक्खो, ततो ते ण्हाया पुप्फवल्लिहत्थगया भणंति-दिट्ठो कोवो, पसायमिच्छामो,
 ताहे भणइ-एयाणि माणुसद्वियाणि पुंजं काऊण उवरि देवलं कोरह, सूलपाणिं च तत्थ जंक्खं वलियहं च एगपासे,
 अन्ने भणंति-तं वड्ढरुनं करेह, तस्स य हेट्ठा ताणि से अट्ठिगणि निहणह, ताहे अचिरेण कयं, तत्थ इंदसम्मो नाम
 पडियरगो कभो, ताहे लोओ पंधिगाई पेच्छति पंडरद्वियं गामं देवकुलं च, ताहे अन्ने पुच्छंति-कयरातो गामातो
 आगया ?, भणंति-जत्थ ताणि अट्ठियाणि, एवं सो अट्ठियगामो जातो, तथ पुण वाणमंतरघरे जो रत्तिं परिवसइ
 सो तेण सूलपाणिणा वाहिता पच्छांरत्तिं मारिजइ, ताहे तत्थ दिवसं लोगो अच्छइ, पच्छा अन्नत्थ गच्छइ,
 इंदसम्मोऽवि धूवं दीवगं च दाउं दिवसतो जाति, इतो य तत्थ सामी आगतो दूइजंतगाण पासतो, तत्थ य
 सवो लोगो विडितो अच्छइ, सामिणा देवकुलितो अणुणवितो, सो भणइ-गामो जाणइ, सामिणा गामो मिलितो
 चेव अणुन्नवितो, गामो भणइ-एत्थ न सक्का वसिउं, सामी भणइ-तुज्जे ताव अणुजाणह, ते भणंति-ठाह, तत्थेक्को
 वसहिं देइ, सामी नेच्छइ, जाणइ सो संबुज्झिदिइ, ततो गंता एगे कूणे पडिमं ठितो, ताहे सो इंदसम्मो चिंठते चेव

सूरे ध्रुवपुष्पं दाऊण कर्णडियकरोडियो सवे पलोइत्ता भणति-जाह, मा विणस्सह, तं पि देवज्जगं भणइ-तुज्जेत्ति नीह,
मा मरिज्जिहिह, भयवं तुसिणीतो चिट्ठइ, ताहे सो वंतरो वितेइ-देवकुलिण्ण य गामेण य भन्नंतोऽवि न जाइ पेच्छ
जं से करेमि, ताहे संझाप मीमं अट्टहासं मुयंतो वीहावेइ ॥ अभिहितार्योपसंहारायेदं गाथाद्वयमाह—

दूइज्जंतग पिउणो वयंस तिधे अभिगहे पंच । अचियत्तुगहऽनिवसण निचं वोसट्ठ मोणेणं ॥ ४६२ ॥
पाणीपत्तं गिहिवंदणं च तह बहुमाण वेगवई । धणदेव सूलपाणिंदसम्म चासऽड्डियगगामे ॥ ४६३ ॥

विहरतो मोराकसंनिवेशं प्राप्तस्य तस्मिन्वासी दूइज्जंतकाभिधानपापंडस्था दूइज्जंतका एवोच्यते, पितुः-सिद्धार्थस्य
वयस्यो-मित्रं स भगवन्तमभिवाद्य वसतिं दत्तवानिति याक्यशेषः, विहृत्य चान्यत्र वर्षाकालगमनाय पुनस्तथैवागतेन
चिदितः कुलपत्यभिप्रायः, तीव्रा-रौद्रा अभिग्रहाः पञ्च, गृहीता इति शेषः, ते चामी-“अचियत्त”ति देशीवचनमप्री-
त्यभिघायकं, ततस्तत्त्वामिनो न प्रीतिर्यस्मिन्नयग्रहे सोऽप्रीत्ययग्रहस्तस्मिन् न वसनं-न वस्तव्यं तत्र मयेत्येकोऽभिग्रहः,
‘निचं वोसट्ठ मोणेणं’ति नित्यं-सदा व्युत्सृष्टकायेन स्थातव्यमिति द्वितीयः, सदा मौनेन विहर्षव्यमिति तृतीयः, यदि परं
तथाविधे प्रयोजने एकं द्वे वा वचने वक्तव्ये, ‘पाणीपत्तं’ति पाणिपात्रभोजिना भवितव्यमिति चतुर्थः, ‘गिहिवंदणं चे’ति
गृहस्थस्य वन्दनं चशब्दादभ्युत्थानं च न कर्त्तव्यम्, एतान् पञ्चाभिग्रहान् गृहीत्वा तथा तस्मान्निर्गत्य ‘वास अट्टि-
यगगामे’ति वर्षाकालमस्थिकग्रामे, स्थित इत्याद्याहारः, स चास्थिकग्रामः पूर्वं वर्द्धमानाभिधः सन्वासीत्, पश्चाद-

स्थिग्रामसंज्ञामित्थं प्राप्तः, तत्र हि वेगवती नाम नदी, तां घनदेवाभिधः सार्यवाहः प्रधानगवानेकशकटसहितः, समु-
त्तीर्णः, तस्य च गोरनेकशकटसमुत्तारणतो हृदयच्छेदो वभूव, सार्यग्राहस्तं तत्रैव परित्यज्य गतः, स वर्द्धमाननिवासिलो-
काप्रतिजागरितो मृत्वा तत्रैव शूलपाणिनामा यक्षो वभूव, दृष्टमयलोककारितायतने स प्रतिष्ठितः, इन्द्रशर्मनामा
प्रतिजागरको निरूपित इत्यक्षरार्थः ॥ कथानकशेषम्—

जाहे सो अट्टहासाइणा भयवंतं खोभेउं पयत्तो ताहे सवो लोओ सहं सोऊण भीतो, अज्ज सो देवज्जभो, मारिज्जइ,
तत्थ उप्पलो नाम पुराणो पासायच्चिज्जो परिघायओ अट्टुगमहानिमित्तजाणगो जणपासाओ सोऊण मा तित्थगरो
होआ, अद्धिइं करेइ, धीमेइ य रत्तिं गंतुं, ताहे सो वाणमंतरो जाहे सवेण न बीहेइ ताहे हत्थिरुवेणुयसगं करेइ,
पिसायरुवेण नागरुवेण य, एएहिंवि जाहे न तरइ खोभेउं ताहे सत्तविहं वेणं उदीरेइ, तंजहा—सीसवेयणं नासवेयणं
दंतवेयणं कण्णवेयणं अच्छियेयणं नहवेयणं पिट्ठियेयणं, एक्केक्का वेयणा पांगयजणस्स जीवियं संकामिउं समत्था, किं पुण
सत्तधि समेयातो?, तातो भयवं उज्जलातो अहियासेइ, ताहे सो देवो जाहे न तरइ चालेउं ताहे परिस्संतो पायवडितो
खामेइ—खमह भट्टारगा इति, ताहे सिद्धत्थो कुतोवि आगतो उद्धाइटो भणति—हं भो! सुलपाणी अपत्थियपत्थया
न याणसि सिद्धत्थरायपुत्तं भयवं तित्थयरं, जइ एयं सक्को जाणइ तो तुमं निविसयं करेइ, ताहे सो भीतो दुगुणं
खाभेइ, सिद्धत्थो से धम्मं कहेइ, तत्थ उवसंतो महिमं करेइ सामिस्स, तत्थ लोगो चित्तेइ—सो तं देवज्जयं मारित्ता
इयाणिं कीलइ, तत्थ सामी देसूणे चत्तारि जामे अतीव परितावितो पभायकाले मुहुत्तमेत्तं निहापमायं गतो, तत्थिमे

दस महासुमिणे पासइ, तंजहा-तालपिसातो हतो, सेयसउणो चित्तकोइलो य दोवि एए पज्जुवासंता दिट्ठा, दामदुगं च सुरभिकुसुममयं, गोवगो पज्जुवासंतो, परमसरो विबुद्धपंकजो, सागरो य मे नित्थिन्नो, सूरु य पइन्नरस्सिमंडलो उगम-
मंतो, अंतैहि य मे माणुसुत्तरो पवतो वेडितो, मंदरं चारुढो मिच्चि, एए सुमिणे पासित्ताणं पडिबुद्धो, लोगो पभाए आगतो, उप्पलो य इंदसम्मो य, ते य अच्छणियं दिवंगंचुल्लपुप्फवासं च पासंति, भट्टारगं च अक्खयसवंगं, ताहे सो लोगो सयो सामिस्स उक्कट्टिसीहनायं करंतो पाएसु पडितो भणइ-जहा देवज्जएण देवो उयसामितो, महिमं पकतो, उप्पलोवि सामिं दट्ठण वंदिय भजियाइतो-सामी ! तुब्भेहिं अंतिमराईए दस सुमिणा दिट्ठा, तेसिमं फलं-जो तालपिसातो हतो तमचिरेण मोहणिजं उग्मूलेहिसि. १ जो य सेयसउणो तं सुक्कझाणं काहिसि २ जो विच्चित्तो कोइलो तं दुवालसंगं पणवेहिसि ३ गोवगफलं ते चउव्विहो समणो समणी सावग साविगा संघो भविस्सइ ४ पउमसराओ य चउव्विहदेव-
संघातो भविस्सइ ५ जं च सागरो तिस्रो तं संसारमुत्तरिहिसि ६ जो य सूरु तमचिरा केवलनाणं ते उप्पिज्जिहिइ, ७ जं अन्तेहिं माणुसुत्तरो वेडितो तं ते निम्मलजसकित्तिपयावो सयलतिहुयणे भविस्सइ ८ जं च मंदरमारुढो सि तं सीहासणत्थो सदेवमणुयासुराए परिसाए धम्मं पन्नवेहिसि ९ दामगदुगं पुण न याणामि, सामी भणइ-हे उप्पल ! जणं तुमं न याणसि तणं अहं दुविहं सागाराणारियं धम्मं पण्णवेहामि १०, ततो उप्पलो वंदित्ता गतो, तत्थ सामी अद्धमासंअद्धमासेण खमइ, एस पढमो वासारत्तो १। ततो सरंए निगंतूण मोरागसंनिवेसं गतो, तत्थ सामी वाहिं उज्जाणे ठितो, तत्थ मोरागसंनिवेसे अच्छंदो कुंटलवेडलेणं जीवइ, कुंटलविंटलं नाम खडियाचुप्पहियादि, सिद्धत्थो एकलतो दुक्खं

अच्छइ, भयवतो पूयं चं चितेइ, ताहे सो तेणेतेणं एगं गोवं वोळंतगं सदाबित्ता भणइ, जाहिं पहावितो जाहिं जामितो लं च जामितो पंधे य जं च दिहं, दिहो य जारिसो रत्तीए सुमिणो, तं संधं वागेइ, सो आउटो गंतुं गामे परि-
 चियाणं कहेइ, तेहिं गामे पकासियं—एस देवज्जतो उज्जाणे तीयाणागयवट्टमाणं जाणइ, ताहे सघो लोगो आगतो, सपरस सिद्धयो भयवंतमुहेण वागेइ, लोगो आउटो महिमं करेइ, लोगेण अघिरहितो अच्छइ, ताहे सो लोगो भणइ—
 एत्थ अच्छंदगो नाम जाणगो, सिद्धयो भणइ—सो न किंचि जाणइ, ताहे लोगो गंतुं भणइ—तुमं न किंचि जाणासि, धेयज्जतो जाणइ, सो लोयमज्जे अप्पाणं ठायेउकामो भणइ—एह जामो जइ मज्झ पुरतो जाणइ तो जाणइ, ताहे
 लोगेण परिवारितो एइ, भयवतो पुरतो ठितो तणं गहाय भणइ—एयं तणं छिज्जिहिइ न वा?, सो चितेइ—जइ भणइ
 न छिज्जिहिइ तो णं छिंदिसं, अहं भणइ—छिज्जिहिइ तो ण छिंदिसं, ततो सिद्धथेण भणियं—न छिज्जिहिइ, सो
 छिंदिउमाढत्तो, एत्थंतरे संकेण उयओगो दिन्नो, यज्जं पविखत्तं, अच्छंदगस्स अंगुलीतो दसवि भूमीए पडियातो, ताहे
 लोगेण लिसितो, सिद्धयो य से रुहो ॥ अमुमेवार्धं समासेनाभिधित्सुराह—

रुक्का य सत्त वेयण धुइ दस सुमिणुप्पलज्जमासे य । मोराए सक्कारं सक्को अच्छंदए कुवितो ॥ ४३४ ॥

अक्षरगमनिका—रीद्राः सप्त वेदनाः शूलपाणिना यक्षेण कृताः, तदनन्तरं तेनैव स्तुतिः कृता, ततो दश स्वप्ना भग-
 वता दृष्टाः, उत्पलश्च तेषां फलं जगाद, ‘अजमासे य’ति भगवान् तत्रार्जमासमर्जमासं क्षपणमकार्षीत्, ततो भगवतो

मोरायां गतस्य लोकः सत्कारं चकार, शक्रोऽच्छन्दके तीर्थकरहीलनापरे कुपितः ॥ इयं निर्युक्तिगाथा, एतास्त्वस्या एव व्याख्यानभूता मूलभाष्यकारगाथाः—

भीमऽदृष्टास हत्थी पिसाय नागे यवेयणा सत्त । सिरकन्ननासदंते नहऽच्छि पिट्टी य सत्तमिया ॥११२॥ मू. भा० ॥
तालपिसायं दो कोइला य दामदुगमेव गोवर्गं । सर सागर सूरंतो मंदर सुमिणुप्पले चेव ॥११३॥ मू. भा० ॥
मोहे य ज्ञाण पवयण धम्मं संघे य देवलोगे य । संसारं नाण जसे धम्मं परिसाप मज्झम्मि ॥११४॥ मू. भा० ॥
मोराए संनिवेसे दाहिं सिद्धत्थ तीयमार्हणि । साहह जणस्स अच्छंद पओसा छेयणे सक्को ॥ ११५ ॥ प्र. ॥

प्रथमतः शूलपाणिना भीमोऽदृष्टासः कृत, तदनन्तरं हस्ती विकुर्वितः ततः पिशाचः ततो तागः, तदनन्तरं सप्त वेदना उदीरिता, तद्यथा—‘सिर’ति क्षिरोद्देदना, एवं कर्णवेदना नासावेदना दन्तवेदना नखवेदना अक्षिवेदना पृष्ठ-वेदना च सप्तमिका ॥ यदुक्तम्—‘दस सुमिण’ति तान् दश स्वामानाह—‘तालपिसाव’इत्यादि, प्रथमं तालपिशाचे दृष्टहतवान्, तदनन्तरं द्वौ कोकिलौ, तद्यथा—एकः श्वेतोऽपरो विचित्रः, ततो दामद्वयं, तदनन्तरं गोवर्गं, ततः सरः, तदनन्तरं सागरं, ततः सूर्यं, ततोऽन्नं, तदनन्तरं मन्दरं, ‘सुविणुप्पले चेव’ति एतान् स्वप्नान् दृष्टवान्, उत्पलश्च फले कथितवान्, तच्चेदम्—योऽसौ तालपिशाचः स किल मोहः, श्वेतकोकिलः शुक्लध्यानं, यस्तु विचित्रः कोकिलस्तत् किल द्वादशाङ्गं प्रवचनं, यद् दामद्विकं स यतिश्रावकभेदेन द्विप्रकारो धर्मः, गोवर्गश्चतुर्विधः श्रीश्रमणसङ्घः, पद्मसरश्चतुर्विधो देवसङ्घातः, सागरः संसारः, सूर्यो ज्ञानं—केवलज्ञानं, अन्त्रेण मानुषोत्तरपर्वतवेष्टनं निर्मलयना. कीर्त्तिप्रतापः, मन्दरारोहणं धम्मं

प्रज्ञापयितुकामेन सदेवमनुजायाः पर्यदो मध्ये सिंहासने उपवेशनं ॥ ततो भगवान् मोराकसंनिवेशे गत्वा तत्र बहिरुधाने स्थितः, सिद्धार्थस्तत्र एकाकी स्थातुमशक्नो भगवतः पूजार्थं च जनस्य—लोकस्यातीतादीनि साधयति—कथयति, ततः प्रद्वेषात्—मात्सर्यादञ्छन्दकः समागतः, स तृणस्य छेदने प्रश्नं कृतवान्—किमिदं ब्रुटिष्यति न वा?, सिद्धार्थेनोक्तं—न ब्रुटिष्यति, अत्रान्तरे च शक्र उपयुक्तवान् ॥ कथानकशेषम्—

ततो सिद्धार्थो तस्स पदोसमावन्नो तं लोगं भणइ—एस चोरो, लोगो भणति—कस्स तेण चोरियं?, सिद्धार्थो भणइ—अत्थि एत्थ वीरघोसो नाम कम्मकरो?, सो पाएसु पडितो, अहं सुत्ति, अत्थि तुब्भं अमुए काले दसपलपमाणं वट्ठयं नट्ठपुयं?, आमं अत्थि, तं एएण हरियं, तं पुण कहिं?, एयस्स पुरोहडे महिसेंदुरुवस्स पुरत्थिमेणं हत्थमेत्तं गंतूण निविखत्तं, वच्चह तत्थ, खणिउं गेण्हह, ताहे ते गया, दिट्ठं, आगया कलकलं करेमाणा, अन्नंपि सुणेह—अत्थि इह इंदसम्मो नाम गहनती?, तेहिं भणियं—अत्थि, ताहे सो सयमेव उड्डितो भणइ—अहं, जाणवेह, अत्थि तुब्भं ऊरणओ अमुके काले नट्ठपुयो?, सो एएण मारित्ता खइओ, अट्ठियाणि से वदरीए दाहिणपासे उक्कुरुडियाए तिहियाणि, ते गया जाव दिट्ठाणि, ततो उक्कुरुडिकलयलं करेता आगया, ताहे भणइ—एयं विइयं। अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह नियुत्तिकारः—तण्छेयंगुलि कम्मारीवीरघोस महिसिंदु दसपलिए। विइयंदसम्मऊरणग वयरीए दाहिणुक्कुरुडे ॥ ४६५ ॥

अञ्छंदकस्तृणं जग्राह, छेदोऽङ्गुलीनां खलु देवराजेन कृतः, कर्मारः—वीरघोपो नाम कर्मकारस्तत्सम्बन्धेतेन दश-

पलप्रमाणं करोटकं गृहीत्वा महिषेन्दुवृक्षस्याधः स्थापितं, एकं तावदिदं, द्वितीयमिन्द्रशर्मण ऊरणकोऽनेन भक्षितः, तस्यास्थीनि चाद्यापि चद्र्यां अथो दक्षिणे पार्श्वे उत्कुरटिकायां तिष्ठन्ति ॥ ततो सिद्धत्थो भणइ-तइयं पुण अवच्चं, अळाहि तेण कहिएण, ताहे ते निव्वंधं करेति, पच्छा भणइ-भज्जा से कहिहेइ, सा पुण तस्स चेव छिद्वाणि मग्ग-माणी अच्छइ, ताहे ताए सुयं-जहा सो विधंमितो अंगुलीतो से छिद्वातो, सा य तेण तद्वियसं पिड्डिया, सा चितेइ—नवरि एउ गामो ताहे साहामि, आगया ते, गामपुरिसा पुच्छति, सा भणइ-मा से नामं गिण्हइ, भग्गिणीए पइत्तणं करेइ, ममं नेच्छइ, ताहे उक्कुट्ठिं करेमाणा तं भणंति,—एस पावो, एवं तस्स उड्डाहो जातो जहा न कोऽपि भिक्खं पि देइ, ताहे सो अप्पसागारिथं आगतो भणइ-भयवं ! तुब्भे अन्नत्थवि पुज्जा, अहं कहिं जामि !, ताहे अचियत्तो गहोत्तिकाऊण सामी निरगतो, ततो वच्चमाणस्स अंतरा दो वाचालातो-दाहिणवाचाला य उत्तरा चाचाला य, तासिं दोण्हवि अंतरा दो नदीतो, तं जहा-सुवण्णवालुगा रूपवालुगा य, ताहे सामी दाहिणवाचालातो संनिवेसातो उत्तराचाचालं वच्चइ, तत्थ सुवण्णवालुयाए नदीए पुलिणे कंटियाए तं वत्थं विलगं, सामी गतो, पुणो अवलोइयं, किं निमित्तं !, केइ भणंति-जहा ममत्तीए, अवरे भणंति-किं थं डिह्ले पडियं अंथं डिह्ले वा !, अण्णे भणंति-सहसा करेणं, केइ पुण एवं ययंति-सुलभं वत्थपत्तं सिस्साणं भविस्सइ दुलहं वा !, एयनिमित्तमवलोइयं, तं च भगवया तेरस मासे अद्दाभावेण धरियं, ततो वोत्तिरियं, ततो सामी अचेलए विहरइ, तं च तेण पिउवयंसधिज्जाइएण गहियं, तुण्णागस्स उवणीयं, सयसहस्समोहं जायं, इमस्सवि पण्णासं सहस्साइं पण्णासं सहस्साइं जायाइं ॥ अमुमेवार्थमाह—

तद्वयमवचं भजा कहणं नाहं ततो पिउवयंसो । दक्षिणचावाल सुवन्नवालुया कंटण वत्थं ॥ ४६६ ॥
तृतीयं पुनः पदमवाच्यं, तत् तस्यैव भार्या कथयिष्यति, नाहं, सा कथितवती, ततो भगवान् निर्गतः, ततः पितृ-
ययस्यो दक्षिणचावालात् सन्निवेशादुत्तरचावालं प्रति प्रस्थितस्य भगवतो वस्त्रं सुवर्णवालुकाया नद्याः पुलिने कण्टके
लङ्गं गृहीतवान् ॥

ताहे सामी उत्तरचावालं वच्चाइ, तत्थ अंतरा कनकखलं नाम आसमपदं, तत्थ दो पंथा-उज्जुगो वंको य, जो सो
उज्जुगो सो कणकखलमज्झेणं वच्चाइ, वंको परिहरंतो, सामी उज्जुगेण पहावितो, गोवालेहिं वारितो-देवज्जागा ! मा
एएण ममेण गच्छह, एरथ दिट्ठीविसो सप्पो अच्छइ, सामी जाणइ-जहा स भवितो संयुज्झिहिइ, ताहे गतो, गंतूण जक्ख-
घरमंडवियाए पडिमं ठितो, सो पुण सप्पो को पुणभवे आसि ?, भणइ-खमगो, पारणगे खुहुएण समं दासियभत्तस्स
गतो, तेण मंडुक्खिया विराहिया, सो खुहुएण पडिचोइतो, ताहे सो अन्नं मतेहियं दरिसेइ, भणइ-इमायि मए
मारिया !, जातो छोएण मारियातो तातो सयातो दरिसेइ, ताहे खुहुएण नायं-वियाले आलोहिइ, सो वियाले आव-
स्सगआलोयणाए आलोइचा निट्ठो, खुहुगो चित्तेइ-नूणं से विससरियं, ताहे संभारियं, रुद्धो खुहुगस्म आहणामिस्सि
उद्धाइतो, तत्थ संभे आवउत्तो मतो, विराहियसामन्नो जोइसिएसु उववन्नो, ततो चुतो कणगखलं पंचण्हं तावससयाणं
गुलघइस्स भारियाए तावसीए उयेरे आगतो, दागो जातो, तत्थ से कोसिउत्ति नामं कयं, सो अईएणुपभवसहायेण
चंउक्कोवो, तत्थ य अणेउवि अरिय कोसिया, ततो तस्स चंडकोसिउत्ति नामं कयं, सो य कुलवती मतो, पच्छा सो

कुचलती जातो, सो तथ वणसंडे मुच्छितो, तेसिं तावसाणं ताणि फलाणि न देइ, ते अलभंता गया दिसोदिसिं, जेडवि तथ गोवालाई एइ तं पि हंतूण घाडेइ, तस्स य अदूरं सेयवियां नाम नगरी, ततो रायपुत्तेहिं आगंतूण विरहिए सो वणसंडो पडिनिवेसेण भगो विणासिओ य, तस्स गोवालएहिं कहियं, सो तया कंटियाणं गतो आसि, ततो कंटि-यातो छडुत्ता परसुहत्थो रोसेण धमधमंतो गतो, कुमारेहिं दिट्ठो आगच्छंतो, तं ददूण पलाया, सो परसुहत्थो पधायंतो पुंउ आवडिऊण पडितो, सो कुहाडो उद्धो ठितो, तथ से सिरं दोभागे कयं, तथ मतो तम्मि वणसंडे दिट्ठीविसो सप्पो जातो, तेण रोसेण लोमेण य तं वणसंडं रक्खइ, ते तायसा सवे दह्वा, जे अदुट्ठा ते नट्ठा, सो तिसंझ वणसंडं परिअं-चिऊण जं सउणगमवि पासइ तं दहइ, ताहे सामी तेण दिट्ठो, ततो आसुरुत्तो ममं न जाणसिं?, सूरं निज्जाएत्ता पच्छा सामिं पलोपइ, सो न डग्गइ जहा अन्नो, एवं दो तिन्नि यारे, ताहे गंतूण डसइ, अवक्कमइ मा मे उवरिं पडिहिइ, तहवि न मरइ, एवं तिन्नि यारं, ताहे पलोयंतो अमरिसिं अच्छइ, तस्स भगवतो रुवं पेच्छंतस्स ताणि विसभरियाणि अच्छीणि विज्झाइयाणि सामिणो कंतिसोग्मयाए, ताहे सामिणा भणियं-उयसम ! भो. वंडकोसिया !, ताहे तस्स ईहापो-हमगणगवेसणं करेतरस्स जाईसरणं समुष्पणं, ताहे तिवसुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेत्तो मणसा भत्तं पच्चक्खाइ, तित्थ-गरो जाणइ, ताहे सो विले तुंडं छोदूण ठितो, माडहं रुद्धो संतो लोगं मारेहं, सामी तथ अणुकंपणट्ठाए अच्छइ, सामिं ददूण गोवालवच्छाला अहियंति, रुक्खेहिं आवरिचा पाहाणे खिवंति, न चलइत्ति अहीणा, कट्ठेहिं घट्ठितो, तहवि न फंदइ, ताहे लोगो आगंतुं सामिं वंदित्ता तं पि सप्यं वंदति महति अ, अन्नाओ य घयविक्रणियातो तं सप्यं घएण

मयखंति, ततो सो पिवीलियाहि गहितो, तं वेयणं सम्मं अहियासेइ, अद्धमासे कालगतो सहस्सारे उववन्नो ॥ अमु-
मेवार्यमुपसहरन्नाह—

उत्तरचावालंतर घणसंडे चंडकोसिजो सप्यो । न डही चिंता सरणं जोइस कोवाऽहि जाओऽहं ॥ ४६७ ॥
उत्तरचावालान्तरवनखण्डे चण्डकोशिकः सप्यः, स भगवन्तं न ददाह, ततश्चिन्ता वभूव, तदनन्तरं जातिस्मरणं
यथाऽहं ज्योतिष्कः क्रोधादहिजातोऽहमिति अक्षरगमनिका, भावार्थः प्रागुक्त एव ॥

उत्तरचावाला नागसेण खीरेण भोयणं दिद्धं । सेयवियाए पदेसी पंचरहो णेज्जरायाणो ॥ ४६८ ॥

उत्तरचावालो नाम सन्निवेशः, तत्र भगवान् पक्षक्षपणपारणके गतः, तत्र नागसेनेन क्षीरभोजनेन प्रतिलाभितः,
पण दिव्यानि प्रादुर्भूतानि, ततः श्वेताभ्यां नगर्यां गतः, तत्र प्रदेशी राजा, स भगवतो महिमां कृतवान्, तथा
पद्मभी रथैरागता ये प्रदेशिपार्थे निजा एव निजका-नैयकगोत्रा राजानस्तेऽपि महिमां कृतवन्तः ॥ एषोऽक्षराथो,
भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चैदम्—

ततो सामी उत्तराचावालं गतो, तत्थ पक्षक्षसमणपारणे नागसेणेण गाहावइणा खीरभोयेण पडिलाभितो, पंच
दियाणि पावब्भूयाणि, ततो सेयवियं गतो, तत्थ पएसी राया समणोवासतो भयवतो महिमं करेइ, ततो भयवं सुर-
भिपुरं यच्चइ, तत्थ अंतराए निजया रायाणो पंचहिं रहेहिं एंति पएसिरन्नो पासं, तेहिं तत्थ सामी वंदितो पूइतो य,
ततो सामी सुरभिपुरं गतो, तत्थ गंगा उत्तरियवा, तत्थ सिद्धजत्तो नाम नावितो, खेमिलो नाम सउणजाणतो, तत्थ

नाचाए लोभो विलागइ, एतंतेरे कोसिएण महासउणेण चासियं, कोसिओ नाम उल्लूगो, खेमिलेण भणियं-जारिसं मउणेण भणियं तारिसं अग्देहिं मारणंतियं पावियधं, किंतु इमस्स महारिसिस्स पहावेण मुच्चीहामो, सा य नावा पहा-
रिया, सुदादेण नागकुमारराएण भयवं ! नाचाए ठितो दिट्ठो, तस्स कोवो जातो, सो य किर जो सो सीहो वासुदेव-
राजे मारितो सो संसारं भमिऊण सुदाढो नागो जातो, सो संवट्टगवायं विउवित्ता नावं उव्योलेउं इच्छइ, इतो य
कंपलसंजलाण आमणं चलियं । का पुण कंवलसंजलाणं उप्पसी ?

महुराप नयरीए जिणदामो वाणियओ सज्जो, सामीदासी साविया, दोऽवि अहिगयतत्ताणि, परिगहियपरिगहप-
रिमाणानि, तेहिं चउप्पयस्स पचमत्थायं, ततो दिवसदेवसियं गोरसं गेण्हति, तत्थ आभीरी गोरसं गहाय आगया, सा
ताए सावियाए भद्रइ-मा तुमं अन्नत्थ भमाहि, जत्तियं आणेसितत्तियं गेण्हामि, एवं तासिं संगयं जायं, इमावि से गंधपु-
ट्टियाइ देइ, इयरी कूइयातो दुद्धं दहिं वा देइ, एवं तासिं दढं सोहियं जायं, अन्नया तासिं गोवालाणं वीवाहो जातो,
ताहे ताणि निमंतति, ताणि भणंति-अग्हे वाउलाणि न तरामो गंतुं, जं तत्थ उवजुज्जइ भोयणे कडुगभंडाइ वत्थाणि
आभरणाणि धूरुपुङ्गमहाइ वा तं तेहिं दिन्नं, तेहिं अतीव सोहावियं, लोणेण सलाहियाणि, तेहिं तुड्ढहिं दो तिव-
रिसा गोणपोयया दढसरारी उवट्टविया कंवलसंजलेत्ति नामेणं, ताणि नेच्छंति, वलावि वंधिऊण गयाणि, ताहे तेण
मारएण चित्तियं-जइ मुच्चीहंति तो लोभो वाहिइ, ता एत्थ चेव अच्छंतु, फासुगचारी किणिऊणं दिज्जइ, एवं पोसि-
जंति, सोऽवि सायतो अट्ठमिचउइसीसुं उववासं करेइ, पुत्थयं च चाएइ, तेऽवि तं सोऊण भइया जाया, सण्णिणो

य, जद्विवसं सावगो न जेमेइ तद्विवसं न जेमेति, तस्स सावगस्स भावो जातो-जहा इमे भविया उवसंता, अठभ-
हिओ य नेहो जातो, ते रूवस्सिणो, तस्स य सावगस्स मिच्चो, तत्थ भंडीरमणजत्ता, तारिसा नत्थि अन्नस्स वइह्हा,
ताहे ते भंडीए जोइत्ता णीया अणापुच्छाए, तत्थ अण्णेणवि अन्नेणवि समं वादं कारिया, ताहे छिन्ना, तेण ते आणेउं
वद्धा, न चरंति न य पाणियं पियंति, जाहे सब्बा नेच्छंति ताहे सो सावतो भत्तं पच्चक्खाइ नमोकारं च देइ, ते काल-
गया नागकुमारेसु उववन्ना, ओहिं पउंजंति, जाव पेच्छंति तित्थगरस्स उवसगं कीरमाणं, ताहे णेहिं चित्तिं-अलाहि
ता अन्नेण, सामिं मोएमो, आगया, एगेण नावा गहिया, एगो सुदाढेण समं जुगुइ, सो महिहिगो, तस्स पुण
चवणकालो, इमे णु अहुणोववन्नया, सो तेहिं पराइतो, ताहे ते नागकुमारा तित्थयरस्स महिमं करेति, सत्तं रूवं च
गायंति, एवं लोगोऽपि । ततो सामी उत्तिन्नो, तत्थ देवेहिं सुरहिगंधोदयवासं पुष्पवासं च बुद्धं, तेऽपि पडिगया ॥ अमु-
नेत्रार्थमुपसंहरन्नाह—

सुरभिपुर सिद्धदत्तो गंगा कोसिय विज य खेमलतो । नागसुदाहे सीहे कंचलसयलाण जिणमहिमा ॥४६९॥
मधुराए जिणदासो आभीर विवाह गोण उववासो । भंडीरमणमित्त वचे भत्ते नागोहिआगमणं ॥ ४७० ॥
वीरवरस्स भगवतो नायारूढस्स कासि उवसगं । मिच्छादिट्ठिपरद्धं कंचलसयला समुत्तारे ॥ ४७१ ॥
सुरभिपुरं भगवान् गतः, तत्र गङ्गा नाम नदीं सिद्धयात्रो नाम नाविकः, तत्र नावमारोहति, जने कौशिको महा-
शकुनापरपर्यायो वासितवान्, खेमलकश्च शकुनविद्वान् अवादीत्-अदि परमेतस्य भगवतः प्रभावेन जीवाम इति,

अगान्तरे नागो-नागकुमारः, सुदंष्ट्रनामा सिंहजीवो, भगवत उपसर्गं कर्तुमारब्धवानिति शेषः, कमलशवलौ च नाग-
पुमारौ तं वारयित्वा जिनस्य भगवतो महिमां चक्रतुः ॥ कमलशवलौत्पत्तिं दर्शयति-‘महुराए’इत्यादि, मथुरायां जिन-
दामः श्रायतः, तत्परिचितस्याभीरस्यान्येन आभीरेण सह विवाहस्तस्मिन् जिनदासेनोपष्टम्भे कृते परितोषवशात् आभी-
रेण जिनदासस्य गौणी-गौणीर्हो समर्पितौ, तयोः श्रायकसंसर्गतोऽष्टमीचतुर्दशयोरुपवासः, तौ चान्यदा ‘भंडीर’स्ति
भण्डोरपटयधयात्रानिमित्तं मित्रेणानावृच्छया नीतौ, तत्र ‘धवे’त्ति धावितौ, द्रुटितौ चेति शेषः, ततो भक्ते प्रत्याख्याते
नति नागकुमारेष्टपद्मी, तदनन्तरमयधिमयोजनं, ततो भगवतः समीपे आगमनं, किमर्थमित्यत आह-‘धीरवरस्ते’त्यादि,
धीरवरस्य भगवतो नागरुढस्य मिथ्याहृष्टिः सुदंष्ट्रनामा नागकुमारोऽकार्षीत्, (उपसर्गं) ततो भगवन्तमुपसर्गयितुं प्रारब्धं,
कमलशवलौ नायमुत्तारितवन्तौ ॥ ततो भयं दगतीराए ईरियावहियं पडिक्कमिचं पस्थितो, ततो नइपुल्लिणे भयवत्तो
मधुनितथयिम्हले पादेसु लक्खणाणि दीसंति, तत्थ पूसो नाम सामुद्धितो, सो ताणि पासिऊण चिंतइ-एस चक्कवट्टी
एगाणी, पद्यामि णं वागरेमि, तो मम एसो भोगा भविस्संति, सेवामि णं कुमारत्ते, सामीवि थूणागसंनिवेशस्स वाहिं पडिमं
ठितो, तत्थ सो सामी पेच्छिउऊण चित्तेइ-अहो मे पलाळं अहिजियं, एएहिं लक्खणेहिं जुत्तो किं एयारिसो समणो
क्षेइ?, ता अळाहि, चयामि पयं, इतो य सक्को देवरायां पलोएइ-अज्ज कहिं सामी विहरइ?, ताहे पेच्छति सामिं तं
च पूतं, ततो आगतो सामिं वंदिच्चा भणइ-भो पूसो ! तुमं लक्खणं न याणसि, एसो अपरिमियलक्खणो, ताहे सक्को
अट्ठिभत्तरं लक्खणं वण्णेइ, ‘रुधिरं गोक्षीरगौर’मित्यादि, शास्त्रं न भवंत्यलीकं, एस धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टी देविद-

नरिदमहितो भवियजणकुमुयाणंदकारओ भविरसइ, ततो सामी रायगिहं गतो, तत्थ नालंदाए वाहिरियाए तंतुवाय-
मालाए पंगंमि पंदेसे अद्दागडिल्लं उगगहमणुणविच्चा पढंमं मासक्खमणमुपसंपजित्ताणं विहरइ ।

तेणं काटेणं तेणं समएणं मंखली नाम मंते, तस्स भद्दा भारिया गुघिणिया, सरवणे सन्निवेसे बहुलस्स माहणस्स
मोमालाए पयूया, गोघं नामं कयं गोमालोत्ति, रंघट्ठितो मंखसिप्पं अहिज्जितो, चित्तफल्यं करेइ, एक्कइतो विहरंततो
रायगिहे तंतुनायसालाए पट्ठितो, जत्थ सामीट्ठितो तत्थ यासावासमुवागतो, भयं मासक्खमणपारणे अन्धितरे विज-
यस्स परे विजलाए भोयणविहीए पडिलाभित्तो, पंच दियाणि पाउब्भूयाणि, गोसालो सुणिच्चा आगतो, विद्वाणि पंच
त्रियाणि पाउब्भूयाणि, भणइ-भयं । अहं तुज्झ सीसोत्ति, सामी तुसिणीतो निगतो, विइयमासकंसवणंमि ठित्तो,
विइयपारणने आणंदस्स घरे एज्जविहीए, तद्दए सुदंसणस्स घरे सयकामगुणिणं, ततो चउत्थं मासक्खमणमुपसंप-
जित्ताणं विहरइ ॥ अमिहितसद्दहणायेदमाह—

धूणाए महिं पूसो लक्खणमर्द्धितरे य देविदो । रायगिहतंतुसाला मासक्खमणं च गोसालो ॥ ४७२ ॥
मंखलिमंग सुमधा सरवण गोयहुलगेह गोसालो । विजयाणंद सुनंदे भोयण खज्जे य कामगुणे ॥ ४७३ ॥
धूणायां सन्निवेसो वहिर्भगवान् प्रतिमास्थितः, पुण्णो लक्षणं निरीक्षितवान्, अभ्यन्तरं च लक्षणं देवेन्द्रोऽचकथत्,
ततो भगवान् राजगृहे तन्तुवायशालायां मासक्षपणमकार्षीत्, गोसालोऽपि तत्रागतः, गोशालोत्पत्तिं कथयति-
'मंसली'त्यादि, महालिर्नाम मत्सुः, तस्य सुभद्रा भार्या, शरवणं सन्निवेशः, तत्र गोयहुलगृहे-गोयहुलनामकत्राक्षण-

गोशालायां प्रसूता, दारकस्य गुणनिष्पन्नं नाम गोशाल इति, भगवतः प्रथमं पारणकं विजयस्य गृहे विपुलभो-
जनप्रिधिना, द्वितीयमानन्दस्य गृहे स्वाद्यविधिना, तृतीयं सुनन्दस्य गृहे सर्वकामगुणं, भावार्थः शेषः प्रागेवोक्तः ॥
गोसालो वि कत्तियपुन्निमाए दिवसतो पुच्छइ-किमहं अज्ज भत्तं लभेज्जा ? , सिद्धत्थेण भणियं-कोद्वकूरं अंविळेण
कूडगरूपं च दक्खिणं, सो नवरिं सबायेरेण हिडितो, एवं तेण भंडीसुणएणेव न किंचि संभाइयं, ताहे अवरणे एक्केण
कम्मकारएणं अंविळेण कूरो दिन्नो, ताहे जिमितो, लवगो य से दक्खिणं दिन्नो, तेण परिकखावितो जाव कूडगो, ताहे
भणइ-जेण जहा भवियं न तं भवइ अन्नहा, लज्जितो आगतो, ततो भयवं चउत्थमासक्खमणपारणगे नालंदातो निगं-
तूण कोल्लागसन्निवेसं गतो, तत्थ बहुलो माहणो माहणे भोयावेइ घयमहुसंजुत्तेणं परमन्नेण, ताहे तेण सामी पडिलाभितो,
पंच दिवाइ पाउठभूयाइ, गोसालोऽवि तंतुवायसालाए सामि अपेच्छमाणो रायगिहे सविंभतरवाहिरे गवेसेइ, जाहे न
पेच्छइ ताहे नियगोवकरणं धीयाराण दाउं सउत्तरोट्टं मुंडणं काउं गतो कोल्लागं, तत्थ भयवतो मिलितो, ततो भयवं
गोसालेण समं सुवण्णखलयं वच्चइ, तत्थंतरा गोबालगा वइयाहितो खीरं गहाय महलीए थालीए नवएहि तंदुलेहि
पायसं उवक्खडंति, ततो गोसालो भणइ-एह भयवं ! एत्थ भुंजाम, सिद्धत्थो भणइ-एस निम्माणं चेव न वच्चइ, एस
भज्जिहिइ उल्लुहिज्जंती, ताहे सो असदहंतो ते गोवए भणइ-तीताणागयजाणतो भणइ-एमा थाली भज्जिहिइ, तो
पयत्तेण सारक्खह, ताहे पयचं करंति, वंसविदलेहिं सा वच्चा थाली, तेहिं अतिवहुया तंदुला छुटा, सा फुटा, पच्छा

गोवालाणं जं जेण कवेहं आसाइयं सो तत्थ चेव पजिमितो, तेणं न लद्धं, ताहे सुट्ठुयरं नियतिं गेण्हइ ॥ अमुमेव कथानकोत्तमर्थमुपसंजिहीरुआह—

कुल्लाग यहुल पायस दिपं गोसाल दट्ठ पवज्जा । याहिं सुवण्णखलए पायसथाली नियइगहणं ॥ ४७४ ॥
कोट्ठाकः सन्नियेशः, तत्र भगवते बहुलो नाम ब्राह्मणः पारणके पायसं दत्तवान्, ततो दिव्यानि प्रादुर्भूतानि, तानि गोशालो दट्ठा प्रमग्यां प्रतिपन्नः, सोत्तराणं मुण्डनं कृतवान् इत्यर्थः, ततो भगवान् गोशालेन सह सुवर्णखलं गतः, तस्य बहिः पायसस्थाली भन्ना, ततो विशेषतो नियतेग्रहणं, भार्ययं उक्त एव ॥

ततो सामी बंभणगामं गंतो, तत्थ नंदो य उवणंदो य दुवे भायरो, गामस्स दो पाडगा, एगो नंदस्स चिइतो उवनंदस्स, ततो सामी नंदस्स पाडयं पविट्ठो नंदयरं च, तत्थ दोसीणेण पडिलाभितो नंदेण, गोसालो उवणंदस्स पाडयं पविट्ठो उवणंदस्स घरं च, तेण उवनंदेण संदिट्ठं-देहि भिक्खं, तत्थ न ताव वेला, ताहे सीयलो कूरो नीणितो, सो तं न इच्छइ, पच्छा सा तेण उवनंदेण दासी भणिया-एयस्स चेव उवरिं छुहसु, छुढो, सो अप्पत्तिएण भणइ-जइ मम धम्मायरियस्स अत्थि तयो या तेओ वा तो एयस्स घरं उज्झव, तत्थ अहासंनिहिपहिं वाणमंतरेहिं मा भयवतो (यओ) अलियं होउत्ति तं घरं दहुं, ततो सामी निगतो, वंपं गतो, तत्थ वासावासं ठाइ, तत्थ दोमासिएणं खमणेणं समइ, पडिमं ठाइठाणु फुट्ठुगो, अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

बंभणगामे नंदोवणंद उवणंदं तेय पडुहे । चंपा दुमासखमणो वासावासं मुणी खमइ ॥ ४७५ ॥

ब्राह्मणग्रामे नन्दोपनन्दौ स्नातौ, तत्रोपनन्दस्य गृहे तेजसा 'पङ्कजे' दग्धे भगवान् चम्पां गतः, तत्र वर्षावासं कृत्वा द्विमासक्षणेन मुनिः-भगवान् क्षपयति ॥

ततो चरिमं दोमासियपारण्यं वाहिं पारित्ता कालायं नाम सन्निवेशं गतो गोशालेण समं, तत्थ भयवं सुन्नघरे पडिमं ठितो, गोसालोऽवि तस्स दारपहे ठितो, तत्थ सीहो नामं गामउडपुत्तो विज्जुमतीए गोड्ढिदासीए समं तं चेव सुन्नघरं पविट्ठो, तत्थ तेण भण्णइ-जइ एत्थ समणो वा माहणो वा पहिको वा कोइ ठितो सो साहउ जा अन्नत्थ वच्चामो, सामी तुण्हिक्कतो अच्छइ, गोसालोऽवि तुण्हिक्को, ताणि अच्छित्ता निगयाणि, गोसालेण सा महिला छिक्का, सा भण्णइ-एस एत्थ कोइ अच्छइ, तेण अभिगंतूण पिडितो, एस धुत्तो अणायारं करिंताणि पेच्छंततो अच्छइ, ताहे सामिं भण्णइ-अहं एकल्लो पिडिज्जामि, तुब्भे न वारेह, सिद्धत्थो भण्णइ-कीस सीलं न रक्खसि?, किं अग्गे हत्तामो?, कीस वा अंतो न अच्छसि?, जं दारे ठितो चेद्धसि, ततो निगंतूण सामी पत्तकालयं नाम गामं गतो, तत्थवि तहेव सुण्णघरे पडिमं ठितो, गोसालो तेणभएणं तद्विवसं अंतो ठितो, तत्थ खंदो नाम गामउडपुत्तो अप्प-णिज्जियाए दासीए दंतिहियाए समं नियमहेलाए लज्जंतो तमेव सुण्णघरं गतो, तेहिवि तहेव पुच्छियं, तहेव तुण्हिक्को अच्छइ, जाव ताणि निगच्छंति, ताहे गोसालेण हसियं, ताहे पुणोऽवि पिडिओ, ताहे सामिं खिसइ-अग्गे हम्मामो तुज्जे न वारेह, किं अग्गे तुज्जे ओलग्गामो?, ताहे सिद्धत्थो भण्णइ-अप्पदोसेण हम्मसि, किं तुंडं न रक्खसि? ॥ अमुमेवार्थ-मुपसंहरन्नाह-

कालाय सुन्नगारे सीहो विज्जुमइ गुट्टिदासीय । खंदो दत्तिलियाउ पत्तालग सुन्नगारम्मि ॥ ४७६ ॥

कालाये सन्निवेशे गोशालकेन सह गत्वा शून्यागारे स्थितः, तत्र सिंहो नाम विद्युद्वत्या गोष्ठीदास्या सह रमणं कृतवान्, तेन गोशालः कदर्थित इति शेषः, ततो निर्गत्य द्वितीयदिवसे पत्रालये ग्रामे शून्यागारे गोशालकेन सह स्थितो भगवान्, तत्र स्कन्दको नाम ग्रामकूटपुत्रो दत्तिलिकया निजदास्या सह व्यापृतवान्, तेनापि गोशालकः कदर्थित इति गम्यन्, एषोऽक्षरार्थः, भार्ग्य उक्त एव ॥

ततो भगवं कुमारए संनिवेशे गतो, तत्थ चंपरमणिज्जे उज्जाणे पडिमं ठितो, इतो य पासावच्चिज्जो मुणिचंदो नाम धेरो बहुसिस्सपरिचारो तम्मि संनिवेशे कूवणयरस कुंभगारस्स सालाए ठितो, सो य जिणकप्पपडिमं (कम्मं) करेइ, सीसं गच्छे ठावित्ता सत्तभावणाए अप्पाणं भावेइ, जिणकप्पं हि पडिवज्जंतस्स पंच भावणातो भवंति, तद्यथा- तपोभावना सत्त्वभावना सूत्रभावना एकत्वभावना बलभावना च, उक्तं च-“तवेण सत्तेण सुत्तेण, एगत्तेण चलेण य । तुलणा पंचहा बुत्ता, जिणकप्पं पडिवज्जतो ॥ १ ॥” सत्त्वभावनाऽभ्युपाश्रयादिभेदात् पञ्चधा, तथा चोक्तम्-“पढमा उयरसयंमी विइया वाहि तइया चउकंमि । सुन्नहरंमि चउत्थी पंचमिया तह मसाणंमि ॥ १ ॥” सो विइयाए तह सत्तभावणाए अप्पाणं भावेइ, गोसालो सामिं भणइ-एस देसकालो हिडामो, सिद्धत्थो भणइ-अज्ज अग्ग अंतरं, पच्छा सो हिंडेतो पासावच्चिज्जे पासइ, भणइ य-के तुज्जे १, ते भणंति-अग्गे समणा निगंथा, सो भणइ-अहो निगंथा, इमो भे एत्तिओ गंथो कहिं तुब्भे निगंथा १, सो अप्पणो आयरिए वण्णेति, एरिसो महप्पा, तुब्भेऽत्थ के १, ताहे तेहि

भणइ-जारिसो तुमं तारिसो धम्मायरिओ ते संयंगहियलिंगो, ताहे सो रुद्धो मम धम्मायरियं सवहत्ति, जइ मम धम्मायरियस्स अत्थि तवो तो तुज्झं पडिस्सतो डङ्गळ, ते भणंति-न तुब्भाणं भणिणं अग्गे डङ्गामो, ताहे सो गतो साहइ सामिस्स-अज्ज मए सारंभा सपरिगहा समणा दिट्ठा, तं सबं साहेइ, ताहे सिद्धत्थेण भणितो-ते पासाव-च्चिज्जा साह, न ते डङ्गंति, ताहे रत्ती जाया, ते मुणिचंदा आयरिया उवस्सयस्स वाहिं पडिमं ठिया, सो कूवणतो तद्धि-वसं सेणिपुरिसेहिं समं पाऊण वियाले एइ मत्तेइतो जाव पासइ तो मुणिचंदायरिए, सो चित्तेइ-चोरत्ति, तेण ते गलए गहिया, ते निरुत्सासा कया, न य ज्ञाणातो कंपिया, तेसिं केवलनाणं उप्पन्नं, आउं च निट्ठियं सिद्धो, तत्थ अहासंनि-हिएहिं वाणमंतरेहिं महिमा कया, ताहे गोसालो वाहिं ठितो पेच्छइ देवे उप्पयनियंते, सो जाणइ-एस सो पडिस्सतो डङ्गइ, सो सामिस्स साहेइ-भयवं ! तेसिं पडिणीयाणं घरं डङ्गइ, सिद्धत्थो भणइ-न तेसिं पडिस्सतो डङ्गइ, तेसिं आयरियस्स केवलनाणमुप्पन्नं, सो य सिद्धिं गतो, तस्स देवा महिमं करेति, ताहे स चित्तेइ-जमि पेच्छामि, गतो सो तं तेयपएसं, ताव देवा महिमं काऊण गया, ताहे तस्स तं गंधोदगं पुप्फवासं च दट्ठुण अब्भहितो हरिसो जातो, तो तस्स सीसे उट्ठवेइ-अरे तुज्झे न किंचि जाणह, एरिसगा चेव वोडा हिंडह, आयरियंपि कालगयं न याणह, सबं रत्तिं सुवह, ताहे ते जाणंति एस सच्चयं चेव पिसाओ, रत्तिपि हिंडइ, ततो तस्स सहेण उट्ठिया, गया आयरियसगासं, जाव पेच्छंति कालगयं, ताहे ते अद्धिंति करेति-अग्गेहि आयरिया न नाया कालगया, तो सोडवि गोसालो ते चमढिच्चा गतो, ताहे सामी चोरगसनिवेसं गतो, तत्थ चारियत्तिकाऊण उंवाल्गा अग्गे पक्खिविज्जंति, पुणोऽवि उच्चारिज्जंति, तत्थ ताव पढमं

गोसालो पक्रियत्तो, सामी न, ताव तत्थ सोमा जयंती य उप्पलस्स भगिणीओ पासावच्चिज्जा दो परिघाइयातो, न तरंति पज्जं काउं ताहे परिघाइयत्तणं करंति, ताहिं सुयं-केडवि दो जणा ठेकुयादवरकेणं उद्धं लंघमाणा वद्धा अंगडे पक्खिविज्जंति, पुणो उत्तारिज्जंति, तातो पुण जाणंति जहा चरमतित्थयो पघइतो, तातो तत्थ गयातो, जाव पेच्छंति, ताहिं मोइत्तो, ते य उद्धंसिया-अहो विणस्सिउकामत्ति, तेहिं भएण खामिया महिया य ॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

सुणिचंद कुमारए कूचणय चंपरमणिज्जउज्जाणे । चोरा चारिअ अगंडे सोम जयंती उवसमंति ॥ ४७७ ॥

कुमारा नाम सन्निवेशः, तत्र चंपरमणीये उद्याने भगवान् प्रतिमां प्रतिपन्नः, इतश्च मुनिचन्द्रो नाम पार्श्वनाथसन्तानवर्त्तो आचार्यः, तं कूपनको नाम कुंभकारो मारितवान्, तदनन्तरं भगवान् चोराके सन्निवेशे, चारिकानेताविति गृहीत्वा अवटे-जखरहिते कूपे दवरिकया बद्धौ लग्नमानौ प्रक्षिप्येते, उच्चार्येते च, तत्र सोमाजयन्त्यौ राजपुरुषान् उपशमयतः, एषोऽक्षरार्थो, भावार्थः प्रागेव कथानकेनोक्तः ॥

ततो भयं विट्ठियं गतो, तत्थ वासारत्तं करेइ, तत्थ चाउम्मासियं रसमणं करंतो त्रिचित्तं पडिमाइ करेइ, ततो चाहिं पारित्ता कयंगलं गतो, तत्थ दरिदयेरा नाम पासंडत्था सारंभा समहिला, ताण वाडगस्स मग्गे देवउले तत्थ सामी पडिमं डितो, तद्वियसं च सप्फुसियं (सीयं) पढेइ, ताणं च तद्वियसं जागरओ, ते समहिला गायंति, तत्थ गोसालो भणइ- एत्तोऽवि नाम पासंडो भणइ सारंभो समहिलो य, सवाणि य एगसराणि गायंति वायंति य, ताहे सो तेहिं निच्छूडो, सो तत्थ माहमासे तेण सीएण सवुसारेण अच्छति संकुचितो, तेहिं अणुकंपंतेहिं पुणोऽवि पयिसितो, पुणोऽवि भणइ,

भविष्यइ?, ताहे तुष्टेण भुत्तं, गंतुं भणइ-चिरं ते नेमिस्त्विच्छरणं करंतरस अज्ज नवरि फिडितो, सिद्धत्थो भणइ-न विसंयइ, जइ न पत्तियसि यमाहि, दिट्ठां नक्खा वाला य अन्ने य अवयवा, ताहे रुद्धो तं धरं भणइ, तेहिं तं वारं ओद्धाडितं, तेण न जाणइ, ततो आगमणमणपरिवाडीतो करेइ, जाहे न लभइ ताहे भणइ-जइ मम धम्मायरि-यस्स तयो तेओ या अस्थि तो डञ्जउ, ताहे सवा चाहिरिया दह्हा, ताहे सामी हलेहुको नाम गामो तं गतो, तत्थ महप्पमाणो हलेहुगरुक्खो, तत्थ सायथीतो नयरीतो अन्नो लोणो निगच्छंतो पविसंतो य वसइ, तत्थ सत्थो नियसितो, सामी पडिमं ठितो, तेहिं सत्थिएहिं रत्तिं सीयकाले अग्गी जालितो, ते वट्टे पभाए उट्ठित्ता गता, सो अग्गी तेहिं न विज्झापितो, सो डहंतो सामिस्स पासं गतो, सो सामिं परितावेइ, गोसालो भणइ-भयवं! नासह अग्गी एइ, सामिस्स पादा दह्हा, गोसालो नट्ठो ॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

सायथी सिरिभद्वा निंदू पिअदत्ता पयस सियदत्ते । दारगणी गहवाले हलिइपडिमाऽग्गी” पहिया ॥ ४७९ ॥

भगवान् श्रावस्तीं गतः, तत्र पितृदत्तो नाम गृहपतिस्तस्य भार्या निन्दूः श्रीदत्ता, शिवदत्तो नाम नैमिस्त्तिकः, तद्वचनेन गर्भं प्रक्षाल्य श्लक्ष्णलण्डानि च कृत्वा पायसेन सह सा पक्वती, तच्च पायसं तया गोशालाय दत्तं, तेन भुक्तं, ततः सिद्धार्थवचनाद्वामिते ‘दारगणि नक्खवाले’ इति नखान् वालांश्च दृष्ट्वा कुपितः सन् द्वारस्य स्थगिततया तत् गृहमल-भमानः सकलस्य पाटकस्योपरि द्वापं दत्तवान्, ततोऽग्निः समस्तं दग्धवान्, भगवांस्ततो हरिद्रकग्रामे गतः, तत्र हरि-

द्रक्तस्य वृक्षस्थाथः प्रतिमया स्थितः, तत्र च पथिकाः शीतापनोदायाग्निं प्रज्वालितवन्तः, स चाग्निः प्रसरन् स्वामिनः पादौ किञ्चिद्गृध्रवान्, एष गाथाक्षरार्थः, भावार्थं उक्त एव,

ततो सामी नंगलानामं गामो तत्थ गतो, वासुदेवघरे सामी पडिमं ठितो, तत्थ चेडरूवाणि खेलंति, सो य गोशालो कंदप्पितो, ततो ताणि चेडरूवाणि अच्छीणि कड्डिउं बीहावेइ, ताहे ताणि धावैताणि पडंति, जाणूणि पच्छोडिजंति, अप्पेगइयाणं खुंबुणगा भजंति, पच्छा तेसिं अम्मपियरो आगंतूण पिट्ठंति, भणंति-एयस्स देवज्जयस्स एसो नूणं दासो न ठाइ अप्पणो ठाणे, अन्ने वारंति, अलाहि देवज्जयस्स खमियधं, पच्छा सो भणइ-अहं हम्मामि तुवमे न वारह, सिद्धत्थो भणइ-न डासि तुमं, अवस्सं पिट्ठिज्जासि, ततो सामी आवत्तानामगामो तत्थ गतो, वलदेवस्स घरे पडिमं ठितो, तत्थवि चेडरूवाणि मुहं अवयासेउं बीहावेइ, पिट्ठइ य, ततो ताणि चेडरूवाणि रुयंताणि अम्मपिऊणं सार्वेति, तेहिं गंतूण ठेवि(वंधि)तो, मुणिवत्ति काऊण मुक्को, मुणिओ-पिसाओ, भणंति य-किं एएण मुणिएण हएण ? एयं से सामिं हणामि जो एयं न वारेइ, ततो सा वलदेवपडिमा लंगलं वाहुणा हुक्खविऊण उट्ठिया, ततो ताणि पायवडियाणि सामिं खामेति ॥ एतदेव सङ्क्षेपेणाह—

तत्तो य नंगलाए डिंभमुणी अच्छिक्कहुणं चेव । आवत्ते मुहतासे मुणिवत्ति य चाहि वलदेवो ॥ ४८० ॥

ततो हरिद्रकात् ग्रामात् स्वामी नङ्गलायां ग्रामे वासुदेवगृहे प्रतिमया स्थितः, तत्र गोशालोऽक्षिकर्षणं कृत्वा पिशा-
चरूपः सन् डिग्भान् भाषितवान्, तत्र बहु कदर्थित इति शेषः, ततो भगवान् आवर्त्ते ग्रामे वलदेवगृहे प्रतिमां

प्रतिपन्नः, तत्र मुखेन विकृतीकृतेन डिम्भान् त्रासितवान्, ततस्तन्मातापितरौ यदा पिशाच इति परिभाष्य गोशालं मुक्त्वा स्वामिन उपद्रवाय दौकितवन्तस्तदा च बलदेवप्रतिमा नांगलमुत्पाठ्य वाहितवान्, एषोऽक्षरार्थः, भावार्थ उक्त एव, ततो सामी चोरागं नाम सन्निवेशं गतो, तत्थ गोद्विभक्तं सिञ्चद्, तत्थ भयं पडिमं ठितो, गोसालो भणति—अज्ज एत्थ चरियवयं, सिद्धत्थो भणति—अज्ज अच्छामो, सोऽवि तहिं उच्छुडनिकुडियाहिं पलोएइ, भिक्खा वेला ह्या नवस्ति, तत्थ य चोरभयं, ताहे ते जाणंति—एस पुणो पुणो पलोएइ मन्ने एस चोरितो होज्जा, ताहे सो घेत्तूणं निसिद्धं हम्मइ, सामी पच्छस्से अच्छइ, ताहे गोसालो भणइ—जइ मम धम्मायरियस्स तवो अत्थि तो समंडवो उज्झउ, दहो, ततो सामी कलंबुयानाम संनिवेशो तत्थ गतो, तत्थ पंचतिया दो भायरो—मेहो कालहत्थी य, सो कालहत्थी चोरिया-निमित्तं चोरेहिं समं उच्चाइतो, इमे य दुवे पेच्छइ, ते भणंति—के तुज्झे ?, सामी तुसिणीतो अच्छइ, ते तत्थ हम्मंति, न य साहिति, तेण ते वंधिऊण महङ्गस्स भाउस्स पेसिया, तेण जं भयं दिट्ठो तं उट्ठिता पूइतो खामितो य, तेण सामी कुंडगामे दिट्ठपुट्ठो ॥ अमुमेयार्थं सहिपन्नाह—

चोरा मंडवभुजं गोसाले चट्ठण तेयस्सावणया । मेहो अ कालहत्थी कलंबुआए उ उवसग्गा ॥ ४८१ ॥

अक्षरगमनिका—चोराको नाम सन्निवेशस्तत्र कचित् मण्डपे गोष्ठिभोज्यं कर्तुमारब्धं, तत् गोशाल उच्छुडको निष्कु-
डुकथ भूत्वा निरीक्षितवान्, ततश्चौर इतिकृत्वा तस्य वधनं—ताडनं, ततः शापप्रदानेन तेजसा तस्य मण्डपस्य ध्याम-

ना-दाहः तदनन्तरं भगवान् कलम्बुकायां सन्निवेशे गतः, तत्र द्वौ भ्रातरौ—मेघः कालहस्ती च, तत्र कालहस्तिना उपसर्गाः कृताः, मेघेन च भगवान् पूजित इति शेषः ।

ततो सामी चितेइ—बहुं कम्मं निज्जेरेयं, लाढाविसयं वच्चासि, ते अणारिया तत्थ निज्जेरेमि, तत्थ भयं अत्था-रियदिदं हियए करेइ, ततो पविट्ठो लाढाविसयं कम्मनिज्जरानुरितो, तत्थ हीलणनिदणाहिं बहुं कम्मं निज्जेरेइ, पच्छा ततो नीति, तत्थ पुण्णकलसो नाम अणारियगामो, तत्थंतरा दो तेणा राढाविसयं पविसिउं कामा अवसउणो एयस्स चेव चहाए भवउत्तिकहु अस्सि कहुल्लण सीसं छिदामिति पधाविया, ताहे सक्केण ओहिणा आभोइया, दोवि वल्लेण हया, अण्णे भणंति—सिद्धदेण ते असी तेसिं चेव उवरिं छुढा, तेसिं सीसाणि छिन्नाणि, एवं विहरंता भदियनयरिं गया, तत्थ पंचमो वासारत्तो, तत्थ सामी चाउम्मासखमणेण अच्छइ विचित्तट्टाणाईहिं । अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

लाढेसु अ उवसग्गा घोरा पुत्तकलसीअ दो तेणा । वल्लहया सक्केणं भदिय वासासु चउमासं ॥ ४८२ ॥

ततो भगवान् लाढासु जनपदे गतः, तत्र घोरा उपसर्गा अभवन्, ततो लाढाभ्यो निर्गतोऽन्तरा पूर्णकलशो नाम ग्रामः, तत्र भगवतो द्वौ स्तेनौ वधायोपस्थितौ, तौ शक्रेण वज्रेण हतौ, ततो भगवान् भद्रिकां नगरीं गतः, तत्र चातु-र्मासिकं क्षपणं कृतवान् ॥

ततो चाहिं पारेइ, विहरंतो कयलिसमागमो नाम गामो, तत्थ य सरयकाले अच्छारियाभत्ताणि दहिक्कूरूयाणि निसदं दिज्जंति, तत्थ गोसालो भणइ-वच्चासो, सिद्धथो भणइ-अम्हं अंतरं, सो तहिं गतो भुजइ दहिक्कूरं, सो बहुभवलाको

नचेन धाति, तेहि भणियं-एयस्स बहुगं देह, दिघं बहुयं, पच्चा न नित्थरइ, ताहे से उयरिं छुढं, ततो उक्कीलंतो गच्छइ, ततो भययं जंयूसंडं नाम गामं गतो, तत्थवि तहेव अच्छारियाभत्तं नवरं तत्थ खीरकूरो तहेव जिमितो य धरिसितो य ॥

एतदेव सहेपेणाह—

कयलिसमागम भोयण मंललिदहिकूर भगवओ पडिमा । जंयूसंडे गुट्टिय भोअणं भगवओ पडिमा ॥ ४८३ ॥
 फदलीसमागमो नाम प्रागः, तत्र गज्जलेः—मंललिसुत्तस्य गोशालस्य दधिसम्मिश्रं कूरं भोजनमभूत्, भगवतः प्रतिमा—कायोत्तरागः, ततो भगवान् जम्बूद्वीपेण्डो नाम ग्रामस्तत्र गतः, तत्र गोशालो गोष्ठ्यां भोजनं क्षीरसम्मिश्रकूररूपं लब्धवान्, भगवत्स्तथैव प्रतिमा ॥

ततो भयनं तंयायं नाम गामो, तत्थ जागच्छति, तत्थ नंदिसेणा नाम थेरा बहुस्सुया बहुपरिवारा पासायच्चिज्जा, तेऽपि जिणकप्परस परिकम्मं करेति, सामीचाहिं पडिमं ठितो, गोशालो अतिगतो, तहेव पयइए पेच्छइ खिसइ य, ते आयरिया तद्धियसं चउके पडिमं ठिया, पच्चा तहिं आरक्खियपुत्तेण हिंडंतेण चोरत्तिकाऊण महएणाहया, केवलनाणं, सेसं जहा गुणिचंदस्स जाय गोशालो बोहिता आगतो, ततो सामी कूवियं नाम संनियेसं गतो, तत्थ चारियत्तिकाऊण घेप्पंति पिट्ठिज्जंति य, तत्थ लोगसमुहावो—अहो देवज्जगो रुवेण जुघणेण य अप्रतिमो चारियत्ति काउं गहितो, तत्थ विजया पगब्भा य दोस्सि पासनाहंतेवासिणीतो परिपाइयातो, लोगस्स पासे सोऊण तित्थगरो पघइयो वच्चाओ ता पलाएमो, को जाणइ हो ज्जा?, ताहे तेहिं मोइतो, दुरप्पा न्, याणह चरमत्तिथयरं सिद्धत्थरायपुत्तं, अज्ज भे सक्को उवालमिस्सइत्ति, ताहे मुक्को

सामितो य, ततो मुक्ता समाणा निगया, तत्थ वच्चंताणं दुवे पंथा, ताहे गोसालो भणइ-तुज्जे ममं हम्ममाणं न वारेह, तुज्जेहिं समं वहवसगं, अन्नं च-अहं चेव पढंमं हम्मामि, तो वरं एकळो विहरिस्सं, सिद्धत्थो भणइ-तुमं जाणसि, ताहे सामी येसालीमुहो पयाइ, इमो य गोसालो भयवतो फिटितो अन्नतो पट्ठितो, अंतरा य छिन्नद्धाणं, तत्थ चोरो रुक्खविलगो पलोएइ, तेण दिट्ठो, भणइ-एको नगसमणतो एइ, ते भणंति-एसो न वीहेइ, नत्थि हरियवयंति, अज्ज से नत्थि फेडतो, जं अग्गे परिभवति ॥ अमुमेवार्थं सङ्घिपन्नाह-

तंपाए नंदिसेणो पडिमा आरविख वहण भयऽउहणं । कूविय चारिय मुक्खो विजय पगन्भा य पेत्तेअं ॥ ४८४ ॥
भगवान् तग्गंके नाम ग्रामे गतः, तत्र नन्दिषेणाः सूरयस्तेषां चतुष्के प्रतिमा, कायोत्सर्गः, तत आरक्षिकैर्वहण-
मिति-मारणं, ततो भगवान् कृषिकानाम संनिवेशस्तं गतः, तत्र चारिकावेताविति ग्रहणं, ततो मोक्षो विजयाप्रगल्भा-
वचनतः ॥—अनन्तरं भगवद्गोशालयोः प्रत्येकं विहारोऽभवत्, ततो गोशालो तेसिं चोराण सन्निगासमागतो, तेहिं
पंचहिवि चोरसएहिं पिसाओ(माउलओ)त्तिकावं चाहितो, पच्छा चित्तेइ-यरं सामिणा समं, अविय कोइ मोएइ
सामिं तन्निस्साए ममवि मोयणं भवइ, ताहे सामिं मग्गिउमारद्धो, सामीवि वेसालिं गतो, तत्थ कम्मगारसालाए अणुण-
विचा पडिमं ठितो, सा य साला साहारणा, जेसिं आधीना ते तत्थ अणुणचित्ता, अन्नया तत्थेगो कम्मकारो छम्मास-
रोगपीडितो सोहणे तिहिकरणे आउज्जाणि गहाय आगतो, सामिं पासइ पडिमं ठियं, ततो अमंगलमेयन्ति घणं उग्गाहेऊण
सामिं आहणेउं पहावितो, सक्केण ओही पउत्तो जाव पेच्छइ, ततो निमिसंतरेण आगतो, सक्केण तस्स चेव उवरिं घणो

साहितो मतो, ततो सको वंदित्ता गतो ॥ एनमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

तेनेहि पहे गहिओ गोसालो माउलुत्ति चाहणया । भगवं वेसालीए कम्मर घणेण देविंदो ॥ ४८५ ॥

सैनैः पथि गोशालो गृहीतः मातुल इति-पिशाच इतिकृत्या याहनं, भगवांश्च वैशाख्यां गतः, तत्र कर्मकरो भग-
वन्तं घनेनाहन्तुं प्रयुक्तः, अत्रान्तरे देवेन्द्र आगतः, तेन स मारितः ॥ ततो सामी गामागं नामं संनियेसं गतो, ततश्च
विभेलए उज्जाणे विभेलतो नाम जखलो, सो य भयवतो पडिमं ठियस्स पूयं करेइ, ततो सामी सालिसीसयं नाम गामं
गतो, तथुज्जाणे पडिमं ठितो, माहमासो य वट्टइ, ततश्च कडपूयणाणमंतरी सामिं दट्ठण तेयं असहमाणी पच्चा ताव-
सीरूयं विवपित्ता पक्कलनियत्था जडाभारेण य सयं सरीरं पाणिपण उहेत्ता सामिस्स उवरिं धाउं धुणइ, वायं च
पिउणइ, जइ अन्नो हुन्तो फुट्ठो हुंतो, तियं वेयणमद्वियासंतरस भयवतो ओही पसरितो, सवलोगं पासिउमारओ, सेसं
कालं गम्भाओ आदवित्ता पाय सालिसीसं ताव एक्कारस अंगा सुरलोयप्पमाणमेत्तो य ओही, जावइयं देवलोगेसु
पेच्छियाइतो तागतितो इति भायः, सावि वंतरी पराइया पच्चा उवसंता युणइ पूयं च करेइ ॥ अमुमेवार्थं सहेपेणाह—
गामाग पिहेलग जक्ख तावसी उवसमावसाण थुई । छट्ठेण सालिसीसे विसुज्झमाणस्स लोगोही ॥ ४८६ ॥

ततो भगवान् ग्रामाकं नाम संनियेसं गतः, तत्र विभेलके उद्याने भगवतः प्रतिमास्थितस्य विभेलकनामा यक्षः पूजां
कृतवान्, तदनन्तरं भगवान् शालिन्दीर्यं नाम ग्रामं गतवान्, तत्रोद्याने प्रतिमाप्रपन्नस्य कटपूतनाव्यन्तरी तापसीरूपं

पिबुपित्वा शीतोपसर्गं कृतवती, अवेसने च रात्रेस्तस्या उपशमो बभूव; स्तुतिं चार्कषीत्, तदानीं च पष्ठेन-दिनद्वयो-
पवासेन तिष्ठतस्त्रीब्रवेदनीमधिसहमानस्य शुभैरर्ध्ववसायैर्विशुद्धमनस्य लोकेद्रमांणोऽर्धधिरभूत् ॥

ततो भयं भद्रियं नाम नयति गतो, ततो छटं वासमुवर्गतौ, तत्थ वासारत्ते गौसंलेण सह मेलंगी, छट्टं मासे
भययतो गोसालो मिलितो, तत्थ चउमासखमणं, विचित्ते य अभिग्गेहे भयं णणाइविसए करेइ, ततो बाहिं पारित्ता
पच्छा मगहाविसए विहरइ, निरुवसगं, अठमासे उडुवज्जिए ॥ एतदेव. सङ्खेपेणाह—

पुणरवि भद्रियनगरे तयं विचित्तं तु छट्टवासेस्मि । मगहाइ निरुवसगं मुणि उडवज्जस्मिं विहरित्था ॥ ४८७ ॥
मुनिः—भगवान् मगधेषु जनपदे क्रतुवद्धे काले निरुपसर्गं व्यहारीत् ॥

ततो भयं आलंभिं नगरिं गतो, तत्थ सत्तमो वासारत्तो चाउग्मासखं वणं करेइ, ततो बाहिं पारित्ता कुंडागो नाम
संनिवेशो तं, एइ, तत्थ वासुदेवघरे कोणे सामी पडिमं ठितो, गोसालोऽवि वासुदेवपडिमाए मुहं अहिट्ठाणं काऊण
ठितो, सो य पडियारगो आगतो, तं तहाठियं पेच्छइ, ताहे चितेइ—मा लोगो भणिहि—धम्मिमतो रागहोसियत्ति,
गामे गंतूण कहेइ, एह पेच्छह, मा भणिहिह धम्मिओ रागहोसियत्ति, ते आगता, दिठ्ठो तहाठितो, पिठ्ठितो य, पच्छा
वंधिज्जइ, अण्णे भणंति—एस पिसातो ताहे मुक्को, ततो निगया समाणा मइणा नाम गामो, तत्थ बलदेवघरे अंतो

कोणे सामी पडिमं ठितो, सो गोसालो तस्स मुहे सागारियं दावं ठितो, तत्थवि तहेय कहियं, पिट्ठितो य, मुणिउत्ति-
काऊण मुको ॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

आलभियाए चासं कुंडग तह देउले पराहुत्तो । मइण देउल सागारियं मुहे दोसुवि मुणित्ति ॥ ४८८ ॥
भगवान् आलभिकां नगरीं गतवान्, तत्र सप्तमी वर्षारान्नस्तदा चातुर्मासक्षणं कृतवान्, ततो भगवान् कुंडके
सन्निवेशो गतः, तत्र देवकुले-वासुदेवायतने गौशालः पराहुतः—पराङ्मुखो वासुदेवप्रतिमामुलस्याधिष्ठानं दत्तवान्,
ततो भगवान् मइणानाम्नि ग्रामे गतः, तत्र गोशालो देवकुले-वलदेवायतने वलदेवप्रतिमामुल्ले सागारिकं—साधनं
दद्या स्थितवान्, 'दोसुवि'त्ति द्वयोरपि पूर्वतरं वासुदेवगृहे अत्र च वलदेवगृहे कदर्थितः, केवलं मुणितो इति—
विशाच इतिकृत्या मुक्तः ॥

ततो सामी वहुसालगो नाम गामो, तत्थ सालयणं नाम उज्जाणं, तत्थ गतो तत्थ सालज्जा वाणमंतरी, सा वाणमंतरी
पूयं करेइ, जप्ते भणंति-सा कडपूयणा वाणमंतरी भगवतो पडिमाणयस्स उवसगं करेइ, ताहे परिसंता महिमं करेइ,
ततो निगया गया लोहगलं रायहाणिं, तत्थ जियसत्तू राया, सो अन्नेण राइणा समं विरुज्जो, तस्स चारपुरिसेहिं गहिया
न सहेत्ति, ततो चारिपत्तिकाऊण रत्तो अत्थाणीवरगयस्स उवट्ठविया, तत्थ य उप्पलो अट्ठियगामातो पुपमेवागतो
अच्छइ, सो य ते य जाणिज्जंते दइण उट्ठितो, तिवसुत्तो वंदइ, पच्छा सो भणइ-न एस चारितो, एस सिज्जत्थरायपुत्तो,
धम्मवरचकवट्ठी एस भययं, लक्खणाणि य से वेच्छह, तत्थ सफारेऊण मुको ॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

पशुमान्दगमान्दगणे कष्टगूण पढिम विग्यणोवसमे । लोहगलम्मि चारिय जियसत्तु उप्पले सुवखो ॥ ४८९ ॥
भगरान् पशुनान्दं प्राभं गतः, तत्र गालने प्रतिमया स्थितः, कटपूतनायाश्च व्यन्तर्या विघ्ननं-विघ्नकरणं, तत इयतामः, ततो भगरान् लोकार्गले नगरे गतः, तत्र जितवात्रू राजा, चारिकावेताविति द्वयोरपि ग्रहणं, तत्र 'उप्पल' इति प्राहृतत्वात् गृहीतार्थं नसमी उत्पलेन कथिते मोक्षः ॥

ततो नामी पुरिमत्ताडं गच्छद्, तत्थ वग्गुरो नाम सेट्ठी, तस्स भद्दा भारिया वंद्दा अघियाडरी जाणुकोप्परमाया, बहूणि देवमयोराइयाणि काउं परिरमंता, अन्नया सगडमुहे उज्जाणे उज्जाणिया गया, तत्थ पासइ जुअं देवउलं सडियपडियं, तत्थ मत्तिग्गामिणो पडिमा, तं नमंगंति, जइ अग्ग दारगो दारिगा वा जायइ तो एयं देवउलं करेस्सामो, एवं नमंसित्ता गयाणि, नत्थ अहमंनिहियाए पाणमंतीए देवयाए पाडिहेरं कयं, आहूतो गम्भो, जं चेव आहूतो तं चेव देवकुलं काउमारुद्धं, गतोय निमंसं पूयं करेत्ति, पयइयगाण सगानं जंति, एवं सो सावगो जातो । इतो य सामी विहरमाणो सगडमुहस्स उज्जाणरम नयररम य अंतरा पढिमं ठितो, वग्गुरो य ण्हातो उद्धपडसाडगो सपरिजणो महया इट्ठीए विविहकुसुमहत्थगतो तं आययणं अद्यतो जाति, ईसाणो य देविंदो पुपागयतो सामि वंदिता पज्जुवासइ, वग्गुरं च वडवयंतं पासइ, भणइ य-भो पग्गुत ! तुमं पयस्सत्तिथगरस्स महिमं न करेसि, तो पढिमं अच्चओ जासि, एस महावीरयद्धमाणोत्ति, ततो प्रागतो निज्जामिणुअं काउं गामेइ महिमं च करेइ, ततो सामी उन्नागं वच्चइ, तत्थंतरा बह्वरं सपडिहुत्तं पइ, ताणि पुण दोवि निज्जयाणि दंतुराणि य, तत्थ गोसाळो भणइ, अहो इमो सुसंजोगो "तत्तिओ विहिराया जाणइ दूरेवि जो

जहिं वसइ । जं जरस होइ सरिसं तं तस्स चिइज्यं देइ ॥ १ ॥ जाहे न डाइ ताहे तेहि पिट्ठितो बद्धो, ततो वंसीकुडंगे सो छुटो, तत्थ पडितो उत्ताणतो अच्छइ, वाहरइय सामिं, सिद्धत्थो भणइ-सयं कयं ते, ताहे सामी अदुरं गंतुं पडिच्छइ, पच्छा ते भणंति-एस एयस्स देवजगस्स पीढियावाहो वा छत्तथारो वा आसि, ततो एस अदुरं ठितो, ततो मुक्को, अन्ने भणंति-पहिण्हिं घहिं उत्तारितो सामिं दइण अच्छंतं ॥ असुमेवार्थं सङ्गपत आह—
तत्तो अ पुरिमत्ताले वग्गुर ईसाण अचण महिमं । मल्लिजिणायणपडिमा उन्नाए वंसि चट्ठगुट्ठी ॥ ४९० ॥

ततो भगवान् पुरिमत्तालपुरं गतः, तत्र वग्गुरः श्रेष्ठी मल्लिजिनायतनप्रतिमामर्चको गच्छन् 'ईसाण' इति प्राकृत-
त्वाद्धिभक्तिलोप ईशानेन-ईशानदेवेन्द्रेण भणितः सन् महिमां-पूजां कृतवान्, भगवान् तुष्ठाकं सन्निवेशं प्रति
प्रजति, अन्तरा यधूगोष्ठी-यधूरं, तद् गोशालो निन्दितवान्, ततो 'वंसि' ति वंशीकुडङ्गे क्षिप्तः ॥

ततो विहरंतो सामी गोभूमिं वचइ, तत्थ अंतरा अडवी घणा, सया गावीउ चरंति तेण गोभूमी, तत्थ गोशालो
गोयालप भणइ-अरे वज्जलाढा ! एस पंधो कहिं वचइ !, वज्जलाढा नाम मेच्छा, ताहे ते गोचा भणंति-कीस अक्को-
ससि !, असुयपुत्ता ! सुट्ठ अक्कोसामि, तुज्जे परिसगा मेच्छा, ताहे तेहिं मिलित्ता पिट्ठिऊण वंधित्ता वंसीए छुटो, तत्थ
अनेहिं गोइतो अणुकंपाप, ततो विहरंतो सामी रायगिहं गतो, तत्थ अट्ठमो वासारत्तो, चाउम्मासत्तमणेण सवेइ, विचित्ते
य अभिगगहे ठाणादिविसए करेइ, ततो वाहिं पारेइ २ ता सरए समतीते सामी चितेइ-वहु कम्मं न सका निजारेउं,
ताहे सयमेव अत्थारियादिट्ठंतं पडिकप्पेइ, जहा एगस्स कुडुंधियस्स साली जाया, ताहे सो कण्णियपंधिए भणइ-तुज्जं

हियइच्छियं भत्तं देमि मम लुणह, एवं सो उवाएण लुणावेइ, एवं च ममवि वहुं कम्मं अच्छइ, एवं अच्छारिएहि निजरावेययं, ते य अत्थारिया अणारिया देसेसु, ततो लाढावज्जभूमिं [सुद्धभूमिं] वच्चइ, तत्थ विहरइ, ते अणारिया जणा निरणुकंपा निदया सामिं हीलेंति निंदंति कुकुरे छुच्छुक्कारेंति, ततो ते कुकुरा डसंति, 'सयं च ते भयवं आहंसु' एवमाइ बहवसंगा, तत्थ नवमो वांसारत्तो कतो, तत्थ न भत्तपाणं, नेव बसही लद्धा, एवं तत्थ छम्मासे अणिच्च-
जागरियं विहरितो । अमुमेवार्थमाह—

गोभूमि वज्जलादित्ति गोवकोपे य वंसि जिणुवसमे । रायगिहऽट्टमवासं तु वज्जभूमी बहुवसंगा ॥ ४९१ ॥
भगवान् गोभूमिं व्रजति, तत्रान्तरा अटव्यां गोशालो गोपान् अरे वज्जलाढा इत्याकुप्टवान्, ततस्तेषां गोपानां कोपो बभूव, ततो 'वंसि'त्ति वंशीकुडङ्गे गोशालसैर्वद्धा प्रक्षिप्तः, तदनन्तरमन्यैर्जिनस्योपशमोऽत्यद्भुतो दृष्ट इति मोचितः, ततो भगवान् राजगृहेऽष्टमं वर्षारान्नं कृतवान्, तदनन्तरं च वज्जभूमौ गतवान्, तत्र च बहव उपसर्गा अभवन्, नवमश्च वर्षारान्नस्तत्रैव गतः ॥

ततो अणारियदेसातो निग्गया पढमंसरेण सिद्धत्थपुरातो कुम्मगां संपत्थिता, तत्थ अंतरा एगो तिलथंभओ, तं दट्ठण गोशालो भणइ—भयवं ! एस तिलथंघतो निष्फज्जिहिइ ? , सामी भणइ—णिष्फज्जिहिइ, एए सत्त पुप्फजीवा उदाइत्ता एयस्स चैव तिलथंभस्स एगाए तिलसंवलियाए पच्चायाहिति, ततो गोशालेण असदहंतेणं ऊसरिज्जण सलिङ्गुगो तिलथंभो उप्पाडितो, एगंते एडितो, अहासंनिहिएहि वाणमंतरेहि मा भयवं मिच्छावाइ भवउत्ति वासं वासियं, ततो सो तिल-

धंभो आसर्थो जातो, बहुला य भार्या तेण पदेसेण आगता, तीए सुरेण निक्खित्तो सुप्पइद्धितो जातो, पुप्फा यं पत्ता य जाता ॥ एतमेवार्थं सङ्गेषत आह—

अनितययासं सिद्धत्थपुरं तिलथंभ पुच्छनिप्फत्ती । उप्पाडेइ अणज्जो गोसालो वास बहुलाए ॥ ४९२ ॥

अनितयं वासं भगवान् अनार्यदेशे कृतवान्, वसतेरलाभात्, ततः सिद्धार्थपुरं गतः, तस्मान्निर्गत्य कूर्मग्रामं प्रति प्रस्थितः, तत्रान्तरा गोशालेन तिलस्तम्बविषये पृच्छा कृता—किमेष तिलस्तंभो निष्परस्यते न वा?, भगवता निष्पत्तिरुदाहृता, ततोऽनार्यो गोशालस्तं तिलस्तम्बमुत्पादयति, 'वास'स्ति यथासन्निहितैर्व्यन्तैर्वर्षं कृतं, बहुलया गवा सुरेण निजाल्य स्थिरीकृतः ॥

ततो दोऽपि कुम्भगामं संपत्ता, तस्य घाहिं घेतियायणो घालतवस्सी आयोयेइ, तस्स का उप्पत्ती?—चंपाए नयरीए रायणिहरम य अंतरा गोचरगामो, तत्थ गोसंसीनाम कुडुंवितो, सो आभीराण अहिवई, तस्स वंधुमई भज्जा अघिया-उरी, इतो य तस्स अदूरसामंते गामो चोरेहिं हतो, ते हंतूण वंदिगाहं च काऊण पधाविया, एगा अचिरप्पसूया पइमि मारिए चेउण समं गहिया, सा तं चेडं छड्ढाविया, सो चेडो तेण गोसंखिएण गोरूवाण गण्ण दिट्ठो, गहितो य, अप्पणिजियाए महिलाए दिट्ठो, तत्थ पगासियं, जहा-मम महिलाए गूढो गब्भो आसि, तत्थ छगलं मारित्ता लोहियगंधत्ता सूइयानेयत्थेण ठिया, सपं जं तस्स इतिकत्तथं तं कीरइ, एवं सो तत्थ संवहुइ, सावि से माया चंपाए विक्कीया, घेतियाए धेरीए मम धूयत्ति तीए उचयारं सिक्खाविया, सा तत्थ पगासा गणिया जाया, सो य गोसंखियपुत्तो तरुणो जातो, घयसगटेहिं वंपं गतो सवयंसो, तत्थ पेच्छइ नागरं जणं जहिच्छियमभिरमंतं, तस्सवि इच्छा जायां, जहंपि

ताय रमामि, सो तत्थ गतो वेसं, तत्थ से सा चेव माया अभिरुइया, मोलं देइ, वियाले ण्हायविलित्तो वच्चइ, तत्थ यंचंतस्स अंतरा पादो अमिज्जेण लिच्चो, सो न याणइ केण विलित्तो?, तत्थंतरा तस्स कुलदेवया मा अकिच्चमायरड मोहामित्ति तत्थ कोट्टए गाविं समच्छयं विवघिज्जण संठिया, ताहे सो तं पायं तस्स उवरिं फुसइ, ताहे सो वच्छतो भणइ-एन मम उवरि अम्मो! अमेज्जलिच्चं पायं फुसइ, ताहे सा गावी माणुसियाए वायाए भणइ-किं तुमं पुत्ता! अधितिं करेसि?, एसो अज्ज मायाए समं वासं गच्छइ, तं एस एरिसं अकिच्चं ववसइ, अन्नं किं न काहिइ?, ताहे तं मोज्जण तस्स चिंता जाया, भणइ-गतो पुच्छिहामि, ताहे पविट्ठो पुच्छइ-का तुज्झं उप्पत्ती?, तीए भन्नइ-किं तुज्झं उप्पत्तीए?, महिलाभावं दाएइ, ताहे सो भणइ-अण्णं एत्थियं मोलं देमि साह सव्भावं, सवहसावियाए तीए सबं जहानत्तं सिट्ठं, ताहे सो निगगतो सगामं गतो, अम्मापियरो आपुच्छति, ताणि न साहंति, ताहे सो ताव अणसितो ठितो जाय से कहियं, ततोऽसौ तं मायं येसाउ मोइत्ता पच्छा विरागं गतो, एयावत्था विसया इति पाणामाए-पवज्जाए पव-इओ, एमा उप्पत्ती, सो विहरंतो तंकालं कुम्मगामे आयावेइ, तस्स छप्पयातो जडाहिंतो आइच्चकिरणतावियातो पउंति, जीवहियट्ठयाए पडियातो सीसे छुभइ, तं स गोसालो ओसरित्ता तत्थ गतो किं भवं मुणी मुणीतो उयाहु जूया-सेज्जायरो?, कोऽर्थः?-'मन ज्ञाने' किं भवान् मुनिः-ज्ञाता सन् मुनिः-प्रव्रजित उत एवमेवेति, अहवा किं इत्थी पुरिसो वा?, एयं दो तित्ति वारे वयइ, ताहे वेसियायणो रुट्ठो तेयं निसिरइ, ताहे सामिणा तस्स अणुकंपणट्ठाए वेसि-यायणस्स उसिणतेयपडिसाहरणट्ठमेदंतरा सीयलिया तेउहेसा निसिरिया, सा भगवओ सीयलिया तेउहेसा जंबुदीव-

मन्त्रिभरतो वेढेइ, इयरा तं परिरयेण वेढंती जंबुद्वीवं वाहिरतो वेढेइ, सा य एवं परिक्रिखज्जमाणा २ निरवसेसा
सीयलियाए लेसाए विज्झविया, ताहे सो सामिस्स रिद्धिं पासित्ता भणइ—से गयमेयं भयवं ! गयमेयं, न जाणामि
जहा तुज्झं सीसो, खमह, गोसालो पुच्छइ—सामी ! किं एस जूयासेज्जायरो भणइ ?, सामिणा कहियं, ताहे भीतो
पुच्छति—किह संखित्तविउलतेयलेसो भवति ?, भयवं भणइ—जे णं गोसाला ! छट्ठंछट्ठं अणिकित्तत्तेणं सवोक्कममेणं
आयावेइ, पारणए सनहाए कुम्मासपिडियाए एगेण य वियडासएणं जावेइ जाव छममासा से णं संखित्तविउलतेउलेसे
भवइ । अन्नया सामी कुम्मगामातो सिद्धपुरं पथितो, पुणरवि तिलथंघगस्स अदूरसामंतेणं धीइवयइ, ताहे सामिं पुच्छइ,
जहा न निप्फन्नो, भयवया कहियं—निप्फन्नो, तं एवं धणस्सईणं पउट्टपरिहारो कप्पितो, पउट्टपरिहारो नाम परिवृत्तय २
तस्मिन्नेव शरीरके यदुत्पद्यंते जन्तवः एप परिवर्त्तपरिहारो, तं सो असइहमाणो गंतूण तिलसंगलियं हृत्थे पप्फोडित्ता
से तिले गणेमाणो चित्तेइ—एवं सद्ये जीवा पउट्टं परिहरंति, नियतिवायं च नियगमवलंघित्ता तं करेइ जं भयवया उव-
इट्ठं जहा संखित्तविउलतेउलेसे हयइ, ताहे सो सामिस्स पासातो फिट्ठो सावत्थीए कुंभगारस्स सालाए ठितो, तेयनि-
सगं आयावेइ, छहिं मासेहिं संखित्तविउलतेउलेसो संजातो, कूवतडे दासीए विन्नासियं, तस्स घडो लेद्धएणाहतो
भगो, सा रुसिया अक्कोसइ, ततो मुक्कतेउलेसा दह्हा, जातो तस्स पच्चतो जहा सिद्धा मे तेउलेसा इति, पच्छा तस्स
छदिसाचरा मिलिया, तेहिं निमित्तउछोगो से कहितो, एवं सो अज्जिणो जिणपलावी विहरइ, एसा से विभूई संजाया ॥
अमुमेवार्थं सङ्क्षिपन्नाह—

मगहा गोव्यरगामे गोसंखी वेसियाण पाणामा । कुम्मागामायावण गोसाले कोवण पडेट्ते ॥ ४९३ ॥
मगधजनपदे धम्पाराजगृहयोरपान्तराले गोव्यरगामे गोशङ्खी कौटुम्बिकः, तस्योक्तप्रकारेण वैश्यायनो नाम पुत्रः,
तस्य प्राग्ब्यायर्णितकारणवेशतः प्राणीमानोमं प्रब्रज्या, ततो यथासुखं विहरतस्तस्य तत्कालं कूर्म्मग्रामे आतापनावतो
गोशालः कोपनं-कोपोत्पादनमकार्षीत्, भगवता च गोशालस्यानुकम्पया रक्षा कृता, ततस्तेन भगवता सह कूर्म्मग्रा-
मात् सिद्धार्थपुरं गच्छता अपान्तराले पूर्वोत्पादितं तिलस्तम्बं भगवन्तमापृच्छथ भगवता च सोऽयं तिलस्तम्बो निष्पन्न
इति कथिते प्रवृत्तः—प्रवृत्तपरिहारः प्रांगुक्तस्वरूप उपकल्पितः ॥

ततो भगवं वेसालि नगरिं पत्तो, तत्थ सखो नाम गणरायां, सिद्धत्थस्स रण्णो मित्तो, सो तं पूएइ, पच्छा वाणिय-
गामं पहायितो, तत्थ अतरा गंडइया नदी, तं सामी नावाए उत्तिन्नो, ते नाविया सामि भणंति-देह मोहं, एवं
वाहंति, तत्थ सखरण्णो भाइणिज्जो चित्तो नाम दूइत्ताए गएल्लतो नायाकडएण एइ, ताहे तेण मोइतो पृइतो य ।
एतमेवार्थं सङ्क्षेपेणाह—

वेसालीए पडिमं संखो गणराय पिउवयंसो य । गण्डइआसरि तिन्नो चित्तो नावाए भगिणिसुओ ॥ ४९४ ॥
वैशाल्यां नगर्यां शङ्खो नाम गणराजः पितृवर्यस्य—सिद्धार्थराजमित्रं भगवतः पूजामकरोत्, तथा भगवन्तं वणि-
ग्रामं प्रति प्रचलितमन्तरा गण्डकिका सरितं-नदीं तीर्णं नाविकैर्धृतं चित्रः शङ्कराजस्य भगिनीसुतो नावा समागच्छन्
मोचितवान् पूजितवाञ्छ ॥

ततो भयवं वाणियगामं गतो, तस्स चाहिं पठिमं तितो, तत्थ आणंदो नाम समणोवासतो छट्ठंछट्ठेण आयावेइ, तस्स ओहिन्नाणं समुप्पन्नं जाव पेच्छइ तित्थयरं, वंदइ, भणति य-अहो सामिणा परीसहा अहियासिज्जंति !, एच्चिरेण कालेण तुब्भं केवलनाणमुप्पजिहिइ, तथा पूएइ य, ततो सामी सार्वत्थि गतो, तत्थ दसमं वासारत्तं विचिचिं तवोकम्मं ठणार्हं, ततो साणुलट्ठियं नाम गामं गतो ॥ अमुमेवार्थं सज्झिघृक्षुराह—

वाणियगामायाचण आणंदोही परीसहसहिंति । सावत्थीए वासं चित्तवो साणुलट्ठि यहिं ॥ ४९५ ॥

यणिग्रामे आतापनमानन्दस्य, ततोऽवधिज्ञानं, तेन च स्वामिनं प्रेक्षयोक्तवान्-अहो भगवान् परीपहसह इति, तदनन्तरं भगवान् श्रावस्त्यां वयं-दशमं वर्षारानं कृतवान्, तत्र च विचित्रं तपः, तदनन्तरं साणुलट्ठिग्रामं गतः । तत्थ वाहिं भइपडिमं ठितो, केरिसिया भइ पडिमा !, भन्नइ, पुद्याभिमुहो दिवसं अच्छइ, पच्छा रत्तिं दाहिणहुत्तो, ततो वीए अहोरत्ते अवरेणं दिवसं उत्तरेणं रत्तिं, एवं छट्ठेणं भत्तेणं निट्ठिया, तहवि न चेव पारेइ, ततो अपारितो चेव महमइ पडिमं ठाइ, सा पुण एवं-पुद्याए दिसाए अहोरत्तं, एवं चउसुवि दिसासु चत्तारि अहोरत्ता, एवमेसा दसमेण निट्ठिआ, तहवि न पारेइ, ताहे अपारितो चेव सवतोभइ पडिमं ठाइ, सा पुण सवतोभइ पवं-इंदाए अहोरत्तं, एवम्-अगोईए जम्माए नेरईए वारुणीए वार्यवाए सोमाए ईसार्णीए विमलोए [तमाए] तत्थ जाई उहुलोइयाइं दवाइं ताइं निज्झायइ, तमाए हेट्ठिछाइ, एयमेसा दसहिं दिस्सहिं वावीसईमेण समप्पइ, एवं च प्रथमायां प्रतिमोयां चत्तारि यामचतुष्काणि, तद्यथा-एकं पूर्वस्यामेकमपरस्यामेकं दक्षिणस्यामेकमुत्तरस्यां, द्वितीयस्यामष्टौ यामचतुष्काणि, तद्यथा-द्वे यामचतुष्के

पूर्वस्यामेवं यावत् द्वे यामचतुष्के उत्तरस्यां, तृतीयस्यां विंशतिर्यामचतुष्कानि, तद्यथा-द्वे यामचतुष्के पूर्वस्यामेवं यावत् द्वे यामचतुष्के तमायामिति, पच्छा तासु समत्तासु आणंदस्स गाहावइस्स घरे बहुलियाए दासीए महाणसिणीए भायणाणि खणं करंतीए दोसीणं छेडुउकामाए सामी पविट्ठो, ताए भणइ-किं भयवं ! एएण अट्ठो !, सामिणा पाणी पसारितो, ताए परमाए सद्धाए दिन्नं, पंच दिवाणि पाउब्भूयाणि, ततो पच्छा तीसे सिरं पक्खालियं, अदासीकया ॥ एनमेगार्थं सत्तेपेणाह—

पडिमा भइ महाभइ सबओभइ पढमिया चउरो । अट्ट य वीसाऽऽणंदे बहुलिय तह उल्लिखया विद्वा ॥ ४९६ ॥
प्रतिमा पूर्वं भगवता भद्रा कृता, तदनन्तरमकृतपारणकेनैव महाभद्रा, तथैव सर्वतोभद्रा, तत्र 'पढमिया चउरो' इति प्रथमायां चत्वारि यामचतुष्कानि, द्वितीयस्यामष्टौ, तृतीयस्यां विंशतिः, तदनन्तरमानन्दे-आनन्दस्य गृहे बहुलिकया दास्या 'तथेति' समुच्चये उल्लिखता भिक्षा दत्ता, दिव्यानि पद्म प्रादुरभवन् ॥

ततो भयवं बहुमेच्छं ददभूमिं गतो, तस्स वहिं पोलासं नाम चेइयं, तत्थ अट्टमेण भत्तेण अपाणएण ईसीपब्भार-गएण काएणं, ईसीपब्भारगतो नाम ईसिं ओणतो कातो, एगपोगलनिरुद्धदिट्ठी अणिमिसनयणे, तत्थवि जे अचिस्ता पोगला तेसु दिट्ठिं निवेसेइ, सच्चिचेहिं दिट्ठी अप्पाइज्जइ, जहा दुच्चाए, अहापणिहिण्हिं गत्तेहिं सच्चिदिण्हिं गुत्तेहिं दोवि पाए साहट्ठ वग्घारियपाणी एगराइयं महापडिमं ठितो । एतदेवाह—

ददभूमी बहुमिच्छा पेढालग्गाममागओ भयवं । पोलासचेइयम्मि ट्टिएगराइं महापडिमं ॥ ४९७ ॥

दृढभूमिर्नाम बहुम्लेच्छा, तत्र पैटालग्राममागतो भगवान्, तस्य वहिः पोलाशे चैत्ये-व्यन्तरायतने एकरात्रिकीं महाप्रतिमां स्थितः ॥ इतो य-सक्को देवराया भगवंतं ओहिणा आभोएत्ता सभाए सुहम्माए अत्थाणगतो हरिसितो सामिस्स नमोक्कारं काऊण भणति-अहो भयवं ! तेलोक्कमभिभूय ठितो, नहु सका केणइ देवेण वा दाणवेण वा चालेउं, तथा चाह-

सक्को य देवराया सहागओ भणइ हरिसिओ चयणं । तिन्निचि लोगऽसमत्था जिणवीरमिणं चलेउं जे ॥ ४९८ ॥
शक्को देवराजः सभागतो हपितो वचनमिदं भणति-त्रयोऽपि लोका अमुं जिनं वीरं चालयितुमसमर्थाः, जे इति पादपूरणे ॥

इतो य-संगमतो नाम सोहम्मकप्पवासी देवो सक्कस्स सामाणितो अभवसिद्धितो, सो भणइ-देवराया अहो रागेण छलवेइ, को माणुसो देवेण न चालिज्जइ !, अहं चालेमि, ताहे सक्को तं न वारेइ, मा जाणिहिइ परनिस्साए भयवं तयोक्कम्मं करेइत्ति, पयं सो आगतो, तथा चाह-

सोहम्मकप्पवासी देवो सक्कस्स सो अमरिसेणं । सामाणिय संगमओ वेइ सुरिंदं पडिनिचिट्ठो ॥ ४९९ ॥
तेलोफं असमत्थंति वेह एयस्स चालणं काउं । अज्जेव पासह इमं मम वसगं भट्टजोगतवं ॥ ५०० ॥
अह आगओ तुरंतो देवो सक्कस्स सो अमरिसेणं । कासी य हउवसगं मिच्छादिट्ठी पडिनिचिट्ठो ॥ ५०१ ॥

सौधम्मकल्पवासी देवः शक्रस्य सामानिकः सङ्गमको नाम, सोऽमर्षेण सुरेन्द्रं प्रति प्रतिनिविष्टः सन् ब्रवीति, यत्-

वेह इति द्रुपे एतस्य चालनं कर्तुं त्रिलोकमसमर्थमिति, तन्न, अद्यैव प्रेक्षस्व इमं महावीरं मम वंशगम्-आयत्तं
भ्रष्टयोगतपसमिति, एवमुक्त्वाऽथानन्तरं शक्रस्योपरि अमर्षेण सद्गमकनामा देवस्त्वरित आगतः, अकार्षीच्च स मिथ्या-
दृष्टिः प्रतिनिविष्ट उपसर्गं, तद्यथा-सो अभवितो सामिस्स उवरिं वज्रधूलीवरिसं वरिसइ, जाव अच्छीणि कन्ना य
सद्यसोयाणि पूरियाणि, निरुस्सासो जातो, तेण सामी तिलतुसभागमेत्तं पि ज्ञाणाओ न चालिओ १ ताहे संतो तं
साहरित्ता कीडियाओ वज्रतुंडाओ विउवइ, तातो समंततो लगिऊण खायंति, अन्नेण सोएण सरीरगमणुपविसित्ता
अन्नेण सोएण निगगच्छंति, एवं चालिणीसरिसो कतो, तहवि भयवं न चलितो २ ताहे उदंसे वज्रतुंडे विउवइ, जेलोहि-
यमेगेण पहारेण णीणेंति, तेवि सुवंहुं खायंति, तहवि न सको चालेउं ३ ताहे उण्हेला विउवइ, उण्हेला णाम तेहपाइ-
याओ, तातो तिकखेहिं तुंडेहिं अतीव दंसंति, जहा जहा सो अभवितो उवसगं करेइ तहा तहा सामी अतीव ज्ञाणेण
अप्पाणं भावेइ, जहा 'तुमए चेव कयमिणं, न सुद्धचारिस्स दिस्सए दंडो' इच्चादि ४ जाहे न सकइ खोभेउं ताहे
विच्छुए विउवइ, तहवि न सकइ ५, ताहे नउले विउवइ, ते तिकखाहिं दाढाहिं डसंति खंडखंडां अयणेंति ६ पच्छा
सप्पे रोसपुन्ने उगविसे डाहजरकारगे विउवइ, तेहिंवि न सक्किओ चालेउं ७ ततो मूसए विउवइ, ते तिकखाहिं
दाढाहिं डसंति, खंडाणि य अवणेत्ता तत्थेव मुत्तपुरीसाणि वोसिरंति, तो अतुला वेयणा पाउब्भवति ८, जाहे न सकइ
ताहे हत्थिरूपं विउवइ, तेण हत्थिरूपेण सुंडाए गहाय सत्तट्ठतले आगासे उक्खिवित्ता पच्छा दंतमुसलेहिं पडिच्छइ,
पुणोऽवि भूमीए विंधइ चलणतलेहि य मलेइ ९ जाहे एवमवि न सकइ चालेउं ताहे हत्थिणिंयारूपं विउवइ, सा हत्थि-

णिया मुंडएहिं दंतोहिं विंधइ फालेइ य, पच्छा काइएण सिंचइ, चलणेहिं मलइ १० जाहे न सकइ ताहे पिसायरूवं
 विउघइ, तेण उयसगं करेइ ११ जाहे न सकइ ताहे वगधरूवं करेइ, सो दाढाहिं नक्खेहिं फालेइ, खारकाइयाए
 सिंचेइ १२ जाहे एवमवि न सकइ ताहे सिद्धतरायरूवं विउघइ, सो कलुण्णि विउघइ, एहि पुत्तगा ! उज्झाहि
 एमाइविभासा १३ ततो तिसलारूवं विउघइ, तत्थवि सा चेव विभासा १४ ततो जाहे एवमवि न सकइ ताहे सूयं विउ-
 घइ, किह !, सो ततो खंधवारं विउघइ, सो परियेरेतेसु आवासितो, तत्थ सूयो पत्थरे अलभंतो दोण्हवि पायाण मज्जे अग्गिं
 जालित्ता पायाणं उयरिं उक्खलियं काउं पइउमारद्धो १५ जाहे एएणवि न सकइ ताहे पक्कणं विउघइ, सो पक्कणो ताणि
 पंजरगाणि याहासु गले कण्णेसु य ओलंथइ, ते सउणगा भयवंतं तुंडेहिं खायंति विंधंति सन्नं काइयं च वोसिरंति १६ ततो
 खरवायं विउघति, जेण सक्को मंदरोऽवि चालेउं, न पुण सामी चलइ, तेण आगासं उक्खिवित्ता उक्खिवित्ता पाडेइ १७
 पच्छा कलंकलियावायं विउघइ, तेण जहा चकाइद्धतो नंदिआयत्ते वा तहा भमाडिज्जइ १८ जाहे एवमवि न सकइ ताहे
 कालचक्रं विउघइ, तं विउघिऊण ऊहुं गणतलं गंतूण एत्ताहे मारेमिस्ति मुयए वज्जसंनिभं, मंदरंयि चूरेज्जा, तेण पहारेण
 भयवं ताव निवुडो जाव अगगनहा हत्थाणं १९ जाहे तेणवि न सकइ ताहे चित्तइ--न सक्को एस मारिउंति अणुलोमे
 उयसग्गे करेमि, ताहे पभायं विउघइ, लोगो सघो चंक्रमिउं पयत्तो, भणइ य-देवज्जगा ! अज्जवि अच्छसि ?, भयवं
 नाणेण जाणाइ जहा न ताव पभाइ, ततो दिधं देविहिं दंसेइ, भणइ य विमाणगतो-तुट्ठोमि तुज्झ भयवं ! किं देमि
 सगं वा ते सरीरं नेमि ? तिसिन्निवि लोए तुज्झ पाएसु पाडेमि ? । अन्ने भणंति-दिधं देविहिं दंसित्ता मणोरमसइरू-

वरसंगंधफासोवयेते छप्पि मणोणुकूले उऊ दंसेइ, अच्छरातो सुखातो पेसेइ, ताहे दिवं वत्तीसइविहिं नट्टमुपदंसति,
सामी तहेव समदरिसी, जाहे न सकंति ताहे पइरिकं काऊण त्रिविहप्पगारभालिगणचुंगणाइयं मोहुप्पायगमित्थीभाव-
मुपदंसंति, हा दइय ! हा निक्खि व ! इच्चेवमाइ जंपंति, ततो परिसंता जामेव दिसं पाउब्भूता तामेव दिसं पडिगया,
एस सबो वीसइमो उवसगो ॥ एतानेव गाथाचतुष्टयेनाह—

धूली पिवीलिआओ उइंसा च्वेव तह य उण्होला । विच्छुअ नडला सप्पा य मूसगा च्वेव अट्टमया ॥ ५०२ ॥
हत्थी हत्थिणियाओ पिसाअए घोररूव वग्घो य । थेरो थेरी सूओ आगच्छइ पक्कणो अ तहा ॥ ५०३ ॥

खरवाय कलंकलिया, कालचकं तहेव य । पाभाइयमुवसगो, वीसइमे होति अणुलोमे ॥ ५०४ ॥

सामाणियदेविद्धिं देवो दाएइ सो विमाणगओ । भणइ वरेह महारिसि ! निक्फत्ती सगमोक्खाणं ॥ ५०५ ॥

प्रथमतो धूली चिकुर्विता १ ततः पिपीलिकाः २ तदनन्तरं मुद्गंशाः ३ तत उण्होलाः ४ ततो वृश्चिकाः ५ तदनन्तरं नकुलाः
६ ततः सर्पाः ७ ततो मूषकाश्चैवाष्टमाः ८ ॥ तदनन्तरं हस्ती ९ ततो हस्तिनिका १० तदनन्तरं पिशाचः ११ तदनन्तरं
घोररूपो व्याघ्रः १२ ततः स्थगिरः-सिद्धार्थः १३ स्थगिरा-त्रिशला १४ तदनन्तरं सूतो-रसवतीकारः १५ तत
आगच्छति पक्कणः-शवरः १६ ॥ तथा खरवातः १७ तदनन्तरं कलंकलिका १८ तथा चैवं कालचक्रं १९ विशतितमः
पुनरुपसर्गो भवत्यनुलोमः, स च प्रभातविकुर्गणारूपश्च, स दुर्गुहीतनामधेयो देवो विमानगतो भगवच्चित्तक्षोभनाय
सामानिकदेवाद्धिं दर्शयति, भणति च-वृणीष्व महर्षे ! येन तव स्वर्गमोक्षयोर्निष्पत्तिर्भवति ॥ ५०२-५ ॥

जाहे एवमपि न तीरइ चालेउं ताहे सुदुरं पडिनिवेसं गतो, कळे काहिति पुणोवि अणुकहुइ, ताहे सामी वालुया नाम गामो तं पहावितो, तत्थंतरा पंच चोरसए विउघइ वालुगं च, जत्थ बहुतरं खुणइ, पच्छा तेहि पययगुरुतेहि माउलोत्ति याहितो, सागयं च वज्जसरीरा देंति जेहि पययावि फुटेजा, ताहे वालुयागामं गतो, तत्थ भिक्खं हिडितो, तत्थ भयवतो रूवमायरित्ता तरुणियाणं अवरइयाणं काणच्छि देइ, ततो हम्मइ, ताहे निगगतो, भयं सुभोमं वच्चइ, तत्थवि गतो भिक्खायरियाए, तत्थवि सामिणो रूवमायरित्ता महिणं अंजलिं कुरेइ, पच्छा तेहिपि सामी विट्ठिजाइ, ततो भयं निगंतूण सुच्छेत्ता नाम गामो ताहि वच्चइ, तत्थ जाहे अभिगतो सामी भिक्खाए ताहे भयवतो रूवमायरित्ता विडरूवं विउघइ, तत्थ हसइ गायति य, अट्टहससे मुंचति, काणेच्छियाओ य जहा विडो तहा करेइ, असि-
द्वाणि य भासइ, तए विहम्मइ ॥ अमुमेवार्थं सह्यिद्वाह—

वालुयपंथे तेणा माउल पारणग तत्थ काणच्छि । ततो सुभूम अंजलि सुच्छिराए य विडरूवं ॥ ५०६ ॥

स भगवान् वालुकाग्रामं प्रति प्रधावितः, तत्रापान्तराले पथि पयशतसद्गमः स्तेनार्त्तमर्तुल इति-पिशाच इतिकृत्वा याहितः, ततस्तत्र-वालुकाग्रामे पारणके-पारणकनिमित्तं स्वामी भिक्षायां प्रथितः, ततो भगवतो रूपमावृत्य तरुणीनां काणाक्षि दर्शयति, ततस्तत्पुरुषैर्भगवान् हन्यते, ततः सुभौमग्रामे गतः, तत्र तरुणीनामुक्कमकारेण दर्शितवान्, सुशे-
त्रायां तु ग्रामे विटरूपं विकुर्वितवान्, सर्वत्र भगवान् कदर्थ्यते ॥ ततो सामी सुच्छेत्तातो विनिगंतूण मलयं नाम गामं गतो, तत्थ भयवतो उम्मत्तयं रूवं करित्ता अविरइयातो आलिंगेइ गेण्हइ य, ततो चेडरूवेहि छारकयारेण भरि-

जह, उदुएहिं निहमइ, ताणि य वीहावेइ, ताणि य अक्खुंडंतपंडताणि नासंति, ततो तेसिं अम्मापियेरेहिं हम्मइ, ततो निगतो दृथिसीसं नाम गामं गतो, तत्थवि भयवं भिक्खायरियाए अतिगतो, तत्थ भयवतो सिवारूवं दरिसेइ, किं भणियं होइ ?-सागारियं से कसाइयं करेइ, ततो जाहे अचिरइयं पेच्छइ ताहे उदुइ पच्छा हम्मइ, ततो भयवं चित्तेइ-एस गादमुदाहं करेइ अणेसणं च, तम्हा गामं चेव न पविसामि, वाहिं अच्छामि, ततो वाहिं गामस्स निगतो, ततो जतो महेलाअहं ततोहुत्तो सागारिएण कसाइएण अच्छइ, तहाडितो सामी सक्केण पूइतो, ततो तप्पमिइं ढोंढसिवो पवत्तो, ताहे सामी चित्तेइ-एस नितरामुदाहं करेइ, तम्हा गामं चेव न अतीमि, एगंते अच्छइ, ताहे संगमतो हसइ, न सक्केमि तुमं ठाणातो चालेउं, पेच्छामि ता गामं अतीहि, ताहे सक्को आगतो पुच्छइ-जत्ता भे ? जवणिज्जं च भे ? अब्बावाहं च भे ? इति, वंदित्ता पडिगतो ॥

मलए पिसायरूवं सिवरूवं हृथिसीसए कासी । ओहसणं पडिमाए मसाण सक्को जवणपुच्छा ॥ ५०७ ॥
मलये ग्रामे पिशाचरूपं-भगवतः उन्मत्तकलक्षणमकार्षीत्, तदनन्तरं हस्तिशीर्षिके शिवरूपं प्रागुक्तस्वरूपं, ततः दम्भशाने प्रतिमायां कायोत्तर्गस्थितस्य अपहसनं यथा न शक्यसे त्वं स्थानाच्चालयितुमिति पश्यामि यदि ग्राममागच्छ-तीति, ततः शक्र आगतस्तस्य यापनपृच्छाऽभवत् ॥ ताहे सामी तोसलिं गतो, तत्थ वाहिं पडिमं ठितो, ततो सो अभ-घितो चित्तेइ-एस गामं न पविसइ, ता एत्थवि से ठियस्स करेमि उवसगं, ततो खुड्डगरूवं विउच्चित्ता संधिं छिंदइ उगरणेहिं गहिएहिं वतीए, तत्थ गहितो सो भणइ-मा मं हणह, अहं न जाणामि, आयरिएण अहं पेसितो, कद्धिं सो ?

एस याहिं अमुगे उज्जाणे, तत्थ हम्मइ वज्झइ, मारिज्जवत्ति वज्झो नीणितो, तत्थ महाभूइलो नाम इंदजालितो, तेण सामी कुंडगामे दिट्ठपुयो, ताहे सो मोएइ, साहइ य जहा एस सिद्धत्थरायपुत्तो, मुक्को खामितो, खुडुतो मग्गितो, न दिट्ठो, नायं जहा देवो से उवसगं करेइ, तथा चाह—

तोसलि खुडुगरूवं संधिच्छेदो इमोत्ति वज्झो य । मोएइ इंदजालित तत्थ महाभूइलो नामं ॥ ५०८ ॥

ततो भगयान् तोसलिग्रामं गतः, तत्र सङ्गमकः धुल्लकरूपं चिकुर्वितवान्, तेन च गृहीतरूपकरणैः सन्धिच्छेदो वृतेः कृतः, ततः स आरक्षकैर्गृहीतः प्राह—अयं मां कारितवान्, ततः स्वामी यध्य आक्षतः, तत्र महाभूतिलो नाम इन्द्रजालिको मोचितवान् ॥ ततो सामी मोसलिं गतो, तत्थ याहिं पडिमं ठितो, तत्थवि सो देवो खुडुगरूपं विउविस्ता संधिमगं पलोएइ पडिलेहेइ य, सामिस्स पासे सयाणि उवगरणाणि विउवइ, ताहे सो खुडुगो गहितो, कीस एत्थ सोहसि?, भणइ—मम धम्मायरितो रत्तिं खत्तं खणिहिइ, तो मा कंटए भंजिहीति मगं सोहेमि, सो कहिं?, तेण कहियं—अमुगे उज्जाणे चिट्ठइ, ते गया, दिट्ठो सामी, ताणि य उवगरणाणि समीवे, ततो गहितो, आणीतो, तत्थ सुमागहो नाम राट्ठितो सामिस्स पिउवयंसो, सो मोएइ, ततो सामी तोसलिं गतो, तत्थवि तहेव गहितो, नवरं उक्कलंविउमाढत्तो, तत्थ से रज्जू छिन्नो, एवं सत्तवारा छिन्नो, ताहे सिट्ठं तोसलियस्स, सो भणइ—एस अचोरो निदोसो, तं खुडुगं मगह, सो मग्गितो, न दीसइ, नायं जहा से देवो उवसगं करेइ ॥ अमुमेवार्यमाह—

मोसलि संधिसमागम मोएइ रट्ठिओ पिउवयंसो । तोसलिय सत्त रज्जू वावत्ती तोसली मुक्खो ॥ ५०९ ॥

भगवान् मोसलिं गतः, तत्र सन्धिभार्गशोधनाय धुलकस्य समागमः, ततो भगवतो ग्रहणं, राष्ट्रिकश्च पितृवयस्यो भगवन्तं मोचयति, ततो भगवान् तोसलिकग्रामं गतः, तत्र पूर्वप्रकारेण गृहीतः, ऊर्ध्वप्रवलम्ब्यमाने च भगवति सप्त धारान् रज्ज्या व्यापसि, ततस्तोसलिकस्य क्षत्रियस्य कथनं, भगवतो मोक्षः ॥

ततो सामी सिद्धत्थपुरं गतो, तत्थ तेण अभविण तहा कयं जहा भगवं तेणोत्ति गहितो, तत्थ कोसितो नाम आसवाणियओ, तेण कुंडपुरे सामी दिट्ठुओ, तेण मोयावितो, ततो सामी गोउलं गतो, तत्थ य तद्वियसं छणो, सवत्थ परमसं उवक्खडियं, चिरं च तस्स देवस्स उवसगं काउं ठितस्स, सामी चित्तेइ-गया छम्मासा, सो गतो होज्जस्ति भिक्खायरियाए अत्तिगतो, सो अणेसणं करेइ, सामी उवउत्तो पासइ, ताहे अद्धहिंढितो नियत्तो, बाहिं पडिमं ठितो, सो य पावो सामिं ओहिणा आभोएइ—किं भगपरिणामो नवत्ति, ताहे सामी तहेव सुद्धपरिणामो छज्जीचहिंयं ज्ञायइ, तो तहारूपं दहुं आउट्ठो, न तीरए खोभेउं, ओ एच्चिरेणवि कालेण छहिं मासेहिं न चलितो सो दीहेणवि कालेण न सको चालेउं, ताहे पाएसु पडितो भणइ-सच्चं जं सक्को भणइ, सधं खामेइ, भयवं ! अहं भगपइण्णो, तुज्जे सम्मत्तपत्तिण्णा ॥

अमुमेयार्थं सङ्क्षेपत आह—

सिद्धत्थपुरे तेणुत्ति कोसिओ आसवाणिओ सुक्खो । वयगाम हिंङ्गणेसण वीयदिणे बेइ उवसंतो ॥ ५१० ॥

भगवान् सिद्धार्थपुरे गतः, तत्र पूर्वप्रकारेण स्तेन इति गृहीतः, तत्र च कोशिको नाम अश्ववणिक्, तेन मोक्षः कृतः,

ततो द्वितीयदिने ब्रजग्रामे गोकुले भिक्षार्थं हिण्डते, तत्र अनेपणा, ततो भगवान् हिण्डनान्निवृत्तः, ततः स उपशान्तो ब्रवीति ॥ किं ब्रवीति इत्यत आह—

वद्यद् हिण्डह न करोमि किंचिद्दृच्छा न किंचिद्दत्तधो । तत्थेव वच्छवाली येरी परमन्न वसुहारा ॥ ५११ ॥

अत ऊर्ध्वं ब्रज स्वेच्छया ग्रामनगरेषु, हिण्डस्व भिक्षार्थं कुलेषु, न करोमि कमप्युपसर्गं, स्वामी वक्ति-भोः संगमक ! नाहं कस्यापि वक्तव्योऽस्मि, इच्छया यामि नया, ततः स्वामी द्वितीयदिवसे तत्रैव भिक्षार्थं गोकुलेष्वदति, तत्र वत्सपाली स्थगिरा, तथा वत्सवदिवसे क्षीरं न लब्धं, ततो द्वितीयदिवसे क्षीरं याचित्वा पायसं राजं, तेन भगवान् प्रतिलाभितः, अन्ये वदन्ति-पर्युपितेन पायसेन प्रतिलाभितः, ततः पञ्च दिव्यानि प्रादुर्भूतानि ॥

छम्मासे अणुवद्धं देवो फासीय सो उ उवसगं । दद्वृण वयगामे वंदिय वीरं पडिनियत्तो ॥ ५१२ ॥

एवं सोऽभविकः सद्भमकनामा देवः पणमासान् अनुवद्धं-सन्ततं उपसर्गमकार्षीत्, दृष्ट्वा च ब्रजग्रामे गोकुले परिणाममभग्नं उपशान्तो वीरं-महावीरं वन्दित्वा प्रतिनिवृत्तः ॥

इतो य-सोहम्मे कल्पे सधे देवा तद्वियसं उधिगमणा अच्छंति, संगमतो य सोहम्मं गतो, तत्थ सको तं दद्वृण परम्मुहो ठितो भणइ देवे-भो ! सुणह, एस दुरप्पा, न एएण ममवि चिचरक्का कया, नवि अन्नेसिं देवाणं, जतो तित्थगरो आसातितो, न एएण अम्हं कज्जं, असंभासो, निधिसतो ३ कीरउ, ततो निच्छूढो सह देवीहिं, सेसा देवा इंदेण चारिया,

देवो चुतो महिही सो मंदरचूलियाए सिहरंमि । परिवारितो सुरवहृहिं तस्स य अयरोवमं सेसं ॥ ५१३ ॥
स सद्गमकनामा महद्भिक्को देवः स्वर्गात् च्युतः—भ्रष्टः सन् परिवारितः सुरवधूभिर्गृहीताभिर्मन्दरचूलिकायाः
शिखरे—उपरितनविभागे यानकेन विमानेनागत्य स्थितः, तस्य एकमतरोपमं—सागरोपमं आयुषः शेषं ॥

ततो सामी आलंभियं गतो, तत्थ हरी विज्जुकुमारिदो पइ, सो सामिं वंदिता पूइऊण य भणइ—भगवं ! पियं पुच्छामो,
निच्छिन्ना उयसग्गा, बहुं गयं थेवं सेसं, अचिरेण भे केवलनाणं समुप्पज्जिहिइ, ततो सेयवियं गतो, तत्थ हरिस्सहो पिय-
पुच्छगो पइ, ततो सावत्थिं गतो, बाहिं पडिमं ठितो, तत्थ खंदपडिमाए लोगो महिमं करेइ, सको ओहिं पंउंइ,
जाय पेच्छइ खंदपडिमाए पूयं कीरमाणं, सामिं नाढायंति, सको उइन्नो, सावि खंदपडिमा रहं विलगिहिइ, ताहे
सको तं पडिमं अणुपवेसिऊण भयवंतेण पट्ठितो, लोगो तुट्ठो भणइ—देवो सयमेव विलगिहिइ, जाव सामिं गंतूण
वंदइ, ताहे लोगो आवट्ठो, एसो देवदेवोत्ति महिमं करेइ जाव अच्छित्तो ॥ अमुमेवार्थं सङ्क्षिपन्नाह—
आलभियाए हरिविज्जू जिणस्स भत्तीह वंदिउं पइ । भयवं पियपुच्छा जिय उवसग्गति थेवमवसेसं ॥ ५१४ ॥

हरिसह सेयवियाए सावत्थी खंद ओयरिउं पडिमा । लोगो आवट्ठिओ (त्थ) वंदे सको उ पडिमाए ॥ ५१५ ॥
आलभिकायां नगर्यां भगवतः प्रियपृच्छको हरिनामा विद्युत्कुमारेन्द्र आगच्छति, वदति च—जिता भगवन् ! सर्वे
उपसर्गाः, स्लोकमवशेषं तिष्ठति, ततो भगवान् श्वेतम्ब्यां नगर्यां गतः, तत्र हरिस्सहनामा विद्युत्कुमाराजः प्रियपृच्छक
आगतः, ततः श्रावस्तीं गतो भगवान्, तत्र स्कन्दप्रतिमां लोकेन पूज्यमानां शक्रोऽवलोक्य तां प्रतिमामनुप्रविश्य

भगवन्तं वन्दितवान् ॥ ततो सामी कोसंविं गतः, तत्थ चंदसूरा सविमाणा महिमं करोति पियं च पुच्छंति, वाणारसीए सको पियं पुच्छइ, रायगिहे ईसाणो, मिहिलाए जणो राया पूयं करेइ, धरणो य पियपुच्छतो एइ, तथा चाह—

कोसंवि चंदसूरोअरणं वाणारसीइ सको उ । रायगिहे ईसाणो मिहिला जणओ अ धरणो अ ॥ ५१६ ॥

कोशान्ध्यां चन्द्रसूरावतरणं, वाराणस्यां शक्रः प्रियं पृच्छति, राजगृहे ईशानः—ईशानकल्पेन्द्रः, मिथिलायां जनको राजा धरणश्च—नागकुमारेन्द्रः पूजां कृतवान्,

वेसालिवास भूयाणंदो चमरुप्पातो य सूसुमारपुरे । भोगपुर सिदिकंदक माहिंदो खसिओ कुणइ ॥ ५१७ ॥

ततो वैशालीनगरीमगमत्, तत्रैकदेशे वर्षारान्नः, तत्र भूतानन्दो—नागकुमारेन्द्रः प्रियं पृच्छति, ज्ञानं च व्यागृणोति, यथा भगवन् ! स्लोककालमध्ये केवलज्ञानमुत्पत्सते, तदनन्तरं च भगवान् सूसुमारपुरं गतः, तत्र भगवन्निश्रया चमरोत्पातो यथा व्याख्याप्रज्ञसौ तथा वक्तव्यः, ततो भोगपुरं स्वामी गतवान्, तत्र माहेन्द्रो नाम क्षत्रियः, सिन्दीकन्देनाहन्मीति भगवन्तं प्रति धावितः, सिन्दी नाम खजूरी, स एवं उपसर्गं करोति, एत्थन्तरे सणकुमारो देविंदो एइ, तेण धाडितो तासितो य, पियं च पुच्छइ ॥ ततो सामी नंदिगामं गतो, तत्थ नन्दी नाम भगवतो पियमित्तो सो महिमं करोति, ततो मिडियगाममेति, तत्थ गोवो उवसगं काउमारज्जो, जहा कुमारगामे तहेव वालरज्जुएण आहणंतो सकेण तासितो ॥ एतदेवाह—

वारण सणकुमारे नंदियगामे पिउसहा वंदे । मंडियगामे गोवो वित्तासणयं च देविंदो ॥ ५१८ ॥

धारणं-नियेधनं माहेन्द्रक्षत्रियस्य सनत्कुमारो देवेन्द्रोऽर्क्षार्णित्, नन्दिग्रामे पितृसखा-पितृवयस्यो भगवन्तं वन्दते,
मिण्डिकग्रामे गोपस्योपसर्गं कर्तुं प्रवृत्तस्य वित्रासनकं देवेन्द्रः-शक्रोऽकरोत् ।

ततो सामी कोसंबिं गतो, तत्थ सयाणितो राया मियावई देवी तच्चावादी धम्मपाढगो सुगुत्तो अमच्चो नंदा
ते भारिया, सा य समणोवासिया, ततो सहित्ति मियावतीए वयंसिया, तत्थेव नगरे धणावहो सेट्ठी, तस्स मूला
भारिया, एवं ते सरम्मसंपउत्ता अच्छंति, सामी य पोसवहुलपाडियए इमं एयारूवं अभिगहं अभिगेणहइ चउबिहं,
तंजहा-दयतो खेत्ततो कालतो भायतो, दयतो कुम्मासे सुणकोणेणं, खेत्ततो एलुगं विक्खंभइत्ता कालतो नियत्तेसु
भियत्तायरेसु भायतो जइ रायधूया दासत्तणं पत्ता नियलवद्धा मुंडियसिरा अट्टमभत्तिया एवं कप्पइ, सेसं न
कप्पइ, एवं अभिगहं धेत्तूण कोसंबीए अच्छइ, दिवसे २ भिक्खायरियं फुसइ, किंनिमित्तं?, चावीसं परिसहा
भिक्खायरियाए उदिज्जंति, एवं चत्तारि मासे कोसंबीए हिंडइ, ताहे नंदाए घरमणुपबिद्धो, तीए सामिणो परेण
आयेरेण भिक्खा नीणिया, सामी निगतो, सो अद्धिति पकया, ताहे दासीतो भणंति-एस देवज्जगो दिवसे दिवसे
एत्थ एइ, ताहे ताए नायं-नूणं भयवतो अभिगहो कोइ, ततो निरायं चैव अद्धिती जाया, सुगुत्तो अमच्चो
आगगो, ताहे सो भणइ-किं अद्धिति करेसि?, तीए कहियं, भणइ य-किं अहं अमच्चत्तणेणं? एच्चिरं कालं
सामी भिक्खं न लहइ? किं वा तेण विन्नाणेण जइ एवं अभिगहं न याणसि?, तेण आसासिया, कळे दिवसे
जहा भिक्खं लब्भइ तहा करेमि, एयाए कहाए चट्टमाणीए विजया नाम पडिहारी मियावतीए भणिया सा केणइ

कारणेण आगया, सा तं उल्लावं सोऊण मियावतीए साहेइ, मियावईवि तं सोऊण महया दुक्खेण अमिभूया, सा
चेडगस्स धूया, अतीव अद्धितं पकया, राया य आगतो पुच्छति, भणइ-किं तुज्झ रजेण मए वा?, अज्ज किर चउत्थो
मासो सामिस्स हिंडंतस्स भिक्खाभिग्गहो न नज्जइ, न वा जाणसि एत्थ विहरंतं, तेण आसासिया, तह करेमि जहा
कळे लभइ, ताहे सुगुत्तं अमच्चं सदावेइ अंवाडेइ य, जहा-तुमं आगयं सामिं न याणसि?, अज्ज किर चउत्थो मासो
हिंडंतस्स, ताहे तच्चायादी सदावितो, सो पुच्छितो सयाणिएण-तुज्झं धम्मसत्थे सवपासंडाण आयारा आगया, ते तुमं
साह, इमोवि अमच्चो भणितो-तुमंपि बुद्धिवलितो ता साह, ते भणंति-वहवे अभिग्गहा, न नज्जइ कोऽभिप्पाओ?,
दपजुत्तो खित्तजुत्तो कालजुत्तो भावजुत्तो सत्त पिंडेसणातो सत्त पाणेसणाओ, ताहे रण्णा सवत्थ संदिट्ठा पाणेसणा
भत्तेसणाओ य, लोमेणवि परलोभकंखिणा कयातो, सामी आगतो, न य तेहिं पगारेहिं गेण्हइ, एवं ताव इयं ॥ इतो य
सयाणितो चंपं पहावितो, दहिवाहणं गेण्हामि, नावाकडणं गओ एगाए रत्तीए, अचित्तिया नगरी वेढिया, तत्थ दहि-
वाहणो पलातो, रण्णा य जग्गहो घोसितो, एवं जग्गहे घुठे दहिवाहणस्स रण्णो धारिणी देवी तीसे धूया वसुमई, सा
सह धूयाए एगेण उट्टिएण गहिया, राया नियत्तो, सो उट्टितो चित्तेइ भणइ य-एसा मे भज्जा, इमं च दारियं विकेस्सं, सा
देवी तेण माणसिएण दुक्खेण धूयादुक्खेण य एसा मे धूया न नज्जई किं पाविहिइत्ति अंतरा चैव कालगया, पच्छा
तस्स उट्टियस्स चिंता जाया, दुक्खं मए भणियं-महिला ममं होहितित्ति, एवं धूयं भणामि, मा एसावि मरिहिइ, तो
मे मोहंपि न होहिइ, ताहे तेण अणुयत्तंतेण आणीया-वीहीए उड्डिया, धणावेहेण दिट्ठा, अणलंकियलावन्ना अवस्सं

तथायाई चंपा दहियाहण धमुमई अ बीअनामा । धणवह मूलाऽऽलोअण संपुल दाणे अ पधळा ॥ ५२० ॥
ततो भगवान् कौशम्भी नगरीं गतः, तत्र शतानीको राजा मृगापतिर्देवी, भगवता च पौपमासबहुलपक्षे प्रतिपदि
अभिग्रहो गृहीतः, प्रतिदिवसं च भिक्षाप्रदतो भगवतश्चत्वारो मासा अतिक्रान्ताः, अन्यदा भगवान् नन्दाया गृहे गतः,
तथा आनीता भिक्षा न गृहीता, तनः सुगुप्तोऽमात्य आगतः, तयोश्च भगवद्भिक्षाविषये संलापे मृगापतिर्देवीसत्का
विजया प्रतीहारी समागता मृगापतिर्देव्या अचकथत्, तथा प्रोत्साहितेन राज्ञा तस्यवादी धर्मपाठक आकारितः,
सोऽभिग्रहान् विचित्रान् कथितवान् । ततश्च चम्पायां दधिवाहनो राजा, तस्य सुता चन्दना द्वितीयनाम्ना चसुमती,
सा कोशाग्ब्यामौष्ट्रिकेणानीता, धनावहेन गृहीता, अन्यदा धनावहस्य पादौ प्रक्षालयन्ती तां तस्याः केशपाशं च
धनावहेन लीलाकम्बिकया संयम्यमानं मूला अवलोकनगता प्रलोकितवती, ततो मात्सर्यात् तया चन्दना निगडिता,
ततो भगवतो दाने सन्पुलनामा कञ्चुकी चन्दनाया प्रम्रज्या गृहीष्यते इति शक-
वचनतो राज्ञा चन्दना सङ्गोषिता ॥

ततो सामी कोसंबीतो निगंतूण सुमंगलं नाम गामं गतो, तत्थ सणकुमारो एइ वंदति पियं च पुच्छइ, तत्थ पढमं
सिदीकंदगनिचारणत्थमागतो संपयं पुण पियपुच्छतोत्ति । ततो सामी सुच्छेत्तं गतो, तत्थ माहिंदो पियपुच्छतो एइ, ततो
सामी पालगं नाम गामं गतो, तत्थ वाइलो नाम वाणिजो जत्ताए पधावितो सामिं पेच्छइ, ततो सो अमंगलंतिकाऊण
असिं गहाय पधावितो एयस्स फलउत्ति, तत्थ सहत्थेण सिद्धत्थेण सीसं छिन्नं । अमुमेवार्थमाह—

ततो अ सुमंगल सणकुमार सुच्छित्त एह माहिंदो । वालुय वाइल वणिए अमंगलं अप्पणो असिणा ॥ ५२१ ॥

ततो भगवान् सुमङ्गलं नाम ग्रामं गतः, तत्र सनत्कुमारो देवेन्द्रः प्रियपृच्छक आगतः, ततः सुक्षेत्रायां भगवान् जगाम, तत्र माहेन्द्रः प्रियपृच्छक आगमत्, तदनन्तरं पालकं नाम ग्रामं स्वामी गतः, तत्र वाइलो नाम वणिक् देशान्तरं गच्छन् अमङ्गलमिति कृत्वा भगवत उपरि खड्गमुत्तीर्य प्रधावितः, तत आत्मना स्वहस्तेन असिना विनाशितः ॥

ततो सामी चंपं नयरिं गतो, तत्थ सोमदत्तमाहणस्स अग्निहोत्तसालाप वसहिं उवगतो, तत्थ चाउम्मासं खमइ, तत्थ दुवे जक्खा पुन्नभदमाणि भद्दा रत्तिं पज्जुवासंति, चत्तारि मासे रत्तिं पूयं करेति, ताहे सो चित्तेइ-किं पि जाणइ एस तो देवा महेति, ताहे विन्नासणनिमित्तं पुच्छइ-को ह्यात्मा?, भगवानाह-योऽहमित्यभिमन्यते, स कीदृशः?, सूक्ष्मोऽसौ, किं तत् सूक्ष्मं?, यदिन्द्रियैर्ग्रहीतुं न शक्यते इति, तथा किं ते ते पदेसणयं? किं पच्चक्खाणं?, भगवानाह-साइदत्ता! दुयिहं पदेसणं-धम्मियं अधम्मियं वा, पदेसणं नाम उपदेशः, पच्चक्खाणे दुविहे-मूलपच्चखाणे उत्तरपच्चक्खाणे य, एणहिं पणहिं तस्स उवगयं । अमुमेवार्थमाह—

चंपा वासावासं जर्क्खिंदो साइदत्त पुच्छा य । वागरण दुह पएसण पच्चक्खाणे अ दुविहे अ ॥ ५२२ ॥

भगवान् चम्पायां वर्षावासं कृतवान्, तत्र द्वौ यक्षेन्द्रौ भगवतो महिमां कृतवन्तौ, ततः स्वातिदत्तस्य ब्राह्मणस्य पृच्छा, भगवतो व्याकरणं, द्विविधं प्रदेशनं द्विविधं च प्रत्याख्यानमिति ॥ ततो भगवान् नन्दो

गतो, तत्थ सणो आगतो चंदित्ता पूइत्ता नट्ठविहिं उवदंसित्ता वागरेइ-जहा एत्तिएहिं दिवसेहिं केवलनाणमुप्पज्जिहिइ,
ततो गामी मिंदियगामं गतो, तत्थ चमरो वंदतो पियपुच्छओ य एइ, वंदित्ता पुच्छित्ता य पडिगतो । अमुमेवार्थमाह-
उंनियगामे नाणस्स उप्पया वागरेइ देविंदो । मिंदियगामे चमरो वंदण पियपुच्छणं कुणइ ॥ ५२३ ॥

उंभिभक्त्यामे देवेन्द्रः-अओ ज्ञानस्योत्पादं व्यागृणाति, तथा मिण्टिकग्रामे चमरो वंदनं पियपुच्छनं करोति ॥

ततो भयं छग्माणिं नाम गामं गतो, तस्स चाहिं पडिमं ठितो, तत्थ सामिसमीवे गोवो गोणे छड्डुऊण गामं पचिट्ठो,
दोहणाणि कारुण निगतो, ते य गोणा अडविं पचिट्ठा चरियधगस्स निमित्तं, ताहे सो आगतो पुच्छइ-देवज्जग ! कहिं ते
यइत्ता ? भयं गोणेण अच्छइ, ताहे सो परिकुवितो भयवतो कण्णेसु कडसलागतो छुभइ, एगा इमेण कक्षेण एगा
इमेण कक्षेण जाय दोहिवि मिलिया, ताहे मूले भग्गाओ, मा कोइ उक्खणिहिइ, केइ भणंति-एक्का चेव जाव इयरेण
एणेण निगया तओ भग्गा । कण्णेसु तऊ तत्तं गोवस्स कयं तिविट्ठुणा रत्ता । कक्षेसु वद्धमाणस्स तेण छुडा कड-
सट्ठागा ॥ १ ॥ भयवतो तद्धारवेयणिजं कम्मं उइअं, ततो सामी मज्झिमं पावं गतो, तत्थ सिद्धत्थो नाम वाणियतो,
तरुण परमाणो, तरुण य मित्तो सरतो नाम वेज्जो, ते दोहवि सिद्धत्थधरे अच्छंति, सामी भिक्खस्स पचिट्ठो, वाणि-
यतो वंदइ गुणइ य, वेज्जो तित्थयरं पासिऊण भणइ-अहो भयं सबलक्खणसंपुट्ठो किंतु ससहो, ततो सो वाणियतो
मंभंतो भणइ, पळोएहि कहिं सहो !, तेण पळोयंतेण दिट्ठो कण्णेसु, तेण वाणिएण भणइ-नीणेहि एयं महातवसिस्स,
पुनं होदिइ तयवि मज्झवि, भणइ-निप्पडिकम्मो भयं न इच्छइ, ताहे पडियरावितो जाव दिट्ठो उज्जाणे ताव पडिमं

ठितो, ते ओसहाणि गहाय गता, तद्ध भयवं तेल्लदोणीए निवण्णावितो मविखतो य, पच्छा बहुएहिं पुरिसेहिं जंतितो अकंतो य, पच्छा संढासएण गहाय कहियातो, तत्थ सरुहिरातो सलागातो अंछियातो, तासु य अच्चिजंतीसु भगवया आरसियं, ते य मणूसे उप्पाडित्ता उट्ठितो, महाभेरवं तत्थ उज्जाणं जायं, देउलं च, पच्छा संरोहणी ओसही दिण्णा, ततो ताहे चेव भययं पउणो जातो, ततो वंदिता खामित्ता य गता । एतदेवाह—

छम्माणि गोचकडसल पवेसणं मज्झिमाइ पावाए । खरओ विज्जो सिद्धत्थ याणिओ नीहरावेइ ॥ ५२४ ॥

भगवान् छम्मानियानाम ग्रामं गतः, तत्र गोपेन भगवतः कर्णयोः कटशलाकाप्रवेशनं कृतं, ततो भगवान् मध्यम-पापायां गतः, तत्र खरको वैद्यस्तत्पार्श्वे सिद्धार्थनामा यणिकू ते कटशलाके निर्हारयति ।

इष्ट सधेसु निर उचसग्गेसु कपरे दुप्पिसहा १, उच्यते—कडपूयणासीयं कालचक्रं एवं च संहं निकट्टिज्जंतं, अहवा जह-न्नगाण उवरिं कडपूयणासीयं, मज्झिमाण कालचक्रं, उक्कोसगाणमुवरिं सहुद्धरणं । गोवेण आरद्धा उचसग्गा गोवेण निट्ठिया । एत्तो गोवो सत्तमिं गतो, खरतो सिद्धत्थो य एए दोऽवि तिवमवि वेयणमुदीरंता विसुद्धता देवलोगं गता । ततो सामी जंभियगामं गतो, तस्स वहिया थेयावत्तस्स चेइयस्स अटूरसामंते उज्जुयालियाए नदीए तीरे उत्तरिहे कूले सामागरस्स गाहावइस्स कट्टकरणे, कट्टकरणं नाम छेत्तं, सालपायवस्स अहे उक्कुडुयनिसज्जाए गोदोहियाए आयावणाए आयावेमाणस्स छट्ठेण भत्तेणं अपाणएणं वारसहिं संवच्छरेहिं चइक्कंतेहिं तेरसमस्स संवच्छरस्स अंतरा चट्टमाणस्स चइसा-एउउदसमीए पार्इणगामिणीए छायाए पमाणपत्ताए पोरिसीए सुवएणं दिवसेणं विजएणं मुहुत्तेणं हत्थुत्तरानक्खत्तेणं

नो गनुगणरणं क्षाण्तरियाए चटमाणस्म एगंतयिकं वीलीणस्स सुहुमकिरियं ज्ञाणमप्पत्तस्स अणुत्तरकेवलं नाणदंसणं
७ मणुप्पत्तं । एनेदेर सत्तेपत्त आह—

जंभिण्य पणि उगुयात्ति य तीरयियावत्त सामसालअहे । छट्टेणुक्कुडुयस्स उ उप्पन्नं केवलं नाणं ॥ ५२५ ॥
गुग्गरप्रामस्य पद्धिः, 'मियावत्त' चि मियावृत्तं नाम अव्यक्तं; पतितशटितमप्रकटमिति भावः, तस्य चैत्यस्यादूरे ऋजु-
पात्तिरानदीतीरे श्यामाकस्य गृहपतेः क्षेत्रे शालवृक्षस्याथ उत्तुडुकस्य भगवतः पथेन केवलज्ञानमुत्पन्नं ॥ तत्र तपसा
हेतुज्ञानं गमुरपन्नमिति यद्भगवता तरः सेवितं तदभिधित्सुराह—

जो अ तयो अणुचिन्नो वीरयेरेणं महाणुमायेणं । छउमत्थत्तालियाए अहक्कमं कित्तइस्सामि ॥ ५२६ ॥
यद्य तए आपरितं वीरयेरेण महानुभागेन छन्नस्यकाले, यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् तद् यथाक्रमं—येन क्रमेणानुचरितं
भगवता तथा कीर्त्तयिष्यामि ॥ तद्येदम्—

नर किर पाउम्मामे छ किर दोमासिए उवासीअ । चारसं य मासियाइं चावत्तरि अद्धमासाइं ॥ ५२७ ॥
नय मित्त पाणुमोसिकानि, पट्ट किल द्विमासिकानि उपोषितवान्, किलशब्दः परोक्षासागमवादसंसूचकः, द्वादश
मासिकानि द्विगुणतिमर्द्धमासिकानि उपोषितवानिति क्रियायोगः ॥

एगं किर एम्मामं दो किर तेमासिए उवासीय । अट्टाहज्जा य दुवे दो चेव दिवहुमासाइं ॥ ५२८ ॥
एवं किल एग्गाएं द्वे किल त्रिमासिके उपोषितवान्, तथा अर्द्धतृतीयमासनिष्पन्नं तपोऽर्द्धतृतीयं ते अर्धतृतीये द्वे, चशब्दः

क्रियानुकर्षणार्थः, द्वे एव च द्व्यर्द्धमासे, द्वितीयमर्द्धं ययोस्तौ द्व्यर्द्धौ २ मासौ यस्य तद् द्व्यर्द्धमासं ते द्व्यर्द्धमासे तपसी कृतवान्,
भद्रं च महाभद्रं पडिमं तत्तो अ सवओभद्रं । दो चत्तारि दसेव य दिवसे ठासीयमणुवद्धं ॥ ५२९ ॥
भद्रां महाभद्रां सर्वतोभद्रां च प्रतिमां यथाक्रमं दौ चतुरो दश च दिवसान् अनुवद्धं-सन्ततमपान्तराले पारणकम-
कृत्वेति भावः स्थितवान् ।

गोअरमभिग्गहजुअं खमणं छम्मासिअं च कासी अ । पंचदिवसेहिं ऊणं अवहिओ वच्छनयरीए ॥ ५३० ॥
गोचरे अभिग्रहः गोचराभिग्रहस्तेन युतं गोचराभिग्रहयुतं क्षणकं पाण्मासिकं पञ्चभिर्दिवसैरुनमव्यधितः-अपीडितो
वत्सनगर्या-कोशान्ब्यामकार्पीत् ॥

दस दो अ किर महप्पा ठाइ मुणी एगराइयं पडिमं । अट्टमभत्तेण जई इक्किं चरमराई अ ॥ ५३१ ॥
दश द्वे च सर्वसङ्ख्या द्वादश किल एकरात्रिकी प्रतिमा, सूत्रे चैकवचनं प्राकृतत्वात्, महात्मा-मुनिः 'ठाति'त्ति
स्थितवान्, कथं स्थितवानित्याह-एकैकां च प्रतिमां अष्टमभक्तेन-त्रिरात्रोपवासेन चरमरात्रिकी-चरमरजनीनिप्यन्नां
प्रति'यति'त्ति अयतिष्ठ प्रयत्नवान् ॥

दो चेव य छट्ठसए अउणातीसे उवासिओ भयवं । न कयाइ निचभत्तं चउत्थभत्तं च से आसि ॥ ५३२ ॥
द्वे एव पष्ठशते एकोनत्रिंशे एकोनत्रिंशदधिके भागान् उपोषितवान्, एवं च न कदाचिन्नित्यभक्तं चतुर्थभक्तं च
'से' तस्यासीत् ॥

पारण गामे अहिं ए उटं भक्तं जह्म्यं आसि । सधं च तथोक्तं अपाण्यं आसि वीरस्स ॥ ५३३ ॥

यादना परोपयिक्तानि भगवदुक्तान्यस्य मतः पष्ठं भक्तं-व्यहोरात्रोपवासरूपं तपो जघन्यकमासीत्, सर्वं च नयःसमं भगवानकाम्यीत् वीरस्य, न तपःकर्म कुर्वन् पानीयमभ्यवहृतवान् भगवानिति भावः ॥ पारणकालमान-
मनीगदनापेमाह-

निद्रि स ए दिग्मानं अज्जणापत्ते य पारणाकालो । उक्कुडुअनिसिज्जाणं ठियपडिमाणं स ए चट्टए ॥ ५३४ ॥

योलि नत्तानि एकोनपद्यानानि-एकोनपद्यादधिकानि दिवसानां पारणकालो भगवतः, तथा उक्कुडुकनिपद्यायां
निद्राप्रनिमानां गृह्णी नत्तानि ॥

पयप्पाण दिग्गसं पद्मं पृथं तु पग्गिवित्ताणं । संकलियम्मि उ संते जं लद्धं तं निसामेह ॥ ५३५ ॥
ममग्गयागाः नग्गनिधनं दिग्गं प्रथमं अत्र-उक्तलक्षणदिवसगणने प्रक्षिप्य सङ्कलिते सति यल्लब्धं तन्निशाम-
पन्-प्राक्कनेयन् ॥

पारण चेय य यागा मासा एयेव अद्धमासो अ । वीरवरस्स भगवओ एसो छउमत्थपरियाओ ॥ ५३६ ॥
वीरवरग्ग भग्गल एयः-एनायत्तमाजः एमत्थपर्यायस्तद्यथा-द्वादश वर्षाणि पणमासा अद्धमासश्च ॥
एयं नयोगुगरओ, अनुपुणेणं मुणी विहरमाणो । घोरे परिसट्ठचम्भं अहिआसित्ता मद्दावीरो ॥ ५३७ ॥

पयम्-उत्तेन प्रहारेण तपोगुणेषु रतस्तपोगुणरतः आनुपूर्व्येण-क्रमेण मुनिर्विहरन् घोरां-रौद्रां परीपहचमूं-परिपहसे-
नामधिसह्य महार्थः १८ ॥

उत्पन्नमि अणंते नटस्मि अ छाउमत्थिण नाणे । राईण संपत्तो महसेणवणम्मि उज्जाणे ॥ ५३८ ॥

उत्पन्ने-प्रादुर्भूते अनन्ते-अनन्तज्ञेयविषये, कस्मिन् ?-ज्ञाने-केवलज्ञाने, नष्टे च छांन्नस्थिके मत्वादिरूपे ज्ञाने, देवज्ञा-
नव्ययच्छेदेन केवलज्ञानमद्भावाद्, भावितं धैतत् प्रथमपीठिकायां, रात्रौ सम्प्राप्तो महसेनवने उद्याने, किमिति चेत् ?
उच्यते, भगवतो ज्ञानरक्षोत्पत्तिसमनन्तरमेव देवाश्चतुर्विधा अप्यागतां आसन्, अत्यमुतां च प्रहर्षयन्तो ज्ञानोत्पादमहिमां
चक्रुः, तत्र भगवान् अवबुध्यते-नात्र कश्चित्प्रग्रज्याप्रतिपत्ता विद्यते, तत एतद्विज्ञाय न विशिष्टधर्मरूपधनाय प्रवृत्तान्,
केवलं कल्प एव-यत्र ज्ञानमुत्पद्यते तत्र जघन्यतोऽपि मुहूर्तमात्रमवस्थातव्यं देवकृता च पूजा प्रतीच्छनीया धर्मदेवदशना
च कर्त्तव्येति मत्तेयतो धर्मदेशनां कृत्वा द्वादशसु योजनेषु मध्यमा नाम नगरी, तत्र सोमिलाख्यो नाम ब्राह्मणः, स
यज्ञं यष्टुमभ्युचता, तत्र क्षैकादशोपाध्यायाः सत्यागताः, ते च चरमशरीरा भवान्तरोपाजितगणधरलब्धयश्च, तान्
विशयासन्नेयाभिर्देवकोटीभिः परिचृतो देवोद्योतेन दिवस इवाशेषं पन्थानमुद्योतयन् देवपरिकल्पितेषु सहस्रपत्रेषु नग-
नीतरणशेषेषु पत्रेषु चरणन्यासं विदधानो मध्यमनगर्या महसेनवनोद्यानं सम्प्राप्तः ॥

अमरनररागमद्विजो पत्तो वरधम्मचक्षवट्ठिं । वीअंपि समोसरणं पावाण मज्झिमाण उ ॥ ५३९ ॥

अमरा-देवाः नरा-मनुष्याः तेषां राजानस्तेर्महितः-पूजितः प्राप्तो धर्मवरचक्रवर्त्तितं-धर्मवरप्रभुत्वं, द्वितीयं पुनः

समयमरणं, अपिशब्दः पुनरर्थे, पापायां मध्यमार्थां, ग्रास इत्यनुवर्तते। ज्ञानोत्पत्तिस्थानकृतपूजापेक्षया चास्य द्वितीयता ॥
तद्वर क्तिर सोमलिज्जोत्ति माहणो तस्स दिक्खकालम्मि । पउरा जणजाणवया समागया जन्नवाडम्मि ॥५४०॥

तत्र—पापायां मध्यमार्थां किलशब्दः पूर्वगत, सोमिलः आर्य इति—ग्राहणः तस्य दीक्षाकाले—यागकाले पौरा—
विशिष्टनगरनिरासिलोका जनाः—सामान्यलोका जानपदा—जानाजनपदभवा लोकाः समागता यज्ञपाटे ॥ अत्रान्तरे—

पुमंते अ चिवित्ते उत्तरपासम्मि जन्नगडस्स । तो देवदानविंदा करिंति महिमं जिणिदस्स ॥ ५४१ ॥
एकान्ते विपिके यज्ञपाटस्योत्तरपार्श्वे ततो देवदानवेन्द्रा जिनेन्द्रस्य महिमां कुर्वन्ति, पाठान्तरं च—‘कासी महिमं
जिणिदस्स’ कृतवन्त इत्यर्थः । अमुमेयार्थं सविशेषं भाष्यकार आह—

‘भयणयद्गणमंतर जोइसगसी विमाणवासी य । सविहीइ सपरिसा कासी नाणुप्पयामहिमं ॥ ५४२ ॥
भयनपत्तिव्यन्तरग्योतिर्नासिनो विमानगसिनश्च सपरिपदः सर्वद्व्या ज्ञानोत्पत्तिमहिमागकार्युः—कृतवन्तः ॥

इति श्रीमन्मलयगिर्यार्योचरिहिताया आवश्यकवृत्तेः पूर्वभागः ॥

इति श्रीआगमोदयसमितिग्रन्थोद्धारे, ग्रन्थाद्धः—५६.